

१०५५६६

अथ कर्तिक महत्त्व

ग्रन्थकाल - सीतागिरि

पत्र ५७

विषय पुराण

ग्रन्थ वेदान्तसार
लेखक श्री रामानन्द योगीन्द्र

पत्र
आशुन
CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

विषय - दर्शन

10/11/20

गुरुगंगा अकालो ५ विद्या

लौ. अक्षर मूर्ति

विष्णु का ज्योतिष

अनुपलब्धि निरूपण

अं पत्र
में प्रमाण

विषय दर्शन

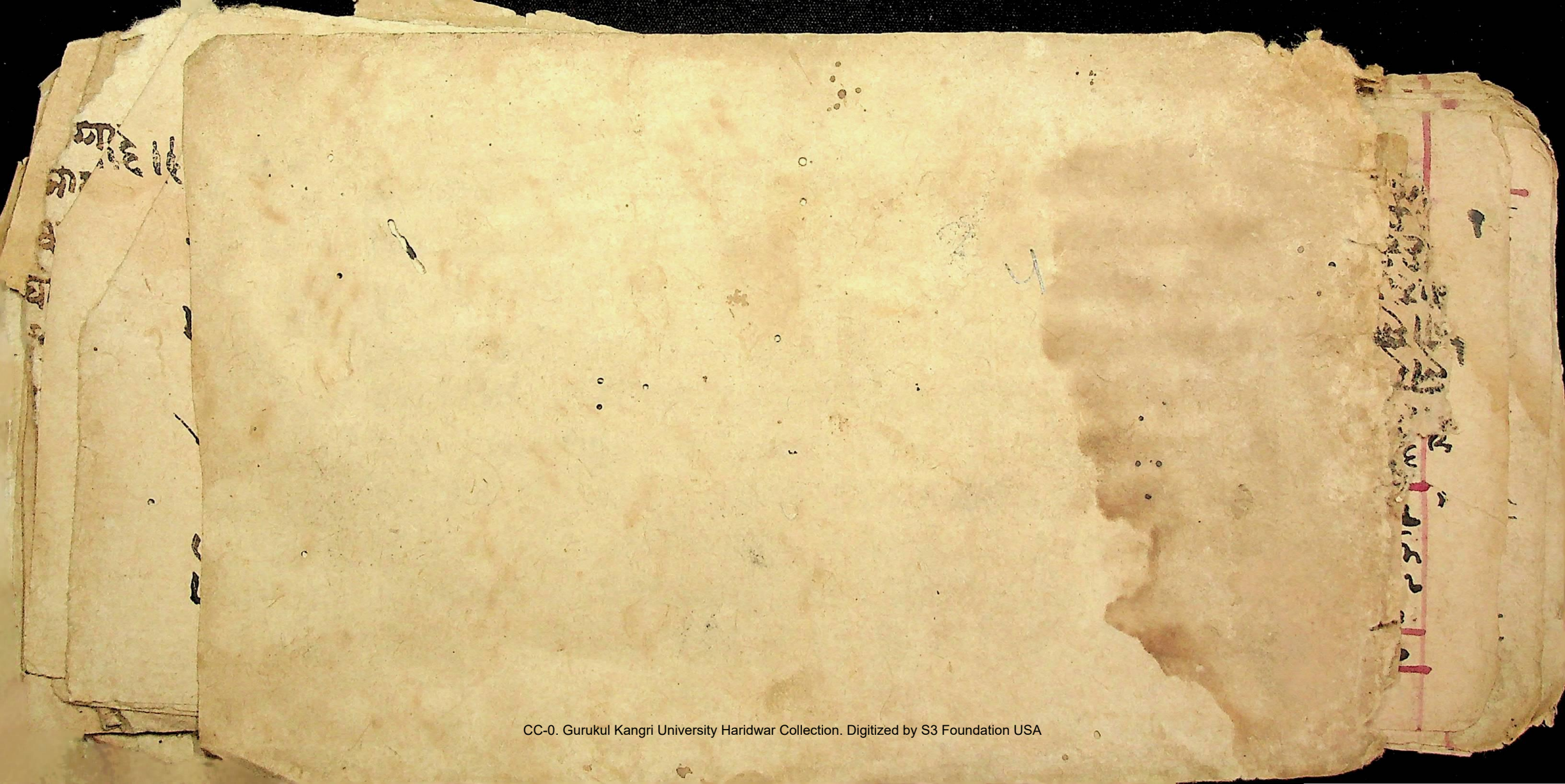
1

॥ ॐ स्वास्ति श्री गणेशाय नमः ॥ श्री सरस्वत्ये नमः ॥ नत्वा गुरुं समाप्नो वा स्वराक्ष्णा गभीराः
 वदेषु द्वजयो पायं धार्मिकारणं महीहिताम् ॥ १ ॥ बहुधा विदधे सदा शिवो ब्रह्मरक्षो
 गीतदेकवाक्यतां तु ॥ भगवानयमेव वेदसम्पन्नगुरुमार्गो नुगतो परस्तलोकः ॥ २ ॥ वः प्र
 म्य हं यदि ह किंच न सर्वसारमेतावदेव परिचिंत्य नृपः प्रवृत्तः ॥ एकोपि कोटि भद्रलोकाणां
 गद्दीपलीलां सुदानुभवतु स्फुटकौतुकेन ॥ ३ ॥ नैते देयं दुर्विनिता यजानु ज्ञानं गुप्तं तस्मै
 प्रकफलाय ॥ ॐ स्थाने हि स्थाप्य माने ववाच दिवी कोपान्तिर्दृष्टे नो चिराय ॥ ४ ॥ विनया
 नता यदीयमाना प्रभवेत्कल्पलते वसत्यलाय ॥ उपकृत्यनुचिंतं कानि शास्त्राण्युपाकार
 पदं हि साधुरव ॥ ५ ॥ शंभो गंगा गति स्नेहं हृदयि तद्व्यः सर्गं खंडान्विता चः कां ह्यास्मात् ॥
 इ. जमपि भद्रयो नो मवर्गोऽस्य संख्ये ॥ रवो मे शेषेऽप्यशेषे विजयपरिभवौ दाप्तिशेषे न

सर्गो विसर्गः संहो जलवल्ली एतान्विता अचः अकादिसराः अं
 कानामधो लेख्याः तद्व्यः इ. कारणं कोशे विनाति स्तुष्टु पत्ति सुकवर्गो दो नली खन

2

३
 १
 ओस्वस्ति श्रीगणेशाय नमः अथ कथा कैलासशिखरासीनदेव
 देवमहेश्वरं पंचवक्त्रं दसभुजं त्रिनेत्रं शूलपाणिनं पिनाकसो
 भित्तकरं स्वदुरवेदकधारिणं कपालखटवागधरं सच्चंद्रमुक्
 टान्वितं भस्मांगद्वालसोभाद्यं प्रस्थिमालाविभूषितं नील
 जीमूतसंकासं कोटिस्सूर्यसमप्रभं क्रीडितं च शिवंतत्र गणैश्च
 परिवारितं विश्रज्य देवतासर्वैस्त्रिभुवंतं परमेश्वरं तद्दृष्ट्वा देवदे
 संप्रहस्योत्फुल्ललोचनं स्रक्काकिनं श्रुत्वा च पृथति स्मार्थपाव
 ति पार्वत्युवाच कथयस्व माहाभाग यद्दुष्पुत्रं व्रतमुत्तमं श्रुत्वा
 हि देवदेवेश व्रतानि तिथयस्तथा दानधर्मान्यनेकानि तपस्ति
 थान्यनेकसः नास्मि मे निश्चयो देवभ्रामिताहं त्वया पुनः त्र

ममदाभृन्नरवाहनः मातामित्रोऽश्विस्तौ चैव मूलदेवोऽव्ययौ हतुः ६१ योऽश्विः शुभ
नाकीदृशवाहनः अस्वामूलगंडांतं देवमाश्रुव्यपो हतुः ६२ विद्मसः त्रैत्र
कपालनवगतेः सर्वदेवप्रसमनं सर्वकुर्वन्ति शान्तिदा ६३ एवमार्थयते
यामासिरसा तथाः देवस्य पुरतः स्थित्वा ततश्चाह यत्र त्वजाः ६४ आचार्यादि
नाद्यः कारितं तत्फलं लभेत् अध्वानुत फलं तेषां सर्वानमस्य प्रपूजयेत् ६५ आचा
र्यादद्यात्तद्वयः पिंडं तथैव चः सर्वास्ते कारसंयुक्ता गांसवत्सांसदाक्षिणां ६६ तद्वत्
नागादद्यात्तच्छास्त्रिभ्यापि तद्वत्तुः धान्यं धान्यततः कुर्यात्तत्राज्ञाभ्यः स्वशक्तिः ६७ अन्य
नासां नां वसन्मानं कारयेत्ततः तेभ्योऽपि दाक्षिणादद्यात्तद्यथा सत्त्वानुसाजितः ६८
६९ प्राणिनाथं यि न सर्वं संप्रदापयेत् त्राह्मणान् भोजयेत्तपश्चात्तु यथाशक्तेनानुशा
७० तं तेभ्योऽपि दद्यात्तद्वत्तुः प्राणस्य अतिप्रवर्कं ततः जहाणां वार्तातिवत्सायुग्मा
७१ तः १०० देवानी पश्चाद्भ्योऽनतो भगवो समापयेत् जीवतत्त्वमेवैतद्वत् ७२

सा सत्वाज्य आचार्योयप्रदायेत् धोतां वाराणि धत्वा तु कुर्यात् शवमनं वधः ८० अं
लेपनं च कर्तव्यं त्वं शालादिधारणं आज्याविलोकनं कृत्वा स हि प्रायप्रदायेत् ८१
पुण्यमं चोक्तं यो हाज्याविलोकनं तेषामध्ये सुखं धत्वा ग्रस्यवाला विलोकनं ८२ अं
मित्रविद्या यं न मानसमाहितः नैकं पुजेयत त्रयं चोपकारणाय च ८३ मूलला
यवालेन अलंकारं प्रदायेत् तस्यां अं जालिधत्वा प्रार्थयंति पुनः पुनः ८४ यो शो
नो देवो महेन्द्रो गजलो रुनः मूलजातशिरो देवमाता पुत्रो र्वयो हतु ८५ यो शो स
गो देवो हतु भूकं मूषवा रुनः सप्तजिह्वा च देवो नो मूलवाद्यो व्यपो हतु ८६ यो सो ह
नी देवो धर्मो महिषवा रुनः मूलजातशिरो देवमाता पुत्रो र्वयो हतु यमस्तथा ८७ यो सो ल
यं तु यो निज्जतिरो हसाधिपः प्रसमयतु मूलोत्पिदेवगंडांतु संभवं ८८ यो सो पा स
सायं च हाज्या जले श्वरः नक्रवाहं प्रचेता ह्यो मूलोत्पिदेवगंडांतु ८९ यो सो देवो
सायं च हाज्या मृगवा रुनः प्रसाशयति मूलोत्पिदेवगंडांतु सायं च ९० यो शो नि

७० मुः प्रद्योताश्चानिबुद्धमभवत्तुविजयायते ई ई आसंउलोनिर्भावनयमो
 ७१ वरुणापवनमवधनाध्यः सदाशिवः ७० ब्रह्मणासहितः शेषः दि
 ७२ वः सदा कीर्तिलक्ष्मिनिर्मधागुष्टिजधाकृत्यामति ७१ बुधिलेजावपुः
 ७३ वरुणातिश्रमनिरः एतांत्वामभिषिचंतुदेवपत्न्यसमागताः ७२ आदित्यचंद्रमा
 ७४ वज्रोवाशिताकिंजाः जहासामभिषिचंतुराहुकैतुश्रतर्पिताः ७३ देवदानव
 ७५ वरुणाहसपंनगाः ऋषयोमानवोगावोदेवमातर एव च ७४ देवपत्नीग
 ७६ गाः देव्याश्चाशरसांगनाः अरुणासर्वसागिरोजानोवाहनानिचः ७५ औषधानी
 ७७ नीकाहस्यनयवाश्रयेः सारिः सागरः शैलाः तीर्थानीजलदास्तथा ७६ एतेत्वा
 ७८ वंगुधनमप्यीर्यसिद्धयेः इत्येवमादयपुण्यासकैकत्वाभिषेचनं ७७ कोसुपा
 ७९ सायदेवानुग्रज्वालितोपनः सूर्यामंगलोत्पायक्षेपनराजनादिभि ७८ अनेन
 ८० हागजाभिषेकंयनारदः मूलोदेशेनतोदद्यात् कृष्णागोखणसंयुगा ७९ आ

मधुसूत शतधारेण कुंभेन वंशपात्रे निधाय च ५८ मातापुत्रं गृहीत्वा च स्नानं वेदीं प्र
 कृत्य धीतुं शीतुः शिशौ चैव अनेन ग्रामपि गोत्रिणां ५९ हृदयेन स्वनयेद्देन पश्चात् नृणां
 धामं यजमानस्ततः पश्चात्सु संकल्योपयाविधि ६० आभिषेकं ततः कुर्यात्तु गीतं
 निःस्वनं उच्छिष्य च हारं कुंभं आचार्य सह ठाकुरं ६१ समाहितं मुना भूत्वा हारयेच्चि
 रे आचार्य बर्हनी कुंभं त्र्यम्बकं नदपारगं ६२ हारं कुंभे उच्छिष्येत्सोमं त्रैवीं नृ
 धारया त्वा शतदिदं हारं कुंभं समाहितः ६३ आभिषेकं ततः कुर्यात्तु आचार्यो
 मन्त्रैः शंगोपांगानि यत्नेन स्नापयेत्पुन्यं वारिणा ६४ समुद्रं ज्येष्ठादिभिर्मन्त्रैः देवस्य
 जायते याजो बधी सोमराज्ञी ध्याना च तं करभिरा ६५ शिरो मे श्रीं तिमं त्रेणा जायेति
 स्नात्वाभिः पुनं तु मानं वाक् नमं त्रैस्नातारमेव च ६६ गथापुस्त्यसंयुक्तं चेनीलसु
 विर्वागैश्च शान्तादिभिर्मन्त्रैः आभिषेकं प्रकारेण ६७ मत्स्यां तेन विधानेन अभि
 षेकं स्वरास्वामिभ्यां चतुर्जस्त्रा विष्णु मे हस्वराः ६८ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा

१
 ४९ अनेतरं जु होत चं नै कृणुं पाय सं चरु
 ४८ ततोस्विष्टि कर्तुं दद्यात् अष्टौ होमे गुष्टु
 ४८ मानसो कल्ब नो अग्ने सोमो धेनु ततप
 ५० आग्नि प्रियो अग्ने नय अग्ने त्वं नो धेनु मंत्र
 ५१ रुक्म्या च नृगृहीते नर सो द्वा दियथा क्र
 ५२ नृद्राय प्रथमं स्वाहा नृद्राणां पतय य
 ५३ सर्वपाप जशमनीयं च मी होमयेद्
 ५४ आज्ञापयंत तो रुत्वो गृह्णाता तदने
 ५५ अथ द्वारेण सं गृह्य वाले वै न स्वयं
 ५६ ज्येष्ठ भ्रातृ तो भेद्य प्रव द्वाय मंत्र
 ५७ स्वस्ति नो नृद्र जायं च गतः सोमं च

दृष्टवच तैर्धोदना नि सर्वाणि च गच्छन्तः ३४ दंमि मं
मा धा न्नां हि दृष्टवच तैर्धोदना नि सर्वाणि च गच्छन्तः
वर्षे नृपी योऽहो दंमं चो गं स हि ते गुरु ते न स्म। न गुरु वीत दं यति सी शंशं य
धार ३६ ततोऽमृत्यु यो यो गको ह तानो च तैश्चो ज्ञा शत धोरा कं मे न ग्रा भिद्ये कं तका
न ३७ पितृ मातुः शिशो नैव गन्ते धो म पि गो त्रिणां द्वादयेत्येव ते पदेन पञ्चात्मानस
वर्षे ३८ ग्रभिद्ये च येन प्रयत्नेन दं जि सा शि मु तयो अप होरा सं वे स्य रक्त आ वो भं दानि
धो ३९ दं द्ये दं वरेणा पि शि मु च की दिन की ति गं गुरु ह्ये र्मा विश्वे च स्वा ति वा चं म
धो ४० भाज नानि ततो भेष्य स्नान कुर्या प्रयत्नतः स्थापयेच्च गृहा पूर्व नैऋत्या दिशि
दि ४१ अदौ संह ले वा पि ती ले वा स्थापयेत्तः ताम्र पात्रे स्थितं तं तु सुपणा र्जि ज्ञा
शे ४२ रोष पात्रे स्थितं श्री रं यका नादि निवेदयेत् सायं स्नान मयं सैत तस्मिन्नेव विधि
या ४३ गृहास्तु कल्प विधि नापुष्य धनानु लेपनैः उक्तै नै वेद्य के च्चापि विधि नापु
का ४४ खग्रेत्याका विधानेन स्थापयेद्देवि भावसु च हं च अथ येन त्रैलोक्ये इति

२०॥ कीचैव धीचि व्राणीकं च न पाथीका २१ भृगुगवग्रधोपाथिसर्पा द्विचप्रवेपकः जोज
 कीच २२ धीचि शतमूली शताचरि २२ वानरि चैव कर्पूरी वर्वरी तुलसी तथा सुरभी च
 वृक्षोऽपि कांची मूलचतुर्विंशति २३ ईक्षुमूली जनकश्यां यवोऽश्वशर्षपस्तथा एवम्
 लक्ष्मणानतः वृक्षो विनिर्दिष्टः २४ धवनिं वकदं वचको विहास्त्रलक्ष्मी की राजे
 स्थावा मूलसेवा जे कसुमं जे कं २५ गैला के सर्वहृदाणां वर्जयेत कंदकी सदा तं कुं
 २६ च वसपां जे निधापयेत २७ स्यात्ता भोपयन्ता नानां मूलानां च शोभन्य शतं वा
 २८ धीनिमं जे एतां विशाति तु संख्यया २९ द्वितीयं वार्द्धिनी युक्तं कुं भं कुं यति विचक्षणाः तस्य
 ३० धीपे दुस्तु वधाम्प रुमत परं ३१ धात्रीफलं वचो युक्तं सूर्या तग रं जया सुरा मा
 ३२ नो कं शैलेयकी वं मुगरे तथा ३३ रिद्धिद्विद्वि समा युक्तो सौख्यधिसमान्तिने एता
 ३४ याम अक्षेपकुं विदेश के साधितियेक ३५ अपरं स्मृता यन्नेन मृगु का पंचका सशो
 ३६ हारको देवा वा गजस्थाना वीली का नग माधरागे ३७ गोमृग मृगी का चैव विपेन
 ३८ ज्ञासीते पंचरत्नां द्वाप पंचका वयस पुन ३९ नीलो घोदुं वरोऽश्वस्थो पा

कामं स हि सर्वस्वराज्यपूजाः १४ इति चर्गस्य चक्राणि ते कामवांलयभरायामिति हलां चना
 मारुतां तु भिलिताम हता पृथक्स्था हीना मृतिविजयमाह तथ्यादिका सा तुल्या समं च समं
 ववापि संधिम इति च जयपराजयचक्रम पूर्वोदिदिश्वंतरतश्चतेचः सुखं जयेत्ताने जयम
 वातात स्याद्ययोर्नीतिमियोः स्वशत्रुवलावलाभ्याभुवमावदीत १६ इति भूचलम् ईशा
 नः सिद्धिं कुजशानिरविग्रहराशयः प्रतीचींदोः गुरुदहयोरक्रांतिशोतमहयोस्तु
 वः १७ ईशान्यादिशां चंद्रोयामेयामेनिहंति वकुंभो मृगांसि हो धान्वितया कला मे
 नोक्रमेणोच १८ इति चंद्रहतचक्रम हितिययामाईत एव यामेयामेन तीयांचतत स
 याम आर्कः प्रतीचींदोः नीहंति प्रागंतयामाईयुगे नयाम्याम् १९ इति र्कहतचक्रम
 शुद्धाख्योद्ग्रेहरेयुगे दीत स्यादिकानि शि वं वहीं वहीं हन्यात्तन्मुखया जहितान् रागाः

२	७	४	३	१
३	६	५	२	४
४	५	६	१	३
५	४	३	२	५
६	३	२	५	४
७	२	५	४	३
८	१	४	३	२
९	०	३	२	१

२८	२९
३०	३१
३२	३३
३४	३५
३६	३७
३८	३९
४०	४१
४२	४३
४४	४५
४६	४७
४८	४९
५०	५१
५२	५३
५४	५५
५६	५७
५८	५९
६०	६१
६२	६३
६४	६५
६६	६७
६८	६९
७०	७१
७२	७३
७४	७५
७६	७७
७८	७९
८०	८१
८२	८३
८४	८५
८६	८७
८८	८९
९०	९१
९२	९३
९४	९५
९६	९७
९८	९९
१००	१०१

२८	१६	४
०	२५	३४
२०	३३	४२

14

ॐ कारिजेता कमल इह मतोग्रा गामि तु तमाहोः ॥ अंकारात्कारिभजातीधरा

५	५	३	३	३	६	६	८	८	८	६	६	३	३	४	८	६	६	४	३	०	०	सू	रू	पे	रा
आ	आ	इ	इ	ऊ	ऊ	ए	ए	ओ	ओ	अं	अं	अं	अं	इ	ऊ	ऊ	ए	ओ	ओ	ओ	ओ	नी	र	लि	ने
क	क	ग	ग	घ	घ	ज	ज	ट	ट	ड	क	ख	ग	घ	च	छ	न	ज	ट	ड	ड	न	र	मा	नु
ह	ह	त	त	थ	थ	द	द	ध	ध	न	प	फ	ब	भ	त	थ	द	ध	न	प	फ	न	भ	शे	ध
म	य	र	ल	व	श	ष	स	ह	०	०	म	य	र	ल	व	श	ष	स	ह	०	०	म	य	र	ल

पः सुधिया विधेयः ७ वर्गोष्ट्रकांकादशतिघासं कालारितद्युतो नाम्नोः सभाति
 द्विजयोधिकशेषके ८ इतिजयपराजयचक्राणि मूलाद्राभिजित्वुणोददशा
 द्विजियावुधारातोः संधिकरः कुलाकुलगणस्थाम्मोर्जयार्थः कुलः माताख्यायितभा
 ययोयुग्माः कुजोभार्जवः संद्योन्पोकुलसंज्ञकोविजयतेयोस्मिन्मजातोध्रवम

स. १

डोस्वराः कडुदधभवमुखे हृज्जव्यजनेषु स्थुर्न द्वादेशि येष्वेति द्विकपिलवतो यं न
 भाजः नाम्नो बालः कुमारे युवसजरमृतास्वादिवर्गस्वरांते सिद्ध्युत्कथं पुवा मो
 इतरयो र्यद्वा गं द्विस्तृताचि १० भौमे नयोर्ज्ञशशिनोऽश्वगुरो र्ध्वो स्ते श्रेत्रेशने
 नो धनवांशके जात भारे करे तु गारतोति मभादिसप्तस्त्वादित्यतात्त्वितु मुखमाप
 ११ रूपाद्यामथ हायनर्तुमुच्यते तत्कायभागांतरा भुक्त्वा वाच्यपरेयनेत्व इति
 पञ्चयोः राधेभाद्रपदे सहस्रद्विषाया षोढेन भस्पर्माधौ पौषे चैरपि मुक्ता ऊर्ज उदय
 रोस्तथा १२ मात्रानाम मुखार्गजैवतुजदचमं आदिसिद्धौ हलसंख्ये वपंतप संर
 यशोः काष्ठे मिजावा कृमे पिराद्या विवर्गिकैक्यम इतेशव अमृसस्तु नो मात्रा
 जीवभजरहा जेवण्म हृद्योगिकः १३ योगाद्या योगभजनं वर्गा चा सर्वमाचरेत विशेष

॥ २ ॥

17

15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

8

॥ १३॥

१ स्वस्तिगीगोशायनमः ॥ अथ मूलशान्तिव्याख्यानम् ॥ देवदेवसुर
 नं जगतांच पितामह ॥ इत्याम्यशिरसा भक्तानां हृदयैः परिपुष्कती ॥ नारदे वा
 मूलवर्गं गंडोद्यस्य ॥ अथैषायास्तथैव च तयोर्गंडेषु जातानां शोभुमांसा
 कर्मच २ भावनमूलजातानां विधिमेव ब्रूहि तवतः ॥ कृतेन येन लोकानां
 निभविनिनिश्चितं ३ श्रोतुमिच्छामि तत्वेन नैव ॥ इमं कामलासनं नारदस्य च
 श्रुत्वा प्रभुवाच पितामह ४ ब्रह्मोवाच साधकाश्च मया श्रुतयस्त्वया ॥
 पृच्छन्ति वक्ष्यामि न संदेहो मूलजातस्य साविधि ५ शर्पकवेतथाग
 लदेव विशेषतः ॥ नृदं प्रसवते नारी सर्वस्त्वेष्वसंविधि ६ प्रतिनम
 नानां परित्यागो विधीयते ॥ नृदं शीतं वायुपितानं पश्येत्तस्य मादृकं ७
 शोभयमेजातयेतानद्येधनस्य च ८ हितियेन पितेति दामातृक्यं ९
 नृतिये धनधानस्य च तथैव सर्वसंपदः ॥ व्यत्ययेनाफलं पादं प्रसेनयामपि ॥

॥
 दूध २ दूध पवरोचा ३ दूध गार ३ दूध गो ३ दूध हतको ३
 बीसोने ३ - २५ नडेनी ३ बील कु तोले ३ = १५ हतको ३
 यो ॥

॥
 च दूत

॥ १ ॥

॥ ६० ॥ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ कश्चित्कां ताविरहः गुरण स्वाधिकारप्रमत्तः ॥
 पापेनांस्तंगमितमहिमा वर्षभोज्येन भर्तुः यदेतच्छ्रेष्ठं जनकतनया स्नानपुष्पद्वये
 पुष्पिगन्धद्वया तस्य पुवसंति रामगिर्याश्रमे ॥ १ ॥ तस्मिन् नैव प्रौकतिचिद्वल
 विप्रयुक्तस्य कामी नीत्वा सासा न्कनकवल यभृं पारित्तप्रकोषः ॥ आषाढ
 स्वप्नप्रमदिवसे मेघमांश्चिष्टसानुं वप्रकीटापरिणा तगजप्रेदाणी यंददर्श ॥
 ॥ २ ॥ तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः केतका धानहेतौ रंतर्वाष्पश्चिर्मेनुचरो राज
 राजस्य दध्यौ मेघालोके भवति सुखि नोप न्यथा वृत्तिचेतः कंठलेष
 प्रणयिनिजने किंपुनर्हरसंस्था ॥ ३ ॥ प्रत्यासन्नै न न सिदयिन्त

१९

राम

वृत्तान्तं वनार्थी जीमूते नृचक्र शलमयी दारयिष्यन्त्र वात्सल्य
 प्रत्ययेः कृत् नृकुसुमे कक्षालि तावयितस्मै ॥ प्रीतः प्रीतिप्रमुख
 वनतं स्वागतं व्याजहार ॥ ४ ॥ धूमज्योतिः सलिलमसतं स
 न्नियातः कमेवः शंदेशार्थं पदु करौ प्राशिनिः प्रापरायि
 दित्यौ तस्य कदापि परिणयानुद्य कस्तयया चैकामातं दिप्र
 कृति कपरा चेतना चेतनेषु ॥ ५ ॥ जातं वंशे भुवनविदिते पुष्पकराव
 त्तकानां जानामित्वा प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मधो नः तेनार्थित्वं त्वयि विधेव
 शरद्वंधुर्गतिं स्याच्च मोघावरं मधिगुणैर्ना धर्मलब्धकामा ६ संतप्ता तं त्वमासि
 शरणां तमयोद प्रियायाः संदेशं मे सरधनं पति को धाविष्णो वतस्य ॥ जंतव्यं ते वसति रत्नका
 तामस्य जेष्वा शरणां बाह्या धानस्थितदरशिरश्चंद्रिका धौ तदम्प्य ॥ ७ ॥

३

वत्तयः प्रियाणि वांछंते सुनिःसमाहितम् ॥ १५ ॥ महाभूतां सञ्चरितैश्चरैः क्रि-
 याः संवेदनिशेषमशेषितानि यः ॥ महोदये सस्य कितानुवांघ्रिनिःप्रताप-
 ते धातुर्निवेदितं फलैः ॥ २० ॥ न तेन सज्यं क्वचिदुद्धृतं धनुः कृतं न वा कोपनि-
 जिस्त्वर्माननम् ॥ गुणानुरागे न शिरोभिर्दुष्टते न राधिपैर्मात्मनि वा स्प-
 शासनम् ॥ २१ ॥ स यो वराज्येन वयोवने क्षतां निधाय दुःशासनमिदं शो-
 सनः ॥ मखेषुं चिन्तो न तः परोधसाधुनो तिस्र्येन हिरण्यरेतसम् ॥ २२ ॥
 प्रत्नान्तरपालमयि स्थिरायति प्रसासदां वा रिचिमंडलं न वः ॥ संचित-
 यत्वे वंमिदः तदेष्यतां रतोदुरंता बलवद्दिरोद्यिताः ॥ २३ ॥ कथाप्रसंगे

21

३४

३

निर्देशः लोकोपनिषत्तः शास्त्राः किंकृतः कथं भूता संपदः

22

नार तैतेन पदेषु लोभिता विभज्य सम्यक् विनयोगस्तत्रिया ॥ फलं तु पायाः प
 रिचरिता यतीरुपेत्सं संपदः ॥ १५ ॥ प्रनेकरजन्मरथाश्च संज
 लं तदा यमौ स्यान्नि केतनाजिरं ॥ नयस्यं पुमश्च दगाधि रार्द्रतां रशं नपो
 यो यनदंतिनां मदः ॥ १६ ॥ सुरवेन लभ्या दधतः कृषावले रक्षपचा ॥ १७ ॥
 सम्य संपदः ॥ १८ ॥ वि तन्वति होमं देवभातका ॥ शिराय तस्मिन् कुरु खश्च का स
 ति ॥ १९ ॥ उदारकोर्ते दुर्दयं दयावतं प्रशांतं बाधं दिशतो ॥ निरक्षया ॥ स्वयं प्र
 दुग्धं स्पृगणो रुपश्रु तां वस्त्रपमानस्य वसन्ति मेदना ॥ २० ॥ नामसो जसोमान
 धना धनार्चिता धन उर्जता संपतिलक्ष्मि ववर्तय ॥ न संततास्तस्य न भेद

नृकृषा स्वजमेव पच्यं
ते प्रकृषपचा इव स्थि
ताः

रनो गोमघमाना ये
वातेन निमातका
ताय्य

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	२	२	३	३	४	४	५	५	६	६	७	७	८	८	९	९
१५	२४	२०	१८	२३	१६	१८	२४	२	१३	१५	७	२	४	१६	२७	१०	२०	२७	१	२६	२४	२०	२६	२६	४	१५
५७	११	५८	४४	५८	२१	१८	१४	४०	१७	१३	५४	५७	६	५८	१८	४०	२८	२७	२१	२६	२४	२०	२६	२६	४	१५
०	०	१५	३	३७	३१	२७	३०	२२	३५	१४	५७	४२	५८	२७	४८	४७	१६	२	४६	०	३०	१८	२०	५०	५८	
३१	१८	३८	५	३	२	१	३०	०	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	३	३	२	०	०	०	०	१
१४	२७	१८	२०	१६	५१	३३	३३	१०	२५	३५	३८	३७	३७	३७	५७	१६	२६	४	५५	२१	१२	४८	२	५०	३५	
३३	५०	२६	१५	५२	१३	२८	५१	४४	२७	१५	११	११	११	१०	१०	२४	४०	५२	१४	३०	४७	१३	३०	५८	२४	
३३	४४	२२	५	४४	१३	१७	१७	१६	३५	२२	१८	३०	७	१५	३८	२	४	५१	५५	२	५०	१	५०	५	२४	
५	७	११	१०	४	११	१०	८	४	२	१	१	०	१	२	३	४	८	५	५५	५	५	५	५	५	५	
०	१३	१८	४	३४	३५	१०	७	१७	४१	३७	२८	१४	१	२	३	४	८	५	५५	५	५	५	५	५	५	
४																										

बैक
१३४
११०
५१७
२१७

मार्ग
११२
२१०
०१८
२१२

स-अ
०१४०
११५८

पत्र
५१३८
११५७

बैक
११८
११५२
५१३२
११५३

मार्ग
११३७
११५४
११५२

बुध १५

२५

२८	२८	३०	३१	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३८	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	६	६	७	७	७	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९	१०	१०	१०	११	११	११	१२	१२
२५	७	१६	२	१३	२४	४	१२	२६	१५	११	६	५	६	१६	१६	७	२०	२	१५	३७	२	२१	०	०
५५	५५	५५	५	५२	५३	३२	१२	२५	५५	८	६	७	२०	५५	५५	५५	१	३५	१६	५३	५७	६	५२	७
३	३४	३८	५०	१७	१३	३२	५५	३८	४१	२	५५	३३	३३	२६	५१	५२	३२	३२	३२	५८	२६	३२	५०	
१	१	१	१	१	२	३	३	२	२	३	२	१	०	०	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०
२६	३१	३३	३०	३३	२	३२	२२	२०	३	२६	२७	३४	१	४१	८	२४	३१	३७	३४	२८	१५	५१	३२	५६
१३	१६	८	३	५२	७	४६	१२	३	३२	६	१९	८	४४	१६	५५	१२	३६	५१	५१	३४	२१	४४	४	
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	
५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	
२६	३१	३३	३०	३३	२	३२	२२	२०	३	२६	२७	३४	१	४१	८	२४	३१	३७	३४	२८	१५	५१	३२	५६
१३	१६	८	३	५२	७	४६	१२	३	३२	६	१९	८	४४	१६	५५	१२	३६	५१	५१	३४	२१	४४	४	
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	
५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	

श.म.
४१५४
२१०

पत्र
११३
११५५

ब.म.
३१०
११५५
११५५
११५५

ह.म.
६१३५
११५५

पत्र
६१३७
११५२

जौभादिघटा २३

25

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	६	६	६	६	६
११	१३	१६	१९	२१	२५	२८	२	५	८	१३	१७	२१	२५	०	४	८	१२	१७	२१	२५	०	४	८	१२	१६
६	१६	२३	२९	३	१८	२५	२८	५८	४७	४१	३८	४२	४८	१	१५	३४	५६	३०	५०	२२	५७	३४	१५	५८	५५
१८	३७	२६	१८	११	५१	२५	५६	५२	१८	८	५८	४६	२१	२२	१३	४५	१८	२५	१६	१७	१	८	४६	३४	३५
६	५	५	५	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
१५	३५	३५	३९	३२	३२	५१	४७	५५	५८	१८	०	५१	१२	४३	४१	४०	४०	३८	३८	३७	३७	३७	३७	३७	३७
१८	११	१३	१५	१६	१७	१८	३०	३१	३२	३३	३४	३४	३५	३५	३७	३७	३८	३८	३८	३८	४०	४०	४०	४१	४१
७	४८	२५	११	२५	५२	२३	४५	३२	३६	२७	१८	२५	४	३७	८	३७	०	५१	११	१३	१	२४	५०	३०	३५
४	३	२	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४३	५६	२६	४६	४६	१४	२४	३३	१७	४८	३५	३२	५	२८	३५	२३	७	३८	१३	१३	०	४	५	४	०	१

27

११८
८५४

जोषघटा २४

28

३३	३८	३२	३०	३१	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३८	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	५	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
३३	३८	३२	३०	३१	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३८	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३३	३९	३२	३०	३१	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३८	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३४	३९	३०	३०	३१	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३८	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
१६	१७	१८	१२	१३	१५	१८	३२	३६	३८	४२	४७	५०	५३	५८	६	७	१०	१४	१८	२४	२८	३२	३६	४१	४५
१६	१७	१८	१२	१३	१५	१८	३२	३६	३८	४२	४७	५०	५३	५८	६	७	१०	१४	१८	२४	२८	३२	३६	४१	४५
४०	४०	४०	४०	४०	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२४	२६	२८	२८	३१	३२	३४	३६	३७	३८	४०	४२	४०	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२

१५

29

वक्रपञ्च	४३	४५
१२५	२१२५	२१९
१३०	२१३९	२१२५

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	
४	५	५	५	५	६	६	६	७	७	७	८	८	८	८	९	९	९	१०	१०	१०	११	११	११	११	०	
१४	३	११	१०	१८	३	१६	२५	३	१२	२१	०	८	१७	१६	५	१४	२३	२	१०	१८	२८	७	१६	२४	२	
४३	१२	४२	१२	५८	३८	२१	४	५०	३७	२५	१४	५	५६	४८	३८	२८	१८	३०	३१	२१	४४	३५	५५	२७	५७	३८
११	३२	१८	३७	३४	५४	४	५१	८	३१	५०	५४	१४	११	८	१८	१८	३०	३१	२१	४४	३५	५५	२७	५७	३८	
२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	
१८	१७	१८	२२	२३	२४	२६	२७	२८	२८	३०	३१	३२	३२	३२	३२	३२	३१	३१	३१	३१	३१	३१	३०	२८	१८	५
४	०	३५	०	१	३१	४२	२५	१६	५१	११	५४	३३	२८	२८	२८	१५	२५	५१	५४	४४	४४	८१	३०	५८	०	५
३२	३१	३३	३३	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३४	३४	३४	३४
३०	४१	१५	३४	१८	२८	३५	४२	५४	०	२०	४०	१२	३८	३७	३८	२७	१८	१३	५	५८	५५	५४	३५	२८	५८	५८
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२१	३७	१८	४	२	०	२०	३६	३६	३७	४६	१८	२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

५३
२५३
१०१८

५३
६५३
८१५३

२८

31

ध पञ्च
५।२६
७।२७

नौमघटी १६

32

१८३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
२१४	१८	२३	३८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३
३०	१३	५८	४८	३५	३६	२०	१४	१०	८	८	१२	१२	१५	३५	४७	०	१५	३२	४८	८	२८	५०
१५	३३	१६	५१	८	००	०	१०	४	३३	६	५४	१२	२५	५०	१६	१३	१३	१८	५३	११	५५	१८
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
२३	२४	२४	३०	३३	३७	३८	४१	४७	५०	५४	५७	५८	६	६	६	६	६	६	६	६	६	६
३०	३१	३१	३५	३३	१२	९	२५	१८	१७	५६	८	४४	७	१०	१४	१८	२०	२५	२८	३१	३३	३५
४१	४५	४५	४५	४५	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
०	५५	२६	५२	५७	८	१५	२६	५१	५४	१८	२३	३६	३७	१५	१८	२०	३१	३७	४०	४३	५०	५४
१८	२०	२४	२४	२४	२५	२६	२६	२७	२८	२८	२८	३०	३०	३०	२८	२८	२९	२६	२५	२४	२३	२२

७

श्रीमद्यजुः

33

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
२०	३५	२४	४३	२२	४०	२	४६	४८	१२	३७	४५	४०	४५	१२	२४	२०	२	७	११	१६	१०	२४	०	५	७
४८	३०	५७	५८	२२	३६	१८	१४	३	१२	७	२८	१५	४०	४२	२७	२०	१०	२४	४४	३	१३	१	१०	५४	५१
५८	५७	५१	५२	४०	१३	५३	३३	२६	४	५४	५५	३६	३०	२६	२०	१८	१५	१४	१३	११	२	२	१०	१०	४९
२	२	२	१३	१७	२०	२३	१५	२७	१८	२२	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
५	०	४	५	३	३	१	२	१	०	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१४	३०	२	२६	३५	३४	५४	४	३१	३५	२	५८	२	३	२१	२८	२१	३०	२०	१८	५३	२७	८	२५	२	१

۱۳
۱۴

34

[illegible]

36

५-५
५१९८
९१९९

५१९३
११९३

उथद्यटी

3.
33
व

37

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	५	५	६	६	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
३२	३२	३४	३०	३१	३२	३४	३५	३६	३६	३५	३४	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३
४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३
३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

११४
११५३

११५४

११५५
११५६
११५७
११५८
११५९

११६०
११६१
११६२
११६३
११६४

११६५
११६६
११६७
११६८
११६९

११७०
११७१
११७२
११७३
११७४

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	३	२८	५	१५	२५	१०	७	१०	१५	१५	७	१८	२	१५	२८	१०	२२	३	१९	१५	७	१३	५	५	५
०	५	२५	५	५	३२	१	३३	४	८	४५	१५	२७	४०	२८	३७	२१	५९	३४	५	३६	५७	४५	५५	२०	२६
०	३५	३५	५८	४८	५९	८	११	४०	१२	२६	५०	५७	४३	१९	४८	१२	३३	३२	९	६	१८	११	४५	९	४०
१८	१३	४	०	५०	१४	३५	२३	०	३८	२९	५५	३७	३९	३८	३७	३३	२४	८	४९	२९	६	२८	३४	४७	२३
२	५	४	४	४	८	६	३४	२८	७	२	८	३५	७	२२	३९	३५	४	४	४	३९	१३	८	१४	४	४
१०	१०	२२	७४	४८	८	३	३२	५	४५	७३	८९	१०९	१०७	११०	११९	१०८	१०५	८७	८५	९५	३१	११	४८	३४	८
३९	५०	२७	२८	०	३८	२८	४०	३	५०	३४	३	२४	१०	४७	१९	५७	०	२५	१०	०	५	१५	२८	३४	४०
२	२	५	८	१०	६	३	२	१२	८	५	३	३	१	०	०	०	१	१	४	५	१९	२	९५	१४	१९
२	२	०	५२	१९	३८	१८	२४	३८	३३	४५	४	३६	३९	७	२६	२२	२८	५७	२७	२५	३८	३६	३१	३६	४२
२	२	०	५२	१९	३८	१८	२४	३८	३३	४५	४	३६	३९	७	२६	२२	२८	५७	२७	२५	३८	३६	३१	३६	४२

१५७	१५८	१५९	१६०	१६१	१६२	१६३	१६४	१६५	१६६	१६७	१६८	१६९	१७०	१७१	१७२	१७३	१७४	१७५	१७६	१७७	१७८	१७९	१८०	१८१	१८२
१५७	१५८	१५९	१६०	१६१	१६२	१६३	१६४	१६५	१६६	१६७	१६८	१६९	१७०	१७१	१७२	१७३	१७४	१७५	१७६	१७७	१७८	१७९	१८०	१८१	१८२
१५७	१५८	१५९	१६०	१६१	१६२	१६३	१६४	१६५	१६६	१६७	१६८	१६९	१७०	१७१	१७२	१७३	१७४	१७५	१७६	१७७	१७८	१७९	१८०	१८१	१८२

[illegible]

40.

वक्र
४१३४
६१५६

41

१० १२ १५ १८ २१ २४ २७ ३० ३३ ३६ ३९ ४२ ४५ ४८ ५१ ५४ ५७ ६० ६३ ६६ ६९ ७२ ७५ ७८ ८१ ८४ ८७ ९० ९३ ९६ ९९ १०२ १०५ १०८ १११ ११४ ११७ १२० १२३ १२६ १२९ १३२ १३५ १३८ १४१ १४४ १४७ १५० १५३ १५६ १५९ १६२ १६५ १६८ १७१ १७४ १७७ १८० १८३ १८६ १८९ १९२ १९५ १९८ २०१ २०४ २०७ २१० २१३ २१६ २१९ २२२ २२५ २२८ २३१ २३४ २३७ २४० २४३ २४६ २४९ २५२ २५५ २५८ २६१ २६४ २६७ २७० २७३ २७६ २७९ २८२ २८५ २८८ २९१ २९४ २९७ ३०० ३०३ ३०६ ३०९ ३१२ ३१५ ३१८ ३२१ ३२४ ३२७ ३३० ३३३ ३३६ ३३९ ३४२ ३४५ ३४८ ३५१ ३५४ ३५७ ३६० ३६३ ३६६ ३६९ ३७२ ३७५ ३७८ ३८१ ३८४ ३८७ ३९० ३९३ ३९६ ३९९ ४०२ ४०५ ४०८ ४११ ४१४ ४१७ ४२० ४२३ ४२६ ४२९ ४३२ ४३५ ४३८ ४४१ ४४४ ४४७ ४५० ४५३ ४५६ ४५९ ४६२ ४६५ ४६८ ४७१ ४७४ ४७७ ४८० ४८३ ४८६ ४८९ ४९२ ४९५ ४९८ ५०१ ५०४ ५०७ ५१० ५१३ ५१६ ५१९ ५२२ ५२५ ५२८ ५३१ ५३४ ५३७ ५४० ५४३ ५४६ ५४९ ५५२ ५५५ ५५८ ५६१ ५६४ ५६७ ५७० ५७३ ५७६ ५७९ ५८२ ५८५ ५८८ ५९१ ५९४ ५९७ ६०० ६०३ ६०६ ६०९ ६१२ ६१५ ६१८ ६२१ ६२४ ६२७ ६३० ६३३ ६३६ ६३९ ६४२ ६४५ ६४८ ६५१ ६५४ ६५७ ६६० ६६३ ६६६ ६६९ ६७२ ६७५ ६७८ ६८१ ६८४ ६८७ ६९० ६९३ ६९६ ६९९ ७०२ ७०५ ७०८ ७११ ७१४ ७१७ ७२० ७२३ ७२६ ७२९ ७३२ ७३५ ७३८ ७४१ ७४४ ७४७ ७५० ७५३ ७५६ ७५९ ७६२ ७६५ ७६८ ७७१ ७७४ ७७७ ७८० ७८३ ७८६ ७८९ ७९२ ७९५ ७९८ ८०१ ८०४ ८०७ ८१० ८१३ ८१६ ८१९ ८२२ ८२५ ८२८ ८३१ ८३४ ८३७ ८४० ८४३ ८४६ ८४९ ८५२ ८५५ ८५८ ८६१ ८६४ ८६७ ८७० ८७३ ८७६ ८७९ ८८२ ८८५ ८८८ ८९१ ८९४ ८९७ ९०० ९०३ ९०६ ९०९ ९१२ ९१५ ९१८ ९२१ ९२४ ९२७ ९३० ९३३ ९३६ ९३९ ९४२ ९४५ ९४८ ९५१ ९५४ ९५७ ९६० ९६३ ९६६ ९६९ ९७२ ९७५ ९७८ ९८१ ९८४ ९८७ ९९० ९९३ ९९६ ९९९ १००२ १००५ १००८ १०११ १०१४ १०१७ १०२० १०२३ १०२६ १०२९ १०३२ १०३५ १०३८ १०४१ १०४४ १०४७ १०५० १०५३ १०५६ १०५९ १०६२ १०६५ १०६८ १०७१ १०७४ १०७७ १०८० १०८३ १०८६ १०८९ १०९२ १०९५ १०९८ ११०१ ११०४ ११०७ १११० १११३ १११६ १११९ ११२२ ११२५ ११२८ ११३१ ११३४ ११३७ ११४० ११४३ ११४६ ११४९ ११५२ ११५५ ११५८ ११६१ ११६४ ११६७ ११७० ११७३ ११७६ ११७९ ११८२ ११८५ ११८८ ११९१ ११९४ ११९७ १२०० १२०३ १२०६ १२०९ १२१२ १२१५ १२१८ १२२१ १२२४ १२२७ १२३० १२३३ १२३६ १२३९ १२४२ १२४५ १२४८ १२५१ १२५४ १२५७ १२६० १२६३ १२६६ १२६९ १२७२ १२७५ १२७८ १२८१ १२८४ १२८७ १२९० १२९३ १२९६ १२९९ १३०२ १३०५ १३०८ १३११ १३१४ १३१७ १३२० १३२३ १३२६ १३२९ १३३२ १३३५ १३३८ १३४१ १३४४ १३४७ १३५० १३५३ १३५६ १३५९ १३६२ १३६५ १३६८ १३७१ १३७४ १३७७ १३८० १३८३ १३८६ १३८९ १३९२ १३९५ १३९८ १४०१ १४०४ १४०७ १४१० १४१३ १४१६ १४१९ १४२२ १४२५ १४२८ १४३१ १४३४ १४३७ १४४० १४४३ १४४६ १४४९ १४५२ १४५५ १४५८ १४६१ १४६४ १४६७ १४७० १४७३ १४७६ १४७९ १४८२ १४८५ १४८८ १४९१ १४९४ १४९७ १५०० १५०३ १५०६ १५०९ १५१२ १५१५ १५१८ १५२१ १५२४ १५२७ १५३० १५३३ १५३६ १५३९ १५४२ १५४५ १५४८ १५५१ १५५४ १५५७ १५६० १५६३ १५६६ १५६९ १५७२ १५७५ १५७८ १५८१ १५८४ १५८७ १५९० १५९३ १५९६ १५९९ १६०२ १६०५ १६०८ १६११ १

[illegible]

पत्र १५७	वक्र ६१३३	पत्र माग ६१३३	पत्र ६१३६	पत्र ५१९०	वक्र पत्र ६१३९	पत्र माग ५१५५
२१९	२१९	२१९	११५७	११४८	११५५	११५४
पत्र ५१३५						
२१९						

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

۷۴

वक्र
१४६
११९२

3 1 1 0 2 2
13 15 4 48 48 2
8 9 45 45 32

45

२२	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४
५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९
८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००	१०१	१०२	१०३	१०४
१०५	१०६	१०७	१०८	१०९	११०	१११	११२	११३	११४	११५	११६	११७	११८	११९	१२०	१२१	१२२	१२३	१२४	१२५	१२६	१२७	१२८	१२९
१३०	१३१	१३२	१३३	१३४	१३५	१३६	१३७	१३८	१३९	१४०	१४१	१४२	१४३	१४४	१४५	१४६	१४७	१४८	१४९	१५०	१५१	१५२	१५३	१५४
१५५	१५६	१५७	१५८	१५९	१६०	१६१	१६२	१६३	१६४	१६५	१६६	१६७	१६८	१६९	१७०	१७१	१७२	१७३	१७४	१७५	१७६	१७७	१७८	१७९
१८०	१८१	१८२	१८३	१८४	१८५	१८६	१८७	१८८	१८९	१९०	१९१	१९२	१९३	१९४	१९५	१९६	१९७	१९८	१९९	२००	२०१	२०२	२०३	२०४
२०५	२०६	२०७	२०८	२०९	२१०	२११	२१२	२१३	२१४	२१५	२१६	२१७	२१८	२१९	२२०	२२१	२२२	२२३	२२४	२२५	२२६	२२७	२२८	२२९
२३०	२३१	२३२	२३३	२३४	२३५	२३६	२३७	२३८	२३९	२४०	२४१	२४२	२४३	२४४	२४५	२४६	२४७	२४८	२४९	२५०	२५१	२५२	२५३	२५४
२५५	२५६	२५७	२५८	२५९	२६०	२६१	२६२	२६३	२६४	२६५	२६६	२६७	२६८	२६९	२७०	२७१	२७२	२७३	२७४	२७५	२७६	२७७	२७८	२७९
२८०	२८१	२८२	२८३	२८४	२८५	२८६	२८७	२८८	२८९	२९०	२९१	२९२	२९३	२९४	२९५	२९६	२९७	२९८	२९९	३००	३०१	३०२	३०३	३०४
३०५	३०६	३०७	३०८	३०९	३१०	३११	३१२	३१३	३१४	३१५	३१६	३१७	३१८	३१९	३२०	३२१	३२२	३२३	३२४	३२५	३२६	३२७	३२८	३२९
३३०	३३१	३३२	३३३	३३४	३३५	३३६	३३७	३३८	३३९	३४०	३४१	३४२	३४३	३४४	३४५	३४६	३४७	३४८	३४९	३५०	३५१	३५२	३५३	३५४
३५५	३५६	३५७	३५८	३५९	३६०	३६१	३६२	३६३	३६४	३६५	३६६	३६७	३६८	३६९	३७०	३७१	३७२	३७३	३७४	३७५	३७६	३७७	३७८	३७९

१५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९

१८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४

२०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९

२३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४

२५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९

२८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४

३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९

३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४

३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९

१५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९

१८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४

२०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९

२३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४

२५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९

२८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४

३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९

३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४

३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९

३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४

४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९

४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४

४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९

४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४

५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९

५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४

५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९

५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४

६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९

६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४

६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९

६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४

७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९

७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४

७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९

७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४

८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९

८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४

८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९

८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४

९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९

९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४

46

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

29	25	25	30	39	32	33	38	34	35	39	35	35	80	89	82	83	88	84	85	89	88	85	80	49	42
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	33	9	25	40	24	32	4	32	8	32	19	9	40	89	8	48	5	29	82	92	42	39	18	45	89
42	45	28	83	39	34	80	88	42	3	98	14	40	18	93	88	99	88	45	32	22	29	88	82	88	88
2	2	2	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
29	45	32	42	23	5	5	5	28	15	5	32	10	12	80	38	39	0	15	80	44	9	22	88	99	22
32	25	32	25	80	8	23	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
34	20	20	21	8	9	8	9	23	24	34	80	32	82	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8

माग
नीप
गिर

48

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

49

50

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

52

५४

३७	२८	१२	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
७	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५	१५
५०	१३	२७	३७	४९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९
५२	२८	२५	३८	३८	२२	५७	३९	१७	२५	५३	३६	२२	५५	२६	४८	३१	१३	१९	२१	२६	२७	२७	२७	२७	२७
७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७
३३	३८	४७	५२	५३	५५	५६	५६	५६	५२	२७	३७	२८	१७	७	५६	२८	३१	२६	१८	७	५७	५२	४७	३७	३५
२६	२०	३८	३८	५९	५५	४०	६	४	१९	०	२६	२	५	५२	१३	२८	२०	४	२७	७	५७	५२	४७	३७	३५
५५	५५	३	७	७	७	७	७	७	६	५	४	२	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
५५	५५	३८	१३	३७	५९	५५	२७	०	२०	८	२	५२	२६	१३	५२	३	४९	२६	२६	२६	२६	२६	२६	२६	२६
५२	१५	१	०	०	०४	०४	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
८	२८	०	३४	२५	१३	०	१७	२८	४०	१४	२०	३९	२७	२६	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७

142

57

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

58

५३
३५४
१५५

व. ०. २० पत्र मा
०।२. २० ३।३
२।० ५।४ १।५
५. ३. ३।०
३।३ १।५
१।५

CC-0. Gurukul Kangri University Ha

पू-प्र
५१७६
२१०

१५२
१५३

१५०॥ ध ४
व पञ्च नाग
५१९०॥ १६०
१५८१५९ १५८
३१५९
१५७

29	28	25	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000	1001	1002	1003	1004	1005	1006	1007	1008	1009	1010	1011	1012	1013	1014	1015	1016	1017	1018	1019	1020	1021	1022	1023	1024	1025	1026	1027	1028	1029	1030	1031	1032	1033	1034	1035	1036	1037	1038	1039	1040	1041	1042	1043	1044	1045	1046	1047	1048	1049	1050	1051	1052	1053	1054	1055	1056	1057	1058	1059	1060	1061	1062	1063	1064	1065	1066	1067	1068	1069	1070	1071	1072	1073	1074	1075	1076	1077	1078	1079	1080	1081	1082	1083	1084	1085	1086	1087	1088	1089	1090	1091	1092	1093	1094	1095	1096	1097	1098	1099	1100	1101	1102	1103	1104	1105	1106	1107	1108	1109	1110	1111	1112	1113	1114	1115	1116	1117	1118	1119	1120	1121	1122	1123	1124	1125	1126	1127	1128	1129	1130	1131	1132	1133	1134	1135	1136	1137	1138	1139	1140	1141	1142	1143	1144	1145	1146	1147	1148	1149	1150	1151	1152	1153	1154	1155	1156	1157	1158	1159	1160	1161	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175	1176	1177	1178	1179	1180	1181	1182	1183	1184	1185	1186	1187	1188	1189	1190	1191	1192	1193	1194	1195	1196	1197	1198	1199	1200	1201	1202	1203	1204	1205	1206	1207	1208	1209	1210	1211	1212	1213	1214	1215	1216	1217	1218	1219	1220	1221	1222	1223	1224	1225	1226	1227	1228	1229	1230	1231	1232	1233	1234	1235	1236	1237	1238	1239	1240	1241	1242	1243	1244	1245	1246	1247	1248	1249	1250	1251	1252	1253	1254	1255	1256	1257	1258	1259	1260	1261	1262	1263	1264	1265	1266	1267	1268	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279	1280	1281	1282	1283	1284	1285	1286	1287	1288	1289	1290	1291	1292	1293	1294	1295	1296	1297	1298	1299	1300	1301	1302	1303	1304	1305	1306	1307	1308	1309	1310	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323	1324	1325	1326	1327	1328	1329	1330	1331	1332	1333	1334	1335	1336	1337	1338	1339	1340	1341	1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357	1358	1359	1360	1361	1362	1363	1364	1365	1366	1367	1368	1369	1370	1371	1372	1373	1374	1375	1376	1377	1378	1379	1380	1381	1382	1383	1384	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396	1397	1398	1399	1400	1401	1402	1403	1404	1405	1406	1407	1408	1409	1410	1411	1412	1413	1414	1415	1416	1417	1418	1419	1420	1421	1422	1423	1424	1425	1426	1427	1428	1429	1430	1431	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445	1446	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455	1456	1457	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1465	1466	1467	1468	1469	1470	1471	1472	1473	1474	1475	1476	1477	1478	1479	1480	1481	1482	1483	1484	1485	1486	1487	1488	1489	1490	1491	1492	1493	1494	1495	1496	1497	1498	1499	1500	1501	1502	1503	1504	1505	1506	1507	1508	1509	1510	1511
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

60

वक्र
४१३०
६१५५

62

५३
५१२६
७१९५

५३२

मौनघटी

63

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
२	२	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
३	७	११	१५	१८	२४	२८	३	६	११	१५	१८	२४	२८	३	७	११	१५	१८	२४	२८	३	६	११	१५	१८	२४	२८	३	६
४	२३	३७	४३	५१	५९	६८	४	१०	१६	२४	३४	४५	५७	६९	८१	९३	१०५	११८	१३२	१४६	१६०	१७४	१८८	२०२	२१६	२३०	२४४	२५८	२७२
५	३७	५१	६५	८१	९७	११३	५	१२	२०	३०	४२	५४	६६	७८	९०	१०२	११४	१२६	१३८	१५०	१६२	१७४	१८६	१९८	२१०	२२२	२३४	२४६	२५८
६	५१	६५	८१	९७	११३	१२९	६	१६	२८	४०	५२	६४	७६	८८	१००	११२	१२४	१३६	१४८	१६०	१७२	१८४	१९६	२०८	२२०	२३२	२४४	२५६	२६८
७	६५	८१	९७	११३	१२९	१४५	७	२०	३६	५२	६८	८४	१००	११६	१३२	१४८	१६४	१८०	१९६	२१२	२२८	२४४	२६०	२७६	२९२	३०८	३२४	३४०	३५६
८	८१	९७	११३	१२९	१४५	१६१	८	२८	४८	६८	८८	१०८	१२८	१४८	१६८	१८८	२०८	२२८	२४८	२६८	२८८	३०८	३२८	३४८	३६८	३८८	४०८	४२८	४४८
९	९७	११३	१२९	१४५	१६१	१७७	९	३६	६०	८४	१०८	१३२	१५६	१८०	२०४	२२८	२५२	२७६	३००	३२४	३४८	३७२	३९६	४२०	४४४	४६८	४९२	५१६	५४०
१०	११३	१२९	१४५	१६१	१७७	१९३	१०	४८	८४	१२०	१५६	१९२	२२८	२६४	३००	३३६	३७२	४०८	४४४	४८०	५१६	५५२	५८८	६२४	६६०	६९६	७३२	७६८	८०४
११	१२९	१४५	१६१	१७७	१९३	२०९	११	६०	१०८	१४४	१८०	२१६	२५२	२८८	३२४	३६०	३९६	४३२	४६८	५०४	५४०	५७६	६१२	६४८	६८४	७२०	७५६	७९२	८२८
१२	१४५	१६१	१७७	१९३	२०९	२२५	१२	७२	१२८	१६४	२००	२३६	२७२	३०८	३४४	३८०	४१६	४५२	४८८	५२४	५६०	५९६	६३२	६६८	७०४	७४०	७७६	८१२	८४८
१३	१६१	१७७	१९३	२०९	२२५	२४१	१३	८४	१४४	१८०	२१६	२५२	२८८	३२४	३६०	३९६	४३२	४६८	५०४	५४०	५७६	६१२	६४८	६८४	७२०	७५६	७९२	८२८	८६४
१४	१७७	१९३	२०९	२२५	२४१	२५७	१४	९६	१६८	२०४	२४०	२७६	३१२	३४८	३८४	४२०	४५६	४९२	५२८	५६४	६००	६३६	६७२	७०८	७४४	७८०	८१६	८५२	८८८
१५	१९३	२०९	२२५	२४१	२५७	२७३	१५	१०८	१८०	२१६	२५२	२८८	३२४	३६०	३९६	४३२	४६८	५०४	५४०	५७६	६१२	६४८	६८४	७२०	७५६	७९२	८२८	८६४	९००
१६	२०९	२२५	२४१	२५७	२७३	२८९	१६	१२०	२०४	२४०	२७६	३१२	३४८	३८४	४२०	४५६	४९२	५२८	५६४	६००	६३६	६७२	७०८	७४४	७८०	८१६	८५२	८८८	९२४
१७	२२५	२४१	२५७	२७३	२८९	३०५	१७	१३२	२१६	२५२	२८८	३२४	३६०	३९६	४३२	४६८	५०४	५४०	५७६	६१२	६४८	६८४	७२०	७५६	७९२	८२८	८६४	९००	९३६
१८	२४१	२५७	२७३	२८९	३०५	३२१	१८	१४४	२४०	२७६	३१२	३४८	३८४	४२०	४५६	४९२	५२८	५६४	६००	६३६	६७२	७०८	७४४	७८०	८१६	८५२	८८८	९२४	९६०
१९	२५७	२७३	२८९	३०५	३२१	३३७	१९	१५६	२६४	३००	३३६	३७२	४०८	४४४	४८०	५१६	५५२	५८८	६२४	६६०	६९६	७३२	७६८	८०४	८४०	८७६	९१२	९४८	९८४
२०	२७३	२८९	३०५	३२१	३३७	३५३	२०	१६८	२८८	३२४	३६०	३९६	४३२	४६८	५०४	५४०	५७६	६१२	६४८	६८४	७२०	७५६	७९२	८२८	८६४	९००	९३६	९७२	१००८
२१	२८९	३०५	३२१	३३७	३५३	३६९	२१	१८०	३०४	३४०	३७६	४१२	४४८	४८४	५२०	५५६	५९२	६२८	६६४	७००	७३६	७७२	८०८	८४४	८८०	९१६	९५२	९८८	१०२४
२२	३०५	३२१	३३७	३५३	३६९	३८५	२२	१९२	३२८	३६४	ॴ००	ॴ३६	ॴ७२	ॴ०८	ॴ४४	ॴ८०	ॵ१६	ॵ५२	ॵ८८	ॶ२४	ॶ६०	ॶ९६	ॷ३२	ॷ६८	ॸ०४	ॸ४०	ॸ७६	९१२	९४८
२३	३२१	३३७	३५३	३६९	३८५	४०१	२३	२०४	३४०	३७६	ॴ१२	ॴ४८	ॴ८४	ॵ२०	ॵ५६	ॵ९२	ॶ२८	ॶ६४	ॷ००	ॷ३६	ॷ७२	ॸ०८	ॸ४४	ॸ८०	९१६	९५२	९८८	१०२४	१०६०
२४	३३७	३५३	३६९	३८५	४०१	४१७	२४	२१६	३६४	ॴ००	ॴ३६	ॴ७२	ॴ०८	ॴ४४	ॴ८०	ॵ१६	ॵ५२	ॵ८८	ॶ२४	ॶ६०	ॶ९६	ॷ३२	ॷ६८	ॸ०४	ॸ४०	ॸ७६	९१२	९४८	९८४
२५	३५३	३६९	३८५	४०१	४१७	४३३	२५	२२८	३८८	ॴ२४	ॴ६०	ॴ९६	ॵ३२	ॵ६८	ॶ०४	ॶ४०	ॶ७६	ॷ१२	ॷ४८	ॷ८४	ॸ२०	ॸ५६	ॸ९२	९२८	९६४	९९९	१०३६	१०७२	११०८
२६	३६९	३८५	४०१	४१७	४३३	४४९	२६	२४०	४०८	ॴ४०	ॴ७६	ॵ१२	ॵ४८	ॶ०४	ॶ४०	ॶ७६	ॷ१२	ॷ४८	ॷ८४	ॸ२०	ॸ५६	ॸ९२	९२८	९६४	९९९	१०३६	१०७२	११०८	११४४
२७	३८५	४०१	४१७	४३३	४४९	४६५	२७	२५२	४२८	ॴ६४	ॵ००	ॵ३६	ॵ७२	ॶ०८	ॶ४४	ॶ८०	ॷ१६	ॷ५२	ॷ८८	ॸ२४	ॸ६०	ॸ९६	९३२	९६८	९९९	१०३६	१०७२	११०८	११४४
२८	४०१	४१७	४३३	४४९	४६५	४८१	२८	२६४	४४०	ॴ८०	ॵ१६	ॵ५२	ॵ८८	ॶ२४	ॶ६०	ॶ९६	ॷ३२	ॷ६८	ॸ०४	ॸ४०	ॸ७६	९१२	९४८	९९९	१०३६	१०७२	११०८	११४४	११८०
२९	४१७	४३३	४४९	४६५	४८१	४९७	२९	२७६	४८८	ॵ००	ॵ३६	ॵ७२	ॶ०८	ॶ४४	ॶ८०	ॷ१६	ॷ५२	ॷ८८	ॸ२४	ॸ६०	ॸ९६	९३२	९६८	९९९	१०३६	१०७२	११०८	११४४	११८०
३०	४३३	४४९	४६५	४८१	४९७	५१३	३०	२८८	४८८	ॵ१६	ॵ५२	ॵ८८	ॶ२४	ॶ६०	ॶ९६	ॷ३२	ॷ६८	ॸ०४	ॸ४०	ॸ७६	९१२	९४८	९९९	१०३६	१०७२	११०८	११४४	११८०	१२१६

ओमोपिचर १५

64

२१	२२	२३	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३
५	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९
२६	१	६	१०	१५	२०	२५	२२	४	८	१४	१२	२४	२८	४	८	१४	१२	२४	२२	५	१०	१५	२०	२५	२९	९
२८	२८	८	४८	५३	११	३	५१	३१	२५	३१	१८	५१	२३	२८	३१	४५	५१	८	२३	३८	५५	१२	३१	१८	२९	१८
४३	४३	२०	३०	३८	२१	८	१०	२२	३०	४४	३	१	३४	३०	५२	१३	१०	४१	१४	३३	८	१६	२१	४६	१८	१८
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
११	१८	२१	२४	२६	२८	३२	३४	३८	४१	४४	४१	५०	५४	५१	२	६	१०	१४	१८	२२	२६	३०	३४	३८	४०	४०
५३	२८	५५	१३	३१	२४	०	५४	३८	४०	२०	३०	५	२०	४	३	३१	१६	२६	८	४६	४४	५१	२८	३३	४३	८
४०	४०	४०	४०	४०	४१	४१	४१	४१	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३
२८	११	४६	५८	६	१३	३४	४१	१	८	११	४४	४८	५०	१	१८	३३	३८	४१	५१	०	२	१४	२०	२३	२६	२६
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
११	१८	२०	२३	२५	२१	२८	२८	२८	२८	३०	३०	३१	३३	३२	२८	२८	२१	२५	२३	२२	२२	२२	२२	२२	२२	२०

69

603111.

66

66BKH

67

मार्ग
४५
६५

यन्त्रा
१११२
६॥५५

१७	२८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
१९	१९	२८	२८	२०	२२	२३	२४	२९	२३	२८	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९	२९
४३	३७	३८	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
१३	३३	१३	४३	४०	१८	३१	३८	३८	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५३	५५	३७	३५	३०	२५	२९	१७	१४	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३
३७	५५	१२	४४	३८	१७	१९	१२	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३
३६	४४	३८	२८	१०	५७	१८	१८	८	१७	३८	४६	५२	५७	५२	५३	५७	३८	२८	८	४३	२०	५३	११	१५	१५
४३	५५	४७	४७	४७	३८	२६	२०	२५	१२	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८

५-३
२१५३
५१५३

५-३
४१२६
५१५३

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
०	०	१	१	१	१	१	१	०	१८	१८	२८	२९	२६	२५	२४	२३	२२	२२	२१	२१	२१	२१	१९	१९
३६	५८	१४	०९	०७	०२	२५	१	२८	५८	७	१२	१५	१८	२३	३३	५०	१०	३८	१६	५	४	१३	३२	५८
०	३८	३४	७	३	१	३	५८	०९	७	५३	१५	०२	२०	३१	३	३०	५४	०९	३८	१०	५०	१८	५०	४
५	५	५	५	५	५	५	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	५	५	५	५	५
१२	०९	१५	२३	३३	५४	१४	५४	१४	२९	२८	३२	३३	३६	३७	३९	२८	२३	१४	८	०	४८	४०	३१	२९
५४	५७	०७	०९	२४	५	१	१६	२७	३	७	२३	५४	१४	४	५४	२७	७	१२	४	३८	१२	४८	१२	१०
५	३	२०	१०	०	१	२	४	५	६	७	७	८	८	७	७	७	६	४	४	२	१	०	१	३
३५	३	२६	१८	१०	३६	४८	२३	३६	२८	१८	५५	१	५	५६	३६	४	८	४	३	३७	१०	१६	५५	०
०	२	१	१४		२	२	२	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	१	१	१	१	२	१
५९	४	१०	२०		१८	२६	३३	६	३	५४	३०	१८	४	५	१३	२८	४६	३	५८	१४	१४	१५	१२	३६

यका
०५५
६५५

३७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७
३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१
३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४
५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८
४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५
४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१

५३
११८
६१५६

४१२०
११५८

71

मा ५ +
३१३३
१५३

[illegible]

पञ्च
११२
७१०

४३
४१८
११३

शुक्र शुक्र

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२
१२	१३	१३	१४	१४	१५	१५	१५	१६	१६	१७	१७	१८	१८	१९	१९	२०	२०	२१	२१	२२	२२	२३	२४	२५	२६	२७
४	६	५०	२३	४८	५	११	७	५१	२६	५३	८	२३	३०	३५	३९	३९	४६	५५	८	३२	०	३८	१८	२८	३८	४
४	३४	३८	४६	५२	५६	२१	११	४	४	२०	१८	५१	१२	४८	४५	४२	४४	४८	५८	१३	५१	३८	१८	५८	२८	४
५	५	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७
७	५१	६	१२	२३	३३	४४	५३	५	१५	२३	३०	३७	४२	४७	५३	४८	४४	४४	३८	३५	२७	२०	१०	५८	४८	४०
१	३३	६	२०	२८	३१	५४	५०	४३	५६	४१	३५	३८	५१	४४	३	५	२	५१	५३	४	५	११	१०	२	३३	४
७	६	५	३	१	१	०	१	३	४	५	६	७	७	७	७	७	७	७	६	६	४	३	२	३	१	१
२५	२५	३५	५२	४	११	५	३१	४	१७	२०	३२	१२	३८	५७	५८	५१	३४	५२	४	५८	३८	२१	५	३३	५७	१
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
७	१२	१८	२५	२२	२०	२८	२८	३६	१६	५	१४	४	२८	१९	५	४	१३	३०	४	२८	३	१२	१३	१३	१३	१

शुक्र
०३१
६५६

शुक्र
३१९
११४

नय

पञ्च
१११
११३

५३
५३२
७१६

75

नाग
३१२०
९१२५

[illegible]

प-प्र
१५
१८

75
425
9190

उत्तराखण्ड

77

	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१०	८	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२	१२	०	१	३	३	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
४४	३०	४	१७	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०
२५	८	४	१७	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०
५	४४	५०	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५६	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
५२	५३	३४	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
७	१०	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
३३	१५	३१	३५	२३	४२	४२	३८	१८	३	२३	४०	३	१३	२५	५	३२	५०	५१	४२	१८	५४	५५	५३	३०	१८	२२
१	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
६	५४	५३	५५	१२	४३	५५	३३	२८		१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१

वक्र
०१२८
७१८

29	15	15	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50
51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51
52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52

पञ्च
११२७
११६

पञ्च
४१५२
११५५

५० ७

79

ब. १३६
१३८

उत्तरदि ५१

उत्तराष्ट्र																									
२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	
१०	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	
१०	१४	१८	२२	२६	३०	३४	३८	४२	४६	५०	५४	५८	६२	६६	७०	७४	७८	८२	८६	९०	९४	९८	१०२	१०६	
१०	१८	२८	३८	४८	५८	६८	७८	८८	९८	१०८	११८	१२८	१३८	१४८	१५८	१६८	१७८	१८८	१९८	२०८	२१८	२२८	२३८	२४८	
१०	२८	४८	६८	८८	१०८	१२८	१४८	१६८	१८८	२०८	२२८	२४८	२६८	२८८	३०८	३२८	३४८	३६८	३८८	४०८	४२८	४४८	४६८	४८८	
१०	४८	७८	१०८	१३८	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	
१०	१०८	१३८	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	
१०	१३८	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	
१०	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	
१०	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	८८८	
१०	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	८८८	९१८	
१०	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	८८८	९१८	९४८	

११७५

85

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

39	25	25	30	31	32	33	38	34	35	39	35	35	80	89	82	83	88	84	85	89	88	88	40	41	42
20	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70
14	18	18	23	23	23	23	28	24	24	24	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
11	33	34	39	28	25	39	49	39	4	48	43	44	0	15	9	3	8	4	9	2	70	92	28	25	29
33	34	89	35	35	30	42	89	4	85	89	0	35	45	4	12	89	35	78	25	29	35	42	13	40	25
33	79	89	39	78	42	9	41	89	30	12	77	9	8	48	41	88	80	38	38	25	29	25	29	25	39
4	4	8	2	8	8	9	3	4	4	9	5	2	2	70	79	12	15	73	13	73	13	73	78	78	98
88	43	93	4	88	35	44	12	0	3	0	9	0	40	80	39	9	38	45	12	88	44	9	2	70	70
49	70	20	29	24	79	25	40	2	45	9	4	88	82	82	82	82	25	14	23	20	79	4	3	7	0

५१६
११७

पञ्च
वर्ष
२१३१
७१८

87

9132
9120

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११
३	३	१	१	०	०	०	१	१	३	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२७	२७	१६	१५	५४	१८	४०	१८	१८	५०	३६	१३	७	६	११	५१	७	५६	११	३२	५४	३१	३५	५२	२४	२४
५	५	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७
५६	३३	५३	३३	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५६	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
३७	३७	१५	१८	१७	३७	३०	१६	१३	५६	५७	५५	५९	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४

मोग
५१३३
७१३३

५=५
२१४०
७१३३

५५

शुद्ध घटिका

89

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११
२	४	६	७	८	१०	११	१३	१४	१५	१६	१७	१७	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८
५८	३४	१०	१०	११	३५	५२	५	१४	१४	१५	५२	३८	७	२७	३६	३४	२३	५८	१७	१६	१६	१५	१४	१३	१३
५८	३७	२३	३३	२	८	३८	१५	३८	१२	१२	५२	३४	४०	१२	२२	३१	४	१३	३	५८	६	३६	७	१७	२७
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२५	३१	३३	३६	४०	५५	५२	५७	०	६	११	२१	३२	४	५	३	१५	२४	३६	४२	४२	३	८	११	१३	१३
१३	१३	१२	१२	१२	१३	१०	२	८	७	६	५	४	३	२	०	१२	३	४	५	५	३	७	७	१७	२४
४२	१४	५५	३१	३	२४	४१	४७	५६	५३	५८	५७	३६	११	४२	२५	०	४१	११	५१	५४	४७	१६	३३	४०	३३
४	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२	१८	२५	३०	३५	३८	४४	५४	०	०	४	२८	२८	३५	४	४२	११	१५	५५	३८	३०	१०	३०	१०	५	५

वक्र
११५२
७१२९

५७

भौमघटा ५५

११

२७	१८	२८	३८	४१	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
३३	३७	१	५	८	१२	१६	१८	२१	२५	२८	०	२	४	५	६	६	५	४	२	०	२७	२४	२१	२०	१८
३५	३६	३३	३३	७	४५	१२	३२	४८	३६	४५	४१	४५	२६	४५	३७	२४	५०	३४	४५	२१	३७	५३	१८	१७	३१
३६	४४	८	५५	२५	१२	५८	५३	४३	५०	३७	५४	५२	३२	१४	२८	५०	४५	५२	३२	२१	५६	२२	२५	३२	१६
३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	५	५	५	६	६	७	६	८	१०	१०	११	१२	११	१५	११	१०
४०	५०	५५	५८	४	११	२०	२८	३६	५४	१३	४३	५८	३२	५५	४१	३३	११	४	४२	१८	४८	४६	४	४१	
२२	३	५१	५	४५	१८	३८	५८	४२	३८	२	१६	६	३५	३५	५६	३३	२५	२	४१	२	४१	१८	२७	४०	२८
३५	३४	३३	३२	३१	२३	२८	२६	२५	२४	२२	१८	१६	१२	७	३	०	४	८	१५	१६	२३	२२	४८	१२	७
४८	१०	२०	५२	१८	५०	१८	५२	३३	४४	१०	२४	१५	३१	३३	३८	२०	२	४६	५८	३६	१८	६	१	२४	५२
०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
३०	३७	३७	३१	५०	४	२८	२२	७	०	११	३२	३६	५७	३७	४६	३४	०	५३	७	३२	६	२७	५४	३	३०

५५
५५
५५

नौमस्यदीप

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	११	११	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	३
१८	२३	२६	४	६	५	२०	२५	५	१०	१५	२०	२५	०	४	८	१४	१९	२३	२७	२	६	११	१५	२२	
२८	५२	१४	३४	५२	५	१७	२६	३१	३६	३७	३५	२८	२१	१०	५६	३८	३७	५३	२६	२६	२१	४४	२	१८	२८
५७	४५	२६	१५	४	१०	२६	२६	५३	२०	३६	२	३५	२६	१०	२६	४४	४८	४३	३७	३७	३७	२४	५८	७	५१
४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
८	८	६	३	२	१	५२	५७	५५	५१	४८	४४	४५	४३	४१	४०	४४	३८	३८	३८	३८	४०	४०	४१	४५	
४५	२८	२५	८	२७	५६	४७	४७	४६	२	१	४३	२६	३२	१	३८	४४	४७	८	१२	५७	२४	४५	६	१२	
४५	४५	४५	४५	४४	४४	४४	४३	४३	४३	४२	४२	४२	४१	३८	४१	४०	४०	३८	३८	३८	३८	३७	३७	३६	३५
२७	१८	५	४२	३६	२३	५	४७	२८	१४	५२	१८	८	३३	५०	६	३६	८	४३	१८	४३	१७	४५	४	२४	४७
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
८	८	१०	१३	८	१५	१५	१७	१५	१४	१	१८	३०	८	८	१	६	५	५	४	२	६	१०	१७	१३	२०

सूत्र
६६२
१५१५६

४५

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	३	३	३
२६	२	७	१२	१७	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२७	२	७	१२	१६	२१	२६	०	५	८	१३	१८	२२	२६
४४	५	११	३८	५१	०	८	१३	१५	५	११	५	५६	४३	३१	१३	५४	३२	६	३६	८	३५	५८	१६	४३	५०
७	१७	५३	८	२०	५८	१५	१३	५६	५६	३४	११	३	३	०	४३	३३	२६	३०	३४	१	१३	१७	१३	२५	५६
४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
५	१	५८	५६	५३	५१	४८	४८	४४	४१	४१	३८	३७	३५	३३	३१	३०	३०	३०	३८	२८	२८	२८	२८	३१	३३
१८	४३	४८	८	४	३	४७	४०	३५	५४	१३	३८	२२	२१	१२	५४	३१	३०	०	३१	२	०	१५	४	४०	५
४४	४४	४४	४४	४४	४३	४३	४३	४३	४२	४२	४१	४१	४१	४१	४०	४०	४०	३८	३८	३८	३८	३७	३७	३६	३६
३	५७	४१	३२	८	५०	४०	१५	०	४२	१३	५८	५८	४०	१८	५०	३६	७	४५	१४	३४	१७	४६	२०	५५	३४
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
६	१६	१२	१७	१५	१७	१८	११	१४	३०	०	१३	१५	१	३	१	७	७	८	८	७	६	६	२	०	६

४३
०५२
१३१२

५४

ਜੈਸ ਬਣੀ ੫੨

व. ध. ४
५१५०
१११२९

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	११	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
२२	२२	३	५	१३	१६	२४	२८	४	२	१४	१८	२४	२६	३	५	१३	१७	२२	२७	१	६	१०	१४	१६	२३
३३	०	३०	३७	५४	६	१७	२४	२७	२७	२६	१३	१५	५	५३	३७	१५	३६	३३	५	३४	१	२४	४३	०	१४
४४	४४	४०	१३	३७	२२	३	४०	४६	३५	३	१५	५५	४२	३७	४२	३६	३०	२६	५५	७	४५	४३	१३	१४	
५५	५५	५	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
६६	६६	१	५७	५४	५१	४८	४५	४७	४४	४२	४०	३८	३७	३६	३५	३५	३३	३३	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४
७७	७७	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
८८	८८	५५	३६	२८	५	५०	३०	१४	०	५५	०	३५	४२	३३	५६	३५	१०	४४	१३	४५	१३	४५	१३	४५	१३
९९	९९	१४	४	२०	१८	१०	१५	१४	११	३२	१	२	१५	६	५	४	३	३	५	११	३	०	२८	१६	१७

१३१५४

96

वत्र

2190

A 15180

95

५१५२ ३५
१५५१

22

५३
०१४
११४९

七 二

भोजपट्टा ५८

100

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
३८	४६	५३	५५	५५	५०	४०	३४	३६	३३	२६	२८	२२	२४	२७	२८	२३	२१	२३	२१	२५	२७	२८	२९	२४	२४
३७	४५	४८	५५	३२	४६	२७	३७	४४	३२	२६	२७	५३	५५	४८	२७	२८	५५	८	५९	४७	३७	४५	२७	२७	३७
३	३	३	३	३	२	३	३	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२८	३०	३२	३७	४१	४४	५०	५७	५	१४	२४	३७	५५	८	३७	५४	२३	५६	२५	२६	२७	२४	२७	३३	२६	२४
२०	२३	२८	३	३७	४८	२२	५७	३४	३५	५८	२६	२०	८	३७	२०	५	२०	२६	४	४३	४८	४८	२७	२६	२७
३६	३५	३८	३४	३३	३६	३७	३७	२८	२८	२७	२६	२४	२६	२०	२७	१५	२७	५	२	२	६	१३	२८	२७	२७
६	२८	५२	३०	३६	४८	५५	२७	८	१०	०	२	५७	५७	४	२८	०	५०	३६	४८	८	५८	४३	९	५३	४
०	०	०	०	१	१	१	१	२	२	२	२	३	३	३	४	४	५	७	५	३	२	१	०	०	०
२४	४४	४३	४४	२७	१	३	५०	१	३२	३७	३०	५१	०	३	२४	५४	५५	२७	४३	५८	४३	४३	३७	३७	३७

३१९
१९१८

101

3142

३७	२८	२२	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
२१	२९	२०	१८	१८	१७	१६	१५	१५	१४	१४	१३	१३	१२	१२	११	११	१०	१०	९	९	८	८	७	७	६
१३	२९	२३	३०	३५	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१
३९	४३	४८	५२	५८	६२	६७	७१	७६	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५	१६०
५५२	५६३	५७४	५८५	५९६	६०७	६१८	६२९	६४०	६५१	६६२	६७३	६८४	६९५	७०६	७१७	७२८	७३९	७५०	७६१	७७२	७८३	७९४	८०५	८१६	८२७
१८	४८	१५	३३	२२	१२	१३	४०	१२	१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१	०	९	८	७	६	५	४
४	७	७	७	७	६	६	५	३	२	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
व ३३	१७	३९	४०	३५	५	१०	३	५०	१३	१३	१०	२६	५७	१७	५६	४६	७	४	३	३७	२८	१२	५३	२९	४९
+	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३९	१०	१०	२	११	१८	१३	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७

माग
६१९
७१९

वम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उपधली ०

104 १८
३५
७

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	
५	५	५	६	६	६	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९	
१७	१७	२२	२६	१०	२१	३	१५	२७	८	१०	०	८	१२	१२	८	३	२	५	२३	२३	४	१६	२६	१३	२५	
५७	४६	२२	२२	४	१३	३	११	२०	१०	१८	१०	८	५८	४५	२१	२	०	५०	२१	१३	३३	४८	३४	२६	२६	
१०	२८	५३	२२	४	५८	१३	१३	३५	३२	४८	५८	५५	१०	४	८	४०	१०	५२	१६	२१	४८	२६	७	२५		
२	३	०	०	२	१	२	१	१	१	१	०	०	१	३	३	२	१	०	०	१	१	१	१	१	०	
२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	
५६	२	४	५०	६	४६	२८	१६	५५	२७	४	३	४५	३१	३५	३१	३२	२५	३०	८	३१	५४	४७	५७	७	३६	
२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	
३८	२४	१३	०	३६	०	२८	४८	३६	४८	४	५१	५१	७	३४	२६	४८	१४	४१	१७	१७	३७	८	०	४	४	
१०	१०	८	५	२	१	५	१०	३८	३६	५२	५	१०	२२	१३	१०	१०	१३	७	५	२	१	१	१०	१०	१०	
२	१८	३५	३०	४२	५८	५	१६	३८	३६	५२	१०	१०	२२	३८	५५	२६	१३	४४	४२	५५	३५	३५	१०	१०	१०	
४	५												४	५	५	४	५									

मा
३१२७
११२५
११५४

११४०
११५५

११३१
११४०

३१३१
११५५

५१०
११५५

११४
११५५

११५२
११५५

अथ घटा १

105

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१९	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	२	२	२	३	३	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५
२७	१०	२३	५	११	२४	२८	२८	२३	१८	२८	२४	२	१३	१४	७	२०	३	१५	२७	८	१७	२४	२७	२४	२८
४७	५१	२७	२९	४५	०	३८	१६	१८	५४	३	६	३३	५	५०	२४	१५	८	४४	४४	५१	५७	३४	६	२०	६
५०	२४	२२	२०	२६	८	३७	३८	४५	४७	१५	१६	२४	०	२८	३७	३१	११	२३	१५	४१	१३	२६	५४	१५	२५
५१	१	१	१	०	४	१	३	३	२	१	०	४	०	४	१	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०
३७	२८	२०	२	३०	२१	४०	८	३६	३७	६	१६	४३	१०	२७	३५	३६	३५	३०	१५	५२	१८	४०	१२	३	३
५५	१२	१४	१२	१८	३८	०	४८	३८	१६	१८	१६	२	२३	४	३३	४८	३५	५	२२	३३	१	२	५३	५५	५६
५२	५३	१०	६	६८	५३	५८	२६	१६	२०	३७	२८	२९	४७	१०	४१	५१	१२	१०	६	१०	६	१०	२२	७५	४
३५	४७	२८	१५	२५	५१	४७	४९	५५	३१	१५	४४	३७	८	४८	०	५५	४१	३८	६	०	११	१५	६	३८	१३
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
२०	३६	२१	८	१५	१३	२२	३३	४५	५५	१५	५१	२	१०	३	३७	२५	१३	१४	२४	३७	८	३	५२	५५	५५

पञ्च
५१५०
११५८

वैष्णव
११२०
११५८
पञ्च
५१३३
२१०

पञ्च
०१५४
११५०
पञ्च
५१५८
२१०

पञ्च
०१५६
११५८

पञ्च
४१५७
११५५

व
०१७
११५३
पञ्च
३१११
२१२

मम
११३३
११५५
२२
११३३
५१५३

४३५
११२८
२१५२

पत्र
५१३७
११५४

Collection.

५५५ ५५५
 ५५५ ५५५
 ५५५ ५५५

४-५
५१२२
२१५९

पञ्च
३६
२५

उत्तरघटिका

107

२	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१०	१०	१०	११	११	११	०	०	०	०	१	१	१	१	१	२	२	३	३	३	३	४	४	४	५	५
१३	१०	१८	६	१३	२१	०	८	१६	२४	३	११	१८	२७	६	१४	२१	१	८	१८	२६	१४	१४	१४	१४	१४
२३	४८	१३	७	५८	५७	०	५	१७	२८	४५	३	२१	५३	४	२७	५४	२१	५१	२२	५६	३७	५५	५५	५५	५५
५५	५५	४७	६	१४	४	१३	३५	०	३२	३	२४	३२	१८	१२	२७	११	५४	५५	५५	४२	५७	१५	५३	२५	६
४	१	१	१	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
४४	०	१२	५५	३५	४५	४५	५५	५७	४५	७	८	१३	५५	५७	१८	१८	२१	१३	१५	१७	१८	१८	१८	३०	३०
७	११	३	३	५५	१८	१०	१५	२०	२१	३८	५१	४०	४	३७	४१	५२	३४	५४	१७	१४	७	४२	५५	५५	
६२	६४	६५	६७	६८	६८	६८	६८	४०	७०	७१	७०	७१	७१	७२	७२	७२	७२	७२	७३	७३	७३	७४	७४	७४	७४
२८	१६	५५	१२	२	७	३६	१८	३७	३१	६	५७	३१	२८	५	८	४८	५४	५२	१४	४८	५७	४	१०	१८	१७
२	१	१	१	१	१	१	१	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३३	४८	१४	०	१५	११	८	३१	४३	११	३८	५	४०	४८	१३	३१	१	०	१	१	२	१	१	२	२	५५

४
२२
४५
५३

३१५४
२१५५

[illegible]

109

٢٥

40

वक्र
६१५८
२५१६

412

22124

2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000	1001	1002	1003	1004	1005	1006	1007	1008	1009	1010	1011	1012	1013	1014	1015	1016	1017	1018	1019	1020	1021	1022	1023	1024	1025	1026	1027	1028	1029	1030	1031	1032	1033	1034	1035	1036	1037	1038	1039	1040	1041	1042	1043	1044	1045	1046	1047	1048	1049	1050	1051	1052	1053	1054	1055	1056	1057	1058	1059	1060	1061	1062	1063	1064	1065	1066	1067	1068	1069	1070	1071	1072	1073	1074	1075	1076	1077	1078	1079	1080	1081	1082	1083	1084	1085	1086	1087	1088	1089	1090	1091	1092	1093	1094	1095	1096	1097	1098	1099	1100	1101	1102	1103	1104	1105	1106	1107	1108	1109	1110	1111	1112	1113	1114	1115	1116	1117	1118	1119	1120	1121	1122	1123	1124	1125	1126	1127	1128	1129	1130	1131	1132	1133	1134	1135	1136	1137	1138	1139	1140	1141	1142	1143	1144	1145	1146	1147	1148	1149	1150	1151	1152	1153	1154	1155	1156	1157	1158	1159	1160	1161	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175	1176	1177	1178	1179	1180	1181	1182	1183	1184	1185	1186	1187	1188	1189	1190	1191	1192	1193	1194	1195	1196	1197	1198	1199	1200	1201	1202	1203	1204	1205	1206	1207	1208	1209	1210	1211	1212	1213	1214	1215	1216	1217	1218	1219	1220	1221	1222	1223	1224	1225	1226	1227	1228	1229	1230	1231	1232	1233	1234	1235	1236	1237	1238	1239	1240	1241	1242	1243	1244	1245	1246	1247	1248	1249	1250	1251	1252	1253	1254	1255	1256	1257	1258	1259	1260	1261	1262	1263	1264	1265	1266	1267	1268	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279	1280	1281	1282	1283	1284	1285	1286	1287	1288	1289	1290	1291	1292	1293	1294	1295	1296	1297	1298	1299	1300	1301	1302	1303	1304	1305	1306	1307	1308	1309	1310	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323	1324	1325	1326	1327	1328	1329	1330	1331	1332	1333	1334	1335	1336	1337	1338	1339	1340	1341	1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357	1358	1359	1360	1361	1362	1363	1364	1365	1366	1367	1368	1369	1370	1371	1372	1373	1374	1375	1376	1377	1378	1379	1380	1381	1382	1383	1384	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396	1397	1398	1399	1400	1401	1402	1403	1404	1405	1406	1407	1408	1409	1410	1411	1412	1413	1414	1415	1416	1417	1418	1419	1420	1421	1422	1423	1424	1425	1426	1427	1428	1429	1430	1431	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445	1446	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455	1456	1457	1458	1459	1460	1461	1462	1463	1464	1465	1466	1467	1468	1469	1470	1471	1472	1473	1474	1475	1476	1477	1478	1479	1480	1481	1482	1483	1484	1485	1486	1487	1488	1489	1490	1491	1492
---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

उत्तरघटिका

112

	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८
	११	१०	१०	११	११	११	११	०	०	०	०	१	१	१	२	२	२	२	३	३	३	४	४	४	४	५	५	५
	१३	२०	२१	२४	२१	२६	२६	४	१२	२०	२८	६	१५	२३	१	८	१८	२६	५	१३	२२	०	८	५	२६	५	१३	२२
	३८	८	१	११	३५	११	५३	४३	४०	४३	४३	५८	८	६३	३८	५१	१८	४	३६	७	४१	२५	५०	२८	७	०१	३०	
	३३	२८	३५	४१	४२	१०	५८	१	४२	५०	४४	४५	३५	११	२५	४३	१४	५३	३३	३८	५६	१	५४	३६	३५	३६	५६	२१
	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२
५	२८	४	३४	४१	३	१५	२१	३१	४५	४८	५५	५८	५	११	१३	१५	११	११	१३	२४	१४	१५	२१	२१	२१	२१	२१	२१
	५४	१०	१	११	२१	१३	२४	१५	४	२	५५	२०	२२	३५	३८	८	३६	५१	८	११	११	५८	५५	११	५१	५१	५१	५१
	५४	५१	६०	६२	६४	६५	६६	६१	६८	६८	६८	१०	१०	१०	११	१२	१२	१२	१२	१२	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३
	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४
५	३	३	२	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	३
५	५४	५१	६०	६२	६४	६५	६६	६१	६८	६८	६८	१०	१०	१०	११	१२	१२	१२	१२	१२	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३

४३
६११
६४८

मौ घ ८३१

११५

३०
५६
५

५२	२९	१८	१८	३०	३९	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१
१४	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
१४	३	८	१३	१८	१३	१८	३	८	१४	१८	१४	०	५	९	१६	२१	२७	२	७	१३	१३	१३	२८	३	५
५५	१०	३५	५	२०	०	६	०	१६	५०	४२	८	४	६	१८	३	५०	३६	०	१८	७	४४	२८	४४	४४	४४
४	५	५	५	५	५	५	५	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५७	७	१४	१०	७	६	४	३	५६	५८	५७	५४	४२	४६	४३	३८	३६	३२	३१	२०	१८	१७	१३	१०	७	०
१४	१४	१५	५३	३१	२५	१	१४	४४	४४	४	२७	३७	५५	५४	५०	१३	३	४०	२७	४४	२६	२७	३१	३६	०
१३	४९	४९	१२	१२	४४	४३	४३	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
१६	३३	५८	३४	५३	३७	३६	५४	१५	२७	४३	४२	४४	५४	५५	५९	३९	४५	४९	३६	२८	१३	११	५८	५४	४४
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३१	३४	३०	५३	३०	२४	१८	३२	२५	१२	१५	१९	७	१५	२८	३०	५	२७	३९	३३	२८	३९	२७	२७	२८	२८

३३

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	
५	६	६	६	५	५	५	५	५	५	६	६	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	७	
७	५	२	०	२८	२७	२७	२७	२७	२८	९	३	५	८	११	१५	१८	२२	२६	०	५	८	१८	१८	२३	२८
३७	०	२६	१२	३२	२८	०	१२	५	२७	६	१५	१२	४	५	३	५	४	३८	५	८	३३	३	४०	२२	१९
१६	५९	६	४५	५९	१८	१८	१३	३	५	२६	७	४०	२२	५०	४८	३२	२	४०	२६	४०	२०	३४	७	३७	०
१४	१५	१५	१५	१८	१३	१३	११	१०	१०	८	८	८	७	७	६	६	६	६	५	५	५	५	५	५	५
५८	३३	४६	२८	४९	५५	५४	५२	५४	१	१५	४६	९	३३	८	५१	३३	१८	१२	५६	४६	३८	३४	२८	१४	२०
३५	५१	३८	४८	१८	३	३८	२५	१८	४८	१४	२	२	१८	५०	२	५४	१८	५७	८	३६	८	२	२०	२३	१८
२५	६३	४०	१५	१०	१५	२	६	१९	१६	१२	१२	१५	२७	२८	३१	३२	३३	३४	३५	३७	३७	३८	१०	४०	
१	१४	२४	३८	२२	२९	२२	५९	८	८	५३	३६	४४	५५	३४	६	१३	४२	५५	४०	६	५८	५५	५५	१७	१७
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
४	८	१०	४५	५	६	३	६	५	५	५	३	२	३	२	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
५४	२६	५२	४८	३	५६	१८	२५	२२	५८	३८	४३	५१	२७	२५	३१	३८	१२	५६	१७	१८	११	५०	३०	३६	

शशोःशोधः॥

116

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	२२	४४	६६	८८	१००	१२२	१४४	१६६	१८८	२००	२२२	२४४	२६६	२८८	३००	३२२	३४४	३६६	३८८	४००	४२२	४४४	४६६	४८८	५००	
०	१५	३०	४५	६०	७५	९०	१०५	१२०	१३५	१५०	१६५	१८०	१९५	२१०	२२५	२४०	२५५	२७०	२८५	३००	३१५	३३०	३४५	३६०	३७५	
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	
२५	२२	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
१०	१०	१०	११	११	११	१२	१२	१२	१३	१३	१३	१४	१४	१४	१५	१५	१५	१६	१६	१७	१७	१७	१८	१८	१८	
०	२३	४५	६७	८९	१११	१३३	१५५	१७७	१९९	२२१	२४३	२६५	२८७	३०९	३३१	३५३	३७५	३९७	४१९	४४१	४६३	४८५	५०७	५२९	५५१	
५९	६	२९	३०	५२	७	२२	३८	५३	८	२३	३९	५४	८	२४	४०	५५	८	२५	४१	५६	८	२६	४२	५७	८	
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	

मौसमघटा

117

२	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
२	२	२	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२०	२३	२७	३१	३५	३९	४३	४७	५१	५५	५९	६३	६७	७१	७५	७९	८३	८७	९१	९५	९९	१०३	१०७	१११	११५	११९
२८	५५	३३	१६	३	५५	५९	५०	५२	५७	६	१५	२८	४३	२	१०	४७	७	३३	९	३०	३	३८	१३	५२	३२
३३	५२	५८	६	२६	९३	४०	४०	५८	४	७	५३	५२	५९	८	५६	४८	३८	१०	४४	५४	२६	५	४२	४	४०
४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
४२	२८	१६	८	०	५२	४७	४१	३७	३०	३०	२७	२६	२४	२२	२१	२१	२१	२१	२०	२०	२१	२२	२३	२४	२५
२७	२७	५६	३८	५५	२६	३	८	४	५७	११	४१	२४	३८	२१	१८	२	३१	१०	३८	३४	३	५५	४४	५५	१
२८	३०	३१	३२	३२	३३	३३	३४	३४	३५	३५	३५	३६	३६	३६	३७	३७	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
१२	१६	१०	८	४२	१५	५२	१८	३४	१	३१	५८	२१	४७	९	३०	५५	१०	३१	५५	१८	३८	५५	४८	३६	४
१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५८	४७	३८	२६	१६	०	५२	३३	३५	३०	२७	२४	२१	१७	१३	८	३	१	२	६	८	१०	१३	१६	१६	१०

२०

भोजघटीर.

119

	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
	२	२	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५
x	१५	२८	१	५	६	१२	१६	२०	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८	५२	५६	६०	६४	६८	७२	७६	८०	८४	८८	९२
	८	१५	४०	२४	४	४९	३८	३९	३०	३०	३६	४३	५५	८	२४	४२	४	२८	५३	२९	५२	२२	९	३८	३९	४०
	०	१८	४०	४४	१९	३८	३२	४८	२	४४	१८	३४	६	३०	३०	३४	९	४९	४९	५४	३४	०	८	४४	४४	४४
	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
	४४	४४	३०	१९	८	९	५३	४६	४९	३८	३४	३२	३०	२८	२९	२९	२५	२५	२४	२५	२५	२६	२६	२९	२८	३१
	५२	५	१४	४२	१९	०	५	५८	५२	६	५३	५५	८	२९	३०	१५	३०	८	५८	२९	२८	९	४४	६	३५	३५
	२९	२८	२८	३०	३९	३२	३३	३२	३४	३४	३५	३५	३६	३६	३६	३७	३७	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
	१४	१८	२१	४०	४३	१६	०	२६	४	३८	४३	३५	४	१८	५४	२२	४६	१९	३३	१	१४	४४	४	४४	२२	६
	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
x	३०	५४	८	५४	४९	१५	१९	५२	३८	३६	४९	२६	१९	१०	८	१०	०	६	०	१	१	८	८	१०	१३	१८
																	x		x							

मो. २०१०

120

३७	२८	२८	३०	३२	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३
६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९	९
१३	१५	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२२	२८	५	१०	१५	२१	२६	२	७	१३	१८	२४	२९
४२	४९	२९	२३	७	४	३	८	१०	२७	२७	३८	४२	८	२७	४८	१०	३३	४८	२६	५३	२३	५९	२९	५२	२३	२३
४६	५१	३८	७	१०	५६	५९	८	३०	४	५	४८	५६	०	५२	३३	१२	५२	३७	३८	५४	५२	५३	२३	४८	२३	२३
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
३३	३४	३४	३७	४०	४२	४४	४७	५०	५२	५५	५६	५	५	६	८	११	१३	१५	१६	२०	२१	२३	२४	२४	२४	२४
२३	०	४७	४३	१०	३५	५२	२६	७	५९	३२	४७	७	०	१०	२६	५०	५९	२२	५३	१८	३५	२	५८	५९	११	११
४७	४७	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
१२	१३	५	१८	२७	४७	४	१५	३७	४८	६	२०	३६	४६	५०	५३	५२	८	३७	४३	५०	५४	५८	३	२	४	४
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२७	१७	१	२	१५	१४	१२	१८	१५	१८	१६	१८	३८	३६	३४	३३	१४	१३	८	१०	८	१०	१०	५	१	२	४

श्री मन्त्र २९

121

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	६	६	६
६	७	८	९	१३	१६	२०	२४	२८	३१	३५	३९	४३	४७	५१	५५	५९	६३	६७	७१	७५	७९	८३	८७	९१	९५
५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८	९०	९२	९४	९६	९८	१००	१०२
५	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
१७	५८	४३	३०	१८	०	१	५५	५०	४४	३९	३४	३३	३२	३०	३०	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८
२७	१८	२८	२५	४	३४	२९	३२	७	२२	३२	५९	६	५	१३	२८	२८	५४	४०	४०	२	१८	३५	१८	८	५८
१५	२६	२७	२८	३०	३९	३९	३३	३३	३४	३४	३५	३५	३६	३६	३७	३७	३८	३८	३८	३८	३८	४०	४०	४०	४०
२५	२५	२३	२३	३	१	४८	३४	२६	३	२६	१०	५३	१८	५५	२	४६	५	३७	०	२८	५३	१६	४४	२	४५
२	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५५	४८	२८	५९	५८	३३	३	४५	४६	३०	१८	२०	१२	१२	८	८	६	५	१४	१	६	४	१०	२	२५	२
४																									

जो मछली २१

122

१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	
१७	२२	२६	१	६	१७	१६	२१	२७	२	७	१२	१७	२३	२८	३	८	१४	२०	२५	१	६	१२	१७	२३	२८	३	८	१४	२०	२५	१	६	
१६	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	
४२	५१	५०	५	२०	७	३	३५	३७	३२	३७	३९	३	२	२	५८	२	५३	५६	२७	१२	४५	२७	१२	४५	२७	१२	४५	२७	१२	४५	२७	१२	
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
३६	३८	४०	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
५०	२	०	१३	५	२८	१२	३३	३३	५	३४	३३	६	३३	३४	२	४	४५	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	
४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४
४०	६	२०	४२	४३	१६	३३	५२	८	२२	३८	५२	५२	४	२८	२८	३३	४१	५८	४	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
५०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
७	२१	२१	२०	२१	१३	२५	१३	७	३४	२४	१३	१३	४४	०	२४	१४	४१	१	७	१०	८	२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

जोमघटी १५

123

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	६	६	६	६	६	६
२३	२५	२७	२८	१	४	७	११	१४	१८	२१	२५	२८	३	७	११	१६	२४	२४	२८	३	८	१३	१७	२२	२७
५५	१८	११	२४	५७	४८	२	२६	१	४	३३	२८	३०	३६	४७	२	२४	४७	४६	४७	१३	२७	४४	२८	२८	
२	२८	३४	४	०	११	५५	५२	५५	३६	३७	१३	२७	१०	१३	२८	५५	३	५३	३	४८	५३	२८	२७	५२	२७
२	६	६	५	५	५	४	४	४	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
१६	४७	१५	५२	३३	१४	५५	४८	३३	२७	२०	१३	७	३	०	५७	५५	५२	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
१८	४७	२	५०	०	२५	४५	५५	५३	३४	५७	४८	३८	१८	५२	१०	२६	२	४६	३३	२०	५२	२३	५	४६	५३
८	१४	१७	३०	२३	२४	२६	२७	२८	३०	३२	३२	३४	३५	३५	३६	३७	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	४०	४७
५८	२१	१७	४६	१५	२०	५७	५८	०	४४	४	५६	१५	२	४६	३८	१३	५२	१८	२४	३४	५०	५७	५३	१६	४३
८	५	३	२	१	१	१	१	०	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३०	१४	२६	५०	११	२	१४	४	५३	६	१५	५६	७	२०	१५	३	२	१५	१६	१	२०	२८	०	५	५	२

४ ८

७	२८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
२	७	११	१७	२३	२७	२	७	१२	१८	२३	२८	४	८	१५	२०	२६	१	७	१२	१८	२३	२८	४	१०	१५
१९	७	८	८	१२	१८	३०	४	५८	७	३७	५८	२४	५०	१८	४६	९८	५०	२३	५५	२६	५८	२७	५८	२५	५९
३७	८	१०	३३	५२	३६	४७	१८	१३	१३	५५	४३	१८	१३	३७	५८	८	३	१८	१३	३८	१३	२६	१८	४६	३०
३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५७	५८	०	१	३	६	७	७	११	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
१५	१५	५९	३०	८	३२	१३	२२	३९	१५	६	५८	५८	१५	०	४२	५२	२९	३०	२५	२७	२५	५६	३६	२६	३०
४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
७	८	४२	२१	३४	३६	३७	४०	४५	५६	१२	५२	३६	४२	५५	०	५	१३	१८	१७	१३	७	३	१४	३५	३५
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४	४	५०	५०	५९	३४	१०	१	६	११	७७	३	८१	२	३	१	७	११	८१	१०	१२	१८	१०	१२	१८	१२

٩٥

जीमघटा २४

126

*

२७	१८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
६	६	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९	९	९	९	९
२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३
२०	१८	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३
५	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५१	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७
३२	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६
५७	३०	३१	५	३३	३०	१	११	३१	३१	१	१०	१५	३१	३१	५१	३	१०	१८	२८	१८	१२	५५	५५	५५	५५
०	०	१	१	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६

१३

२१३१

१९१५

जोमघटा

127

२	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१०	१०	३६	५४	२६	३६	४०	७४	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०
१३	३०	५८	२७	२७	५८	४७	२३	७	५५	४३	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५
२८	२८	२९	४	५४	०	३८	२७	१५	८	३	२६	८	२९	६	४८	५	४५	७	५४	२७	४३	३८	३८	३८	३८
३	२	१३	२०	२३	२५	२६	२७	२८	३०	३३	३३	३३	३३	३५	३६	३७	३७	३७	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
२८	७	५४	५९	२५	८	५५	४५	५६	५९	५८	३९	१२	५५	२६	२८	१०	५०	३	८	३५	१०	२६	४८	१७	४५
१	६	५	३	३	२	३	७	०	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	३९	२२	२७	५४	४५	४५	१८	५५	३६	६	२६	४४	०	३३	३९	३७	२२	११	३३	२८	५	०	२६	८	३

३७

उक्त घटि २६

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५	५	१०	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४	२६	२८	३०	३२	३४	३६	३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६
३३	३२	३१	३०	२९	२८	२७	२६	२५	२४	२३	२२	२१	२०	१९	१८	१७	१६	१५	१४	१३	१२	११	१०	९	८
३३	२९	४	१२	३३	१३	२२	२४	१३	५	२२	३०	४३	४९	५२	५९	६१	६४	६५	६९	६९	६८	६८	७०	७१	७१
२	५८	८	१५	०	२९	२३	४	१०	२८	१५	४०	९	३३	४९	७०	७९	२६	५०	१५	०	१५	३३	५८	५८	५८
१९	१९	१५	१९	१०	१	११	१८	१	१०	१४	१३	९	६	५	३	३	६	१	२	१	१	०	०	०	०
२४	२१	१८	५५	१८	२९	२२	२६	२०	०	५१	५६	१९	२८	५०	१५	१४	३४	१८	५	५९	१८	५३	५६	१	३८

वक्र
१११०
८१३०

६०१
८१२२

६०१
८१३०

माग
८१२
८१३०

२७	१८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१
५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२
२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७
७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००	१०१	१०२
५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	५	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

२१२६
१०१०५

	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24	26	28	30	32	34	36	38	40	42	44	46	48	50	52	54	56	58
	21	0	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24	26	28	30	32	34	36	38	40	42	44	46	48	50	52	54
	30	49	25	9	39	14	44	19	49	24	54	29	59	34	64	39	69	44	74	49	79	54	84	59	89	64	94	69	99
	39	59	34	64	39	69	44	74	49	79	54	84	59	89	64	94	69	99	74	99	79	94	74	99	79	94	74	99	74
	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
ध	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	85	34	85	0	96	72	73	88	9	84	43	24	15	25	39	84	22	49	78	25	88	0	0	0	0	0	0	0	0
	99	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	33	15	31	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ध	49	73	32	9	36	2	9	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

१११२
१११३

१११२
१११३
१११४

५१३५
५१३६

पञ्च शत
२१९९१५५
५३५ ५१९

नाम
१।३।
२।३०

ॐ नमः

४-४
४१५९
११५९

१८
५

24

१०३

29

3

132

[illegible]

४३
३१५
१२५५

११५३

ty Haridwar Co

Foundation USA

2129
2130

बुध घटी १२

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
०	०	१	१	१	०	०	०	१	१	१	२	२	२	३	३	४	४	४	५	५	५	४	४	४	४
१३	१३	१	५	५	१६	१५	१६	१	१०	११	३	१६	१६	१३	१५	७	१५	१७	४	७	४	१६	१५	१६	२
२७	२७	२७	३५	३५	२६	२६	७	४१	३१	३१	४	६	१०	१५	०	१५	१६	२३	१	४०	५	३६	५३	४६	४६
२७	६	३३	७	३०	१४	५१	२७	२६	५६	३०	४	२५	२६	३३	५	५७	२१	५५	२१	५२	३३	५१	१३	४४	५५
५६	२६	३२	५	३	३	२	५	५	०	१	१	१	१	१	१	१	५२	१६	४	५	३	३	१	०	०
२४	२६	३२	५	३	३	२	५	५	०	१	१	१	१	१	१	१	५२	१६	४	५	३	३	१	०	०
२४	२६	३२	५	३	३	२	५	५	०	१	१	१	१	१	१	१	५२	१६	४	५	३	३	१	०	०
२५	२३	५६	२१	२०	१०	६	३६	६५	६६	२६	१०	११	१२	११	१०	१०	६	१२	४६	५	३७	४६	३७	४६	६३
३३	४०	३४	१२	११	१२	४६	५७	४	५४	६	३१	२०	२७	३६	३०	४	५६	१४	३६	५४	५	३३	४६	१५	३६
३	६	२	१२	१	६	२	११	५	४	२	१	०	११	३६	३	२	३	५	६	२	१	७	१०	१	६
२६	४०	०	६	४	१	१	४६	३	३५	३२	१४	३१	११	३६	३	२	३	५	६	२	१	७	१०	१	६

वक्र ११२६
 ११५६
 सत्र माग ६१४४ ३१३
 २११ ११५५
 सत्र ६१४
 ११५५
 पत्र ४१३०
 ११५६
 वक्र ०१४
 ११५४
 पत्र ३१३१
 ११५२
 सत्र मा ५१२१ ११३३
 ११५५ ११५४

134

जोमघटी १२

जोमधल																									
१८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	
५	५	५	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	
१६	११	२६	०	५	१०	१४	१८	२३	२८	३	८	१३	१७	२२	२७	३	७	११	१६	२१	२६	३	६	११	१६
७	१४	२५	४	१७	०	३८	४७	५७	३८	२१	५	५२	३८	२७	१७	८	२	५७	५४	४८	४५	५०	४०	५१	५४
५०	३२	२२	४६	५५	२८	३१	१३	७	३१	४७	२८	४	७	०	५३	४२	२	३६	३२	१८	२८	२०	१०	४२	४२
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
१३	१३	१४	१७	२२	२३	२६	२८	३३	३६	४०	४४	४७	५२	५६	३	६	११	१७	२२	२८	३४	४०	४२	४७	४८
२४	५७	३४	४७	४७	२५	५१	२१	१७	४८	२३	१६	४३	८	३३	४	५०	३६	५	४	२०	७	७	३६	२२	३२
३८	३८	३८	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
२०	२८	३७	११	७	१६	३१	३६	४४	५४	५	५३	१५	२२	२७	३६	५३	५८	७	१४	१५	२१	२२	२१	२२	२२
१३	१८	३८	२५	१६	२३	४४	४४	४४	४०	३२	२८	५७	४	३७	३१	३१	३८	३८	३३	४०	४८	५०	५१	४८	४६

जोमादिघटी१२

136

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१	१	२	२	३	२	२	२	२	३	३	४	४	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५
२१	२५	०	४	८	१३	१८	२१	२६	१	५	१०	१४	१८	२३	२७	२	६	११	१५	२०	२४	२८	३	८	१२
२३	५०	१६	४३	८३	३५	०	३६	५२	१५	४४	८४	३०	२६	५२	१७	४४	११	३८	६	३५	३	३३	४	३५	३५
३२	२१	५३	१	८	५२	१५	१३	२५	२०	५	४७	५१	५८	५	१४	५८	२३	४८	२	१३	५४	५८	५३	५३	७
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
५२	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
२०	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
३७	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
५	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
४	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३

4. 2

33

27

मौसमघटी १२

२	२	२	४	५	९	७	८	२	९	११	११	१३	१४	१५	१६	१७	१८	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	
३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	
५	८	११	१४	१७	२०	२४	२८	२	५	८	१३	१७	२१	२६	३०	३४	३८	४२	४६	५०	५४	५८	६२	६६	
२४	६	४	१२	३१	५८	३३	१४	२	५	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	
३८	५३	२३	१७	४२	२९	८	२०	९	११	५३	२०	४०	११	५८	१८	५	५७	१८	३	४	२५	३२	६	३१	३६
५	५	५	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	
११	१२	०	४	३०	२९	११	४	५७	५३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	
४०	४	३	२८	१८	३९	४६	३६	५२	६	१५	३८	२६	१०	१३	४०	४०	१२	१६	१३	१४	४	४	४	४	
२२	२४	२५	२६	२८	२८	३०	३१	३२	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३४	
४२	४५	४५	५५	८	२८	५६	४२	४०	२२	४	५०	३६	६	३८	१०	४०	१३	५१	५८	३४	५७	२६	५२	३१	४४
४	३	२	२	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
४२	५७	१८	५४	४३	३६	१३	४	८	२६	४०	३१	१८	२	४	१	३	१३	५	१२	२१	४	२	८	१७	६

पराशर उक्तं
ति प्राप्ती जाते कुर्वन्ति
मेनेति परेतरा नम
उपान्त

कृतं प्राचिनं प्रधानं व्यासो

३

२

धर्मप्रदीपः काशो नवा
धर्मप्रदीपः काशो नवा
काशो नवा काशो नवा
ममेव

गणनाद्वयगुणानां
मन्त्रोद्येनादरे
॥१३

त्यर

मानान्सहस्रं वंधुभिः ॥ तं सं तं दृश्यते गतं स्मयः कृताधिपत्या निवसाधुवं
धुतां म॥ १० ॥ प्रसेनो नाराधयतो यथा यथा विभज्य नत्वा सपयत्तपातया ॥ गु
णा नुरागा दिवसरव्यमीयिवा नूवाधते स्म त्रिगणः परस्परम् ॥ ११ ॥ निरस्यं सार्धं
नमानवर्जितं नैव रिक्तं विरहस्य सत्क्रियां म॥ प्रवर्तते तस्य विरोधशालिन
गुणा नुरोधेन विना न सत्क्रियां ॥ १२ ॥ वसन्ति वांछन्ते वशी न मन्युना स्वध
र्म इत्येव निवृत्तिकारणः ॥ गुरुपदिमिष्टे न रिपो स ते पिबानि सति दंडे न संध
र्म विह्वलं म॥ १३ ॥ विधाय रत्नौत्थरितः परेतरा नैव शोकिता कारं पुपेति शं
कितः ॥ क्रिया पर्जेष्टं उजा विसाहताः कं तरता नस्य वदंति संपदः ॥ १४ ॥ प्र

स्वमंडने रक्षंतीति रतने पावकान्

वा

क

रातर
२

विज्ञेयं विज्ञेयं
संस्थात इत्यमरः
प्रशान्त कालः
३

^{अथ मतेषु नयेषु} ^{२१} ^{२२} ^{२३} ^{२४} ^{२५} ^{२६} ^{२७} ^{२८} ^{२९} ^{३०} ^{३१} ^{३२} ^{३३} ^{३४} ^{३५} ^{३६} ^{३७} ^{३८} ^{३९} ^{४०} ^{४१} ^{४२} ^{४३} ^{४४} ^{४५} ^{४६} ^{४७} ^{४८} ^{४९} ^{५०} ^{५१} ^{५२} ^{५३} ^{५४} ^{५५} ^{५६} ^{५७} ^{५८} ^{५९} ^{६०} ^{६१} ^{६२} ^{६३} ^{६४} ^{६५} ^{६६} ^{६७} ^{६८} ^{६९} ^{७०} ^{७१} ^{७२} ^{७३} ^{७४} ^{७५} ^{७६} ^{७७} ^{७८} ^{७९} ^{८०} ^{८१} ^{८२} ^{८३} ^{८४} ^{८५} ^{८६} ^{८७} ^{८८} ^{८९} ^{९०} ^{९१} ^{९२} ^{९३} ^{९४} ^{९५} ^{९६} ^{९७} ^{९८} ^{९९} ^{१००}

सा मावेन बोधमस
को

शुभेदरो धरत
कापयो पुते
शुभेदरो धरत

मेः

एतन्मोक्षमार्गः प्रारम्भितकियत्वात् सत्ता को व्यस्य नरतराजपरासुखं आशुप्रमोदगन्धद्वयताम्ररत्नैः लसन्मोक्षमार्गः चरन्तः निगमिन्मिति गमिन्मिति गम्यन्मिति
 एतन्मोक्षमार्गः प्रारम्भितकियत्वात् सत्ता को व्यस्य नरतराजपरासुखं आशुप्रमोदगन्धद्वयताम्ररत्नैः लसन्मोक्षमार्गः चरन्तः निगमिन्मिति गमिन्मिति गम्यन्मिति

किरा

२

महिप्रथमं भक्तं
 तस्मिन् भक्तं
 नमस्ते

॥६॥ स्यात्तु अगणेशादनमः ॥ अस्मिन् कुरुणां माधेपस्य पानिर्निः प्रजास्यै च त्रियं
 मंड्यं केवेदिडम् ॥ सर्वणिनिगो विदितः समापयौ पुच्छिरै द्वै तव नैवनेवरः ॥ १ ॥
 कृतः प्रणमस्य मही मही भुजो जतां सपत्ने न निवेयिष्यतः ॥ नैविष्य सस्यै तै
 स्ये मनो न हि प्रियं प्रवक्तुं मिच्छति मृषां हिते बिणः ॥ २ ॥ द्विपां विधाताय विधा
 तमिच्छतौ रसस्यै न सौ मद्यिगम्य नृनतः ॥ संसोष बोधाय विरोष शालिनी वि
 निश्चिताया मिति वाचं माददं ॥ ३ ॥ क्रियासु प्रवृत्तै नृपै चारु चरुषो नैव चनाया
 प्रभवो नृजो विभिः ॥ प्रतो हं सिद्धं नृमसाधुं साधुं वा हितं मनो हारि च दुर्लभं व
 चं ॥ ४ ॥ स किं सखां साधुं न शास्त्रियै चिपहिता नैयः संश्रुणुते संविप्रभुः ॥ सदा

५५५
 सः वने चरः
 कितं सिद्धं तस्मि
 ते विप्राः
 वारसु गच्छ
 रत्नैः सति मरः
 रात्र
 २

एवासा एवासा नमो तव विधातु मे ता विद्या ॥

८५०

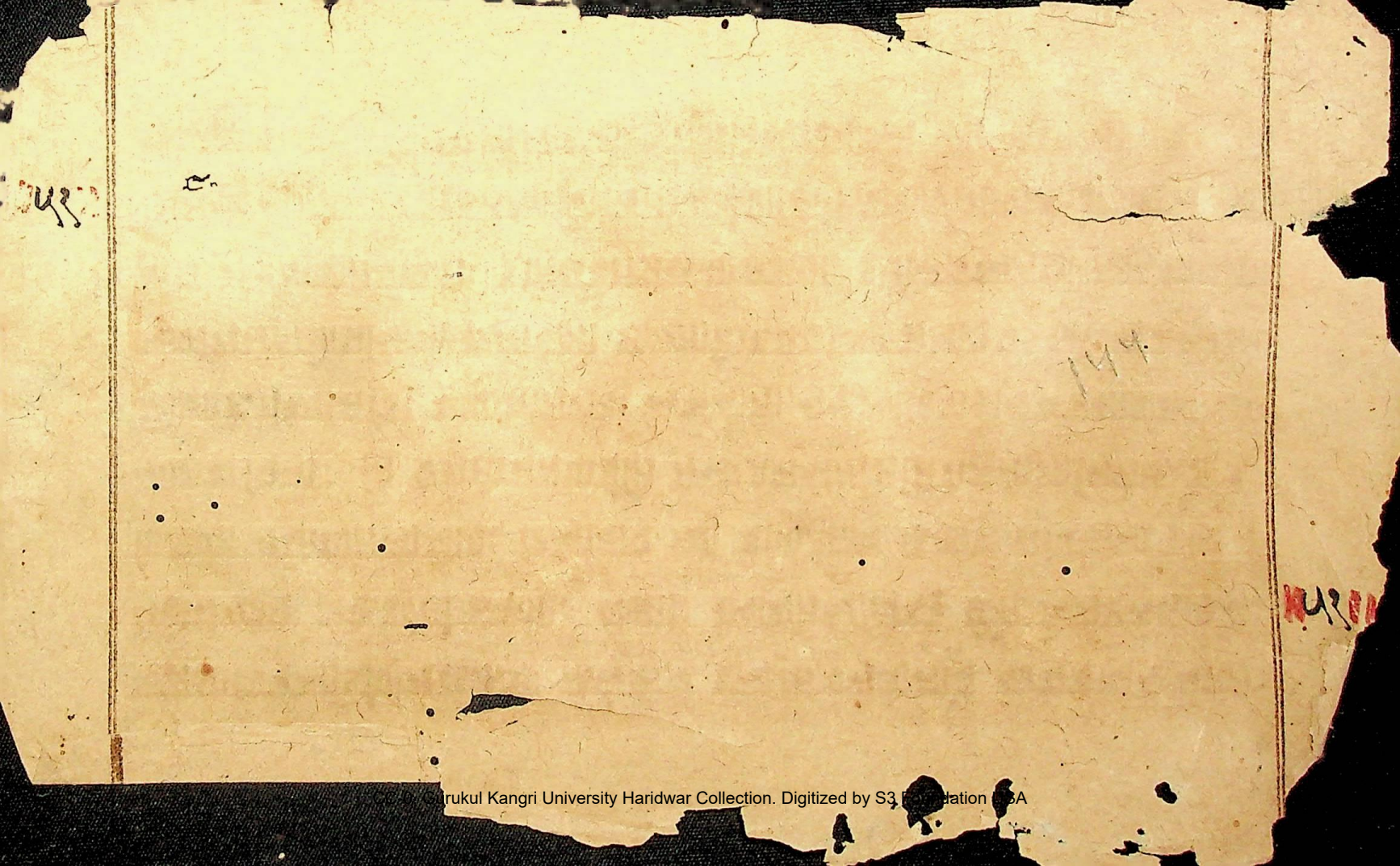
१५२

कीटाक्ष काव्य

अंग

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार

कथमादिषुस्वार्थेणमंलकजः कथंकारं इत्यंकारंभुवोभावे कायब्रह्मचर्यंगतः
लक्ष्मिमुद्रं लक्ष्मिदर्शनं कनमोः लक्ष्मीः स्थायतेस्त्राविड्डृष्टोस्त्वैश्वर्यसंघातयोः
दिलोपः संयोगांतस्यलोपः दित्वादाप स्त्री वार्णात्कारं ककारः रादिंफोवा रेफः ३
कारादनिनामानि शृणुतोममपार्थति मन्त्रः प्रसन्नतामेतिरामनामानिशंकमा १
लोकाद्येषस्यसिद्धिः यथामातरादेः स्वरुयातोऽनुच्यत्पादिशब्दोच्यन्नसार्थकः मम
स्कराभुनंचकेप्रक्रियांचतरोचितां अवताद्दोहययावकमलाकरईश्वरः सुरासुरमरा
कारः मधुपायातयकजः इतिछंदंतप्रकृमासमाप्ता इतिभारस्वतप्रक्रियासमाप्त
॥समुद्भ्रासोमतेर्वाचिश्चारुताचतरोचितासर्वव्याकृतिसचारः कथंव्याख्यादते॥ श्री
भुजरावत १८३३ वैसायमासेकल्पपक्षेणकादस्यांरवदीने॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥

रत्रियमात्रसर

चक्रवर्तिनः३

ध१

प्रसिताप्रकृतपोयस्य३

प्ररो मेघना
दस्य५

सुमीवस्य५

करास्य३

न

सवत्सैः प्रतुर्भङ्गन्याः स्निग्धावरस्ये ॥ इति ब्रह्मवर्गः ॥ मूर्धाभिपिक्तो राज
 न्योवाहुजः सत्रियो विराट् ॥ राजिराट् पार्थिवस्तमाभ्रजं पभृषमहीदितः ॥ राजानुप्र
 राताशेषसामंतः स्यादधोऽध्वरः ॥ चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपो न्योमडलेऽध्वरः ॥ रामो दाश
 रथी रावणादिका कस्य राघवा ॥ सौमित्रित्वं ह्मरोत्तं कापतिर्वो जस्य रावणाः ॥ दशा
 स्यो मेन्द्रजिन्मेघनादौ दरीकृतः ॥ अजने वस्तु हनुमानं हनुमान्मातात्मजः ॥ ककिधा
 पतिस्तु ग्रीवो दौ जटापुजटापुधो ॥ अजातशत्रुः शात्यादिः धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ रा
 धेयो गाधिपः करणो भीमसेनो हिडंबजित ॥ मारुतिः वक्र रातिर्वक्रवैरी वक्रोदरः ॥ ध
 नंजयोर्जुनपायो विजय शकनंदनः ॥ गाजीवी फल्गुनः सत्यसाची मध्यपोऽवः ॥ वि
 द्युः कशरी भक्तः जेतवाजी कपिध्वजः ॥ एथा तु कुंती कर्मा तु पांला पाशसेन्ये वि

रामस्य३

हनुमानस्य५

युधिष्ठिरस्य५

भीमसेनस्य३

ध१

वी

५ जुनस्य१

कुंसाः१

वी

जटापुत्रावि

पत्नीवसावा

सातपुनंजायरायायप्रितं
शुपदमच

मनुब्रह्मतेदक्षिणेमारुबुपवीत्युचतेदिजः सवेप्र
देवराजापत्यपैयवाह
तीर्थाराक्रमेरोकेकं

वीतीकंचस
ने

कंतीकतिंपजोपवीत
यजोपवीतस्य

अपसव्ययजोपवीतस्य

मस्तसंपतकर्मनित्यमागंनुसाधने उपवीतंयजसूत्रं प्रोक्षते दक्षिणे करे प्राची
नावीतमयस्मिन्निवीतं कंचलं वितं अंगुल्य मेतीर्थं देवस्वत्यांगुल्यो मूले काया
मध्यं गुणंगुल्योऽपि मूले त्वंगुल्यस्य व्रजं स्याद्ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुत्यमित्य
वि ॥ ५॥ कृष्णं सातपुनादिकं संन्यासवर्त्य न शनैः पुमानप्रपोथ्य वीरहा ॥ ५॥ नष्टाग्निः
कुह्नो लोभा निमयेर्जा पृथक् कल्पना ब्राह्मणः संस्कारहीनः स्यादस्त्वाध्यायो निराकृतिः
धर्मध्वजी लिंगवर्ति रवकी रणी सतव्रतः सुते यस्मिन् सस्तेति सस्तेयस्मिन्नुदेति च
अं शुमानाभिनिर्मुक्तो भुदितौ तौ यथाक्रमं परिवेत्ता नुजं नृदेजुष्टं दारपरिग्रहान्
परिवितिस्तत जायान विवाहोपपमोसमौ तथापरिराघो दाहोपपमाः पाशिया
उनं यवायोग्याम्यधर्मो मैथुनं निधुवनं रतं त्रिवर्गो धर्मकामार्थे अर्चर्गः समो हर्कैः
विवाहस्य

देवभावस्य
देवभूयादिकंतद्व

ब्रह्मभावस्य

13

वेध

भवतीति चेत्तकी हरीतकी औद्रुक्ता विषमहन्त्री भवति । पुनः पिप्पली वृद्धमाना विषमहन्त्री भवति वृद्धमानत्वं यथा त्वरुक्ता पंच
वृद्धा वा तद्वत्तथाप्यवाक्येण विवेक्षितं द्वादशदिनं तस्या चैवोपकर्षयेत् ॥ एकं विंशदिनं सिद्धं पिप्पली वृद्धमानकमिति पुनः
उग्रजिह्वीरकं गुडेन युक्तं विषमहन्ति पुनः उग्रायवनी गुडेन सेव्यमाना विषमहन्ती भवति ॥ इति क्रमेण योगचतुष्टयं बोध्यं ॥ ६० ॥ अथ
कांतिस्वकीयकांताभितरोचनं यथासा पुनः चंपते लोचने यस्या पुनः सात्पती प्रसूनानां पुष्पाणां प्रकारः समहस्तनमुपसृती
॥ ॥ भवति विषमहन्त्री चेत्तकी औद्रुक्ता भवति विषमहन्त्री पिप्पली वृद्धमाना विषमहन्ती भवति पुनः गुडेन शशमृगति तयो
॥ ॥ ग्रसिक्तामाना गुडेन ॥ ६० ॥ स्वकांतिजितरोचने च पत्तलोचने सात्पती प्रसूनानि कनस्पृत्कवरी पंचवक्त्रोदरि परोत्तकदुरोहिणी
॥ मधुकुयेतकी सुस्तक इकलित कषायको विषममापुते जीयते ॥ ६१ ॥ किमुभयसिद्धियं कुवित्तयं कुराभ्यां सिद्धं मदीयवचनं सु
॥ धारस्यमंसा माकस्येय । पुराणविषमश्चरे कुलक निंब सिंही इजामता घनकषायको मधुयुतो वरीवत्यवे ॥ ६२ ॥
कवरी केरापाशोयस्याः पुनः पंचवक्त्रसिंहस्तददुरं यस्याः इति च त्वाविसं बोधना निपटोत्तम ० कदुरोहिणी कदुक मधुको मधुकः चेत्तकी
हरीतकी । सुस्तकः पंचभिः रेतैकलितः कषायः विषमं इति द्रुते जीयते न प्रतिशयेन जयति ॥ ६१ ॥ किमिति हे जिये कुराभ्यां कुवित्तयं क
मत्तं किमुभयसिद्धिनेन सचिंततादृशिता मदीयवचनं समाकस्येय पुराणविषमश्चरे कुलक निंब सिंही इजामता घनकषायको मधुयुतो वरीवत्यवे ॥ ६२ ॥
याः वरीवत्यवे प्रति कुलकः पटोलः निंबः प्रासही रहती इ इजः ० जमता ० घना ० मधुनाः यत्तपः कार्यः ॥ ६२ ॥

13

नका केति शक्रा कृद्दुधवः ददुधः॥ चक्रमर्द्धः॥ वृषो वासा॥ अमता गुह्यी॥ निर्गुडिका शोफाली भृंगो भृंगराजः द्युश कंदकारी यवनी
अं एते रष्टाभिकषायः शीतल्वर एव अरणे व नंत स्पहिर एवे ता न्नग्निः ५६ वासा धुर्येति पंचभिः संबोधन पदेः पंचौ प्रधानां योगः व
नोवाण्याः साधुर्येति न नितं अमृतं यथा स्वप्नमृतं लता गुह्यी पुनः नक्ष्मी शिवा भवानी चतयो रिवक्त्रा भाय स्याः स्या शिवात्री पु
नः विष्वाभाः सवाभ्यः स्त्रीभ्यः के प्रेष्टे विष्वां सुटी पुनः धनो दीनो कचो यस्याः साधनो दुस्तपुनः सिंहवत् उदरं यस्या सा शिवा कंद
कारी एभिः पंचभिः कषायः कृतः पीतः सन हेत न्यं मि विषमज्वरः किं नक्ष्मी यते न प्रपि दुक्षीयते ५७
शक्रा कृद्दुधवृषामतानां निर्गुडिका भृंगमहोषधीनां द्युश जवानी साह तः कषायः शीतल्वर एव हिरण्यपरेता ॥ ५८ ॥
वासा धुर्येति तामते मृतलता लक्ष्मी शिवा भे शिवा विष्वां विष्वक्वर धमो धनु कुचो सिंहो च सिंहो हरिः एभिः पंचभि रौषधैर्मधु
कणामिकाः कषायः कृतः पीतये द्विषमज्वरः किं नक्ष्मी यते ॥ ५९ ॥ सनागरायाः समपयो धारायाः सासे
रुकायाः सवा दुचिकायाः धात्र्या कषायो मधुना विमिश्रः कणा विमिश्रो विषमज्वरश्च ॥ ५९ ॥ नान्यानि मान्यानि
किमौषधानि परतुका ते न रसो न कल्का तैलेन युक्ता दपूरः शयोगो महा समीरे विषमज्वरे पि ॥ ५९ ॥
सनागरेति पौनरुक्तं पूर्वप्लोका पीति पादनाय ॥ ५८ ॥ नान्यानि तैलेकां ते विषमज्वरे विषमज्वर निमित्ते निमित्तात्कर्मयोगो म
धुना कषायो मधुना विमिश्रः कणा विमिश्रो विषमज्वरश्च ॥ ५९ ॥ नान्यानि मान्यानि परतुका ते न रसो न कल्का तैलेन युक्तः तस्य र्दितं ना शिबुवेति शीघ्रं वंदं घनानां मित्रं वा युयोगात् ५९

१५७
या॥ रमणा रमणी रामा सुभका
य्यं कृदी प्रभा॥ ब्रह्मा नारायणी
चंडा वा मुंडा मुंड नायिका॥ मा
हे प्रदीप को मारी वा राही वा
पराजिता॥ महाभाया मुरु के
प्री महात्रिपुरसुंदरी॥ सुंद
री प्रोभना रक्त रक्त वस्त्राणि
पायिनी रक्त दी रक्त वस्त्रा

७.२.

१००

चरुं कीज निरुदिनी॥ ररुं
दनसिंतां नीं ररु पुष्प प्रिया
तथा॥ लक्ष्मीं लोला चं वला
ही चं वला चपल प्रिया॥ जैर
की मय हजी च मरु मय विना
मिनी॥ जया च विजया चैव
जय पूर्वे जय मय॥ यमुना
या मुना या मया यमानुजाय

१००

तुदाः भुवने श्रीमहासागरः
 तथा भुवनमालिनी ॥ इष्ट
 शिष्येष्टरप्रीता चंद्रोद्य
 रभूषण ॥ चिन्ता नंदक
 री देवी चिरसंस्था ज
 नस्पृष्ट ॥ श्रीरूपा सर्व
 रूपाय वंद्य रूपाय चिदात्म
 का ॥ श्रीमंता रूपिणी

मं.सं.

७

152
तथा नंदप्रदायिनी ॥
सदा नंदसंदायिनी ॥
ध्याना नंददायिनी ॥ व
जितातरुणी भव्या
विकाचविभाविनी ॥ यं
इत्यर्थसमादायास्त
वत्परिपालिनी ॥ नार
सिंहिरयग्रीवादिस्था ७

सत्य०
१३

लेख्यं च १२ मारोदीशश्च एतद्वाक्यं मम एजावर्हिस्मुरवः मया दत्ता च
दुर्बुधेलध्वं दुरवमुद्गमुद्ग १३ तत्तु श्रुत्वा भवतु वाक्यं सुतिकुते स
मुद्यता साधुरुचान् च त्वन्मया मोहिता सर्वे वत्साद्या विदिचोक्ताः
न जानन्ति गुणं सर्वं तवाश्चर्यमिदं प्रभो १४ मुठो ह त्वा कथं जाने
मोहितस्तव मापया प्रसीद एज पिष्यामि पथा विभवति स्तरे १५ पु
त्रवित्तं च सद्गतं चाहिमा सरणं गतिं श्रुत्वा भक्तिं युतं वाक्यं परितुष्टे
जनार्दनः १६ वरं च वाधितं दत्त्वा ते चैवांतरधीयते ततो नात्र स
मारुह्य हृष्ट्यति तं प्रहरितं १७ कृपया सत्यं देवस्य कलचाधितम

153

श्रीराम
१३

त्यक्रियस्तदा ०६ उसित्वातरणिं दृष्ट्वा विस्मयं परमं पयो दृष्ट्वा लता
 दिक् चैव मुर्च्छितो न्यपतद्भुवि ०७ लब्धसद्गोचरिणिकपुत्रस्ततः चि-
 त्तान्वितो भवत् तदा तदुहितो कंठो च चनं चेदमब्रवीत् ०८ किम-
 र्थं कथ्यते सोऽकसापो दत्तशपदं दिना शक्नोते तेन सर्वं हि कर्तुं चात्रूनशंस-
 य ०९ अतस्तत्सरणाय मोक्षाश्चित्तार्थं भविष्यति ज्ञानात्तुर्वचन-
 श्रुत्वा तत्सकाशगतस्तदा १० दृष्ट्वा च दंदिनं भक्त्या नत्वा प्रोवाच
 सादारं क्षमश्च चापराधं मे पदं कृतं तव सानिधौ ११ एवं पुनः पुन-
 र्नेत्वा महासोका कुलो कलो भवत् प्रोवाच च चनं ददित्वि लपंत वि-

सत्य०
१२

तौ राजा गच्छ साधो निजाश्रमं ॥६॥ जारानं प्रणिपत्वा हंगं सव्यं तत्प्र
सादतः पात्रा तु कृतवान् साधु मंगलालय पृथक्कं १०० ब्राह्मण
धनदत्वा तदा तु नगरपथौ । कीधदुरे गते साधो सत्यनाशयण प्रभु ०१
जिज्ञासा कृतवान् साधो किमस्ति तव नौ स्थित ततो महाजनो मतो हेल
पाच प्रहस्यन् ०२ कथं पृच्छासि भो दंडि न सुद्रा न्ने तु किमिक्ष्यसि
लता पत्रादिकं चैव वर्तते ते रणे मम ०४ निरुण्च वचः श्रुत्वा स
त्यं भवति ते वच एव मुक्ता गता सिधं दंडि न तत् समिपत ०५ कि
य दूरे तज्जोगत्वा स्थित सिंधु समीपतः गते दंडि नि साधुश्च कृतनि

155

१२
श्रीराम

महाजनोशीघ्रमोचयेद्वैवणिकस्तौ ६३ । इतिराज्ञोवचश्रुत्वामोच
 पि त्वामहाजनो समानीयनृपस्याग्निपादस्तेविनयान्विते ६४ आ
 नीरतौद्वैवणिकपुत्रौमुक्तौनिगडुबंधनात् ततोमहाजनोनत्वान्वदके
 तुनृपोत्तम ६५ स्मरतौपुत्रवृत्तांतनोचतुर्भेषपविहृतौ राजावणिक
 सुतौवीक्ष्यप्रोवाचसादरवचः ६६ देवात्प्राप्तमहापदुरवंददानि
 नास्मीमहाभयं तदाकृत्वान्वसत्यागदुरस्रकर्मादिकापरयेत् ६७ व
 त्सलंकारकंदत्वापरितोष्यश्चनृपश्चतौ पुरस्कृतवणिकपुत्रौचचसा
 तोषयद्रस ६८ पुरानीतंशुपद्रवदिगणकृत्यदत्तवान् प्रोवाचेतौत

सत्य० समुद्यता ८६ समुदातुवणिकुभार्यासत्यनारायणस्य च व्रते च केच वैसा
 ११ ध्विचधुमिस्वजनैसहः ८७ भक्तजाभातरैरक्षिप्रगणैतास्वममश्रमः इति
 देववर्याचेतुसत्यदेवपुनपुनः ८८ अपराधंचभुर्तुमेजामातुदंतुसि
 व्रतेनतुष्टोसौसत्यनारायणप्रभु ८९ दर्शयामासस्वप्रंहिचद्रकेतु
 नृपोत्तमः वदिनौमेचयाप्रातवणीज्योनृपसत्तम ९० देयधनंचत
 त्सर्वंश्रानितवानपोधुवं मौचेत्वानाशयिष्यामिसराज्यंधनुपुत्रक
 ९१ एवमाभास्यराजानंधानगम्पेभवत्यभुः ततः प्रभातसमयेरा
 जांचस्वजनैसह ९२ उपविश्यसभामध्येप्राहपात्रजनप्रति वध्यौ

157

११ श्रीराम

वासिदुषिता ८० चैरेणपिहतंसेवेगृहेयच्चस्थितंघनं आधिव्याधी
 समायुक्ताशुनृपीपासातिपीडिता ८१ अन्नेत्रितापराभूतावभ्रामचगृहे
 ततः कलावतिकन्या कन्यावभ्रामप्रतिवासर ८२ एकस्मिन् दिवसे
 जाताशुधार्तादिजमदिरं गत्वायस्यदुततवसत्यनारायणस्पृच ८३ उ
 पविश्यकप्याश्रुत्वावरं प्रार्थनवानूकीलः प्रसादंभक्षणं कृत्वापयोरत्रौगृह
 प्रति ८४ ततोलिलावतिकन्याकथयामासप्रमत्तं पुत्रिरत्रौस्थिता
 कुत्रकिंतेमनसिवर्तते कन्याकलावतिप्राहमातरप्रतिसत्वरं ८५ द्वि
 जालयेवतमातः हृष्टवाधितसिधिरं तत्श्रुत्वाकन्यकावाक्यव्रतकृतं

धितं दह्णतं देवदेवेशस्तोत्रं समुपचक्रमे नारद उवाच नमस्ते वामनो
 तितः रुपामनतशक्तये त्र्यादिमध्यात् हीनाय निर्गुणाय महात्मने ०७
 सर्वेषामादिभुताय भक्तानामार्तिनाशने शुत्वास्तोत्रं ततो विष्णुर्नारदं प्रति
 भाषतः ०८ श्रीभगवानुवाच किमर्थमागच्छोत्तिष्ठ किं ते मनसि वर्तते
 कथय स्वमहाभाग तत् सर्वं कथयामि ते ०९ नारद उवाच मर्त्य
 लोके जना सर्वानाना लेश समन्विता नाना योनिसमुत्पन्ना पच्यन्ते पा
 पा कर्मभिः १० तत् कथय मये न्रायण लघुपापेन तद्दद श्रोतुमिष्टामि
 तत्सर्वं कृपास्ति यदितैमपि ११ श्रीभगवानुवाच साधु पृष्ठ्य त्वया व

सत्त्व
५

सत्त्वोक्तानुग्रहकाक्षया पततृत्वाशुच्यतेमोहात्तत्तत्शृणुष्ववदामिते
१२ व्रतमस्तिमहासन्पत्वेभुविचदुर्लभं तवस्नेहान्मयाविप्रपकाशं
क्रियतेधुना १३ सत्यनारायणस्यैकव्रतसम्पदविधानतः कृत्वासंघेति
श्मितभुक्तापरत्रेभोक्षमाप्नुयात् १४ तत्तत्श्रुत्वाभगवद्वाक्यनारदोमुनिरब्रवि
त् किंकृतकिंविधानचकृतकेनैवतद्व्रतं तत्तत्सर्वविस्तशबुहिकराकार्या
हितद्वत् १५ श्रीभगवानुवाच दुषशेकादिशमनधनधान्यविवर्धनं
सौभाग्यसंततिकरं सर्वत्रविजयप्रदं १६ यस्मिन्कस्मिन्दिनमर्त्याभ
क्तिश्चधासमन्वितः सत्यनारायणदेवजजैचैवनिश्यमुषे १७ ब्राह्म

160

राम
०५

उक्तं ३

लैर्वाधेर्वैवसहितो धर्मतत्पर नैवेद्यं भक्ति तो दद्यात् सपादं भक्षय मुत्तमं
 १८ रभाफलं घृतक्षीरं गोधूमस्य चूर्णकं अभवेशालिचूर्णं चासकं रत्न
 ग्रंथं तथा १९ सपादं सर्वभक्ष्याणि एकीकृत्य निवेदयेत् (विशेषादक्षिणं
 दद्यात् कथां श्रुत्वा जनैस्सह २० ततश्च वधुभिसां धीविप्रभ्य प्रतिपादय
 न सपादं भक्षय द्रुक्ता नृत्यगीतादिकं चरेत् २१ ततस्त्वं गृहं गच्छेत्
 सत्यनारायणं स्मरेत् एवं कृते मुनुष्याणां वाघासिद्धिर्भवेद्युव २२ वि
 शेषतः कलियुगे लेघुपायोस्ति भुतले कथामस्य प्रवक्षामि कृतयेन पुरा
 हिजः २३ कश्चित् काशीपुरे रमेत् असीदिषो निनिर्धनः क्षुत्तृष्णा व्याकु

सत्य०
०६

लेभुत्वानित्यं वभामभूतले २४ दुरितं ब्राह्मणं हृष्टं भगवान् ब्राह्मण
प्रियं ब्रध्वात्मण रूपसन्ः पप्रच्छ द्विजमादरात् २५ किमर्थं भ्रमसे वि
प्रमही सर्वा सदुचितः तत सर्वं श्रोतुमिक्षामि कथ्यतां द्विजसतमः २६
विप्र उवाच ब्राह्मणेतिदरिद्रो ह भिक्षार्थं भ्रमसेमही उपापपदिष्या
नासि कृपा कथय प्रभो २७ ब्रध्वात्मण उवाच सत्यनारायणो दे
ववांशी तार्थफलप्रदः तस्य त्वं पूजनादि प्रकुरुष्व कृतमुत २८ कृ
त्वा तु सर्वदुःखेभ्यो मुक्तो भवितुमानवः विधानं च व्रतस्यास्य त्रिषायाभा
भाष्ययत्नतः २९ सत्यनारायणो ब्रधस्तैवेवातरधीयके ततस्तुत

162

राम
०६

सत्य०
४

कथा कथपञ्चु ह्येतन्नतपसाकिंवाप्राप्येतेवास्थितंफलतत्सर्वंश्रोतु
मिथ्यामिकथयपञ्चमहामुने श्रीस्ततउवाच नारदेनैवमुक्तस्तुभगवान्
कमलापति ०१ सरर्षपयैवाहत्तच्छुणुध्वसमाहितः ०२ एकदा
नारदोयोगिपरानुग्रहकाक्षया पर्यटनसकलान्त्रलोकानसत्यलोक
मुपागमत् ०३ तत्ताद्रूपजनासर्वेनानात्केशमन्विता नानाया
निसमुत्पन्नात्किंस्पतेपापकर्मभिः ०४ केनोपापेनेचेते
षादुरवनाशोभुवेकव इतिसंचित्तमनसाविष्णुलोकगतस्तदा ०५
तत्रनारायणदेवशुक्लवर्णचतुर्भुज शखचक्रगदापद्मवनमालाविभु

163

राम
०४

तांबुलं चतुरवर्तिसमायुक्तगोघृतेन चक्षरितं नीराजनेन संतुष्टे भवत्से
 वज्रगत्पति इति नीराजनं प्रदिक्षिणा पुष्पाजलि ततो अञ्जजलि वध्वा
 स्तुति पठत् अमोघपुद्गुरिकाक्षं नृसिंहदेवसदनं रुषिकेशजगन्नाथम्वा
 जीशवरदायकं शुणत्रयशुणतित्तगोविंदं गरुडज्जनार्दनं ज्जनानातित्त
 जनकीवल्लभप्रियपूणामासदाभक्त्या नारायणमतः परं दुर्गमे विषमे
 घोरेशत्रुभिपरिपिडुति निस्तारपरिसुसर्वे सत्तथानिस्तु च ये भये ना
 मान्ये तानि संकीर्त्य शस्यित फलमाप्नुत सत्पनारायणदेववदेहका
 मदप्रभु लोकत्रपतत विश्वेन तस्मै नमो मनः इति प्रार्थना अथ

सत्य०
०३

सकलावाप्तिर्भवेजन्मनिजन्मि इति पुण्यफलं हिरण्यगर्भस्य हंतं वि
जविभावसोऽनंतपुण्यफलदं इव च प्रतिगृह्यता इति च नैवेद्यगृ
ह्यता देवभक्तिमेव च लाकुरु स्थितचवरंदोहिपरं च परागति घृत
पक्कं हविष्यानं पापसंवासाच्च सर्करम् नानाविधं च नैवेद्यविष्टो मेष
तिगृह्यता इति नैवेद्यं सर्वापापाहं दिव्यं गंगेयं निर्मिलं जलं चान्न
न च मया दत्तं गृह्यता पुरुषोत्तमः ततो विशदीति चान्नमनं लवंगक
पुरपुततां तुलसूरं हजितं प्रीत्या गृहाण देवशममसौख्यविवर्धनं इति

165

६

राम
०३

तपज्ञवर्हिर्षिश्चिषं उचं दनं दव्यं गंधाद्यसुमनाहरं विलेपनं शुरः श्रेष्ठं
 चंदनप्रतिगृह्यता गन्धं पतपुरुषं वा दधुः माल्यादीनी सुगंधानि मा-
 ल्याद्यादिनिवैप्रभो मायाहितानि पुजार्थं पुष्यार्थं निप्रतिगृह्यतां इति पु-
 ष्यं ब्रह्ममुखं वनस्पतौ भद्रो दिव्यौ गंधाभ्यां गंधमुत्तमं आघे सर्वो देवा-
 नाधुर्यो यो प्रतिगृह्यता इति धूपं ॥ चंद्रा मामनसो जाता आज्यचवर्ति
 सयुक्तवर्हिना योजितं च पतदीपं गृह्य हा ए देवेशो वै द्वा क्यति मरणपह
 इति दीपं नाभ्यासिद्दफलं मया देवस्थापितं विजपु रुरुत्तस्तवे देतेन म

नमस्तु ० श्रीसत्पुनारायणाय नमः ततो विराडुजापत नारायणाय नमः स्तेस्तु न
 ०२ रकारणवतारकपाद्यमाचमीनीपंचगुहाणपुरुषोत्तमः मन्दाकिन्यास्तु
 पद्मरिसर्वपापहरसुभं तदितं कल्पतदेवसम्यगाचम्यते त्वया आचम
 नीपं तस्माद्यज्ञात्सर्वहृतं अस्नानपंचमृते देवगुहाणपुरुषोत्तमः अ
 नाथनाथसर्वभजगीर्वाणप्रणतप्रियः स्नानिधं तस्माद्यज्ञात्सर्वह
 तः नारायणाय नमः ॥ स्तुभ्यं नरकारणवतारकत्रैलोक्यव्यापकानंतःत्राहि
 माभक्तवत्सलब्रह्मसहचोतरियगुहाणपुरुषोत्तम यज्ञोपवित उत्तरियच राम
 ०२

तधुपदीपेनैवेद्यतां वृक्षं फलादिभिर्भोगैरशौचैरिव रुणान् पूजयेत् गरु
 पत्मादिपञ्चलोकपालदेवताश्चोपचारेण पूजयेत् ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीसत्य
 नारायण इह गच्छ इति स्मः ततो ध्यानं पुष्पगृहित्वा ध्यायेत् षडंगुण
 नीतं गुणत्रयसमन्वीतं लोकनाथं त्रिलोकेशं कोस्तुभो भरणहरिं ली
 लवर्णपीतवस्त्रसंघचक्रगूढाधरं गोविन्दं गोकुलानन्दं गजवक्रोर्ध्वतस्त
 पं एवं ध्यात्वा पुष्पांश्च दद्यात् व्यक्ताव्यक्तस्वरूपाय कृषिकः ॥ पत
 ये नमः ॥ मयानि विदितः भक्त्या चर्धामे प्रतिगृह्यता एवार्धभगवते ॥

सत्य०
०१

स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ सत्यनारायण पूजाविधिप्रथमं संकल्पक
र्षत् अथ हेतुादि अमुकगोत्रस्य अमुकनामधेयसम्मार्गसकलदुरितोप
शमनसर्वापघाति सर्वकशकलमनोर्थसिद्ध्यर्थं यथासंपादितसामग्या
गणेशगौरिवरुणदेवतागणपत्यादिपंचलोकपालदेवतासूर्यादिनवग्र
हदेवता इन्द्रादि दिक्पालदेवता अगदेवता लक्ष्मीसरस्वतिपुरुषश्री
रामलक्ष्मणविजयविश्वेश्वरदेवता पूजनसर्वपूर्वांगी कृत्वा श्री सत्यनारा
यणपूजनकेयाश्रवणमहकारिष्ये ॥ कलशप्रतिष्ठा कृत्वा ॥ गन्धकच

राम
०१

140
वसंतसत्पनाएयणकिहप्रभुवात्रकि
संघया १६ षोडशरामचंद्र
किजहेरामराम
प्रभुविद्या
रवि

पार्व.

३

अथ कर्तव्ये श्राद्धे भवंतो मया निमंत्रिताः निमंत्रितास्मः पुनः पूगी फलादिकं मादाय अ
मुक गोत्राणां अस्मात्माता मह प्रपिता मह वृद्ध प्रपिता महानां अमुका मुक शर्मणां वसुरुद्र
दित्य स्वरूपाणां सपत्नी कानां स्थाने अथ कर्तव्ये श्राद्धे भवंतो मया निमंत्रिताः निमंत्रिताः
निमंत्रितास्मः अक्रोधनैरिति पठेत् सव्यं वैश्वं दैविकं ब्राह्मणाः आगंतवः सुखागतं
पाद प्रक्षालनं नमोस्तु नन्तायेति विप्रपादोदकं स्निग्धायावतिष्ठति मेदिनी तावत्पु
ष्करपावेषु पिवन्ति पितरो जलं इति पठित्वा अथ पादार्घ्यः साक्षतं गंध पुष्प यव जल
पूर्णं अर्घ्यपात्रं मादाय पित्रादि त्रय माता महादि त्रय श्राद्ध संबंधिनः परुरवाड् वसं
शकाः विश्वे देवाः एष पादार्घ्यं विश्वे देवाः प्रीयतां वो नमः ततस्सहस्रशीर्षेति मंत्रे ५ ॥

महागंधपुष्पचक्र

पार्व.

४

एगंधपुष्पाक्षतादिभिः पूजयेत् समस्तसंपत्समवाप्ति हेतवः समुत्थितापत्फलधूमकेतवः
अपार संसार समुद्र सेतवः पुनंतु मां ब्राह्मणा पादरेणवः विप्रौ घटर्शनात्क्षिप्रं क्षीयंते पा
प एषायः दर्शनामंगलावाप्ति र्चनार्हव्युत्तं परम इति स्तुत्वा प्रणमेत् पितृ ब्राह्मणाः आगंत
वः सुखागतं अप सव्यं पाद प्रक्षालनं यत्फलं कपिलादाने इति पठित्वा साक्षतगंधपुष्प क
शतिलजल पूर्णं अर्घ्य पात्र मादाय पादार्घ्य पात्रं करणं अमुक गोत्रं अस्मत्पितृ पिता मह प्र
पिता महाः अमुकामुक शर्माणाः वसुरुद्रादित्य स्वरूपाः सपत्नीकाः एष पादार्घ्य स्वेधा विभज्य यु
ष्मभ्यं स्वधा अमुक गोत्रा अस्मन्माता मह प्रमाता मह वृद्ध प्रमाता महाः अमुकामुक शर्माणाः
वसुरुद्रादित्य स्वरूपाः सपत्नीकाः एष पादार्घ्य स्वेधा विभज्य युष्मभ्यं स्वधा सव्येनाचम्य अप सव्यं

४

मनः सहस्रशीर्षेति पूजनं पूर्ववत् स्तुत्वा प्रणामेन सव्यम् पितृ ब्राह्मणाः इदमासनमास्यतां आ
 स्येष्टं माता मह ब्राह्मणाः इदमासनं आस्यतां आस्ये सव्यं ततः कर्म पात्र स्थापन कर्म पात्रस्या
 मनम् आसने पात्रं पात्रे कृश पवित्र करणं पवित्रे स्थो वैष्णव्यो सवितुर्वः प्रसवः उत्पुना मयच्छि दे
 ण पवित्रेण सूर्य्य स्य रश्मिभिः इत्यनेन मंत्रेण शन्नो देवी रिति जलम् शन्नो देवी रभिष्टय आपो भवंतु
 पीतये शंयो रभिश्श्र वंतुनः यवोसि यव यास्म छे षो यवया रती रिति यवान् यवोसि यव यास्म छे
 षो यव या रती र्दिवेत्वा नरि क्षायत्वा पृथिव्यै त्वा शुधंता ल्लोकाः पितृ षदनाः पितृ षदनमसि ति ।
 लोसिति तिलं तिलोसि सोम देवत्यो गोसवो देव निर्मितः प्रत्न मन्दिः प्रक्तः स्वधया पितृ ह्यो का
 न्यी णाहिनः स्वाहा गंध पुष्पं चतुर्ह्मी कर्म पात्रं सम्यनं सुसंपन्नं सम्पूर्णं सुसंपूर्णं मस्तु प्राप्ता यामाः

१४५
 पार्व. पुंडरीकाक्षस्मरणं कृतांजलिः सप्तव्याधादृशाणैश्च मृगाः कालिंजरेगिरौ चक्रवाकाः शरद्वी
 द्वे पेहंसाः शरसिमानसेतेपिजाताः करुक्षेत्रे ब्राह्मणावेदपारगाः प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किमवसीद
 यः अपसव्यं पंचकोशं गयाक्षेत्रं क्रीशमेकं गयाशिरः यत्र यत्र स्मरिष्यामि पितॄणां दत्तमक्षयम्
 आहारं भोग्यां ध्यात्वा देवं गदाधरं स्वान्पितॄन्मनसा ध्यात्वा ततः श्राद्धं समारभेत अथ हि ग्वं ध
 नं निलान्वितमोटकमादाय अग्निष्वाताः पितृगणाः प्राचीं रक्षंतु मे दिशं पूर्वतथा वहिषद
 : पांतु याम्यां ये पितरः स्थिताः द० प्रतीचीं माज्यपास्तघृदुचीमपि सोमपाः उ० ऊर्ध्वं चैवार्यमा
 रक्षेत्कव्यवाङ्मनलोप्यधः अरक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदूषकः सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो
 रक्षां करोतु मे निलाश्वरक्षं स्वसुरान्दभारक्षंतु राक्षसान् पत्तिवैश्रोत्रियोरक्षेदतिथिस्सर्वरक्षकः

पार्व.

७

त्वं वनेभ्यः इति मंत्रेण दक्षिण कटि प्रदेशे नीवी वंधनं म त्वं वनेभ्यस्त्वमौषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपतेजा
यने शुचिरिति सव्यं ततः प्रतिज्ञा करणो कर्म पात्र जल माहाय अये हे त्यादि मास पक्षा शुक्लि
ख्य अमुक गोत्रोः अमुक शर्माहं पितरः प्रधान देवता विश्वे देवा अंग देवताः ततोऽपसव्यं अ
मुक गोत्राणा मस्मत् पितृ पिता मह प्रपिता महानां अमुका मुक शर्माणां अस्मन्माता मह प्रमाता मह
वृद्ध प्रमाता महानां अमुकामुक शर्माणां वसु रुद्रादित्य स्वरूपाणां सपत्नीकानां विश्वे देव पूर्व कं पार्व
ण आह महं करिष्ये ओं करुथ इति प्रतिवचनं ततो दृष्टि निपाता दोषान्या का दीनां पवित्रतास्तु इति
पाक प्रोक्षणां सव्यं कुशासनदानम् पवित्रादि त्रय माता महादि त्रय आह संबंधिनां परूर वा इव
संज्ञकानां विश्वेषां देवानां इदं कौश मासनं विश्वे देवाः प्रीयतां वीनमः इति वैश्व देव क ब्राह्मण द

125

७

पार्व.

८

दक्षिणाभागे प्रागमं कुशद्वयं निदध्यात् स्वासनमस्तु इति प्रतिवचनम् एवमुत्तरत्रापि अपस-
व्यं अमु गोत्राणां अस्ममिदृषिता महानां अमु काशर्मणां वसुरुद्रादित्य स्वरूपाणां सपत्नी कानां अमु
क गोत्राणां अस्मन्माता मह प्रमाता मह बृह प्रमाता महानां अमु कामुक शर्मणां वसुरुद्रादित्यस्व-
रूपाणां सपत्नी कानां इदमासनं कौशं षोढाविभज्य युष्मभ्यं स्वधेति पितृ ब्राह्मण वामभागे द्विगु-
णमुग्नकुशत्रयमासनार्थं निदध्यात् स्वासनमस्त्विति प्रतिवचनं सव्यं आवाहनं सयवकुश-
जलं गृहीत्वा ओं पित्रादित्रयमाता महादित्रयश्चाह संवन्धिनः परूरवाईव संज्ञकान् विश्वान् देवान्
आवाहयिष्ये आवाहय ओं विश्वे देवाः आगता शृणुतामः इमं हवम एदं वर्हिर्निषीदत इति पठि-
त्वा प्रादक्षिण्येन यवान्विकीर्य रातन्त्रं पठेत् विश्वे देवाः शृणुते मं हवं मेयेः अंतरिक्षे य उवि य ५

176

८

पार्व.

६

विष्टायै अग्निजिह्वाः उत वाय यत्रा आस घास्मि न्वहिर्विमाद यध्वम् आगच्छं तु महाभागा
विश्वे देवा महा बलाः ये यत्र विहिताः आस्ते सावधाना भवंतु मे इति अप सव्यं सतिलक्षिगुणभु
ग्न कशत्रय मादाय अमुक गोत्रान् अस्मत्पितृ पिता मह प्रपिता महान् अमुकामुक शर्मणाः वसु
रुद्रादित्य स्वरूपान् सपत्नी कान् पितृन् आवाहयिष्ये ओं आवाहयिष्ये ओं आवाहय ओं उग्रान्तस्त्वानि
धीमत्युग्रान्तः समिधीमहि उग्रान्तु शतः आवाहयिष्ये अतवे इत्युक्ता वा मावर्तेन तिलान्वि
कार्यं मंत्रं पठेत् ओं अपहता असुरारक्षा ॐ सिवेदिषद् आयंतुनः पितरः सोमा सोग्निष्वाताः पथि
भिर्ह्वे वयानैः अस्मिन्यग्ने स्वधया मधंतो धिबु दन्तते वं त्वस्मान् अमुक गोत्रान् अस्मन्माता मह
प्रपिता मह वृद्ध प्रपिता महान् अमुकामुक शर्मणाः वसुरुद्रादित्य स्वरूपान् सपत्नी कान् अहमा

६

पार्व.

१०

वहये ओं आवा हय उशंत स्वेति मंत्रं पठेत् पितृन् इति स्थाने माता महादीनिति ऊहाये मया मंत्रि
ताः पूर्वपितरो मातृपक्षजाः आश्रित्य पितृकार्येषु सावधाना भवंतु ते इति पठेत् सव्यं हस्तार्घदानं
प्राग्गौक्षो कुशो निधाय तदुपरि द्वे अर्घपात्रे निधाय तयोर्ध्वं पवित्रे निधाय शन्नो देवीरिति जलं
यवो सीति यवान् गंधपुष्पंचतुर्ह्मी प्रक्षिप्य देवार्घपात्रं संपन्नं सुसंपन्नं मल्लहस्ताभ्यां प्रथमं
पात्रं समुद्धृत्य वामहस्ते कृत्वा यादिव्या आपः पयसा संवभूवुषी अंतरिक्षा उत्पार्थवीर्याहिरण्य
वर्णायज्ञिया स्नान आपः शिवासंस्थो नासुहवा भवंतु इति संपूज्य बाह्या हस्तोपरि पवि
त्रे निधाय अर्घपात्रं पुनरद्विरभ्युक्ष्य ओं पित्रादित्रयमाता महादिव्यश्राद्धसंवंधिनी विश्वे दे
वा एष हस्तार्घो विश्वे देवाः प्रीयंतां वो नमः एवं द्वितीयमपि ततो देवार्घपात्रद्वयं देवासनम् ।

१०

पार्व.

११

179

क्षिणपार्श्वे विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्थानमसीति उत्तानमेव स्थापयेत्. अप सव्यं पितृ ब्राह्मणाय
तः दक्षिणाग्र षट् कुशानाध्याय तदुपरि पात्राणि निधाय ते षु प्रत्येकं द्विगुण भुग्नानि त्री
णि पवित्राण्याधाय शन्नो देवीरिति जलं तिलोसीति तिलान् गंध पुष्पं चतूष्णीं निधाय
पितृ पात्राणि परिपूर्णानि संतु हस्ताभ्यां प्रथमं पवित्रं मुहृत्य यादिव्या इति पठित्वा संपूज्य
ब्राह्मणहस्तोपरि पात्रं स्थान् दर्भान् निधाय पात्रं पुनरद्विरम्युक्ष्य अमुक गोत्र अस्मि
न्पिताः अमुक शर्मन् वसुस्वरूप एष ते हस्तार्घ्यः स्वधा अर्घ्ये पुन प्रत्यर्घ्यं मस्तु एवमे
व पिता महादिभ्यो दद्यात् ततः प्रपिता महार्घं पात्रं स्थित पवित्राणि पिता महार्घं पात्रे कृ
त्वा तानि च सर्वाणि पित्रर्घ्यं पात्रे कृत्वा पित्रर्घ्यं पात्रं पिता महार्घं पात्रोपरि तदुभयं प्रपिता ५

११

पार्व.
१२

महार्घपात्रोपरिधृत्वा एव माता महार्घपात्राणि संगृह्य स्तवज्जलं पात्रांतरे निधाय शृङ्खलां लो-
काः पितृषदनाः पितृषदनमसि इति वामपार्श्वभूमिं उदकेनाभ्युक्ष्य पितृषदनमसीति तत्र
दक्षिणाग्नान् दर्भान्निधाय पितृभ्यः स्थानमसीति पात्राण्युज्जीकृत्य तद्दुपरि दक्षिणां यंति
लकुशत्रयं निदध्यात् सव्यं पात्रांतरं संस्थोदकेन मूर्द्धि अभिषेको विधीयः आपः शिवाः
शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्ता स्ते कृण्यंतु भषजमिति ततो मंत्रेण वैश्वदेविकवासाणां
पूजनं गंधधारामिति चंदनं पुष्पधूपदीपयज्ञोपवीतवस्त्रसूत्रादिकन्दत्वा सकल्पं कुर्या-
त् पित्रादित्रिमहतामहादित्रयं प्राहुः संवन्धिनः पुरुरवा ईव संस्तकाः विश्वे देवाः एता नि
गंधपुष्पधूपदीपवासांसि युष्मभ्यं स्वाहानमः वैश्वदेविकवासाणां अर्घ्यदानार्चनवि-

१२

पार्व.

१३

धेः परि पूर्णं परि पूर्णं तास्तु अप सव्यं पितृ ब्राह्मणा पूजनं गंध द्यौरेति मंत्रेण चंदन
पुष्प धूप दीप यज्ञोपवीत वस्त्रादिकं दत्त्वा संकल्पं कुर्यात् अमुक गोत्राः अस्मत्पितृ
पितामह प्रपितामहाः अमुकामुक शर्माणाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः सपत्नीकाः एता
निगंध पुष्प धूप दीप यज्ञोपवीत वासांसि बोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानमः पितृ ब्राह्म
णाः मातामह ब्राह्मणा अर्घ्य दाना यर्चन विधेः परि पूर्णं परि पूर्णं तास्तु सव्यं आच
मनं भोजन पात्र स्थापनम् यथा चक्रावधौ पिष्णु स्त्रै लोका परि रक्षति एवं मंडलं भ
स्मेतत्सर्व भूतानि रक्षन् इति मंत्रेण चतुः कोणां दक्षिणा वर्तमंडलं कृत्वा तदुपरि
पात्र द्वयं संस्थाप्य जलं च निधाय एकं पात्रं सजलं दायो रंत राल निधाय ५ ॥

१३

पाद

१४

एकं पात्रं सजलं घयोस्त गले निधाय सव्यं एकस्मिन्यात्रे घृताक्तमन्नमादाय ओं वासुणाः
अग्नौ करणं करिष्ये ओं कुरुष्वः अथ सव्यं पितृ वासुणाः अग्नौ करणं करि
ष्ये ओं कुरुणाजलाभ्युक्षिते पितृ वासुणा दक्षिणे पाणौ ओं अग्नये कव्य वाहना
य स्वाहा इदमग्नये कव्य वाहनाय नमः सोमाय पितृ मते स्वाहा इदं सोमाय पितृ
मते नमः तत्र अग्नौ करणाय शिष्टमन्नं पितृ पात्रेषु परिविष्य पिंडं विकारार्थं भव
शेषयेत् ततो अन्नाग्रभागमादाय भूस्वामि पितृभ्यो नमः इदं भूस्वामि पितृ
भ्यो नमः मयत्र कुत्र भूमौ दद्यात् सव्यं वैश्वदैर्विक वासुणा पात्रेषु पितृ वासुणा पात्रे
षु च अन्नवे घणं द्रव्यादिना पात्रांतरेण वानतु केवल हस्तेन विधाय पुनर्म ॥

१४

पार्वः

१५

धु घृत शर्करादि कन्दत्वा उभाभ्यां पाणिभ्यां पात्रं स्पृष्ट्वा ओं पृथिवीतेपात्रं द्यौरपिधा
नं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा इदं विष्णुविचक्र मंत्रेधानिदधे पदम्
समूहमस्य पा ॐ सुरे विष्णो हव्य ॐ रक्ष इदमन्नं इमा आपः इह माज्यम् इदमे क्ष
वं एतत्सर्वं हविः वामहस्तेन सकल्यं कुर्यात् ओं पित्रादित्रयमातामहादित्रयप्रा
ह्मसंबन्धिनः पुरुरवाईवसंज्ञका विष्णवे देवा एत द्यो घृता दुपस्करं सहितं पात्रे उप
नीतं उपनेष्य माणां च ब्राह्म भोजनं तृप्तिपय्यंतं विष्णवे देवाः प्रीयन्तां वीनमः अ
पसव्यम् पितृ ब्राह्मणभोजनपात्राणि पाणिभ्या युतानाभ्यां स्पृष्ट्वा पृथिवी
तेपात्रम् द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमि स्वधा इदं विष्णुर्वि

१५

पार्व.

१६

। अमुर्विचक्रमेवेधानिदधेपदं समूहमस्य पा ॐ सुरेविष्मोकव्य ॐ रदा इदमन्नं इमा आप
 : इदमाज्यं इदमैक्षवं इदं हविः एतत्सर्वंकविः वामहस्तेन पात्र मृत्यजम् अप्रदक्षि
 णं निलान विकीर्य संकल्पं कुर्यात् अमुक गोत्राः अस्मत्पितृ वसुरुद्रादित्यस्वरू
 पाः सपत्नीकाः अमुक गोत्राः अस्मन्माता महः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः सपत्नीकाः
 एतद्दो स्रं घृतायु पस्कर सहितं पात्रे उपनीतं उपनेष्य माणं च ब्राह्मणा भोजनं तृप्ति प
 र्यंतं षोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानमसंख्यम् वैश्व देविक ब्राह्मणा इदं वः आपो
 शनार्थं जलं अमृतं जुषस्व यथा सुखेन भुंजीथाः अप सव्यम् पितृ ब्राह्मणा माता
 मह ब्राह्मणा इदं व आपो शनार्थं जलं अमृतं जुषध्वम् अमृतं जुषस्व यथा ॥

१६

पार्वी
१७

मुखेन भुञ्जीथाः सव्यम् कृताञ्जलिभूत्वा ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयवन्दि
त्रयार्कस्त्रीशगणेश्वरगणाम् कौंचामरेंद्रकलशोद्भवकाप्यपानापादान्नमासिस
तनपितृमुक्तिहेतोः १ ततो गायत्रीं त्रिजपेत् पितृमंत्रान्यरुषसूक्तादीन्यन्यानि च प
वित्राणि जपेत् यदा त्वनिधिः समुन्मिथ तस्मिन् दानमपि संपूज्य आर्क्षीयं द्विजेषु उप वे
शयेत् ये त्वनिधिं कल्पयित्वा भोजयन्तीति हे माहिः द्विजांस्तृप्तान् चिन्ताय अपस
व्यं विकरान्नदानम् असंस्कृतप्रसातानां त्यागिनां कुलयोषिताम् उच्छिष्टभागधेया
नां हर्मेष्टविकरासनम् इति मंत्रेण पितृब्राह्मणान्तरतो भूमिर्महिरभ्युक्ष्य तत्र दक्षिणा
यात्कुशान् निधाय तदुपरि सतिलघृतघृतमन्त्रमादाय ॐ अग्निर्दग्धाश्च जीवाये ॥

१७

पर्व-
१८

पदग्धाः कलममः भूमो दत्तेन तृप्यन्तु तृप्ता यां तु परं गतिं इति तदन्नं पितृ तीर्थे न वि की र्य
तद् परि तिलो दकं निषिच्य कृपा न्यागं कुर्यात् हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य सव्यम् आचमन वि
धाय अन्य पवित्राणि धत्वा ओं पंडरीकाक्षः पुनान्विति विष्णु स्मरेत् ओं वैश्वदेविक
ब्राह्मणा इदं वः चुलकादि दानमिति सकृज्जलं दत्वा ततोऽपसव्यं पितृ ब्राह्मणाः
इदं वः चुलक दान सकृज्जलं दत्वा ततोऽपसव्यम् माता मह ब्राह्मणा इदं वः चुल
क दानमिति सकृज्जलं दत्वा सव्यं पूवे वत् गायत्रीं त्रिर्जपित्वा मधुघाताः ऋता
यते मधुक्षरं तिसिन्धवः माक्षीर्नः सत्वोषधीः ॥ १ ॥ मधुर्नक्तं मुतोषसो मधु म
त्पार्थिवं रजः मधुघ्नो रत्नः पिता मधुमान्नो ह्यनस्पतिर्मधुमां प्रलुप्त्यः

१८

पर्व.

१६

माही गोवो भवन्तुनः वैश्वदैविक ब्राह्मणाः नृणां स्यः नृपाः स्म शेषमन्नं किंकि
यतां इष्टे स्सह भुज्यतांम ततः पितृ हिजाग्रग्नः पिंडपातनार्थम् अथोध्यामथुरामा या
काशी कांची अवंति का पुरी द्वारावती ज्ञेया संप्रैतामो क्षदायिकाः इति मंत्रेण स्थान
मग्नि रभ्युक्ष्य सव्य हस्त धृतो परिमार्गेण दक्षिण हस्त धृत मूलेन कुक्षेन ओं अपह
ता असुरारक्षा ॐ सिवेदिषदः इति मंत्रेण प्रादेशा मात्रां दक्षिणायां लेखा मुल्लिखा
तत्पूर्व वस्तुर्थे वद्धि तीयामपि कृत्वा पवित्रं ऐशान्यां क्षिपेत् उदक स्पर्शनम् ततो ये रू
पाणि प्रति मुंचमानाः ॥ सुराः सन्तः स्वधया चरन्ति परा पुरो निषुरा ये भरन्ध
ग्निष्टां लोका न्यएत दान्य स्मात् इति ज्वलदंगारं वामावर्तेन भ्रामयित्वा रेरवा ।

१६

पार्वः
२०

१८८
रेवानो दक्षिणतो निदधात् उदकस्य शीतम् ततो वामं जान्वा च्य प्रथमरेखायां पि
तृपिंडार्थं मास्तीर्णं दर्भेषु स्थानेषु तिलोदकं मादाय अमुकः गोत्रं अस्मत्पितः अ
मुकशर्मन् वसुस्वरूपसपत्नीकपिंडस्थाने अवने निश्च एवं पिता महाक्षिपंच
भ्यो अवने जनन्दधात् तत उयमूललून कृशा स्तरणम् ततो सर्पिलिलयुतान्
षट्पिंडान् निर्माय वामहस्तेन मोदकं युतं तिलोदकं पात्रमादाय दक्षिणहस्तेन
पिंडं मुष्पृत्य ओं अमुकगोत्रास्मत्पितः अमुकशर्मन् वसुस्वरूपसपत्नीक ए
षतेपिंडः स्वधा प्रथमावने जनस्थाने पिंडं निधाय इयं भूमिर्गर्गा इदमुदकं फ
ल्गुतीर्थस्य पुष्कराचमनं गयायां गदाशिरसीति मोदकं पिंडोपरि निधाय ति ५

२०

लोदकं निषीचेत् इदमस्मत्पित्रे नमः एवं पिता मह प्रपिता महा योऽपि तद्वने जनस्थाने
 नेपि इन्द्रयात् एवं तत्पूर्वतो द्वितीयरेखा यां ततः दवने जनस्थाने माता मह वद्ध प्र
 माता महानामपि पिंडान्दयात् ततो मूलपुखेभ्यो नमः मूलमाता महेभ्यो नमः
 इति दत्वा उपलेपभागभुजस्त्र्यं तु इति करं प्रोक्षणां आस्तु तदर्भं मूले कु
 र्यात् ततः हस्तौ प्रक्षाल्य सव्येनाचम्य हरिं स्मृत्वा अपसव्यम् भूत्वा ततः कृतां
 जलिरक्षतान् ग्रहीत्वा अत्र पितरो मादाय ध्वं यथा भागमावृषाय ध्वम् इति पठित्वा
 मवा मावर्तेन उद्धुखो भूत्वा प्रीतिमनाः स्वासं नियम्य तथैव परावृत्य पितृध्यायन् ओं
 अमी महंतपितरो यथा भागमावृषायिषन् इति जप्त्वा अक्षतान् पिंडोपरि दद्यात् ५ ॥

पा. १.

२२

पुनः तिलोदक पात्रमादाय अमुक गोत्र अस्मत्पितः अमुक शर्मन् वसुस्वरूपपिंडे
प्रत्यवनेनिश्च इति पिंडोपरितिलोदकं दद्यात् एवं पिता महादि पंचभ्यो दद्यात् पूर्ववद्ध
नीवीविस्वस्य षडंजलिकराणां नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शोषाय नमो वः ॥
पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधाये नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो मन्यवे न
मो वः पितरः पितरो नमो वो गृहाच्चः पितरो दत्त सतो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो
मन्यवे नमो वः पितरः पितरो नमो वो गृहान्नः पितरो दत्त सतो वः पितरो देष्मै एत दः
पितरो द्वासः आधन्य षट्कत्वां नमः स्कृत्य पिंडोपरि अक्षतान् निक्षिपेत् एत दः पित
रो द्वास आधन इति पिंडो वन्याचिगुण सूत्रं दद्यात् देवताभ्यः इति विज्जपेत् अथ सव्यम् ।

२२

पार्वी-

२३

ततः पिंडार्चापित्रे नमः इति गंधादिकं नृणां एवं पिता महायप्रपि महायनम इति गंध
पुष्पधूपदीपनैवेद्यतांवूलपुंगीफल यज्ञोपवीतवासंक्षिपित पूर्वकं चतुर्थ्यं ते नोच्चार्य द
द्यात् संकल्पं कुर्यात् अमुक गोत्राः अस्म पितृ अस्म माता मह० वसुरुद्रादित्य स्वरू
पाः सपत्नीकाः पिंडसंवधि यथा कृतमर्चनं षोडाविभज्य पुष्पभ्यं नमः ततः सव्येन पिंडाग्र
भूमिसेचनं सुप्रोक्षितमस्तु शिवा आपः संतु सौमनस्यमस्तु पुष्पं अक्षतं चारिष्टं चास्तु
इति अक्षतान् एवं पितृ ब्राह्मणानां देव ब्राह्मणानां पुष्पाक्षतादिदानं अस्मत्कुले दीर्घमा
युरस्तु शान्तिरस्तु पृष्टिरस्तु रुद्धिरस्तु यच्छ्रेयदतदस्तु यत्पापं तत्प्रणाशयतु इति भूमौ निषि
द्यद्विषदचतुष्पदेभ्यः शान्तिरस्तु श्रीर्भवतु अस्मिन्नि प्रतिवचनं अथाक्षपादकदानं ततो हस्ते

२३

पार्व.

२४

नजल मादाय विश्वेषां देवानां यद्वत्तंतदक्षप्यमस्तु अक्षप्यं इति दैविक छिजपाणौ लंक्षिपेत्
अप सव्यं हस्तेन तिलोदक मादाय अमुक गोत्रस्य अस्मत्पितुः अमुक शर्मणाः वसुस्वरूप
स्य एतत्सर्वं यद्वत्तंतदक्षप्यमस्तु अक्षप्यं इति छिजपाणौ जलं क्षिपेत् एवं माता महादीनां पृथक् पृ
थक् दद्यात् अघोराः पितरः २ सव्यं प्राउमुखः मोत्रं नो वर्धतां दातारो नो भिवर्धतां वेदा वर्धतां २ संत
ति वर्धतां २ अश्वा च नो माव्य गमन्मागा द्यू देयं च नोस्तु २ अन्नं च नो बद्ध भवेत् भवतू अ
तिथीं श्व लभे महिल मध्वं याचितारश्च नः संतु २ माचया चिष्मकं च न माया चेथाः एताः
सत्या आषिषः संत्विनि कृतु चंदन तिल कोद्विजैर्दत्तमक्षतपुष्पां शिरसि न्यसेत् अप सव्यं
स्वधा वचनं न्युज्जपात्रोपरि स्थितान् कृशान् पिंडानां पश्चिमतो दक्षिणागान्निधाय तिला द ॥

२४

पार्व.
२६

193
क्षिणं षोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानममजलमादाय रजतं चेत् तदा रजतं चन्द्रवन्दे वतं थापरिमि
तं षोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानमम इत्युक्तापितृदक्षिणभागे संकल्पजलं त्यजेत् सव्यं पि
त्रादित्रयमाता महादित्रयश्चाह संवन्धिभ्यः परूरवा ईवं सन्नकेभ्यो विश्वेदेभ्यः कृतैस्तथा
र्वणाश्चाह सांगता सिद्ध्यर्थं हिरण्यग्निर्दैवतनिष्कयीभूतदक्षिणया विश्वेदेवाः प्रियंतां
वोनमः ततो वैश्वदैविकद्विजपाणो सकृज्जलं दत्वा विश्वेदेवाः प्रियंतां वोनमः ततो
वैश्वदैविकद्विजपाणो सकृज्जलं दत्वा प्रियंतां विश्वेदेवा इत्युदीरयेत् अप सव्यं प्रियंतां
पितर इति द्विजपाणो जलं दद्यात् कृतांजलिर्भूत्वा पितापिता महश्चैव तथैव प्रपिता महः त
प्तिमायां नुपिंडेन मया दत्तेन भूतले माता महस्तत्पिता च तस्यापि च पिता तथा द्विजा नान्तः

पार्व

२५

कमादाय स्वधां वाचयिष्ये इति पृष्ट्वा वाच्यतां स्वधेति द्विजैः प्रच्युक्ते अमुक गोत्राया स्मात्स
त्रैः अमुक शर्मणो वशु स्वरूपा यस्व धोच्यतामस्तु स्वधा एवं पिता महादीनां स्वधा
त्युच्यमाने स्वधो वाचनाय कुशोपरितिलोदक धारान्दधात् तत्र मंत्र ऊर्ज्ज्वह नीर मृतं घृत
म्ययः कीलालं परितुतम् स्वधा स्थतर्पयत मे पितृन् ततः सव्येन वैश्वदैविकपात्रं
चालनम् ततोऽप सव्यम् न्युज पात्रं उत्तानं कुर्यात् पितरः स्वर्गं स्वस्थानवासीनः सन्त
तत्र प्रथमं पितृभ्यो दक्षिणान्दधात् तिलोदकमादाय अमुक गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृ
तामह प्रपितामहेभ्यः अमुकामुक शर्मभ्यः वसुरुदादित्यस्वरूपेभ्यः सपत्नीकेभ्यः
अमुक गोत्रेभ्यः अस्मन्माता महादिभ्यः कुतैतत्पावर्णाश्चाष्ट सांगता सिद्धये रजतनिष्क्रय एंगीद

॥ वः

२७

१९५
 पण छो मात्पि उदाना च नृप्यतु जत्वा क्षमापयेत् पिंडाधार कुशाग्राणि चालयेत् मध्य पिं
 डं विसर्जयेत् इति आचारः एकैकं पिंडं मुद्रुत्य तस्मिन्पात्रे निदध्यात् पिंडाधार कुशान् उ
 ल्मुकं च वनैर्होत्रिपेत् सव्यं राजलक्ष्मीं गृहीत्वा शंखचक्रौलिखिवंसतादिषट्कृतुभ्यो न
 म इति स्थान पूजनं भाचारात् ततः सपात्र पिंडानुत्थाप्य वामस्कंधे निशय गया पुरिरे गयाया
 मिति पठित्वा पिंडान् भूमौ निदध्यात् अप सव्यं कुशाग्रेणाक्षिजहस्तान् स्पृशन् पितृ ब्रा
 ह्मणा विसर्जनं वाजे वाजे वत् द्याजिनो नो यधनेषु विप्राः श्रमृता ऋताज्ञाः अस्मद्ः पितृ माद
 यध्वन्तृप्ता यातपथिर्निर्देवयानैः इति विसर्जयेत् सव्यं स्वस्ति भवंतो वु वनु स्वस्तीत्युक्ते कुशाग्रेणा
 दौर्विकक्षिजान् स्पृशन् वैश्वदेविक ब्राह्मणान् विसर्जयेत् ततो जलमादाय द्रोणपटेन आमा द्या ॥

पार्व
२८

196
जस्य प्रसवो जगम्या देमै धावा पृथिवी विश्व रूपे आमाग तां पितरा मातरा चाभा सोमोऽमृतत्वे नग
म्यात इति वारिधारया ब्राह्मणान्निवेष्टि येत देवताभ्य इति विसर्जयेत समाचारात्कर्म पात्रोत्थापने अप
सव्यं दीपान्निर्वाप्य ततो जलमादाय अथ दिने दीयमानमामात्रं विशिष्टेभ्यस्त्री पुरुषेभ्यो बालकुमारेभ्यो
दीनानाथेभ्यः आत्माहारपत्न्याहारवर्जितं यदन्नं दास्यमानं वत्सितभ्यः उपतिष्ठतु सव्येन भूय सीदद्दिणा
नद्यात् अपसव्यं स्वयं शिष्यः पुत्रो वा दद्दिणान्दिशं पश्यन् गभीरा पशुपिंडां विहिते विकारस्य तु उच्छि
ष्टैः सह प्रतिपतिः सव्यं आचम्य अन्यपवित्रो पग्रहाणि धत्वा ततः कर्मसाक्षिणो भगवते सूर्याय अक्षतादि दावं
ततः अंजलिं बध्ना पठेत् यस्य स्मृत्वा चना मोक्षपातपो यज्ञक्रियादिषु न्यूनं संपूर्णं यातु सद्यो वन्दे तमच्युत
ततो वैश्वदेवनित्यं श्राद्धब्राह्मणपतिदानं च कुर्यात् इति पार्वणश्राद्धपद्धतिः समाप्ताः ३३ (अंशः)

सूची
३०

पृष्ठ	पंक्ति:	अथुष्टम्	अचि पत्रम्	शुद्धम्
२६	७	सत्वावधी		संतोषधी:
३०	१	मातामह वृद्ध प्रमातामह ना		मातामह प्रमातामह वृद्ध प्रमातामहाना
३०	४	प्रोक्षणां		प्रोक्षणां
३२	१	अधिकम्		पितरो घोरायेत्यारभ्य देस्मै श्रुतः पूर्वपितरो इति तर्पणं
३६	६	वासीनः		वासीनः
३७	६	प्रियतां		प्रियतां
३८	१	प्रियतां	मतव अप नारा	प्रियतां
३८	२	प्रियतां	यरां	प्रियतां
३८	३	कृतांजलिं	मे	प्रियतां
३८	४	अस्म	लालानरायनदास	कृतांजलिः
३८	८		के छापी गई	अस्य

पुस्तक काशीराज क
१ कीमत ५ ॥

३०

सूची
२६

प्रष्टः	प्रष्टः	पंक्तिः	पंक्तिः
१	१३	८	२
२	१३	४	३
३	१३	८	३
५	१३	३	६
७	२१	१	५
७	२४	७	८
८		४	
११		८	
११		८	

अशुद्धम्
निमंत्रितास्मः
निमंत्रितास्मः
निमंत्रितास्मः
निमंत्रितास्मः
शरसि
अग्निष्वाताः
पक्तिं
वयविष्टा
पद्यत्रा

अशुद्धम्
साम्यासोऽग्निष्वाता
अस्मि यज्ञे नि
मधन्तो
अहमावहये
विचक्रमं
उपवेशयेत्

शुद्धम् ॥ शुद्धम्
निमंत्रितास्मः सोम्यासोऽग्नि
निमंत्रितास्मः स्वाताः
निमंत्रितास्मः अस्मि यज्ञे
विश्वेदव वासराणाः मधन्तो
शरसि अहमावहये
अग्निष्वाताः विचक्रमं
पक्तिं उपवेशयेत्
उपयविष्टा
यजत्रा

199

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ श्रीस्तोत्रं नारायणो जी ॥ प्रथी जी ली जय अहे गं प
त कानाम ॥ जी हो वन सभी काम पूरन तमा म ॥

कौबी ती दा स कर हर ध्यान ॥ जो कि पा करे सा प रां पत ही
ही हा ही हा ही हा ही ॥ मेरे बीर क यों देर इतनी करी ॥

ब्रह्म विष्णु शिव जी हैं इक ही स्वरूप ॥ इये एक ही रूप तो नां स
रूप ॥ जी सा ज्ञा सती रूप अनेक रूप ॥ जो बे सों श्री रं की म हां

करी ॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी ॥ मेरे बीर क यों देर इतनी करी ॥

शक्ति से रूपे और मने स्वर ॥ र र र नाम अपना म हां इश वरे
जो गोचर मुनी र पने उवर र खे ॥ ने र जू त से तें पर मे प्रथो ॥

हरी हर हरी हर हरी हरी हरी ॥ मेरे बीर क यों देर इतनी करी ॥

ठै र नाम दुः ख हरा दे दी नाथ ॥ जो बर स न त गा ई दू स गे

क सा थ ॥ र र र नाम ग व तो को गिर धर क हा थ ॥ व हां ना म म

ना र त्त गि थो ॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी ॥ मेरे बीर क यों

देर इतनी करी ॥ म हां ने ना थं आ था प्र हि ता व को ॥

नदी डोभगतने मेरी बाढ़ को॥ न की तीन वक्र कुलनु के बा
 को॥ किया रूप न सिद्ध पड़ा हो हरी॥ हरी हर हरी हर हरी
 हर हरी॥ मेरे वीर कयूं देर इतनी करी॥ नही दोड़तारा
 का बिजि कर॥ गुस्से हो के बांधे था उन को पिसर॥ लो
 हा फूटें जूझा तन से सर॥ दहों से जो निकले थे यम फू
 डकर॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥ मेरे वीर कयूं देर इतनी
 के से जल दूध पारे लावे के धीर॥ हरना को तारय न ला
 है देर॥ किया रूप बावन ब्रह्मन का फेर॥ बल के दोरे ग्रा
 ठे हरी॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥ मेरे वीर कयूं देर इ
 नी करी॥ जो जल बोड़ने राज को घेर राज मई॥ न ले
 था उस नाम तेरा कभी॥ जो जंगल बने सदन मयूष
 हरी रूप हो कर के पेड़ा हरी॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥
 अज्ञात को तारय ना कुल की नी देर॥ यस्य प्रमसि
 टे के लहने के बेर॥ करे बहत क्रपा जो गंगा वेद॥
 सुदामा का सखि दल ददर है॥ हरी हर हरी हर हरी
 हरी हरी हरी॥

मया मिले कवक से के हरी॥ मेरी देह लारी चो पापों भरी॥ जो
 जिसने मेरे न भयो धुन धरी॥ न राखें तूं मुझ निन कि सी की
 सड़ी॥ हरी हरी हरी हरी हरी हरी॥ मेरे वीर वर देर दूत नी करी
 नर सी भगन हूँ हंडी करी॥ सावन प्राह ऊपर से उस सि चरी
 दूहन न हूँ तू फेरि नै नग॥ सावन प्राह हो उस की हंडी फिरी॥ हरी हरी
 हरी हरी हरी हरी हरी॥ मेरे वीर वर देर दूत नी करी॥ बखी ऊँठ भंज
 पदु पाया सई॥ न सुती कव व दूत अब भये॥ सिर ऊत पुत्री म
 मेनई॥ कपार परे राह प्रसर रखे करी॥ हरी हरी हरी॥ मेरे वीर वर
 देर दूत नी करी॥ जब से ज्याह मर्ग हार को दुःख दिया॥ थोड़ा बंधने
 नाम तेरा लिया॥ जले दाम सयाहूँ प्राह सगया॥ दुरालये मग मा की हरी
 हरी॥ मेरे वीर वर देर दूत नी करी॥ जो रावन उ मुर जुव सिया ले गया॥ मते
 मयनी ज्ञाये थोड़ा॥ सरजा भभी कन गया॥ सिया को साईं सयुया फि
 हरी हरी हरी हरी हरी हरी॥ मेरे वीर वर देर दूत नी करी॥ जो गेत सने जाल स
 श्री वर दुषादी॥ वसी पवन प्रहिया हूँ गरी॥ परी थो वीर से जानु वरत
 न॥ रात॥ अके उस के पकड़ जा रही॥ हरी हरी हरी हरी हरी हरी॥

सत्तदासतसकपेदोहा अहमंकेयोहैकेनेयाया ब्रह्मांजापकेस
 लजाकरपया मनुष्यपहोबेरुतयेहरी हरीहरहरीहरहरीहहरी
 भैरवीरकपुंदरदुनीकरी जगन्नामोरेअर्जनकाबुद्धगोपाप हूये
 जुजजीउनकोसगपउखलसीतीनायपहंयेजोअप उखलसा
 तहीउनकोतपपदाहरी ॥ हरीहरहरीहरहरीहरहरी मेरेवीरकपुंदरद
 हरीपतकेकेरीजुनजगोरसाध श्रीतामलनेपीरतयअपनेहाथ चय
 याददोपतगुमेदीना नाय रबीशर्मउसकीनगनकरी हरीहरर
 वोहहैयादनुमकोजी रसकुंकेवार जीवपनेभ्रायायाजिनारदार चढे
 नाथरथपाहुयेवेस्वार रकनबांध रमकुनलेआयहरी हरीहरर
 अहहहकपुंदरतेसुनावलगा नसोवसशश्रीकीफिरावनलगा धार
 नहायपरिश्रमकेअछाकरी अकतरुपहीशबकेअछा करी हरीर
 हस्यागगियारोखकेगंडोसपास पुहनगनकेजो कीमथीआम
 तबराजाहकहतवीइहाकरी अहांनायपांडोकीइहाकरी हरी
 जीदहनीमगतनेमोंगठादुरगिया यस्नोचननिमकेवेडाहिय
 भगनगास्वतमंचीदरहरी प्रथमपित्यापरतेबनीथरहरी
 हरीहरहरीहरहरीहरहरी ॥ मेरेवीरकपुंदरदुनजोनाते

(५)

जो दुष्ट तर परजब को पकी रोह झा के हर दो तरफ जंग आ कर हुआ
 बने खून का संधै हने लगा तो तेरे वचन की राख करी हरी हर
 हरी हर हरी हर हरी ॥ मेरे वीर कपू देर इनी करी मेरे संत को कोई पावे
 कहा ॥ माथो दास को जाड़ा लागा जहां स्वर नात ही कले पहेंचे व
 हं छपर बांध कर उसकी रखी य करी हरी हर ॥ गरुड़ की सवारी पे
 प्रवत कर रहा ॥ बड़ा दहत सज्जु व ह म को हुआ कड़ुह गर्म कर ने त
 जव की पढ़ा सुदामा को सा कर बचाया हरी हरी हर ॥ बड़ा राष
 शो का जल मया जहां रसे ध्वर तपे ध्वर सुदा बे निशां मोर बत
 स्वर खड्ग पशु सां हरी कृपा करी बेड़ा भगातां हरी हरी हर हरी
 धादी बे सखुन साता का बेश कर चले घर से बाहेत रो आ सपर
 लगे भजन करे तब डक पाउं पर दया दास उस की गले ला हरी हु
 त सी उमर कंस दश मन रहा पलक में तू उस का उदार बकिया
 जंघर सेन को राज मयूर दिख ॥ सह पीन का पेठ जो आवे हरी
 लिपा पकी उस की पती गर्दन ही डक ह म कल करनी पड़ी
 निखे मुख से जा उस के मेरा करी निख कुं द से हर खरे कुं द का क
 री ॥ हरी हर हरी हर हरी हरी ॥ मेरे वीर कपू देर इनी करी ॥

जो की सांसे से हल लिया मुड़ये वा लगे देखने लगे आई धर ऊपर न
 गच्छुय रहे देख की सां उपर रखा पावे पर साधी करो हरी हर हरी हर
 हरी हर हरी मेरे दीर कपड़े रहनी करो राजने पकड़े जे हिरा का
 तिल दिया ॥ जो पीये तो उसकी नदी दे जिया बैरान ने ने राजा स
 ले कर दिया उने यख से चाऊ की मुलत बजिया हरी हर जो उठ
 सिह जो ऊपर चोधी हो हज़ार रवि बहुरा जा जरा संद नार बहुरा
 वल्लत गो जा की नी पुकार उसी यक्ष उन की जा पुपना हरी हरी हर
 सुना नाथ जी नाम तेरा भया यहै नास मन दास सरने पया ॥ ३ ॥
 ने नाम की लाज राखी हरी मेरे दुख सभी काट ऐ दुख हरी हरी हर
 तू है वा बिरादर बली राम का मेरा खूं भरोसा तेरे नाम का नही कोई
 हुआ तेरी शाबका नही है जगत बीच करता हरी हरी हर हरी हर
 मेरी गज संयो तो गो पाल जी तगा फुल का नहीं बक्र गो पाल जी
 तिम भक्तो दुः नियमों श्रु शहात जी तेरे बिन मेरा को नही
 दुः ख हरी हरी हर हरी हर हरी नीरवी कपड़े रहनी करो
 ने है जगत बीच नार नर न तू ही है संगत सर सठ बाप उपा

[illegible]

मुसताफाई प्रसलाहोरेने छपा

४६

जेतुसै के धितमं पात्रादयसंमितास्तमनु १४मी रेखाः क्रमात्संलिवे
 द्वे धोऽस्मिन् ग्रहचंद्रयोः न शुभदः स्यादेकरेखास्य यो ॥ ६९ ॥ लमेन
 आयाततिष्ठो क २ त. छाः शेषे नागाः ८ द्य २ छि ४ त के ६ दु १ संख्ये रूगे
 वज्री राजचौरौ च न सुर्वाणश्चायं दाक्षणात्यः प्रसिद्धा ॥ ७० ॥ रसगु
 क्त ५४ ॥ न राज चौर मृत् रोग वज्र न प चोति एणं शसिनागा ८ द्य ४ य संक्रांतिया
 ० १ ४ ६ १० ११ १४ १८ १९ २० तंशक मिति रथ त छां कै र म प
 च शेषाः ॥ रग न ल मृ प चौर मृ तु संरुश्च वा ए न व हृत शरश
 षे शेष के को सश लः ॥ ७१ ॥ रात्रौ चौर रुजौ देवानरपतिर्वक्रिः
 सदा संधयोर्मृत्पुश्चाथ शनौ नृपो विदिमृतिर्भोमे गे चौरौ र वौ

श्रीराम

४६

चंद्रार्कवल्लोपपत्रेस्वोच्चमित्रादिगणितस्थित

५५

स्यादिहपरिणयनं॥ किंवाणं शुभं ७ मिलतल वमेयामित्रं स्यादशु
भकरमिदं॥ ६५॥ वशिष्ठः एका ~~१०~~ गर्लोपहृष्टं पातलता घामि
त्रे कर्तव्यं देवास्तदोषा। नश्यति चंद्रार्कवल्लोपपत्रे लये यथा का
मुदये त्रुदोषा॥ ६६॥ उपग्रहार्क कुरुवाल्कि केयुकालिंग वंगेषु च पा
तितं भं॥ सौराष्ट्रशाल्वेषु चलितं भं तपजेत्कुविहं किल सर्वदेशे
६७॥ शशांकस्तर्पयते भं शेषे खभः। युगां ४ गानि ६ दशे १० श॥
तिष्ठः १५ नागैर्दवो १८ कंडुमिता १९ नखाश्च। भवंति चैते द
शयोगसंज्ञाः॥ ६८॥ वाता १ भ्रा २ अग्नि ३ मही ४ चोर ५ मरणां ६
रुग् ७ वायुः ८ दंतः॥ योगां केदलिते २ समे मनु १४ युतेऽथो

वनेष्टकारेनादयोदोषानश्रयति

॥५१॥

नपद्दीशमे त्राएयव्यार्ययाम्या ज्ञां ध्रीद्रिकर्णादि
 तित्थितेपवनोद न्यथोभानिकामे ॥ वद्व्यादीबुध्व
 चित्रानिभरति विधिभगाख्यानिमो दोष्यरोहि
 एयार्यमृताप्येदं विप्रतांतिमभेदिनकरदोषिण्य
 प्यादिराहो ॥ १४ ॥ धर्मगेभास्यरे वित्तमो दोशस्य
 वित्तगे धर्ममो दोस्यस्थितः शस्यते ॥ कामगे ध
 र्ममो दोष्यगः शोभनो मोदनेगे केवलं धर्मगः
 प्रोच्यते ॥ १५ ॥ इति पप्यादिराहु वक्रं ॥ १७ प्रप्यति
 प्यवक्रं ॥ पोपेपदुस्त्यादिको द्वादशो वंतिप्यो
 माघादौ द्वितीयादिकास्ताः ॥ कामातिस्त्रः स्थ

॥५१॥

कर्तरीषायां दुःस्थितिमान् रविर्जयकरो तो
 दोतको जीव गो ॥ १५ ॥ स्वात्यंतका द्विवसु पोमक
 रातुराधादित्यध्रुवाणि विष्णुना स्थित्यमोऽकुतोः
 स्युः ॥ सूर्ये दुर्गंदगुरवश्च कुता कुतः जोम तां व
 पेश विधि मंदशब्द द्वितियः ॥ १६ ॥ फलश्रुति
 ज्यमघे दुर्कण दहन दृशिंद विनास्तुत्याश्रुकारो
 कुतसंज्ञा कोश्रुति यथोक्ते दवेदोमिताः ॥ या
 यी स्यादकुतो जयौ च सप्तैर स्यायौ च तद्वत्क
 ते संधिः स्यादुभयोः कुता कुतः गाणे भस्मी रायो
 युध्यतोः ॥ १७ ॥ स्युर्धमिद स्रपुष्पो रगवसुज

210

भवति भंगः प्रश्नकर्तृस्तदानीं ॥ ५ ॥ त्रिकोणे क
 जात्सौ दिग्भुक्तं जीवाय देकोपिनो गमोर्का
 क्षशीवा ॥ वतीयांस्तु मध्येतयोर्गो ग्रहः स्या
 त्स्वकीयां दिशं प्रत्युतासौ नयेत् ॥ ६ ॥ प्रश्नो गम्य
 दिगीशात्स्वेष्टः पंचमगोयः ॥ वोभूयान् वृत्त
 युक्तः स्वामाशां नयते स्मो ॥ ७ ॥ धनुर्मेष्मिह
 पुष्यात्रा प्रशस्ता शनिर्जीशानो राशिर्जे चैव मध्या
 द्बौ कर्कमीनाति संस्थेति दीर्घा जनुः पंचसप्त
 त्रिताश च नेष्टा ॥ ८ ॥ नक्षत्रे न च द्वादशी नाष्टम
 नोसिताद्यातिष्ठिः पूर्वमिनामानदिक्ता ॥ हयादि

॥ ५ ॥

॥ ५ ॥

नृपाणां दातव्यं दिवसमबुद्धजन्मनां च ॥ प्रमादैरु
 दयनितमस्तमस्तैर्विज्ञाते हि भुभुभुने बुधः प्रदधा
 र ॥ १ ॥ जननराशितनूर्यदिलग्नगेतदधिबोध
 वाततएववा ॥ त्रिरिपुरवायग्रहं यदि बोदयो विजय
 एव भवेद्दसुधापतेः ॥ २ ॥ रिपुजन्मलग्नममया
 धिबोतयोस्ततएव नोपचयस्थनवेद्भवत् ॥ हिवुके
 पुनेयभुभवर्गकस्तनो यदि मस्तकोदयग्रहंतदा
 जयः ॥ ३ ॥ यदि पश्चितनोवसुधारुचिराभुभवस्तु
 यदि श्रुतिदर्शनगं ॥ यदि पश्चितीचादरतश्रुभंग
 ग्रहदृष्टयुतं चरलग्नमपि ॥ ४ ॥ विधुक्कुजोयुक्लग्ने
 सौरिदृष्टेयवन्द्रे मतिभमदनसंस्थे लग्नगेभास्व
 रेपि ॥ हिवुके निघनहोराधूनगेधापि पापे सपदि

212

॥४॥

गर्भा ॥२॥ नगर प्रवेश विष्णुमाद्युषद्वेकरपादनेवि
 बुधतार्थयात्रयोः ॥ नृपपादने नववधूप्रवेशने
 प्रतिमार्गबोभवतिदोषकुत्रहि ॥३॥ वित्रेग्रदे
 वेरकुवपुष्पसंभवस्तदानदोषः प्रतिश्रुतसंभ
 वः ॥ भृग्वंगिशेवत्सवशिष्ककश्यपात्रीणांभर
 द्वाजामुनेः कुलेतथा ॥४॥ इति द्विरागमः ॥ स्याद
 जितोत्रविधिरुत्तरगेदिनेशमिश्रध्रुवांत्यशशि
 राकृष्णरेज्यधिष्ठी ॥ रितासुनोशशि कुम्भेभृ
 गो ननीचेतास्तंगतेन विजितेन नशत्रुबोहे ॥१॥
 नौककनक्रपकुम्भनवाशलगतेनो जितनोर

॥४॥

हा द्वधर प्रवेशोष्णिदिनांतराले॥ शुभः परस्तादिपमा
 वृमासदिने क्षवर्षात्परतोययेवं॥१॥ ध्रुवक्षिपूम्हदु
 श्रोत्रवसुम्हलमघानिले॥ वधरप्रवेशः सनेष्णि
 तारार्के बुधेयरेः॥२॥ ज्येष्पति ज्येष्मप्याधिकेय
 तिंरुत्यादिमेभर्त्तग्रहे बधरः शुभो॥ श्वम्भूम्हस्येम्ह
 सूरंक्षमेततातंमधौतातग्रहे विवहृतः॥३॥ इतिवधर
 प्रवेशः॥ चरेदधो जहायने घटानिमेणगेरवोरवी
 ज्यशुद्धियोगतः शुभग्रहस्यवासरे॥ नृधुग्ममीन
 केन्यकान्तलावयेविलग्नकेद्विरागमंतद्युध्रुवेच
 रेस्त्रपेम्हदूडनि॥१॥ दैत्ये ज्योत्स्निमुखदक्षिणेयदि
 स्याद्रुद्धेयर्त्तहिशि शुगर्जिणीनवोढाः॥ वल्लश्वेद्व
 जतिविपद्यतेनवोढाचैदंध्याभवतिचगर्जिणीत्व

25

शेषविधस्तथापरिपुगाप्यपस्यवर्गास्तथा
 ॥८॥ सेंदु कूररनगोदयांशमुदयास्ता नृद्विचंडाय
 मुधानरस्वा जूरेंदशयोगयोगसहितं जामित्र
 लीताव्यधो ॥ वाणोपग्रहयापकृते रितयातिप्य
 दधारो स्थितं दुष्ये योगमया द्रष्टा मकुलिका
 घ्राण्वोरदोषानपि ॥९॥ कूररान्तविमुक्तमं
 ग्रहणमं कूररस्य गंतव्यमंत्रे धोत्पातहं च केतु
 हतमं संध्योदितं मंतया ॥ तद्वच्चग्रहमिज्जयद्व
 गतमं सर्वानि मा संज्योदुद्वाहे मम कर्म सुग्र
 वेता नरनग्नस्य दोषानपि ॥१०॥ इति निवाहप्र
 करणं समाप्तं ॥११॥ समादिपंचो कदिनेषु

॥४६॥

॥४६॥

स्त्राद्यैर्गतिर्निध्यास्वपडहृतो^{ला} ॥ ध्वेनांशादिनायो ज्यं
 यातर्क्षस्पष्टभास्वरः ॥ ४ ॥ तनोरिष्ठांशकात्पूर्वं
 नृवांशादशसंगुणाः ॥ रामाप्तातध्वमंशाद्यंतनो
 र्वर्गादि साधने ॥ ५ ॥ प्रकात्तृगतात्सायनाद्भोग्यं
 तैर्भागेनिध्यात्त्योदयात्स्वाग्निभक्तात् ॥ भोग्यं भु
 तं वांतरातोदयात्तृषष्ट्या भक्तं स्वर्णनाद्यो भवे
 यः ॥ ६ ॥ चैत्त्रगता कौसायनावेकराशेतद्विष्टेण
 दयः स्वाग्निभक्तः स्वर्णः कात्तोलग्नमृतं यदा की
 तद्विष्टेणोक्तं स पडभा निशायां ॥ ७ ॥ उत्पातान्नस
 हृणातदग्धनिधिनिदृष्टं श्रुयोगास्तथा चंद्रेशो
 नसा नयास्तमयनं तिप्याः अयर्द्रितया ॥ ८ ॥ दां
 तं ये स विष्णि संक्रमदिनं तत्त्वं शपास्तं तथा तत्त्वं

217
 स्वरविधौ व्यंजनमविद्यमानवत् ५२ क्रियाविशेषणनां कर्मक तं न पुंसक लिंगता च ५५
 ग्रहवता प्रातिपदकेन तदंत विधिर्नास्ति ५६ व्यपदेशिव भ्दावोऽप्रातिपदकेन ५७ स
 मासप्रत्ययविधौ तदंत विधिनिषेध उगिहर्ण ग्रहणवर्जम् ५८ स्वार्थिकाः प्रकृति
 नोलिङ्ग नोलिङ्गवचना न्यतिवर्तन्ते ५९ संप्रसारणं तदा श्रयंचकार्यवलीयो
 भवति ६० उभयतः श्रयणो नातादिवत् ६१ वर्णि श्रयैविधौ नातादिवत् ६२ सौद्र
 हणेन गतिकारके स्यापि ग्रहणम् ६३ समासो तोविधिरनित्यः ६४ सन्निपातले
 दोणा विधिरनित्यः तदिधातु के स्थ ६५ अनिनस्मन ग्रहण न्यधिवतान धिकेन च
 तदंत विधिप्रयो जयति ६६ वर्णादां जवलीयः ६७ घोह्य जाळादचः पूर्वस्तस्य वि
 धिं प्रतिस्थानिवत् ६८ प्रतिग्रहो यहुमंत स्यापि ग्रहणम् ६९ असिद्धं बहिरंगमन्तर

पं० प्र०

३

ॐ १० ना जानांतर्ध्वबहिषु प्रलुप्तिः ११ संज्ञापूर्वको वि धिरनित्यः १२ सन्निधोगात्रि
द्यानामन्यतरापाये उभयोरप्यपायः १३ ताच्छीलिकेण व्यक्तं भवति धातोः
कार्यमुच्यमानं तत्प्रत्यय एव भवति १४ तन्मध्यपतिस्तद्गुहणेन गृह्यते १५ स
बाधकामपि निपातनानि भवन्ति १६ मृगाधिकारे तस्य च तदंतस्य १७ प्रत्ये
क वाक्यपरिसमाप्तेः १८ केचित्समासेपि न वाक्यसमाप्तिः १९ अभेदका इह
शास्त्रे गुणः २० औपदेशिक प्रायोगिक योरोपदेशिक स्यैव ग्रहणम् २१ सर्व
विधिभ्य इति धिबलवान् २२ लुग्विचरणः लुग्विचरणयोरलुग्विचरणस्यै
व ग्रहणम् २३ वत्स्यत्प्रकृत्यैह कार्याणि क्रियन्ते २४ अंतरंगा न्विधी न्विहरं
जालुज्वाधते २५ सत्यपि सभवे बाधनं भवति २६ पर्जन्यवदिरहलक्षणप्रवृत्तिः
२७ गर्भवदादावादयो भवन्ति २८ धौपरिभाषापतिष्ठते नानुवादे २९ प्रकीर्त राम

३

219

ग्रहोपाधिक स्यापि ग्रहणं भवति ९१ अंगवृत्तेषु नव तीव्रविधिनिधि तस्य ९२ पूर्वत्रा
 सिद्धीयेन स्यानिवत् ९३ उ ए जगत्तन्निमित्तो व्युत्तसर्जः ९४ उपनिष्यमाण निमित्तं नाप
 वादेन बाधते ९५ यदिह त्यागवादमविषयमुत्सर्जमिति भारतेनानुबोधकार्यं तन
 विधाविति प्रतिषेधः तौ कृतं स्यानिवत् ९६ अभ्यासविकारेष्वपवादो नात्सर्जान्विधी
 बाधते ९७ पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने ९८ अनित्यमागमानुशासनम् ९९ निमित्ता
 मायेनेमितिक स्याप्य पायः १०० जौगामुख्यो मुख्ये कार्यसंप्रत्ययः १०१ कृत्रिमाकृ
 त्रिमयोः कृत्रिमे कार्यसंप्रत्ययः १०२ प्रधाना प्रधानयोः प्रधाने कार्यसंप्रत्ययः १०३
 उपपदविभक्तैः कारकविभक्तिर्वलीयसी १०४ अवयवप्रसिद्धेः समुपप्रसिद्धिर्वली
 यसी १०५ गमादाग्रहणे व्यविशेषः १०६ सामान्यातिदेशो विशेष नतिदेशः १०७ श्रु
 तानुमितयोः श्रौतः संबधो वलीयान् १०८ पितृवराच्चित्त्वरितो वलीयान् १०९ वि

पं० प्र०
८

२२०
धिनियमसंभवेविधिरेव ज्यायात् ११० प्रातिपदिक विधानाद्योगविभाजोऽगरीयान्
१११ सर्वविधिभ्यामलोपविधिविल्वान् ११२ अत्यवाधेन सदेष्टास्य ११३ सहचरित्ता
सहचरितयोः सहचरितं स्यैव ग्रहणम् ११४ नानर्थकेऽलोऽत्यविधिः ११५ प्रत्यया
प्रत्यययोः प्रत्ययस्यैव ग्रहणम् ११६ यथोद्देशं संज्ञापरिभाषम् ११७ कार्यम्
कालसंज्ञापरिभाषम् ११८ गणकार्यमनित्यम् ११९ संदेहे बहुवचनं प्रयोज्यम्
१२० अर्थवशादिभक्तेर्विपरिणामः १२१ योगविभागाद्व्यसिद्धिः १२२ पद्याप
शाब्दानां गुणरूपाद्यवचनानां द्वियते १२३ व्यवस्थितविभाषयापि कार्याणि
क्रियन्ते १२४ अनिर्दिष्टार्थाः स्वार्थे भवन्ति १२५ ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्र १२६ यु
गपदधिकरणवचनद्वयः १२७ पूर्वधातुरूपसर्जणयुज्यते पश्चात्साधनेन १२८
पूर्वधातुसाधनेन युज्यते पश्चादुपसर्जण १२९ समासस्तद्विज्ञेयं रुप्यसंवेगम्
८

५

निति सप्रमंता नामनुकरणम् निःप्रायेनेवंतर्थापरः दिशिक न्नारणक्रियः अविद्यया लुक्ते व्यवहिते वसतिप्राप्यं अविद्यवहिते
 एवेति पूर्वस्य परस्य च प्राप्यं पूर्वस्येवेति वनियम्यते अविद्यवहिते सति तु फलितार्थक्यं नम् परस्यार्थमिति तस्मादित्युत्तरस्यार्थे
 रितितुनस्रवितम् आदेरित्यंशस्य सर्वादेशाबाधकत्वापत्तेः सिद्धान्तस्तु परत्वा सर्वादेशात्वा बाधकमेवेत्यनुपदमेव वक्ष्यते अने
 काल इति पितृषु दाहुराणमिदम् इत्येतः यस्तु वृत्ति कृतान्नप्राप्तोऽपि पितृषु दाहुराणमिदम् सर्वदेशात्वाः प्राक् प्रित्तयेवाभावात्
 तत्र हि दृष्टान्तो विद्वानुपयोगेन कालत्वेन सर्वादेशात्त्वमिति सिद्धान्तः इत्यादाविति आदिशब्देन तोमिसृतिगृह्यते परत्वादिति अतए
 व आदेः परस्येति कथं क्रियत इत्युक्तम् उत्तरस्येति शास्त्रात् औपम्येऽपि प्रवर्तते एव यत्तु प्राप्ता आदेरिति सत्र विवरणवताप्यवमानिदेशेने
 लुक्ते तत्संवद्धमिति स्यष्टमेव पतित्येति पदान्निसंयथा तु दत्तिकादि परमपित्तद्वयपधगुणावाधित्वा प्राप्नो तयारधोऽपि चरधय
 ति । पदामपि उपधाकृतिवृद्धि त्वारधेन तारदीति नुम् नन्मोपि शब्दोत्तरप्राप्ता नित्य इति वाच्यम् कृताकृतप्रसंगमात्रेण क्वचि
 न्नित्यत्वाभ्युपगमात् अतरंगयथा उभये देवमनुष्याः इह प्रथमचरमिति परमपि विकल्पवाधित्वा सर्वादीनां तिसर्वनामसज्ञा
 विभक्तिनिशेधत्वेनांतरगतत्वात् नित्यादन्तरंगयथाग्रामिणी इत्यत्र नित्यमपि इह लक्षणं नुम् वाधित्वा त्तरंगो न पुमकहसः
 अन्यथा न जन्तत्वा न्नस्यात् अपवादेऽपि यद्यन्यत्र चरितार्थसार्थे तरेण गुणेन वाच्यते तत्र च अपने इह ग्रामे इह सर्व इत्यम्
 अत्रांतरंगेण गुणेन सर्वादेशावाधयते सत्रपद्यपि यत् गुणयोः पवाद् संध्यापि समाना अये चरितार्थः तथा च कर्तिकम् इह एडि
 श्रीनामादुः सर्वेण दीर्घात् इति अमिद्धमिति तेन पवावेकमित्यादौ तरे इत्येत्वेन अकृतत्वात् इति अमिद्धं यद्यपि कृतमापि
 कार्यनिवर्तयंतीति परिभाषान्तरं पदस्ते फलवत्सु लक्षणपि अकृतेत्येव लघु प्रदात्तनाद्विपकस्य हूरादस्य शनंतरमिति न्याय
 दिति भावः न कुर्वन्तीति यथानिषेदुषीमित्यत्र कसोरित्तरंगत्वात् प्राप्तापि मोविना संप्रसारणे न वत्तादित्वं न द्यतीत्यालोच्य
 कुर्वन्तीत्यर्थः इति परिभाषाप्रकरणम् इकोय एचि प्रसाधारग्रहण्युतवाच्यवत्येति कृत्तलक्षण दीर्घाज्जमिचेति ज्ञाप

ह क्रियावाचिन इति क्रियावाचिनः किम् याः पश्यसीत्यादौ धातुत्वं भावत् स लिहितस्मिन् आतो धातो रिति स्यात् आदय किम्
हिरुकूपयक इत्याद्यप्यानां शिष्ये इति भावार्थेति ई-त्सम् वधात्तत्वं भावत् संबन्धेनामुदित्करणेनैव आणं धातु त्वं ज्ञाप्यते वृत्तुं पादीनां
बहुत्वमेतन्निदर्शनमिति गणसंज्ञेण संग्रहः आदयः अद्रव्यापीः किम् पशुः लिङ्गसंख्यान्वितं द्रव्यं इह तु स्यादेव। लोभं नयंति प
शुजन्यमानाः पशु इति सम्यगर्थे उपसर्गाः निम्न दुस्मात्तो निम्नपणाविति निर्देशात् अयोगवादानामविशेषेणेति प्रकरणे
नियुक्तमित्युदाहृत्य इदुपधस्य सकाशस्य धाविमर्जनीय इति भाष्यकारोक्तेः उपसर्गस्या यताविति सत्रे च मनोप्येवं निरः कु
यः सुदुरो रधिकरण इति निर्देशात् रेफांतावपीतितत्रैव मन्त्रे ह वदतः इति संज्ञा प्रकरणम् इको गणवत् द्वौ गणवत् द्विगुणवत् त्रिगुणवत् च
ति एत्त्वं पूर्वसत्राभ्यां गणवत् द्विपदे अनुवर्त्य गणवत् द्विरिति योगे गणवत् द्वीति योजनपाल न्यते तेनेह न द्वित्वं त्रित्वं चोः सप्तदीनामः
इमम् पद्याः षष्ठ्यंतमिति सत्रे षष्ठ्यन्तस्यानुकरणं कृत् स्व रूपय इत्यनयं सकाशं लुगिति भावः। पदमिति एतच्च सं
भवति समानाधिकरणे पदगंतस्यांगस्येत्यादिक्रमेण संवध्यते मिदं गुरुः मजेव द्विरित्यादेस्तु सामानाधिकरण्या संभवत्
मिदिह ज्योत्स्वपवस्येक इति संवध्यते यत्तु इक एव स्थाने क इति प्राचाव्याप्तं यत्तु तदीका कृतोक्तम् अनियमप्रसंगेनियमार्थं ख्या १
मित्यादि तत्सर्वं भाष्यविरोधादुपेक्ष्य तच्छेषं प्रहं हृषयित्वा पदे पस्थिति पक्षस्यैव भाष्ये समर्थं तत्त्वादित्याहः तच्छेषपक्षेऽपि
हृषणो ह्यनश्नुशब्दौ स्तुनेस्य धीकृतोऽस्मानिः अचामिध्य इति यत्तु प्राचांक्तं अस्यादवः पर इति तन्न शम्भुवादीनां नित्यादावंत स्या
वोऽसंभवात् तस्यैवांतावयव इति तेन त्रपूणीत्यादावंगस्य नांतत्वेन दीर्घः सिद्धः परादित्वेन सनसिद्धेत् अभक्तत्वे तु वहति
लि ३ इत्यत्र वहति इति खशि अकृद्विषदिति मुमिनो नुस्वारो न स्यात् अपदान्तत्वात् यत्तु अभक्तत्वे त्रपूणीति दीर्घनिष्पादिति तत्तदा
दिग्रहणस्यादितुमर्थमिदं गसंज्ञामत्र स्थवार्त्तिकेनेव दृष्टितप्रायम् स्थाने योगेति स्थाने योगे दस्य इति विग्रहः निपातनादेव
अनेकविधमिति स्थानार्थं ग्राह्यप्रमाणकृतमित्यर्थः वत्तीय इति तेन वेत्ता मोता इत्यत्र प्रमाणत आतर्क्यवानकारोनेति भावः तस्मि

आहुतत्रगणोणादिवाक्यलिङ्गानुशामनेन आगमप्रत्ययादेशा उपदेशाप्रकीर्तिताः ५ त्वमेनेति २
किमेवमुपदेशसंज्ञाउत्तयोगमात्रनाथः संज्ञायाः शास्त्रकारैरनुतेः अस्मत्तात्त्विकं मुञ्चाराणमुपदेशः २

स्वस्येति स्वस्यमित्यनुवृत्तेः स्वस्येति वादेदेवगृह्यते नोत्तम्य अस्तेनेत्यप्रधानतृतीयानिर्देशात् सर्वनाम्नामुत्सर्गतः प्रधानपराभर्षि
अर्थ इतिशेषः त्वात् आद्योच्चारणमिति यद्यपि उपदिश्यतेनेनेति करणवृत्त्याशास्त्रमुपदेशइति भाष्यकृत्यादिषु व्याख्यातं तथापि तस्योक्तिः ।
वादमात्रं करणधनोदुर्लभत्वात्तु उपवाधात् नवधः अस्मत्तात्वात् प्रायेणघः संज्ञाया मिति व्याख्यानस्य क्लिष्टत्वात् नद्युपाधे
रुपाधिर्भवतीति भाष्यकृतावहेलनाच्चा अतएव व्यापबादो हल अति घत्रपीठनभवति वाहुल्यकं तु अगतिरुगतिः अतए
वप्रक्रियंते शब्दाभिरितिकरणवृत्त्यतिरपि पराक्ता तथा च वास्तिकम् अजवभ्यां स्त्रीखलनाः स्त्रियोः खलनेनोविप्रतिषेधेनेति । अ
तोभाषेप्रत्ययो न्याय्यइतिभावः यत्तु धातुसत्वेत्यादि पठन्ति । यच्च आचक्षते करणवृत्त्यप्रवाहोपात्तानामुपदेशत्वं कर्मवृत्त्यस्य
त्वागमादीनामुणादिलिङ्गानुशामनयो रपि स्मृत्वादेवमिदं पथगुपादानं गोवले च द्रव्यायेन एव गणत्वादेव सिद्धे यातो रपी
ति अत्रेदवत्तत्वात् भाष्यकारोक्तेः अस्माददिकृतसंज्ञायाः शास्त्रकारैरनुतेः अस्मत्तात्त्विकं मुञ्चाराणमुपदेशः २
इतत्त्वादित्यादिस्वरग्रंथविरोधाच्च नद्युत्संभानुबंधम्यामो न प्रत्ययत्वेन नित्वं न भवेत् किंचेव प्रसपविद्योपचम्याः प्रक
त्यकत्वेसनः सनेवादेशोस्त्वित्वाशंक्य उपदेशाभावादित्यसंज्ञा न स्यादिति भाष्यकैपयो संव्याकूपेत किंच न धातुलोप इति सत्रे धातु
ग्रहणं किंप्र पवितानुजलविते ति भाष्य उपदेशा एवानुबंधलोपेत्ततो धातुसंज्ञेत्येव परः कैयटग्रंथप्रविरुद्धात् अपि च चमोर्
धाविति सत्रे लोपश्चेति द्विषाकारकोतिर्देशः द्वितीयः शाकारइति अलोत्संज्ञा सत्रस्य भाष्यकैपयादिकमपि विरुद्धात् न द्वितीयः
योगस्यैवपुरस्कारेपरिमाणस्यवर्धत्वात् धात्वादिसुकरणावृत्तिरागमादिषु नेतीति चैषम्यस्य दुरुपपादत्वाच्च उपदेशात्ताप्रयो
जकधातुत्वादिस्त्वोपाध्यवर्द्धि च समुदायस्यात् हलिदित्यर्थ इति स्वग्रंथविरोधाच्च पक्षद्वयेपिलिङ्गानुशामनस्य प्रकृतानुपयो
गत लोपश्चेति द्विषाकारस्यासंग्रहाच्च आदिच उपदेशोपदेशत्वत इत्यादौ अचोच्चारणस्यैव उपदेशापर्यतायाः सर्वसम्मत
त्वाच्चेतिदिक् उपदेशः अनुनासिकक इत्यप्यत्रोपजीवत्वात्तुनामिकसंज्ञाप्रथमं वक्तुमुचितं तथापि नासिकामुनुगते इ

किमेवमुपदेशसंज्ञाउत्तयोगमात्रनाथः संज्ञायाः शास्त्रकारैरनुतेः अस्मत्तात्त्विकं मुञ्चाराणमुपदेशः २

प्रयोगोपाधित्वात् । आलये सुवरीकया शोभतेति एषा प्रउदकं च एषा समाहारः यद्वा एषां सिद्धकं वेति विग्रहः उदकं यो यो दकश
 शोषन्ति तथा च हलायुधः श्रायस्तो यं घनस्वपयः पुष्करं मेघपुष्पं कं पातीयं सलिलमुदकं वा विवाः शोवरं च । अवैर्ः पायः कुशजलवनदीरमं
 भोवुनीरं प्रोक्तं प्राने भुवनमष्टलं जीवनी पदकं वेति अभिमवेति ये सुअभिमवेच्छदसीति पठंति तेषां मपि हृदसीति प्रायेणादृति हरद
 तः माण कमुदनयत्त इति विनिनुरनं गुरवोगुकप्रियमिसत्रतु आवायकस्या विवक्षितत्वात् न तद् हर्म्यतलोपिति भाष्ये तु हर्म्यतलमिति
 प्रचुरः पाठस्तत्रोत्तमं अतो न तद् प्रोपाभ्यां उपक्रमत इति उपपन्नमिति तु नेह प्रवर्तते तदसाध्यं नावाम् अत्राप्राप्तिभाष्येति न च दत्ता
 दिसूत्रं सोपमार्गे चरितार्थमियं तन्मेषविनाशान्तिविवाद्यं उपपन्नमिति नियमस्योक्तत्वात् अनुवदते कठः कलापस्येति अनुः सादृश्येति
 न कलापस्येति तुल्यार्थयोगे शेषलक्षणबद्धी समकाली संपूर्वाच्चरते स्म तीयां तेन युक्तादित्यर्थः दारणः भाष्येति दं सत्रं प्रत्याख्यातं । त
 पाहि योदास्याहं न पूर्वके भोगे सह भुजानः तथा दत्तं स्वयं भुंक्ते स्वयं च तस्यैव ददाति तत्रापि प्रयोग इत्येते तत्र च सह भुंक्ते रुतीया कर्मव्य
 तिहारे तद् दानपूर्वके भोगे दद्यात्तुर्को ध्य इति एतेन कर्मव्यतिहारो दारणो भुज्यति प्रादप्रयोग आवश्यक इति आन्यतः प्रत्युक्ताः
 समश्नतिष्वपीति दाम्यामं प्रयच्छत इत्युदाहृत्य विग्रहव्यवहारे तु ब्राह्मणीभ्यः संप्रयच्छतीति प्रत्युदाहरणं न्यायकार इह व्याख्याने प्रमाणं स्वी
 कृति कारः इति । यत्तुं कृतोक्तं पाणिग्रहण एवेव्यते तेनेह न पतुरभार्यमुपयच्छति वा दसीत्वेन स्वीकरोतीत्यर्थ इति तद् व्यतिवृत्तं स्वीकारमा
 ज्ञेय आत्मनेपदस्योक्तत्वादिति भावः । तथा च न हिः प्रापुक्तः उपार्थं समहाम्नापीति समः मनोगम्यध्यामिस्य तो विहिद्य पाठः सर्व
 कर्मकाक्ष्यविधानार्थ इति ध्वनयन्तु पश्यति संज्ञापुत्रेश्चमिति भुजो भक्त्या इति वक्तव्यं नवन इति वचनं नर्थात्तरे सिपि विधाना तदर्थमिति ध्व
 जयनुदाहरति स वुभुजे पृथिवीया ल इति भुजो इति उपभोग इत्युपलक्षणं आत्मसात्करणस्यापि इह वक्तव्यादेरेव ग्रहणं अनवनप्रतिषे
 धात् संयोगो विप्रयोगो ज्ञेयपुनरुक्त्यविशेषः सति हेतवश्च नियुक्तोक्तानुभववत्तेन च संमार्गवद्विप्रयोगस्यापि विशेषावधारधेरोपायत्वा
 त् तेन भुजकोटित्यद्वयस्य कदादेः परस्यैव दमेव । विभुजतिपाणिं ऐरलो इह स्यादित्येतेन एवाप्यत्वात् तेन भुजकोटित्यद्वयस्य कदा

देहः सौपत्येव विवृणुति विविधमप्युक्तं त्रयोपलक्षणैर्वैतिमिन्तवाकां। कर्मशब्दः क्रियापरकर्तृकर्मव्यतिहारप्रतिवत् तदेतद्व्याचष्टे
 ५ लोकोक्तं कर्मणोऽत्रिंशत्पादैवेदिति सकर्तृतिवाक्यांतरं। अणविद्यादिवैद्यं चोक्तमिहानुवर्त्तते कर्मशब्दश्चकारकविशेषपरः। अणो
 शब्दाधिकाराप्रमाणत्वं तदेतद्व्याचष्टे। लोकोपदिष्टादिना। अनाध्यानइत्यंशो व्याचष्टे नत्विति इह प्रसज्यप्रतिषेधो नातीव दुष्यतीति
 व्याख्यातः न तु तत्रानेति वैद्यं पर्युदासस्य व्याख्यात्वात् लक्ष्यविमर्शनावाच्यं पूर्वविप्रतिषेधेनेति। अत्र च प्रमाणं दर्शयते राजेति भाष्ये
 दाहरणं। अत्र हि अणावकर्मकादिप्राप्तेति निवृत्तप्रेषणत्वेनाकर्तृकत्वमिति न त्वत्तत्त्वकर्तृकर्मणोऽनेन ज्ञातार्ये इत्याशंकारु कर्तृ
 स्येत्यादि। अपरिच्यं दसाधनसाध्याभावः। सपरिच्यं दनसाधनसाध्याक्रिया तत्र कर्मस्य भावके कर्मस्य क्रियेषु च कर्मवदित्यतिदे
 शः प्रवर्त्तते न त्वमत्रेति सिद्धांतविषय इति भावः तत्र कर्तृस्य भावकमुदाहरति पश्यतीत्यादि ज्ञानविशेषविषयत्वात् पश्यपमर्ज
 विषयत्वापादनवच्चनोदृशिः। सकर्मकाणामंशद्वयाभिधायिताया आवश्यकत्वात् धातूपात्तव्यापाराप्रयः कर्तो व्यापारव्यधिकारा
 धातूपात्तफलशालिकर्मसिद्धिं तात् तदेतद्व्याचष्टेति प्ररोति सौकर्मविवक्षयेति भावः पश्यति भवति कर्मैर्तरित्वात् उक्तं च निव
 तप्रेषणं कर्म स्वक्रियावयवे स्थितं। निवर्त्तमाने कर्मत्वे स्वकर्तृत्वेवतिष्ठति इह कर्मवदित्यति दशम्या प्रवृत्तेः कर्मकर्तृरियथायथं श
 वादयः। तेन शुद्धेन कर्त्रीतुल्यं रूपं तत इति विषयत्वापत्तिमात्रवृत्तेर्दशेति स्थः तुल्यार्थ इति विषयमयोः प्रेषणप्रतीतिः समयोश्च
 तस्यागादिति भावः। तत्र हंती चेति। आघट्टितीययोः सुखं तत्त्वाभावदुस्ति संभव एव नास्तीति भावः क्रियासाम्यपीति प्रथमकतया स
 हेत्यर्थः। द्वितीयमादायेति अणोपाक्रियासैव चेदित्यस्य नानाधिकभाववद्वेदपरत्वे इदं बोध्यं। अधिकव्यवच्छेदमात्रपरत्वे तु प्रथमान
 प्यादायते त्संभवात् कर्तृस्य क्रियामुदाहरति। एवमिसादिना इत्यं निवृत्तप्रेषणक्रियां सुखाद्यप्रत्ययानुपपत्तप्रेषणप्रक्रियामाह द्य
 दिति हेतुत्वानोपादिति अत्रापि सौकर्म्यविवक्षैव बीजं प्रेषणं शत्यागेनेव प्रेषणं तरोपोपेणापि सौकर्म्यप्रतीतिरनुनवसिद्धत्वादिति

पिकर्मलानभिधानात्तृतीयास्यात् इति चे नैवम् एवैवार्थशक्तिः संज्ञाद्वयोपयोगिनी तथा च उभयत्राप्यभिधानं भवत
 स्तेनभिहितत्वम् सहयुक्ते पुत्रेणेति पितुस्त्रक्रियासंबन्धः शाब्दः पुत्रस्य तु आर्थः इति तस्याप्राधान्यं अप्रधानग्रहणं शाब्द
 मकर्तुं न चैवं पितुरपि तृतीयापत्तिः तत्र प्राप्तिपदिकायेमात्रे अत्र रंगत्वात् प्रथमोपपत्तयेः पितुरागमनमित्यादौ कारकविभक्तेः
 प्रावल्याच्च येनांगविकारः अंगशाब्दः अर्शश्चाद्यजनसमाह अंगिन इति येनेति सर्वतामात्रप्रत्ययभूतो वयव एव कथ्यते सन्नि
 धानात् सवार्थाद्विकृतएव न ह्यविकृतेनावयवेन शरीरस्य विकारसंभूतितदेतदाह येनाहुः न विकृतेनेति संजानीत इति
 संप्रतिभ्यामनाध्याने इति तद् कृद्योगेपरत्वात् स्वकीयितुः संज्ञाता यत्तु हरदत्तेनोक्तम् आध्याने परत्वात् दधीगर्थेति षष्ठी मा
 तुः संजानीतीति तन्न तत्र शेषाधिकारात् प्रमादीति उक्तञ्च इत्यादिविषयो हेतुः कारकनियतक्रियमिति अनाश्रिते
 तु व्यापारे निमित्तं हेरिष्यते इति च फलमपीति एतच्च प्रत्ययसंज्ञेकेयदेस्यकम् एवं वता दर्थ्य चतुर्थी सहयं तृतीया इति
 विकल्पते अध्ययनाय च सति अयं तु विशेषः अध्ययनस्य फलेन सहानेदः संसर्गः उपकारकत्वेन सहतु निरूप
 कतेति गम्यमानेति न तु श्रूयमाणेति त्याग्रह इति भावः स्यादिति साध्यमित्यत्र प्रकृतिभागस्यार्थप्रतीतिभावः मात्तापत्ता
 येति गणान्वयैर्दीप्त्यत्र तु यत्तु पदध्वपिति शेषः अशेषेति एतच्च दाणश्च मावेच्चतुर्थ्यर्थे इत्यनेन ज्ञाप्यते इति तृतीया अन्वर्थ
 संज्ञावत्तेनाह दातृत्वमिति तत्र अज्ञानायतिग्रामिह संनिध्यातिच्छेदस्यादौ नातिप्रसंग इति भावः दातृत्वापुनग्रहणाय स्व
 त्वनिवृत्तिपूर्वकं परस्वत्वापादान् अतएव रजकस्य ददातीति तु शेषत्वविवक्षायां बोध्यम् न चैव ज्ञानायतिग्राममित्यत्राति
 प्रसंगः यमभिप्रेति तुत्तराहियमिति निर्दिष्टस्य शेषित्वं कर्मणश्च शेषत्वं लभ्यते ग्रामस्य चानांप्रतिशेषित्वं नास्ति दातीय
 इति बाहुलकात्संप्रदाने अनीया रू कथ्यार्थानांप्रीयमाणः प्रीतिर्योगो अस्मात्कर्मणि लट् हरयेवोचते इति हरिं प्रीण
 वमं ददातीति त्यादौ न भवति तत्राह तदातिर्भीरुः एतच्च वृत्तिमतं भाष्यमते तु ज्ञान्वर्थतायामाग्रहः खंडिकोपाध्यायस्त
 स्मै च पेठाददाती प्रयोगात् रजकस्य ददातीति

राम ६७

रामः

सर्वनामप्रतिबन्धोत्तराह

सर्वनामप्रयोगइति पंचम्यानुशङ्कान्तरात्तृतीयेनस्यातामितिभावः निमित्तपर्यायेति पर्यायग्रहणमप्यफलमुदाहरति एवमित्यादिना
प्राचातुकिमर्थमित्युदाहरतम् तत्रकिमः लीतत्वं दुर्लभम् सामान्येनपुसकतांसामान्या अप्रित्यकथंचिद्वानेयम् असर्वनामप्रति
निमित्तकारणहेतुसुसर्वासांप्रायदर्शनमितिवाचिकं हि वृत्तिकारेण यद्यपीहोक्तं तथापि भाष्यकृताहेताविसत्रपठितं तेनसर्वना
मप्रयोगेपिप्रवर्तते किन्तुप्रायग्रहणतत्रतृतीयादयएवेत्यर्थः वर्तमानम्प्रथमामपीच्छति यद्यप्यतमर्थप्रत्ययेन पञ्चम्याइति
कथं तर्हिततः पञ्चादिति ततः पञ्चात्सं सते ध्वंसतेवेति भाष्यप्रयोगात्पञ्चाद्योगेपंचम्यपि प्रत्ययग्रहणं चित्प्रयोजनम् एतन्पू
कथं तर्हिततत्रागंधनयतिगृहादुत्तरेणाममदीयमिति उत्तरेणेति तृतीयात्तम् तोरणेनसामानाधिकरण्याद्यम् दुरातिकार्यः
अन्यतरस्याग्रहणं समुच्चयार्थम् तेनविप्रकृष्टापिपंचमी समुच्चयते व्याख्याता न तुषष्ठी द्वितीया तृतीया तदेतदाह पंच
मीचेति दिवसदर्थस्य तच्छब्देनव्यवहृपञ्चोपनामप्रेषते सौचधूतेकपयवहास्वतुत्यार्थो पूर्वसूत्रेणहीतौ इत्याशयेनाह
धूतेति कर्मणीति इहशेषइतिनसंवध्यते उत्तरसूत्रद्वयारंभादित्भावः अतएवेह त्रिसमांतिहं तमुदाहरति शास्त्र
क्षयतीति प्रेष्यबुद्धोः शब्दतेदैवादिकस्यगत्पर्थस्यलोड् इमध्यमपुरुषेकवचनंप्रेष्येति तस्माद्वर्गोद्भूतिरपितथाभूतएव
घृते अतएवेहप्रायग्रहणं नसंवध्यतेतिहं तेनसहसमामस्याप्रसक्तत्वात् कर्तृकर्मणोः कृति गुरोति तदुक्तम् प्रधा
नेनियताषष्ठीगुरोत्तमद्वयामेदिति कृतपूर्वीति पूर्वकृतमनेनेतिविग्रहः पूर्वकृतवानित्यर्थः अविबक्षितकर्मतयाभा
वेकः सुप्रुपेतिमसाम प्रवीदिति सर्व्वीज्ञेति कर्तृविदिति तद्विद्योः प्राद्वमनेनेत्यनुवर्ततेः अथकथं ध्वंसतोदमुत्तममि
तिभाषिः अत्राहुः अनित्यमिदम् तदहमिति निर्देशात् स्त्रीप्रत्यययोरिति कथं तर्हि सुटतिथोरितिस्त्रेमुदा
सीयुगेवाधानेतिवृत्तिः कस्त्वचिवदायां तृतीयेतिगृहा ए नलोकावयवनिष्ठा उप्र ऊकः बुको लश्च ऊकोच
तिस्त्रादनेने ३ ध्वंसेतिपाठस्तुनेखकप्रमादः

मनो.प्र.
७०

रूपवानितितद्विवक्षायां नुनीलः यत्तु इत्यादिप्रयुज्यते तथेदं जपित्याय सिद्धमिति भावः । सतामिति एवं च न पुंसके भवेत्तस्य ये शेषवत्तविवक्षायां ।
 न च प्रथमया वाचः तस्या प्राधान्ये च हि तार्थत्वात् कर्मदीनामपीति यथा विशेषाविवक्षायां च तित्त्पर्यानां करणे षष्ठीति च प्राचां
 ग्रंथेषु च मानं नानापूर्ववत्तमिति भावः सपिच इति ज्ञेति दर्शय करणे अधीगर्थदये थशां कर्मणि च नः प्रति यत्ने
 स जार्थानां भावकत्तना नाम ज्वरेः आशिषिनाथः जामिनिप्रहणना कथपिषां हिंसायां च वरूप रोगसमर्थयोः
 तु कृत्वोर्थप्रयोगे कालेधिकरणे इत्यथ मन्त्री नेह व्याख्याता तस्याः समासनिवृत्तिफलकत्वात् तथाहि तत्र शो
 ष इत्यनुवर्तते शेषत्वे विवक्षिते करणदोषषी सिद्धे च तदयमर्थः इह षष्ठीव न तु तल्लुक् तथाच
 लुक्ः प्रयोजकी भूतः समास एव नेति तथाच चार्त्तिकम् प्रतिपदविधानेत्यादि हरिश्चाह ॥ च
 प्रति) कारकैर्व्यपदिष्टे च श्रुपमाणक्रियैपुनः प्रोक्तौपदिपदं षष्ठीसमासस्य निवृत्तये इति तेन शेषत्व
 विवक्षायां सपिचो ज्ञानम् मातुस्मरणमित्यादीन्यममस्तान्येव धा माधू निहस्मरणमित्यादि
 नि तु शेषत्वाविवक्षायां कृद्योगषष्ठासमासे वो ध्यानि तत्र कारकप्रवृत्तत्वात्कदुत्तरपदप्रकृति स्त
 म्बरः शेषषष्ठासमासे तु अंतोदात्तत्वं स्यात्तच्चानिष्ठं तथाच स्वार्थेयमथ मन्त्रीति परमनिष्कर्षः किं
 च मातुस्मसमित्यादौ समासाभावोपि फलं न हितत्रकारकषष्ठीलभ्यते न लोकेति निषेधात् आह च निष्ठायां
 कर्मविषया षष्ठी च प्रति सिध्यते शेषत्वद्वारा षष्ठासमासस्य त्रनेष्यते एवं स्थित्यादि बहुग्रंथेषु इह प्रकरणे ते
 उदाहरणे प्रत्युदाहरणे च यद्यति उं तदृश्यते तत्सर्वमुपलक्षणतया नेयमिति हरदत्तादयः सर्वनाम्नस्तृतीयाश्च इह स राम ७.

दानं अकर्त्तुं पंचमीत्यादिति तृतीयापवादोऽयं शस्तेनेति शस्तिमिदं उत्तमार्णयार्थमाणात्वाद्यं । तत्प्रयोजकोहेतुश्चे
 ति चकारोऽकर्त्तुं संज्ञं च । योगविभागादिति एतच्च हेतुमनुष्येभ्य इति सूत्रे हरदत्तग्रंथेभ्यः स्त्रियं चिति बाहुल्यं प्रकृते
 सनुद्वेष्टितिवार्त्तिकनिर्देशोऽपि ह्यज्ञापकः । यद्यपि नामसमुच्चयार्थमिति । निपातानामनेकार्थत्वादिति नोवः । पंचमीति
 तत्रमंडूकपुत्र्यापंचमीद्वितीया तु सन्निहितेव दूरदूरात् दूरणवेति इह सप्तम्यपि वक्ष्यते । किंच दूरांतिकार्थेभ्य इति
 सूत्रस्योत्तरत्राप्यनुवर्त्तनादधिकरणेभ्यो विभक्तिचतुष्टयं बोध्यम् । तथाच प्रयुज्यते दूरादवस्थान्नात्रमिति आचम
 यस्य दूरे इत्यर्थः । असत्त्वेति सत्त्वचनत्वं च तद्विशेषकत्वं । एवं च सामानाधिकरणेन प्रातिपदिकार्थविशेषकं व्युद
 स्यते तदाह दूरः पंचादिति एतेन करणे चासौ कति सूत्रे करणे किं । क्रिया विशेषणकर्मेणिमान् सत्त्वोक्तं पवति । क्रियान
 द्रव्यमिति प्राचाग्रंथोपि व्याख्यातः । यत्तु तन्मन्त्रक्रियाया विशेष्यत्वेन द्रव्यत्वावश्यंभावाच्चिंत्यमित्युक्तं सौदेव चिंत्यं चातुवाच्याः
 याः क्रियायाः असत्त्वरूपस्याकने प्रमिदत्वात् न च विशेष्यत्वे तदनुपपत्तिः । इदमिदं तन्मावर्त्तितं गम्यन्वाद्ययोगि तन्मात्रेण तदु
 पपत्तेः यद्यपि हतशायिकाः प्राण्यन्त इत्यादौ नाख्ये संख्यान्तयः स्वीकृतः पवति भवतीत्यादौ कर्त्तृकर्मत्वान्तयश्च तथापि
 लिङ्गस्य कारकान्तं संख्याभावो निर्वाध एव क्रियानुपपत्तेर्लिङ्गक्रियानाध्याकारकैः असत्त्वरूपता तस्मादप्यमेवावधा
 र्त्तताम् इति पंचमी राज्ञः पुरुष इति प्रत्ययार्थेभ्यः प्रकृत्यर्थे प्रतिधान्यादप्रधानादेव षष्ठी तदर्थं प्रकृते विप्रोवरणं प्रधानत्वं
 न षष्ठी । अकृत्याय विरोधात् शेषत्वाभावाच्च पुन्यशब्दो हि यथा यत्प्रातिपदिकार्थमात्रवृत्तिः कारकाय कोवा यदा तु नैव
 तदापुरुषशब्दादपि षष्ठी भवत्येव यत्तु अप्रधानं शेष इति तन्न प्रातिपदिकार्थमात्रे शुक्लो घट इत्यादौ विशेषणं षष्ठी प्रसंगा

राण्यगर्भः सचहेतुरेव न तत्पादानं किंच वल्लभाभावात्तन्म तद्वि सर्वकार्योपादानमिति वेदान्तसिद्धांतः भुवः भवनं भूति
 ति संपदादित्वाद्वावेक्तिषू पूर्वसूत्रे समानानिर्दिष्टमपि कर्तृग्रहणमनुवर्तते स्वस्तित्वादित्याह भवत्तु इति प्रभवत्यस्मा
 दिति प्रभवः त्वद्वैतप्रति त्ववन्तगम्यमानार्थत्वादप्रयोग इत्यर्थः यत्तत्रेति यद्वधित्वेनाश्रित्याध्वनः कालम्यवानिमी
 णं परिच्छेदः प्रतिपाद्यते तत्तद्व्यर्थः तेन पञ्चम्यन्तार्थेनार्थे द्वाशयुक्तान्तिमीयमाणाध्ववाचिनः प्रथमासप्तम्योक्तः
 कालादिति तद्व्युक्तादित्येव च पते प्रचैपंचार्थमिति नव इतरस्त्वग्यनीचं धारित्यमयोक्तैर्नीचार्थकस्येदं ग्रहणमिति वा
 च्यम् अस्मात्तेरा मदेवेत्यादाविव पञ्चमी विभक्त इति अनेनैव सिद्धत्वात् यत्तु इतर इति निर्दिष्टप्रमाणप्रतियोगिक एव
 प्रजैयुज्यते तद्यथा चैत्रः श्रूय इतरः कातर इति अतो नापमन्यार्थ इति तन्मदम् प्रतियोग्याकांक्षाया उभयत्र तुल्यत्वात्
 उदाहृतकोप्राविशेधाच्च अस्तेयोगेन हस्मादि कथं तर्हि पुरुषाराधनमेत इति प्रमादोपमित्येके अन्ये तु उभयसर्वतमो रित्यत्र द
 शिग्रहणत्रैत्रयावच्छातमित्यादाविव अस्तेयोगे द्वितीयापि साधुरित्याहुः प्रमादोपमित्येके अन्ये तु उभयसर्वतमो रित्यत्र दशिग्र
 हणत्रैत्रयावच्छातमित्यादाविव अस्तेयोगे द्वितीयापि साधुरित्याहुः युक्तं चैतत् अस्ते द्वितीयावेति चान्यसूत्रात् प्रवृत्ति
 योग इति प्रभवस्ये योगे इत्यर्थः । तथा च कर्त्तृत्वाः प्रवृत्तीति भाष्यं विवरणं न केयुः प्रायुक्ततत् अस्तेत्यर्थ इति वचनग्रह
 णादिति वचनग्रहणमात्रार्थादवधिमात्रं विवक्ष्यते तेन विनेति विशेषणं शस्तुनेति भावः । यदा मयोदेति प्रादे उच्यते मि
 न तत्तत्तमयोदावचनं । आइ मयोदा भिविधो रिति सूत्रं तत्रय आइ इष्टः स उक्तं संज्ञ इत्यर्थः । परिरुद्रे रिति । परेवर्जने वाव
 चनमिति वार्त्तिकस्य दोषवचनाभावः परिरुद्रेति अत्र पंचमी विधौ वर्जनेन अपेन मारुच्यार्थादिति भावः । प्रतिनिधिप्रतिदानं च
 अस्मादेव निर्देशादाभ्यां योगे पंचमीत्याहुः मुख्यस्याभावे तत्तत्सदृश उपादीयते स प्रतिनिधिः । इत्तम्यप्रतिनिर्यातनं प्रति

यस्तन्नायो दवाधिरेवेत्याह अवधिभूतमिति धावत इति इह क्रियाविशिष्टस्याप्यश्वस्य प्रकृतधातूपात्तक्रियापस्य वधित्वेन
 विक्रियते परस्परस्मात्मेवावयमवत इत्यत्र तु सधातुना गतिद्वयस्याप्युपादानात् एकनिष्ठा गतिप्रतिशतस्यापादान
 त्वेन विक्रियते उत्तं अपायेपदुदामीनं च त्वेवायदिवाच्यत्वं ध्रुवमेवातदावेशात्तदुपादानमुच्यते यत्ततो ध्रुवरात्र्या
 यस्मादश्वस्य तस्य सो तस्याप्यश्वस्य यत्तने कुशादिध्रुवमिष्यते मेधांतरक्रियापेक्षमवधित्वे पृथक् पृथक् चेष्टयोस्त्व
 क्रियापेक्षं कर्तृत्वं च पृथक् पृथगिति पर्वतात्ततोऽश्वस्य तत्तीत्यत्र तु पर्वतावधिकपत्तनाश्रयोऽश्वस्य दवाधिकं देवदत्ता
 दिति वं पत्तनमर्थः पंचमर्थे वधौ अभेदेन मसर्गेण प्रकृत्यर्थो विशेषणप्रत्ययार्थ क्रियापस्य सवधर्मो न तु धर्ममात्रं विभक्त्य
 र्थे विहितस्य वदुर्वी देधर्मिपरत्वापानिर्विवादत्वात् उत्तौ दनास्थालीत्यत्र हि आदनकर्तृकोद्धरणवधिभूतेत्यर्थः जुगु
 प्सति भाष्यकारास्तु जुगुप्सादीनां तत्सर्वकनिष्ठत्वं लक्षकतात्ताश्रित्य सूत्रेण सिद्धिमाहुः। एवमुत्तरसूत्रेऽपि भीजा क
 र्त्तृत्वं हि कस्य चिन्त्यतिदेवाश्रजात्तरोक्षस्य संयुगइति राभाष्यं अत्राहुः कस्य संयुगइति नैवेवं संयुगस्येवापादनमंज्ञाप
 तिः। परपाधिकरणं संज्ञया वाधात् अधिकरणत्वाविवक्षायां त्विष्टापत्तेः। अध्ययनी दिति अध्ययनसंवाधिनीग्लानिनि
 र्थः। जतिकर्तुः। जंजनं जनिः। उत्पत्तिः इजजादिभ्य इति जनेर्भाव इज्ज जनिघमिभ्यामिण् इत्तरादिस्सूत्रेण इण्वा। जनिव
 ध्योऽप्रेति वद्विनिषेधः। तस्याः कर्तृत्वं विशेष्यव्यासमासः तया च धातुत्वं तदयोगेऽपि भवति। अंगादंगात्संभवसीति यथा तदेतदा
 ह। जायमानस्येति एतेन इह कश्चित्पौ धातुनिर्देश इति इकानिर्देशो यमित्याश्रित्य गमहनेत्युपधात्वेन प्रसंगमर्थी संगतिसमा
 मानुपपत्तिर्वोदवयं तोमीमांसावार्तिककाराः समाहिता इति भावः। इह सूत्रे प्रकृतिग्रहणं हेतुमात्रपरमिति वत्तिह न्तम्
 पुत्रात्प्रमोदो जायत इत्युदाहरणात् उपादानमात्रपरमिति भाष्यकैयठमतं तदुभयसाधारणमुदाहरणमाह ब्रह्मण इति ज्ञानादि

भावप्रत्ययांतेन शेषघट्टपातमानस्योक्तत्वेन

यतीत्यर्थः कर्मसंज्ञायां प्राप्तायावचनम् प्रीयमाणः किम् देवस्तापशेचते मोक्षकः पथि अत्रययोमाभत् प्रज्ञाघट्टः ८ प्रज्ञाघास्तुति
 कृष्णाय प्रज्ञाघते कृष्णं स्तोतीत्यर्थः अन्येत्याहुः कृष्णाय त्मानं परं वा प्रज्ञाघं कथयतीत्यर्थ इति तत्राघपक्षे कर्मत्वे प्राप्तेक्षितौ ये तु
 कारशेषत्वात् त्वं प्राप्तायावचनम् इति तत्रैतं सप्तमीभ्यः कृष्णं हुवानात्तमेवार्थं कृष्णं बोधयतीत्यर्थः यस्य कर्मवित्तुहति
 मिति वा तिष्ठते इति स्थित्या स्वाभि प्राये बोधयतीत्यर्थः प्रकाशान्मयेयारब्धयोरिति तद् धारेकृतमर्थः यस्मात् प्राप्तायाव
 चनम् स्पृहणीयमितः परत्वादिति तेन परमपरेण स्पृहणीयप्रोभं स्पृहणीयगुणेर्महात्मभिरित्यादिमिदं पदात्तुप्रोष
 त्वविवक्षा तदाश्रय्ये तेन कुमार्य इव कांतस्य त्रस्यंति स्पृहयन्ति चेति सिद्धं एतच्च सर्वं ह्यस्तादिरीत्योक्तं वाक्ययदीय
 हेत्वा राजगंथयोस्तु स्पृहयति यो गे कर्मसंज्ञायाः शेषवच्छात्रवाधिके यं संप्रदानं संप्रेति स्थितं तन्मते स्पृहणीयमि
 त्यत्र दानीय इति वत्संप्रदाने कृत्यः कुमार्य इव तत्र तु विनक्ति विपरिणामे तत्कांताय स्पृहयतीति व्याख्येयम् कुचपुह
 कुचकोपे पुहद्रोहे ईर्ष्य ईर्ष्यायाम् अस्मयति कंठदिपगंतः एवमर्थ एवार्थो येषां धातूनामिति तर्ह्यः तत्रजो यो अमर्थः द्राहोऽप
 कारः इष्टो अमहं न अस्मयात्तु गुणेदेवारापं कुचपुहोरकर्मकत्वात्तद्योगे श्रद्धी प्राप्ता अत्ययोऽसकर्मकत्वाद् द्वितीया प्राप्ता
 राधो देवाः कारकमिति कर्मकारकमिति तु प्राचप्रमादः एकसंज्ञाधिकारात् ननु प्राचमिक प्राप्तिमात्राभिप्रायेण क
 र्मत्वव्यपदेशः कृष्णसंबंधिष्णुना प्रुभंप्रदया लोचयतीत्यर्थो भुपमेन वक्ष्यमाणवप्रापिः अनुप्रतिगण इति प्रातस्यानुक
 रणत्वव्यवहारी तत्रे इति कर्मत्वे प्राप्ते परिक्रयोः क्रयोऽधनाद्यर्थेनासंति कस्वीकार्यमाणं तस्य समीपपरिषाद आचयेत तच्च नि
 पतकालोत्तोन्यूनत्वादित्येव च निपतेति भव्यावेतनादिना तादर्थ्य इति तस्मै कार्योपेदंतदर्थं कर्मणं तस्य भावसादर्थ्यव्य
 ना उपकारकत्वमात्रः संबंधो भिधीयते तत्तद्वित्तुसमामेभ्यः संबंधाभिधानं भावप्रत्ययेनेति सिद्धान्तात् उपकारकत्वेवाने

स्नेहित्वाः

ॐ श्रीगणेशायनमः देवैर्नमः व्यापं व्यापं परं ब्रह्म स्मरं स्मरं गुरोर्गिरः सिद्धांतकोमुदीच्याख्याकुर्मप्रौढमनोरमां । हयव
 रद् हकारोपदेशोऽहंशस्त्रं प्राद्वृष्टं ग्रहणेषु हकारग्रहणार्थः अर्हणं अर्ह्यवायेपीति एतत् देवाहंमंति भोजनगोइति शेष
 त्वं देवो हसति ह शिचेत्युत्त्वलिलिहि द्वेलिलिहि ध्वे विभाषे इति वाक्यः हल इदं सूत्रं बलरत्न मूलशालम् हकारग्र
 हणार्थं रुदिहि स्वर्णिह रुदादिभ्यः सार्वधातुक इति बलादिलक्षणादस्मिहत्वा रत्नो व्युपधादिति वाकित्वं प्रदाग्धां
 रुलोमली सलोयः अलिहत्वा शल इति कसः हलं त्यं सूत्रेण्यमिति हलिं प्रत्यमिति विग्रहे सप्तमीतियोगविभागात्सुपे
 ति वासमासः इति भावः यद्वा यकीतस्युरुधोयं स्यादितत् हलित्येकदेशस्येव तंत्रावर्त्यैकशेषान्यतममस्तुरुस्यत् इति च
 व्याख्यास्यते सामीप्यं यच्छर्पं यद्वा मानुतं त्रादिरस्तु समाहारद्वंद्वः हल चल् चेतित्तकारस्य संयोगांतलोप इति चेन्मैवं आद्ये
 समासस्य क्लिष्टत्वात् नहि ब्राह्मणकं वल इत्यादौ ब्राह्मणसमीपवर्त्यन्यदीयः कन्वलः प्रतीयते न वाचित्रगुशब्दाच्चित्र
 गवीनाममीपवर्ती वल्लदिः प्रतीयते अतएवानंततदिबुनसमासो न मिथानादिति स्पष्टमाकर्ने किंचदुला ब्राह्मणस्य कंवलः
 सित्रागावो मयि विमलप्रयोगे पित्तनिष्ठः द्वितीयेपि संयोगांतलोपो दुर्लभः यणः पुतिवैधार्भात् तत्पूत्याख्या न प्रक्षेपिकुलाक
 लीतिरुल्लक्षणमपक्ष संयोगांतलोपो दुर्लभः स्युल्लोलापविधानाच्च किंच पदार्थवोचंति नावाकार्यवोधासंभवेन हल्युत्पत्त्या
 हारसिद्धेः प्रागेतत्तत्रार्थावोद्ये प्रसक्ते तद्द्वारार्थो यं यत्तः अस्यावाव स्यादा हल्युत्पत्त्या पुमिद्रोघं एव दुर्लभः सहतिवत्ताया अ
 संभवात् तस्माद्योक्तन्यायमेव मध्यगानामिति आद्यं तान्यामवयवाया अत्रयवी शमुदाय आक्षिप्यते तस्य च युगपत्तत्त्वोप
 योगाभावात्तदवयवेष्ववतरन्ती संज्ञानध्यमेषु विभ्राज्यति न ताद्यंतयोः संज्ञास्य रूपं तं भवेण तयोः परार्थनिर्णयादिति भावः

238

239

त्वं भस्तेजो जलवति ननु द्विविधं नैमित्तिकं नैसर्गिकं भस्तेजसोर्द्वितादि सुवर्णयो रमिसंयोगेन
 प्रवृत्तौ भस्तेनैमित्तिकं जलनेनैसर्गिकं स्नेहश्चिक्कणता जलमात्रवत्तिः अणुकादौ कारणजुण
 पर्वकः गुरुत्वादिवत् अथावदुत्पभावीशब्दः ओत्रग्राह्यः आकाशस्य विशेषजुणः ननु कथम
 स्य ओत्रेण ग्रहणं यतो नैर्यादि देशोशब्दो जायते ओत्रं तु पुरुषदेशोक्ति सत्यम् भेरी देशो जा
 तः शब्दो वीचीतरंगत्यायेन कदम्बमुकलकन्यायेन वास्यसन्तिहितं शब्दतरमिति क्रमेण ओ
 त्रदेशो जातो सः शब्दः ओत्रेण गृह्यते ताद्योनापि मध्यमः भेरीशब्दो मया गृह्यते इति प्रतीतिर
 अत्रां त्येत भेरीशब्दो सौ नैर्याकाशसंयोगोऽसमवायिकारणं भेरीदंडसंयोगो निमित्तकारणं
 आकाशसमवायिकारणम् वंशोत्पादतो सन्न बटपटशब्दो सौ च शदत्ताकाशविभागे स
 मवायिकारणं वंशदत्तद्वयविभागे निमित्तकारणं आकाशसमवायिकारणम् तेनाद्यः शब्दः
 संयोगो विभागो वा अत्यमध्यशब्दोऽमु आकाशसमवायिकारणकाः अनुकूलवन्ति निमित्ताः

प्रौढपि कारकः सखत्तत्र विक्रोहेत्वाभासः एवं यत्र व्यभिचारादयः तेषु न त्व्यापि पक्षधर्मताविशिष्टहेतुस्य
 रूपज्ञप्प्रभावेन युक्ता अस्मिन्नादयो दोषदुष्टज्ञप्रकारका इति यावत् तथा भूतः सोमिद्वस्त्रिविधः आम्न
 यामिद्वः स्वरूपा मिद्वोप्याप्यत्वा मिद्वेति तत्रयस्य हेतोराम्यो नावगम्यते स आम्नयामिद्वः यथा जग
 नारविंदं मुरभि मुरविंदत्वात् स रोजारविंदवदिति अत्र हि जगनारविंदमाप्नयः सत्तनामेव अ
 यमप्याम्नयामिद्वः तथा हि घयोऽनित्यः कार्यत्वात् सटवत् ननु आम्नयस्य सत्त्वात् कार्यत्वादिति हेतुर्ना
 म्प्रयामिद्वः सिद्धि साधनं तु स्यात् सिद्धसाधनानित्यत्वस्य साधनत्वं नैव न हि स्वरूपेण कश्चिदाप्योभ
 वस्य नुमानस्य किंतु संदिग्धसाध्यधर्मत्वेन तथा चोक्तं भाष्यकृता नानुपलब्धेन तिलिते पितुसं
 दिग्धर्षे न्यायः प्रवर्तते न च घटेऽनित्यत्वसंदेहेऽपि अतिसत्त्वस्य निमित्तत्वात् तेन स्वरूपेण यद्य
 पि घटो वर्तते तथापि अनित्यत्वसंदेहाभावात् नासावाप्नयति तस्मात् आम्नयामिद्वत्वादहेतुः नास्ति
 स्वरूपा मिद्वस्तु उच्यते यो हेतुराम्यो नावगम्यते यथा सामान्यमनित्यं कृतकत्वात् कृतकत्वे हेतुरा

राम

२५१

न्यूनाधिकापसिद्धांतहेत्वा नामपंचकं चेत्येषोति ग्रहाः (३) नयसाधनवर्तीविजिगीषुकथाजन्मः सचयथा
संभवसर्वतिहेत्वा स्यात्तानामधिकरणं परपक्षे दूषिते स्वपक्षसाधनप्रयोगावसानं प्रवृत्तः सचय
थासंभवसंपत्तस्यापनाहिनावित्तं परपक्षदूषणमात्रावसानानास्यवेत्तद्विकल्पस्याप्यः स्वपक्षेति
कथानामतानाकसंकर्षवृत्तिरयदप्रतिपादकवाक्यसंभर्तः (३) क्तानापक्षधर्मत्वादिनां कृपाणांम
ध्येरकेनापिरूपेण हिनाग्रसिद्धहेतवस्तोपिकतिप्रयत्नप्रयोगोद्धेतुवद्वभासमानाहेत्वाभासाः तेचा
सिद्धविरुद्धनैकातिकप्रकरणसमकालान्ययापदिष्टनेदात्यं चैव अत्रोदयेनेन व्याप्यस्य हेतोः पक्ष
धर्मतया प्रतीतिः सिद्धसदभावोऽसिद्ध इति असिद्धेर्लक्षणं मुक्तं तच्च यद्यपि विकृतादिष्वपि संभव
तीति सांकर्यप्रतीयते तथापि यथानसांकर्यं त (३) चेत्योहियत्र साधनदोषः पुरतः स्फुरति सति य
श्रद्धुष्टज्ञप्तेमएव दुष्टज्ञपिकारकोदूषणमिति यावत् नान्यस्तेनैव पुरः स्फुर्तिकेन दुष्टज्ञप्ते जात्ताया
कार्यापर्यवसाने जाते तदुपजीविनो न्यस्यानुपयोगात् तथा च सति यत्र विशेषः साध्यविपर्ययव्या

निर्घटी मि १२।३६ श्रुतिताः ॥ रविः ८।५।५१
 ५० चंद्रः ८।३।५६।३४ उच्चं ८।१७।२८।४ राहुः
 २।११।४७।१६ प्रव्यस्य श्रीकरणं ॥ रवेर्मंद
 केन्द्रं ६।१२।८।१० मंदफलं करणं ०।२७।५०
 संस्कृतोरविः ८।५।२४।० प्रयत्नांशाः १२
 १८ चरखंडानि ५७।४६।१६ चरंधनं ११।७
 नेन संस्कृतो जातः स्पष्टोरविः ८।५।२५
 ५७ स्पष्टागति ६१।१५ फलत्रयसंस्कृतं

॥२॥

द्रः २।४।२०।५३ मंद केन्द्रं ॥ १३।१७॥ ५२ मंद
 फलेंधनं ॥ १५।४८ सस्कृतो जातः स्पष्टं
 द्रः २।५।२०। १ स्पष्टा गतिः १२६।३० प्राभ्यां ॥२॥
 ति विघटी ०।२८ प्राभिः पंचांगस्थ घटिकाः
 १२।३६ युक्ता जातपर्वंतिकालः १३।४० प्राभि
 र्घटीभिः ०।२८ वाहिता जाताः पर्वंतिकाली
 नाः। सूर्यः २।५।२६।२५ चंद्रः २।५।२६।२०

२५५
 टिकाटिकास्थितिः २।४४ अथ स्पर्शमो
 दोक्तान् ज्ञानमाह ॥ स्थिति रिति ॥ स्थि
 तिः २।४४ रसद्वितीर्जाता अंशाः १६।२४
 वित्रिमं २।२।४६ ॥ ७ पृथक्स्थं २।२।४६
 ७ एकत्रांशौ १६।२४ रद्वितं १६।२२।१७
 अपत्रसद्वितं २।१८।१० ७ स्पर्शसाध्य
 मानेरद्वितं ॥ मोदोसद्वितं ॥ स्पर्शमोद
 जेवित्रिभैभवतः ॥ इत्यनेन प्रकारेण
 वित्रिमस्य गतागततिष्यंतात्प्रमथ्यस्थ

॥८॥

तुल्यघटिकाभिः स्पर्शमोदकालीनक
 रणार्थं चालनमुक्तं ॥ इदं सुगमलोदुक्तं
 परंतु किंचित्स्थूलं भवेति ॥ ७ प्रथमं
 पायः ॥ तिव्यते कालीनसूर्यस्य स्थि
 तितुल्यघटिकाभिर्गतगम्य चालनं ॥ ८ ॥
 दत्तास्पर्शमोदकालीनः सूर्यः कार्यः
 स्पर्शे चालनं रहितं कार्यं मोदोदहित
 मिति ॥ एवं मध्यदर्शने एकत्र स्थिति
 घटिकाभिः रहितः कार्यः तत्र स्पर्शका

॥८॥

कालो भवति ॥ ७ ॥ प्रपरत्रयुक्तः कार्यः तत्र
 मोक्षो कालो भवति ताभ्यां लगेन साध्यं ॥
 तत्रिभोनं कार्यं ॥ स्पर्शमोक्षं ज्ञेयं वित्रिभे
 भवतः ॥ ७ ॥ प्राभ्यां लगेनं कार्यं ॥ तत्र प्रप
 संरक्षिता लगेनं साध्यते ॥ वित्रिभं ॥ १६
 २२ ॥ ७ ॥ प्रस्यक्रांतिर्दक्षिणा २१ ॥ २४ ॥ २५
 प्रदांशैः संस्कृता जाता नतांशादक्षि
 णाः ४६ ॥ ५१ ॥ २१ ॥ प्रस्यद्विष्टं शः २ ॥ वर्ग
 तैः ४ ॥ २२ ॥ पृथक् ४ ॥ २२ ॥ छूनः २ ॥ २२ ॥ प्रस्य

248

॥६॥

तः१॥१४८८तद्युक्तः२२व्यकुस्यः५॥४२२सा
 र्कः॥जातोहारः१७॥४२२पर्वतकालीनः॥
 सूर्यः८॥५॥२६॥२५गतिः६॥१॥५स्थितिः
 टिकाभिः२॥४४चाहितो जातःस्पर्शका
 लीनःसूर्यः८॥५॥२३॥३८स्पर्शकालीनं
 त्रिभोजनलग्नं७॥१६॥२२॥१७त्रिभोजनोदया
 र्कविश्लेषः०॥१६॥१॥२१प्रशाः१६॥१॥२१
 प्राशांशः१॥५४॥८८तैहीनाःशक्राः१२
 ५॥५२८८तेप्राशांशेनैवमुपिताः२२॥

॥६॥

हारेण भक्तानां नाडिकाद्यन्तं वनं नृपं
 १॥५॥ प्रथमो दो कालीनं लं वनं साध्यते
 तत्रांशेः सहितं वित्रिभं २॥१६॥ १०॥१७॥ प्र
 स्यक्रांतिर्दक्षिणा २३॥४२॥ २८॥ प्रदंशेः
 संस्कृता जाता नतांशादक्षिणाः ४६॥१६॥
 १०॥ प्रस्यद्विद्यंशः २॥१४॥ वर्जितः ४॥५६॥
 प्रथको १॥५६॥ द्युनः २॥५६॥ प्रद्वितः १॥२६॥

॥१॥

दतद्युक्तः पृथक्स्थः ६॥२८॥ सार्कः जातो
 हारः १८॥२८॥ मोदो कालीनः सूर्यः रा॥ ५॥
 २८॥२८॥ मोदो कालीनं त्रिभो नो नो नं
 २८॥१०॥१०॥ त्रिभो नो दयार्क विष्णोः ०
 १३॥१०॥५०॥ प्रस्थां शाः १३॥१०॥५०॥ प्रस्थां
 शां शाः १३॥२०॥ प्रने न हीन धूश काः ७॥
 १५॥ हारे ए भक्ताः लब्ध घट्टा दिल व नं घ
 नं ०॥ ५८॥ मध्य स्थिति विरहित युक्तो म

॥१॥

ध्यदर्शः ताभ्यां लं वनाभ्यां संस्कृतः स्पर्श
 मुक्तयोः कालौस्तः मध्यस्थित्यारहितो
 मध्यदर्शांतः स्पर्शलं वनेन संस्कृतः स्पर्श
 शकालः स्यात् ॥ मध्यस्थित्या युक्तो म
 ध्यदर्शांतो मोक्षलं वनेन संस्कृतो मोक्ष
 कालः स्यात् ॥ पूर्वलं वनसंस्कृतो दर्श
 तो मध्यग्रह ए कालो भवति ॥ इत्यनु
 क्तमपि बुद्धिमता जायते ॥ मध्यदर्शः
 १३।४ स्थित्यार ॥ ४ विरहितः १०।२०

251

स्कृ॥

"११"

स्पर्शतन्वनेन १११७ संस्कृतो जातः स्पर्श
 कालः ८१३ मध्यदर्शः १३१४ स्थिति
 युक्तः १५१४८ मोक्षतन्वनेन ०१५६ संस्क
 तौ जातौ मोक्षकालः १६१४४ अथ म
 र्दान्मीलनोन्मीलनसाधनं पर्वानादे
 श्यतन्वणं जानं वाह ॥ मर्दादिति ॥ एवं
 पूर्वोक्तप्रकारेण मर्दान्मीलनोन्मील
 नैस्तः ॥ एतदुक्तं भवति ॥ मर्दरसहतिः

"११"

अंशाः स्युः तेः पृथक् स्मं वित्रिभं संमी
 लने स्माध्यमाने र हितं उन्मीलने म
 हितं प्राभ्यामुक्ते वृत्तं वने कार्ये ॥ म
 र हितं युतो मध्यर्शः प्राभ्यो लं व
 नाभ्यां संस्कृतः संमीलनोन्मीलने
 स्तः ॥ रवींदोरं गुला लपो ग्रा स्तो यदा
 आगच्छेति तदान् प्रादेश्यः ॥ चंद्रग्रह
 णे वंदो ल्पार्द्ध सर्व ग्रस्तः सन्ध्रमः
 के मः पिं गलः स्यात् अल्प ग्रस्तो ध्रु

253

254

म्रवर्णः॥७॥प्रद्वं ग्रस्तः कृष्णवर्णः॥स
 र्वग्रस्तः पि गतः स्यात्॥७॥प्रवर्कः सदै
 वात्मादि ग्रासेषु कृष्णवर्ण एव॥७॥
 व्येष्टि गायनमाह॥इष्टमिति॥इष्टं
 ॥दिष्टं रक्तेन ॥६॥गुणं ॥६॥१२स्पर्श
 काल ॥३॥मोक्षकाल ॥५॥४॥योरंत
 रघटिकाभिः ॥४॥१॥भक्तं कलं २॥६॥रुपा
 द्वेन त्रिंशद्भिः गुणैर्धुक्तं २॥३॥इष्टक
 लेर्कस्य ग्रासं विद्यात्॥शेषं वलन

॥१२॥

॥१२॥

255
 परित्नेखादिकं पूर्ववरकार्यनिति
 लंबनसंस्थितिष्यंत १२।५३ कालीना
 रविः ८।५।२६॥१४ त्रिभयुतः ११।५।
 २६।१४ प्रयत्नलवाप्यः ११।२३।३४॥
 १४ इतः चरवदलेन गशरेंदुमितैरित्या
 दिनावलनंदक्षिणं १।३० मध्यग्रह
 एकांतः १२।५३ दिनाङ्क १३।३ यातः शे
 षः प्राक् परत्रोन्नतः स्यादित्यादिना जा

तं न तं पूर्व ० ॥ १० ॥ विषय ॥ लब्धं ग्रहादि
 ० ॥ ११ ॥ ० ॥ ० ॥ प्रस्मान् गशरं दुजितैरि
 त्यादिना नीतं बलनं ० ॥ १४ ॥ बलभया
 गुणितं ॥ १२ ॥ पंचभक्तं जातं बलनं ॥ १३ ॥
 त्रं ० ॥ १६ ॥ पूर्व न तत्त्वाद्युभयोः संस्कृ
 तिः ॥ १४ ॥ रसभक्ता जातो बलनांघ्र
 योदक्षिणाः ० ॥ १२ ॥ ग्रासः ॥ १६ ॥ पृष्
 गुणितः ॥ १२ ॥ १६ ॥ मानैक्यं रवेदेना ॥ १५ ॥

॥ १३ ॥

॥ १३ ॥

तेवदनुकरणंभवति १९ विकर्णेभ्योनियमोबलीयान् २० सकृद्भूतोविप्रतिधेयद्वाधितंतद्वाधि-
तमेव २१ पुनः प्रसंगविज्ञानात्सिद्धम् २२ अंतरंगवहिरंगयोरांतरंगवलवत् २३ उभय
निर्देशोपचमीनिर्देशोबलीयान् २४ सर्वविधयश्च दसिविकल्पने २५ प्रत्ययग्र
हण्यसमात्सविहितस्तदादेस्तदंतस्यग्रहणम् २६ स्त्रीप्रत्ययेचानुपसर्जनेन २७ सं
ज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणे तदंतविधिर्नास्ति २८ प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविशिष्टस्यापिग्र
हणम् २९ वभत्तालिंगविशिष्टस्यापिग्रहणम् ३० सूत्रेलिंगवचनमतंत्रम् ३१ नजिव
युक्तमन्यत्सदृशधिकरणेतथाद्यर्थगतिः ३२ गतिकारकोपपदानांकतिभिः समा
सवचनंप्राकृष्टबुतात्तेः ३३ क्वचिदपवादविषयेषु त्सर्जोऽभिनिविष्टात्ते ३४ अंतरंगान
पिविधीन्वहिरंगोलुगवाधते ३५ असतिसंभवेवाधितंभवति असतिसंभवायदु

भयं स्यात् ३६ क्तल्युद्धृतमन्त्रखल्वर्धेष्टुवासरूपविधिर्नास्ति ३७ सांप्रतिकाभावेभूतपूर्
 र्वगतिः २८ नानुबंधकतमसरूप्यम् २९ लेक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्य
 वग्रहणान्तुलात्कारिकस्य ४० एकदेष्टाविकृतमनन्यवत् ४१ केचिद्विहृतिरपि
 प्रकृतिं ३८ क्लृप्तिं ४२ बहुव्रीहौ तद्गुणसंविज्ञानमपि ४३ ताच्छीलिकेष्टुवास्वरु
 पविधिर्नास्ति ४४ पुरस्तादपवादाः अनंतरानुविधान्वाधन्तेनोत्तरानु ४५ नानु
 बंधकतमनेजंतत्वम् ४६ चानुरुक्त्यनंतरत्र ४७ मध्येऽपवादाः पूर्वानुविधान्
 वाधन्तेनोत्तरानु ४८ अनंतरस्यविधिर्वाभवतिप्रतिषेधोवा ४९ अकृतव्यूहाः
 शास्त्रिणीयाः कृतमपिशारङ्गनिवर्तयन्ति ५० अननुबंधग्रहणेनसानुबंधकस्य ५१
 कानुबंधकग्रहणेनह्यनुबंधकस्य ५२ तदनुबंधकग्रहणेनाप्यनुबंधकस्य ५३ राम

चारयेत् ॥ जपपूजाद्विजा। चोभिः कल्याणं जायते सदा
 ॥ ५१ ॥ मेघेशनौ गुर्जरे शुप्रभासे चारुदेहये मुने जा नि
 येते। पीडा जलमूलस्य लेषु च ॥ ५२ ॥ कर्ककाशमी
 रके बाधा शक्रप्रस्थे मृगाधिये ॥ शनी अरे च कन्या
 यां भालवा यां निसंक्षयं ॥ ५३ ॥ तुला। हस्तिं कंचोपेषु
 यदि धाति शनि अरः ॥ नवर्षति तदा मेघा पृथ्वीऽर्निक्ष
 वोडोता ॥ ५४ ॥ सुभिक्षं मकरे कुंभे जायते बहुधा शनौ ॥ मीने च सर्वलोका

शि० वो०
२६

नां दुर्भिक्षेण क्षणे भवेत् ॥ ५५ ॥ इति शानि विचारः ॥ यत्र मासे रवेर्बारा जायेते पंच
 वाराः ॥ दुर्भिक्षं क्षत्रभंगश्च तदास्ते च महानयः ॥ ५६ ॥ सोमस्य पंचवाराश्च
 यत्र मासे भवन्ति हि ॥ धनधान्यसमृद्धिश्च सुखं भवति सर्वदा ॥ ५७ ॥ यत्र मा-
 से भंगस्य जायेते पंचवाराः ॥ रक्तेन हरितापृष्ठीक्षत्रभंगस्तदा भवेत् ॥ ५८ ॥
 बुधस्य पंचवाराः सूर्ये यत्र मासे निरंतरं ॥ प्रजानां सुखं मत्पतं सुभिक्षं च प्रजा-
 यते ॥ ५९ ॥ यत्र मासे पंचवाराः जायेते चतुहस्पतेः ॥ विग्रहः पश्चिमे दे

२६

रुन्ति यं ॥ ६७ ॥ स्वात्मा कास्मीकां बोलनपत्नीनां विनाशकः ॥ ईश्वरकुं
 देशानां विनाशाय विनाशकः ॥ ६८ ॥ मेत्रे पौंड्रस्य नाशं च सार्वभौमं तदयो
 इकं ॥ अंधमद्रकनाथं च मूलं स्यो हंति निश्चित ॥ ६९ ॥ पूर्वाषाढिका शि
 नाराजमुत्तराषाढके तथा ॥ पौषेयशि विशंते न श्रवणोपिके पञ्चर ॥ ७० ॥
 वसोपंचतदाधीशं वारुणो सिंहले पञ्चर ॥ पूर्वाभाद्रपदे वांगं नैमिषे शतयोत्तर
 ॥ ७१ ॥ रेवत्यामुदितः केतुः किराताधियते र्वधः ॥ धन्वाकाचं र सुपु ॥ ध्रुव
 केतुर्विस्वस्य पीडकः ॥ ७२ ॥ इति केतुदयः फलं ॥ सेवाश्रुते सप्त ७ मोल्ये
 पृष्टे सप्त ७ अतारका हृदये सप्त ७ अक्षगणपति सप्त सोधैव च ॥ ७३ ॥

शि० चो
५५

सप्तकेचधनीमान्यः पृष्टेहानिश्चनिर्धनः ॥ हृदयेसुखसंपत्तिषां चार्येयं दनं
सदा ॥ ५४ ॥ स्वामीभाद्रत्यभंगरापभृत्यभस्वामीभंतथा ॥ भानुभोमार्किचारेच
कार्त्तिकेदुक्षयोभवेत् ॥ ५५ ॥ आयुष्मान्त्वातिसंयुक्तो नृपनाशपशुक्षयः
॥ धनुर्मृगचमेषाद्याश्चत्वारसुर्निशावलाः ॥ ५६ ॥ तेविनामिथुर्नपंच
क्षेयं पृष्टेद्याबुधेः ॥ शीर्षाद्याश्चत्वारसिंहाद्याकुंभरावच ॥ ५७ ॥ दि
वावलाश्चमीनस्तुवलीरात्रौ जयादिने ॥ ५८ ॥ तद्वर्षे द्विगुणोक्तं चारामही
नंतुकारयेत् ॥ मुनि १ मिश्रहरेद्रागं शेषांकेचफलं भवेत् ॥ ५९ ॥ चंद्रे ०
वेदे ०४ चंद्रमिक्षंसुमिक्षं युग्म ०२ चारण ०५ योः ॥ रामे ०३ रसे ०६ मध्यमं च मूर

262

राम

५५

तेनपतितोहरीः पत्तेनपत्तिजोशंभुतस्मात्पातविर्जयेत् ८३ इतिपात॥ एकरे
 वास्थितेर्वेधेदिननाथादिभिः ग्रहेः विवाहेतत्रमासातुनजवतिकादाचनः

८४ अश्विनीपूर्वफाल्गुण्याभरणीचानुराधया अभिजिच्चापिरोहिण्याकृति
 काचविशाखा ८५ मृगश्रोतरेरदौ नपूर्वाषाढास्तथा ८६ पुनर्वसुश्रवण
 नतथापुष्याश्रजेष्ण्यो ८७ धनिष्ण्यातथाश्लेषामघापिश्रवणेनच रेवत्यु
 त्तरफाल्गुण्याहस्तेनोत्तरभाद्रपात् ८८ स्वात्याशतभिषाविहाचित्रयापूर्वभा
 द्रपात् विद्वानेतानिर्वक्ष्यामि विवाहेभानिकोविदैः ८९ शविवेधेचैवेधं

शि० वे० कुजवेधे कुलक्षयं बुधवेधे नवे दंधा प्रवर्ज्या रा रु वेधतः ॥ १८ ॥ अपुत्रा शुक्रवे
 ०९५ धे च शौरे च द्वे च दुरिवत्ताः परस्परौ रतारौ होके तौ सवर्षा चारिणी ॥ १०० ॥ इति वेध
 यत्र राशौ भवेच्च श्रेष्ठ हस्तत्रयदा भवेत् युतिशेषस्तदा ज्ञेयो विनाशुक शुभा शुभ
 १०१ रविणा संयतो हानिभौ मेन निधनं शशिः करोति मूलनाशं च राहुकेतु
 शनिश्चराः ०२ इति युतिर्दिवः चतुर्दशं च नक्षत्रं यामित्रं लशुभात् स्मृतं सु
 भयुक्तं तदिष्टं तिपापयुक्तं च वर्ज्यं येत् ०३ चंद्रादिशुक्रजीवाः यामित्रे शुभ
 कारकाः सर्भानुभौमनं दाराः यामित्रे न शुभद्रस्त ०४ चंद्रादालग्रतो वापि ग्रहो राम
 ०९५

श्री०
०६

लज्जेन्मसुषडाष्टकं ४४ इति मसुषडाष्टकः मेघालिमकरेयुग्मेकन्याकुंभ
 तुलेवृषः सिंहमीनेधनेकर्केषडाष्टकं प्रीतिवृद्धिदं ४५ इति वृद्धिषडाष्टकं प्री
 नालिकर्कटाविषाक्षत्रिमेघोहरिर्धुनुः श्रुत्युग्मतुलाकुंभो वैश्वकन्यावृषो मृगः
 ४६ नोत्तमामुद्धेतकन्यामवाहणी च विशेषतः मृयते हीनवर्णसब्रह्मण
 शहशो यदि ४७ इति वर्णप्रीति वर्णश्रेष्ठतुषानारीतस्यः भर्तानजीवति
 यदि वा जीवति भर्ता तदा पुत्रो न लभ्यते ४८ इति वर्णफलं ॥ पौष्मादिकं षड्भु
 शंतिशर्वभाद्रादिकं द्वादशमध्यभागं पौरदराद्यं नवकुंभचक्रं परंच भागं गणका
 विदग्धा ५० पूर्वभागे पतिश्रेष्ठो मध्यभागे च कन्यका परभागे च नक्षत्रे द्वयो

शि० वे०
०५

श्रीतिमहीयसी ५१ इति नक्षत्रप्रीति सिंहं विनावसा सर्वे द्विपदानां चतुष्यदा भक्षा
जलचरास्तेषां भयस्यानेसरिसृपाः ५२ करस्य पूर्वभागे मेघसिंहो धनुर्वधः च
तुष्यदा कीटसंज्ञा कर्कसर्पश्च वृश्चिक ५३ तुला च मिथुनं कन्यापूर्वा र्ही धनुषोच्यते
द्विपदा च पश्चिमां र्द्धमकरस्य तथा पुनः कुंभमीने जलचरा राशयः परिकीर्तिता
५४ इति वस्त्रप्रीति अश्विनी वारुणी चाश्वरेवती भरणी गजः पुष्यश्च कृत्ति
षागे नागश्च रोहणी मृगः ५५ आर्द्रा मूलमपि श्वानं मकरवक्रः फाल्गुनी मघा
मार्जारी रोदि निक्षेपा गोजाति उत्तरात्रय ५६ महिषी स्वाति हस्तो न्व मृगो ज्येष्ठा
नुराधयोः आश्रयि च विशाखा च शुक्ला षोढा च मर्कटौ ५७ वसुभा इयं द

म

ति

राम

०५

शि० वो
०६

एकर्धेभिन्नचर्णे विवाहसुभदायकः ६२ वरस्यभास्करं वलंकन्यायाश्च शुशेर्वलं
द्वयोश्च प्रवलं ग्राह्यं विवाहे नान्यथा भवेत् ६३ अष्टमे च चतुर्थे च द्वादशे च दिवा
करे विवाहितो वरो भूतुमाप्नोत्यत्र नवसंशय ६४ जन्मन्यथा द्वितीये वा पंचमे
सप्तमे पिवा नवमे च दिवा नाप्येकजयापालिपीडनं ६५ एकादशे तृतीये वा षष्ठे
वादशे पिवा वरस्य सुभदानित्यं विवाहे दिननायकः ६६ शतिशिववल ॥ अ
ष्टमे वा द्वादशे वा पि चतुर्थे वा हहस्येतो राजा तत्र न कर्तव्या विवाहे प्राणनाशकः
६७ षष्ठे जन्मनि देवेज्या तृतीये दशमे पिवा भूरि राजा प्रजतस्या कन्यायाः
सुभकारकाः ६८ एकादशे द्वितीये वा पंचमे सप्तमे पिवा नवमे च सुराचा

267

शम
०६

सिंह नुकुलश्चाभिजितस्मृतः योनयः कपिताभानां वैरं मैत्री विचार्यता ५१ गोव्या
 घृगजसिंहमश्वमहिषीसैर्यं च वभोरणं वैरं वानरमेषकंच सुमहत्तद्विडालोदरं ५२
 लोकानां व्यवहारतो न्यदपि च ज्ञात्वा प्रयत्नादिदं दंपत्यो नृपभृत्यघोरपितृसहवर्ज्यः
 शुभस्पर्धभिः ५३ मरुते पितृमात्रोऽथ संग्राह्यो नवपंचमो वरस्पपंचमेकन्या
 कन्यापानवमेवरः ६० एतत्रिकोणकग्राह्यं पुत्रपौत्रासुरवावहः इति राशिमेल
 नं वर्णे १ वेशं २ तथा तारा ३ योनिश्च ग्रहमेवकं ४ गणं मैत्री ५ भकुटंच ६ नाडी
 चेता गुणधिका षडाक्षकेवा तारा वीरुहे नवपंचमस्या मैत्री यदा स्यात्सुभदो
 विवाहे नवर्णे वष्पर्गे न जीनो न योनी ६१ दिहाशे नैव षडाक्षकेवा तारा वीरुहे
 नवपंचमस्या मैत्री यदा स्यात्सुभदो विवाहे एकर्क्षे एकपादे च विवाहे मरणप्रदा

शिवो० नांजस्मात्कालेपरिवर्जनीया १५ इति त्रीषातचंद्र अलिमेवसिंहेरणेपुद्गका
 रिः ह्येकर्कटेतौलिकेभ्येतसिद्धिः धनुमीनपुग्मंकपीतश्रलक्ष्मीमृगकुम्भक
 शशिस्याममृत्युः १६ इति चंद्रवर्णफल अष्टवर्षाभवेज्यौरीनववर्षाचरोहणी
 दशवर्षाभवेत्कान्याततउर्ध्वरजस्वला १७ द्वादशेकादशेवर्षेयस्याशुकिर्न
 जायते राजाभिः शकुनेर्वापितस्यालग्नप्रदापयेत् १८ गौरीगुरुवलंदेपरोह
 णीभास्करस्यच कन्याचंद्रवलगायविवाहे शुभकारकः १९ पंचोद्दोस्या
 पयैद्रेषाः पंचतीर्जमुषास्थिता द्वयोश्चकोणयोः द्वेद्वेचक्रेपंचसलाकक २०
 इशान्येकृत्तिकादेयाकनादन्यानिभानिच ग्रहास्तेषुप्रदातव्यापेचपत्रप्रतिष्ठा २१ राम

र्यः कन्यायाः कपितथुमं दीप्त इति गुरुवलं ॥ आद्ये चंद्रश्रियं कुर्यान्मनसो कंद्विती
 यके तृतीये धनसंपत्तिर्चतुर्थे कलहागमः ११ पंचमे ज्ञानवृद्धिश्च षष्ठे संपत्तिरुत्त
 मा सप्तमेशजसन्मानं मरणं चाष्टमे तथा १२ नवमे धर्मलाभश्च दशमि नानासे सितं
 एकादशे सर्वलाभो द्वादशे हानिमेव च १३ इति चंद्रवलं ॥ मेघे आद्ये १ हवे पंच ५ नि
 थुने नवमे ९ तथा द्वे कर्के २ रसा ६ सिंहे च कन्याया दश १० वर्जयेत् १४ तुले त्रीणि ३
 वृश्चिके सप्त ७ धने षेदा ४ मृगे वसु ८ कुंभे रुद्रः ११ मीने सूर्ये १२ चंद्रघातिश्च क
 ष्यते १४ इति पुरुषचंद्रघाति शशिनाग ८ शैल ७ रसा ६ मि ३ वेदा ४ अंक ९
 कं १० कर ०२ सा शुभं पांडवा च ५ ध्वजे च ११ भानु १२ विवाहे नोदते कामिनी

शिवो० सप्तमर्द्धाद्दीनवर्मसिहकासुतः हन्तिमपंचमं शुक्रोद्वाविंशसर्गं द्रमा ८१ रैवर्त
 ०८ ताहरेद्वितकुजश्रुकुरुतेनृतिं बृहस्पतेर्वधुनाशशनेः कुर्यात्कुलक्षयं ८८
 बुधस्पकुरुतेत्रासलतारोर्हर्विनाशयेत् शुक्रस्यदुषदमित्यत्रासदाचकलानि
 धेः ८९० रत्निलता॥ सूर्ययुक्ताचनक्षत्राः दोषपातोविधीयते मघाश्लेषाच
 चित्राचसानुराधाचरेवति ९० श्रवणोपिचषट्कोपन्पातदुष्टेनिगद्यते अ
 श्विनीमवधीकृत्वागणयेत्तुभभावधी ९१ पाचकः पवमानश्चविकारीकल
 होपरः मृत्युक्षयश्चविज्ञेयोपातषट्कसलक्षणं ९२ पातेनपतितोब्रह्मापा राम
 ०८

म	कु	शे	म	आ	उ	पु	शे
अ							
इ							
ऊ	पं	च	श	ला			
ए	क	च	क्र	म			
ऐ							
ओ							
अ	अ	ऊ	ए	मू	जे	उ	वि

लग्नस्य निकटे पाचगता भवति क्षणमा तन्नक्षत्रे स्थितं
शोदातव्यो गणकोत्तमेः ८२ उत्तराषाढापादोत्तचाद्यं
तिष्यशक्यते अभिजित् भोग इत्येके गेयो वेधर्गः
लादिषु ८३ लतापातो युतिर्वधो यामित्रबुधपंच
कं एकार्गलोपग्रहौ चक्रांतस्याम्य तथापरं ८४
दग्धातिथिश्च विज्ञेया दशदोषा महावला एतान्दोषा
नूपरिज्य लग्नसंसेधये बुधः ८५ नक्षत्रदशं भा
वसंजीवोऽस्मदोहंति दक्षिणतः सदा ८६ वामेन

नुसृतीयं लतया कुजः ॥

दाहो न जिवति कदाचनः २९ इति कान्तिसाम् ॥ मर्मवेधः कटकश्च शल्पश्चिद्रं चतु
 र्थकं एते दोषचतुष्टयं परिहृत्वा ज्यप्रपन्नतः ३० लग्नेषां मर्मवेधः कटको न वपंचने
 चतुर्थे दशमेशल्पश्चिद्रं भवति साम्ने ३१ मरणं मर्मवेधः स्यात् कटके च कुल
 क्षयः शल्पे च नृपते भीतिः पुत्रनाशश्च चिद्रं के ३२ मांसांते दिनमेकं तु ति
 थ्यंते स्म घटिका द्वयं घटिका त्रयं च भातं च विवाहो दो विवर्जयेत् ३३ हीनव
 र्णा यदा कन्या राशी शो वर्ण ३ ज्ञमः तदा राशी श्वरो ग्राह्यो तस्मात् राशिन चिंतयेत्
 ३४ जन्मनासे जन्मभे च न च जन्मदिने बुधेः ज्येष्ठा मासे न ज्येष्ठा स्प विवाहं
 कारयेद्बुधः ३५ न कन्या वर्षा ज्येष्ठा ज्येष्ठा घोः पारिषीडनं द्वयोरेके तरे ज्ये

शि० चो १२
एतेष्वपि न विरुद्धे ३६ सिंहशुक्रः गते कार्ये न विवाहं कदाचन मेघस्थे
डेपि दिवानां पेसिंहस्थोपि शुभप्रदः ३७ रवौ सार्द्धं यो भागा पंचचंद्रशुक्रत्रयं
हेशुक्रैर्देवुर्धे प्रोक्तभागः विश्वाप्रदायनी ३८ प्रत्येकं सार्द्धं भागाश्च नंदमंगलरा
हृषु ब्रह्मवल्लयुता विश्वान्प्रपश्यति न दुर्वला ३९ केन्द्रे सप्तमहीने च द्वित्रिको
ले शुभाशुभः धने शुभसदा चंद्रे पापघ्ने च शोभना ४० त्रितीये कादशे सर्वसौ
म्याः पापाः शुभप्रदा ते च सर्वसप्तमस्थानं नृत्पुदाधरकन्यायो ४१ शनिग्रहः
शुभाशुभविचारः ॥ शनिसूर्यश्च लग्नेऽस्ते चंद्रे लग्ने ३ एते रश्मिौ कुलो लग्ने ३ ए
मे चास्ते शुक्रौर्ध्वे न एते रश्मिौ ४२ गुरोर्मृत्यौ सिंहके यो लग्ने तु र्ये च सप्तमे बुधे

राम
१२

३ ष्मेचयाभिनेविवाहेप्राणनाशकः ४३ ऊरपोरन्तरेलग्नेचंद्रेचपरिवर्जयेत्
 वरं हंति दुतलग्ने शित्तरस्मिश्चकन्यकाः ४४ इति ग्रहसुभाशुभविचारलग्नभंग
 ५॥ तुलाचमिपुनंकन्यापूर्वाद्धधनुषोत्तमः एते लग्नशुभानित्यं नद्यमाश्वपरस्मृ
 ता ४५ लतामालवकेदेशोपावचकुरुजंगले एकागलंतुकास्मीरेवेधसर्वत्रव
 र्जयेत् ४६ यामित्रेयामुनेदेशोपुर्तिर्दक्षकलिंगके उपग्रहेडामरेदेशोतिथि
 दग्धाचविंधके ४७ मेषेनवांशमेषाद्यावेषेचमकरादिका मिपुनेचतुला
 द्यासुः कर्कटेकर्कटादिका ४८ मेषाद्योचधनुर्सिंहौगोकन्येमकरादिका
 तुलाद्योपुग्मकुंभेचकर्काद्यामीनवृश्चिके ४९ गोतुलापुग्मकन्यामीन

शि०वा०
१३

मे	व	मि	क	सि	क	त	ह	ध	म	क	मी	०	०
१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	३	१०
२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	८	५	६	१०
३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	९	१०
४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	१३	१०
५	२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	८	१६	१०
६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	१९	१०
७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	२३	१०
८	५	२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	२६	१०
९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	२९	१०

वांशाः शुभदा स्मृताः धनुषः प्रथमो भागो वि
 वाहेन्ये च मधमा ५० असस्पतिरशच
 तन्मित्रवायुमोपिवा पश्येत्तदा शुभो ज्ञेयास्त
 र्वदोषाश्च निर्फला ५१ शशांकसूर्यक्षय
 तेभ २७ शेषे ख ० भू १ युगा ४ गा ६ निद
 शे १० श ११ तिष्य १५ नागद्वो १८ केन्दु १९
 र्मज्ञानखा २० श्वेद्वतिचेते दश योगसंज्ञा
 ५१ वाता १ भ्रा २ ग्नि १ मही ४ चौर ५ मर
 ए ६ रुग ७ वज्र ८ वादाक्षिति ५२ इति

राम
१३

दशयोगः॥ यो गङ्गा के दलिते स मे म म पुते यो जे तु से को द्विते मंदाख्या द्य स मिता सु मनुभिः
 रेखा क्रमात्संलिखे द्वे धोस्मिन् ग्रह चंद्रोर्म शुभदः स्यादेकरेखा स्थयोः ५४ शुक्लाक्ष
 मी स नारम्यः फाल्गुणस्य दिनाष्टकं पूर्णमासवधिकृत्या ज्येष्ठा लाष्टकमिदं शुभं ५५
 शत रुद्र्या विषाशा यो मेशवत्पात्रिपुष्करे होलाष्टकं विवाहो देत्या ज्यमन्यत्र शोभन
 ५६ ॥ इति होलाष्टकम् पंगवधकारणलगा निमासभूत्यश्च राशयः जेडमालव
 योत्पाज्यत्र्यन्यदेशे न गहिता ५७ दिने संध्या हव मे वसिं हारो चोचकन्या निशुन कलि
 राः मृगशुलालिर्वधिरो परान्ते संध्या सुकुज्वा घटधन्विनाः ५८ दिवो धोवरहं च
 रात्र्यधोधननाशकः षडुः खदो वधिरो लग्ने कुज्जो वंशविनाशकः ५९ यत्र

शि० वो०
१४

मे० हसि	कसिं	ननु ह०	कुधमी
दिवां धा०	शत्रुं धा०	परान्ते	संध्यां
वरं हति	धननाश	दुःस्वप्न	वंशविना
लग्नच०	कामू०	वधिरं	कुजवक्

चैकादशे चंद्रो द्वितीये चा त्रितीये के गोधूलिकं; सवि
 शेषे शेषा धूलिमुखा स्मृताः ६० कलिकः कांति
 साम्बचलश्रेष्ठशृणुगशशिः तदा गोधूलिकस्तज्यः
 पंचदशे एण्डुषितः ६१ यदनास्तंगतो भानुर्गोधू
 ल्यापरितनभः सर्वमगलकार्येषु गोधूलिसंस्पृतेन
 दा ६२ अस्मिन्ने जीवने मे च बुधश्च भार्गवोऽस्मिन्ने लेख्यशृणुमे चंद्रो गोधूलिनाश
 के सदा ६३ इति गोधूलिकः लग्नादेकादशे सर्वलग्नपुष्टिकराग्रहाः तृतीये
 चास्मिन्ने सूर्यपुत्रश्च शोभनाः ६४ चंद्रो धने तृतीये वा कुजघ्ने तृतीये के बुधेऽप्योन
 वधटद्वित्रिचतुः पंचदशस्थितो ६५ शुक्रो द्वित्रिचतुः पंचधर्मकर्मजनस्थितः

राम
१४

शि०को०
१५

अश्वादि रूपं तुरगास्य १ योनी २ धुरो ३ न ४ एणास्य ५ नरिं ६ गृहं च ७ प्रघत्क ८
चक्रे ९ भवनं च १० मंचकं ११ सप्पा १२ करो १३ मोक्तिक १४ विद्रुमं च १५ तोरणं
१६ बलिनिभं १७ चकुंडलं १८ सिंहपुष्प १९ गजपति २० मंचका २१ स्त्रिक २२ वि
चरण २३ भमर्दला २४ वृत्त २५ मंचक २६ यमा भमर्दला २७ ॥ इति नक्षत्रस्वरू
पं १२ किंकर्चतिग्रहा सर्वेष्वेके देवहस्यतिः मत्तमात्तंगस्यपानां शतं द्विहं
तिचकेशरी १३ शुक्रोदशसहस्राणि बुधोदशशतानि च लक्षमेकतुदोषा
णां गुरुलक्षो व्यपोहति १४ अद्यैकराशिर्नियतो विवाहे अत्यंतप्रीतिर्धनधा
न्ययुक्ता यद्येकराशिर्नियतो विवाहे एर्क्षपादे च तथा हि वर्ज्यसुभार्थिभिः

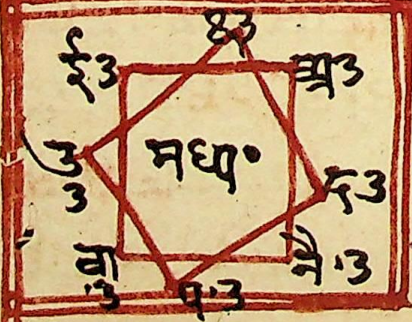
क

राम
१५

शंकरसंहितायां १५ सर्पोकारलिषेच्चक्रं विवाहे च विनाडिकं अश्विनीपुत्र
 स्वभवेदत्ता साम्पविचार्यत् १६ एकनाडिस्थानक्षेत्रं पत्नोर्मरणाध्वं सेवा
 यांच भवेद्दानि विवाहे त्वसुभभवेत् १७ अग्रनाडीवधो भुक्तमधुनाडीचक
 न्यका संतनाडीवधो च ध्या भवेदजनसंशयः १८ परिधाद्वर्त्यतिपात्रं वेधृतं सक
 म्भक्तं रे म् आ ७ पु श्ले म् ए उ ह वित्ता वि ड्नु ज्ये म् पू उ अधरा ए उ रे
 लब्धत्यज्यत् विक्रमे घटिका पंचश्लेसप्तप्रकीर्तिता १९ षडंगं देवातिगंडे च
 नचवाधातवज्योः २० इति वज्रयोगः ॥ पट्टाकारलिषेच्चक्रं मण्डकोरेण सन्वि
 तं यस्मिन् नक्षत्रे वेत्स्य सप्तदश्या मध्यगं त्रयं २१ त्रयं ३ त्रयं ३ च सर्वत्र स्तत्र एव

शि० वा०
१६

दितोलिवेष्ट नक्षत्रं तीपमध्यपक्षे द्यविनाशकं १८२ सर्वस्थाने भवेत्लक्ष्मीधन
धान्यसमागमः अग्निं कोणे भवेन्मृत्युनारी कुलविनाशनी १८३ दक्षिणे दुर्भगा नारी
सारिद्रान् जुभा प्रयात् नैऋते पुत्रलाभश्च सुरवे सौभाग्यमेव च १८४ पश्चिमे विध
वाकन्या वायव्ये च निचारिणी उत्तरे धनधान्या निर्देशान्ने सुखसंपदा १८५ मा
गल्य सर्वकार्येषु पट्टचक्रं विचारयेत् गर्गा चार्थेण संप्रोक्तं सर्वद्विषदायकं १८६

इति श्री काशिनाथकृतौ शिष्यबोधविवाहप्रकरणं प्रथमः
॥ अथ मृत्युप्रकरणं ॥ धातुपुंमहोमेवं श्रुतिपुंमकरत्रयं पुन
वसुदपंष्टान्मलं चाप्युत्तरात्रयं ०१ विधमेव तस्येनासामोर्गमे
षश्च फाल्गुने भकरे मियुने लगे कन्या कुलाधरः ०२ भौमार्कि

राम
१६

शि० चो० नः ०८ इति नामकर्मः भैत्रेयो हरिर्द्वंद्वे विद्यिद्वंद्वे द्विति द्वये स्वाति हस्तोत्तराषा
 १९ डाष्टार्थमहेयेषु च ०९ सिंहेत्रये घटे लग्ने मासयोस्त्रिचतुर्थयो यात्रा तिथौ च नि
 ष्कासः शिशुनेवार्किभौमयोः १० इति शिशुनिष्कासनं हस्तादिपंचकेष्वन्याध
 निष्कार्या च पूषणि गुरोश्चक्रे बुधो चोरे धार्यास्त्रीभिर्नवांवरं ११ लग्ने मीनश्चक
 न्यायाभियुन च वृषश्चुभः पुंसां पुनर्वसुर्द्वंद्वे रोहिण्युत्तरमेषु च १२ इति नव
 वस्त्रपरिधानं ॥ नवान्नभोजने ग्राह्यवस्त्रे प्रोक्तविशेषतः चारे धिको सूर्यसौम्यौ न
 क्षत्रे च वरुणो मृगः १३ इति नवान्नभोजनं अद्यान्नप्रासने पूर्वासर्प्याश्च वरु
 णो यमः नक्षत्रेषु परित्याज्यावोरो भौमार्कनंदनो १४ द्वादशी सप्तमी रिक्ता राम

पर्वनंदावर्जिताः लग्नेषु च संध्यायाह्निके च मन्मथ १५ शुक्लपक्षेषु
 भेयोगे संग्राहः शुभचंद्रमा मासौ घण्टासमौ पुंसां स्त्रीणां मासश्च पंचमेः १६
 इति प्रथमान्नप्राशनं पुनर्वसुद्वये ज्येष्ठामृगेश्च श्रवणद्वये हस्तत्रये च रेवत्यां
 शुक्लपक्षोत्तरायणे १७ लग्ने गोस्त्रीधनुर्कंभे मकरे मन्मथे तथा सौम्यचारे
 शुभे योगे चूडाकर्म स्मृतं बुधेः १८ चूडाकर्मणि हेयास्तु जन्ममौश्वजन्मभं
 घण्टी रिक्ता च पर्वणि प्राते पञ्च तथा ह्यमी १९ इति चूडाकर्म ॥ हस्तत्रये ह
 रिद्वेष्ट्वीश्च मृगपंचके मूले पौष्णे च नक्षत्रे बुधेऽर्के गुरुशुक्रयोः २० दे
 वो स्थाने मीनचापे लग्ने च वर्षे च पंचमं विद्यारभे च वर्ज्याश्च घण्टीनां ध्या

स

शि० वो०
१८

चरित्तका २१ ॥ इति विद्यारंभ ॥ पूर्वाषाढाश्विनीहस्तत्रयेचश्रवणत्रये ज्ये
ष्ठादित्यमृगश्रुषेरेवत्यांचोत्तराषाढे २२ द्वितीयापातृतीयापापंचम्यादशमी
त्रये सूर्यशुक्रसुरोर्पचारोपक्षेतयासिते २३ लग्नेहवधनुःसिंहेकन्यामि
थुनघोरपि व्रतबंधशुभयोगेब्रह्मक्षत्रिविशंभवेत् २४ इति व्रतबंधः
शुक्रित्रयेदितिद्वेनैत्रहस्तत्रयोत्तरे भगेविद्येयुगेमूलेष्वश्विनौम्वारके ॥
२५ द्विष्वभावेघटेलग्नेकर्मवेधशुभोवेत् चैत्रेपौषहरेःसप्रेवर्षचयुगलं
त्यजेत् २६ इति कर्मवेधः पुनर्वसुद्वयचित्राविशाखाफाल्गुनभरणीद्वयं
मूलनार्द्रमघाहयाश्रवणोदशस्तथा २७ सोमशुक्रबुधानारीप्रसूतीस्नान

राम
१८

286

त्रिः शुभं कार्त्तिकमार्गयोः पौषे माघे च नभोगोपद्युदये भृगोः सुतः ६८
 इति सुकोदयफलं सर्वे वायुहोलिकापां प्रजान् रूपा लयो सुखं प
 लार्पणं च दुर्निक्षेपक्षिणे पायते ध्रुवं दीर्घं पश्चिमे जरा संत्यजति
 उत्तरे धान्यसंभवः यदि रेवंच शिखा हस्तिर्दुर्गराजा संश्रयेत् ॥
 १० इति दुर्गाशानीफलं एकादश्या कार्त्तिकस्य यदि मेघः स
 रूमीक्षते आषाढे च तदा हस्तिर्जायते नात्र संशयः ११ मार्ग

शिर्षस्य चाष्टम्यां दशपते विद्युतोपदि तदा हस्तिः श्रावणे च मासि
 हस्तिर्भवध्वं १९२ कृष्णपक्षे दशम्यां च हस्तिर्भवस्य जायते
 तदा भाद्रपदे मासि हस्तिर्भवति रूपति १९३ हस्तिश्चेन्माघा
 सप्तम्यां ज्येष्ठे मूले न च वर्धति नक्षत्रे चारिवाहस्तु तदनेनैर्ध्वयते
 न ही १९४ पंचम्यां प्रथमपक्षे श्रावणस्य च वर्धति पयोवा
 हस्तदा धानेः धरावा प्रजले रपि १९५ आषाढे पूर्णमास्यां तु नक्षत्रं वि
 ॥ चारपेत्तु र्वाषाढे सुनिक्षं

288

शिव ३१

शेषद्रुयुञ्जयये ॥ ६० ॥ अक्रसपंचवारः सूर्यत्रभासेनिरंतरं ॥ प्रजावृद्धि
 स्वसुभिर्क्षुतत्रप्रवर्तते ॥ ६१ ॥ शनेश्वपंचकंदृष्टपातालिकंपतेः फणिः
 ॥ ३१ ॥ शान्यदेशे भगवद्विद्वाहोमहयता ॥ ६२ ॥ इतिकभासेपंचवारफ
 लं ॥ अंगल्योविंशतिं २० सूर्यशंकुसोमेचषोडसे ६३ ॥ कुजेपंचदशांगु
 ल्यो १० बुधवारिचतुर्दशः १४ ॥ ६३ ॥ त्रयोदशं १३ गुरोर्वारिद्वादशाऽर्कजसु
 क्रयोः १२ शक्रोर्नल्लयदाष्टायामध्याह्नेचप्रजायते ॥ तदाचाभिजिदाष्ट

282

शि० बो०
30

चघटिकेका स्मृता बुधेः ॥ ६४ ॥ अत्र कार्याणि सर्वाणि सिद्धिं याति कृतानि च
 ॥ जातो निजिति राजा स्यात् व्यापारे सिद्धिरुत्तमा ॥ ६५ ॥ इति अभिजित
 हर्तफलं ॥ अर्धवृद्धिफाल्गुणे स्याच्चेत्रे च बहुसंपदः ॥ वैशाखे विग्रहो मरा
 शां ज्येष्ठे वृश्चि अभयसि ॥ ६६ ॥ आषाढे चोदिते शुक्ले जलं भवति दुर्ल
 भं ॥ आवरे च पशुषां दानादेधान्यसमृद्धयः ॥ ६७ ॥ अश्विने सर्वसंप

मी ॥ १८ ॥ दशमी वृश्चिके सिद्धे द्वादशी १२ मकरे तुले ॥ एतास्तु तिथयो दग्धा शुभके
 माणि वर्जिता ॥ १९ ॥ यात्राया विषदग्धे घुमरं क्षौरं च रे गोमहान् ॥ उद्धे वि
 धवावृते पि मरं गृहं च पुंसकर्मणि ॥ २१ ॥ इति दग्धा तिथि फलं ॥ मां सांते
 मृते कन्या तिथ्यंते सा दपुत्रणी ॥ न क्षन्ते च वै धव विष्णे मृत्युदयो भवेत्
 ॥ २२ ॥ सूर्ये च सप्तमी ७ सोमे षष्ठी ६ भोमे च पंचमी ५ बुधे च तृतीया देवे
 ज्येष्ठतीया ३ भृगु नंदने द्वितीया २ वर्जनी या च प्रतिपच्च श

शुक्र	कस्व	चष	दृढ	तयद	वफव	यरल	शवस
एचो	घड	नक्षत्र	ठण	धन	भम	व	हक्षत्र
गरुड	विलाव	सिंह	स्वान	सर्प	मृत्ता	हिरण	निऊ

योगो य विवादे न शस्यते ॥

शि० वो०
०३

॥ २४ ॥ इति कुलिकयोगः ॥ अथ वर्गे गरुडोद्देशो विंशालस्यात्कवर्गकः ॥ चवर्गः
 सिंहनामा स्यात् एवर्गे कुकरः स्मृतः ॥ २५ ॥ सर्पाख्या स्यात्तवर्गे विषवर्गः
 मूषकः स्मृतः ॥ यवर्गे मृगनाम स्यात् तथा मेषसवर्गकः ॥ २६ ॥ स्ववर्गे
 परमाप्रीतिः मित्रे प्रीतिश्च कथ्यते ॥ उदासीने प्रीतिरित्याशत्रुवर्गे मृतिर्भवेत्
 ॥ २७ ॥ स्ववर्गात्तन्वमेशत्रुः चतुर्थे मित्रसंज्ञकः ॥ उदासीने तृतीयस्तु वर्ग
 भेदस्त्रिधोच्यते ॥ २८ ॥ अथ अथ इति वर्गप्रीतिः अथ अथ मृगरेवत्यो हस्तपु
 र्वपुनर्वसु ॥ अनुराधाश्रुतिस्वातिकथितो देवतागणः ॥ २९ ॥ तिस्रोऽर्वा
 उत्तराश्च तिस्रोऽप्यार्द्रा च रोहणी ॥ नरणी च मृगशिरसौ कथि

राम

०४
 ०४
 त्रिशिकुटमिहोच्यते ॥ ३५ ॥ इतिशशिकुव ॥ षष्टे ६ स्त्रीपुसयो
 स्यादष्टमे ८ ध्रुवं द्वि २ द्वादशे १२ चतुर्दिनवमे ८ पंचमेककिं
 स्त्रीराश्यादिप्रयत्नेनशेषराशिः प्रगण्यते ॥ राशीनां द्वादशोतानिफलाफलप
 थाक्रम ॥ इतिशशिमेलन ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियोवैश्यशूद्रावेवान्यजा
 तिच ॥ एकनक्षत्रजातनानाडीदोषानविद्यते ॥ ४२ ॥ एकनक्षत्रजातानांमि
 न्नपादोशुभावहः ॥ एकनक्षत्रपादितुहृदतेमरणं ध्रुवं ॥ ४३ ॥ इतिषडाष्ट
 कः ॥ कन्यामेष ह्योच्चापकामालिघटकर्कट ॥ मृगसिंहतुलाजीन

राम
 ०४

तोबुधैः ॥ ३० ॥ कृतिका च मघा श्लेषा विसाखा शततारिका ॥ चित्रा ज्येष्ठा धनिष्ठा
 च मूल रश्मिगण स्मृताः ॥ ३१ ॥ स्वर्गरोधरमा प्रीतिर्मध्यमा देवमर्त्ययो ॥ मर्त्यराक्षस
 यो मृत्युकला हो देवराक्षसा ॥ ३२ ॥ राक्षसी तु यक्षनारी पुष्पोमानवो भवेत् ॥ विव
 हिता ह्यमेनासि सा च भक्षयति पतिं ॥ ३३ ॥ इति गणप्रीतिः ॥ द्वादशे द्वितीये जे
 च तृतीये एकादशे दुःख ॥ शुभमेकादशे तृतीये ॥ ह्यमे चैव षड्वाहमे ॥ ३४ ॥
 चतुर्थे दशमि प्रीतिः प्रीतिदश चतुर्थके ॥ श्रीकरं च नवमे वैश्वं पुन नवपंचम
 ॥ ३४ ॥ षड्वाहमे नवमे नृत्य श्रीकरे ह्यनवमयोः ॥ सप्तमसप्तमि शुभं

२॥
ना

ति ३

295

ति मातृपिंडोपरिपूर्वांगं जलधातुं दद्यात्ततः ॐ अघोरपितरः संवितिपि त्रादिपिंडं दध्ने परिजलं धातुं दद्यात्ततः
मद्याः ततः ॐ अघोरपितरः संवितिपि त्रादिपिंडं दध्ने परिजलं धातुं दद्यात्ततः
ॐ जोत्रं नो वर्द्धतां दाता रो नो निवर्द्धतां वेदासं तोरे व चरत्याशीः प्रार्थयेत्ततः स
पवित्रकुपूत्रयाणि प्रत्येकं मात्रादिपिंडं त्रयपि त्रादिपिंडं त्रये माता महादिपिंडं त
नृदेवा ॐ ऊर्जं वहंती रम्यं तं पयः की लालं परि स्तुतं स्वधास्या तर्पयेत्तमे पितृ न
दत्त्वादिमातृ रि त्यं तं पटित्वा मात्रादिपिंडोपरि दक्षिणां जलधातुं दद्यात्ततः स्तथैव
ऊर्जं वहंती रित्या पितृ नृद त्यं तं पटित्वा पि त्रादिपिंडं दध्ने परि दक्षिणां जलधा
तुं दद्यात्ततः पिंडा नाद्या यो त्याप्य पिंडा धार कुपूत्रं नृमुकं च व हौ दक्षिणेत् अर्घपा
त्राण्युत्तानि कृत्य दक्षिणां दद्यात्तदक्षिणाद्रत्यं च फलं मूलं फलं मूलं वा प्रत्येकं त
त्र क्रमः ॐ अघोरमुक्तां त्राणामातृ पितामही अयितामही ताममुक्तां मुक्तां देवी तां
नांदीमुखी तां आभ्युदयिकं आद्रु संवंधि नो विम्वे देवा नां कृतेत द्वादश प्रतिष्ठार्थं नि

२॥

हृदयघाततः कुशजलान्यादाय ॐ अघामुक् गोत्रमातरमुक् देविनां दीमुख
 भुदधिक आद्विं देवततेवा सो नमः एवं पितामही प्रपितामही भ्यां दघात ॐ
 अघामुक् गोत्रपितरमुक् शुभं नानादीमुख भुदधिक आद्विं देवततेवा सो नमः
 एवं पितामहादी नानां चानां हृत्तु ततो गंधपुष्प धूपदीपतां वृत्तेः प्रत्ये
 कं पिंडुमभ्यर्च्य ॐ शिवाय नमः संवित्तिजलं ॐ शोभनस्य महिष्युष्याणि ॐ अ
 क्षतं चारिष्टमस्त्विति तं दुला न प्रत्येकं पात्रेषु प्रदिष्य कुशादि न्यादाय ॐ अघामु
 क गोत्राय मातरमुक् देव्यानां दीमुखा भुदधिक आद्विं देवतते तदन्तपा नादिभिर्प्रा
 यतां इत्यक्षयो दकं दघात एवं पितामहाः आक्षयो दकं दघात ॐ अघामुक् गो
 त्रस्य पितुरमुक् शुभं नानादीमुख भुदधिक आद्विं देवतते तदन्तपा नादि
 भीः प्रीयतां इति पित्रे एवं पितामहादि पंचभ्यो अक्षयो दकं दघात ततः ॐ अघोरा मातरः संवि

ततो वमे जनावाः शिष्ट जलेन प्रत्येव ने ज नंद घात तत्र क्रमः ॐ अघामु क गो त्रेमा
 तरमु क देवी नां दी मु स्वाभ्यु द यिक आहु पिंडे ऽत्र प्रत्यवने निक्षते नमः इति तत्पि
 ङोपरि दघात एव पितामही प्रपितामही आतषा ॐ अघामु क गो त्र पि तर मु क पा
 र्म नां दी मु स्वाभ्यु द यिक आहु पिंडोपरि प्रत्यवने निक्षते नमः इति पितृ पिंडोपरि दघा
 त एव मेवं तत्पिंडोपरि पितामहादिष्वं च भ्याः दघात ततो नीवी विष्मं स्या च भ्य हरिं
 स्म लास्त्रा ~~कृतं ततः~~ ॐ नमो वो मा तरो रसाय इत्यादि पिंडं त्रयोपरि प्रत्येकं स्मृ
 दघात ततः ॐ नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शोषाय नमो वः पितरो जीवा
 य नमो वः पितरः स्वधाये नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो न न्ये नमो वः पितरः
 पितरो नमो वो ग्रहान्नः पितरो दत्त सतो वः पितरो देव्यो इति पित्रादि पिंडं दघात

मुखी आभ्युदयिक आहु रथतेपिंडो नमः इति तदवने जनस्थाने पिंडं दद्यात् एवं मेव पि
 तामही प्रपितामही भ्यां स्वीयावने जनस्थाने पिंडं दद्यात् ततश्चतुर्थपिंडं मादाय ॐ
 अधामुक गोत्रापितरमुक्क शर्मन्तां दीमु स्वाभ्युदयिक आहु रथतेपिंडो नमः
 वपितामह प्रपितामहयोः ततः सप्तमं पिंडं मादाय ॐ अधामुक गोत्रमातामहा
 मुक्क शर्मन्तां दीमु स्वाभ्युदयिक आहु रथतेपिंडो नमः इति तदवने जनस्थाने
 पिंडं दद्यात् एवं प्रमातामह वृद्ध प्रमातामहयोर्दद्यात् ततो दर्भम् लेकं रंध्रा
 द्या च मृहर्हि स्तुत्वा अत्र मातरो मादय ध्वं यथा भागमावृषाय ध्वं इति पठित्वा उद
 ह्नु स्वीभूय आसं नि यम्यते नैव यथा मुखं पशवर्तयन् ॐ अमी मंदं तपितरो यथा भा
 गमावृषायिषत इति जपेत् एवं अत्रपितरो मादय ध्वं यथा भागमावृषाय ध्वं इति जपित्वा

१॥ ना० मः इति पूर्वदक्षिणाकुशत्रयम् लेभात्रेऽवने ज नंदघात किं विभुनलमवशेषयेत् ए
 दि० वमेवपात्रांतरमादायकुशादींश्च तत्कुशात्रयमध्ये पितृष्टौ अवने ज नंदघातकु
 शाग्रेप्रपितामहे ततश्चतुर्थपात्रमादाय ठों अघामुक गोत्रपितरमुक् शर्मन्नां
 दीमुखाभ्युदयिक आद्रपिंडस्थाने त्रावने निक्षते नमः इति सर्वदक्षिणाकुशत्रय
 म् लेपित्रेवने ज नंदघात किं विभुनलमवशेषयेत् एवं पितृमहप्रपितामह
 योः पिंडस्थाने अवने ज नंदघात एवमेवपात्रांतरमादाय ठों अघामुक गोत्रमा
 तामाहामुक शर्मन्नां दीमुखाभ्युदयिक आद्रपिंडे त्रावने निक्षते नमः इत्यपरकु
 शात्रयम् लेभातामहाद्यावा उने ज नंदघात ततोयवदधि वदरिप लघु तमिप्रा ते
 नपिंडानिर्माय एकं पिंडं कुशादींश्च आदाय ठों अघामुक गोत्रे मातरमुक् देवी नं दी

पूनादिना उं अ न गिद उधा अये जीवाये ध्यद उधाः कु ले मम भू मेद ते न तप्यंत तत्प्रा
 यां तप रं गतिं इति मंत्रेण कु शोपरि अ नं विकि रत् ततः आ चम्य हरिं स्मृ तं गायत्री
 त्रिजपेत् चतु र स्त्रोपिंड योऽप भू मिपरि स्मृ त्य उ त रे त र क्र मेण स्थान त्रये प्रादेश
 मा त्रं परिभाषः तत्र प्रागग्रां रे स्वां द र्भ पिंड ली भू लेन उं अ प ह ता अ सु य र द्वा थं
 शिवे दि य दः इति मंत्रेण प्रत्येकं रे स्वा त्रयोपतिय रे निपु रे ये भ रं त्यग्निष्ठा लोका न्य रा द
 त्य स्मात् इति मंत्रेण ज्व लति अं गा र न् आ मयेत् तदुपरि प्रत्येकं कु श त्रय मा स्तो र्ग्य
 उं देव ताभ्यः इति जपित्वा प्रत्येकं भवने ज नं दघात् तत्र क्र मः यव जल गंध यु
 यो र्न व पात्राणि पृ र यित्वा एकं पात्रं वा म ह स्ते कु शा न्यादा य उं अघा भुक् गा त्रे मा
 तार भुक् देवी नां दी भुक् श्री आ भ्युदयि क आ द्ध पिंडु स्थाने ऽत्रावने ज न निक्षेपेन

६६
ना
दी

301

श्वमेवमात्तामहादिदेवेभ्यः भिन्नपात्रपक्षे पृथिवी इत्यादीनां सर्वेषां वृत्तिः ततो मातृपा
त्रमुत्ता नाभ्यामेव पाणिभ्योऽस्य ह्राउं पृथिवीतेपात्र इदं विष्णु उं कृष्णक व्यभिदं रक्षं मद
यं उं इदम न्न इत्यादि चांगुष्टं निवेष्टुं उं ~~ह्राउं~~ अचामुक्ता गोत्रे मातरमुक्ता देवी नांदी मुखि
आभ्युदयिक आहु इदम न्नं सोपकरं शांते नमः श्वं पात्रा लभनादिकं प्रत्येकं पितामहं
दि-अष्टासु कुर्यात् ततः प्रांजलिः उं अन्नही नं क्रियाही नं विधिही नं तु यद न वेत्त
द नैषु पविश्य गा यत्री विजपित्वा उं मधुवाता ऋतायते मधुदा इति सिधवः माध्वी
नः संलो यधीः मधुनक्तम तो य सोम धुम त्थार्षि वधं रजः मधुघोरस्तु नः पितृनाम
धुमान्नो वन र सतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः माध्वी जीवो भवंतु नः इति मंत्रं त्रशा उं उदीरता
मवर उ तमा उ मध्यमाः पितरः सोम्यासः असंयद् द्यु रस्वका ऋज हो सो मो वं तु पि
तरो हवे युततः प्राग आकु शा त्रयं नु मावाली यज ले न प्रो ह्य ज ल प्रो हितं सद्य तम न्नं कु

५६

हु तम नन्देव पूर्वमर्घपात्रेषु किं चिद्विदधातुपिडा र्थं किं चिदवशेषयेत्ततो न्यद
 नंयया संभवं सर्वत्रपरिविष्टा घृतं जले च तत्रोपनीयया त्रमा लभेत्तत्र त्रामः ३ तान
 या शिवां प्रममं देवपात्रं स्पृष्ट्वा ॥ ॐ पृथिवी त्वेपात्रं द्यौरपि तं वाक्छाणस्य मुखे २ प्रम
 ते अमृतं जुहोमि स्वाहा इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिदधे पदं समुद्रमस्य पाथे ३ इति प
 त्वा ॐ इदमन्नमित्यन्ते ॐ इदमायः इति जले ॐ इदमाज्यं इति घृते ॐ इदं हवि रिति पु
 नरन्ते दक्षिणं गृह्णामाहो ॐ धवो सिधव यास्महे यो यवया रा तीरिति यवान् तत्रः ॐ
 शादी न्या दा य ॐ अमुक गोत्राणां भ्रातृपितामही अयि तामही नामभुक् कामुके दे
 वी नां दी भुखी नां आभ्युदधिक आहु संवेधि नो विष्णवे वा इदमन्नं शोषकरं शंवा
 नमः यद्येकं पात्रं भवति सदा वामे नपाणि नायात्र मत्यजन्ते च ॐ इदं विष्णु रित्यादि प
 ठित्वा यवद्वैतं कृत्वा कुशादी न्यादा ययि त्राघुस्त्रैवे नपि त्रादिदे न्याया नमस्तु जेत
 वे

५॥
 ॥ ॐ अघामुक गोत्रे मातर मुक देवि नां दीमुखी अभ्युदयिक आद्वैतानि जं धपुष्य धूप दीपं
 दी तां वृल्लसिंदूर वासां सिते नमः श्वं पितामही प्रपितामही भ्यामपितामही भ्यामपिद
 घात् ततः ॐ अघामुक गोत्रे मातर मुक देवि नां दीमुखी अभ्युदयिक आद्वैतानि जं
 धपुष्य धूप दीप तां वृल्लसिंदूर वासां सिते नमः श्वं पितामही प्रपितामही भ्यामपितामही भ्यामपिद
 ॐ अघामुक गोत्रे पितामह मुक शर्मन् नां दीमुखी अभ्युदयिक आद्वैतानि जं धादी
 निते नमः श्वं पितामहादिभ्यामपिदघात् ततः पात्रं घासन सहितं चतुष्कोणं मंडले
 लं कुर्यात् ततः सज्जं पुठकादौ हस्ते नैव सधृतं मन्त्रमादाय ॐ अग्नयेक्यं वाहेना
 य स्वाहा ॐ सोमाय पि तमते स्वाहा इत्याहुतिं द्वयं जुहुयात् ततोऽपसं कृत्वा दक्षिण
 रणामुखः पातित वामजानुः मोठकतिलजलान्यादाय ॐ इदं नमो नमो नमो नमो नमो नमो
 नमो नमः इति भूस्वाहा मने किंचिदन्नं दघात् ततः सलं कृत्वा प्रादुर्मुख उदमुखे वा ५॥

ततदासनदक्षिणभागेप्रत्येकं स्थापयेत् ततः पितामहीप्रपितामही अर्घपा त्रद्वयम्
 स्थितं यवित्रादिमात्रार्घपात्रे निधायमात्रार्घपात्रं पितामहार्घपात्रोपरित्तया त्रद्वयं प्र
 पितामहार्घपात्रोपरि धृत्वा दक्षिणैर्दक्षिणैर्दक्षिणैः उमात्तभ्यः स्यान्नमसीति मात्रासनवा
 मभागे न्युज्जीकुर्यात् एवंमेवंपित्रार्घपात्राणां मे लुनें कृत्वा पित्रासनवामे भागे
 उमात्तभ्यः स्यान्नमसीति न्युज्जीकुर्यात् एवंमेवंमातामहाघर्घपात्राणां मातामहा
 सनवामभागे उमात्तामहादिभ्यः स्यान्नमसीति न्युज्जीकुर्यात् इति ततो गंधादिदोऽं उं
 अघामुकगोत्राणां मातृपितामहीप्रपितामहीनां अमुकामुकदेवीनां नांदिभ्यः
 खीनामाभ्युदधिकप्रादु संवन्धि नोविश्वेदेवा एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूल
 यज्ञोपवीतवासांसि वीनमः एवंपित्रादिदेवेभ्यो मातामहादिदेवेभ्यो अदधात्ततः

ता० इति पाठि त्वाक्कुशातिष्ठजला न्यादाय ॐ अघामुक् गोत्राणं मातृ पितामहं प्रपितामहीनाममु-
 क्तामुक् देवीनां नां दीमुखीनां आभ्युदयिक आद्रे एवं धि नो वि श्वे देवा एव वो ह स्तार्धन
 ताम० मः श्वं पि त्रादि आद्रे देवेभ्यो माहादि आद्रे देवेभ्यो पि दघात् ततो मातु रर्घ पात्रमादाय
 पूर्ववत् ॐ यादित्या आपः इति पाठि त्वाक्कुशादि न्यादाय ॐ अघामुक् गोत्रे मातरमुक्
 देविनां दीमुखी आभ्युदयिक आद्रे एव स्ते ह स्तार्धनमः श्वं पितामहो इति दघात्
 ततः पि त्रर्घ पात्रमादाय सर्व पूर्ववत् त्वाक्कुशादि न्यादाय ॐ अघामुक् गोत्रे पित-
 रमुक् शर्मनां दीमुखी आभ्युदयिक आद्रे एव स्ते ह स्तार्धनमः श्वं पि त्रादि
 पंचभ्यो दघात् ततो वसिष्ठं लंपवि त्र्युतं प्रथमं देवार्घ पात्रमादाय ॐ वि श्वेभ्यो दे-
 वेभ्यः स्थानमसीति देवास्तनदक्षिणपार्श्वं उत्तमं स्थापयेत् श्वं अपर देवार्घ्या त्रद्वयं

गहयिष्ये इत्युक्त्वा ओं उशं तस्मानिधीमस्युं शमिधीमहि उशंतुशत आवाहयितु नहविषे
 अतवे इत्यावाह्यं ओं अपहता अस्य इक्ष्वां सिवेदिष्यद इति मंत्रे शमात्रादिपात्रेषु
 वान्विकीर्यते ओं आपंतु नः पितरः सोम्या सोमिष्वाता पथिभिर्देवयानैः यस्मिन्मते स्वध
 यामदंतोधिद्वंस्तुतेवं तस्मान्मरतिमंत्रे शततोर्ध्वं क इशं तत्र देवपूर्वकं सर्वे बुद्धं एतौ
 देवीर्भूमिष्ठय आद्यो भवंतु पीतये पां योर्भूमिस्वतु नजलं दिषेत् ततो देवार्घपात्रेषु
 यवो मति यवा नृदिषेत्मात्रादिपात्रेषु ओं यवो मति स्वाहांते नथवा नृदिष्यातं प्र
 त्येकं जं धपुष्याग्निदिषेत्ततः प्रथमं देवार्घपात्रं वामहस्तकृत्वा तत्र स्पृश्यान्नं भोजन
 पात्रे निधाय तदुपरि किंचिदुदकं तदुदत्वा ओं यादिभ्यो आपः पयसा संव भृवुयी अंत
 रिक्षा उत पार्थिवीर्यं हि रश्मवर्णयसि यांस्तान् आपः शिवास्सं सोनाः सहवो भवंतु

३॥ दी मुखा ना आभ्युदयिक आद्वैतं विनो वि श्वेदेवा इदमा स नं वो नमः अथ मातृ आदि आस
 ना० ना॥ अथाद्य॥ ॐ अघामुक गोत्रे मातरमुक देवी नां दी मुखी आभ्युदयिक आद्वैतं इदमा स
 दी॥ नंते नमः श्वं पितामही प्रपितामही भ्यां मा स नंदघात ततः ॐ अघामुक गोत्रे पितामहमुक
 शर्म नां दी मुखाभ्युदयिक आद्वैतं इदमा स नंते नमः श्वं पितामह प्रपितामह योरपि ॐ
 अघामुक गोत्रे मातामहामुक शर्म नां दी मुखी आभ्युदयिक आद्वैतं इदमा स नंते नमः श्वं
 प्रमातामहवृद्ध प्रमातामह योरपि तत आवाहनं ॐ विष्वा न देवा ह मावा ह पिये
 युक्ता ॐ विष्वे देवा आगत इत्यादि नावा ह ॐ यवो मियया स देवो यवया मतीरिति
 यवा न्वी कीर्य देव यात्रे प्रक्षिप्य ॐ विष्वे देवाः अणु ते मरु मं हवं वे मे अं तौरित्य उपघ
 विष्टये अग्नि जिहो ३ भुवा यपत्र आ सघास्मि न्वर्हि विमा दप ध्वमिति जयेत् ॐ आ
 गच्छंतु महा भागा विष्वे देवा महा वलाः इत्यादि मंत्रात् पठित्वा ततः ॐ पितृ न ह मा

मुमुक्षु कामुक शर्मणं नानां दीमुखा नानां तथा मुमुक्षु कामुक गोत्राणां माता महाप्रमाताम
 हवृद्ध प्रमातामहानां अमु कामुक शर्मणं नानां दीमुखा नानां अमु कामुक गोत्राणां माता
 कर्तव्यामुक्ता कर्मनिमित्तकादिनाभ्युदयिक आदु महं करिष्ये इति संकुल्यं कु
 र्यात् ततो गायत्री ३ ओं देवताभ्यः पितृभ्यः महायोगीभ्यः श्वं च नमः श्वाहा सं धी
 येनित्यमेव नमो नमः इति जपेत् ओं अघामु कामुक गोत्राणां माता पितामही प्रपिता
 महीनां नानां दीमुखा नानां अमु उदयिक आदु संबंधि नो विष्णो देवा इदं मां नमो
 नमो नमः इति कुशाग्रयस्वरूपं यवित्रमा स नंदहि शतः उत्सृजेत् श्वं यथा तमं ओं अ
 घामु कामुक गोत्राणां पितृ पितामह प्रपितामहानां अमु कामुक शर्मणं नानां दीमुखा नानां अघा
 मु कामुक गोत्राणां मातामह प्रमातामह वृद्ध प्रमातामहानां अमु कामुक शर्मणं नानां

वाहनं एवं प्रत्येकं श्रावाहस्यापने कुर्यात् ॐ नमो नृतिर्जु धाता मा अस्वति र्यं नमिदं मंतनो
 त्वरिहं यं न ॐ नमिदं दधातु वि न्देवा सदृहमादयं तां मां प्रति पृथ्य दते नो वकीर्यं
 कंदेवं प्रतिष्ठां कुर्यात् ततः पा न न्ना नी य पु न्ने घादि ङ ही ला प्रथमत आरभ्य शता
 निपाधा र्धा च म नी य पु न्ने च म नाया नि स्ना नी य पु न्ने च म नी या नि ॐ नमो
 तये नमः इदमनु लेपनं ॐ गणपतये नमः इमानि प्र घ्याणि ॐ गणपतये नमः इति
 त्रिः पूजयेत् शतानि शं ध पु ष्य धूप दीप तां वृ लेने वे धानि ॐ गणपतये नमः एव
 मेव जी र्धे नमः एवमेव सर्वा सु चतु र्थां त पद मु आर्य पू जयेत् प्रत्येकं ततः गण
 पति श्री सहिता दो दु श्र माते रः क्षम ध्व मिति वि ॐ स र्जयेत् तां अ उ त रे तर के
 मे श फ ले न च ताः प्रतिष्ठेत् तां अ फ ले न प्र तिष्ठे दने नमंत्रेण ॐ व सोः पवि त्र म सि

१॥ श्रीगणेशायनमः अथ नांदिमुखआह लिख्यते अथाभ्युदकं आहुं त्रप्रथमं तन्निधमं पूर्व
 ना० कृत्योमात् पूजाविधिः प्रातः का लेस्नातः कृत्यनित्यक्रियः कुंडुयफ लके वास्यापि
 तरक्षकाः सप्तदशतये गणपति सहितयोः ३ श्रमात् मृत्तिका मयी अयंतदभावे
 तामपिरक्षिकायां पूजयेत् मातरं अजोरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयजयादेव
 सेनास्वधास्वा हा मातरे लोक मातरः अष्टिः पुष्टिस्तथातुष्टस्तथात्मकुलदेवतातत्र
 क्रमः आचम्य प्रादुमुख उपविश्य प्रथमं रक्षिकां भारभ्यर्च्य क्रमेण गणपतिरक्षि ज्योति
 शिपद्मासि स अक्षिपुष्टिमेधासि सवि अक्षिविजयासि जयासि देवसेनासि सविधासि सर्व
 हासि मातरस्य लोक मातरस्यः हृष्टि रक्षिपुष्टिरक्षितुष्टिरक्षि आत्मकुलदेवतासि श्रीर
 क्षिततोक्षतमादाय पुनः प्रथमं रक्षिकां भारभ्यर्च्य ॐ हूं हूं वः स्वः गणपते इह हूं हूं इहति
 हूं ॐ हूं हूं वः स्वः गौरि इह गच्छ इहति हूं हूं ॐ शं सर्वीसु संवो धनपदं मु आर्य आ

312

१ श्रीगणेशाय नमः ॥ महेशं प्रणिपत्त्यादौ स्फुटं पराशरं मतं ॥ करोमि सुखबोधाय
 परा सुश्लोकशतकं मुदा ॥ १ ॥ सर्वग्रहाः प्रपश्यन्ति सप्तमं निजराशितः शनिस्त्रिंशत् ॥ १ ॥
 तं गृहः कोणं पा ॥ २ ॥ चतुरस्रं च म हंसुतः ॥ २ ॥ इमेपि सप्तमे सर्वे नान्यद्वावं हि
 खेचराः ग्रहाः ॥ खलाखलानां च सौम्याः सौम्याः कदाचन ॥ ३ ॥ तत्तत्स्थानानु
 सारेण भवं तीहरबलाः शुभाः शुभां खलास्तथा बोध्यास्तन्निर्णयमथो
 श्रृणु ॥ ४ ॥ केन्द्राधिपतयः पापभवंत्यत्र शुभायतः शुभां पापास्तथा बोध्याः प्रव
 लाश्चोत्तरोत्तराः ॥ ५ ॥ विक्रमेशाश्च षष्ठेशः षष्ठेशाश्च लम्भनायकः ॥ शुभोवा
 यद्विवापापो भवेत्कोणाधिपः शुभः ॥ ६ ॥ लम्भेशश्चतुर्थस्तथाभ्यां

314

२ पः॥१४॥दोषयुक्तसतुविसेयः पराशरमुनेर्मतम् केदुधिपः अभश्चेत्पात्स
 एवत्रिवडापः॥१५॥ पापरावसविसेयः पापश्चेत्कामनस्मृतः॥यस्मिन्
 भावेस्थितः खेटस्तदाश्रित्यस्वकंप्लम॥१६॥ ददा तैह न संदेहः अभो
 वाप अभोपिवा मेघलग्नेश्वरोभोमः सौत्ये आचादितः अभम्॥१७॥
 ३ ग लैग्नेश्वरः सौत्येदुः खं आचादि तोदिशेत् यत्र भावे स्थितौ गुरुके
 तत्तत्फलदायकौ॥१८॥ यद्गुरुस्पृष्टं संवंधीतत्फलाय तमो ग्रहः यद्युक्तः
 सप्तमो यस्मात् तत्संवंधीतमो ग्रहः॥१९॥ तृतीयमष्टमं चार्युद्धिती
 यंसप्तमंतनोः मारकं तदुविसेयं तत्सर्वं प्रवले स्मृतं॥२०॥ केदुनाथो

सप्तमेश्वरः वलीकर्मेश्वरस्तथा केशः सुते चरात् । ७ । त्रिषदायपतिः पाप
 अष्टमेशस्तथा विधः धनव्ययेश्वरौ चापि अभा अभयतौ ग्रहौ । ८ । अभा अभौ के
 वलोत्तस्थानानुगुणा कदो पापः कुजः कर्मनाथो यद्विनो पंचमाधिपः । ९ ।
 कुंभलग्नेयदा जन्म कर्मनाथः कुजः जो भवेत् । तदा पापे विशेषेण न कदाचि
 कुंभपदः । १० । कर्कलग्ने कर्मनाथः कुजः सफलदायकः अष्टमेशोपि च
 अभौ यद्वि सप्तान्नपतिः । ११ । मेषलग्नेयदा भौ मेषाष्टमेशोपि सो भनः ।
 तुला लग्ने अभः अक्रो वषलग्ने ग्रहः खलः । १२ । अष्टमेशो विधुर्वीको नो
 पापः अभ एव सः । १३ । धर्मस्यापि धर्मस्यैव पतिरेकः खलः स्मृतः । १४ । यामल
 निशानिः पापः स एकोष्टमधर्मपः । १५ । केदु कोणाधिपो यो हि स भवेत् त्रिषदाय

317

318

१

गङ्गा गङ्गा यनमः व्याख्यानतोविशेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहालङ्कारां ॥ १॥ नदि कार्यनिमित्तत्वेनाप्यते ॥ २॥ इतरेतराप्रकाशपि कार्यतोशा
 स्त्रेन प्रकल्पते ॥ ३॥ यदागमास्तदुगीभूतास्तदुहतां न गच्छते ॥ ४॥ निर्दिश्य मम स्यादेषामवेति ॥ ५॥ नानुबंधकृतमनेकालंब ॥ ६॥ वार्ता
 अपेप्रत्यवलङ्कारानाति ॥ ७॥ क्वचिद्वदशोप्यनुवर्तते ८॥ अर्थवद्गुणो नानर्थक्य ९॥ नवराग्यदुष्टो १०॥ भावमानोऽसवरोस
 वराग्नगच्छति ११॥ पालिचि विस्तदावल्यदुष्टो १२॥ विधि विधानविधिभा जोनपाठांसनिधानेतदंतविधिः १३॥ परिभाषाप्रथमया
 १४॥ एकपोगानिर्दिष्टानांसहवाप्रवृत्तिः सहवानि वृत्तिः १५॥ अगादयोऽव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि १६॥ सर्वोद्घोषिभावेकवद्भवति ॥
 १७॥ गा उकुटादिपादऽङ्गि तवरागच्छति नवरागमात्रं १८॥ प्रवृत्तिवदनुकृतांभवति १९॥ विक्रारोभ्यानिपमानत्वायान १९॥ सुहृद्
 तो विप्रति लघेन्यदाधिततदाधितमेव २०॥ पुनः प्रसगाविज्ञानासिद्धम् २१॥ अंतरंगवदिरंगयोरंतरंगवलवत २२॥ मपनिर्दिशे
 पचमीनिर्दिष्टोवलीयान २३॥ सर्वविधः यच्छेदसि विकल्पते २४॥ प्रत्ययग्रहणपत्तात्सविहितस्तदाहस्तदंतस्पग्रहणाम २५॥ त्री
 प्रत्ययेचानुपसर्जनेन २६॥ संज्ञा विधौ प्रत्ययग्रहणोतदंतविधिनास्ति २७॥ इतिपरिभाषाकारकपादः प्रथमोऽध्यायः ॥ प्रातिपदि
 कग्रहणालिगविशिष्टाविग्रहणं ॥ २८॥ विभक्तौ लिङ्गविशिष्टाग्रहणं २९॥ सूत्रे लिङ्गकचनमतंत्रमा ३०॥ नत्रिवपुत्ते मन्यसद
 शाधिक्रारोतथात्यर्थ गतिः ३१॥ गतिकारकोपपहानाह्रिः सहसमासवचनप्रकमुवुत्पुत्ते ३२॥ गतिपादः क्वचिदपवाविषये
 प्युत्तगोमिनिविशते ३३॥ अंतरंगनपि विधीनवहिरंगोलुकावते ३४॥ असति संभवेवाधनंभवति ३५॥ अस्तिच संभवेयदुभयस्या
 तः ३६॥ कृत्युटुमुनखलयेषु वासरूपविधिर्नास्ति ३७॥ संप्रतिकाभावेभतपर्वगतिः ३८॥ नानुबंधकृतमसारूप्य ३९॥ इतिप्रत्य

राम
१

320

परि.
२

वाचक्रान्यपि निपातानि भवन्ति १४ अं गाधिकारे तस्य तदं तस्य च १५ प्रत्येकं वाक्यं परिसमाप्तिः १६ क्वचित्समुदायेन वाक्यं परिसमाप्तिः १७
रह शास्त्रे गुणा अपि गुणा व्यवहारः ॥ १८ ओ यदेशिकं प्रायोगिकं योः ओ यदेशिकं स्ये ग्रहं तां १९ सर्व विविधः इत्यु विधिर्वलवान्
२० लयिकरणा तु विक्ररणा पोरलु विक्ररणो स्ये ग्रहं तां २१ भविष्यत्प्रत्येकं वाक्यं तां निपते २२ अंतरं गानपि विधिवद्विरंगोलुवा
व्यते २३ सविपाहः सत्यपि संभवे वा धनं भवति २४ पर्यन्यवदिह लक्ष्मि तां प्रवृत्तिः २५ गर्भवद्वा वाह्यो भवति २६ विधौ परिभाषा पतिरतेना
नुवाह २७ प्रकृतिग्रहं तां अपि कृष्णपिग्रहं तां भवति २८ अंगप्रवृत्तेः पुनरंगं गृहं तां विधिर्विनिर्दिष्टं स्यात् २९ देविकायाहः २९ पर्वत्रासि
दीयेन स्थानिवत् ३० कृपं जातमिति तोप्युत्सर्गं कृपं जनिष्य भा रानिमित्तेना प वादेन वा व्यते ३१ परितृप्त्या पवाह विषयमुत्सर्गमि
निवेशत्वे ३२ ॥ तोहृतस्थानिवत् ३३ अभ्यासविकारे च यवाह नोत्सर्गं विधीनं वाधते ३४ तो पाहः पर्वत्रासि दीयमदिर्वचने
पाहः ३५ अनित्यमागमशा सपनम् ३६ निमित्ता वाये नेमिनि कृष्णप्य सायः ॥ रेक पाहः ॥ ३७ तोरामु स्यपोर्मुखे कार्यं संप्रत्य
पं ३८ कृत्रिमा कृत्रिमयोः कृत्रिमं कार्यं संप्रत्ययः ३९ प्रधानं प्रधानयोः प्रधाने कार्यं संप्रत्ययः १०० उभयपदविभक्तं कृत्रिमा कृत्रिमं विनीय
सी १ अवयव प्रसिद्धेः समुदाय प्रसिद्धिर्वली यसी २ आगमात्माय तां विनिर्दिष्टाः ३ सामान्यस्यातिदेशे विशेषरा स्यातिदेशः ४ अत्र ता
नुमितयोः आतः संवधो वली यान् ५ धित्वरा द्वित्वरो वली यान् ६ विधिनियम संभवे विधिरेव ज्ञापान ७ सार्वविधिम्यो लोपविधि
र्वलवान् ८ अनस्य विकारे ९ सत्देशस्य १० नानर्थः ११ क्लेशः १२ यविधिः १३ प्रत्यया प्रत्यययोः प्रत्यस्येव ग्रहं तां १४ सत्चरितो सत्चरितयोः सत्
चरितस्येव ग्रहं तां १५ यथादेशं सत्परिभाषा १६ गराका पमनित्यम् १७ सत्देवद्रवचनप्रयोजनं १८ अर्थदिमति विपरिस्मामः १९ यो
गविभागादिष्टमिदं १९ यथापशकानां गुहलाघवतानादिपते २० व्यवस्थितविभाषपादि कार्या शो निपते २१ अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः स्या
यं भवति २० सायकसिद्धं ननु सर्वत्र २१ यगपदविक्ररणा वचने ह २२ पूर्वधातुः साधनेन पुज्यते यश्चाहुपसर्गं तां २३ अध्यावपर्वमुपसर्गं तां

नानावप्रत्ययन
॥ २४ ॥ समासह
॥ २५ ॥ रतिपरि
॥ २६ ॥ राम
॥ २७ ॥

पपादः लक्षणं प्रति पपेत्तयोर्मध्ये प्रतिपत्ते स्वेव्यदरां ननु लाक्षणिकस्य ४० एकदेशविहमन्यवद्वति ४१ क्वचित्तविसृतेरपि प्रह
 तिङ्गुत्तमि ४२ वेङ्गुत्तमि ४३ ताङ्गुत्तमि ४४ कर्मणि पादः ॥ ५२ स्नाप्यवासा अनंतरा
 चिधी वाधते नोत्तरान् ४५ वेङ्गुत्तमि ४६ नानुबंधस्तमने कालत्वं ४७ चानुसृष्टं नोत्तरः संसंधः पादः समाप्तः मध्ये पवाहः पर्व विधी
 वाधते नोत्तरान् ४८ अनंतरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वा ४९ अहृतव्यूहाः पाणिनीयाः सतमपि शानिर्वर्तयंति ४९ द्याप्याह ॥ निरनुव
 धयद्गोनसानुबंधकस्य ॥ ५० ॥ एकानुबंधकयद्गोनानुबंधकस्य ॥ ५१ ॥ तदनुबंधकयद्गोनानुबंधकस्य ५२ रतिरक्तपादः ॥
 स्वरविधौ व्यंजनमविधमानवत् ५३ क्रिया विशेषवत्तां जां कर्मत्वं मयं सकृल्लिङ्गात् ५४ इतिट्पादः ॥ अह्रावता प्रातिपदिकेन तदंत
 विधिर्नास्ति ५५ अपदेशिवद्भावोऽप्रातिपदिकेन ५६ समासप्रत्ययविधौ तदंतविधिनिषेधः उगिहृत्ता यद्गोत्ता वर्त ५७ धान्यपादात्
 र्थिकाः प्रहृतितो लिङ्गवचनान्यनिवर्तते विज्ञतपादः संप्रसारता संप्रसारता अप्येवकायं वलीयो भवति ५८ वरा अप्येविधौ नां तादिवत्
 ५९ हृद्गोत्ता तिकारक पर्वस्याप्यहृत्ता ५९ समासा तो विधिरनित्यः ६० वेङ्गुत्तमि पादः ॥ सन्निपातलक्षणो विधिरनित्यतदि
 घातस्य ६१ अनित्यमन्यहृत्ता मय्यवता चानर्थक्येन चतदंतविधिप्रयो जयंति ६२ असिद्धं बहिरंगमंतरंगे ६३ वर्तादं गं वलीयः
 ६४ योत्थ नादिष्टा ह्ये पर्वस्तस्य विधिप्रतिनस्थानिवत् ६५ प्रहृतियद्गोत्ता ६६ गतस्याप्यहृत्ता ॥ ६७ ॥ उभयतेन अप्येनां तादि
 वत् ६८ ना ज्ञानं तर्कवद्विषयप्रकृतिः ६९ संज्ञा पर्वको विधिरनित्यः ॥ ६९ ॥ सन्निपातशिष्टानां सद्भावप्रवृत्तिः सद्भावनिवृत्तिः ७० ताङ्गु
 लिके रोप्यराहृतं कार्यं भवति ७१ धातोः कार्यमुच्यमाने ततः प्रत्यय एव भवति ७२ अगपादः तन्मध्यं पृथिता सद्गोत्ता नगस्यते ७३ अ

324

[Faint, mostly illegible handwritten text in Devanagari script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[Small handwritten mark or signature.]

अस्ति यायते वर्द्धते विपरि मते अपादितो विन स्थितिः॥

इदानीं सविकाराणां मिथ्यात्वं निर्विकारस्य सत्यत्वं परप्रकाशस्य मिथ्यात्वं स्वप्रकाशस्य सत्यत्वं प्रतिपादयिमां॥ नोदेति मजाय
 ननश्यति न वर्द्धते न क्षीयते स्वयमेव प्रकाशते विनैव साधनमन्यत्प्रकाशयति॥ आत्मा आत्मव्यतिरिक्तं तु जायते न प्रपति वर्द्ध
 ते क्षीयते स्वयं न भाति अत्यन्तभासयति भासयति चेद्दीपादिवदावर्त्त्यादिसापेक्षं॥ ५॥ बुद्ध्यादिकं स्वयमेव प्रकाशमानमन्या
 भासते निचसाधनं विना प्रकाशयतीति प्रतीयते तत्कथमात्मैव तथा द्रव्यत आरु चिद्रूपस्यात्मनः प्रतिविम्बप्रवेशाद्बुद्धौ प्रकाशो
 भवति न तु स प्रकाशो बुद्धेः तस्य प्रकाशस्य धीरिति नामधारणात्मकत्वात् साद्धिधा भवति एकाग्रहंकाररूपेण अन्या
 नश्च प्रकृतं जीवाच्च स्यादिति नोदेति नास्तमायाति न वर्द्धियति न क्षीयं॥ स्वयं विभात्यथान्यानि भासयेत्साधनं विना॥ ५॥ चिच्छायावेषतो बुद्धौ भानं
 धीस्तुद्धिधा स्थिता॥ एकाग्रहंकाररूपेण साधनं कराररूपेण॥ ६॥ छाया हंकारयोरेकं तत्प्रायः पिंडवन्मते॥ तदहंकारं विदुषामत
 रतादात्म्याद्देहश्चेतनतामियात्॥ ७॥ अहंकारस्य तादात्म्यं चिच्छायादेहसाक्षिभिः॥ सहजं कर्म जंभांति जन्यं च त्रि
 विधं क्रमात्॥ ८॥

नश्च प्रकृतं जीवाच्च स्यादिति

तः कराररूपेण॥ ६॥ चिच्छायायाः प्रकाशरूपायाः अहंकारेण अप्रकाशरूपेण ये कं यदा भवति तदा अहंकारोऽपि प्रकाशते॥
 यथा अग्नेर्दीपादिशक्तिमतो लोहपिंडे न यदा ये कं भवति तदा लोहपिंडोऽपि दारुकत्वं भवति तथा देहोऽपि अहंकारेण सहैकं प्राप्य
 चेतनवच्चैष्टते॥ ७॥ अहंकारस्य चिच्छायायादेहेन साक्षिणा च ये क्वात्तादात्म्यं मेलनं भवति येन मेलनेन अहमिति चिच्छाया वि
 ष्टबुद्धिः पराभूयते अहमिति कायपराभूयते अहमित्यात्मा पराभूयते तच्च तादात्म्यं त्रिविधं भवति सहजं कर्म जंभांति जन्यं
 य च तत्र चिच्छाया सह यदा अहंकारस्य तादात्म्यं तत्सहजं यच्च देहेन सह अहंकारस्य तादात्म्यं कर्म जं यतः साक्षिणा सह अहं तत्तत्र भ्रां
 ति जन्यं॥ ८॥

स्थुल

२

संबन्धिनोऽपि चकाराहंकारयोः सतोः विद्यमानयोः सहजस्य तादात्म्यस्य निवृत्तिर्न भवति यावच्चिन्मायायावदहंकारः तावन्न निवृत्तिर्नास्तीत्यर्थः ॥ संबन्धितनाशो निवृत्तिर्भवति इत्यर्थः ॥ यत्तु शरीराहंकारयोस्तादात्म्यं तत्कर्मक्षया निवर्तते ॥ यच्चात्माहंकारयोस्तादात्म्यं तत्प्रबोधान्निवर्तते ॥ अज्ञानादेव अहंकारमिदं परिच्छेदो भवति प्रबोधेनाज्ञाननिवृत्तावपरिस्थिन्न एवात्मा अहंमिति नोच्यते ॥ ८॥ सुप्तौ सुषुप्त्यवस्थायामहंकारस्य लये जाते देहस्वधर्ममेव प्राप्नोति ॥ अचेतन एव भवति परात् अहंकारस्तस्मात्स्वप्नावस्था भवति ॥ यदा सर्वहंकारो भवति तदा जाग्रदवस्था भवति ॥ १०॥ पूर्वचिन्मायावेशेन बुद्धेर्धीसंज्ञा भवति सा च द्विधा एका अहं कृतिः अन्या अंतःकरणरूपा इत्युक्तं तत्राहं कृते प्रकाशो दक्षिण ॥ इदानीं अंतःकरणप्रकारमाह चितिच्छायया

संबन्धिनोऽसतो नीतिनिवृत्तिः सहजस्य तु ॥ कर्मक्षयात्प्रबोधाच्च निवर्तते क्रमादुभे ॥ ८॥ अहंकारलये सुप्तौ भवेद्देहोपचेतनः ॥ अहं कृतिर्विकाशोर्द्धः स्वप्नः सर्वज्ञ जाग्रदहं ॥ १०॥ अंतःकरणवृत्तिश्च चित्छाये क्यमागता ॥ वासनां कल्पयेत्त्वप्रे बोधेषु विषयान्बहिः ॥ ११॥ मनोहं कृत्युपादानं लिंगमेकं जडात्मकं ॥ अवस्थात्रयमन्वेति जाग्रतोऽप्रियते यथा ॥ १२॥ शक्तिद्वयं हि मायाया विदोपावृत्तिरूपकं ॥ विदोपाशक्तिर्लिंगादिव्रज्जां तां जगत्सृजेत् ॥ १३॥

सहजैकमागता अंतःकरणवृत्तिः स्वप्ने वासनां कल्पयेत् ॥ यथा वासनया जगदादयः स्वप्ने दृश्यंते बोधेषु जाग्रदवस्था सुबहोरूपादीन्कल्पयति ॥ ११॥ मनोहंकारमुपादाय जडात्मकं लिंगशरीरमेकमपि अवस्थात्रयमाप्नोति जाग्रतो जाग्रदवस्था तः जडात्मकस्य लिंगस्य भूतसंघातविशेषरूपा मरणावस्था पीत्यर्थः ॥ १२॥ लिंगमचेतनं तस्य चेतन्यसंश्लेषः केन कृत इत्यत आह मायायाः अविद्यायाः शक्तिद्वयमस्ति एका विदोपशक्तिः अन्या त्वावृत्तिशक्तिः विदोपशक्तिरात्मस्वभावं विदित्वैष शरीराद्युत्पादयति ॥ आवृत्तिशक्तिर्येन प्रबोधात्मना स्वरूपेण मुक्तिर्यात् तदा वृत्त्यवधं स्थिरी करोति तदाह विदोपशक्तिर्लिंगादिव्रज्जां तां जगत्सृजेत् ॥ १३॥

जाग्रदवस्था
सुप्तौ
स्वप्ने

का. सु.

नेत्र कालकर्म स्वभाव विद्या विद्या विद्या कोलीहः

व्यतिरेकत्वभावकः

327

तत्रापि वहिषि आवृत्तिरूपानां शेषवत्प्रपंचयोर्भेदोभाति तयोश्च ब्रह्मसर्जयोर्मध्ये सर्जो विकारः स्यात्तत्तु क्वचिद्ब्रह्मरावि
 कारो न स्यात् आवृत्तिना शेषवत्प्रपंचजगतोर्भेदोभातीति कथं प्रतीयत इत्यत आह सर्वत्र प्रपंचे अस्तीति प्रत्ययः प्रकाशः इति
 च प्रियमिति च तथा रूपं नाम च आकाशादौ यद्यपि रूपं नास्ति तथापि रूपशब्देन अनेन तद्व्यवस्थे कस्वभावो विवक्षितः ए
 तच्चार्थं पूर्णं चकं सर्वैः सर्वत्र संमिलितमिव प्रतीयते आवृत्तिनिवृत्त्या तु अस्ति भातिप्रियमिति सच्चिदानंदरूपस्य ब्रह्मसो
 रूपं नाम च जगत्तोरूपं ॥१८॥ तत्रोपपत्तिमाह जगत्पवनदाह न सलिलधारासु असंरुत भूतेषु सुशसुरमनुजादिषु च
 सत्ताप्राप्ता आनंदश्च इति त्रयोर्थी न भिद्यते अभिन्नत्वात् ब्रह्मरूपता जायते तत्रैव जगन्नादौ नामरूपनामनी द्वावर्थौ

तत्राप्यवृत्तिना शेषतु विभाति सर्जयोः भेदस्तयोर्विकारस्यात् सर्जो ब्रह्मरावि न क्वचित् ॥१८॥ अस्ति भातिप्रियं रूपं
 नाम चेति प्रपंचकं ॥ आद्यं त्रयं ब्रह्मरूपं जगद्रूपं ततो द्वयं ॥१९॥ एव वा ताग्निजलो वीषु देवतिर्यङ्मुखादिषु ॥ अभि
 न्नसच्चिदानंदमभिद्येते रूपनामनी ॥२०॥ उपेत्य नामरूपद्वे सच्चिदानंदतत्तदः ॥ समाधिं सर्वदा कुर्यात् हृदये वा
 यवा वहिः ॥२१॥ सविकल्पोऽत्रैकल्पश्च समाधिर्द्विविधो हृदि ॥ दृश्यशब्दानुविद्योऽयं सविकल्पपुनर्दिधा ॥२२॥

भिद्येतेभिन्नत्वात् तद्रूपं जगद्रूपता जायते वहिषवृत्तिना शेषवत्प्रपंचयोर्भेदोभातीति ॥२०॥ अधिकारिणः समाधिमुपदिशति
 जगद्रूपद्वयं नामरूपोत्पत्तिं ॥ उपेत्य समसत्वे नागरी त्वा सच्चिदानंदेति तत्परः तात्पर्यवान् समाधिकुर्यात् ॥ सकृत्तस्माच्चैक
 त्वसाक्षात्कारो न भवतीत्याह सर्वदा तथा च सरीतः ज्ञात्वा च सन्नतं चोप इति कुत्र समाधिकुर्यात् ॥ दित्यत आह हृदये वा वहिर्वा ॥
 ॥२१॥ तत्र हृदयेयः समाधिस्तस्य द्वे विध्यमुपदिशत प्रथमस्य द्वे विध्यमाह हृदिसमर्थो द्विविधो भवति एकः सविकल्पः द्वितीयो नि
 र्विकल्पः तत्र सविकल्पकं लक्षयति ॥ दृश्यशब्दानुविद्यः दृश्योर्थः शब्दः संज्ञाताभ्यामनुविद्यः ॥ हिसितः संबंधोयः समाधिः सस
 त्वस्य तत्रैव तद्विध्यः दृश्यानुविद्यः शब्दानुविद्यश्चेति ॥ २२ ॥

राम ३

अ२

विदोपशक्तिर्ज्ञेयसहिं कुस्ते इत्युक्तं तत्र सखिरेवका इत्यपेक्षायां सच्चिदानंदरूपे वस्तुनि अस्ति भातिप्रियात्मके नामरूप
प्रकाशनं सखिः पयोध्वो फेनादिसखिः तोयात्मके समुद्रतोयस्येवाद्यंतपरिदो भादिना प्रकाशांतरं प्राप्तस्य केन शीतनामरूपविशेष
षा जायते यथा मलवत्पार्थिववयवसंज्ञा कालिका संज्ञा प्राप्नोति ॥ नीलं च रूपं च भवति इत्यादि पादार्थः ॥ १४ ॥ या तु द्वितीया
आवृत्तिशक्तिरविद्यायाः सा दृश्यमयो भेदमावृणोति आच्छादयति ॥ इदं आत्मा दृश्यमन आदितयो भेदमंतः ॥ आवृणोति वहि
श्रवणप्रपंचयो भेदमावृणोति मेयमावृतिः शक्तिः संसारस्य मूलं भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ सा हि जीवयोरभेदं प्रतिपादयितुमाह ॥ सा
सखिर्नामब्रह्मरूपे सच्चिदानंदवस्तुनि ॥ अर्धो फेनादिवत्सर्वनामरूपप्रसारणं ॥ १४ ॥ अंतर्दृश्यमयो भेदं वहि श्रव
हसर्गयोः ॥ आवृणोत्यपराशक्तिः सा संसारस्य कारणं ॥ १५ ॥ सा हि राः पुरतो भानं लिङ्गदेहेन संयुतं ॥ चित्तिष्ठायां सभा
वेशा जीवः स्याद्ब्रह्मरुचिः ॥ १६ ॥ तस्य जीवत्वमाशेषात् सा हि राः पुरतो भानं लिङ्गदेहेन संयुतं ॥ चित्तिष्ठायां सभा
याति ततः ॥ १७ ॥ तथा सर्गब्रह्मणो भेदमावृणोति ॥ या शक्तिः शुद्धसद्रूपविकृतत्वेन भासते ॥ १८ ॥
दोषाः आत्मनः लिङ्गशरीरेण युक्तं यत्पुरतो भानं स व्यावहारिको जीवो भवति सुखदुःखदिभोगार्थव्यवहरति कस्मात्पुरतो
भानं भवति चित्तिष्ठायां सभावेशात् ॥ आत्मप्रतिविंबवेशात् ॥ १६ ॥ तस्य सा हि राः पुरतो भानं लिङ्गदेहेन संयुतं ॥ चित्तिष्ठायां सभा
वतो विनश्यापुनः विंवप्रतिविंबयो भेदं ज्ञाते प्रकासिते तज्जीवत्वं प्रयाति प्रपञ्चतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ अंतरावृत्तिविलासमुत्का
वहि श्रवणसंज्ञयोरिति सखिताया वहि सवृतेर्विलासमाह ॥ तथेयं नैव प्रकारेण सर्गब्रह्मणोरपि भेदमावृणोति या शक्तिर्येत्य
आह ॥ तथा शुद्धसद्रूपविकृतत्वेन भासिते विकृतं भासितैत्यर्थः ॥ १८ ॥

आमवति यदा एव स मा वि कु यो त ॥
स्वदीप्ती न च नेने दृष्ट्या राधनेन च श्रेतः कणा ॥

देमति तदा वै

प्रथममाह कामसंकल्पादयो मनोविलासादृश्यास्तस्य सादी समीलकः प्राप्ता इति यदा ध्यायेत तदा दृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः समाधिः ॥ २३ ॥
द्वितीयमाह असंयः सर्गसंगवर्जितः व्यापकत्वात्सर्गसंगो स्तीत्यत आह सच्चिदानंदनामरूपाभ्यां जगदूपाभ्यां तस्य संगो नास्ति स्वप्रति
भासार्थमपि परसंगमपेक्षिष्यत इत्यत आह स्वप्रभः तर्हि स्वस्तिन्या प्रभातस्या एव संगो भविष्यतीत्यत आह देतवर्जितः एवं भूतो यः प्रात्मा सो
हमस्मि इति शब्दानुविदुः सच्चिदानंदः समाधिः ॥ २४ ॥ निर्विकल्पकं समाधिं तृतीयमाह दृष्ट्या शब्दाभ्यां रूपरा नान्ना च अनपेक्षितस्तत्तः
अनुभवसत्त्वादातनिर्वाता चलदीपवत् भावो हृदि निर्विकल्पः समाधिः ॥ २५ ॥ एवं हृदि समाधि त्रयमभिधाय बहिः समाधि त्रयमाह सार्धं श्रो
कद्वयेन यथा हृदि सविकल्प समाधिर्द्विविधो भवति तत्पावाह्यनेपि वा सप्रपंचेपि सत्तामात्रं गृह्णित्वा ततो नामरूपे निराकृत्य यः समाधिः सव

॥ तदा दृष्ट्या नुविदुः

॥ तदा कश्चि
नो चेत्

॥ तदा समाधिः ॥ २५ ॥

कामाद्याश्रितगादृष्ट्यास्तत्ता हित्वेन चेतने ॥ ध्यायेदृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः ॥ २५ ॥ असंयः सच्चिदानंदः स्वप्रभो देतवर्जितः
अस्मीति शब्दानुविदुः सविकल्पः समाहितः ॥ २४ ॥ अनुभूतिरसावेशादृष्ट्या शब्दानपेक्षितः ॥ निर्विकल्पः समाधिः स्यान्निर्वातस्य
तदीपवत् ॥ २५ ॥ हृदि वा हृदयेपि यस्मिन्कस्मिन् अवस्तुनि ॥ समाधिराद्यः सत्तामात्रा नामरूपे निराकृतिः ॥ २६ ॥ प्रखंडे कर संवस्तु सच्चि आत्मा
दानंदरूपकं ॥ इत्येष्टि न चित्तोपे समाधिर्मध्यमो मतः ॥ २७ ॥ सत्तु जीभावो रसात्त्वादात्तमाधि पूर्ववन्मतं ॥ एतेः समाधिभिः षड्विं
ये तर्कले निरंतरं ॥ २८ ॥ देहभिमाने गलिते विजाते परमात्मनि ॥ यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः ॥ २९ ॥

॥ तदा समाधिः ॥ २५ ॥

स्वदृष्टे प्रत्य
यसं तत्तिका
निदिध्यास

हृदृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः चतुर्थः सकुत्र भवतीत्याकांक्षाया मुच्यते यस्मिन् वस्तुनि घटे बापटे वा अत्यत्र वा तत्र नामरूपाभावे सत्तामे
पि विशेषः कोपि नास्ति ॥ २६ ॥ बहिः शब्दानुविदुः सविकल्पकं पंचमं समाधिमाह संधवशिला वरवेडितै कर संसच्चिदानंदरूपकं वस्तु
इति चित्तं वष्टेदवान् समाधिः बहिः शब्दानुविदुः सविकल्पकः पंचमः ॥ द्वितीयत्रिकापेक्षया समध्यमो भवति इति ग्रंथे मध्यम उक्तः ॥ २७ ॥
दृष्टानी बहिर्निर्विकल्पकं षष्ठं समाधिमाह प्रववतनिर्वातस्य तदीपवत् रसात्त्वादात्तत्तु जीभावो निश्चेत्तया वै स्थानं षष्ठो निर्विकल्पकः
समाधीत्यापीत प्राप्यते आकोतराद्वननिदध्यासनविधि मुपदि शति एतेः षड्विः समाधिभिः काले निरंतरं गमयेत् उक्ता अपि समाधिभेदा
मानुस्तानिदिश्य यथा हृदि दृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः हृदि शब्दानुविदुः सविकल्पकः बहिर्निर्विकल्पकश्चेति ॥ २८ ॥ अहं कर्ता अ
हं भोक्ता इत्यादिदेह संबंधाद्य अभिमानः सदेहाभिमानो यस्मिन् गलितो सति नरे अस्मिन् निजा

तयोश्चि
नरावरः

आस्पदि
सचितागमा
नि

जानपुर्व
काले

एतदर्थप्रतिपादनार्थमागमलिरवति तस्मिन्परावरेदृष्टे हृदयग्रंथिहिरयेयो मिथ्याभिनिवेशः सभिधतेपृथग्भवति संशयाप्रसवेर्वाभि
 ते कर्माणिचसुक्तानिदुष्कृतानिचसर्वाणिछिद्यंतेपरावरेदृष्टेपदमात्मा अधुनात्मेकभावस्तेतत्वे बद्धापराः विरुद्धाद्याः अवतारा
 अस्मदद्याः परावराः ॥३२॥ जीवस्यत्रैविध्यमाह जीवस्त्रिविधो ज्ञेयः एको वच्छिन्नः द्वितीयश्चिदाभासस्त्रितीयस्त्वन्यप्रकल्पितः त्रयाणां
 मध्ये अवच्छिन्नस्य सत्यत्वमाह तत्राद्यपारमार्थिक इति ॥३३॥ ननु अवच्छिन्नं घटाद्यसत्प्रतीयते यदि जीवोऽप्यवच्छिन्नस्तदा तस्या
 प्यसत्त्वं इत्यत आह यथा घटाकाशोदो अवच्छेदघटादिनापरिमितत्वमेव काल्पनिकं नत्वा काशं तथा जीवस्याप्यवच्छेद
 एव परिकल्पितः येन ब्रह्मणि जीवत्वमारोप्यते स्वभावतस्तु तस्य ब्रह्मत्वमेव यथा घटाकाशस्य स्वभावतो महाकाशत्वमेवेत्यर्थः
 मिथ्यते हृदयग्रंथिछिद्यंते सर्व संशयाः ॥ द्वितीयं ते सर्वं कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ॥३२॥ अवच्छिन्नश्चिदाभासस्तृतीयस्त्वन्यप्रकल्पि
 तः ॥ विज्ञेयस्त्रिविधो जीवस्तत्राद्यः पारमार्थिकः ॥३३॥ अवच्छेदः कल्पितस्यादवच्छेद्यं तु वास्तवं ॥ तस्य जीवत्वमारोपा ब्रह्मत्वं तु
 स्वभावतः ॥३४॥ अवच्छिन्नस्य जीवस्य कृते न ब्रह्मसौ कर्ता ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यानि जगुर्नेतरजीवयोः ॥३५॥ ब्रह्मण्यवस्थिता
 मायाविज्ञेयावतिरूपिणी ॥ आख्याखंडता न्यस्मिन्नरूपा जीवप्रकल्पते ॥३६॥ जीवांतस्थश्चिदाभासो जगत्पादु तमोति कं
 अनादिकालमारभ्य मोक्षात्सर्वमिदं द्वयं ॥३५॥ चिदाभासस्थितानि द्राविज्ञेयावतिरूपिणी ॥ आख्याजीवजगती पूर्वमुनेन च क
 ल्पयेत् ॥३६॥ प्रतीतकालश्चेते स्थितत्वात्प्रातिभासिके ॥ नहि स्वप्नप्रबुद्धस्य पुनः स्वप्ने स्थितिस्तयोः ॥३७॥
 ॥३२॥ विज्ञेय आवतिश्च द्वैरूपेय स्याः अस्मिन्मायाया ब्रह्मण्यवस्थिता तत्राख्याखंडता भेदो भवति अन्यस्मिन् विज्ञेय जीवे ज
 गत्प्रकल्पते ॥३३॥ ॥३४॥ अंतरवस्थितो जीवश्चिदाभासभूतमोतिरूपं च जगत्पाद एतत् द्वयमनादिकालमारभ्य प्रवर्तते यदा मोक्षो
 भवति तदा ब्रह्मेति द्वयं निवर्तते इत्यर्थः ॥३५॥ चिदाभास जीवे विज्ञेयावतिरूपा अविद्या जीवजगती आख्याति तत्रैव पूर्वमुनेन
 जीवजगती नुनैरेह जन्मन्यनुभूते जीवजगती कल्पते स जीवः स्वप्नकल्पितः तृतीय उच्यते कल्पितजीवापेक्षया तु द्वितीयः
 ॥३६॥ एतयोः कथं परिकल्पितत्वमित्याह एते जीवजगती प्रतीतकाल एव स्थिते न तु न्यदा स्वप्रातिरिक्तावस्थायां तदेव दर्शयति
 न हि त्यादिस्वप्नप्रतिबुद्धस्य पुरुषस्य पुनः स्वप्ने तज्जगत्स्थितिर्न स्वप्नाभासिन् विषयत्वात् ॥३७॥

पूर्वकल्प
संशारे

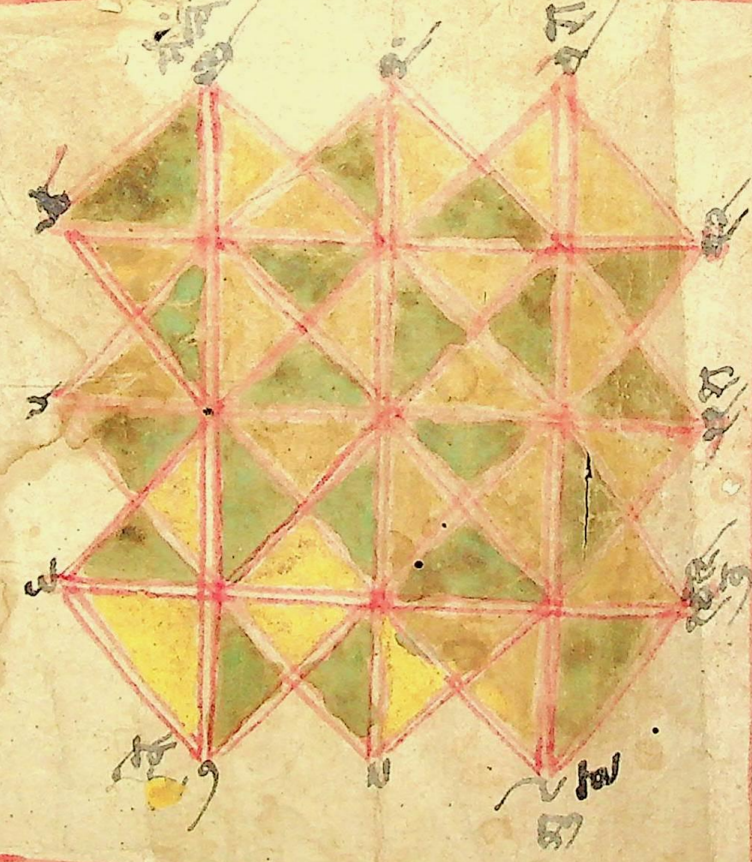
गम
४

अपडाभाष्यप्रक्रमिस

	١
٢	٣
٤	٥
٦	٧
٨	٩
١٠	١١
١٢	١٣
١٤	١٥
١٦	١٧
١٨	١٩
٢٠	٢١
٢٢	٢٣
٢٤	٢٥
٢٦	٢٧
٢٨	٢٩
٣٠	٣١
٣٢	٣٣
٣٤	٣٥
٣٦	٣٧
٣٨	٣٩
٤٠	٤١
٤٢	٤٣
٤٤	٤٥
٤٦	٤٧
٤٨	٤٩
٥٠	٥١
٥٢	٥٣
٥٤	٥٥
٥٦	٥٧
٥٨	٥٩
٦٠	٦١
٦٢	٦٣
٦٤	٦٥
٦٦	٦٧
٦٨	٦٩
٧٠	٧١
٧٢	٧٣
٧٤	٧٥
٧٦	٧٧
٧٨	٧٩
٨٠	٨١
٨٢	٨٣
٨٤	٨٥
٨٦	٨٧
٨٨	٨٩
٩٠	٩١
٩٢	٩٣
٩٤	٩٥
٩٦	٩٧
٩٨	٩٩
١٠٠	١٠١

अथपलाकाचक्रम् ॥ रविबंधमनस्तापोद्रवहानि
धरासुते रोगपीडाकेशमंदराहुयेतुश्चकष्टदेगु
रुबंधमेवेह्याम ॥ रतिलाभश्चभागैवस्त्रीलाभंन
द्रबंधंचसुरांश्चबुधवेधता ॥ इतिपलाकाफल

अथपञ्चाङ्गकमिदम्

अथापुवर्षफलान्नाहः । पूर्वमायुपरि षट् पञ्च
ह्रक्षणाभेवच आपुर्दनिनगर्णचलेक्षणं किं
प्रियोजनम् ०१ एकपिक्केद्रभवेनत्रिकाण
जीवपिक्केद्रनेवपंचमेवा नमूलंगंडातनच
द्रयष्टं सवालदीर्घायुकुलस्यदीप ०२ ग्रामणा
गुराज्ञाष्टसौहृदकारकः मिष्टान्नाशीसु
तश्चघिन्नवाक्चललोचनः ०३ कुंठव
लः कामीकोनूहलरतिप्रियः वयसः पूर्व
सुरवीमध्येतुमध्यमः ०४ चरमेति
धर्मोयै गुरुवत्सलः स्वल्पास्यागुणे
चतिनिश्चितं ०५ पीडास्यात्प्रय
दाभवेत् तर्तीयनेत्रेणं

332

३ ध्रुवः ४ भिस्त ४ः सैकः स्यादर्द्ध यानकः ६४ शक्रा
 १४ कर्क १२ दि १० ग्वसु ८ रसा ६ च्च्य ४ शिवनः कुलिका
 २ वेः रात्रौ निरेकास्ति च्यंशा १५ शनौ चात्योपि निन्दितः
 ६५ चांयात्यगे गोघटे पतंगे कर्क ४ जगे १ स्त्री ६ मि
 पुनस्थिते च सिंहा पलिगे ८ नक्र १० घटे १ समाः स्युस्ति
 थ्याद्वितीया प्रमुखाश्च दग्धा ६६ लग्नाच्च द्रान्मदनगोखेटेन
 भवन

 राम
 ४५

४४

३३३

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
४	९	२	५	८	६	३	७	१	५	८	३
१४	१२	१०	८	६	४	२	१	५	८	३	७
१४	१२	१०	८	६	४	२	१	५	८	३	७

चंद्र एमुत्का चंद्र एमुत्का निशुभाह
 प्रचक्षते ५८ नराहु पक्षे दु सिताश्व
 एष्टे भं सप्तगो रजाति २३ शरे ५ मि
 तं हि मं लपयंते केश ना ज्य भौ माः
 सूर्या १२ ए ८ तर्का ६३ मि ३ मितं पुरस्तात् ५८ हर्षण वेध नि सा
 ध्य व्यतिपात गंड शुल योगा ना अते यन्न क्षत्रं पातेन निपाति
 तं तत्स्यार ६० पंच स्या जौ १ गो २ म गो ५०
 धन वष मय क ना सिंह मकर तो लि १ कुं भौ ११ क न्या ८ ३ ३ ११ क
 मिन कुं भ क र्द मि यु व शु तु ला ६ मिनो १२ क र्क ४ ली ८ १ ३ ३ ११ क
 चा पर पु गे ३ तत्रा न्यो न्य चं प्र भान्वो निरुक्तं कं १२ १ ३ ३ ११ क
 साम्यं नो शु भं मंग ले तत् ६१ व्याघात गंड व्यतिपात पूर्व शुला त्पव

वितीपादादिमस
 किरतनः रुचिराक्षि
 केरुधाभवति

राज
 ४४

गृहकृतो हस्तोत्तरा माद्वयो स्वाती वारणयो भवेन्निशती भादित्येस्व

शोकांत्य
योः दृष्ट २

वैश्वत्यां घृष्ट ४ अतितिथि १५ भागतो भिजिस्पात ५५ वेधोऽन्य
मसो विरच्य भिजितोर्याम्या नुरा चार्हयोः विश्वे दो हरि पित्र्ययोः
खेटे तत्र गते तुरीय चरणा ४ चोर्वा तृतीय द्योः ५६ शाक्रे ज्ये
शत भानिले जल शिवे पोस्मार्थ मर्दे वस्त्र द्विशे वैश्व सुधा
शुभे हय भगे सापानु रोधे तथा हस्तो यांति मभे विधा त विधि
भे मलादिति त्वाष्ट भाजो घृयां म्यम दौ त्वा नु हरि मे विद्धे दि

३३६

अ	भ	क्र	दो	म	पु	पु	शु	म	र	३	रु	वि	स्वा	वि	शु	ज्ये	म	र	३	शु	घ	श	र	३	रे
५०	२४	३	४	१४	२१	३	२	३२	३०	२०	१८	२१	२०	१४	१४	१०	१४	५६	४२	१०	१०	१८	२४	३०	

श्रेवे मिथः ५९ कृदाणि कुर विज्ञानि कुर मुक्ता निपा निच भुक्ता

तत्र तस्मिन्नेदा ते चतुर्थ पादे ग्रहे निघ्न माने सति तदा पर नक्षत्र प्रथम पादे वेधः
यदि तृतीय पादे तदा द्वितीय चरण सति तदा पर नक्षत्र

स्य

कना।

४३

दषचवितापीडं ड्रलोच निमतिरुदकता चोप्यर्धमाधोम
 गश्चक्रमतइहमुहूर्त्तवासरे वाणचंद्रा ५२ शिवो जमादादष्टो
 स्युर्भेशाप्रदितिजीवको विष्मर्कत्वाष्टमरुतोमुहूर्त्तनिशि
 कीर्तिता ५३ रवावर्धमावल्लरहसोमेकुजेवह्निपित्रंबुधे
 चाभिजित्स्यात् गुरोतोघरहोभ्रमोब्रालपित्र्येशमावीशस
 पौर्णमूर्त्तनिषिद्धाः ५४ निर्वेद्यैः शशिकरमैत्रपित्र्यवासां
 त्योतरपवनैः शुभोविवाहः रिकामारहिततिथोशुभैर्हिवै

सु ०

ली २

राम
४३

११
 रवेमते ३० त्यादिति वद्विपित्र्यमेखवेदताः ४० केरदतश्च ३२ सा
 र्धमेखवारगतो ५० श्वेच्छतितो १८ र्धमावुपेक्षते २० भगत्वष्ट
 मजीवविश्वमे मनो १४ दिदेवानित्सोम्यशाक्रमेकुपक्ष
 तः २१ शोवकरेऽष्टितो १६ भजेयुगाऽश्वि २४ तोबुध्मभतो
 ययाम्यभेरवचंद्र १० मित्रासवश्रुतौ ५० मूलेंगवाणा ५६
 द्विषनाडिकाः कृता ४ वर्ज्याः शुभेष्टो विषनाडिकाध्रुवाः
 निघ्नानभोगेनरवतर्कः ६० भाजिताः स्युः सभवेयुर्विषनाडि
 काइमाः ५१ गिरिशभुजगमित्राः पित्र्यवस्ववुविश्वेऽभिजि

मू

४२

प्रजयेकपातग्रहिर्वृद्धः पुषाग्रश्विनौयमग्रनिःप्रजापतिः सोमा

मृत्युदरिद्रशोकदा ४५ चंद्रेस्यदि संयुक्ते दारिद्रं नररांशुभं
 सौख्यसापत्न्यैराग्येपापद्वयपुतिमृतिः ४६ जन्मलग्न
 भयोर्मृत्युराशोनेष्टः करग्रहः एकाधिपत्येराशीशमेत्ये
 वानैवदोषकृत् ४७ मीनो १२ क्षरककी ४ लि ८ मृग १० स्त्रियो ६
 र्धमंलग्नयदानाष्टमगेहदोषकृत् अन्योन्यमित्रवशेन त्व४
 सावधूर्नवेत्सुतायुर्गृहेसौख्यभागिनी ४८ मृतिर्भवना
 शोयदिचविलग्नैतदधिपतिर्वीनशुभकरः स्यात् व्ययभ
 वनंवाभवतितदंशस्तदधिपतिर्वीकसलहंकरः स्यात् ४९ राम

३३९

त्व४

४२

म
४०

ज्येष्ठविपरीतं न शोभनं ३३ प्रोक्ते दुष्टमकूटके परिणयस्त्वे
काधियत्येषु मोः शोराशिश्वरसो हृदे पिगदितो नाप्रक्षुद्धिर्घ
दि ॥ अन्यः क्षेपयोर्वलित्वसखितेनाद्रक्षुद्धो तथा ता
राशुद्धिवशे राशिवशताभावे निरुक्तौ बुधे ३३ मैत्र्या राशिस्वा
मिजोरंशनाथद्वंद्वस्यापि स्याद्गुणानां न दोषः खेटास्त्विनाश
येत्सद्रकूटं खेटप्रातिश्चापि दुष्टमकूटं ३४ ज्येष्ठारौ दार्यमा
भः पतिमयुगयुगंदस्त्रिमं चेकनाशीपुष्ये दुत्वाष्टु मित्रं तिक
वसजलमंयोनिबुध्ने च मध्या वाष्पनिव्यालविश्वोदुपु

३५
रान
४०

राशिनाद्यो विसृष्टेऽपि मित्रत्वे न श नाद्ययोः विवाहं कारयेद्दीमानपत्यो सौख्यं

मंगल
क्षमा जाद्विषोऽन्यसमः २१ रक्षो न रक्षमराणाः क्रमतो मर्द्या हि
ध ज्ये शतभिषा कृतका
वस्तिदु मल्लवरुणा नलतक्षराधाः ३ पूर्वोतरात्रयविधा तय म
मेश भानि मेत्रादिती दुहरिषो हर्मसु अघ्राणि ३० निजनि
विजगाम मध्ये प्रीतिरत्युत्तमा सिपाद मरमनुजयोः सामध्यमा
संप्रदिष्टा ७ प्रसुरमनुजयोश्चैव नृत्युरेव प्रदिष्टो दनुज विवृ
धयो स्याद्वैरमेकांततोऽत्र ३१ मृत्युः षडाष्टके ज्ञेयोऽपत्यना
निर्नवात्मने द्विद्वादेशे निर्धनत्वं द्वयोरन्यत्र सौख्यता ३२
विषमाः कन्यकाराशेः षष्ट्यष्टके न सत् समात्पष्ट्युभे

स्व. विवृद्धते ?

३५२

गदुगमयोपौह्मभंचापरास्यादं पत्योरेकनाड्यापरिणयनम
 सन्मध्यनाड्याहिनत्युः ३५ पौह्मेशशक्राद्रस६ सूर्य्यारनं
 दं २ पर्वार्द्धमध्यापरनागद्युमे भर्तृप्रियः प्राग्युजिमेस्त्रि
 याः स्यान्मध्येद्वयोः प्रेमपरंप्रियास्त्री ३६ प्रकचटतपयश
 वर्गीः रवर्गेशमाजरी ५ सिंहशुनः सर्पारवुमगावीनानि
 जपंचमवैरिणमष्टौ ३७ राश्येचोद्विन्नमद्वंद्वयोः स्यान्म
 दनेत्रेकेराशियुग्मतथेव नाडीदोषोनोगणोनाचदोषोनक्ष

३५३

क्य २

प्राद	ज्येष्ठा	मूल	उतरा	हस्त	प्राद	पुनर्व	शतभि	पूर्वा	मघा	श्रवणा	आ
माघ											
मृग	पुष्य	मृग	चित्रा	अश्लेषा	मृग	धनि	पूर्वा	पूर्वा	उतरा	भापद	
आश्व	नक्ष	चित्रा	कृतिका	रौहि	अश्लेषा	मघा	उतरा	श्रवणा	रेवती	११२१	

कुजशुक्रतो
 मयशिशुर्पच

म
४१

३५५

त्रैकेपादमेदेशु भस्यात् ३८ सेव्या धमर्णयुवती नगरादि भवेत्सर्व
हि भृत्य धनि भर्तृपुत्रादियद्वात् सेवा विनाश धननाश निभर्तः
नाश गामादि सोम्य हृदि दक्रमशः प्रदिष्टं ३९ कुजशुक्रसोम्य
शशि सूर्य चंद्रजाः कवि भौम जीवशनि श्वर योगशुक्रः मध्येशशि
स्वित्ते ३६ राशिषाः क्रि मृगास्य तोलिकेंदु भूतो नवांश विधिरु
च्यते बुधे ४० समग्र मध्ये शशिर विहोरा विषम भ मध्ये रवि
शशिनोस्ता शुक्रज जीवशनि भूत नय स्यवाण ५ शैला ११ सु
८ पंच पविशिरवा ५ सम शिरा शिमध्ये त्रिंशं शके विषम भेदि
परीत मस्माद्दुष्काणकाः प्रथम पंच ५ नवा रधिपानो ४१ स्या

४५

राम
४१

गेंदुनरशिवश्याः सर्वतथेयाजलजाश्रुभक्ष्याः सर्वेपिसिंहस्यव
 येविनालिंजयेनराशंगव्यवहारतो न्यत २४ कन्यदीक्षरभयावत्क
 न्याभंदस्मरभादपिगणयेन्नवभिः शेषेत्री३षट्त्रि१भनसत्समते २५
 २५ श्विन्यनुपयोर्हयोनिगदितः स्वात्यर्कयोः कासरः सिंहोवस्वजपा
 द्वयोः समुदितोयाम्यातयोः कुंजरः मेघोदेवपुरोहितानलभयो
 कर्णवुनोर्वानरः स्याद्वेश्वाभिजितोस्तथेवर्नकुलश्रवाद्राज्ययोन्या
 रहिः २६ ज्येष्ठाभैत्रभयोः कुरंगउदितोमूलाद्रियोः श्वातथाभा
 जीरोदितिसार्पयोरपिमघायोन्यास्तथेबोदुरुः व्याघ्रोक्षीशभ
 चित्रयोरपिचंगोरार्पभावं^३ध्रुवयो^३र्नयोः पादगयोः परस्य

मः
३२

इति राशिबानवपंचमबाधराशके चान
सो विनिवापकादिपत्रे मरनेशम
शुभापपाणिपदपेनोवदोः ॥ १ ॥

२ महादेवं विवाह्यजेतु २७ मित्राणि घुमणेः कुजे ज्ये शशिनः
शुक्रार्कजो वेरिणो सोम्ये स्वास्य समो विधो बुध २ वी मित्रेणाचो
स्य द्विषत् शेषा स्वास्य समाः कुजस्य सुहृदं बुधे ज्ये स्तर्क
बुधः शत्रुशुक्रशनी समो च शशित्सनो सितो हरकरो २८
मित्रे चास्य रिपुः शशी गुरु शनि स्मा जो समा गी व्यते मित्राण्यर्क
कुजे दु वी बुध सितो शत्रु सम सूर्यजः मित्रे सौम्य शनी कवेः
शशिरवी सत्रु कुजे ज्यो समो मित्रे शुक्र बुधो शने २ विश शी
यास्य के जो मिथुने प्रदेय काशंय सरो व्यं नवपंचमे च वस्त्रं प्रदेक न के

राम
३२

अ०
४८

ले२

२११ जेजुः सप्तम्याय ११२८ रहितौ त्रिगुहसितोष्ट्रविष्ट

न ३१९ यद्वा
ये

भवेदुपयामस्तर्हिसतीखलुकन्या ८४ अथ नवांशेन वंशे
मचपरियाकाचनवर्गे तन्मिह हित्वा नोचरलगेचरलत
योगंतो लिमगस्थेशशमतिकुर्यात् ८५ व्ययेशनिःखे १० व
निजस्तती ३ नगुस्तनो १ चंद्रखलानशस्ताः लग्नेटकविर्लो
खुरिपो ६ मृतो ८५ लोर्लगेट गुभारामदेच सर्वे ८६ आया
१८ ३१११ ८१ घट ६ सुरविकेतुतमोर्कपुत्राः आयारिगः ३११
६ क्षितिसुतो दिगुणाय ६१२ गहन्यरिहत्यशस्ताः ८९ पा
पोक ८ र्त्तरिकारकोरिपु गृहेनी चेस्तगो कर्त्तगा दोषो नैव सि
तेरिनीच गृहेत तत्पष्टदोषा पिन भोमेस्तेरिपुनीच न हि भवे

राम
४८

३५४

निंदिताः ८० घृसेतुला १ ली ८ वधिरो नर्गो श्वो २ रात्रौ च सिता
 जवृषादिवंधाः कन्या ६ नृपु ३ कर्कटकानिशां धादिने घटो
 त्यानिशि पंगु संजो ८१ अन्यमते वधिराधन्वितुला १५ ल
 योऽपराह्ने मिथुनं कर्कटको ६ नानिशां धा दिवसां धा हरि ५
 गो २ क्रिया १ सुकुज्वा मग १० कुं भोति मे १२ नानि संध्ययोर्हि ८२
 दारिद्र्यं वधिरतनो दिवंधल गे वै धव्यं शिशु मरणं निशां धल
 गे पंगु गे निखिल धनानि नाशमीयुः सर्वत्राधिपगुरुदृष्टि
 मिर्न दोषः ८३ कार्मुक तोलिक न्या युग्म लवे रुषगे वा यर्हि

लग्नांशेशो लग्नांशः स्वामी त्ववपश्यति अथवानवांशेन सह युतो भवति
तदा वोढुः वरस्यानात्म्यं शुभं रचयती प्रथमप्रकारः

सं०

४९

स्याद्वरस्य लवघनयोः शधनं घनषोऽंशं मिथो वेक्षते तस्यांशु
भंकन्यकायाः ११ लवपतिशुभमित्रं वीक्षते तं शंशुभं वा परिण
यनकरस्य स्याच्छुभं शास्त्रदृष्टं मदनं लवमित्रं सोम्यमंश
घनं वातनुमदनं ग्रहं चैदीक्षते शर्मवध्याः १८ विष्णुवायने
शुपरपर्वमध्यमादिव सात्यजेदितरसंक्रमेषु च घटिका
स्तुषोडश १६ शुभक्रियाविधौ परतोपि पर्वमपि सत्यजे
बुधः १२ देव ३३ च्चरक र्त्तवोदृष्टाः स्ते ८८ नाड्योकाः ८
खन्तपाः १६ क्रमात् वर्ज्या संक्रमणे कीदं प्रायोर्कस्याति

घटीमान ३
संक्रमका
लारपरपर्व
घोडश घोडश
घटिका निधा

राम
४९

२५०
 रो गो ध व त गो ह गो प न प से वा क पा न पा णि ग रे हे व ज्यो शु क्र
 नैव बु धैः स्म त ल द्मा पा ल चो रा म ति १४ अ ३ शं ३० त्रि को
 णं २।५ च तुर स्र ४।८ म स्त प शं य ति खे टा श्च र णा नि व द्धा
 मं दो ग रु र्भू नि स्रु तः प रे च क्र मे ण प र्ण दृ श श्च वे द्धाः १५
 य दा ल ग्ना शे शो ल व म थ न नुं प शं य ति यु तो भ वे द्वा यं वो दुः
 शु भ फ ल म न त्प र च य ति ल व घु न स्वा मी ल व म द न भं
 १ ल ग्न म द नं १ प्र प शे द्वा व द्धा शु भ म त र था ज्ञे य म शु भं
 १६ ले वे शो ल वं ल ग्न पो ल ग्न गो हं प्र प शे य नि धो वा शु भं

ज्ञान

सकाले सत्यं मन्यते ॥

स्वप्रकल्पितं उक्ता प्रतिभासिक माह्वः प्रतिभासिक जीवः जगत्प्रतिभासिकं वा स्तवं पारमार्थिकं मन्यते अन्यस्तु व्यावहारिकः
संसारव्यावहारिकं न मिथ्येति मन्यते ॥ ३८ ॥ प्रतिभासिक जीवमुक्ता व्यावहारिक जीवप्रकारमाह व्यावहारिको जीवः स तद्वा
व्यावहारिकं जगत्सत्यं मन्यते तथैव स्थितं जगत् पारमार्थिकः मिथ्येति मन्यते ॥ ३९ ॥ पारमार्थिक जीवप्रकारमाह पारमार्थि
क जीवः पारमार्थिकं ब्रह्मेकं प्रत्ययेनावधारयति अन्यस्तु न वीक्षते वीक्षते यदि जगत्तदा असत्यत्वेन वीक्षते पूर्वाक्तं हो को ना
मभिप्रायं संग्रस्त स्वप्रादोयः प्रतिभासिको जीवः स प्रतिभासिकं जगत्स्वप्नरूपं जगत्मिथ्येति मन्यते पुनर्वा व्यावहारिको जीवः स
जगद्व्यावहारिकं सत्यं मन्यते तदेव पारमार्थिको जीवो जगत्मिथ्येति मन्यते पारमार्थिको जीवो ब्रह्मणा सहैकं प्रत्ययेति अन्य
प्रतिभासिक जीवो यस्तु जगत्प्रतिभासिकं ॥ वा स्तवं मन्यते न्यस्तु मिथ्येति व्यावहारिकः ॥ ३८ ॥ व्यावहारिक जीवो यस्तु जग
द्व्यावहारिकं ॥ सत्यं तथैव मिथ्येति मन्यते पारमार्थिकः ॥ ३९ ॥ पारमार्थिक जीवस्तु ब्रह्मेकं पारमार्थिकं ॥ प्रत्ययेति वीक्षते नान्यद्वीक्ष
ते त्वन्मात्मना ॥ ४० ॥ माधुर्यद्रवशैत्यादिजलधर्मास्तरंगके ॥ अनुगम्याथ तन्निष्ठे फलेऽप्यनुगता यथा ॥ ४१ ॥ साक्षि स्याः सच्चि
दानंदाः संवंधाद्यावहारिके ॥ तत्तद्धारणानुगच्छति तथैव प्रतिभासिके ॥ ४२ ॥ लये फलस्य तद्धर्माद्रव्याद्यास्तत्तरंगके ॥ तस्यैव विलो
नीरेति श्रुते ते यथा पुरा ॥ ४३ ॥ प्रतिभासिक जीवस्य लयेऽप्युपस्थिते व्यावहारिके ॥ तल्लये सच्चिदानंदाः पर्यवस्यति साक्षिणि ॥ ४४ ॥ यस्तु कल्प
सुधामेतां विवृत्य विषादः पदेः ॥ पुराणं मयोजितं किंचित्तद्वल्लसि समर्पितं ॥ ४५ ॥ इति श्रीशंकराचार्यकृता वाक्यसुधा समाप्ताः
नवीक्षते इति सत्यं असत्यं न अन्यदपि वीक्षते अन्यथा सर्वज्ञत्वहानिप्रसंग इति ननु सच्चिदानंदाभावाः पारमार्थिक साक्षिणि युज्यते तत्र कथं व्याव
हारिके प्रतिभासिके च दर्शयते ॥ ४६ ॥ अन्या काचित् दृष्टान्तेन पश्यन्नाह यथा माधुर्यशैत्यद्रवादपक्षरंगके न गम्यमानाः दृश्यन्ते तरंगानि तरंगस्य
तथैव शृंगादिकादिफलेऽप्यनुगता साक्षिणि स्थिताः सच्चिदानंदाभावाव्यावहारिके जीवे संवद्धास्तथैव तद्धारणप्रतिभासिके जीवे नुग
च्छति एकमात्मानं मंजी कुर्वतो वेदंति न आत्मत्रयमुपलस्येति मत्वा दृष्टा तद्वारेण तल्लयप्रकारमाह यथा जलफलस्य शीतलत्वादिमा
ह तत्पादयधर्मास्तरंगके तिष्ठति तस्मै तरंगस्यापि निर्वातारिनाविलये तंधर्मा जलनिष्ठेति ॥ ४३ ॥

क्र. ६३

नया प्रातिभासिकं जीवस्पसच्चिदानंदाभावाः व्यावहारिकेति धंति तस्यापि विलये सच्चिदानंदाः साक्षिणि पर्यपश्यंति इति प्रसिद्धं ॥ ४४ ॥ गि
पिंताशसिंदुमितेदके वतुलबाहुलकत्रिदशाहनि। गुरुदिने स्वपराधमलीलिखद्विचकिलवाक्यसुधामिमां ॥ ५॥

उत्तरविभुसपत्रे १४

निखिलमपि वाच्यमर्थत्यक्त्वा वृत्तिस्तदन्वितेऽन्योर्थजतीतिलक्षणा स्यादङ्गायां घोड इति वन्तग्राह्या वाच्यार्थमल्पजं त्याग्यमावृतेः प्रवृत्तिरन्यार्थ
इयमजहतीति कथिता शाला धावति वदन्नग्राह्या जहदजहतीति सा स्याद्या वाच्यार्थकदेशमपहाय बोधयति चेकदेशसौय
द्विज इति वदप्रयेदेनां ३

352

शम
५

५५३

३

कौ ८ तपिंतिपिंचापिबेधोवसिंसपिलिपिलुपित्पतिट्पत्तीसृपिं सरेणनीवेनशपिंक्रपेतिपिं
 प्रतीहिपातान् गणितोसुयोदश ६ सरेणनीवेन अनुसन्नेसरेणगणितान् यंतान् अनिटःत्रयोद
 शान् प्रतीहिज्ञानीहितानाह तपितपसनाये तपयम्भये देवादिकः तपदोहे इतिचौरादिकोपिहि
 प्रययभावेयदेऽनित् तपिंति एतरो वपुनः अपि आल्लयौत्योअथावपिटवप्रवीजतेतसंताने
 सपिनिषुप्रशयेलिपिलिपउपदोहेलुपिल्लुस्केदनेलोपे तप्यतिट्पत्तीत्पपीणने ट्पहर्षगवे
 योः यतौदेवादिकोसेदोत्पत्तमोदुपउत्तज्ञेप्रोतौदादिकावनिदोत्पत्तमोदुपसंदीनेपतौचौरादिको
 वानिदोत्पत्तिं सस्त्रगतौशपिंशपुआकोशपुआलभे चक्रपिंकुयस्यशो दिपिंदिप्रोरणोदेवा
 दिकेतौदादिकावनिदो ६ अदिहदिस्कंदिभिदिक्किदित्तदीन् शदिंसदिसिपतिपयतीसिदिस् नु
 दिंतुदिंघविननिकावपिप्रतीहिदातान् दशयवेवानितः ९ दंतान् धातुन् अनिटःपंचदशान्
 प्रतीहिअवेहितंनानाह अदिंसुद भलाण हदिहदपुरीषोत्सगोस्कंदिभिदिक्किदित्तदीन् स्कंदिर
 गतिशोषणयोः भिदिरनिदारोकिदेरद्वेधोकरणेतादिरसंचूर्णने प्रादिश इशाननेसपिंषट्चविश

354

धुधिवंधिसाधयः कुधिलयी मधुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
तरे ७ तथाधाताधतवः उमेदशानिहोमताः कयिताः नेकेरुथिः रुथिरावराणो मृनोरुधकामेति
देवादिकः इत्युभयोसराधिराधसंसिद्धौ युधिवंधिसाधयः युधसंप्रहारो बंधवंधने साधसंसिद्धौ रुथि
नधीकुधकोपे नधबुभतायां मधुधनवुधनो मधुधनोवेवुधम्वगमने देवादिकः बुधिवोधनेति
मौवादिकस्तसेदवधिः व्यधताडने ततः परं सिध्यतिरेवविधसंगधोमनिद विधुगन्तोविधुशासे
मांगत्येवैतौमौवादिकौसेदौ ७ शिधिंविधिंमृष्यतिपुष्यतीतिधिंविधिंमृष्यतिपुष्यतीतिद्वि
धिस इमान्दशैवोपदिशंत्यानिदुधौगणेषुवातान्कविकर्षतीतथा ८ गणेषुगणेषुदुषुमृनिदि
धिमृनिदिकरणेषांतान्इमान् दशैवाचार्या उपदिशंतितान्कान्प्रतिशिश्रुविप्रोषाणोपिधिपि
संप्रणानेमृष्यतिपुष्यतीमृष्यशोषाणो पुष्यपुष्टौदेवादिकावनिहोमौवादिक कंयादिकौसेदौतिधिं
षदौमौ विस्रव्यामौ जौहोत्यादिकः मृषिंमृष्यमृष्यालिंगने मृष्यदोहमौवादिकः सदनुष्यतिपुष्य
तीतुशतुष्टौपुष्यैकृत्ये देवादिकौद्विधिंविधिंमृष्यतीतथाकृषिकर्षतीकृषविलेखनेमौवादिकतौरादि

॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ श्रीमान् रित्तल्लोकां नाना यकः करुणा क
 रः करोतु मंगलं पुंसां कमलाना यकौ हरिः १ = प्रथमं पंचकं निरूप्यते ॥
 ते च जीवेश्वरोपायफलविरोधि नोत्तरार्थाः तत्र जीवन्मुक्ताणां शेषत्वे
 सति ज्ञातृत्वं जीवत्वं ते च पंचविधाः नित्यमुक्तकेवलवद्वमुमुक्त
 भेदात् तत्र नित्याः = असंस्पृष्ट संसाराः = अनंतगरुडविषयक्येनादयः जा
 यमानदशायां भगवत्कटाक्षलब्धा द्वेषाभिमुखैः सत्संगसदाचार्योप
 देशालक्ष्यसन्मंत्रार्थतत्त्वज्ञाननिर्मुक्तसंसारबंधाः केवलभगवत्कैव
 र्यप्रयोजनामुक्ता केवलास्तु पूर्वजन्मसुकृतानुसारेण सर्वेश्वरस
 पयाप्राप्तवर्णाश्रमधर्मानुष्ठाननिर्दूतनिरित्तल्लोकांतः कारणसंजात

१

तत्त्वज्ञाननिष्ठापराकाष्ठाविनिर्दूतसंसारः केवलाविदेहस्वस्वरूपज्ञाना
 नन्दानुभवतत्प्राप्तुमुक्तवः भवजनितविदितः विविधनिखिलदुःखानुभ
 वोद्भूतनिर्वेदतयासांसारिकैकपारलौकिकैकसुरविमुरवाः के
 वलकैकर्याधिपः तेचद्विविधाभक्तिनिष्ठाः प्रपत्तिनिष्ठाश्चेति तत्र
 भक्तिनिष्ठास्तु भगवत्कृपात्तद्वनिखिलनिर्दूतकर्मत्यागपूर्वकं स्व
 शक्त्याकर्मयोगानुष्ठाननिर्दूतनिखिलप्रतिबंधकतया संजातत
 त्वज्ञानपरिपाकदशोत्पन्नधैर्यमणसाक्षात्कारपर्यं तेन निर्दूतनिखि
 लदोषाः प्रारब्धनिखिलकर्मानुभवपर्यंतं विलंब्यमोहगामिनः
 प्रपन्नाश्च तावन्मात्रविलंब्यसहाश्चाशक्त्याचाननु रूपतया संत्य
 क्तसर्वोपाया भगवदेकोपायामोहगामिनः तेचद्विविधाः ॥ ॥ ॥

दृष्टान्तमेदात् तत्र द्रष्टाः प्रारब्धदेहावसानपर्यंतं निरतिशयानंदपरम
 भोग्यतीव्रोत्सुकतया प्राम्यविरहजनितमहादुःखानभिज्ञाः प्रा
 त्नास्तु संजातमिषुनैकैक्यमृतभोग्यतीव्रोत्सुकतया तद्विरोधिदे
 हसंबन्धासहिष्मवः वद्धास्तु प्रनादिकर्मवासनासंपन्ना देवतिर्यङ्
 मनुष्यस्यावरात्मकचतुर्विधशरीरकृतात्मा भिमानतया तत्तदनुभ
 वविषयप्रावण्येन परब्रह्मानंदविमुरवास्तत्तद्विषयसाधनयज्ञ
 दानतपोव्रतानुष्ठानमंत्रोपासनपराः ईश्वरतत्त्वं पंचविधं परव्य
 हविभवांतर्याम्यर्चाभेदात् तत्र परः वैकुण्ठवासी नित्यमुक्तैकभो
 ग्यः श्रीभूमिलीलासमेतः आमदिव्यभूषणदिव्यायुधदिव्यांवरदिव्य
 स्रग्गंधलेपनालंकारोपशोभितदिव्यसौंदर्योद्यंपरिमितदिव्यमं

गल्लगुणविशिष्टविग्रहवाननासनंतःस्वतंत्रः ब्रह्मादीनां प्रकटिकृत
 षाड्गुणः व्यूहस्तु सृष्टिस्थितिसंहारार्थं ज्ञानशक्त्यादिगुणव्यूहत्वेन
 व्यूहाः संकर्षणप्रद्युम्नां निरुद्धाः विभवस्तु प्रसद्धर्मवाधितसर्वध
 र्मावैतलोकनार्द्धमः सत्प्रतिष्ठाणं सद्धर्मस्थापनार्थं प्रसद्धर्मनिरासा
 र्थं विदितावतारैर्जायमानः सत्तुद्विविधः मुख्यगोणभेदात् तत्रमु
 ख्यादापादुत्यन्तप्रदापवत् प्रकटितसमस्तकल्याणगुणाप्राकृत
 पंचोपनिषदमयदिव्यमंगलविलक्षणविग्रहविशिष्टरामकृष्णादि
 रूपाः गोणाश्चद्विविधाः शुद्धाशुद्धभेदात् शुद्धचेतनेषां विर्भावाकु
 द्धाः बलव्यासादयः प्रशुद्धचेतनेषां विर्भावादशुद्धाः शंकरजामदे
 ग्नादयः विश्वनियंतां तर्पामी सत्तुद्विविधः प्रविग्रहसविग्रहभेदात्

तत्राविग्रहस्तु ज्ञानानंदैकस्वरूपी समस्तकल्याणगुणकरोऽखिलहेय
 प्रत्यनीकसमस्तचेतनाचेतनसत्तानिर्वाहकोविष्णुनाशयणवासुदेवप
 रब्रह्मपरमात्मशब्दवाच्यः सर्वव्यापकः सर्वशरीरीतिलतेतवद्धारुवद्भि
 वदुर्विवेचनीयस्वरूपः॥ सविग्रहस्तु केवलांप्राक्ततशंखचक्रादिदिव्या
 युधधरः किरीटादिदिव्यभूषणभूषितः समस्तकल्याणगुणोदधिः यः
 समस्तहेयप्रतिभटः सर्वशक्तिप्रवर्तकः समस्तभोक्ता हृषीकेशः परमपु
 रुषोत्तमवासुदेवादिशब्दवाच्योऽवाङ्मयोहार्दः प्रच्युक्तः प्रचिद्विग्रहा
 वतारो भक्ताधीनसमस्तव्यापारः सर्वज्ञप्य सर्वज्ञइवचेतनोप्यचेतनइव
 स्वतंत्रोपि परतंत्रइव सर्वशक्तिरप्यशक्तइवावाप्तसमस्तकामोपि सका
 मइवसः

सर्वरक्षको सर्वरक्षक इव स्वाम्यप्यस्वामीव - प्रदृश्योपि सर्वेन्द्रियविषयः
 सुदुर्लभोऽपि परमसुखभद्रवपुण्यदेशपुण्यस्थानपुण्यतीर्थपुण्यन-
 गरपुण्यग्रामपुण्यायतनपुण्यगृहपुण्यरूपेषु कृतसन्निधानः सचतु-
 र्विधः स्वयं व्यक्तदिव्यसिद्धमानुषभेदात् भक्तानुग्रहार्थं स्वयमेवां वि-
 भुतं स्वयं व्यक्तं श्रीरंगश्रीमुष्णश्रीवेङ्कटशास्त्रग्रामनैमिषतोतादि-
 पुष्करनरनाशायणस्य कं॥ दिव्यं देवैः स्थापितं श्रीमदष्टाक्षरादिमहाव्या-
 पकमंत्रसिद्धाः श्रीमन्नारायणप्राप्तिफलसिद्धाः महर्षयः सिद्धा इत्यु-
 च्यन्ते तेः प्रतिष्ठापितं सिद्धं मानुष्यैः स्थापितं मानुष्यं

तदनंतरं ग्रामेषु गृहेषु पुण्यदेशेषु प्रसिद्धं स्वयं व्यक्ता त्समंताद्योजन
 त्रयं योजनं दिव्यात् = प्रकृतं योजनं सैदात् मानुषात् त्रयोशमात्रं गृह
 र्चायां गृहमात्रं शास्त्रग्रामशिलायां योजनत्रयं परब्रूहश्च पंचोप
 निषण्मया प्राकृतदिव्यमंगलविग्रहा विभवाः सांकल्पिकशरीराः
 = प्रावेशाः पांचभौतिकाः = प्रचीवतारोदारुतोहशिला मत्स्यधीनवि
 ग्रहाः स्वयं व्यक्तदिव्यविमानान्यप्राकृतान्यचिन्मयानि = अन्यत्सर्वप्रा
 कृतं तथापि सर्वत्रोपादानबुद्धिर्निषिद्धा देवताबुद्धिरेव कर्तव्या = अ
 न्यथात्मना शोभन् एव उपायः पंचविधः कर्मयोगज्ञानयोगभक्ति
 योगप्रपत्तिर्योगाचार्याभिमानयोगभेदात् तत्र कर्मयोगस्तु यज्ञदा

कारणं

४

नतपोवृतसंध्यावंदनपंचमहायज्ञतार्थज्ञानपुण्यदेशगमननिवा
 सक्तेकृचांद्रायणवृतचातुर्मीस्यनियमफलमूलाशनशास्त्राभ्यासस
 माराधनमंत्रजपतर्पणदिकर्मानुष्ठानेनकायशोषणं कृत्वा इन्द्रियदा
 राप्रवर्तमानस्यधर्मभूतज्ञानस्पर्शदादानंविषयीकृत्यपरमविषय
 साधेकृत्वमुत्पाद्ययमनियमोसनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधा
 रणासमाधिरूपां एांगयोगक्रमेण आत्मनोविषयीकरणं तदेव
 ज्ञानयोगस्यसहकारातिऐश्वर्यप्रधानसाधनं ज्ञानयोगस्तु कर्म
 योगननितात्मज्ञानजनितस्वात्मप्रतिसंवंधिज्ञानस्यहृदयकम
 लादिमंडुलवोन्मादिषुउपेन्द्रविधामवासुदेवविष्णुनारायणं

४

सर्वेश्वरं शंखचक्रादि दिव्या युधधरं पीतांबरालं कृतं किराटादि दिव्य
 भूषणं भूषितं विलक्षणविग्रहं विषयीकृत्यानुभूयानुभूया
 नुभवयोगाभ्यासवलेनानुभवकालं वर्द्धयित्वानुभवनैरंतर्योपा
 दानंतदेतद्रक्ति योगस्य सहकरोति कैवल्यमोक्षस्य प्रधानसाधनं॥
 भक्ति योगस्तु॥ तैलधारावद्विक्लितस्मृतिसंतानरूपतामायाद्यप्रा
 रध्वं कमीवसानपर्यंतं पुनरनुभवप्रकर्षेण साक्षात्कारवत्त्वोपादा
 नं प्रपत्ति योगस्तु एवं विधज्ञानसहकृतभक्तियोगाशक्तस्य प्राप्तिम
 नश्च सुकरः शीघ्रफलदः सकृदेव हि सास्त्रार्थइत्युपायानुष्ठानस्य
 सक्तत्वादनुष्ठानानंतरभाविभगवद्विषयाणां सर्वेषां प्राप्य कोटिघटि

५ तत्त्वात्स्वरूपानुरूपश्चाध्ववसायविशेषः सत्तुद्विविधः प्रार्तप्रप 364
 त्रियोगः दत्तप्रपत्रियोगश्चेति श्रवस्तयादिकं कुभगवत्करादेस
 मन्तरसदाचार्योपदेशमूलसंस्काराभ्याससमासादितयथार्थज्ञा
 नसमन्तरमानंदरूपभगवदनुभवविरोधिदेहसंबंधस्य दुस्सहत
 याभगवदुनुभवैकात्म्यंतिकानुकूलरूपदेहदेशदैशिकप्राप्तिवांक्षा
 दिनात्म्यंततत्परतयातावद्भगवदनुसंधानेन तत्परत्वोत्पादनविशे
 षः तदुक्तं अभिषुक्तैः न देहं न प्राणान्न च सुरवमशेषाभिलषितं न चा
 त्मानं नान्यत्किमपि तव शेषत्वविभवात् बहिर्भूतं नाप्यदृश्यामपि
 सहेयानुशतधा विनाशं तत्सत्यं मधुमयनविज्ञापनमिदं ननु प्रप
 नैस्सक्तदेवनाथतवाहमस्मीति च याचमानः तवानु कं प्यः स्मरतः

प्रतिज्ञां मदेकवर्जं किमिदं व्रतं ते दृष्ट्वा प्रपत्ति योगस्तु उपचयाचम
 पदेहांतरा प्राप्त्वा दिष्टु तद्योगभूतसुखं दुःखगर्भवासेषु स्वर्गनरका
 दिषु च विरक्तो भीतश्च भूत्वा तन्निवृत्त्यर्थं भगवत्प्राप्त्यर्थं च सदा
 चाप्येव देशप्राप्ततया हेयोपादेयतया विपरीतवृत्तिविनिवृत्तः वि
 हितवर्णश्च मानुषानं च भगवत्कैकर्यं कायिकं वाचिकं मानसि
 कैच यथाशक्ति चानुतिष्ठन् परमात्मनः स्वस्य च शेषशेषि संबंधं
 भार्यापितृपुत्रसंबंधं ~~संबंधं~~ संबंधं नियन्तु नियम्य संबंधं शरीर
 शरीरिसंबंधं धर्मिधर्मभावसंबंधं धारकधार्यभावसंबंधं रक्ष्य
 रक्षकसंबंधं ज्ञातृज्ञेयभावसंबंधं चानुसंधाय तस्य च सर्वज्ञाना

मात्मनश्चा किंचनत्वं चानुसंधाय स्वोपेयनिमित्तसर्वभारत्या संभ
 गवत्पेवारोप्यनिर्भरतया विनिवृत्तस्वप्रयत्नोभूत्वा वस्थानं चा
 चार्याभिमानयोगस्तु उक्तोपायेष्वशक्तस्य तदर्थं केवलनयेवक्तु
 मया परिग्राह्यपुरुषस्यानर्थहानि मर्त्यप्राप्तिं च तत्प्राप्तिकरणे
 वारणे च भगवत्प्राप्तिं परमसमृद्धिपरत्वोपपादकतया स्वरूपे
 त्वाभं चानुसंधाय व्याधिग्रस्ते स्तनंधयेन श्यति स्वात्महानि
 तद्दोगनिवर्तकौ ध्वंसं सेवमानमातेव तदर्थं स्वयमेवानुष्ठानं
 कुर्वंतं परमदयालुं महात्मानमाश्रित्य तत्साक्षात्कृतं गृहं द्वैत
 कलत्रापत्यधनशरीरः सन्नतदधानप्रवृत्तिनिवृत्तिर्भूत्वा वस्था

नं यथेश्वरोपायो नित्यसिद्धप्राप्यस्वरूपः सन्नेव सर्वदेवतांतर्था मितया
 प्राप्यभूतः तथा चार्थोपि स्वयमुपायः सन्नेव सर्वेषामुपायानां सह
 करोति। पुरुषैरर्थाः पुरुषार्थाः यद्वा पुरुष एवार्थः पुरुषार्थ इति
 स्वात्मजनितप्रातिरित्यर्थः तदर्थं तथा धर्मार्थद्वयः पुरुषार्थ इ
 त्युच्यंते। ते च पंचविधाः धर्मार्थकामकैवल्यभगवत्प्राप्तिभेदात्
 तत्र धर्मो नाम प्राणिपरित्राणहेतुभूतप्रवृत्तिविशेषः एतदंगमे
 वान्यदखिलं तथा धर्मः प्राणिपरित्राणं तद्वै मुख्यं तु पातकं सर्वा
 णि धर्मकर्मणि तान् केषाणि वै जगुः एकतः ऋतवः सर्वे समग्रवर
 दहिणः एकतः प्राणिभयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणं अर्थपुरु

७

आर्चं स्तुतृवर्णं अमं क्रमेण धनधान्यादिकं संपाद्य संरक्ष्य संवर्द्ध्य देश
 कोत्तपात्रपितृदेवकैर्कर्यं सत्संधावनागुरुदक्षिणापारितोषिकत्पागभो
 गादिभूते विनियुज्य तज्जनितसुखदुःखानुभवविशेषः कामस्तु स्त्री
 विषयकः शास्त्रानिषिद्धो भोगः कैवल्यं तु जरामरणमोहायेत्याद्युक्तप्र
 कारेण प्रकृतिविमुक्तत्वात्ममात्रानुभवः परमपुरुषार्थतत्त्वाभिव्य
 त्वादिस्तु प्रारब्धखंडस्यानुभवविनाशपतयानुभाव्यपुण्यपापावसा
 नैः प्रसृतिजायते परिणामते विवर्द्धतेः प्रपक्षीयते विनश्यतीति षड्भाव
 विकारयुक्ता ध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकारव्यनापत्रयास्पदभग
 वत्स्वरूपतिरोधायकविपरीतज्ञानजनकसंसारहेतुभूतनरकस्वर्गभो
 गमोहन्यतमनिराजभूतं स्थूलदेहहेयतयापरित्यज्य सुषुम्णायाशिरः

कपालंभित्वाक्रम्यकेवलसूक्ष्मशरीरेणचिरादिमार्गप्रवृत्त्यासूर्यमंडलं
 भित्वाप्रकृतिमुत्तीर्यविरजायांस्नात्वासूक्ष्मशरीरंवासनारेणुंचावधूय
 विरजोभूत्वासंकल्पादेवविरजामुत्तीर्यःप्रमानवकरस्पर्शान्तध्वगुणस
 त्वगुणविलक्षणशुद्धसत्त्वद्रव्यात्मकंपंचोपनिषण्मयज्ञानानंदप्रका
 शकभगवत्स्वरूपगुणविभूतिप्रकाशकनिरवध्विकतेजोरूविग्रहंध
 त्वाःप्रमानवदर्शितपंचास्तिलवनमासाद्यतत्रैरंमदापारव्यदिव्यामृ
 तसरसिस्नात्वासोमसवाख्यादिव्याश्रयमूलदिव्यमाणिक्यवेदिका
 यांपंचशतैर्दिव्याप्सरोगणैःकृतवाह्यालंकारस्तदनुभवजनितप्रा
 तुत्कर्षसंजाततत्पराध्विक्यात्भगवत्प्रेषितस्वांतरंगपरिकराकान
 जनितगमनजवोत्सवाकुलःतद्दर्शितमार्गश्चदर्शनकुतहत्नाभिदु

तत्सत्सत्कारसमाजनितप्रतिक्षणमुद्देलानंदविशेषः प्रतीतदिव्यजनप
 दविशेषदर्शितकत्तरहतादौगतनागरिकाभिद्रुतसत्सत्कारविशेष
 परवेशोवैकुण्ठनगरद्वारिकृतप्रणामः प्रविष्टनगरो राजमार्गमाविश्य
 तत्र दने काञ्चर्यसाक्षीत्कारप्रीतितरंगसंपातदोलायमानमानसः क
 क्रीतक्रमेण दिव्यभवनप्राकारद्वारगोपुराणिसंगमप्रणाम्यद्वारपालौ
 प्रणम्यतत्सत्कृतः प्रविश्य दिव्यरत्नमयसहस्रस्थूलमंडपरत्नमाणिक्य
 सोपानमार्गेणारूढः प्रचभक्तविश्लेषांसहिष्णुसंश्लेषोत्सुकभगवंतं
 नारायणं श्रीभूतीलासमेतं दीव्यरूपं शंखचक्रगदादिध्वंकिरीटादि
 दिव्याभरणविभूषितं पीतांबरधरं दिव्यगंधदिव्यमाल्यालंकृतं सर्व
 गंधं सर्वरसं सर्वस्पर्शं सर्वशब्दवाच्यं सर्वस्वामिनं नित्यं कैकेभोग्य
 मात्मेश्वरमनुभूयानुभवजनितप्रतिकारितकैकयामिनिवेशपरि

गृहातानेकविग्रहविधायमानसर्वदेशसर्वकालसर्वावस्थोचितकैक
 र्पातिशयजनितप्रीत्यतिशयवत्त्वं। विरोधीतु। विशेषेणोपादेयंरूपद्वी
 तिविरोधी। सत्पञ्चविधः स्वस्वरूपविरोधी उपायस्वरूपविरोधी पुरु
 षार्थस्वरूपविरोधी प्राप्तिस्वरूपविरोधीचेति तत्रस्वस्वरूपविरोधी
 अनात्मन्यात्मबुद्धिः स्वान्यशेषबुद्धिः स्वातंत्र्यबुद्धिः परस्वरूपविरोधी
 तु देवतांतरेपरत्वबुद्धिस्तदहंकत्वबुद्धिस्तदाश्रयत्वबुद्धिः साम्प्रबु
 द्धिर्भगवदवतारेषुमनुष्यत्वादिवुद्धिः प्रचीवतारेषु उपादानबुद्धिः
 प्रशक्तत्वबुद्धिरस्वामित्वबुद्धिः स्वातंत्र्यबुद्धिः परचित्तवत्त्वविरोधीबुद्धिर
 नीतिरात्वबुद्धिश्च साधनंविरोधीतु साधनान्तरगौरवप्रतिपत्तिः उभे
 यगौरवोपायत्वाच्चवप्रतिपत्तिः स्वदोषवाङ्मत्यप्रतिपत्तिश्च पुरुषार्थवि

रोधीतु पुरुषार्थान्तराभिनिवेशः स्वकारूपानुगुणेन स्वातन्त्र्यात्स्वार्थतया
 कैक्यप्रतिपत्तिश्च प्राप्तिविरोधीतु प्रारब्धदेहसंबन्धस्तत्संबन्धिदेहश्रान्त
 तापशून्यभगवदपचाराभागतपचारासत्त्वापचाराश्रेतप्यचारत्रयं स्व
 रूपोपायोपेयस्वरूपविरोधीतुः प्रज्ञदोषो ज्ञानविरोधी सहवासदोषो
 भोगविरोधी एवं सजातार्थपंचकज्ञानस्य मुमुक्षोः कालहेषा युः कैक्य
 र्थतया भगवत्प्रयोजनतया च प्रवश्यं कर्तव्यं संसारपातनिवारभूतं व क
 णीशमोचितवैष्णवत्वोचितं प्रशेषधर्मानुष्ठानं निषिद्धकर्मवर्जनं वि
 हितकमेणान्नपानादिसंपादनं संपादितद्रव्येषु स्वत्वनिवृत्तिपूर्वकं भगवत्
 स्वत्वानुसंधानं तत्तद्भगवदाज्ञाकैक्योचितार्थविनियोगं विशेषतः स्वाचा
 र्यभागतभगवद्विग्रहहेत्रवचनभूषणधारणपोषणभोगविवादिकृत्ये
 षु भगवन्मंदिरनिर्माणोद्धारदिव्यविमोचोद्यानदिव्यग्रामपुरदिव्यप्राकार

चंदनकुसुमतांबूलादिसकलभोगसंपादनादिषु विद्यमानार्थप्रतिपा
द्यविद्यमानपुत्रमित्रकलत्रहेत्रधनधान्यशब्दादिषु ममताबुद्धिः त्याग
पूर्वकं स्वाभाविकतदीयत्वमनुसंधाय वैस्मवानुगतो भूत्वा ~~अ~~ वैस्मवा
नः सन्मार्गनिरतान् परित्यज्य सन्मार्गवर्ती भूत्वा पंचकालपरत्वा ~~अ~~ मि
गमनोपादाने ज्या स्वाध्याययोगारव्येषु पंचकालेष्वप्यसीदप्रतिपत्त्या
च भुक्त्वा स्वाचार्यभागवतभगवत्कै कर्माभिनिविष्टस्तत्सन्निधौ निरं
तरवासकुतूहलः स्वाचार्यसन्निधावज्ञात इव भागवतसन्निधौ पारत
त्र्यं भगवत्सन्निधौ स्वदोषानुसंधानं स्वाचार्यस्य सर्वज्ञतां भागवतपरत्व
भगवत्कल्याणमृणां श्रानुसंधायां सत्सु व्याघ्रविषसर्पादिद्विचातिभीतः
सर्वप्रकारेण तत्त्वज्ञेषु संसारिषु स्वस्यैवादिमतां व्यावृत्तिचानुसंधाय

प्राप्यप्रापकदृढाध्यावसायजनितनिर्भरत्वभूषितत्यक्तदेहः स्वस्मृहासंया
 दितनिरंतरांनुसंधेयस्वरूपशक्तिपरमशीलकृत्योभूत्वाप्राप्यदेहा
 वसानपर्यंतमेवमनुष्ठानं कुर्वन् पूर्वोक्तरीत्योक्तमार्गिणादिगत्यावाहा
 रं पुरुषसंकल्पप्राप्तवेदात्मविहगेश्वरवाहनेन भगवता सह भगवत्स
 रातिशयसंपन्नरूपाद्दकालभगवत्प्राप्तिं संप्रादकभगवन्मार्गेणवाप्राप्या
 नुकेलदेहसंबंधसंरक्तकभगवदनुभवजनितप्रीतिकारितकैकैश्व
 र्यसमाप्नोति॥ इतिपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीनारायणयतीश्वरक
 तावर्धयंचकप्रकरणं समाप्तं॥

श्री. च. गो. लक्ष्मी

ले. मा. नाथ

40 पत्र

गंगाल.

९

ब्रह्मेत्युक्तम् ननानेहास्तीति श्रुतिवचनजानेर्भगवतीनिरस्यैवाभासि स्वयमखिलभेदं सुरधुनि चिदात्मैकानि
त्याचितिसुरसदाविष्कृतिरसित्वदीयं मोक्षार्थं अयतिजनिताजीवनपदमिति अत्र शिष्यबुद्धिपेशायाय किं
चिदुच्यते चेदोनामब्रह्मप्रतिपादकमपौरुषेयं प्रमाणवाक्यम् सचमंत्रः ब्राह्मणात्मकः तत्रमंत्रानामनुष्ठान
कारकभूतद्रव्यदेवताप्रकाशकाः तेचक्रम्यजुः सामभेदास्त्रिधापादबंधगायत्र्यादि छंदोविशिष्टाः अग्नि
मीळइत्यादयः गीतविशिष्टाः ताएवसामानि उभयविलक्षणानि यजुंषि ब्राह्मणमपित्रिविधं विधिरूपं अनु

महादानैर्ध्यानैर्बहुविधधितानैरपि च यन्त्रलभ्यं पौराभिः सुविमलतपोराशिभिरपि

वादरूपं उभयवि

लक्षणं चेति मीमांसाग्रंथेभ्योवधेयम् इहविस्तरमयान्नतन्यतइतिदिक् १० इदानीं निखिललोकानां साधारण्ये
नात्यंतदुष्प्रापविष्णुपददात्रीत्वं न केनापितुलनीयेत्याह महादानैरिति भोभार्गीरथि अखिलसाधारणतया आ
खिलानां सर्वलोकानां साधारणतासाधारण्यं नतुन्यूनाधिक्यं तथाविष्णोर्नारायणस्य विष्णुर्नारायणः कृष्ण
इत्यमरः पदंचरणं यैकुंठस्य स्थानं वा यद्वाविष्णोः पदंवस्तु विष्णुरूपवस्त्वित्यर्थः अस्मिन्पक्षे राहोः शिरइति वा

रीका.

375

९

प्राणिनां मनोवागवसरः मनश्च वाक्च अनयोः समाहारः मनोवाक् इदं च प्राणीत्येकवद्भावः मनोवाचावसरः
 व्यापारइति यावत् न प्रसरति न प्रसरणशीलो भवतीत्यर्थः यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सह तिष्ठते रिति भावः
 ननु मनोवागित्यत्र इदं च प्राणीति नियमान्नित्यसमाहारे इदं वाचुदपसहान्तादिति रचः प्राज्यम् तथा चोक्तप्रयोगा
 संगतिरिति चेन्न समासांतविधेरनित्यत्वात् अत्र प्रमाणं तु अश्वादिगणेरान्नशब्दपाठः इति दिक् मनःशब्द
 स्थप्राण्यंगत्वाभावेन शं कै चनेति वा पु० निराकारं निर्गतः आकारो यस्य तत् अशरीरमित्यर्थः अपाणिपादमित्या

निराकारं नित्यं निजमहिमनिर्वासिततमो विशुद्धं यत्तत्त्वं स्फुरति तिनितत्त्वं न विषयः १०

दिश्रुतेः पु० नित्यं निरंतरं भवं नित्यम् अव्ययात्पु उत्पत्त्यादिशून्यमित्यर्थः न जायते म्रियते इत्यादि स्मृतेरित्य
 र्थः पु० निजमहिमनिर्वासिततमः निजमहिम्ना स्वमाहात्म्येन निर्वासितं नाशितं तस्यो येन तत् स्वमाकाशमित्य
 र्थः यस्य भासा सर्वमिदं विभाति यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयते स्थिलम् यच्चंद्रमसि यच्चाग्नी तत्तेजो विद्विषाम्
 कम् इत्यादि श्रुतिस्मृतिभ्यामित्यर्थः पु० विशुद्धं मायामलरहितम् नारायणतीर्थसरस्वतीभिरपि गंगैवादितीयं

इदानीं स्मरणोच्चारणाभ्यां क्रमेण मनः शान्तिं पापसंसारतापनाशजनकं गंगेति पदं मरणसमये मन्त्रुरवेस्तु इ
 त्याह स्मृतमिति भौभागीरथि तत् गंगेति पदं स्फुटं तं मम जगन्नाथस्य प्राणप्रांतः प्राणानामसूनाम्
 पुंसि भूम्यस्यः प्राणा इत्यमरः अंतः समाप्तौ अतः शब्दो धिकरणप्रधानमव्ययम् प्राणोत्क्रमणसमय
 इत्यर्थः वदनकमलांतः वदनमेव कमलमिति मयूरव्यंसाकादित्वात् समासः वदनं कमलमिवेत्युपमितस
 मासोवा तस्यांतर्मध्ये विलसतु शोभतु खलु निश्चयेन प्राणोत्क्रमणसमये गंगागंगेत्युच्चारणं भवतु कफ

स्मृतंसद्यः स्वांतं विरचयति शान्तं सकृदपि प्रगीतं यत्पापं द्युरिति भवतापंचहरति इदं तद्गंगेतिश्च
 वणारमणीयं खलु पदं मम प्राणप्रांतवदनकमलांतर्विलसतु ८

वानपितैः कंठावरोधनं मास्त्विति भावः
 तत् कियत् गंगेति पदं सकृदपि एकवारमपि स्मृतंसत् स्वांतं मनः शान्तं इन्द्रियनिग्रहक्षमं द्वेषलोभादिरहितं वा वि
 रचयति करोति शान्तं सुखयुक्तं वा शान्तशब्दादर्श आद्यच्च शर्म शान्तसुखानि चेत्यमरः रचयति यत्ने चुरादिः सु
 नस्तत्किम् यत् सकृदपि प्रगीतंसत् प्रकर्षेण गीतंसत् उच्चारितंसत् पापंच पुनः भवतापं भवस्य संसारस्य तापः

गंगाल

७

तंहरतिनाशयति पुनस्तु० श्रवणरमणीयं श्रवणयोः रमणीयं सरवजनकं कर्णशब्दग्रहोऽत्रोन्नतिः स्त्री
 श्रवणं श्रवणमरः यद्वा श्रवणाय श्रवणं कर्तुं रमणीयं सुंदरम् चतुर्थीति योगविभागात्समासः गंगाशब्दार्थ
 स्तुगां पृथ्वीं स्वर्लोकादागतगंगा गनास्य धोरि स्योणादिको गन् प्रत्ययः तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे तिस्त्रो नद्यो महा
 पुण्या वेणा गोदा च जाम्बवी गौहरी शांघिका सागंगे तीह्र प्रकीर्तितेति हरः पादाच्छुभोर्मस्तकात् गंगां प्राप्तेति
 वदर्थः यद्वा गम्यते सोपानभूतया यया स्वर्गः सा गंगानदुक्तमाचार्यैः स्वर्गसोपानसंगे इति यास्केनापि नि

यदंतः रवेत्वंतो बहुलतरसंतोषभरितानकाकानाकाधीश्वरनगरसाकांक्षमनसः

रुक्ते गमनाङ्गो गेति सामान्यत एवोक्तमिति दिक् इदानीं करदनामपि इन्द्रोद्यानापेक्षया प्रियतरं तवतीरं समश्चम
 नाशनसमर्थमस्त्विति प्रार्थयते यदिति श्रीभागीरथि ते तव तत् एतत् समीपवर्तितीरं नः अस्माकं श्रमश
 मनधीरं श्रमस्य शमनं तत्र धीरं समर्थं पंडितं वा धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः संख्यावान् पंडितः कविरित्यमरः भवतु
 अस्तु तत्किम् यदंतः यस्य तीरस्यांतः मध्ये रवेत्वंतः क्रीडंतः काकाः करदाः काकेतुकरदारिष्ट्यमरः बहुलतरसं-

रीका

348

७

तोषभरिताः संताः अतिशयेन बहुलः बहुलतरः अतिशयेनेतरः बहुलतरश्चासौ संतोषश्च तेन भरिताः पूर्णाः एता
 दृशाः संतः नाकाधीश्वरनगरसाकांक्षमनसः नाकस्यसर्गस्य स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालया इत्यमरः अ
 धीश्वरः पतिः इन्द्रः तस्यनगरं अमरावती तत्र साकांक्षं साभिलाषं मनो येषां ते एता दृशान् भवन्तीति शेषः अमराव
 त्या अपि तीरे अधिकगुणसत्त्वादित्यर्थः तदेवाह कथं भूतं तीरं निवासार्हेतोः विभाषागुणे स्त्रियामिति हेतोः पंच

379

निवासां लोकां जनिमरणशोकापहरणं तदेतत्ते तीरं मम शमनार्थं भवतु नः ९

मी लोकानां जनिमरणशोकापहरणं जनिरुत्पत्तिः जनिरुत्पत्तिरुद्भव इत्यमरः मरणं निधनं मरणं निधनो स्त्रिया
 मित्यमरः शोकः पुत्रकलत्रादिवियोगजनितमनो विकृतिरूपः त्रयाणां इन्द्रः एषामपहरणं नाशकम् अमरावत्यां तु क्षीणे
 पुण्ये मृत्युलोकं विशन्तीति पुनरपि भूलोकं प्राप्तिरूपानिष्टमप्यस्तीति भावः कदाचित् विमानस्थेनेन्द्रेण तीरे रवेः लंतः
 काकान् दृष्ट्वा युष्माभिः क्रीडार्थं महने आगतं व्यमित्युक्ते अत्रैव वयं निवसामः नतवचने आगमिष्याम इति ते रुक्मि

ननुसर्वोत्कृष्टं वेदाद्यगोचरं परं ब्रह्म विहाय स्वाभिमतफलावाप्तये मामेव किं स्तोषीति चेत्तादृशं ब्रह्म तत्त्वमेव नेतरवि-
षय इत्याह नयदिनिभोस्करतदिनि सुराणां देवानां तदिनीधुनी तत्संबोधनम् तदिनीह्लादिनीधुनीत्यमरः तद्वक्ष्यमा-
णविशिष्टत्वं निखिलजगत्कारणत्वेन प्रसिद्धं ब्रह्मत्वं सर्वेषां वक्ष्यसावधारणमिति न्यायात्त्वमेवेत्यर्थः असीति शेषः
नविषयः त्वमितरविषयभूतानासीत्यर्थः तत्किम् यत्ब्रह्म गलितभेदैः गलितः गतः भेदो यस्य स गलितभेदाः
तेरहं तमतिपादकैः नेह नानास्ति किंचनेत्यादि ब्रह्मरूपैः साक्षाद्देवैरपि प्रत्यक्षश्रुतिभिरपि न अवसितं इत्यजयान

नयत्साक्षाद्देवैरपि गलितभेदैरवसितं नयस्मिन् जीवानां प्रसरति मनोवागवसरः ॥

निश्चितमित्यर्थः चेत्तत्कर्मणीति धातोर्द्यति स्यतीतीत्वं उपसर्गवशादुक्तार्थलाभः तदुक्तम् उपसर्गेण धात्वर्थो ब-
लादन्यत्र नीयत इति ननु नेह नानास्ति इत्यादि श्रुतिभिः इतराभावबोधने पि स्वाभावाबोधने न कथमहं तसिद्धि-
रिति चेन्न स्वस्मिन् पि स्वप्रवृत्त्या स्वाभावस्यापि बोधनात् अतएव स सजुषोरुः स्वरवसानयोर्विसर्जनीयः इत्या-
दिनिर्देशाः संगच्छन्ते इति हि क्व वेदानामध्यगोचरमित्युक्तत्वादिति भावः पु० यस्मिन् ब्रह्मणि जीवानां व्यासादि

गंगाल

६

कोशात् स्त्रियामपितृशब्दः रात्रौरतिसमयेलापितः अतएवस्थितइत्यर्थः एतादृशः मृगमदः कस्तूरी मृ
गनाभिर्मृगमदः कस्तूरीचेत्यमरः तवतोयैरंभोभिः सहयुक्तेतृतीया अंभोर्णस्तोयपानीयमित्यमरः यावद्य
स्मिन्नेवकालेमिलितिसंबद्धोभवति तावत्तस्मिन्नेवकालेमृगाः मृगयन्ति उदरपोषणायतृणादिक मन्वेषयं
तितेमृगाः हरिणाः मृगेकुरंगवातायु हरिणाजिनयोनयइत्यमरः विमलवपुषः विमलंमलरहितंवपुर्येषांते

मृगास्तावद्देमानिकशतसहस्रैः परिहृताविशं
तिस्वच्छंदंविमलवपुषो नंदनवनम् ७

एतादृशाः संतो नंदनवनं नंदयतीति नंदनम् नंदादित्वात्ल्युः तच्चतत्वनंच इंद्रोद्यानं नंदनवनम् अस्यो
द्यानमित्यमरः स्वच्छंदं यथास्यात्तथाविशंतिगच्छतीत्यर्थः क्वचित्तुविमलमनयइतिपाठः कथंभूताः
मृगाः वैमानिकशतसहस्रैः विमानैश्चरन्तिगच्छन्तीतिवैमानिकाः देवाः चरतीतिठक् तेषांशतानिशा
तानां सहस्राणितैः परिहृताः वेष्टिताः ७ ७ ७ ७ ७

रीका

381

६

॥ ॥
 रम् अतिशयेन स्वादुः स्वादीयान् अतिशयने ईयसुन् सचासौ सलिलभरश्चतं आतृप्तिपर्यंतं पंचम्यपाङ्गु-
 रिभिरितिसमासः पिबतांषानं कुर्वतां पाधातोः शतरिपाधेति पिबादेशः एतादृशानां जनानामानंदः निर्वा-
 णपदवीम् निर्वाणस्य कैवल्यस्य पदवीमार्गम् मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणेत्यमरः परिहसति उपहसति ६ इदा-
 नीं साक्षात्स्वयं स्नानमकुर्वतामपित्वयि अन्यसंबंधित्वेन स्वावयवपतने ते वामप्युत्तमलोकप्राप्तौ साक्षात्स्ना-

सुधातः स्वादीयः सलिलभरमातृप्तिपिबतां जनानामानंदः परिहसति निर्वाणपदवीम् ६
 प्रभाते स्नातीनां नृपतिरमणीनां कुचतटीगतो यावन्मातर्मिलितिवतो ये मृगमदः

यिनां किं वक्तव्यमित्याह प्रभातइति भोमातः प्रभाते उषसि प्रत्यूषो हर्षुरवं कल्पमुषः प्रत्यूषसौ अपि प्रभातं
 चेत्यमरः स्नातीनामर्थान्तवजले स्नानं कुर्वतीनाम् नृपतिरमणीनां राजसुन्दरीणां ब्राह्मणादिस्त्रीणां दारि-
 च्यबाहुल्यात् मृगमदो न मिलतीति उक्तम् नृपतिरमणीनामिति तारसांतु संपत्तिबाहुल्यात्स सुलभइति भा-
 वः कुचतटीगतः कुचाचांतस्य पांताः वास्तुगतः विद्यामानः तद्वशाद्वाज्जातिरुक्ष्णोऽङ्गीप् नदं त्रिषु इति

श्रीगणेशायनमः पितुः स्कंधे स्थित्वा विमलमुकुरा लोकनधियाहिमांशं व्याकर्षन् नहि भयविधूनेन मनसा
 विहं हित्वा वह्निं सरसमणिषु व्यागिरिभुवाशक्तं भीतो नीतो दिशतु बहुवः शंभुतनयः १ गंगे त्वद्वारिधाराभ
 वमरणजरापारवीरास्तु सारा राजदेवादि नारीविहरणविलसन्ती रनीरा तुषारा दैत्यारात्यंघ्रिचारा हरगिरि
 सुशिरोदेहभारातिधीरारूपेणाक्रांत सारा निजजनघृजिनौघौघहारा विहारा २ अंबा निजसुराक्रांत चं
 द्रविंबां नमाम्यहं केदारं वैरिसंदारं सुक्ताहारं च सुंदरम् ३ येनाकारिदशास्योदशमुरवहीनोपि बाणसं
 घैर्न वनजाया चौर्यकरो सोषो वतु जानकीकांतः ४ हरिरामं गुरुं नत्वा भास्करप्रीतये मया पीयूषलहरी
 व्याख्याक्रियते हियथामति ५ अत्रैवं श्रूयते कविर्जगन्नाथो दिल्लीवल्लभा श्रितस्तद्यवनीसंसर्गदोष
 भाकृसत्तृगंगायाः सकाशात् द्विपंचाशत्सोपानांतरित निजगृहे स्थितः सत्तत्रैव जान्हव्यागमनस्पर्शनेना
 त्मशब्दिकामयमानः सत्त काव्यं यशसेः श्रुते व्यवहारविदेशिचेतरक्षतये सद्यः परनिर्घृतये कांतासं
 मिततयोपदेशयुज इति काव्यप्रकाशोक्तेः शिवेतरक्षतिफलकगंगास्तुतिरूपं काव्यं चिकीर्षुर्विभविघाता
 यवस्तु निर्देशात्मकं मंगलमाचरन् स्वाभिमतं प्रार्थयते समुद्रमिति भोगंगे तेन वयुष्मदः षष्ठ्येकवच

नविशिष्टस्य तेमयावेकवचनस्येति ते आदेशः युष्मदर्थश्च संबोध्यः युष्मदः संबोध्यः स्वतंत्रः कतो अस्म
 दोवाच्यः इत्यभियुक्तोक्तेरित्याद्यन्यत्र विस्तरः तत्सलिलम् सलिलं भक्तजनपापादिनाशाय गच्छतीति स
 लिलंजलम् बलगतौ सलिलकलीत्युणादिसूत्रेण लब्धं सलिलं कमलंजलमित्यमरः एवं चाशिवशमनप्रार्थ
 नं युक्तमिति भावः नः अस्माकमाशिवमकल्याणम् शमयतु नाशयतु प्रार्थनायां लोट् तत्किम् यत्सलि
 लंसकलवस्तथायाः सकला चासौ वस्तुधा च सोर्वीतस्याः वस्तुधौर्वी वस्तुधरेत्यमरः यद्वा कलाभिः सहिता सक

समृद्धं सोभाग्यं सकलवस्तुधायाः किमपि तन्महैश्वर्यं लीलाजनितजगतः खंडपरशोः

ला वस्तुधनंधत्ते इति वस्तुधा सकला चासौ वस्तुधा च तस्याः किमपि अनिर्वचनीयममौल्यं वा समृद्धं बहुसौ
 भाग्यं शोभादायकम् अतिचतुरायाः सधनाया अपि पृथिव्याः गंगासलिलं विनानशोभेति लोकेऽपि अ
 तिचतुरायास्तादृकं नूपुराद्यलंकारसहिताया अपि प्रमदायाः कुंकुमकृष्णमणिभिर्विनानशोभाभवती
 त्यापामरप्रसिद्धं पुनस्तत्किम् यत् लीलाजनितजगतः लीलाविलासेन न तु श्रमेण जनितानि उत्पत्त्या

दितानिजगंति चतुर्दशभुवनानियेनसः तस्य खंडपरशोः खंडयतिरिपून्निहिनस्तीतिखंडः तादृशः परशुः
 शस्त्रविशेषोयस्यभूतेशस्य भूतेशः खंडपरशोरित्यमरः महेश्वर्यमहत्तदेश्वर्यमहाविभूतिभूतम् वि
 भूतिभूतिरेश्वर्यमित्यमरः सन्महदितिसमासेआइ. महदित्यात्वेवृद्धिः गंगासलिलमात्रसहायेनेश्वरेणवि
 लासादेवचतुर्दशभुवनानिकृतानीतिभावः लोकेपिक्वचनधनेसहायेसति लीलयाब्रह्मपुर्यादिकंनिर्माती
 तिप्रसिद्धम् पुनस्तत्किम् यत्श्रुतीनां श्रूयतेधर्मोयाभिस्ताः श्रुतयः चत्वारोवेदाः शुभ्रजीत्यादिनाक्तिन्

श्रुतीनांसर्वस्वसुकृतमथमूर्तस्मनसांसुधासौंदर्यतेसलिलमशिवनःशमयतु १

श्रुतिःस्त्रीवेदआम्नायइत्यमरः तेषांसर्वस्वसर्वचतत्त्वंचसर्वस्वं इदमेववेदानांधनमितिभावः यद्वा
 सर्वचतत्त्वंच आत्मा इदंसलिलमेववेदानाभात्मोतिभावः स्योजातावात्मानिस्वंप्रिषात्मीयेस्योस्त्रियां
 धनइत्यमरः पुनस्तत्किम् अथयत्स्मनसांरूपवर्णाम् रूपवर्णाः स्मनसइत्यमरः मूर्तसशरीरम्
 सुकृतंपुण्यम् स्याद्धर्ममस्त्रियांपुण्यश्रेयसीसुकृतंरुषइत्यमरः पुनस्तत्किम् यत्सुधासौंदर्यम् स

धेवामृतमिवसौंदर्ययस्यतत् अतिशब्धमित्यर्थः मधुरास्वादचिरजीवित्वादितत्कार्यकारीतिवा यद्वा सुधा
 सौंदर्यमितिवापाठः सुधेतिपृथक्पदम् चंद्रोसुरवमिति वत्सलिलविशेषणम् पुनः० सौंदर्यम् सम्यक् द
 र्शहिमाचलकंदरंतत्रभवंसौंदर्यम् अकार्येऽण् सौंदर्यमेवसौंदर्यमितिचातुर्वर्ण्यादित्वात् व्यञ् आदौ
 हिमाचलेप्रकाशितमितिभावः अथवासुधायाः सौंदर्यंभ्रातृरूपम् सौंदराद्यदित्यः अत्रदरस्मितमि
 तिश्लोकपर्यंतंशिरवरिणीछंदः तल्लक्षणंतु रसैरुद्वैच्छिन्नायमनसभलागः शिरवरिणीदत्तरत्नाकरोक्तं
 शिरवरिणीम्योस्सौन्दर्योत्तुरुद्रादितिपैंगलंचबोद्धव्यम् ननुछंदोत्तरंत्यत्कानेनैवछंदसाकिमितिच
 र्णनमितिचेत् अत्रोच्यते शिरवरिणीछंदसिजलदेवताकयगणस्यादौसत्त्वेन जलस्पर्शंरूपाभिमतफ
 लसिद्धिर्भविष्यतीत्याशयेन अशोकवनितान्यायेनवेति कृतधियोविदांकुर्वतु तदुक्तम् मौष्मिः
 श्रियमातनोति यजलं हृद्दीरवन्निर्मृत्तिसोवायुः परदेशदूरगमनंतव्योमशून्यंफलम् जःसूर्योरुजम
 दधाति विपुलांभेदुर्यशोनिर्मलंनानाकः स्मरवमीशितंफलमिदं प्राहुर्गणानांबुधा इति किमपितनू इत्ये
 कंपदंवा किमपि अनिर्वचनीयंमोक्षप्राप्तिरूपंफलंतनोति विस्तारयतीति किमपितनू तनुविस्तारेक्षि

धादुवङ् प्रोत्तुंगाः उन्नताः एतादृशास्तरंगाः ऊर्मयः भंगस्तरंगोर्मिर्वैत्यमरः भवतां भक्तजनानां दुरितभय
भंगाद्य दुरितंचमयंचतयोर्मिगायनाशायक्रियार्थोपपदेति चतुर्थी भवन्तु आशिषिलोद् कथंभूतास्तरंगा
उदंचन्मार्तेडस्फुटकपटहेरंबजननी कटाक्षव्याक्षेपक्षणजनितसंक्षोभनिवहाः हे शिवे रंचने शब्दकरोति
इतिसमस्या अलुक् हः शंकरे हरो हं सेरणरोमांचवाजिषु इति नानार्थमंजरी अबिरविशब्दे पचाद्यच् त
लुरुषे कृतीतिसमस्या अलुक् अप्येकदंतहेरंबलंबोदरगजानना इत्यमरः हेरंबस्य जननी माता पार्यती

(अपि द्रागाविद्यादुमदलनदीक्षायुरुरिह प्रवाहस्तेवारांश्चियमयमपारांदिशतुनः ३) उदंच

न्मार्तेडस्फुटकपटहेरंबजननी कटाक्षव्याक्षेपक्षणजनितसंक्षोभनिवहाः तस्याः कटाक्षाः अपां

गदर्शनानि कटाक्षोपांगदर्शनमित्यमरः स्फुटंचतकपटंचव्याजंच कपटोस्त्रीव्याजेत्यमरः स्फुटकपटेन हेरंब
जननी कटाक्षाः उदंचन् उदर्यग्रासुवन् योमार्तेडः अर्कः विकर्तनार्कमार्तेड इत्यमरः उदंचन् मार्तेडवत् स्फुटक
पटहेरंबजननी कटाक्षाः अतिरक्ता इत्यर्थः तेषां व्याक्षेपः विलंबः चिरकालपर्यंतं कटाक्षस्थितिरित्यर्थः यदा

व्याक्षेपः संबंधः तेन क्षणं क्षणपर्यंतं जनितः उत्पादितः तादृशः संक्षोभनिबहो भयसमूहो येषां ते पुनः कथं
भूताः अतएव हरशिरसि स्थाधारभूते महादेवमस्तु के त्वंगंतः कंपंतः इतस्ततो गच्छंतो वा त्वगिकं पने इत्य-
स्मात् उरव उरवीति दंडके पठितगमनार्थकत्वात् उभयार्थकत्वं क्वचित्तु उदंचन्मात्सर्येति पाठः तत्र सापत्य
भावादुदंचन्मात्सर्येणेति व्याख्येयम् ३ इदानीं त्वदाश्रयाश्रयासर्वसुरास्तृणप्राचीकृताः अधुना यदि

भवंतु त्वंगंतो हरशिरसि गंगा तनुषु वस्तुरंगाः प्रोत्संगादुरितभयभंगाद्यभवताम् ३ तवा
लंबादं वरसुरदलधुगर्वेण सहसामयासर्ववज्ञासरणिमथनीताः सुरगणाः त्वमेकार्थकरणो उदा-

सीनातर्हि अहं केषामग्रे रोदनं करोमीत्याह तवेति भो अंबजननि अंबार्थनद्योरिति ह्रस्वः तवालंबादाश्र-
यात् सुरदलधुगर्वेण सुरन् देदीप्यमानः अलधुर्महान् गर्वो हंकारो यस्य तेन मया सर्वे सुरगणाः अवज्ञा-
सरणिं अवज्ञायाः अवहेलनस्य सरणिस्तां सहसा अविचारेण नीताः प्रापिताः अत्र प्रधानकर्मण्यारव्येयेला-
दीनाहर्दिकर्मणामिति भाव्योक्तेः सुरगणरूपे प्रधानकर्मणिक्तः अतएवाभिहितत्वात् तत्र प्रथमेति दिक् भो

भागीरथि भगीरथस्येयं भामीरथी तत्संबोधनम् तस्येदमित्यणिदिद्वाणेति डीप् इदानीमुद्धारसमये यदि औ
 दास्यं उदासीनत्वं उद्धारानुकूलव्यापारशून्यत्वमित्यर्थः भजसि अंगीकरोषि तदा तर्हि निराधारः निर्गतः आ
 धारो यस्य सः एतादृशो ह मिह लोके केषां पुरः अग्रे रोदिमिरोदनं करोमि हा इति कष्टे रवे देवा इति त्वं कथय वद
 रुदिर् अश्रुविमोचने रुदादिभ्यः सार्वधातुके इतीद् देवानामवहेलनात्तैः त्यक्तः त्वमपि अस्मिन् समये यदि
 त्यजसि तर्हि मेकागतिरिति त्वमेव कथयेति भावः ४ पुनरपि प्रवाहरूपं स्मरन् पापहरणं प्रार्थयते स्मृतिमि

इदानीमौदास्यं भजसि यदि भागीरथि तदानिराधारो हारो दिमि कथय केषामिह पुरः ४ स्मृतिं या
 तां पुंसामेकतस्कृतानामपि च या हरत्यंतस्तद्रांतिमिरभिवचंद्रांशसरणिः - ति हे गंगे तव प्रवाहरूपाम्

तिः अकृतस्कृतानां अतीताद्यतनजन्मस्कृतपातकानां पुरुषाणामपि स्मृतिं स्मरणं याता प्रामासती चंद्रां
 शसरणिः चंद्रं स्यांशवः किरणाः तेषां सरणिः पंक्तिः सरणिः पद्धतिरित्यमरः तिमिरं अंधकारं यथा तथा तस्तं
 द्रां अंतः करणाजानालस्यं नाशयति यथा चंद्रोदयेन तमो नश्यति तथा तव स्मरणेन महापातकिनां तत्सदृशा

गंगाल-

५

नापातकं नश्यति पुनः मूर्तिः सकलाः सुराः देवाः तैः संसेव्यसलिला सेवनीयजला एतादृशी ते मूर्तिः म
मांतः संतापं अंतः करणस्थं त्रिविधं कायिकवाचिकमानसिकरूपं पापं च तत्कृतं संतापमाधिभूता ध्यात्मा
धिदैवं वाहरताम् तथा जाते जन्ममरणकष्टान्मुक्तः स्यामिति भावः ५ इदानीं राज्यत्यागपूर्वकं त्वत्तीरवा
सिनां त्यंभः पानेन जायमान आनंदः ततो न्यूनसुरवं मोक्षमुपहसतीत्याह अपीति भोजननिप्राज्यमपि प्रभूतमपि
प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमित्यमरः समुद्रांतमपीत्यर्थः एतादृशं राज्यं राज्ञः कर्मपुरोहितादित्याद्यैः प्रजापालनां

इयं सा ते मूर्तिः सकलसुरसंसेव्यसलिलाममांतः संतापं त्रिविधमपि पापं च हरतां ५ अपि प्राज्यं

राज्यं तृणमिव परित्यज्य सहसा विलोलद्वानीरं तव जननितीरं श्रितवताम् त्यक्तं सहसा तृणमिव परि

त्यज्य अनेन लोभाभावः सूचितः विलोलद्वानीरं विलोलंतः वायुना चंचलाः बानीराः वेतसवृक्षाः यस्मिन् त
त् वेतसपर्याये रथाभ्युपविष्टुलशीतवानीरं वंजुला इत्यमरः अनेन छाया निविडत्वं सूचितम् एतादृशं
तव तीरं कूलं रोधश्च तीरं चेत्यमरः श्रितवतां सेवतां सुधातः अमृतात् पंचम्यां तात सिल्स्वादीयः सलिलभ

दीका.

390

५

तृष्णी तथाचक्रोशः पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांश्चिवस्तुषिति ददानादाचीनलोपेतिषणीनिषेधात् पद।
 द्वितीया एतादृशीत्वंदहलोके केनतुलनीयाउपमेयासीतिनः अस्मान्कथयचद तादृशस्यकस्याप्यभावान्
 नाप्युपमेयासीतिभावः यद्वा केनब्रह्मणातुलनीयासि अपितु नेत्यर्थः ब्रह्मणोपि तादृशसामर्थ्याभावादि
 भावः तुलनिष्कर्षइतिधातोरनीयर् विष्णुरूपं वस्त्वितिपक्षेसारूप्यमुक्तिः प्रतीयते तदुक्तं श्रीमच्छंकराचार्यैः
 न्माध्याद्गुलांछनोगंरुडगः पीतांबरनिर्गतः नारायणंवाशिवंवाइतिवेतितत्किं यद्विष्णुपदंमहादानैः गजाश्व

अचिंत्यंतद्विष्णोः पदमखिलसाधारणतयाददानाकेनासित्वमिह तुलनीयाकथयनः ११ शिबिका

लादिरूपैः ध्यानैः चिन्तैकाग्रतयाचिंतनैः अपिचबहुविधवितानैरपिच बहुविधाः अनेकप्रकाराः येवितानाः क्रतवः क्रतु
 विस्तारयोरस्त्रीवितानंभिषुतुच्छकइत्यमरः बहुविधाः येवितानाउल्लोचास्तेः अस्त्रीवितानउल्लोचेत्यमरः घोराभि
 भयंकराभिः परमकष्टसाध्याभिर्वा स्तुषिमलतपोराशिभिरपि स्तुषिमलानिनिर्मलानि नतुमारणोच्चादनवशीकरण
 जनकानितादृशानियानितपांसि तेषाराशयः समूहाः तैरपिनलभ्यंनप्राप्यम् अर्हार्थलभधातोः पोरदुपधादिभि

गंगाल-
५

न
म
रि
रि
प्र

गंगाल-
१०

यत् पुनस्तत्किम् अचिंत्यं चिंतनं हेतुगोचरमिति भावः ११ इदानीं दर्शनं मात्रेण नृणां संसारमयहंशी-
त्वां शिवः पार्वत्यनुरोधे त्यागपूर्वकं निरंतरं शिरसि विभर्तीत्याह नृणामिति शोभागीरथि नेतवमूर्तेः ततो-
महिमानं परमदुर्धरकार्यकर्तृत्वरूपं माहात्म्यं इह लोकेकः निगदतु वदतु अपितु न कोपीत्यर्थः माहात्म्यबाहुल्य-
न क स्यापिवाणी प्रसराभावादिति भावः कथं भूतायाः मूर्तेः ईक्षामात्रादपि ईक्षैव ईक्षामात्रमिति मय-

नृणामीक्षामात्रा दपि परिहरं त्यागवभयं
शिवायास्तेमूर्तेः कइहमहिमानं निगदितु ॥

त्य
व
न

रव्यंसकात्समासः मात्रं कात्स्नर्येवधारणे इति कोशादवधारणं मात्रशब्दार्थः तस्मादपि नृणां नृचेत्य-
वैकल्पिकत्वाद्दीर्घाभावः भवभयं भवात्संसारद्वयम् हरं त्याः तदुक्तं गंगेत्यदर्शनान्मुक्तिर्न जानेस्म-
न जंफलमिति पुनः कथं भूतायाः शिवायाः शिवयतीति शिवा तत्करोतीति पयतात्पचाद्यचिराप त-

यद्वा शिवंकल्याणं अस्तीत्यस्याः सातस्याः यद्वा शिवो महादेवो भर्तृत्वेन अस्त्यस्याइति शिवोमोक्ष
 स्याइति पक्षचतुष्टयेपि अर्शआद्यच् शिवोमोक्षे महादेवोऽक्षरेक्षेमेजले शिवमितिशाश्वतः श्रीकंठः कपदः
 ग्रः कमर्दी श्रीकंठः शितिकंठः कपालमृदित्यमरः अमर्षम्लानायाः अमर्षेण कोपेन कोपक्रोधामर्षरोषइत्य
 रः म्लानाग्लानातस्याः एतानृशः गिरिभुवः गिरेर्हिमाचलात् भवतीतिगिरिभूः पार्वतीकिं प तस्याः प

अमर्षम्लानायाः परमननुरोधागिरिभुवो
 विहायश्रीकंठः शिरसि नियतं धारयति यां १२

ल्लुष्टं अनुरोधं अनुसूरणं विहायत्यत्कायांगंगां शिरसि नियतं निरंतरं यथास्यात्तथा धारयति विभर्ति स
 र्थेपिच सपत्नीभूतगंगायाः मस्तकधारणेन जातकोपायाः अपि पार्वत्याः सांतवनादिकं विहाय अधिकगुणव
 त्त्वामेव शिरसि विभर्तीति भावः लोके अपि अतिगुणवतो हीरकस्य मस्तकधारणं प्रसिद्धमेव १२ ७

इदानीं उन्मत्तादिभिरपि विनिन्द्यानि परिहर्थाणि अवाच्यानि यानि पापानि तन्नाशिनीत्वमेवेत्याह विनिन्द्या
 नाति भोगंगो उन्मत्तैरविचारकारिभिः विशेषेण निन्द्यानि निन्दितुं योग्यानि अपि च पतितैरपि प्रायश्चित्तादि
 भिः परिहर्थाणित्याज्यानि द्वात्यैः गर्भाधानादिसंस्कारहीनैः द्वात्यः संस्कारहीनः स्यादित्यमरः अ
 च्यानि वक्तुमयोग्यानि पिश्रुनैः कर्णेजपैः कर्णेजपः सूचकः स्यात्पिश्रुनोदुर्जनः खल इत्यमरः सपुलकं स

विनिन्द्या न्युन्मत्तैरपि च परिहर्थाणि पतितैरवाच्यानि द्वात्यैः सपुलकमपास्यानि पिश्रुनैः हरंती
 लोकानामनघरतमेनांसि कियतां कदाप्यश्नातात्वं जगति पुनरेकाविजयसे १३ रोमांचं यथा स्या

था अपास्यानित्याज्यानि एतादृशानि कियतां किं परिमाणमेषां ते कियंतः तेषां किमः संख्या परिमाणोऽति
 तिषतुष किमिदं स्यां वोयः बहूनामित्यर्थः लोकानामेनांसि यंत्यधो एभिस्तानि यंति गच्छन्ति प्रायश्चित्ता
 नावातानि एनांसि कलुषाणि इण् आगसीत्यसुण् कलुषं वृजिनै नोयमित्यमरः हरंती नाशयंती एका
 कदापि कस्मिन्नपि काले अश्नाता अखिन्ना एतादृशी त्वं जगति विश्वस्मिन् विजयसे सर्वोत्कर्षणाय

लोकेकश्चन कदाचित् एवकार्यं यदिकरोति तदाश्नांतो भवति बहुभिर्वा एकं महत्कार्यं कृतं चेत् सर्वे आंताः भवंति
 त्वंतु अस हाया द्वितीया सर्वेषां पापानि निरंतरं हरंत्यपि नश्नांतेति समापियापंदूरी करिष्यस्येवेति भावः १३
 इदानीं तव गुणानामेवायं दोषः यत् पृथ्वी तले शोकनाशाय स्वर्लोकात्पतंत्यास्तव निर्लोभोपिशिवः कपटस्थाप
 नमिषेण प्रतिग्रहं चकारेत्याह स्वर्लंतीति लोभागीरथि अवनितलशोकापहृतये अवन्त्याः पृथिव्याः तलं

स्वर्लंती स्वर्लोकादवनितलशोकापहृतये जटाजूटग्रंथौ यदुसि विनिबद्धा पुरभिदा अयेनि
 लोभानामपिमनसि लोभं जनयतां गुणानामेवायं तव जननि दोषः परिणतः १४

स्वरूपं अधः स्वरूपयो

रस्त्रीतलमित्यमरः तत्रयः शोकः तत्रापहृतिर्नाशः तस्यैव अपहृतिं कर्तुमित्यर्थः स्वर्लोकात् स्वर्लंती पतंती त्वं पुर
 रभिदा शिवेन जटाजूटग्रंथौ जटाजूटस्य कपटस्य ग्रंथिः तत्र यत् विनिबद्धा विशेषेण निरंतरं बद्धासि उपसर्गद्वयं क
 दापि अन्यत्र गमनाभावं बोधयति अये जननि निर्लोभानामपि निर्गतः लोभो येषां तेषामपिमनसि चित्ते लोभं
 इच्छां जनयतां कुर्वतां तव गुणानामेव दयादाक्षिण्यादीनामेवायं दोषः परिणतः प्रसृतः निर्लोभतया कदाप्यप

गंगाल.

१२

निग्रहकर्ताशिवः तवगुणलोभप्रशनेनैव अपूर्वप्रतिग्रहं चकारेति भावः १४ इदानीं सर्वेषां रक्षणं स्वमं परमो
पधं त्वमसीत्याह जडानिति श्री अं व इह कलौ जडान् अज्ञान् क्रियासु मंदानित्यर्थः जडो जड इत्यमरः अं
धान् चक्षुरिन्द्रियहीनान् पंगून् पादगतिहीनान् प्रकृतिबधिरान् प्रकृत्या स्वभावेन बधिरान् श्रोत्रेन्द्रियही
नान् शब्दश्रवणासमर्थानित्यर्थः उक्तिविकलान् उक्तिभिर्वचनैर्विकलाः हीनाः तान् पूर्वसदृशोतिसमासः
व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वच इत्यमरः वचधातोः क्तिनि वचिस्वपीतिसं प्रसारणं ग्रहग्रस्तान् ग्रहे

जडानंधान्यंगून् प्रकृतिबधिरानुक्तिविकलान् ग्रहग्रस्तानस्ताखिलदुरितनिस्तार
सरणीन्

रादित्यादिनवग्रहैर्ग्रस्ताः कवलिताः कृतपीडा इति यावत् तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे स्वर्क्षा
चंद्रखलास्त्रिंशत्तारिषु शतभाः सप्ताहगोष्ठः पुनश्चापुत्राक्षयधर्ममृत्युषुकविः स्वास्तत्रिकोणैर्गुरुः सौम्योऽयं
त्यसमेऽखिलाभगताः शतके नवेषु द्विगश्चंद्रोऽथो निजभाक्कमं न वत्ततं त्र्यद्वीषु शेषं न स इति अस्ताखिल
दुरितनिस्तारसरणीन् अखिलानि चतानि दुरितानि च पापानि तेषां निस्तारणं नाशनम् तस्य सरणिः प्राय

वीका.

396

१२

श्चिताद्याचरणमार्गः अस्ताऽविद्यमाना अखिलदुरितनिस्तारसरणिर्धैषांते तान् पापबाहुल्येन अविद्यमानप्रायश्चि-
त्तादीनित्यर्थः निलिंपैर्देवैः अनुपसर्गांल्लिंपेति सूत्रस्थेन नौलिंपैः संज्ञायामिति वार्तिकेन शः मुक्ताच्च स्वहस्तेन परि-
त्राणाभावात् अपिच निरयांतर्निरयस्य नरकस्य अंतर्मध्ये स्थान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियामित्यमरः
निपततः नितरांपतंतिते निपतंतः तान् एतादृशान् नरान् अनुव्यान् व्रातुं त्वं परमं उल्लूखं भेषजं औषधमसि भेष-
जौषधभेषज्यानीत्यमरः एवं च सर्वभेषजं त्वं सर्वांतर्गतस्य ममापि भेषजं भविष्यस्येवेति भावः १५ इदानीं क-

निलिंपैर्निर्मुक्ता नपिच निरयांतर्निततो नरानं वव्रातुं त्वमिह परमं भेषजमसि १५ स्वभावस्वच्छा-
नां सहजशिशिराणामयमपामपारस्ते मातर्जयति महिमा कोपि जगति ॥ पिलमुनिनिर्दग्धाः त्वत्संबं-

धवशात् स्वर्गे दिव्यदेहधारिणः सगरजाः सगरपुत्राः अद्यापि तव महिमानं अहो धन्या जान्हवी निधनंगता अ-
पिच यं यत्संगवशादीदृशा जाता इत्याकारकं गायंतीत्याह स्वभावेति भो मातः स्वभावस्वच्छानां स्वभावेन नि-
र्गेण नतु कृत्रिमेण स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाप्युपैतुरित्यमरः स्वच्छानां निर्मलानां सहजमनायासेन मणि-

काद्यसंक्षेपेण शिशिराणां शीतलानां उक्तं च कालिदासेन शैत्यं हि यत्सामकृतिर्जलस्येति एतादृशीनांते अपांवा
 राम् आपः स्त्रीभूम्नि वारिवारि इत्यमरः अपारः अमर्यादः अयं कोपि विलक्षणो महिमा माहात्म्यं जगति जयति स
 र्वोत्कर्षेण वर्तते सगरजाः सगरराजपुत्राः अनवद्यकृतिभूतः संतः न अवद्यागर्ह्य अनवद्यास्तत्या अवद्यपण्ये
 निसूत्रेण गर्हायां अवद्येति निपातितम् तादृशी चासौ द्यकृतिश्च तां विभ्रतिते एतादृशाः संतः अतएव स्फुटपुलक
 सांद्राः संतः स्फुटाः प्रकटाः ये पुलकाः रोमांचाः तैः सांद्राः निबिडाः संतः महिमानं अद्यापि सुदार्पिता गायांति व

सुदार्पिता गायांति द्यतलमनवद्यकृतिभूतः समासाद्याद्यापि स्फुटपुलकसांद्राः सगरजाः १६

दंतीत्यर्थः किं कृत्वा द्युतलं दिवस्तलम् दिवउदित्युत् द्योदिवोद्वेस्त्रियामित्यमरः समासाद्य अधिष्ठित्यसगरेण
 हि अश्वमेधकरणाय अश्वो विनिर्मुक्तः तत्संरक्षणाय स्वपुत्राः नियुक्ताः स अश्वः इंद्रेण चौर्येण पाताले नी
 तः सगरपुत्राः अपितदानयनाय तत्र गताः तैरसर्वेकपिलेन निर्दग्धाः पश्चात् सगीरयेन स्वर्गात् गंगामानीय
 जीविता इति स्पष्टं रामायणादौ १६ इदानीं स्वत्यपापिनां दोषापनुत्तयेभिर्जगति गोदावर्यादीनि बहूनि ती

यानिसंति अतीतप्रायश्चित्तानांतु दोषहरणे त्वत्सदृशीत्यमेव समर्थेत्याह कृतेति भोजननिकृतक्षेत्रेन स्कान-
कृतानि शुद्धाणि अत्यानियतां दुष्प्रक्षणादीनि एनां सिपापानियैस्ते तान् शेषादिष्माषेति कप् अथ पापाचरणानंत-
रं द्वादशितिशेषं संतसमनसः संतसंपश्चात्तापयुक्तं मनोयेषांते तान् एतादृशान् नरान् समुद्धर्तुं आचरितपापात् दूरी-
कर्तुं त्रिभुवनतले त्रयाणां भुवनानां समाहारस्त्रिभुवनं तद्वितार्थेति समाहारे द्विगुः पात्रादित्वात् स्त्रीत्याभावः
तस्य तलं तत्र तीर्थनिबहाः तीर्थानां गोदावर्यादि तीर्थानां निबहाः समूहाः संति वर्तते भोजननिप्रायश्चित्तप्रसर-

कृतक्षेत्रेन स्कानश्च द्वादशितिसंतसमनसः समुद्धर्तुं संति त्रिभुवनतले तीर्थनिबहाः

णपथातीतचरितान् प्रायश्चित्तस्य पापनाशनसमर्थधर्मविशेषस्य प्रसरणमाचरणंतस्य पंथामार्गः वादः पंथाश्च मार्गश्चेति त्रिकांडमंड-
नः ऋक्पूरब्धेति समासांतो अप्रत्ययः प्रायश्चित्तप्रसरणपथान् अतीतं अत्यंतगतं चरितं येषांते तानपि बहुका-
लं बुद्धिपूर्वकं महत्यापाचरणेन अविद्यमानप्रायश्चित्तानपीत्यर्थः उक्तंच सुज्ञाचार्यैः सकृत्तिन ईषत्यापे प्रायश्चि-
त्तरघूतमप्रोक्तम् अपयाति मासुदीक्ष्य प्रायस्तदपीह गौरिचव्याप्रमिति एतादृशानपि नरान् दूरीकर्तुं आचरितपा-

पादुर्द्धुत्वमिवत्वत्सहशीत्वमेवविजयसे अत्रोपमानोपमेयत्वंगंगायाएव तत्फलं तु अन्यात्वत्सहशीनास्ती
ति अतएवात्रानन्वयालंकारः तदुक्तम् उपमानोपमेयत्वंयदैकस्थैववस्तुनः इंदुरिंदुरिवश्रीमानित्यादौतदन
न्वयइति प्रायश्चित्तशब्दे प्रायस्यचित्तिचित्तयोरितिपारस्करगणपठितसूत्रेणस्तुतिनिवृत्तः सचरूढ्यायोगेन
चपापनाशनसमर्थविशेषधर्ममाचष्टे प्रायश्चित्तशब्दश्चायंपापक्षयार्थेनैमित्तिके कर्मविशेषेरुदइत्याहुःसंप्र
दायविदोनिबंधकारादयः योगस्वांगिरसादर्शितः प्रायोनामतपः प्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते तपोनिश्चयसंयुक्तं
अपिप्रायश्चित्तप्रसरणपथातीतचरितान्तरान्दूरीकर्तुंत्वमिवजननित्वंविजयसे १७
निधानंधर्माणांकिमपिचविधानंनवमुदांप्रधानेतीर्थानाममलपरिधानंत्रिजगतः ॥
प्रायश्चित्तंतदुच्यते अस्यार्थः अनुष्ठितेनद्वादशवार्षिकादिना अवश्यंपापंनिवर्ततइतिविश्वासोनिश्चयः तेनसं
युक्तंव्रतानुष्ठानलक्षणं तपः प्रायश्चित्तमित्यलंबिस्तरेण १७ इदानीमनेकगुणविशिष्टत्वेनपापहरणक्षमंनवव
र्षधर्मपापनाशयतुइतिप्रार्थयते निधानमिति श्रौतमिति धर्माणांवेदेनप्रयोजनमुद्दिश्यविधीयमानार्थानां तदुक्तं
जैमिनिना चोदनालक्षणार्थाधर्मास्तेषांनिधानंस्थानंनिधीयतेस्थाप्यतेयस्मिन्नितिधाधातोः करणाधिकरणयोश्च

तिल्युद् चपुनः नवमुदानवाश्चताः सुदश्चतासां नूतनहर्षाणां किमपि विधानं जनकं गंगादर्शनेन विलक्षणा हर्षाणां
 यंते इत्यनुभवसिद्धं कर्तृकर्मणोरिति कर्मणिषष्टीउभयत्रचपुनः तीर्थानां प्रधानं चपुनः त्रिजगतः त्रयाणां जगतां
 समाहारः त्रिजगत् तस्य तद्वितार्थेति समाहारे द्विगुः अमलपरिधानं अमलं निर्मलं च तत्परिधानं चामलपरिधा-
 नं अधोऽंशकं अंतरीयोपसव्यानपरिधानान्यधोऽंशक इत्यमरः यथा लोके कस्यचिद्दसनहीनस्य न शोभात
 था एतद्विना त्रिजगतीत्याकृतं चपुनः बुद्धेर्मनीषायाः बुद्धिर्मनीषाधिषणाधीः प्राज्ञाशेषुषीमतिरित्यमरः समा-

समाधानं बुद्धेरथरवलुतिरोधानमधियांश्चियामाधानं नः परिहरतु तापं तव वपुः १८

धानं नानादुष्टकल्पनानाशकमित्यर्थः अथानंतरम् अधियांनिर्बुद्धीनां तिरोधानं अपिधानं तेषामदृश्यमिति
 भावः अपिधानं तिरोधानं पिधानाच्छादनानि चेत्यमरः अथ श्रियां लक्ष्यामाधानं स्थापकम् मोक्षादिलक्ष्मीसंपा-
 दकमित्यर्थः एतादृशगुणविशिष्टं तव वपुः शरीरं गानं चपुः संहननं शरीरमित्यमरः नः अस्माकं तापं परिहरतु १८

इदानीं कार्यासक्ततयायः तव वियोगो जातः अयं ममैव अपराध इत्याह पुर इति भो मातः मातृत्वेनापराधः सोढ
व्य इत्याकृतं एवं ममैव एष निश्चयार्थः मंतुः अपराधः अस्तीति शेषः कोसावित्याकांक्षायामाह इह लोके तव वियो
गः स्नानाद्यसंबन्धः यत् अभूत् अतः कारणात् क्षणमपि क्षणमात्रमपि करुणा दद्यात्पचामयि कर्तव्येति शेषः का
रुण्यं करुणा धृतेत्यमरः अपराधमवनेमूलमाह कथं भूतस्य मम द्रविणमदिराघूर्णितदृशां द्रविणमेषमदिरा

पुरोधावंधावंध्रविणमदिराघूर्णितदृशां महीपानां नानातरुणतररवेदस्य नियतम्

उन्मादकारित्वात् यद्वा द्रविणंचमदिराचताभ्यां घूर्णिति घूर्णनयुक्ते भ्रमित इत्यर्थः तादृश्यो दृशो येषां ते दृक् दृ
ष्टीचेत्यमरः नाना अनेकेषां अव्ययत्वात् वष्ट्यालुक् एतादृशानां महीपानां मही पान्ति ते महीपाः राजानः ते
षां अग्रे नियतमेव धावंधावंधावित्वाधावित्वा धावुगतिश्च ज्योरिति धातोरासीष्ण्येण सुत्वेति णसुलिङ्गि
त्वं तरुणतररवेदस्य अनिवायेन तरुणाः तरुणतरः तादृशाः रवेदः क्षमो यस्य तस्य यद्वा नानातरुणतररवेदस्य

त्येकं पदम् नाना अनेकविषयः तरुणतरः रवेदोयस्य पुनः कथं भूतस्य स्वहितशतहंतुः स्वस्यैव हितानि पथ्या
 नितेषां शतं तस्य हंतानाशकः तस्य अतएव पुनः कथं भूतस्य जडधियः जडाधीर्यस्य तस्य १९ पूर्वस्या विधेयेत्यु
 क्तं इदानीं किं विषयिणी दयेत्याकांक्षायां तव जलं मम पुनः भवनमेव दूरीकरोतु इति प्रार्थयते मरुदिति सोमा
 तः ते तव जलं मम जगन्नाथस्य जननजालं जननस्य जन्मनः जनुर्जननजन्मानीत्यमरः तस्य जालं समूहः तत्तज्जालं
 समूहः अनाय इत्यमरः जरयतु नाशयतु ज्वयो हानौ स्वार्थे णिजंतः जनी जृष इति मित्वे मितान् ह्रस्व इत्युपधा ह्रस्वः क
 ममेवायं मंतुः स्वहितशतहंतुर्जडधियो वियोगस्ते मातयं दिह करुणानः क्षणमपि १९ मरुलीला
 लोललुहरिलुलितां भोजपदलीसवलसां रुद्रातच्छुरणविसरत्कौंकमरुचि
 यं भूतं जलं मरुलीलालोललुहरिलुलितां भोजपदलीसवलत्पांसुद्रातच्छुरणविसरत्कौंकमरुचि
 मरुतः वायोः लीलाविलासः तेन लोलं त्यश्चला यालहर्यः वीचयः ताभिः लुलितानि लोलानि यानि अंभोजानि
 कमलानि तेषां पदलीसमूहः तस्याः सवलंतः पतंतो ये पांसवः रजांसितेषां द्रातः समूहः तस्य छुरणं अंगलेपः तेन
 विसरंती प्रसरणशीला तादृशी कौंकमरुचिर्दीर्घिर्यस्य तत् कमलरजः पतनेनात्यंतसारकमिति भावः पु० सुरस्त्री

वक्षोजक्षरदगरुजं बालजटिलं सराणामिन्द्रादिदेवानां स्त्रियः इन्द्राण्यादयः तासां वक्षोजाः स्तनाः तेष्वयः क्षरन्
पतन्त्यः अगरुजं बालः कृष्णचंदनपंकः वंशकागरुराजार्हेत्यमरः निषद्वरस्तुजं बालः पंकस्त्रीत्यमरः तेन जटि
लंसजटंजटाशब्दात्तुदादित्यादिलक्ष्पु० जंबालं जंबालः पंकः अस्त्रियस्मिन्नतत् यद्वा जंबालः शैवालं अस्त्रिय
स्मिन् यद्वा जंबालाः सदनद्रुमाः धत्तूरवृक्षादित्यर्थः ते संत्यस्मिन्नतत् तथा च कोशजंबालः शैवले पंके जगले मदन

सुररन्ध्री वक्षोजक्षरदगरुजं बालजटिलं जलं ते जंबालं मम जननजालं जरयतु २० समुत्पत्तिः प
द्मारमणपदपद्मामलनरयान्निवासः कंदर्पप्रतिभटजटाजूटभवने

दुग्दतिपक्षत्रयेपि जंबालशब्दात्
त्वर्थीयो अर्श आद्यचूमरुहिलालोललुहरीत्यत्र संहितायां तोलीतिलः कौंकुमरुच्योः समासं कृत्वा पश्चादिसरं
तीशब्देन समासे पुंवद्भावः तालव्या अपि दंत्याश्च शंबुसूकरपांसवः इति हि स्तुकोशात् तालव्योपि पांशुशब्दः २० इदानीमुत्पत्तिस्था
ननिवासस्थानव्यापारसौष्टवेन जगदपेक्षया तव उत्कर्षो वर्तत इति आह समुत्पत्तिरिति भोजननिजगतः विश्वस्मा
त्तवोत्कर्षः आधिक्यं कस्माद्धेतोर्न जागर्तुनास्ताम् अपितु सर्वस्माद्धेतोरुत्कर्षो वर्तत इत्यर्थः उत्कर्षप्रतिपादक

हेतूनाह समुत्पत्तिरिति तवसमुत्पत्तिः सम्यगुत्पत्तिः उद्भवः पद्मारमणपदपद्मामलनरयात् पद्मायाः लक्ष्म्याः
लक्ष्मीः पद्मालयापदोत्पत्तिः रमणः पतिः विष्णुः तस्य पदं चरणकमलं तस्यामलनरवः तस्माद्भवति जनिकर्तुरित्य
पादानत्वम् तव निवासः स्थितिः कंदर्पप्रतिभटजटाजूट भवने कंदर्पस्यानंगस्य कंदर्पोदर्यकोनंगइत्यमरः प्र
तिभटः प्रतिपक्षी शिवः तस्य जटाजूटः कपर्दः सागवभवनंगृहं तत्र वर्तत इति शेषः अथानंतरं तवायं व्यासंगः उ

अथायं व्यासंगो हतपतितनिस्तारणविधौ न कस्मादुत्कर्षस्तव जननिजागर्तिजगति २१ नगोऽप्यो
यांतीनां कथयत दिनीनां कतमया पुराणां संहर्तुः सुरधुनिकपर्दो धिरुरुहे ॥

द्योगः हतपतितनिस्तार
णविधौ हताः शत्रुभिः शस्त्रादिनामारिताः प्रायश्चित्तिनः तेषां निस्तारणं उद्धारः तस्य विधिः करणं तत्र वर्तत इति शेषः
विधिर्यिधाने देवैश्चेत्यमरः २१ इदानीं हरशिरसि निवसन्त्याः विष्णुपदोद्भूतायाः तवोपमेया कापिनदीनास्तीत्या
ह नगोऽप्यइति भोजननि कविभिः पंडितैः संख्यावान्यंडितः कविरित्यमरः तव तुलालेशः तुलायाः उपमायाः
लेशः लवः लवलेशकणाणवइत्यमरः यस्यां दीयेत तादृशी कावर्तते अपितु न कापीत्यर्थः ननु कृष्णादयो बद्धो ब

तेतिइतिचेत्तत्राह नगोप्यइति नगोप्यः पर्वतेप्यः नगोप्याणिष्वन्यतरस्यामितिपाक्षिकप्रतिभान्नचोनलोपाभावः
यांतीनामागच्छतीनांमध्येयतश्चनिर्धारणमितिषष्ठी कतमयातदित्यापुराणांनगराणांसंहर्तुर्दाहकस्यशिव
स्यकपर्दः जराजूदः अधिरूढः अध्यारूढः नगोप्योयांतीनांतदिनीनांमध्येकयावातदित्याश्रीभर्तुःविष्णोःपद
कमलंचरणपंकजंसलिलैः अक्षालिधोतमितित्वंकथय अर्थात् अस्मान्प्रतिवद एवंच तत्कार्यकारणाभावात्

कयाचश्रीभर्तुःपदकमलमक्षालिसलिलैस्तुलातेशोयस्यांतवजननिदीयेतकविभिः२२विध
तांनिःशंकंनिरचधिसमाधिंविधिरहोसुरवंशेषेशेतांहरिरविरतंचतुहः॥

इदमेवमनसिनिधायत्वामहंशरणांगतइत्याकृतं अक्षालीत्यत्रचिण्मायकर्मणोरितिकर्मणिचिण् आदौपूर्वाद्धि
योजयित्वापश्चादुत्तरार्द्धयोज्यम् २२ इदानीमिवजननिमनोरथदायिनित्वयिसत्वांब्रह्मादीनांप्रयोजनमेवनास्ती
त्याह विधत्तामिति भोजननि जनयतिविश्वमुत्पादयतिइति जननीविश्वमाता तत्संबोधनं जगतिविश्वस्मि
न् कामानां मनोरथानांकर्मणिषष्ठी सवित्रीउत्पादयित्रीयदिजननीविश्वमाता त्वंजागर्तिअस्तितर्हिविधिः

विदधाति विश्वमिति विधिः ब्रह्माविधात्रो वेधचेति वेधादेशो सिप्रत्ययश्च निरवधिसमाधिनिर्गतः अवधि
 र्यामादिरूपामर्थादायस्य तादृशो यः समाधिः चित्तहन्तिनिरोधस्तन्निःशंकं निर्गताशंकायस्मिन् कर्मणि यथा
 भवति तथा मयि निर्व्यापारे जगदुत्पत्तिः कथं भविष्यतीति शंकारहितमित्यर्थः विधत्तां करोतु हरिः हरति सर्वे
 षांदुःखमिति हरिः अचदरित्यौणादिकोऽः शेषे स्वरवं यथा स्यात्तथा शेताम् निद्रां करोतु सुखमित्यनेन निद्रां
 गजनकः जगद्रक्षणरूपोपाधिः मास्त्विति सूचितम् हरः हरति विश्वमिति हरः पचाद्यच् शिवः अविरतं निरं

कृतं प्रायश्चित्तेनैरलमथ तपोदानयजनैः सवित्रीकामानां यदि जगति जागर्ति भवति २३

तरं यथा स्यात्तथानृत्यतु नृत्यं करोतु अविरतमित्यनेन मध्ये कार्यंतरचित्ततथानृत्यविरामो मास्त्विति सूचितं प्रा
 यश्चित्तेनैः कृतं स हस्तेन शक्तिं करणाभावात्तानि व्यर्थं नीतिभावः अथानंतरं तपोदानयजनैः तपोसिद्धिच्छां
 द्रायणादीनि दानानि गजाश्वादीनि यजनानि देवपूजायागादीनि तैरलम् तैः साध्यं नास्तीति भावः गम्यमानं क्रि
 यांप्रतिकारकत्वात् तृतीया अहो इत्याश्चर्ये अनेकेषां कार्यमेकैव त्वं करोषीत्याश्चर्यम् २३ ७ ७

गंगाल.
१८

इदानीं अनाथ इत्यादिविशेषयुक्तोहं स्नेहाद्रिमित्यादिविशेषेण युक्तां त्वां प्राप्तोस्मि अतस्त्वं स्वमहत्त्वयोग्यं कु-
र्वित्याह अनाथ इति भोगंगे अथ ययं शिशुः श्यतिदिनेदिने कृशो भवतीति शिशुः शावकः शः किल्मन्वञ्चत्या-
दिसूत्रेण साधुः पृथुकः शावकः शिशुरित्यमरः मातरं जननीं त्वां प्राप्तोस्मि इह विषये त्वं समुचितं सम्यगुचितं यो-
ग्यं विदध्याः कुरुशरणा गतबालं मां मातृत्वान्वात्यगोतिभावः कीदृशोहं कीदृशीं त्वां अनाथः दीनः स्वाम्यंतराभा

टीका

५०८

अनाथः स्नेहाद्रिं विगलितगतिः पुण्यगतिदां पतन् विश्वोद्धर्त्री गदविगलितः सिद्धभिषजं

यवानित्यर्थः स्नेहाद्रिं स्नेहेन प्रीत्या आद्रिं क्लिन्नां आद्रिं सांद्रं क्लिन्नमित्यमर पुनः कीदृशोहं कीदृशीं त्वां विग-
लितगतिः विगलितानष्टागतिः गमनं यस्य सः यद्वा विगलिता पापबाहुल्येन नष्टागतिः पुण्यलोके गतिः ग-
मनं यस्य सः पुण्यगतिदां पुण्येषु गतिः तां ददाति सातां यद्वा पुण्येषु पुण्यलोकेषु गतिदां पु० पतन् पतितः वि-
श्वोद्धर्त्री उद्धारकर्त्री त्रिभुवनविधातुश्च कलह इति वत् शेषषष्ठ्या समासः एवं च विश्वांतर्गतस्य मयोद्धारं करि

१८

रिष्यस्येवेतिभावः पु० मदविगलितः गर्दैः आतंकैः रोगैरित्यर्थः विगलितः विशेषेणगलितः जर्जरितः यद्भांत
 कगदाबाधाः शब्दाः पर्यायवाचका इति सिद्धभिषजंसिद्धोषधदंसिद्धवैद्यरूपा मित्यर्थः रोगहार्यगदंकारोभिष
 कुवैद्योचिकित्सक इत्यमरः पु० तृष्णाकुलितहृदयः तृष्णायापिपासया आकुलितं व्याप्तं हृदयं यथयसः स्त
 धासिंधुं स्तुधाया अमृतस्य सिंधं समुद्रं यद्वा स्तुधायाः सिंधुं देशं यद्वा स्तुधायाः सिंधुं नदीं तथा चामरः देशेनद
 विशेषेभ्यो सिंधुर्नासरिति स्त्रियामिति अत्रपरिकरालंकारः साभिप्रायविशेषणानां सत्त्वात् तदुक्तं कुवलया

सुधासिंधुं तृष्णाकुलितहृदयोमातरमयं शिशुः संप्राप्तस्त्वामहमिह विदध्याः समुचितम् २४

विलीनो वै वैवस्वतनगरकोलाहलभरोगतादूतादूरं क्वचिदपि परतान् मृगयितुम् नंदे अलंकारः परिकरः

साभिप्राये विशेषण इति २४ इदानीं च दारभ्य तव कथा मूलोक्तमागता तदारभ्य यमनगरकोलाहलः शान्तः तदूता अ
 पिदूस्देशंगताः विमानसंघश्च देववीथीर्विदलयतीत्याह विलीन इति भोजननियदवधियदारभ्य ते तव कल्याणी क
 ल्याणकारिका कथामही मंड समगात् इणोगालुडीति गादेशो गतिस्थेति सिचो लुक् तदारभ्य वैवस्वतनगरकोला

हलभरः वैवस्वतस्यांतकस्य वैवस्वतोंतकइत्यमरः नगरं पुरं तत्र कोलाहलभरः कलकलसमूहः कोलाहलः कलक
लइत्यमरः विलीनः विशेषेण लीनः गुप्तअभूदिति शेषः विशेषश्च कस्मिन्नपि काले ईषदपि नास्तीति पूर्वं तत्र पाणि
गमनेन तेषां ताडनात् कोलाहलः स्थितिः इदानीं तु तत्कथाश्रवणमाहात्म्येन पापाभावात् कस्यापि तत्र गमना
भावेन ताडनाद्यभावादिति भावः दूता अपि अर्थात् यमसंदेशहारका अपि स्यात्संदेशहरो दूतइत्यमरः कचिद्दे
शे परेतान् शवाच्यगयितुं अन्येषां दूरंगताः यस्मिन्देशे तत्कथाश्रवणं नास्ति तत्र गता इत्यर्थः ननु यमनगर

विमानानां ब्राह्मणो विदल्यति वीथीं दिविषदां कथाते कल्याणीयदवधिमहीमंडलमगात् २५

गमनाभावे तत्कथाश्रवणिनः केगच्छंतीति चेत्तत्राह विमानानां विशिष्टं आनयंति ये ते विगतमानं वापेषांते वि
मानाः व्योमयानानि व्योमयानं विमानो रूढीत्यमरः तेषां ब्राह्मणो भिकरः स्तोमो धनिकरब्राह्मणेत्यमरः दिविषदां दिविमी
दंति ते दिविषदो देवाः तेषां शहलविशरणगत्थयसादने धितिधातोः सत्सु द्विषेति क्विप् लृट् क्त्यांचेति डेरत्तुक् सु
षामादित्वात् षत्वं वीथीः मार्गान् देवगमनमार्गानित्यर्थः विदल्यति विशेषेण दल्यति विदारयति त्यक्तथाश्र

५११
 यणमाहात्म्येनसर्वेषांविमानैर्गमनात् चारंवारंविमानसंबंधात् खनितानिव करोतीत्यर्थः २५ इदानींतवजल
 कणाः कामक्रोधज नितज्वरदग्धशरीरिणामस्माकंसंतापशमनं कुर्वीतिप्रार्थयते स्फुरदिति दिव्यसरितः दि
 विआकाशेभवादिव्या भवार्थेदिगादित्याद्यत् स चासौसरिचतस्याःगंगायाःमरुदुल्लासलहरीछटाचंचत्पाथः
 कणसरणायः मरुतः वायोरुल्लासः संबंधः गमनंवा लससंश्लेषणगमनयोरितिधातोर्भावेघञ् तेनयाल्लहर्घः

स्फुरत्कामक्रोधप्रबलतरसंजातजटिलज्वरज्वालाजालज्वलितवपुषांनः प्रतिदिनं हरंतांसंता
 पंकमपिमरुदुल्लासलहरीछटाचंचत्पाथः कणसरणयोदिव्यसरितः २६

तासांयाच्छटाः परंपराः ना
 मिश्रंच त् उद्धत यत्पाथः उदकं कबंधमुदकं पाथः इत्यमरः तरयकणाः तुषाराः तेषांसरणायः पंकयः नः
 अस्माकंकमपि औषधादिभिरसाध्यतया अपहर्तुमशक्यमपिसंतापंहरंतांनाशयंतु कथंभूतानांनः प्रतिदिनंदि
 नेदिने इतिप्रतिदिनमव्ययंविभक्तीतिसूत्रेयोग्यतावीप्सापदार्थानतिघनिसादृश्यानीतिचत्वारोयथाशब्दार्थाः त
 ववीप्सायां अव्ययीभावः स्फुरत्कामक्रोधप्रबलतरसंजातजटिलज्वरज्वालाजालज्वलितवपुषां कामोभिलाषः कामः पंच

शरः स्मृत इत्यमरः क्रोधः क्रोधमर्षः क्रोधमर्षोष इत्यमरः स्फुरन्तौ देदीप्यमानौ चतौ कामक्रोधौ चताभ्यां प्रचलत
रमति शयितं संजातः उत्पन्नः अत एकजदिलः शिरसावान् एतादृशो योज्यः तस्य ज्वालाः अर्चयः तासां जालं समूहः
तेन ज्वलितं दग्धं तादृशं वपुः शरीरं धेष्वांतेषाम् २६ पूर्वजलकणाः संतापं हरन्तामित्युक्तम् इदानीं तापबाहुल्यात् कणा
नां कथं तत्संभवतीति चेत् तव जलानां संघातः अस्माकं तापशमनं करोत्विति प्रार्थयते इदमिति भोजननि श्री

इदं हि ब्रह्मांडं सकलभुवनाभोगभवनं तरंगैर्यस्यांतर्लुठति परितस्तिंदुकमिव स एष श्रीकंठप्रवितत

जटाजूटजदिलो जलानां संघातस्तव जननितापं हरतु नः २७

कंठप्रविततजटाजूटजदिलः प्रविततः विस्तृतः

सचासौ जटाजूटश्च श्रीकंठस्य प्रविततजटाजूटः तेन जदिलः सजटः एतादृशः स एषः तव जलानां संघातः समुदायः
नः अस्माकं तापं हरतु सकः यस्य जलानां संघातस्यांतर्मध्ये सकलभुवनाभोगभवनम् सकलभुवनानां चतुर्दशभुव
नानां आसमंतात् भोगः स्वरं भोगः सुरवे स्त्र्यादिभृतावित्यमरः यद्वा सकलभुवनानां आभोगः परिपूर्णता आ
भोगः परिपूर्णतेत्यमरः तस्य भवनं गृहम् एतादृशमिदं ब्रह्मांडं तरंगैः सह सहयुक्ते प्रधाने इति सूत्रेण तृतीया प

रितस्तिदुःखमिव तिदुःखस्यफलंतिदुःखम् तिदुःखः स्फूर्जकमित्यमरः तेंबुणीतिभाषायां प्रसिद्धिः लुठति लुठसंश्लेषणे तुदादिः हीति आश्चर्येयस्मिंश्चतुर्दशभुवनधारब्रह्मांडमपि स्थितं सोपिशिवकपर्दे स्थित इत्याश्चर्यम् अत्रोत्तरोत्तरमुत्कर्षस्य सत्त्वात् सारालंकारः तदुक्तं अप्यस्य दीक्षितैः कुवलयानंदे उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सार इत्यभिधीयत इति २७ इदानीं ननु ते तीर्थांतराणि शिवादिदेवांश्च विहाय मामेव कीं स्तोषीति चेत् तीर्थानि मदुत्तरणा विधौ लज्जन्ते शिवाद्यश्च कर्णे हस्तं स्थापयन्ति त्वंतु मातृत्वेन दययामां पुनानानि तेषां पापनाशनाभिमाननाश

त्रयं ते तीर्थानि त्वरितमिह यस्योद्धतिविधौ करं कर्णे कुर्वत्यपि किल कपालि प्रभृतयः ॥

यसीत्याह त्रयंत इति श्रीअनुकंपाद्रौतदये अंब अनुकंपादयातया आर्द्रौतदयं यस्याः सा तत्संबोधन् एतादृशि अंबजननि अंबत्वेन त्यागानर्हता तं इमंतवसमीपे वर्तमानं मां जगन्नाथं पुनाना पुनानि तच्छीला ताच्छील्येशा न च पवित्रीकुर्वाणा इयं त्वं तेषां तीर्थादीनां अधमथनदर्पे अधस्य पापस्य मथनं नाशनं तस्य दर्पः गर्वः तंदलयमि विदारयसि नाशयसीत्यर्थः एतावत्कालपर्यंतं तेषां परमगर्वः स्थितः ययं सर्वेषां पापनाशनं कर्मः इदानीं तु ममप

रमपातकिनः तद्वस्तेन उद्धारणाभावात् त्वया उद्धारणस्य कृतत्वात् तेषां गंगागत इति भावः ननु तेषां हस्तेन कि-
मित्युद्धारणं न भवतीति चेत्तत्राह तं कम् इह यस्य उद्धृतिविधौ उद्धृतेः विधिः करणं तत्र विधिर्विधाने देवे चेत्समरः ती-
र्थानि गोदावर्यादीनि त्वरितं यथाभ्यासं यथा महापातकिनो मम दर्शनसमय एवेति भावः अप्रपन्ते लज्जितानि भवन्ति सह-
स्तेन महापातकिनो ममोद्धारणाभावात् लज्जेति भावः पुनस्तं कम् यस्योद्धारणविधौ कपालिप्रभृतयोपि कपालीप्रभृतिः

इमं तं मामं च त्वमियमनु कं पार्द्र हृदये
पुनानासर्वेषामघमथ न दर्पदलयसि २८

आदिर्येषां ते विष्णुवादयोपि कर्णे हस्तं कुर्वन्ति स्थापयन्तीत्यर्थः सहस्तेन एतस्योद्धृत्य भावात् एतस्य किमपि न श्रोत-
व्यमित्याशयेन कर्णे हस्तन्यास इति भावः करं कर्णे इत्येकवचनं तु द्वितीयकर्णे न श्रोतव्यम् यदि सहस्तेन एतदी-
यं कार्यं भविष्यति चेत्करिष्यामः नो चेन्नैत्येतदर्थबोधनाय २८

इदानीं अपरिमित संशयेन पापाचरणे निवृत्तेश्चांडालानां समूहेरपित्यक्तानां पापानामाकरैः पुनातुं यत्नं कुर्व
 त्यास्तवस्तुतिं कर्तुं नरपशहरहं कथं शक्नुयामित्यहंकारपरिहरणव्याजेनाह श्वपाकानामिति भोजननि मासुद्ध
 र्त्विपरिकरं कटिबंधं विवेकमारंभं यत्नं वा प्रगाढगात्रैकबंधं विवेकारंभयोरिति विश्वः यत्नारंभोपरिकराविति
 त्रिकांडशेषः घटयंत्याः कुर्वत्यास्तवस्माधांस्तुतिं कर्तुं नरपशहरिवेति व्याघ्रादित्यात्समासः सर्वा नविशो
 षेण पश्यतीति पशुः हिताहितज्ञानशून्यः मूर्ख इति यावत् एतादृशो हं कथमिव केनापि प्रकारेण समर्थः

श्वपाकानां प्राप्तेरमितविचिकित्साविचलितैर्विमुक्तानामेकं किल सदनमेनः परिषदां ॥

अपितु न कथमपीत्यर्थः मन्मतिमांघ्रात्तत्तदगुणानामपारत्वाच्चेति भावः अहो इत्याश्चर्यं परमपातकिनं मां
 पुनातुं यत्नादिकं करोषीत्याश्चर्यम् कथं भूतं माम् अमितविचिकित्साविचलितैः अमिता अपरिमिता बद्धी
 त्यर्थः साचासौ विचिकित्सा च इतः परं पातकानि कर्तव्यानि वानवेत्याकारः संशयः विचिकित्सा तु संशय
 इत्यमरः यद्वा विचिकित्सा जुगुप्सारव्योबीभत्सरसस्थायी भावः कितसंशय इति धातोर्गुप्तिच् किञ्च

इति सनिसन्धेर्गिरिति द्वित्वे गुरोश्च हल् इत्यप्रत्यये दाप् अमितविचिकित्सायाश्च लिङ्गैः पातकान्निवृत्तैः एता
दृशैः श्वपाकानां श्वानं पचति तेष्वपाकाः चांडालाः यद्यपि पचादिगुणेश्वपचैति अजंते निपातितम् तथापि
न्यक्कादिगणेश्वपाकशब्दस्य पाठात् पक्षे कर्मण्यणिकुत्वम् निषादश्वपचावन्ते वासिचांडालपुल्कसा इत्यम
रः तेषां व्रतैः समूहैः न त्वैकेन द्वाभ्यां वा विमुक्तानां विशेषेण मुक्तानां विशेषश्च मनः पूर्वकल्पकानां न तु लोकल

अहोमासुद्धर्तुजननिघटयंत्याः परिकरं तव श्लाघां कर्तुं कथमिव समर्थो नरपशुः २९ न को ल्येता
वंतरवलु समयमारभ्य मिलितो यदुद्धारादारा द्वयतिजगतो विस्मयभरः ॥

ज्जयेति एतादृशीनामेनः प
रिषदां एनसां पापानां परिषदः सभाः समूहा इत्यर्थः तासामेकं अद्वितीयं सदनं गृहं किल निश्चयेन प्रसिद्धो वा
आश्चर्ये वा एतादृशमपि पापिनं मां पुनातुं उक्तं आसीत् आश्चर्यम् २९ इदानीं कस्य चित्प्रहापातकिनः समुद्धरणेन ज
गतः आश्चर्यसंपादनीयमिति तव महती च्छास्थिता सा एतावत्कालपर्यंतं तादृशस्य कस्यचित्पातकिनः अप्राप्ता
नैव पूर्णा अहंतु तादृशे च्छां सफली कर्तुं प्राप्नोस्मि अतः समुद्धरणेन स्ये च्छासाफल्यं कुर्विति प्रार्थयते नेति भो

अंब एतावतं समयमारभ्य एतावत्कालपर्यंतं कोपिकश्च न पातकी न मिलितः न प्राप्तः मयेति शेषः आरात् यदु
 हारात् यस्योद्धारस्तस्मात् जगतः विस्मयभरः भवतीति ते मनसि चिरकालं बहुकालं स्थितवतीति स्थितवतीति
 स्थितवती तां मिमां पूर्वोक्तामीहामिच्छां सफलयितुं असफला सफला भवति तथा कर्तुम् भृशादित्यात्
 क्यङ्मा निनोश्चेति पुंस्त्वम् तुमुन् अयमहं जगन्नाथः संप्राप्तः अस्मीति शेषः नः अस्मान्प्रणयपापानि

इतीमांसीहान्ते मनसि चिरकालं स्थितवती मयं संप्राप्तोऽहं सफलयितुं मं वप्रणयनः ३० श्वरुत्ति
 व्यासंगो नियतमथ मिथ्या प्रलपनं कुतर्कं च भ्यासः सततपरपेशून्यमननम् ॥

उपसर्गादसमासेपीति णत्वम् अंबेत्यनेन तव जननित्यं चेदहं तव पुत्रः एवं च मातुरिच्छासत्पुत्रेण मया सफली
 कर्तव्येति सत्पुत्रधर्म एवायमिति सूचितम् ३० इदानीं ममानेकदुष्टगुणान् भ्रत्वा त्वां विना अन्यः कश्चन मम सु
 खनिरीक्षणमपि न कुर्यादित्याह श्वरुत्तीति भो मातः श्वरुत्तिव्यासंगः शूनः वृत्तिः इतस्ततोऽभ्रमणं उच्छि
 द्भ्रक्षणाचरणादितद्भ्यासंगः उद्योगः मया कृत इति शेषः अथानंतरं नियतं नियमेन मिथ्या प्रलपनं अस

त्यानर्थकमपिभावणंकृतं मत्तापोनर्थकं वचदत्यमरः परमपुण्यशीलेन युधिष्ठिरेण सकृन्विथ्योक्तमिति तज्ज
न्यपापवशादंतरिक्षगस्तद्वधः भूमौ लभ्यति स्पष्टं महाभारते मया तु सत्यसागपूर्वकं सर्वदेवतकृतमिति मत्स्याप
संख्येयनेति आहृतम् कृतकेषु कुत्सितानां परस्त्रीगमनपरगृहहारादिरूपकर्मणां तर्काः ऊहाः तेषु यद्वा कुत्सि
ताश्च ते तर्काश्च तेषु यद्वा साक्षाद्भविष्याद्याप्रमतिपादकत्वे न परजयेच्छया च कुत्सितास्तर्काः तर्कशाल्म
यंथाः तेषु अभ्यासोपि कृतः सततपरपेशून्यमननमपि कृतं पिशूनस्य सूचकस्य भावः पेशून्यं द्वैजिह्वं परेषां पेशू

अपिश्चापं श्रावं समतु पुनरेवं गुणगणान्वृते त्वत्कोनामक्षणमपि निरीक्षेत वदनम् ३१

शून्यंतस्य मननंचित्तनम् अभ्यासमिति यावत् सततं निरंतरंच तत् पेशून्यमननंच तदपि कृतं एवं प्रकारेण मम
तु पुनर्गुणगणान् श्रावं श्रावं श्रत्वा श्रत्वा त्वहते त्वां विना अन्यारादिति सूत्रेण ऋते योगे त्वदिति पंचमी कोना
मक्षणमपि वदनं अर्थात् मम मुखं निरीक्षेत पश्येत् अपितु न कोपीत्यर्थः तव तु मातृत्वेन दया बाहुल्यादीदृश
स्य मम मुखं निरीक्षणमावश्यकमेवेति भावः तदुक्तं श्रीमच्छंकराचार्यैः कुपुत्रो जायत क्वचिदपि कुमातान्न भवती

इदानीं यस्य मनुष्यस्य नेत्राभ्यां परमरमणीयं तव शरीरं नृसंघस्य कर्णाभ्यां तव लहरी कोलाहलश्च न श्रुतः तस्य नेत्रे व्यर्थे कर्णो च व्यर्था वित्याह विशालाभ्यामिति अत्र यस्य तस्येत्यध्याहारः भोजननियमस्य मनुजस्य मानवस्य मनुजमानवानरा इत्यमरः याभ्यां नेत्राभ्यां परमरमणीया अति सुंदरी अनेन दर्शने कारणं सूचितं एतादृशी तव तनुः शरीरं न आलीढानसादरमवलोकितं तस्य मनुजस्य विशालाभ्यां आकर्षा विस्तृताभ्यां आभ्यां नयनाभ्यां कृत्वा

विशालाभ्यामाभ्यां किमिह नयनाभ्यां रवलुफलं नयाभ्यामालीढा परमरमणीया तव तनुः अयं हि न्यकारो जननि मनुजस्य श्रवणयो र्ययो मतिर्या तस्तव लहरि लीला कलकलः ३२

इह भूलोके किं फलं न किमपीत्यर्थः यद्वा इह नालीढेति योजना यस्य ययोः श्रवणयोः कर्णयोरंतर्मध्ये तव लहरि लीला कलकलः लहरीणां लीला क्रीडा तया कलकलः कोलाहलः कोलाहलः कलकल इत्यमरः इह नयातः न प्राप्तः तस्य तयोः श्रवणयोः अयं श्रवणरूपः न्यकारः धिक्कारः अस्ति निशेषः रवलुनिश्चयेन यद्वा ययोः श्रवणयोः अंतर्मध्ये तव लहरि लीला कलकलः नयातः ताभ्यां श्रवणाभ्यां कृत्वा किं फलम् न किमपीत्यर्थः परंतु अयं अदर्शनाश्र

वणरूपन्यक्कारोमनुजस्यनखिंद्रियाणाम् इन्द्रियव्यापारस्यगनुव्यापाराधीनत्वादितिभावः तदुक्तम् कर-
णंहिकर्तृकमिति एतत्पक्षेयस्यतस्येतिनाध्याहारः नाश्यामित्यस्यचाध्याहारः अहंतुसर्वदेवतवतनुं
पश्यामि लहरीशब्दचशृणोमि अतोममनेत्रकर्णेनव्यर्थमित्याकृतम् एवंचशीघ्रमांपुनीहीति भावः अत्र
विनोक्तिश्चनिरलंकारः त्वद्दर्शनंविनानयनयोः त्वत्तुहरिकोलाहलश्रवणंविनाश्रवणयोश्चस्मयीयत्वस्यफ-
लप्रश्रुधिकाराभ्यां व्यंजनात् ३२ इदानींपुण्यवंतोविमानैः सुरपुरंस्वच्छंदंयांतिपापिनरक्तपराधीनाः संतो

विमानैः स्वच्छंदंसुरपुरमयंतेसुकृतिनः पतंतिद्राक्पापाजननिनरकांतः परवशाः॥

नरकमध्येपतंतीतिकोटिद्वयंयत्रदेशेत्वंनासितत्रसंभवति यत्रतुनिखिलपापनाशिनी त्वमसि तत्रद्वितीय
कोटेरभावात् आद्यकोटिरेवसंभवतीत्याह विमानैरिति भोजननिरसकृतिनः पुण्यवंतः विमानैः सुरपुरं सुरा-
णांदेवानांपूर्णगरीताम् यद्वा सुराणांपुरंनगरंस्वर्गं स्वच्छंदं यथास्यान्नथानतुतदुणादिवशेन अयंतेगच्छंति
पापाः पापरूपाः जीवाः पापबाहुल्येनपापपुरुषयोस्त्रिसुनिव्याकरणमितिबदभेदः यद्वापापमस्तियेषांतेपापाः

इतिमत्वर्थे अर्श आद्यन् अतएव पापोहं पापकर्माहमित्यादिप्रयोगाः संगच्छंत इतिदिक् पापमर्हतीतिवापर
 वशाः संतः यमनगरगणाधीनाः संत इत्यर्थः नरकांतः नरकस्यांतर्मध्ये द्वाकूशी ध्वंयमनगरगमनसमय एवेत्यर्थः
 पतंति भोमातः अयं विभागः विषयव्यवस्थातस्मिन्नशतमयसूतौ अशतमययी अकल्याणप्रचुरासूतिः तनु
 र्यस्यतस्मिन् स्त्रियाः पुंवदिति पुंवद्भावः देशस्याशतमयत्वं तत्र तव स्थिते रभावादेव एतादृशे जनपदे देशे नी
 वृज्जनपदो देश इत्यमरः अस्त्विति शेषः तस्मिन्नशतमयसूतौ जनपदे अयं विभाग इति योजना तस्मिन्क

विभागोयंतस्मिन् अशतमयसूतौ जनपदे नयत्रत्वं लीला दलितमनुजाशेषकलुषा ३३

स्मिन् यत्र जनपदे दलितमनुजाशेषकलुषा मनुजानां मनुष्याणां अशेषकलुषं समस्तपापं दलितं नाशितं मनुजा
 शेषकलुषं ययासा एतादृशीत्वं नासि यत्रत्वं दलितमनुजाशेषकलुषा सती नासीति वा योजना एवं चार्थादेता
 दृशीत्वं यत्रासि तत्रकस्यापि यात किन अभावात् सर्वेपि विमानैः सुरपुरं गच्छंतीति आद्यकोटिरेव स्थितेति भावः
 अत्र परिकरालंकारः दलितमनुजाशेषकलुषेति साभिप्रायविशेषणस्य सत्वात् तल्लक्षणं तु पूर्वमुक्तम् ३३

इदानीं समस्त महापातकिनोपि मरणसमये त्वयि शरीरं त्यक्तवन्तः संतः उत्तमलोकं गच्छन्तीत्याह अपीति अ-
 नयेते इत्यध्याहारः पूर्वश्लोकात्पापा इत्यनुवर्तते तथा चैवं योजना भो अंब तेषां पापिनः पुरुषाः अंते मरणस-
 मये त्वयि ननु शरीरं विहाय संत्यज्य अतनुदानाध्वरजुषाम् नतनु अल्पमित्यतनु महत् तच्च तद्दानं च तेन ये ध्वराः
 सर्वस्वदक्षिणा यज्ञाः यज्ञः सर्वोऽध्वरो याग इत्यमरः यद्वा अतनूनि महानिदानानि येषु ते च ते अध्वराश्च यद्वा
 अतनुदानानि चाध्वराश्च यद्वा नतनुः कोपः तेन यानिदानानि अध्वराश्च ननुः कोपे त्वच्चिरम्नीस्यान्निषले विरले

अपि मंतो विप्रानपिरतमुशंतो गुरुसतीः पिबंतो मेरेयं पुनरपि हरंतश्च कनकम् ॥

कृश इति मेदिनी तावज्जुषंति सेवन्ते कुर्वन्तीत्यर्थः ते अतनुदानाध्वरजुषः तेषां उपरि उपरिलोके कीडंति विहरं-
 ति महादानयागप्राप्य लोकोपरितनलोकं गच्छन्तीत्यर्थः तथा च गंगातनुत्यागादेवोत्तमलोकप्राप्तौ परमे-
 स्वरसाध्यमहादानयागेषु न किंचिदधिकं फलमिति भावः ते के ये पापाः विप्रानपि ब्राह्मणानपि अविरतं नि-
 रंतरं यथास्यात्तथा इदं सर्वक्रियान्वयि मंतिते मंतः हनधातोः शतरिगमहनेत्युपधा लोपः नलोपेति षष्ठीनि

षेधादिप्रानित्यादिद्वितीया पुनः तेके ये गुरुसतीः गृणातिबोधकं करोति गुरुः कृग्रोरुच्चेत्युणादिसूत्रे
 णगृशब्दे इत्यस्मात् कुप्रत्ययः उकारश्चांतादेशः तथा चोपनयनादर्वाचीनसंस्कारपूर्वकं वेदाध्यापको मंत्रो
 पदेशश्च गुरुः स्यान्निषेकादिक्कदुरुरित्यमरः तस्य सत्यः पतिव्रताः स्त्रियः सती साध्वी पतिव्रतेत्यमरः ताः उ
 शंतः वशंति इच्छंति ते उशंतः वशकांतो अदादिः तत्र हि कांतिरिच्छेत्युक्तम् तस्माच्छतरिग्राहिज्येति संप्र
 सारणम् यद्वा गुरोः पितुः सतीः मातृरित्यर्थः यद्वा गुरोः श्रेष्ठपितृव्यप्रातृमातृमातुलादेः सतीः यद्वा गुरोः बृह

विहाय त्वस्यंते तनुमतनुदानाध्वरजुषामुपर्येव कीदंत्यखिल सुरसंभावितपदाः ३४

स्यंतः सतीः तरय एकस्त्रीत्वे पिजात्यभिप्रायेण बहुवचनमिति यथा कथंचिद्योज्यम् तथा चानेकार्थकोशः गुरुः
 पिता गुरुः श्रेष्ठो गुरुः स्वरपुरोहितः दुर्वहोपि गुरुः प्रोक्तो गुरुः शिल्पाभिसेवक इति पु० ये मैरेयं सीधुम् मैरेयमास
 वः सीधुरित्यमरः पिबंतः पानं कुर्वंतः पु० ते के ये कनकं सुवर्णं सुवर्णं कनकमित्यमरः हरंतः चोरयतः कथं भूताः ते अ
 खिलस्वरसंभावितपदाः अखिलसुरैः समस्तदेवैः संभावितं संभावनायुक्तं कृतं पूजितमिति यावत् तादृशं पदं चरणं

येषां ते बहुवचनां तेन समासः यद्वा अखिलसराणां संभावितं प्राप्तं तादृशं पदं स्थानं ये स्ते समीपे विशेषेण इति
 ज्ञापकाव्यधिकरणपदो बहुव्रीहिर्वाकर्तव्यः संपूर्वकभूधातोर्णिजंतात्कः उपसर्गबलादुक्तार्थलाभः ३४ इदा
 नीमहान् चोरः पुनरपि नराणां प्राणहारकोपि वायुः त्वलुहरि संबंधमाहात्म्येन त्रिभुवनं पवित्रीकरोतीत्याह अ
 लभ्यमिति भो अंब सोऽपि परचौर्यपरघाताहारित्वादिगुणयुक्तोऽपि पवमानः प्रभञ्जनः पवमानः प्रभञ्जन इत्यमरः
 त्वदीयानां तव इमाः त्वदीयाः युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां वंचेति चाच्छः प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति त्वादेशः तासां लीला

अलभ्यं सौरभ्यं हरति सततं यः सुमनसां क्षणादेव प्राणानपि विरहशस्त्रक्षतभृतां

चलितलहरीणां लीलया चलिताः चंचलाः गच्छंती वा चलगतावित्यस्मात् गत्यर्था कर्मकेत्यनेन कर्तरि क्तः ए
 तादृश्योयाः लहर्त्यः तासां व्यतिकरात् संबंधा त्रिभुवनं जगन्नयं पुनीते पवित्रीकरोति अहहेत्यद्भुते अहहेत्यद्भु
 ते रवे इत्यमरः ननु देवोऽपि वायुः कथंचौर्यादिगुणयुक्त इत्याकांक्षायामाह सकः यः पवमानः सुमनसां पुष्पा
 णां स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरः अलभ्यमन्यत्र चौरैरप्राप्यम् अनेन चौर्येवायोः कौशल्यमावेदितम् एतादृशं

सौरभ्यंसौगंधंनियतंयथातथा हरतिचोरयति पुनःसकःयःविरहशस्त्रक्षतभृतांविरहवस्त्रयादिवियोगएवश
स्त्रंमारकत्वात् यद्वा विरहश्चशस्त्रंचविरहशस्त्रे ताभ्यांयत्क्षतंतत् बिभ्रतितेविरहशस्त्रक्षतभृतःतेषां
क्वचित्तुविरहशस्त्रक्षतत्वादामितिपाठः तत्रविरहशस्त्राभ्यांक्षतंक्षतयुक्तंकृतम् विदारितमितिपावत् तादृ
शंक्षतयेषामितिसमासः यद्वा विरहशस्त्रयोःक्षतंयस्मिन्नितिव्यधिकरणपदोबहुव्रीहिः तादृशंक्षतयेषाम्
विरहशस्त्रक्षतयुक्तंक्षतयेषामितिशाकपार्थिवादित्वान्मध्यमपदलोपिसमासोवा तेषांप्राणानपि अस्मू

त्यदीयानांलीलाचलितलहरीणांअतिकरात्पुनीतेसोपिद्रागहृहपवमानस्त्रिभुवनं३५.

नपि पुंसिभूभ्यसवः प्राणाइत्यमरः क्षणादेवक्षणमात्रेणैवनियतंयथास्यात्तथाहरति एतादृशःदुष्टोवायुःश्रे
ष्ठःत्वत्तुहरिसंबंधमहात्म्येनमहत्कार्यंकरोतीतिभावःउक्तंचहनूम न्नाटके येमज्जंतिनिमज्जयंतिचपरांस्तेप्र
स्तरादुस्तरेचोर्द्ध्वीरतरंतिवानरभटान्संतारयंतेपिच नैतेप्रावगुणानवारिधिगुणानोवानराणांगुणाःश्रीम
दाशरथेःप्रतापमहिमासोयंसमुज्जंभतइति लोकेपिदुष्टःप्रभुर्भूत्यत्वसंबंधमहात्म्येनमहत्कार्यंकरोतीतिप्रसि

इमेव ३५ इदानीं केचन लोकाः परकार्यसंपादकाः संतिकेचनपवित्रात्मानः संतः परलोकप्रणयिनो भवन्ति अ
 हंतुत्वधिस्थापितलोकद्वयभरः सन्स्वरूपेन निद्रां करोमीत्याह कियंत इति भो मातः कियंतः कति सरव्याकाः
 एके साधारणालोकाः इह जगति नियतं लोकार्थघटकाः लोकानां जनानां अर्थाः प्रयोजनानि अर्थैरे विभवा
 अपीत्यमरः तेषां घटकाः संयोजकाः संति यद्वा इह कियंतः एके लोकार्थघटकाः संतः परलोकप्रणयिनः पर
 लोकं प्रणयन्ति प्रार्थयन्ति ते यद्वा परलोकं प्रकर्षणं यन्ति गच्छन्ति ते परलोकप्रणयिनः संतीति योजना इह लो

कियंतः संत्येके नियतमिह लोकार्थघटकाः परे पूतात्मानः कतिच परलोकप्रणयिनः

के परकार्यसंपादनजन्यपुण्येन स्वर्गलोकं गच्छन्ति एवं च तेषामयं लोकः परलोकश्च समीचीन इत्याहूतम् परे चा
 न्येच कति यद्वा कति परे च पूतात्मानः संतः पूतः तपः सेवनादिना पवित्रः आत्मा येषां ते एतादृशः संतः नियतं
 परलोकप्रणयिनः संति भो मातः अयं जगन्नाथस्तु पुनः शब्दस्वर्थः तव रूपान्तः यंचम्यं तात्तसिद्ध इत्याहेतोः
 शश्वन्निरंतरं स्वरूपं यथा स्यात्तथा शेते निद्रां करोति शश्वदित्यनेन कदापि अन्यन्न करोति स्वरूपमित्यनेन त

त्रैवममस्वरूपं नान्यत्रेति सूचितम् ननु एवं च लोकद्वये तव का गतिरिति चेन्न ब्रह्म कथं भूतो यं त्वयि निहितलोकद्वयभरः
 त्वयि भवत्यां लोकद्वये हल्लोके परलोके च भरः सर्वेभ्यो उत्कृष्टतानिहितः स्थापितः लोकद्वयभरो येन सः भरः उद-
 रपोषणं वा दुष्पृञ्धारणपोषणयोरित्यस्मादचीतिदिक् ३६ इदानीं ननु रे पापनिवृत्तये मां स्तोषितत्रादौ पापमेव
 किमर्थं करोषीति चेत् त्वया स्वपतिताश्लीलशवशकलसमुदायपरित्राणं यथा क्रियते तथा मया पिपापं क्रियते स्व-
 स्वभावस्य सर्वैरपि दुष्परिहारित्वादित्याह भवत्याहीति भो अंब ब्राह्म्याधमपतितया ब्राह्म्याश्च अधमाश्च ब्राह्म्याध-

सुरवंशे ते मातस्तवरवल्लुकपातः पुनरयं जगन्नाथः शश्वत्त्वयि निहितलोकद्वयभरः ३६ भवत्या
 हि ब्राह्म्याधमपतितयारवंडपरिषत्परित्राणः स्नेहः श्रुत्य धितुमशक्यः रवलुयथा ॥

माः ब्राह्म्याः संस्का

रहीनाः अधमानीचाः ते पतिताः यस्यां सा तया आहिताग्नादित्वात्पतितशब्दस्य परनिपातः यद्यपि पतेः सन्नितनिपति-
 इत्यस्य वेदकत्वात् निष्ठायां यस्य विभाषेति इणनिषेधः प्राणेति तथा द्वितीयाश्रितानीतपतितेति निपातनाद्भवति
 एतादृश्या भवत्या त्वया रवंडपरिषत् परित्राणस्नेहः रवंडानामर्थान् स्वपतितशवशकलानां भित्तशकलरवंडे वा पुंस्य

द्वेर्द्विसंशक इत्यमरः परिषत्समुदायः तस्याः परित्राणं पालनं तत्र स्नेहः प्रेम प्रेमानाप्रियता हार्दं प्रेमस्नेह इत्यमरः
 श्लथयितुं त्यक्तुं यथाशक्यः खलु निश्चयेन एवं दुरितनिवहे दुरितस्य पापस्य निवहः समूहः तत्र ममापि प्रेमाप्रियता अ-
 स्तीति शेषः यतो यस्मात् कारणात् जगति सर्वैरपि अयं स्वभावो निसर्गः स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चैत्यमरः दुष्परि-
 हरः दुःखेनापि परिहर्तुं मशक्यः अस्तीति शेषः दुःखशब्दे उपपदे हरतेः ईषदुःखितसूत्रेण खलु यद्वा दुरितनिवहजग-
 तीति योजना यात्याधमपति तयेत्यनेन तेषामपि रक्षणोक्तिं वक्तव्यं पुण्यवतामित्यावेदितम् रवंडमित्यनेन अवयव

ममाप्येवं प्रेमादुरितनिवहेष्वं जगति स्वभावो यं सर्वैरपि खलु यतो दुष्परिहरः ३७

स्यपालने किं वक्तव्यम् अवयविनः इत्याशयः परिषदित्यनेनैकमपि न त्यजत इति भावः दुरितनिवहेत्यनेन बहुषु पातके-
 षु ममेच्छानत्वे कस्मिन् द्वयोर्वेत्यावेदितम् अत्र निन्दयास्तुत्यभिव्यक्तेर्वाजस्तुत्यलंकारः तदुक्तं कुपलया नन्दे इति
 वाजस्तुतिर्निन्दस्तुतिभ्यांस्तुतिर्निन्दयोरिति समयथाविवेकलेशोपिन ते रामचंद्रणोरिहून् हतान् स्वनाशकान् शी-
 घ्रं पापिनो नयसे दिवमिति अत्रारीन् दिवं नयसे इत्युक्त्या भक्तान् वश्यं नयसे इति स्तुत्याभिव्यक्तिः ३७ ६७

इदानीं गंगा तांडवविधिं वर्णयन् स्वतापशमनं प्रार्थयते प्रदोषेति त्रिदशतदिनी तांडवविधिः त्रिदशानां देवानां तदिनी
गंगा तस्याः तांडवमृतं दुना तच्छास्त्रप्रवर्तकाचार्येण प्रोक्तं तांडवं नाट्यं तेन प्रोक्तमित्यणि आर्गुण इति गुणः तांडवं
नटनं नाट्यमित्यमरः तस्य विधिः करणं विधिर्विधाने देवैश्चेत्यमरः तापं अर्थाद्भक्तजनसंतापं यद्वा पूर्वश्लोकान्ममे
त्यनुवर्तते तथा च मम तापं तिरोधत्तां अंतर्धानं गमयतु नाशयत्वित्यर्थः तांडवसामग्रीमाह कथं भूतस्त्रिदशत
दिनी तांडवविधिः प्रदोषांतर्नृत्यपुरमथनलीलोद्भूतजटातटाभोगप्रेरवल्लुहरिभुजसंतानविधुतिः प्रदोषस्य सूर्या

प्रदोषांतर्नृत्यपुरमथनलीलोद्भूतजटातटाभोगप्रेरवल्लुहरिभुजसंतानविधुतिः बिलकोडकी
डज्जलडमरुटंकारस्रग्भगास्तिरोधत्तां तापं त्रिदशतदिनी तांडवविधिः ३८ स्नानंतरं षट्घटिकात्मककाल

स्यांतर्मध्ये नृत्यं कुर्वन् स चासौ पुरमथनश्च शिवश्च तेन लीलया उद्धृताः उत्फूर्ध्वधृताः इयं नृत्यचेष्टा एतादृश्यः याः
जटाः संयताः केशाः जटास्थास्तं यतालका इति कोशः तटे आभोगः पतनात्मकः संयोगसंबंधः नृत्यपुरमथनली-
लोद्भूतजटानां तटाभोगः तेन प्रेरवंत्यः गच्छंत्यः चंचलावायालहर्यः वीच्यः ता एव भुजाः संतानं च विधुतिश्च संतानवि

धुतीसंतानादीर्घीकरणंविधुतिः कंपः भुजात् संतानविधुतीयस्मिन्सप्रदोषांतः इदं समस्तं व्यस्तं वा उक्तप्रदोषलक्ष-
णे प्रमाणं तु त्रिमुहूर्तप्रदोषः स्यात् भानावस्तंगते सतीति हेमाच्छाद्यदाहृतं वचनं बोध्यामिति दिक् संतानेत्यत्र संपूर्वक-
धुञ्ज् कंपने इत्यस्मात् स्त्रियां क्तिन् पुनः कथं भूतः त्रिदशतटिनीतांडविधिः बिलक्रोडकीडज्जलडमरुदंकारस्तभगः
बिलस्यपिवरस्यक्रोडं अर्थात् मध्यः ननाक्रोडं भुजांतरमित्यमरः तत्रकीडत्विहरत् यज्जलंतदेवडमरुः वा द्यविशेषः
दक्केत्यर्थः वाद्यप्रभेदाडमरुमुडुडिंडिमझझराइत्यमरः तस्य तेन वायः दंकारः शब्दविशेषः तेन स्तभगः शोभनं

संदैवत्वय्येवार्पितकुशलचिंताभरमिमं यदि त्वं मामंबत्यजसि समये स्मिन् स्तविषमे ॥

स्तुष्टुवाभ

गंघ्रीर्यस्यसः भगंघ्रीकाममाहात्येत्यमरः सुंदरइत्यर्थः क्वचित्तदक्रोडेति पाठः ३८ इदानीं सर्वदाभवत्यांस्थापित
कुशलचिंताभरं मां त्वं विषमे अस्मिन् समये यदि त्यजसि तर्हि अतः परं भुवनत्रये तव विश्वासं कोपिन कुर्यात् तव करु-
णाचनिराधारास्यादिति गंगायाः भयप्रदर्शनेनाह संदैवेति भो अंबसंदैवसर्वदैवत्वय्येव भवत्यामेव एवेत्यनेन तीर्थी-
तरं व्यावर्तयति अर्पितकुशलचिंताभरं कुशलस्य क्षेमस्य कुशलं क्षेममस्त्रियामित्यमरः तस्य चिंता कथं मम कुशलं

भविष्यतीत्याकारिकानस्याभरः आधिक्यं बद्धीचितेत्यर्थः भरः समूहो वा अपरितः स्थापितः कुशलचित्ताभरो येन
 सः तंगंगैव समं कुशलं करिष्यतीति मन्यमानं इत्यर्थः इमं त्वत्समीपे वर्तमानमेतादृशं मां स विषमे सतरामत्यंतं विष
 मोदुः सहः तस्मिन् अतिकठिन इत्यर्थः यद्वा विषंगरलं मय ते ददातीति विषमः तस्मिन् मे इ प्रणिदाने इत्यस्य आदेश
 उपदेशे शितीत्यात्वे आतोनुपसर्गे क इति आतो लोपः इति चेत्त्याकारलोपः एतादृशोस्मिन् समये यदि त्यजसितदात
 हिं अयं विश्वासः गंगाशरणागतकुशलकर्त्रीत्याकारो निश्चयः त्रिभुवनतुलात् त्रिभुवनस्य तलं तस्मात् अस्तं तिरोभा

तदा विश्वासो यं त्रिभुवनतलादस्तमयते निराधारा चेयं भवति रचलु निर्व्याज करुणा ३९ वं अयतेग

च्छतिगमिष्यतीति वा वर्तमानसामीप्येति भविष्यति लङ् च पुनः इयं निर्व्याज करुणा अकपट करुणा निराधारा भ
 वति निर्गतः आधरो यस्य सा एतादृशी भवति रचलु निश्चयेन संदेहो नास्तीति भावः विश्वासाभावेन कस्थापितव
 निकटे आगमनाभावात् करुणायास्तिरोधत्वात् लोकेऽपि यस्य विश्वासो नास्ति तस्य निकटे कोऽपि न गच्छतीति प्रसिद्ध
 मेव एवं च माहात्म्य संरक्षणाय श्रुतिमोद्धारणं कुर्वीति गंगायाः प्रीतिप्रदर्शनमिति भावः क्वचित्समये इत्यस्य

स्थानेविषयेइति यावः तत्रविषयोद्धारणारूपेविषयेइत्यर्थः ३९ इदानींहरवामभागेकाद्वितीयाकांतावर्ततेइति
प्रेक्षितुंकपर्दादुल्लस्यसीमंतसरणी आगता अतएवपार्वत्यासापत्न्यभावात् करेणाकर्षिताएतादृश्यस्तबलहर्यो
विजयंतामित्याह कपर्दादिति भोजननि तेतबलहरयः कपर्दात् शिवजटाजूटात् उल्लस्यप्रसृत्यप्रणयमिलद
र्द्वांगयुवतेः प्रणयेनप्रीत्यामिलंतीसंयुज्यमाना अर्द्धांगेवामभागेयुवतिः पार्वतीयस्यसः तस्यपुरारेः शिव

कपर्दादुल्लस्यप्रणयमिलदर्द्वांगयुवतेः पुरारेः प्रेरवंत्योमृदुलतरसीमंतसरणी भवान्या साप
त्यस्फुरितनयनं कोमलरुचाकरणाक्षिमास्तेजननिविजयंतालहरयः ४०

अतिशयेनमृदुलः कोमलः मृदुलतरः तादृशोयः सीमंतः केशवेशः सीमंतः केशवेशेइति शकंधादिगणसूत्रे
णपररूपसू तस्यसरणिः तत्रप्रेरवंत्यः गच्छंत्यः उपरिष्ठादधोभागे आगताइत्यर्थः पुनः कथंभूताः अतएवभवान्याः
पार्वत्याकर्तृभूतया कोमलरुचा कोमलरुक् कांतिर्यस्यतेन एतेनपार्वतीसौंदर्यसुक्तम् अतएवशिवेनप्रीतिव
शात् लहरीकर्षणेननिवारिताएतादृशेन करेण सापत्न्यस्फुरितनयनं यथास्थानात्तथासमानः पतिर्यस्याः सास

पत्नी तस्याः भावः सांपत्यं तेन स्फुरितेन कोपेन चंचलेन यनेयस्मिन्कर्मणि यथा भवति तथा आक्षिप्ताः
 आकर्षिताः क्वचित्तु भवान्या इति प्रपद्यंतः पाठः तत्र भवान्याः करेण कर्तृभूतेनेत्यर्थः ४० इदानीं बहवो लोकाः त्वा
 मायांति तत्र तेषामभीष्टं करोषीति कारणं वर्तते अहं तु स्वभावादेव त्वय्यनुरक्त इति तुभ्यं शपइत्याह प्रपद्यंत इति
 भो मातः सुरधुनिकति लोकाः अत्र भवतीं पूज्यां भवतीं त्वानं प्रपद्यंते नायांति अपितु बहवः प्रपद्यंत इत्यर्थः तत्रायमुपा

प्रपद्यंते लोकाः कृतिन भवती मत्र भवती मुपाधिस्तत्रायं स्फुरति यदभीष्टं वितरसि
 शपेतुभ्यं मातर्मम तु पुनरात्मा सरधुनि स्वभावादेव त्वय्यमितमनुरागं विधृतवान् ४१

धिः कारणं स्फुरति वर्तते किंतु दित्या कांक्षायामाह यत् यस्मात् कारणात् अभीष्टं वांछितं वितरसि ददासितेभ्य
 इति शेषः मम तु पुनः जगन्नाथस्यात्मा स्वभावादेव निसर्गदेवत्वयि भवत्याममितं अपरिमितं अनुरागं प्रीतिं विधृ
 तवान् धारयामास इति तुभ्यं भवत्येष शपे शपथं करोमि श्लाघं नुहुं स्थाशपामिति संप्रदानं त्वम् ४१ ६२

इदानीं त्वदीया मृत्तिका मदीयं समस्तं शोकं दूरीकरोत्विति प्रार्थयते ललाटे इति पूर्वश्लोकात्संबन्धनपदमावर्त-
नीयम् भोक्तृरधुनि त्वदीयात्वत्संबन्धिनी सामृत्स्ना प्रशस्ता मृत् मृत्स्ना सस्नौ प्रशंसायामिति मृच्छब्दात्स्न-
प्रत्ययः मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृत्तिके त्यमरः मम जगन्नाथ कवेः कृत्स्ना मपि संपूर्णामपिशु-
चं शोकं हरतु न तु मृत्तिकायाः शोकहरणे कथं सामर्थ्यमित्याकांक्षायामाह साकायामृत्स्ना इह लोके ललाटे भाल-
देशे सलिलं यथा स्यात्तथा तिलकिता सती पुंश्चीकृता सती तमो हंतुं तरुणतरमार्तं डतुलनामृत्तरुणतरः साध्या-

ललाटे यालोके रिहरवलु सलीलं तिलकिता तमो हंतुं धत्ते तरुणतरमार्तं डतुलनाम् ॥

हिको यो मार्तं डः सूर्यः तस्य तुलनां साम्यं धत्ते विभर्ति अत्र प्रमाणं तु गंगातीरसमुद्रूतां मृदं मूर्ध्नि विभर्ति यः
विभर्ति रूपं सोऽर्कस्य तमो नाशाय केवलमिति ब्रह्मांडपुराणवचनं बोध्यम् तिलककरणप्रकारोऽयं कस्तत्रैव वामह-
स्ते जलं कृत्वा सावित्र्या च अभिमंत्रितम् तादृशगोरिति मंत्रेण मर्दयेन्मृत्तिकां ततः अतो देवेति सूक्तेन तिलकं कारयेत्सदे-
ति इदं तिलककरणं प्राक् स्नानोत्तरं बोध्यं पुनः साकायाविधिलिखितदुर्गसराणि मविधिना ब्रह्मणालिखिताः ते

चेतेदुर्वर्णाः दुष्टाक्षराणि अयं दीर्घो भविता मृतमार्गश्चेत्यादयः तेषां सरणिः तां सद्यः पालनाव्यवहितोक्त काले एव-
 विलुं पंतीति विशेषेण लुं पंती प्रोच्छेती एवं च विधिलिखितमपि अलीकं कुर्वेत्याममशोकहरणो सामर्थ्यमस्तीति-
 भावः ४२ इदानीं मूढान्नरानुपहसंतः स्ववासिभ्यमराणां मालिन्यदोषंदूरीकुर्वाणाश्च गंगातीरतरवः मम सरवा-
 यः संखित्याह नरानिति त्रिदशतदिनी तीरतरवः त्रिदशतदिन्याः गंगायाः तीरं तत्र तस्य वा तरवः वृक्षाः नः अस्माकं

विलुं पंती सद्यो विधिलिखितदुर्वर्णसरणिं त्वदीया सन्मृत्स्नाममहरतुकृत्स्नामपि शूचं ४२
 नरान्मूढांस्तत्तज्जनपदसमासक्तमनसो हसंतः सो ह्यसंखित्यचक्रुस्तन्मन्त्रात्तमिषतः ॥

भक्तजनानां सरवायः मित्राणिसतु भवंतु अथ मित्रं सरवास्तद्वदित्यमरः कथं भूताः त्रिदशतदिनी तीरतरवः मूढान्
 मूर्खान् अतएव तत्तज्जनपदसमासक्तमनसः ते च ते जनपदाश्च तत्तज्जनपदाः स्वस्वदेशा नीदृज्जनपदोद्देश इत्य-
 मरः तेषु समासक्तं संबद्धं एतादृशं मनोयेषां ते तान् एतादृशान् नरान् मनुष्यान् विकचकुस्तमन्त्रात्तमिषतः विक-
 चानि प्रफुल्लानियानि कुस्तमानि पुष्पाणि तेषां व्रातः समूहः तस्य तदेव वामिषं छलं तस्मात्सो ह्यसंखित्यचक्रुस्तन्मन्त्रात्तमिषतः ॥

स्यात्तथाह संतः उपहा संकुर्वन्तः एतेषां दुष्टस्वीयस्वीयदेशरचिताभक्त्या तत्रैव मरणेन दुर्गतिर्भविष्यतीति अस्माकं
तु सदैव गंगातीरवासित्वात् उभयगतिर्भविष्यतीति तानुपहसन्तीत्युत्प्रेक्षा पुनः कथं भूताः नित्यमलिनाः नित्यं मलिनाः
मालिन्ययुक्ताः तान् जन्मतः श्यामानित्यर्थः एतादृशान् अलिनः भ्रमरान् सौरभ्यैः निजकुसुमसौगंध्यैः संततं निरंतरं
रं यथा स्यात्तथा पुनानाः पवित्रीकुर्वाणाः एवं च तादृशान् ये पुनंति ते स्वसखं मामपि पवित्रं करिष्यंतीति भावः

पुनानाः सौरभ्यैः संततमलिनो नित्यमलिनान्सखा योनः संतु त्रिदशतटिनीतीरतरवः ४३ यजं
त्येकै देवान् कठिनतरसेवांस्तदपरे वितानव्यासक्ता यमनियमरक्ताः कतिपये ॥ सौरभ्यैः नित्यमलि

नान् पुनाना इति वा योजनामधुलिप्सधुपालिन इत्यमरः ४३ इदानीं केचन स्येष्टफलावाप्तये यमनियमादियोगं कुर्वं
ति अहं तु त्वन्नामस्मरणेन प्राप्तकामः सन् जगज्जालंतृणतुल्यं मन्य इत्याह यजंतीति भो त्रिपथगे एके लोकाः
कठिनतरसेवान् अतिशयेन कठिना कठिनतरा सेवायेषां ते तान् एतादृशान् देवान् विष्ण्वादीन् यजंति पूजयं
तितदपरे तेभ्यः देवपूजकेभ्यः परे अन्ये पंचमीतियोगविभागात् समासः यद्वा ते देवपूजकाः उपरे येभ्यः -

ते इति पंचम्यर्थे बहुव्रीहिः देवपूजकेभ्य उर्वरित इत्यर्थः वितानव्यासक्ताः वितानेषु उल्लोचेषु यज्ञेषु वा व्यासक्ताः विशेषेण आसक्ताः तत्परा इत्यर्थः संतीति शेषः अस्त्री वितान उल्लोच इत्यमरः लोके चांदवा इति प्रसिद्धिः क्रतुविस्तारये रस्त्रो वितानं त्रिषु तुच्छक इत्यमरः कतिपये न्ये लोकाः यमनियम रक्ताः यमनियमयो रक्ताः अनुरक्ताः संतीति शेषः तान् कुर्वतीत्यर्थः तत्करणकाठिन्यात् कतिपयपदोपादानं यमनियमग्रहणम् अष्टानां मध्युपलक्षणं ते च यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणा समाधयः तत्र अहिंसादिपरिग्रहो यमः शौचादिसंपादनं नियमः पद्मका-

अहंतु त्वन्नामस्मरणभृतिकामस्त्रिपथगे जगज्जालं जाने जननि तृणजालेन सदृशं ४४

द्यासनं रेचकादिप्राणायामः इंद्रियाणां स्वरच विषयेभ्यः प्रत्याहरणं प्रत्याहारः तत्रैव विच्छिद्य अंतरिंद्रिय प्रवाहो ध्यानं चित्तवृत्तिनिरोधः समाधिरिति दिक् भो त्रिपथगे जननि त्रीन्पथोगच्छतीति त्रिपथगा यद्वा त्रयाणां पथां समाहारस्त्रिपथं पथः संख्याव्ययादेरिति नपुंसकत्वं तेन गच्छतीति त्रिपथगा गमेर्ङः तत्सं बोधनं अहंतु जगन्नाथस्तु त्वन्नामस्मरणकृतकामः सन्तवनाम त्वनाम प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति त्वादेशः त्वन्नामस्मरणचित्तनं तेन कृताः

संपादिताः तादृशाः कामाः मनोरथाः येनसः एतादृशः सन् जगज्जालं जगतः जालं समूहः जगज्जालं जालं
 समूह आनाय इत्यमरः तृणजलेन कदिसंघेन सदृशं तुल्यं जाने वेद्ये तृणजालेनेति तुल्यार्थे रित्यादिना तृतीया क
 लौनामोच्चारणस्यैव सारत्वात्तदेव करोमीति भावः तदुक्तं हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनं कलौ नास्त्येव नास्त्येव
 नास्त्येव गतिरन्यथेति दिक् अत्र नामशब्देनामोच्चारणपरो बोद्धव्यः ४४ इदानीं जन्मावधि निरंतरं पुण्यवतांसा
 धूनां श्रेयः कर्तुं बहवो देवाः कुशलाः संति निराश्रयाणां पापिनां तु त्वां विना अन्यं हितकरं जगति न पश्यामीत्याह अ
 अविश्रांतं जन्मावधि सकृत् जन्मार्जनकृतां सतां श्रेयः कर्तुं कतिन कृतिनः संति विबुधाः
 निरस्तालंबानां सकृत् सकृत् तानां तु भवतीं विना मुष्मिन् लोके न परमवल्लोके हितकरम् ४५
 विश्रांतमिति भोत्रिपथगे जननि अविश्रांतं निरंतरं जन्मावधि जन्मप्रभृति जन्मपर्यंतं वा सकृत् जन्मार्जनकृतां स
 कृतेन पुण्येन जन्मार्जनं जन्मसंग्रहस्तत्कुर्वतितेषां तादृशानां सतांसा धूनां श्रेयः कर्तुं कल्याणं संपादयितुं कति विबुधाः
 कति संख्याका देवाः कृतिनः कुशलाः न संति अपितु बहवः संतीत्यर्थः निस्तालंबानां निरस्तः गतः आलंबः आश्र-
 यो येषां तेषां अकृतसुकृतानां तु न कृतं सकृत् पुण्यं यैस्तेषां पापिनामित्यर्थः तेषां तु अमुष्मिन् लोके भवतीं विना त्वामृते प

रद्वितीयं हितकरं अभिमत संपादकं नावलोकेन पश्यामि एतत्सर्वं चित्ते निधाय त्वामहं शरणं गत इति भावः ४५ इ-
दानीं तव जलं पीत्वा मृदमित्रैः सह विहर्तुं गतो हं क्वचिदपि सुखं न लब्धवान् इदानीं मृदुपवनसंबंधशीतलस्वांकेचिर-
कालमनिद्रं मां त्वं स्वापयति प्रार्थयते पश्य इति भो मातः तव पयः पीत्वा विमूढैः विशेषेण मृदाः मूर्खाः विमूढाः तैः विशेष-
श्चैषदपि हिताहितज्ञानशून्यत्वं तादृशैः सह चरैः सह साकं चरंति भक्षंति गच्छंति वा ते सह चराः मित्राणि तैः सह सपदि
शीघ्रं संरं तुं विहर्तुं यातः गतः गत्यर्था कर्मकेत्यादिना याधातोः कर्तरि क्तः एतादृशः अहं क्वचिदपि कास्मिंश्चित् स्थले पिक-

पयः पीत्वा मातस्तव सपदि यातः सह चरैर्विमूढैः संरं तुं क्वचिदपि न विश्रान्तिमगमम् ॥ स्मिं-

श्चिद्विवाहारेपि वा विश्रान्तिं विश्रामं न अगमं सपदि यात इति वायोजना यद्वा तव पयः सपदि पीत्वेति संबंधः एते न तृ-
ष्णा वशात् शीघ्रं तव जलपानमात्रं कृतं न स्नानादिकम् तेन स्वस्मिन् न पराधबाहुल्यमस्तीति सूचितम् भो सद-
यत्तदयेदयया सहितं सदयं तादृशं तदयं यस्याः सा तत्संबोधनम् एतादृशि भो मातः इदानीं संप्रति एतर्हि संप्र-
तीदानीमधुना सांप्रतं तथेत्यमरः मृदुपवनसंचार शिशिरे मृदुः कोमलः अल्प इत्यर्थः एतेन वात्स्यायाः दुरवप्र-

दत्त्वानिरासः सूचितः मृदुश्चासौ पवनश्च तस्य संचारः गमनं संबन्धो वा तेन शिशिरः शीतलः एतेन श्रमसंघ्नस्तस्य निद्रास्था
न योग्यत्वमावेदितं एतादृशो उत्संगे अंके चिरात् बहुकालं उन्निद्रं उद्रुतानिद्रायस्य सः एतादृशं मांशाययस्वा
पयनिद्रांकारयेत्यर्थः शीङ् स्वप्ने इति धातोर्णिजंता लुो णमध्यमपुरुषैकवचनं सिप् अतो हेः इति हेर्लुक् नि-
द्रायाः सुखविशेषरूपफलस्य प्रयोज्यगामित्वात् प्रयोजकरूपकर्तृगामित्वाभावेन णिच्श्चेति आत्मनेपदम्

इदानीमुत्संगे मृदुपवनसंचारशिशिरे चिरादुन्निद्रं मांसदयत्तदयेशाययचिरम् ४६ बधा
नद्रागेव द्राढिमरमणीयं परिकरं किरीटे बाले दुर्नियमयपुनः पन्नगगणैः ॥ नचिराच्छाययेति वा योजना

लोकेपि मातापुत्रं अंके स्वापयति इति प्रसिद्धमेव एतदर्थमेव मातरिति संबोधनं ४६ इदानीं मोक्षद्वाराय कटिबंधादिकं कुर्वि
त्याह बधानेति भोस्फुरधुनि जगन्नाथस्य तन्नाम्नः अयं समुद्धारसमयः सम्यगुद्धारणं समुद्धारः तस्य समयः कालः अस्तीति
शेषः यद्यपि आत्मनामगुरोर्नामनामातिकृपणस्य च श्रेयस्कामो न गृहीयाज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति निषेधात् स्व
नामग्रहणमश्रेयस्करं भवति तथापि अत्यन्तातुरतया निषेधो लुंघनम् अतएव हापितः कासि हेसुप्पुबद्धे विलला

पसदिति भट्टिप्रयोगः संगच्छतिदिक् ननु अस्तु तबोद्धारसमयः मया किं कर्तव्यमित्याकांक्षाया माह बंधनेति त्वं-
द्रुदिमरमणीयं अतिशयेन दृढः इति द्रुदिमावर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्चेति चादिमनिचरन्तौ हलादेर्लघोरिति ऋकारस्य
रकारः द्रुदिमाचासौरमणीयश्चतम् अतिशयेन संदरं चेत्यर्थः एतादृशं परिकरं कटिद्राकूशीघ्रं बंधानबध
बंधने भवेत्सरिकरो घ्राते पर्यंक परिवारयोः प्रगाढगन्त्रैक बधे विवेकारं भयोरपीति विश्वः समौ द्वाराय शीघ्रं क-
टिबंधं कुर्विति भावः पुनस्त्वं किरीटे मुकुटे अथ मुकुटं किरीटं पुंन पुंसकमित्यमरः बालेदुंबालश्चासाविंदुश्चतम्

न कुर्यात्स्वं हे लामितरजनसाधारणतया जगन्नाथस्यायं सुरधुनिसमुद्धारसमयः ४७

कलात्मकं चंद्रम् पन्नगगणैः पन्नं पतितं गच्छंति ते पन्नगाः सर्पाः तेषां गणाः समूहाः तैः नियमय नियमनं कुरु
तत्रैव स्थापयेत्यर्थः अन्यथा ममागमनसमये पतिष्यंतीति भावः लोकेपिकश्च न मनुष्यः कश्चिद्वा घ्रादिपीडितस्य
यदा मोचनं करोति तदा कटिबंधशिरोभूषणादिकं दृढं करोतीति प्रसिद्धम् यद्वा किरीटे पन्नगगणैः बालेदुं नियमयेति
योजना पुनस्त्वमितरजनसाधारणतया इतरः अन्यः नीचो वा इतरस्त्वन्य नीचयोरित्यमरः सचासौ लोकश्च ज

नश्च तेन साधारणः तुल्यः तस्य भावः साधारणता तथा हेलां अर्थात् मम अनादरं न कुर्याः माकुर्वित्यर्थः परमत्वद्वक्ते
 मयि अन्यजनतुल्यो यमिति बुद्धिं माकुर्विति भावः अत्र लोकोत्तयलंकारः तदुक्तं कुवलयानंदे लोकप्रवादानुकृतिलो
 कोक्तिरिति भाष्यते इति ४७ इदानीं गंगारूपं स्तौति शरदिति भोसुरधुनियेजनाः स्वांध्यायंति चिंतयंतिते पांजनानां
 परिभवः अनादरः अनादरः परिभवः परिभावस्तिरक्रियेत्यमरः न उदयति उत्पन्नो न भवतीत्यर्थः यद्यपि अयगता
 विति धातुरात्मनेपदम् तथापि इटकिटकटीत्यत्र प्रश्लिष्टस्य ईधातो रुसूर्वस्येदं रूपं बोध्यं अतएव उदयति वित

शरच्चंद्रश्वेतांशशिशकलश्वेतालमुकुटांकरैः कुंभांभोजेवरभयनिरासौचदधतीम्

तोर्ध्वरश्मिरज्जाविति माघप्रयोगः संगच्छत इति दिक्कथं भूतां त्वाम् शरच्चंद्रश्वेताम् शरदिशरत्काले अथ शरत्स्त्रि
 यामित्यमरः तत्र यश्चंद्रः तद्वत् श्वेतां शुभ्राम् परमगौरामित्यर्थः शरदित्यनेन परमनेर्मल्यसूचितम् पुनः कथं
 भूताम् शशिशकलश्वेतालमुकुटाम् अलतिदंशं कुर्वन् गच्छतित्यलः सर्पः श्वेतश्चासौ अलश्च श्वेतालः शश्रु
 सर्पः शशिनश्चंद्रस्य शकलः खंडः शशिशकलः शशिशकलश्च श्वेतालश्च शशिशकलश्वेतालौ तौ मुकुटेयस्याः सा

ताम् यद्वा श्वेताश्चते अलाश्च भूषणानि च श्वेतालाः यद्वा श्वेतस्थरजतस्य अलाः भूषणानि दुर्वर्णं रजतं रूप्यं-
 खर्जूरं श्वेतमित्यपीत्यमरः गमनभूषणार्थकादलधातोः पचाद्यच् शेषसमासाः पूर्ववत् यद्वा शशिशकल श्वेतालः
 तादृशो मुकुटोयस्याः साताम् यद्वा शशिशकल श्वेताल इव शङ्खभूषणमिवेति व्याघ्रादित्वादुपमितस-
 मासः शशिशकल श्वेतालः तादृशो मुकुटोयस्याः साताम् यद्वा शशिशकल श्वेतः श्वेतगुणः तं आसमंतात्

स्रधाधाराकाराभरणवसनां शङ्खभ्रमकरस्थितां त्वां ये ध्यायंत्युदयति न तेषां परिभवः

४८

लातीति शशिशकल श्वेतालः तादृशो मुकुटोयस्याः साताम् यन्मुकुटे चंद्रस्य प्रभाप्रसृता भवतीति
 भावः लादाने इति धातोरातश्चोपसर्गे इति कः गुणेशङ्कादयः पुंसीत्यमरः यद्वा शशिशकलं च श्वेतं च शशि-
 शकल श्वेतौ श्वेतौ रजतं तौ आसमंताद्वातीति शशिशकल श्वेतालः तादृशो मुकुटोयस्याः सातां यस्याः-
 रोप्यमुकुटे शशिशकलं वर्तत इत्यर्थः अन्यत्विस्तरभयान्न लिख्यते पुनः कथं भूतां करैः चतुर्भिर्हस्तैर्हस्तैः

गंगाल
३६

भोजेकुंभश्चअंभोजं चकुंभांभोजेकुंभो घटः अभोजंकमलं तेवरभयनिरासोचभयस्यनिरासः नाशः अभयइत्य
र्थः वरश्चभयनिरासश्चवाभयनिरासोतोचदधतीविभर्तीचतुर्भिर्हस्तैरिमानिचत्वारिदधतीतिभावः पुनः कथंभूतां
त्वांसुधाधाराकाराभरणवसनान्सुधायाः अमृतस्यधाराआभरणानिचवसनंचआभरणानिभूषणानिच
सनंचस्त्रम् अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारोविभूषणंवस्त्रमाच्छादनंवासश्चैलंवसनमंशकमित्यमरःरुधा
धारावत् आकारःरूपयेषांतानिसुधाधाराकाराणितादृशानिआभरणवसनानि यस्याः साताम्रंअतिशुभ्रा

दरस्मितसमुत्सृज्यद्वदनकांतिपूरामृतैर्भवज्वलनभर्जिताननिशमूर्जयंतीनरान्

भरणवसनमित्यर्थः पुनः कथंभूतांत्वांशभ्रमकरस्थितांशभ्रश्चासौमकरश्चशभ्रमकरः मकरोमल्यः तत्र
स्थितांताम्रशभ्रमल्यवाहिनीमित्यर्थः ४८ इदानींगंगाममशरीरसरवंकरोत्वित्याह दरस्मितेतिशंतनोभीष्म
पितुः अंगना कल्याणानिअंगनानियस्याः साअंगनाअंगात्कल्याणे इतिप्रामाद्यंतर्गणसूत्रेणअंगशब्दान्नप्रत्ययः
श्रीगंगाममजगन्नाथपंडितस्यतनोः शरीरस्यडिः तिह्रस्वश्चेतिवैकल्पिकत्वात् धिसंज्ञायांगुणः शंसुखंसप

रीकाः

५५३

३६

दिशीर्घं तनोतु विस्तारयतु प्रार्थनायां लोह कथं भूता अंगना दरस्मितसमुल्लसद्ददनकांतिपूरामृतैः दरं ईषत्
तच्च तत् स्मितं च दरस्मितं तेन समुल्लसद्दिकासमानं तच्च तद्ददनं च तस्य कांतिः छविः तस्याः पूराः आधिस्यानि
तएवाभूता निरैः भवज्वलनभर्जितान् भवएव संसारएव ज्वलनः अग्निः तेन तत्र वा भर्जिता दग्धास्तान् ए

चिदेकमयचंद्रिकाचयचमत्कृतितन्वती तनोतु मम शान्तनोः सपदिशान्तनोरंगना ४९

तादृशान्नरान् मनुष्यान् अनिशंसेवदा ऊर्जयंती जीवयंती यद्वा भवस्य महादेवस्य ज्वलनः तृतीयेनेत्राग्निः तेन त
त्र वा भर्जितान् एवं च तादृशं कृत्यं कुर्वत्या मम वपुः स्वरवकरणेन कोप्याया स इति भावः पुनः कथं भूता
अंगना चिदेकमयचंद्रिकाचयचमत्कृतिं चिदेकमया चित्स्वरूपा सा चासौ चंद्रिका कोमुदी च चंद्रिका को

गंगाल

३७

मुदीज्योत्स्नाइत्यमरः तस्याः चयः समूहः तस्य चमत्कृतिः चमत्कारः तांतन्वती तनोतीति तन्वती विस्ता-
रयंती तनोतेः शताअनेकचंद्रप्रकाशं स्वयमेव करोतीति भावः अस्मिन् श्लोके पृथ्वीछंदः जसौ जसयला
वस्तुग्रहयतिश्च पृथ्वीगुरुरितिलक्षणात् ४९ इदानीं संसारज्वालानिर्दग्धवपुषो मम तापं शमयेत्याह

मंत्रैर्मीलितमोषधैर्मुकुलितं वस्तं सुरापांगणैः स्मृतं सांद्रसुधारसैर्विदलितं गारुमते
अविभिः ॥

मंत्रैरिति वीचीक्षालितकालियाहितपदे कालियस्याहितः शत्रुः कालियाहितः विष्णुः तस्य पदं चरणः
वीच्याक्षालितं प्रक्षालितं वीचीक्षालितं कालियाहितपदं ययासा तत्संबोधनम् यद्वा कालिया अहितः
शत्रुर्यस्य स कालियाहितो विष्णुः शेषं पूर्ववत् यद्वा कालिये आहितं अर्थात् विष्णुना स्थापितं तच्च तत्पदं च

टीका.

५५५

३७

शेषं प्राग्वत् हे स्वर्लोक कल्लोलिनि स्वर्लोकस्य सुरलोकस्य कल्लोलीनी नदी तत्संबोधनं त्वं अधुना भवज्वा
लावली दात्मनः भवस्य ज्वालाः ताभिः अवलीढः कवलितः व्याप्त इत्यर्थः तादृशः आत्मा यस्य तस्य म
मतापन्तिरय निवारयति रयेति पाठः तत्रतिरः कुरुतिरः शब्दाणि जन्ता लोद् अव्ययानां भमात्रेऽल्लोपः

वीची क्षालित कालिया हितपदे स्वर्लोक कल्लोलिनि त्वं तापन्तिरया धुना मम भवज्वालावली दा
त्मनः ५०

इति तिरस षेर्लोपः क्वचित्तु भवज्वालावली दात्मन इति पाठः तत्र भवणवज्वालः सर्पः तेनावलीढः ता
दृश आत्मा यस्य स तस्येति व्याख्येयम् ननु तादृशतापनिवारणे मन्त्रादयो बहवः संतीति चेत्तेपिनश
क्ता इत्याह मन्त्रैरित्यादि मन्त्रैर्मिलितं साहसेन तापनिवारणाभावात् संकुचितमित्यर्थः अयं हेतुः सर्व

अपूर्वादि योज्यः बहुवचनं तु एकोपिन समर्थ इति बोधनाय एवमपि बोध्यं यद्वा यत्र बहुभिः संकुचितं तत्र एकस्य कावर्तित्यर्थबोधनाय औषधैस्तापनिवारणाय योग्यैर्वैद्यशास्त्रप्रसिद्धैः मुकुलितं मुकुलीमा वमापन्नं सुराणां देवानां गणैः संधैः अस्तत्रा संगतं सांद्रसुधारसैः सांद्राः निबिडाः ते च ते सुधारसाश्च तेः

धूतेनागेन्द्रकृतिप्रमथगणमणिश्रेणिनंदींदुसुरव्यंसर्व
स्वहारयित्वा स्वमथपुरभिदिद्राक्मणीक तु कामे ॥

अमृतजलैः रसोजलैरसौ हर्ष इत्यनेकार्थकोशः स्रस्तं अथः पतितम् स्रंसु अथः पतने पदत्वाभावात् वस्तुसंस्थितिदत्त्वं न गारुत्मतैः गारुत्मान् गरुडः गारुत्मान् गरुडस्ता इत्यमरः देवतायेषां तै गारुत्मताः तैः सास्य देवतेत्यण् यद्वा गारुत्मतः इमे गारुत्मताः तैः तस्येदमित्यण् एतादृशैः ग्रावभिः पाषाणैः पाषाणप्र

स्तरग्रावोपलाशमानः शिलादृषदित्यमरः विदलितं विशेषेण दलितं स्फुरितम् विशेषश्चरवंडरवंडमवनम्
अत्र सर्वत्र पूर्वार्द्धेन पुंसकेभावेक्तः अतएव कर्तुरनभिहितत्वात् संज्ञैरित्यादिषु कर्तरितृतीया अत्र श्लोके
शार्दूलचिक्रीडितम् स्योज्ज्वलितो गादित्यन्वयः इति लक्षणात् ५० इदानीं गंगालहरी नदघटीतांडवं

साकूतं हेमवत्या मृदुलहसितया वीक्षितायास्तवांघ
व्यालोलोलुसिवलालुहरिनदघटीतांडवनः पुनातु ॥ ५१ ॥

अस्मान् पुनात्विति प्रार्थयते द्यूत इति भो स्वर्लोककल्लोलिनि तव भवत्याः व्यालोलोलुसिवलालुहरिनदघ
टीतांडवम् व्यालोलोलाश्चंचलाः उल्लासिन्यः उर्ध्व उच्छलन्त्यः वलान्त्यः गच्छन्त्यः एतादृशयोयाः लहर्यः ता एव न
दस्तस्य घटीतांडवं शिरसि घटीधृतान्तर्तनम् यद्वा नदस्य घटीतांडवं नदघटीतांडवम् व्यालोलोलुसिवलालु

हरीणां नदघटीतां डवम् ततः अस्मान् भक्तजनान् पुनातु पवित्रीकरोतु व्यालोलादिविशेषणविशिष्ट
 हरीभवने मूलमाह कथं भूतायास्तव द्यूते दुरोदरे परस्य जिगीषया अक्षैः क्रीडनं द्यूतं तत्र अत्र विजिगी
 वायाः सत्वात् दिवो विजिगीषा यामित्यनेन निष्ठा तस्यणत्वं न नागेन्द्र कृत्ति प्रमथ गणपति श्रेणि नंदींदु सु
 रव्यम् नागेन्द्रो वासुकिः कृत्तिर्गजादि चर्म प्रमथ गणः तन्नामकः पारिषदः मणिश्रेणिः मणीनां रुद्रास्त्रा
 दि मणीनां श्रेणिः पंक्तिः नंदीस्ववाहन भूतो वृषभः इंद्रुः स्वशिरो भूषण भूतः चंद्रः एतेषां इतरेतरयो

विभूषितानं गरिपूतमांसासद्यः कृतानेकजनार्तिभंगा ॥

गदहः नागेन्द्र कृत्ति प्रमथ गणपति श्रेणि नंदींदवः सुरव्याः श्रेष्ठाः यस्मिन्तत् एतादृशं सर्वस्वं सर्वं च तत्
 स्वं च सर्वस्वं धनं हारयित्वा शिवात्सकाशात् पार्वतीं गृहीत्वा हारयित्वेत्थं विजंतात्का अत्र प्रयोज
 ककर्तृत्वं पार्वत्याः प्रयोज्यकर्तृत्वं शिवस्य अतएव समानकर्तृकयोः पूर्वकाले इत्यनेन त्का सुलभः वीक्ष
 णकर्तृकर्तृत्वा हरणमिति बोधः प्रकृतमनुससमः अथ सर्वस्व हरणानंतरं पुरभिदि पुरनामानंदैत्यभिनि

न्निविदारयतीतिपुरभित् तस्मिन् शिवे स्वमात्मानं पणीकर्तुं कामे सति पणनं व्यवहरणं पणः घञर्थे कविधा
 नमिति कः आपणः पणः यथा संपद्यते तथा कर्तुं मिति पणीकर्तुं कामः इच्छा यस्य सः तस्मिन् लुपेदवश्य
 मः कर्तुं कामे मनसोरपि समो वाहिततयोर्मो सस्य पचिद्युद् घञोरिति द्वयोर्दरादिगणपठितवचनेन क
 र्तुमिति मकारलोपः तादृशो सति मृदुलं हसितं हास्यं यस्याः सा तथा इदानीं सपत्नी भूतगंगाया चनेन श्रेष्ठसि

मनोहरोत्तुंगचलनरंगांगाममांगान्यमलीकरोतु ५२

दिर्भवीष्यतीत्याशयेन हसिता एतादृश्याहैमवत्या हिमवतो हिमाचलस्यापत्यं स्त्री हैमवती तरयापत्यमि
 त्यण् रिद्वानेतिङिप् तथा पार्वत्या साकूतं आकूतेन अभिप्रायेण सहितं साकूतं तद्यथास्या तथा वीक्षितायाः
 विशेषेणोक्षिता वीक्षिता तस्याः विशेषश्च जराजूटस्थित्या द्रष्टुं मशक्याया अपि यत्नतो दर्शनं व्यापारवत्त्वं य
 द्यपि शिवस्य पूर्वोक्तं सर्वस्वं मया लुप्तं अतएव शिवः आत्मानं पणीकरोति तथा पिङ्गा उर्वरिता वर्तते सा च स

पत्नीभूतत्वाच्चामवमत्यएतावत्कालपर्यंतं शिवशिरसि स्थिता वर्तते इदानीं याचयित्वा दासी संपादनीयेति
 साकूतमित्यस्यार्थ इति हि कु नर्तनप्रियस्य शिवस्य द्यूतविस्मयार्थितुं गंगयानृत्यमारब्धमिति हि कु हे भवती
 त्यनेन कठिनहृदयत्वात्तेन सर्वस्वहरणे योग्यत्वम् अस्मिन् श्लोके स्नग्धरावृत्तम् स्नग्धराभ्रौभ्रौ यौयूत्रिः
 सप्तकादितिलक्षणात् २२ इदानीं चरमश्लोकेन स्वांगान्वमलीकरणं प्रार्थयते विभूषितेति गंगाभा
 गीरथी गंगार्थशब्दस्तु स्मृतं सद्य इत्यष्टमश्लोके उक्तः मम जगन्नाथस्यांगान्वमलीकरोत्वित्यर्थः कथंभूतागं

इमां पीयूषलहरीं जगन्नाथे न निर्मितान्

गा विभूषितानं गरीपूतमांगा अनंगस्य कामस्य रिपुर्वैरी शिवः तस्योत्तमांगं मस्तकं विभूषितं स्वस्थित्या
 शोभायुक्तं कृतं अनंगरीपूतमांगं ययासा पुनः कथंभूता सद्यः तत्कालमेव कृतानेकजनार्तिभंगा अनेके च
 ते जनाश्च तेषामार्तिः पीडा तस्या भंगः नाशः कृतः संपादितः अनेकजनार्तिभंगो ययासा यद्वा जनानां आर्त
 यः पीडाः अनेकाश्च ताः जनार्तयश्च तासां भंगः अनेकजनार्तिभंगो ययासा सद्यः कृतानेकजनार्तिभंगो

317
 452
 त्येकंपदंवा पुनः कथं भूता मनो हरो तुंग चल तरंगा मनोहरा अतिरमणीयाः उत्तुंगाः उन्नताः चलंतः चंचलाः
 तरंगाः यस्याः सा अस्मिन्पद्ये उपजातिना मकं वृत्तं इदं वज्रातौ जौग अनंतरौ दीरित लक्ष्मभाजौ पादौ य
 दीयावुपजातयस्ता इति लक्षणात् ५२ स्वकाव्यपठनस्य फलमाह इमामिति पीयूषस्यामृतस्य लह
 रीत्यां यथा पीतामृतलहर्या आनंदजनकत्वं तथा अस्या अपीति शेषः अन्यकृतिभ्यमवारणायाह जग

यः पठेत्तस्य सर्वत्र जायंते स्वरय संपदः ५३

न्नायेन निर्मितामिति निर्मितां कृतां शेषं स्रगमं शिवम् ५३ यद्यप्यहं संदमतिस्तथापि टीका समाप्तिर्हि
 वभूवशीघ्रम् नात्रापरं कारणमस्ति किंचिच्छ्रुत्वा स्फुरात्ता किल कित्त्वमोघा १ नृपं दिपं वातुरगं मृगं वाशु
 कं वक्रं वा महिषं वृषं वा हरीकरो व्यग्नकं हि गंगे स्नातं भवत्यां सकृदीशसंगे २ नारायणो यस्य पिताम
 हो भून्मणीकभट्टश्च पिता तदीयः गोपीयदीया जननी स्रशीला टीका कृतान्तेन सदा शिवेन ३ भक्तोपो

जमहेतोः केदारत्वं स्थितो सिद्धमृत्तिकाम् तन्नाप्यागत्य त्वां स्वशिवं याचेहि न त्सर्वम् ४ इति सदा
 शिवकृता टीका समाप्ता ॥ ॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु ॥ ॥

टीका.

453

यह पुस्तक मुंबई में "श्रीव्यंकटेश्वर" छापखाने में श्रीकृष्णात्मज गंगाविष्णुबजाज इनोनें छपाया - मिति ज्येष्ठ
 कृष्ण ८ विक्रम संवत् १९३८. ठिकाणा - मुंबादेवीबजार, मेरवानकी-चाली, नंबर ४४१, मुंबई.

४९

95

454

पत्रम्	पत्रम्
देशविशेषेगुण २०६	मंदादिनांलगु २०६
विशेषः २०६	गोदाधिगु २०६
ग्राह्यविशेषे	माहिषाधिगु २०६
एगुणविशेषः २०६	धामीदाधिगु २०६
महिषीदुग्धगु २०६	पक्षदुग्धदधिगु २०६
धामीदुग्धगु २०६	वसुवदुग्धाधिगु २०६
मृग्यादिदुग्धगु २०६	सशर्कराधिगु २०६
ग्राविकदुग्धगु २०६	रात्रौदाधिसेव
अश्वीदुग्धगु २०६	नेविशेषः २०६
उष्ट्रीदुग्धगु २०७	रुतुविशेषेवि
हस्तिनीदुग्ध २०७	धानिवेधो २०६
नारीदुग्धगु २०७	अविधिनादधि
धारोष्मादिगु २०७	सेवनेदोषः २०६
पेयूषदुग्धगु २०७	सरस्यमस्तु
किरलाटदीर	नम्रतनूतंगु २०६
शाकतक्रपिंड	इतिदधिवर्गः
मौरतानांलगु २०७	तक्रस्याभन्ना
संतानिकागु २०७	निनामानिल
खंडादियुक्त	द्वारंगु २१०
दुग्धगुणाः २०७	उद्धतघृतस्तो
रात्र्यादिभव	कोद्धतघृता
दुग्धगुणाः २०८	नुद्धतघृता
दुग्धसेवनसमयवि	नांतक्राणंगु २१०
शेषेगुणविशेषः २०८	दोषविशेषे
मथितदुग्धगु २०८	तक्रविशेषाः २१०
फेणगुणाः २०८	ग्रामपक्वतक्र २१०
निंदितदुग्ध २०८	तक्रसेवननि
दुग्धवर्गोत्तम	मितानि २१०
दध्नोगुणाः २०८	तक्रस्याविषयाः २११
दधिभेदाः २०८	गव्यादिभक्षण
	शिशुगुणाः २११

सू.
१०

तक्रवर्गसमाप्तः सार्वपराज्ञी
 गव्यनवनीतगुः २१२ तैलयोगुणाः २१३
 माहिषनवनीतगुः २१२ तुवरीतैलगुः २१३
 पयसोमवनीतस्य २१२ अतसीतैलगुः २१३
 सद्यः समुद्रत कोसुभतैलगुः २१४
 नवनीतगुणाः २१२ खसवीजतैलगुः २१४
 चिरंतननवनीतगुः २१२ एरंडतैलगुः २१४
 नवनीतवर्गः रालतैलगुः २१४
 घृतस्पनागुः २११ भक्ष्माततैलगुः २१४
 गव्यघृतगुः २११ सर्वतैलगुः २१४
 माहिषघृतगुः २११ इतितैलवर्गः
 धृगघृतगुः २१२ कांजिकलगुः २१४
 दुग्धघृतगुः २१२ तुषोदकलगुः २१४
 ह्यस्तनदधि सौवीरलगुः २१४
 जघृतगुः २१२ आरनाललगुः २१४
 पुराणघृतगुः २१२ धान्पासूलगुः २१४
 नूतनघृतवि शिंशकीलगुः २१५
 षयाः २१२ शुकलगुः २१५
 घृतप्रयोग संधानलगुः २१५
 स्याविषयाः २१२ मद्यस्पनालगुः २१५
 इतिघृतवर्गः अरिष्टलगुः २१५
 गोमूत्रगुणाः २१२ सुरालगुः २१५
 धृगीमूत्रगुः २१२ वारुणीलगुः २१५
 माहिषास्त्राज्ञा सीधुधयलगुः २१५
 विकर्मूत्रगुः २१२ आसवलगुः २१५
 नरमूत्रगुणाः २१३ नवपुराणमद्यः २१५
 गार्दभोद्युमूत्र २१३ मद्यपचैषाः २१५
 गवादिस्त्रीमूत्र २१३ मद्यगंधनाश
 इतिमूत्रवर्गः नोपायाः २१६
 तैलेस्त्रैलनिः २१३ इतिसंधानवर्गः

पत्रांकम्

पत्रम्

मधुनोना.गु.	२१६	मत्स्यंजील.गु.	२१६
मधुभेदाः	२१६	गुडलक्ष.गु.	२१६
माक्षिकल.गु.	२१६	पुराणगुडगु.	२१६
भ्रामरल.गु.	२१६	नवीनगुडगु.	२१६
लौहस्यल.गु.	२१७	खंडगुणाः	२१६
पैतिकस्यल.गु.	२१७	सितालक्ष.गु.	२१६
धत्रस्यल.गु.	२१७	पुष्पशर्करा	
अर्घ्यस्यल.गु.	२१७	सितोपलयोगु.	२१७
जैटालकस्यल.गु.	२१७	मधुखंडगु.	२२०
दालस्यल.गु.	२१७	इतीतुवर्गः	
नवपुराणमधुगु.	२१७	अर्थनामानि	२२०
मधुनउल्लसतानिवेधः	२१८	अर्थनामानि	२२१
मदनना.गु.	२१८	वर्कथनामानि	२२३
इतिमधुवर्गः		द्व्यनामगुणसमाप्तिः	
इक्षोर्नी.गु.	२१८	मानपरिभाषा	२२३
इक्षुभेदाः	२१८	मागधपरिभाषा	२२३
पौद्रकभीरुकयोः	२१८	कलिंगपरिभाषा	२२४
कोशकारेलुगु.	२१८	मेषजानाविधयः	२२५
कांतारेलुना.गु.	२१८	स्वरसविधिः	२२५
शतपोरकगु.ना.	२१८	तंडुलजलविधि	२२५
मनोगुणागु.	२१८	हिमविधिः	२२५
बालवृद्धेलुगु.	२१८	मंथविधिः	२२५
अंगभेदेनभेदः	२१८	फाटविधिः	२२५
दंतपीडितेलुरस	२१८	चूर्णविधिः	२२५
अंतपीडितेलुरस	२१८	चूर्णद्युनपानं	२२५
अंतपीडितेलुरसगु.	२१८	भावनाविधिः	२२६
पक्षेक्षुगु.	२१८	पुटपाकविधिः	२२६
इक्षुरसायका		उत्प्लोदकविधिः	२२६
राणां गुणाः	२१८	क्राशविधिः	२२६
फालितगुणाः	२१८		

सू.
११

पत्रम्

पत्रम्

काथपानमात्रा २२६
पानेनिकर्तव्यता २२६
अवलेहविधिः २२७
वटिकाविधिः २२७
घृततैलयोगविधिः २२७
संधानविधिः २२८
आसवारिष्टयोलिः २२८
अरिष्टविधिः २२८
द्विविधसीधुनिः २२८
सुरादिभेदनिः २२८
धातुनां शोध
नमारणविधिः २२८
मारणयोग्यसुवर्ण २२८
अयोग्यसुवर्ण २२८
शोधनविधिः २२८
अशुद्धसुवर्णदोषाः २२८
स्वर्णमारणविधिः २२८
मारितसुवर्णगुणः २२८
धातुदिमारणोप
युक्तपुटप्रकारः २२९
यंत्रप्रकारः २३०
वालुकायंत्र २३०
दोलायंत्रस्वेदन
यंत्र २३०
विद्याधरयंत्र २३०
भूधरयंत्र २३०
उमरुयंत्र २३०
मारणयोग्यरूपं २३०
अयोग्यरूपं
शोधनविधिः २३०

अशुद्धसुवर्णदोषाः २३०
रूपमारणविधिः २३०
मारितरूपगुणः २३०
मारणयोग्यताम् २३०
अयोग्यताम्
ताम्रशोधनं २३०
मारणविधिः २३०
मृतताम्रगुणाः २३०
वंगस्वरूपम् २३०
वंगशोधनम् २३०
वंगमारणम् २३०
मारितवंगगुणः २३०
यसदस्वरूपम् २३०
सीसकशोधनं २३०
सीसकमारणं २३०
मारितसीसकगुणः २३०
अशुद्धलोहदोषाः २३०
लोहमारणम् २३०
मारितलोहगुणः २३०
उपधातुमारणं २३०
स्वर्णमादिकनिः २३०
स्वर्णमादिकशोधनं २३०
स्वर्णमादिकमारणं २३०
तारमादिकशोधनं २३०
स्वर्णतारमादिकगुणः २३०
तुल्यशोधनम् २३०
तुल्यगुणः २३०
कांस्यरीतिमारणं २३०
शोधनं च
यसदमारणं २३०

मृतकांसीयोर्गु. २३५	पत्रम्	धान्याभविधिः २४१	
सिन्दूरशोधनं २३५		प्रभकगुणाः २४१	
शिलाजनुशो		प्रभद्रहरि	
धनम् २३५		तालदोषाः २४१	
शुद्धशिलाजगु. २३६		हरितालशोधनं २४२	
शोधनेन्यप्रकारः २३६		हरितालमारणं २४२	
रसशोधनम् २३६		मृतहरितालगु. २४२	
खेदनमूरसस्य २३६		प्रभद्रमनः	
मर्दनम् २३७		शिलादोषाः २४२	
मूर्धनम् २३७		मनःशिला	
रसोर्द्धपातनं २३७		शोधनम् २४२	
रसाधः पातनं २३८		मृतमनःशिला २४२	
शोधनविधिः २३८		खर्परशोधनं २४२	
संहिप्तशोधनं २३८		सर्वरससाधारण	
रसमारणम् २३८		शोधनविधिः २४३	
कर्पूररसविधिः २३९		कंकुषादिशो	
सिन्दूररसविधिः २३९		धनेविशेषः २४३	
मारितस्यमूर्ध		प्रभद्रवज्रदो	
तस्यपारदस्यगु. २४०		षाः २४३	
रसामृतम् २४०		वज्रशोधनं २४३	
उपरसाः		वज्रमारणं २४३	
हिंगुलशोधनं २४०		मृतवज्रगु. २४३	
हिंगुलाद्रसाकृषिः २४०		शेषरत्नानां	
प्रभद्रसंधकदोषाः २४०		मारणगुणप्र २४३	
शुद्धगंधके गुणाः २४०		उपरत्नानांच २४३	
प्रभद्रकदोषाः २४१		विषाः	
प्रभकशोधनं २४१		वत्सनाभनि. २४४	
प्रभकमारणं २४१		तस्यशोधनं २४४	

स.
१२

	पत्रम्	पत्रम्
शोधितवत्सनाभगुः २४४	सुकुमाराराणां	
उपविषशोधनं २४४	विरेचनं	२५२
द्वाराणां गुणवत्ता	नाराचविरेकः	२५३
गुणवत्ताविधिः २४४	सर्वदोषघ्न	
स्नेहपानविधिः २४४	विरेचनम्	२५२
पचकर्मणि २४७	कफव्याधौ	
वमनविधिः २४७	विरेचनम्	२५२
येषावमननिषेधः २४७	हरीतक्यादि	२५२
वामनद्रव्यमात्रा	रेचनमात्रा	२५२
वामनद्रव्यमा	ग्राह्यराणां	२५२
नपरिभाषा २४८	ग्रभयामोदकः	२५३
वामनद्रव्याणि २४८	माणिभद्रमो	
वमनेतिकर्तृ	दकाः	२५३
व्यता २४८	गुणद्योमोदकः	२५३
दुर्वमनलक्ष	विरेचनेग्रजाते	
रात्रिकित्से २४८	प्रकारः	२५३
विरेचनविधिः	विरेचनेसदस	
विरेचनायो २४८	द्विवारः	२५३
ग्याः २५०	विरेचनोत्तर	
विरेकाहीः २५०	विधिः	२५४
मृदुमध्यतीक्ष्ण	विरेकातियोगे	२५४
विरेचनानि २५०	हीनविरेके	२५४
विरेचनमात्रम् २५१	विरेकानही	२५४
पित्तगदविरेकः २५१	विरेचनेगुणः	२५५
गुल्मादोविरे	गुणवृक्	
कोषधानि २५२	हृदो	२५५
स्नेहोदिकारेतानि	विरेचनोपधपानान	
	तरनितिकर्तृ	

पत्रम्	पत्रम्
स्नेहवस्तिविधिः २५६	नस्यसमयाः २६६
अनुवासनवस्तिः २५६	नस्यग्रहणप्र
अनुवास्यानु	कारः २६७
वास्याश्च २५६	पंचकर्मसमाप्तिः
निरूहवस्तिः २६०	धूमपानविधिः २६८
निरूहविषयः	धूमभेदाः २६८
विषयाश्च २६१	धूमार्हजनह
उत्क्रोशानवस्तिः २६१	विचारः २६८
दोषहरवस्तिः २६१	धूमपानगुणः २६८
शामनवस्तिः २६१	अपराजितधूपः २६८
लेखनवस्तिः २६१	गण्डधूपकवल
चूहणवस्तिः २६१	प्रतिसारणवि
पिच्छिलवस्तिः २६१	धिर्लक्षणनिर्द्ध
लेखनावस्तिः २६१	तेष्वंशूषाः २७०
निरूहणमात्रा २६२	गंडूषभेदाः २७०
मधुतैलकवस्तिः २६२	कवत्नः २७०
यायनवस्तिः २६२	प्रतिसारणं २७०
युक्तं रथवस्तिः २६२	स्वेदविधिः २७१
सिद्धवस्तिः २६२	स्वेदभेदाः २७१
उत्तरवस्तिविधिः २६२	स्वेद्यास्वेद्यवि
फलवर्तिविधिः २६३	चारः २७१
नस्यग्रहणविधिः २६३	तापस्वेदः २७१
नस्यभेदाः २६४	अस्यस्वेदः २७२
वेरेद्यनस्य २६५	स्वेदेतिकर्तव्यं २७२
चूहणनस्य २६६	उपनाहस्वेदः २७२
अपराजितं २६६	महाशाल्वणः २७२
नस्यमात्रानि २६६	इवस्वेदः २७३

सू. १३ पत्रम्
 मूर्द्धनैलविधिः २७४
 मूर्द्धनैलभेदः २७४
 शिरोवस्त्रि
 विधिः २७४
 कर्णविधिः २७४
 कर्णपूरणो
 यधानि २७४
 लेपविधिः २७५
 दोषघ्नलेपः २७५
 शोथघ्नलेपः २७५
 विषहलेपः २७५
 लेपभेदाः २७५
 लेपसमयाः २७५
 प्रलेपः २७५
 प्रदेहः २७५
 शोणितस्त्रा
 वविधिः २७५
 ५४ शोणित
 जरोगाः २७६
 दोषदूषित
 शोणितलतः २७६
 रक्तस्त्रावयो
 ग्यायोग्यवि
 चारः २७६
 ग्रथनेत्रप्रसा
 दनकर्माणि २७६
 नद्रेदाः २७६

पत्राणि
 सेकविधिः २७६
 प्रमोतनं २७६
 पिण्डी २७६
 विज्ञुलविधिः २७६
 तर्पणविधिः २७६
 तर्पणयोग्या
 योग्यविचारः २७७
 पुटपाकविधिः २७७
 पुटपाकभेदाः २७७
 तत्रैतिकर्तव्यं २७७
 गृज्जुनविधिः २७८
 गृज्जुनभेदाः २७८
 लेखनीवटी २७८
 चंद्रोदयवर्तिः २७८
 रोपणीवर्तिः २७८
 स्नेहनीवर्तिः २७८
 रसक्रियाले
 खनी २७८
 रोपणीरसक्रि
 या २७८
 स्नेहनीरसक्रि
 या २७८
 चूर्णलेखनी २७८
 स्नेहने चूर्ण २७८
 रोपणचूर्ण २७८
 प्रत्येकनविधिः २७८

नयनामृतमंजनं २८४	पत्रम्	संप्राप्तिभेदाः २८८	पत्रम्
दृष्टिप्रसादनीश		संख्याविवरणं २८८	
लाका	२८४	विकल्पविवरणं २८८	
इतिभेषजवि		प्राधान्यविवरणं २८८	
धानानि	२८४	वर्तनविवरणं २८८	
भेषजभक्षण		कालविवरणं २८८	
समयाः पंच	२८४	ऋतुषुवाता	
निरन्तरस्यभेष		दिकोपः २८८	
जभक्षणगुणाः २८४		सर्वरूपलक्षणं २८८	
जीर्णोषधलक्षणं २८४		पूर्वरूपव्याधि	
सावशोषोषध		नाशानायहेतुः २८८	
लक्षणम्	२८४	लक्षणलक्षणं २८८	
भेषजभक्षण		लक्षणपर्यायाः २८८	
विधिः	२८४	व्याधेस्तोनाय	
पंचमंत्रकरणं २८५		हेतुः २८८	
रोगिपरीक्षा २८५		उपशयलक्षणं २८८	
रोगिनेत्रपरीक्षा २८५		वातोपशयः २८८	
जिह्वापरीक्षा २८६		पित्तोपशयः २८८	
मूत्रपरीक्षा २८६		कफोपशयः २८८	
स्पर्शपरीक्षा २८६		उपशयोव्या	
नाडीपरीक्षा २८६		धिस्तोनायहेतुः २८८	
प्रसूनः परीक्षा २८६		वायुकोपनि	
हेतुलक्षणम् २८७		दानानि २८८	
हेतुनामानि २८७		पित्तकोपका	
हेतुव्याधस्ताना		रणानि २८९	
यहस्तयः २८७		विदाहिलक्षणं २८९	
संप्राप्तेर्लक्षणं २८७		स्नेहप्रकोप	
संप्राप्तिपर्यायाः २८७		कारणानि २८९	
		रोगस्यापि रोगो	
		निदानम् २८९	

पत्रम्

पत्रम्

स.
१४

क्षीणानां दोष
 धातुमलानां
 चिकित्सा २६२
 स्वस्थलक्षणं २६३
 दोषधातुमला
 नां वृद्धेर्निदानं २६४
 तेषामतिवृद्ध
 नां लक्षणं २६४
 प्रतिवृद्धानां
 दोषधातुमला
 नां ह्रासनं २६५
 दोषधातुमला
 नां क्षयस्थिति
 दानम् २६५
 क्षीणानां ते
 षां लक्षणं २६५
 जोज्ञः क्षयनि
 दानम् २६६
 क्षीणो ज्ञसां
 लक्षणम् २६६
 पुरीषादिक्ष
 यलक्षणम् २६६
 क्षीणानां धा
 तुदोषमला
 नां वर्द्धनं २६६
 केन क्षीण किं
 कांक्षति २६६
 वल्लक्षणं २६६
 वल्लक्षणं २६७
 दानम् २६७

वल्लक्षणं २६७
 वल्लक्षणं २६७
 नम् २६७
 वल्लक्षणं २६७
 क्षणम्
 इति पूर्वखंडः २६८

466

स
२४

५६७

ति

एवं लनेन वांशशुद्धिमुक्ताधुनाग्रहशुद्धिवलं वदन्नादौ लग्ननोरविशुभाशुभस्थानान्याह अरीति अत्रापि दत्तविलंबि
 नानि अरिष्यं पराक्रमसूतीयं ताभगकादशं विनाशोष्टमं लनादेषु ६३११८ गतो वर्तमानो रविर्मगीदृशां स्त्रीणां
 शयसंग्रहे पाणिग्रहणे क्रमादविश्रमादिफलदः अर्थाच्छेषस्यानेन शुभदइति पंचशाखः शयः पाणि रित्यमरः
 नत्राप्यदुष्टस्यानमाह मदनेति मदने सप्तमे मूर्त्तौ लग्ने च शोतेति मूर्त्तौ तितथा विधः स्वयः शुभफलैश्च शोनिर्वज्र
 मिव धातको भवति शानिराहुवत् राहुशान्योरपिलग्नसप्तमगयोर्नि द्युफलत्वं बोध्यमित्यर्थः राहुपदेन केतु
 रपि गृह्यते तस्यापि तदूपात्तत्वं यतो वक्ष्यति वृत्तपात्रमपरस्वपानतोर राहुरेवेत्यादि अतएव स्पष्टमाह श्रीपतिः प्रा
 अरिपराक्रमलाभविनाशगोरविरविश्रमसौख्यसुखार्थदः मदनमूर्त्तिशयः शयसंग्रहे मृगदृशामशानिः
 शानिराहुवत् १ त्रिधनलाभगृहेषु शुभः शशीनिधनमूर्त्तिरिषु खतिगर्हितः अशुभशुक्रैः सखः सखन।
 न्यसृद्धिनकरोनकरोनकरोति शम्भू २
 ग्लानादुविनंदनेन शिखिनास्वर्भानुनाचक्रमात् इति १ अथ चंद्रस्य त्रिधनेति शशीचंद्रः ३२। ११ राघुशुभः शेषेख
 शुभः तत्राप्यतिदुष्टस्यानमाह निधनेति ८। ११ राघुचंद्रोतिगर्हितः प्रसंगेन चंद्रदोषांतरमाह अशुभेति संचंद्रोऽशु
 भः कुजार्कशानिरोकन्यतमः शुक्रश्रतयोः प्रत्येकं सखासमासांतश्च पापयुतो भगुयुतो वा वरवधोरसुन्याणान्
 खनतिहंति अर्थाद्धुधगुरुयुतौ न दोषः तथा दिनकरेण रविणेनाह्मसिताः कराः किरणयस्य सतथा संगतइत्या
 र्थः इदृशः शशीवरवधौः शकत्याणं न करोति २॥ ७ श्रीगुरुगणपतिसरस्वतीभ्योनमः ॥ ७ ॥ ७

विगच्छन्ती २६ अथ भौमस्य अवनिज इति अवनेर्जीतो वनिजो भौमः ३। ११६ वृद्धये शेषेषु दुष्टः तत्रापि ६। १७ एषु स्थितो मृत्युदो-
 ति दुष्टः किंचेह भौमेन भौयुजिदशस्य वधुः स्युतो न यो यथा साः न्यायवर्तिनी तनयस्या मिषं मांसं भुनक्तीति तादृशी
 जाकिनी भवति अस्यापवादः जीवदृशं विना दशमस्य भौमे गुरुणा दृष्टे सति नायं दोष इत्यर्थः ३ अथ वधस्य व्य-
 येति हि मांशुजो वधः व्ययगृहं दशं विरह्य शेषेषु सप्ताष्टवर्जितगृहेषु वेश्मसु तार्थदः गृहपुत्रधनप्रदः स
 प्रमाश्रमगोत्रदोषमाह सुवधो मकरे गितो मकरध्वजः कामस्तद्रहं सप्तमं मृत्युश्च मंत्रगतो वधुवरं यमकरे

अवनिजस्त्रिभवारिषु वृद्धये मृतिकरो मृतिमूर्तिमदाश्रितः इह न भौयुजि जीवदृशं विना व्युतनया तनया
 मिषभृग्वधः ३ व्ययगृहं विरह्य हि मांशुजः संकल्पवेश्मसु वेश्मसु तार्थदः सनियतं विदधानिवधुव
 रं यमकरे मकरे गित मृत्युगः ४ गुरुरनंत्यमदेषु मुदः श्रियं सजति कालगृहे गृहमंगदः अशुभकृन्म
 करेपिकरगृहे नमग राजगतो जगतो हिनः ५

विदधानि मारयतीत्यर्थः ४ अथ गुरोः गुरुरिति अनंत्यमदेषु द्वादशसप्तमवतिरिक्तगृहेषु स्थितो गुरुर्लक्ष्मीच हर्ष
 ददाति कालगृहेषु मे स्थितो गुरुर्गृहं भाष्यी न स्यामंगो मृतिस्तददातीति तादृशः स्यात् प्रसंगेन दोषान्तरमाह अ
 शुभकृद्दिति मकरे स्वनीचराशौ स्थितोपि गुरुरशुभकृन्निद्युः किंच नमगराजः सिंहस्तत्रगतो गुरुर्जगतो विप्र
 स्पर्करग्रहेन शुभः ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गोविंदस्तर्वम ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वासुदेवस्तर्वम ॥ ॥ ७ ॥ ॥

रत्नाय
२६

संदेहे विद्वयं कुप्पी संदेहे विद्वयं नहि
कुप्पी न्मृत्रपुतीवादि न कुप्पी न्मान
भोजने १ घनविश्वशिवा गुडना गुटे
कात्रीदिनं वदनां वृजमध्यधुता हर
तिश्वसने कसनं ललने ललने वहिमं
रुदघोषगता २ श्रीजे लै तुल्यगुडासत्तै
वयुता मेघागमे खां वरै सार्धसर्करापाशा
यसमये शंष्पातुषा तंगमे विष्णुलया शि
शिरे वसंतसमये - दो द्रए संयोजितां
एनन् प्राप्प हरीत कीमिचगदा नश्यं
तितेशत्रुवः ३ अश्वगंधो दशपलंतन्मा
नौद्वैद^{वधाः}सकः चूणिहृत्तोभयां विघा २
घृतभांडे दिने दिने कषैकं पयसा पीत्वा
प्रमदाभिर्नरुप्यते आगत्वा प्रमदां मपो
वली पाले तवर्जितः १ गुडी की धान्यकारि
विषमकां कषंदने गुडूच्यादिगणका
पः सर्वज्वरविनाशः १ हृत्स्मृत् १
कीपनो दाह हल्लासत स्ना चूर्डि ह
विर्नयेत् ॥ इन्द्रज मेघसदा कुसुमप्री
तेधमहो जेध मोचलाकां चूरु मिदंगु
इतक निपीतं हृत्य चित्तदतिता एतु
दा २ १ भागे तुक्ते च सा म्यं स्यात्

५७

मुरहर मारता मुरली रिधन सत्र येन तो भिरमां
तं। तीर समे धोर सतां कृशतां कृशानुर भवेति
ब्रज शिशुर यमत्रा गत्य मत्स्याति हत्प्र प्रवलदनु
ज संघे मरुतं कं सराजं यदि सप्रति निहंतो भव
मारुतसुंगं मसक कगल करं ध्रु हस्ति यूथं
प्रविष्टम् १ तत्र च ग्रे वृत्ति कुंभस्तदुपरि जलधि
स्तत्र लंके वासस्या चैतत्रापहं तारघुकु
लनिलको नात्र संदेह लेशो वात्येना
डिका रवांसप्रदिनिहतवान् भं जया मास चाप
शंभो ह्री लावरो न त्रिदश गतापते स्तस्य किं
स्यादसाध्यम् १

५७१

५७१

स. ५.
८३

५३२
निभे बीजप्रवृत्ते यत्प्रातर्गर्भदंष्ट्रादिभे मम फले यत्कुरुदेव तं सूत्रं वै सदृशो यमे ज्ञाने
यो निष्प्रणीतदेहितं गर्भसुतमिति एगश्च सूर्यदेवतो लाद्वारसमप्रभः आदः पाल
नाप्रभवो गर्भदद्यात्सदा मम उत्सवेषु च सर्वेषु शुभदं सर्वदा हितं गोरोचनसमाभासं
गर्भदं मदनं फले इति फलैः स्नानं अथोषधीस्नानं ब्रह्मावरश्चराचराविवेचके तथा
धान्यानिष्ठा च ब्रह्मलासर्वोपध्यामाः स्मृताः यागोषधीर्निमंत्रेण सर्वोषधामिषे चने
करेण भूर्द्धिर्विन्ध्यस्व वं पापात्रं तर्भागं च अवेदत्वात्समं प्रातर्त्वा मिति पूर्वकान् पोमा
नृपत्येवमुच्चार्य देयतो स्त्री पयेततः वरुणः प्रावितामंत्रं वरुणस्योत्तेभनेततः येने
प्रातर्भिमं मे वरुदमायः पुनस्तमो उमा वै याजुषान्मंत्रान् शिरो मेत्यवरुक्तया य
तवती भवनानां पावमानोः पुनः पुनः समो वरुणसास्त्राय पावमानः सरस्वती पं
त्रो देयीत्याथर्वणो मंत्रैः स्नानमदाहूते ततो रुद्रजपः स्नाने कर्त्तव्यं सतमिहता ॥
अथ भार्गवसंस्काराणि स्मृतिं लेपावकं शुभं मस्मोत्तेन विधानेन तपायसंश्रयं चरुं प्राया

५४३
 षोडशगतेनामोऽष्टास्त्रामथिपः सदा तव सामिसदा सोमे देहि गर्भमहौषधि औडुंबरीक
 लवनिष्णात्वापाम सर्वमंत्रवित् औषधयः सर्वमित्येवेकामिन्नादीपयेदुधः प्राप्ताया
 लेवते कार्येद्दिचेतसिनिर्मले समालेख्यकरे हवीनालिके सदा तानपि वरुणोपास
 ने बुद्ध्यात्स्नतिपादपरायणा ब्रह्माविसृज्यसोमञ्च केदर्यो वृषवाहनः पार्वतीसभगा
 भद्रासावित्री वसुदेवता एते हि वाससी शुभे अयंगे गुरुदेवते सर्वभूषणरम्ये च गर्भे
 मेदतवाक्येते सुदते तुलगाथमयवते तुलशालिभिः राजमाषादिभिर्विहान्वेषा
 पात्रे प्रपूरयेत् विन्यस्य दीपके तत्र फलानां सदा केतया धाता वतेति मंत्रेण धानस्रा
 नेतु कारयेत् नालिकेरे च नारंगे गरिमे वीजप्ररके उत्तरीत्य प्रपूरयेत् समममदने स्मरेत्
 कर्मपृष्टतिभे पृष्टत्तोरनोरप्रपूरिते त्रिनेत्रेण भूदेवत्ये नारिकेरे सतप्रदे पीते कनक
 लीभे मवीजे समनोदरे तद्दिने न समं प्रीते नारिगे गर्भदे मम फलेन कृतं देवत्यं सस्र
 त्रैवैस्त्रपरिव्रते सुरंगसोमदेवत्ये गर्भदे वीजप्ररके उद्यदकं समं पुष्पफले सिमिहरे

प्रचयथाविभवं वस्त्रालंकारादिभिः संपूज्य अद्येत्यादिगोत्रायशर्मणो सुपूजिताय दूमां लवणधेनुं फलस्तनीं सिंधुशक्तिवर्णां सक्तुं पिंडकपोलां य
 वास्यां कंबलपट्टसूत्रग्रैवेयकां ताम्रपृष्ठगुडपानां कंबललांगूलां मधुयोनिकां सर्वाभरणभूषितां सर्वपापक्षयकामो विष्णुप्रीतिकामो वातुभ्य
 महंसंप्रददेनममेति पुत्रभार्यादियुतः प्रदक्षिणीकृत्य दद्यात् शेषं मधुधेनुवत् मंत्रस्तु लवणैर्वैरसाः सर्वसर्वास्तिष्ठन्ति देवताः सर्वदेव-
 मयै देविलवणारव्येनमोस्तुते इति पुराणांतरेषु षोडशप्रस्थमितां चतुर्थीशेनवत्स इत्युक्तं इतिलवणधेनुदानं अथ सुवर्णधेनुदानं बन्धि
 पुराणे सुवर्णधेनुश्चाप्यत्र सुवर्णोश्च चतुर्दश सुनिर्णिक्तसुवर्णोश्च सप्तभिर्मध्यमामता चतुर्भिश्च कनिष्ठास्या चतुर्थीशेनवत्सकः गुड-
 धेनुविधानेन दत्ता सर्वफलप्रदा अत्र विशेषो रौप्येण वत्स इति केचित् तथा अद्येत्यादि प्रवालशृंगी घृतपात्रस्तनवती पद्मरोमां कर्पूरागरु-
 नासिकामिष्टान्नरसवासितां शंखशृंगांतरां शक्तिललाटस्थानारीके लश्ववणांगुडजानुकां पंचगव्यापानवतीं कांस्यपृष्ठां पट्टसूत्रलांगूलां
 सप्तधान्यसमायुक्तां फलपुष्पोपेतां छत्रोपानत्समन्वितां सुवर्णधेनुं रुद्रदेवत्यां सहस्राश्वमेधफलावाप्तिकामः कुलसहस्रस्य स्वर्गो निवासकामश्च
 गोत्रायशर्मणो सुपूजिताय तुभ्यमहंसंप्रददेनममेति मंत्रस्तु सुवर्णधेनुं विप्राय प्रतिपद्येदृशीनरः हिरण्यरेताः पुरुषः पुराणः कृष्णापिंगलः त-
 स्रहेमच्छविः स्रष्टा विश्वात्मा प्रीयतां ममेति अनेनैव तु मंत्रेण धेनुदानं प्रकीर्तितं अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोत्यसंशयं कुलानां च सहस्रस्य स्त-
 नयंति गोप्रद इति इति सुवर्णधेनुदानं अथ वंध्यात्वहरं सुवर्णधेनुदानं वायुपुराणे चतुर्विधा च यावंध्या भवेद्दत्ता वियोजनात् वक्ष्येत स्याः प्र-
 कारं तत्स्वरूपं निबोध मे वंध्या चतुर्विधा प्रोक्ता वंध्या काकवंध्या स्त्रीप्रसूः मृतप्रजा इति काकवंध्या तु काकवदेकापत्याशेषाः स्पष्टा एव धेनु

५८९
 षष्ठि कृष्णाजिनकुशोत्तरे इक्षुरसस्य घटं पूरयित्वा तच्चतुर्थीशेन वत्सं संपाद्य अघेत्यादि गोत्राय शर्मणे सांलं कृताय इमां रसघेनुं सुवर्णशृंगाभरणयुतं
 प्यरवुरां वस्त्रपुच्छां इक्षुपादां पुष्पकंबलां ताम्रपृष्ठां पुष्परामां व्रीहियुतां चतुर्दिक्षु दीपसमायुक्तां सर्वगंधविभूषितां पूर्वादिदिक्षु तिलपात्रचतुष्टया
 सुपूजिताय सर्वपापक्षयपूर्वकैकविंशतिकुलोद्धारणकामस्तुभ्यमहं संप्रददममिति सुवर्णदक्षिणां दद्यात् मंत्रारूढ गुडधेनुं क्ता एव शेषोपस्करा
 एवमुच्चारयित्वा तु दीयते वै द्विजन्मने दशपूर्वां न्यरांश्चैव आत्मानं चैकविंशतिरिति इति रसधेनुदानं अथ स्वरूपतो गोदानं अंगिराः गौरेकस्यैक-
 दातव्या श्रोत्रियाय कुटुंबिने साहितारयते पूर्वान्सप्तसप्तचसप्तचेति देवलः स्रशीलां लक्षणवतीं युवतीं वत्ससंयुतां बहुदुग्धवतीं स्निग्धां धेनुं द-
 द्याद्विचक्षणे अथ गोदानप्रयोगः कर्ता कृतनित्यक्रियः पुण्यकाले अघेत्यादियथाशक्ति यथाज्ञानं गोदानमहं करिष्ये इति संकल्प्य सबत्साधे-
 नुं द्विजं च यथाविभवं वस्त्रालंकारादिभिः संपूज्य गोशृंगमूलादिस्तनांतस्थानादिषु देवताः पूजयेत् तद्यथा शृंगमूले ब्रह्मविष्णुभ्यां नमः ब्र-
 ह्मविष्णुपूजया० शृंगाग्रे सर्वतीर्थेभ्यो नमः सर्वतीर्थानि पूजयामि एवं सर्वत्र शिरोमध्ये शिवाय० ललाटे देव्ये नमः० नासिकायां षण्मुखाय० ना-
 सापुटयोः कंबलाश्वतरनागाभ्यां० कर्णयोरश्विभ्यां० चक्षुषोः शशिभास्कराभ्यां० दंतेषु वायवे० जिह्वायां वरुणाय० ह्रस्वकारे सरस्वत्यै० गंडयोः
 पक्षमासाभ्यां० ओष्ठयोः संध्याद्वया० ग्रीवायां इंद्राय० कुक्षिदेशे रक्षोभ्यो० उरसि साध्येभ्यो० पादेषु धर्माय० जंघासु अधर्माय० खुरमध्ये गंधर्वे-
 भ्यो० खुराग्रे पन्नगेभ्यो० खुरपश्चिमाग्रे अप्सरोभ्यो० पृष्ठे एकादशरुद्रेभ्यो० सर्वसंधिषु वसुभ्यो० श्रोणितटे पितृभ्यो० लांगूले सोमाय० गुह्ये आ-
 दित्यराशिभ्यो० गोमूत्रे गंगायै० गोमये यमुनायै० क्षीरे सरस्वत्यै० दध्नि नर्मदायै० घृते अग्नये० रोमस्वष्टाविंशतिदेवकोटिभ्यो न० उदरे पृथि-

व्यै० पयोधरेषु चतुः समुद्रेभ्यो० चतुरः समुद्रान् पूजयामि एतादेवता अगेषु संपूज्य अद्येत्यादि गोत्राय शर्मणे सुपूजिताय पृथ्वीदानसमफलकामः
 सर्वपापक्षयकामो विष्णुप्रीतिकामो वा इमां प्रत्यक्षधेनुं स्ववर्णं शृंगीरौ प्लव्खुरां ताम्रपृष्ठीं घंटाग्रैवेयां मुक्तालांगूलां कांस्योपदोहनीं सितवस्त्रद्वयोपे-
 तां सर्वाभरणभूषितां सोपस्करां रुद्रदेवत्यां तुभ्यमहं संप्रददेनममेति तिलपात्रे घृतोक्तं गोपुच्छं कृत्वा विप्रहस्ते स तिलकुशोदकं दद्यात् मंत्रस्तु यज्ञ-
 साधनभूताया विश्वस्याघौघनाशिनी विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा ततो दातादानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं स्ववर्णं दक्षिणां दत्त्वा प्रार्थयेत् नमो-
 गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सोरभेयीभ्य एव च नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः पूजितासि वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता सरभे हरमे पापं यन्म-
 या दुष्कृतं कृतमिति गावां ममाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहमिति पठित्वा धेनुं द्विजं च प्रदक्षिणीकृत्य किंचिदनु-
 क्रजेति इति गोदानप्रयोगः अथ श्वेतवर्णादिगोदानफलमुक्तं पान्थे श्वेतासुतप्रदाप्रोक्ता चंद्रलोकप्रदायिनी कृष्णास्वर्गप्रदाज्ञेया गौरी स्यात्कु-
 लवर्धिनी कपिला सर्वपापघ्नानानावर्णा च मोक्षदेति अथ समानवर्णगोवत्सदानफलं महाभारते रोहिणी तु सवत्सां च पयस्विनीं प्रदत्ता
 वस्त्रसंवीतां सूर्यलोके महीयते समानवत्सां कृष्णां तु धेनुं सर्वाधनाशिनीं सुव्रतां वस्त्रसंवीतां मस्मिल्लोके महीयते वातरेणु सवर्णां तु सवत्सां कांस्य-
 दोहनीं प्रदाय वस्त्रसंवीतां चारुणं लोकमाप्नुते हिरण्यवर्णां पिगाक्षीं सवत्सां दक्षिणां युताम् प्रदद्याद् वस्त्रसंवीतां कौबेरं लोकमाप्नुयात् पलाल-
 वर्णां तु पितृलोके महीयते सवत्सां पीवरां दत्त्वा शितिकंठामलंकृतां विश्वेदेवमसबादं स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते समानवत्सां गौरीं तु धेनुं सर्वाधनाशिनीं
 वत्सां कांस्यदोहां तु वस्तूनां लोकमाप्नुयात् वत्सोपपन्नां नीलांगीं सर्वरत्नसमन्विताम् गंधर्वाप्सरसां लोकान् दत्त्वा प्राप्नोति मानव इति संकल्पे तु तत्स-

संकीर्त्य दद्यात् इति समानवर्ण गोवत्सदानफलं अथ कृष्णधेनुदानं मात्स्ये अद्येत्यादिसंकल्यादिपूर्ववत् मंत्रस्तु कृष्णधेनो नमस्तुभ्यं ब्रह्मविष्णु
वात्मके त्रिजन्मार्जितपापानि ध्रुवं दानात्प्रणाशयेति अथ हेमशृंगीदानं मात्स्ये दशसौवर्णिकेशृंगेरवुराः पंचपलान्विताः पंचाशत्फलकं कांस्यं ताम्रं
तथैव च वस्त्रं च त्रिगुणं धेन्वा दक्षिणा च चतुर्गुणेति एवं विधिवद्दातुः फलमुक्तं नंदिपुराणे विधिना तु यदा दत्ता पात्रे धेनुः सदक्षिणा दाता तारयते ज
न्कुलानामयुतं शतमिति महाभारतेऽपि प्रासादाय त्रिसौवर्णाः शय्यारत्नो ज्ज्वलास्तथा वराश्चाप्सरसो यत्र तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः तथा यावन्ति रो
माणि भवन्ति धेन्वास्तावन्ति वर्षाणि महीयते सः स्वर्गान् च्युतश्चापिततोत्रलोके कुले समुत्पत्स्यति गोमतां तथा सालं कृतां सवत्सां च धेनुं संपूज्य भक्ति
तः सरलपूर्णा पृथिवी तेन दत्तान संशय इति इति स्वरूपतो गोदानं अथ कार्पासधेनुदानं मात्स्ये अतः परं प्रवक्ष्यामि धेनुं कार्पासिकं शुवि सर्व
विश्वस्य गुप्त्यर्थं ब्रह्मणा चांशककृतं सा च कार्पासभारेण श्रेष्ठा धेनुः प्रकीर्तिता मध्यमा च तदर्धेन न तदर्धेन कनीयसी पूर्ववस्त्रं च धान्यं च हिरण्यं च त
थैव च वत्सकं तु चतुर्थं शान्मानमत्राभिधीयते कुर्वीत पूर्ववद् वस्त्रं धान्याद्युपस्कृतमिति ततो वाराहोक्तं तिलधेनुदानं वत् क्रिया कल्यादिसं
कल्याणारभ्यदानं कृत्वा प्रार्थयेत् मंत्रास्तु हेमकुंदं दुसदृशं क्षीरार्णवसमुद्रं वे सोमप्रिये सुधन्वारब्धे सौरभेयि नमोस्तुते दत्तेयमिदुनाथा यशशांका
यामृताश्च अत्रिनेत्रप्रजाताय सोमराजाय वै नमः यस्त्वेवं परया भक्त्या ब्राह्मणाय प्रयच्छति स याति चंद्रलोकं तु सोमेन सह मोदत इति इति कार्पा
सधेनुदानं अथ लवणधेनुदानं भविष्ये तत्र युधिष्ठिरं प्रति कृष्णः शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि लवणस्येह कल्पितां गोमयेनानुलिप्ते तु देवर्षसंस्तरसंस्थि
तं आविकं चर्म विन्यस्य पूर्वाशाभिमुखस्थितं वस्त्रेणान्छादितं कृत्वा धेनुं कुर्वीत बुद्धिमान् आढकेनैव कुर्वीत बहुवित्तो पकल्पिताम् गां वि-

राजयोगादिसंयोजनतथावाच्योन्यथानदि॥
 शुभमय्यंशकेसर्वेनयतुल्येनवेनरः॥३॥त्रयोवाहोसमोवापिचत्वारोनीचसंयुताः॥शुभमय्यंशसंयुताःस्त्रीश्रीवाधरापतिः३५॥
 नीचस्थितांशनायस्तुविटःकेंद्रत्रिकोरामः॥चरलयेतदीशेनचरांशादोनोमवेन॥६॥मनेराहोमवेमेदेभाम्यमय्यसमन्विते लनेके
 नीचस्थितेनयनेनयसमोमवेन॥३॥संशानोमवेतोवापिस्त्रीचमूलत्रिकोरामः॥राजयोगास्तुनेर्दिष्टास्तथायोगेवद्वन्ता॥३८॥अथजा
 तिभंगः॥जीवेसकेनोयदिवासराहोचंद्रततापायापतिरितिज्ञेयं नीचंशानोनीचसमन्वितेवाजीवेदिजश्वेदविनादशाःस्यात्॥३९॥
 धनहिमंदैःसहिमंदुप्येषुकेदिनेवाशशिस्तुद्वे॥प्रदोषिचद्विप्रसमानमेतिविद्याचसर्कमधिगम्यजानः॥२॥मेवेदशांकेरविम
 नुद्वेमिताशिनीममिमुतेनयके॥निःश्रीविलग्नस्यनिशाकरस्थलुधोदिनेशमंदश्चिकोमा॥३॥शुभगृहाणमवलोकनेनहीना
 इवेनत्रसमन्विता॥तत्कालहोशधियतोधराजेकेंद्रशानोचेयदिवाविलग्नः॥४॥शुभगृहाणमवलोकनेनहीना
 वापमध्यगतेचंद्रेसममंदयुते॥श्वसत्पत्नीरुगुल्लविदुधिमजनेनरः॥५॥वेदोःसमंदेदशमेसत्तुदेवैकल्यमंगलितेजकलत्रे॥परस्परते
 रनवांशयुक्तोशशांकस्येतनुकोवरंस्यात्॥६॥दिनेशचंद्रोराविराशियुक्तोचंद्रहोमोवापिशोषरंलन॥रंधारिवितात्यगतागृहेदारिनेश
 चंद्रायमाःक्रमेण॥७॥कुर्वन्तिजातंनयनेनहीनतद्वातुकोपाद्वलसंयुतस्य॥लगेगुरोममिमुतेकलत्रेउन्माकनेकोहितेजजानः॥८॥उन्मा
 दयुमसंयुतोविलगेशानोकेलत्रेसकेत्रिकोरामो॥लगेशानोरिःकमतेदिनेशेचंद्रेत्रिकोरामेयदिवाधराजे॥९॥उन्मादवुद्धिःसहजेयवासा
 जानोहिचेंचलवुद्धियुक्तः॥१०॥लगेत्रिकोरामदिननायचंद्रोशोर्ध्वगुरोकेंदुसमन्वितेवा॥उन्मादवुद्धिःसमवेतदानींशान्पारवारोयदिज
 न्मकाले॥केंद्रस्थितोसोम्यनिशाकरोवासोम्यशहीनोभुमसंयुतःस्यात्॥केंद्रस्थितामंदनिशाकरार्कजोमवेदन्यजसूयभोक्ता॥१२॥
 मात्यस्वरिःकमतेनदीशेवित्तस्थितेभ्रातृगतेश्रयाये॥केंद्रमेसिसमवेत्कुभोजीकुवर्मयुक्तोयकेलत्रममी॥१३॥नीचेविल
 ग्नापिवतोविलग्नदेशेषषाष्टमस्येयदिवापखेटैः॥मंदोविलग्नकुलनाशकःस्यात्सल्लुखिरादुशुभदृष्टिहीनैः॥१४॥सर्वेगृहेनीच
 सवित्तमोःकर्मजमेर्मित्कएवजानः॥हेरस्वरिःकमतेनुमानेकूरान्वितेभोमयुतेशशांके॥१५॥जातोमिशस्तःपरदेशवासीमिहा
 शिनीदुःखितदेहभाक्प्रात्॥जमस्थिताःवायव्यगृहाप्रसर्वेनिशाकराकोयदिकेंद्रयुक्तो॥१६॥योगेगदाव्येसमवेतदानींजातोययसमा
 युतःसुसम्पत्ताः॥१६॥समन्विताःसोम्यशशांकशुक्राःकेंद्रस्थिताभोगियुतेविलग्नो॥चंद्रांतयोगंसमवेतदानींजातोनिज्वावा
 र्महीनः॥१७॥षष्ठाष्टमेभानुसुतेसमोमेजातोययसमारयुतोनरःस्यात्॥१८॥वायव्यगृहाःषट्वायरंधुमेषुजीवेपरिध्वानिते

२२

भूमि

लक्ष्मी

कर्म २९

जातः परमं शसमन्वितः स्यात्कृत्तु भैर्न युक्तयदि इति हीनाः ॥१८॥ माने स्थिता वायदिवितराशौ पापस्तथा देवगुरौ च हीने ॥ भग्नो प्रसूतं
 त्वं गते स वायोज्ञोदये शो रविमौ कुलचुः ॥२०॥ विनष्टपुत्रार्थकलत्रभाक्पारशुभैर्न युक्तो यदि वीक्षितो वा ॥ शुभाशुभैः केंद्रगतेः श
 शंकोलमे प्रवरेणा विनिरीक्षितं प्रोच ॥२१॥ मोरं शके वायदिसंयुतं ज्ञातः कुलध्वंसकरो विदारः ॥ १८॥ त्वरिभुव विदारपुत्रो मशो
 मकुत्तौ हीनो यदि वा जडो मो ॥२२॥ केंद्रशानो लग्नगते शशके जीवे व्यये भिद्युक् एव जातः ॥ चंद्रान्मूनेर्येयदिलमनायोरंधस्थिते सी
 म्यावते तरे वा ॥ पानस्थिते रात्रिकरे न दानी जातस्तु जीवत्यति हेयवत् ॥२३॥ लग्नाधियान्मूनेर्येयदिलमनायोरंधस्थिते सी
 हृम्यः ॥ नीचारिभांशे यदि देवपूज्यतदंशके वा सरनायपुत्रे जातेति दः रकी सुतदारहीनः ॥ कुकुदसो जीवति भाग्यहीनः ॥
 उच्चस्थिते वा सरनायके तु नीचाशयुक्ते यदि रात्रयुजः ॥ प्राप्नोति नीचत्वमिमेदये स्यात्पापेक्षिते वायदिनि ॥ श्रितार्थः ॥२४॥ तुलाया
 दशमे भागे स्थितः पंकजवोधनः ॥ सहस्रराजयोगस्य फले नीचत्वमाप्नुयात् ॥२५॥ भूमिपुत्रे विनीचस्य राजयोगविनाशदः ॥ उल्का
 य पातां प्रकाशं गृहे ज्ञातपि भग्नो ॥२६॥ नीचे भूमौ मंदनवांशके चंद्रव्ययस्य चरवो कुलत्रे ॥ निरीक्षितो भानुसुनेन चात्र जातः पर
 प्रेष्यमुपेति नित्यं ॥२७॥ सीरोशशके ॥ नितिजे कलत्रे शमो भूशतदक्षितः स्यात् ॥ लग्ने शनौ कामगते शशके मूत्रेक्षिते वायदिवंधु
 भक्तः ॥३०॥ चंद्रे व्यये वायदिवादिने शो मंदे त्रिके शो मंदरंध्रमर्के ॥ मंदारि रोमी स भवति दानी नीचारे राशि शमता सत्ये वा ॥३१॥ सुताशुभौ
 पापवमो विशेषात् चंद्रे ॥ रिः फारिगते धता स्यात् ॥ शुभग्रहणमवलोक हीने त्वं धो भवेत्येव शुभैर्न दोषः ॥३२॥ माने शशके सचुधे
 कलत्रशने द्वितीये विकलांगमेति जातिच्युति नीचसयत्तागः समन्वितास्तपिविनि श्रितार्थः ॥३३॥ निशाकरे कामुकसधमागो मृ
 तस्य कर्कचषभागयुक्ते ॥ मंदारयुक्ते तदवेक्षिते वा कुक्षी भवेत्क्षौम्यदृशा विहीने ॥३४॥ कुलीरकुंभालिनवांशयुक्ते चंद्रे स मांदो यदि गृह
 रोमी चंद्रे सुखित इव न शयुक्ते पापान्विते स्याद्दिजक री रोमी ॥३५॥ चंद्रे स पापे फारिगताय युक्ते रिः केषुभरंध्रगते च वापि ॥ उन्मदभाक्
 तत्र सरो वता च जातस्तु नित्यं कलहप्रियः स्यात् ॥३६॥ चंद्रे स मो कर्कट रीशियुक्ते पापान्विते तद्विषरीतयुक्ते ॥
 ॥३७॥ उन्मदगुण्यो शशिभानुसंज्ञे पापान्वितो सौ म्यदृशा विहीनो ॥ हकुले भाक् जात न रातु नित्यं नये वतौ स प्रमराशि
 युक्तौ ॥३८॥ केंद्रशानो जन्मनियेन दृष्टे जीवे ॥ शशके यदि वादिने शो ॥ विलग्नमे स्याद्दिभा ग्यहीनः प्राप्नोति चोरो मुनयो वदंति
 ३८॥ व्यये शुभे शयदि पापरेवे केंद्रस्थिते ज्ञानधन दिहीनः ॥ परान्नभुक् दुःखिन देहभाक्पारकुभेन दृष्टे कलहप्रियो वा ६॥ केंद्र
 गुरौ तत्तु न केन कालेन कर्म वेदोक्त मप्याप्तिनाप्ति ॥ स्ववाहन इति मुद्रांति न ज्ञाः सुखस्य हीन निशाकरे तु ॥ २॥ खौ सुखपाप

ज व पां उ व सु त सि म र न कि न्ना प्र कं ८ क्ल म मुरार च क्ल सु द
श न कि सु ध पा ३ २ ऋषि य च ले व त हार क ह ष क श्री भा ग
स त् प ग स त् त्रे ता त प स ज म द्वा पर पू जा चार मुर भ क्त
क लि के व ल कि जे सा चाना मं ग्र धार क ह ष क श्री भा ग ०

मारिः केशहरिः प्रपति पागयाः नाः हनरतु मना च गु सें जा ॥ १ ॥ तुम नो
 जाल गोपि यन हिमः खेलत अवके जा उमोहन द कि दुहे जा ॥ २ ॥ जा
 तपात क धू नाः ह तुलारि अवके जा उः मोहन द कि दुहे जा ॥ ३ ॥

५४१

१
२७

श २-

६२ य

फ

सूत्रेऽन्यद्दशास्योत्तरार्थतस्मात्ताभाष्ये उक्तं उद्भूतं किंचित्त्रयोऽस्मि न लभतेति निषेधानि ।
 त्वत्तज्ञापनद्वारा त्रयोऽत्यत्र गणः फलमिति तदर्थः । उच्यते सतीति लघुना नैवेदानी
 त्वत्तज्ञापनमाश्रित्य न्यायान्नसुराणेतयोः प्रत्याख्यानसंभव इति भावः । तलोप
 इति सुबुत्पत्तिस्तु नोक्ता भूवादेऽत्यस्य लविधौ तिवादि विधौ चोपस्थितेर्निश्चका
 शतयाः पवादेस्तिवादिभिर्विधात् कार्यकालपक्षेऽपि न च यथोद्देशेऽपि प्रत्ययो तत्त्वस
 भावित्वेनाकृतवृद्धपरिभाषयां लभावेन वसंज्ञाया अप्रवृत्तिरिति वाच्यम् अकृ
 तवृद्धपरिभाषाया अनित्यत्वात् असत्त्वाच्च भविष्यति किंचित्फलमित्यभिप्रा
 यिमात्रेण तत्र पक्षे संज्ञायाः प्रवृत्तेः प्रगल्भसंज्ञाप्रकरणे कैयटेनाकृताच्च पथोद्देश
 पक्षेण पर्युदासे लक्ष्यसिद्धेशका समाधाने अत्र निर्दलेन दिव्यवस्थितयोः प

त्यतिः सत्येव गमके यथाचये ॥ ५३ ॥ त्वन्तावव्यपादा सुष इति गमके नान्यत्रेति गमके नान्यत्रेति
 एकवचनमित्यादि महासंज्ञाकरणात् प्रकृतं तन्न तथा गमकमत एव इति
 तिसूत्रे प्रतिपदिकायिकाभावेति उं-तेभ्यस्तु इत्यत्रिमाशं कौकतादीनामुक्तत्वा
 न्नेति समाहितम् त्वद्रीत्योत्सर्गिकमेकवचने उर्वारमेव अत एवाग्रे भाष्येऽर्थवत्प
 दस्य दशदाडिमान्नीत्यादिपदसमुदायो निरर्थको व्यावर्त्यत्वेन प्रदर्शितस्तत्रादिस
 योयावत्तिस्य प्राप्तिरिति तदेवास्माद्व्यव्यावर्त्यम् पचतः कल्पमित्यादौ तत्प्रवृत्तौ
 दृष्टं तस्य भाष्यगमकं समासग्रहणं कृतं नियमस्तु अर्थवत्समुदायविषयक
 जिभाष्ये स्पष्टमिति न तेनास्य व्यावृत्तिरिति दिक् पद्यं अर्थवत्तमिति व्याख्यानादर्थव
 तेनैव सादृश्यं गत इति भावः उक्तमिति पतेनेदमुक्तमेव पुनर्हीद्व्योच्यत इति

५५

श. २.
६१ न

सूचितम् भाष्येति एवं दितत्र भाष्यं अर्थवदिति वर्तते कृतद्वितोतं चैवार्थवत् न केव
 लाः कृतस्तद्वितोवेति कृतद्वितसूत्रेऽतग्रहणं न कार्यमिति अर्थवगदणामाम् ६
 र्थादेव चेदृशार्थलाभ इति केपटः समदयार्थारोपादिति तेन तन्मात्रस्य क्रिया
 वाचित्वनिवन्धः यात तसिद्धिरिति भावः तत्क्रियावा चकत्वे तत्तदर्थविभागश्चेति
 तस्य तस्येति कृतद्विवचनेन न पृथीसमासे समार्थविभाग इति कर्मधारये वा विभ।
 किलुकी देसायु. येन नात्यान्यप्राडुर्भावादित्यपादाने ये च मीति सूत्रस्य भाष्यप्र।
 योगोपि व्याख्यातः सर्वतत्वेमपि द्विः प्रयोगयदा इव स्थाने द्विवचनपक्षेपि आद्या
 न्यशब्दे प्रकृतितत्त्वबुद्ध्या तस्य शब्दे प्रत्ययत्त्वबुद्ध्या रूपपादम् सर्व इति यादृपसर्ग
 जविभाग इति चेत्कार्याभावश्चैवमेवेति भावः स्फोटपदेति पदरूपावाक्यरूपेति

८४५

त्वर्थः लोकानां तत्रैव शक्तिप्रदेण बोधादिति भावः अतएव तस्य परमार्थत्वं लोके बोधजं ।
 न कत्वात् शास्त्रेण प्रकृतिप्रत्ययविभागव्युत्पादेन न विशिष्टपदस्यैव तत्र तदर्थबोध
 न द्वारा विशिष्टार्थकत्वं मेव बोध्यते उपलालनाः इत्यस्य भवतीति शेषः न त्ववास्त
 वा इति भावः तदाह असत्येति आरोपिते इत्यर्थः लोकानां तत्र छद्मबोधजस्य बोधा
 न्नपयोगित्वात् तत्त्वम् सत्यम् विशिष्टशक्त्या बोधकं पदादीत्यर्थः स्वरिति अयिजगो
 ऽध्वगीष्टेत्यादौ अर्थवत्तादिति आरोपितार्थवत्तादित्यर्थः शास्त्रकृत भाष्यक
 दादिः समतेति तद्धितविषये इति शेषः ओत्सर्गिकप्रकृतौ हेतुमाह इष्टस्य लेपी
 ति चः पंचम्यर्थहेतुत्वानुवादकः कथंचिदिति अनेन तदनावश्यकत्वं मेवेति धा
 तयति नन्वजरचरितार्थस्य कथं जायकत्वं मतमाह उत्तरार्थस्थापीति श्कोऽचीति

श २.
६.

लौकिके वाक्ये कल्पिते कार्यभावे सतत्राप्यारोपेणादोषात् अर्थस्यादिति अनेन प्रत्य
यपर्युदासे मानसकम् सातेः प्रातिपदिकत्वे दित्ततश्चोत्तिर्गिकैकवचनेन तस्यापि
सर्वतत्वेन पदत्वे पदादित्वादेव निषेधमिद्वेस्तद्व्यर्थमिति भावः सः ईर्वापत्तादिति
तस्य च समुदायप्रातिपदिकत्वे न तदवयवत्वात् लुक् समुदायसंज्ञाचांते रगात्वात्
दवयवेभ्यः प्रातिपदिकत्वात्स्यपि सति प्रवर्तते इति तस्य तदवयवत्वमक्षते पचति व
धनतीत्यादौ नावयनासाधात् प्रत्ययांतपदेयास्तदवयवपरत्वेन तत्र तन्निषेधा
त्तस्मादव्युत्पन्नप्रातिपदिकावयवेभ्यस्तद्व्यतिरापाद्याथ न शब्दस्य धिनोर्थनमि
ति व्युत्पत्तिपक्षे तु वनाद्युदाहरणं बोध्यं धनिते चेदं भाष्यकै पटयोः तस्मान्नलोपाद्या
पत्तिर्होषः उदमवयवेभ्य उवतेभ्योपि चोत्तिर्गिकैकवचनाभ्युपगमेन पदिते तडा

भोऽत्यादिपूर्वकरोता नोचैकमर्थवताग्रहणस्यन्याप्यतयाभोऽत्याद्योकारोतानक
 रणपक्षेपिवार्तिकनिष्पन्नानोनिपातानोचैकदेशभूतभोशब्दादीनामेवग्रहण
 मितिभावः अत्रेदंतत्तरोतानामेवानुकरणं सूत्रे संप्रभावेन्याय्यपवेतिभाष्य
 स्वरसः लक्ष्मचारणातरः लघुतरोच्चारणः ॥ ३॥ विशेषणादिति संप्रवेदभाष्ये ॥ ३॥ लो
 त्याद्वरिति हरदत्तादयः वकारलोपेततत्तत्तदर्थानवगमेरित्यर्थः यत्वेच करोत्यादि
 पुरेपिततत्तत्तलोपोनभविष्यतीत्यशाहलोविशेषणव्यर्थमिति सूचितंभाष्यमपि
 तदेकवैशक्तिरेवनप्रयोक्तारः योरेणः संतीतिलणसूत्रस्थभाष्यतिरोपाच्च ॥ ५॥ भा। ५
 वोढत्वेति चेन्नतलोपसंग्रहः षलोपाइति षोढेलोपइत्येतदृष्ट्याष्टत्वेनना
 सिद्धेसामर्थ्यादितिभावः भाष्यस्थितमिति दृढः स्थलेतिसूत्रेतिशेषः ॥ दृष्टव्य

श २.
५९

मिति ष्यडि. गोरपभावे चेषापत्तिरिति भावः उभयोरपीति तद्वत्त्वं बभूवेनेन च त्रिह
नेति शेषः तदाह वामन उति अत्राह चिवीजं तद्वदेर्नकारहकारलोपार्थमिति भा
ष्यविरोधः अनिदितो दं हेस्तद्वदितमित्येवेष्टत इति कैपटविरोधश्चेति किंच प्र
सादोक्तरीत्या दं हेरपि उभावप्युक्तयोः सिद्धाविप्रिनषेयप्रकरणोदृष्ट इति निया
तनस्य व्यर्थत्वमित्यलम् अभाव अभावा उत्तरस्येति अहार्थभावारोपादित्यर्थः
लिंगमिति विहितविशेषणोत्तरे द्वे पर्य्यस्य मेवेति भावः सास्मा अरमिति सोस्मा
अरमितिसंथावपि पादयुतेः न च प्रकृत्यातः पादमिति पूर्वद्रूपस्याभावेन न पाद
पूर्तिः सोपमागादित्यादा विवात्रापि प्रातिशब्धेन सिद्धः एवं चावधारणपरतः
पानव्याप्ति यं सोहमाजमेत्यादौ बलद्वयग्रहणेन क्वचिदप्रवृत्त्यापि सिद्धेरिति

तात्पर्यम् ० इति दीक्षितभट्टे जिपौत्रहरिकृते लघुशब्दरत्ने मनोरमा व्याख्याने यं
च सन्धि प्रकरणम् व्यर्थं स्यादिति न चास्यापत्यमिरिषानित्यादौ प्रत्ययत्तप्रयुक्त
तिषेथ वायेनतच्चरितार्थम् अत्रम् इत्यवस्थायां प्रवृत्तसंज्ञायां एकदेशविक
तन्यायेन सुलभत्वात् एकार्थीभावेनेति न चैतत्प्रत्यमात्रस्य तन्मात्र एकार्थीभा
वाभावादिति भावः एकार्थीभावश्च यस्य प्रातिपदिकसंज्ञा चिकीर्षिता तन्मात्रह
तिरेव शास्त्रः तेन यं चनावप्रिय इति समासचटकं चनावेत्प्रत्यस्य तद्विज्ञातं तत्स
मासत्वेन यारपिन प्रातिपदिकत्वे प्रियशब्दान्न एव तत्रैकार्थीभावो न तत्तन्मात्रे इ
त्यदोषात् न च क्विन्ते दोषः तत्रथातिरेव विशिष्टार्थबोधकत्वेनार्थवद्वितीयाभा
वो न पृथगर्थभावे कोप स्थितिजनकत्वरूपे एकार्थीभावाभावादिति वाच्यम् अ

प.
३४

नद्वारेण त्वस्यावैयर्थ्यं तेनैव सिद्धेः अतएव नलोपः सुविनिस्तरे कतिनु कग्रहणं
 चरितार्थं अन्यथा वृत्तहृत्वा मित्पादो वहिर्भूतभाम्निमित्तकपदत्वाश्रयेण
 वहिरंगतयानलोपासिद्धेः न चैव सति ह्रस्वस्यपि तीतिस्तत्र स्थभाष्यविरोधस्तत्र हि ग्रा
 मणिपुत्र इत्यत्र को ह्रस्वोऽप्यति ह्रस्वे कृते तु कमाशङ्क्य ह्रस्वस्य वहिरंगसिद्धत्वे
 न समाहितं नाज्ञानं तर्क्य इत्यस्य सत्वे तत्र तदप्राप्तेरसंगतिः स्पष्टेति वाच्यं तेन
 भाष्येणास्याग्रना वशकत्वं बोधनात् तज्ज्ञास्य केनांतरंगपरिभाषायाऽग्रनित्य
 त्वबोधनस्यैव न्याय्यत्वात् अतएवाचः परस्मिन्निति स्वेभाष्ये पट्टइत्यादित्यत्र
 परयणादेशस्यानयाऽसिद्धत्वात् पूर्वयणादेशः साधितः अतएवैवापरिभाषाभाष्ये
 उनः कापिनो द्विखिता अतएवांतरंगपरिभाषा मुपक्रम्य विप्रतिषेधस्तत्रेऽस्या

खे २

अतएव नलोपः ३५

३४

[illegible]

प. ३३

द्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षेकादेशस्य वहिरंगतया सिद्धत्वेन तद्वैयर्थ्यस्य मेव पद
 द्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षेवहिरंगमिति प्रेक्ष्य दत्त्वा दोषो वहिरंग इति ग्रंथेन न
 धातुलोप इति सूत्रे संयोगांतस्य लोप इति सूत्रे च भाष्ये स्पष्टं यत्तु यत्नग्रहणम्।
 पित्रापकं अन्यथा कोसिचदित्यादौ पदद्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षत्वेन वहिरंगस्य
 कादेशस्यासिद्धत्वेन यत्वा प्रवृत्तौ किं तेनेति तन्न शरणः पूर्वपदसंबंधित्वेन यत्न
 स्यापि पदद्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षत्वेनोभयोः समत्वात् एकादेशस्य परादिवत्त्वे
 न जे सिचत् इत्यस्य पदत्वेन पदादित्वाभावान्न सा स्यादधोरित्यनेन निषेधः त्रेषा
 दिकेतरंगे कार्यकालपक्षेपिवहिरंगपरिभाषया प्रवृत्तेः पूर्वमुपपादितत्वा
 च परिभाषायाम् अत्रोक्त्या न नर्प्यनिमित्तकेतरंगे कर्तव्ये जातस्य वहिरंगस्य
 वहिष्ठप्रवृत्तिर्न वहिःपदेन वहिरंगतस्य भावो वहिरंगत्वं तत्प्रयुक्ता सिद्धत्वं

३३

अत्रैतरे
इति न स्यात्

शान्तस्य धिय
नीत्यादेः च ५
तस्य ५ ५ ५ वदि
न्यादेः ५ =

सुनप्रकृतिर्न प्राप्तिरिति असिद्धं बहिरंगमित्युक्तानां जानन्तर्य इति वक्ष्यामीति भा
ष्योक्त्या तत्र त्वस्यांतरंगे इत्यस्यानुवृत्तिरुच्यते तेन पंचावेदमित्यादेन दोषः
अंतरंगस्याव्यापिककार्यस्यैव त्वस्यानंतर्यनिमित्तकत्वाभावात् जातस्वबहि
रंगस्येत्युक्त्या यजेन्द्राधिपतीत्यादौ बहिरंगस्य दीर्घगुणादेरसिद्धत्वे सिद्धम् अ
तएवेटि शीनामादुःखः सवर्णदीर्घत्वाच्च वृत्तस्यांतरंगलक्षणत्वादित्यादि
संगच्छते अतएवोभासोऽस्त्याऽग्रहणं चरितार्थं तादृशिवत्प्राशस्त्येति स्थिते
निरूप्यते परमपिसवर्णदीर्घवाधत्वाधातूपसर्गकार्यत्वेनांतरंगत्वादादुःखे
वद्विबाधनार्थं न चाक्षुधैरित्यत्र यल्लिङ्गकृते ऋगोऽसिद्धत्वावलि लोपापत्तिरिति
वाच्यम् अचो न्यानंतर्यनिमित्तके अंतरंगे कर्तव्ये कृते च तस्मिन्पदं अंतरंगं प्रा
प्नोति तत्रैव कर्तव्येनासिद्धत्वमितितदर्थोत् असिद्धपरिभाषाया अनित्यत्वेन

समानः प्रजादेवैर्द्वयमादृतनः नदीमुखेषु वितनाद्यान इति क्रिया रूपोपाधिभेदान्न व्यायवद्वि यत इत्यर्थः एवं नाग कूर्मकुकनैस्वद
नधनमधार्या वाक् नान्यपि प्राणतर्भावः नाग उग्ररहेतुः कूर्म उन्मीलनस्य कुकनः तु धायाः देव रजो विजृम्भणस्य धनं नयोपि पोषणस्य
निबोध इति वायुग्रथः इदानीं कार्ये द्रव्यस्यात्मनि विनाशक्रममावृत्तं परमेश्वरस्य चिकीर्षावशात् परमाणुबुक्मोत्पत्तिः तदनेष्टयोः प नरं
रमाणुबुः संयोगस्ततो ह्युक्तोत्पत्तिः तत्र परमाणुसमवाधिकारण परमाणुद्वयसंयोगो समवाधिकारण परमेश्वरस्तस्य ज्ञानेन कृतं
यः कौलेदिकु प्रागभावोः हृष्टप्रतिबंधकानां वप्रनिमित्तकारणत्वेन कार्यमात्रवनिमित्तकारणत्वात् तदनेत्रिबुद्धयुक्तेषु क न
मोत्पत्तिस्तत्तत्संयोगः तत्तत्प्राणकोत्पत्तिः एवं चतुरणुकाद्युत्पत्तिक्रमेण महापृथिवी नृन्यायः मरुत्तेजोमहात्वापुरुषत्पुते
नेत्रिभिः परमाणुभिः कृतो नद्यणुकमारभ्यनेद्यणुकद्वयेन वा कृतो नयः एवमुत्पद्यते इति चेन्न प्रथमतः द्रव्यारभकत्वेनैव
न प्रमाणभावाच्च द्वितीयस्य तत्वात्त्रयणुकमहत्वात्तु पयतेः कार्यमहत्त्वे कारणवहुत्वस्य कारणमहत्त्वस्य वा कारणत्वात् एव परमेश्व
रस्य कार्यद्रव्यसंज्ञितीर्षावशात् परमाणुबुक्मोत्पत्तिः ततः परमाणुद्वयविनाशः ततः परमाणुद्वयसंयोगनाशः ततो ह्यणुकनाशः
तत्तत्प्राणुकनाशः एवं चतुरणुकादिनाशक्रमेण महापृथिवी नृन्यायः यमैवातु प्रत्ययः सर्वकार्यद्रव्यसंज्ञेनैव तत्प्रत्ययत्वा
त् न मरुप्रत्ययः अस्वकार्यध्वंसः कार्यभावचानित्यद्रव्यमनित्यगुणः क प्र प्र च किं पुनः सृष्टिप्रत्ययसंज्ञावेममाणुमिति चेत्
धाना यथा पूर्वमकृत्ययदित्यादि श्रुतिः मीमांसकास्तु संसारप्रवाहस्य बीजांकुरन्यायेनाः नदित्वा रत्नमत्वाच्च प्रत्ययसंज्ञावेमानाभा

वा५

गुणो ३

सि. चं २२

वः इत्युक्तं च भोजनमात्रं क्वचित्समवायिकारणनाशाद्व्यनाशः क्वचिदसमवायिकारणनाशाद्व्यनाशमंगीचक्रः नव्यास्तु तावदात्मव
 त्रसमवायिकारणनाशान्तररीचक्रद्वित्यन्तपक्षवेन इति कार्यद्वयव्यतिविनाशक्रमनिरूपणं आकाशान्तव्यति शब्दगुण
 मिति शब्दोपपत्तयेन पद्यपि शब्दवत्त्वमेव तत्तत्तन्मुचितं तथापि भावनामते शब्दस्य द्रव्यत्वतस्मिन् साध्यगुणपदं सुपत्तं क्वचि
 शब्दगुणकमकारा मित्यपि पाठः शब्दगुणमेव शब्दगुणकमिति स्वर्यकः यद्यपि शब्दगुणं करोति जनयतीति शब्दगुणयतीति वा
 शब्दगुणक शब्दसमवायिकारणमिति यावत् एतेनाकारे प्रमाणमपि दर्शितं तथाहि शब्दोष्टद्वयातिरिक्तद्रव्याश्रितः प्रष्टव्याना
 राश्रितत्वे सन्निसमवायिकारकत्वात् यन्नेवं तमेव यथा रूपमिति परिशेषानुमानेन तादृशद्रव्यविधया कार्यः सिद्धानिरूप्यादिगारणाय
 सत्यं नूपादिगारणाय विरोधो परिशेषश्च प्रसक्तस्य प्रतिषेधेन्यत्रासंगत्परिशिष्यमाणे सप्रत्ययः न च विशेष्यासिद्धिः शब्दः सम
 वायिकारणकः अन्तगुणत्वात् यिबीरूपवदित्यनुमानेन तस्मिन् न च विशेषणासिद्धिरपि शब्दोष्टद्वयानाश्रितः भोजनस्यत्वात्
 शब्दवदित्यनुमानेन तस्मापि सिद्धेः न तु तस्य गुणत्व एव किं नानमिति चेत् शब्दो गुणः अनित्यत्वे सत्ते केद्विद्यया एवानीयत्वा
 द्रव्यवदित्यनुमानेन भरणकारावेनैकात्मिकत्ववाराणां यतीयेति अन्यत्कृत्य स्पष्टं आकाशस्य स्पर्शपद्यादिव दने कत्तेमानाभा
 वादाह तच्चैकमिति त्वत्त्वे न च आकाशस्यैकत्वे घटाकाशे मराकाशा इति व्यपदेशः कथमिति वा व्यघटादिरूपोपाधौ न ता
 दृशव्यपदेशात् सर्वत्र शब्दोपपत्तं भावाकारास्य विभुत्वमावश्यामिति वृत्ते विभ्वति आकाशस्य विभुत्वादेव नित्यत्वं तस्मात्सीत्याह

५ व्या

कन्यालनि=१ तै॥२

रकोडादशोद्विती
यः वष्टे=३

पाथोनोदयगेरवोसतीत्यत्रापि संवध्यते=

५९६

सितात=२
वृ-

१४० कमात=

नवमस्थयोः प्रथम
स्थयोर्वा=४
अकेसप्रमगेतयाचक
संधौककवृष्टिकमी
नामामत्यनवंप्राक
स्थव=५

तमदह

भवः पाथोनोदयगेरवोसतीत्यत्रापि संवध्यते= १ उग्र
ग्रहेः सितवतस्ससोसोसंध्यस्थितेभृगतनयेयवोप्रयोः सौम्यग्रहेरसहितसंनिरीक्षते जायाव
योदहननिपातपाशजः २ लग्नाद्यपारिगतयोः शरितिरसंस्थयोः पत्न्यासहकनयनस्यवदे-
तिजन्म घृनस्ययोर्नवमपंचमसंस्थयोर्वा अज्ञाकं योर्विकलद्वारमंशानिजाते ३ कोणोदयेभ
गतनयेसंचकसंधो वंध्यापतिर्यदिनसुतदसिष्टपुक्तं पापग्रहेयपैमंदलप्ररागिसंस्थैः दी
गोशरित्यसंतकलजन्मथोस्ये ४ अस्मिन्नकनयोर्वर्गेस्तस्यसितेतद्वेदिते परप्रवर्तिगसौ
चैतंसदसिमासहपुंमलः ॥ भृगुजशरितोरेस्तेः भार्योनरोविसुतोपिवापरिणततनूस्तीत्रोट्टो
अभैः प्रमदायती ५ वंशाच्छेताखगेसंद्रट्टेयेज्जपायेः शिल्पीग्रंशेशिशतपुतेकेंद्रसंस्थाकिंर
हे दास्याजातोदितिसुतगुरोरिष्करोसोरिभागेनीचोर्केंद्रोसंदनगतयोर्दृष्टयोः सूर्यजेन ६
पापलोकितयोः सितवनिजयोरस्तस्ययोर्वाह्रुक चंद्रेहृषिकककंटाशकगतेपापैपुतेग

शान्तिपुतेलने=
यथासंभवं=५
शान्तिकुजाप्यतमदृष्टे=

स्त्रीनरयोः एकशशि
गयोर्ग्रहयोः सप्तमे
तावेवस्तसोचप्रभ
दृष्टोतयापरिणतत
न वृद्धत्वेतस्यवृद्ध
भार्याप्रा १४ शोनि=६

नोसोशोरकश प्रप्रमस्यास्त्रीकस्थवतस=५
शिमोसंदू अस्मिन्नकजवगेस्य सितः सप्रमस्थसैः
सोशरचंद्रेदृष्टः ४

शान्तिकुजोसप्तमे=४
मुष्करोग=१

उधयुक्तेद्रक्कारोलानगते=३

सुन

कारकस्योदाहरणमाहककंतेति

दितेन जलन के ५ दिना
 १ स्वदीदिगात्रपिकें प्र
 गात्रपिमतो नान्योन्य
 कारकाः लज्जगस्पतस्य
 दशमचतुर्थगः २ दीदिस्पस्य
 ३ स्वदी द्युन्यतमैनम
 वतितथापिलज्जग
 ४ स्पसकारकाः नतेस्य
 लज्जगः = ४
 ५ उनः कारकलक्ष
 णमाह स्व त्रिकोशोति
 ६ स्वत्रिकोशो जोगुद
 ७ यन्कारकमुक्तं तद्वैतः
 ८ कारकन के प्रस्पस्य
 ९ न २ ५ तोन्यस्य
 लज्जक
 १० ५ दिनाम्य
 वस्थितस्य यदिकर्म
 ११ गोभवतिसचे स्व
 दीदिस्पः यस्माद्
 दशमस्य तत्काल
 मित्रविधुनामित्रः
 सोम्यग्राहि तस्य
 कारकः = ५

[illegible]

श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्य न समाख्यानां समवाये परदोर्वैल्यमर्थविप्रकर्षादिति जैमिनिह
 नम् ब्रीहिमिर्पजेत इत्यत्र ब्रीहिणां यागां गत्वं तृतीया श्रुत्या वहिर्देवसदने दामीत्यादिमंत्राणां लवला
 गत्वं लिङ्गेन ब्रीहिप्रोक्षतीत्यादौ प्रोक्षणादीनां ब्रीह्याद्यं गत्वं द्वितीयादिसमभिव्याहारे लक्षणवाक्येन
 समाख्यातस्य श्रुंधितमित्यादिमंत्रस्य साम्नाप्यवात्रांगत्वं सन्निध्यामानुत्पस्यते न का
 म्यवाज्यानुवाक्यामंत्राणां काम्ये घं गत्वं यथा संख्यामानुत्पस्यते न पशुधर्माणां प्रश्रुति
 प्रोजनादीनां देवपश्वंगत्वं अनुष्ठानसादृश्यरूपस्यानेन आध्वर्यवादीनां तत्रत्यस्य
 धानादिपदार्थकर्तृत्वं आध्वर्यवहोनादि समाख्यया चेति धरागुदाहरणविबोधाति (लेख
 यस्परविरोधे उदाहरणं तु ऐं ह्रीं मंत्रस्य कदाचन स्तरीरसीत्येन्द्रियागार्हपत्यमुपति) सा वैश्वदेव्या
 मिक्षेत्यत्र दुव्यदेवतासंबंधवलात् विश्वेदेवदेवताक आमिक्षा दुव्यकपागोऽनुमितः तस्मि
 न्वात्रे आमिक्षया लहवाजिभ्यो वाजिनमित्यनेन वाजिनदुव्यस्यापि विकल्पेन निजेशद्
 ति प्राप्ते सिद्धांतः उत्पत्तिशिष्टा मिक्षावरुद्धे मागः उत्पत्तिशिष्टवाजिनदुव्यं न पेक्षित इति
 वाजिनदुव्यकं फलतिमेवा मिक्षायां गत्वेन प्रतिपत्तिरूपं विधीयत इति वाजिनां शो आ
 मिक्षायां स्यात्कां दैवतास्तीत्यर्थः

जीवसाक्षीतावदंगी कर्तव्यः अन्यथाविषयानुसंधानं पश्यतेः प्रमातुश्चानैतु गतविप्रित्वातुसंधानाच्च
संन्यासेनैतत्त्वान्न ज्ञानं द्विविधं जीवसाक्षी जन्मे मीश्वरसाक्षी जन्मे वेति तस्याच प्रत्यक्षज्ञानदे विध्यं
साक्षीदे विध्यनिरूपणधीनमिति साक्षीदे विध्यनिरूपणमात्रशक्यमिति भावः

५११

500
 नन्वीश्वरेण रूपस्य वाच्यत्वं गुणत्वादिसमवायित्वात् समवायित्वं
 न तद्व्यधिकरणधर्म इत्यत आह वाच्यत्वमिति अस्मात् शब्दादयम
 र्थो बोधव्य इतीश्वर वाच्यत्वं पदार्थान्तरं वा वाच्यम ननु तादृशे
 द्वा मात्रमतिप्रसक्तत्वात् तच्च न कस्यापि समवायीति भावः सम
 वायितयेति मूलं समवायिकरणतवेत्यर्थ इत्याहुः नन्वि
 दं वाच्यं त्रेयत्वादित्यत्र समवायितया वाच्यत्वाभाव रूपस्य सा
 ध्याभावस्य प्रसिद्धावपि प्रमेयान्वाच्यत्वादित्येदिके वतान्वयि

601

पनसंभवात् सकृदुच्चरितमित्यादि नियमाभावादन्यथापचतीत्यादावप्यकपे
 रोधस्याप्यनंगीकारो देकेनापि हारिपदेन सिंहत्वविशुत्वाभ्यां बोधसंभवात् ह
 पि द्वंद्वनियामकत्वात् न चैवमेकत्वे च एकत्वानि चैकत्वानि गुणक्रियायाश्च
 प्राद्युक्तो विरुद्धोत्तरश्चत्वात् हंसश्च संचदसावित्यादौ लिंगभेदे एकपे
 विभक्ताविति सूत्रमेकविभक्तौ च चनभेदे एकशेषविधायकतया सार्थ
 द्वंद्वविषये प्रवृत्तौ द्वंद्वयवादकत्वायोगात् प्रातिपदिकोत्तरं विभक्ते एव च
 समासो निर्विभक्तिः कस्यैव स्यात् यथानावित्यादावदंतत्वाभावादेकशेष
 स्मारः नियमतः पूर्वपदार्थविशेषकशाब्दबोधजनकसमासत्वमव्ययीम

समुच्चयस्य चतुष्टयस्य चार्थत्वात् समाहारसाहित्यमितरेतरः साहित्य
 ननु साहित्यं यत्प्राकृतं चिदनुमितिद्वारेणोपयोगेन व्यापारे साम्याभावादि
 भावावेपि द्वेद्वात् न चतुल्यवत्सजातीयविजाताय विधेयान्वयित्वं साहित्यं
 प्रधानगुणभावविवक्षया विधोषणञ्च विवक्षया च द्वेद्वाकारणसंभवात्
 छिंदित्याद्यप्रयोगादेकदेशकालावच्छेदेनैकक्रियान्वयित्वरूपसाहित्याव
 द्वेद्वाकरणसंभवादिभिन्नदेशकालावच्छेदेन छिदायामपि ध्वस्तदिरोच्छि
 ण्यपदार्थतावच्छेदकभेदस्यैव द्वेद्वनियामकत्वात् न लघटयोरेक्यं शिवराम
 तदपवादकसंस्तुयैकशेषानुपपत्तिः द्वेद्वविषयएव तत्प्रवृत्तेरेति वाच्यं घटादि

वदन्तीति तत्संबन्धेन घटत्वावच्छिन्नप्रतिप्रोक्तिताकप्रमेयसा
 मान्याभावो विबोध्यः अप्रतिसिद्धिदोषस्यैव सत्त्वान्मूले प्रसिद्धो
 पिवतीति दोषांतरं किमित्युपातम् अतस्तदवतार्यमाशङ्कते
 नन्विति प्रारिभाषिकमेवेत्येवकारेण न व्यामिचारोऽव्यामिचार
 इति योगार्थो व्यवच्छिद्यते अव्यामिचरितत्वमिति अप्येदं वाच्यं
 मित्यादिगम्यः मित्रेतामिति शेषः तथाच नचैवं घटइत्यादि
 मूलस्य केवलान्वयिनो व्यामिचरितत्वेनालक्षताप्रदर्शन

ज.

४

परत्वात्तद्वैमल्लासंगतिरिति ध्येयमपदित्यादि अत्रपक्षमा ना
धिकारणा इत्यस्यानुक्तौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छे
दकस्यैवतिष्ठोताकस्यात्मत्वसामान्याभावस्यापि पावदंतरगतत्वा
त्तस्य च व्यापकताघटकसमवायसंबंधेन प्रतिबोधाधिकरणे
केनापि संबंधेनावृत्तित्वादयमात्मा ज्ञानादित्यादावव्याप्तिरत
स्तदुपात्तमित्यग्रेऽस्युदीभविष्यति न चात्मत्वाभावोपि समानका
लीनत्वादिसंबंधेन प्रसिद्धोपाधिकरणवृत्तिः तस्याविधिसंबंधा राम

४

संयोगाभाववान्मेपत्वादित्यदौ संयोगाद्यात्मकससाध्याभावस्य सकलहेत्वधिकारणा
वृत्तिरूपेण व्याप्तिः जलादिवृत्तिरूपेण विशिष्टगोत्वाभावस्याभावस्तु जलत्वाद्यभावो
न तु साध्याभावः जलादिवृत्तिरूपेण प्रत्ययप्रसंगात् ॥ यत्समाप्ताधिकारणानां साध्य
तावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदक~~रूप~~रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां या
वदभावानां प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं तत्त्वं वा तत् शेषत्वादि त
नावाच्यत्वादीनामभावः तुल्यमएव शेषे दर्शितदिशगवसेपसत आह प्रतियो
ग्यवृत्तिश्चेति ॥ केचित्तु व्याप्यवृत्ते हेतुसमानाधिकारणस्य साध्याभावस्य
प्रतियोगितायाः न वच्छेदकं हेतुसमानाधिकारणस्य व्याप्यवृत्तेः प्रतियोगिव्य
पिकारणस्य वाऽभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनावच्छेदकमप्यसाध्य न
तावच्छेदकं तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः एवं च व्याप्तेरव्यापिकारिरूपता
पिसंगच्छते हेतो साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तिरूपे साध्यतावच्छेदके हे

कारणेपि भूतत्वेन मनोत्पत्त्याभावस्यातथात्वात् नानातिप्रसंगः साधनसमानाधिकरणस्य गो-
 त्राद्यभावं स्य तत्तत्साध्यव्यक्त्यभावं स्य वाऽतस्मात्वात्साध्यता वच्छेदकेत्यादि येन संबन्धेन हे-
 तुस्तेनैव तदधिकरणं बोध्यम् तेनात्मत्वे साध्ये समवायेन हेतुर्हीनस्य विषयतयाधिकार-
 णे घटादौ वर्तमानस्य साध्याभावस्यातथात्वेऽपि न दूतिः एवं दलोत्तरेऽपि संबन्धभेदनिबन्धनो-
 दोषः संबन्धेऽप्यविवक्षितानि सतीत्यः रूपादिसामान्याभावे साध्ये पृथिवीत्यादिकं स द्वे तरे
 व प्रत्यये परमाणुवृत्तिकाले वा वयविक्रिते तत्सत्त्वात् न च प्रतिगो गिवत्तत्त्वं स प्रागभा-
 वयोरस्य ताभावेऽपि त्वेति मानाभावात् अतएवावांतराश्यामे रक्तं रूपं नास्तीति प्रत्ययः
 न वैषरक्तिमध्वंसाय वगाही पूर्वपररक्तिमध्वं स प्रागभाववतिरक्तेऽपि तस्याप्रत्ययप्रसं-
 गात् तत्सामानाधिकरण्यं चेत्त्वाविशिष्टरूपेण अधिकरणवच्छेदेन बोध्यम् तेन गोत्वजन्य-
 द्रव्यत्वप्रत्ययवृत्तित्वादिना गवादेरभावस्य गवायनाधिकरणधर्म्यवच्छेदेन न दूति-
 काले वा वृत्तावपि घटागोत्वं तदागोर्घत्रकालत्वं तत्र जन्यद्रव्यप्रत्ययवृत्तिर्वेत्यादौ ना-
 तिप्रसंगः हेतुमतिप्रत्यये तत्सामानाधिकारणाभावात् त्वविशिष्टेति विशेषणत्वं कपि

शि.
६

308

पिब्यामि चा^{त्वा} त^{त्वा} अवच्छेदकत्वं चेह तत्पक्षात्पधिकरणत्वं तेन वि
शिष्टवत्सभावस्य हृदत्तवन्ति त्वोभभावद्विन्नाभावस्य च प्रतिपो
गितावच्छेदकत्वेपिवान्ति त्वस्य नक्षतिः सत्त्ववातिचगुणादौ संयोगा
यभावोपि व्याप्यवृत्तिः वक्ष्यमाणं वा प्रतिपोगितावच्छेदकानति
रिक्तवृत्तित्वमेव तदवच्छेदकत्वापि बोध्यम् भवति च गुणत्वगुण
वृत्तित्वद्रव्यज्ञानसमवेतत्वाप्रवच्छिन्नप्रतिपोगिताकव्याप्यवृ
त्त्यभावप्रतिपोगितावच्छेदकगुणात्वाप्रवृत्तिरिक्तवृत्तेवं संयोगा
त्वमित्याहुः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यज्ञानाधिकार्या
वच्छेदकत्वसमानाधिकरणसाध्याभावत्वकात्वम् यत्समा
नाधिकरणसाध्याभावप्रमायां साध्यताज्ञानप्रतिबंधकत्वं ता

510

Handwritten text in Devanagari script, possibly a title or a short passage, located in the upper left quadrant of the page.

१२०१२ फल रा. जा.

५३

- १) मो
- २) कुटे
- १) लुटे
- १) रेरे

को

- १) साधन २१)
- २) वरुडा १) वि
- ३१) मरुतन ३) चने
- ५) वाजा १) नम
- ३१) मेज १) क
- ११) गलावे
- २) बंजी
- ३) तेरो

- वजा
- १) मस धनो
- २) भीर वा. ३.
- १) चर १) वा. मोर
- १) काज २) वा. भा
- १) ठ २) धर दि रा
- १) कुटे १) वा. वा.
- १) वसा
- १) जत रा

५१

- बंजे
- १) वाज
- १) मुह
- २) धरवा

- ढी
- १) सेठु धार वि
- १) मता १) वा. भा.
- १) चड १) जोदा.
- १) भुग

- जव
- १) नथये
- १) गाढे वारदु
- १) बी
- १) धारा

- २) माने
 १) वार.
 १) फत्ता
 १) भुज.
 १) मिहना
 १) स. ज. जोदा वि३
 १) विस्त. जोदा सुजा
 १) सा.
 १) कास.
 १) ध.
 १) ला. का.

दा

३) केट्ट. बा. स

१) स. सु.

१) मान

१) जला.

१) सा

३)

१) लडे

१) वीप

१) समदुसा. बार.

ग्र

१) भरदा दानुजा

१) सो. १) ग्रनोवारा

१) ग्रत

१) डोल

भेराती बाह ३

१) बुक

१) पद

च
 तादृशानिश्चयपदतिक्तादृशाविषयि
 तासमानाधिकारणात्वंताभावप्र
 तियोगविषयितावावहेन्नविषयि
 ताशून्यानाहार्थाप्राप्ताप्यतानावा
 स्त्वंदितानिश्चयपदतिक्ताविषयपदूपा
 वावहेन्नविषयिताव्यापिकाप्रकृ
 तागुप्तिविवंधकतातदूपावावहेन्न
 त्वं हेत्वाभासत्वं॥

513

तादृशानिश्चयवृत्तिविविशीष्टयद्रूपा
वाक्छिन्नविषयितातमानाधिकार
एणात्यन्ताभावाप्रतियोगिप्रतिबंधक
तातद्रूपावाक्छिन्नत्वं॥

514

धप्रतिपोगिनवेति अत्रचपक्षतावदेदकसामानाधिकरण्येनसाध्य
 सिद्धेरुद्देश्यत्वात्पक्षेकदेशेसाध्यसिद्धौ सिद्धसाधनतेतिमतेशुक्तिरूपे
 सिद्धसाधनवारणापब्रह्मज्ञानेतदावाध्यत्वंपक्षविशेषणम् यदिपुनः
 पक्षतावदेदकावदेदेनैवसाध्यसिद्धिरुद्देश्या तदैकदेशेसाध्यसिद्धा
 वपिसिद्धसाधनाभावात्तद्वारकंविशेषणमनुपादेयम् इतएविशेष
 णरूपं तुवेब्रह्मणिचवाधवारणमादरणीयमेवप्रत्येकंवाविप्रतिप
 तिः विप्रतिपत्तिरनवाप्यादिवीतिप्रतिपत्तिरिति विप्रदादेःप्रत्येकंपक्षत्वेपि
 नप्रदादौसंदिग्धानैकांतिकतापक्षसमत्वाच्चदादेःतस्यापिपक्षेसाध्याभा
 वसंहेहस्यानुगुणत्वात्पक्षमिन्नएवतस्यदूषणत्वंवाच्यंअतएवोक्तंसा
 ध्याभावनिश्चयपक्षातिहेतुसंदेहएवसंदिग्धानैकांतिकतेतिपक्षत्वंतुसा
 ध्यसंदेहवत्तंसाध्यागोचरसाधकप्राप्तनाभाववत्तंवातच्चप्रदादिसाधा

३

एणं अतस्तत्रापि सांदिग्धानैकांतिकत्वं न दोषः पक्षसमत्वोक्तिस्तु प्रतिज्ञाविषय
 त्वाभावमात्रेण न च तर्हि प्रतिज्ञाविषयकैर्मेव पक्षान्वत्त्वाप्यनुमाने तदभा
 ववैतरेवं विप्रतिपत्तौ प्राचां प्रयोगाः विमतं मिथ्यादृश्यत्वात् जडत्वात् परि
 क्षिन्नत्वात् शुक्तिरूप्यवत् नावपवेष्ट्याग्रहः अत्र स्वानिषा मकनिषतपा
 चै विप्रतिपत्त्या लघुभूतपौषक्षतावकैर्दोनविरुद्धः समपबंधादिनाव्यवधा
 नातस्या अनुमानकालासत्त्वोप्युपलक्षणात् पापक्षतावकैर्दकत्वं अप्य
 वा विप्रतिपत्तिविषयतावकैर्दकैर्मेव पक्षतावकैर्दकं प्राचां प्रयोगेऽपि
 विमतमिति पक्षं विप्रतिपत्तिविषयतावकैर्दकावच्छिन्नाभिप्रायेणोक्त्यदोषः ॥

517

चिंताकर्माग्निसंभृता ५ एवंविद्वान्कर्मणि देहि त्वात्मानं स्म
रेत्सदा कृते च कर्मणि त्वात्मरूपेणैवैष पश्यति ६ भिद्यते ह
दमग्रं भिच्छिद्यंते सर्वसंशयाः क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन्
क्षेपणवरे ७ तमेव विद्वानत्येति मृत्युं पंथानचेतरः ज्ञात्वा
देवंपाशाहतिः क्षीणैः क्लेशैः नैककर्मभाक् ८ देवं मत्वा हर्ष
शोकौ जहात्यत्रैव धैर्यवान् नैनं कर्ता कृते पुण्यपापं तापघ्नतेः
क्वचित् ९ इत्यादि श्रुतयो वक्ष्यः पुराणैः स्मृतिभिः सह ब्र

तान

518

असपञ्चातग्रन्थेन१

श्रीमतेरामानुजाय नमः एतान्नताप्रबंधेन सपरिकरं हेतुं निरूप्य तत्र
 संगत् तत्त्वनिर्णयिदिरूपतत्त्वाकार्यकारित्वाच्च तदाभास निरूपणं प्रा
 तिजानीते अथेति अनुमितिर्नास्ति यथाश्रुतमिदं हेतुदोषाणां तत्र
 एतत्तद्वत्त्वं च दुष्हेतुत्वात् तदाभिप्रायेतौ कोपपेयशंकरेपीत्यादि व्युत्पत्ति
 तन्नानुमितिपदमनुमितिनिष्कर्षकार्यता निरूपणं संवन्धित्वेनानुमितितत्त्वा क
 रणान्नानुमितिं साध्यव्याप्यहेतुमान्यदाः साध्यवानित्याकारकानुमि
 तिपरं वा तेनैकनहेतौ व्यभिचादिग्रहेष्य न्यस्य परामर्शदिनुमित्यु
 त्यादेन व्यभिचात्तद्व्याख्यादि ज्ञानेनान्यस्यासिद्धत्वाच्च व्यभिचा
 तदिग्रहाभावस्यानुमित्यजनकत्वेपिन द्यतिरिति वदंति पर्वतो

अतिरेक्यमि
 चात्तरं २

राम

९

अनुनि निकाएणिभूताभाव मतिबोनिवयार्थ
यानविषयत्वं हेत्वाभसत्वं ॥

विनिभासाः निरूप्यन्ते अंशं करो एतन्मन्त्रप्रयकार हेतिरुतिनस्यः
सपरिकारहेतुतिरुतहेत्वाभासत्वरूपमसंगतिज्ञानस्यः
निज्ञासाधीनः सपरिहेतुकार्यकारि एवम्तोपो
स एव रूपप्राप्ता एव प्रकारकता नु कृते व्यापार सिद्धयं
वैतो हेत्वाभासाः रितिकादकोपः ॥

विद्यते ब्राह्मणं यस्मिन् ब्राह्मणः बहुव्रीहिसुतस्य धर्मपरत्वे चरितार्थः अतएव जज्ञो स्पर्था
 नामुत्तरपदलोपश्च तन्नेकमिति सूत्रस्य वार्तिकसंगच्छत एतेन तत्त्वे पवादत्वात् बहुव्रीहे
 र्वाधकः स्यादिति केयरोक्तमपास्तं असद्वत्त्वादेरुक्तमिति एतत्तदोः सुलोपो कोरनस्य मासे
 हनीति ज्ञापकात् सिद्धं अत्र पक्षेऽवर्षाहेमंत इत्यादौ विशेष्यगतं लिंगवचनानां निर्देशकः
 तत्र यद्यपि लिंगदेशो लिंगमन्त्रिण्यं लोकाश्रयत्वात् लिंगस्येति पविहर्तुं शक्नोते तथापि वच
 नदोषः स्थितः ततः पूर्वपदार्थप्रधानसहिभविष्यति अत्रापि पक्षेऽसद्वत्त्वादिसिद्धिः प्राग्
 देव न च पूर्वपदस्याव्ययत्वेन तदर्थप्रधानस्यास्य लिंगसंख्याभ्यां कथं योग इति वाच्यं वा
 दत्रा किं स्वभावादाको न त्रौ सत्वश्रुतार्थाभिधायित्वेऽपि समासे सत्वह्यपार्थाभिधायित्वेन
 तद्योगसंभवात् यद्वा गुणवचनानामाश्रयतौ लिंगादिवत्समासार्थः प्रतियोगितया यद्
 द्रव्यश्रितस्य लिंगादिसमासस्य भविष्यति तेनात्र पक्षेऽवर्षाहेमंत इत्यादौ हेमंताद्याश्र
 यगतलिंगसंख्याप्रसंग इति केयरोक्तमपास्तं अभावेन प्रतियोगिनोऽपि प्रज्ञानाश्रयणे
 न तस्याप्याश्रयत्वात् स्वघटितसमासघटकेनोपस्थित्या च तस्यैवाश्रयभ्यग्रहणे चित्तं
 अन्वयान्तद्वेषदूषितपक्षोऽस्माश्रितेऽपि पक्षे तदोषानुवृत्तौ भाष्यस्य निर्दलतापत्तिः एतत्स
 मकदातया यवापुनरस्तुत्तरपदार्थप्रधान इत्युक्तेरसंगतिश्च त्वद्वौ न्याहि असुतर्ह्युत्तरप

दार्थे निवृत्तमुचित एतत्पक्षे येषनेकमित्यादावेकवचनासिद्धिर्वत्पमाणं मनसि निधायोक्तं
 यदार्थप्रधानत्वं सिद्धाति तत्पक्षे येषनेकमित्यादावेकवचनासिद्धिर्वत्पमाणं मनसि निधायोक्तं
 द्वेपवादत्वेनावयवीभावस्य बाधनात् न जौयवीभावो वाच्य इति कार्यः अन्यथा व्ययी
 भावासिद्धिः पदवृत्त्यानुपपत्त्या सेनभावस्य नूनतापत्तिः तस्मादल्पताभावात् एकनत्रः क्रि
 यादिप्रतियोगिकाभावबोधकत्वेनोक्तं पदार्थेनानन्वयादसामर्थ्येन नावयवीभावोऽमदि
 कमित्यादेन संदेह इत्यादेः संदेहस्य गुणत्वेन भवत्येव तदभावबोधो नत्रा एतदेवाभिप्रेत्य
 भाष्ये उक्तं प्रसज्यायां क्रियं क्रिया रगौ ततः प्रतिषेधतीति असंदेह इत्यादेः चारोपितः सं
 देह इति भेदेनारोपज्ञानात्तदल्पताभावप्रतीतिः किंचार्थाभावज्ञात्वेन जौघटकतया स्पष्टं
 जगतीतावयवतया नेन नावयवीभावः सूत्रगृहीतावयवेनावयवमिति समासाभावस्य तत्र सूत्रे
 उपपादितत्वात् अत्र चेदभाव्यमपि मानं असंहितमित्यत्र संधानं संहितमिति भावेकः आ
 रोपितं संधानं आरोपितः परः सन्निकर्ष इत्यर्थे तदभावात्संहितासंज्ञानप्राप्नोतीत्यर्थ इति
 नतदसंगतिः संहितशब्दः परः सन्निकर्ष इति सूत्रवत्तात्मीलिगोवार्तिकप्रामाण्यात् त्री
 वोपि असंहित इत्यादिप्रातिशारब्धतद्वाच्ययोः प्रयुक्तं अत्रैव परः सन्निकर्षः संहिताचेद
 दुताया एव वृत्तौ संहितासंज्ञानप्राप्नोतीति शेषपूरणे नव्याख्यायुक्तायामेव हि परः स
 न्निकर्षो नापुतायामित्यनेनासंहितमित्यंशोऽर्थतो हेतुत्वेन व्याख्यातो भाष्ये न प्राप्नोतीत्यंश

मनष्या एवान्वेदि प्रसामर्थ्यं तस्मात्स
नापत्तिः त्वदीत्यासंहिता संज्ञाभावः प्रा

ੴ
੨੮੭

[illegible]

स्वास्ति यत्तेति ह्रस्वपाठेति निवासाग
त्पोस्तुदादिः एषु नञैव समासः पूर्वपप

भागे

८५३॥ सोम्य स्थिते सोम्य मित्रवर्गस्य पात्रं सुखमुक्तिमाकृष्य ॥ ४६॥ जावेत्तु नीये गल्लोममत्र वदन्ति मां ग्राहि युते विप्रो वा ॥ भो मां चिते येन पुरी
 क्षेन मीय राशे येन दिकं हं शोमः ॥ ४७॥ सोम्यो शोमो मां दियु तेन येन वाना इयं सोम्य दृष्टा विहिते ॥ तृतीय राशि स्थित राशिनाथ संयुक्त राश्याधिप
 वकं ॥ ४८॥ जाक न्विते पाप निरीक्षिते वा वदन्ति कर्णोद्गरो मत्र ॥ कुरादिष्वयं युतेन दीशे कर्णस्य रोगं कथयन्ति तज्जा ॥ ४९॥ सोम्य युक्ते
 तृतीये वा सोम्य खेचर कीर्तिते ॥ तदीशे शुभ संयुक्ते कर्णयोर्भ्रंशं भवेत् ॥ ५०॥ युक्ते तृतीये यदि मोक्तिकं तु जीवे तुलस्य मरणां वदन्ति ॥ भा
 के सुसंवंध युते तृतीये स रत मां नील मयं हि मां दे ॥ ५१॥ वं देव दुर्लभ मरणां तु सोरे श्वा संभवेत जिते स नु शो ॥ भविं मां मरणां तथे
 वक्ये दिते तल्लय माहुरा ॥ ५२॥ शुभ ग्रहाणां भवेत नु तस्मिन् नीय राशे सुवशं कथनां ॥ पुराणादिकानां यदि काय राशे कुरात् तत्कर्म कुठार
 माहुः ॥ ५३॥ ४३६॥ इति तृतीय भावः ॥

॥ अथ चतुर्थ भावः ॥ बंधु भवने च बंधु नृह मातृ जलात्मवृद्धि नो ग्यादीन् ॥ वाहन हृदय स्कं
 धासन शयन सुखानां योजनं वृथा ॥ १॥ लगे श्वरे लगे मने सुखे गता येन युक्ते यदि गेह लाभः ॥ अथ ततः स्यात्कुमरुद्वि को मात्को द्वे स्व मित्रे

स्वाश

मत्र हे वलाह ॥ २॥ ने हा धिये के नने वलाह सोम्ये जिते मंदर लाभ माहुः ॥ वै कोषिको यशो मत्र भागे ने हे श्वरे मंदिर लाभ माहुः ॥ ३॥ गृह
 स्यान्नाथि च नाथ --- संयुक्त राशि यः ॥ तदंश धिये तो के नृह लाभ मुंदी रयेत् ॥ ४॥ भागे शो के नृह भाव स्य नृह शो सोम्य मित्र मे ॥ मृह राशि ग
 ने गेहे सोम्ये वद विचित्र कर्म ॥ ५॥ तृतीये सोम्य संयुक्ते गृह शो स्व वलाह जिते ॥ तदीशे वल संयुक्ते हर्ष प्राकार मंडितं ॥ ६॥ सिंहा सनां प्राके वापि ग
 हे शो मोधु संशके ॥ मृह राशि युते वापि तद्विधं सोध मंडितं ॥ ७॥ पुरावतां प्रा के नृह नाथे मुर्विद्वी जिते ॥ गोपुरां प्रा के वापि देविकं गृह मादिशो न
 दा विचित्र सोध प्राकार मंडित गृह मादिशो ॥ कर्ण धिये न सहिते नाथे के नृह सुनुना ॥ ८॥ ने हा धिये नाथ गते यदि स्यात् नाथे जिते तद्गृह नाथ
 मत्र ॥ ने हे शो संयुक्त नवांश नाथे नाथ स्थिते स्यादपि ने हा नाथ ॥ ९॥ बंधु स्थाने श्वरे सोम्य सोम्य गृह निरीक्षिते ॥ तत्कार के वलाह वा वंधु
 प्रज्जा भवेत् ॥ १०॥ बंधु स्थान गते जीवे तदीशे शुभ संयुते ॥ गोपुरां प्रा के वापि वंधु प्रज्जा भवेत् ॥ ११॥ बंधु स्थान गते जीवे तदीशे शुभ सं
 युते ॥ गृह दृष्टि समा युक्ते बंधु स्थान भवेत् ॥ १२॥ बंधु वक र्ण त नाथे के नृह शो य संयुते ॥ वैशेषिको शक संयुक्ते पाप दृष्टो गवर्जिते ॥ १३॥ बंधु
 धना मुपकारी स्याद् धो मुर्वक सोम्य ॥ ने वं गे देवा ने हे श्वरे मृह राशि त म जिते ॥ १४॥ बंधु तित्यक्त पुरुषा तदीशे कप संयुते ॥ गृह दृष्टि समा युक्ते
 कुराद्वय शके वापि नीच राशि गे देविया ॥ १५॥ बहु पाप समा युक्ते बंधो नाथे तथे वदि ॥ तत्कार के तथे वात्र बंधु नां कुतितो भवेत् ॥ १६॥ नाथ का
 रक संयुक्त नवांश नाथक ॥ नीच राशि गते मृहो वंधु नां भय कर्म कर् ॥ १७॥ बंधु यतो मी के नृह स्थे तदीशे शुभ कीर्तिते ॥ गोपुरां प्रा के वापि वं
 धु प्रज्जा भवेत् ॥ १८॥ धने लाभे त्रिकोण स्ये तनाथे शुभ कीर्तिते ॥ सोम्य ग्रहाणां संशो वा वंधु ना मुपकार कर् ॥ १९॥ बंधु देवी भवेत्तित्य

जे

पापाक्रान्ते गृहे यदा ॥ नीचास्तखेटसंयुक्ते शुभदृष्ट्योगवर्जिते ॥ २१ ॥ कस्मिंश्चित्नेव चरेद्देवा वंधोस्त्वोच्चमित्रमे ॥ गुरुणा दृष्टिं संयोजे वंधुशृङ्गो
मवेन्नरः ॥ २२ ॥ गृहस्थाने चरेत्तदीशो चर राक्षसो ॥ नयेव तत्कारके चि वृहस्याने गृहं वदेत् ॥ २३ ॥ स्थिरे गृहे स्थिरं गृहं नाप्यकारकयो
रपि ॥ अथ्यं शशुभमभागे वा तदीशो स्थेयं तं वृजेत् ॥ २४ ॥ अथ्यं वा यद्गृहे शोभेत्तर्था वंतः पायसं युताः ॥ तावद्देहादिनाशः स्याद्भुभृद्व्यानदोषदाः ॥ २५ ॥
अथ्यं वा यद्गृहे शसुक्ते उको शदि संयुताः ॥ तावद्देहालयं सर्वशोभनं तत्र निदिशेत् ॥ २६ ॥ गृहे शोकमराक्षिस्थे कर्मेशो गृहमागते ॥ वलयुक्ते
धरासु नो वह्ने त्रि वि निदिशेत् ॥ २७ ॥ वलाढे कर्मराक्षी शो वंधुस्थाना धियेतया तयोर्मित्रे यदा तस्य वह्ने त्रि वि निदिशेत् ॥ २८ ॥ दोत्र स्या
ने शुभे युक्ते तदीशो शुभसंयुते ॥ तत्कारके तस्या प्राप्ते वह्ने त्रि धनैर्युतः ॥ २९ ॥ दोत्रा धिये यं च मस्य गोपु रायां संयुते ॥ मृद्वंशदि गते वापि
वह्ने त्रि समन्वितः ॥ ३० ॥ भातकारकसंयुक्ते भातनाथे न संयुते ॥ दोत्र तदीशो वापि भातदोत्र वि निदिशेत् ॥ ३१ ॥ दोत्रे द्वा संयुक्तं न वंशनाथके
दुस्थिते मित्रनिरीक्षिते वा ॥ भोमन्विते भोमदृश समेते भ्रातृधनं दोत्र मुदा हरंति ॥ ३२ ॥ लगे स्त्रे दोत्र गते वलाढे तमे वलिखे यदि दोत्र ना
थ शुभगृहे दृष्टिं साममेवा दोत्रं स्वकीयेन वलेन पाति ॥ ३३ ॥ कलत्रकारके दोत्र तदीशो वा कलत्रमे ॥ तदीशो स्यात्तमे त्रे कलत्रा ज्ञेयमा
दिशेत् ॥ ३४ ॥ अथे स्त्रे दोत्र गते वलाढे अष्टम्ये वा गृहभावनाथे ॥ अथे स्त्रे दोत्र गते वलाढे शत्रोः सकाशात्सधरा मृयेति ॥ ३५ ॥ पारा
वतां शोभ गृहे वलाढे दोत्रे स्त्रे चोपचयं गते वा ॥ आशो भोगे शुभदृष्टियुक्ते दोत्रे वह्ने संमुदा हरंति ॥ ३६ ॥ धने शाला नेश समन्विते वा
दोत्रे तदीशो व्यप्यकारके वा वैशेषिकांशो शुभदृष्टियोगे वह्ने मयं गृहमा हरार्थः ॥ ३७ ॥ दोत्रे स्त्रे नीचगते विमृडे पापांतरे पाप निरीक्षि
ते वा ॥ पाप गृहे दोत्र गते रिगे हे तैत्रादिनाशं कथयंति तज्ज्ञः ॥ ३८ ॥ पापांतरे स्थे यदि भूमिराशो पापान्विते पाप निरीक्षिते वा पाप गृहे दोत्र गते
पाप स्यात्कू संशके भूमि विनाशमाहुः ॥ ३९ ॥ कू रादिष्वंशयुक्ते तदीशो दोत्रे मया ये यदि नीचगे वा ॥ ४० ॥ स्थे रिगे हे त्वतिभीषणं दोत्रे तदि
नाशं कथयंति तज्ज्ञः ॥ ४० ॥ दोत्रे स्त्रे पाप युते धनस्ये नीचारि मे दोत्र विनाशमेति ॥ स्त्रे च स्थिते तद्भवे स्त्रे त्रु पापान्विते त्रु यमेति भ
मे ॥ ४१ ॥ राजोभियान् दोत्र विनाशमाहुः ॥ राजे स्त्रे दोत्र गते सपाये कू संशके मृत्युयमादिभागे कर्म स्त्रे रणयियुते तथे वा ॥ ४२ ॥ राजाभियान्
भूमि विनाशमेति राजे शतकारक भूमिनाथे ॥ कू संशके वा त्वेव रोहभागे नाशस्थिते मृत्युयमादिभागे ॥ ४३ ॥ राजाभियान् दोत्र विनाशमेति
भागे तदीशे न युते पि निमो ॥ धने श संयुक्तं न वंशनाथयुक्तां शपेनापि युते सपाये ॥ ४४ ॥ जीवे न दृष्टे यदि वा तदीशो रमे गृहे शोभनं रे चरे
वा ॥ सौम्यांतरे तद्भवने शोभे सुखी भवेत्सर्वजनेषु सुख्यः ॥ ४५ ॥ जीवे वलाढे सुखराशिनाय युक्ते सौम्ये तु च नुष्टये वा ॥ जीवे न दृष्टे
यदि वा तदीशो मृद्वंशके वा सुखमादूरः स्यात् ॥ ४६ ॥ सुखे गृहे शोभनं रे चरे वा सौम्यांतरे तद्भवने सौम्ये ॥ जीवे वलाढे यदि लभनायात्

मेषु राघंशके वापि सुखे देव प्रजिते ॥ अनायव द्विभावे सुतास्मिन्नेरे सुखी भवेत् ॥ ४८ ॥ सोम्येन रात्रिते वल हीने पुरावपि । स पापे द
वलेनायेदः । रीत्यादर्थसंयुतः ॥ ४९ ॥ पुत्रार्थवधु पुत्रे श्रेष्ठरीत्या नोचरे ॥ सुखे तदीशपावेन युक्ते कुरांशसंयुते ॥ ५० ॥ रव्यारय
के सुखराशिनाये कुरांशके सोम्यदृशविहीने । अरोहभागेत्तभाग पुत्रे देहातिभाक् जात नरस्तु नित्यं ॥ ५१ ॥ नीवारिभागे रविभूमिपुत्रे
सुखस्थिते पापदृश समने । कुरांशके तद्वेनाधिनाये गृहाये हीने भवति प्रमादान् ॥ ५२ ॥ पापान्ति पापनिरीक्षिते वापापांते रे वा सुख
मेतदीशे । कुरांशके नद्वेनाधिनाये दिष्यंश समन्ति वापापीतरः स्यात्कुमद्विपुक्ते ॥ ५३ ॥ पापेन हत्वे सुखराशियुक्ते नदीश्वरे चारि
विद्वद्योते ॥ पापान्ति वायमसुत्रपुत्रे ज्ञानो वहुत्वे समुपेति पाया ॥ ५४ ॥ पुत्रे दुर्देव प्रजितानो ज्ञेते सुखे प्रार्थवला नितानो । पुमान्ति शेभ
नद्विपाते जातो नरोयं भुवि मुक्ति भाक्त्वा ॥ ५५ ॥ बुधद्वेसते सोम्ये सोम्य मध्यमते पिवा । गोपु राघंशके वापि पुराणभाक्त्वा नरो भवेत् ॥ ५६ ॥
नीचान्ति नेष्टु युते सुखस्थे सपान्ति मेवा जलराशि संज्ञो नदीश्वरे हीन वले तदानीं पतत्यसौ कृप सटां वराशे ॥ ५७ ॥ लग्ने श्वरे हीन वले सुख
स्थे नीचत्रेक युक्ते यदि वा सपाये । जल गृहेण पि युते सुखे शे वलेन हीने जलराशि ममः ॥ ५८ ॥ अरिस्थानाधिपे लग्नायेन सहिते सुखे
कर्मधिये निसद्वे नदीकृप तटां दिषु ॥ ५९ ॥ पतने कृप न छादो सुखे शस्यांशराशि पा । सरिस्थाने शसं द्रव्ये यदि वा सुखेन युक् ॥ ६० ॥
शिलाप्रहारस्तस्य स्यात् । विभोमान्ति ने सुखे । द्रव्ये युते कर्मते न सरिस्थानाधिपे न वा ॥ ६१ ॥ सुखे शे राहु मंदाभां सहिते कुजवा । ज्ञेते शुभ
द्वि विहीने सुखिलाभिः पीडितो नरः ॥ ६२ ॥ केन्द्रस्थिते रात्रिकरे मम वापापांति पापनिरीक्षिते वा ॥ कुरांशके वात्वे राहुभागे सोम्यं
नन्या सह संमतेति ॥ ६३ ॥ पाये ज्ञेते पापयुते शशं के दिवा करे कथदि केन्द्राशे ॥ कुरे सुखे वा यदि पापद्वे जातो नरः स्यादिह मान्तामी
६४ ॥ पाये ज्ञेते वा सुखभावनाये पापान्ति ने सोम्यदृशविहीने । दारे श्वरास्त्रे मय तो विहीने जातो नरो मान्ता समानतामी ॥ ६५ ॥ सहीदरी
संमसुता हरे न्ये दारे श्वरे पुत्रे युते सुखस्थे । पाये ज्ञेते पापसमानमेवा कुरादिष्यंश समन्ति पि ॥ ६६ ॥ सुखे शनौ पापानिरीक्षिते वा
पापान्ति ने दृशपापयुक्ते । पापग्रहाणां भवने सुखे मु कुरादिष्यंश युते नयेव ॥ ६७ ॥ षष्ठेशभू नंदन संयुते ज्ञेते सुखस्थिते पापनिरीक्षिते वा
ते वा । चंद्रांश संयुक्त न कंशनाये तथा विधौ मान्ता रिदोषनाहुः ॥ ६८ ॥ सुखे श्वरे राहु युते सपाये शनौ श्वरेणा पि दिवा करेणा । मान्ता मय सता
सुखराशिनाय संयुक्त भांशाधिपतौ तथेव ॥ ६९ ॥ सुखे श्वरे लग्ने वलात्वा मुर्विद सोम्या स्फुजिदैक्यद्वे विरेखिकोशे मय मय
योने पतिवृता तस्य भवेत्सवित्री ॥ ७० ॥ तथा विधे शीत करे सराहुके तो सवित्री यदि नीच सता । मंदेन युक्ते सति श्रुत सता वेदेष न सता

रव्य चित्ते ह त्रिय ज्ञानि सत्ता श्रु के ज्य यु ते मद्दि ज पुं ग वे श्र ॥ ५ ॥ रा सु ते ना पित या वि धे न व क्त फ लं ता द श भ त्र स त्त्वं ॥ २ ॥ ब धे श्व रे ए स हि ते
 सु ख रा शि ना ये मा ग्ग स्थि ते ज न क म त्र वि टं क रो ति ॥ मा ग्ग धि धे न स हि ते स ति मा तृ ना ये सौ र्य स्थि ते ज न क म त्र वि टं क रो ति ॥ ३ ॥
 ल ग्ने श मा ग्गेश सु रे श यु के स्र व्वा धि ये स्या त्प र जा न ए वा त द श ना ये न यु ते त दी श पा ये हि ते स्या त्प र जा न ए वा ॥ ४ ॥ पा पां त रे मा तृ
 न हे त दी शे त त्का र के वा श्रु म दृ ष्ठ यु के ॥ ल ग्ने श्व रा द्वा न व ले श्रु मे शी जा न त्त दा नी प र जा न ए वा ॥ ५ ॥ न वि मि ति ते त द्दु र रा ग वि ल ग्ने नि श्रा
 क रो वा गु ण रा न दृ ष्ठ ॥ दि वा क रे रा ग यि यु ते श शं के स पा य च दे र वि रा ग त ये व ॥ ६ ॥ पा ये श्रु मे मा तृ न हे स पा ये ल ग्ने श्व रे ही न व ले स पा ये प र
 श का दो सु ख पे त दा नी जा नो न र ॥ स्या त्प र जा न ए वा ॥ ७ ॥ मा तृ स्या ने श्रु म यु ते का र के श्रु म सं यु तो त द्वा व पे व ला ह्ये वा मा तृ रा य श्र मा दि शे त
 ७ ॥ चं डे व लि खे प दि वा यि श्रु के सौ मे हि ते शो भ न मा म यु के ॥ च त्रु ष्ठ ये मा तृ न हा क्त मा तृ श्र द्वा द्वा चो यु के द ह र ति ॥ ८ ॥ मा तृ श सं यु
 के न कं श ना य यु क्तं श पे के ड यु ते व ला ह्ये ॥ त स्मि न् श शं का द्य दि के ड यु के मा तृ श्र द्वा द्वा चो यु के द ह र ति ॥ ९ ॥ पा पां त रे पा य यु ते श शं के
 पा ये हि ते मा तृ न हे वि ना श ॥ १० ॥ श्रु क्त त्र ये वं ष व द नि सं त ॥ त त्स्या न वा द्वा क ष यं ति शे वं ॥ ११ ॥ नि श क रा त्पा य यु ते स्म रे वा भ मे स ये व
 ज न नी वि ना शं ॥ सु रे श मे मा तृ वि ना श मे ति पा ये हि ते चे द चि रे रा ना श ॥ १२ ॥ पा य गृ हा णं भ व ने श मे त्रु पा य क्ति ते मा तृ वि ना श मे ति श्रु
 मे हि त श्वे चि र का ल म न्यु मु द ह रं न्य ज म हा नु भा वा ॥ १३ ॥ मा तृ स्या ना धि प स्यां श रा शी शो य न कं श के ॥ त द श ना य वि र रा ग मा तृ का ल
 वि नि र्दि शे त् ॥ १४ ॥ ना य का र क रा शी ना म ध्ये यो व ल वा न भ वे त् या क नं श त्त दं श ॥ स्या न्मे वा दो त त्र म न्यु द ॥ १५ ॥ व क्ते त द्वि गु रं प्र के वि श
 गं न्य नि व क्त मे ॥ च त्रु गु ण श्रु मे दृ ष्ठे का ल मे वं वि नि र्दि शे त् ॥ १६ ॥ हृ द ये वा य सं यु के पा य दृ ष्ठे त दी श्व रे पा पां त रे वा हृ द ये ह त्का य सं वि नि र्दि
 शे त् ॥ १७ ॥ श्रु त्प र रा ह सं यु के हृ द ये श्रु म व र्जि ते ॥ त ये व त द्वा व ना ये ह त्का य द्यं वि नि र्दि शे त् ॥ १८ ॥ पा ये क र्मे श्व रे सौ र्ये क प टी पा य सं यु ते
 स पा ये रं ध्र ये सौ र्ये क प द्यं पा य सं यु ते ॥ १९ ॥ मा तृ ना दी रा च दे रा स हि ते हृ द ये य दा क प टी रा ग मा तृ नु नि ॥ का य द्यं त द्दु र्दु त ॥ २० ॥ हृ द ये श्रु म
 सं यु के स्त्रो त्र मि त्र श्रु मा चि ते ॥ श्रु म गृ हा णं हे त्र वा नि ॥ का य द्यं वि नि र्दि शे त् ॥ २१ ॥ वि श्रु द्द हृ द य ॥ शो तो हृ द ये शे व ला चि ते ॥ मे यु रा यं श के वा
 वि म द्द श दि यु ते पि वा ॥ २२ ॥ ल ग्ने श्व रे हृ द ते वा श्रु म यु के हि ते पि वा पा रा व ना दि भा व स्ये नि ॥ का य द्यं वि नि र्दि शे त् ॥ २३ ॥ ल ग्ने श्रु सौ दा न व प र्जि
 ते न यु के य दा त स्य वि श्रु द्द चि त् ॥ पा ये सु वि त द्वा व ना दि ना ये पा या चि ते न स्य वि श्रु द्द चि त् ॥ २४ ॥ रा हो सु रे वा य द श स मे ते व हि वि श्रु द्द स्य ति
 न त्र मा ति ॥ अं त र्ग तं त क प टं वे दं ति पा ये व हृ ने सु ख रा शि यु के ॥ २५ ॥ य दा ल ग्ने सु रे शो वा मि त्र भू तो प र स्य रं ॥ श्रु मे हि ते ॥ श्रु मे यु के मा तृ ले
 ह वि नि र्दि शे त् ॥ २६ ॥ ल ग्ने श्व रे रा सं दृ ष्ठे मा तृ ना य त्र नु ष्ठे ॥ श्रु म गृ हा चि ते दृ ष्ठे मा तृ ले ह वि नि र्दि शे त् ॥ २७ ॥ श त्रु श्वे ल ग्ने ना य स्य मा तृ भा वा

धिमोयधि वाधे चित्ते वा य यु ते न च्छत्रु लं वि वि त्ति दि शे त् २८

म० चिं०
१४

नवमेवेव स्वतंत्रराजतेजः प्रकाशनप्रसंगमाह तेजो ज्योतिर्यतः प्राप्तात् प्रातृवासुदेवात् सूर्या
दित्यर्थः यस्य प्राप्ते देवस्य मनोर्जमासीत् तस्यान्वयात् वंशात् शसा स्त्रविद्यायां पंडितोऽ
ह्वाकुप्रभृतयो राजानोऽभवन् अरिमृदां शत्रुहंतृणां अंतः शत्रुजयिनां वा तेषां राज्ञां हत
चित्ते अभिज्ञः सर्वज्ञः स्वराट् स्वयं ज्योतिः आदिवृत्तिप्रजः परश्च कवयेस्सुखविस्तारे आ

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेऽभिज्ञः स्वराट् तेनेव लह्याय आ
दिकवये मुख्यं त्रियस्सुरयः तेजो वारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिस
र्गो मृषा धाम्नास्तेन सदा निरस्तुकुहकं सत्यं परंधीमहि २६

तेनेधारयामासेत्यर्थः तेच राजानो विनिमयो यथा देवा इव महेश्वर्य्यवन्तोऽपि धाम्नासु ए
न सत् प्रातिरस्तुकुहकं पदच्छेदः एवं सति एकारवाच्ये वासुदेवे यत्र परस्मिन् धाः धार
णाम्ना अभ्यासाः तासु सतीषु इतरतस्तु म्येवार्थकामादिषु न मुख्यं तिनलुभ्यंतीत्यर्थः त
तश्च त्रिसर्गः संसारस्य गुणमृषामिथ्या निरस्तुकुहकं प्रलौकिकं सत्कंसुखं च भवति सत्यं
तं परंधीमहीत्यन्वयः २६ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

529

दुर्गा
१४

वापि धारणादिपटुभवेन

मीनावतारलीला माह आतं परंधीमहि तेजस्तन्मयः सूर्यश्च यस्तत्पुत्रस्तन्वयोवंशस्तस्यादिकार
 एं जन्मकर्त्ता स्यादिति शेषः सप्रमेकल्येयसुवैवस्वतमनुः स्यादि तार्थः अर्थेषु अभिज्ञः सप्रमेद्यतना
 दूर्ध्वमित्यादि भाविप्रलयस्तः तेन मत्स्यरूपिणे त्वर्थः दाः महादाता सप्रसिद्धः स्वराट् महाराजः
 सत्पुत्रतः सप्रधिसहितो वाकर्मभूतः आद्यस्य भक्ष्यस्य कस्य वये जलप्रवाहे तरतः स्रवतो म
 त्स्यस्ये त्वर्थः जन्मयते प्राप्स्ययतः यस्य परस्परं गङ्गा कुरुं नो भूमं जलं यथा तथा वारिप्रलय

जन्माद्यस्य यतो न्यादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट् तेनेव लहदाय आ
 दिकवये मुह्यंति यत्सूरयः तेजो वारिमुदायथा विनिमयो यत्र त्रि
 सर्गो भूया धाम्नास्वेन सदानिरस्तु कुरु कं सत्पं परंधीमहि २५

जलं मृदा तीति तथोक्तेन धाम्ना स्वरूपेण कर्त्री प्राविरहितः तथा आयाग्रागतः ब्रह्म
 हन् वेदहन्ती ह्यग्रीवश्च प्रादिभक्षितः मारित इत्यर्थः कुत्र यत्र काले निमग्न्यते शकत्र
 प्रक्षिप्यत इति निमयः लयमानस्त्रिसर्गस्त्रैलोक्यं मृदामिथ्यासीत् कंजलं च सत्पमासी
 त् सूरयो मार्कंडेयादयो मुह्यंति २५ इति श्रीभगवद्गीता चिंतामणौ अष्टमस्कंधा

वि०

विदिग्दर्शनम् ॥ ८ ॥

वाप्यचारः ॥ ८ ॥

च

गणेशाय नमः
वायुधरणादिपदभूषण

म. चिं.

१३

वामनावतारलीलामाह तंपरंधीमहि अभिज्ञः यः बलिः कवये स्वगुरवे अक्राय मुनिवारणमाकु-
र्वितितन्निवर्तयितुं मृदां भुवः अर्थं युने देहि इति वारिते यु त्रिपादं भूमिप्रार्थना विषयेषु अवेत्तं
दास्यामीति सत्यं तेने यथास्वरयः सर्वं मुह्यंति विस्मयंते दाः महादाना यथामयः मय इव माया
वी ब्रह्महृत् ब्राह्मणभक्तः यथाविप्रप्रलभनादितुक्तेः स्वः स्वर्गमादतीति स्वराट् इंद्राधिकारं
कुर्वन्सवलिः कर्मप्राप्त्यस्वब्राह्मणस्य जन्मप्राप्त्यस्ववामननोमः कल्पपुत्रे भूतस्य यत्नय

जन्माद्यस्य यतो न्वयादितरतः श्राप्यैर्वा भिज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्महृदं यत्रा-
दिकवये मुह्यंति यत्स्वरयः तेजो वारि मृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो
मृषा धाम्नास्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परंधीमहि २४

स्वपरस्वधाम्नाशरीरैकदेशेन च रणेन निरस्ताकुः पृथ्वीयास्मं सद्यथा आज्ञप्रवारि सर्वत आहृ-
तं कीदृशेन धाम्ना यत्र धाम्नि त्रिसर्गः पादत्रयमुष्टि रासीत् अनुततः स्वेन आत्मना पदं त-
तीयमित्याद्युक्तेः नरत्नसमर्पणेन मृषा मिथ्यावादपरेण व्यमाणांतरतोऽतिलंघतोऽस्य व-
लेरयादिपातालैश्च यो दिते जश्च इंद्राधिकारप्राभूत् आदिकं कारणं सुखं हृपंतं परमि-
त्यर्थः ॥ ४२४ ॥

दुर्गा
१३

अमृतोत्पादनलीला माह तं परंधीमहि आस्मरणे यतो यस्याद्यस्य भक्ष्यस्य मृतमपवारिणः क्षीरस
 मुद्रजलस्य मृदामंथनेन जन्मासीत् आरायस्त्रिधुमप्यममृतमुपधित इत्यादेः अनुतदमृतमिति
 शेषः अविमंदि रस्यति मयः पृष्ठसंघो यस्य स अभिज्ञः कर्मरूपज्ञः सर्वोपायविदीश्वर इत्युक्तेः
 मोहिनीरूपः यः परः इतरतोऽत्यादैत्यान्वचयित्वा अकारो विस्मयेवार्थः प्रयोजनं येषां तेषु परम
 केषु तेनेतेभ्यो ददावित्यर्थः यत्र यस्य धाम्ना मोहिनीरूपेण ते सुरयः इंद्राद्या देवतास्तथा मुह्यंति

जन्माद्यस्य यतो न्वयादि तत्र त आर्थे स्वभिज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्म हृदाय
 आदिकवये मुह्यंति यत्सुरयः तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो य
 त्रिसर्गो मृषा धाम्ना खेन सदा निरस्तु कुहकं सत्यं परंधीमहि ३३

यथा अजः शिस्तुमुद्येदिति विभक्तिवैपरीत्यं एतेन द्वितीयमोहिनीवतारलीलास्तु चिता ब्रह्म ह
 दापरेणापि स्वेषु भक्तेषु देवेषु मध्ये राट् राजमानः अयममृतमक्षणलक्षणमंगलमततीत्ययो
 त् राहुरेव कस्य शिरसो वयो यस्मिन् तस्मिन् कबंधं दे शो आदिचक्रैरुभक्षितः खंडित इत्यर्थः
 यत्र राहौ विषये त्रिसर्गः सृष्टित्रयं भागत्रये मृषासत्यं राहुकैतु चूपादि कृतत्वात् ततश्च आ
 कारो ब्रह्म तस्य सौ अवनोररूपश्चंद्रश्च नः सूर्यः आखेनयोः सदा सर्वकाले निरस्ते चक्रप्रभा

तेन स्वसुकुहकं राहुसमाक्रांतं ॥ ३३ ॥

दीयविवेकस्य दुःशकत्वाच्च तत्र प्रावीण्यं विवक्षित्वा धर्मस्वरूपज्ञेति संबोध्यते ता
 चतुर्णामपि वर्णानां कर्तव्यं धर्मकोविदैः ब्रूहि धर्मस्वरूपज्ञस्य लक्षणं
 च विस्तृतात् ॥
 किं कास्तावदात्मगुणैर्धर्मो धर्मो विनाऽऽहुः विहितक्रियासाध्यो धर्मः पुंसो गुणो
 मतः प्रतिषिद्धक्रियासाध्यः स गुणोऽधर्म उच्यते इति मीमांसकास्तु चोदनात् तद
 लोच्यो धर्म इत्यस्य त्रयं तत्र भट्टमन्यते इत्यक्रियागुणादीनां धर्मत्वं स्यादपि
 व्यते तेषामेन्द्रियकत्वेऽपि न ताद्रूप्येण धर्मता श्रेयःसाधनताद्येवानित्यवेदात्ततीय
 ते ताद्रूप्येण च धर्मत्वं तस्मान्नेन्द्रियेणोत्तर इति प्राभाकरस्तु कार्यनियोगात् सर्वशब्दे
 च मानेधात्वर्थसाध्यस्वर्गादिफलसाधनमात्मगुणधर्ममाहुः दुर्विवेच्यत्वं च म
 हाभारते धृष्टद्युम्नेनोक्तं अधर्मो धर्म इति च व्यवसायो न शक्यते कर्तुमसादि
 धैर्वृत्तिनततो न व्यवसायमिति इदं शस्यपि धर्मस्य स्वरूपमव्याकुलं ज्ञाना
 तीत्यस्ति तत्र प्रावीण्यं धर्मस्वरूपं विष्णुमित्रप्राहयमोय हृदयेनाभ्यनुज्ञातो

पा. मा. बोधर्मस्तन्निबोधतेति नत्वेवंधर्मस्वरूपमनिरूपितमेवस्यात् तथाहिवि
 २६ श्रीमित्रमनुवाक्याभ्यां तावत्सामान्याकारः प्रतीयते ननुद्रव्यगुणादिरू
 पोविशेषाकारः प्रतिपादितस्तत्रविप्रतिपन्नइतिभवतेवोक्तं शतदेवाभिप्रे
 त्यमहाभारते राजधर्मस्मर्यते न कलुषो न पिङ्गलो न कुक्षो न च लोहितः
 प्रणीयान्चुरधाशयाः कोधर्मवक्तुमर्हतीति नैष दोषः उक्तवाक्ययोरध
 र्मव्यावृत्तस्याकारविशेषस्य स्फुटं प्रतीयमानत्वात् वादिविप्रतिश्रसमाधा
 तुं शक्यते स्वर्गादिसाधनशास्त्रैकसमधिगम्यस्यातिशयस्य x प्रति x धर्म
 चैन सर्वसंप्रतिपत्तेः सचातिशयोदिविधः द्रव्यादिनिष्ठग्रात्मनिष्ठश्च तत्रा
 त्मनिष्ठस्यातिशयस्य सादात्फलसाधनत्वात्फलनिष्पत्तिपर्थ्येति चिन्का
 लमुपस्यानाच्च तद्विवक्षयात्मगुणोऽपूर्वशब्दवाच्यधर्मइति तार्किकप्रा
 भाकरावाहृतः उक्तविधायकस्य फलोत्पत्तिकदशात्वमभिप्रेत्य तत्साधनभू
 तोद्रव्याद्यतिशयोधर्मइत्याहुर्महाः ब्रह्मवादिनामप्येतदविरुद्धं व्यवहारभा

राम
 २६

अंशनायसमन्विते॥२४॥ पुत्रेष्टरतेन पुत्रार्ति कथयन्ति हि॥१५॥ पुत्रस्यानाधिपेदुःस्व्यकूरवध्यांशसंयुते॥ कूरग्रहेण वा दृष्टे पुत्रार्तिपु
 वदेतदा॥१६॥ मृदंशदिसमायुक्ते पुत्रस्यानेष्टरे२८॥ तोयुराद्यंशके वापि पुत्रसिद्धिर्न संशयः॥१७॥ पुत्राधिपस्यांशपते विलम्बे
 लगेष्टरस्यांशपते सुतस्य॥ मृदंश्यांशपिपते च त्रेष्टे पुत्राणि माहर्मुनके महांतः॥२०॥ पारावतांशदियुते सुतेशोभनोष्टरेतादृ
 शमावयुक्ते॥ लगेष्टरे शोभनदृष्टियुक्ते पुत्रार्थि०॥२१॥ वंशदयदिसहिते यदि सत्यमेतत्तदा स्यादधिपारममनामूनयोवदन्ति॥ पुत्रादिके
 ममविलं तदभावयोगं प्रोक्तं विलोक्य मनसा च वदेत्सुविद्वान्॥२३॥ वंशस्य विकेदकरोः प्रजातः वंशस्य निष्ठापरिवर्गाः क्रमेण॥ स्वदा रते
 र्वेषु पुत्रास्तथैव लगेष्टरे चंदुसुतेन युक्ते॥२३॥ पापग्रहारिः द्युताद्यमस्यः वंशस्य विकेदकरोऽप्यहीनः॥ निशाकरे लगेष्टरे सजी
 वेतस्तस्य सुतेशोभा॥२४॥ पापग्रहावधुगताश्च सर्वे वंशस्य विकेदकरोऽत्र जातः॥ लग्नांत्यपुत्राश्च मराशियुक्तेः पापग्रहे वंशविनाशहे
 तुः॥२५॥ शुभेतरारं प्रविलग्नारिः प्रोक्तं वंशस्य विकेदकरोऽसुते ज्ये॥ दारस्थिते सौमसुते सशुक्ले पापे सुरवेदेव गुरो सुतस्य॥२६॥ रेधे शशां
 कात्स हि ते तु पापे वंशस्य विकेदकरोऽत्र जातः॥ पापे विलम्बे सुखमेव शशांके लगेष्टरे पंचमराशियुक्ते॥२७॥ वलेर्विहिते यदि
 पुत्रनाथे वंशस्य विकेदकरोऽत्र जातः॥ लगेष्टरे शशांके तनुभावयुक्ते मृदंश्यांशे मंदग्रे सुरे ज्ये॥२८॥ त्रिकोणोऽप्यप्यग्रे च सर्वः प्रा
 नेव पुत्रस्य सुरादिनाशः॥ घंटात्मजे पंचमराशियुक्ते लगेष्टरे सुखे वा यदि पापयुक्ते॥२९॥ शुभेतरैः पंचमभाष्ययुक्ते न दृश्यते पुत्र
 सुखहितेन॥ जातो यदि स्याद्विते सुलगेष्टरे पेशो पंचमरेवोवा॥३०॥ पुत्रादिलग्नमूनयोवदन्ति कालांतरेशोभनदृष्टे योगात्॥ लगे
 शोभो देवगुरो नुरंध्रे व्यथे कुजे पुत्रलाभश्चिरेण॥३१॥ बुद्धिस्थानाधिपे सौम्ये शुभदृष्टि स मन्विते॥ शुभग्रहारांशे त्रेष्टे वा बुद्धिमात्री
 निमानवेत्॥३२॥ पश्चोष्टांशके बुद्धिस्थानाधिपे कीर्तिते॥ शुभग्रहारांशे मध्यस्थे तीव्रबुद्धिः समादिशेत्॥३३॥ कारके वलसंयुक्ते
 तदीशे शुभकीर्तिते॥ वैशेषिकांशके वापि ती०॥३४॥ बुद्धिस्थानाधिपे स्यांशराशिशे शुभकीर्तिते॥ वैशेषिकांश०॥३५॥ कारके स्थितराश्यां
 शानाथे शोके दुर्कोणमे॥ बुद्धिष्टरेण संदृष्टे तीव्रबु०॥३६॥ शुभग्रहारांशे मध्यस्थे बुद्धिराशे स मन्विते॥ गुरो के दुर्त्रिकोणो वा बुद्धिमात्री
 विशारदः॥३७॥ बुद्धिस्थानाधिपे सौम्ये बुद्धिराशिते गुरो॥ शुभग्रहारांशे मध्यस्थे भावे बुद्धि विनिर्दिशेत्॥३८॥ बुद्धिस्थानेष्टरे के दु
 शुभग्रहसमन्विते॥ उच्चग्रहसमायुक्ते ग्रहारादिपटुर्भवत्॥३९॥ मृदंशदिसमायुक्ते नाप्यकारकवेचरे॥ शुभग्रहेण संयुक्ते धारणा

द्विपटुभवेत् ॥ ओपुशंशक
वाविधारणादिपटुभवेत्

परं नित्तो मेधावीकारकस्थितभाष्ये ॥ केंद्रुजिकोरासंयुक्तकारकग्रहकीर्तिने ॥ ११ ॥ कथं कारकसंयुक्तग्रंथभागपतो मुने ॥ चतुष्ट
येत्रिकोराकामुनद्वेनित्तकृत् ॥ १२ ॥ पंचमेधावसंयुक्ततदीशोपायसंयुते ॥ कुरवव्यंशकेकाविबुद्धिनाशो भवेत्तदा ॥ १३ ॥ नी
चप्रकारिमेदस्येकापे ॥ १४ ॥ रेचरकीर्तिने ॥ कुरवव्यंशसंयुक्तबुद्धि ॥ १५ ॥ पंचमेधसंयुक्तलनेशेसंदकीर्तिने ॥ तदीशोपायसं
युक्ते बुद्धिजाग्रसमादिशेत् ॥ १६ ॥ संदसोद्युसंयुक्तपंचमेधुभवर्जिते ॥ तदीशोपायसंयुक्ते विस्मयिष्यथशोभवेत् ॥ १७ ॥ बुद्धि
विस्मयिष्यकीर्त्यात्कारके शुभसंयुते ॥ तदीशोपायसंयुक्ते कुरवव्यंशके विना ॥ १८ ॥ सोम्येन बुद्धिभावस्य गुणशुक्रनिरौजिते ॥ तादृ
शो बुद्धिभावो वा सर्वेषां बुद्धिदे भवेत् ॥ १९ ॥ अरुणो ह स मर्षः स्यात्तदीशो मोघशुक्रके ॥ कारकस्थितराशौ शोले गृहाकेन कीर्तिने ॥ २० ॥
राजमंत्री भवेद्वा तावाक्यतो वलसंयुते ॥ बुद्धीश्वरेण संयुक्ते मोघराशौ शोकाजिते ॥ २१ ॥ आमासि सूचको मंत्री कारके केंद्रको गते ॥ मं
सोम्ये स मायुक्ते दृष्टेनाभां शुभाशके ॥ २२ ॥ त्रिकालतो भवेज्जीवे सांशमदंशसंयुते ॥ मोघराशौ शोका विष्णुभाशो शुभकीर्तिने ॥ २३ ॥ गु
हे पुंरहं प्राप्ते पुंभागे पुत्रनायके ॥ पुत्रजनकं विद्यात्र नरं नात्र संशयः ॥ २४ ॥ स्त्रीशो स्त्रीमृदे शो मृत्तुभागे पुत्रनायके ॥ दारिकां प्र
थमं विद्यात्वं शो वंठमादिशेत् ॥ २५ ॥ कारकस्थितराशौ कपंचने विदसंख्यया नीचप्रकारिने रुनां विदुं त्यक्त्वा सुता न वदेत् ॥ २६ ॥
पुत्रस्याने शक्तिरागत् पुत्रभावांशकाददेत् ॥ बसि जलौगुशो कपिवलोत्कर्षाददेत् ॥ २७ ॥ लघुपुत्रे श्वराभां नृभिर्त्रये नैव मैत्र
ता ॥ शत्रुने शत्रुवंशोक्तं समन्वेतमता भवेत् ॥ २८ ॥ लघुपुत्रे श्वराभां नृभिर्त्रये नैव मैत्र
लघुपुत्रेति वा पुत्रनाथे लभ्यते विवा ॥ लने श्वरे सुन देवापितृवाक्यवशानुग ॥ २९ ॥ पुत्रस्याने श्वरे दः स्थेल गेशो नापिकीर्ति
ने ॥ सदैवैकजराहभां नित्यं पितृविदूषकः ॥ ३० ॥ पंचमेधुशुक्राभां सवित ॥ सदिने यावा एतेषां भवने वापि सो ये भोजयिता भवेत् ॥ ३१ ॥
६१ ॥ द्वितीये शो द्वितीयस्ये पंचमेशो सुखं गते ॥ शुभोद्युते संयुक्ते जाते भो जयिना भवेत् ॥ ३२ ॥ अत्र राजपरो नित्यं पंचमेशो शुभं गते ॥ शु
भमुहः समायुक्ते मुक्तीशो केंद्रसंयुते ॥ ३३ ॥ हृदये पापसंयुक्ते तदीशोपायकीर्तिने ॥ पापग्रहारां मध्यस्थे हृदये रोगमादिशेत् ॥ ३४ ॥ तन्ना
थो नाशभावस्येनाशनाथेन संयुते ॥ नीचप्रकारिभावो न हृदये रोगमादिशेत् ॥ ३५ ॥ तदीस्यांशराशौ शो कुरवव्यंशसंयुते ॥ कुरवग्रे
रा संयुक्ते हृदये शल्यमादिशेत् ॥ ३६ ॥ इति पंचमः ॥ ॥ अथ षष्ठः भावः ॥ अरिभवनदरिचोरदत्तविचुक्ते शनाभ्युदरदेशान् मधुरा
दिषु उपदेशान् ग्रहराशुदिनान्वदेत्प्राज्ञः ॥ १ ॥ षष्ठे श्वरे कुरयुते विलग्नं रंध्रस्येवावगच्छः शरीरे ॥ कर्मस्थिते दशविचरे देवरा

ववे सोमेषु मे दवे तदीशु मसंयुते ॥ पाप गृहाणं प्रथमं सुपदं श्रियो भवेत् ॥ ५॥ उपदं श्रियो नित्यं ववे जीवेश शतं कजे ॥ हे त्रै
 तयोर्दक्षं प्राप्ते म दं शादिसमन्विते ॥ ५॥ देवे ज्येष्ठ भावे शो मु क्रे वा तस्य नायके ॥ मधुरादि श्रियो नित्यं गोपराष्ट्रं शकाचिते ॥ ५॥
 मु क्रे ववे स सोमेषु वा मु म दवे मु मांश के ॥ वलान्विते मु मांश स्ये नित्यं मधुराष्ट्रं मवेत् ॥ ६॥ पाप गृहे रा सं दवे बुधे मधुर वजिते ॥
 बुधे नयुक्ते मु क्रे सौत्वल्लभा कृतनरो भवेत् ॥ ६॥ मु क्रे सौत्वल्लभा म दवे भो म दवे त्रे त दन्विते ॥ दिवसे शो नवा दवे त्वमु मा कृतनरो भवेत् ॥ ६॥
 ववे शो भो म संयुक्ते राहु केतु निरीहिते ॥ भो म दवे त्र गते वा पि प्रलो भा दिव चो र भाक् ॥ ६॥ राहु केतु समा युक्ते ववे पाप निरीहिते ॥ कू रांश
 के तदीशे वा विप्रलं भा दिव्यो भाक् ॥ ६॥ वित्रादीनां मिदं योज्यं तत्तद्वावप्रकारके ॥ नास्तिका यनवते वां वक्तव्यं सुजनाय वै ॥ ६॥
 इति रिपु भावः ॥ अध्यायः पंचमः प्रोक्तः पंचम भाव वाचकः ॥ विचित्रार्थ समा युक्ते वे कटेशो नधी मता ॥ ६॥ ६॥ १८॥ इति श्री वे कटे
 श्वर विरचिता यां सर्वा र्थ चिंता मणौ पंचमोऽध्यायः ॥ ५॥ ॥ अध्याय समाप्तः ॥ युवति पदा दुःखं भाव्यति स्रपदधि मु उद्गी
 रं ॥ गमना गमन मदाप्तिं वृथा न्कृत्वा शयं च न वृधनं ॥ १॥ मु क्रे कलत्रे च ति का मु कः स्थात् वेधे न्य दार निरतो गुरोत् ॥ स्व दार सक्ते दि
 ननाय युत्रे कु दार रम्यं कृतं पतौ सु दारः ॥ २॥ कु जे व ह स्त्री पुरतः कुल द्यो भा नो कुटं वी पर दार सक्तः ॥ ३॥ लगे स्मिता विन कले शत्रु नाथाः सप्र
 काय दिवा य युक्ताः ॥ ३॥ जातः पर स्त्री पुरतः कु मा गी मु क्रे जित श्रे त्र तथा भवेत् ॥ लग्ना रियो पाप युते यदि स्था ज्ञातः पर स्त्री पुरतः कु
 मा गी ॥ ४॥ लग्ने श्वरे शत्रु कुटं वना पाप धैर्ये नैवा यदि दार शो ॥ सौ रं स पापे यदि दार नाप्य जातः पर स्त्री पुरतः कुटं वी ॥ ५॥ स राहु केतो
 यदि दार नाप्य पापे जिते वा व्यभिचार योगः ॥ कर्मेश विनै श कलत्र नाथा मान स्मिता जार मु दारं ति ॥ ६॥ ए को गृह सौ सु चतुर्थ रा शो जा
 नः पर स्त्री गमनं प्रयाति ॥ युत्र श्वरे दार पतौ वला दवे दवे युते वा त्वरि नायके न ॥ ७॥ जातो न पत्यो यदि तत्कले त्रे जो रा त्पुतः स्था कु मार वे
 दवे दारे श्वरे पाप युते कुटं वे भो मे न दवे यदि जार युत्रः ॥ ८॥ धी धर्म नायो सकल त्र नाप्यो दुः स्था ज्ञो ही न वलो मु मे न ॥ दवे सु ते दा
 र व ह त्वयोगः ॥ त्र पुत्र योगे मु न यो व दं ति ॥ ९॥ क्षीण श शं के यदि पाप युते दार स्मि ते त्व न्य कल त्र गामी ॥ लग्ने स पापे यदि दार नाप्य जातः
 पर स्त्री पुरतः कु मा गी ॥ १०॥ सु ते शो दार मं यो ते न दीशे पाप संयुते ॥ मु क्रे वलं ही न श्रे डार्थ ग म्भे सा म्रियते ॥ ११॥ नीचे न गो वा य दि वा श
 शं के नी च स्मि ते वं धु नि दार ह नि ॥ उ द्ध नाने न रा व दं ति दारे श्वरे पाप मु जं ग मा र्थे ॥ १२॥ देः का रा भा गे विष म दो रा ण्वा मां य चिते दार
 पतौ स रा हो ॥ स्व हे कुटं वा धि पतौ कल त्र नाप्यो यदा त्वे क कल त्र भा व्पार ॥ १३॥ ता म्भो स मे ते गृह नाय के र्वा कल त्र संख्यं प्रव दं ति संतः

कलत्रनायस्थितराशिनायसंयुक्तवेदैरपिवाच्यमेतत्॥१४॥ कलत्रेशोवहुरागंतुंगवक्रादिहेतुभिः॥ बहुभाष्येनरंविद्यादुदयर्जनेय
 वा॥१५॥ भाष्येद्वयंवेदेनत्रलगेनायराशिगे॥ कलत्रेपापसंयुक्तेकुटंवेदेनयाविधे॥१६॥ प्राण्यारफसिंयुक्ते कलत्रेशोयदाभवे
 त्॥ कूरखष्यंशकेवापिकलत्रमरसांवदेत्॥१७॥ शुभग्रहेणसंयुक्तेकलत्रेशोरिनीचगे॥ पापेकलत्रराशिस्येविवाहद्वयमादि
 शोत्॥१८॥ कारकेपापसंयुक्तेनीचराश्वकेपिवा॥ पापग्रहेणसंयुक्तेविवाहद्वयमादिशोत्॥१९॥ कलत्रकारकश्रद्धाज्ञेगुरुकष्य
 कामगुः॥ मध्येवल्लिखेयसंज्ञांनस्मान्नसर्वमिरूपयेत्॥२०॥ कलत्रेवाकुटंवेवापापदृग्गोमसंभवे॥ तदीशोवल्लिखेनेतुकलत्रां
 तरभागमवेत्॥२१॥ सप्तमेचाष्टमेवापि व्यवहारस्तुनसंयुते॥ अष्टमेयदिनायेनकलान्॥२२॥ विनैपापवहुर्येनकलत्रेवा
 नयाविधे॥ तदीशोपापसंयुक्तेकलत्रत्रयभागमवेत्॥२३॥ लग्नेकुटंवेदरेवापापसंयुते॥ दारेशेनीचक्रदो कलत्रत्र
 ०२४ नीचक्रदोरिभागस्ये लग्नेशोदरपथवा॥ कूरखष्यंशकेवापिकलत्रभागमवेत्॥२५॥ दारेशस्यनवांशेशेनीचक्र
 दारिभागति॥ पापांतरेपापदृक्कलत्रोत्तर॥२६॥ एवंकुटंवेनायेनकारकस्यानयेनका॥ पापांतरेदरग्रहेतनायेपिकलत्रो
 म२७॥ लग्नेश्वरात्कर्मका॥ सुप्तोपुत्रेवल्लिखेत्॥ दारेशादिक्रमेचंदेवहस्त्रीसहितोभवेत्॥२८॥ व्यापार्यशोतलीयस्योगुरुणाजनि
 वासीहितो॥ भाष्यनायेनदृष्टोवह॥२९॥ केन्द्रिकोरागदारेशोस्वमित्रस्यवर्गमे॥ कर्मधियेनकायुक्तेवह॥३०॥ लाभदारेश्वरोयुक्तोप
 रस्यरनिरीहितो॥ वलाढ्योकात्रिकोरागस्योवह॥३१॥ भाष्येशोदरराशिस्येदारेशोसुखमंगते॥ कवेशोलाभनायेवाकेदेवहक
 जभाक॥३२॥ दारेशसंयुक्तनवांशनाययुक्तांशनायेसनिसेम्ययुक्ते॥ पारावतंशादिगतेवल्लिखेजानः॥ सुनस्त्रीसहितो
 रःस्फुत्॥३३॥ कुटंवेनायस्थितराशिनायसंयुक्तवष्यंशपत्नीवल्लिखे॥ मद्रशकेगोपुरभागयुक्तेजानः॥ सुनस्त्रीसहितो
 नयुक्तः॥३४॥ तत्कारकेस्यांशाययुक्तराशिनायस्थितंशाधिपनोचकेदे॥ मद्रशकेगोपुरभागयुक्तेजानः॥ सुनस्त्रीसहितो
 वधूनो॥३५॥ दारेशोगोपुरंशास्येकर्मेशोदरराशिगे॥ नयाविधेकुटंवेदशसंयुक्तकलत्रमी॥३६॥ एवंपुत्रादिभावानां
 कलत्रादिकमादिशोत्॥ दारेशोपापसंयुक्तेदारेवापापसंयुते॥३७॥ दारेशस्यांशवेपापेकुस्त्रीभक्तनरोभवेत्॥ कूरखष्यंशके
 दारनायेकुस्त्रीयुतोभवेत्॥३८॥ नीचांशेनीचसंयुक्तेदारनायेचकारके॥ कुस्त्रीयुतोभवेजानः॥ शुभदृष्टिविवर्जि
 ते॥३९॥ दारेशोशुभसंयुक्तेशुभविचरवीहिते॥ शुभग्रहाणंमध्यस्थसत्कलत्रादिमादिशोत्भागमवेत्॥४०॥ दारेशोशुभराशे

सपाये पाये दिते नीचैर्दृष्टं गेहे कुरादिष्वंशसमन्विते वा वेषासमानकठिनादि चौरा ॥ ५४ ॥ शुभके कलत्राधिपतौ ॥
 शेकारके वातप्याविधे ॥ कर्मशेवलसंयुक्ते सत्कलत्रसमन्वितः ॥ ५५ ॥ रचो चे मित्रे स्ववर्गे वा गोपुराद्यंशके भृगो ॥ अष्टमं शो भद्रभाग
 स्य सत्क ॥ ५६ ॥ गृहशा ॥ मृते दृष्टे दारनाथे वलान्विते ॥ कारके वातप्याभावे पत्नी वृत्तपरायणा ॥ ५७ ॥ कत्रे लेशे रवौ वापि गुरुं सौम्य
 निरीक्षिते ॥ गुरुशुभके वलत्रे वा धर्मशीलापतिवृत्ता ॥ ५८ ॥ कलत्राधिपतौ के दे शुभग्रहमिरीक्षिते ॥ शुभं शो शुभराशौ वा पत्नीपति
 वृत्ता भवेत् ॥ ५९ ॥ कलत्रेश्वरौ वापि पापराश्वंशसंयुते ॥ पापान्विते पापपत्नीपापपरायणा ॥ ६० ॥ भानौ कलत्राधिपतौ व
 लाढ्ये शुभान्विते शोभनराशिभागे ॥ शुभग्रहेणापि निरीक्षिते वा लभ्ये मित्रपतिमन्त्रियुक्ता ॥ ६१ ॥ दारे श्वरे वा कुमुदात्मवंधोपाया
 न्विते पापनिरीक्षिते वा ॥ पापंशके पापग्रहान्तरस्थे कुमार्गचोरी कठिनायराधा ॥ ६२ ॥ सौम्यान्विते सौम्यग्रहांशके वा मित्रो स्वर्गहे भद्रभाग
 युक्ते ॥ चंडे कलत्राधिपतौ च शुभे पुराणा सुशीला सुचरित्रयुक्ता ॥ ६३ ॥ दाराधिप हीनवले धराजे कुरादिष्वंशसमन्विते वा ॥ निष्कादिमृटे
 विहगरीभावे दद्यान्पसक्तपतिकर्कशीला ॥ ६४ ॥ मित्रो स्ववर्गे यदि दारनाथे शुभान्विते सौम्यदृशसमेते ॥ कारवतांशदिगते वला
 ठे कुरादिपत्युर्गुणमार्गवृत्ता ॥ ६५ ॥ दाराधिपे सौम्यसुते सपाये नीचारिमृटे यदि नाशमावे ॥ पापान्तरपापदृशसमेते ज्ञानपतिर्चा
 कुलनाशकारी ॥ ६६ ॥ सत्यवसौर्यान्वित धर्मशीला वृत्तो पवासदिवि शुद्धदेहा ॥ सौम्ये कलत्राधिपतौ वलाढ्ये मित्रो स्ववर्गे यदि मे
 पुरांशो ॥ ६७ ॥ भृगोः सुते दारपतौ वलाढ्ये शुभान्विते शोभनविचारांशो ॥ मित्रो स्ववर्गे स्वर्गहे भद्रस्ये वा चटकी पुत्रवती पुराणा ॥ ६८ ॥ पुरोपकारी
 जौरातिदुष्टा कलद्रवणी स्यात् ॥ मंदे कलत्राधिपतौ सपाये ॥ नीचांशके नीचग्रहे रिगे हे पापशके पापवियस्रंशो ॥ ६९ ॥ पुरोपकारी
 द्विदेवभक्ता स्त्रीवस्त्रवादि गृहदृष्टियुक्ते ॥ शुभेक्षिता धर्मरता सुशीला मंदे कलत्राधिपतौ वलाढ्ये ॥ ७० ॥ साराहके नौ भद्र ॥ स्य सत्का
 पाये ॥ दिते पापरातात्परीला ॥ कुरांशके भर्तृविषयदा स्यात् ॥ लोकपापवादान्वित कर्कशी स्यात् ॥ ७१ ॥ दारे श्वरे सन्निहिते विलग्ननाथ
 स्य वाल्ये परिणीतिमाह ॥ लग्नात्कलत्रा कुभवे चरे दे शुभे नराशौ यदि तत्र प्ये वा ॥ ७२ ॥ लभ्ये के दे वे यदि दारभावे शुभान्विते शोभनवर्ग
 युक्ते तदीश्वरे शोभनदृष्टियुक्ते बाल्ये विवाहादिक मादुरार्थः ॥ ७३ ॥ कारवतांशदिगते कलत्रनाथे कुटुवाधिपतौ वलाढ्ये ॥ मृदंशभा
 येतनुभावनाथे वाल्ये विवाहं न को वदति ॥ ७४ ॥ भाग्यं विवाहान्तरतो वदति ॥ शुभे सप्तमोपचयान्विते वा ॥ कुटुंबवेता दृशभागयुक्ते
 लभ्ये श्वरे वा शुभदृष्टियोगे ॥ ७५ ॥ तत्कारके दारपतौ कुटुंबनाथे विलगाधिपतौ च दृश्ये ॥ नीचारिमृदंशं ते सपाये भाग्यं विवाहात्
 विनाशमिति ॥ ७६ ॥ कुरादिष्वंशसमन्विते पितृकारके तादृश ॥ वेचरे दे ॥ शुभान्विते शोभनदृष्टियोगे नाप्रात्यं भाग्ययुक्ते जा

माने सपायेयदिका कुटुंबे भाग्येयवापापयुते कलत्रे कुरांशमे कुरांशमे
हिते वा दूर विवाह कथयति सतः

॥१६॥

कुरे कलत्रेशयुने त्रिकोरोनत्कारके पापसमन्विते ॥ कुटुंबराशे यदि वा त्रिमाने दूरे विवाह कथयति सतः ॥ द्वापुत्रादिलाभे सुयमेव
माने संचितं यित्वा पुत्रोदये नृणां दीनं लगे श्वरादीनं वले कलत्रनाये रिभागं शयुने विमूढे ॥ ६६ ॥ नीचांशके नीचसमन्विते वा निवृत्त
जाते हि कलत्रलाभः ॥ लगे श्वरात्परां वले कलत्रनाये शुभांशे शुभदयितो ॥ ६७ ॥ वैशेषिकांशे परमोच्चभागे उक्तं जाते हि
कलत्रलाभः ॥ लगे श्वरे हीनवले कलत्रनायात्सपापयदि नीचभागे ॥ ६८ ॥ नृपास्थिते वा त्ववरोहभागे कलत्रजातेः स्वयमत्रहीनः ॥
तस्माद्बलाद्ये तु विलग्ननाये चारोहभागे परमोच्चभागे ॥ ६९ ॥ केन्द्रत्रिकोणे यदि वा सप्तोमे श्वरे कलत्रात्स्वयमत्रजातः ॥ कल
त्रनायाद्यदि वा कलत्रराशेः कुटुंबाधिपते वेदे ॥ ७० ॥ वले तु साम्ये समजाति मातुः सुयं च शोलांघनि मन्त्रिचितां ॥ लगे श्वरस्यापि
कलत्रनाये शत्रोतदीं चिह्नं शत्रुभूता ॥ मित्राणि तेन मय कलत्रोद्भवमित्रे विलग्ननाधिपते सदा नी ॥ दूरे श्वरस्यापि विलग्ननाये
शत्रोतदीया स्वरयस्तदये ॥ ७१ ॥ कलत्राधिपते वरांशे र्वाकारकस्य वा ॥ सर्वे तत्र मवलस्ये वनेषां मध्ये विनिर्दिशेत् ॥ ७२ ॥ सु
पुराणरूपसंयन्ता तस्मिन्नुर्वक्त्रवीक्षिते ॥ पाये हिते पाययुक्ते कुरुपादुर्गुणमवेत् ॥ ७३ ॥ कलत्रनायास्थितं मन्तरीयराशिकलत्र
स्य विदुर्महान्तः ॥ तस्योच्चनीचं यदि वा कलत्रराशिं न दंशति तयेन दीयम् ॥ ७४ ॥ कलत्रराशिं त्रितयेयवास्या तदीशसंयुक्तं भकोरा
राशे ॥ कलत्रराशिं समुदाहरं निष्क्रान्त्वा न्यराशे यदि नास्ति पुत्रः ॥ ७५ ॥ नो सिंहकन्यालिखुजमराशिं स्त्रीरां भवेत्त नो बाल्यपुत्रा
शुभमदरेण क्रमिन्ते बुतेषु सुतान् वदेत्तं वदुर्गुणा स्यात् ॥ ७६ ॥ वंध्यसंगे मदेभागे चंदे दासो समास्थि यः ॥ कुजे रजस्वलासंगे वंध्य
संगश्वकीर्तिनः ॥ ७७ ॥ वृधे वैश्याय हीना वा वसिष्ठस्त्री वा प्रकीर्तिना ॥ गुप्ते वा त्रलभार्थस्याद्भरणी सतमो ममे ॥ हीना वा य
स्थिता वा स्यामं दराह करणी श्वरे ॥ राहो च गभिरासी संगः कृष्णया कुबुया शनो ॥ ७८ ॥ एवं सुखस्थिते रते रीदृक् स्त्री संग उच्यते
सुखयोः सुखमेव चोवाहन गृह निरायः ॥ ७९ ॥ वनं गृहं च कुद्रस्याद्दिहारे देवता नयं जलं हरि गजस्यानमिति स्थानं निरु
प्यतां ॥ ८० ॥ पाये युक्ते वदुः केन्द्रे च नृपा मेयु नं वदेत् ॥ पाये दृष्टे सुखे वदुः केन्द्रे वदुः विनिर्दिशेत् ॥ ८१ ॥ केन्द्रकोरोपापयुक्ते पशुव
देत् नोपु नं वदेत् ॥ मंदे पापानि वापि समादोता दृष्टं भवेत् ॥ ८२ ॥ मंदे सुखे सुखभागे पशुवमेयु नं वदेत् ॥ राहो कलत्रे भो मेव
सुखेनादृश मेयु नं ॥ ८३ ॥ मंदे शमं सुखं मं गुरां सहिते यवा ॥ मं गुरे त्रे गने वापि मं गुरे वनं मं गुरे ॥ ८४ ॥ कर्मेशो मंदं दं दृष्ट
महे त्र गते यवा ॥ मं गुरां सहिते वापि मं गुरे ॥ ८५ ॥ कुजे दृश सना मंदे राहो लं वेस्तना ॥ कठिनो दृक् कुचाभागे शो व स्थले ॥

542

तो

नि

॥ ८६ ॥

ब्रह्म न स्तनहीनापि वै तदा संप्रसमं भवेत् ॥ ५० ॥ ग्रहग्रहेण संयोगे शुभरा
 शि स्थिते यदि x २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

548

पायेनैकेन सहिते वैलक्षण्यं सत्ता भवेत् ॥ दारे शोका यवरेटे वा शुभे काना दृशसनी ॥ ८८ ॥ शुभं द्वयेन सहिते दारे शोचि तया विधेः समस्तनाम
 वेत्तु त्वा पाययेते ॥ न्यया भवेत् ॥ ८९ ॥ अतिस्थूलं सत्ता यत्नी सशुभे दारनायके ॥ जलं गृहे जलं स्ये गुरा विनिरीक्षिते ॥ ९० ॥ खोवा भूमि
 पुत्रे वा मंदमोघा संयुते ॥ दाराधिषे वा यमते मगदे च विनिरीक्षिते ॥ ९१ ॥ तदीशो गुरुशुक्रौ वा शुभं शसहिते यदा ॥ समं भवेदे
 तस्याः पाययुक्तौ दीर्घकं ॥ ९२ ॥ शुनिचंड विदो मध्ये यत्रैकं मिमं देवतं ॥ रुचं मगं समं दिव्यं ॥ शुभमेवं विनिरीक्षिते ॥ ९३ ॥ क
 लत्रेशो जलं स्ये कारके वा तया विधेः ॥ जलं दारभावे वा पूर्णं चंड निरीक्षिते ॥ ९४ ॥ चंडे जलं दारस्ये जलस्य भुगुकीक्षिते
 जलं स्ये विदो दृष्टे श्रीगुह्यस्या इता भवेत् ॥ ९५ ॥ पूर्णं शशांकि दारस्ये जलराश्यां केपिका ॥ जलस्य गुरुसं दवे सततं त्वा इता
 भवेत् ॥ ९६ ॥ परमो चं शके शुक्रे जलराशि गते पिवा ॥ भानुना संयुते वापि मैथुना देवता दृशं ॥ ९७ ॥ दारे शो शुक्र राशि स्ये दारे वा शु
 क्र संतके ॥ शुभग्रहेण संयुक्ते लूना दुर्गमा दिशेत् ॥ ९८ ॥ पाययुक्ते पायमध्य दारे शोचि तया विधेः ॥ पाययुक्तं सजाते त्वा द
 गुह्यमा दिशेत् ॥ ९९ ॥ सप्तमेशो गुरो दृष्टे वा मगं शसमन्विते ॥ सैम्यं शसो म्यसं दवे सपद ध्या ज्यभा भवेत् ॥ सप्तमस्य वुधे दवे गुरुणा वल
 संयुते ॥ मुक्तीशे नापि सं दवे सप ॥ १०० ॥ दारस्ये भुगुत्रे वा पूर्णं चंड निरीक्षिते ॥ पाये रयुक्ते दवे वा सप ॥ १०१ ॥ खोवा भूमि पुत्रे वा सपुत्रे
 शो शुभे हिते ॥ मुक्तिस्थान गते वापि कदाचि दधि स्रयभाक् ॥ १०२ ॥ पाये सप्तम भावस्य तदीशो पाय संयुते ॥ कुरव व्यं शके वापि च न स
 पादि हीनभाक् ॥ १०३ ॥ चंडे गुरो वा दारे शो जलराश्यां सं भवे ॥ जलं गृहेण वा दृष्टे हीरयानादिना भवेत् ॥ १०४ ॥ सप्तमेशो म्यो शो शो शुभदृष्टि
 समन्विते ॥ शुभग्रहं शके वापि गुरुद्वीरादियानु भाक् ॥ १०५ ॥ वरुवः सप्तमे पायः ॥ बध्वे वारे धुमे पिवा ॥ कुरव व्यं शके संयुक्ताः मृत्रकं के
 विनिरीक्षिते ॥ १०६ ॥ इति सप्त भावस्यो निष्प्रि नाया विचित्रिकः ॥ बध्वे पायो मया योक्तो वै कटे शो नी धी मता ॥ १०७ ॥ इति सर्वा य
 चित्रा मरो बध्वे ध्यायः ॥ ६॥ ॥ मरणा जीव न मरणां गुह्यस्थानं च मरणा हेनुं च ॥ शुभं सुखं मरणा देशं परिभवमपि चि
 तये ॥ त्वा ज्ञः ॥ १॥ रंध्रे श्वरे पाययुते ॥ त्परा शा वल्पा यरस्ये निवदं निषये ॥ तत्रापि त्रयोश्वर योगजाते रूपा यरस्ये निवदं नि
 सतः ॥ स्वहेत्र संस्ये सति रंध्र नाथे दीर्घायु रा हर्षु न चो महांतः ॥ २॥ मदेन वंचित्य मशोषमायुः ॥ स्वहेत्र मित्रे च गृहस्थिते
 १०८ ॥ ना के मेश्वरेणापि युते विलसत पाये रियो वा च यं दारा शि युक्ते ॥ ३॥ बध्वे पायवे वायदिल मयुक्ते दीर्घायु रस्ये निषु मे नि
 ते चेत् ॥ रंध्रे श्वरेणापि विचित्रि मा यु दीर्घं सो सै सुहृत्त्वो च गते न तेन ॥ ४॥ त्रैलोक्यैः कर्तुं न मरुध नयेत्तये वा युक्तं दाहं ते

कर्मे

प्रोक्तं गृहे तस्मिन् चरन् सुमित्रासमाजुजैः केन्द्रगतेस्तथैव ॥ ५॥ स्वदेवकोरुणदिगते विशेषानवदन्ति दीर्घायुं हदारचिताः ॥ ६॥ चतुरस्रेषु
 मधुते लभेशेषु मस्युते ॥ ७॥ गुरुणा दृष्टि सयोगे प्ररुमायुर्विनिदिशेत् ॥ ८॥ केन्द्रान्विते विलम्बे शोभुं शुकसमन्विते ॥ ९॥ ताम्भानि स
 क्षिते वापि पूर्ण ॥ १०॥ त्रिषट्पायगता भवे कथाः शुभाः केन्द्रिको रणमः ॥ ११॥ लम्बेशो वलसंयुक्ते ॥ १२॥ सप्तमप्ररंध्रभावेषु शुभेषु स
 हनेषु च ॥ १३॥ त्रिषट्पायेषु पायेषु पूर्ण ॥ १४॥ रंध्राधिपे विलम्बस्ये गुरुशुकसंयुते क्षिते ॥ १५॥ लम्बेशो केन्द्रभावस्थे दीर्घ ॥ १६॥ ३३ स्थिते सिद्धिः वे
 दिते रंध्रेश संयुते ॥ १७॥ रंध्रे कथा विहीने सौ दीर्घ ॥ १८॥ रंध्रस्थिते सिद्धिः विदुः स्तोत्रमित्रस्य वर्गमैः ॥ १९॥ लम्बेशो वलसंयुक्ते दीर्घ ॥ २०॥
 १३॥ पारावतादिभागस्थाः कथाः सर्वेषु भासया ॥ केन्द्रको रणनिलया ॥ २१॥ १४॥ षष्ठाष्टमे व्यये पावे लम्बेशो दर्वलेयदि ॥ २२॥ अल्पायुरन
 प्त्योक्तसु भद्रयोगवर्जिते ॥ २३॥ कुरषष्टांशको वापि रंध्रेशो भानुजेयिका ॥ २४॥ पाप ॥ क्षिते पापदृष्टे सिल्पमायुर्विनिदिशेत् ॥ २५॥ चतुष्टय
 गते पापेषु भद्रविवर्जिते ॥ २६॥ वलहीने विलम्बेशो सिल्प ॥ २७॥ व्यययो कपसंयुक्ते शुभदृष्टि विवर्जिते ॥ २८॥ कुरषष्टांशको वापि सिल्प ॥ २९॥
 आयुर्योगे मसि धाप्रोक्तः सिल्पमध्यधिरायुषां ॥ ३०॥ त्रिंशत्पूर्वमल्पा युर्मध्यमायुस्ततो भवेत् ॥ ३१॥ सप्तम्यां वा दत्ततः पूर्णमायु रत्रवदन्ति हि
 अल्पायुर्दिननायस्य शत्रो लम्बाधिवे सदा ॥ ३२॥ समन्वये मध्यमायुः स्यान्मित्रे दीर्घायु रादिशेत् ॥ ३३॥ वलहीने विलम्बेशो जीवे केन्द्रिको रणमे
 षष्ठाष्टमे व्यये पापे मध्यमायु रुदाहृतं ॥ ३४॥ लम्बेशो केन्द्रो केन्द्रमध्यमायुश्च निश्चित ॥ ३५॥ अल्पायुर्योगे जाना ना विपत्तको मतिप्रदः
 मध्यमे पुनरिदं दशमतिदयादि शेषतः ॥ ३६॥ वधमेव दशकं कथा पूर्णायुर्योगे मसंके ॥ ३७॥ को रिति विनिश्चित्य जात सैवं वदेद्व्य ॥ ३८॥ आयु
 र्विलम्बा धिपनी वले ॥ ३९॥ नही जो धरा सनु वृणो शयुक्तौ ॥ ४०॥ युद्धे मतिं तस्य वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ४१॥ शस्त्रेण वा तन्मरणां विशेषात् ॥ ४२॥ रंध्रां
 नद्यो यदि वारिषु स्थो राहुक्षितो के नुयुतो समदौ ॥ ४३॥ तद्भुक्तिकाले त्वया वा विषके शस्त्रेण चैरेण मरणां प्रयाति ॥ ४४॥ रंध्रां शो वाहनना
 ययुक्तो तस्मात् मतिं तस्य वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ४५॥ मतिं वजीरुं कुरु संयुतो तौ देहेश जीवोरियुक्तवजीरुं ॥ ४६॥ लम्बेशो वाहननाययुक्ते कामी
 श्वरेण वियुते वजीरुं ॥ ४७॥ देहेश्वरे वाहन वित्तमाव नयान्विते काम रणां वजीरुं ॥ ४८॥ रंध्रेशो यो मरणां दशायाम न दशाय
 मयका वदन्ति ॥ ४९॥ पित्रादिभावा धिपयोग दृष्ट्या पित्रादिकानां मरणां तथैव ॥ ५०॥ भुक्त्यं गयो भानुसुते नयुक्तौ दुःस्थानमो कविषमहातो ना रा
 हुधजाभ्यां सहितो च दुःस्थानं दुधना तस्य मतिं वदन्ति ॥ ५१॥ षष्ठे श्वरे भानुसुते सराह के तो म गङ्गी ति मुदा हरति ॥ ५२॥ जीवे नयुक्ते गजभीति
 मस्य जातस्य चैरेण युते श्वभीतिं ॥ ५३॥ सको न्विते तादृश मतिपुत्रे म गङ्गा श्वरालात् पुनकात्समी मे ॥ ५४॥ स्थिते भानुसुते यि चैवं
 विना सत्तु गं ॥ ५५॥ सह सरवेरे ॥ ५६॥ सुरेश भानुश विलम्ब नय्या सि को रणमः केन्द्रगताश्च सर्वे ॥ ५७॥ युक्तो यदा तत्परिपाक काले विना

चमत्तः =
 नुमतिचन्द्रः ॥ ३४॥

रंध्रे प्राशं के फणि नाप्ययुक्ते हीने त्वपसार युतः स मांये ॥ तत्र स्थिते हीन वले प्राशं के चि शत्रु पीडा व जले वियुक्त ॥ ३५ ॥ भो माहि मं दान्य त मे न
 युक्ते ॥ रंध्रे प्राशं के निधन स्थिते वि ॥ ३६ ॥ स्थिते त्वपसार मया मतिः स्यात् ॥ स्थिते प्राशं के वा धा दय व मतिः सु ॥ ३६ ॥ रंध्रे स रा हो यदि वा स के तो वा
 तु र्क कां पी डल मा ह र स्म ॥ रंध्रे प्रवरे रा धियु त न ये वं कू रो दि व ष्यं प्रा वि ना श मे ति ॥ ३८ ॥ किं चि दि र ष्यं ग ॥ ल ग्ना कु मे क र्म शि म मि यु त्रे
 पा ये हि ते मा तु ल म ति मा ह ॥ मं दे न यु त्रे यदि पु त्र म न्युं चं दे हि न ज्ञा त म ति स पा ये ॥ ३९ ॥ पि नु र्म नि वा स र ना य के ॥ न न सं श य ॥ पा य द श
 स मे ते ॥ पा य द ये ना पि यु तो विल ग त नि क रं म न्यु मु ये ति वा ल्ये ॥ ४० ॥ अ स्ते श शं के परि वे ष यु क्ते पा ये हि ते वा म र रां स द्र ॥ त्व द्य र्थ तो च
 धु विल ग्नु चं दे जा तः स वि त्री सु त मा तु लं च ॥ ४१ ॥ प द क्र मे रा धि नि हं ति तां सु प्र भे सु दृ ष्यं स हि ते न दो ष ॥ ला ने पु ने वा य दि मं द भो भो य
 र्मि दु यु क्ते पि नु र न्य पा य ॥ ४२ ॥ पा ये हि ते म मि सु ते क ल त्रे जा तः स म न्युं स म न्युं ति र धे ॥ सो त्वे ध रा स नु यु ते स पा ये पा ये हि ते सो द र ना श
 मा ह ॥ ४३ ॥ अ स्ते श शं के यदि मा न म न्युं पा यं क्ति ते पा य द श स मे ते ॥ भा नो पि नु र्म न्यु मु द ह र ति सं द र शु क्रे स हि ते सु त स्य ॥ ४४ ॥ त नी र य
 व ष्य स्थि त खे च रे दैः पा य गृ हे रं त्य ग ते श्र मे भ्ये ॥ शि शो र्म ति क कु मु द म वं धो च तु र्धं स्थि त पा य वे दैः ॥ ४५ ॥ ल ग्ने कं चं दौ व्य य गे न द नी संधो भ वे तौ म्य द श
 शि शो र्म तिं शो भ न दृ ष्य भा वे ॥ अ स्ते र वो चं दु यु ते विल ग ते पा य नि ते त न्यु त म न्यु मा ह ॥ ४६ ॥ दि त्रे श चं दौ व्य य गे न द नी संधो भ वे तौ म्य द श
 वि ही नौ ॥ यु क्ते त यो र न्य त रे रा रिः के का रो भ वे तौ म्य द श वि ही ने ॥ ४७ ॥ दि ने श चं दौ व्य य गे न द शो ल ग्म स्थि ते द ह वि ग श मा ह ॥ सु र वे श्व रे र
 ध म ने व्य ये क पा य नि ते पा य द श स मे ते ॥ ४८ ॥ दः स्थि त ती या धि यो गो च र्धं दे स न्यं पर स्त्री षु पि वे स वा लः ॥ ल ग्ना धि वे द र्म व ले सु र वे श भा यि श्व
 रं ना श म तो वि ही नौ ॥ ४९ ॥ अ त स्य ज न्मा व स रे त दं नी पि नु र्म ना तु नि ध नं व दं ति ॥ ता ते श त क्का र क खे च रे दौ दुः स्थो त योः पु त्र मु खं न दृ ष्यं ॥ ५० ॥
 कं दु त्रि को त्रे लो य दि तौ वि हं गो व दे त योः पु त्र मु खं हि दृ ष्यं ॥ पि नु र्मि प्रा यं म र रां व दं ति भा ग्ये श स र्पा कं मु ताः क्ष य स्याः ॥ ५१ ॥ अ ष्ये प्र व रे रा
 यि यु ता स थै व चं दे रा ही ना लु दि वा म तिः स्या त् ॥ सु र व स्थि ते र वे च र ना य के र्वा मा तु र्म तिः स्या द य ने तु त स्मि न् ॥ ५२ ॥ नो चे त्ते र्वा नि त रा शि
 काले दूर स्थि त स ज न को पि वा च्यः ॥ स्थि रे भ व स्थे पि त भा व ना यो स मी प त स ज न कं स्थि तः स्या त् ॥ ५३ ॥ कं दे च रे कं यदि वा श शं के सु
 तो द हे त न्यि त रो न त त्र ॥ द्वि दे रा शो य दि तौ चं दे त यो म ति क द ह न द्वि कालः ॥ ५४ ॥ व ले न यु क्ते पि नु भा व ना यो श शं के दे हे श च नु र्ध
 ना यो व ले न ही ना य दि त ज न न्या ॥ गा ढा वि प तिं स मु द ह रं ति ॥ ५५ ॥ रंध्रे तु पा य वा हु ल्ये पु त्र रा गं वि नि दि शे त् ॥ शु भ गृ हे रा गं दृ ष्यं न द
 ष स त्र नि दि शे त् ॥ ५६ ॥ रंध्रे पु त्र मे हि ते ते न सं यु ते न सु र व भ वे त् ॥ स्थि त जं पा प स व धे म द नं शु भ सं यु ते ॥ ५७ ॥ रंध्रे श पा य सं यु क्ते पा य
 मा तु र्म तिः स्या द य ने तु त स्मि न् ॥ द्वि त्र्या दि यो ग द य ने तु त त्र व्य न्या स तो वा पु र्वं ति स नः ॥ ना शो च रे वा पि न भा व ना यो ॥ ४ ॥

परि म
 च ४
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

पितुर्जन्ममेषादुत्तयेयसुजायते॥सकरोतिपितुर्दुःखंदूरदेष्टुमनोभवेत्॥३६॥भाष्याधियेविलम्बेदःश्रिकोवैधर्ममेविव
वलवान्स्वास्ते॥वैधर्मातेमौनवाःश्रेष्ठ॥३७॥त्रिकोरकंदेयदिभाष्यनायेसोमेहितेसोम्ययुतेवला॥पारावतांशादिगते
शुभांशेजानोधनाढोबहुभाष्ययुक्तः॥३८॥लैलाधियेलाभातेतदीशभाष्यस्थितेतद्भवनाधियेष्ट॥कर्मधियेनापियुतेयद
वेजानोमहाभाष्ययुतोचनरःस्यात्॥३९॥तृतीयराशेरधियेनयुक्तंभाष्याधियेसोम्यदृशसमेते।शुभांशेकेशोभनयेचराशोभन
इतिज्ञाप्यमुपैतिज्ञानः॥३०॥पुत्रेश्वरेवायदिभाष्यराशोभाष्याधियेनापियुतेयदृष्टे॥नत्कारकेवायदिपुत्रभावेजानःमुताज्ञाप्य
मुपैतिवित्तं॥३१॥ज्ञानिस्थानाधियेभाष्येभाष्येशानिभंतते।ज्ञानिकारकसंयुक्तेज्ञानिभाष्यमुपैतिसः॥३२॥कलत्रकारका
देवंतस्यानेशादुदेतया॥भाष्याधियेस्यशत्रुश्रेष्ठुराशियनितया॥३३॥तदीशेभाष्यसंवंधशत्रुभाष्यमुपैतिसः॥पक्षाष्टमा
स्वनाथेनयुतेनाथेत्रनलीयः॥३४॥भाष्याधियेविनाशस्यशत्रुनीचनिरीक्षिते॥कुराशोनीचराष्टमादोभाष्यहीनोभवेत्तरः॥३५॥
महाष्टमांशानाथेनयुतेनाथेत्रनलीयः॥३६॥भाष्याधियेविनाशस्यशत्रुनीचनिरीक्षिते॥कुराशोनीचराष्टमादोभाष्यहीनोभवेत्तरः॥३५॥
लगेतेशवलहीनेवाभाष्यहीनोभवेत्तरः॥३७॥महाष्टमांशानाथेनयुतेनाथेत्रनलीयः॥३८॥भाष्याधियेविनाशस्यशत्रुनीचनिरीक्षिते॥कुराशोनीचराष्टमादोभाष्यहीनोभवेत्तरः॥३५॥
लगेतेशाधियेनोधीरेभाष्यप्राप्तिःपुनर्भवेत्॥३९॥कुराशपंशकेभाष्यनाथेयुक्तेज्यवीक्षिते।भाष्येलनेशसंदृष्टेभाष्यनाशकेरोति
सः॥३९॥लगेतेशेभाष्यराशिस्थेभाष्येशेलग्रमाश्रिते॥लामभाष्येशसंयुक्तंभाष्ययेयंयुनर्भवेत्॥४०॥कर्मेशेभाष्यराशिस्थेभाष्येश
वलसंयुते॥गुरुशुक्रयुतेदृष्टेजयध्यानसंप्राप्तिमान्॥४१॥कर्मेशायुक्तराष्टपंशराक्षीशेवलसंयुते॥तदीशेभाष्यसंवंधेजय
देवलोकांशवस्थेवाकर्मेशेभाष्ययेयत्ता॥पारावतांशादिकेसोम्यदृष्टेवृत्तस्थितिमाक॥४३॥दानस्थानाधियेष्टोष्टेयुगप्रह
निरीक्षिते॥तस्यानेशुभसंयुक्तेदानकृत्सनरोभवेत्॥४४॥पारावतादिभागस्थेदानेशगुरुवीक्षिते॥लगेतेशेभगुसंदृष्टेमहादानक
रोभवेत्॥४५॥दानाधियेनसंदृष्टेलगेतनत्रायकेपिवा॥नस्मिकेंद्रत्रिकोरस्थेमहा॥४६॥सिंहासनांशकेदाननाथेलगेतेश
वीक्षिते।कर्मेशेनापिसंदृष्टेमहा॥४७॥भाष्ययोगेनसंप्राप्तेदानयोगेनयामवेत्॥राजयोगेयवाप्राप्तेनेनरेखांतयामवेत्॥४८॥
इनेरेखांतुसंप्राप्तेदानयोगःकथंभवेत्॥भाष्ययोगेनरोजानोदानस्थनुसहायकः॥४९॥जातंयुरोहितोकायवृत्तवंशसंयुक्तवः
दानाध्यातोयजानःस्यादृष्टीमेदविकल्पनार॥५०॥चतुर्थेदानर्भो॥कर्मेशेकेद्रमाश्रिते।वायेशेगुरुसंदृष्टेमहादानकरोभवेत्॥५१॥
भाष्येशेनापिसंदृष्टेष्टोष्टेसोमनेदने।लगेतेशेकेद्रमावस्थेमहा॥५२॥लगेतेशेलाभराशिस्थेकर्मेशेवलसंयुते॥दानाधियेन

संख्येदानगृहणमिच्छते॥५३॥ सुते शोभा गराक्षिस्पेकर्मभापय संयुते॥ लगे शोभापि संख्येदानप्राप्तिर्न संशयः॥५४॥ भाग्ये शो
 कर्मभाप्येन दृष्टे केन्द्रिको रणमे॥ परमो ज्ञा शके वापि द०॥५५॥ गुरुस्थाने भविष्यति संयुक्ते न वांशार्थधियते यदा॥ गुरुश्रुते जिते वापि
 गुरुमक्षि युते भवेत्॥५६॥ गुरुस्थाने सोम्य युते गुरुदृष्टि समन्विते॥ न दीशे मदनामस्ये गुरु०॥५७॥ इति धर्मभावः॥ अथायः
 सप्तमः ब्रह्मः आयुधमादिकाचकः॥ नानार्थसारसंयुक्ते वेकेशेन धीमता॥५८॥ इति श्रीवकटेश्वरविरचितायां सर्वार्थचिंता
 मणौ सप्तमोऽध्यायः॥ ॥ अथ दशमभावः॥ दशमान्य विनिमज्जां कीर्तिपुष्टिप्रकसप्रज्ञां हीने॥ मानकर्मजीवं जान
 स्थाने च निर्दिष्टे दृष्टान्॥१॥ कर्मभाप्ये हीनवले कथये कर्मदिवे कल्पमुक्ते स्मि कानित ज्ञाः॥ कर्मेश्वरी शशशंके युज्योर्वा
 क्षिताय न करमवेति॥२॥ शुभगृहे दृष्टि समन्वितास्त॥ कीर्त्यन्ति ते यज्ञविशेषमाहुः॥३॥ दः स्वाशशंकात्मजजीवधुक्काः पापेक्षिताः
 कर्मविनाशदाः स्युः॥४॥ नाशस्थितास्तत्र तदंशनाथास्तैर्मुक्त राशे रधिकाश्वनाशः॥ राशे च मते यदि कदिने शोभा मीरथी तानमुशं
 नित ज्ञाः॥५॥ माने च मीने यदि वा सप्तो प्रेभो मान्ति ते वा भविताद्य मुक्तिः॥ जलहमे पुरा शशंके जीवे मानस्थिते गंगजलादि
 नः॥६॥ माने श्वरे शुक्रयुते च के दे सो सुस्थिते नृपशते य प्रतः॥ शुभे श्वरे के दगते जलहेतौ मेलिते ता दृश०॥७॥ माने धमे शुक्रयुते
 सजीवे के दे सो सुस्थिते नृपशते य प्रतः॥ वापे नृधे यदि वान दीशे सो सुस्थिते नृपशते य प्रतः॥८॥ चंद्रे नृतीये जलराक्षियुक्ते सोम्य
 चिते ता दृशपुण्यभाक्पान्॥९॥ बुधे न जीवे यदि वा सप्तो मेकाकारक नमंडय गोपुरादीन्॥१०॥ मानस्थिते नृपशते य प्रतः॥ कुरांदिनत्र॥ करोति कुरांदिनत्रागममिं कर्मेश्वरे गोपुरभागयुक्ते॥ मृदू शके वा शुभदृष्टियुक्ते भाग्ये श्वरे राधिनिरीक्षिते वा॥११॥ चंद्रात्मजे क
 मगते न दीशे भाग्यस्थिते पापविवर्जिते स्मिन् सोम्येक्षिते शोभनभागयुक्ते यज्ञस्य कर्म स भवेत्तदानीम्॥१२॥ कर्मभाप्येऽस्मिन् यदि सोम्युक्ते
 सो सुस्थिते वा यदि धर्मराशे॥ विवर्जिते स्यात्किं रिं राहुपापेः यज्ञ०॥१३॥ कर्मभाप्ये सोम्युक्ते स पापे नीचांशगे नाशगते पितस्मिन्॥ वि
 यो भवत्येव भावस्य नस्य कुरादिष्वंशगते पि धैवं॥१४॥ तुंगस्थिते सोम्युक्ते न दीशे सो सुस्थिते सोम्युक्ते न दीशे॥ शुभेक्षिते वा स बुधे
 सराशे यज्ञस्य कर्म स भवेत्तदानीम्॥१५॥ आसास्थानाधिपे सोम्ये शुभदृष्टियुते पि वा॥ शोभनं शगते वापि ज्ञानसासाधि
 यो भवेत्॥१६॥ आसास्थानगते सूर्ये मभिपुत्रे य वा युते॥ के दान्ति ते न दीशे पिकुरासां करोति सः॥१७॥ आसाधिपे मंदयुते
 अरंधुनाप्येन संयुते॥ कुरांशे के दशशोका कुरा०॥१८॥ राहुमंदयुते माने रंध्रे राहो ध्वजे पि वा॥ नीचस्थे धर्मभावे शे कुराव०॥ मा
 नाधिपे के दगते शुभयुक्ते क्षिते पि वा॥ कुराव्यंशसंयुते सोम्युक्ते सोम्युक्ते करोति सः॥१९॥ शशंके कर्मसंयुक्ते गुरुश्रुति

राशे स्थिते नृपशते य प्रतः
 कर्मेश्वरे गोपुरभागयुक्ते
 मृदू शके वा शुभदृष्टियुक्ते
 भाग्ये श्वरे राधिनिरीक्षिते वा
 चंद्रात्मजे कर्मगते न दीशे
 सो सुस्थिते सोम्युक्ते न दीशे
 शुभेक्षिते वा स बुधे
 सराशे यज्ञस्य कर्म स भवेत्तदानीम्
 आसास्थानाधिपे सोम्ये शुभदृष्टियुते पि वा
 शोभनं शगते वापि ज्ञानसासाधि
 यो भवेत्
 आसास्थानगते सूर्ये मभिपुत्रे य वा युते
 के दान्ति ते न दीशे पिकुरासां करोति सः
 आसाधिपे मंदयुते
 अरंधुनाप्येन संयुते
 कुरांशे के दशशोका कुरा०
 राहुमंदयुते माने रंध्रे राहो ध्वजे पि वा
 नीचस्थे धर्मभावे शे कुराव०
 मा
 नाधिपे के दगते शुभयुक्ते क्षिते पि वा
 कुराव्यंशसंयुते सोम्युक्ते सोम्युक्ते करोति सः
 शशंके कर्मसंयुक्ते गुरुश्रुति

रीतिने। पारावतादिभागस्थे संकीर्ति सहितो भवेत् ॥ १८ ॥ तदीशेषु मसंयुक्ते शुभमध्यगते विवा ॥ शुभग्रहारां मंशे वा सत्कीर्ति ॥ १९ ॥
 कीर्तिम्याधिये सोम्ये सोमित्र स्ववर्गो ॥ सोम्यवध्यां शके वापि सत्कीर्ति ॥ २० ॥ तदीशेषु मनायके ॥ वलपूर्णे वि
 लये ॥ सत्कीर्ति ॥ २१ ॥ पायग्रहारां संवधे माननाये वलये ॥ क्रूरवध्यां मसंयुक्ते त्वसत्कीर्तियुतो भवेत् ॥ २२ ॥ अयकीर्तियुते जातः
 कर्मस्थे सरवो शनो ॥ पायं शके पापदृष्टे पायमध्यगते पितृ ॥ २३ ॥ शुभग्रहारां संवधे मानेन नायके विवा ॥ स्त्राये वा स्वमदे वापि
 जाते माजी दृढवतः ॥ २४ ॥ इति तजो मिमानी स्यात्माने जीवे च वाप्युमे ॥ तदीशेषु मसं वधे शुभमध्यगते विवा ॥ २५ ॥ पाये माने पापदृष्टे तदी
 शो नीचराशिमे ॥ पायराश्वके वापि मानहीनो नरो भवेत् ॥ २६ ॥ मानाधिये चरांशे स्ये संचार सहितो भवेत् ॥ स्थिरांशे स्ये र्यमुदिवं मया
 पात्रादि देहमे ॥ २७ ॥ षष्ठे शके कर्मराशि स्ये कर्मशेमंद संयुत ॥ केन्द्रिको रणो वापि दश दशानि निर्दिशेत् ॥ २८ ॥ कर्मधिये स्ये शयतो
 शनि संवधे संयुते ॥ षष्ठाधिये स्ये संवधे बहुदशानि निर्दिशेत् ॥ २९ ॥ शुभग्रहारां संवधे कर्मराशौ तदीश्वरे ॥ जानुयुत्रे रा वा युक्ते बहु
 ३० ॥ कर्मनाये नर्वमुक्ति प्रमेय नि निर्दिशेत् ॥ तत्र पाय समाये गे जानु दो वल्यमादिशेत् ॥ ३१ ॥ अथ सन्यासयोगः ॥ मुहेश्वर भिक्षु सहि
 ते तदीशो त्रिको रणो ॥ केन्द्रगते श्रयुक्तः ॥ चतुर्गृहे ॥ कर्मगते ॥ प्रवृत्त्यां प्राप्नोति जातः कथितो मुनीति ॥ ३२ ॥ नवी जित श्रे दिते रगे ॥ हिल मा
 धिये पश्यति मानु पुत्र ॥ लग्नाधिये ता यदि मानु पुत्रः सन्यासयोगो दिवलेन हीनः ॥ ३३ ॥ सन्यास शने ईकारो कुमुद नमवधो मे देतिने
 तादृश योगमाहः ॥ मंदांशके भूमि मुनां शके वा मं दे दिते चंद्र युते मथे वा ॥ ३४ ॥ सन्यासयोगाधिये तो सरा हो क्रूरं शके वा गुलिके न
 युक्ते सै संन्यासे वै कल्प मुदा हरंति भगो भवेत् तस्य शुभे विहीने ॥ ३५ ॥ इति दशम भावः ॥ ॥ अथ आय भावः ॥ आये नार्थ वापि
 विपदा वपि वाक् च करं च ॥ जात वपि च कुवान् ज्येष्ठां वृया क्षमा भ्यां ॥ १ ॥ लाभे श्वरे केन्द्र गते त्रिको रणो वा समचिते ॥
 लाभे वा पाय संयुक्ते धन लाभ मुदी रयेत् ॥ २ ॥ धनाधिये लाभ गते लाभे शोधन मागते ॥ तावु भौ केन्द्रो वा विधन ॥ ३ ॥ शुभमध्य
 गते लाभे नदी शेषा तया स्थिते ॥ पारावतादि भागस्थे धन ॥ ४ ॥ लाभे शेषु नरा शी शेषु मग्रह नि रीतिने ॥ शुभग्रहारां मध्यस्थे
 धन लाभ मुदी ॥ ५ ॥ लाभ नया स मायुक्त न वांश अधियतो शुभे ॥ विनाधिये न संदृष्टे धन ॥ ६ ॥ लाभ अधिये मायुक्त अंश लाश पतो शु
 भे ॥ कर्मेश्वरे रा संदृष्टे धन ॥ ७ ॥ पायग्रहारां संवधे धन हा नि निर्दिशेत् ॥ लाभे शेषा प सं वधे प्रो तात द्वा प्रि रत्र ॥ ८ ॥ लाभे
 पाये तद्दे वा अर्थ हा नि निर्दिशेत् ॥ लाभे श्वरा न्दि भाग द्वा प्रि मुदी रयेत् ॥ ९ ॥ लाभ राशुक्त दि भाग त्सर्वे ति स वला दपि ॥
 वला वल वशो नैव धना शा नि निर्दिशेत् ॥ १० ॥ कर्मस्थे नो मय शुभे दिते ॥ कर्माधिये वल वति कर्मा मरा

श
मः

वा

पापग्रहणं संवधेन नृणां शोत्रमविष्पति ॥ लाभेशाद्वा सोदरेण द्वाकर्णसौख्यं विनिर्दिशेत् ॥ १२ ॥ नदीशोभुमसंवधे कर्णसौख्यं विनिर्दि
 शेत् ॥ नदीशोपापसंयुक्ते कर्णशोभे विनिर्दिशेत् ॥ १३ ॥ वृषाज्जेष्टाश्च लाभेन शुभपापवशादपि ॥ शुभग्रहणं संवधे दीर्घमायुर्विनिर्दि
 शेत् ॥ १४ ॥ पापान्विते पापदृष्टे तद्धानि प्रवदति हि ॥ लाभराशेश्चदिभागाद्जनताममुदीरयेत् ॥ १५ ॥ इत्याद्यभावः ॥ ॥ अथ य
 यभावः ॥ व्ययभवनाद्वा यमविलंघनं नरके च वै कल्पं ॥ वामाक्षि चरणयुगलं शयनस्थानं वेदतदा धिच ॥ १॥ व्यये पापसमायु
 क्तैर्नदीशोपापविवेचरे ॥ पापग्रहेण संदृष्टे पापश्रुत्या न व्ययः ॥ २ ॥ मंदमाद्यगुसंयुक्ते व्यये वा न ह हा धि पे ॥ कुरांशकसमायु
 क्तैः पापश्रुत्या ॥ ३ ॥ व्ययधियसमायुक्तैः नवभागवतो शुभे ॥ शुभांशो शुभमध्यस्थे धर्मश्रुत्या न व्ययः ॥ ४ ॥ गुरुशुक्रौ व्यये वा
 यि नु च चंदौ शुभेक्षितौ ॥ वारावतादिभागस्थे धर्मश्रुत्या ॥ ५ ॥ व्ययधियेत्रिके रास्थे के दे पापतिरीक्षिते ॥ कुरष्वष्टांशगे वा वि
 पापश्रुत्या न व्ययः ॥ ६ ॥ पापेन कर्मनाथेन व्यये शो दृष्टि संयुते ॥ शत्रुनीचारिभागस्थे पापश्रुत्या ॥ ७ ॥ शुभेन कर्मनाथेन दृष्टियुक्ते व्य
 ये श्वरे ॥ सोम मित्रस्ववर्गस्थे धर्मश्रुत्या ॥ ८ ॥ व्यये शो वलहीने वा शत्रुरागद्ययुते क्षिते ॥ गुलिकादिसमायुक्ते शत्रुश्रुत्या न व्य
 यः ॥ ९ ॥ व्यये शो दारनाथेन वलहीने न ते ननु ॥ दृष्टे युते कुरांशो स्त्रीहेतोर्धननाशन ॥ १० ॥ तादृशो व्ययनाथे सिन दृष्टे युक्ते
 यवाभवेत् ॥ तस्या विधेन भो मेन भान्द्रश्रुत्या न व्ययः ॥ ११ ॥ पुत्रभावे श्वरे रागपि वलहीने न संयुते ॥ दृष्टे व्यये शो कुरांशो
 पुत्रश्रुत्या ॥ १२ ॥ पितृस्थाने श्वरे रागपि कारके नापि वा युते ॥ व्यये शो दृष्टि संवधे यित् ॥ १३ ॥ एवं मानपयोगेन युते दृष्टे व्यय
 धि पे ॥ कुराक्षिते कुरभागे मान्द्रश्रुत्या ॥ १४ ॥ वलहीने रिः फे शो शत्रुरागपंशके चिवा ॥ नीचांशो नीचराशे वा देहे वै कल्पमादिशेत्
 १५ ॥ बहुपापसमायुक्ते व्यये तद्वा न व्ययः ॥ मंदमाद्यगुसंयुक्ते देहे वै कल्पमादिशेत् ॥ १६ ॥ व्यये शो पापराशे कुरांशो कुरांश
 युते ॥ पापग्रहेण संदृष्टे नरके नि पतिष्पति ॥ १७ ॥ नरके पतनं वृषाद्वा हमादियुते व्यये ॥ ब्रह्माप्येन संदृष्टे रंध्रनाथेन वा युते ॥
 १८ ॥ व्यये शयुनषष्ठ्यां शो कुर भागादिसंज्ञके ॥ कुरग्रहेण संदृष्टे नरके नि पतिष्पति ॥ १९ ॥ चंद्रार्कयोर्धे वलवान् न व्युक्त
 अंशनायकः ॥ गुरुर्कचंद्रशुक्रौ वा सूर्यभोमो सूर्यभो ॥ २० ॥ देविकं पि न लोके नु निर्यदुरकमेव च ॥ नेषां वदेत्कुमे शो वनलो
 कः श्रेष्ठ उच्यते ॥ २१ ॥ उच्यते श्रेष्ठ लोके ॥ स्थानी चे नीचत्वमाप्नुयात् ॥ समस्थिते समप्राप्तिरित्येवाहर्महर्षयः ॥ २२ ॥ शुभे सोमो व्य
 ये वापि सौम्यरे च रक्षिते ॥ देवलोकदिभागस्थे स्वर्गप्राप्तिर्भविष्यति ॥ २३ ॥ देवे ज्ये कर्मराशेशो व्ययराशिगते पिका ॥ शुभग्रहेण
 स दृष्टे स्वर्गप्राप्तिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ नेत्रेशो शुभसंयुक्ते शोभनांशसमक्षिते ॥ शुभे गो वा संवधेन नेत्रस्य शुभवेत् ॥ २५ ॥ शुभप्राप्ते

ॐ
मे०
दू०
का०
टा०
१०

प

म

वसा

551

अथ धातुन वि

नम्र घरकिशालं लेशना कपभूते सुलक्ष्मिना नम्र वं केवल जलेने वस्त्राना तरेके पुनः कपभूते सुलक्ष्मिना गंड लं विविध
 सरणीलील पुनः किं कुर्वती इति हेतोः निद्रा आकांक्षा निद्रा मिलितं तीक्ष्णं किं स्वप्नो मिश्रसंयोगः भर्जसदसंगमः सु
 खं उपपद्ये न सुखं कथं कथं भूतानि दानं पन शलिलोत्पादकद्रुणा पुनः किं कुर्वती ता मेन वेणी प्रसक्तं सारं वारं गंडा मो
 गात् कपोल पुद्गलात् पुष्पमिजन खेन सुघटित न रेव न करेण हस्तेन सारं वंति उत्तरं यंति ता का सा वेणी श्री घे प्रथमे विरु
 दिवसे वद्वारयिता शिरवादा ममणि हित्वा त्यक्त्वा कपभूते वेणी मया उदेषणीया श्री ८ नीया कृपा यस्या तेषा वा बसाने कपभूते
 नमया विगलि मुखा प्रो करहिने या पुनः कपभूता वेणी कठिन विषमा काठिन्यात् दुर्गं स्वा पुनः कपभूता वेणी स्पर्शकैशं
 पुनः किं कुर्वती ना यत्तुः स्नेने अदा दयंति कामिः प्रमथिः कस्मात् खेदात् विरहे दौर्बल्य रेवतः कपभूतेः पद्मभिः शलि
 लगुरुभिः वाष्पपूर्णं त्वात् उर्वहेः कपभूते यदुः इंदोः पादान् चंदकिरणान् प्राप्या पूर्वप्रथमं चारमे कं प्रमथिः सरं सन्नु
 ह खं गतं तथै वयश्चात् मधिरं वशात् सन्निवृत्तं पश्चात् अलितं कपभूता न इंदो या दान् अमृता शिराज्ञानं मिमने नशीतलान्
 पुनः कपभूता न इंदोः पादान् जालमार्गं प्रविशान् जालान्तरं गतान् उत्प्रेक्ष्यते पुनः मत्पत्नी ता कामिवत्तु हनि दिवसे
 स्थलकमलिनी मेव कपभूते अहनि साभ्यं अभ्युक्तै दिने कपभूता स्थलकमलिनी नान्द्रमुद्रः न सुप्ता इत्यन्वयः अथा
 धीदित सूर्यत्वात् स्थलकमलिनीः प्राविन प्रवृद्धान् च सुप्ता भवतीति तपै वमन्तु त्वा रया निभावः प्रवृत्ति
 सयनो भूतो शयने शय्यात्स्थाः नि करे वातायने गवाक्षे तिष्ठति प्रो सो अवनिशयना सन्न वातायनस्थः सत्रीति
 सान्निषन् सांस्थितं एकं पार्श्वं पस्थाः साः तां सन्निषन्नेक पार्श्वं विरहे गो विरहे रायति ता नि विरहं यति ता नि तेऽ
 विरहपातेतैः आगे उलवते इत्येवं शीलं यत्तु आगे लं विमुधरेति मुधरकिशाले यं डो यं पत्न्यं वं किं छात्रे इत्येवं
 शालो यो इ सो तेन प्रधरकिशाल यत्ते शिना न येनेति न यन शलिलस्य उत्पीडेन वाद्य पापूरेण रुद्रं प्रकाशः प्र व
 सरो यस्याः सात्तं न यन शलिलोत्पादकद्रुणा व्याति रक्ता लं कारः ८५ दीप कालकारः ८६ पुनः दीप कालं
 कारः ८७ ज्ञातिदा ययोर्मि पुनं ८८ उवसा दीप कालं कारः ८९ एतेषु वं स का वेवृत्ते पंचलं कारः सति सा सन्ध्याय
 रागमवलापेशलं धारयंति शय्यात्संगे निद्रा मयत्तु रदुःखं रदुःखेन गात्रं त्यो मयत्तु न वज्रल मय मो यो येषु न्यवश्यं प्रापः स
 र्वाभवति कुरागावृत्तिरादात रात् १०० पुनः व्याख्या नो मेघसा श्री वला मयत्तु त्या मेघ प्रविश्वरूपं निश्चितं न वज्रली मय अस्तु मो
 यो येषु किं कुर्वती इंदुशा गात्रं धारयंति कपभूत गात्रं सन्ध्या मरणा सक्तं मउने पुनः कपभूत गात्रं वेणालो मयत्तु पुनः कपभूतं
 गात्रं सुखोत्त वारं वारं सय्यात्संगे निद्रा नं स्थापितं केन दुःखदुःखेन दुरयमात्रेण सवी विस्वर्लो को विप्रायः वास्तुत्वेन आ
 दितं आत्मा सदयः सन् करणा वज्रिभं न नि इत्यन्वयः करणा पाक्षी शया तति या पारो पस्थाः सो कुरागा कुरागावृत्तिः अर्थात्

राम
१८

प्राद्वीकृतो पुनः सकिं कुर्वती वासपवादानये रोशान्मासान्मवौनाखान्मविभूमे विन्यस्यति स्यादप्यंतिकयागणनकारकद्विधादिः
 संरक्षयाके देहली मुक्तः पुन्यैः कथं भूतस्य सुवद्यैः गमनदिवसस्याधितस्य गमनदिवसात्प्रारब्धस्य वासपवासाः
 पुनः किं कुर्वती संयोगभर्ता मिलायकाः प्रास्तादयं नित्यनभवंति कथं भूतं संयोगद्रव्यनिहतारं भविष्येति स्थापितं कार्यं
 रंभं प्राप्तेण वाहन्त्ये नम्रगमनानां स्त्रीणां एते विनोदाः दिवसगमनकोपायाः केचुरमरा विरहेषु मर्तुं वियोगेषु इत्यन्वयः
 विरचितेति विरचितानि यदा निरादाः यस्तत्तद्विरचितयदसंस्तराः त्रयोः यामाः सूर्यनास्वेका विसंतितानाः राकोनयवा
 शत्रुनिष्ठा मात्रालयात्तयः देहलीति देहिल्या दारुविशेषमुक्ता नैदेव पूजा र्थं पुष्पाणि वस्त्राणि दानि जानि जैः देहली मुक्तमुच्येः
 इदये निहतः प्रारंभो यस्याश्च नद्रद्वयनितारंभे दायकालं कारः कथं कालं कथं दीपका पीनरन्यासः लठस्यवापारामुहति
 नतथा वा इत्येत्तद्विद्योगः शंकेराजो गुरुनरुप्यं निर्विनोदां सरवीति मत्संदेशैः सुखयुजमलयस्य साध्या निशीथेतामुद्धिता
 मवनिशनासन्नवातायतस्यः ७५ प्राधिकाभां विरहशयिनेः सन्निधौ कथाप्रकां प्राथम्येन नुदिवकला मात्रशेषादिमाशो नी
 तारात्रिहरणमिव मया साद्रुमिष्ठा रितेयातामिवोदमः विवहृजनिजैः रश्मिर्दीपयति ७६ निष्वासेनादराके शाल
 पत्तेशनाविदायति शुद्धास्तानाप्रकथमलके नूनमागंडलविमज्जयोगः सुखमुपनयेस्व प्रजोधीति निद्रा माकाहं
 तिनयनशालिलो न्या इतद्वा वकाशां ७७ प्राधेवद्रा विरहदिवसे याशिषो द्वित्वा शायणात् विगलितशुद्धासामयो
 षनीयास्य रंलि स्यामयमितनस्वनाशालीत्सारयां तिगंडाभोगात्त कठिनविगमा मुग्वेणी करेण ७८ प्रादानिदो
 रम्यजशिष्यान् जालमार्गी प्राविशान् पूर्वप्रीत्या गतमभिमुख सन्निवृत्तये वरेवदाद्युद्धोः शलिलगुरभिः
 पद्मभिः शीदयति सामेही वस्त्रलः कमलिनी न प्रवृद्धः न सुप्ता ७९ पंचमिकुलेकेः व्याख्या भोजेयत्वं सुवनिशः
 यनासन्नवातायनस्यः सन् भूमि शयनात्त समीपगवादाः सन्तोऽग्निदा निद्वारक्षितो जेतवस्वरवी निशयेच्छुद्रा रजो यष्यः
 विलाकय किं कहे मूलं मज्जमं सदेशे मम सदेशैः कान्वासुखयेतं सुरवे कर्तुं भोजे कथं स के प्रा संका करोति तपातेन प्रका
 मादिरु रेणमदि योगैः प्रहानि दिवसेन वा इत्येत्तस तापयेत् किं त्रा वा वित्यर्थः कथं भूता तां सव्यापारां शोकव्यापारसहितो पुनः क
 थं भूता तां गुरुतरु पृथं भूता वदरिततां पुनः कथं भूता तां निर्विनोदां निरस्ततां पुनः कथं भूता तां साध्यां सतां पुनः कथं भू
 तां तां प्राधिकाभां धितपीडत दुर्वलां पुनः कथं भूता तां सन्निधौ कथाप्रकां विरहस्यने सव्या पां उत्पत्तितां कामिचप्रा
 चा मूले पूर्वादि मुखे द्विमाशो चंद्रस्य तनुमिव मूर्तिमिव कथं भूतां द्विमाशो तनुः कला मात्र शेषां समावाण्या संवेधिनी
 पुनः किं कुर्वतीतामेवरात्रिं प्रभुभिः ३३ मः प्राथयति निर्गमयति तां कां पारात्रिः मया भर्ता साद्रुहरणमिव हरणमात्रमिव
 नीतागमिता कथं भूतेः प्रभुभिः ३४ मः दृष्टवत्वात्त जैः पुनः कथं भूतेः इच्छा रतेः इच्छा संभोगैः पुनः कथं भूतेः प्रभुभिः ३५
 विरहयति तैः मर्तुं विरहात्पति तैः पुनः तां किं कुर्वती निष्वासेन मूलकं केशं विज्ञयति कथं भूतेन निष्वासे

दा म १९

१८

四

[illegible]

١٢

राम
१८

श्रीकृष्णाय नमः

लज्जातः सप्तमे सूर्ये जराशित्तमं शोभा
लज्जातः सप्तमे सूर्ये जराशित्तमं शोभा
लज्जातः सप्तमे सूर्ये जराशित्तमं शोभा

तद्वा शोभते
व. वंशो वा
सप्तमे

रश्मिर्न वंशो श्रयो
वत्सी = ४

यस्य ग्रहस्य नवा
शोभ्यते तस्यैव
यमिविवाहात्पत
सस्यावेधयं एको
दोनवविंशतिभिः
दिग्रहवयः इतिके
चित् व्यं पुनर्दशात्
दशा काले वृमः
अष्टमे शोयस्य नवां शोभ्यते तस्यैव तदशायां विवाहात्पत रं वेधयं वाच्यः = ५

तथा ५ सौरार्द्धे लग्नोत्तरे इन्द्रके सायासाहं वेधकी पाप दृष्टे कोने से रो सौरिणा व्याधि पो नि भा
वनेये" शोके कां तो तो व सौ भाग पु को नि दान भर्ता नै ११ मदन वशागतो मरु
अवां द्वे विदशा गतौ गणावानजितेन्द्रियम् अति मरुदरति कर्म रुच्यो ये भवति गहे स्त मये स्थि
तं शके वा १२ ईशानिता सख पराशरि चकल मे सौ हों फ ला स नि पु णा स ति नी गु णा टां शु
कृतयोस्तु शुभदा रुचिरा क ला जौ वि श्व य ने क व स सौ ख्य रा णां शुभेषु १३ कुरेष्ट मे वि प व ता नि
यने च रो रो य स स्थि तो व प सित स्य स मे व दि द्वा स त्स र्थे गे पु म रा णे स्वय मे व त स्याः क म्पा लि गो ह
रि शु चाल्य स त त मि दौ १४ सौ रे स थ्य व ले व ले न रा हि तैः शी तां शु शु कैं ड जैः शो धै वी र्य स म नि तैः
पुरुषिणी य यो न रा श्च द्र मे जो वा रा स्मृ ति दै द वे पु व लि पु प्रा क ल प्र रा शो स मे वि ख्या ता भ वे नै क
शा स क रा ला सो व स वा दि त्वा पि १५ पा पे स्ते न व म ग त ग्र ह स्य त स्यां प्र व त्तां पु व ति रु पे त शो स ये न
उ द्वा रे व र रा वि धौ प्र दान काले दृ ष्ट्वा या म पि स फ लं वि धे य मे त त १६ इ ति श्री ब्र ह्म ज्ञा त के व रा ह मि

चंद्रशुक्रौ लग्न
गते = ४
कदे स्या स नि ध ने ति

ने क शा स्त्र

२६

वहुपुरुषाः = ३
मार्ग काले = २

नतिवलेन हीन
वले = ३

कुरेष्ट मे सती तिसं वं धः
पूर्व सप्तमस्य ग्रहाणां दृष्ट कूर फल मुक्तं तत्र लग्नात्पापे स गे य द्वा न्यः कश्चिन्नेव म
स्यो भवति तदा प्रभु कं फल न भवति
न व म स्य ग्रह स मां प्र व त्तां प्राप्नोति = २

भौमादीनां त्रिंशद्भागं बुक्रमेण फलं कथ्ये
वदन्त्यादिः

वक्रार्कजीवेऽजभार्गवानां त्रिंशद्भागं विनिर्वातं सर्वज्ञानवर्तते =
रतफलं त्रिंशद्भागं कथ्ये = ४

558

१५ वा वागः = ३

वदन्तेन
न गेवाः = ३

कपर्युतो = २

रा५

प्राचीयः

लग्नचंद्रयोर्धो

वलीतदनुगच्छे

न फलं वदन्तः = ५

लग्नाच्चंद्रावाः

पूर्वापवादमाह

शक्तिवदन्ति

पुनर्वक्रार्कजीवेऽजभार्गवानां ३५ पुनर्भः ३ सगुणा कलात्ताख्यातागणैर्भूतैः सरहं जितदं स्यात्ता
पदौ क्लीवसमासतो च बोधे गणाया प्रविकीर्णकामा ४ स्वच्छेदापतिधातिनीवद्गुणारिगलिन्यसा
धौ उभे प्राचा राज ल क भेन पवधु पु मेहितागम्या जैवेनैकगुणात्यैरंतिगुणावित्तानपु
कासतीदासीनीचरताकिं भेयतिरता उहा प्रजा चोशकैः ५ राशिलप्रसमापुत्रैः फलं त्रिंशद्भागं
केरिह बलावलविकल्पेन तयो रुक्ते विचिंतयेत् ६ टंकसेत्यावसितसितौ परस्परांशौ रौकेवा
परिचरगसि संभवोशः स्त्रीभिः स्त्रीमदनविषानले प्रदीपे संशोति नयति नराकृतिस्थिताभिः
सूतेकापुत्रावलेस्तं भवते सौम्यप्रहावीदिते क्लीवोस्तेषु यमंदयो सरगहे नित्ये प्रवासानितः ७
संशतं रणौ कृते तद्विधवावाले स्तरारिस्थिते कथ्येवाशुभवीदिते कंतनये पुते जगच्छति ८
आप्रेयै विंधवा स्तरारि सहितैर्मिश्रैः पुनर्भं भवेत् कुरेहीनवले स्तगे सपतिना सौम्येदिते प्रो
क्रिता श्रुत्यो नोशागयोः सितावनिजयोरन्यप्रसक्तो गाना पुतेवा यदि शीत रश्मि सहितौ भवेत् स्तरां न
कुंभशशिनवांशः = ५

श्रीध्रवेगः = ३

स्यार्धतदेवा

रुश्रीति = ५

प्रन्योत्पपश्यतः = ५

नरा कृतिरन्यास्त्रीस्त

प्रधनेन चर्ममयं लि

गवध्या =

नविवाहं संततिं च

प्राप्नोति = ३

वाभचारिणी

स्यात् = १

सितावनिजो स्यात्ता

नैजकुंजजीवोदयाः प्राणिनः
वलिनः सर्वरावयुग्नराशिषु
स्थितासु रापिमिथुनः=२

सर्वगृहादिस्वभावनं वांशकगतात्तन्
चक्षिस्वभावनं वांशकगं स्वांशस्थेयुधे
पश्यति सति त्रितयवाद्य=१ का

अंगजालोमानि=२ लनिष्ट
ष्ट=२

नवायं विशेषः शगांशकवशाद्युग्मे बुधोयसि नवांशकोस्थि
नः प्रथीक्तन्याशे तदा द्वेकजे पुरुवरकः मिथुनांशकोस्थे
काक्षे पुरुषो=१ मिथैरिति मिथुनांशस्थो बुधः मिथुनध

धन्विलनेधन्विनां
शकेचसर्वगृहेषु
नवांशके भेदलि

भिष्व=६२

सितायाग्रहाभ्याम्

प्रथममासादरभ्यक

लिलादीनि कुर्वन्ति=

प्रवाक् सूकः=५

बुधराशि नवांश

को=५

मकरनवभनवांश

कीलनस्थे=३

प्रथीदेवकेवला

कथुके शानिकुज

दृष्टे रक्षितादि

काराः सिंहलनेचं

कुपुंस्तेमिपुनैग्रहोदयगतान् अंगशानपश्यति स्वांशोत्तेजितपेतंगोशकवशाद्युग्मेतुमिथैः समे १८

यनयंरस्यांशगते विलग्रे ग्रहेस्तदंशोपगतैर्दलिष्टैः सेनाकिंणावीर्यपुतेन दृष्टे संति प्रभुतायापिकोशमे

स्याः १५ कललचनोऊरास्थिचर्मो गजचेतनता सितऊजजीवसूर्यचंद्राकिं बुधाः परतः उदयैर्यैवे

दनायाः कमरोगदिता भवति शुभाशुभं सासायिपतेः सदृशं १६ त्रिकोणगेतेवि वलैस्तथापरे

संवाग्निहसेर्दिगणैस्तथा भवेत् अवागंवीदवशुभैर्मसंधिगैः शुभेदिते चेत्कुरुते गिरं चिरात्

१७ सौम्यतोरारविजकथिरोचेत्सदंतोउजातः ऊजः स्वर्देशाशितितनगेमंदसाहेपट्टे पंगमीने

यमशशिऊजैवीदितेलप्रसंस्पेसंधोपापेराशितिचजरः स्यान्चेत्सौम्यदृष्टाः १८ सौरशशंक

दिवाक रट्टेवामनकोमंकरोत्यविलग्रे धीनवमोदयगैश्चटकारौः पापपुनैरभजांचिगिरास्या

त १९ रविशशिपुतेसिंहलनेऊजाकिंनिरीदिते नयनरहितः सौम्यासौम्यैः सवुडुदलोचनः

ययर्हगतमंद्रेवामंदिनस्पपरंरवि रशुभगदितायोगापाप्यभवेति शुभेदितः २० तत्काल

उद्विंशगतप्र

हलनेपश्यति

नवादारकवि

नय-प्रथक

नवांशोबुधः

कन्यामीनाश

गग्रहोदयदर्श

नेकारिकातय

वाच्यम्=१८

लग्नगते=५

निषेकलग्नान्जन्म

लग्नाद्या=२

त्रिकोणगेतेइत्या

दिनोक्तायोगाः=१

निषेकेयः पंचमराशिद्रेष्काराः

समोमयुनः शानिवंदसूर्यदृष्टः

मध्यक्तेहीनवलेवीदृ

शुभसमग्रफलामव

नि=४

नवांशोभवेति

उदयपः गभीधानलग्न

पः अष्टमेमासि=८=

प्रथीदेवपावेदितेयदिसे

स्वावलिनस्तदापिचिरादावे

लग्नगेचंद्रे द्वितीयं द्वादिशोषापोः=१ तत्काले तस्य ग्रहस्थितिमाह प्राधिपत्यं तस्मिन्मासे
 यद्यप्यष्टम्यो लगेन दूतयोर्मध्यदेक गभ्रस्त्रावः=३ तृतीयो योगः=२
 तमेपि पापद्वयमध्यगतस्तदाधियोगः=१ तत्रस्थे=३ तनुतस्त्रावा=४
 चंद्रोपगतैर्लगेपगतैः शुभेर्वीर्यमयोपगतैर्वी=३ विषमराशिन
 जेजस्येः विषमरा वाशकगतेः=४
 कुग्रहे=५ कुजे=५ कुजे=५ लग्नादेव=१

पुंगपतयमेव वावदेचारीगभ्रपुताविषयते ७ कुरेशाशिनसतयंगेलप्राज्ञानिधनाशिते वेधुंतापोः

तत्र निवेककाले
 योगेनेन ग्रहेण
 वर्जितो भवति के
 उनाध्रमि तत्क
 याहते वा सोपि नि
 धीदित उच्यते=३
 एतेवाल्लगनादीनां उ
 भयविकल्पगानां
 बाहुल्यात्पुनरिदं
 शः साम्येवलाधि
 कातः=५
 यथाक्रमं युज्यते
 द्वादिशोषापोः
 अथ द्विगभ्रयो
 गमाह युग्मशक्तिः
 एवं विधे योगं
 स्वमिपुनं दारिकां दारिकं च कुरुः=१

ऊत्तार्कयोः दीर्घोदौ निधनापहर्ववत् ८ उदयास्तगयोः ऊत्तार्कयोर्निधनेशसकृते वदेत्तया मासा

थिपतौ निधीरिते तत्काले श्रेयांसमादिशेत् ५ राशिकलं प्रोपगतैः शुभग्रहैस्त्रिकोणाजायार्थसूरा

सदस्यतैः तृतीयलाभतंगतैश्च पापकैः सुखीतगभ्रोरविणानिरीदितः १० जेजस्येः पुरुषोपके

पुवलिभिलं गार्कं गविंडुभिः पुंजन्मप्रवदेत्समाशकगते युग्मे पुतैर्पोषितः गर्वकौ विषमेन रंशशि

सितौ वक्रं प्रमेसिपे शुंगस्यावुथवीक्षणाच्चपमलौ ऊर्वे निपदोसके ११ विहायलं प्रविषमर्दसंस्पः

सौरोपि पुंजन्म करो विलग्रात् प्रोक्तं ग्रहाणां सबलोकावीर्यं वाचः प्रसूतौ पुरुषो गतावा १२ अयो

त्यपाटिपशतः शरीरवीर्यं किं सौम्यावपिर्वको वा समगेदिने शमसमेचंद्रोदयो चेत्स्थितौ पुगमौ

जतंगतावपीडशशिजोभ्रम्यात्मनेनेदितौ पुंभागे सितं लघुशीतकिरणाः परकीवयोगाः स्रताः

१३ पुंमेचंद्रसितावपौ जभवने सुतारजीवोदयाः लग्नेन निरीदितौ चेत्समगौ पुंमे पुवा प्राणिनः

यत्र तत्र न वांशस्याप्रपि=५ द्विप्राशिर राशिनवांशकगताः लग्नादि १४ तंचंद्र पुरुषनवांशके स्त्रीनवांशके चेत्पथीः=५

हनिर्वज्योगवशात्पुनः नमवक्रव्यम=४ यत्र पुरुषजन्मयोगसंभवः स्त्रीजन्मयोगसंभवश्च तत्र वलिगु विषमगोसमगेन कुजे

मेहितो=४ लग्नादि विषमस्यानगतः पुंजन्मकरः लग्नगेन=५

मासाधिपान्
 क्षतिकलघने
 सादिनालि=२
 लग्नाच्चंद्रावा=३
 चंद्रो लग्नवा=४
 अथ निवेकका
 लाज्जन्मकाला
 द्वाप्रथमकाला
 द्वापुस्त्रीविभा
 गज्ञानेमाह=४
 अथवा सर्वे विषम
 राशिगः समगं भो
 मेपप्रपतिनेदावृत्तौ
 यः=३
 एतेयोगाः पूर्वयो
 गाभावेदृष्ट्याः=२
 प्रधानलग्नपृष्ठा लग्नवात्पत्का
 लग्नादि विषमस्यानगतः पुंजन्मकरः
 लग्नगेन=५

अशकपतिरुभः उभग्रहा
शिशुसराप्रज्ञाभनवृक्षोभन
भूमौजातवदेत=१

सस्यलजलजापतिर्गुप्तः आसीथ
नवाशाच्युतीवावर्त्तस्वपदेनवाशोके
वनेनेतावनसज्जातीयास्तरवावाच्यः छिक्त्वादेगोयंप्रनः संख्याकरणात्=१

प्रियोजनार्दीदनुपयस्यअप्रेयदिकुजेनदृश्यते
तदागर्भप्रदरा २ च ४ दममृतुर्भवति=२

561

प्रसूयतन्मराप्रोहयच
यगप्रोहगुरुद्वित
सदास्त्रीनरेणमेषुन
मुपगच्छेतिस्वभर्ता
अप्रेह्ययेतादिना
=३

अप्रयगर्भसंभवासंभव
माहुरीति=५
यदिसर्वस्वभागः सु
स्तदाप्रुरुषोपचयति
गभ्यासुधुभोमाभ्याना
मुपचयदोगाभ्यामे
मवप्राभ्यास्वनवाश
गाभ्यामेवसंभवः
=५

रकः पापोद्वाप्रे
रकोद्वितीये=१

समया परांशकेयावतिविद्युतः स्वकाद्भवतिनस्यास्तरवस्तथाविधाः ८ इति श्रीवागहसिहरतिर
चितेहहज्जातकेविपोनिजन्माध्यायस्तृतीयः ३ ऊर्जेउहेतवतिमासमात्रवंगतेनपीः दमन
रुदीधितौ अतौन्यायेयुभपुंयहेदितेनरेणसंयोगस्यैतिकामिनी । यथास्तगराशिर्मिषु
नंसमेतितयैववाच्योमिपुनप्रयोगः असद्गुहालोकितसंप्रुतेस्तेसरोसुद्धैः सविलासहासः
२ रविउशुकावधनलनेनैजैः स्वभागगौर्गौत्रिकोणोदयसंस्थितेपिवा भवत्यपत्यदिवि
वीजिनामिमेकराहिमांशोर्विदशामिवाफलाः ३ दिवाकरंदोः स्मरगौऊजार्कजौगदप्रदौ
हलपोषितोस्तदा व्ययसगौसृसुकगैपुतौतयातदेकदृष्ट्यामरणायकल्पितौ ४ दिवाकशुक्रौ
पितृमातृसंतकौशनैश्चरैर्दुनिसितद्विपयंयात पितृयमातृचसंसंतितावचौजपुगम
दंगतौतयोः शुभौ ५ अमिलैषद्विरुदपदमसाद्विर्मरणमेतिशुभदृष्टिमयातैः उदयराशिस
हितेचयमेसीविगलितोउपतिभसुतदृष्टे ६ पापद्वयमध्यसरियतौलप्रेहनचसौम्यवीदितौ ५

लग्नेगतेशनो=

गर्भणी=१

मानुर्मरण

कमेणसूर्यदृगकेन

अपरेणयुतौकमेणस्त्रीपुंसोः मतिदो=४

योगमाहमी

दिवाशत्रिविधययात=३

ति=२

उदयमभिलषद्विरितिद्वाप्रागेः पापैः अन्येनवदंतिद्वितीयस्यैः पापैरिति=२

आधानलज्जात्
आलनादासप्र
मराणि=२
अष्टे

गर्भसंभवः=५
आधानकालिकाकी
सुरुषस्य चंद्रात्
स्त्रियाः=५

दिवाविधितस्य
जेतोः=४
जेतामेधमिद्युना
दयः समावृषक
कीदयः=२

य
 वियोनं स्तिर्यक्यदिस्थावरा दयः = २
 प्रद्यस्यामियुतदृष्टराशि संबंधी नवांशकोल
 नगतीयदितकातदरुमैववदेत् यत्रांगेग्रहस
 जासीयेवर्गग्रह
 कशेति = ५
 क्रियो मेयः ११
 चतुष्टयग्रहसंघे
 द्यादीनामुपल
 क्षणं - प्रयोजन
 राशुपलक्षिते
 गेवर्गोपघाता
 देविज्ञानम् = ३
 रवग्रहकारिण्ये
 कोयोगः चरनवा
 शोलनगतेवलियह
 युतेद्वितीयोयोगः २
 बुधनवाशोलनगेव
 लिग्रहयुतेतृतीयो
 योगः ३ शनेश्वर
 द्वितीययुसंघर्षते = ६

शनो बुधेवाकेद्रस्ये = १ यत्रतवावस्थितेन बुधेनशनिना वातने दृष्टेद्वितीयोयोगः = १
 अत्रापियोगे चंद्रोपगदिरसभागसमान यथा मेव द्वा दशांशमेव जन्म = १
 रूपसत्त्वजा योगः १ मिति वदेत्
 स्यनवांशगाः = ३

अथभतीनां प्रसवे
 यावतो द्वा दशांश
 कोलने तावददं
 जितः स्ताः पुत्रीस
 स्तान्यपत्यानि = १

सुबलिभिर्विवलैश्चसौम्यैः कीर्त्तयत्तद्वपगतैर्नंदवेदनाद्वा चंद्रोपगदिरसभागसमानरूपं सत्तवेदेय
 दिभवेत्सर्वियोनिसेतः १ क्रियः शिरोवक्रगलेद्वितीयः पादंसकंष्टमरोयपार्थेजलितपानोच्चाय
 मेद्वसफंस्त्रिकुपुच्छमित्याहचतस्यदंगे २ पापावलिनः सभागगाः पारकोविवलाश्चशोभनाः
 लग्नचवियोनिसेतकंदहात्रापिवियोनिमांदिशेत ३ लग्नोशकाहहयोगेद्वितीयाद्वावर्णात्तदेहल
 पुक्ताद्वियोनौ दृष्ट्यासमानप्रवदेत्संख्यपारेखांवदेत्संख्यैश्चष्टे ४ खगटकाणोवलसंप्रतेन
 वाग्रहेणपुक्तेचसभांशकोदपे बुधांशकेवाविहगाः स्थलांबुजाः शनैश्चरेद्दीर्घाणोयोगसंभवाः ५
 होरेंडसूरिरविभिर्विवलैस्तरुणो तोषस्थलेतरुभवांशकतप्रभेदः लग्नाहहास्थलजलदं पति
 स्तयाशंस्तावेतएवतरवः स्थलतोयजाताः ६ श्वेतः सागनजनपतिरविर्दंभगान् सूर्यपुत्रः दीरोवे
 तांस्तदिनकिरणः कंदकारांश्चभोमः वागीशतौसफलविफलान्पुष्पवृक्षांश्चशुक्रः स्त्रिया
 निडः कटकविटपान्भूमिपुत्रश्चभूयः ७ शुभोशुभलैरुचिरं शुभमिजेकरोतिवृक्षंविपरीत

लग्नस्थग्रहवर्ग
 वर्णांस्त्रादिके
 वदेत्तद्वर्ग
 वयेव लग्नेग्रहा
 भावेतुद्रष्टु
 हवर्गवदेत्तं य
 दितलग्ननकेन
 विद्युतदृष्टतदा
 ननुनवांशराशि
 वर्गंरक्तः श्वेत
 यादिकवदेत् = ४
 यदिवक्रभियुत
 दृष्टेनवावहृत्त्व
 र्णान्यदेत् अत्रा
 वियोवलीतव
 र्णवाहृत्त्व = ४

अदितनवांशयतिर्लगाद्याव
 त्स्वयंशोस्थितस्तावेतस्तर
 वोजातावाध्याः तत्राप्यायुर्दय
 विधनादिगुणनिवाच्य = ३
 जन्मष्टमीतिज्ञातव्यं = ४
 जलचरनवांशोदयेजलजवृक्षजन्मज्ञानं ५ तरनवांशो
 दयेस्थलजानां जन्मज्ञानं = ४
 स्थलजांशुजांशुपक्षिणः = ५ यथाक्रमः = ५
 मिथुनद्वितीयः सिंहप्रथमः तुल्यद्वितीयः
 रविरंशकपतिः ३ कुंभप्रथमः ६

द्वेकेति तत्रधनादीनिनि
 त्रस्थानानितेष्टुनेरुर्गक
 सुहृत्स्थितौधमित्रभवति

६५

रिः सिताकीसमौमित्रेसूर्यसितोवृषस्यदिनगः शशुः समाश्वापरे १८ सूरः सौम्यसितावरीरवि
 सुतोमध्योपरेतनया सौम्याकीसुहृदौसमौऊजगहूअकस्यशेषावरी अकसौसुहृदौसमः सु
 रगहः सौरसचायेदयः प्रोक्तायेस्वत्रिकोणाभादिपुनस्तेमीमयाकीर्तिताः १९ अत्योत्तमस्य
 नययायसहजयापारबंधस्थितास्तकालेसुहृदः सतंगभवनेयेकेरयस्तनया सौकान्त
 भयान्सुहृत्समरिष्टसंचिंतनैसर्गिकोस्तकालेचपुनस्ततानयिसुहृन्मिश्रदिभिः कल्पयेत्
 १८ सोचसुहृत्स्विकोणानयोशैः स्थानवलेसरहोपगतैश्च दिव्यवृषांगिरसौरविभौमौसूर्य
 सुतः सितशीतकरौच १९ उदगयनेरविशीतमध्रौवक्रसमागमगाः परिशेषाः विपुलकरा
 पुथिचोत्तरसंस्थाश्चेद्वितवीर्यपुताः परिकल्पाः २० निशिऊजशशिसौराः सर्वदातोद्विचाने
 वहलसितगताः स्यः कूरसौम्याः क्रमेण द्यौर्नदिवसहोरात्रासपैः कालवीर्ये शक्रवृग
 अचसायवृद्धितोवीर्यवतः २१ इति श्रीवृहज्जातके ग्रहयोगिभेदाध्यायोद्धितीयः २ कूरग्रहैः

दिवसकरेणास्तमयः
समाश्रमः श्रीतत्रिमस्य
हितानाम् कुसुतादी
नायुर्द्विगद्यतेन्यो
न्युक्तानाम् = ४

सविता = ५

यथाज्ञाने भोमोवलीभोमा
 पुधः एवमग्रेवि = एतन्ने
 सर्गिकेवत्तमू =

अथ तत्रैव तथा ब्रह्मवर्षे स्वदिवसे सकालो नारायणः समासेपः मास
पातितप्रप्रेः एते युक्ताले युस्वर्यन्वलिने भवति - २

56

प्रयोजनं लक्षणं वाप्यनुत्पन्नः स्यादिति
त्यत्रोपयुज्यते जन्मनियोजनीतप्रयोजनो
भवति तत्रातुसारश्च चौरप्रक्षेपेव व्याधि
प्रक्षेपेव दोषः
यज्ञानमू=२

प्रयोजनं सत्तिकावस्तुत्तानं पृथग्याचो
रादेवस्तुत्तानं वलिग्रहवशात्

प्रयोजनं सत्तिकावस्तुत्तानं पृथग्याचो
रादेवस्तुत्तानं वलिग्रहवशात्
प्रयोजनं सत्तिकावस्तुत्तानं पृथग्याचो
रादेवस्तुत्तानं वलिग्रहवशात्

सितवक्रसूतः १- मंदोलसः कमिलटककसदीर्घगात्रः सुललितः परुषरोमकचो निलात्मा स्त्र
यस्य सकृत्तगयशुक्रवसासमन्ता मंदकचंद्रवृथशुक्रसुरेज्यभौमाः ॥ देवां वप्रिविहारकोराश
यनादिसुक्तं रास्यः कमा दसं सुलमभक्तमग्रिकहतेन पंडटपाटितं तामं स्यान्मणिदेमपुक्तिर
नतायकादि सक्तायसीद्वेकारौः शिरीरादयः शशुक्रवेंतगवादिष्टयत्सवा ॥ २ ॥ विटशक्ति कोण
चतुरस्रसप्तमान्यव लोकयंति चरणाभिद्वहितः रवितामरेज्यरुधिराः परेचयेकमशो भवेति
किलवीतगोथिकाः ॥ ३ ॥ अयनदोणावासरतं वोमासो हंच समाश्रमास्करात् कैरकलवणाति
कमिप्रितामपुरास्त्रौचकषायद्वयपि ॥ ४ ॥ जीवो जीववृथोमिते इतनयौयकां विभौमां कमा
कां विज्जेहि नाशसहृदः केषांचिदेवंमते सत्योक्ते सहृदसि कोणभवनात्सात्सां यथीयमपाः सो
चायुः सुखपाः सलक्षणविधेर्नायैर्विरोधादिति ॥ ५ ॥ रात्रुसंदसितौ समशशशितो मित्राणि रो
धारवे सीतलांशुहिंमरसिंजसहृदौ शेषाः समांशितगोः जीवे हसकरां ऊजस्य सहृदौ सो

सूत्रं गुरोः स्वस्यान
स्यस्य सवर्गमू=
अथनेति प्रयोज
नं प्रक्षेपयस्यग्रह
स्यनवांशकोदयः
सग्रहस्तत्तानवां
शकाद्यावत्संख्ये
नवांशकी भवति
तावत्संख्येयना
दिको ग्रहोपल
क्षितकालः शुभा
शुभं पक्षौ वाच्यः
अन्ये जलनेयावत्संख्ये
नवांशकी भवति तावत्संख्येयना
दिको ग्रहोपलक्षितकालः शुभा
शुभं पक्षौ वाच्यः

फल ४

यनादिकालो शकपतिवशादुक्तव्यः = ५

युज्यत इति युक्तिः
शक्ति का स्यादि = ३
उद्यत्सु लक्षणगते
शुभान्मादिशुभि
शिरीरादयो वाच्यः
वादेष्वालो
शान्मादि संवे
धमिभिरिति लक्षण
गग्रहादनुवाच्यः
वृषुतवसत्सुव
लवतसदभावे
द्रेष्काण्यतेरि
निताप्यमूत्र

प्राधानकालिकव
लिग्रहवशात् शुभं पक्षौ वाच्यः
स्तद्वृत्तस्य दोहद = ५ = यांचुनिर्देशः = ३

प्रयोजनं सर्वग्रहेषु यो दत्तं तर्ह्यस्तत्कालजातो ता आदिवर्गो न सूर्यो दयः स्वामिनः प्रयोजनं हतनष्टा दोषा वर्तमानं वलिनिग्रहे जन्मनि प्रक्षाले वा य
 भवति प्रक्षाले चौरा पादलपुष्पसमः १= योक्तप्रयत्नमः=२ प्रक्षालमः=१ वस्त्यादयः सूर्यो दीना नाथाः ग्रहपूजा यो तत्त्वाभिदेव पूजा प्रयोजनं=२
 देरपि=२ नातिगोरोनातिकृष्णः=१

हकीदिदिनायाः प्रयोजनं के द्रस्येग्र हे सति हः कागृह शरत्तः ३ हतन शो दो चौरा देर्ममने=३
 त ३ रक्तं, श्यामोभास्करौ गौरं इनां च गौरं रक्तं गौरं श्ववक्रः हवीं श्यामोत्तोगरु गौरगात्रः श्यामः शु
 क्रोभास्करिं कलदेहः ४ वर्णास्तान्मसितातिरक्तहरितवापीतचित्रासिता वस्त्रेष्वयिजकेशवै
 दशाचिकाः सूर्यादिनाथाः क्रमात् प्रागां पारविशुक्रलोहिततमः सौरं इवित्तरपः दीणो र
 कं महीसुता कंतनयाः पापावुपक्षेपतः ५ बुधसूर्यसुतो नपुंसका एौ शशिश्चौ पुवती
 नराश्रयेषाः शिरीषभूखपयो मरुहणानामथिपाभसि सुतादयः क्रमेण ६ विप्रादितः शु
 क्रगुरुः क्रमाकौ शशीवुधश्चेत्यसितौ त एतां चंद्रार्कजीवात्तमितौ क्रमाकौ पयाक्रमं सत्वर
 जस्तमांसि ७ मधुपिंगलटकचतुरश्रतनः पित्रप्रकृतिः सविता ल्यकचः तनवृत्ततनवर्द्धवा
 तकफः प्रातश्च शशीमरुवाकश्चमटक ८ क्रूरटकरुणामृत्तिरुदारः पैत्रकस्तचपलः क
 शमथः शिष्टवाकसततहास्यरुचिर्तः पित्रमारुतकफप्रकृतिश्च ९ बृहत्तनः पिंगलमूर्द्धने
 दणो बृहस्पतिः श्रेष्ठमतिः कफात्मकः भृगुः सखीकांतवपुः सुलोचनः कफानिलात्मा
 प्रतिलेखानाम्=५

प्रयोजनं हतनष्टा दिवुवला चौरापी नाग्रहोक्तवर्णप्र भवः=६ मधुईषतः=४

565

शुक्रप्रतिपत्तमं त्रिकृष्णामृष्टं वा वज्रदः सोमस्तनः परं दीराः=३ प्रयोजनं जन्मनिष्ट ध्यायां हतनष्टादि शुवलिनः स्वपक्ष मेव कुर्वति=४ यस्य विंशो सूर्य स्तादिक्रकृतिज्ञानं प्रयोजनं अन्ये तु व लिग्रहवशादिति व दति=६ कपिलः=३

66

वभुः कपिलः = ४ कर्तुरः शुक्लकृष्णव्यामिश्रवर्णः = ४
 पाटलः ईषत्कुम्भरक्तः = ३ मेघादिराशिषट्के = २
 धूम्रपांडुरी = ३ विंगलः कपिलः = ४ व्यस्तेः समस्ते = १
 यच्छुक्ताः = ३

संविधात् १८ होरास्वामिगुरुचयीहितप्रतानामैश्वरीयोक्तं केंद्रस्यादिपदादयोदिनिशिच

प्राप्तेचसंध्यादये दृवादेविषयादयः कृतगणामानेप्रतीयेचतत् उम्भिकंसहजेतपञ्चनवमं

पंरिकोणोचतत् १९ रक्तः चेतः शुक्लतननिभः पाटलोपुसपांडुरश्वित्रः कृष्णः कनकसदृशः पि

गलः कर्तुरश्च वभुः स्वाभः प्रथमभवनायेप्रवर्णाः सवतंस्वाम्याशाख्येदिनकरप्रताद्वाहिती

पचवेरीः २० इतिश्रीवाराहाचार्यविरचितेबृहज्जातकेराशिप्रभेदोक्तमप्रथमोऽध्यायः १ का

लात्मादिनकृत्स्नस्तद्विभागः सतंऊजोतोवचो जीवोत्तानसुखेसितममदनोडः खंडितेरा

त्मजः राजानौरविशीतगरदितिसुतोनेताऊमारोवुधः सुखिदीनवद्वनितमसचिवौपेयैः स

हसांयुजः १ हेलिः सूर्यश्चंद्रमाः शीतरस्मिहेमाविहोवोधनश्चंद्रप्रवः आरोवकः कूरटका

वनेपः कोणोसंदः सूर्यप्रशोसितम २ जीवोतिरासरगरुर्वचसोपतीजौ शुक्रोभृगुभृगु

सुतः सितश्रास्फुतिव राहस्तमोगुरसुरेगिणीति केतः पर्यायसम्युपलभ्यवदेचलोका

या यत्रागेदीर्घराशिर्भवतिवादीर्घाधिपोग्रहस्तदंगमतीवदीर्घ ३ प्रयोजनं वियोजितं तानं लगनां प्राकादिति वदति = ७ =

चकेंद्रगाः सर्वेरा
 शयोवलिनः प
 एकवगमध्यमाः
 प्रापोक्तिमगाही
 नवलाः = द्विपद
 चतुष्पदकीलाय
 प्राक्रममस्यादोव
 लिनः अत्रकीट
 ग्रहलोनाप्यानाम
 पिग्रहणम = २
 नेतासेनापति = ४
 दासः = ४
 ऊमारोवुधराजः = ४
 प्रयोजनं जन्मनिद
 ध्यायोवायव्यवत्सु
 पचयगोशुतोभव
 तितडकं राजादि
 तस्यकार्यसोप
 कोमथाकारि
 करः = ४

56x

परम नीचाः=२ प्रत्येक राशौ स्वराशि परमोच्चं=२
 नवांशो वर्गे नमः तत्र नवांशो इत्यर्थः यथा मेघ राशौ मेघ नवांशः=३

ख.
२

तद्दोरां प्रथमं भयस्य वांछंति लाभाधिपतेर्द्वितीयं द्रेकाणां संज्ञा मपि वर्णयंति स्वहादशैकादशरा
 शिषानां १२ अत्र वृषभसंगांगनाकुलीराजपवर्णिना नौचदिवाकरादितेगाः दंशशिखिमनसु-
 क्तिपीडिपारांशौ सिंचनकविंशतिभिश्च तेस्तनीचाः १३ वृगौ त्रमाश्वरगहादिपुष्टवं मध्यपयंत-
 गाः शुभफलानवभागसंज्ञाः सिंहो वृषः प्रथमपष्टहयोगतौ लिङ्गं भासिकोणभवतानि भवं
 तिसृषां १४ होरादपस्तनऊटंबसहोत्पवंधुपुशारिपत्तिमरणानि शुभास्पदायाः रिष्का
 र्यामित्युपचयान्यरिकसंज्ञाभउसिकसंज्ञितगहागानै नित्यमेके १५ कल्पस्वविक्रमगह
 प्रतिभाततानिचित्रोत्परांयुगकमानभवययानि लग्नाच्चतयेनियनेचतरससंज्ञेयूतंच
 सप्तमगहदशमंज्ञेमाता १६ कंटककेंद्रचतस्यसेतासप्तमलग्नचतयेखमानां तेषुय-
 याविहितेषुबलाठ्याः कीटनैरांनुचराः पशवश्च १७ केंद्रात्परेपणाफरपरतस्तसर्वमापो
 क्लिमंदिबकमंषुसखंचवेशम यामित्रमस्तभवनंसुतभंशिकोणामेश्वरगोदशममत्रचक-

शेषाण्युपचय
नि=५

एतान्येव स्यान्नाति
 यदिप्रापशहेणस्वस्वा
 मिश्रजुणावादृष्टानि
 तदा नोपचयाः एतद्व
 राहमिहिरस्यमतेन=

नृराशयोश्रद्धा ७४ चैव पूर्वार्धे एतेतनुगावलिनः
 जलचराः ४१२३ मंशरापराधीः चतुर्थेव
 चतुर्थ्याः १२३४५ न्यपराधमकरपूर्वार्धे एतेदशमे. २

568

५ शांशाः क्रमान् स्वगृ
६ दृग्गणः यथा मेघ स्पमेषात् = ३

मेघाद्याः ५ =

यथा दृग्गणिकसिन् = १

५

प्रयोजनं हतनश्च
दिष्टप्रव्यादिस्था
नज्ञानं उक्तं च रा
शिभ्यः कालादि
देशादिति = २

चतुष्पात्

नेस्था =

नरोच्चैः नवमैः मकरो मृगास्यः तौली सप्तमदहनस्रवगा चक्रेणा शेषां स्वनाम सदृशां संचरात्
सर्वे ५ दितिजसिततचंद्रविमो म्यसितावनिजाः सरगरुमेदशौरिगस्वप्नगहोशकपाः

राशिमानं वा शकपा क्र = २

मृजमृगतौलिचंद्रभवनादिनवोशविधिर्भवन् समो शकाधिपतयः सरहाक्रमणः ६ ऊजगवि

यथा प्रथमं शुक्र
स्वयंचनतः परं
सप्तवधस्यमादि ४

नगरुत्तशुक्रभागाः पवनसमीरणकौर्ण्यं नूकलेपाः शपुनिपुनितभेविपर्ययस्याशशिभव

कर्कवृश्चिकमी
नानानवमन
वाशः कृत्तसं
धिः एतदेव गेरा
मं लोके = ५

नालिकुपांतमृतसंधिः ७ क्रियतावुरिजिते क्लीरलेपयापोतनक कौर्ण्यार्याः तौलिक

याकोकेरोदृष्टे गंचां मभं नैशे ८ देष्काणाहोरातवभागसेतासिंशोशकोद्दृष्टा संतितस देवं

चययसमतसवर्गोहोरेतिलग्नं भवनसचाहं ९ गोजाशिकं किं मिपुनाः समगानिशाख्याः

मीनराशिः ३ भयस्तु
५ = ३

दृष्टोदपाविमिपुनाः कथिता सप्तशीर्षोदपादिनवलाभभवंति शेषालग्नं समेसुभयतः १० पुरोमप

जोताः कूराः समाः
सोम्याः प्रयोजनं
कूरजाताः कूरस्व
भावाः सोमराशिजाः सोम्याः = २
चरराशिषुजाताश्चलस्वभावाः
स्थिरस्थिरादिस्वभावेति प्रादृति
प्रयोजनं = २

गं १० कूरः सोम्यं पुरुषवर्निते ते चरागदिदेहाः शगादीराः क्रियवृषत्पुक्रकंराः सत्रिकोणाः मा

स्वयंचमनवमरा
शिसहिताः यथा
मेघामिह धानि
नः पूर्वस्या प्रयोजनं

त्रैहोरेपुनिसमभेचंद्रभानो सहारे देष्काणाः सः स्वभवतसतत्रिकोणाधिपानां ११ केचि

देष्कादिषु यस्त्वासीयेषु
स्थितो वर्गस्यो गृहो भवति = ४
जोताः पुरुषाः समाः स्त्रियः यथा मेघः पुरुषः वृषो नारीत्यादि प्रयोजनं पुराशिषुजाता जोजस्विनः स्त्री
राशिः पुनृद्वदिति =

केचि घवने
शरादयः = १
निकागृहवारता
नव = २

569

32

पूर्व=पाठः

वृ.
३१

रात्माविजोरातेत्योपगतो कंषस्य ३६ इति श्रीबृहज्जातके द्रेष्काणाध्यायोपंचविंशतिसः २५ राशिप्र
 भेदो ग्रहयोनिभेदो वियोनिजन्माद्यनिषेककालः जन्माद्यसद्योमरणं तथा पुटं राविभागोष्टकव
 र्गसंज्ञः १ कर्माजीवो राजयोगांखयोगाश्चोद्गायोगाद्विग्रहाद्याश्च योगाः प्रवृत्त्यातो राशिशीलानि
 दृष्टिर्भावस्तस्मादाश्रयोयप्रकीर्णः २ नेष्टायोगाज्जातके कामिनीनोनिर्याणोऽस्यान्वष्टजन्म ३
 काणाः श्रद्धायातांविंशतिः पंचपुताजन्मन्येतयात्रिकंचाभिधास्ये ३ प्रसूतियिर्भेदिव
 सः क्षणाश्चंद्रो विलग्नं तथलमभेदः शुद्धिर्ग्रहाणामथ चापवादो विमिश्रकारो न च
 पतेच ४ शतः परं गुरुकष्टजनेत्यात्संप्रतयास्त्रानविधिंप्रतिष्टः यतो ग्रहाणामथ निर्गमश्च
 कर्माश्चदृष्टः शक्रतोपदेशः ५ विवाहकालः करणग्रहाणो प्रोक्तं दृष्टकृतद्विपुलक्षशाखाः
 स्कंयैस्त्रिभिर्ज्योतिषसंग्रहोपमया कृतो वैवविदो हिताय ६ दृष्टुविरचितसमैः रासुसेतत्सम
 संतदन्तलघुमयैतन्नतदेरायमेव कृतमिह हि समर्थं विद्याणामलतेमपियदिहडुरुक्ते

७२२५

३१

गणितेनोरासं
 हितेतिस्त्वध
 त्रयम्=२

नत्रदेप्रोप्राधाद्योर्थः
 सोस्मिन्नप्यर्थेरेवसादृश्ये=१

पंचसिद्धांतिकायां=३
 उद्दिष्टं गतिर्मलत्वे सति समर्थं संगतार्थं=१

नरदे० १=

तं स्त्रीदे०=२

पुरुषदे० सायुधः=३

572

प्रथमस्य २८ कलास्वभित्ताजलजायतात्तीरणासाविचित्राणि चमार्गमाणाविभ्रषणालंकृतसोह
 कर्णीयोषाप्रदृष्टमकरस्यमध्ये २९ किन्नरोपमतेजः सकंवलस्तृणाचापकवचैः समन्वितः कुंभ
 सहतिरत्नचित्रिस्त्र्यंशमकरराशियस्मिन् ३० स्नेहमयजलभोजनागमयाजलीकृत
 मनाः सकंवलः कोराकारवसनोजिनालितो गृध्रतस्यवदनोचरादिगैः ३१ दृग्पेशकटेशशा
 ल्मलेलोहान्याहरतैगनावने मलिनेनपटेनसेवताभांडैर्मूर्द्धिगतैश्चमथ्यमे ३२ श्यामः सरो
 त्वकचर्ममश्रवणः किरीटीतकशनिर्गमफलैर्विभक्तिं भांडानिलोहयतिमिश्रितानिसेचरयत्यंतगतो
 चटस्य ३३ सुभांडमक्तामणिशोखमिश्रैर्बाह्विहस्तः सविभ्रषणाश्च भायाविभ्रषणार्थमयो
 (तेकूलेप्रयातिजलयेः परि) निधानेनावेसवत्यादिगतोरुषस्य ३४ अभ्रुद्धितधजयताकमुपैति
 पोतेकूलेप्रयातिजलयेः परिवारपुत्रा वर्णनचैकमुखीप्रमदाविभागेमीनस्यचैवकथितोमुनि
 मिर्हितीयः ३५ स्वभांतिकेसर्पविवेहितांगोवसैर्विहीनः पुरुषस्तद्व्याचौरानलयाजलीतांत

नरदे०=४

स्त्रीदे०=५

स्यान्ततरनयति=५

समुद्रे=४

त्वकचर्मः
नृदे०=४

स्त्रीदे०=१

सखीजनावृता=२

गर्भेरेकीकृतेः=४

नरदे०=३

नरदे

नरदे. खगदे=१

नरो मनुष्यः वान
साकारेन चतुर्व्यात्=२

विभर्ति=२
वृ.
३

नमपैतितलाथरमथगतैः २ विभूषयेस्तिष्ठतिरत्नचित्रितेवनेसृगानकोचनत्तणावर्मभत फ
लामिषेवानररूपंस्तलावसानेयवनैरुदहतैः २१ वसैर्विहीनाभरणैश्चनारीमहासमद्रात्समपै
तिक्कले स्थानच्युतास्यं निवहयादामनोरमावृष्टिकराणिपूर्वे २२ स्थानसखान्यभिवांच्छति
नारीभर्तृकृतेभुजगाहतदेहा कच्छपकुंभसमानशरीरावृष्टकसम्यमस्यसंति २३ दृ
पुलचिपिटकूमंतल्पवक्रश्चमृगशृगालवराहभीतिकारीश्रवतिचमलयाचलप्रदेशे मृग
पतिरेत्यगतश्चवृष्टिकस्य २४ मनस्यवक्रोश्चसमानकायोधनर्विराखायसमाश्रमस्यः क
तपयोगानितपश्चिनश्चरत्तद्वर्वाधनधसिभागः २५ मनोरमाचंपकहेमवर्णाभद्रासनेति
ष्टिसम्यरूपा समद्रत्नानिविद्यदयेतीमध्यविभागोयनवः प्रदिष्टः २६ कूर्चीनरोहारक
चंपकाभोवरासनेदेउथरोनिघसः कौशेयकादृहतेजिनेच तृतीयरूपेनवमस्यराशेः २७
रोमचित्रोमकरोयमदृष्टः शूकरकायसमानशरीरः यौत्रकैजालकवेधेनधारीरौद्रमुखोमकर

स्त्रीदे. व्यालदे.=३

स्त्रीदे. व्यालदे.=४

भीषणांगः=इतिपा
४ः=५

तपश्चिन

स्त्रीदे०=३

नरदे. सायुधः=२

३

राघनरदे. चतुर्व्या
द्रे. सायुधः=४

निगजदि=१

येनवलीवदीदयोत्पते=१

दीर्घशमश्रुः=३

अथ नरदेवकाणां व्यालदेवकाणां = 1
अथ नरदेवकाणां अथ नरदेवकाणां = 2

574

हैमैः प्रपुनो विभूषणौ सिंघे रासौ ति सगमकं कंदे १२ शास्त्रलेखपारिग्रहजैवकौ श्वानरश्च मलिनो व

रात्रितः रौतिमात्पितृविषयो जितः सिंह रूपसिद्धस्तथैव च १३ हयाकृतिः पांडुरसालगोषरो विभ

त्रिकृत्साजिनकं वलं नरः उग्रसदः सिंह रात्रिका मंको नराग्रनासो मगरानमध्यमैः १४ अद्यातनो

वानरतत्त्वचेष्टो विभूतिर्दंष्ट्रकलाभिषेच कृची मनुष्यः ऊटिलैश्चकै रौ मंगेश्वरस्यांतगतसिभांगः

१५ पुष्पप्रभणो नष्टे तं कन्या सलप्रदिग्धो वरसं हतामी वसार्थसंयोगमभीप्समातागुरोः ऊले

बोध्यतिकं न्यकायः १६ पुरुषप्रगृहीतलेखनिः रणासो वसुशिरावयायकत् विपुलं च विभूतिः

कामं कंलो मया प्रतनश्च मध्यमैः १७ गौरीसुधोताग्र उहूलगमासमृद्धिता ऊं भंकटुच्छुहस्ता देवा

लये सीपयता प्रवृता वदंति केस्यो तगतसिभांगः १८ वीर्यं तरापागतः पुरुषस्तलावात् उन्मात

मान ऊरालः प्रतिमानहस्तः भोडं विचिंतयति तस्य च सत्यमेतद्दृपं वदंति यवनाः प्रथमेन लायाः

१९ कलशं विनिर्गस्य विनिष्पतितं समभीप्सति गृध्रसखः पुरुषः क्षयितसिधितश्च कलत्रसुता

येन देव्यातिस्वरीरत्नादीनि

परिधिद्युते तत्प्रतिमानं = २

भोडं कथयद्वयं

स्त्रीदेवकाणां = ३

मार्गमध्येयः रुद्रसत्रगतः = ३

पुरुषरावायं
नचतुष्यदृष्टका
राः सायुधः = ३
अथ चतुष्य
दः सायुधः = ४

घटकटककर
= ४

कुनादि

नरदे० = २

वृत्त्रा

भोजनचिन्ता=१

श्रीदेवकाणः=२

वेश्मधेनु=२

हादयपरा तृपितांश नचिन्ताभरणाणैर्भिवोच्छतिनारीरूपमिदं वृषभेश्वरस्य ६ दोषयाम् हृषे

न कलातो लो गले कटे जगलस संयमदहति गोपति तलं तुरो नवदत्तो मलयसाः ५ रिपसम

कौयः यो इरट्टः शालभसमां प्रिभिं गलसुनिः श्वेसगलोमया जलचित्रो वृषभवनस्य प्रांतः

गतोये ६ सूचाश्वयंसमभिवोच्छतिकसंनारीरूपानिता भरणाकार्यकृतादराच हीनप्रजोछि

तभर्जत सती विभागसायं तृतीयभवनस्य वदेति तत्ताः ७ उद्यानसंस्था कवचीयनश्मान

शरासुधारो गरुड न तस क्रीडात्मजालं करणार्थं चित्रं करोति सध्वे मिथुनस्य राशेः ८ भूषि

तोवरु एव हृदयतैव हृदय कवचः सध्वे नश्चः गीतवा द्रवकलासुचविद्वान् कायकुन्मिथुन

राशवसाने ९ पत्रमलफलभक्तद्विपकायः कानने मलयगः सैरभोधिः क्रोडतल्लवदत्तो हृषकंदः

कंकटे प्रथमरूपमशोति १० पश्चाच्चितासु हृनिभोगपुत्रा सीककंशरणपगता विरोति शाखोपलारा

स्य समाश्रिताच मध्ये स्थिता कंकटकस्य राशेः ११ भार्याभरणार्थं मर्णावनौ सो गच्छति सर्ववेष्टितः

राधनरदृकाणश्चतुष्टयदृकाणः २

राधस्त्रीदेवकाणो व्यालदेवकाणश्च=१

स्वविकल्पभक्ता इति यदुक्तं तेषां व्याख्यायते पूर्वतः कर्मयोग्याश्च तान्
 राशयो जाताः तेषु दशागुणस्य २० भागं हत्वा शेषमब्दाः तस्य
 च यद्भिर्भागमपहृत्य शेषं कुरुते स तौ ध्यात्वा शेषमासः = १

अथ गुणितस्य कर्मयोग्यस्य द्वाभ्यां विभज्य शो
 यपक्षः यष्टिकं शिष्यते तदा मुक्तः प्रत्येकस्य = १
 अथैव पंचदशभिर्भागमपहृत्य शेषं तिष्ठयः = १

576

सप्तहतराशितो द्वाभ्यां विभज्यैक
 शो ये दिवा अन्त्यशेषं रात्रौ प्रस्थे
 वसन्ति विंशति २० हतशेषो न हो

पंचगुणस्य शोर्दिन
 प्रमातेन भागमपहृ
 त्वा शेषो दिनगत
 कालः रात्रौ चेत्ता
 म्म तदा तत्रात्रिमा
 नेनेति = ३
 प्रकारान्तरमाह
 ति यदा पूर्वाभिर्भा
 गः पृथग्विस्तृतौ
 अंकोऽस्याप्ययदा
 प्राप्तिर्यो तदा तौ
 ति = ४

भां ११ वित्तेषां दशकेष्वष्टहृतमासास्तथैव च अष्टकेषु च मासा इति येष्वैव ताः स्रताः १२ दिवा रात्रि
 प्रसूतिं च नक्षत्रानपनेतया सप्तकेषु च वर्गेषु नित्यमेवोपलक्ष्यते १३ वेलास्य विलम्बे च होरासंशकमेव
 च पंचकेष्वेव जानीयात् नष्टजातकसिद्धये १४ संस्कारनाममात्रादिगुणानुयोगलैः समापुक्ताः त्रिन
 वक २० भक्ताः शेषेन तत्रैतद्विनिश्चयि १५ दिवि च तदंशं तिथिः सप्तविंशतिगुणानवाहचैर्द्रुघाः पंचाद
 रात्रास्तद्विचित्रास्त्वानिता भेधनिश्चयि इति नष्टजातकसिद्धे वज्रप्रकारे मय्यविनिर्दिष्टं ग्राह्यमतः
 सच्छिष्यैः परीक्ष्य पत्राद्यया भवति १६ इति श्रीवराहमिहिरविरचिता पंचदशजातके नष्टजातकाया
 पोचतर्विंशतिमः २४ अथ द्रेष्काणाध्यापोऽव्याख्यायते करगसितवसवेष्टितः कृष्णः श कृष्वाभिरदि
 तं रौद्रः परशुं समुद्यते यत्रैरक्तविलोचनः प्रसन्नः १ रक्तां वराभरणभद्रचिंता कुंभाकुंतिवां निमखीत
 पात्रं एकेन पादेन च मेघमये द्रेष्काणारूपं यवनोपदिष्टम् २ कुरः कलातः कपिलः कृपायी भगवत्
 तोभ्युतदं उहसः रक्तानिवस्तानि विभर्त्तु चंगे मेघे तृतीयः कथितसिं भागः ३ कुंचितल नकचापैर्दं
 तस्मिन् द्रेषो यावत् १५ हस्तदिग्भिर्मुखाः स्थितास्तं संख्ययान्विताः कार्यः ततः २० भागमपहृत्य शेषं धननिश्चयि = ६ व
 अपविष्टा = २

त्रे पुनराभिधानं
 नक्षत्रस्य बहुपयो
 गित्यज्ञापनाय = १
 प्रकारान्तरं नक्षत्रा
 नयने संस्कारेत्या
 दिता संस्कारना
 मकरणाकृतन
 रस्यनामे तस्यमा
 त्राया मात्रा हस्तस्यै
 का दीर्घस्य दोल
 तस्य त्रयो हस्तो
 द्वाताः सप्तस्य
 दिग्गुणाः = ३

अथ पुरुषद्रेष्का
 णः सायुधसंक्र
 लेशकः = ३

तस्मिन् द्रेषो यावत् १५ हस्तदिग्भिर्मुखाः स्थितास्तं संख्ययान्विताः कार्यः ततः २० भागमपहृत्य शेषं धननिश्चयि = ६ व
 अपविष्टा = २
 यवनद्रेष्काणः स्रीद्रेष्काणः प्रकंसकः = २
 राघवद्रेष्काणः सायुधः जीवसकृत् = १

कुंभसदृ
 शोदरी = १

७ नृत्तस्य का गतिर्भविष्यतीति गतिः प्रवृत्तकष्टदेनातीतं जन्मोच्यते = २

कादागत इत्या

तः= तन्मयानतस्त्व

तन्मयानितस्य
येऽस्यमेवायोद

५०

पापगृहद्रेष्कारः
श्रीमद्भक्तः श्रीमो

दहनजलविमिश्रभस्मसंकेदशेषनिधनभवनसंख्येद्यालवर्गोर्विदितः इतिशवपरिणामस्मितनीयोदि

सौम्ययुक्तः वा सौम्य
प्रेम्णागः पापयुक्तः

द्रष्टाणः पापयुक्तः
सदासि श्रद्धेष्वा

एतः = ८ कथमित्य

श्रीः
अन्तेति स

प्रस्तावित निति=३
तमषष्टाष्ट त्रयदि

मान्यतमस्यानेयादि

कश्चिद्गुह्यस्य नाम

सुलोकोवाय

22

६५५ सुवर्णसुव

न्यनाकादीयैः
हृदयवर्षेयमा

दादशवष्युभा
स्तत्रप्रख्यलक्ष

कैन दशा विभाग

दशवार्षिकी
त्रैलोक्यकल्प

नेत्रं सुषुप्तं कल्पितं
जगत्संस्पृष्टं

द्वे त्रिंशत्सहस्रेण
वृत्त्यादिपुरुषैर्ल

चाद्रमासेन तिथि
साम्यं कालावन्तः

यथोक्तः दृष्टुमिच्छति शास्त्राद्वैतस्य काले हि विदितम् १३ गुरुं रुद्रपतिं शुक्रोत्सवभासाय मन्त्राविबुध

पितृतिरमो नारकी यो मज्जुपुंः दिनकरशशिदीर्घाधिहितश्रुतायाः प्रवरसमनिकृष्टास्तगद्भासा

टनके १४ गतिरपि रिवं शयो संसितो वाग्वरय रिप्रकेंद्र छिद्राः स्तोत्र सत्यः उदयतिभ

वर्षे नैमिषे सायने च सोमो अथ निमग्नैश्चैव कोविताम्वराणां ॥ १५ ॥ इति श्रीवराहसिद्धेरविरचिते ह

[illegible]

हृन्नातकानि यानि आदि सुखाविश्रान्तम् । २३ प्राधान्यगमात्प्रसङ्गात् । अथ विष्णोः प्रमाणं । अथ विष्णोः प्रमाणं । अथ विष्णोः प्रमाणं ।

सन्नात हवा पराद्वसवनस्यावधानाबुद्धिगतगामिस्मात्तम् ३ बुद्धिगामि

कल्पवर्षाणां व्यानमानात् प्राक्कलकथितस्तथाविधमविलम्बितं न भवेत्

वा.परिवर्तनायाः शुक्रारमदरपनविलोम द्रव्याणां भागप्रथमस्तु हवमासा नवमासः ॥ १ ॥

अत्रापि होरापटवो द्विजैः सूर्यो रात्रयंति विमुद्रिताति रात्रिः दुर्भिक्षं प्रवृत्तं न भवति ॥

यद्युदगयनेन ज्ञातं प्र
वृद्धेन गतस्तदा व्यस्य

मान एध्यायारवितायावती येनस्यायाःवर्कस्या वसुदेवकालम् सर्वमेवाताडितं गाराशिशिरसि सारमतिविश्रामः
मन्त्रादिनिधयः=२ केवमेवतद्व्याख्या भागद्वयकवि चरितरत्नम् न गेधुवला गयतिभिःसूर्यस्वभागःवर्क
CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by eGangotri Foundation, USA

शिवस्योपाशान्दनात्

गवाज्यभागौ च देयात्र यथा तादृशोः आद्यो पृच्छेति होत्या च पुनस्तथा यतश्चानमित्त वाजः
 पुरस्तादप्येतद्ग्रादित्यगर्भमेव च ततः सरस्वती यो न्योतत्यलोरभितपरे ग्रादि सौरा
 स्तानमेव तत्रापनसद्योपि च मर्भो म्रसौ वधानां च मंत्राकारं हृतयः कृमात् यभिर्मंत्रे
 चक्रे हुत्वा ततः सिष्टवृत्ते हुत्वा त्वयभं ब्राह्मणो दद्यादाचार्यं सरभितथा उत्तरेभ्यापि
 विप्रेभ्यो दद्यात्तान्मेव यान पुनः अभिषेकं ततः कुर्यात्पवित्रं कुंभवारिणा सरस्वामिति
 मंत्राद्यैः प्रवित्रे ब्राह्मणोक्ततः आश्विनस्यः कमहेमीतनहयेत्यसदाकं सदावेषाणां च
 चनीत्यायायाक्षिवालये शिवस्य पुरतो मुक्त्वा वेषाणां प्रणम्य च देवदेवजगन्ना
 थगौरीनाथमहेश्वर भवेष्टानमहादेवनमोस्तु सप्तदोभव अष्टौ दोषाश्च ये स्त्रीणां न
 वमः पुरुषस्य च ततदोषविनाशाय सस्त्रोकः स्नानमाचरेत् विवृते पद्मे देहे सं
 तानपरिपोउने तल्लवंगसमायातनिर्दोषास्यात्स पुत्रिणी वरुणात्त्वचभृतानामुच्य
 तेकारकः प्रथः तवतीर्य प्रभावेन संनानं कुरु मेव ह ततश्च पुरोडाशमायतेत्यादिना

स. रु.
८४

प्राप्तं गर्भं देहि भगो देहि शायं तनपितरस्तथा ब्राह्मणान् भोजयित्वा चतुरेद्व्याविसर्जयेत् ॥
 उदेनिर्मलमपि गुणैरेषु प्रचारादीदृशे इति वीरसिंहावलोकनेकवस्त्रसाने अथ पुंसो हतवी
 यंतदरे सूर्यरुणसंवादे नायसौ गमनाद्येन कर्मणा मेरुजाह्नः स्रुतभयपुराजन्मनरः
 स्यात्कृतनिःकृतिः सौम्यजन्मानिनिवीजो भवेत्तस्या यलक्षणं बद्धाभिरपि सस्त्रीभिरति कु
 र्याद्यथा रुचि नतस्माद्गर्भसंभूतिस्तस्य स्त्रीषु प्रजायेते प्रतीकारमाह कस्मिंश्चिच्छोभने
 मामि शुक्लपदे शुभेतिथौ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सृष्टिने विधिमाचरेत् मासमभ्यर्चयेद्दे
 वं रुद्रं मेघतमानसः प्रत्यहं स्नापयेद्देवं कलशैः शतसंमितैः सती र्यपयसा पूर्यैः सर्वगं
 पशुगंधिभिः शुभे चंदनकपूरकेसररूपलेपयेत् ततः कमलकंदूरविल्वपत्रैरविरितैः
 तमर्चयेन्महादेवं धूपदीपैर्मनोहरैः तदग्रे प्रजयेत्सुते नित्यं परिशतसद्वियं जुहुया
 तदृणां शनतिलांस्त्रिमथुरस्तान् मानोमहांतमित्यादि मासानैकादशकै नमः तदा
 तदेवमभ्यर्चयेत्ततो मर्तिवेदयेत् प्रणमेदयत्तमत्मा देवतश्च दद्यान्नितः विप्रं ब्राह्मण

ज्यः स्वजनविरोधी ज्ञानमंदयोर्मध्ये १ धृतिमेधासौख्यपुनोनीतिज्ञः कनकरत्नपरिपूर्णः ख्यातो
 नृपकृत्यकरो गुरु सितयोर्दुरुधरायोगे ८ सरवनयविज्ञानयुतः प्रियवाक्विद्वान् परधरो
 मान्यः शान्तो धनी श्वरी पञ्चदे गुरुभातुजांतस्ये ९ बृहच्चरितंकुलागन्निपुणस्त्रीवल्लभं
 धनसमृद्धं नृपसत्कृत्यं विधेयं कुरुते चंद्रः शान्तिः सितान्तस्यः १० इति श्री दुरुधराप्रकर
 णं १३ सूर्यादिकेंद्रादिगतो निशाकरः स्वल्पमूमिचः कुर्यात्क्रमेण धनधीने पुणविज्ञान
 विनयविद्वंश्च १ ओत्पत्तिकं कृशातनुर्निशिचाल्यदृष्टो दिवा शिशिरगुर्भयशोकदह्या
 त् एवस्थितः समफलः पृथिवीपतित्वं यातो नृपा प्रकुरुते परिपूर्णमूर्तिः २ लग्नादुपच
 यसंस्थेः शुभैः समस्तैर्महाधनोद्वाभ्यां सध्यां केन धनं एवं चंद्रादपि च नूनं ३ अधिप
 गादयोपि मया तत्रैव कीर्तिताः नृपयोगाय तस्मै हि वक्ष्ये तानविधानतः ४ इति चंद्रयोगः
 ध्यायः ॥ सूर्याद्वा दशैर्गैर्होत्री द्वितीये गैश्चंद्रवर्जितैर्वोसि उभयस्थितैर्गृहैर्द्वैरुभयचरी
 नामतः प्रोक्ता १ मंददृशस्थिरचंचनं परिभूतपरिश्रमंतोर्द्वतनुं कथयति जवनाधि
 पतिर्वोसिमुखं त्वधोदृष्टिं २ वसुसंची वित्सुहृद्ये सौप्रखोगुरो भवति संभातः भीरुः कार्यो
 द्विगो लघुचैवोभगुस्तुतोपराधीनः ३ परतर्ककोदरिदो मृदुविनीतो बुधेः सलज्जश्च मार्ग
 घ्नः क्षितिपुत्रे परोपकारो नरो विसौ ४ परद्वारपृथ्वीयश्चंद्रो बृहत्कारः सतो घ्राणी भवेत्सु
 नुष्यः संजातो जातो वै शौरी शनिश्चरि ५ उद्वेष्टयामतिमान् उद्योगयुतो निरीक्षितोति

सर्व १८

पक्व पूर्वशरीरे एषुलः शुद्धगतेः स्वातिकोवैशो धनसत्त्वबुद्धि युक्तो भवति गुरोर्वेशिवचनसारः ॥
 शूरः रघ्यातो बलवान् यशस्करो भार्गवे प्ररुषः ६ एष भाषी रुचिरतनु वेशोऽस्योद्धेधने परिज्ञा
 कृत संग्रामे विरघ्यातो भूमि सुतेनाल्पवाक्यश्च ७ वणिक् कुचल स्वभावस्यात्परद्वयापहार
 कः गुरुद्वेषी सनिस्त्रिशा गवोवोशौशनैश्चरे ८ संनिरीक्ष्यरेवैर्वीर्यं गृहाणां वापितत्वतः
 राशंपरा संगमान्सर्वान् फलं बुधा द्विवक्ष्यः ९ सर्वसहः सुदृष्टिः समकाया सुस्थिरो वि
 प्रल सत्वः नामुच्चः परिपूर्णो विद्या युक्तो भवेदुभयकार्यं १० सुभगो बहुभ्यजनो बंधू
 नामाश्रयो न्यपतितुल्यं नित्योत्तिष्ठो ज्ञातो मुनक्तिभोगानुभयचर्यो ११ इति श्री वि
 श्वेश्वर उभयकरी चिंता यवनाचार्यैर्वद्वैद्विग्रहयोगे सुप्रफलं प्रोक्तं तदहमपहाय म
 त्सरमधुना वक्ष्ये द्विशेषेण १ प्रवतीनां वशागः स्यात्त कुटुम्बभूतसुकुसुचितः आसव
 विक्रयकुशलो रवीक्षपांत्यः कृपानिपुणः २ तेजस्वी साहसिको मूर्खावलसत्त्वसंपुनो न
 तवान् पापमतिर्वधनिरतो विकुजयोत्स्यात्प्रचंडश्च ३ सेवाकृतस्थिरदेधनैरविज्ञयोः
 प्रियवलापप्रार्थी स्यात् कार्यः क्षितिपदियदितः सतां च बलरूपविद्यावान् ४ बहुधर्मो
 न्यसचिवः समद्वमान्नित्रसंशयाप्रार्थः सूर्यो बहुस्यति युतो भवेदुपाध्याय संज्ञश्च
 ५ शस्त्रप्रहरणविद्याशक्ति युतो नैत्रदुर्वलश्चरमे रंजितो धर्मयः स्वकर्मनिरतः प्रनय
 सतदारः निजवंशगुणैः समद्वः शनिरयो हृद्विशीलश्च ७ सूर्यो राणा प्रतापी मन्त्रोत्तमो १८

दत्ताप्रदेहश्च सद्यर्मधातुशिल्पिकूटज्ञश्चंद्रकुजकुजे ८ काव्यकथाश्रुतिनिपुणः सुधनः
 ८ काव्यकथाश्रुतिनिपुणः सुधनः स्त्रीसंमतः सुरुपश्च स्मितवचनं शशिवुधयोर्धर्मरु
 चिस्याद्विशिष्टगुणः ९ दृढसौहृद्विनीतः स्वबंधुसन्मानकृद्वनेशश्च गुर्विद्योः शुभशीलः
 सदाचाभ्यंतरो भवेत्पुरुषः १० साधूपावरशक्तः क्रियविधिज्ञः कलिप्रियोद्यसनी क्रयवि
 क्रयेषुकुशलः शशिभार्गवयोः सदायोगे ११ जीर्णवधूजनरमणो मजाश्वसंपालको वि
 गतशीलः धन्यो धीधनपुरुषः परात्मजः शाशंकनियोगे १२ स्त्रीदुर्भगो ल्यवित्तः सुवर्ण
 लोहप्रकारकथ्यपतिः दुष्टस्त्रीविधवानां बुधकुजयोगे क्रये निपुणः १३ शिल्पश्रुतिशा
 स्त्रज्ञो मेधावी वाग्निशालादौ मतिमान् असुखप्रधानः सुरुगुरुकुजयोः समागतयोः
 १४ परपूज्यो गुणप्रधानो गरिष्ठः परपुवतिगोधूर्तः दूतान्नतशाठ्यरतो विरः सितेरु
 धिरसंपुते भवति १५ धात्विंदुजालकुशलः प्रपंचकस्तेयकर्म निरतश्च कुजसौरयोर्वि
 धर्मः शास्त्रविघ्नकलिरुचिः स्यात् १६ नृत्यविधौ विज्ञातः शायोगिकज्ञेयवाद्यविन्मनु
 जः बुधसुरयोगे मतिमान् सौख्यपुतो जायते द्विचपरं १७ अतिरायधनो नपज्ञो वद
 शिष्या वेदवित्सुवाक्यः स्यात् नीतिज्ञो ह्यसपरतो बुधसितयोगे नाल्यरुचिः १८ अ
 लावान्दं भगवः प्रपंचकः कलिः रुचिर्विषमशीलः निपुणः शाभनवाक्यः शनिबुधयो
 गे पुमान् भवति १९ जीवति विद्यावेदैर्विशिष्टधर्मः स्थितिप्रमाणपुनः जीवसितयोर्म

सा. व.
१६

नृष्योविशिष्टदरोभवेद्वनवान् २० शूरोवत्तसमद्वेनगराधिपतिर्षशस्वीच शनिजीवयोः प्र
धानः श्रेणीस्वभावामसमानां २१ दारुविदारुणावत्तस्त्वत्कृत्यचित्रादिकर्मकृत् शिल्पी म
ल्लानटः पशुपतिः शनिसितयोगे पुमान् जातः २२ उक्तेफलंगगन गायद्यन्योन्यगणे स्थि
ता अधमाधिदिविकल्पे न कुर्वन्ति विकृतिं तदा २३ इति श्रीमत्कल्याणवर्माविरचितायां
सारावल्याद्विग्रहयोगाध्यायः निर्णयः पापरतोऽयं ब्रजः शत्रुहारकोश्वरः अस्मिन् कृ
यास्तु कुशलः सहस्यतेः सूर्यशशिभोमेः १ तेजस्वी निपुणमतिः शासकलासाधुगो
विपानरतः नृपकृत्यकरो धीरो रविशशि सौम्येस्तथैकस्यैः २ क्रूरमाया निपुणः सेवा
कुलशो विदेशगमनरतः मेधावी च पलगतिः सहस्यते रर्कशशिजीवैः ३ परधनह
रणो निपुणः परदाररतः शास्त्रविनिश्च रविचंद्रद्वैत्य पूज्यैरेकस्यैर्जायते निपुणः ४ धा
तुविधाने निरतो मूर्ध परमर्ककोदरिद्वय सूर्यनिशाकर रविजैरेकस्यैर्जायते पुरुषः
५ भावति रघातो मल्लः साहसिको निबुरो विगतिलज्जः धनसुत कलत्ररहितः सहस्य
ते रर्ककुजसौम्यैः ६ वचसि निगो महार्थः क्षितिपतिर्मन्त्री च भूपतिर्वापि सम्बच
नः प्रचंडः साहस्यते भोमशशिज सूर्यैः ७ यवनातुरकुलीनः शुभगो वासत्यसंयुतो
मनुजः वक्रस्थ भण्डदिवसनाथैः संपुक्तैः स्वादिभवयुक्तः ८ विकलांगो धनरहितो नि
रोगार्तैः कलह युक्तः स्वजनरहितो निमूर्धः क्षितिजार्कज भानुभिः सहितैः ९॥ १६

नेत्रारुणेति धनवान् शास्त्रकलाकाव्यगोचिरतः वाचस्पतिवृधसूर्यैरेकस्यै लिपिकरः पुरुषः १
 अतिहास्योवाचालो भूमचित्तदेशान्तिराहृतो गुरुणा स्वीहेतो संतप्तः शशिसुतविभोर्गवे सहि
 तैः ११ स्त्रीवाचारोद्देष्टा सर्वजितो वंधाभिः परित्यक्तः शौरादित्येन्दुसितैरेकस्यै जायते पुरुषः
 १२ दुर्वीनपक्षः शूरः प्राज्ञो निष्ठश्च भूपतेः सचिवः परकार्यकरो नित्यं भार्गवगुरुभास्करैः स
 हितैः १३ असदृशकायः पूज्यः स्वजनदेष्टा सुदारसुतमित्रः नृपतीत्यो विगतभयो जी
 वार्ककुजदिनकरैः सहितैः १४ शत्रुभयात्सोद्देगो मानकलाव्याजितो बानुजः कुत्सति
 चरितः कुर्वीसितार्कः रविभिर्घृते भवति १५ पापकरा जायते नीचाचराः सहस्वजनहीनाः
 आजीविनश्च पुरुषाः शशांकवृधभूमजैः सहितैः १६ प्रणितांगस्त्रीलोलश्रौरः कांतश्च
 संमतः स्त्रीणां भौमशशांकसुरैर्यैरेकस्यै श्रंडरोषश्च १७ दुःशीलयाः पुत्रः पतिश्च त
 स्याः सहदेवनिदिष्टिः कुजभृगुशशभिः सहितैर्भूमणरुचिः शीतभीरुश्च १८ बाल्ये
 मृतजननीकः क्षुद्रो विधमश्च लोकविद्विषः जायते नरो योगे भू सतशशिभास्करपुता
 नां १९ धनवान् कल्यो वाङ्मते जस्वीत्यातिमान्चिपलकीर्तिः वद्रमित्रभातसुतो बुधेन्दु
 सुरपूजितैर्घृत्तैः २० विद्यासंस्कृतिमतिरपि नीचाचरो भवेत्समान्जातः सौर्यैर्धनप्रव
 द्धे बुधभार्गवे चंद्रसंयोगे २१ सुसुतो विकलः प्राज्ञो वाङ्मते सपूजितः क्षितिजः भवति
 नरः संयोगे शौरैर्दुःशशांकपुत्राणां २२ साध्वीजनयः प्राज्ञः कलास्वभिज्ञो बह्वृत्तः सा

सा. व.
२०

धुः भार्गव गुरुशशियोगे जातः पुरुषो भवेत्सुभागः २३ शास्त्रोत्तै र्यवद्विनयवान् वदस्यो सं
गतो विगत रोगः शशिवाचस्पतिशोरे रेकस्थेः स्त्रीसंपुतो नृपतिः २४ लिपिकरपुस्तकवाच
कपुरोधसो जन्मसुसतेश्च देवविदां पुरुषाणां शशिभार्गवशोरिसंयोगे २५ सकृविः क्षाणी
नाथः सद्युवतिपतिः परार्थ उद्युक्तः गंधर्ववेदकुशालः स्वाद्बुध गुरुभ्रसतेः सहितैः २६॥
अकलीना वि कलांक श्रपलो धस्य श्रजायने मनुजः सुखरा नित्योत्साही कुज बुधभ्र
तंदनेः सहितैः २७ प्रेयः सानयनेत्राः प्रवास शीलो भवेद्दद न रोगी रसते प्रहसन शीलै
वृधार्कि रुधिरैः सहैकत्र २८ नृपतीश्वः सत्सुतवान् विलाशिनीभ्यः सदा प्रवदस्योत्थैः
सकल जनानंदकरो भार्गव गुरुभ्र नजैः सहितैः २९ नृप संमतः कृष्णांगो नीनीचाचा
रो विगर्हितो मित्रैः भवति नरो विगतघराः तौरज्य कुजशोरि संयोगे ३० चरित्रविहीन
यः पुत्रो भर्ता भवेत्सुखविहीनः नित्यं प्रवास शीलः संपुत्रैः शोरिकुजश्रुत्रैः ३१ सुननुः
क्षितिपारगणो नृपतिः सुभागस्तथा पद्युलकीर्तिः बुधगुरुश्रुत्रैः सहितो भवति नरः स
त्यवचनश्रु ३२ स्थानधनैश्चर्ययुतं प्राप्तं बहुभोगिनं स्वदारानं धनिसोख्य युतं शुभं
जनयति बुधार्कि शोवाख्याः ३३ सुखरो धर्त्री नृपवाक्य पर युवति रतो भवेद्विषमशीलः
बुधश्रुत्र सूर्यतनयेः कलास्थ निजः स्वदेशात् ३४ नृनकुर्के लेपिच जातो भवति नरो
भूपतिर्विपुलकीर्तिः गुरुभार्गवदिनकरजैरेकस्थैः शीलं संपन्नः ३५ पापैर्युक्तो चंदेमातर २॥

भावः प्रकीर्तितः प्रायः सूर्यपितृस्तथान्यैः शुभं वदेन्निश्चितैर्मिश्रं ३६ प्रायः शुभासमेता धनम
 मियशो न्वितनपतिचेष्टं उत्पादयन्ति मनुजं मूमंडलमंडितं ध्रुवं ३७ पापासुर्योपि सहिताः
 कुर्वन्ति नरं सुदुर्बलं लोके दारिद्र्यादुःखतपंगर्हितं स्तं विनयहीनं ३८ इति श्रीमत्कल्याण
 वर्मविरचितायां सारावल्या त्रिगुहयोगाध्यायः ॥ ॥ लिपकरतस्करसुरवेरोगीमायाप्रपं
 चकुशलश्च बुधरविभोमशाशाकैरेकर्तृगतेः प्रमान्भवति । धनसाम्प्राणनो नित्यं
 तेजस्वीनीतिमान् विगतिरोगः कर्मसमर्थो निप्राणः शशिकुजगुरुभास्करोः सहितैः
 २ आर्योद्भूतभगवत्तः सुखभागिनिपुणार्थसंग्रहणशीलः विद्यासुतदारयुतः शशि
 कुजभास्करोः सहितैः ३ विषमशरीरोद्भूतोऽधनरहितो याचितो महात्मुखः गद्यः सर्व
 स्पतथा रविशशिकुजशोरिसंयोगे ४ सौवार्तिकः सुताक्षः शिल्पकरो महाधनोधीरः ॥
 जातः स्यान्निरुजतनुः शशिवुधगुरुभास्करोः सहितैः ५ कवलः सुभगो वाङ्मयी ह्रस्वोऽन
 पसंमतो मनुजः जातः स्यादेकस्थैः रविशशिवुधभार्गवे सततं ६ मातृपितृविप्रयुक्तो
 धनसौख्यविवर्जितो भूमणशीलः भिक्षाशनोऽन्यमतकोरवी दुसौम्यार्किर्निर्विकल्पः ॥ ७
 सलिलमगारणपातोऽस्वामी स्यात्सौख्यभक्तनपतिपूज्यः अक्रार्कगुरुशाशाकैरेकर्तृगतेः
 प्रमान्निप्राणः ८ सामयनेऽस्तीक्ष्णो बहुसुतवित्रो वरांगनाश्रमग सूर्यश्चंद्रशोरैरेक
 स्थेर्जायते मनुजः ९ वनितासदृशाचोरः १० सत्यं न दुर्बलः शरीरः भीरुसर्वत्र भवेदर्थे

सा. व.
२१

दुसितासितैः सहितैः १० श्रोत्रसूत्रकारः चक्रकरो वापि पल्लदारधनः दुर्वात्नीरनशीलः
समगतैर्कजीवबुधभौमेः ११ परदाररतश्चोरो विषमाक्षो दुर्जनो विगतसत्त्वः भवति
प्रसवे प्रसूयोरविस्मितबुधभूमिजैः सहितैः १२ यो धः प्रज्ञस्तीक्ष्णो नीचाचारः कविप्रधान
श्च मंत्रीचभूपतिर्वा बुधार्क कुजशौरि संयोगे १३ शुभगः पूज्यो लोके धनवान्तरपसंमतो
भवेत्ख्यातः रविभौमजीवशुक्रैरेकस्यैर्नातिमान्पुरुषः १४ सौम्यादोगुणमात्यः सि
द्धार्यो बंधुमित्रसंपुक्तः भानुकुजजीवशौरैः संपुक्तैः स्थान्त्रपाभिसतः १५ विकलो
नीचाचारो विषमाचारो लोकबंधुविद्विषः सूर्यकुजशुक्रशौरैः परभवसर्वतो याति
१६ धनवान्तरशुक्रप्रधानः सिद्धार्यो बद्धमतिप्रहृष्टश्च भानुबुधजीवसुक्रैर्भवति पु
मान्तराशिगतैः १७ क्षीयाचारो मानी कलहरुचिः सहजवान्तिरुत्साहः अर्कैर्कि
बुधशौरैरेकस्यैर्जीयते पुरुषः १८ सुखरः शुभगः प्राज्ञो मदुःसौख्यः सत्यशोचसंप
न्नः धीरो मित्रसहायो रविसितबुधशौरि संयोगे १९ लब्धः कविः प्रधानः कारुकना
योधिपश्चनीचात्ता आदित्यार्कितितैजैः एतौ ज्ञातो भवेद्विद्वः २० शास्त्रकुशलो नरे
दः समहामात्रो यवामहामात्रो यवामहबुद्धिः शशिकुजसौमजजीवैरेकस्यैः पुमा
नधातः २१ भवति सकर्माभिरतः शशिकुजसौमजजीवैरेकस्यैः पुमान् बुधशो
रिमानसंपुक्तो प्राज्ञो बद्धमित्रसखः शशिशुक्रबुधभार्गवैः सहितैः २२ कलरुचिर्निद्रा २९

लः नीचः स्यादधिकी पतिश्रुभगः बंधुद्विद्यो न सुखी शशिकुजबुधभार्गवैः सहितैः २३ शूरो हि
 मात्रपितृकोटुः कूलजो बद्धकलत्रमित्रसुतः विकलांगः सुकलत्रः कलसहोती वमान
 संयुक्तः २४ बाधिरोधनवान् शूरः सोन्मादो वाक्पटुस्त्रिः प्रकीर्तिः सतिमान् चित्रो भोमं
 दुशनैश्चरसरेज्यैः ३५ कुलटापतिः प्रगल्भः सर्वाहो नित्यमेव सोद्देगः जातः पुरुषो वश्यं
 शशिकुजमकुजभार्गवै भवति २६ विद्वान् विमातृपितृकः सद्रोधनसंयुतो श्रुभगश्च भ
 वति नरो विगतरीपुबुधशशिरुभार्गवै सहितैः २७ कृतधर्मकीर्तिरग्नस्तेजस्वी बंधुवत्स
 भो सतिमान् नृपसचिवः प्रवरकविः शशिवुधजीवार्किर्भिः सहितैः २८ मात्रारहितः श्रु
 भगस्त्वदेष्टा भूमितो भूमागशीलः बद्धभार्गी सत्यपरः शशिवुधभगुशौरिभिः सहितैः २९
 परदारगमनः शीलो विशालभार्यो विपन्नबंधुश्च राज्ञो लोके च द्विष्टः शशीकविबुधेज्य
 भगुशोरैः ३० स्त्रीकलह रुचिधत्तभाक् पूज्यो लोके च शीलसंपन्नः भवति पुमान्तिरुज
 तन्तुर्वुधारगुरुभार्गवैः सहितैः ३१ शूरो विद्वान् वाग्मी धनसहितः सत्यसौ च संपन्नः वा
 दीद्वंद्वसहितैर्वुधार्ककुजशोरैः ३२ स्थान्मत्तः परिपुष्टः कठिनांगो युद्धदुर्मदः रघ्यातः
 रमते च सारमेयैः स्थानक्रीडावुधारयमभार्गवैः सहितैः ३३ तेजस्वी वित्तयुतः स्त्रीलोलः
 साहसपयश्च पलः भोमगुरुश्रुक्रशोरैरेकस्यैर्जायते कितवः ३४ मेधावी शासुरतः
 कामासक्तो विधेयभक्त्यश्च बुधजीवश्रुक्रशोरैः सहि स्थितैस्तीव्रसंयोगः ३५ इति श्रीस

सा ० स

२२

कल्याणविरचितायां सारावल्यां चतुर्गृहयोगाध्यायः दुःखीवद्गुप्रपंचो जायाविरहेण तापित
शरीरः भवति प्रमाने कस्यैः रवींदुकुजजीवचंद्रसूतेः १ परकर्मकरो नित्यं बंधुसहृद्दि
कृतो विगतलज्जः लीवैर्जातिच सरं रविकुजशशिभ्रुक सौमेष्व २ अल्पायुधनमा
ग्दीनो भवति हि सर्वसखहीनः विकलत्रो सुतमित्रः शनि सूर्यबुधेन्दुभूमिसूतेः ३
जात्यंधो वद्गुदुःखीनात्पितृभ्यासदैवसंत्यक्तः भवति नरो ज्ञेय रुचिः कुजेन्दुबुधभा
र्गवार्केष्व ४ बुधः कुशलसमर्पः परवित्रहरः पशोपतापी च पिशुनः खलुश्च ५ रुचः
शनिशशिकुजजीवदिवसे शोः ५ मानार्थं विभवहीनो मलिनाचारः परंगनाभिरतः
पंचभिरेकस्यै स्यादिने शशिशुक्रनिभो नैः ६ मित्रज्ञे वद्गुभिर्भोवो नृपसचिवो दंड
नायको वा स्यात् रवातः सुतकीर्तियुतो बुधेन्दु रविजीवशुक्रैश्च ७ भीरुप्रियसंत्यक्तः सो
न्मादो वचनमुनिपाल्यश्च ८ परान्तभोजो बुधेन्दु गुरुसूर्यरविपुत्रैः ९ दीर्घो रोमसगा
त्रो मंदो साहसुषार्थप्रमहीनः स्यात्वं च भिः रेकस्यै रविचंद्रबुधार्किभ्युपुत्रैः ९ वाड
मींदुजालनिरतश्च लवित्रस्त्रीवल्लभो नतिमान् वद्गुशत्रु विगतभयौ रवींदुगुरुशु
क्रभानशुतेः १० वामो नुरगनगस्कीतसेने पतिर्विगतिशोकः राज्ञोऽप्योतिशुभगो बुध
विजीवशुक्रैः स्यात् ११ नित्योद्देगो रोगी भिक्षां भुक्तो गृहं गृहं गत्वा जीर्णमलीनसवासा
रविकुजबुधजीवरविपुत्रैः १२ व्याधिभिरसि संगतः स्यात् भयोतिदुःखसंतप्तः भूमति २२

590

कृति धितः पुरुषः कुजार्क रविशुक्रशशितनयैः १३ विलसन्नुधातुपारदारसायनेष्वनि
 बद्धः पुमान् भवति एभिः प्रसिद्धकर्मक्षितिस्तुतः विजीवसितशोरैः १४ बद्धशास्त्रज्ञान
 पदुमित्रहितः संमतो गुरुणा धर्मपरः कारुणिकः सूर्यास्तितशुक्रबुधजीवैः १५ सा
 धुः किल्मषहीनो विद्याधनसौसत्त्वसंपन्नः बंधुहितो बद्धमित्रो बुधेन्दुवर्गकुजार्कबु
 धजीवहिमकरगोः १७ बंधवंधनरोगार्त्रो विद्वान् लोकेषु पूजितो भवति निःस्वो विक
 लशरीरः कुजशशिवुधशुक्रमंदैः स्यात् १८ बद्धशत्रुमित्रपक्षः परार्थदंता भवेद्विग
 तशीलः एकस्थैरभिमानी बुधेन्दुकुजशुक्ररविपुत्रैः १९ प्रेक्ष्यो सूर्यः लीवो मलिनो
 चौरातिदुर्भगो विकलः भवति नरो धनरहितोः शशिकुजगुरुशुक्ररविपुत्रैः २० न्य
 मंत्री न्यपति समो गणनायः सर्वलोकश्च एकर्त्तु भवति नरो चंदेदुजजीवशनिशुक्रैः
 सतमस्वः सोन्मादो राज्ञां मंत्रीति बल्लभो विगतशोकः निद्रातुरादुरिदुः कुजबुधगुरु
 शुक्ररविपुत्रैः २२ इति श्रीमत्कल्याणवर्मविरचितायां सारावल्यां पंचगुहयोगाध्यायः
 विद्याधनधर्मरतः क्षामो बद्धभाषको विक्रयमतिः एकभवनोपपातैः बुधेन्दुरग्यारगुरु
 शुक्रैः २३ दाता परकर्मरतः चलस्वभावो विष्णुसत्त्वश्च समते विजने देशे रवीन्दुबुध
 २२ ज्ञागुरुविज्ञैः २ चौरः पदारतः कुर्यात्स्वजनैर्निराकृतो मूर्खः स्यान्मूर्खो विसरवो बुधे
 दुरग्यारशनिशुक्रैः ३ श्रार्थपताना महितो रणोत्करो लीवो राघवो गत्केटो लब्धः पिशुनः

सा. व.

२३

५९२
एयोतिष्प्रभोगो रविशशिभोमेज्यसितशोरे ४ मंत्रीनपस्यप्रभगः तातिप्रतोभवतिशोकसंतप्रः
अकलत्रोधनहितोरवींदुबुधजीवसितशोरेः ५ तीव्रेषुभूमतिसदापुत्रेदारैर्धनरहितश्च व
नयर्वतोपिसेवीवुधाररविजीवशानिप्रकैः ६ नित्यंशुचिः प्रतापीवद्रुपवतिरतो नपप्रियो
मंत्री धनसुतसौरव्ये प्रकः कुजार्कसितचंद्रबुधजीवैः ७ प्रायोदरिद्रुदुरिवितमूर्धः प
दुपंचसंपुतैर्विग्रहे अन्योन्यदर्शनादिपिफलमेतत्कंदनप्राद ८ इति श्रीसारावल्या
सदुग्रहयोधायः ॥ ॥ गोव्यानिरुक्ताश्चतुर्गदिसंस्थेर्मासाहुहकैरपितापसानां।
जन्माहतेषामपरेर्मुनीद्वैः साचोदितांस्तान्कथयामिचित्र १ सूर्येदुप्रक्रेज्यमही
सुतेषु सूर्येदुसेतात्मजभूमितेषु एकस्थितेषु प्रभवेत्तपस्वी भान्वा रशोरिज्जसितेषु
चैवं २ केजंदु सूर्येदुपुरोहितेषु प्रलीक्षणां प्रचंद्रार्कशशांकजेषु सूर्येदुभूपचशने
ज्जोरैसादे कर्हगेः प्रवृजितो मनुष्यः ३ आदित्यप्रकार्कशशांकपुत्रा भौमार्कसो
मात्मशोरयश्च एकर्त्तसंस्थास्तपसिस्थितानां कुर्वति जन्मप्रसभं ग्रहं द्वाः ४ सितार्क
भौमार्कसुतामहाबलासुरेज्यभूमात्मज सूर्यशार्यः कुजंदुवागीशशानैश्चरापिमे
संगसिता वैजन्मयंतितापसं ५ कुजार्कसो मात्मज देवचंदनैः कुजार्कचंद्रात्मज सूरि
भार्गवैः रवींदुभौमासितदानवप्रियैर्भवति सुताः वृत्तसंयुता नराः ६ सितार सूर्यात्म
ज जीवभास्करैः कुजंदुदेवेज्यबुधार्कचंदनैः सितेदुप्रकार्कशशांकभूसते भवेत् २३

पृथिव्यवपर्वताल्लयः १ चंद्रेदुपुत्रारसुरेज्यभास्करैः शशांकसूर्येदुजशुकभूमिजैः स्थि
 तैररसीभिः सहितैर्नसंभवा भवन्ति विद्याप्रतथादृढवृताः ८ रवींदुभौसंदुजजीवभागा
 वैः शकांशांकभौमार्किबुधेज्यभास्करैः कुजेदुशुकार्किसितेदुसंभवेर्भवेदमीभिः
 सहितैर्नरोवृती ९ सितेदुजीवार्कजसूर्यलोहितैः सितार्किभौमार्कशशांकसामजैः
 एकत्रजातैर्गगनेचरैः सदाभवन्तियातामुनयोयशस्विनः १० कुजज्ञवागीशसितार्किभास्क
 रैः सितार्कजीविंदुजचंद्रभूमिजैः बलप्रधानैः सहितैर्विहंगमैर्वृजत्यजातः परुषस्तप
 स्वी ११ रवींदुवागीशशानैश्चरैश्चशानैश्चरैर्दुर्कसितैरवरयं रवींदुपुत्रद्वितितेजंदुपूज्यैः
 स्तपस्विनः स्युः फलकंदभुक्ताः १२ वक्रार्कसोमात्मजदानवेज्यभौमेदुवागीशशशा
 पुत्राः एकर्क्षगाजन्मनिसत्यजंतो भवेद्दुतीवल्ललचौरधारी १३ शशींदुपुत्रादिति
 जार्कपुत्राबुधक्षमापुत्रसुरेज्यशोराः एकर्क्षगाभ्यस्परैर्नरस्यसूतौकुर्वन्तंजातैपसमे
 वकांतं १४ चंद्रार्किभार्गवशशांकसुतावल्लिष्टाजन्मप्रदासाफलशाककृताशतानां
 मंदेदुवाक्यतिसितानियन्तंयतीन्ताजन्मप्रदासकललोकनमस्कृतानां १५ रविकुजश
 शिकुजगुरुशशिशुकैश्चंद्रभौमजसूर्यः सितगुरुविमंदेशुकजीवेदुवक्रैः कुजबुध
 सिचंद्रैरेभिरेकक्षजातेभवन्तिगिरिवनौकासापसः सर्ववद्यः १६ सितशशिकुजगुरु
 मंदैश्चंद्रैः कुजभौमरेवगुरुशुकैः रविकुजशनिबुधजीवेभवन्तिप्रमान्दुःखितोदी

सा. व. ०
२४

594

नः १७ कुजार्किदेवेज्यसितेन्दुपुत्रैः शनीज्यसोमात्मजचंद्रभोमैः समंगतैः स्युर्वलिभिर्वन
 स्याज्जटाचरावल्कलधारणश्च १८ भान्दिदुर्जेंदुकुजजीवसितारिपूज्यैः सूर्येन्दुभौमगुरु
 शुक्रशानैश्चरश्च शोभोत्यवश्यमिहतापसरूपमेभिरेकद्वैतैर्जनवासिनराहवजः १९
 प्रवृज्ये शदिनकरगते भक्तिं संतोतिमात्रं प्रवृज्यानां सुबलसहितैर्वीर्यमाद्गृहेंदुः
 संपूर्णियां वनमुपगति प्रचुनैतैर्वद्भुतं वीर्योपतैर्भवति वद्भुतमिहलश्चानुपूर्व्या
 २० प्रवृज्यापास्वामी रविमखितनुर्निरीक्षितोचान्यैः याचितदीक्षोभवति हिर्यव
 नाधिपतेर्मतं चैव २१ शशीदेवकाणोरविजस्यकुजार्किदृष्टः प्रकरोति तापसंकुजा
 प्राके वारविजेन हृद्यो नवां शतुल्यं कथयंतितं पुनः २२ जन्माधिपः सूर्यसुतो न ह
 द्यः प्ररुचस्य सत्तौ आत्मा यदीक्षा कुरुते च वश्यं पूर्वोक्तमत्रापि विचारणीयं २३ जन्म
 पतिर्विकलांगः पश्यति शौरीचतुस्रये प्रबलं यस्य स भाग्यविहीनः प्रवृज्यां प्राप्नुयात्
 यः २४ गुरुहिम - रवीणामेकपदोदयस्य गगनतलगतो वा वा रजन्मात्यमूर्तिः अ
 विकलबलाभाज्जात्यपुत्रेण हृद्यो जन्मयति खलु जातं तापसंदुःखभाज २५ कुम
 दगहनबंधुः सोम्यभागे वलिखं विपति गमनशीलं सोऽनुगात्यं तमेव यदि दिनकरपु
 त्रः पश्यति प्रापूर्वीयो भवति सुवननाथो दीक्षितः स्यात्तथैव २६ अतिशयबलपुत्रः
 शीतलः प्रकृपद्वे विपतिचबलरिक्तं प्रेक्षते लग्ननाथं यदि भवति यस्वीदुःखितः शा २४

कनस्रोधनजनपरहीनः कथूलधान्नपानः २१ शौरः शुभभागस्वः पवपतिचंद्रगुहंस्त
 येवान्यान् नृगांशेनप्राप्तेजनयतिदीक्षान्वितं पुरुषं २८ एकर्तुगतेः सर्वजन्माधिपतिनि
 रीक्षतो यस्य दीक्षानस्यावश्यंभवतीतिपुरातनैः कथितं २९ अग्नीतां परचारकागिरि
 नदीतीराश्रमेतापसाः सूर्याराधनतत्परागणपतेभक्ता उमायाश्च गायत्रीयपतांव
 नेनियमिनां गंगाभिषेकार्थिनां कैसारवृत्तसेवितामधिपतिस्तेषां च वै भग्नकरः ३
 वदश्रावधभस्मधूलिधवलाशौचवृत्ते ये स्थितावाह्याः पपरतावनेनियमिनां भक्ता
 श्रुतिः संगिनः सिद्धांते खलु सोमनाम्निरताः कापीलिकानवरायेषां नावकतां
 गताः शशिधरः शशां वृषेनद्युतिः ३१ उपासको बुधिसमाश्रयंगताः प्राखां विना पांडुर
 भिक्षवश्च ये देवासंसारकृपया जिते द्रिया प्रभु सदैवी क्षितियः प्रकीर्तितः ३२ आजीवि
 नां कुहकिनां समयोधिकारे ये दीक्षितास्तनुभूतः खलु गारुडे च तंत्रे मयूरपिशिता
 शतयोश्च पुक्तास्तेषां शशांकतनयोधिपतिर्निरुक्ताः एकं नो यतिवावहेति मुनयो
 दंडान् वार्या वरावान् प्रस्यमुपागताः फलपयो भक्षाश्च सद्दिक्षवः गार्हस्थे कतुदीक्षि
 तानियमिनः सद्व्यचर्य च तातेषां दंडपतिः सुरेन्द्रसचिवस्तीर्थेषु यस्मात्तकाः ३४
 पाश्र्पपतयस्तदीक्षावृत्तेषु ये नित्यमेव संसृताः वेदमवचरणकाणां पितेषां नेता
 प्रभुकीर्तितः श्रुतः ३५ पाखंडवृत्तानिरता दिगंबराश्चेतभिद्वयो ये च तेषां अधिपति

सा. व.
२५

ग

रर्किः श्रावकवारुलंविनश्चदुस्नापसः ३६ प्रकथितमुनियोगे राजयोगो यदि स्यादश्रुभयः
लविषाकं सर्वसुखं लयपञ्चात् जनयति पृथिवीशंदीक्षितं साधुशीलं प्रणतं न्यशिरोमिः
यष्टपादाब्जगुप्तं ३७ इति सारावल्यां प्रवृज्यायोगो ध्यायः ॥ यवनाद्यैर्विस्तारतः कथिताया
गास्तनाभसानाम्ना अष्टादशसगुणितास्तेषां द्वाविंशतिहवस्ते १ नौकूटध्वजका
र्मकं प्रगाढकवभ्रदामिनीपाशाः बाणोसरोक्षमुशलावापीहलशरसमुद्रचक्राणि २
मालसर्पौर्ध्वदुःकेदारकैदाविहंगपूथाश्चपगश्चकटशूलदंडा ३ शक्तिर्धवोनलोगोलः
३ सचराचरस्य जगतो योगैरभिप्रकीर्त्यते प्रसवः आश्रयजाता तत्र प्रादुर्भूतिगिष्ठा मुशाल
रज्जुनलयोगान् ४ गो-लयगश्चशूलकैदारारयापाशास्तद्वानवीरणः सप्तैते संख्याः
पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टाः ५ द्वेचदलयोगसंज्ञे भुजंगमाले पचरणोक्तं आकृतियाता विंशति
रूपैः कथिताश्च सावित्र्यैः ६ आश्रययोगे जातो भूमिपति सौरव्यलाभगुरागुक्तः मुन्येन
मिश्रतास्ते विगतफलास्तदायोगाः ७ नंदतिस्त्रैर्भाग्यैर्नृपपंथी लब्धधनान्नपपया
ख्याताः प्रायेण सौरव्ययुक्ताः चाकृतियोगेषु ये जाताः ८ परभाग्यवसौरव्याः परभाग्ये
रेवजीवितं तेषां संख्या संज्ञैर्ज्ञाता ये पुरुषाः सर्वतो विकलाः ९ क्वचित्स्वभाग्ये क्वचि
देवमेव क्वचित्पराभूपतितः फलं च क्वचित्सर्वदुःखमतीचकथं समाजयोगे पुरुषो लभे
त १० ह्येरादिकं दैवैः सप्तैते गतेः क्रमेण योगास्तुः नौकूटध्वजकर्मकमुद्दिष्टाः ११ २५

सा. व.

१७

पूजिते धनसमृद्धः सनकायां रविपुत्रे कृपासु गुह्यो भवेत्स लिनः १४ इति श्रीसारावल्यां सन-
 काप्रकाराणां ध्यायरेकादशाः ॥ ११ ॥ चौरः स्वामी ह्यः स्ववसे मानी रणोत्कटसेव्यः क्रोधी श्लाघ्यः
 सुतनुः कुजेन फायां गल्मश्च १ गंधर्वाख्यः पटक विः प्रवक्तान्पत्राप्तसत्कारः रुचिरश्रमगो-
 ऽनफायां प्रसितद्वकर्मा बुधेन भवेत् २ गंभीर्यै सख्यमेधास्यानयुतो बुद्धिन्त्यप्राप्तप्रयशाः ॥
 अन्फायां त्रिदश गुरौ संज्ञातः सत्कविर्भवति ३ युवतीनामतिश्रमगः प्राणपीडितियश्रोगो-
 पतिः कान्तः कनकसमृद्धश्च पुमान्स नफायां भार्गवे भवति ४ विल्लीर्णभुज सुवेरैवाग्रहीत
 वाक्यश्रुतुष्यदसमृद्धः दुर्धारिताजनभर्ता गुणसहितः प्रचवान् रविजे ५ इति श्रीसारा-
 वल्यां अन्फाप्रकरणाद्वादशाः १२ आन्यति को वद्वविज्ञो निपुणो निसदो गुणाधिके लब्धः ॥
 छद्वा सती प्रसक्तः कुलाग्राणी शशितिभौम बुधमध्ये १ ख्यातः कर्मसुकिते वा वद्वधन
 वेरस्त्वमघोणध्वः आरक्तकोरगुर्वोः संग्रहशीलो शशितिमध्ये २ उत्तमरो मालिरमो विवा-
 दशीलो सुविद्ववेद्योरः व्यायामीरणशूरः सितरयोर्मध्यगे चंद्रे ३ कुत्तितयो घिदुमणो
 वद्वसंचयकारको व्यसनतप्तः क्रोधी पिशुनो रिपुमान् वमारयोः स्यादुरुधुरायां ४ क-
 र्मपरः शास्त्रज्ञो वाचाटः सत्कविर्भवेत्स पतिः त्यागयुतो विख्यातो गुरुबुधमध्यस्थि-
 ते चंद्रे ५ प्रियवाक्सभगः कान्तः प्रकृत्यं त्रगे यदि सत्कृति कृन्तपतिः सख्यः शूरो मंत्रीव-
 धसितयोर्दुरुधुरायां ६ देशदेशंगधतिवित्तपरो नाति विद्यासहितः चंद्रे न्येवाष्ट ७

विवर्जिताः शशांकस्य केमुहर्तेतिकथः शशानिसमस्तगृहेदृष्टे २ सुनफानकासुखासि
 योगासिसंगुणावधिः संख्यादौदुर्धराणां प्रत्यक्षविधौ समाख्याता ३ श्रीमान्स्ववाङ्मविभवोवद
 धर्मशीलः शास्त्रार्थवित्पुण्यशः स्वगुणाभिरामः कान्तः सर्वोदितिपतिः सचिवोयवास्या
 त् सूनः प्रमान् विपुलधीः सुनफाविधाने ४ बाप्तीप्रभुर्धनपतिर्निरुजः सशीलोभोक्तान्न
 पानकुम्भमांवरकामिनीनां ख्यातः समीहितगुणोति समः सचित्रोयोगेनशाकरकृतेऽनफ
 जेसवेयः ५ वाग्बुद्धिविक्रमगुणैः प्रथितः पृथिव्यां स्वातंत्र्यसौख्यधनवाहनभोगभागी दाताकु
 टं वजनपोषणालब्धयेधैः सहजवाग्दुरुधराप्रभवधुरिस्थः ६ कान्तार्थवंधुगृहवस्त्रसह
 दिहीनोदारिद्र्यदुर्गददैन्यमलैरुपेतः प्रेक्षांखलसकललोकविरुद्धबुद्धिः केमुद्रमभ
 वति पार्थिववंशजोपि ७ केंद्रादित्यैगृहेयोंगाः कौर्त्तितायेनफादयः तेष्वधानसमाह
 स्वाचंद्ररूपादिचिंतयेत् ८ भोमादीनांकुलदेशं जातस्य फलं बंधुः विज्ञाय प्रवदेत्सम्य
 कसुनफादिकृतं फलं ९ विक्रमचिन्तः प्रायोनिद्वारवचनप्रभूपतिश्चंद्रः हिंस्रोडिंबवि
 रोधी सुनफायां भोमसंयोगे १० प्रतिशास्त्रगेयकुशलो धर्मरतः कायकृन्मनस्वीच स
 र्वहितोरुचिरतनुः सुनफायां सोमजोभवति ११ नानाविधाचार्यं ख्यातेनपप्रियं वापि ॥
 सुकुटवधनसमृद्धं सुनफायां सरुक्कुरुकुरुते १२ लीलेन विज्ञातगृहपञ्चात् नुस्यदाह्यः स
 विक्रमोभवति नृपसत्कृतः सवेखोदतः शुक्ले सुनफायां १३ निपुणमतिगामपुरेर्नित्यं सं

त्य

मयदेवरेग्रहः दशमापैरतोयुक्तपुत्रशीत्यातिपुत्रं भवेत् चतुष्टयगतः सोमः पापश्चा
ष्टमवर्तिताः चंदोविलातात्यष्ट्यः षडशीत्यायमेवजेत पापास्त्रि लाभसृष्ट्याष्टः षष्ट
ष्टमगतः केंद्रगुहेत्रितासृष्ट्यामनायाश्चिरायुषः लग्नद्रिकोलेतिधनयकेंद्रग्रहासृष्ट्यः प
चचतुष्टयोवा जातः श्रियं प्राप्तिं तं प्रियतुजीवेत्यज्ञा नृपतिः परं हि जीवे लग्नम्वरातेंद्र
केंद्रकोलाविवर्तिताः पापास्तुयानिसतातुजीवेद्वर्षशतंतरः निशाकरे लग्नगतेस्वभागे
मीनस्थितेवायदिवकुलीरे ग्रहेर्विहीतेस्वचैश्चतुर्भिः केंद्रस्थितेर्नागशतंसतीवेत्
सिंहेविलगेस्वचैश्चतुर्भिस्तुकोलागैर्द्वितीयावदेव त्रिभिर्ग्रहेः सोचयुतेर्विलगेष्टवेत्
लीरेसगुतेतथैव मृगेष्टकेर्द्वितीयावदेष्टवेत् केंद्रेषु शेषाः परमायुश्च भूगैश्चतुर्थस्तु
सोवि। लगेसेंदौ शतौ कर्मणि पापहीते जातेनरोस्मिन्समुपैति दीर्घमायुश्च विधाय
शासासमेतां लग्नेमृगपरार्द्धे पूर्वार्धे नोमसंयुते लग्नेशशांकसहितेगुरौ केंद्रपरं
वयः चापपूर्वार्धगेजीवे लग्नेपरभागे सौरिः केंद्रभूगोः पुत्रसंबन्धेपामंवयः कथासौ
पूर्वार्धगेसोम्येपार्धे लग्नमागते ग्रहेस्त्रिभिर्वस्वे बुद्धेर्जातस्तुपरमवयः पापास्त्रिषष्ट
भाष्याः सोम्ये लग्नमागके लग्नेसौ रोगो केंद्रभूगोवापरमंवयः नृयुग्नपूर्वार्धगते धरा
तमो लग्नेपरार्धे सगुरौ विदोवात् केंद्रचविद्वांसहितेऽज्ञातशतात्परजीवतिपुण्यभाक्च
अनिमिषपरान्ताशकेविलगेशशितनयेगविपंचवर्गलिप्ते भवति हि परमायुषः प्रमो

599

तेषां हि साक्षात् सवलाः स्वतुंगमेषु गृहस्थसिंहिते कुलीरलगे शशितनये भृगुजे च के
 दृयाते भवति पुंसो यो यो शोषे रमितमिह युरनुक्रमदित्वा लगे घटे देवगुरो स
 षष्टे व्यये गुरोः सा रपो बिलगते जातः परं ब्रह्म परं प्रयाति रसायनाद्यैर्दंशवर्द्धितं तत् सिंह
 विलगते स गुरो भृगु कुलीरौ से भृगु ते धृतस्य पापग्रहेः ब्रह्मजिह्वा यो यो स हस्तवर्ष
 समुपेत्य जातः दिने शमी नो हिवु के विलगते मंदान्विते भोगियतो व्ययस्य से व्यर्थ हेर्म
 सुपुंगवपक्षैः सह स्ववर्षद्वयमज्जातः पुनरिलगते सर्वो सुखस्ये माने यमे भूमि सुते क
 लत्रे रिपे प्राशां केवल पूर्ण युक्ते रसायनाद्यैर्दिस हस्तमायुः दृष्ये शशां केतुगो विशेषा
 त्समन्विते चंद्रज जीवशुके जातः सुदेवंदुपदं प्रयाति शोषे व्यर्थ हेर्धर्म समन्विते र्वा जीवे
 विलगते स्वगृहं प्रयत्नेष्वन्ये नृमुनि भृगु ते तु केन्द्रे रसायनाद्यैर्बहुवर्ष जीवी जातस्तु देवंदु
 पदं प्रयाति एकर्तमैर्वा स चरै रशेषे सिद्धिकोणमैः केन्द्रचतुष्टयस्यैः जातः शिशुर्नश्यति
 जातमात्रः जीवे पुगांतं पुगमंत्रसिद्ध्या त्रिकोणोपनिर्मुक्ते केन्द्रे सोम विवर्जिते तिथते
 पापरहिते जातस्तन्मरसन्निभः लगे दृष्ये अभयुते गुरो तु केन्द्रान्विते ब्रह्मजिह्वा यो यो स हस्तवर्ष
 रसायनाद्यैरिह मंत्रसिद्ध्या जातस्तु देवंदुपदं प्रयाति शनौ तु लाघोमकरेण हस्तवर्षे लगे
 लीरे दृष्ये भेषां के जातः सुखी ब्रह्मपदं प्रयाति प्रसाधनाद्यैरिह मंत्रसिद्ध्या जातिः

कति तरेणो जाते योजे चर्चवा नृमृत्तुमभूचनो वैषां च दस ह्यं मनुष्यः वंदे विलगते स्वर्गं प्र
 याते नीचे सनो भास्वरे सप्तकेच सुस्मिन् जातो मानुषो जात मुखो नीचे त्रिपंचमिः संप्रयुक्तं
 नो चेष्टातो वैद्रे वात्रिको रो लोभ्ये केंद्रे नास्वरे वासतो मे योगे जतः परि तो धर्म शीलो जानीषा
 तः सप्ततेर्वत्सराणां अवले केंद्रो लोभ्ये निधने लोभ्यवर्ति ते लग्ना धिये तसं दृष्टे पाये क्वं वति
 सप्तति पंचमस्थे धरास्ते नीचे मंदे तगे रवौ सुस्मिन् जातो मनुष्यस्तु सप्तानि धनं प्रजे त
 त्ये बंधु धाम याति गदिता योगात्त्व संख्या इमे ये प्रोक्ता युवतादिभिर्मुनिगणैर्निश्चित
 योगात्स्थितात् १ हाता सप्तगुहा रति मन्सा ते यांति कीर्ति पारमेव प्रम विधौ सुत न
 समये वैवाहिके कर्मणि दोषा युराप्रोतिवगाः समस्तः शुभा शुभा मयूवनांतराः
 लग्ना ज्ञेये वा पर भाग युक्ताः शुभा शुभास्त द्विपरीत मत्यत् लग्ना दिवदूषम विवर्तः प्राः स
 र्वे वलाद्यास्त्वपरे तु पापाः प्रदीप्ति मंतो गुण कान् शुशीलः श्रीमान् शीत्या निधनं प्रयाति
 लग्ने केंद्रे शशितुते को रो वंद्रे शुभे शनौ जातस्तु वेद मुनिभिर्वर्षैः लिख्यततः सुरवं ज
 नरा शिगताः सर्वे ह्यस्म चंद्र समन्विताः स्त्रीणां तु जनने युग्म लग्न भाग्यमुपैति सः भाग्य
 योगे बुदीर्णा युर्वदंति यवता दयः तत्पृथक् पृथगे वा कुर्वरा ह मिहिरा दयः तत्र तत्र च यो
 योगस्तदिष्टमसमेतमे कदाचित्तांतयो योगः सर्वथा न भवेद्गदा जीवे स चंद्र केंद्र स्थे लो

मोक्षितेभूपतिरुत्तमः पापशुभाणां च दशा विहिते नाना शिवर्षे नैधतं प्रयाति शनैश्चरोल
गुगतः सहस्रित्वयेत चंद्रो ययमेष्टमस्यः वेदत विज्ञात लुशौ लवृत्ते जात लुमृत्तु नयते
पुवर्षेः वापेगुलेलागतेष्टमस्येमेनेतराहै मुनि वाणवर्षेः रंध्रेचरे कामगते शरांके
पापान्वितेषामृतिनेष्टकाले संध्रगोदेवगुरौ विलगते कुंभे सपापेयदिकेंद्राशौ सर्वहपु
एपयानुशास्त्रवेज्ञा जात लुषष्टा निधतं प्रयाति केन्द्रे सपापे तनु पेय्ययत्ये रंध्रेचरे लग्न
तेहिवहौ लोकांतरा प्राप्यति जात सतुं उशौल हृत्तु लपां सतनु सौरे विलगते हिगुके श
शांके उऊकलदे गगने दिनेष्टे कवी जशुके विह नं युते पुनरोचरे लो वति वर्ष वषां ल
काधिमाने विवुध रिपूये पुधेय चंद्रः परिपश्यमाने जातं तं भूमिपति धनं करोति य
स्यां लुतमं द्रूपे सते विलगते पुधमस्तुता लो वतुष्टयः परमो बुवेचराः तृतीयलाभा
रिगता लुयोगे महा पतिस्तत्रिधनं च वषां होराजन्माधिता यौ निधतं मुपागते मृत्तु
येच केन्द्रो गे जाते नरो स्मिन्नृज नयति तरपं कीर्ति विज्ञां चितं च वषां षड्र्युता यो नि
धनमभिहितं नंदकोक्ते तदिष्टं वर्षे त्रिंशो य वास्या त्वस्विलमिति खचौर्जा यते पार्थिवेंद्रः
नंदजकाय सहितः सवितानभस्यः सौरेर्विलग्न सहितो हिगुके लुग्रेऽः अस्मिन्नृयोगे जाय
मानो मनुष्यः सौणी पतिर्नैधतं मष्ट वषां जीवे विलगते पुधस्य युक्ते मीने शान्तो द्वादश

शोलगस्येयमवीलिते भुगुणा वीहिते चंद्रेस्वोच्छे रिचं हरे नृदा त्वेच्छयेत्तु गृहेयवापितु
हृदं वर्गे स्वकीयेपि वा संपूर्णः शुभवीलितः शशधरो वर्गे स्वसो म्येपि वा शत्रूणां सवलो क
नेन रहितः पापैर्युक्तेति ते रिचं हंति मुदत्तरं दिनमणिः प्राप्तेयनशंयथा अध्याये रिचं
गल्लुषो कृच्छ्रं तातलो मया मधुवृत्ता गृहीत्वा गुर्वं भरेत्स्वरश्मणि १ इति एका दशो ध्यायः ॥
हृदिंशद्विर्वाकः सप्तमामध्यायुर्योगात् तावत्कालं नियमितम्येगविशैवान्तरं तेष
चंद्रेऽर्जुनतुगे प्रद्वेकूरग्रहैः शोभनत्वे चरं द्वैः केंद्राद्विष्ये निधनं प्रयाति वर्षस्य सुयत्तु
रादुपैति वर्षं लगे मातौ रात्रिकरेण युक्ते नो मे घात्ये सुरसंख्यवर्षैः शूरांतरे लग्नगते तदी
शेयुमं स्थिते देवगुरो रिपुस्ये जातस्तु मृत्युर्न विवक्षितैः प्रयाति सा त्वहपरेः प्रदिष्टं स
भूमिजे रंध्रपतौ विलग्नैराशौ स्थिरे वायदिवाधराजे रिफे वृमे मृत्युमुपैति जातस्तद्विच
त्वारिसन्तानकैर्वा केंद्रगुरो कर्मणिसूर्यपुत्रे लज्जे चो वेदयुगैः समानैः त्वेच्छे विलग्नैति
तिनं दने च जीवेत्तु कर्मणिसूर्यपुत्रे जाते धनशो वत्सा त्वेच्छा वेदोश्चि वर्षे निधनं प्र
याति लगे श्वरे रंध्रगते सपापे केंद्राद्विष्ये यदि लो म्येच्छे चत्वारि विंशत्सामृत्युमेति
जातः पुत्रं तान्यथा शास्त्रमेतत् जन्माधिपे रंध्रगते सपापे पापान्विते लग्नपतौ रिपुस्ये व
लात्विता वाशमदगु विमुक्तौ पं वा द्विवर्षे निधनं प्रयाति मेघशशां वेतनुगे सुश्रुते सो

रात्रिजस्तचंद्रोपिषष्टाष्टमराशिपुनः शुभेति तत्तन्निहृत्स्मयत्तदृश्यः स्यादैवतिप्रसूतेति
शकेशोभनवेचराशेशुभेति ते पूरितदीतिवालः जानस्पतिः शेषमरिष्टमाशुयथाविधेति
प्रतिवेनेतेयः प्रकाशमानेगगनेऽप्रत्येयं प्रस्थिते रतिजानस्तु सो न्याशकाजीवशाशंकश्च
जस्तोम्यानिहंसाश्रमस्तदोषे जन्माधिपः केंद्रगतः शुभश्चेज्जातं शिशुरति सौम्यदृष्टः स्वा
रास्थितैः शोभनवेचरेऽदृष्टोतद्व्येविनिहंत्परिवृ लङ्गा तृतीयारिभवेत्तराहो पापेर्विमु
क्तेशुभदृष्टमाने वितथायस्यसमस्तदुष्टं तूलेयथा कायुबलस्ययोगात् सीर्षोदयस्थाः
सकलाग्रहं प्रारिष्टं हरत्यशुभं शकस्थाः २ तेंद्रुमेर्विमुक्तः शुभैस्तु दृष्टो हरत्याश्रमस्त
रिष्टं सर्वैर्ग्रहैः परिपूर्णं चंद्रो दृष्टो हरत्यशुसमस्तदोषे नयैः स्वकीयैः प्रहरेत्तद्वितीशो यथा
तथा जन्मतिदोषजालं सौम्यग्रहैरतिवलेर्विवलेश्च पापैर्लङ्गं च सौम्यमुक्तं शुभदृष्टिपुनं स
र्वापदा विरहितो भवति प्रसूतिः पूजापरं त्वलुपंथाप्रहितैर्गृहाणां ३ दकोत्पगत्पुनेः सप्त
र्षीणां मरिचिपूर्वाणां सर्वा रिष्टं नश्यति तमश्च सूर्यो दये प्रवले अजवृषभकर्किलजे रत
तिराहुः समस्तकीडाम्यः पृथिवीपतिः प्रसन्नः कृतापराधं यथागुरुषे चंद्रः शुभवर्गस्थः ती
लोपि शुभेति तो हरति रिष्टं जलमिव हंत्यति सारं दासीफलवत्फलं कथितं तन्नाष्टमवष्टा
स्थाः शशिनः सौम्याहरंति कष्टफले पुवतिजनस्य कपता ज्वालितान् यन्तं यथा नूतं पापरा
शिगते चंद्रोदयेन निरीक्षिते सौम्यग्रहाणां वर्गस्थे कृपणेन धनं यथा चंद्रादिद्वितराशौ

दादशोत्तरमेवपरमयुक्तयेवक लगतंधुपयोर्वेगसुतेतत्संयुतः शुभैर्युक्तः पापश्रेष्ठ
तुः स्यात्सप्तविंशते लगतद्विलोमेशयुतश्च वंशे रंध्रे चरे केंद्रगते सप्तम्ये दृष्टयुते वापरमायुरे
त्रिंशत्परनास्ति बले विहीनाः रंध्रे चरे भाग्यधनामयुक्ते लगाधिपे रंध्रयुते तस्यैः जातम्
तुर्विंशतिवर्षमात्रं जीवत्यसौ सोमनदृष्टियुक्ते अष्टमाधियते लगे लगे सेवलवर्जिते त्रिंश
द्वर्षाण्यसौ जीवे त्रिंशत्कृतौ व वर्तते प्रायोहि जगते चंद्रे लगे च तथैव हि पापे दिते बले ही
ने जीवत्यायुस्तथैव च गुत्स्यौ च केंद्रस्थे लगे शेषा पसंयुते प्रायोहि जगते संध्यामा
मायुः षड्विंशदेव हि लगतस्थिते वासरनायके तु पापान्तरे शत्रुगृहे विहीने षट्त्रिंशदं प
रमायुरस्य शुभैर्न दृष्टे सति सत्यमेतत् भूस्तु वंदे तनुगैश्च भक्तु केंद्राष्टमस्थान भवेयु
तोत्र जातो यदा मायुदये शिशुः स्यात् षट्त्रिंशदेति धनं प्रयाति होराशस्त्राभ्यासबलात्
संगृह्य विदुषां मुदे पारत्यक्त तस्य रक्तं वै क प्रार्मण १० इति सर्वा र्थं चिंत्य मत्तौ दशमो ध्या
यः १० लगतस्थिते देवगुरौ विशेषात् खेपनिहत्या द्विवलां सत्यैव अत्यंत सत्येयदित्यतनाथे
सौम्यास्ति ते तादृशदृष्टि मर्ते केंद्रस्थिते पापदशा विहीने सभाग्यवान् जीवति दीर्घमायुः श
रां को रंध्रनाथस्तु सौम्य देकाणसंयुतः जातः शिशुं यम्याने प्रयत्ना इत्येव शुभः जीवमा
गीवसौ म्याता मेवः केंद्रगते बली पापदृष्टे गही नश्चेत्तद्यो रिवृत्त्यभंग कृत चंद्रे पिशा
पुराशित्यो जीवशुभं विदायथा देकातो सत्यं त्वेव दुष्टं पापं हरिर्यथा शुक्ले च पदे यदि

विलग्नस्ये पापैः सर्वैः पुण्यमप्यस्य चतुर्थमसि मारणे याति पुत्रो न संशयः चंद्रलगाधिपः सूर्यः स्व
 पुत्रेण समन्वितः लग्नादष्टमराशिस्थो द्वादशांशे तिष्ठति दितः षष्ठाष्टमे पापयुते लोभ्यदृष्टिविव
 र्जिते चापौलिमे विलग्नशेषोऽशेषेति धनं कुजेत परस्परद्वेजसमन्वितो वा लगेत रांधाधिपतौ न लो
 म्ये रिफादिभे वागधिपेन युक्ते त्रयादशांशे निधनं प्रकृति केन्द्रेषु पापेषु निशः करेण लोभ्यगृहे र्वा
 दोरावर्जितेषु षष्ठाष्टमे वा यदि वा शशांशे जातः शिशुर्विशतिवर्षमात्रे निवः सहायः सर्वो काल
 गतस्य कीटाश्लिगः अष्टमाधिपतौ केन्द्रे द्वाविंशे मरांधांशे राहुः सहायः द्वादशांशे याति त्रैचाष्टमे पि
 वा देवेत्यलग्नगोहे स्मिन् द्वाविंशे मरां भवेत् पापद्वयं तस्यैतु होरा न स्थिते लोभ्ये पितृकर्मणि
 जातस्य पंचविंशे यमं वृजेत संदोदये शत्रुराशौ लोभ्ये रापौलिमो पौः षड्विंशे सप्तविंशे वा मर
 तां भवति ध्रुवं चंद्रो मरसहायस्तु सूर्यश्चाष्टमसंयुतः एकोनविंशे वा वर्षे जातो यमपुं वृजेत
 पापात्तमाष्टमार्गस्थाः लोभ्यः केन्द्रवर्हिस्थिताः अस्मिन् योगे समुत्पन्ने अष्टविंशे मृतिर्भवे
 त् जन्मरंध्रपयोर्भयो निशानाथो व्ययेगुले सप्तविंशतिवर्षे वा त्रिंशद्वर्षे पि वा मृतिः रंध्रशे
 जीवसंक्षेपापे पापति र्दिते रंध्रस्थे जन्मपे कपि अष्टविंशे मृतिर्भवेत् अष्टमाधिपतौ केन्द्रे ल
 ग्ने तु बलवन्ने त्रिंशद्वर्षाण्यसौ जीवेत् द्वाविंशे द्वाततः जन्मात् यः कश्चिदष्टमस्य अष्टमः कश्चि
 दलवान् स्वके त्रिंशद्वर्षाण्यसौ जीवेत् द्वाविंशे जातकः जन्मात् लग्नादष्टमराश्यंशे भागुपुत्रस
 मन्विते पापे बलाधिके लग्ने केन्द्रादशेषे मे तथा अन्योन्यसंगतो भूतौ लग्नस्थो पापकीर्तितो

चित्तदृष्टाः रविचंद्रौ मंगलमिः शुक्रगुरुसौरेन्दुमित्येवत्येः रविशक्रिभौमशक्रं केर्मरतां रव
 लुपंचमिर्वर्षः रवितारायुक्तः शशिजः सौम्येद्वेविनाशयति नूतं एकादशमिर्वर्षेद्विकंपिस्थि
 तं जाते लजेरविशक्तिभौमेः शुक्रगुरुसप्तमेशशरीरीराः दृष्टो न देवगुसगासप्तमिरवैर्विनश
 यति केंद्रेरविमुषिततनुः ति तिजेमंदविलोकितायुतः वर्ष चतुस्केराशुमारयति किमत्र
 गणितेन लग्नाधिपतिश्चंद्रो मरणापदस्थेपि कुक्षमतायातः शूरैः सकलैर्द्वे वर्षे द्विभि
 लुमारयति पापो विलग्नधिपतिः शक्राकुदल्पस्थितः नूरतिरीहितश्चेत् चेद्राशकस्थे यदि
 वातदोशो जातः शिशुः प्रेतपुरीं नवादैः दृष्टमभगे संयुक्तः सौम्यवेदाः पापाः सर्वयत्पजन्त
 न्यदृष्टमे राहो लगे पापयुक्तेयदृष्टे जाते मृत्युयाति पंचाष्टसंख्येः राहुः सप्तमभवने शशिसू
 र्यतिरीहितो न शुभदृष्टः दशमिद्वाभ्यां सीहते रदैर्जातं विनाशयति घटालि सिंह फलिनाथयु
 क्तेन स्मिन्विलगे सति पापदृष्टे जातो यमसप्तदशे प्रयाते वर्षे द्रष्टेन युतो न दृष्टः दीर्घो दुःपा
 पसं दृष्टो राहुदृष्टो विशेषतः जातो यमपुरं याति दिवसेः कतिपैरपि जन्त लग्नाधिपति विल
 ग्ना षष्ठाष्टमांसेषु दिनेशयुक्तौ जातो धर्मदा दशमिश्च वर्षेः प्रयाति सौम्येन युतः प्रदृष्टाः
 होराधिपतिर्द्विने पापजितो मरणा मेव विदधाति राशिं त्रिगुणं कृत्वा वर्षे मसिर्न संदेहः त
 राशिदुःखाः पुत्रसूने युक्तान् सौम्याः जातो यमपुरं याति न वने देन संशयः लग्नेष्वरेवि

मोमेदयेतद्विषये शिरोहोरात्मनी लग्नेकंदरहितः जातोयौ सौहृदप्रमेवेति मृत्युमौमः सोहोप्य
 वमेवविधे होरास्तारमगेष्टसप्तमिहमगौ दोरोगुजातः शिष्टः स्वर्गगच्छति सौम्यकेंद्ररहितो
 जीवेनवेदितः लग्नास्तारमधर्मभेषुसहितश्चंद्रकौमार्कः दिवंगच्छति चान्तकं सुरपते
 मंत्रीनवेदितः लग्नेकेंद्रमास्तरे वा बलिषे पापैः केद्वैतधने वत्रिकेण शुक्रः सूर्यः शीतगुणैक
 संस्थानाशगद्योगमेवेति जातं ४ मेवेविंशति भागः स्यात्तुं द्यात्रिंशत्करः एकविंशति
 भागस्तुहिंहेतवैलुगो वृषे चष्टमो मेवेचंद्रकुत्रयो विंशतिभागः द्वाविंशतिकुलीरेतुल
 यावेदभागः विंशतिमकरेचंद्रः कन्यायां पुष्यमाश्रकः धनुष्यष्टादशो भागोमीतेदराज
 भागयुक् ७ द्वाविंशतिर्नृपुमेतुचंद्रोप्येवमृतिपुदः येयेनिशोकराशास्तुमृत्तुभागाविवहि
 ताः ८ तावद्विंबं तरेजीतो मृत्युमेति न संशयः जन्मलग्नपयो र्यस्तुशत्रुलज्जगतः शुभः ९
 करोति मृत्युजातस्य तयोर्मिंश्रु भाग्यं रंध्रेधरास्तुदिनेशसौ राजा तस्य मृत्युसमुपैति मासा
 नृ केतुस्तुयस्मिन्नुदिते जातो मासद्वयेनैवयमंप्रयाति ११ भूपालयोगायवर्जैः प्रदिष्टरातः
 कुले जातधरातरेणः तेतिपुयोगस्तुतदन्यजाताः सद्योयमंयंति न रास्तयेवे १२ भाजुर्नभ
 स्थायदिफपदृष्टौ धरास्तुतर्हेशशिनश्चगेहे जातस्तुमृत्युसमुपैति क्षीप्रे शुभेर्न दृष्टे विपुतो
 पिचैवे लग्नेयेदं कणानि गलाहि बिहंगपशधरातः मरणाय सप्तमवर्षैः क्रूरपुताश्रु

अथ वस्तुनां प्रमाणं ॥ यत्रार्थोत्तरमिति यत्र वस्तुनार्थस्य वार्थार्थस्योत्तरं प्राप्तं सार्थोत्तरं तस्य सार्थं सार्थं
 निबुधेयं सारः प्रोक्तः ॥ १२४ ॥ अथोदाहरणं ॥ सप्त राजवर्तते अर्थो जय देवैर्देवैः ह देवः कीदृशो राजानि अथ
 नैदः निश्चयेन सार्थं विवृणोते नानंद एव ह वै एष यत्पुनश्च विसृज्य राजयादि प्रयत्नं विज्ञातः पुनः किं स्वच्छंदत
 मः साधनं तस्योक्तं विवृणोते यस्य स एव लक्षणं साह चेनानेन राज्ञा सोऽप्यतीव प्रसिद्धोऽपि वर्तमाना मनुजं
 चरोराक्षस रूपो राज्ञा युद्धे संग्रमे जितः पराभूतः अत्र जयसि हो देवा र्थं दिव प्रसिद्धं स्य वर्तकस्य राज्ञो
 यत्रार्थोत्तरं मुक्तं संप्रवत्सु पलसां प्रकृतार्थस्य सार्थोत्तरं निबुधेर्न वसरो यथा ॥ १२५ ॥
 सप्त निश्चयानंदो स्वच्छंदस्तमविक्रमः येनैतच्चरः सोऽपि युद्धे वर्तको जितः ॥ १२५ ॥ यत्र निधी
 रिता साया सारं सारं तत्कृतः ॥ निर्द्धार्यते यथा शक्तिं तत्सारं निश्चितं कथ्यते ॥ १२६ ॥ संसारे मानुष सारमा
 नुष्यकेऽपि कोली न्यं कोली न्ये धर्मित्वं धर्मित्वेऽपि सदयत् ॥ १२७ ॥
 जय करिष्वेणो पलसाणेन जायते इत्यवसरो यं ॥ १२४ ॥ अथ सारं लक्षणं साह ॥ यत्र निश्चय रिता दिति य
 त्र निश्चय साया वस्तुना यथ कृता साया स्यात् ॥ नावस्तुनः सारं निर्द्धार्यते यथ कृति यते
 सारं तत्तदनेतरं पुनर्पुनर्यथा शक्तिः साया शक्त्यनुसारेण सारं वस्तु निर्द्धार्यते तत्सारं नि
 त्तसारं नामालंकारः कथ्यते ॥ १२६ ॥ अथोदाहरणं ससार इति सुगमं

उत्तरं न प्रकृतं अर्थोत्तरं सारं पदं विधिः परं यथेष्टं भावः स
 यावत् सारं सारं विधिः सारं पदं विधिः सारं पदं विधिः सारं पदं विधिः

१ यसेवदिनेधोमेवः ६ भोगेभ्योऽग्निं केचिदत्रवदति सभोगेभ्योऽग्निं केचिद्विधोमेवः शब्दालङ्कारः एवकदाचकपमान्ममवतिरन
सहेतेयत्रतुशब्दाः परिचरितं सहेतुः सौम्यः श्रेयोभित्तुमहीतीति यथा सौकेनोन्नतिमायापे सौकेनायासयोगातिमत्ता

वा० म

२८

610

अथ श्रेयःपदमात्राहं पदेस्तेरेवेति यत्रयस्मिन्मूलकारे एकाववाक्यतैरेवपदेवीथगामिन्नेः प
देरनेकमर्थं नानाविधवाक्यवक्तिवृत्ते प्रसौ श्रेयमात्राकारेण्यते १२८ तैरेवपदेः श्रेयो
दाहरां आनंदमिति यस्यराज्ञोभपालस्योदये सो भमवाप्यसिंधुनाथः सिंधुदेशस्वामी
किलेति सत्वेवलोमगुलिच्छेदोदिका जगता ह कालमतिबहितवान् किंभूतस्यराज्ञः प्रजानां समे
पदेस्तेरेवभिन्नेवीर्यवत्त्वमेवहि अनेकमर्थं यत्रासौ श्रेयश्च्यते यथा १२८
आनंदमुत्थासयत संतापकरैरसंतापकरैश्च प्रजानां ॥ यस्योदये सो भमवत्पराज्ञो
जगता ह वेलां किल सिंधुनाथः ॥ १२८ ॥
देशात्परिचरितं सहेतुं मन्वेनोदेकमाप्नोतीत्येवमपि भवति तेनात्रार्थश्रेयोवचनयत्रशब्दावस्थितं
सहेते श्रेयस्यत्रसहेतुः सार्थश्रेयश्च्यति अत्रत्या

तादानंदमुत्थासयतः के कलाकरैर्दंडैः किं विप्रिष्टैरसंतापकरैः संतापं दुस्त्वर्चति किं संताप
करानसंतापकरास्तैवसौ संतापकरैः करैः किरातेः चतुष्टयचंद्रस्य चांगुलिच्छेदादिकां मयीदां
वसिंधुदेशाधिपसमुद्रश्रेतिकरादीनामभंगपदत्वेन सिद्धत्वे वाक्मनेकार्थं वक्ति अथमि
त्यर्थान्मयमाशयः परिचरितं पेशद्वयं पिशदैरनेकरूपमर्थमेतात्र कथनात्तेन सवीर्यश्रेयोवर्थात्
कारः वेतननुकलातिरिपभगश्रेयोवर्थात् चोपात्तकोपपनासर्थात् चकारोक्तिरिति चेन्नतत्र प्रकृतार्थ
चिनांशदानाभेको

३५ न

611

सामान्येति॥ सामान्यवनिताकपटपंडितावेश्यापरांपगनाभवेत्तस्यादातारं नायकं विना न हि कश्चिदपि
यो भवति यो दाता स एव नायकस्तान् सामान्योपि येति १४ अथ ऋगारसप्रकाशप्रद्वन्मेदद्वयमाह॥
सर्वप्रकाशमिति एषापरांपगना उद्धता सती सर्वप्रकाशमेव सर्वप्रकटमेव नायकं पतिं याति प्रकाशो रसः
अन्यस्त्रीणां प्रियसमागमः प्रद्वन्मेदभवति एव प्रद्वन्मेदगारसः १५ समासः संभोगः ऋगारसः वि
प्रलंभः ऋगारमाह पूर्वीनुराग इति पूर्वीनुरागात्मको विप्रलंभः प्रवासात्मको वि
सामान्यवनितावेश्याभवेत्कपटपंडिता॥ न हि कश्चिदपि सस्यादातारं नायकं विना॥ १४॥ सर्वप्रका
शमेवैषा याति नायकमुद्धता वाच्यः प्रद्वन्मेदकान्यस्त्रीणां प्रियसमागमः॥ १५॥ पूर्वीनुरागो मानारसः
प्रवासः करुणात्मकः॥ विप्रलंभश्चतुर्द्विस्थोत्पूर्वोत्पद्यं गुरुः॥ १६॥ स्त्रीपुंसयोर्नवालोका देवोत्प
सितरागयोः॥ ज्ञेयः पूर्वीनुरागो यमपूरुषोत्स्थो हययोदशा॥ १७॥
प्रलंभः करुणात्मको विप्रलंभः रतिविप्रलंभश्चतुर्द्विस्थोत्पूर्वोत्पद्यं विप्रलंभः॥ पूर्वोत्पद्यं गुरुः प्रवासात्मको गुरु
दित्यर्थः १६॥ अथ ऋमेलेतेषां लक्षणमाह॥ स्त्रीपुंसयोरिति स्त्रीपुंसयोर्नवालोकात् एवं नवदशाना
त एवोत्पसितरागयोः मपूरुषोत्स्थो हययोदशा वस्था अयं पूर्वीनुरागविप्रलंभः ऋगारसः॥ १७॥

अथ सामान्येन चतुर्विधा क्रियमपि पत्रे ॥ तथा अगारदसनाय कोपुत्रा पुमान् प्राक कथितस्तस्य नायकस्य पु
 त्रवरूपस्य नायिकापि चतुर्विधा भवति ता आह ॥ आनन्देति स्त्रियश्चतुर्विधा अन्तर्दासकीया परकीया पलं
 गनाचरित्रगर्जितो धर्मार्थकामयुक्तस्य स्वकीया परिणीता स्यात् अस्या अन्तर्दायास्तिस्र केवलकामिने भवे
 ति आसंलक्षणा साह ॥ १० ॥ अनुरक्तेति ॥ या अनुरक्तेन नरेण अनुरक्ता सतीया स्वयं स्वीकृता भवेति
 स अन्तर्दायते यथा दुष्कंठस्थशङ्खः शकुंतला ॥ ११ ॥ यनायका देवतागुरुसाभ्येण स्वीकृता सा स्वीयानायका स्व
 अन्तर्दावस्वकीया च परकीया पापमना ॥ त्रिवर्जितः स्वकीया स्यादन्यः केवलकामिनः ॥ १२ ॥ अनुरक्ता अनुरक्तेन
 स्वयं स्वीकृता भवेत् ॥ सान्दहेति यथा राज्ञो दुष्कंठस्थशकुंतला ॥ १३ ॥ देवतागुरुसाभ्येण स्वीकृता स्वीयनाय
 का ॥ क्षमावत्पुत्रिगंभीरप्रकृतिः सच्चरित्रधक ॥ १४ ॥ परकीयाप्यन्तर्देववाच्यमेवेति जानयोः ॥ स्वयमप्यति
 कामैकासरथैवैकाग्रियं वदेत् ॥ १५ ॥
 कीया समजं तस्मात्क्षमावती अतिगंभीरप्रकृतिः सचरित्रवत् प्रधानचरित्रवती ॥ १६ ॥ परकीयेति ॥ परकीया
 विस्त्री अन्तर्देववाच्यपरमनयोः परकीयान्दयो वाच्यमेवेति न तादृग्विशेषः कोपितयापि विशेषमाह
 एका परकीया अति कामाकुला सती स्वयमपि प्रियं वदेत् एका द्वितीया अन्तर्दा लज्जया स्वयं वदेत् पर
 कामाकुला सती सरथैव कुत्वा प्रियं वदेत् ॥ १७ ॥

अथ भिन्नपदैः श्लोकोदाहरणं ॥ कुर्वन्नेति यो राजा विनिशातेतः पुरे कोतिमेतन्ना कृत्वा राजा किं विशिष्टो
 राजा कुवलयस्य पद्मस्य वलयस्योत्प्लासकं कुर्वन् रम्या प्रधानं भोजराजस्य श्रियं लक्ष्मी हरन् यो न्यो
 पिराजा बद्धमः स निशाते प्रभाते कोतिमत्रया कृत्वा राजा ते किं विशिष्टो चेद्भमाः कुवलयैः कु
 मुदस्योत्प्लासकं विकसं कुर्वन् रम्या निवतानि मृभोजानि च सत्पथे विकसिकसं लानि ते वा सो
 भा हरन् अत्र कृष्टयति भिन्नपदं वलयस्येति रम्येति भिन्नपदं मृभोजश्रीरिति भिन्नपदं ॥ १३ ॥

कुर्वन् कुवलयोत्प्लासकं रम्या भोजश्रियं हरन् ॥ २ ॥ राजा विनिशाते कोतिमत्रया ॥ १३ ॥

एकत्रयत्रयवस्तुनामनेकेषां निबन्धनं ॥ मृत्यु कृष्णपदधानां तं वदेति समुच्चयः ॥ १३ ॥ अण

हिस्य पादकं पुरमेव निपतिः कर्णदेव नृपस्तनुः श्रीकर्णनामधेयं करीव रत्नानि जगती ॥ १३ ॥

अथ समुच्चयः ॥ नमः ॥ एकत्रेति यत्रैवर्ण्येनेकेषां वस्तुनां निबन्धनं भवति तं समुच्चयं मूलं कारं
 बुधवदेति कीदृशानां वस्तुनां मृत्यु कृष्णानां मृत्पदधानां मृत्पदधानां जीवानां ॥ मृगोदाहरणं
 अणहिलेति इह जगती श्रीरत्नानि वर्तते तानि कानि इत्याह एवमणहिस्य पत्रनेनागरी द्वितीयो रथ निपतिः
 कर्णदेव नृपस्तनुः श्रीजयसिंहदेवः रतीयः श्रीकर्णनामधेयः करीव गजः मृगोदाहरणं वस्तुनां

मा०५
३

अथाप्रकृष्टवस्तुनो निवेधनं दर्शयति ॥ ग्रामे वा स यति सुगम ॥ १३३ ॥ अथाप्रकृतप्रशंसा लक्षणमाह ॥
 प्रसेसेति यत्राप्रकृतस्याप्ययोगस्याविवक्तनः प्रशंसावर्णना क्रियते ता मप्रकृतप्रशंसा मलका
 कादं कृतधियः पेडिता आहुः कथयेति ॥ १३४ ॥ अथोदाहरणं त्वैरेविरुद्वीतीति सुगम ॥ १३५ ॥ अथैकाव
 लीलक्षणमाह पूर्वपूर्वार्थेति पूर्वपूर्वार्थेति निबन्धना नामार्थामामुत्तरोत्तरविरचनानु
 धेदेकावलीकमता कथित ॥ १३६ ॥ अथोदाहरणं ॥ देवाः रुद्रमगज इति सुगम ॥ १३७ ॥

तत्र निबन्धने पूर्वपूर्वार्थेति

ग्रामे वा सानाथको निवेधकः कोटि स्यान्नामेकपात्रेकपात्रं ॥ तिस्रो गः पारवर्य वयुसामेत सर्वे
 जावितमेव मृग्युः ॥ १३३ ॥ प्रशंसा क्रियते यत्राप्रकृतस्याविवक्तन अप्रकृतप्रशंसा तमाहुः कृतधि
 यो यथा ॥ १३६ ॥ सैरेविरुद्वीतीत्येवं च जल्प्यते ॥ भिक्षुरेकः सुखी लोके राज्ञो चैव भयोजितः ॥
 पूर्वपूर्वार्थेति निबन्धना नामार्थामामुत्तरोत्तरं ॥ अथैकावलीकमता ॥ १३६ ॥ देवास
 रुद्रमगज इति सुगम ॥ १३७ ॥

वा जस्तुतिवृत्ते निबन्धनं कृतविरचनं ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥
 अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥
 अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥
 अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥
 अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥ अथैकावलीकमता ॥

अनुमानतदुक्ते ॥ यथाध्यासाधनयोर्वचः यथा यजेता लहरी च ला च लहरी व्यापादयति ध्वंयतत्रैव पतति संततम्

615

यथा अनुमानं लक्षणमाह ॥ प्रत्यक्षादिति ॥ यत्रालंकारप्रत्यक्षासिं गतः का लत्रयवर्तिनोऽतीता नागतवर्तिमा नस्य लिङीनो अनुमेयस्य ज्ञानं भवति तदनुमानमुच्यते ॥ १३८ ॥ अतीतो दाहरणं ॥ नूनं न पृथिति ॥ नूनं नृपि न तं न पृथक् दा जन्म काले विभोः स्त्री ने मेर मिषे कां भसा अहवन् अन्यथैता सुनदी सुजनो लोकः स्नानेन क थमृद्वाति १३९ अनुमागतो दाहरणं ॥ जं भजिदिति हेतुसि अहमेव मन्ये जं जिक कु भिपूर्वस्यादिशिष्यं ज्योतिस्तथा विजं भते तया प्रकटी भवति यथा तलो दुर्जनो निशा कः उदेयाति १४० अथ वर्तमानकालो दाहरणं

प्रत्यक्षा लिङगो यत्र कालत्रितयवर्तिनः ॥ सिंजितो भवति ज्ञानमनुमानतदुच्यते ॥ १३९ ॥ नूनं नृपि न तं न पृथक् दा जन्म काले विभोः ॥ अन्यथा कथमेता सुजनः स्नानेन मृद्वाति ॥ १४० ॥ जं भजित क कु भिर्जो तस्य दोषा कुरः किं करतो विभर्ति ॥ तस्योचनमृद्वाति सा पशुधान्य ज्ञानिनो चेत्कि मयं क्षिणोति १४१

ममिच्छुः शोभाणां बघजीकृतचापसंधितं शत्रुपेयकरकोधनो धातुसंगतं वशासनधनुः संसृतं दाज्ञोस्वरः अत्रवस्तुगत्याद्याः पसवपिकवि प्राठे स्वेव तथाभिधानमिच्छुः लकोऽस्ते अन्वया वीरुना र्धमादि

मुखप्रभेति ॥ दोषाकरं अं द्रमा अस्याः स्त्रिया मुखस्य किकरतां दासता विभर्ति धरति किं वि चंद्रमा मुखप्रभया वदनकां त्या बाधिता गृहीता कंतिर्यस्य सः चेद्यदि नो तर्ह्यं चंद्रमा अज्ञानि किं क्षि णोति किं पीडयति हेतु गर्भितविशेषणमाह ॥ १४२ ॥ न्यत्रा तस्या नायकाया लोचनोऽपि यः शो भाया हृदि हरणं तेन सा पशुधानियः किलेति सत्ये सेवको भवति तस्य शत्रुसपीडयति ॥ १४१ ॥

परिसंख्या लक्षणम् ॥ यत्र साधारणमिति ॥ यत्र लंकारे किंचित्साधारणमेकत्र प्रतिपाद्यते कथ्यते अ
न्यत्र स्थाने तन्निवृत्त्यर्थं सापरिसंख्या कथ्यते ॥ १४३ ॥ अथादाहरणं ॥ यत्र वायुमिति ॥ यत्र नगरेष्वं
केवलं वायुश्चोरो वर्तते केवलं चौरा यौदसो रभसं पदां पुरस्येदं पौरं तस्येदं मणुवृद्धि यौदं च तसौ रभ
सं यौदसौ रभस्य संपदा एतावता तत्र नगरेऽश्वयश्चोराः कोपि नास्ति यत्र युवानो यौवनस्यः पुरु
रुचः विध्वजना देवविभुः किंविशिष्टवध्वजनीतकृतक्रोधात् एतावतान्यद्रयं नास्ति ॥ १४३ ॥

यत्र वायुपुरचैशः दोस्तैरभसंपदां युवान् अद्वैतक्रोधादेवविभुर्वधर्जनात् १४३ प्रष्टो यत्रो
तरव्यत्ने गृहवाप्ययवोभयं प्रष्टोत्तरंतथात्रानां संसर्गसंकरविदुः १४४ अस्मिन्नपारससार
सागरेममृतं शतं किंसजालं वनेसाधोरागद्वेषापरिदयः १४५

五

सुथप्रधोत्तररत्नसंगोद्धेतुंकारंमहा॥ प्रधोयत्रोत्तरमिति यत्रालंकारेप्रधोउत्तरंव्यक्तंप्रकटंभवतिवा ॥
गूढंभवत्यथवागूढमयंगूढव्यक्तंभवतितंप्रधोत्तरमलंकारंविदुः यत्र पूर्वप्रतिपादितानामलंकारिणं
यानांसेसंगसंयोगाएकत्रमिलितंसेकरंविदुःलंकारं१४४ अथादाहरणत्रयंरुनेदृशंयति॥
अस्मिन्पारेतिहेसाधो अस्मिन्पारेसंसारसागरेममृतांशतांकिंसमालंबनंव्यक्तंमुत्तरंरागद्वेष

तद्वदित्यर्थः १४ प्रसंगात्मस्व रूपज्ञातविवेचनप्रकारमोहबुभुक्षु
 षादिभिः कोशैर्युक्तं युक्त्यावधाततः प्रात्मानमंतस्मृद्विविच्येतं
 लं यथा १५ पंच कोशैस्तावदात्मनि स्थितं त्वपुःस्थूलशरीरं तु षादिभिर्यु
 क्तं तंडलमिव युक्तं युक्त्यावधाततः श्रवह न नात शुद्धमात्मानं तंडलमिव
 विष्वि च्याद्विवेकेन जानीयात् कथमेवं स्थूलदेहो नात्मा भूतकार्यत्वात्
 घटवत् सूक्ष्मदेहोऽपि नात्मदेहत्वात् स्थूलदेहवदित्यनुमानादिनां ते
 भ्यः कोशेभ्योभिन्नमात्मानं विविच्य जानीयादित्यर्थः ननु प्रात्मा
 सर्वगतः तर्हि किं सर्वत्र सर्वैर्न दृश्यत इत्यत्रोह सदा सर्वगतोऽप्यात्मा
 न सर्वत्रोवभास्यते बुद्धावेवोवभासेतस्वच्छेषु प्रातिविंबवत् १६ प्रात्मा

न्यमितितत्त्वादि एमोत्मानमेव धारयेत्तज्जानीयादित्यर्थः १३ ननु अ
 न्नमयादिषु कोशेषु व्याप्यतत्तन्मयतया स्थितस्य कुतो नित्यमुच्यत इत्या
 शङ्क्यो ह पंचकोशादियोगेन तत्तन्मय इव स्थितः शुद्धात्मा नीलवस्त्रा
 दियोगेन स्फटिको यथा १४ अन्नमय प्राणमय मनोमय विज्ञानम
 यो नंदमयाः पंचकोशाः प्रादिशब्देनोक्तानां पिपासादिगृहणं एते
 यो मे न मिथ्या तादात्म्येन तत्तन्मय इव स्थितः प्रात्मा शुद्धाः ननु तेषु
 वस्तु तो रंजितः वेदे पिसवा एष पुरुषोन्नरसमय इत्यादिभिः सूक्ष्म
 वस्तु दर्शनार्थमेवोपाधिस्त्वं ब्रह्म सूचयति ननु तत्त्वदृष्ट्या निर्मलस्य
 टिको नीलपीतवस्त्रादियोगेन तत्तन्मय इवाभाति वस्तु तो नाति रंजना

एकता
 मलि
 कथन

लेखा ७ दीर्घचेत्रयमादौ तत्पश्चात्तु पुगं अंते स्याद्गुरु पुगं यस्याः सा
 महलेखा २५ मधुमती सकल वसुमती विदित हित मते नगण नगण गैः
 रचय मधुमती २६ विद्वन्माला ददीष्टा यस्या मष्टौ वर्णाः विप्रामः स्याद्दे
 देवैः जौ इन्द्रा त्रयोली नाथ प्रोक्ता वृत्तिर्विद्वन्माला २७ प्रमाणिका लग
 स्थिति निर्ंतरा प्रमाणिकाष्टका दारा इयं परैरुदीरिता नगस्वरूपिणी
 हिमा २८ चित्रपदा मधितयं द्विग युक्तं पन्नग नाथ निरुक्तं सज्जनचेत
 सिवृत्तं चित्रपदाभिधत्तुं २९ माणवकः यत्र पुरस्ताद्गणः स्यात्पर
 तोऽतस्तगणः माणवकः सप्रचितः छंदसिलो गोनिहितः ३० अनु
 षुपः ८ पंचमो लो गुरु षष्ठः सप्तमस्तु समेलघुः पादे हि विषमे गश्चे ।

कौ. ४

३

श्लोकोनुष्टुपचकीर्तितः ३८ कचित्यादेतुविषमेपंचमाद्यास्त्रयोपिलाः तैकापिस
 वेगाः श्लोकेकचित्केवलपंचमः ३२ कमला ८ द्विगुणनगणसहितः सगण ३
 हसिविहितः कल्पितमतिविमलाक्षितिभवतिकमला ३३ मणिवंधः आ
 दितुसीयंपंचमकंषमथांत्यं स्यादुरुचेत् इन्द्रियवेदैश्चेद्विरतिसन्मणिवंधं
 ग्राहफली ३४ रूपामालो ग्रंकोन्मानाचर्णः यत्र स्युः सर्वदीर्घाः सर्वशेनोक्तं
 पामालो संतं तद्वत् पश्चिंश्रुतः केषामुद्धृत् २५ चंपकमाला १ प्रद्वारपंक्तिः
 स्याद्विगुणचद्वारपंक्तेरद्वारपंक्त्या यत्रविरामः साकथिताद्यैश्चंपकमा
 लोवतिविशाला ३१ सारवती चद्विगुणत्रितयंक्रमतः स्यादुरुरंगगतोऽत्र
 मतः श्रीयशवंतनृपप्रथिसारवतीकवितिः कथिता २० प्रमृत्तगतिः प

ता

दिदशमंगुरुविहितं विशिखमिति सुकविहितं मृतगतिः फणिकथितादलयनिका
 नृपविहिता ३० हंसी स्था चैहर्णमभनगणतः पश्चाद्दीर्घविपुलफणितः हंसी
 ख्याता अतिरसयतिस्तस्यां केषां न जयति मतिः ३१ सुंदरी सगणो जगणो गु
 र्भवेद्विषमे चै चरणे दशाक्षरे सभरालगुरुहराक्षरे समपादे यदि सुंदरी तदा
 ३० इंद्रवज्रा आद्यद्वयं चमकं नुरीयं चैदस्य मंदीर्घमुपांत्यमंत्यं तद्दीद्रवज्रा
 भवसंख्यवर्णे हृक्ता नृपश्रीयशवंतसिंह ४१ उपेंद्रवज्रा यदींद्रवज्रा चरणा
 द्यवर्णनरेन्द्रसर्वे लघवो भवंति उपेंद्रतुल्या मलशीलशालिन्तुपेंद्रवज्राभि
 हिता तदानीं ४२ उपजातिः उपेंद्रवज्रा चरणोपपन्नश्चेद्दिंद्रवज्रा चरण
 प्रयुक्तः स्वच्छंदविन्यासवशेन वृत्तंत दोक्तमाद्यैरुपजातिसंज्ञं ४३ रथोद्ध
 ता रान्यरो यदि गणेन संज्ञको रस्ततो लघुगुरुनिवेशितो गौडवंशतिल

621

कप्रकाशितासातदाकविकुलैरथोद्धता ४४ स्वागता रोगणो यनगणोभगणो
 यद्वोगुरुचनिहितोयदिसास्यात् स्वागतेतियशवंतनरेशस्वांगुरानयनयोन्न
 तशील ४५ दोधकवृत्तसंगररंगभुविक्षितियालिमूर्द्धसुनर्तितमूर्तिरुपाणे
 चेद्रगणवितयंगुरुयुग्मदोधकवृत्तमुशतितदानी ४६ शालिनी दीर्घावर्णाः
 पंचषष्ठात्यरोद्धावंत्योपांत्योचेद्यतिर्वेदशैलेः गौडसुत्ररुमापतेर्वशहंसप्रोक्ता
 वृत्तिः शालिनीनामधेया ४७ हरिणप्लुता १२ विद्यमेसगणवितयंलगवद्य
 समेनगणोभगणोचरः यशवंतमहीशतदोदिताकविकुलैरमलाहरिणप्लुता
 ४८ द्रुतविलंबितं नगणतोभगणोरगणस्ततोयदिभवेद्यशवंतमहीपते द्रुतवि
 लंबितमेतदुदीरितं कविवरैरभितोविदितं हितं ४९ नोटकवृत्तं स्वयशोधिकशोभि
 तभूमिपतेसगणोदिहवेदगुणैः सुमतेप्रुभनोटकवृत्तमिदंविहितंतनुतेऽतिमुदं
 हृदयेनिहितं ५० प्रमिताक्षरा सगणद्यादीहजगणोनिहितः सगणस्ततोपिसगा

८

त

एतद्द्वौदशघत्वेस्तु केतुर्भौमस्यभोग वत् प्रतिदंडं यत्सोभते नक्षत्रं संन संशयः ॥ ७ ॥ षट्
 दिनं वांधवं प्रोक्तं प्रतिदंडं विचक्षणैः स्वनाम्नानि हतं जातं संसंभुक्तिन संशयः ॥ ८ ॥
 दशादशाहता कार्या परमायुर्विभाजिता अंतर्देशादि कृत्वा विदुः स्वसर्वतः सदा
 ८। दशादशाहता यद्वापन रामहता च या युगा एतदंशाया सुविनाया सेन जायते
 ९। दशादशाहता यद्वाचोर्द्धमासा गणो भवेत् अर्द्धं द्विगुणं त्रिधुं भवेत् तदंशाफलं
 १०। समाधुवारा रामहता यद्वायत्समाहताः तन्मध्ये तदंशा तस्य विनाया सेन जाय
 ते ११। कृत्वा चोदशापि दंडं परमायुर्विभाजितं ध्रुवं समाहृतं यत्स्य तस्य स्याद्विदशा
 फलं १२। कवेरं तदंशा रेवट वर्ष सस्यं शमु च ते दशानाथ दिने रूनाशने राहोर्विद
 गताः १३। दंडो रद्वि तशौ चि स्याद्वाह अंशं रेवट वेत् दशानाथ दिने र्युक्त मिदं केतोः

यत् सर्वं फलं वदेद्दीमान्मारकादिसुखानि च । ३० । कामार्थपतिसंबंधा मुक्तौ
 परिणयं क्वचित् अक्रेन्दुलानतः कामनायस्य च दशाथवा ॥ ३१ ॥ कोणनायसा
 संबंधा दशास्वतर्दशाश्च पञ्चादीनां वदेद्जन्मसुधीर्मन्युनुसारतः । ३२ ॥ इति
 श्रीमैकनोपेसुश्लोकशतके द्वितीयः ॥ २ ॥ भानुचंद्रारार्द्धज्यमंदवित्केतुभार्गवाः
 जन्मर्क्षनवशेषे तु द्वितीये सुदृशाधिपाः ॥ १ ॥ रसदृश नगधत्पदिसमाधत्तित्त
 था अत्यद्विशैलकृत्यत्यक्कांक्रमेण कथितवर्धे ॥ २ ॥ ममुक्तं तदृशाभ्यस्तं भ
 भोगांप्रसमादिकम् ॥ गंतभोग्यं समाश्रुयद्वा भोग्यं समाहृतं ॥ ३ ॥ कृत्वा तु सावनं मु
 क्तं स्वदृशातादिना पुनः सख्योद्भूतं समाश्रयात् गतमेव न संशयः ४ । षड्विंशदिवसं
 मानुषासपुमं निशाकरः मौमः करपुगा च स्वानुबुधो मासत्रयं तथा ॥ द्वादशा
 द्वाद्विंशजीवः षष्ठाधिकदिनं तथा भ्रुमसं चतुष्कं च शनिः षड्विंशतिर्दिना ॥ ६

सैका X

यंगंधग्राहकंधाणं नासाग्रवर्तिविषयो मूत्रपाषाणादि॥ शीतस्पर्शसक्त्यश्चापः ता-
 श्चिद्विधा नित्याऽनित्याश्च॥ नित्यापरिमाणरूपाऽनित्याकार्यरूपा पुनस्त्रिविधा शरीरेन्द्रि-
 यविषयभेदात् शरीरं चरुणलोके इन्द्रियं सग्राहकं निहाय नवति विषयः स एतन्मुद्रादिः उ-
 त्तस्पर्शवतेजः नित्यमनित्यं च नित्यं परिमाणरूपं अनित्यं कार्यरूपं पुनस्त्रिविधम्॥ शरी-
 रेन्द्रियविषयभेदात् शरीरमादित्यलोके इन्द्रियं सग्राहकं चक्षुः कृष्णताम्रवृत्तिः॥ विष-
 यस्तु विधः भौमदित्योदर्याकम्भभेदात् भौमं च ह्यादिकं प्रविधनं दिव्यं विद्युदादिभूतान-
 परिणामहेतुरौदर्यम् आकम्भं सवर्णादि॥ रूपरहितस्पर्शवाचायुः सचिद्विधः नित्या-
 नित्यश्च नित्यः परिमाणरूपः अनित्यः कार्यरूपः पुनस्त्रिविधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् श-
 रीरं वायुलोके इन्द्रियं स्पर्शग्राहकं त्वक् सर्वशरीरवर्ति विषयो वृत्तादिकं पहेतुः शरीरान्तः

ऊर्ध्व
नर्कः
२

रसाधारायुक्तानि

626

संचारीवां युष्माकः स एकोपाधिभेदात् प्राणपानादिसंज्ञाजमते शब्दगुणमाकाशम् ॥
तच्चैकं विभु नित्यं च ^{सर्वविद्युत्सर्वकोमलविभुम्} अतीता देव्यवहारहेतुः कालः स चैको विभु नित्यश्च प्राच्यादिव्यवहारहे
तुः दिक् सा चैकानित्या विन्धोव आनाधिकरणमात्मा सह विधः परमात्मा जीवश्च तत्रेश
रः सर्वज्ञः परमात्मा एक एव जीवात्मा प्रतिशरीरं भिन्ना विभु नित्यश्च सुखाद्युपलब्धिसा
धनसिद्धियमनः तच्च प्रत्यात्मनियतत्वादनन्तं परिमाणरूपं नित्यं च इति नवद्रव्यनिरूपणं
इति अथ गुणः कथ्यते बहुमीत्रग्राह्यो गुणो रूपं तच्च मुक्तनीजपीतः कुरुहस्तिकपिश
चित्रभेदात् सप्तविधम् पृथिवीजलतेजोवृत्ति तत्र पृथिव्यां सप्तविधम् अभास्यं मुक्तं
ते मुक्तं भास्यं ते ज्ञेयं रसनाग्राह्यो गुणो रसः स च मधुरास्त्रलवणकटुकषयतिक्तभ
दात् षड्विधः पृथिवीजलवृत्ति तत्र पृथिव्यां षड्विधः जले मधुर एव प्राणग्राह्यो गुणो जं
पृथिवीजलवयोर्मध्ये

२
राम

द्यः सह विधः सुरभिः सुभिः पृथ्वीमाजमावति त्वग्निद्रियमाजग्राह्यगुणस्पर्शः स
 त्रिविधः शीतोष्णानुष्णाशीतभेदात् पृथिव्यतेजोवायुवृत्तिः तृतीयो शीतो जलैः उद्भूतो जसि पृथिव्यद्विकृतव्या
 अनुष्णाशीतः पृथिवीवाय्वोः रूपादिवत्तु वयं पृथिव्यां पाकं नित्यं च अन्ये पाके वा
 नित्यमनित्यं च नित्यगतं नित्यं अनित्यगतं नित्यं एकत्वादिव्यवहारसाधारणहेतुः संख्या नवद्रव्यवृत्तिः एकत्वादिव्यवहारसाधारणकारणं पश्चिमाणम् नवद्रव्यवृत्तिः तस्मिन्
 कंतु सर्वत्र नित्यमेव पानव्यवहारसाधारणकारणं पश्चिमाणम् नवद्रव्यवृत्तिः तस्मिन्
 विधम् अणुमहद्दीर्घह्रस्ववेति पृथग्व्यवहारसाधारणकारणम् पृथक् कंच सर्वद्र
 व्यवृत्तिः स नुक्तव्यवहारसाधारणहेतुः प्रयोगः सर्वद्रव्यवृत्तिः संयोगविना
 शको गुणो विभागः सर्वद्रव्यवृत्तिः परापरव्यवहारकारणोपपत्त्यापत्तौ तद्विधि

ॐ
तर्क
३

628

दिकृते कालकृते चेति दृश्येदिकृतं परत्वं समोपस्थेदिकृतं न यत्त्वं ज्येष्ठे कालकृतं परत्वं
 कनिष्ठे कालकृतं मयत्त्वं अधःपतना समवायिका मणं गुरुत्वं मृद्वी लज्जतिः
 संचना समवायायिका मणं द्रवत्वं मृद्विष्यते नो चतिः सद्दिविधम् सांसिद्ध
 कं कं नैमित्तैव सांसिद्धकं जले नैमित्तिकं पृथ्वीतेजसोः पृथिव्यां पृता हो अग्निसंयोग
 गजं द्रवत्वं तेजसि सुवर्णा हो अग्निसंयोग गजं द्रवत्वं मृद्वे नैमित्तिकं चूर्णदिवि
 जीभावकरा हेतुर्गुणस्नेहः जलमात्रवति श्रौत्राहो गुणशब्दः आकाशमा
 त्रवति सद्दिविधः धन्यात्मको वस्तीत्मकश्चेति ध्वन्यात्मको मेर्योदौ वर्णात्मकः सं
 स्कृतभाषारूपः सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानगुणो बुद्धिः सादिविधा स्मृतिरनुभवश्च संस्का
 रजन्यं ज्ञानं मृतिः तद्विन्नं ज्ञानमनुभवः सद्दिविधः यथा र्थाथ यथा तद्वति तत्प्रकार

य
 यथा र्थाथ यथा तद्वति तत्प्रकार
 कायं प्रपश्यति यथा
 ३ रामचंद्रजी
 कल्या
 यनमः

गच्छात्साणि दाने च उष्टयं गृहिणा किमर्थं दीयते ॥ यतिना साह देवा ॥ आहार दाने देह स्थित्यर्थं दीयते अतएव आ
 हार दानं मुख्यं ॥ येनाहार दाने दत्तं तेन सर्वोपपि दाना निदत्तानि ॥ तदा चोक्तं ॥ उरगनात सह श्रेण कलं नृमिदानं ॥ क
 लं करजतया त्रमेदिनी सागरात् ॥ सुरयुवति समानं कोटि ॥ अद्वानं हि नृवंति समानं ॥ अन्न दाना त्वधानं ॥ शु
 षध दानमपि दातव्यं ॥ येन रोग विह्वलितं वति तदौषध दानं रोगा विनासो ॥ सति तपो जपो संजमं च करोति ॥ पुनः कर्म
 क्षयं ॥ मोक्षं च गच्छति तपश्च तिन कारणे ॥ न जपध दानं दातव्यं ॥ तदा चोक्तं ॥ रोगिणो तेष जं देयं ॥ रोगा
 दद विनाश को दहनाशो कृतो ज्ञानं ज्ञानात् ॥ येन निर्द्विः ॥ १ ॥ दारवत्या वा सुदेवेन अपध दाने न दारकस्य
 तस्य तिन जपध दान फलेन तदधिकरणं नम ॥ कर्मोपाज्जितः ॥ अतएव केपध दानमपि श्रेष्ठं ॥ अन्नय दानमा
 धि ॥ यः एकं जीवं दत्तमः सर्वं दानं तेन द्यावति किं पुनः सर्वानां तदा चोक्तं ॥ विधेयं सर्वं दानं अतये सर्वं दत्तं
 नां यतो ॥ स्मिन्नुत्तवे जीवो निसेयोऽल्य दानतः ॥ अन्नं च ॥ याद द्याते कांचनं मेरुं ॥ नृणां वापि वसुधरां ॥ एकस्य जीवि
 तं दद्यात् ॥ कलं नृमं लवेत् ॥ १ ॥ गा दानं हिरण्य दानं नृमिदानं तद्वैवच ॥ एकस्य अवि तं दद्यात् ॥ फलेन समं लवेत् ॥ १ ॥
 अनाधैय रूपं वा च डाल योक्तव्यं ॥ लवे देवकैवर्त्तकयोश्च कदा जीवितं दद्यात् ॥ विद्वत्तयोऽपाना य दाने ददाति तद्दानं नि

630

कथं तर्हि पदार्थानुमितिकुसुमद्वयत्वात् पदार्थानुमितिकृति। अवयवमप्युक्त्यात्कानुमानं कथं प्रकरोतेत्यर्थः = एष्ट पदार्थः = ३ संज्ञा
 उक्तं वा पदार्थापत्तिरिति। व्यावहारिकः प्रपञ्चेऽपि स्यादप्युक्त्यात्कानुमितिकृतिप्रकरोतेत्यर्थः = ९
 तस्मात् १०

नन्वाकांक्षायाश्च कथं त्वेन
 त्वेन न धर्म्यत्वात् कथं
 पदानां साक्षात् दत्त
 मित्यां संकांक्षात् ज्ञेय
 कत्वेन पदानां साक्षात्
 दत्तमित्यभिप्रेत्याकां
 क्षात् लक्षणमाह। अत्र
 चेति। पदस्य पदस्य केन
 पदेन विज्ञानं पदं
 प पत्रिस्तस्य पदस्य
 तेन पदेन सममिच्छा
 हास सांक्षात् ४ =

ननु कथं त्वेन न धर्म्यत्वात् कथं
 पदानां साक्षात् दत्त
 मित्यां संकांक्षात् ज्ञेय
 कत्वेन पदानां साक्षात्
 दत्तमित्यभिप्रेत्याकां
 क्षात् लक्षणमाह। अत्र
 चेति। पदस्य पदस्य केन
 पदेन विज्ञानं पदं
 प पत्रिस्तस्य पदस्य
 तेन पदेन सममिच्छा
 हास सांक्षात् ४ =

पदसमुदायेन कथं त्वेन
 विज्ञेयत्वेन पदसमुदाये
 अत्र न तस्मात् स्यात्
 सन्निधीति। तावत्सुक्ते
 योग्यतलक्षणमाह = ३
 किं त्वेति वाक्येऽपि स्यात्
 सांक्षात् ४ =

विज्ञेयः स्वप्रकाशत्वेन न
 विज्ञेयत्वात् साक्षात् दत्तमात्रं
 ननु पदस्य न मानं स्यात्
 कत्वेऽन्यप्यपि पदं
 दुष्टे व्यतिरेकव्याप्ति
 ज्ञानादनुमितिः कथं
 स्यात् तस्याः स्वीकारादि
 ति तत्रोक्तं। अत्रापेक्षितं
 ननु कलहलक्षणं वाक्यं
 साध्यकदण्डे च द्युत्पन्न
 स्यात् पदस्य तत्र वाक्यं
 कार्यमात्रं स गदत्ताह।
 अद्युत्पन्नस्येति। संग
 तिग्रहस्यापि वाक्यार्थ
 प्रकरोतेत्येति। तावत्सुक्ते
 द्युत्पन्नस्य १० तदभा
 वात् वाक्यार्थं प्रमा
 इत्यर्थः = ३
 सांक्षात् ४ = पदेन पदजन्यज्ञान
 पदार्थस्य निजनकत्वं वाच्यं
 ॥ कत्वेन तदुक्तं पदस्य व्यतिरेकव्याप्तिः = १

631

दि १०

तत्रोक्तं

मन्त्रे

मन्त्रे

मन्त्रे

Digitized by eGangotri Kangri University

प० ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २० ॥

रूपा उद्वाहरणोपनयनिगमनरूपावा नयाहि जीवः परस्माच्चमिद्यते सच्चिदानंदलक्ष्णः ॥

गानात् परमात्मवदित्युच्यतेः परस्माच्चमिदानेतिप्रतिज्ञा सविधानंदलक्षणत्वंहेतुः॥

इदमेव लिंगमित्युच्यते यः सज्जिज्ञानं लक्षणाः सपरस्माद्विभक्तिने यथा परमात्मैत्युदाहरा

रा० अहंमस्मीति भवामि इति कृताण्यपि न भवामीत्यनभवा ज्जीवस्य सच्चिदानंदसत्त्वात् ।

नं अतो न हेत्वमिदं सत्यं जानमनं तं ब्रह्म शानंदो ब्रह्मेति वा जानादित्यादि कृत्या ब्रह्मणाः

सच्चिदानंदलक्षणत्वं श्रुतो नरेषां नासिद्धिः परं परमसत्त्वं न वेदां न स्य गोचि न तं पदार्थस्य

स्वस्मिन्सच्चिरानंदलक्षणदर्शनान्न श्रद्धं वद्वेति वद्व्यामित्रावमिति रूषते नरजोपनिषदस्य

ब्रह्मस्य शुभमानगतानपपतिमंतवा इति मन्त्रविधानात् वेदांतमहत्वात् त्वेवमा

नप्रमाणस्योकारान्न परार्थनिमित्तत्वाद्योपदेशेनोक्तमनेनायोपरि न शब्देवचनविधिः।

सिद्धं ज्ञेयमिदं ब्रह्मणो ज्ञानात् परमं तस्य ज्ञानं ब्रह्मणो ज्ञानं सन्निधानं दलत एतन्मात्रात् इष्टं तां सिद्धिं निति संकल्प

Digitized by eGangotri, Gurukul Kangri University, Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मना न हि लोपः तदुपायाभावादित्येवं कया विवेकेन तदुपायलक्षणानामपेक्षा न विद्यते । तदुपायलक्षणानामपेक्षा न विद्यते । तदुपायलक्षणानामपेक्षा न विद्यते ।

प्रसूती स्यात्तनः सत्य
 लोनुमवापि उत्पत्ति
 यत्तन्निषेधानुमवेन
 तान्प्रानन्दतमिदु
 प्रित्तिभावः ४ =
 ननु तल्लोपनिषदं पुरुषं
 यत्तन्निषेधानुमवेन
 वदन्त्येवमिति वेदेकगम्यता
 नेक्यमनुमानगम्यत्वमि
 त्याशङ्क्याभिमतकतेति = ३
 चेति = ३
 ननु पुरुषो येन सतं पुरु
 षो न स स स स स स स
 तद्वदन्त्येवमिति वेदेकगम्यता
 नेक्यमनुमानगम्यत्वमि
 त्याशङ्क्याभिमतकतेति = ३
 चेति = ३

श्रवित्सारश्चकथितः प्रथीत् साक्षाद्दर्शितो दशरथादी
 नां पुत्रपौत्रप्रपंचः तथा च वक्तुः कथनसामर्थ्याद्भूतं भविष्यं च
 कृतं सर्वं कथनसमये प्रत्यसंभवतीति वाल्मीकिविरचि
 तराभाय रागादावुक्तं एवं नाटकादिष्वपि परस्वयमनुभवं
 भक्तानां सहृदयानां चैव ननु कपटेन कायायधारिरांभि
 द्दराणां दरिद्राणां किंच सत्किंचादेशकालौ च शौचं ब्राह्मणा
 संपदः पंचैतान्चि स्तरोहन्ति तस्मान्नो हेतुवित्तरमिति मनुव
 चने कथनश्रवणरूपा र्थाभावेऽपि विस्तार इति प्रयोगो दृश्यते
 एवं ब्रह्मरोगो मानसः पुत्रो गोपतिर्नाम मानवः तस्य वंश
 स्य विस्तारं क्षमावक्तुं नरः कथमिति भविष्यपुराणस्य श्लो
 के कथनरूपार्थेऽपि विस्तार इति प्रयोगस्य दर्शनात् अथ
 वा केवलं तात्पर्यधातोर्ध्वं अत्येकमे पश्चाद्विशदयोगे वि
 स्तार इति प्रयोगो भवति स च समुदायशक्त्या विस्ताररूपा
 र्थस्य बोधकः ततो वंशशब्देन समासः तथा च वंशविस्ता
 र इति साधु प्रयोगो जायते अथ वा यथा महाभारते चक्र
 वत्परिवर्तनं गृहीत्वा पाणिना करमिति श्लोके परिवर्तन
 मित्यत्र पुंस्त्वं तड्भावश्चार्थः एवमत्रापि वंशविस्तार इ
 त्यर्थप्रयोगः एवं च कथितो वंशविस्तारो भवतेत्यनुष्ठे
 वेनिकस्य चिज्जन्मां धस्य कथनमेवाशुद्धमिति ॥ ९ ॥

निगमकल्पतरोर्गलितमित्यादि अत्र वेदनिष्ठा
 कृतादिपतितमिति वक्तव्ये गलितमित्यनुष्ठे

एकावलीद्वेपंचम्योवात्रासम्बद्धमेवश्रुतेति
वक्तव्येपिवनेत्यशुद्धमेव ॥

निगमकल्पतरुर्गलितं फलमिति श्लोके श्रीमद्भागवतस्य
महापुराणास्य वेदकल्पवृक्षस्य फलरूपत्ववर्णनेनास्य वे
दरूपत्वं प्रतिपादितं वेदशब्दः ऋगादीनामिव पुराणा
दीनामपि वाचकः तदुक्तं सामसुकोष्ठीमीशारवायांछं ।
दोग्योपनिषदि ऋग्वेदं भगवो ध्येमियजुर्वेदं सामवेदम
यर्वरां चतुर्थमिति हासपुराणां पंचमं वेदानां वेदमित्यादि
मनुः इति हासपुराणाभ्यां वेदं समुपहृह्येदिति न ह्यवेदे
न वेदस्य हंहरां भवति न ह्यपरिपूर्णास्य कनकवलयस्य च
पुराणा पूरणां युज्यते पूरणात्पुराणमिति चान्यत्र भवि
ष्यपुराणे ऋग्यजुः सामाथर्वारव्यः काव्यं रामायणांतथा ।
भारतं पंचरात्रं च वेदा इत्येव शब्दिताः पुराणानि च सर्वाणि वे
दमवानि विदो विदुः स्वतः प्रामाण्यमेतेषां नात्र किंचिद्वि
चार्यत इति पुराणादीनामपि ऋग्वेदादिव द्रष्टव्यं रुषेयत्वं ।
माध्यंदिनश्रुतावुक्तम् एवं वाग्रेस्प महतो भूतस्य निश्च
सितमेतद् ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोथर्वीगिरस इति हा
सः पुराणमित्यादि अपरार्के मत्स्यपुराणे मत्स्य उवाच
पुराणा धर्मशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् अनंतरं च
वक्रोभ्यो वेदाग्रस्य विनिर्गताः पुराणमेकमेवासीत् तस्मि
न्कालांतरेपि च त्रिवर्गसाधनं पुराणं शतकोटिप्रवित्तरं

तदर्थोत्रचतुर्लक्षे संक्षेपेण प्रदर्शितः पुराणानि दशाष्टौ च
 सांप्रतंतदिहोच्यते नाम तस्मान्प्रवक्ष्यामि शृणु ध्वमृषि
 सत्तमा इत्यादि शिवपुराणस्य वायवीयसंहितायाम्
 संक्षिप्य चतुरो वेदांश्चतुर्धा व्यभजत्प्रभुः व्यस्तवेदनया
 लोके वेदव्यास इति श्रुतः पुराणमपि संक्षिप्तं चतुर्लक्ष
 प्रमारातः अद्याप्यमर्त्यलोके तच्छतकोटिप्रवित्तरमि
 ति एवं चात्र वेदनिन्दा कृता हीनिकस्य चिद्विद्विषयस्य क
 थनमेव अत्र गलितमिति पदं शिष्यप्राप्तिव्यादिरूप
 पल्लवपरंपरयाशनैरखंडमेवावतीर्णानतश्च निपा
 तेन स्फुरितमित्यर्थकम् अत्र शब्दश्लेषेण च भागव
 तं रसं नाम भगवत्संबन्धिरसमिति ज्ञेयम् तत्पक्षे गलित
 मित्यनेन तस्य सुपाकिमत्वेनाधिकस्वादुत्वं दर्शितम्
 शास्त्रपक्षे सुनिष्यन्नार्थत्वेनाधिकस्वादुत्वमिति ज्ञे
 यम् एवं च पतितमिति वक्तव्ये गलितमित्यशुद्धमिति
 कस्यचित्प्रमतस्य कथनमेवाशुद्धम् निगमकल्पतरु
 पदोत्तरवर्तिनीयावस्थीतस्याः फलेऽन्वयः शुक्रमु
 रवादिनिपंचम्याः गलितमित्यत्रान्वयः एवं च एकाव
 स्तीद्वेपंचम्योवात्रासम्बद्धमेवेति कस्यचित्कथनमेवा
 संबद्धम् शास्त्रपक्षे यतः श्रीमद्भागवतं रसात्मकफ
 लस्वरूपमतः पिवत एवं लोके सज्जनवटपदैरहरहः
 पेपीयमानं मुदा भूयाद्भारतपंकजमित्यत्र यदीयानां

वाचाममतमयमावाभिरसमित्यादावपि ज्ञेयम् भगव
त्संबंधिरसपक्षेनुरसस्पानमेव संभवत्यतः प्राह पिवत
इति इत्थं च श्रुते निवक्तव्ये पिवतेत्यशुद्धमेवेति क
स्यचित्कथनमेवाशुद्धम्

नेमं विरिञ्चिर्न भवो न श्रीरप्यंगसंश्रया प्र
सादं लेभिरे गोपीयत त्वापविमुक्तिदात॥१॥
अत्रैकोनकारः सार्थकोदावनर्थकोस्तो नि
दाचकृता ब्रह्मादीनां देवक्यादीनाञ्च ॥०॥

अत्र त्रैलोक्यं पूर्वोक्तं मेघपरीषाकस्तु प्रसादं न विरिञ्च्यः
प्रापनभवः प्रापनश्रीरपि प्रापेत्यर्थः अथ वा गोपी
यत त्वापतद्रूपमिमं विरिञ्चादयो न लेभिरे न लेभिरे
न लेभिरे न जत्रयवशेन क्रियावृत्तिः अथ वाने मशहो
ईवाचकः तदुक्तं सिद्धांतकौमुद्यां नेम इत्यर्द्धसमः स
र्वपर्याय इति तथा च विरिञ्चादयो नेममर्द्धमपूर्णे प्र
सादं न लेभिरे न अपि तु लेभिरप्यंगोपीत्वित्यादिवा
ख्येयम् अत्रैकोनकारः सार्थकोदावनर्थकोस्त इत्यु
क्तकथनमेवानर्थकम् अत्र यशोदायाः शुद्धवात्स
ल्यभावेन परमोत्कर्षवर्गीयम् तत्र देवक्याण्येव पर्यसं
लितभावेन न शुद्धवात्सल्यभावः ब्रह्मादीनां नरा
कारपरब्रह्मरिणवात्सल्यभावः इत्यमेव प्रमोणाय
परमाकाशे प्राणा परित्यागावधिविरहासहिष्णुता

रूपेत्यादि मधुसूदनसरस्वतीभिरुक्तम् ॥ प्रादिपुराणो
च तेनेब्रह्मादयो देवावांछन्ति मदनुग्रहम् ॥ प्रयंनुता ।
सां गोपीनां प्रेमानुग्रहवांछकः भावानुरूपं सर्वत्र पा
थ्यव्यवहारान्यहम् किंनुता सुव्रजस्त्रीषु परिकीर्तय
वानि शमिति एवं च निंदा चकृते त्यादिकं कस्य चि ।

निन्दकस्य कथनमेवेति

विप्राद्विषयदुरायतादरविंदनाभपादारविं
दविमुखाच्छपचंवरिष्ठम् ॥ प्रव्रज्राह्मणा
निंदाकृता ॥ अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते
मामबुद्धयः ॥ प्रस्मादिरुद्धत्वादशुद्धोऽपि ।

॥ प्रव्रभगवद्भक्तानां माहात्म्यवर्णने भक्तिहीनानां
निन्दने च तात्पर्यम् न ब्राह्मणानिन्दने एवं पद्मपुराणो
ब्राह्मणाः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वायदिवेतरः विष्णुभ
क्तिसमायुक्तो ज्ञेयः सर्वोत्तमोत्तमः चांडालोऽपि मु
निश्चेष्टो विष्णुभक्तिपरो यदि विष्णुभक्तिविहीनस्तु
द्विजोऽपि श्वपचाधम इति क्रियायोगसारे जैमिनिं
प्रतिव्यासवाक्यम् यस्मिन्कुले द्विजश्चेष्टजायंते वै
ष्णवाजनाः उत्तमं वानुत्तमं वातकुलं मोक्षगामिचे
ति शंकराचार्यधनकात्यायनवचने च बरंहतवह
ज्वालापुंजस्यांतर्व्यवस्थितिः न शौरिचिंताविमुख
जनसंवासवैशसमिति नारदीये रुक्मांगदं प्रतिवाम

देववाक्यम् श्वपचोपिमहीपालविष्णुभक्तोद्विजाधिकः
 विष्णुभक्तिविहीनोपियतिश्वपचाधिकइति एवंचा
 त्रब्राह्मरानिंदाकृतेतिकस्यचिन्निंदकस्यकथनमेवे
 ति कृष्णरूपेण प्रादुर्भूतं मां पामराप्रव्यक्तं मन्यंत इत्य
 र्थः प्रनंत फलाया होरवलुकष्टवर्तत इत्यनुक्रोशान्द
 शयति भगवान् किं निमित्तं त्वामेव न प्रपद्यंत इत्युच्यते
 प्रव्यक्तमिति प्रव्यक्तं प्रप्रकाशं व्यक्तिमापन्नं प्रकाशं
 गतमिदानीं मन्यंते मां नित्यप्रसिद्धमीश्वरमपि संतमबु
 द्धयोऽविवेकिन इति शंकरभाष्यम् उक्ते वैपरीत्ये कारणा
 मविवेकातिरिक्तं नास्तीत्यभिप्रेत्याह प्रहोस्वल्विति ।
 भगवद्भजनस्योत्तमफलत्वेपि प्राणिनां प्रायेणान्निसृ
 त्वाभावे प्रह्मपूर्वकं निमित्तं निवेदयति किं निमित्तमि
 त्यादिना प्रप्रकाशं शरीरग्रहणात् पूर्वमिति शेषः इहा
 नीलीलाविग्रहावस्थायामित्यर्थः प्रकाशस्य नर्हिका
 दाचित्कत्वं भगवति प्राप्तं नेत्याह नित्येति कथं नर्हिसा
 दितद्वीका एवं च अस्मादिरुद्धत्वादशुद्धोपीतिकस्यचि
 त्यामरस्य कथनमेवाशुद्धमिति ॥ ॥ ॥

कउत्तमश्लोकगुराणनुवादात्पुमान्विरज्येतविना
 पशुघ्नात् अत्र वेदविहितकर्मकर्तारानिन्दाकृता अ
 र्थाद्देदानामपि नास्तिको वेदनिन्दक इत्युक्तं मनु
 ना अतएवायं भागवतस्यास्य कर्त्तृनास्तिकः

० प्रब्रभगवत्कथामाहात्म्यवर्णनंतद्विमुखानांचनिन्दनं
 कृतम्वायुपुराणेस्कन्दपुराणादौचैतद्विस्तरेणकथितं
 तत्रैवावलोकनीयम् योगेशानंकनकशृंगमयंददानी
 त्यादौ चरितंरघुनाथस्येसादावपितथैवोक्तम् ० प्रब्रवेद
 विहितेत्यादिकथनंतुकस्पचिदुष्टस्यैव यतोवेदव्यास
 स्यवेदरूपस्यास्यश्रीमद्भागवतस्यचायंनिन्दकोऽतो
 मनुवचनान्नूनमयंनास्तिकएवेति ॥ ॥ ॥

यद्वाग्विसर्गोजनताघविप्रबोयस्मिन्नतिश्लो
 कमबहवत्यपि ० ० प्रसम्बोधयंश्लोकः ॥

० प्रत्रापशब्दादियुक्तेपिवाचांप्रयोगेयस्मिन्भगवतोना
 मानिसंति सकल्मषघ्नः चित्रपदादियुक्तेपियत्रभगव
 तोनामानिनसंतिसनुनपापघ्नः लौकिकभाषायामपि
 भगवतोनामकीर्तनादिकं पापनिवर्तकमिति तदुक्तं
 मात्स्येदंष्ट्रिदंष्ट्राहतोम्लेष्टोहारमेति पुनः पुनः उक्ता
 मुक्तिमवाप्नोति किं पुनः श्रद्धयागरान्निति इत्थंचास
 म्बोधयंश्लोक इति कस्पचिदुर्जनस्य कथनमेवासम्ब

धमिति

व्यासनारदसंवादे व्यासस्यापि निंदा कृता व्यासः
 शोकानुरोऽभूत्तत्र नारदः प्रागतः पुनर्नारदेन
 बोधित इति व्यासस्तु नारायणावतारस्त
 स्य कथं शोकः संभवेत्

अत्र प्राधान्यतो भगवद्भयोऽवर्तनेन व्यासस्य शोकानु-
 रत्वं कात्वेन्येषां वार्ता नारदेन भगवद्भक्तिवर्तने प्रेरितो
 व्यासस्तद्वर्तनेन विशोकः सत्परमानन्दं प्राप्तवान्
 अतो भगवद्भक्तिः शोकनाशिनी ब्रह्मज्ञानादपि प-
 रमानन्ददायिनीति तात्पर्यम् किंच यथा महाभार-
 ते पुत्रवियोगेन व्यासस्य शोकानुरत्नवर्तनम् यथा वा-
 वाल्मीकिविरचितरामायणो रघुनाथस्य सीताविरह-
 जदुःखेन शोकानुरत्नकथनं मनुष्यदेहधारणेन त-
 द्बह्वारनटनाभिप्रायेण तद्दत्ता पित्रेयम् यथा वा-
 वाल्मीकिविरचितरघुनाथचरिते युद्धकाण्डे युद्धपरि-
 श्रान्तं चिंतया स्थितं रामं प्रत्यगस्तोपदेशो लोकानुग्रा-
 हाय एवमत्र नारदोपदेशो पिलोकशिक्षणार्थे वेत्ति ज्ञे-
 यम् एवं चात्र व्यासनिंदाकृतेति कस्यचिन्निन्दकस्य
 जन्माधस्य शठस्यैव कथनमिति ॥ • ॥ • ॥ • ॥

भस्मासुरकथायां शिवस्यापि निंदाकृता भस्मासु-
 रभयाच्छिवः कैलासं विहाय वनंगतवान् पुन-
 र्विष्णुनारदितश्चितिकस्मादपि त्रैलोक्ये भयं न
 संभवति शिवस्य यदि कश्चिद्भूयात् दत्तवराय
 भस्मासुराय दण्डं न दत्तवानिति तर्हि रावराणां
 यदत्तवराय शिवेन दण्डः कथं दत्तः यस्य क्रो-
 धले दोषः सर्वपंचभूतात्मकं जगद्भस्मीभूतं

भवति तस्य भयं कर्तुं कः समर्थः पुमान् भवेत्
 अत्र सत्त्वतनोर्विष्मोरुपासनया जीवानां श्रेयां सिनेतरे
 मां देवानामुपासनयेति विष्मोरुत्कर्षवर्णने चेति तात्पर्यम्
 तदुक्तमादिपुराणो न जानाति नरो मूढः किं देवैः
 सेवितैः सुरवम् श्वलांगूलं समाश्रित्य को हि तीर्णोऽम्बु
 धेर्जलम् येऽधमाः पापकर्मारो देवतां तरे सेवकाः
 कामिनो विष्णुविमुखा स्तेयांति नरके ध्रुवम् पतित्य
 स्कायथानार्थ्यो जारं सुरवलवेक्षया भजन्ति लोके नि
 दान्ताः प्राप्य यात्यधमां गतिं देवाश्च कर्मसचिवाः के
 वलं न हिते रताः अपराधे कृतेऽत्येवै देहद्रविणानाञ्च
 काः धैर्यैः संसेविता देवानैव ते वां सुरवंध्रवम् सदैव सूर्य
 र्ये संसेव्य पंगुरे वारुणो भवत् शिवसेवां समासाद्य क्षयं
 प्राप्य वृकासुरः वारुणो बाहुसहस्रस्य नाशं कृत्वा दवा
 पह विश्वरूपः सुरपतिं संतोष्य निधनं गतः अपराधन
 विरोधाभ्यां देवैर्नाशो हि दृश्यते विपरीतमिदं विष्माव
 भाभ्यां मुक्तिभाग् भवेदिति एवं भगवदुपासनयेव नि
 श्रेयसाधिगमो जीवानां न देवतां तरोपासनयेति हरिवं
 शोकाशीखंडे च घंटाकर्णकथाप्रसंगे स्पष्टमेवोक्तं वि
 त्तरेण तत्रैवावलोकनीयमिति महाभारते व्यासवा
 क्यम् आलोड्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः
 इदमेकं सुनिश्चयन् ध्येयो नारायणः सदेति हरिवंशे म

हादेववाक्यं हरिरेकः सदाध्येयोभवद्भिः सत्त्वसंस्थितैरि
 ति पाद्ये यत्तु नारायणं देवं ब्रह्मरुद्रादिदेवतैः समत्वेनै
 व वीक्षेत स पापराडी भवेद्भुवमिति स्कांदे शिवशास्त्रे
 धृतं द्राष्टुं भगवच्छास्त्रयोगियदिति प्रादिवा राहे ।
 जन्मान्तरसहस्रेणासमाराध्यवृषध्वजम् वैष्णवत्वं
 लभेद्भीमान् सर्वपापक्षये सतीति सत्त्वैकस्वभाव
 स्पेश्वरस्य नन्दनं दनविग्रहेऽतिशयेन सत्त्वमभिव्य
 क्तं प्रतएव तस्मिन्निरतिशयं धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्या
 दिकमस्तिकामक्रोधाऽभिमानिदेवताविग्रहे तु स
 त्वंतिरोभूतम् प्रौपाधिकं लोभप्रवृत्त्यादिकं प्रमाद
 मोहादिकं चाविर्भूतमिति महाभारतटीकायामिति नृ
 सिंहातापिन्यां रुद्रजापकशतमेकमथर्वगिरसिशिखाध्याप
 केन तत्समं प्रथर्वगिरसिशिखाध्यापकशतमेकमंत्र
 राजाध्यापकेन तत्सममित्याद्यनेकवचनानां च विद्वेभ्यो रु
 त्कर्षवर्गानेतात्पर्यमननुशिवनिन्दने निन्दतं तु सर्वथा
 परिहर्तव्यमेव तदुक्तं भगवता यो मांसमर्चयेन्नित्यमे
 कांतं भावमास्थितः विनिन्दे देवमीशानं स याति नरकं ।
 ध्रुवमिति भस्मासुरभयाच्छिवस्य पलायनं नुविषवृक्षो
 पिसंवर्द्धस्वयं छेतुमसां प्रतमिति न्यायेन एवं श्रीभगव
 तः कृष्णस्य कालयवनात्पलायनादावपि बोध्यम् कै
 लासोत्पादने दत्तवरायरावराण्यशिवेन यो दरोडा दत्तः

सतुरावरास्यहितायैवेति ततः प्रीतो महादेवः शैलाग्नेवि
 स्थितं प्रभुः मुक्ताचास्यभुजान् रामः प्राहवाक्यं दशानन
 म् प्रीतोऽस्मिन् वीरस्येत्यादिवाल्मीकिरचितरामचरित्र
 स्योत्तरकाशेऽस्य ह्यमुक्तम् अथवा भस्मासुरभयात्पला
 यनं रावरास्यदराडदानमिति स्वतंत्रेऽस्य नियोगपर्यनु
 योगानर्हस्य महादेवस्य इच्छेन्नियामिकेति बोध्यम्
 इत्थं च भस्मासुरकथायामित्यादिकथनं कस्यचिन्म
 हामूर्खस्यैवेति ज्ञेयम् ॥

वाराणासुरकथायामपिशंकरस्य निंदाकृता
 कृष्णेन शंकरः पराजित इति कोपिशंकरं
 पराजितं समर्थो नास्ति

अत्र श्रीकृष्णात् शंकरपराजयवर्णनं एवं वाल्मीकिरा
 मायरास्यवालकाशेऽतदनुदेवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म
 पितामहं शितिकराठस्य विष्णोश्च वलावलनिरीक्षया
 अत्रिप्रायं तु विज्ञाय स देवानां पितामहः विरोधं जनया
 मास तयोः सत्यवतां वरविरोधे तु महायुद्धमभवत् त्रिमहर्ष
 राम शितिकंठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः तदानु
 जंभितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् हुंकारेण राम महादेवसं
 भितोऽथ त्रिलोचनः देवैस्तदा समागम्य स र्षिसंघैः स
 चारणैः याचितो प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ जंभितं
 तदनुर्हृष्टा शैवं विष्णुपराक्रमैः अधिकं मे निरेविष्णु

देवाः सर्विगरास्तथेत्यादिभिः समरेशंकराद्विष्णोरा
धिक्यवर्गानमस्तेवेति एवं महाभारतस्य शान्तिपर्वरापि
स्यंच वाराणसुरकथायामित्यादिकथनं त्वज्ञानमूलकमेवेति

गृहस्थानामपि निंदाकृताकपोतगुरुकरणाकथा
यां गृहस्थाश्रमोऽश्रेष्ठ इति यथानदीनदाः सर्वे सा
गरेयांति संस्थितिम् तथैवाश्रमिणाः सर्वे गृहस्थे
यांति संस्थितिम् श्रेष्ठ एव गृहस्थाश्रमो व्यवहा
रेऽतोऽश्रेष्ठ इति कथनं यत्तस्मिन् गीतमेव ॥

प्राश्रमांतरसाध्यं ज्ञानं गृहस्थेन साधयितुं शक्यं न गृहस्थे
न साध्यं यज्ञादिकं प्राश्रमांतरेऽप्यस्तीति कृत्स्नो धर्मो गार्ह
स्थे एव प्राप्यते संन्यासिनां गृहस्थ गृहे विहितं भोजनादि
कं गृहस्थः स्वात्मानमन्यांश्च पित्रादीन् तारयति यतींश्च
पुद्गमाति यतिस्त्वात्मानमेव तारयति न पित्रादीन् पोषरां
च स्वस्यापि न करोति भिक्षोपजीवित्वादतो गार्हस्थ्यमेव
श्रेष्ठमिति महाभारतादावुक्तम् सर्वाश्रमानुपादाय स्वाश्र
मेणाकलत्रवान् व्यसनार्णवमत्येति जलया नैर्यथार्ण
वमित्यादिवाक्यैः श्रीमद्भागवते च परंचतत्र गृहासक्ति
र्न कार्य्याकपोतगुरुकरणाकथायाः गृहासक्तिस्तिर
श्चामप्यनर्थहेतुर्मनुष्यस्य त्वतिनिंदितेति तात्पर्यमि
ति इत्थंच गृहस्थानामपि निंदाकृतेत्यादिकं कस्यचि
द्भिक्षुक्षपरास्यवान्ताशिनः कथनमसंबद्धम् ॥ ० ॥

कृष्णमस्यापि निदाकृता रासमराडलचरलीला
 कथायाम् परस्त्रीभिर्लीलांकृतवान् कृष्णमग्न
 दारादृष्ट्वांश्चेति >प्रदत्तानामुपादानं हिंसाचेवा
 विधानतः परदारोपसेवा च शरीरं त्रिविधं स्मृतं
 पापमिति शेषः नाग्निं मुखेनोपधमेन्नग्नां
 नेक्षेत च स्त्रियमित्याह भगवान्मनुः >प्रस्मा
 द्विरोधा ल्लोक विरोधाच्च प्रमत्तगीतमेतत् ।

रासलीलावर्णनम् ब्रह्मवैवर्ते जर्गसंहितायां पद्मपुरा
 रो >प्रादिपुरारो विष्णुपुरारो हरिवंशे >प्रादि वाराहे बृह
 होतमीयतंत्रे गोरीतंत्रे >अग्निपुरारो विष्णुतंत्रे गोपाल
 तापिन्यां ब्रह्मसंहितायां कृष्णयामले विष्णुयामले त
 थान्येष्वाख्यग्रंथेष्वस्ति तथामधुसूदनसरस्वतीकृतभ
 गवद्भक्तिरसायने >प्राचार्यकृतप्रबोधसुधाकरे माधव
 पुरीविष्णुपुरीप्रभृतिग्रंथेषु तथा गीतगोविंदप्रभृति
 काव्येषु मुरारिनाटकादिषु तथा धर्मशास्त्रनिबंधेषु क
 मदीपिकादिमंत्रशास्त्रग्रंथेष्वस्त्येव किंच शंकराचा
 र्यैः गोपीमराडलगोष्ठीभेदमिति गोविंदाष्टके गोपीनां
 मंडलं समूहस्तेन सह गोष्ठीभेदः कीडाविशेषो यस्य स
 तथोक्तस्तं रासक्रीडारतमित्यर्थ इति नट्टीकाकारेण च
 रासलीलावर्णिता एवं तत्रैव स्नानव्याकुलयोषिदस्त्र
 मुपादायागमदीपस्तुं व्यादित्संतीर्य दिग्बत्वा उपादा

तुमुपकर्षेतमिति स्नानार्थजलक्रीडार्थव्याकुलाः सं
 भ्राता योषितस्तासां वस्त्रमुपादाय स्वीकृत्य अग्रं वृक्षं ।
 अग्रवृक्षवत्लीला कंदवृक्षमधिरूढमुच्यत इत्या
 गमवचनात् कीदृग्विधमित्याह दिग्बस्त्रा इति दिगं व
 राः अतएव वस्त्रं व्यादित्संतीः विशेषेणादानुमिच्छं
 तीः ता योषितः उपसमीपे आकर्षेतं स्वनिकटमान
 यंतमित्यनेन चीरलीलातैः प्रतिपादितैवेति स्मृति
 कारोक्तपरदारोपसेवनादिकं मनुष्यारां पापावहं न
 तु देवानां तदुक्तं महाभारततात्पर्यविनिर्णये ननु वेद
 विरुद्धेयमेकस्या बहुभर्ता नैकस्येव हवो नैकादौ
 पती इति च श्रुती नैकस्येव हवस्सहपतय इति तस्मा
 न्नैकादौ पती विंदते इति च विशेषः अग्नीन्यं च क्रमा
 त्प्राप्य हव्यमेति मनुष्यतां अग्नयस्त्वग्निरर्कः दत्ता पु
 रुषो योषिदित्यपि अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्य
 मुपतिष्ठते प्रादित्याज्जायते वृष्टिर्दृष्टेरन्नंततः प्रजा
 द्रोणो वह्निश्चतुष्को स्या योषिदग्नेरभावतः अग्निव
 यो स्थितासीता भूत्या पित्रो रभावतः अग्निद्वयो स्थिता दे
 वानस्पृशंति क्षितिं हि ते देवजाः पार्थसाद्रया भूद्युम
 रापग्निवर्जिताः एकाग्निजातो च सुतो दुपदस्य सुराधि
 को सर्वे सर्वात्मका देवा विराजो वयवायतः सर्वे एव स
 माः सर्वे नन्ता इति हि वेदगीः न ते धाव्यमिचरोस्ति न चे

तस्यैयमौकथं पितापुत्रौसतीकुंतीमुपेयातां सुरोत्तमौ ।
 द्रौपदीदेवजां पार्थादेवजायदिभुंजते न तेष्वा मत्रदोषो
 स्ति देवा एव हि ते स्वयम् श्रयते न हि वै देवान्यायंगच्छति
 सर्वथा तस्माद्यज्ञैर्देवभावं प्रार्थयित निरेनसं एतद्देवा
 हिके व्यासो नानारव्यानोपवृंहसौः दर्शयाभासलोका
 नां संशयस्यापनुत्तय इति एवमात्मज्ञानिनः पापकर्म
 न लगति तदुक्तं वेदे तद्यथा पुष्करपलाशग्रापो न श्लि
 ष्यते एवमेवैवं विदि पापकर्म न श्लिष्यते न कर्मणां लि
 प्यते पापकेन तत्सु कृतदुष्कृते विधुनुते एतद्देवावनतप
 निकिमहंसाधुनाऽकरवं किमहं पापमकरवमिति ए
 वं मद्भक्तो बानपेक्षक इत्यादिकथनाद्भगवद्भक्तोपिवि
 धिनिषेधातीत इति इत्थंच यदि देवादीनामपि व्यभि
 चारादिकं कर्म न दोषावहं किमुत पुनः श्रीकृष्णस्य प
 रब्रह्मणाः सकलदेवानामादिकारणस्य व्यभिचारशं
 केति ज्ञेयम् एवं शंकरस्य वृषभपृष्ठग्राहो हराम् प्रे
 तेः सहसंवासः शवशयने युक्तीडनम् शवदाहभस्म
 नांगेषु धारणम् मनुष्यकपालमालापरिधानम् ख
 द्वांगधारणमित्यादि यत्कंदपुराणादिषु वर्णितं वा
 लातपः प्रेतधूमो वर्ज्यं भिन्नं तथा सनम् सविनाशं ब्रज
 त्याश्रुसूचकोऽशुचिरेव चेत्यादि मनुवचनविरोधात्
 स्यापि न वप्रमत्तस्य महामूर्खस्य मते प्रमत्तगीतं स्या

दितिकिवहुना

प्राप्तकामोयदुपतिः कृतवानैजुगुप्सितमकि
मभिप्रायसतनः संशयं छिंधिसुव्रतः प्रत्रापि
कृष्णस्य निंदा कृता सर्वज्ञः कृष्णः कदाचिज्जु
गुप्सितं कर्म न कुर्यात्

अत्र शिक्षा नां चेतसस्तु धिर्धर्मप्राप्ता रापमश्रुते शकुंतला
भीष्मानंदुष्यंतस्य मनोयथेति महाभारतनात्यर्थविनि
र्णयोक्त दिशायदि शिक्षा नां मनोप्यसन्मार्गिनोऽभिनि
विशते तदा परमेश्वरस्य श्रीकृष्णस्य निंद्यकर्म संभावना
तु ह्यपात्तेवेति शास्त्रतत्त्वविदो राज्ञश्च सिद्धान्त एव परं
चतत्रत्यानामनवहितानां केषांचिच्छंशयापनुत्तये प्राप्त
काम इत्यादि नाराज्ञः प्रह्मः अतएव न इति बहुत्व कथन
मन्दीयप्रह्मानुरोधेनैवोत्तरयति श्रीवादरायणाः कर्मा
दिपारतंत्र्यरहितानां समर्थानां धर्मव्यतिक्रमो यो दृष्टः
तथा तेषां निर्भयत्वं च यद्दृष्टं तच्चेत्ते जीयसांप्रत्यवायाय न
भवति यथाऽग्नेः सर्वभुक्तं नोऽपावित्राय धर्मव्यतिक्र
मादिमयमीश्वराचरितमसमर्थो निश्चयेन कदाचिदपि
एकांशो नापि मनसापि नाचरेत् प्राचरन् लोकद्वयदुः
खित्वादि प्रकारेणानुपतिः अनीश्वरो मौख्यात्कालकूट
विषमक्षरो सद्यो नश्येदेव नेश्वरः ईश्वरस्तु प्रत्युतरेष्वर्थ
विशेषप्रकाशादिना शोभते यथानीलकरावृत्तादिना ।

असमर्थः

नहोदेवः बुद्धिनिष्ठोऽप्यसाराणामाज्ञाप्रमाणात्वेग्राह्या
 ननेवाभाचरितं कुत्रचित्तदाज्ञानुसारेण दाचरितमपि
 ग्रहणं राभावेन कर्मभिरलेपादतो निरहंकारिणां न पु
 रीयाचरितो नाऽर्थः न वा पापाचरितेनाऽनर्थः यदि निरहं
 कारतामात्रेणैव पुराय पापसम्यक्कर्माभावादनर्थाभाव
 तर्हि परमेश्वरस्य सर्वेषां जीवानां नियन्तुः श्रीकृष्णस्य
 कुतोऽनर्थशंकापीत्यादिज्ञेयमवमिदस्य ज्ञानं पुत्राना
 शयाभासकोशिकः नेनैव वाधिरेव ह्यहस्यास्तास्तप
 सोचलादिति महाभारततात्पर्यविनिर्णयेऽप्युक्तम्
 एवं च अत्रापि कृष्णस्य निंदाकृतेति कस्यचित्तमहापा

मस्यैवोक्तिरिति ज्ञेयम्

सुभद्राहरणकथायां कृष्णमार्जुनसुभद्राणां
 निन्दैव कृता कृष्णः कपटरूपिणामर्जुनं महा
 त्मात्मीतिकथितवानिति अर्जुनः कपटरूपं
 कृतवानिति सुभद्रापि निन्दितं कर्म कृतवतीति

इयमेव कथा त्वतिविस्तृता महाभारतस्यादिपर्वरापस्ति
 तत्रापि कृष्णादीनां निंदावृत्ताऽतो महाभारतं न व्यास
 कृतमिति त्वयोन्मतेन वाच्यम् तत्र कथायां तात्पर्यं ति
 दं ज्ञेयमनज्ञातीनां वचः प्रेक्ष्यं वरे श्रेयस्युपागते इतीव कृ
 ष्णो विजयं स्वस्वसारमहारयदिति अर्जुनस्य मानुल
 कान्यापरिरायनंतु आयाहीं उपयिभिरीक्षितेभिर्यज्ञ

लि=

मिमंनोभागधेयं जुषस्व तस्मां जहुर्मानुके स्येव बोधाभागे
 ते पैतृष्वसेयीव पामिवेति मंत्रलिंगान् बोधापत्यं मानु
 लीयं यथाभागः पितृष्वसुः पुत्रस्येवं वपां नेशं जुषस्वेदं
 तृधिर्जगाविति

इंद्रस्यापि गोवर्द्धनो हररा कथायां नि
 दाकृता इंद्रो लज्जितो बभूवेति ॥

इयं गोवर्द्धनो हररारूपा कथानुबिष्णुपुरारोपाद्रोत्तररव
 रोडे गोपालनापिन्या हरिवंशपुरारणादावपि वरिता गोविं
 दोगोविदां पतिरित्यस्य व्याख्यायामाचार्यैः प्रहं किले
 द्रो देवानां त्वंगवामिंद्रतां गतः गोविंद इति लोकास्त्वां स्तो
 त्र्यति भुवि शाश्वतमित्युक्तम् प्रमेयात्मा महाद्रिधृगित्य
 स्य व्याख्याने च महान्तमद्रिं गोवर्द्धनं गोरक्षरोधतवानि
 ति महाद्रिधृक् इति तैरेव प्रतिपादितम् किंच शंकराचार्यै
 र्गोविंदाष्टके गोपालं प्रभुलीलाविग्रहगोपालं कुलगो
 पालं गोपीखेलनगोवर्द्धनधृतलीलालितगोपालमि
 त्यनेन गोवर्द्धनो हररालीलावर्तिता गोपीभिः सह विह
 रान्तदर्थं वनं प्राप्ते वृष्टिभूय निवारसाय गोवर्द्धनगिरेर्धृ
 तिरकारिसेवलीलातस्मात्प्रयत्नसाध्यत्वान्नयालीलया
 लालिताः पालिता गोपाला येन सतथोक्तस्तमिति तद्वी
 कायां च प्रतिपादितम् इत्थं चेंद्रस्यात्र निंदाकृतेति सर्वत्रै
 व त्वया बुद्धिभूयेन वक्तव्यमिति

अष्टाशीतिसहस्राणाम् श्रीरागा महात्मनां
निर्देवकृतासमाहोस्यानकथायाम् तेषाम्
ध्ये एकोपिपरिक्षितं समाधानं समर्थेनेति

महाभारतादौ सर्वेष्वपि पुराणेषु सूतशौनकसंवादो व
र्तते तथापि त्वया दुष्टेन कथ्यं शौनकादीनाम् श्रीरागाम्
त्रिनिर्देवकृता तेषामध्ये एकोपि न पुराणादीनां ज्ञाता य
तः सूत एव पुराणावक्तृत्वेन तैरुपरीकृत इति वस्तुतः प्रकृ
तेश्रीशुकदेवस्य माहात्म्यवर्णने तात्पर्यं न तु मुनीनां
निंदायामिति इत्थं चात्र मुनीनां निर्देवकृतेनिकस्य चि
त्प्रमत्तस्य प्रत्यपनमेवेति ज्ञेयम्

ब्रह्मणोऽपि वत्सहराहंसावतराकथायां निर्दे
वकृताऽप्रज्ञानी ब्रह्मेति ततः पुष्करतः सृष्टस्सर्व
ज्ञो मूर्तिमान्प्रभुः ब्रह्मावेदमयस्साक्षात्प्रजापति
रनुजम इति महाभारतविरोधात्प्रमत्तगीतमेतत् ।

ब्रह्मा रूपवतीं पुत्रीं संध्याख्यां द्यौवतीं ततः पुत्रीमु
पाहूय समाहितं पुनः पुनः ततो निव्रीडिता संध्यामगी
जाता ततः परं रेमे विधिर्मगो भूत्वा तं ददर्श ततो हरः ततः
पिनाकमाकृष्य विधिं हंतुं दुरोधं मूरभसेन शरं तस्मिन्मु
मोच सशरस्ततः प्रविवेश विधेर्देहं निर्गतश्च स देहतः त
तस्तद्रभसेनैव निहतः स चतुर्मुख इति शिवरहस्ये स्कंद
पुराणादौ च वर्णितम् तथापि ब्रह्मावेदमयः साक्षादिति

महाभारतविरोधात्प्रमत्तगीतमेतदितित्वयावद्विभूष्ये
नक्तव्यमिति ननु तत्र महादेवो दुर्दृष्टान् ब्रह्मादीनि त्येव
शिक्षयति किमुतान्यानि तितास्यं सचमत्रापि देवादी
नामपि दर्पदलनं भगवता कृतमन्येषां कावार्तेति ज्ञेयम्
किंच त्रिपुरासुरवधे महादेवरयस्य ब्रह्मासारधिः सो
मसूर्यैरिषचक्रे इत्यादि शिवपुराणां दैवसिंहेन तत्रापि
ब्रह्मादीनां निदैवात्र कृताऽतः प्रमत्तगीतमेतदितित्व

याभरोडनक्तव्यमिति

धर्मचार्ये च कामे च मोक्षे च भारतर्षभ यदि हा
सितदन्त्रयन्नेहास्ति न कुत्रचित् महाभार
तादिरुद्धं यत्तन् व्यासप्रोक्तमिति महाभार
ते इदं नु भागवतं महाभारतादिरुद्धमेवास्ति
तस्मात्प्रमत्तगीतमेव

श्रीमद्वाल्मीकिविरचितरघुनाथचरितेन द्रामवाराभि
हृतं पपातरक्षः शिरःपर्वतसन्निकाशम्बभञ्जचर्गाग्रह
गोपुराणि प्राकारमुच्चैः तमयातयञ्चेत्यादि नारायणकुम्भ
कर्णवधोक्तः महाभारते नु तं ब्रह्मास्त्रेण सोमि त्रिर्ददरा
द्विवरोपमम् सपपात महावीर्यो दिव्यास्त्राभिहतो रसो
तदृष्ट्वा वृत्रसंकाशं कुम्भकर्णो तरस्विनं गतामुपतितं भू
मौ राक्षसाः प्राद्रन् भयादित्यादिना लक्ष्मणाकुम्भकर्ण
वधो वर्णित इति इत्येव वाल्मीकिनिर्मितशामायणम्

विभारतादिरुद्धमेव तस्मात्प्रमत्तगीतमेवेति त्वयानि
 रयगाभिना वक्तव्यम् एवं मार्कंडेयपुराणोपस्थिविशो
 धाराणामराडा^{नो}मुपरिघरापतनस्तसाकथाकथिता
 महाभारते तु सानास्ति तत्रापि त्वया धूर्तेन वक्तव्यं भा
 रतविरुद्धं मार्कंडेयपुराणमनोनव्यासकृतं किंतु प्रम
 त्तगीतमेवेति एवं काशीखराडादिष्वपि ज्ञेयमिति ।

वंदेमहापुरुषते चरणारविंदमृद्यां मूर्ध्ना नम
 स्य विप्रावदंति खं वैनाभिं सोमसूर्यौ च नेत्रे दि
 श्वाः श्रोत्रे यस्य पादौ क्षितिश्च ध्यातव्योऽसौ
 सर्वभूतान्तरात्मा ॥१॥ यद्वाचानभ्युदितं येन वा
 गभ्युद्यते तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते
 ॥२॥ यन्मनसानमनुते येनाहुर्मनोमतम् तदे
 व ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासत इत्यादिभ्यः
 श्रुतिभ्यो विरुद्धं चरणारविंदवंदनादिकमेवातो
 ऽकथनीयमश्रवणीयञ्चेदं प्रमत्तगीतं भागवतम्

एकोपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभ्येन
 नृत्यः दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भ
 वीयेति महाभारते नत्वा कृष्णपदं देवमूर्चुर्गङ्गादयागिरे
 ति मार्गसंहितायां नमस्करोति मूर्झयवाचा सौति निरंत
 रमिति वायुपुराणे यस्यादपंकजगतामचलां च भक्तिं वा
 चंतीति पुराणादिषु ओं नमो विश्वस्तुपाय विश्वस्थितं

ते हेतव इत्यादि तापनीयश्रुतिषु पाप्मे तपस्तप्त्यानरोघोर
 मररोपनियतेन्द्रियः यत्फलं समवाप्नोति तं न त्वागरुडध्व
 जमिति ब्रह्मवैवर्ते शरणागत रक्षणेन हृत्तं हरिमीशं प्रणा
 मंति ये नराः न पतन्ति भवां बुधोः स्फुटं पतितानुद्धरति स्म ता
 न साविनि नारसिंहे श्रीयमोक्तो तस्यैव नारसिंहस्य विष्णो र
 मिततेजसः प्रणामं येऽपि कुर्वन्ति ते व्यामपिन मोनम इति वि
 ह्मुपराणो पादपद्मं प्रणामतीत्यादि च पदनखनि विष्टमू
 र्तिभिरिति मन्दसदनसरस्वती एवं वा मनस्य विष्णोश्चर
 णारविन्दवन्दनं पुराणादिषु प्रसिद्धं एवं गोविंदाष्टकेशं क
 राचार्यैरासक्रीडायां देवगणैः श्रीकृष्णस्य चरणावन्दनं क
 नमिति तद्दीक्षायां च वृंदावनभुवि वृंदारकगणवृंदाराधितवं
 देहं कुंदाभामलमंदसेमरसुधानंदं सुहृदानंदं वंधाशेषम
 हामुनिमानसवंधानंदपदद्वंद्वं वंधाशेषगुणाब्धिं प्रणाम
 तगोविंदं परमानंदमिति वृंदावनभुवि वृंदाररायप्रदेशे रा
 सक्रीडायां संप्रवृत्तायां वंधाश्रितेऽशेषामहामुनयश्रिते
 वंधाशेषमहामुनयो नारदाद्यास्तेषां मानसेन हृदयेन वंधं
 धेयमानंदपदद्वंद्वं यस्य स तथोक्त इति एवं श्रीरामा
 नंदसरस्वतीभिरपि सीतारामपदद्वंद्वमहं दानंदसाध
 नमूनमामियद्रजोयोगात्माधारोऽपि सुखगत इति तद्व
 र्णितं इत्थं च यदा चानभ्युदितमित्यादि श्रुतिविरुद्धं
 चरणागारविंदवन्दनमित्यादिकं कस्यचिद्विदितस्य

कारागारार्हस्यप्रलपनमिति ॥

पूर्वापरविरुद्धमप्यस्ति नृसिंहेन प्रह्लादाय
वरोदत एकविंशतिपित्राद्यास्तवमोक्षंग ।
चक्षुः पुनस्तु म्रमन्ते न तावेवरावराकुंभ
करोति वभूवतुः पुनस्तावेव शिशुपालदन्तव ।
कौवभूवतुरिति च विरुद्धमेव ॥ ॥ ॥

प्रत्रहेनृसिंहमेपितानवतेजोऽविद्वान्भातहेति मृबादृष्टिः
सन्त्वां प्रनिदत्तस्मात्सः पूयेतश्मं वरं वरो इति प्रह्लादे
नोक्तं भगवता तु हेवत्सते पिता एकविंशतिपितृभिः सह
पूतः यतो यस्य कुले त्वं साधुर्जातः किंच हे प्रह्लाद यत्र य
त्र मद्रक्ता वसन्ति ते कीकटा अपि देशाः शुद्धा भवन्तीत्यु
क्तम् हिरण्यकशिपोर्मुक्तिस्तु भागवते नोक्ता श्रीविष्णु
पुराणे च हिरण्यकशिपुत्वे चरावरात्वे च विष्णुना हत्वा
पनिहतो भोगानप्राप्या नमरैरपि नालभत त्रचैवेह सा
युज्यं सकथं पुनः संप्राप्तः शिशुपालत्वे सायुज्यं शाश्व
तेहरावित्येवोक्तम् इत्थं च पूर्वापरविरुद्धमप्यस्तीति क
स्यचिद्देवानां प्रियस्य कथनमेवेति

भवान्कल्पविकल्पेषु न विमुक्त्यति कर्हि चिदिनि
ब्रह्मरो वरोदतो नारायणे न पुनरुक्तं ब्रह्मामो
हितो भूत्वा वत्सहरां कृतवानिति विरुद्ध
मेव कथनम् ॥

ब्रह्मराः स्वकन्याभिगममस्तपोमोहः पूर्वकल्पेन त्रैकाभू
 तन्मनुचतुःश्लोकीभागदत्तोपदेशानंतरमपियनुकृष्टा
 ३ वतारे ब्रह्मसंमोहनं तनुभगवत्कृपाविलसितमेवे
 तिनविरुद्धकथनम्

कृष्णो नगनावाणासुरमातरं न दृष्टवान् पुनरुक्तं प्र
 मत्तेन चीरलीलां कृतवानिति विरुद्धमेव ॥ ॥

श्रीरामचंद्रस्ताडकास्त्रीं जघान मूर्ध्नि राखारावराभगि
 नीं राक्षसीस्त्रीं न जघाना तस्तत्रापि प्रमत्तकथनमेव वा
 च्यम् किंच हरिवंशपुराणे कृष्णस्यैकस्य तद्रूपदर्श
 नस्यार्धमागताः प्रतर्धानमुपागम्य तस्मात्सा वाससी पु
 नः प्रमुखे वासुदेवस्य दिग्वासाकोटवीस्थितेति विष्णुपु
 रारणे नगनादैतेयविद्याभूत्कोटवीपुरतो हरेरिति श्रीमद्वा
 गवतोक्तकोटराएव कोटवीतितत्र प्रसिद्धा एवं च तत्रा
 पीयंकथावर्तते अथ वा तुष्यतु दुर्जन इति न्यायेन उप
 नीयगुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् वेदमध्यापये
 देनं शौचाचारं श्रिशिक्षयेदिति उपनीय शौचाचारं श्र
 शिक्षयेदित्यनेन प्रागुपनयनात्कामचारोदशिति इति
 मिताक्षरायामुक्तम् एवं चात्र न कश्चिद्विरोध इति ॥

भस्मासुरकथायां शिवस्य निर्दोषकृत्वा पु
 नर्विषयानकथायां भवनेव विहन्वा दीना
 मीश्वर इति विरुद्धमेव

भस्मासुरकथायां शिवस्य निदानकृतेति पूर्वमेवोक्तम् विद-
 पानकथायां तु शिवस्य स्तुतिरेव कृतेति न विरोधः महाभार-
 तरीकायामुक्तम् नन्वत्रानर्थको युष्मादिप्रलापो भूयान् ह
 उपने कशिकनीत्यादिश्चाधर्मे प्रवर्तकोऽपि ग्रन्थोऽस्ति तत
 श्च कचिद्वर्मादिकथने सत्यपि विषयसंयुक्तान्नवत्कृत्स्न
 मथ्येत हेयमेव एवं धर्मब्रह्म प्रतिपादन एव तात्पर्यं अर्थ
 वादजातमपि युधिष्ठिरादिव वर्जितव्यं न दुर्योधनादिव दि-
 तितत्रहीनं पक्षमुपाददानः स्वार्थाद्भूयति तेनाधीतम्
 पि भारतं पापायैव भवति तथा च सर्वस्मादपि ग्रन्थात्सा-
 रमेवादेयमितरस्याप्यमिति श्रूयते ग्रन्थमभ्यस्य मेधावी
 ज्ञानविज्ञानतत्परः पलालमिव धान्यार्थोत्पजेद्भूय मशेषत
 इति एवमत्रापि श्रीमद्भागवते सारं सारमेवादेयमिति ॥

स्मृते ज्ञानान्नमुक्तिरिति श्रुतेः न हि ज्ञानेन सह
 शोपवित्रमिह विद्यत इति स्मृतेऽप्येवं सन्निभः
 क्तिरेव मोक्षकर्त्री निवेदादिभ्यो विरुद्धमेव ॥

प्रवयावेसाधनसंपत्तिः पुरुषार्थचतुष्टये तथा विना नरा-
 प्रोतिनरो नारायणाश्रय इति महाभारते अनेन चतुर्वर्गफ-
 लं नारायणाश्रयणमात्रेण भवतीति सिद्धम् वाल्मीकिर-
 चितरामचरित्रे मया त्वंसमनुज्ञातो गच्छ लोकाननुजमान्
 गृध्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च मया ब्रजेति पाद्रे संस्कार-
 मकरोत्स्य रामो ब्रह्मविधानतः स्वपदं च ददौ तस्मै सोऽपि

रामप्रसादतः हरेः समानरूपेण प्रययौ परमं पदमिति अ
 नेन साधनहीनस्यापि तिरश्चः मुक्तिरुक्ता सहस्रनाम
 भाष्ये संसारसर्पसंदष्टनष्टचेष्टैकभेषजम् कृष्णमिति
 वेष्मवंमंत्रं श्रुत्वा मुक्तो भवेन्नर इति भारतविभागे कृ
 ष्णः कृष्णः कृष्ण इत्यंतकाले जल्पन् जंतुजीवितं योज
 हाति प्रायः शब्दः कल्पनेन तस्य सुकैवलीदानमौ निष्ठ
 नो न्यादृशास्थाविति गीतायां देवान् देवयजोयां तिम
 द्रकायां तिमामपि सन्मना भवमद्रक्तो मद्याजीमानमस्तु
 रुमामेपैष्यसियुक्तैव मात्मानं सत्यरायणाम् माहिषा
 र्थव्यापाश्रित्य ये पिस्पुः पापयोनयः स्त्रियो वै रपाक्षया
 म् द्रास्ते पियांति परांगतिमित्यादि प्रन्यसाध्यानपेक्षत्वं
 भक्तियोगस्य ज्ञानयोगादेश्च हरिपदसेवनसापेक्षत्वं ज्ञा
 नयोगस्य भगवदाराधनं तत्प्रसादं च विनैव सिद्धिरिति न
 कापिकेनाप्युक्तम् किंच भक्तियोगे दुराचारिणोऽपि दृष्ट
 वैराग्यपरहितस्याप्यधिकारो गम्यते प्रपिचेत्तु दुराचा
 रो भजेते मामन्यभाक् साधुरेव समंततः सम्यग्यवसि
 तौ हि सः क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति
 कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति न निर्विस्रो
 नाति सक्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिर्दृष्ट्या दिवचनेभ्यः
 नैवं दुराचारिणोऽपि दृष्टवैराग्यादिसाधनचतुष्टयसंप
 त्यभावेऽपि वैराग्यश्रवणाद्यनुष्ठितौ ज्ञानोत्पत्तिर्भवती

निकाप्युपलभ्यतेनचयथोक्तधिकारसंपत्तिविनानुष्टि
 तंसाधनंकिमपिफलायकल्यतेनस्मात्सर्वथासर्वैःक
 लोहरिपादसेवनादिभक्तियोगाश्रयराभेनकर्तव्यमि
 निसिद्धमृशनिधर्मशास्त्रनिबन्धेषुगोविंदाष्टकेशंकरा
 चार्यैरुक्तमृगोविंदाष्टकमेतदधीतेगोविंदार्पितचेता
 योगोविंदाच्युतमाधवविष्णो गोकुलनायककृष्णमिति
 गोविंदांघ्रिसरोजध्यानसुधाजलधौतसमस्ताघोगोविं
 दान्तमंतस्थंससमभ्येतिगोविंदं परमानंदमिति तद्दी
 कायां चोक्तमानंदगिरिरागयस्तु निरंतरं गोविंदार्थिन
 चेताः सन्नेतद्गोविंदाष्टकमधीतेगोविंदाच्युतमाधववि
 ष्णो गोकुलनायककृष्णमिति एतानि नामानि कीर्तयति
 गोविंदांघ्रिसरोजध्यानसुधाजलधौतसमस्ताघः प्रक्षा
 लिताऽशेषपापोभूत्वागोविंदं परमानन्दान्तमं मरणा
 दिरहितमंतस्थंससमभ्येति संपत्तिरूपद्रवस्थान
 माप्नोति मद्भक्तायांति मामिति भगवद्वचनादिति किंच पु
 रुषः सपरः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यथा भक्त्या त्वनन्य
 याशक्यग्रहमेवंविधोऽर्जुनेत्यादौ भगवद्भक्तेर्मोक्षं प्र
 तिसाधकतमत्वश्रवणात्तदेकांतभक्तिरेव तत्प्रसादा
 दात्मज्ञानावांतरव्यापारमात्रयुक्ता मोक्षहेतुरिति स्फु
 टं प्रतीयते ज्ञानस्पृश भक्त्या वांतरव्यापारत्वमेव युक्तं ते
 षां सततयुक्तानां भजनां प्रीतिपूर्वकमृददामि बुद्धियोगं

त्रिकेशवम् महाभारतदीक्षायां नीलकराडचतुर्धरकृताया
 मयस्यैकैकनामव्याहारोऽपि सकृदपियेन केनचिद्वाद्दशेन
 ताद्दशेन दस्यं कस्यांचिदवस्थाया मयत्र कचिद्वराकदा
 चित्रयथा कयंचित्कृतेऽस्तु कृष्टं फलं दशानि यथा च पु
 रारोषु सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् बहः परिकर
 स्तेन मोक्षाय गमनं प्रति शब्दः पुष्कलको वापि मुच्येरन्
 स्पकीर्तनात् ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथा
 दयः शत्रुतत्रानु कुर्वन्तो विष्णोर्नामानुकीर्तनम् सर्वपापवि
 निर्मुक्तास्तेऽपि यांति सनातनम् अथ हि कृतनिर्वेशोऽनन्त
 कोट्यं हसामपि यथा जहार विवशेनामस्वस्त्ययनं ह
 रः अयं अजामिलः स्तेनं सुरापो गुरुतल्पगः स्त्रीराजपि
 तृगोहं नायेवापातकिनोऽपरे सर्वधामप्यधवतामिदमे
 व सुनिष्कृतम् नामव्याहरणं विष्णोर्नस्तद्विषयामभिः
 विष्णुधर्मैककायुधस्य नामानि सदा सर्वत्र कीर्तयेत् ना
 शोषं कीर्तनेन तस्य पवित्रं कुरुते यतः स्कांदे न देशकाला
 वस्थात्मशुद्धादिकमपेक्षते किंतु स्वतंत्रमेवैतन्नाम
 कामितकामदम् न देशनियमस्तस्मिन् न कालनियम
 स्तथानोच्छिष्टादौ निषेधश्च श्रीहरेर्नामिनुद्यके वि
 ष्णुधर्मोत्तरे नामानि सर्वाणि जनार्दनस्य कालश्च सर्वः
 पुरुषप्रवीरतस्मात्सदा सर्वगतस्य नामग्राह्यं यथेष्टं व
 रदस्परजन् ब्रह्मपुराणोऽप्रनन्यचितः शुद्धो वायः सरा

कीर्तयेद्भरिम् सोऽपि दोषक्षयान्मुक्तिं लभेद्देहि पतिर्यथा प
 मपरागो हृत्मेति वै त्वमंभं श्रुत्वा मुक्तो भवेन्नरः यत्र कु
 त्र स्थितो वापि कृत्स्न हृत्मेति कीर्तनात् सर्वपापविशुद्धा
 त्मा स गच्छेत्परमां गतिं सर्वधर्मो जित्ता विहोर्नाममात्रे
 कजल्पकाः सुरेनयां गतिं यातानां सर्वे पि धार्मिकाः
 विष्णुपरागो विष्णुसंस्मरणादेव समस्त लेशसंशयः भ
 यं मयानामपहारिणि स्थिते मनस्यनन्ते मयि कुत्र नित्यं ति
 यस्मिन् स्मरते जन्मजरोद्भवानि भयानि सर्वापपहंति ता
 त मात्स्ये परदाररतो वापि परापहृतिकारकः स मुदा मु
 क्तिमाप्नोति कृष्णनामानुकीर्तनात् प्रादिस्य परागो ह
 रः संकीर्तनं पुराणं महापातकनाशनम् सर्वकामप्रदं लो
 के ह्यपवर्गफलप्रदमित्याद्युक्तम् अतः कलौ तपो योग
 विधायज्ञादिकाः क्रियाः सांगा भवन्ति न कलौ कुशलैरपि
 देहिभिरित्यादीनि वचनान्यनेकानि तत्प्रतिपादकानि सं
 त्यक्त्वा बहुलेखनेनेति इत्थं च भक्तिरेव मोक्षकर्त्रीति वेदा
 दिभ्यो विरुद्धमेवेति कस्यचिच्छास्त्रा नभिज्ञस्यैव कथनमिति

अतः कुतश्च स्पष्टा भागवतारब्धस्य कर्मा मूर्खत्वा
 स्मात्कारणात्सुखे सुभिः कदाचिदिदं प्रमत्तगी
 तं भागवतं न कथनीयं न श्रोतव्यं चेति सिद्धांतः
 ये तु लोभाच्छ्रावयन्ति मूर्खत्वाच्छ्रावयन्ति ते वै
 नरके पतिष्यन्ति ये प्रमत्तगीतमिदं भागवतं

श्रावयति श्रवणं च तन्ने सर्वपाय रिडमः प्रत
 एव महापातकिनस्तंति यश्च कश्चित् बान् बोपदे
 वारवस्तोपि पायराडी महापातकी चास्ति अत
 एव प्रमत्तगीतस्यास्य भागवतस्याध्ययनमध्या
 पनं कथनं श्रवणं च नरकगमकमेव किं बहुना
 लेखने नैतावतैव वेदितव्यं युष्माभिरेवमेव जन्मा
 दस्य यतो न्वयादितरतश्चेत्यादि श्लोके निर्निर्मि
 तमिदं भागवतं सर्वमशुद्धमिति ॥ ॥ ॥

योऽनभिज्ञाय मुनिभिः कृतं शास्त्रं दूषयति स ब्रह्मघाती तदु
 त्तं महाभारतेयः प्रवृत्तां श्रुतिं सम्यक्शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम्
 दूषयत्यनभिज्ञायतं विद्या ब्रह्मघातिनमिति श्रीमद्भागवतं
 महापुराणं सर्ववेदेति हासानां सारमनादिसिद्धमपि बोप
 देवरचितत्वादाधुनिकमिति दुष्टाः प्रमत्ता वदन्ति किमत्र
 चित्रं नास्तिकाश्चार्वाकादयः परमेश्वरमपि नो रीकुर्वन्ति
 अनादिसिद्धं वेदमपि व्याघातपुनरुक्तत्वादिसोषग्रस्तं भ
 राडधूर्तादिभिर्विरचितमाधुनिकमिति वदन्त्येव तदुक्तं ना
 स्तिकैः यावज्जीवं सुखं जीवेदृशं कृत्वा घृतं पिबेत् भस्मी ।
 भूतस्य देहस्य पुनरागमने कुतः अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रि
 दशान्दं भस्म गुराह्णम् बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति बृह
 स्पतिः यदि गच्छेत्परं लोकं देहादेव विनिर्गतः कस्माद्भूयो
 न चायाति वंधुस्नेहसमाकुलः ततश्च जीव नोपायो ब्राह्म

रोर्विहितस्त्विहमतानांप्रेतवार्याणिगुर्वन्यद्विद्यतेकचित् व
 योवेदस्यकर्तारोभंडधूर्तनिशाचराःजर्फरीतुर्फरीत्यादिपरिडना
 नांबचःस्मृतमितिइत्येवअतःकुग्रंथस्येत्यादिकस्यचित्रास्ति
 कस्यसंभाषणानर्हस्यजन्माधस्यपतितस्यसंन्यास्यभासस्य
 कथनमेवज्ञेयम्पाषाणान्यवलंब्यभराऽमतयःप्रोत्ताभिमाना
 धयःस्वल्पताबहुदुःखिनःस्फुटतरंकालस्यभक्ष्याश्चयेदेवं
 तेदधतेसुरवात्मनिहोनाम्नाभवाद्येस्तरौकांक्षाकल्पतरोज
 गत्रयगुरोर्विश्वंभरोजस्यपि॥१॥गोविंदसेवनमिदंयदिनाद्रि
 यंतेदुष्टानिहृत्स्मनयोविषयेकनिष्ठाःकिंतावताज्वरवता
 मरुचेर्नजानुदुग्धस्यशुद्धमधुरस्यनिदूषरांस्यात् ॥२॥

कथं तर्हि श्रीधरादिभिरशुद्धसंयापरिटीकाकृता
 अज्ञानत्वात्कुतएतदज्ञानत्वेनेषुश्रीधरादिषु
 नज्ञानमशुद्धंतेरतोऽज्ञानत्वमेव ॥ ॥ ॥

श्रीमद्भागवतस्यहनुमद्भाष्यसंबंधोक्तिविबल्कामधेनुत
 त्वदीपिकाविदरणापरमहंसप्रियाशुकहृदयादयस्तथाशं
 कराचार्यनीलकराहसदानंदनिधुपरिडतगोविंदादिभि
 र्रक्तताव्याख्याग्रंथास्संतितयाभागवद्भक्तिरसायनमुक्ता
 फलहरिलीलाभक्तिरत्नावल्यादयोनिबंधाश्चविविधाविधं
 तेकिंचवैष्णवव्यतिरिक्ताःप्रामारिकाःअपिस्वस्वग्रंथेषु
 श्रीमद्भागवतस्यसंमतिंद्युःकात्तिसंमतिरितिवेदवधे
 हिसंवत्सरअदीपेहेमाद्रौसच्चरितमीमांसाख्येविवारो

शेनिरोयसिंधोश्चाहमयूखेव्यवहारमयूखेधर्मसिंधोदिन
 करोद्योतादौचसर्वमहाभारतटीकायांनीलकंठचतुर्दश
 तायांनागोजिभट्टविरचितायांसप्तशतीव्याख्यायांशिव
 तत्वविवेकेकालनिर्णयदीपिकाविवरणोवीरमित्रोदयेग
 रुडपुराराटीकायांचाल्मीकिरामायराटीकायांमहिम्नः
 सत्तराजसटीकायांभट्टोजिदीक्षितकृतायांचतुर्विंशति
 मतव्याख्यायांकाशीखराडटीकायांयोगवासिष्टटीकायां
 तथात्यास्वपिटीकासुतथाविष्णुभक्तानांसर्वेष्वपिग्रंथे
 ध्वनिश्चैतेविद्वज्ज्ञाःसर्वेऽपितदप्रमत्तम्यमतेमूर्खा
 एवेति ॥

सत्यंपरं धौमहीत्यत्रशिष्याभिप्रायंवहुवचनमि
 त्युक्तवान्प्रमत्तःश्रीधरइतिशिष्यास्तुयुष्मादि
 वर्ततेकुतोऽभिप्रायस्तत्रायतःएकोपिब्रूयादेव
 महं ब्रवीमिवयंत्रमोक्षप्रसन्नोदयोश्चेतिव्याकर
 रासत्रादतोऽप्युदमेनच्छिष्याभिप्रायंवहुवचन
 मिति ॥

प्रवक्ष्यामिदोदयोश्चेत्यनुशासनाद्यद्यपिकत्वेदित्वेदवि
 वक्षितेऽस्मदोबहुवचनं विकल्पेनभवतितथापिप्रथमोप
 स्थितत्वादेकवचनंपरित्यज्यबहुवचनपर्यंतानुधावनंकि
 मितिग्रंथकृतमित्याशंक्यशिष्याभिप्रायंवहुवचनमिति
 स्वामिपादैस्सम्पगेवोक्तम्एवंध्यायंध्यायंपरंब्रह्मस्मारं
 स्मारंगुरोर्गिरःसिद्धांतकौमुदीव्याख्याकुर्मःप्रोक्तमनोर
 मामित्यादावपिज्ञेयम्इत्येवंप्रमत्तःश्रीधरइत्यादिकथनं
 नृकस्यचिज्जननांयस्यवाचाहस्येवेति॥

अन्यकृतमिति शंकनीयमित्युक्तं च श्रीधरेणा

प्राप्ते सत्यानिधेयः प्रतोऽन्यकृतमेव ॥ ० ॥

अत्रेति ह्यबाधकप्रमारास्यातएवेत्युक्त्यादिति स्यजागरू
कत्वेनेति ह्यानुवृत्त्यनुपपत्तेरिति अयममीमांसकवैशेषिकगो
तमादिभिर्वेदस्य प्रामा रापसाधितमिति प्राग्वेदप्रामाराप
शंकास्थितेति नस्वीक्रियते अथवापि स्वीकार्यं अथवास्ति
कादीनां वेदप्रामारापशंकाभावेऽपि नास्तिकानां सास्थितेति
समः समाधिः यथामन्वादिधर्मशास्त्रेऽपि चोपहिंसादिनि
वेधात्प्राकृतदनुष्ठानं स्थितमिति नस्वीक्रियते तथा प्रकृते
अथवा विधिना चोप्यानुष्ठानाऽभावेऽपि रागप्राप्तं तदासी
दिति तर्ह्यत्रापि द्वेषतस्तदाशंकनं स्थितमिति समाधानम्
इत्थं च अन्यकृतमित्यादिकं कस्यचिदाचालस्येव कथनमि
ति ज्ञेयम् ॥

नायं श्रीधरनामा कस्तर्हि हरिद्राधरनामेवास्तिक
तो मूर्खत्वात् किं बहुना लेखनेन श्रीधरादीनां
ज्ञानमेव नास्ति वेदादिषु इति स्थालीपोलाक्या
यवलेखनं कृतमस्माभिस्तद्युष्माभिर्वेदितव्यं
सर्वभागवतममुदिति

माधवसरस्वती समये केनचित्पण्डितेन भागवतमप्रमारा
मित्युक्तमनदास्वामिभिरुक्तमयं जारजेभविष्यतीति विचार
णीयमनदापण्डितेर्विचारितसगोलक इति निश्चितमिति
रामाश्रमाचार्येण गुरुर्जनमुखचपेदिकायामुक्तमिति इत्थं
चनायमित्यादिकं कस्यचिज्जारजातस्योदस्य धार्तराष्ट्र
स्येव कथनमिति ज्ञेयम् येषां परिलेखः शत्रुपतिः स्यात्तेषां

कुतः लेशपरित्यजः स्यात् कुतश्च शुष्कतरुमाश्रितानां विहं
 गमानामिहसोरव्यलाभः ॥१॥ गोविंद एष मुखसिंधुरिति शु
 तीनां संशीलनादवगतं शतसोमहृद्भिः किं चास्य चिंतनक
 तां ननुरंचितैर्वरोमांचितैर्भवति हर्षजलंचनेत्रे ॥२॥ दुर्जनो दूष
 यत्येवमतां गुराग्रां क्षणात् मलिनीकुरुते धूमः सर्वथा विम
 लां वरम् ॥३॥ गुराणी गुरां वेति न वेति निर्गुरो वली वलं वेति न
 वेति निर्वलः पिको वसन्तस्य गुरां नवायसः करीचसिंहस्य
 वलं न मुखिकः ॥४॥ गुराणां गुरां जेषु गुरां भवंति ते निर्गुरां प्रा
 प्य भवंति दोषाः सुखादुतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भ
 वंस्त्वेयाः ॥५॥ गुरां यंते दोषाः सुजनवदने दुर्जनमुखे गुरा
 दोषां यंते किमिति जगतां विस्मयपदम् यथा जीमूतो यंलवरा
 जलधेर्वारिमधुरं फरीपीत्वा क्षीरं वमति गरलं दुःसहतरम्
 ॥६॥ ० प्रनिरमराणीये ग्रंथेऽपि पिशुनो दूषणमन्वेद्ययति प्रति
 रमणीये वपुषि व्रणमिव मक्षिकानिकरः ॥७॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

ब्राह्मणाक्षत्रियविद्यूद्रावराणां ब्रह्मचारिण्यहिवनि
 संन्यासिनश्चाश्रमाश्च ज्ञानव्याः एवं वेदेषु मनुस्मृतौ
 च धर्मा उक्ताः सम्भोये विरोधिनस्तेषां परिदण्डनस्य किं
 लक्षणास्ते च काष्ठं कनकं वल्लोर्द्विपुराद्रुकाष्टमाला
 धारिणाः तममुद्रोर्द्विपुरोद्देहं रकायाससाधनेन तस्मा
 तस्याजमनधेर्द्विजैर्नरकभीरुभिरिति जावलिः १
 विभूतिधारणं त्यक्त्वा त्यक्त्वा रुद्राक्षधारणं माम्मा
 पूजय विष्णुं शिवं लिंगं स्वर्गपिणामित्याह विष्णुपु
 रारो यज्ञो वै विष्णुरिति शु तेषां कर्ता वैष्णवो ना
 म्यः बृहन्नारदीयपुरारो धर्मभगीरथसंवादे भ
 गीरथं प्रति धर्मराजवाक्यम् यस्तु संतप्रशंखादि

लिंगांकितननुर्नरः ससर्वथातनाभागीचाराडालः को
 दिजन्मसु एतल्लक्षणाः पायशिडनः येतुपायशिडम
 नविष्वातिनस्तेपिपायशिडनः पायशिडनोविकर्म
 स्थान्वैडालत्रनिकान्शठान्हेतुकान्वकवृत्तींश्च
 वाङ्मात्रेणपिनाश्चयेदित्याहमनुः प्रतएववाङ्मा
 त्रेणपिपायशिडमिस्सहव्यवहारेनकर्तव्यः ॥ ॥

वर्णाश्रमधर्मावेदेकुमनुस्मृतौचोक्ताः एभ्योविरोधिनस्तेपा
 यशिडनएवनेच प्रनग्निरनिकेतः स्याद्भूममन्त्रार्थमाश्रयेत्
 उपेक्षकोऽशंकुसुकोऽमुनिर्भावसमाहितस्त्पादिमनुस्मृत्युक्त
 संन्यासिधर्मविरुद्धाचारिणोदंडादिलिंगमात्रधारिणः सं
 न्यासिनएव ननुचक्राद्यंकनोर्द्धपुराद्रादिधारिणोवैष्णवाः न
 चमनुस्मृतौचक्राद्यंकनादेर्निषेधोदृष्टचरः शास्त्रेषुचवहुधा
 चक्राद्यंकनादेर्माह्मण्यप्रतिपादनान्तदुक्तं वाराहे अंकयेत्तत्र
 चक्राद्यैरात्मनोवाहुमूलयोः कलत्रापत्यभृत्येषुयश्चेत्सर्व
 संपदमिति सौपरोऽप्रभुचिर्वाप्यनाचारः सर्वधर्म्मवहिष्कृत
 प्रतप्तशंखचक्राभ्यामंकितः पंक्तिपावनश्चि पाद्वेशंखच
 क्रोर्द्धपुराद्रादिरहितं पुरुषाधमं गर्हंभंतुसमारुह्यराजाराष्ट्र
 त्रवासयेदिति स्कंदेनारायणायुर्वेर्नित्यं चिह्नितोयस्यविग्र
 हः पापकोटियुतस्यापितस्यकिंकुतयेयमः अंकितः शंख
 चक्राभ्यामुभयोर्वाहुमूलयोः समर्चयेद्दरिं नित्यं नान्यथा पू
 जनंभवेदिति सनत्कुमारसंहितायां चक्रं च दक्षिणोवाहावि
 त्यादि काशीखंडे उपवीतादिवक्ष्यार्थाः शंखचक्रादयः सदा
 ब्राह्मणास्पविशेषेरावैष्णवस्यविशेषतश्चि वाराहे चक्रा
 दिधारणोपसां परमं बंधवेदनम् पानिग्रस्यमिमित्तं हि वल
 यादिविभूयणमिति वायुपुराणे अङ्गितैवतसंतप्तचक्र

मादायवैष्णवः धारयेत्सर्ववर्णानां हरिसालोकासिद्धयश्चि
 त्कामां देहत्वाधानुमयीमुद्राणापयित्वा स्वकांतनु चक्रादिचि
 हिनां भूपधारयेवैष्णवो नर इति श्रुतयश्च यो ह वै सुश्लोकमो
 लेधीमाननुतिष्ठमानो गिना चक्रं धत्तेऽग्निर्वै सहस्रारः
 सहस्रारिने मिना तप्ततनुः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति चक्रं
 विभर्ति वपुषा भित्तं बलं देवानाममृतस्य विष्णोः स एतिना
 कंदुरितं विधुष्य विशांति यद्यतयो वीतरागा इत्याद्या वहुशः पाप्मो
 नरखंडे शंखचक्रादिभिश्चिद्वैर्विप्रः प्रियतमो हरेः रहितस्सर्व
 धर्मेभ्यः प्रच्युतो नरकं व्रजेदित्याद्यनेकवचनानि हरिभक्ति
 विलासदाचारचंद्रिकारामार्चनचंद्रिकामधुरासेतुजय
 सिंहकल्पद्रुमादिग्रंथेषु संत्येव किं बहुले खनेनेति १० प्र
 थोर्ध्वपुंड्रमाहात्म्यम् पराशरमाधवीये सत्यव्रतः ऊर्ध्वपुंड्रो म
 हाशुभ्रोललाटे यस्य दृश्यते स चांडालोऽपि सुधात्मा पूज्य एव
 न संशयश्चि मदनरत्ने मदनपारिजातप्रयोगपारिजातेषु
 ब्राह्मयोगोदानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् भस्मीभ
 वतितत्सर्वमूर्ध्वपुंड्रं विना कृतमिति कृत्स्नमष्टीयादिकेन
 जपो होमस्तपोदानं स्वाध्यायश्चि पूर्ववत् निर्णयसिंधौ हेमा
 द्रो देवलः ललाटे पुंड्रं दृष्ट्वा स्कांधे मालांतथैव च निराशाः पि
 तरो यांति दृष्ट्वा च वृषलीपतिम् पुंड्रं वर्तुलमित्यपरां कर्मदनरत्ने
 च पुंड्रं त्रिपुंड्रं वर्तुलमर्ध्वं चंद्रं च ऊर्ध्वं च तिलकं कुर्यान्न कुर्याद्वै
 त्रिपुंड्रकम् ऊर्ध्वं च तिलकं कुर्याद्वै वेपि त्र्येव कर्मणि निरा
 शाः पितरो यांति दृष्ट्वा चैव त्रिपुंड्रकमिति वृद्धपराशरोक्तेः ति
 र्यग्लेपो भवत्येव वर्जयेत्तिलकं भालेश्च काले च सर्वदा
 तिर्यग् ऊर्ध्वं त्रिपुंड्रं वा धारयेत्तु प्रयत्नत इति व्यासोक्तेरिति पृथ्वी

 नंदरत्न
 सिसु

चंद्र इति पाशोत्तरवंदे श्रीशिवपार्वतीसंबादे ऊर्ध्वपुंड्रधरो
 विप्रः सर्वलोकेषु पूजितः विमानवरमातृहृयातिविह्वलाः परं
 पदं ऊर्ध्वपुंड्रधरं विप्रं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते नामस्मृत्या तथाभ
 त्तया सर्वदानफलं लभेदित्यादि ब्रह्मांडपुराणे प्रशुचिर्वा
 यनाचारो मनसा पापमाचरन् शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्ध्वपु
 ण्ड्रं कितो नर इत्याद्यनेकवचनान् ऊर्ध्वपुंड्रमाहात्म्यप्रतिपाद
 कानि संत्येव किंच महाभारतटीकायामुक्तं न्वासुदेवोपनि
 षद्वाह्यरातंत्रपुराणोपचंहराणुसारात् शोणामेकउदकं
 गामवाजतीति प्रत्युच्यते भवतां मध्ये एकः शोणां शूलदशां गां
 मंदंगो पीचंदनादिस्पां मुख्यकर्मभूतां प्रतिउदकं जलं गौरो
 नकर्म प्रवाजति प्रवगमयति प्रतर्भो वितरत्यर्थो यम् शो
 णां गां उदकेन मिश्रयतीत्यर्थः ऊर्ध्वपुंड्रार्थं शूलदशां मंदं जले
 न मिश्रयेत् विष्णुभक्तानां गमूर्ध्वपुंड्रमित्यादि वित्तरेणोक्त
 मृतत्रैवावलोकनीयमिति किं बहुना प्रथमतुलसीकाष्ट
 मालाधारणमाहात्म्यमृगस्त्यसंहितायां रामार्चनचंद्रिका
 यांचतुलसीकाष्टघटितैतद्राक्षाकारकारितैः शंखचक्रगदा
 पद्मपादुकाकारकारितैः निर्मितां मालिकां कंठे निधाया च
 नगरभेदिति नृसिंहाराधनरत्नमालायाम् तुलसीकाष्टघटितै
 र्मृगभिर्जपमालिका सर्वकर्माणि सर्वेषामिप्सितार्थफल
 प्रदेति नृसिंहपरिचर्यायां प्रथमविष्णुसमर्पितां तुलसी
 काष्टमालाधात्रीफलमालां पद्माक्षमालां वा करौठविभ
 यादिति गौतमीयतंत्रे चंद्रोदये सदाप्रीतमनास्तस्य सत्सोदे
 व किं नंदनः तुलसीकाष्टसंभूतां यो मालां वहते नरः प्राय
 श्चित्तं ननस्यास्ति नाशो च तस्य विद्यत इति मधुरासेनोक्ता

रासमुच्चयेयः कुर्यात्तुलसीकाष्ठैरक्षमालां सुसुषिराणि म्
 कंठमालां प्रयत्नेन कृतं तस्याक्षयं भवेदिति निर्णयसिंधौ
 त्कांदेधारकामाहान्ये निवेद्य केशवे मालां तुलसीकाष्ठसं
 भवाम् वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति पातकमृजः ॥ तुल
 सीमालां धात्रीमालां विधायतः महापातकसंहर्त्री धर्मकामा
 र्थदायिनीम् विष्णुधर्मसूत्रे तु यानि लोमानि धात्रीमालाक
 लौ नराणाम् तावद्वर्षसहस्राणि वै कुंठे वसतिर्भवेत् माला
 युग्मं तु यो नित्यं धात्रीतुलसिसंभवम् वहते कराट्टदेशे तु क
 ल्पकोटिदिवं वसेत् तुलसीकाष्ठसंभूते माले कृष्णमृजः प्रिये
 विभर्मित्वामहं करोठ् कुरु मां कृष्णवल्लभम् एवं संप्रार्थ्य
 विधिवन्मालां कृष्णगलेऽर्पिताम् धारयेत् कार्तिके यो वै स ग
 छेद्द्वैतमवंपदमिति यत्तु तत्रैव मालाधारणप्रकरणांते सर्वपु
 स्तकेष्वदृश्यमानमप्यत्र मूलं चित्समिति कचिन्निर्णयसिंधु
 पुस्तके दृश्यते तस्य मालाधारणविधिवाक्यानां नाप्रामाणि
 कत्वेनात्यर्थं स्वयमेव स्कंदपुराणस्य त्वेन विष्णुधर्मस्य त्वेनो
 क्तानां स्वयमेवाप्रामाणिकत्वेनौ व्याघातप्रसंगात् तुलसी
 काष्ठघटितैरुद्राक्षाकारकारितैः निर्मितां मालिकां कंठे निधा
 यार्धनमारभेत् तुलसीकाष्ठमालायां भक्तिः कर्म आचरन् पि
 तृणां देवतानां च कृतं कोटिगुणं भवेदिति यद्गुरुरागोपाता
 लखरोत्तमसप्ततितमाध्याये प्रत्यक्षोपलभ्यमानविशेषाच्च त
 स्य च माधवादिमूलग्रंथेषु नोपलभ्यत इत्येव तत्परिभाषाता
 त्यर्थं न त्वप्रामाणिकत्वे एतदनुपन्यासेपि माधवादीनां न
 ल्यननेति राभार्चनचंद्रिकादौ तुलसीकाष्ठमालयाजपविधि

निस्पृहानिस्वर्गं ज्ञातरेषु बहूनि वाक्यान्पुनरुक्तं सर्वदे
 शीयवैष्णवेभ्यः सुतुलसीकाष्ठमालाधारणजपाचारश्चापल
 भ्यनश्चिन्मसिं धावुक्तम् काशीखरोडब्राह्मणाः क्षत्रियो
 वैश्यः शूद्रो वायदिवेतरः शंखचक्रांकिततनुतुलसीमंज
 रीधरः गोपीचंदनलिप्तांगो दृष्टश्चेतदधंकुतश्चिकिबहुले
 स्वनेनेति पद्मपुरारोकपालभस्मास्थिधरायेह्यवैदिकलि
 गिनः प्रवैदिकक्रियोपेतात्तेवैपाश्रिडनः स्मृताः शंख
 चक्रोर्ध्वपुंड्रादिचिह्नैः प्रियतमेहरैः रक्षितायेहिजादेविते वै
 पाश्रिडिनः स्मृताः समस्तयज्ञभोक्तारं वितुं ब्रह्मरापदेवत
 म् उद्दिश्य देवता एव जुहोति च ददाति यः स पाश्रिडीति विज्ञेयः
 स्वतंत्रो वापि कर्मसु स्वातंत्र्यात् क्रियते ये तु कर्मवैरोदितं म
 हत् यस्तु नारायणं देवं ब्रह्मरुद्रादिदेवतैः समत्वेनैव वीक्षते
 स पाश्रिडी भवेत्सदा प्रवस्थात्रितये यस्तु मनोवाक्याय क
 र्मभिः वासुदेवं न जानाति स पाश्रिडी भवेद्द्विजः किमत्र ब
 हुनेनेन ब्राह्मणायेह्यवैष्णवाश्चिन्मजीविकार्थदराडधारण
 पदार्थं खड्गनादिना नृकर्ममिस्त्वमृतदुक्तं मनुस्मृतौ धर्मध्व
 जीसदालुच्यष्टाभिर्कोलैकदंभकः वैडालव्रतिको ज्ञेयो
 हिंस्रः सर्वाभिसंधकः प्रधो दृष्टिर्नैष्टनिकः स्वार्थसाध
 ननसरः शठो मिथ्याविनीतश्च कव्रनचरो द्विजः येव क
 व्रतिनो विप्राये च मार्जारलिङ्गिनः तेपतं संधता मिश्रेते
 न पापेन कर्मशो निश्चदा विहीनास्तु केचिद्विषयभोगप
 राः केचित्पांडित्यादिगर्वरा भगवद्भक्तिनिंदापराः संतो नि
 रयेपि निंदनीया एव भवन्तीत्युक्तं मधुसूदनसरस्वतीचर
 णैः ब्राह्मणक्षत्रियविटशूद्रावर्णा इत्यादिकंतुकस्य चि
 त्याश्रिडनो जीविकार्थकायां वरधारिणः शठस्पवै

शलव्रनिकस्य वक्रत चरस्य महानिंदकस्य निरयगामिनो
दर्शनभाषणाद्यनर्हस्यवान्ताशिनः पतितस्य कषणमपति
तसंसर्गेणापि पतति अतस्तेन सर्वथा संभाषणादिसंसार
गः कदापि न विधेयः एवं त्रिदशधाराणामपि मनुस्मृतौ तद्दी
कायांचकुल्लकभट्टेन कथितमेव किं बहुले खनेन न तत्रै
वाऽवलोकनीयमिति ॥

पाषाणादिमूर्तिपूजनं पाषाणमुत्तममेव कुत ए
तत्वेदादिभ्यो विरोधात् यथा चानभ्युदितं येन वाग
भ्युद्यते ते देवब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते यन्म
नसानमनुते येनाहुर्मनोमतमूतदेव ० २ यत्प्राणो
ननप्राणानेवेन प्राणाः प्राणीयते तदेव ० ३ इत्यादि
श्रुतिभ्यः अतएव पाषाणादिकर्त्रिममूर्तिपूज
नेवैषेव अत्यक्तव्यक्तमापन्नं मन्यते मामनुदयः
इति भगवद्गीतावचनान् किं बहुना लेखनेनैव ते
वसज्जनैर्वैदितव्यमविदित्वा चरणीयमेव दयानं
दसरस्वत्याख्येन स्वामिनानिर्मितमिदं पञ्चवेदि
तव्यं विद्वद्भिरिति शुभं भवतु वक्तुं भ्यां श्रोतुं भ्यां
वेदोपवेदवेदांगमनुस्मृतिमहाभारतहरिवंशपु
राणानां वाल्मीकिनिर्मितस्य रामायणास्य चा
ध्यापनमध्ययनं कर्त्तव्यं कारयितव्यं च एतेषां
मेव श्रवणं कर्त्तव्यमिति

भक्त्या त्वनन्यया शक्यं ग्रहमेवं विधोर्जुन ज्ञातुं प्रष्टुं च तत्वे
न प्रवेष्टुं च परंतप मत्कर्म कृत्स्नत्परमो मद्भक्तः संगवर्जि
तः निर्वैरः सर्वभूतेषु यः समाभेति पांडवलैः शोऽधिकत
रस्तेषां मव्यक्ता सकचेतसां अत्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहव

भा ० टी
३

परीक्षितः कलिनिग्रहधर्मानुग्रहादिकीर्तिप्रख्यापनादिप्रसंगमाह तंपरंधीमहि यतोयस्मादितं प्राप्तरं
 रमणमानंदोयेन सत्त्वप्रमोदः ज्ञः पंडितः मृदां मृदधिष्ठात्राभुवः स्वराट् चक्रवर्ती राजा परीक्षित
 अभिनिर्भयं यथा तथा तत्र देवो जन्म प्रादुर्भाव मया त्रयत्र देवो मयो यथा मये इव मायया राजवे वधा
 री विभः सत्यत्रेतादापरैः सर्गः संवधोयस्य चतुर्थयुगं कलिः आनिरस्ताकुः पृथ्वीयस्मिन् तत्र य
 था तथा धर्मो रक्षति रक्षित इत्यादेः आ विनिर्दक्षक आहुः पसर्गो देवधातोः णिनिः प्रशोक्तैकर्म
 ण तथा स च्छब्दः पार्थयुज्यत इत्युक्तेः प्रशोक्तैकर्मणो धर्मो ह्यपत्वात् सत्यमित्यत्र सति अमिति पद
 जन्माद्यस्य यतो न्वयादि तत्र तत्प्रार्थ्यैर्धर्मैः स्वराट् तेनैव ब्रह्म हृदा यथादिकवये मुह्यंति यत्संख्यः
 तेजो वा रिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृषा धाम्नास्वेन स दो निरस्त कुहं सत्यं परंधीमहि ४
 ह्यं सति साधौ धर्मं अंतीत्यव्ययं निकटे पादच्छेदादिना तेजस्तेने संतंधर्मं विशिनष्टि अयः सर्वं अभं
 यत्सुख्यस्मादुत्पन्नः धर्मो दर्शय इत्यादेः अनुब्रह्म हृदा परमं तेन परीक्षिता आद्यस्य तस्यैव धर्मस्य प्र
 मुहिमोहाभावनिमित्तं कवये स्वशरणागता यस्मिन्नेकलये तं हंतुं आदिप्रथमं यथा तथा अयो
 हंत नमयः खड्गः प्रवारिधत्तं निशातमाददे खड्गं कलये धर्मं हेतव इत्युक्तेः तथा स्वमात्मानं इ
 मिव प्रभुमिव शरणागता सीदतीति स्वेन सत्कलिः अर्थेषु स्थानपंचकप्रदानादिषु सत्सु कंसुखं
 प्रवारिस्वीकावितः अमृषा धाम्ना उपलक्षितम् अंवासुदेवं परंधीमहि ४ ॥ ॥

५
३

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३ ॥
 परीक्षित उवाच ॥ श्रीमद्भागवतं नामाह जन्माद्यस्येति तं परं धीमहि यतो येन परेण कर्त्रा स्वेन स्वस्वद्वेषेणाज्जु-
 नेन मृदा शिशो मणिहरणादिपराभवादिना अमृताग्रमवर्णेण उपलक्षितस्येति शेषः जन्मनाग्राद्यः
 जन्माद्यो ब्राल्ण एतस्याश्चत्वाभ्यः ब्राल्ण एतस्याश्चत्वाभ्यः ब्राल्ण एतस्याश्चत्वाभ्यः ब्राल्ण एतस्याश्चत्वाभ्यः
 यदाधिकरणकमित्यर्थः आग्राकारो ब्राल्णस्यार्थः प्रयोजनयत्रस्यार्थः इत्युः शरो यत्र तत्र
 आर्थेषु ब्राल्णदेवता कशरमयमित्यर्थः तेजो ज्योतिर्वल्लशरोस्त्रतेज इत्यर्थः कर्मग्रन्थया तन्मा-
 नुरुत्तरायागर्भप्रवेगात् धाम्नागदातेजसा आदिभक्षितं खंडितम् अदधातोरपसर्गात्कर्म-
 जन्माद्यस्य यतो न्वयादितरतश्चार्थैर्ध्वभिज्ञः स्वराट् तेने ब्राल्ण हृदाय आदिकवये मुह्यंतिय
 स्वरयः तेजो वा विमृदं यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृदा धाम्नास्वेन सदा निरस्तकुहकं
 लिख्यम् यश्च निर्देश्यमानः परीक्षित ब्राल्णगर्भद्वयोपरस्मिन् ह ॥ संपरं धीमहि ॥ ३ ॥
 तज्ज्ञानं तेन ब्राल्ण हृदा किंवायं गर्भद्वयः पुमानिति भावनया इतरेतो न्यत्र जनेषु अभिज्ञः सोय
 मिति प्रत्यभिज्ञास्यास्तीत्यभिज्ञः अर्श आदित्वादच्च आसीदिति शेषः पूर्वदृष्टमनुधाय त्वरीक्षे
 तनरेखित्युक्तैः एतेन परीक्षितनामनिरुक्तं सोपीति शेषः परीक्षित स्वराट् असाधारणो राजा
 तेने किंचिदुत्पन्न इति सर्गस्त्रयः सर्गायस्याः त्रिषु लोकेषु सर्गायस्या इति वागंगा पियस्य भीष्मस्य
 सुत इति स्मृता कवये युधिष्ठिरं धर्मानुपदिशं परमपि सुवतेन स्मै यथा विनिमयो विगतः नि-
 मीराजानि मेवाधिष्ठानं त्वेन येभ्यस्ते देवा मुह्यन्ति अहो भीष्मस्य अयः भागं यं स्वयं प्रत्यक्षं अनु-

पञ्चाङ्गम्		पञ्चाङ्गम्	
आदर्शलोकनं	५६	नृषितस्यभोजननि	६३
व्यायामः	५६	वेधोऽभुतसज	
अभ्यासः	५७	नपाननिषेधः	६३
रसाद्यैःकर्णहरणं	५७	भोजनांतेदुग्धम्	६३
पादभ्यागः	५७	भोजनांतेकर्तव्यता	६४
उद्धर्तनमुखलेपो	५८	शय्यानांगुणाः	६६
स्नानम्	५८	शय्यानांस्थानानि	६६
शिरःस्नानम्	५८	पवनानांगुणाः	६६
वस्त्रेणांगप्रोक्षणं	५८	दिवास्वापादिनि	६७
वस्त्रधारणम्	५८	अन्नस्योदरस्थिति	
चंदनम्	५८	हेतवः	६७
भूषणधारणम्	५८	अजीर्णहेतवः	६७
सूर्यादिरत्नानि	५८	दिवासंभोगेदोषः	६८
स्रजादिधारणं	५८	उष्णीषादिधारणं	६८
पादुकाशोहरणं	५८	आचारः	६८
बुभुक्षादिविघात	५८	संध्यायांकर्मनिषेधः	७०
जादोषाः	५८	रात्रिचर्या	७०
भोजनकालाः	६०	नारीगमनप्रकारः	७१
रसादिपाकज्ञानम्	६०	प्रातर्जलपानविधिः	७३
आहारादिस्थानं	६०	स्तुचर्या	७३
भोजनपात्राणि	६०	वयलक्षणम्	७४
भोजनादौलवणा	६१	अंशुदकलक्षणम्	७५
ईकभक्षणम्	६१	चतुर्थप्रकरणम्	७६
भोजनादौसंस्मरणं	६१	वाधिलक्षणम्	७६
आदौमध्येअंतैव	६१	साध्यपापलक्षणम्	७७
यद्यप्योज्यतदाह	६१	उपद्रवलक्षणम्	७७
साधनस्यगुणाः	६१	अरिष्टलक्षणम्	७७
अनुसादिगुणाः	६१	चिकित्सालक्षणम्	७७
विविधगुरुनिरूपः	६२	विकित्साविधिः	७७
भोजनपरिमाणं	६२	रोगोषधयोक्तं	
शुष्कान्नदोषाः	६२	नेगुणाः	७८
विषमाशनलक्षणम्	६२		
अकालभुक्तदोषाः	६२		

सू.
२

चिकित्साफलम् ७९ अम्लरसगुणाः ८८
 चिकित्सांगानि ७९ अतियुक्ताम्लगु. ८८
 रोगिणोलक्षणं ७९ अतियुक्तलवणगु. ८८
 चिकित्सनिरू. ८० कटुगुणाः ८९
 अचिकित्साः ८० अतियुक्तकटुगुणाः ८९
 दूतलक्षणं ८१ तिक्तगुणाः ९०
 दूतस्पशकुनानि ८० अतियुक्ततिक्तगु. ९०
 वैद्यलक्षणम् ८० कषायगुणाः
 निषिद्धवैद्यः ८१ अतियुक्तकषाय
 वैद्यस्य कर्म ८१ गुणाः ९०
 एकौत्तरशतमृत्सुः ८१ नभःप्रादीनां गुणाः ९०
 प्रागंतुशतमृत्सुः ८१ लघ्वादिमतां गु. ९०
 आयुर्विचारः ८२ दीपनादिलक्ष. ९१
 दीर्घायुषोलक्ष. ८२ अथवीर्यं ९४
 स्वल्पायुषोलक्ष. ८२ विपाकः ९४
 चिकित्सावश्यंकार्यं ८४ विपाकगुणाः ९४
 चिकित्सागंधनं ८४ प्रभावः ९४
 परिचारकलक्ष. ८४ हरीतक्याना
 भेषजलक्षणम् ८४ मानिगुणाश्च ९५
 औषधग्रहणपरिभा ८४ विभीतकनामा
 द्रव्याणां परीक्षा ८५ निगुणाश्च ९७
 स्वभावतोहितद्र. ८५ ग्रामलकस्य ९७
 व्याप्ति ८६ त्रिफलायाः
 स्वभावादहितानि ८६ पुंश्याना. गु. ९७
 संयोगविरुद्धानि ८६ प्रादुर्कस्यना. गु. ९७
 भेषजग्रहणसंकेतः ८७ प्रादुर्कायाः ९८
 प्रतिनिधिः ८७ पिप्पल्याना. गु. ९८
 द्रव्यगतपंचपदार्थ ८७ मरिचस्यना. गु. ९८
 कर्माणि ८८ त्रिकटुनामगु. ९८
 मधुररसगुणाः ८८ पिप्पलीमूलना. ९८
 चतुर्लवणस्य ९९
 चैवस्य ९९

२

	पञ्चकं	प्रकम्
गजपिप्पल्याना.गु.	११	रुद्रिद्वयोनी १३
वित्रकस्यना.गु.	११	अष्टकवर्गप्र १३
पंचकोलस्यना. ११	तिनिधिः १३	
षड्भूषणस्यना. ११	मधुयष्टीना. १३	
यवोन्पानामा. ११	कंपिह्नस्यना. १३	
अजमोदायाना. ११	आरग्वधना. १३	
सुरासानीयवानी ११	कटुकीना.गु. १३	
शुक्लजीरकस्यजी	चिरायताना. १४	
रकलौजीना.गु. १००	इंद्रयवना. १४	
धान्याकस्यना. १००	भैरवफलना. १४	
सौंफसोअना.गु. १००	रायसनना. १५	
मेथीवनमेथीना १००	रास्त्राभेदनाई १५	
चंद्रसूरस्यना.गु. १००	माचिकाना. १५	
चतुर्वीजना.गु. १०१	नेत्रवल्कलना. १५	
हिंगुना.गु. १०१	मालकंगुनी १५	
घोरवचाना.गु. १०१	कुशना.गु. १५	
सुरासानीवचा १०१	पुष्करमूल १५	
कुलंजनना. १०१	चोकना. १५	
महाभरीवचाना. १०१	कक्कडसिंही १५	
चोवचीनीना.गु. १०१	कायफर १६	
हौहवेरद्वयस्यना. १०१	भागीना. १६	
विडंगस्यना.गु. १०१	पाषाणभेद १६	
तुवुरुफलना.गु. १०२	धार्वाणा. १६	
वंशलोचनना.गु. १०२	मंजीठना. १६	
समुद्रफेणना.गु. १०२	कुसुमा १६	
अष्टकवर्गना.ल.गु. १०२	लाक्षा १६	
जीवकर्षभकयोना. १०२	हारद्रा १७	
मेहामहामेदयोनी. १०२	वनहरिद्रा १७	
काकोलीदीरकाको	कक्षरहरिद्रा १७	
न्योनीमल.गु. १०३	दरुहरिद्रा १७	
	रसाज्जनम् १७	

	पत्रांकम्	पत्रांकम्
३ वाकुचीना	१०७	मुशकदाना १११
चक्रमर्द	१०७	गंधमाजीर १११
पत्तीस	१०७	वीर्यस्य १११
लोध्र	१०७	चंदनस्य ११२
लसुनस्य	१०८	पीतचंदनस्य ११२
पलांडोः	१०८	रक्तचंदन ११२
गंजनस्य	१०८	वकम ११२
मधुनातकस्य	१०८	अग्रगरुकुल्ला ११२
भंगायाः	१०८	गरुजगरुमता ११२
पोस्त	१०८	देवदारु ११२
हफीम	१०८	धूपसरल ११२
खसखास	१०८	तगर ११२
सैंधवलवण	१०८	पद्माष ११३
सोभरि	१०८	गुगुलु ११३
सामुद्रस्य	१०८	सरलनिर्या ११३
सौचर	१०८	सगुगुलु ११३
सौवर्चलस्य	१०८	राल ११३
चणकलवण	१०८	कुंदुरसुगंध ११३
यवदारुसंजी	१०८	द्रव्यशस्त्रकी ११३
सोरा	११०	निर्यासः ११४
सोहागा	११०	शिलारस ११४
सुधादारुशूना	११०	जायफल ११४
दारुद्वयस्य	११०	जावन्त्री ११४
दारुत्रयस्य	११०	लवंग ११४
दारुषुकम्	११०	इलाइचीपूर्वी ११४
चुक	१११	इलाइचीगुज ११४
हरितक्यादि	१११	रत्ती ११४
वर्गः	१११	तज्जपत्र ११४
कर्पूरनाग	१११	दारुचीनी ११४
चीनीयांकर्पूर	१११	तमालपत्रम् ११४
कस्तूरी	१११	

पत्रांकम्		पत्रम्	
नागकेसर	११५	प्रदोऽरीकम्	११८
त्रिजातचतु		कर्पूरादिवर्गः	११८
जीतका	११५	गुडूच्याना	११८
कुंकुम	११५	तांबूलस्य	११८
मोरोचन	११५	विल्वस्य	११८
नखनखीगंध		गंभाशि	११८
द्रव्यम्	११५	पाटला	१२०
सुगंधवाला	११५	अग्निमंथ	१२०
उशीरस्य	११६	श्रोनाकस्य	१२०
ध्रुव	११६	रुह्यंचमूलस्य	१२०
धलीरा	११६	शालिपर्णी	१२०
मोथानागर		पृष्ठपर्णी	१२१
मोथा	११६	वार्ताक्या	१२१
कचूर	११६	कंदकार्या	१२१
मुरा	११६	मोदुरस्य	१२१
गंधपलाशी	११६	लघुपंचमूलस्य	१२१
प्रियंगुगंधप्रि		दशपंचमूलस्य	१२१
यंगु	११६	जीवंत्याः	१२१
रेणुका	११७	मधुयक्षाः	१२२
गंधिपर्णीस्य	११७	मुद्रपर्णीना	१२२
स्योनेयकस्य	११७	माघपर्णीना	१२२
निशाचरस्य	११७	जीवनीयगणाः	१२२
तालीसपत्रस्य	११७	शुक्लरक्तैरंडस्य	१२२
कंकोलस्य	११७	शुक्लरक्तार्कस्य	१२३
गंधकोकिला	११७	सेहुंडस्य	१२३
लामज्जकस्य	११७	शानलायाः	१२३
एलवालुकम्	११८	कलिहार्यी	१२३
कुटंनटस्य	११८	श्वेतरक्तकरवीर	१२३
स्यक्काया	११८	धतूरस्यना	१२४
पर्षटी	११८	वासोयाना	१२४
नलिका	११८		

पत्रांक

पत्रांक

सं०
४

पर्यटस्पना. १२४
निम्बस्पना. १२४
महानिम्बस्प १२४
निम्बतरोनी. १२४
काचनारस्प १२४
कोविदारस्प १२४
शोभांजनस्प १२५
श्वेतपुष्पीनील
पुष्पीप्रपराजि
ताम्रना० १२५
मैहदी संभाल १२५
इंद्रयवस्प १२५
करंजस्प १२५
करंजीना. १२६
श्वेतरक्तगंजा १२६
कपिकधूना. १२६
मांसरोहिणी १२६
चिल्कस्प १२६
टंकारीना. १२६
वैत १२६
जलवेतस १२६
इज्जलस्प १२६
प्रकोटीना. १२६
बलाचनुष्यं १२७
लक्ष्मणा १२७
स्वर्णवह्नी १२७
कर्पासी १२७
वंशस्पना. १२७
नडस्पना. १२७
मुंजस्पना. १२७

काशस्पना. १२७
गुंडस्पना. १२७
शरकायाः १२७
कुशस्पना. १२७
दीर्घपत्रकुश १२८
कतुरास्प १२८
भूतुरास्प १२८
नीलदूर्वा १२८
श्वेतदूर्वा १२८
गंडदूर्वाना. १२८
वाराहीकंदवि
दारीकंद १२८
मशालीकंद १२८
शतावरीमहा
शतावरीना १२८
अश्वगंधाना. १२८
पाठायाना. १२८
श्वेतत्रिवृत् १२८
श्यामत्रिवृत् १२८
लघुदंती १२८
बृहदंती १२८
लघुदंतीफलं १३०
बृहदंतीफलं १३०
विधारा १३०
इंद्रवारुणी १३०
दीर्घवारुणी
नील १३०
शरपुखा १३०
यवासस्प १३०

पत्रम्		पत्रम्	
मुंजीना. गु.	१३०	शंखपुष्पी	१३४
अपा मार्गस्य	१३१	अर्कपुष्पी	१३४
रक्तापामार्गस्य	१३१	लज्जालु	१३४
तालमखाना	१३१	अलंबुषा	१३४
ग्रंथिमान्दति	१३१	दूग्धिका	१३४
कुमारीना.	१३१	भूमामलकी	१३४
पुनर्नवाना.	१३१	ब्राह्मी	१३४
रक्तपुनर्नवा	१३१	मंडूकपर्णी	१३४
गंधप्रसारिणी	१३२	द्रोणाना.	१३४
कुक्षसारिवा	१३२	सूर्यभक्ता	१३५
श्वेतसारिवा	१३२	बंधाकर्कोटकी	१३५
भृंगराजस्य	१३२	मार्कंडिका	१३५
शणपुष्पीना.	१३२	देवदाली	१३५
त्रायमाण	१३२	जलपिप्पली	१३५
सूवी।मौडियों	१३२	गोजिका	१३५
काकमाची	१३२	नागदमनी	१३५
काकनासा	१३२	वेहंततरना.	१३५
काकजंघा	१३३	ध्विक्किनीना.	१३६
नागपुष्पी	१३३	कुंकुंदरना.	१३६
मेघशृंगी	१३३	सुदर्शनाना.	१३६
हंसपदी	१३३	आरुपर्णी	१३६
सोमलता	१३३	मयूरशिरवा	१३६
आकाशवह्नी	१३३	गुह्यादिवर्गः	
पातालगरुडी	१३३	कमलपुष्पं	१३६
वंदाना. गु.	१३३	पद्मिनी	१३६
बहपत्रीना.	१३३	सम्भर्जिका	१३६
हिंगुपत्री	१३३	कुमुदिनी	१३७
वंशपत्री	१३३	कुमुदना.	१३७
मत्स्यादी	१३३	वारिपत्नी	१३७
सर्पादी	१३४	शतपत्री	१३७

	पत्रम्		पत्रम्
वासंती	१३७	वटस्पना	१४०
श्रीपदी	१३७	विष्यलस्य	१४०
जाती।चंवेली	१३७	पारिशना	१४०
यूधिका।जूही	१३८	नंदीवृक्षना	१४०
चंपकस्य	१३८	शिंशिपाना	१४१
वकुल।मोल		ककुभना	१४१
सरी।	१३८	विजयसार	१४१
शिवमल्ली	१३८	खदिरना	१४१
कदंबना	१३८	डुर्गंधखदिर	१४१
कुडक।कूता	१३८	रोहितकना	१४१
मल्लिकाना	१३८	बंसलना	१४१
माधवीना	१३८	अरिष्टक	१४१
केतकना	१३८	पुत्रजीवना	१४१
किंकिरातना	१३८	काकोडुंवरीका	१४२
कर्णिकार	१३८	झतना	१४२
अशोकना	१३८	शिरीष	१४२
वारणपुष्पना	१३८	हीरिवृक्षपंच	
सैरेयकना	१३८	वल्कलंयोः	१४२
कुंदना	१३८	शालना	गु. १४२
मुचुकुंदना	१३८	सर्जकना	१४२
तिलकना	१३८	शल्लकीना	१४२
बधूकना	१३८	इंगुदना	१४३
जपाना	१३८	जिंगिनीना	१४३
सिंदूरीना	१३८	तमालना	१४३
अमृगसिना	१४०	नूणीना	१४३
शुक्लकृसतुलसी	१४०	भूर्यपत्र	१४३
मरुवकना	१४०	पलाशना	१४३
दमनकना	१४०	शाल्मलि	१४३
वर्वरीना	१४०	मोचरस	१४३
इतिपुष्पवर्गः	१४०	कूटशाल्मलि	१४३

पञ्चम		पञ्चम	
धवना.	१४४	तालफलमञ्जा	१४७
धन्वगना.	१४४	तालतोय	१४८
करीरना.	१४४	विल्वना.	१४८
शाखोटना.	१४४	कपित्थना.	१४८
बहुराणा.	१४४	नारंगना.	१४८
करभीना.	१४४	तिंदुकना.	१४८
मोक्षना.	१४४	कुपीलु।कु	
शिरीषिका.	१४४	चन्ना	१४८
शमीना.	१४४	फलेंद्रना.	१४८
सप्तपर्णना.	१४४	जैवना.	१४८
तिनिशाना.	१४४	कर्कन्धूना.	१४८
इतिवशादिवर्गः		सौवीरवदर	१४८
ग्रामना.	१४५	लुद्रवदर	१४८
ग्रामावर्तना.	१४५	प्राचीनाम	
ग्रामवीज	१४५	लकना.	१४८
ग्रामपत्र	१४५	लवलीना.	१४८
ग्रामातक	१४५	करमर्दना.	१४८
राज्ञामना.	१४६	पियालना.	१४८
कोशामना.	१४६	राज्ञादनना	१५०
पनशाना.	१४६	विकंकत	१५०
पनशामञ्जा	१४६	पद्मवीज	१५०
लकुच	१४६	कुमुदवीज	१५०
कदलीना.	१४६	मधूकना	१५०
चिर्भट्टना.	१४६	परूषक	१५१
नालिकेर	१४७	तूदना.	१५१
कलिन्दना.	१४७	दाडिमना.	१५१
दशांगुलना.	१४७	वहुवारलस	१५१
त्रयुषारवीरा	१४७	कतकना	१५१
मुपारी	१४७	द्राक्षाना	१५१
ताल	१४७	करमर्दिका	१५१

करोंदीराख-ना.

पत्रम्

पत्रम्

स. ६
व. ४४
१५२
धुहराना.गु. १५२
खर्जूरत्रयना. १५२
पिंडखर्जूरभेद १५२
सेवना. १५२
अमृतफलना. १५२
पीलुनामगु. १५२
द्वौटना. १५२
बीजपूरना. १५३
बीजपूरभेद १५३
जम्बीरीद्वयना. १५३
निम्बुकना. १५३
मिष्टनिम्बुक १५३
रामफलना. १५३
अम्लिकाना. १५३
अम्लवेतस १५३
वृक्षाम्लना. १५३
चतुरम्लपंचा
म्लयोर्नद्वयम् १५४
फलपरिभाषा १५४
फलवर्गीः
धातुनिरुक्तिः १५४
सुवर्णना.गु. १५४
अशुद्धसुवर्ण
दोषाः १५५
रूप्यना. १५५
ताम्रना.गु. १५५
वंगना.गु. १५६
जसदना.गु. १५६
सीसकना. १५६
लोहना.गु. १५६

सारलोहना. १५७
कांतलोहना. १५७
मण्डरना.गु. १५८
अपधीतुलद्वयं १५८
सुवर्णमादिक १५८
तारमादिक १५८
तुल्यना.गु. १५९
कांस्यना.गु. १५९
पित्तलना. १५९
सिंदूरना. १५९
शिलाजतुना. १५९
रसनिरुक्तिः १६०
पारदस्यना. १६०
उपरसना. १६१
हिंगुलना.गु. १६१
गंधकना.गु. १६२
अम्रकना. १६२
हरितालना. १६३
मनःशिला १६४
सौवीरना. १६४
मटंकरा १६४
स्फुटिकाना १६४
राजावर्तना. १६४
कुम्भकना १६४
गैरिकसुवर्ण
गैरिकयोनी. १६४
खरिकाना १६४
बालुकाना. १६५
खर्पणीतुल्य १६५
कासीसना. १६५

राम
६

सौम्यीना. पत्रम् १६५
 कृष्णमृत् १६५
 कर्दमना १६५
 बोलना. गु. १६५
 कंकुशना. १६५
 रत्ननिरुक्तिः १६५
 नवरत्ननिरु. १६६
 हीरकना. ल. १६६
 मारितहीरगु. १६६
 हरिन्मणिपत्रा. १६७
 माणिक्यना. १६७
 पुष्परागना. १६७
 इन्दुनीलगोमे
 द्योनी. गु. १६७
 मौक्तिकना. १६७
 विद्रुमनाम. गु. १६७
 ग्रहाणां रत्नानि. १६७
 उपरत्ननिरु. १६७
 विषना. ल. गु. १६८
 वत्सनाभस्वरु. १६८
 हारिद्रना. १६८
 शकुंकविष १६८
 प्रदीपनस्वरु. १६८
 सौराष्ट्रिकस्य १६८
 शृंगिकस्य १६८
 कालकूटस्य १६८
 हलाहलस्य १६८
 ब्रह्मपुत्रस्य १६८
 शोधितविष
 गुणाः १६८

पत्रम्
 उपविषाणानि. १६८
 इतिधात्रादिवर्गः १६८
 धान्यभेदाः १६८
 शालिधान्यल. १६८
 शालीनां नामा. १६८
 शालीनां गुणाः १६८
 रक्तशालिगुणाः १७०
 ब्रीहिधान्यल. गु. १७०
 यष्टिकाल. गु. १७१
 यष्टिकानां नामा. १७१
 यष्टिकागु. १७१
 शूकधान्यानि १७१
 शूकधान्यना. गु. १७१
 गोधूमना. ल. गु. १७१
 शिखिधान्यना. १७२
 मुद्गगुणाः १७२
 माषना. गु. १७२
 राजमाषना. १७३
 निष्पावना. १७३
 मकुशना. गु. १७३
 मसूरना. गु. १७३
 आढकीना. १७३
 चणकना. १७३
 कलायना. १७४
 त्रिपुटना. १७४
 कुलत्प्यना. १७४
 तिलना. गु. १७४
 अतसीना. गु. १७४
 तुवरीना. १७४
 रक्तसर्षपगौर १७४
 सर्वपयोः १७४

सं
७

पत्रम्

राजीकृष्णराज्योः १७५
 तुङ्गधान्यना. १७५
 कङ्कना.ग. १७५
 श्यामाकना. १७५
 कोद्वना. १७५
 चारुकना. १७५
 वंशवीजना. १७५
 कुसुंभवीज १७५
 गवैधुकाना. १७५
 नीवारना.ग. १७५
 यवनालना. १७५
 धान्यपरिभाषा १७६
 धान्यवर्गः
 शाकनिरु. १७६
 शाकगुणाः १७६
 वासुकदयना. १७६
 पोतकीना.ग.
 श्वेतमारीष
 रक्तमारीषयोः १७६
 तंङ्गलीयना. १७६
 जलतरङ्गलीय १७७
 पलंक्याना. १७७
 नाडिकाना. १७७
 पट्टशाकना. १७७
 कलंवीना. १७७
 लोनीना.ग. १७७
 चांगेरीना.ग. १७७
 चुक्रिकाना. १७७
 हिलमोविका १७७

पत्रम्

शितिवारना. १७७
 इरणपुष्पीना. १७८
 मूलकयत्रग. १७८
 यवान्नीशाक १७८
 ददुधपत्रग. १७८
 सेहुंङ्गदलग. १७८
 पर्पट ग. १७८
 गोजिका ग. १७८
 पटोलपत्रग. १७८
 गुडचीपत्रग. १७८
 कासिमर्द्मा. १७८
 चनकशाकग. १७८
 कलायशाक १७८
 पुष्पशाकानि १७८
 सर्वपशाक १७८
 अगस्तिपुष्प १७८
 कदलीपुष्पग. १७८
 शिगुपुष्पग. १७८
 शात्मलीपुष्प १७८
 कूष्मांडफल १७८
 कूष्मांडीग. १७८
 तुंवीना.ग. १७८
 कटुतुंवीना. १७८
 कर्कटीना. १७८
 चिचिंडना. १७८
 कारवेष्टना. १७८
 महाकोशात
 की।वडीतोरी १८०
 धामार्गवातोरी १८०

७

न्यस्मिंश्चरुतोरविचारवशेनरुतुर्ज्ञेयः अयमर्थः पूर्वपराद्वैभवतस्यविद्याज्ञानाबुद्ध्यादि
एतेष्वस्मृतिमितुक्तं तत्र५१ स्मृतेयुल्लेखरुतुर्न५१

रुतु५१

रा दमस्मिन्नयने उदगयने संभवति नदा र्कचारवशेनर्वक्तव्यः एतदुक्तं
भवति सौरेणामानेनचतुर्वक्तव्यः नचान्देणयथाशिशिरे स्मृते मकरकुम्भयोरन्या
तमेणपोस्तुर्वस्यावस्थाने ज्ञेयम् एवं शेषराशिषूत्यम् ॥ अथायनविलोमे ग्रहपरिवर्त
रु४ ज्ञानं तु ज्ञानमासौपरिज्ञानेवैन्दवञ्चयाह ॥ चन्द्रसजीवाः परिवर्तनीयाः शुक्रारमन्दे
रयने विलोमे द्रव्वाणभागे प्रथमस्तु पूर्वमासो नृपातान्निधयो विकल्पोः अयने विलो
मे सति चन्द्रसजीवाः शशिवधयुरवो यथा सखि शुक्रारमन्देः मितकजसौरेः परि
वर्तनीयाः बुधोभौमेन गुरुः सौरेण मन्दो बुधो भौमेन जीवः सौरेण रविर्बुधो
तत्रे दे ज्ञातम् यद्युत्तरायणे ज्ञाते शरद्वकालो ज्ञातस्तदा संते ज्ञात इति वक्तव्यम्
दक्षिणायने ज्ञाते शरद्वकालो ज्ञातस्तदा संते ज्ञात इति वक्तव्यम् दक्षिणायने वसंते ज्ञातस्तदा शरद्व
धिजातः उत्तरायणे शरदि प्राप्तायां शीघ्रे ज्ञातः दक्षिणायने शीघ्रे ज्ञाते शरदि ज्ञातः
उत्तरायने हेमंते शिशिरे ज्ञातः दक्षिणायने शिशिरे प्राप्ते हेमंते ज्ञातः एवमृत्तो ज्ञाते
मासज्ञानमाह द्रव्वाणभागे इति प्रश्नकालेयो द्रव्वाणो वर्तते तस्य द्रव्वाणस्या
स्मृते५२

हृ.
सी.
अ.८
रु४
अ.५
व.५
कै.५५

अस्येन स्या
प्याः = ६०

व

शाविभागेन द्वादशवार्षिकी दशांते वैश्वपरिकल्प्य तत्तेजो संसर्गो ह्यर्धज्ञानम्
 तथा प्ररुषलक्षणोपपुनने पाहौ सगुलौ प्रथमं यदि ह्यौ न वेदितौ ये स जातवक्त्रे ३
 मे फोतुस्य ध्यातथा तृतीयं नाभिकर्हि वेति वत्तर्धमाहः ॥ उदरे कथितं च पंच
 मे हृदये षष्ठमथ स्तनान्वितम् अथ सप्तममत्र जडुं कथयन्त्यष्टममोष्ठकंधरे न
 यनेन वमं च सञ्जुणी सललाटे दशमं शिरस्तथा किं तत्र यस्य विशतधिकं वर्ष
 शाने जन्मनो व्यतीतं तस्य नष्टं जातकवर्षं ज्ञानोपाय एव नास्ति एवं च वर्षेषु शाने
 प्रसूतज्ञानार्थमाहः ॥ श्रीश्लोक लक्षण इत्यादि येन लगनेन प्रष्टा एष्टुते तत्र वेदकः
 सूर्यः स्थितस्तद्देकाणो वा लग्नेन तदा श्रीश्लो ज्ञान इति वेत्तव्यं कथितं स्तनशेषैः
 शेषैरन्यैश्चन्द्राद्यैश्च हैलग्नस्यैवं सर्वमेव कथितं देकाणोः शिशिरादय इत्या
 दिनाग्रं येन तत्र यदा शनैश्चरो लग्ने भवति देकाणो वा तदा शिरे जातः एवं मुक्ते शि
 तदेकाणो वा वयोस्तत्र ये शरदि नीवे हे मन्ने इति अथ बहवो यदि लग्नगता भ
 वंति तदा ते पायो बलवास्तु क्रतो जात इति वक्तव्यम् अथायनज्ञात्वा तत्र कथा

३ प्र
 ४ प्र
 ५ प्र
 ६ प्र
 ७ प्र
 ८ प्र
 ९ प्र
 १० प्र
 ११ प्र
 १२ प्र
 १३ प्र
 १४ प्र
 १५ प्र
 १६ प्र
 १७ प्र
 १८ प्र
 १९ प्र
 २० प्र
 २१ प्र
 २२ प्र
 २३ प्र
 २४ प्र
 २५ प्र
 २६ प्र
 २७ प्र
 २८ प्र
 २९ प्र
 ३० प्र
 ३१ प्र
 ३२ प्र
 ३३ प्र
 ३४ प्र
 ३५ प्र
 ३६ प्र
 ३७ प्र
 ३८ प्र
 ३९ प्र
 ४० प्र
 ४१ प्र
 ४२ प्र
 ४३ प्र
 ४४ प्र
 ४५ प्र
 ४६ प्र
 ४७ प्र
 ४८ प्र
 ४९ प्र
 ५० प्र
 ५१ प्र
 ५२ प्र
 ५३ प्र
 ५४ प्र
 ५५ प्र
 ५६ प्र
 ५७ प्र
 ५८ प्र
 ५९ प्र
 ६० प्र
 ६१ प्र
 ६२ प्र
 ६३ प्र
 ६४ प्र
 ६५ प्र
 ६६ प्र
 ६७ प्र
 ६८ प्र
 ६९ प्र
 ७० प्र
 ७१ प्र
 ७२ प्र
 ७३ प्र
 ७४ प्र
 ७५ प्र
 ७६ प्र
 ७७ प्र
 ७८ प्र
 ७९ प्र
 ८० प्र
 ८१ प्र
 ८२ प्र
 ८३ प्र
 ८४ प्र
 ८५ प्र
 ८६ प्र
 ८७ प्र
 ८८ प्र
 ८९ प्र
 ९० प्र
 ९१ प्र
 ९२ प्र
 ९३ प्र
 ९४ प्र
 ९५ प्र
 ९६ प्र
 ९७ प्र
 ९८ प्र
 ९९ प्र
 १०० प्र

वसंते कुजे श्रीश्लो चंद्रे
 तदेकाणो वीरुत × ४
 लग्नगगुहाभावे देकाणो शरुतुः × १

हृ.
टी.
३८

नामिX ५

बलिनः कृत्स्नपुत्रे चन्द्रमाः कुरुष्विवलवान्भवति तस्माद्यवने चरः मासेतुशुक्ल।
 प्रतिपत्त्युत्ते पूर्वशशीमथबलोदशाहे अष्टेद्वितीयेत्यवलरुत्तीयेसौमैस्तुह।
 होवलवान्सादेव द्ययनदिवस इति द्ययने सवर्षे स्वदिवसे आत्मीये वारे स्वसुका।
 लहोरायो स्थिते स्वमाससौ मासपतिते शनैरेतेषु कालेषु सर्व एव बलिनो भवति
 शरुवगु सुदृष्टाद्या इति प्रादयोवर्णा आद्येषो प्राकाराद्यः शनैश्चरः रुकारा
 द्योरुथिरोभौमः सशनैश्चराहलवान् बुकाराद्यो बुधः सभौमात् गुकाराद्यो
 रुः सवुधात् पुकाराद्यः शुक्रः सजीवात् चकाराद्यश्चन्द्रः सशुक्रात् सकारा
 यः सविता सचन्द्रश्चवलवानिति पतद्गुहाणां नैसर्गिकवलम् यस्मादनेनै
 वस्वल्पज्ञातको उक्तम् मन्दारसौम्यवाक्यतिसितचन्द्राकाययोर्नरबलिनः
 नैसर्गिकवलमेतद्वलसाम्ये स्यादधिकवीर्यता इति यत्र ग्रहयोर्ग्रहाणां वावल
 साम्यं भवति तत्रास्मादधिकवीर्यता तेदा इति अत्राचार्येण चतुष्टयकारस्य ग्रह
 बलस्य फलनोक्तं तच्चः साभिरस्य साहित्यात् तस्यादसारावल्या उच्चबलेन स

एतद्गुहाणां
 कालवीर्यं रा
 नेषामन्यतमेन
 युक्तः कालव
 लसम्यनोभ
 वति X ४X

वि

भवति युधिसंश्रमेचोत्तरसंस्थाबलिनपव कस्ततादीनोयुद्धमिति उक्तं यत्र
यजोत्तरदिग्भागस्थः सजयीसबलवान् तत्रजयलक्षणं उत्तरदिक्स्थः पुरुषोवे
पथुराण्यसन्निरुजोणः अधिभूतो विकृतो निष्प्रभो विकर्णश्चयः सजितः उक्तं
विपरीतलक्षणं समाजो जयगतौ निर्दिष्टः विपुलः स्त्रिगोद्युतिमान् क्षिणदिक्स्थः
यिजययुक्त इति एतत्तु क्रमशः संभवति तस्मान्मुलिष्ठाचार्यः सर्वजयिन
उदक्स्थादक्षिणदिक्स्थो जयीश्चक्र इति एतच्चैष्टाबलं पञ्चमन्यतमेन युक्तं चैष्टा
बलयुतो भवति ॥ अथ नाकालबलं ग्रहाणां नैसर्गिकं च मालिन्याह ॥ निशिशशि
कुजसौरासर्वदा जोह्निद्यान्ये बह्वलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण द्ययनदि
वसहो गामासयैः कालवीर्यं शरुवुगु शुभसायादृष्टितो वीर्यवंतः ॥ निशीति श
शिजजसौराः चन्द्रभौमशानयानि शिराजो वीर्यवंतो बलिनः तैर्बुधः सर्वदा सर्व
सिन्धालनिशिदिने बबली अन्ये परे रविगुरुसिता अहिदिने बलिनः क्रूरः पू
पग्रहाः प्रायुक्ता बह्वलं कल्पपक्षे बलिनः सौम्याः शुभग्रहाः सितगताः शुक्लपक्षे

त्वसम=दिः

सु.
ही.
॥१॥

स्याद्यहोयेनप्रकारेण धनं ददाति तथामेन्द्रकसदृशं शानायायेन प्रकारेण धनं प्रदा-
 स्तत्रप्रकारद्वयदर्शने प्रहृषि राणाह ॥ अर्थाभिः पितृपितृपतिप्रशस्तिभिरुत्तरीभूत
 कनकादिवांयेः होरेहोर्दशमैर्विकल्पनीयाभेदुर्कासदपति गाशब्देना अर्थापि नाथ
 रिनिहोरेहोर्ल गनचन्द्रयोर्दिवाकराद्यैः सूर्याद्यैर्ग्रहे दशमगतैर्मेसुराणस्थानस्थि।
 तैः पिशादिभ्यो र्थशानिर्विकल्पनीयाचित्या तत्रप्रहृषजन्मसमये लग्नाच्चन्द्राद्याय।
 द्यादित्योदशमस्योभवति तदापितृप्रभूतार्थाभिर्भवति एवंचन्द्रे लग्नादशमेपि
 तृपत्तिनोमानः सकाशात् भौमे लग्नचन्द्रोत्तरीयशमेपितृपत्तिनोमानः सका-
 शतोर्दशमेशजोरानितः बुधेनिजात्सहस्रः शुभेभ्रातरः सहजातश्चक्रेस्त्री
 तः योषितः सौरेभूतकनकात्मकरात् अथकश्चिद्वर्णादशमेभवात्परश्चन्द्रात्
 तदास्वस्यास्वस्यादशायां द्वावपि स्वाभिहितफलप्रलौभवतः नकोवलं यावत्लग्नाच्च।
 त्राच्चबह्वर्षियदादशमस्याभवेति तदासर्वपवस्वस्यास्वस्यादशायां स्वप्रकारे
 ण फलप्रदाभवेति अथलग्नाच्चन्द्राहानकश्चिद्वर्णादशमोभवति कोर्यप्रदोभवती

तदा X

॥३॥

वीर्यास्तेजोमनिष्टेष्टफलप्रवृद्धिम् तत्र शास्त्रेषु यानि चान्यास्युच्चादिसेस्थानेषु भास्य
 भफलवृद्धिप्रदर्शकानि नीचादिस्था नाम भुभफलप्रदर्शकानि तानि जन्मसमये से
 यानि यानि च शुभानामभुभानां वा फलानां ग्रहवशेनैव शुद्धिप्रदर्शकानि तानि चारवा
 शास्त्रालक्षणां कालेषु ग्रहस्थेयानीति ॥ इति भट्टोत्पलविरचितायां ग्रहज्जातकविहता
 वक्षकवर्गाया योनवमः ॥ २॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ अथातः कर्माजीविका
 धार्यव्याख्यायते तत्रानेन प्ररुषेण कथं धनमर्जितव्यम् इत्यध्याये सिद्धिर्भूयते
 तत्र च प्रकारद्वयेन धनदाता ग्रहो भवति लग्नाच्चन्द्राच्चयोदशमो ग्रहो भवति सप
 वधनदाता भवति अथ लग्नचन्द्रयेदं शमं स्थाने शुभं भवति तदा लग्नचन्द्रादित्या
 नायेदशमं राशयस्तेषां यो धनं यस्ते येषु नवो शकेषु प्ररुषस्य जन्मकाले स्थितो राशे
 नवो शकानां यो धनं तर्था धनदाता राशे भवेति किं न लग्नाच्चन्द्राच्चयेदं राशे
 येन प्रकारेण धनदाता राशे भवेति तस्मै न्दं स्पष्टं द्वांशनायाः अनेन प्रकारेणोति तत्रा
 दावेव लग्नाच्चन्द्राच्चदशमं स्थाने ग्रहो येन प्रकारेणोति तत्रा

तो
मे
यति x2

या x2 की x2

सु.
द.
६

अनापस्या

अभि
क

श्रित्य चंद्रस्य बलानि ग्रहां प्रयच्छेति शुभाशुभानि मनःसमेतानि
 यथेन्द्रियाणि कर्म एतानां यानि न केवलानि । अथानिथि कृत्यं ॥ नंदः ।
 साचित्रोत्सववास्तुकर्म देवादिजुर्वीतननयैव नृत्यं विवाहभूषाशकः ।
 राधयात्राभङ्गासुकार्याण्यपि पौष्टिकानि जयासुसंगमबलापयोगी
 कार्याणि सिद्धानि हि निर्मितानि रिक्तास्तु विद्वद्बुधबंधानां विषाग्निश
 स्त्रादिचर्यानि सिद्धिम् पूर्णासुमंगल्यविवाहयात्रासुपौष्टिकं शोनि
 ककर्मकार्यसदैवदर्शोपि नृकर्मजुर्वीतान्यादिदध्यास्तु भमंगलानि
 ज्योतिःफलदयैवार्यलम् ॥ दोणीपालविलोकने दिनकरोधात्री ।
 सूनःसंगरेयात्रायामृगनेदनेति बलवोशास्त्रावबोधे बुधः गीर्वा ।
 ऐशगुरुविवाहसमये दीक्षाविधौ भास्वरिः प्रारंभो विलकर्मणोनि ।
 गदिनस्तस्तेनि शानायकः । नारदः ॥ चंद्रस्तजीवशुक्राणोवास
 रः सर्वकर्मसु मूरेषितरवारेषु यउक्तं कर्मसिद्धानि ॥ अथगणक

३

सुशक्ति

शेषं चैसाश्चित्कर्म ॥ श्रीपतिः ॥ सर्वलाभस्तदास्थितः^३ चैव^१ रिपु^२ षर्कः^६ ऊ
 जाकीचिषट्पोन्नो^१ चादिवमन्मथारिपु^१ शशी^१ वास्तारिवर्जभृगुः^१ धीध
 मास्तधनेप्रवाक्यतिररिस्वाष्टोवुवस्यावुधः^१ अष्टोजन्मस्तदाहृगोचर
 विधोविज्ञेनचेत्प्राहुः^१ ॥ जन्मस्थनशरणेनपंचकर्मणावर्जयेत्
 यात्रायु^१ हारंभविवाहं^१ दौरमेवच^१ दौरेणो^१ गणोभंगोयात्रायामरणंभ
 वेत्^१ विवाहेविधवानागीरहारंभदरिद्रता ॥ अथतारातारदः ॥ जन्म
 संपाद्विपत्तिमपत्तसाधननयनाः मित्रेपरममित्रेचजन्मभात्स्यापुनः
 पुनः जन्मविपंचसप्तारवातातानिष्टफलप्रदाः^१ अनिष्टपरिहाणयद ।
 याहानोद्विजातये^१ सुखं^१ गडंचलवणंसानिलेकोचनेकमात्र^१ कृष्ण
 बलवतीताणकृष्णपक्षबलीशशी ॥ श्रीपतिः ॥ नावलुबकुलपक्षे
 शीतरश्मेःप्रभावः^१ कथितमिहहितावावीर्यमाद्यैप्रधानं^१ अतिविकल
 शरीरे^१ प्रयासिपोषिते^१ वा प्रभवानिबलकर्त्तुं^१ सर्वकर्मणां^१ योषित् । आ

जन्मस्थिते
 ग्रहदेवलि

रि

श्रीगं

श्रीले

माभरता

श्रीकं=४

नामदत्ता

रत्नस

हस्त

नक्ष

ब्रह्मा

देवदेव

देवमाता

695

सर्व

इंद्र

देवता

वर्ग

स्वाती

प्रवंपेनतत्रेशः ॥ भस्मामिनोऽवियमवान्विरेचिवेशरुद्रोदिनिर्गुरु
 हिपिततेभाषु अन्यैर्यमार्कसुरैर्वानिकगंधवांस्तोशक्रानलोनदनुमि
 तपुरंदरैव । नृनैवगोयसलिलेनपरचविष्वेवेदाहरिर्वसुरपामधिपो
 नपादोहिर्बुध्रासंज्ञगार्तनपरतस्तृपूषानतत्रयोधनैराविलेत्यभिधी
 यतेच ॥ श्रीपतिः ॥ अस्मेभाजपणिद्वयवद्वषभुमिषानवामूषकः
 वासुःगोब्रूमशस्तनोपिमहवीद्याचुःपुनःसैरिभःवाचैःणोमृग ।
 मंडुलोकापिरयोबभूद्वयवानरःसिंहोश्वास्तृणाएदपशुश्चकरदीयानि
 स्तुभानामियम् ॥ अथनतत्रवाणणास्त्रिणादिसंज्ञमहेश्वरः ॥ प्रो ।
 नैवप्रयगुत्तरात्रयामिनश्चाद्यैध्रवात्यास्त्रिणाम् आदिन्यानिहविस्त्रुभ
 त्रययनंचंद्रश्चात्यचुलम्पूर्वायाम्यमन्त्रायतःदीनिसुतःब्रूर ।
 स्तयोगंस्मृतःशक्रान्योपिभसंयतःशशिसुतोमिश्रश्चसाधारणः
 दस्त्रात्याभिनिर्द्वपुष्पसहितःक्षिप्रोलघुर्वाकपतिःचित्रामित्रभ

रेवतीमृगश्रुतौमैत्रेयमृगश्रुतौमैत्रेयः ज्येष्ठाश्लेषाभवर्जसार्पसाहितस्तीक्ष्णांश
निर्दीपणः कर्माणेषु समाह्वयानि नियतकार्याणि संसिद्धये ॥ इति मृह
नरपणो गोचराधिकारप्रकरणे द्वितीयम् ॥ सप्तम्यः ॥ दशवर्षाधिका
कन्याभवतो वरजस्वला बहिः पुष्पसुराभावाद्दन्तः पुष्पसुरत्यापि ॥
वृहस्पतिः ॥ एकादशे द्वादशे च नारीणामान्तं भवेत् वन्निदीपशे ।
त्वायोगाद्देवः शोकस्पृष्टपते भर्तृसंशयचतुर्थे निजस्तुतस्तारजः
स्वला पंचमे निहियोग्यासादेवपि ज्ञेयं कर्माणि ॥ रत्नसारे ॥ ज्येष्ठा
नृणां धास्विभरेवतीषु प्रजापतौ वासवसोम्यधिस्ये पूर्वाचयं जीणिन ।
योगाणि वारंगनास्त्वानशुभावहानि ॥ शुभतिथिफलम् ॥ नरो भ ।
संभवेत्पुंसि स्त्रीषु पूर्णजयाद्या रिक्तानपुंसके प्राक्कान्तस्मात्तप
रिवर्जयेत् ॥ शुभवारफलम् ॥ आदित्ये विधवानारी सोमे चापि मृतप
जा शनौ च धामवे नारीश्रुतः शेषाः शुभावहाः पूर्वपश्येद्दन्तस्ताना

खानलयास्यसर्पनैर्नृत्तयौडेषुचसर्पदष्टः सरतिनोविलरथेनसोपिप्राज्ञानि
 कालस्यमावेमनद्यः ॥ अथनृत्तारंभः ॥ हस्तान्गथावरुणाधिपेषुज्येष्ठा
 धानिष्ठागरुभेसपौल्ले तथोज्ञाणात्रिनयेचनृत्तप्रारंभात्तेशस्तमुदाहरति
 अथकृषिकर्मकण्ठपः ॥ वसवायुभनेनृत्तादिप्रधुवमृदुडेषु सीतोस्मृत्वा
 यवीजोन्निरत्युत्कृष्टफलप्रदा ॥ अथमहूर्तहलवाहेनारदः ॥ मृदुध्रुव
 चरतिप्रविष्ठास्त्रापितृभेषुच हलप्रवाहेप्रथमंविदध्यात्सुलभेवृषेः ।
 अथहलचक्रम् ॥ अर्काक्रान्तातातात्पन्नडहोनाशायभान्प्रतोवृष्टेः ।
 भवितयेततस्तद्वृषिबृजघातायुशूलत्रये धिस्थानोनवकुनदेतरागने
 स्पातोअयेपंचके यच्चान्ताहितयेतदत्रकथितंचक्रेश्चभेलागले ॥ एना
 मार्त एनात् ॥ रवौगोडादिपादस्थेभूमेसेप्रायतेरजः तस्माद्विनृत्तयेत
 त्रवीजवापेनकारयेत् ॥ अथसम्यागेपणम् ॥ पूर्वभाद्रपदामूलगोहि ।
 एषुत्तरफालाणी विष्ठास्त्रावारुणाचैवधान्यानागोपनेवरम् ॥ अथसम्य
 प्रज्ञेशमंदगोदितिमघामार्तं ५ पुष्याजिनीधौलानुलमरीचयः प्रातःप्रधुक्कृत्वाविशारवांतथा
 जीवाकैडसिंहं ५ नंदनदितेलजचसोमोदयेसस्यानां वपनंतथेवलवनेधान्यस्यचारापणम् ५२

म- छेदनम् ॥ गेहेमेवेतयासौम्येदलेपुष्पोनिलेतया सस्येदेपसेसोनिमूलश्च
 द- वणावासरे ॥ अथसस्यमर्दनम् ॥ फालाणामवणश्चवमचामूलैतयाम्ने ।
 ६० अमृगाधातयान्नेष्टारेवतीधातुमर्दने ॥ अथधातुस्यापनेदीपिकायाम्
 याम्पाणिपूर्वाहिविणाखरुद्रामाहेद्रापिचोत्तरभेशुभाहे धान्यानिसेस्या
 १ पनमेसुपास्तेमृगास्थिद्युगागरोदयेषु ॥ अथमद्यारभः ॥ मद्यावारुणपू
 षास्त्रिमूलादीभराणिपुच पौरुहुतेचसार्यचमद्यारभःशुभावहः ॥ अथ
 नौकाछटनेदीपिकायाम् ॥ नृमहर्षिचटलप्रेषाकपितृद्विदेवे त्रिनय
 नविधियाम्पद्मेद्रुसापोत्पभेषु सुकराणातिथियोशुक्रजीवावेवारे नर
 णिछदनमिष्टेचइतागविशुद्धौ ॥ अथनौकाधलम् ॥ शुभाहेविस्सुयुमे
 दुभगमंत्रार्णवपाणीषु चालनेछटनस्यान न्नावशुभानिपीडुषु ॥ अ
 थनौकायानम् ॥ आसिकरेज्यसुधानिधिपूर्वामित्रधराच्युतभेशुभल
 ये तारकयोगानिपीडुशुभेषुनौगमनेशुभदेशुभवारे ॥ अथपोतकर्म ॥

नि

हृदये^१पुन्य^२पषकस्तव हृदयादं^३पयासिचैन्नमे^४कुरुवेत्तभवसेचने^५दीने ॥
 रंभा वयासोकजलकलषंकपोबोलंभोरिकिं^६अदिमितंरोषसिअदिदस्सवंगो
 दिभारा शनिः रंभेनकेवलंकजलंजादिअविरसद्यस्तुये^७विशयासरीरादोगदा ज
 दोयंपिषयमोललादसिंहंनयनतदतः कजलकलासुखानां^८बूलाग्रंमसरा
 मसरांचापिहृदयात् दूरनलात्तारागंचरणपुगलानेकिमुकरोत्यमुत्रापि
 पयोस्तेजुलिपिकृतेचणंकिंचयं ॥९॥ धवदसुगोनराधयेयकामदेवअप
 वज्जिदोदेपसकलांली वसंतपदिसरसरिदापमगाआयेदेदिवा मधुः साद्रसं
 रतेहतः^{१०}हतः नासेनसोरस्तारंस्तान्पुनर्मधुप्रतिकुसमायरविरपदिचिदयी
 सेअन्ताणंआरोविअप्रेमदेमसुपाधीपाउरीकिज्जदि मधुः सनिश्चासं पा
 रिजानेनवमीलनीवजैः कल्पितस्यशयनस्यसादृष्टं नस्यमेभवतिगोचरे

म.
२६

देशः शुक्लकाशरविताचितानयोः इतिरुदनचितामादीपयति रतिः मधो
 मद्देवाभारभजिबुरिपूरितः शाकवदुसितमिच्छरेषमा दीर्घकीलकरवेष्ट
 यानयात्वाह्वयन्निवविदृश्यतेनलः १५ तत्प्रविशामिनासेनभर्तृचरणोधा
 यतीवर्द्धिभिः प्रदक्षिणीकृत्यप्रवेष्टुमारभते मधुः कल्याणिकल्याणिसाणं।
 तिष्ठ लोकिक्काकाशाद्यम्भवति उभौचसुतः आकाशावाक् माभदेसदेसं
 कार्षीभगवंतंभर्गंशरणं ब्रज यतपवागतंउः खितत एवविनंक्षति १६ इति
 श्रुत्वा मधुः प्रजोवतिशृङ्गंभगवान्मवोनिकरुधववर्तते शरणं ब्रजावः ना
 सेनगता आशुतोषशिवशंकरावलांशोकसंज्वरवितमचेतसंप्रेयसः प्रति
 समर्पणात् प्रभोनिर्मयांकुरु रतिरतिप्रद १७ मद्देवः रतेपतिप्रप्तिर
 चिरानेभविता परंकांतउपदेष्टोमदत्सकदापिनैवमपराधव्यति किंतेभू

२६

५
५१

रणोसमुपैति प्राप्नोति तन्नुपपूर्वकं हृदिकककटं संज्ञपन्ना पुनरपि द्विपदास्यो
 ह्निनिशि च प्राप्ते संस्थास्ये इत्यत्र ककटं हृदिकमकरमीनानां कटित्वमुपगतम् त
 दत्र हृदिकककटो कथं व्याख्यातौ इत्युच्यते मकरमीनयोर्नलतादयि सपक्षता
 कीटसंज्ञताभ्युपगम्यते तस्माद्वा दस्यताः हृदी परभागतौ रसुभसुभैरलिनिकक
 टेलने जातस्य शिष्टोर्मरणस्यः कथयंतियवनेन्द्राः पापैर्विलग्नान् समयाभि
 तञ्चेति पापैः कुरग्रहैः विलग्नानाभितोः समयाभितश्च स्थितैः वशाद्वा जातः नि
 प्रविनाशमुपैति तत्रैव विस्वयोगद्वये व्यावृत्तौ अभितउभयतः लग्नात्पापैर
 भितपकोयोगः अस्तमयाश्चाभितो द्वितीयः यजद्वादशद्वितीयस्य को लग्नात्पापैः
 पयोर्जातो भ्रियते नो पुनरभिशास्त्राभिमुख्येन वर्तते इत्यनुवर्तयंति तत्र लग्ना
 द्वितीयराशौ यो ग्रहः स्थितः स उदयमभिलषति अतः सप्तमराशावस्तामिभ्य
 खोभवति तेनैतज्जातं लग्नाद्वितीयाष्टमौ सर्वैः पापैर्जाते भ्रियते एवंपुनरभि
 शास्त्राभिमुख्येन क्रमः यस्माद्यवनेश्वरः लग्नाभिमुखो भवति स सर्वेष्वपि वा

अथुवात्त= इति वि=

प्रत्येकं शशिपाप समेतैर्यः केनैव सविनाशमुपैति ॥ संध्यायामिति संध्यालक्षणं
हितायासुक्तं अर्थास्तमयात्संध्याव्यक्तीभूताननारकायावत्तेजः परिहानिप्रवाह
नोरर्थे दयेयावत् तस्मिन्संध्याकाल इति तत्र जन्मनियस्य संध्याकाले भवति यथा तत्र चंद्रो
समवेत्ताप्येभान्तगतैर्यत्र शशिस्थानवमनवो शाकगताः पापाभवेति तदैष योगो जा
तस्य निधाय मरणाय भवति प्रत्येकमिति एकमेकं प्रत्येकं शशी चन्द्रः पापश्च त्रयः
चतुर्थकेन्द्रेषु व्यवस्थिता भवेति एकैकं तदापि यस्य जन्म भवति सविनाशमुपैति
निधियत इत्यर्थः अथामात्रिष्टयोगानि तद्वज्रयाह ॥ चक्रस्य पूर्वोत्तरभागगेषु
क्षुरेषु सौम्ये सुवकीटलने क्षिप्रं प्रणाशं सधुपैति जातः पापैर्विलग्नस्तमयाभि
तश्च ॥ २ यावन्तो भागलग्नस्योदितास्तावन्त एव भागाश्चतुर्थराशेः परित्याज्याः शेषभा
गेभ्य आरभ्य पंचमसप्तमसप्तमाष्टमनवमराशयोदशमराशौ लग्नोदिता भागतल्योणा
श्चक्रस्य परार्धे शेषे पूर्वोभागे क्षुराः पापग्रहा इतं भागे पश्चिमे सौम्याः कीटलने
कीटराशौ उदयगोष्टिं कर्कटयो रन्यतमस्योदये जातः शिशुः क्षिप्रमाश्वेव विनाशम

ईश पूर्व ५२

र

पादशोनर्मंगना तादृशेनयेत्युत्रेभर्तुरेदर्शयेन्नतः ॥ अथगर्भाधानेन
 रुवाकाम् ॥ हरिदस्वान्गुधाचमातीवारणवासवम् उत्तगवितयेचैवरो ।
 हिणीचोन्नमास्मृता आदिगवितनष्टेचपोल्लेसूल्लेसुतोत्तजेत् आडाहो
 रात्रिसेधेचभूतपत्तानमष्टमीम् ॥ कथापः ॥ षष्ठाष्टमीपंचदशीच
 तथीचतदंशोमपुभयत्रदित्वा शेषाः शुभांस्तुल्ययोनिष्वेवाणश
 शांकार्यसितेनुजानो तासामायाश्चनस्वस्तनस्मादेकादशीतिथिम्
 त्रयोदशीत्यजेदंतागमनेनिष्टदास्मृताः ॥ अथकेशबंधनम् ॥ वा ।
 तोत्राश्रवणं शं करवाजिमूलपुष्पादिनीडुकरपोल्लेपुरेदरेषु पक्षे
 सितेरविनिशाकरसोमवारधम्मिल्लबंधनविधिः शुभदोमगात्वाः ॥
 पुंसवनं ॥ व्याजेगर्भेनृतीयवामासेपुंसवनंस्मृतम् गर्भाव्याजस्तृती
 योवाचतर्थमासिकारयेत् ॥ राजमानं इति ॥ चत्वारोमगमूलाद्यो ।
 हस्तोभाद्रपदद्वयम् जीवार्कभोमवाणश्चशक्तः पुंसवनादिषु ॥ अथ ।

दीना
 पक्ष
 ५६

पुष्प

जेष्ठा

माहे श्वराः हितकुजे ज्येष्ठ रवींद्र सौरि चंद्रात्मजा सप्त
न चंद्रादि वाकराः सुः

तदीजरेः

704

सु.
द.
८

सीमंतोन्नयनं नारदः ॥ चतुर्थे मासि षष्ठे वाप्यष्टमे वा दिने शुभे बलोपपन्नं
पत्न्योः चंद्रमा एव लाल्बिने ॥ अत्रैव हितायां ॥ आधानादष्टमे मासि सीमं
तोन्नयनं भवेत् नवमे मासि वा कुर्वाद्यावद्गर्भस्य मोचनम् ॥ पक्षवृद्धौ गुरुः
पूर्वः पक्षः शुभः प्रोक्तः ॥ हस्तश्चात्तं निर्वेदिना पूर्वाक्षरं वनत्रापि नापणं
कटाचन ॥ अथानिधिः ॥ द्वितीयापंचमी षष्ठी सप्तमी द्वावशी हरिः त्रयो
दशी च तीया च शक्ता सीमंतकर्माणि ॥ नक्षत्राणि कर्तव्या ॥ हस्ताङ्ग
पुष्पमूलानि सौम्या विसृज्य नवसुः प्रोक्ष्य पादद्वयं प्रोक्तं माषाढाद्वयमेव
च श्रेष्ठानि कथितानि एव धिस्मा एकादशी वत्स सातौ तथा मन्त्रायां तरेव
त्यां फाल्गुणी द्वये आश्विन्यां च वनक्षत्रे कर्म सीमंतं कर्तव्यं नरसंपद्यते
देवाद्यदि स्याद्गुरुतल्पगः ॥ लग्नशुद्धौ वसिष्ठः ॥ केचिन्निकोतात्रिध
नायुगैः शुभैः उत्पिवालाभारिगतेः शुपापैः सप्तलक्षग्रांत्यविवर्जिते दो
सीमंतकार्यं शुभं देव ॥ अथ ज्ञातव्यं ॥ यस्मिन्मूहने जनिता

मारस्तामिनिधेयं बलजातकर्म सेतुर्पदेवान्सापितृन्विजोऽसुखवर्णीगोभूतिल
 कांस्पवसैः ॥ वैद्यनाथः ॥ जन्मनोनेतरं कार्यं जातकर्म यथाविधि देवादनी
 तकालश्चेदनीते सूनके भवेत् अस्मिन्नना प्रकृतं चोच्चाद्वैपुत्रजन्मानि हि
 नेनालं तमः पश्चात्सूनकेन विधीयते मृदुप्रवृत्तिप्रचरेषु भेषु चारित्र्यपर्व ।
 त्वदिनेषु कार्यम् शुभग्रहाणां दिनलघुवर्गो न जातकर्म त्वयवाविधेयम् ॥
 अथ स्नानपाने देवस्तव लभे ॥ रिक्तो भो मन्त्रजेद्विष्टिवासी पानेन वैधानेन
 मृदुप्रवृत्तिप्रभेषु स्नानपानेन हितो शिरोः ॥ अथ पश्चात् स्नानम् ॥ सोम ।
 शुक्लवृषस्त्याज्याः प्रसूतिस्नानकर्माणि हेया प्रतिपदा षष्ठी नवमी च ति
 थिद्वयः द्वात्रिंशत्कामराणीमूलमादौ पुष्यपुनर्वसुः मघा चित्रा विशाखा
 चक्रवाणदशमस्तथा एतां प्राणहरास्तारस्तुतिस्नानेन कारयेत् यदि
 स्नानं पञ्चवीन पुनः स्नानं न विधीयते ॥ अथ नामकरणम् ॥ एकादशे ।
 निविप्राणां त्रिगणानां त्रयोदशे वैष्णवानां चतुर्दशे कार्यं मासोत्तमं शुद्धजन्म

हन्ता

म.
द.
५

नाम ॥ नामकरणमिति शेषः गार्गः ॥ सायान्ने दुहयोगे च शानिभूमिजवा
सरे रिक्तापर्वीष्टमीविष्टिः किंल्लुञ्जितविशेषतः एतेर्दीर्घैर्मुनेकालेनैव
पिनकारयेत् उत्तरेवतीपुष्पो हस्तामूलैव वारुणं श्रवणादिनिमेषं च स्वा
तीमृगशिरस्तथा प्राजापत्यं धनिष्ठा च पश्चिमानामकर्मणी ॥ वसिष्ठः ।
तत्रादरेवाच तत्रादरेवाविवर्जयेदंतलकाररेफम् तन्मा सनामादिकमे
व चित्तं स्पृष्टेव देहात्त एकारं प्रे चेत्तादिमासनाम्मानि वैजं होय जनार्दनः
उपेक्ष्य यत्तत्पुरुषो वास्तदेवास्त्विदं क्रमः योगीशः पुंनृणां कातो ह्यसौ न ।
तोच्युतस्तथा च कथारिनिचेतानेव मादाहर्मनीषिणः ॥ राजमानं एत
कन्योनदीपर्वतपाटपादिनाम्नीतया प्रेषादिबोक्ता च तथा बलात्तो ।
महिपत्तनाम्नी प्राज्ञो न कुर्वीत हिताय नित्यम् ॥ दोलागोहोपगुरुः ॥
दोलागोहस्तु कर्तव्यं दशदशमेपि वा प्रभीष्टे प्राणदिवसे चैव नृणां ब ।
लान्विते मृदुप्रवर्तिप्रभेषु मानावाजलयोधितः ॥ अथ सूर्यदर्शनं ॥

योऽपि नृपः सैवापि द्वाविंशे दिवसे पितृ

पदे

अश्विनीपेहिणीसौम्येपुष्येमेचोत्तरात्रये हस्तश्चित्रातथास्वातीश्रवणो
 रेवतीतथा एतैरेवप्रशंसन्तिबालानोसूर्यदर्शनम् ॥ अथचंद्रदर्शनम् ॥ त
 तःश्रुतीयेकर्तव्यमासिसूर्यस्पर्शनम् चतुर्थमासिकर्तव्योशिशूनांचंद्र
 र्शनम् ॥ अथदीपिकायांशिशूनिप्रमाणम् ॥ आर्द्राधोमुखवार्जितान्यु।
 पहनेपरिक्तेतिथौवारेभौमशतं रेवतीलाकन्यालिंसिंहोदये सह
 ष्ठेचतुर्थमासियार्द्रामासेतृतीयेशशीतृतीयेशुभदोशीशोरथ।
 गृहान्निष्कासनंकारयेत् ॥ अथजलपूजनंदीपिकायां ॥ अश्विन्यांच
 तथापोलेहस्तेपुष्येचवैस्त्रवे जलपूजाचनारीणोनित्यंसेपद्यतेस्त्रवे
 शनिशुक्रजुजाकीनांवारेषुपरिवर्जयेत् बुधेसोमेतथाजीवेशुभदंज
 लपूजनम् ॥ अथतोभूलभक्षणंराजमातीण्डे ॥ मूलादिनं प्रवणानि प्र
 षकोत्तरास्त्रेपास्त्राखिविलस्रजनीकरणाकभेषु वारेषुजीवेशशीस
 र्यमितेडुजानांतामूलभक्षणविधिःशुभदःशिशूनाम् सार्धमासह

अथ १४४
५

प्र

मु.
द.
१०

येदद्यान्नोदलेषयमेशिशोः कर्पूरादिकसंमिश्रविलासायहिनायव ॥
 अथभूस्मृपवेशनप्रमाणे ॥ पंचमेवतथामासिभूमौतमुपवेशयेत्त
 त्रशस्तागृहासर्वेभूस्पर्शावविशेषतः वस्त्रोत्तरेड्मृगमैत्रकणखिनीषु
 वारेषुसप्तसुविशिष्टजस्यवारे मासेथपंचमइहप्रविमुच्यारिक्तशस्त्रे।
 शिशोःभवन्तिभूस्मृपवेशनप्रोक्तं वराहपूजयेत्तत्रपृथिवीवतदादि।
 जम् पूजनपूर्ववच्चात्रगुरुदेवद्विजन्मनाम् भूभागमुपलिप्पायकत्वा
 तत्रतुमंदलम् शाखप्रणपाहशब्देनभूमौतमुपवेशयेत्त मंत्राश्चात्र
 भवेन्तीमेतन्मैत्रिगादितः शृणु ॥ मंत्राः ॥ रत्नैरेवसुधेदेविसदासर्वग।
 तंशुभे आयुःप्रमाणंसकलंनियतिसहस्रिषिये ॥ अथनवान्नपा।
 शनंनार्गः ॥ षष्टेमासिप्रजुर्वीतबालकेस्मान्नपाशने तदभावेष्ट
 मेमासिजुर्वीतसेवत्सरेपिवा ॥ नारदः ॥ षष्टेमास्यष्टमेवापिप्रसोस्त्री
 णात्तपंचमे सप्तमेमासिवाजुर्वीतवान्नपाशनेशुभम् ॥ जगन्मनो

हरेविस्रुः ॥ विस्रुहलकिरणो हिमशरिणीवायुमाय वरुणादिनिवित्राः प्रसि
 निष्पवस्रुपौलभरोहिणपुत्राश्चाशुभोजननाराः ॥ अतोद्यये ॥ हस्तो ।
 विशाखाखर्विमद्यार्द्धमूलस्वातीतुवित्रादिनिविस्रुपृष्ठाः वागश्चक्रैज्यर
 वीडुजानां शास्तान्नपानेप्रथमोशीशूनाम् ॥ राजमार्गं दे ॥ द्वितीयाचतृ
 तीयाचपंचमीसप्तमी त्रयोदशीचदशमीप्राशनेनिश्चयः अभाः पंच
 पर्वस्रुनदायोरिक्तायामायभोजनम् बालानामापुषोदहर्तमप्तम्यावेव ।
 केनच पट्टबंधनचोलान्नप्राशनेवोपनायने शुभदंजननक्षत्रमशुभं
 त्वन्यकर्माणि ॥ राजमार्गं एतलम् ॥ लाभार्त्रिषष्टभवनोपाताम्यसोम्याः सो
 म्यग्रहानवमपंचमकंदकस्याः लग्नप्रदत्तसाचिवत्तवृहस्पतीन्नामन्नोप
 भोगकरणेविविधोपभोक्ता ॥ अथकर्णवेधेर्गः ॥ मासैष्टमेवासप्तमे
 षष्टमेवापि वत्सरे कर्णवेधेप्रशंसंति शुक्लपक्षे शुभेदिने कार्तिकेमा
 सिपौषेचचैत्रेवाफाल्गुणोपिवा कर्णवेधेप्रशंसंति प्रष्टव्यः श्रीविवर्ध

होर

ह

वा

मु.
द.
॥

नम ॥ व्यवहारसमुच्चये ॥ नजन्ममासेन च वै त्रयोषे हौ प्रसूने नभा ।
 इमे ते नियो नरिक्तेन चाविष्टि दुष्टे कर्णस्य वेधं मुनयो वदन्ति ॥ बाधाय नः
 मूले चार्श्वे न धातुचित्रसहिते हस्ते विपूर्वे तथा च इति षष्ठ्युनर्वसौ श
 तभिषावोरिति शोभने लग्ने सोम्युने च वा स्थिरारहे पक्षे सिते वातनः
 केन्द्रे शुक्रवृहस्पती शुभकरो कर्णस्य वेधः शुभः ॥ अथ चूराकराणामुरुः ॥
 तृतीये वृश्चि शोर्गर्भा जन्मनो वा विप्रोषनः पंचमे सप्तमे वा पितृयः पुंसो ।
 यवाशुभाः ॥ पञ्चमः तिथिः ॥ पंचमी सप्तमी चैव वृहदशमेकादशी तथा
 त्रयोदशी तृतीया च द्वात्रिंशत्कर्मसुखावहाः ॥ वारश्चर्यः ॥ सिते ज्येष्ठे सोम्यवा
 रे शुद्धौ रे पक्षे ह्येहिते इंदुवारे सिते पक्षे वारा शोषा न शोभनाः ॥ वासः
 अश्विनी श्रवणं स्वाती चित्रा पुष्य पुनर्वसुः धनिष्ठा रेवती ज्येष्ठा मृगश्रि
 ण्णरविः ॥ लग्नश्चर्यः ॥ दौरे चारिणां कुराः शस्ता केन्द्राग्नीगां शुभाः
 तावच्चालोरी शोर्गर्भे नष्टावन्माता तृगर्भिनी गर्भमातुः कुमारस्य न ऊर्ध्वा ।

शूलकर्मन् पंचमासादधं ऊर्ध्वं दत्तं कुर्ध्वं न कारयेत् ज्येष्ठमासिनयामार्गे
 दौरेपरिणयेवनम् ज्येष्ठपुत्रं दुहित्रे शुभयन्त्रतः परिवर्जयेत् ॥ श्रीपतिः ।
 केशवमानर्त्तपुरेपा दत्तिपुत्रपुरं महिषुत्रम् दितिमदितिं च स्मरतो दौरे ।
 विधौ भवति कल्याणम् शुभसाधारणो वीरिषः ॥ शुभद्वन्द्वः पितृपंचक
 शुषड्द्विधिस्य शुभतरयमर्त्तः विमैत्रभेषजसन्निभापि दौरे ।
 निधने प्रयाति महीभूतो पंचमपंचमर्त्तदौरे च कार्यं हितमुक्तं भेषु न
 लभ्यते चेत्तु न दुक्तं धिस्थानदौ दयेवानि विलेविधेयम् भूदेवभूमीणानि
 देशानामिव धादिमुक्तोस्तसूतकौपि प्राधानकाले निविलाधराणां ।
 दौरे विधेयं खलु निर्दिष्टं ॥ श्रीपतिः ॥ नस्त्रानभुक्तोक्तं भूषा
 नानामभोगायात्रासमणेन्मुखाता दौरे विदधात्रिषीसंधयोर्वाजिजीवि
 षूणां नवमेन चान्ति राजकर्मनिपुक्तानो नटानो रूपजैव नाम श्मश्रु ।
 कर्मन खलु देनालिकालविधिर्हणाम् ॥ विचारंभः ॥ मार्कण्डेयः ॥ प्रा

जं रेय

रुत्तर

प्रांभय

तु X

शुभतर
हृत्त

पुष्कर

सु.
द.
१२

मेतपेवमेवर्वस्यप्रसुप्तेजनार्दने षष्टीप्रतिपदेचैववर्जयित्वा तथाष्टमी रिक्तो
 पंचदशीचैवसौरिभौमदिनेतथा एवेतन्निष्ठिनेकालेविचारंभेत्तुकारयेत्
 वारशुद्धिः ॥ विचारंभेत्तुःश्रेष्ठमध्यमोभृगुभास्कर मरुतोभौमसौम्यभा
 मविद्याबुधसोमयोः बुधसोमयोरितिधनुर्विचारंभे ॥ दीपिकायां ॥
 अदिनिगुरुः यमाकेत्यानिचित्राग्निपितृध्रुववसुहरिमृलापंवीदुभापो
 त्पभेषु नपनशाशिवुधादेविसुबोधेविषोषसुसमयानिथियोगेवाप
 विद्याप्रधानम् ॥ श्रीपतिः ॥ मृगादिपंचसंश्लेषेभूमलेहस्तादिकेभ
 विनयोस्विनीषु पूर्वात्रयेवश्रवणेवनद्धादिश्यासमारंभसुघोर्तिसिद्धौ
 श्रयोपनयनेराजमार्त ॥ ॥ पितुःसूर्यबलंश्रेष्ठेणावावर्णशयोः
 वयोः सर्वेषांगुरुचैदाकेबलंश्रेष्ठेवतादिषु । शतीवडुष्टेसरराजपू
 ज्यसिंहास्थितेवादिजपुंगवानो व्रतसंबंधावलचैत्रमासेकृतंविण
 सुःशुभमौख्यदंस्यात् ॥ वसिष्ठः ॥ शाखिष्वर्वावर्णेश्वरःपुत्रुणोब।

सतामैवादेशे मो जीवन्धनं द्वादशो दिशाम्

लपूर्वके नतोन्वेद्योऽग्ररुबलेमुत्थमाचार्याशीषयोः ॥ नारदः ॥ प्राधानाद । १३
एमेवर्षेजन्मनोवाग्जन्मनाम् ॥ काण्डकालेमनुः ॥ वृत्तवर्षस्यकामस्य
कार्येविप्रस्यपंचमे एतोबलार्थिनःषष्टेवैशाखार्थार्थिनोष्टमे ॥ माससु ।
द्विवासेष्टः ॥ विप्राणामुपनयनवसंतसमयेधराधिनाथानाम् ग्रीष्मात्तो ।
पारदिविषोमासांसाधारणःपंच ॥ ज्योतिर्फलोदयेतिथिश्चादिः
द्वितीयाचतुर्तीयाचपंचमीदशमीतथा षष्ठीचकादशीतद्द्वादशीशु
भदावने चतुर्पक्षोद्वितीयाचतुर्तीयाचपंचमीतथा एतास्तुतिथयोम् ।
धफलदानिदिताप्रणः ॥ वारश्चादिः ॥ शास्त्रोक्तकावामरपूजितानां ।
दिनेषुमौजीविधिरिडुसूर्यो ॥ नक्षत्रश्चाहोवसिष्टः ॥ हस्तत्रयेचश्रव ।
एत्रयेचधातुद्वयेचपुत्ररमंत्रभेषु पोस्तद्वयेचादितिभद्वयेचशास्त्रोद्विजानां
खलमौजिकर्म ॥ नारदः ॥ विषष्टायगतैर्पापैःलग्नाष्टोत्ताविवर्जितैः
शुभैर्षष्टालग्नोत्तावर्जितेनाहिमोश्चना अदिर्नविद्यानेयस्यवर्षेपापे

मध्योत्तौ सूर्यसुतः कुजोपिनेष्टावुभौ पूर्वमुनिप्र
द्विष्टौ ५०

सु.
द.
१३

३१५
एमेयदि चैत्रमीनगतेभानोनस्योपनयनं शुभम् ॥ रत्नकोशे ॥ गोचराष्ट
कवर्गाभ्योयदिशुद्धिर्नलभ्यते तदोपनयनं कार्यं चैत्रमीनगतेरवौ ॥ ना।
रदसंहितायोगलग्नः ॥ कृष्णपक्षे चतुर्थे वसन्त्यादिदिनत्रयम् ३।
योदशी चतुर्थे च गृष्णपक्षे ते गलग्नः ॥ वसिष्ठः ॥ वृत्ते हि पूर्वमेवायं ५॥
वारियोयदि गजेति तदिह न स्यादन्धायं वृत्ते न वृत्तकारयेत् ॥ श्रीपतिः
पौषादि चतुरो मासां प्रोक्तं हि रिकालजा वृत्ते यात्रा विवाहं च वर्जयेत्
सप्तवासरात् पौषादिनत्रयं वर्ज्यं माघे वैवादिन द्वयं फाल्गुणादिनमेकं।
तत्रैव त्रयं चटिका द्वयम् ॥ इति मरुतदपणो संस्कारप्रकरणं तृती।
यम् ॥ ३ ॥ अथ विवाहप्रकरणम् ॥ तत्र सिद्धा ग्रहो दोषा पाटल।
सारे ॥ वार्णव वश्यं शुभं यश्च नागयोनिश्च मेत्री खलु योगात् शुभ
मेलको नाडिक आदि रते यथोत्तरं सुर्वलिनीष्टदोषाः नाडीवैधेग।
लाग्रहो सप्तसूराणीकृतके षड्गुणागता मेत्री च सोहादे पंचविटयोः यो

ॐ

715

निमैशोचवत्वारित्रयस्ताराबलेगुहः वषणत्वेद्वौगुणोयोक्तौवर्णवैकः फले
 र्तिनः ॥ **वर्णकृतेनारदः** ॥ कषालैककटाविपास्तद्वयं द्वाविपास्तयः ।
 क्रमेणचत्रयोवैश्याः शूद्राश्चैवत्रयः स्मृताः पुवर्णाएशास्त्रीएशौश्रेष्टहीने
 नथाशुभम् वर्णज्योत्स्नातृयानारीवर्णहीनस्तयः पुमान् विवाहंयदिज
 वीननस्याभर्तानजीवति ॥ ज्योतिर्निबन्धे ॥ सर्ववर्णान्तेषुभक्ष्य
 स्थानेजलोद्भवाः सिंहहित्वात्तुसिंहस्यवर्णान्तेष्टुकिंविना । शार्ङ्गधरः
 वरदाङ्गणयेयावत्कन्यदौकन्यकुर्त्तवान् वरभनवहृष्टेषास्तारासोनिप
 रस्मरम् शुभदाजन्मतारा द्वयोरेकदेवर्जिताः निशाः त्रिपंचसप्तः स्युः
 शेषाश्चैष्टाभकृत्के ॥ **योनिकृत्तम्** ॥ बहूणांस्त्रिभयोरस्वयोनिर्यमा
 न्ययोजितः पुष्यवृत्तिकयोर्मेषः सर्पोरोहिणी सौम्ययोः मूलाईयोः
 नोयोनिर्विहालादितिसर्पयोः मर्चाफल्गुणयोरात्रुर्यमौषांनयोः
 पशुः विजाविशाखयोर्व्याघ्रोमहिषः स्वानिहस्तयोः कर्णाप्ययोर्वानरः ।

स्या

५

भगवत्योः

रूपा

सु.
द.
१५

विधानियुयोः

७१६

अमृतोत्पत्त्युत्पद्योः विप्रदीभिर्जितोर्वधुः सिंहो जोग्रपत्न्याष्टयोः प
अपालकयेवीत्येदंपत्नोर्नपभृत्ययोः ॥ वसिष्ठः ॥ त्वभुरगोष्ठीणामिभे ।
इसिंहो बोत्वात्सुसंतत्त्वजवानरेव गोव्याजुमएवोत्तममार्हिषेचवैरन् ।
नार्योर्नपभृत्ययोश्च ॥ अथ सत्य ॥ भोमंशुक्रोबुधश्चोभानुश्चादिर्भ
पुंजजः गुरुर्मदःशानिजीवोमेषादीनामधीश्वरः । रवेःसमोत्तोमि ।
आणोचंद्रो रज्यांपएव री इदोर्नशत्रवोमित्रैरवीज्यावितरेसमाः समा
ऊजस्यशुक्रोर्वीबुधोरिस्तुहृदोपरै तस्यचंद्रोरिपुर्मित्रैशुक्रोर्वीवितरे
समाः गुणारोहिनामित्राश्चार्कर्मथांपरेवरा भूगोसमाविज्यऊजोमि
त्रैस्तार्कीपरैरिपु शाने गुरुसमोमित्रैशुक्रस्तौशत्रवोपरै अन्त्यान्मि
त्रैशस्तैस्यात्समचैवत्सुमध्यमम् उदासीनं कनिष्ठं स्यान्मनिदंशात्रवै
स्तनम् ॥ अथाणकुरं पाटलसारे ॥ स्वरासेचोत्तमाप्रीतिर्मैत्रीस्यान्नर
देवयोः अमृतसुरयोर्वैरैस्तुमीनवत्तसो ॥ शोर्गधरः ॥ रक्षो

देवताममदमादेदेवममददत्यप्रिभाऊणाः ५२

१५

एं पुमान्स्यात्कन्याभवनिमानुषी केपील्येनितदोद्वाहं वा स्तं केपीहनेष्व
 नि यदि स्याद्वात्सीकन्यापुमान्भवनिमानुषः विवाहो वाष्टमे मासे मा
 संभक्षयतीति रत्नो गार्ग्ये द्वापुसः कन्याभवनिमानुषी विवाहश्च ।
 शुभः प्रोक्तो वासिष्ठात्रिपराशरैः ॥ अथ एषीकृतेनारदः ॥ षष्ठाष्टमे
 ति ननु पंचमेतन्पयता नैस्त्रिंशद्दशेन्यपुदंपत्योः प्रीतिरुत्तमा ॥ ज्यो
 तिः प्रकाशे ॥ एकाशौ महाप्रीतिवत्तृये दशमे सुखम् तृतीये काद
 शविज्ञे सुप्रजासमसप्रके ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ नक्षत्रमेकं यादं भिन्नम् ।
 शिनदं पुतीतत्र सुखं लभेताम् विभिन्नस्तद्वेद्यदि चैकशाशितदा विवा
 हः सुखदा विवाही एकाशौ शुभाद्वाह एकभाशौ स्मृतिप्रदः यदि स्यात् ।
 द्विन्ननक्षत्रं शुभदशानको ब्रवीत् ॥ शौनकः ॥ दंपत्योरेव शाश्वतोऽप्युत्त
 भिन्नस्तद्वेद्यदा तदा गार्ग्योऽप्येकनाश्वो विवाहः शुभदः स्मृतः ॥ ज्यो
 तिः प्रकाशे ॥ एकदं चैकपादे च विवाहः पुत्रपोत्रदः ॥ संहितायाम् ॥
 विवाहः प्राणहनिदः एकदं भिन्ने पादे च x

सु-
द-
१५

न्या
 चरि^व दीशानभिषाफालानीचोत्तएस्तथा पूर्वभाद्रपदामूलं ज्येष्ठाह
 स्तः पुनर्वसुः ॥ इति प्रथमनाडी ॥ पूर्वफाल्गुणिकावित्राधानिष्ठाभर
 णीसप्तः पूर्वषाढानेष्टाचतुष्माभाद्रपदोत्तए ॥ इति द्वितीया ॥ कृ।
 त्रिकाणोद्दिणीस्वातर्ममज्ञाश्रवाचरेवती अवणोपिविशालाचुवेज्य न
 दिकास्मृता ॥ बृहः ॥ आचो कनाडी उरुते वियोगं मध्ये कनाडा सुभ
 योर्विनाशः प्रत्याचवैधव्यमतीव दुःखं निस्त्रापितस्मात्परिवर्जनीयाः
 प्रस्थापवादः ॥ रोहिण्याङ्गाम्गोङ्गाम्गीष्यश्रवणपौषभम् ग्रहिवुधार्त्त
 मेने पुनाडी दोषो न विद्यते ॥ इत्यष्टौ कुरानि ॥ अथ कन्यावरणम् ॥ पू
 र्वत्रयश्रवणमैत्रभवेस्वदेवहौताशवासवसमीरणदैवनेषु डात्ताफ।
 लेक्षजसमादतन पूर्णपाणि रश्मोत्तशान्तहृदयो वरयेत्कुमारिम् ॥ म
 हेश्वरः ॥ प्रशुभैस्त्रिषडायसंश्रितैः शुभविदैः सनधर्मकैः दुर्गैः यदि।
 वोपचयेगुरुं स्थितशूरभवे वरयेत्कुमारिको ॥ अथ वरवराण्यवहारचंदे

स्वरे ॥ पूर्वात्रिनयमाग्रेयमुन्नयनयनया गेहिणीपुत्रवरणेभागाःश
 सनेनदा उपवीनेफलपुष्पवासासिविविधानिच देयवणयवरणेकन्या ।
 धात्रादिनेनवा प्रत्यासनेनानिहरेप्रत्यादेवानिदुर्वले वृत्तिहीनेचम् ।
 विचषस्सकन्यानदीयने ॥ स्मृतिचोडिकायांऊलमथोसुराणिश्रुयः॥
 कृतेवाग्निंश्रुयेपश्यान्मत्सुभवानिगोत्रिणाम् तद्धानमंगलकार्येनारीवे
 धयदुःखदम् ॥ मोदुष्यः ॥ वासानानतरेयत्रऊलयोःकस्यचित्सूतिः
 नदासंवत्सादृष्टंविवाहःशुभदोभवेत् पितरद्वयमशौचंस्यान्नदधमा
 तरेवच मासत्रयेनभाषायांतदर्थंधातुपुत्रयोः ॥ देवतमनोहरे ॥
 प्रातिवृत्तेमपिरुस्यमासमेवेविवर्जयेत् विवाहस्तननःपश्यात्तयोरे ।
 वंविधीयते दुर्भिक्षेणष्टभंगेचपित्रोर्विप्रोणसंशये प्रौढायामपिकन्या
 योप्रातिवृत्तेनदुष्यति ॥ प्रयकन्याविवाहकाले हव्यवाहनः॥ परद्व
 मथेनेहासाकन्यावर्षद्वययतः सोमोभुक्तैर्नगार्धवस्तनःपश्चादुत्ता

सु-
द-
१६

शानः ॥ कश्यपः ॥ विवाहोजन्मनस्त्रोणोयुगमेष्टेषुत्रपौषदः प्रयुगमेष्टी
 प्रदः पुंसोविपरीतेनसुत्पुदः ॥ व्यासः ॥ प्रष्टवर्षाभवेद्दौरीनववर्षा
 त्रयोहिणी दशवर्षाभवेत्तज्ज्याद्वादशीसुषलीस्मृतः दशवर्षादानीको
 ताकन्याशुद्धिर्विधार्जिता तस्यास्तारैडुलग्रानोपाणीप्रहोमतः
 संप्राप्तेद्वादशेवर्षेयः कन्योनप्रयच्छति मासिमासिरजस्तस्यापिता
 पिबानेतिन्यशः पितापितामहेधातापितृयोमातुलस्तथा पंचैते
 नरकंयानिदृष्ट्वाकन्योरजस्वलो ॥ मासशुद्धौनारदः ॥ मासुपा ।
 लाणवैशाखज्येष्ठामासाः शुभप्रदाः मध्यमांकार्तिकोमार्गशीर्षो
 वैतिदितांपरे ॥ बुधराज्जात ॥ पौषेभकरसंस्थेर्केचैत्रेमेघातैरवो
 प्राषाढेमिथुनेचैवकेप्लाहुः करणीरुनम् ॥ नारदः ॥ नजन्ममा ।
 सेनन्मर्दननन्मदिवसेतया नायार्भस्तस्यापिदुर्हृत्तर्वाकरप्र
 हः ॥ गुरुः ॥ ज्येष्ठेनज्येष्ठयोः कार्येनृत्तार्यापाणीपीडनम् तयोस्के

पुत्रौ

तरेज्येष्टेज्येष्टमासेपिकारयेत् ॥ वारहः ॥ द्वौज्येष्टौमध्यमौप्रोक्ता
 वैकौज्येष्टः शुभावहः ज्येष्टत्रयेनकुर्वीतविवाहेसर्वसंमते ॥ भार
 हाज्येष्टावादमाह ॥ ज्येष्टेष्टस्यकुर्वीतभास्करेचानवास्यते नान्य
 वादीनिकार्याणिदिदिनानिचवर्जयेत् ॥ वसिष्ठः ॥ शुक्लैरुद्दिनी
 यद्विनयवकुसुमपक्षदशम्येतागताशुभास्तुः तस्येष्टमीकृत्यगोणे
 शउर्गाशुतर्दशीवापिनिधिविवर्ज्याः ॥ वारहः ॥ वारहः ॥ वारहः ॥
 शुभवेवराणांसूर्यार्वेवारौखलुमध्यमौतौ त्वाज्यःसदाभूमिसु।
 तस्यवारंकार्माकांतिष्योत्पितौपदोषौ ॥ नक्षत्रशुद्धिः ॥ तिस्रो
 त्रयमूलमद्योत्यमेत्रप्रानेशचंद्रार्कसमीरभेषु सदाप्रशस्ताखलु
 कन्यकायाःपाणिग्रहेवेधविवर्जितेषु ॥ शुभवेधादिविचारःनार
 दः ॥ तिर्यकोचोश्चुगारेखाद्देहरेवेवकोणयोः द्वितीयेशोभकोणे
 पिथिस्थं चक्रं विन्यसेत् भान्यतःसाभिजित्येकरेखास्येनतत्रवि।

सु-

द-

१७

दुभम् ॥ वामिष्टः ॥ चवेनामिन्नेकरेखास्थितेनताद्विद्वत्तत्वेचरेणप्र।
 दिष्टम् भूरेर्विद्वत्सर्वधिस्सौम्यैर्विद्वन्ताविलेपादमेकम् ॥ प्रथमलम्बा
 वाहः ॥ सूर्येन्द्रादशमृत्तंषष्टेगुरुखनिजस्तृतीयेच सैलनयान्तादे
 वाकरपुत्रोष्टममग्रनःपादैः..... पञ्चाङ्गाविशानिर्नमःसु।
 श्रेद्धस्तु पंचमेशुभ्रःसर्भाचरापिचनवमंसप्तममृत्तंशशांकेस्तनः
 प्रथमानदोषोत्रिविधमः ॥ साध्यद्वर्षणशालानांवेधुनिच्यति।
 पानयोः यद्गोदुस्यवातेस्यात्तन्पातेननिपातितम् ॥ प्रथमार्ज
 रदोषमाहवामिष्टः ॥ ग्रन्थानिगोदुपरिच्यतिपातपूर्वव्याजान।
 गोदुपरिशालमहाशानीषु चित्रानुपधार्पितृपन्नादस्वभेषुसा।
 दितामूलशाशिसूरिषुमूर्ध्निभेषु रेखामेकामूर्ध्निगोदुस्यसप्तनि
 र्यक्तुत्वाप्यत्रवार्जरववे, निर्यग्रेखामेस्यगोशुद्धभानोईकृत्पातेदो
 षएकार्गलाद्याः ॥ प्रथमदोषानाहलक्षः ॥ यामिन्नेकराविः।

निष्टेयस्मिन्नेशशीतया द्वयोर्योगो हनेत्रदौ प्रीषेष्पान्त्वादिनोदश
 शून्यवेदन्त्रपाणिदिप्रहतिशयोधुतिः पुनविशन्नत्वाद्युनिदशयो
 गाः प्रकीर्तिताः मरुतोद्याग्निभूपालचौरमृत्युरजोशनिः कालीर्ही
 निर्देशाद्वाहेदोषास्त्याज्यासदाबुधैः ॥ अथयुनिदोषमाह नारदः
 शशांकेग्रहसंयुक्तदोषः सग्रहसंज्ञकः सूर्येणसंयुतेचंद्रेदारि।
 शोभवानिप्रवे ऊर्जेनमरणव्याधिसौम्येनत्वन्नपयता दौर्भाग्ये
 रुणाद्युक्तैसापत्न्यभागावेनत्तु प्रवृज्यासूर्यपुत्रेणएदृणाकलहः
 सदा केतुनासंयुतेचंद्रेनेत्येकसंदरिडता ॥ जामेचदोषमाह
 जे चंद्रात्सप्तमराशिर्केदिनकरे त्यक्ताधनैकन्यका भौमेचप्रमदा।
 प्रयानिविलयसौरेणवेद्यासरुक् जीवेशुक्शशांकेजौशुभवशौ
 केचिद्वदन्त्यवमात्र भर्तृप्रोते नदीदीक्षितास्तुभवनेनित्येप्रवासा।
 त्विता ॥ ग्रहोपग्रहदोषमाह नारदः ॥ भूकेपःसूर्यभात्सप्तमर्द

सु-
द-
१८

विद्युत्पंचमे शुलेष्टमेचनवमे शानिरष्टादशेतथा केतुपंचद्वे
 देह शुल्क एकोनविंशतिः निचानः पातसंज्ञेयः सनवपंच
 मः मोहनिर्घातकेपाश्चुजालिशोपरिवेशकं विनैयं वैकविंशत्
 दारभ्यचयथाक्रमम् ॥ अथपंचकदोषमाह विवाहान् ॥ गतानि
 थियुनलप्रपंचधास्यापनीयम् निधिरावेदशनागांवीथियुक्तं क
 मेण नवहृतमिषुशेषेबाणसंज्ञः ब्रमेणरुगानलत्पचौरः पंच।
 मोहत्पुसंज्ञः ॥ अथदोहानंदैवज्यदोषमाह ॥ निधिवारचनद
 वेनवभिश्चसमन्वितम् सप्तभिश्चहरेद्भागशेषोक्तेफलमादिशेत्
 निधिवारचनत्वेनवभिश्चसमन्वितम् सप्तभिश्चहरेद्भागशेषोक्तेफ
 लमादिशेत् विशेषेत्तजलविंशत्येवशेषप्रभेजेनः सप्तशेषेव।
 नृपातोत्तेयवज्जललक्षणम् ॥ इतिदशमहादोषः ॥ अथलक्षण
 द्विविविधमः ॥ त्वाज्जालप्रेष्टयोमंदाष्टशुक्लेतुल्यप्रपाः रथेव।

म

शदयः पंच सर्वस्वे नृगुहसमौ ॥ पुनः ॥ नदेयः पंच मेपापः चंद्रः वृष्टाष्ट
 वंशजेन चंद्राष्टनलग्नस्योर्विषसुक्रैर्विवर्जयेत् ॥ पुनः ॥ दुष्टि
 वारिभवाष्टगोदिनकरचंद्रास्तिलोभार्थगो भोमः चंद्रसहेजायोगावुध
 गुरुरिष्ठाष्टसप्तनगौ शुक्राष्टादशाष्टसप्तनरिषुष्टन्यत्तपशानिः सूर्यव
 द्वाष्टसप्तवेलप्रबंधराहेतः पाणी ग्रहेणोभनः ॥ अथगोधालील
 लः ॥ लग्नयदानालि विष्टुष्टन्यज्ञो धालिक साधनदावदोर्ति ल
 ग्नेविष्टुष्टे सानि वीर्य युक्ते गोधालिके नैव फलं विधत्ते ॥ देवतमनोह
 रे ॥ उल्लेकं क्रानि साम्यं च मूर्तेषु वृष्टाष्टगः पाणी पंचगो धालिके
 नान्याग्रन्यदोषाः शुभावहाः ॥ भागुरिः ॥ गोभिः यष्टुष्टतोभिः
 खरपुरदालितायातु धालिर्दिनोत्ते स्त्रीद्वाहे सुदरीणा विविधधन
 सुतागोपसंपत्पद्मात्री नैस्मिन्कालेन चर्तनं चानिधिकरणं नैवल
 प्रेनयोगाः ख्यातप्रसोसखार्थं शमयार्ति डरितान्पुन्यितगोरजस्त

...पयनवमपुनपदाश...

मु-
द-
१५

भातो जेजुमसेकाशाचावत्तारकदर्शनम् सावद्युगौरजोवाम्नितावस्त्र।
 प्रेषुधैः स्मृतम् मेदवारनकर्तव्यवुधैर्लेपनीशामुखे पुरुवारनकर्तव्य
 मस्तारुपारभास्तनः ॥ समरसारान् ॥ यत्रैकादशाष्टौद्वितीयो।
 वात्सनीयागः गोधूलिकः सविस्तेयः शेषाधूलिमुखास्मृताः पुनाह
 नेर्कैर्कदिनेशनौवाविभागनष्टेशशीशुक्रयोश्च सूर्याधिविद्येशुभदे
 चजीवेलप्रज्जैस्तेचमुखेरजत्याः ॥ अथविवाहकृत्येणार्गधरः ॥ वि
 वाहकृत्यनिर्गविलेविवाहमेविलोकयेन्नात्रवल्गुहिमशुतेः नवत्रि।
 षष्टेनिविवाहपूर्वतो नवर्णकोमंडुपतेलमंगलम् । यत्कार्यं पारवु
 तन्नक्षत्रेविनिर्दिशेत्प्रातः पूजाचलोद्गमत्रेविषमदिनेशेभवेदे
 देवतमनोहरेनिर्गविलेमाह ॥ चित्राविशाखाशान्तारकाश्विनी ।
 ज्येष्ठाभरणोशीवभाजुनष्टयं हित्वाप्रशस्तेफलनेलवादि काप्रधा
 नकैर्कडनमंडुपादिकम् ॥ अथकौर्जीधारणम् ॥ मूलैर्दुरुद्धश्रवण

५

ने

शित्ति
प्र

१५

[illegible]

सू.
१२१

...रिपुनिधनसहजसमद...समदशमेवाद्
 शभः स्थितः सूर्यात् ६।८।३।७।१०।११। लनाहृतीयदशमारिलाभसंस्थः शुभचन्द्रः ३।१।१६।
 १॥ आहृतसतकर्मलोभयर्मरिपुशिशिरः कुजेः चन्द्रात् ३।५।१०।११।१६। जीवाहृतीयषष्ठदिन
 वमसतवर्जितस्त्रिष्टुः ३।६।१५।१६। पतानिवर्जयित्वा तानेव वराहमिहिरपठितानि स्थाना
 नि जातानि १।१०।८।१।६।७।१०। अथमाहृतीयषष्ठमास्यवर्जितेषु भार्यावः शिष्टः १।१६।
 ८।१॥ पतानिवर्जयित्वा तानेव वराहमिहिरपठितानि स्थानानि जातानि १।१०।८।१।६।७।१०।
 १॥ षष्ठधननवमयं चमवर्जितेषु बुधात्प्रशस्तं ६।८।१०।११। पतानिवर्जयित्वा तानेव वराह
 मिहिरपठितानि स्थानानि जातानि १।१६।१५।१६।१०। तथोचसूक्ष्मजात के शशपुपवये
 पुलनात् ३।६।१०।११। सायमुनिः स्यात् ३।६।१०।११।७।१०। कुजात्सनवधीस ३।६।१०।११।
 ३।५।२। सूर्यात्साष्टसरगः ३।६।१०।११।८।७। त्रिषण्यसनेषु सूर्यसतान् ३।६।१०।१५। जातेन्द्र
 त्रिसतायाष्टगः १।६।७।१०। ३।५।१०।८। शुद्धीर्ष्ययमकाष्टके द्वेषु १।१०।८।१।६।७।१०। त्रिवतः
 सतनवदशसममायगसुन्दमाः सुक्रात् ३।६।१०।११।७।१०। इति चन्द्रस्याष्टकवर्गः ॥ अथ

१३

लनात्षट्त्रिदशायगः सधनधीधर्मेषु चारुशी सात्सात्तादिषु साष्टसप्तसुरेवः षट्त्रायधीस्योयमात् पीत्राययाष्ट
 मकेटकेषु बुधाजीवाद्यायाष्टगः केन्द्रस्थसुसिनात्रधर्मसुखधी त्रायामात्रनेगगः २ * त्रुदिरियपूर्वपृष्टाष्टमपंकेः ५

नयोः १ कृभिः

429

वाहादशस्थानेभवति तत्तानयोर्योगोभंगकुरुवति केचिद्योगकर्तृणां मध्येनगाण्यतेष
तेयोगावहभिराचार्यैः कथिताः अन्यथा तं केमडुमो ~~केमडुमो~~ अन्यथा सयोगत्रयस्याभा
वेवहुभिराचार्यैः केमडुमाख्योयोगउक्तः ए तदुक्तंभवति यदिबंदाद्वितीयेद्वादशके
नकश्चिहुहोभवति तदाकेमडुमाख्योयोगोभवति अन्यैरसाविति अन्येषां गार्गीदीनामे
वेमतम् केन्द्रेजन्मलग्नकेन्द्रेणीतकरेवन्देवाभौमादिग्रहयुते भौमादिरहितयोरपि
चन्द्राद्वितीयद्वादशस्थानयोः केमडुमोभवति केन्द्रेग्रहेणयुतेइत्यत्रकैश्चिन्दैः
केवलमेवव्याख्यातम् अन्यैः शीतकरेकेन्द्रस्थितैस्तस्मिन्नेवग्रहयुतेइतिव्याख्यातम् ॥
यथाचोक्तम् चन्द्रकेन्द्रग्रहयुतेचन्द्रमसोपियोर्गोतर्भवति शीतकरेग्रहयुते इत्येतदपि न
र्थकं स्यात् तत्रचभगवान्तार्गिः व्याख्येकेन्द्रगच्छन्नादिनाभानुनवेहुहः कश्चिद्वासा
दिनावल्लग्नार्केन्द्रगतोयवा योगः केमडुमोनामतदास्यादत्रगर्हितः भवेतिनिन्दित
श्चौरादरिः ग्रामयसंयुताः ॥ तद्याचसारवल्याम् ॥ सनफानफाडर भराः जमेगायगा
भवन्ति रविरहितैर्विज्ञातोभयसेस्यैः केरववनबोधवादिहगैः एतेनयदायोगांकेन्द्रग्रहव

कै

३

हृ.
टी.
१५८

नितेशशोकश्च केमदुमोतिक्कः शशिने समतयुहाट्टे एवंके ने प्रीत करे अथवाग्रहयु
 ते केमदुमोनेष्यते स्वल्पजातके पितेन सनफाँदुराधराभावे केमदुमउक्तः तथा रविवर्ज
 द्वादशगैरनफाचन्द्राद्वितीयगैः सनफाचन्द्राद्वितीयगैः सनफा उभयस्थितैर्धुरधरा
 केमदुमसंसितो तोनः सत्येसापि सनफानफाधुराधराभावे केमदुमउक्तः तथापि स
 नफानफाचयोतो दोरुधिरश्चन्द्रसंस्थितः दोजात शक्येष्टतो ग्रहेन्दुहभयगतै स्तेषुरवि
 वर्जम् केमदुमैत्रयोतो नयाभवेद्यत्र गहिर्ते जल केचिकेन्द्रनवांशके क्षिति केचिदावा
 याः केन्दुकेचिन्नवांशके एतयोरातुयं वदंति तथा चन्द्राद्वितीयद्वादशस्यैर्ग्रहैः
 सनफाया योगा व्याख्याताः तथा केचिच्छ्रुत कीर्तिजीवशर्मप्रभृतीभिः केन्द्रवशात्त्रवां
 शकवशाच्च व्याख्याताः एतदुक्तं भवति ताराग्रहैश्चन्द्राच्चतुर्थस्थानस्यैः सनफादशम
 स्थैर्धुरधरा प्रतो नया केमदुमः तथा चक्रतकीर्तिः चन्द्रवत्त्वर्थैः सनफादशमस्थैः
 कीर्तिनोनफाविहगैः उभयस्थितैर्धुरधराके मदुमसंसितो तोनः केचिन्नवांशके चन्द्रमाभ
 वति तस्माद्वा शोर्हि चन्द्राद्वितीयो राशिस्तत्रयदि ताराग्रहो भवति तदा सनफा अथ वन्दन

नफा उभयस्थैर्

युयोगत्रयं
वदंति यथा

१५८

सू.
टी.
२५२
स्थिता

कमलः प्रोभनकमलः कोशकारवसनः पटुवासाः अजितान्वितः कलमृगवर्मयुक्तः गद
 दुःपक्षीतल्यवदनः तत्समवक्रः चटादिः उम्भ प्रथमदेक्षाणाः पृथनरदेक्षाणाः सौमसक्त
 च॥ अथक्रमद्वितीयस्य सवृषं वैताल्लोयेनाह॥ दग्धेशकटे सशर्लाले लोहाना हरते इ
 नावने मलिनेन पदेन संहृताभाणैर्मूर्ध्निगतैश्च मध्यमम्॥ काकटे गंजामग्नितान्द्राणे
 न सशर्लाले लोहमल्लिखत्तमहिते दग्धेः गनास्त्री लोलाया हरते गदहृणाति वनेरणमलि
 नेन पदेन समले मवासमासेवता प्राहृताभाणैर्भाणप्रकारैः मूर्ध्निगतैर्मलकारोपितैरुपल
 क्षिता मध्यमो द्वितीयदेक्षाणाः पृथस्त्रीदेक्षाणां बुधसक्तश्च॥ अथक्रमतृतीयस्य सवृष
 तानमिन्द्रवज्रयाह॥ श्यामः सरोमश्रवणः किरीटीतल्यवनिर्घासफलैर्विभर्ति भोशानिलो
 हव्यतिमिश्रितानि संचारयति तगतोद्यतस्य भेष्यामः श्यामवर्णः सरोमश्रवणः शोमशकर्ताः
 किरीटीमौलियुक्तः तत्कर्मपत्रं पालीय निर्यामः स्वेहफलं च सप्रसिद्धमेव पतैः सभोशानि
 लोहव्यतिमिश्रितानि लोहसंयुक्तानि विभर्तिथारयति तानिव संचारयति दृष्टस्य क्रम
 स्यात्पगतः तृतीयदेक्षाणाः पृथनरदेक्षाणाः अक्रमसक्तश्च॥ अथमोनाथस्य सवृष

३२

: ७७
लादिः ३

वद २

ह ३
स्थानं तं नमो न X २

रपा ५

मखेन जानाति अन्नदलायतात्ती पञ्चपत्रसदृशनेत्रा प्रणामा सवर्णा विवित्रा।
 गिनानाप्रकाराणि वस्तुनिचमार्गमाणाभीक्ष्णाना विभूषणा लेकतालेकाराणभू
 धिता लोहकारणी लोहयुक्त औत्रा योद्यात्ती मकरस्थमथो द्वितीये देक्ताणो प्रदिष्टा
 उक्ता पञ्चरत्नी देक्ताणो अन्नसक्तश्च ॥ अथ मकरतृतीयस्वरूपे रथोद्धतयाह ॥ कि
 त्रैरपमतनु सकम्बलस्तृणावापकवचैः समन्वितः क्रमप्रदहतिरत्नविभिते स्व
 र्धममकराशियश्चिन्मः ॥ कित्रा देवयो नयः सप्तशतः सदृशतनुः सकम्बलः क
 म्बलसहितः तृणावापकवचैः शराधानधनुः सन्नाहैः समन्वितो युक्तः क्रमच
 टेरत्नविभिते स्वरात्तमे ससक्तम् उद्धहति धारयति मकराणोः पञ्चमस्तृती
 यदेक्ताणाः पञ्चशतं पञ्चदेक्ताणाः सायुधोद्धतयाह ॥ अथ क्रमप्रथमदेक्ताणा
 स्वरूपे रथोद्धतयाह ॥ स्नेहमयजलभोजनागम व्याकुली तमना सकम्बलः
 केशकारवसनोजनान्वितो रत्नल्लवः नोदरादिभिः स्नेहमैलादिनयपानवि
 शेषः जलघटकभोजनमशानमे पतेयावागमः तेन व्याकुलितं मनश्चित्तयस्य स

तर

कृ

ह. ना.

८

कृतिलीनस्ययः परः समहेश्वरः अजो न्यत्रा विवेसर्वे चत्वारिंशसहस्रशीर्षं देवं
विष्णुं विष्णुसंभवं विष्णुं नारायणं देवं मंसुरं परमं पदं विष्णुतः परमात्मात्मा
विष्णुं नारायणं शंकरं विष्णुमेवेदं पुरुषं तद्विष्णुसंभवं जीवति यतिं विष्णुसंभवं
रं शंकरं शिवं मंचुतं नारायणं महाशैवं विष्णुं नारायणं परायणं नारायणं परोक्षं
तिराज्मानं नारायणः परः नारायणं परं ब्रह्म तं नारायणः परं नारायणं परोक्षं
ताध्यानं नारायणः परः यच्च किंचिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते पिवा अंतर्वहिस्य तत्सर्वं
व्याप्य नारायणः स्थितः अनंतमव्ययं कविं संसृजेतं विष्णुसंभवं पद्मकोशप्रतिका
शंकरं हृदयं वाप्यधोमुखं अधोनिष्ठावितस्त्यातेनाभ्यामुपरि तिष्ठति ज्वालामाला
कुलं भाति विष्णुसंभवं तनूं महत् शंकरं शिलाभिस्तुल्यं पद्मकोशसन्निभं तस्यांते स

४३३

८

नमविदेवा सोऽतमचविदन् इद्र एकं सूर्य एक यजावेनादेकं स्वधयान्वि-
 एचक्षः यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विष्वाधियो रुद्रो महर्षिः हिरण्यगर्भं वश्यति
 जायमानं स नो देवः शुनभयास्तत्यासंयुक्तः तस्मात्परत्रापरमास्ति किं विद्य
 स्मात्राणीयानज्यायोस्मिकश्चित् वृक्षश्च वस्तव्योदिविति एकस्तेनेदं पूर्णं पुष्पेण स
 र्वं न कर्मणानप्रजयाधनेन त्यागेनैकैश्च मृतत्त्वमानसुः परेणानाकं निहतं गु
 हायां विभ्राजते तद्यतयो विशंत वेदान्तविज्ञानशुनिश्चितार्थाः संन्यासयो-
 गायतयः शुद्धसत्तांति ब्रह्मलोकेषु परांतकाले परामृता परिमुच्यंति सर्वे दूरं
 विषांपरमेष्ठभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थितं त्रिपिदहरंगगानं विशोकं
 तस्मिन्पदं तत्तत्प्राशितव्यं यो वेदादोश्चरः प्रोक्तो वेदांते च प्रतिष्ठितं तस्य प्र

दुमा

यः

यः समर्पितपवयतः पुष्पैः शूलैः पितृकर्मरतं शातकौ भांश्च कुंभान् गृहीतं मे कृतक
 तनयापेक्षया स्नेहसिक्ताः इत्यंसाव्यो प्रतिगिरिसना वाचमुच्चारयन्ती यात्येधा।
 श्रीप्रिनयनतपःपार्श्वालो विशालो ५२ तदा वामपिक यदि दर्शनाय ब्रजावशति
 निष्क्रान्ताः सर्वद्वितीयैकः तनः प्रविशति शंकुर्गर्गः शं सोत्साहं दृक्कामवच
 दृयन् नेपथ्यामिमुवमवलोक्य भो देत्यादानवाहिरण्यपुरवासिनः पार्श्वो ५३
 निवातकवचः कालेयाश्च महाराजस्तारकोपुष्पानाज्ञाययति यदिसंसात्वादि
 कंदकावचरमाकर्ण्यो नयोद्गुप्तमाजं मजति सजीवितव्यादियोक्तव्यस्तरित
 मेतयुद्धोचितवद्वारवासावाणस्तनाद्यापुथाः सर्वेषु आकाशे किं नूय वशी
 ततत्रिजगतामस्माकमकस्मादास्कंदनावसरः केन सहेति श्रुतं तदिति जपति
 भागिने यो दुःखतदं गौर्भरतं भरसत्वं भरयोगं धर्वयोर्मोययारूपं गृहीत्वा पृथिव्या

भो

त

१३

शं

तत्कर्णदत्ताकर्णयावः पार्वती हलाजयवात्सरसालोवरोमदपुतो इअं अलिनी
 मलिणाफलानीतदपुती इमाणंउद्याहंअहो करिस्सामो विजया अदंपुणत
 अभवसयउद्याहंकरिस्सामि पार्वतीसांगभंगंलज्जेजेयाअदंतकर्णफल
 नीसरसरांवारिभिभिदपुरडयडेहिंअरपुहंकरिस्सामिअदंपिथ्वदोदयइइसे
 ३ ३ रसालेवरसुवविअंकरिस्सामि विजया अदंपित्तमंतिस्सरकंवंचभरवव
 भोयणाभूसाणाइवउइसमिहीकरिष्मामि पार्वती जप पसारवविजयापुणोपुणो
 अस्माणंवताविद्याहंकरेदिताअणगमिस्सामोउभेतथाकुरुनः सत्यंभरा वदोज
 दोभदत्तोधररसवरदत्तकेशवेशअथत्तं कुर्वन्विन्नंचगात्रंकरसराणगणलंभ
 मप्यादिशंअ वाग्वैक्कवंचकंपेप्रविद्धदंलसंशिक्षयन्लास्यमंदागोः प्राणमेया
 मिवासांविचितसुमनसांरुष्यतेत्रअमोपि ५॥ नरः सत्यंभरआभिस्सावत्पुष्पावच

पार्वती ४

२०

तां नमः

मु-
२-
१०

734

सूर्यो गोज्जने मस्यः वैधव्यं च बुधे स्मृतं जीवशुक्रार्किवेदेषु प्रविष्टः
 संपदावधुः गृहाहात्पुत्रमेव चोद्यति विशेषेण इत्यर्हं हे कन्यका हन्यात्
 जननीं क्षये निजतनून् ज्येष्ठे पतिज्येष्ठके पौषे च स्वशुरं पतिं च मालि
 ने चैत्रे चापि जालये तिष्ठेतीति तरे न ह्येति न भयं ते वामभावे व्रमात्
 इति राजमार्तं एतात् ॥ शुभदिनागमनम् ॥ भर्तृणां भनगोचरे दिन
 पतौ नास्ते गते मार्गवे सूर्यकीटघटाजगो शुभदिने पक्षे च कुलसतरे
 हित्वादि कानि लाभगो बुधसितौ लालाटिकं दिपतिं चानीता गण
 शालिनौ नववधूनि न्योत्सवे मंदिरं ॥ अतो शुभे तत्तत्र शुद्धिः ॥
 तिष्ठादित्य समीरेणादिति वसुत्री पुत्रराण्यस्विनी रोहिणी शुभदा
 शुवर्षमसमं मेघास्त्रिभे राविः कन्या मन्मथमीनभेन ववधूयाने
 वृषे तोलिके देवाचार्यसिने तु सोम्यदिवसे शुद्धे पुण्ये भासुरे ॥ बाधरा
 यणः ॥ चैत्रे पौषे हौंसुप्ते पुण्यवत्ते मालि म्लुचे नवोढागमने नैव

३-४०

सा.

केपुष्पाविश्वेशचित्रानिलरेवतीषु संस्थापनैकोनिकजैरिकायोवारैर ७४५=
 वेभूमिसुनस्पशस्तम् ॥ ग्रथसंधानधारण ॥ स्नाननृपावसुवाकी
 तौचवारेशाणोकार्कत्रयस्यनैतिले संधानेसिद्धिकविहृष्टलग्नेतिशौ
 चशुद्धादशकेसुनिश्चिता ॥ ॥ इतिमुरुर्तदपेणोविवाहप्रकरणं ।
 चतुर्थम् ॥ ४ ॥ ग्रथनववधूप्रवेशः ॥ ज्योतिर्निबन्धात् ॥ वि
 वाहमारभ्यवधूप्रवेशोद्युमोदेनैषोदुषावासगतम् उधेनतावेय
 निपेचमाद्युतःपुनस्तन्निगमोनवास्ति ॥ नारदः ॥ समवर्षसमे ।
 मासिद्यदिनारीरहंविशेत् प्रायुषोहरत्नेभर्तुःसातापीमरणव्रजेत्
 फलोदये ॥ वधूप्रवेशोव्रतबंधमोक्षःपुनःपुनःद्वारपरिहरेव ।
 नाद्युद्वितीयेविदधेचविद्वान्माहर्वसिष्टात्रिपण्णयाः ॥ ग्रथन ।
 दत्रशुद्धिर्व्यवहारतंत्रे ॥ पाल्यार्विभेचश्रवणश्चुपुमिहस्तत्रयम् ।
 लमद्योतनसु पुष्पावमेवचवधूप्रवेशोरितैतरेवार्कजैचशस्तः

५५५५ ६५५५

सु-
द-
११

नद

३३३

नप्रप्रेतयाविसौनारैक्योनाविषु ॥ अथभीमपावमेभोमप्रकरन
 म ॥ एन्नाभिषेकाहवदुष्टदतिसेनाब्दिदानोकाषिकर्मणाच वादस्यच ।
 त्माननयस्यवारैप्रारम्भासिद्धिमनयोवेदानि ॥ कस्यपः ॥ उन्नात्रय ।
 मेवेदधान्तसौम्यवगोडुषु मशुन्यस्वान्यपोलेषुकर्मणाज्याभिषेचनम्
 प्रथलेप्रवासिष्टः ॥ त्रिकोणवेदेषुनेषुसौम्यः त्रिषष्टलाभदोगानै ।
 शुपापैः षष्टाष्टलग्नयवर्जितेनचैरेणगतोशुभदोभिषेकः ॥ अ ।
 यणजदर्शनेगाणकप्रदीपान् ॥ हस्तार्थिषुष्यप्रवसिन्त्रभानिचित्रान्
 गोन्प्रश्रुतिवासवानि महीश्वराणामुनिभिः स्मृतानिविलोकनेभा ।
 निशुभप्रदानि ॥ इतिमुहूर्तदर्पणैराज्याभिषेकप्रकरणम् ॥ अथया
 त्रावसिष्टः शुक्रसन्मुखमाह ॥ इतिशुक्रादिदोषायैवृत्तनेगमनेनृ ।
 एणम् एतौविजययात्रायोनान्यदादोषमावहेत् ॥ निशिशुद्धिनीरदः
 षष्टाष्टमीद्वादश कारित्तामावर्जितामुच यात्राशुक्लप्रतिपदिनिध

त्रितयेनसेत् दिनकार्कि^{रा}तमः उज्ज्वेतवो हनभुजो न शुभाः शुभदाः ।
 शुभाः दहनचक्रमिदं प्राविलोकात् नो हवनकर्मणि सर्वमसृज्ये ॥ अथा
 पिवासः ॥ वैशिंडसंयुक्तस्तियिभदिनयुतो वेदहोषिनः स्याद ।
 के^धस्युर्युगमनो धोदहनजलधि नो भूमितगैर्निवासः विज्ञासूनावि प्रा
 नाशो वसुचयनिहतिः सोऽप्यवृद्धीक्रमान्साददेवा विलस्युक्तपे ।
 यानियमकृतो संसृजो नो विचारः ॥ इति स हर्तदपणोत्ता धानप
 करणम् ॥ अथाभिषेकः ॥ रेवत्युत्तरमेव पुष्ये हरिभे नो ह्याश्विनी
 रोहिणी दित्यदिवाकेश्च शुभतिथौ केन्द्रत्रिकोणशुभे बुरेवोपचय
 स्थितौ स्थिरारहेवारे बुधादित्रये चेंद्रकेन्द्रमहीभृतोस्ततिव रे हत्तौभि
 षेकः शुभः ॥ रत्नमालायाम् ॥ विलग्नजनेषादणाधिताय मातं रु
 धात्रीतनये वलिष्टेः पविन्दुशुभे स्मरदणालेर्महीपतीनामभि
 षेकः ॥ महेश्वरः ॥ नाभिषेकान्पशुत्रेनाधिमासेन भूस्ते ।

धन

चंद्रा

लग्न

मेग

प्रा

रुय

सु-
द-
११

न्यर्क-
५५१११

स्वातिथानिष्टासु पुनार्यैः संगमः शुभः कल्याणैकमीनगोलिभवने के दे ।
स्थिते सङ्गहे पापे विक्रमवैरिलाभ सहिते घृते शुभेरीतिने वारुसौम्यदि
नेसुयोगकरणे शस्तेचरित्ताष्टमी शोकामोरहितेतिथौ शुभाविधौ नार्यै
न्ययोगः शुभः ॥ ग्रथान्ताधानदीपकग्राम ॥ पुष्पाङ्गाविष्णावास्त
न्येष्टाङ्गाग्रिभवेदभुः ग्रन्थाधानमरित्तासु कार्ये वेद्वक्त्रे हनि ॥ श्री
पतिः ॥ त्रिकोणाकेन्द्रोपचये सुसुर्ये बृहस्पते नोशीनकरे उज्ज्वे च शेष
ग्रहेषूपचयस्थितेषु धूमधुजोत्पादनमासनेति ॥ ज्ञानि निवेधे ॥
ग्रन्थाधानोक्तनक्षत्रलक्षणेन तेषां विदुः कोटिहामवशुकार्यवेदेषु प्रव
लेष्टिह मत्रास्त्रिनीपुरुकरादिनिधात्सु लक्ष्मीपुत्रगाणवसुवारण ।
पास्मभानि शस्तानि हामविधिमेगलयत्तकार्येषु त्रायवृद्धिधनधा ।
न्यसमागमाय ॥ ग्रथान्ते च व्रत ॥ नराणि विद्वद्भास्करिचन्द्रमाः उज्ज्व
रेन विधत्तद्वेत्तसु राविभनोदिनभेगाण्येत्त्वमात्पतिविगात्रिनये

रा५

स विदुधः

ग्रहपति

१

कृतेपेवत्वमाप्नुयान् ॥ अथ शुक्रसन्मुखिवेदोऽथः ॥ अस्तेगानेभूगोपुत्रेन
 यासन्मुखिदाक्षिणे नष्टेनीवेनिरेषचनेवसंचालयेद्धधूमं पर्विण्णावा
 लकेनापिनववधादिगामे पदमेवैनागोनव्यं शुक्रसन्मुखिदाक्षिणे ॥ अ
 यप्रतिशुक्रापवादः ॥ एकग्रामेपुरेवामिडुभिर्द्वेगृहविस्तृते विवाहे
 नीर्ययात्रायांप्रतिशुक्रं नडुष्यति ॥ गोत्रपरत्वेनापवादमाह ॥ को
 शिपेपुवार्सिष्टेषुभ्रातृणां गिरसेषु च भारद्वाजेपुवार्स्येषु प्रतिशुक्रं
 नडुष्यति ॥ कण्ठपः ॥ पौसादिवाङ्मनपादैकैयावन्निष्ठानि चंद्रमाः
 तावच्छुक्रो भवेदधः सन्मुखिगामनो ह्येतन्मूलं देशानो विधुमेन ।
 स ॥ योद्वा हेनववधागमनेप्रतिशुक्रं विचारणानास्ति ॥ भीमः ॥
 एवग्रामेचतुःशालेडुभिर्द्वेगृहसंकटे त्वेननीयमानायांप्रतिशु
 क्रं नडुष्यति ॥ ॥ इति मुहूर्तदर्पणोद्दिष्टागमनप्रकरणम् ॥ ॥
 अथ प्रथमप्रसंगः ॥ ओं उन्नयत्रयगोर्हृणोपुष्यमैत्रेकरेस्तो विवा ।
 स्वभुवनपुरप्रवेशो x ५

नस्य कल्मसायाः प्रनोचि
 त्याज - नित्यद्रव्यवृत्त
 योऽन्तनाविशेषादत्युप
 गयत्वे का न्ये नित्यद्र
 व्याणा मेवाभावात्तिरा
 लम्बनोमानानरासि
 द्रश्च - समवायवद्रू
 कादिकमपि समवाय
 विनेवद्रव्ये स्यात्स्यती
 तिसमवायकल्मसा
 प्यनर्थाका - यथा घ ^{एव}
 रः पटान्मोन्याभावात् ^{मभा}
 एवंभूतलं घटसंस्पर्श ^{वोवि}
 भावोपि प्रविष्यति त ^{नप}
 याचोक्तम् भावान्तर ^{यक}
^{राथ}

मभावोदिकयाचितुव्यवे
 क्षयेति प्रागभावप्रध्वं
 साभावयोस्त्वसम्प्रति
 योगिकत्वादेवा सिद्धिः
 सक्षामभावो निरूप्य
 तद्वतिन्यायेन ललितरू
 पकाभावात् तस्माद्
 भौतिकः पदार्थश्च वना
 स्तीति युक्तमुक्तम् भा
 वाभावकालानामपि
 पञ्चात्मकत्वम् -

अत्र विनाशो वा रेयमात्मा मा
 त्रांससर्गस्त्वस्य भवतीति श्रु
 तिः कीयंते विषयाः प्रलये
 तिमात्रान्तेः कदापि न

येत्यत उपोदाय तत्ताकं ३३
नेतिग्रहणं नाम धैर्यम् - ३४९

भार-शा. प. ३३. २६७ श्लो. २३
सर्वमेधे ब्रह्मणा दीनां सर्वे
आभालंभकृत्तः तथा च स
श्रवणात्सर्वमेधे प्रालभ्ये
त तैलपापिष्टाद्विस्वर्गं
याति तथा च श्रुतिः पशु
र्वेनीयमानः समृत्तं प्राप
श्य स देवान्तात्त्विको मय
तैत्तं तं देवाः श्रुत्वा वने हि
स्वर्गं वैवालोके गमयि-
ष्याम इति स्तथेत्यत्र
वीदिति -

तत्रैव - श्र. २६८ श्लो. २४
श्रुतिः न वा उरतस्त्रियसे
न रिष्यसि देवा इदं विष

धिभिः सुगेभिरिति मंत्र
 वर्णादुपकारश्च वक्तुं नहि
 सा - न दिव्यसि नहि स्थ
 ति - देवा इह देवानेव -

सौमः साम पूरकाक्ष
 रुणि हायि हावुद त्यादी
 नि सौभा इत्युच्यते -

महोभादत० शां० अध्या० ३००
 श्लो० ३ सैलेकर धन काटी का०

युक्तिमेवाहोनीश्वर इति एष ह्येव
 साधुकर्म कारयति तं यमो लोके
 भ्य उन्निनीषते एष ह्येव साधुकर्म
 कारयति तं यमो निनीषते अतो जं
 तुदनीशो यमात्मनः सुख दुःखयोः
 ईश्वर वेदिनो गच्छेत् स्वर्गं वा सुभमेव
 वेति श्रुति स्मृति भ्यां दित्यं कुरादिकं स

व्याप्नोति तदानीमयं सर्वात्मको
 विराटस्मीत्यभिमान्यते ततोऽविद्या
 याज्ञानवैसूत्रात्मास्मीति तस्याव
 शेईशोस्मीति भायायाश्च विनाशेशु
 द्विन्मात्रात्मना दीप्यत इत्ययम
 नुभवक्रमः तत्र विष्णुस्य विराट्सू
 त्रेशु द्विप्रापिकाः क्रमेण च तस्रो
 गतयहस्ताः सर्वाः साक्षात्कृताश्चेत्
 सुव्यक्तं सुतरां व्यक्तं देहाद्देहचतु
 ष्टया दूर्ध्वं ब्रह्मवित्मुच्येत ब्रह्मण्य
 सानवलक्रमेणैशादिविष्णोताध्यास
 सानानवक्रमेण नश्यति च पूर्वपूर्व
 रूपमुपतिष्ठति सर्वात्मना त्वध्यास
 निवृत्तौ स्फटिकवत्तत्त्वमेव दनु
 याधिप्रत्यक्तं प्रकाशत इत्यनुभवव
 लादेव सिध्यति किंतु तस्यैश्वरेणां
 तर्गडुनेति सांख्या मन्यते ४।५ -

स्वपक्ष इति एवं पक्ष द्वयेऽपि युक्तौ स
 त्योयः स्वस्य संमतः पक्षस्तद्विष
 यैव युक्तिर्ग्राह्या । वचनमपीश
 मते प्रागुदाहृतमेव समये स्वस्व
 पक्षे सांख्यमतेऽपि श्रयमात्मा ।
 ब्रह्म सोऽयमात्मा चतुष्टयादित्यु
 पक्रम्य विश्वतैजसप्राज्ञान्नाश
 त्वप्रसुषप्ताभिमानिनः क्रमेण
 निर्दिश्य शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्ये ।
 ते स प्रात्मा स विज्ञेय इति शुद्धात्म
 नो ज्ञेयत्वपरं तत्रैव प्राज्ञं प्रकृत्य
 एष सर्वेश्वर इत्याद्या ज्ञानाक्षप्र
 तीचो न्य ईशोऽस्तीति गम्यते तत्रा ।
 पितृपक्षानुसारि यद्वचनं तदेव
 हितं ॥ ६ ॥

घनीक्रियते सोयंत्रया
 र्णां संघातः पृथिवीना
 मभवन्ति एवंभूतानि
 हृष्टाभीति कान्यपि ह
 जति पुनश्च तत्सर्वमु
 पसंहृत्य केवलविन्ना
 त्रेण रूपेण निरुद्रस
 र्ववृत्तिलिखति इति
 योगिनामनुभवक
 मः - तदुपक्रममे
 कदेशेनष्टुतिरुजवद
 ति नीहारधर्माका
 नना निलानां खद्यो
 तविद्युत्स्फटिकशशी
 नाश्च एतानि रूपानि
 उरःस्थं सराणां ब्रह्म
 एव भिन्नव्यक्तिकराणि
 योगे - इति

प्राज्ञानतः-द्विधावतः-

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

प्राज्ञानतः-द्विधावतः-

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

ष्यते शयिष्येते अशयिष्यत अशयिष्य इड् अशयिष्यते अधिपूर्वः अधीते अधीयाते अधीयीत ।
 अधीयीयातां अधीयीरन् अधीतां अधीयातां अधीयतां अध्येत इयादेशो ह्यतेपश्चादडागमस्यं ।
 अध्येयातां अध्येयत इडोणादौगावाच्यः अधिजरो अध्येषीष्ट अध्येता अध्येच्यते इडोवागीसौ ।
 लुङि चतस्रस्य प्रत्ययस्य डित्वं वाच्यं अध्यगीष्यत अध्येष्टत अध्यगीष्ट अध्यगीषातां अध्यगीषत
 अध्येष्ट अध्येष्टातां अध्येष्टत इति आत्मनेपदप्रक्रिया अयोभयपदप्रक्रिया द्विष अघ्रीतौ अकारो
 भयपदार्थः द्वेष्टि द्वेष्टे द्विष्यात द्विषीत द्वेष्ट द्विष्टं अद्वेष्ट अद्वेष्ट अद्विष्टं अद्विष्टः अद्विष्टत
 अद्विष्ट अद्विष्टेष्ट दिष्टेष्टे द्विष्यात द्विष्टीष्ट द्वेष्ट द्वेष्टासे द्वेष्टति द्वेष्टते अद्वेष्टत अद्वेष्टत
 हस्यतात्सक अद्विष्टत अद्विष्टत हिलोपः अद्विष्टातां अद्विष्टत इप्रपूरणे दादेष्टः दोग्धि
 इग्धः इहन्ति द्योति इग्धः इग्ध द्योति इहः इहः इग्धे इह्यात इहीत दोग्ध इग्धात इ
 ग्धां इहन्त रुकारस्य कचित् जसांतरमावोवाच्यः इग्धि इग्धां इह्यातां इह्यातां अधोग अधोक्
 अइग्ध इहोह इहोह इह्यात इहीष्ट दोग्धा दोग्धासे द्योत्यति द्योत्यते अधोद्यत अधोद्यत
 अधुक्षत अधुक्षत दिह्युच्ये दोग्धि दिग्धः दिहन्ति दिग्धे दिह्यात दिहीत दोग्ध दिग्धां

वृद्धिने

महर्षि

२६

अधेक अदिग्धां अदिग्ध दिदेह दिदिहे दिह्यात् धिदीए देग्धा देग्धासे धे।त्यति धेत्यते अधेत्य
 त अधेत्यत अधित्तत अधित्तत लिह आस्मादने लेदि लीटः लिहति तद्वत् एजस्तुतौ आदेःस्मः
 स्तः स्तौति स्तवीति स्तुतः स्तुवन्ति स्तुते स्तुयात् स्तुवीत स्तौतु अस्तुवीत स्तुतात् स्तुतां स्तुवं
 तु स्तुहि स्तुतात् स्तुतां स्तुवातां स्तुवतां अस्तौत अस्तवीत अस्तुतां अस्तुवन अस्तुत तुष्टा
 व तुष्टवतः तुष्टवः जादित्वातनेट् तुष्टेय तुष्टवयुः तुष्टव तुष्टाव तुष्टव तुष्टवे तुष्टवाते तुष्ट
 विरे स्तुयात् स्तोषीए स्तोता स्तोष्यति स्तोष्यते अस्तोष्यत अस्तोष्यत अस्तोषीत स्तुसुध्नां
 पेमेरिद्वावक्तव्यः अस्तवीत अस्तोए ब्रजवक्तायांवाचि अवादीवीपितिस्मिबुवईकारप्रत्ययोभव
 नितकारसकारमकारादौपितिपरेवादौविषये उवीति ब्रूतः ब्रुवन्ति ब्रवीषि ब्रूयः ब्रूय ब्रुवआह
 अपंचानां ब्रुवोत्तरेयांतिवादीनांपंचानांवादादयःपंचादेशोभवन्ति ब्रुवआह आदेशोभवति आह
 आहृतः आहुः तथेआहो रुकारस्यतकारादेशोभवतिथकारेपरे आस्य आरुयुः ब्रवीमि ब्र
 वः ब्रूमः ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवते ब्रूयात् ब्रुवीत ब्रुवीतु ब्रूतात् ब्रूतां ब्रुवंत ब्रुहि अब्रवीत अब्र
 तां अब्रूत ब्रूजोवचिः ब्रूजोवचिरादेशोभवत्यनपिविषयेउकारइत उवाच ऊचे उच्यात वदी

नष्टसातस्यपा

राम

२६

गुरुः

विनापदानां समुदायमात्रमृदिति वैदिकप्रसिद्धिः ततो यावन्तो वेदे वा वैश्वदेवस्य नि
 विद्युच्चैतैतावंत उपास्या इत्युक्तं भवति तानि पदानि त्रयश्च त्रीचेत्यादि त्रिशतत्रयं
 सहस्रत्रयं षट्च देवविस्तरः कल्पे वेत्तेवकारेण तत्र तत्र देवांतरशंका व्युदस्यते यत्र
 वदेवाः पूर्वविस्तृताः तत्र वसंदोषेण किंयंत इति च तत्र प्रसार्थः कर्त्तृति संख्या प्रसः
 कथमेतदिति स्वरूपविशेष प्रसः तत्र शत सहस्र संख्या काये देवा उक्तास्ते सर्वे
 प्रधानभूतान भवन्ति किंतर्हि प्राधान्येन हविर्भुजी तत्रयस्त्रिंशद्देवतां गोमहिम्ना
 स्वीकृता भौतिकविग्रहा एव ते न तेषां स्वरूपविशेषः पृथङ्गिरूपणीयः त्रय
 स्त्रिंशद्देवेषु श्रुता वस्वादयः पुराण प्रसिद्धे भ्यो वस्वादिभ्यो न्ये एतेषु शब्दप्रवृ
 त्तियैर्गिकी प्राणा वाह्येन्द्रियाणि आत्मांतःकरणं इंद्रप्रजापतिशब्दौ लक्ष
 णायास्तनयितु यज्ञयोर्वर्तते लक्षितलक्षणया त्वशनिपञ्चोः अन्नप्राणौ भो
 ग्यभोक्तृभिर्मानिनौ अर्धशब्दौ सूक्ष्मा संख्यावाची योगेन तु समूहं वाधुव

पा. मा.
७०

किं वायुः सत्त्वात्मा वायुर्वैजोत्तमस्तत्रमिति श्रुतेः अन्ते प्राणशब्दः परमात्मवाचकः तदे
वस्य यितुं सत्रलेत्तुक्तं तच्छब्दः परोक्षवाची अकृतब्रह्मविस्तारं पुरुषं प्रतिब्रह्मणः
शालैकसमधिगम्यत्वात्परोक्षमिति तत्र तु प्राणशब्दवाच्यः परमात्मैवैको मुखो
देवः नत्स्वरूपं च सत्तामनराः स्पर्शमा मनंति एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी
सर्वभूतान्तरात्मा कर्मो ध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलौ निर्गुणश्चेति एतमे
व देवं शास्त्रकुशलात्मैस्तैः शब्दविशेषैर्वहुधा व्यवहरन्ति तथा च मंत्रवर्गः सुपर्ण
विप्राः कवयो वचोभिरेकं संतवहुधा कल्पयन्तीति ते च शब्दविशेषाः स्मृत्यमन्यस्मि
न्मंत्रे श्रूयन्ते इन्द्रमित्रवरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः समुपर्णो गरुत्मा । वि । नृ । एकं स
द्विप्रावहुधा वदन्त्यग्निं यस्येन्द्रो मंत्रः प्रयुज्येत नायं दोषः एकत्वेऽपि देवस्य मूर्तिभेदे
न मंत्रव्यवस्थोपपत्तेः यथा शैवागमेषु शिवस्यैकत्वेऽपि प्रतिमाभेदाद्दक्षिणामूर्ति
चिन्तामणिमृत्पुञ्जयादयो मंत्रामूर्तिविशेषेषु व्यवस्थिताः यथा वैष्णवागमेषु

प

यमं मातरि स्वाह त माहुः ।

राम
७०

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ अथाखिलभारतवर्षी
 यदेशेषु समयनिर्णायकतया सकलव्यवहारप्रवर्त
 कनिखिलधर्मप्रवर्तक समस्तयजनयाजनसंस्कार
 सुमुहूर्तादिप्रवर्तक स्वस्वदेशीयतिथिपत्रेषु प्रतिवर्ष
 गंगानिर्गमावधिं वर्णयन्ति तत्र गंगानिर्याणावधिव
 र्णनं किंमूलमिति श्रीमन्महाराजाधिराजजंबूकाशमी
 रतिव्वताद्यनेकदेशाधीश्वरश्रीमत्प्रतापसिंहानामा
 ज्ञयाविचार्यते ननु गंगानिर्गमावधिवर्णनं किमहर्ग
 णादिवद्वाणितगम्यमुत पुराणादिगम्यम् नाद्यः
 सूर्यसिद्धांतादिसिद्धांतेषु मकरंदग्रहलाघवादिकर
 णेषु वराहसंहितादिसंहितासु च गंगानिर्गमावध्या
 नयनानिरुक्तेः सिद्धांताद्यनुक्तसोपपत्तिकं गंगानिर्या
 णावधिसाधकगणितान्तरस्याद्ययावदश्रवणाच्च न
 द्वितीयः गंगानिर्गमबोधकपुराणवाक्यानां गंगास्थि
 तिबोधकपुराणवाक्यविरोधात् गंगानिर्गमावधिप्र
 तिपादनरूपयथाश्रुतस्वार्थेतात्पर्यस्य दुर्वचत्वात्
 न च गंगानिर्गमावधिप्रतिपादकवाक्यविरोधात् गं
 गास्थितिबोधकवाक्यानामेव न गंगास्थितिप्रतिपाद
 कत्वमिति वाच्यं मानान्तरवाधितत्वेनानिर्गमवाक्या
 नांदुर्बलत्वात् अतएवाक्षयंहवैचातुर्मास्ययाजिनः

सुकृतंभवतीति अपामसोमममृताभ्रभूमेत्यादिश्रु-
 त्यपेक्षया तद्यथेह कर्मचितोलोकःक्षीयते एवमेवा
 मुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयते इतिश्रुतेर्बलवत्त्वं कृत
 कत्वलिङ्गकविनाशित्वानुमानसहकृतत्वादिति वाच
 स्पतिमिश्रादयः नच निश्चितप्रामाण्यकवाक्यमेव प्र
 बलंप्रकृतंगंगास्थितिवोधकवाक्यंतुनतथा गंगानि
 र्गमावधिवोधकवाक्यविरोधादितिवाच्यं गंगास्थि
 तिवोधकवाक्यानामप्रामाण्यासिद्धौ तद्विरोधाभावात्
 गंगानिर्गमावधिवोधकवाक्यप्रामाण्यं तत्प्रामाण्ये
 च तद्विरोधात् गंगास्थितिवोधकवाक्यमप्रामाण्यमि
 त्यन्योन्याश्रयात् नचतवापितथैवान्योन्याश्रय इति
 वाच्यं ममतु मानान्तरसहकृतत्वेनबलवत्त्वसिद्धौगं
 गास्थितिवोधकवाक्यानां प्रामाण्यसिद्धेरन्योन्या
 श्रयासंभवात् ननुगतकालिशेषकल्पाद्यानयनंसिद्धां
 तसिद्धं पंचसहस्रवर्षमितकलिगताब्देगंगानिर्गमः
 पुराणप्रतिपादित इतिसिद्धांतपुराणाभ्यां गंगानि
 र्गमावधिंप्रतिवर्षं वर्णयामः तथाहि ब्रह्मवैवर्ते कृष्ण
 जन्मखण्डेअष्टाविंशत्यधिकशततमाध्याये कृष्णस्य
 गोलोकप्रस्थानसमये गंगासरस्वतीपद्मावतीच
 यमुनातथा गोदावरीस्वर्णरेखाकावेरीनर्मदामुने श

रावतीवाहुदाचकृतमालाचपुण्यदा समाययुश्चता
 र्सर्वाः प्रणमः परमेश्वरं उवाच जान्हवी देवी रुदती प
 रमेश्वरं सा श्रुनेत्रातिदीनास विरहज्वरकातरा हे
 नाथरमण श्रेष्ठयासि गोलोकमुत्तमम् अस्माकं का
 गतिश्चात्र भविष्यति कलौ युगे इति गंगा प्रार्थनानन्त
 रं कलेः पंचसहस्राणि तिष्ठ वर्षाणि भूतल इति तथा
 तत्रैव कृष्णजन्मखंडे नवतितमेध्याये कलेर्दश
 सहस्राणि हरिस्तिष्ठति मेदिनीम् देवानां प्रतिमापूजा
 शास्त्राणि च पुराणकं तदूर्ध्वमपि तीर्थानि गंगादीनि सुनि
 श्चितं तदूर्ध्वग्रामदेवाश्च वेदाश्च विदुषामपीति तथा
 तत्रैव ब्रह्मवैवर्ते कृष्णजन्मखंडे एकशताधिकविंशतित
 मेध्याये श्रीकृष्णवाक्यं कलेर्दशसहस्राणि म
 दर्चाभुवितिष्ठति तदूर्ध्वानि च वर्षाणि गंगाभुवनपाव
 नीति तथासनत्कुमारसंहितायां कार्तिकमाहात्म्ये
 कलेर्दशसहस्रांति हरिस्त्यक्ष्यति मेदिनीम् तदूर्ध्वजा
 न्हवी देवी तदूर्ध्वग्रामदेवता इति तथा ब्रह्मवैवर्ते प्रकृ
 तिखंडे पंचमाध्याये कलेः पंचसहस्रे च गते वर्षे च मोक्ष
 णं ॥ तथा तत्रैवाष्टमाध्याये श्रीकृष्णवाक्यं अथ
 प्रभृतिदेवेशिकालः पंचसहस्रकं वर्षं स्थितिस्तेभा
 रत्याः शापेन भविता भुवीत्यादिवाक्यैः कलेः पंचसह

स्वर्षेगते गंगानिर्गमप्रतिपादनादितिचेन्न कलेः
 पंचसहस्रवर्षोत्तरं गंगानिर्गमप्रतिपादकवाक्यानां
 कल्पांतरपरत्वात् अतएवतत्रैवब्रह्मवैवर्ते षष्ठाध्याये
 कलेः पंचसहस्रचवर्षेस्थित्वाचभारते जग्मुस्ताश्च
 सरिद्रूपंविहाय श्रीहरेःपदमिति भूतकालिकागम
 नास्थितिपुनर्गमनैरन्यकल्पीयत्वस्यरूपष्टमुक्तेः अत
 एवतत्रैवब्रह्मवैवर्ते नवमाध्याये कलेःपंचसहस्राब्देस
 मतीतेसुरेश्वरी क्वगतासामहाभागातन्मेव्याख्यातुमर्ह
 सीतेनारदप्रश्नानन्तरं श्रीनारायणवाक्यं भार
 तंभारतीशापात्समागत्येश्वरेच्छया जगामतंचवैकु
 ण्ठशापांतेपुनरेवसा भारतंभारतीत्यक्काजगामचहरेः
 पदं गंगासरस्वतीलक्ष्मीश्चैतास्तिस्त्रःप्रियाहरेः तु
 लसीसहिताब्रह्मनूचतस्त्रःकीर्तिताः श्रुताविति कलेः
 पंचसहस्राब्देतीते गंगावैकुण्ठं भूतकल्पेगतेतिप्रतीय
 ते नहिभविष्यत्कालिकंगमनं भारतागमनात्प्राक्
 विष्णोभार्य्यात्रयं कलेः पंचसहस्राब्दादनंतरंचतसृष्ट
 णंगमनात् भार्य्याचतुष्टयमित्यतोपिभूतकल्पिकमेवा
 गमनंगमनंचस्पष्टं नह्येतत्कल्पिकंपुनर्गमनमिति वि
 भावयंतुसंतः तस्मात् भूतकल्पिककलेःपंचसहस्रा
 ब्देतीतेगंगावैकुण्ठगतवतीति प्रतीयते नाष्टविंशत्तमेक

लौगमनंप्रतीयते किंचकलेःपंचसहस्रवर्षोत्तरं गंगा
निर्गमप्रतिपादकवाक्येषु तद्वर्षोत्तरंवेदग्रामदेवा
नांनिर्गमप्रतिपादनात् तस्यचप्रत्यक्षेणेदानींबाधात्
प्रत्यक्षविरुद्धार्थाभिधायकानां तेषामप्रामाण्यं प्र
सज्जेत नह्यष्टाविंशत्तमकलेःसार्द्धद्विसहस्रवर्षोत्तरं
वेदानिर्गमोजात इतिकस्यापिवुद्धिपथमारोहति वे
दानां तदुक्ताग्निहोत्रादीनां चाद्ययावत्प्रत्यक्षसिद्ध
तयातदभावप्रतिपादकवाक्यानामन्यकल्पाभिप्राय
कत्वेनैवप्रामाण्यावधारणात् तेषामेतत्कल्पाभिप्राय
कत्वे तेषांवाक्यानां कलौवर्णव्यवस्थितिपर्यंतम
ग्निहोत्रादिवैदिककर्मभिधायकवाक्यानांचाप्रामा
ण्यप्रसंगः तथाचकतिपयवाक्यानां प्रामाण्यस्वीका
रे वैदिककर्मभिधायकानां सर्वेषामिदानीमप्रामा
ण्यप्रसंगः तथाचवहूनामनुग्रहोऽन्याय्यइतिकतिपय
वाक्यानांकल्पांतराभिप्रायकत्वेनैव प्रामाण्यावधार
णमुचितं तथाचप्रत्यक्षादिप्रमाणांतरसहकृतानांगं
गास्थितिवोधकवाक्यानामेवप्राबल्यं नच गंगास्थि
तिबोधकवाक्यानामप्येतत्कल्पीयत्वे बीजाभावात्
निर्गमबोधकवाक्यानामिव स्थितिवोधकवाक्याना
मपितदन्यकल्पीयत्वं स्यादितिवाच्यं केदारखंडोक्त

वाक्यानामष्टाविंशतिपर्ययवृत्तांतबोधकत्वात् नान्य
 कल्पनीयत्वं तथाचोक्तं स्कांदे केदारखंडे पंचाशद
 धिकैकशततमाध्याये मायापुरीवर्णनप्रस्तावे ना
 रदप्रश्नानंतरं इदंपुण्यतमंतीर्थं वर्ततेभक्तनाय
 क तथापिभवितापश्चादष्टाविंशतिपर्यये भगीरथो
 महाभागःसूर्यवंशविवर्द्धनः आनायिष्यतिगंगांवैतप
 सातोषिताच्छिवादिति भगवदुक्तेः नच केदारखं
 डेसप्तसप्ताधिकशततमेऽध्याये गंगावासुकिसंवादे
 भगीरथेनकैलासादानीतास्मीहवासुके निमंत्रिता
 स्मिभूमौहिपितृणांमुक्तिकारणात् सांप्रतंतदवश्यं
 हिकर्तव्यंभगवन्मया चरमेऽस्मिन्युगेभूयआगमि
 ष्यामितेस्थले इदानींमुच्यमांशीघ्रंसमुद्रेमैगतिर्मते
 ति गंगावाक्यात् अस्यवाक्यस्यपूर्वोक्तपंचाशदधि
 कैकशततमाध्यायीयवाक्यैकवाक्यतयाच स्पष्टमव
 गम्यते अष्टाविंशतमेकलौगंगायाःपातालगमनमि
 तिवाच्यं प्रसंगविरोधात् तात्पर्यविरोधाच्च तथा
 हितत्रायंक्रमः तत्राष्टाधिकत्रिंशत्तमेध्याये गंगानय
 नार्थेतपसिस्थितान्वासुकिप्रमुखान्नागान्स्वार्थसिद्धौ
 विघ्नकरान् महाबलान् दृष्ट्वाभगीरथउपायमार्चितयत्
 अन्योपायमलभमानो ऽनन्यगतिकोविनयाविष्टो

॥ गंगाव्यवस्था ॥

॥ ७

भगीरथःसहस्रनामस्तवेन गंगांतुतोष तुष्टागंगाऽन
न्यदृष्टंस्वरूपं दर्शयित्वावरंवरयेतिप्राहेत्युक्तोभगीर
थः स्वाभिलषितं वरंजगाद भगीरथउवाचकृपांविधे
हिदासेऽस्मिन्मयिदुःखसमाकुलेनगंतव्यंत्वयादेवि
पातालनिलये शुभे विनामुक्तिप्रेषयित्वामत्पितृन्
कोपदग्धकान् त्वयासमग्रभावेनस्थेयंभारत
खण्डके ॥ श्रीगंगोवाच ॥ भगीरथमहा
भागएवमेवभविष्यति यावच्चंद्रग्रहेशाद्याः स्था
स्यत्यंवरमंडले तावत्कीर्तिर्महाराजभवितातेत्रिलो
कके नामापितवचश्रुत्वासर्वपापैः प्रमुच्यते कले
र्द्वितीयपादे तु गमिष्यामिपुनस्तलमिति वरप्रदा
नानंतरंत्वयोदाहृतगंगावासुकिस्संवादोऽस्ति तथा
च पूर्वापरैकवाक्यतया त्वमेववद किमस्य तात्प
र्यं गंगानिर्गमेउतगंगास्थितौ नच वरप्रदानपठित
कलेर्द्वितीयपादे पातालगमनं तु तथापिनिष्प्रत्यूहमे
वेतिवाच्यम् शुक्लप्रतिपदारभ्यदशदिनंयावत् पाता
लगमनमिव सीताञ्जलकनंदादिधाराचतुष्टयवत् क
लेर्द्वितीयपादे पातालेभोगवतीति प्रसिद्धधाराप्रवेश
स्यावनितोनिर्गमाबोधकत्वात् तथाचोक्तं ब्रह्मपुराणे
षष्ठयादौकृष्णपक्षेतुभूमौसन्निहिताभवेत् यावत्पुनर

मावास्यादिनादिदशानित्यशः शुक्लप्रतिपदारभ्यदि
 नानिदशानित्यशः पातालेसन्निधानंतुकरोतिस्वयमेव
 हिशुक्लैकादशिकादीनिगंगास्वर्गतरंगिणी पंचम्यता
 निसास्वर्गेसदासन्निहिताभवेदिति विष्णुपुराणे विष्णु
 पादविनिः क्रांताप्लावयंतींदुमंडलम् समंताद्ब्रह्मणः
 पुर्यागंगापततिवैदिवि सातत्रपतितादिक्षुचतुर्द्धाप्र
 त्यपद्यत सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्राचवैक्रमात् इति
 दिक्षुचतुर्द्धागमनस्यपातालगमनस्यच नभारतखण्ड
 तोनिर्गमप्रत्यायकत्वम् अन्यथा शुक्लप्रतिपदारभ्य
 शुक्लदशमीयावत् गंगायाभारतखण्डेऽसत्त्वात्
 स्नानदानादीनां निष्फलत्वापत्तेः नच पाताल
 गमनस्य भारतखण्डतोनिर्गमाबोधकत्वे भगीरथ
 स्यपातालगमनत्रासोनिर्र्थकइतिवाच्यम् नागा
 नांसमग्रभावेन पातालनयनस्याभिलषितत्वेनत
 रैयवत्रासजनकत्वात् अतिप्रयासलब्धनस्यांशहा
 नेरपित्रासजनकत्वाच्च अतएवसमग्रभावेनावस्थानं
 प्रार्थितमिति अतएव त्वयासमग्रभावेनस्थयंभारत
 खण्डक इतिभगीरथप्रार्थनोत्तरं भगीरथमहाभा
 गएवमेवभविष्यति यावच्चंद्रग्रहेशाद्याःस्थास्यंत्यं
 रमंडले तावत्कीर्तिर्महाराजभावितातोत्रिलोकके

॥ गंगाव्यवस्था ॥ ॥ ९ ॥

इति गंगावरप्रदानं संगच्छते नचधारात्रयस्या
न्यखंडेषुगमनात् भारतखंडेचतसृणामवस्थाना
भावात् तुर्य्यशेनभारतखंडेस्थितत्वात् त्वयासमग्र
भावेनेतिवराभ्यर्थनस्य एवमेवेति गंगावरप्रदान
स्यचासंगतिरितिवाच्यम् समग्रभावेनावस्थानंन
प्रवाहसाकल्येन किंतु भवनंभावः सत्त्वमितियावत्
सामग्र्यंचसाकल्यरूपंठ्यापकत्वार्थकं तथाचभार
तखंडानिवृत्तिसत्त्वठ्यापकसत्त्वेनस्थेयमितियावत्का
लं भारतखंडास्थितिस्तावत्कालंस्थेयमितिफलितम्
अतएववरप्रार्थनसमानार्थकंवरप्रदानं भगीरथमहा
प्राज्ञएवमेवभविष्यति यावच्चंद्रग्रहेशाद्याःस्थास्यं
त्यवरमंडले तावत्कीर्त्तिर्महाराजभवितातेत्रिलोक
के इतिसंगच्छते अन्यथाबाधितार्थप्रार्थनापत्तेःप्रा
र्थनविरुद्धवरदानापत्तेश्चेतिनचवरप्रदानेकल्पांतकी
र्त्यवस्थानमुक्तंनस्वकीयावस्थानमितिवाच्यम् गंगा
वस्थानंविनाकीर्त्यवस्थानासंभवात् तत्कीर्त्तिस्तद्वि
षयकत्वात् विषयाभावेन तत्स्थानासंभवात् प्रसिद्धं
चैतल्लोके तडागदेवाल्यादिजन्यरूपकीर्त्तिस्तडागादि
स्थितिपठ्यंतसत्त्वं तडागादिविनाशेकीर्त्तिर्विनष्टेति
व्यवहारस्यसर्वजनीनत्वादितिसिद्धम् सूर्य्यचंद्रस्थि

तियावत् भारतखण्डस्थितियावत् गंगास्थितिरिति
 अतएवब्रह्मांडेनारदीये अष्टत्रिंशत्तमेऽध्याये वसुमो
 हिनीसंवादेच कलौतुसर्वतीर्थानिस्वस्ववीर्यस्व
 भावतः गंगायांप्रतिमुंचतिसातुदेविनकुत्रचिदितिगं
 गाशक्तिस्तीर्थान्तरशक्तिसहिताकलौस्थास्यतीतिसं
 गच्छते अतएवच स्कांदेकेदारखण्डे पंचत्रिंशत्तमेऽ
 ध्याये वरं ब्रूहीतिशिववचनोत्तरं भगीरथउवाच
 गंगारूपं परमं धाम वर्त्तते शिखरे तव तन्मे देहि पितृणां
 हिसमुद्धाराय भोः प्रभो अन्ये कलियुगे घोरैर्नराः पुण्य
 विवर्जिताः दृष्ट्वा लोकान् हि गच्छति पुनरावृत्तिदुर्लभान्
 पीत्वामृतमयं वारिमुक्तिमैश्वर्यमाप्नुयुरिति घोरकलौ
 पापिनां मुक्तयर्थं वरप्रार्थनं संगच्छते अतएव च तत्रैव अ
 ष्ठाधिकद्विशततमेऽध्याये हरिद्वारमाहात्म्ये क्षेत्राणां
 पंचकं पृथ्व्यां स्थास्यति प्रवरे कलौ गंगाद्वारं च केदारं
 काशीं गंगागमस्तथा गंगाच संगता यत्र सागरेण म
 हामते गंगाच स्थास्यते त्रैवसत्यमेतच्छिवेरितामिति
 प्रवरकालौ गंगास्थितिप्रतिपादनं संगच्छते इति नचा
 न्यत्र तदभाव इति वाच्यम् प्रवाहरूपायास्तस्याः स
 र्वत्रैकाकारत्वात् क्षेत्रमाहात्म्याधिक्येनाधिक्यप्र
 तिपादनात् अन्यथा प्रतिक्षणं तत्र जलांतरप्रवेशात् श

॥ गंगाव्यवस्था ॥

॥ ११ ॥

• क्तिप्रवेशनिर्गमानामानंत्यापत्तेः क्षणिकत्वापत्तेश्चेति
संक्षेपः इति श्रीमन्महाराजाधिराजजम्बूकाशमीरा
ज्यनेकदेशाधीश्वर श्रीमत्प्रतापसिंहानामाज्ञया म
द्रदेशनिवासिसदानंदात्मजश्रीगणेशशास्त्रिकृता गं
गाव्यवस्थासंपूर्णा ॥ निधिपतिशोधिता ॥

766

॥ श्रीरघुनाथप्रेसजंजू ॥

कष्टपामाकृमिहरं वातश्नेहामयापहं॥ प्रथमसर्वतैलगुणः॥ तैलं स्वयोनिगुणकृत्वा
 गभटेना विलेभहत्॥ अतः शेषस्य तैलस्य गुणः ज्ञेयाः स्वयोनिवत्॥ इति भावप्रकाशे तै
 लवर्गः प्रथमसंधानवर्गः॥ नवकोजिकस्य लक्षणगुणश्च॥ संहिते धान्यमंडादिकोजि
 कं कथ्यते जनैः॥ कांजिकं भेदतीक्ष्णं संधाने पाचनं लघु॥ दारुज्वरहरं स्पर्शात्पानाघा
 तकफापहं॥ भाषादिबटकैर्यन्तं क्रियते तद्गुणधिकं॥ लघुवातकरं तदुरोचने पाच
 ने परं॥ शूलाजीर्णविवेधामनाशने वसि शोधने॥ प्रथमबोदकस्य लक्षणगुणश्च॥ तबोद
 के यवैरामैः सतयैः सैकलीकृतैः॥ यवैरुदकेन संहितैः॥ संधानवर्णे कृतत्वात्॥ तबोददीप
 ने रुघ्वपोऽक्रिमिगदापहं॥ तीक्ष्णं संधाने पित्तं रक्तं रुद्धं शिथिलं तृत्॥ प्रथमसौवीरस्य लक्ष
 णगुणश्च॥ सौवीरं त्रयवैरामैः पक्वैर्वीसुयैः कृतं॥ गोधूमैरपि सौवीरमाचार्याः केचिद्
 चिरे॥ सौवीरं त्रयवैरामैः कफघ्नं भेदिदीपनं॥ उदावन्तागमदां शिथिलानां रुषशस्यते॥ प्र
 थमरना लस्य लक्षणगुणश्च॥ प्रारनालं तु गोधूमैर्नीलं स्यान्निस्तुधीकृतैः॥ पक्वैर्वीसं हितै

नि४२

शांतये॥ **अथ वररते तैलगुणाः॥** कुसुंभते लमस्ते स्या दुष्मे गुरु विदाहिव॥ चक्षुर्भीम
 हितं वलं रक्तपित्तकफप्रदं॥ **अथ ससुवीज तैलगुणाः॥** ॥ तैलं तृख ससुवीजा
 नो बलं वृष्यं गुरु स्मृतं॥ वातरुक्तफ **॥** धी तं स्वादु पाकरसे च तत्॥ **अथ रोरंड तैलगुणाः॥**
 रोरंड तैले तीक्ष्णोष्ण दीपने पिष्टिले गुरु॥ वृष्यं त्वच्यं वयः स्यापि मेधाकांति बलप्रदं॥ क
 पायानुरसे स्रुत्तं योनि शुक्रविशोधने॥ विसृं स्वादुरसे पाके सति तं कटुकं सरं॥ विषम
 ज्वररुद्रोगपृष्टुगुह्यादि शूल हृत्॥ रुति वातोदरा नागुल्माशी ला कटिय हान्॥ वात
 शोणित विदुबंध ब्रध्म शोषाम विधीन्॥ **अथ वातगर्जेद्रस्य शरीरं वनचारिणाः॥** एक
 एव निहंत्य मेरेड स्नेह केशरी॥ **अथ गाल तैलगुणाः॥** तैले सर्जर सोद्रुतं विस्फोटव
 ण नाशने॥ कुशपा माक्रिमिह रं वात स्नेषामया पदं॥ **अथ मेला तैलगुणाः॥** भस्मात तै
 ले वीर्योष्ण शोथ व्रणकरं कटु॥ तीक्ष्ण कषायं मधुरं तिक्तं शस्त्रक्षतापदं॥ कुशघ्नं च त्रि
 दोषास्त्रमे दोमे रुक्रिमिप्रणतं॥ **अथ सांज्ञं॥** तैले सर्जर सोद्रुतं विस्फोटव्रण नाशनम्

5x4

२१३

कार्यं कुर्याद्दत्तासर्वद्वयम् ॥ तेषु प्रवृत्तं रसता सोऽप्यात्ति श्रुत्वमाद्वैः ॥ तैलेक्ष्मं रसं
 नेतुं कशानां तेन च ॥ गं ॥ अवापि सस्मृती दणो हं सरत्वे मे दसः दयं ॥ शनैः प्रकुरु
 ते तैले तेन लेखनमीरितं ॥ दुर्ते उरीषे वधाति स्वालिप्तं तत्प्रवर्तयेत् ॥ ग्राहकं सारकं
 चापि तेन तैलमुदीरितं ॥ एतमेवात्परं पक्कं हीनवीर्यं प्रजायते ॥ तैले पक्कमपक्वं वा चिरं
 स्यादिगुणाधिकं ॥ अथ सरिसवः राई तैलगुणाः ॥ दीपने सार्धं तैले कटपाकरसं ल
 घु ॥ लेखने स्पर्शवीर्यं हंती दां पितामहृषकं ॥ कफमेदो निलारो घ्नं शिरः कर्णमपि
 पतं ॥ कंजुकोष्ठ क्रिमिश्चित्रकुष्ठदुष्टव्रणप्रणतं ॥ तद्वद्ग्राहकयोस्तैले विशेषान्मूत्रकृ
 ष्णत ॥ ग्राहकयोः कृष्णराई ॥ प्रारक्तराई द्वयोः अथ तोरी तैलगुणाः ॥ तीक्ष्णो हं तु व
 रीते लं लघु ग्राहिकफास्त्रजित् ॥ वह्नि कृद्धि बहत्वे कंजुकोष्ठ क्रिमिप्रणतं ॥ मेदो दो
 षापहं चापि व्रणशोथहरं परं ॥ अथ तीक्ष्ण तैलगुणाः ॥ अतसी तैलमाग्नेयं स्निग्धो हं
 कफपित्तकृत् ॥ कटपाकं सचक्षुष्यं वल्यं वातरुरं गुरु ॥ मलकद्रुसतः स्वादु ग्राहित्वग्दो
 षहृद्घनं ॥ वसोपानेतयाभ्यंगेन स्पे कर्णस्पृहरणे ॥ अनुपानविधौ चापि प्रयोज्यं वात

२१३

अथमानुष्यसूत्रगुणः नरसूत्रंगरं हं

निसेवि
तंतद्रसा
यनमू२२

सकामलापोद्दोषजित्॥ प्राविकं शोथगुल्माशोमेहदृग्गृहापहं॥ गार्दभं ग्रहणी
मेहकुण्डलादक्रिमीनहरेत्॥ ओष्ठमुन्मादशोफार्शः क्रिमिशूलोदशपहं॥ रक्तपासाहरं
तीक्ष्णसदारलवणं स्मृतं॥ गोऽनाविमहिषीणां तु स्त्रीणां मूत्रप्रशंस्यते॥ खरोष्ठेभनरा
श्वानोपसोमूत्रं हितं मते॥ इति भावप्रकाशे मूत्रवर्गाः॥ अथ तैलवर्गाः॥ तत्र तैलस्य स्वरू
पनिरूपणं॥ तिलादिस्निग्धवस्तूनां स्निहं तैलमुदाहृतं॥ तत्र वातहरं सर्वविशेषा तिल
संभवं॥ अथ तैलगुणाः॥ तिलतैले गुरुस्यैव लवणं करं सरं॥ व्यंघ्रविकाशिविशदं मधु
रं रसपाकयोः॥ लेखने वद्धविण्मूत्रं त्वगर्भाशयशोधने॥ दीपने वृद्धिदं मेध्यं च वायि
व्रणमेहनुत्त॥ ओत्रयोनिशिरःफलनाशने लघुताकरं॥ त्वक्केशंच चक्षुष्यमभ्यंगेभो
जनेऽन्यथा॥ धिन्मभिन्नच्युतोत्पिष्टमयि तदतपिचिरे॥ भग्नस्कटितविद्वाग्निदग्ध
विस्त्रिष्टदारिते॥ तथाभिरुतनिर्भुग्नमृगयाघ्रादिविदते॥ वस्त्रोपानेन संस्कारेन स्पे
कर्णादिपूरणे॥ सेकाभ्यंगावगाहेषु तिलतैलं प्रशंस्यते॥ ननु वृहणलेखनयोः कथं
सामानाधिकरण्यमित्याह॥ रुदादिदृष्टपचनाः श्रोतः संकोचयेद्यदा॥ रसो सम्यगवह

तिल

तिल
कुत
पित्त
कुत
रु
रु

यं ५

सत्संकषाया नुरसंति कंवातकफापहं वीर्येणोष्णं हिमं स्पर्शं वं

ॐ स्लेष्मकृते गदे ॥ रोगे सामे विष्ण्या च विवंधे च मदात्यये ॥ ज्वरे दहने मंदे न सर्पिर्वह
 मन्यते ॥ इति श्री भावप्रकाशे घृतवर्गः ॥ अथ मूत्रवर्गः ॥ तत्र गोमूत्रस्य गुणाः ॥ गोमू
 त्रं कटतीक्ष्णं घ्नं हारं तित्ते कषायकं ॥ लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ मू
 त्रं गुल्मोदरानाहकं हृत्तिमुखरोगजित् ॥ कलासे गदवाताम बलिरुक् कुष्ठनाशनं ॥
 कासरवासापहं शोथकामलापां हृत् रोगजित् ॥ कंजु किलाशगदमूलमुरवादी रोगा
 न् ॥ गुल्मातिसारमरुदामयमूत्रं रोधान् कासं सकुष्ठं जठराग्निपां हृत् रोगान् ॥ गोमू
 त्रमेकमपि पीतमपाकरोति ॥ सर्वेद्यपि च मूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोऽधिकं ॥ अतो विशेषा
 त्कथने मूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ अथ धात्री मूत्रगुणाः ॥ धात्री मूत्रं कटुस्पर्शान्ताडीगर
 विषापहं ॥ स्त्रीहीनदरुणसकासशोथवर्चो ग्रहापहं ॥ मूलगुल्मरुजानाहकामलापा
 न् ॥ उरोगनुत् ॥ कषायं तित्ते तीक्ष्णं च पूरणकर्तृ मूलजित् ॥ माहिषशोथगुल्मार्शः पांशुमे
 हं युयोजयेत् ॥ प्राश्वभेदि विशेषेण कफदहं क्रिमीन् जयेत् ॥ आज्यगुल्मविषश्वा

स्वादु द्रव्यं गुरु विषयते ॥ अथ ध्यागघृतगुणाः ॥ प्राजमाजं करोत्यग्निं चक्षुष्यं
 बलवर्धनं ॥ कासे स्वासे द्रव्ये चापि हितं पाके भवेत्कटुः ॥ अथ दुग्धघृतगुणाः ॥ घृ-
 तं दुग्धं भवंग्राहि शीतलं नेत्ररोगहृत् ॥ निरुति पित्तं दाहं स्रमदं मूर्च्छाभ्रमानि
 लान् ॥ अथ ह्यस्तनदधिजघृतगुणाः ॥ ह्यस्ति स्तनदधिजघृतगुणाः ॥ ह्यवि-
 र्हस्तनदधो यत्तत्प्राद्वेयं गवीनकं ॥ ह्येयं गवीने च कृष्णदीपनं रुचिकृतं परं ॥ व-
 लकृच्छुणं द्रव्यं विशेषात्स्वरनाशनं ॥ अथ पुराणघृतगुणाः ॥ वर्षाहर्द्धं भवेदा-
 ज्यं पुराणतत्त्रिदोषनुत् ॥ मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहं ॥ यथायथा
 खिले सर्पिः पुराणमधिकं भवेत् ॥ तथा तथा गुणैस्त्वेवैरधिकं तदुदाहृतं ॥ अ-
 थ नूतनघृतस्य विषयाः ॥ योजयेन्न वमेवाज्यं भोजने तर्पणे अमे ॥ त्वलक्षयेयां दु-
 रोगे कामलानेत्ररोगयोः ॥ अथ घृतप्रयोगस्याविषयाः ॥ राजयक्ष्मणिवाले च च-

३११

कृष्णकारकं॥ स्नेहमलेगुरुमेदस्येनवनीतंचिरेतने॥ इतिभावप्रकाशेनवनीतवर्गः॥ अ
 यद्यतवर्गः॥ तद्यद्यतस्वनामानिगुणाश्च॥ द्युतमाजं हविंसार्पिः कथ्यंतेनजुणा
 प्रय॥ द्युतेरसायनं स्वादुचक्षुष्यं वाहिदीपनं॥ शीतवीर्यविषालक्ष्मीपापपित्ता
 निलापहं॥ प्रत्याभिस्यदिको त्योजस्तेजोलावण्यबुद्धिकृत्॥ स्वरस्मृतिकरं मेध्य
 मायुष्यं बलकृजुरु॥ उदावर्तज्वरोन्मादमूलानाहवणाकुरेत॥ स्निग्धं कफहरं
 रौक्ष्यदायवीर्यरक्तनुत्॥ अथगवस्यद्युतस्यगुणाः॥ गवोद्युतं विशेषेणचक्षु
 ष्यं चक्षुमतिकृत्॥ स्वादुपाकरसंशीतं वातपित्तविषापहं॥ मेधा लावण्यको
 त्योजस्तेजोबुद्धिकरं परं॥ अलक्ष्मीपापरो गघ्नं वयसः स्थापकं गुरु॥ बल्यं पवि
 त्रमायुष्यं सुमेगल्यरसायनं॥ सुगंधरोचनं वारुसर्वान्येयुगुणाधिकं॥ अथना
 रियद्युतगुणाः॥ मारियं तद्द्युतं स्वादुपित्तरक्तानिलापहं॥ शीतलं स्नेहमलं

३११

रक्षोघ्नं = ३

अ

मीनः॥ प्रथमः कृष्णविषयाः॥ नैव तत्र कंदयेदद्यान्नोद्भूतकालेन उर्वले॥ न मूर्ध्ना
 भ्रमदाहेषु न रोगैरुक्तपेत्तिके॥ अथ गद्यादीनां तत्राणामविशिष्टगुणाः॥ यान्युक्ता
 निदधिन्यष्टौ तदुक्तं तत्रमादिशोत्॥ इति भावप्रकाशे तत्रावर्गः॥ प्रथमवनीतव
 र्गः॥ तत्रादौ गद्यनवनीतस्य गुणाः॥ नवनीतं हितैर्गद्यं रघ्यं वर्णं वलाग्निकृतं॥ सं
 ग्राहि वातपित्तासृक् दद्यात् शौर्द्धं तकासरुत्॥ तद्धितं बालके रूद्धे विरोधादमृतं
 शिशोः॥ अथ मादियनवनीतस्य गुणाः॥ नवनीतं महिष्यासु वातस्तेष्मकरं गुरु॥
 दारुपित्तप्रमहरं मेदः शुक्रविवर्धनं॥ अथ पयसोनवनीतस्य गुणाः॥ दुग्धो नवनी त्वं
 तं तु चक्षुष्यं रक्तपित्तनुत्॥ रघ्यं वल्यमतिस्निग्धं मधुरं ग्राहिशीतलं॥ अथ सघः समु
 दृतनवनीतस्य गुणाः॥ नवनीतं तस्य स्वं स्वादु ग्राहि हिमं लघु॥ मेध्ये किंचित्कषाया
 म्लमीयत्तक्रोशसंक्रमात्॥ अथ चिरंतनवनीतस्य गुणाः सक्षारकटुकाल्पत्वाच्छर्द्धीर्माः

न

य

कर्मप्रवचनी
यत्नेन x

क्षीदत आसन्नार्थमुपकल्पितवर्हिषिउपविष्टान्वद्वत्तर्थः अत्रविष्णुदेवासइतिसंबोधनेप्रथमाव
 क्तवचनेआज्जसेरसगितिअसगागमेनरूपं शृणुताइतिशृणुतइत्यत्रतत्पताइतितकारस्यता
 आदेशः आगतेतिआगच्छतइत्यत्रवर्णगमोवर्णवियर्ष्ययश्चेतिषकारलोपः आनिषीदतेति
 छंदसिपरोपिब्यवहितान्धेतिपाणिनिस्मरणोनव्यवहिते नप्याउनिषीदतेत्यस्यसंबंधः इदं
 वर्हिरिति अदुः कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीयेतिसप्रम्यर्थद्वितीया विष्णुदेवासमंत्रव्या
 ख्या एवमंत्रं पठित्वायवान्वि कीर्ष्य वचांजलिः पठेत् उंविष्णुदेवाः शृणुते म० हवं मेयेऽं
 तरिक्षेयउपयविष्टयेअग्निजिह्वाउतवायजत्रा आसन्नामिन्वर्हिषिमायध्वं अस्पार्थः सहो
 त्रः अग्निः विष्णुदेवादेवतातष्टुच्छंदः सर्वमेधेवैष्णुदेवग्रहणेविनियोगः हेविष्णुदेवायमेमम
 इमहवमाह्वानंशृणुत किंभूतायययेऽं तरिक्षेआकाशेऽस्यतिष्ठथ येउपसमीपेऽपि व्याघ्राविस्र
 गेऽद्योरपिह्य इत्यनेनैवसंबंधः एतदुक्तंभवति भूमौआकाशेस्वर्गेऽपि विष्णुदेवाः के ते
 अग्निजिह्वाः अग्निर्जिह्वाहविर्भोजन साधनंयेषांउतवाअपिवायेयत्रायजतेश्राद्धकारिणां
 यंतइतियजत्राः पुरुषोमाईव प्रभृतयः तेययंअग्निन्मदतेवर्हिषिकुशेआसद्यउपविष्टमा

ज

शिव.
५८

सु

वायुः सृजंस्सुखेन करेदेवेदर्भा
त्रिविचक्षणः दद्यान्निहिद्विगुणान्त्रिचोऽप्यसुखे

मासां

२२४

२२५

यादित्यान्त्रयींश्चैव यथाक्रमं पर्वामुखं स्थितो धीरो जलमध्ये तत्रार्पयेत् लघुविष्णुः निवीती नपार्थिवः १५
हंतकारेण मनुष्यांस्तर्पयेदथ कशस्य मध्यदेशे नरतीर्थे नस्तु दद्मुरवः गोभित्सु संतसंहिताः एकै
कमंजलिं देवान् द्वादशैस्तसनकादयः अर्हति पितरस्त्रीस्त्रीन् स्त्रियश्चैकैकमंजलिं कारीतः देवान् ष
दोसिवेदान् त्रयीन् पुराणान् पुराणचार्यान् गंधर्वान् इतराचार्यान् मनुष्यान् कलाकाष्ठानि मेघा
न् मरुतीन् अलोरात्रान् अर्धमासान् त्रैतन् संवत्सरात्सावयवान् मनुष्यानां योगियात्त
वल्क्यः सनकश्च सनेदश्च तृतीयश्च सनातनः कपिलश्चासुरिश्चैव बोधः पंचशिखस्तथा
एते ब्रह्मसुताः सप्तमनुष्याः परिकीर्तिताः कव्यवाङ्मनसो मयमर्म्यमंगतथा आनिष्ठा
तान् सोमपांश्च तथा वारिषदः पितृन् यदि स्याज्जीवमित्युक्तः एतान् दिव्यान् पितॄंस्तथा यैभ्यो
वापि पिता दद्यात्तेभ्यो वापि तद्दापयेत् कारीतः नारायणः पाराशर्यः शुकः शाकल्यो याज्ञवल्क्यः
जातकपिः कात्यायनः आपस्तंबो वैशम्पायनो वाचकुरीवे जवापी हहर्हो गार्गीर्मेघावरुणिरित्येता
नृषीन् कात्यायनः यमोश्चैके यमाय धर्मराजाय चित्रगुप्ताय चैव नमः एकैकस्य तिलैर्मिश्रान्त्री
स्त्रीन् दद्याज्जलांजलीन् यावज्जीवकृतं यापनं तत्क्षणं देवनश्च पति योगियात्तवल्क्यः एतांश्च वक्ष्यमा
मृत्यवे चांतकाय च वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ओङ्कराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने वृकोदराय चित्राय २५ ५०

धा-४ वाचं यमी-४

मातृमुख्यं लुयासिस्तस्माद्दद्यात्तानां जनीनं त्रींस्त्रीनेव हि बान्यास्तदद्यादेकैकमंजलिं मातापितामही चैव त
थैव प्रपितामही एतन्मृपितृवदाप्तास्त्रीणामेकैकमंजलिः ५४

778

वदेवानां मध्यमेव मनुष्याणां मूलमेव पितृणामिति प्रमाणं छंदोग्यपरिसिष्टं यावद्विस्तर्ययेद्देवान्
५ नित्वाभिः पितृनापि नतः संतर्प्ययेदित्यधिकारे योगियास्तवल्काः अन्वारब्धेन सत्येन पाणिना
दक्षिणेन तु तृणनामिति सेक्तव्यं नाम्ना तु प्रणवादिना आवाह्य पूर्ववन्मंत्रैः आसीर्य च कुशान् शु
भान् प्रागुग्रसुरान्सम्पदक्षिणाग्रेषु वै पितृन् ब्रह्मपुराणं खड्गास्थिपात्रे कर्तव्यं पितृदेवतत
र्पणं योगियास्तवल्काः सव्यं जानततो न्वाच्यपाणिभ्यां दक्षिणमुखः तद्धिंगैस्तर्प्ययेन्मंत्रैः स
र्वान् पितृगणं स्तथा मातामहांश्च सततं श्रद्धया तर्प्ययेद्बुधः प्राचीना वीर्यदकं प्रसिंचेत्तत्रैतिला
न्वितं अत्रावाह्य पूर्ववन्मंत्रैरितियास्तवल्क्यं संहितायां आरुप्रकरणे कैर्विष्णुदेवास आगते
ति विष्णुदेवाः शृणुते ममिति देवान् उशतस्वेति आयं तु नः पितर इति मंत्रैः पितृना वाद्ये
त्यर्थः तथानाल्लिंगैरिति ऊर्ज्ज्वलंती रित्यादिभिः पितृतृप्तिं काशकै रित्यर्थः देवतर्पणं प्र ४४
नंतरं पच्यपुराणं कृतोयवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः मनुष्यास्तर्प्ययेद्भक्त्या अरुषिपु
त्रान् अरुषीस्तथा सनकश्च सनंदनश्च तृतीयश्च सनातनः कपिलश्चासरिश्चैव वोढः पंच
शिवस्तथा इत्याद्यभिधाय देवान् यीन् सर्वास्तर्प्ययेत् अक्षदकैः शांदायनः वसुनं रुद्रं

सु० सु०

१४२

वेनिपातनादिलोपोन ॥ **शोक्ताल्लुक** ॥ शोक्तार्थकप्रत्ययात्परस्याधेतवेदितप्रत्यस्य लुक् स्यात् ॥ पणानं प
 णः ॥ धनार्थकविधानमिति कः ॥ सो स्यास्तीति पणो ॥ तस्य गोत्रायत्यं याणि नः ॥ **गाथिविदथिकेशिगणि**
पाणिनश्च ॥ एते ऽणि प्रकृत्या सु ॥ इति दिल्पो न ॥ ततोऽनि इज्ज पाणिनिः ॥ **एपक्षत्रियार्धजितोऽनिलुग**
तिजो ॥ एपप्रत्ययां तात्क्षत्रियगोत्रप्रत्ययां तादृष्यभिधापिनो गोत्रप्रत्ययां ताज्जितश्च परयोः पुवाभिधापि
 मोराणि जौलुक स्यात् ॥ कौरव्यः पिता ॥ कौरव्यः पुत्रः ॥ श्वाफल्कः पिता ॥ श्वाफल्कः पुत्रः ॥ वासिष्ठः पिता ॥ वासिष्ठः
 पुत्रः ॥ तैकायनिः पिता ॥ तैकायनिः पुत्रः ॥ एभ्य किं ॥ शिवा घा ॥ कौहडः ॥ तत इज्ज ॥ कौहडिः पुत्रः ॥ य नि किं ॥ वा
 मरथ्य स्य छात्राः वामरथाः इति ॥ जौलुक तु न भवति ॥ आर्धग्रहणेन प्रतिशोक्तस्य अघ्यता एव ग्रहणात् ॥ पा
 णिनिना प्रोक्तं पाणिनीयं ॥ **वृद्धाश्च** ॥ इज्जश्चेत्यण तु न गोत्रे य इज्जत रतादि निवक्ष्यमाणत्वात् ततो धेतवे

श्री राम

१४२

निचयैविधः॥ **आख्यानाधिकेतिहासपुराणेभ्यश्च**॥ यावकीतमधिकृत्यकृतमाख्यानस्यचाराद्यावकीतं
 तदधीतेवेतिवायावकीतिकः॥ वासवदत्तामैकृत्यकृताः **ख्यायिकावासवदत्ता**॥ अधिकृत्यकृतेग्रंथेइत्यर्थः
 बृहद्वाङ्मयः तस्यलुब्धारव्यायिकाभ्योवहुलमिति लुप्॥ ततोनेनठक्॥ वासवदत्तिकः॥ ऐतिहासिकः॥
 पौराणिकः॥ **सर्वादेः सादेश्चलुग्वक्तव्यः**॥ सर्ववेदानधीतेसर्ववेदः॥ सर्वतंत्रः॥ सवार्त्तिकः॥ द्विगोर्लुगितिलु
 क॥ द्वितंत्रः॥ **इकनूपदोत्तरपदात्तशतषष्ठेः विकनूपथः**॥ पूर्वपदिकः॥ उत्तरपदिकः॥ शतपथिकः॥ शतप
 थिकी॥ षष्ठिपथिकः॥ षष्ठिपथिकी॥ **कमारिभ्योबुनू**॥ क्रमकः॥ क्रमपरस्मिन्नामीमांसाक्रमादिः॥ **अनुब्र**
ह्मणारिनिः॥ तदधीतेतद्वेदेत्यर्थः॥ ब्राह्मणसदृशोग्रंथोऽनुब्राह्मणं॥ तदधीतेअनुब्राह्मणं॥ मत्वर्थेभिनेव
 सिद्धेअत्रावाधनार्थमिदं॥ **वसंतादिभ्यश्चक**॥ वासंतिकः॥ अथर्वणामधीतेअथर्वणिकः॥ रांडिनायनस्

੬੫
ਰਾਲ
ਗੀ

ਨਿਰੰਦਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਨਃ ਪੁਨਃ ਦੋਹਰੀ ਜੋ। ੧॥ ਮਨ ਬਰਕਾਇ ਅਪਾਇ ਹੀਨ ਅਨਪਾਇ ਤੁ
 ਪਾਇਤ ਬਪਾਈ। ਦੋਹਰ ਸਿੰਘ ਅੰਕੁਰ ਹਿਲੀ ਜੋ। ਬਿਨ ਕਲੰਕ ਬਡੁ ਭਾਗੀ। ਪਾਵਕ ਬਚਨ ਸੁਤ ਰਾਮੁ
 ਭਾਵਕ ਭੁਟੇ ਭੁਰਮਤ ਜਿਭਾ ਵਕਾ। ਬੋਲੇ ਸੁਨ ਹੁਸੁ ਜਨ ਜਨ ਕੀ ਅਬਜਾਨੀ ਜਿਯ ਜਾਵਕਾ। ੨॥
 ਯੋਸੁ ਨਿਪੁ ਭੁਖਾਨੀ ਮਨਮਾਨੀ ਸਕਲ ਸੁਰਨ ਸਨ ਮਾਨੀ। ਸ੍ਰੀਸਮ ਸ੍ਰੀਯ ਸਕਲ ਸੁਤ ਜੋਨੀ ਤਵ ਪੁ
 ਭੁਅੰਕ ਸਮਾਨੀ। ਜੋਜੋ ਬਾਨੀ ਸੁਰਨ ਬਪਾਨੀ ਲਖਿ ਸਿਯ ਸਹਾ ਸਿਯ ਜਾਨੀ। ਮਾਤਿ ਅਨੁਮਾਨੀ
 ਅਸੁਤਿ ਰਾਨੀ ਸਬਨ ਸਬਨ ਸੁਖਦਾਨੀ। ੩॥ ਮਹਾਦੇਵ ਤਬ ਅਹਾਦੇਵ ਕਹਿ ਮਹਾਮੇਦ ਮਦਮਾਤੇ
 ਨਿਪਰਨੇਹ ਬਚ ਬਰਸ ਮੇਹ ਸੇ। ਭਿਜੇ ਰਿਸ਼ੁ ਬਸਗਤੋ। ਪੁਨਿ ਨਿਜ ਪਤਿ ਦਸਰਥ ਸੁਤ ਪਤਿ ਪਿਤਰ
 ਸਰਥ ਲਾਇ ਮਿਲਾਏ। ਇੰਦੁ ਬਾਨ ਤੇ ਚਢਾਵਿ ਮਾਨੁ। ਗਾਸ ਅਵਨਿ ਤਲ ਮਾਏ। ੪॥ ਕਹਯੋ
 ਤਾਤ ਯਹਿ ਤਾਤਾ ਤਿਹਾਰੇ ਜੋ ਸੁਰਸ ਦਨ ਸਿਧਾਰੇ। ਸੁਨਿ ਰਾਖੁ ਪਤਿ ਕਰਿ ਪ੍ਰਦਤਿ ਬਿਨ ਤਾਅਤਿ ਪ੍ਰੇ
 ਨਰਨਾਥ ਨਿਹਾਰੇ। ਨਿਗਪਿ ਨਿਪਤਿ ਭਾਰਿ ਮੇਦਰੇ ਦਲੇ ਮੇਦਰੇ ਮੇਦਲ ਭਾਏ। ਅਤਿ ਸੁਖ ਪਾਏ

ਸੀਵਤਸਾਨਿਰੰਸੂਕੀਯੋਤਮਬਾਲਿੰਦ੍ਰਪਦਬ੍ਰਜਪਾਕਰਾਸਿਭਗਵਤਭਵਾਨਅਨਿਭਏਅਬਾਨਿਪਸੁਵ
 ਨਸੁਹਾਵਨਾਸੀਭਈਸੀਭਾਕਿਏਅਭੀਤਾਹਮਸਬਹਾਨਿਰਨਗਵਨਾ॥ ੪੦॥ ਤਵਬਲਪੋਰਖਦਰਸਨਪ
 ਰਸਨਸੁਵਨਅਸੋਘਅਸੋਘਾ॥ ਜੇਅਨਿਤਤਵਭ
 ਕ੍ਰਿਮੰਤਤੇਸੰਤਅਸੋਘਵਿਸੇਖਾਜੇਅਨੁਰਕੁਭਕ੍ਰਿਤਵਰਾਮਨਿਕਾਮਕਾਮਨਿਜਪੁਕਾਕਿਰਿਹੈਅੰਤਪ
 ਰੰਤਪਾਇਹੈਪਦਪਾਵਿਤਤਵਤੁਰਨਾ॥ ੪੧॥ ਯਹਆਰਖਅਸਤੇਤੁਪੁਰਾਤਨਪਾਢਿਸੁਨਿਜੇਜਨਲੇਹੈਕ
 ਹੁੰਨਕਬਹੁਪਰਾਭਵਪੈਹੈਅੰਤਰਾਮਪਦਜੇਹੈ॥ ਇਹਵਿਧਾਵਿਵਿਧਾਵਿਬੁਧਬਗਬਿਧਿਕੇਬਚਨਸੁਨਤਸੁ
 ਭਸਾਨੇ॥ ਹਨੁਮਦਾਦਿਹਰਿਰਤਨਨਰਪੁਤਿਪਰਮਪੁਰਖਪਹਿਚਾਨੇ॥ ੪੨॥ ਇਤਿਸ੍ਰੀਰਾਮਲਲਾ
 ਮਰਤਨਹਰਿਰਤਨਗੀਤਰਸਧਾਂਆਯੁਧਕਾਂਡਵਿਸਾਖਾਤਿਦਸਪਾਰਿਪੁਰਨਕਿਯਾਸਿਯਰੇਆ॥ ੧੩
 ਹਾਰੁਕਲਾਨਾ॥ ਸੁਨਿਕਮਲਾਸਨਬਚਨਹਤਾਸਨਤਾਗਿਚਿਤਾਸਨਧਾਯੋ॥ ਦਿਬਅਦੇਹਲੇਰੇ
 ਦਜਨਕਜਹਿਪਰਪ੍ਰਸੇਦਪਗਿਆਯੋਕਯੋਸਿਯਾਵਰਲੇਹਸਿਯਾਵਰਸਿਕਾਅਤਿਕਨਕੀਜੈ॥ ਯਹ

ब्र. की.
१४२

शिवम् हवीं समेतं विप्रः द. यत्नः पुनः फलेः त्वं हवीं मतजन्मासिवंदितासि सुरासुरैः
 सो भाग्यं संततिं देहि सर्वकार्यं करि भव यथाशाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासि महीतने तं
 याविस्तृतसंतानं देहि त्वमजरामरं हवीं मंत्रः ॥ त्रिलिंगमंत्रैरीशानमर्चयेत्प्रयतः शुचिः
 ततः संपूजयेद्विप्रान् फलेर्नीताविधेर्दिज्जनानानियक्कमश्रीयादनेदधि फले तथा शला
 रत्नवर्णचक्रनम्रश्रीयात्मधनान्वितम् दद्यात्फलानि विप्रेषु फलहारं स्वयं भवेत् प्रण
 म्यं शिरसा हवीं शिवं शिवमुपाश्रुते य एवं कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनं गणत्वं यात्
 सो ब्रह्मन्मुच्यते ब्रह्म हस्यया एवं पुण्यापहरणमष्टमी हवीं संज्ञिता चतुर्णामपि वर्णानां
 स्त्रीजनानां विशेषतः यदि त्यपुण्ये तु श्रीपूजनमुक्तं मुक्ताष्टम्यां तु संप्राप्ते मासि भाद्रप
 दे तथा हवीं प्रतानं सुश्वेतमुत्तरासांभिर्गामैर्न फलफलैस्तथा वैवरीयधूपैर्विसर्जये
 त् श्रानियक्कं तथा सर्वं न निवेद्य कथंचन भोक्तव्यं च तथा ब्रह्मन् श्रानियक्कं विवर्जितं
 पूजयेद्देहमानीय गंधमात्मानुलैर्पतैः ॥ ४२

१४२

क= पूर्वमभ्यर्चयेत्तत्रानवधं दिवस्तनयेत्तदिति
 मविध्योत्तरादनुकल्पेनानुष्ठानं न तु सर्वथा

न ज्येष्ठास्तनयदाभवेत् इति कथं वा मुक्तं अथ तत्र तम् हेमाद्रौ भाविष्ये वृत्तिन भाद्रपदे
 देमासि शुक्लाष्टम्यामुपोषितः पूजयेच्छंकरं भक्त्या यो नरः शुद्धयान्वितः स याति परमं स्या
 नं यत्र देवविलोचनः गणेशं पूजयेद्यस्तु हर्वायाः सहितं मुने गणेशः शिवं फलानां शक
 लेः दिव्यैर्गंधपुष्पैर्विलेपनैः हर्वापत्य तपेन निमुच्यते सर्वपातकेः मुचो देशे प्रजाता
 यां हर्वायां वृत्तिगोतमः स्थाप्य लिङ्गं ततो गंधैः पुष्पैः धूपैः समर्चयेत् त्वर्जुनैर्नालिकेरै
 र्ममोतुलिङ्गफलैस्तथा पूजयेच्छंकरं भक्त्या हर्वायां विधिवद्विज दध्यक्षते द्विजश्रेष्ठ
 र्घ्यं दद्याद्विलोचने हर्वासीमाभ्यां संपूज्य मानवः शुद्धयान्वितः सर्वसुकृतजन्मा स्यात्सर्व
 देवैस्तु वंदितः विद्यां प्राप्नोति विषयार्थी पुत्रार्थी पुत्रप्राप्नुयात् धर्मार्थी धर्मं प्राप्नोति क
 मार्थी लाभं चेतानां मनसा यद्यदिष्टे ततस्तदा प्राप्नोति मानवः एवं पूजयेत् हर्वाभूते शंखान्
 वः फलेः सप्तमजन्म पापौघैर्मुच्यते नात्र संशयः कतो यदा सः सप्तम्यां शुद्धयाम् पूजयेत्

य ४२

योगविभूतस्वराणामितिप्रयत्नमेदोव्याख्यायतेत
दोनाज्जसावितिहूत्रेत्यक्तुंशक्यमित्याकारेस्थितम्
नवेतिविभाषानेतिप्रतिषेधोवेतिविकल्पःतदाह
निषेधविकल्पयोरिति विभाषास्तेरित्यादिभुम्
तिव्यपत्तिकल्पानुपपत्तिरिति तस्य निषेधो न समी
कालेविषयेपञ्चादिकल्पःप्रवर्तते शृणोवति प्रवा
येत्यादिपञ्चाशदौविकल्पःशृणोवतः शिषि
यतरित्यादौ न वचिस्तीतिनिस्यप्राप्ताविति वि
वेकः तत्रेहोक्तोप्यम इति शब्दः काकादिभ्यो
न्यायेनाभाभ्यामव्ययते स च पदार्थः विपर्य
सकृत तेन निषेधो विकल्पस्त न वा शब्दादयोः
सही विभाषाशब्दादौ विकल्पः संता उभय
त्रविभाषार्थे चेदं सज्जम् प्राप्तिविभाषायामज्ञा
पविभाषायां न नास्मोपयोगः प्राप्तविभाषाया
भावांशस्य सिद्धतेन विभाषा श्रुत्यापत्तेरभव
दिति न विधिरित्यत्रोपसर्गोक्तोः किं न कर्मणि कि
प्रत्ययः येनेतिकरणोत्तीया न ल कर्त्तरि तस्याः कृ
हो गव्य लसावापात् न चोभयप्राप्तौ कर्मणीति नि
यमेन निर्वोदः कर्मणी उक्तत्वेनोभयप्राप्तभावात्
तथा आज करणेन तौ तौ च करणौ च परतंत्रम कर्त्त
यिष्यतस्येव करणत्वात् एव चेदत्तीयावापारतंत्र्य
लक्ष्यते न च एतत्तीयादाविकर्मादीनां पारतंत्र्यत्वात्
दीनां च परस्मै स्वानुच्यवास्यादीनामिव तत्तीया
मिव स भवति किं नु वैकीलकम् तेन विशेषणमशब्द
नेन ज्ञात्मानं स सज्जेति फलितं तदेतदाह विशेषण
तदेतस्येति स्वस्मिन्नेति स्वरूपमिदं नुवृत्तेरतः न भ
ने एतत् इकांतादिकारुपात्तुं नोच्ये च यः न भः
अयः समासप्रत्ययविधाविति हे. सोऽश्वित कृत्वा श्रि
तः नेह कृत्वा मुपाश्रितः न इति भ्यः पक् न इत्या
गोत्रापत्यनाज्ञापकः न इति सोऽनादिः अनादि
कादिना जुभयपदवृद्धिः उगिहोर्लोति उगिहोर्लो
होर्लो वज्रयित्वा उगिहोर्लो वृद्धावर्जम् द्वितीया
पांचेतिशामुल्ल महीतमतिक्रान्ता प्रतिमहती म
होक्क गोरादितैमुपसर्जने विज्ञेति जीवोऽ
प्रवृत्तेरुगितश्चेत्पुनर्दिता जीव अत इज दाहिः
न चेह सामर्थ्यात्तदंतविधिः अस्यापत्यमिः काम
इत्यत्र चरितार्थतात् न चैवं मित्रोक्तिं मर्थमि
ति वाच्यम् तादादिभ्यश्चेत्यत्र यथा यद्येव
हो दाताभ्यां चरितार्थतत् न चैवमपि जेप
गविनेत्यादावेवा अत इज स्वात न दादिदिमादा
वकारस्येहानर्थकतादिति चेन्न वर्णगृहणे
र्थवद्वेहोपविभाषायां सप्तमं तेन

अविधीयमानो गेति तेन इदमयं शब्द इत्यत्र त्रिमा
त्रकारो न भाति उदिचेति इहाविधीयमान इति
न संवधाने उदिकरणसामर्थ्यात्तेन विधीयमा
नोप्युदितसवर्णनरहात्वेव कुहोऽश्रुः जगाद जेच
दे परेण एकारो गेति व्याख्यानतो विज्ञेय प्रतिप
त्तेः अत इत्यादौ तपरकरणात्सिगाच्च यदि पूर्वो
स्यात्तर्हि तपरतामिहानर्थकत्वे स्यात् अकारस्या
न एतिन सवर्णग्राहकत्वात् एवं च तपरतादौ
चेन उपक्रमकारी यतीत्यादि वक्ष्यमाणे गुणः स
गङ्गते एवं च कारो कीति त्रिशतः संज्ञेत्यनुव्य
ते एतच्च न्यायसाम्यादुक्तम् वस्तुतोलकार
अकारग्राहकत्वं न कुत्राप्युपलभ्यते सूत्रा
रंभसामर्थ्यादिति सतिलसावर्षेण एकारेण तेकार
ग्रहणादौ करेण चौकारगुह्येण दौजितिस
रंभो वृथा स्यादिति भावः नापादनीयमिति ते
ग्लावं ग्लाव इत्यदौ ते अशसो रिति न प्रवर्तते
इति मूलतः सवर्णकरी भविष्यति यद्यपीति ग्रहण
कशास्त्रस्याद्याप्यभिष्यति रिति भावः एतच्चा
कः सवर्णदीर्घ इत्यत्र व्युत्पादायैष्यमः आह
ति अक्षराणां समाम्नाय उपदेशस्तत्रापि त
त्र भवः आक्षरसमाम्नायैकाः वृद्धेते दाना
दिति उज्ज्वल इति न भवतीति यद्यप्याक्षर
प्रक्षेपाभावे संयोगात् लोप इति प्रामोक्षे न ल
पे तत्तस्यास्ति ह्युत्पादतौ त्रसंयोगात् लोपो न
भवतीति वक्तुं शक्यं तत्तथापि कार्यकालं सं
शोपरे भाषामिति यद्वैत्रेयादिके तत्र मेव हि रंग
परिभाषयाः प्रवृत्ते रंतरगे न त्वेकैवैव हि रंगः
संयोगात् लोपो अस्ति इति मते दमस्तमिमे
के अन्ये तु संज्ञा पूर्वके विधिरानि मः इति लो
पस्य वारां कथं चित्कलं शक्यमित्याशये न ह सं
नैत्युक्तमित्याहुः विप्रचयामिति तत्र सपलक्षण
विप्रचयः विप्रचयभ्यामित्यादौ तपिन संवति
हो ह इत्युपलक्षणम् एव यगादुरित्यादौ उ
पो ह इत्याकारस्य वकारो नेति दिक् यदि त विह
तमं व्यामित्यत्र ईषत्स्यष्टमित्यत् ईषदित्यन्त
वर्त्य स्तराणां चेत्येव त्रनिवर्त्य ईषदिति तस्य

कु०
५५

र्णितः लोकानंदनद्रुमसखेनास्मिन्वनेस्थीयतां दुर्वर्णैः कठिनैरसारहृदयैराकांतमेतद्वनं तेषां
 न्योन्यनिघर्षजातदहनज्वालावलीसंकुलानस्वान्येवकुलानि केवलमिदं सर्वदहेयुर्वनम्
 ७१ अत्र वेणुना पश्य रसं घर्षं संजातदहनसंकुलत्वदोषेण वननाशाय दोषो वर्णितः दाना
 र्थिनो मधुकरा यदिकर्णभालेर्दूरीकृताः करिवरेण मदांधवुद्ध्या तस्यैव गंडयुगमंडनहानिरे
 षाभंगाः पुनर्विकचपन्नवने चरन्ति ७२ अत्र भ्रमराणां अलंकारतागुणत्वेन गजस्य तत्प्रति
 दोषो दोषत्वेन वर्णितः आघ्रातं परिचुं वितं परिमुहुर्लीटं पुनश्च वितं त्यक्तं वा भुवि नीरसेन म
 नसा तत्र व्यथां माकृथाः हे सदृन्ततवेन देवकुशलं यद्वा नरेणोदशदंतः सारविचारणव्यस
 निना चूर्णीकृतं नास्मना ७३ अत्र वानरस्य चापल्यदोषेण रत्नस्य चूर्णीनाभावो गुणत्वेन व
 र्णितः अत्र प्रथमचतुर्थयो रूक्षा सो न्वर्थः मध्यमयोश्च त्रिन्यायेन लाक्षणिकः ताभ्यां तौ
 यदि न स्पातामवज्ञौ लंकुतिस्तु सा खल्वमेवावुलभते प्रस्यं प्राप्तापि सा गरमू ७४ मीलं।

रामः
५२

निजान्वी ६७ काठिन्यकुचयोः सुखं वांध्यः पादयन्त्रयोः निदंति च विधातारं त्वद्वाही ध्वरियोषि
 तः हृद तदभाग्यं धनस्यैव यन्नाश्रयति सज्जनम् लाभोयमेव भूपालसेवकानां न चेदधः ६८
 कस्यचिदुल्लेखान्यस्य गुणो दोषेण दोषो गुणेन दोषो दोषेण गुणो वा यत्र वर्णने स उद्भासः
 द्वितीयाहु माद्यस्योदाहरणं तत्र पतिव्रता महिमगुणेन स्नानतो गंगायाः पावने त्वगुणो वर्णितः
 नः द्वितीयश्लोको द्वितीयस्योदाहरणम् अत्र राज्ञो वाही सुपत्न्या यमानाना मरियोषित्वां पादयो
 र्धावनपरिपंथि मार्दवदोषेण तयोः काठिन्यमसृष्ट्यर्थं कुचयोः सुखवतो धातुर्निद्यत्वं दोषो
 वर्णितः तृतीयश्लोकस्तृतीयचतुर्थयो रूदाहरणं तत्र सज्जनमहिमगुणेन धनस्य तदना
 श्रयणं दोषत्वेन राज्ञः कौर्यदोषेण तत्सेवकानां वधं विना निर्गमनं गुणत्वेन वर्णितम् अने
 नैव क्रमेणोदाहरणं तदगणि यदयं रथसंदोभादं सेनां सो निपीडितः एकः कृती मेदं गेयुशे
 यमंगं भुवो भरः अत्र नायिका सौंदर्यगुणेन तदंसनिपीडितस्य स्वासस्पृकृति त्वगुणो वा

कु०
५८

यतिविश्वमंभसा हंत हंत म हन्तामुदारता दृ२ यन्नादुपायसिद्ध्यर्थं साक्षात्तामः फलस्य च निधंजनौ
 यधीमूलं स्वन्तासाधितो निधिः ६३ फलोपायसिद्ध्यर्थं द्युत्तान्मध्ये उपायसिद्धिमनयेत्पसाक्षा
 त्फलस्यैवलाभोपि प्रहर्षणम् यथा निधंजनसिद्ध्यर्थं भूमिकां खननस्तत्रैव निधेर्लाभः यथा
 वा उच्चित्यप्रयत्नतः स्थितं मृगाक्षीपुष्पोद्यं श्रितवित्तपंगुहीतुकामाः आरोहं पदमदधा
 दशोकयथा वा मूलं पुनरपितेन पुष्पितो भूत् ६४ अत्र पुष्पग्रहणोपायभूतां रोहसिद्ध्यर्थं
 त्यदनिधानात्तत्रैव पुष्पग्रहणलाभः इक्ष्माणा विरुद्ध्यर्थं संप्राप्तिस्तु विषादेन मू दीपमु
 द्योतयेद्वा वज्रावज्जिर्वीणा रावसः ६५ यथा वा रुचिर्गमिष्यति मविष्यति सुप्रभातं मास्वानुदे
 श्यति रुमिष्यति पंकजश्रीः इत्थं विचिंतयति कीशगते द्विरेफे हा हंत हंत न लितं गज उज्ज।
 हार ६६ एकस्य गुणदोषाभ्यामुक्ता सो न्यस्यतौ यदि अपि मापावयेत्सा ध्वी स्नात्वेतीध।

कुतार्थपरित्यज्य वसंतमुक्तस्य वनस्य दृशमना यिदृशितत्प्रतिविंबभूतार्थमात्रोपपन्नसहजलितालेका
 रः उत्कंठितार्थसंसिद्धिर्विनायत्नप्रहर्षणम् तामेव ध्यायते तस्मै निरुष्टा सैव दूतिका पदे उत्कं
 ठादधा विशेषः सर्वेन्द्रियसुखास्तादोयज्ञस्तीत्याभिमन्यते तस्याभीष्टासंसंकल्पा मुक्तं वा कवयो
 विदुरित्युक्तलक्षणतद्विषयस्य तदुपायसंपादनयत्नविनासिद्धिः प्रहर्षणम् उदाहरणं स्पष्ट
 म् मेघे मेघदुरसंवरं वनभुवः शमास्तमालदुर्मे नैकं भीरुरयं त्वमेव तदिमं राचे गृहं प्रापये इत्थं
 नंदनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुंजदुर्मे राधामाधवयोर्जयंति यमुनाकूलैरहः केलयः ६० अ॥
 जराधामाधवयोः परस्परमुत्कंठितत्वं प्रसिद्धतरम् अग्रे च ग्रथकारेण तन्निबद्धमित्यत्रोदाहरणे
 लक्षणाजगतिः बाधितादधिकार्थस्य संसिद्धिश्च प्रहर्षणम् दीपमुद्योतयेद्ये वत्तावदभ्युदितो
 रविः ६१ स्पष्टं यथा वा चातकस्त्रिचतुरान्ययः कणात्प्राचते जलधरं पिपासया सोपि पूर

स्वरांत=दिः
अवां=दिः

निनादवत् योगियात्तवल्कः विमात्रसुप्रयोक्तव्यः कर्मांभेसुसर्वस तिस्रः सार्धसु कर्तव्यामा-
त्रासत्तार्थचित्तकैः देवताध्यानकालेन ह्युतं कुर्यान्नसंशयः तैलधारामिवादिन्नदीर्घघंटा
निनादवत् अवांजप्रणवस्यांत्यसंवेदसवेदवित् आद्यंयत्प्रक्षरं ब्रह्मत्रयीयस्मिन्प्रति
ष्टिता सगुणोऽन्यस्त्रिवेदोपोवेदेनसवेदवित् छंदोगपरिशिष्टं स्वरितोदात्तएकाक्षरं
वेदे त्रैसर्ष्यादात्तएकाक्षरं ओंकारोयजुर्वेदे दीर्घोदात्तएकाक्षरं ओंकारः साम्नि संक्षिप्तोदा-
त्तएकाक्षरं ओंकारोऽथर्ववेदे उदात्तोनात्रसंशयः बौद्धायनः अपि त्रि- अरंतर्जलेपचनुंस
वस्मात्पापास्त्रमुच्यते वस्तुमनः स्वदेहमरणं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिं ध्याननिर्मथना धृ-
ष्टं यश्चेदाग्निं निगूढवत् योगियात्तवल्कः ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्यास्यन्मामनुस्मरन् यः
प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिं अथ संधानक्रमणिका तत्र योगियात्तवल्कः ओंकारो
व्यादतिष्ठेव गायत्री सशिरस्तथा आपोहिष्ठाऋचस्त्रिस्रः सक्तं चैवायं मर्षणं आदिष्टारं
क्षणाण्यं सासायं प्रातर्दिने दिने स एषा स्वयं भुवापर्वं ब्रह्मणस्तन्मुखं स्मृतं गायत्री ऋग्व-
उनीय परमैर्मन्त्राक्षरैर्यक्षणात् प्राणायामपुरः सरैर्व्यवसिना धिते मत्तायातकं मात्सर्यं

ओंकारः

वा प्रणवमेव

त्य=दिः

राम

सुडोमित्यादौ प्रयुज्यते तेन संपरिपूर्णनियद्योक्तानि भवन्ति च सर्वमंत्राधियत्तेन डोंकारेण न
 संशयः यन्मनमतिरिक्तं च यद्विद्वद्यदयस्त्रियं पदमेधममुदं च यात्रयामं च यद्भवेत् त
 तदोंकारयुक्तेन मंत्रेणाविकल्पं भवेत् छंदोगपरिशिष्टे यदोंकारमकृत्वा किंचिदारभ्य
 तेन द्वाजं भवति तस्मादज्जभीत डोंकारं पूर्वमारभेत् सत्यव्यासः डोंकारः स्वर्गद्वारं तस्मा
 त्सर्वस्वेव कर्मस्वादौ प्रयुज्यते छंदोगपरिशिष्टे डोंकारपूर्वयोगोपासनं न्यानि नित्यानि हि ५५
 प्राणतमानिकर्माणि दानयज्ञतपः स्वाध्यायजपध्यानसंध्योपासनप्राणायामस्तोमदै
 वयिज्यमंत्रोच्चारणवस्त्रारंभादीनियञ्चान्यात्किंचिच्छ्रेयः तत्सर्वं प्राणवमुच्चार्य प्रवृत्तये
 न समापयेत् मनुः शक्रत्वा न्यपर्युयासीनः पवित्रैश्चैव पावितः प्राणयामैस्त्रिभिः पत्रसत डोंका
 रमर्हति योगियात्तवल्कः प्रजायते मनुवृत्तौ तेनोयास्ततस्तस्य व्रतार्थं तत्स्वयं भुवः गायत्र
 स्पभवेच्छंदोहाग्निर्देवतमुच्यते सर्वेषादौ प्रयुंजीत त्रिविधेष्टेव कर्मसु विनियोगः समुद्दिष्टः
 श्वेतो वर्ण उदाहृतः व्यासः प्राणवस्पत्राषिर्ब्रह्मा गायत्रे छंद एव च देवोऽग्निर्वाहति युचवि
 नियोगः प्रकीर्तितः एवमार्थादिकं स्मृत्वा तत डोंकारमभ्यसेत् सार्धं त्रिमात्रमुच्चार्य दीर्घघंटा
 तथा ५

वःस्वरितीति च योगियात्तवल्कः उत तस्य दिति निर्देशो ब्रह्मणः स्त्रिविधः स्मृतः ब्राह्मणस्ते
 न यज्ञाश्च वेदाश्च विहिताः पुरा तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः प्रवर्तने वि
 धानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनां तथा सिद्धानां चैव सर्वेषां वेदवेदान्तयोस्तथा अन्येषां
 मपि शास्त्राणां निष्ठाऽर्थोकारमुच्यते प्रणवाद्याः स्मृता वेदाः प्रणवे पर्युपस्थिताः वाङ्मयः
 प्रणवे सर्वतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् योगियात्तवल्कः आद्यं यत्तत्पक्षे ब्रह्म त्रयोपस्थि
 तिष्ठिता सगुह्यो न्यास्त्रिद्वेदो यो वेदैर्न स वेदवित् तथा एक एव तु विज्ञेयः प्रणवो योग
 साधनं गृहीतः सप्तसिद्धांते रितरे ब्रह्मवादिभिः वसिष्ठः चतुर्वेदोपि यो विप्रः स ह्यन
 ब्रह्मविन्दति तावद्भ्रमसंसारं यावद्ब्रह्म न विन्दति वेदभारभराक्रान्तः स वै ब्राह्मण
 गर्दभः यो वेदब्रह्मणोऽप्यन्तं विमात्राऽर्थं प्रतिष्ठति तथा मात्रार्धं परमं ब्रह्म मात्रास्वर
 विवर्जितं आचिन्त्य मय्ययं स ह्यमनिष्कृतं परमं पदं मनुः क्षरति सर्वा वैदिको नृहोति
 यजति क्रियाः अक्षरं त्वक्षरं ते यद्ब्रह्मा चैव प्रजायति वसिष्ठः यथा मतेन तत्प्रत्ययसा
 किं प्रयोजनं तथोकारविधिज्ञस्य ज्ञानतत्पक्षिर्न विद्यते योगियात्तवल्कः सर्वमंत्रप्रयोगे

यदंभस्तुप्रीतास्तेनास्यदेवता ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्च भवंतीत्यनुष्णुष्मः गंगाचयमुनाचैव प्री
 येतेपरिमार्जनात् नासत्यदस्त्वौप्रीयेतेस्येतेनासापुटद्वये स्येतेतोचनयुग्मेतप्रीयेतेशशि
 भास्करो कर्णयुग्मेयवास्येतेप्रीयेतेऽप्रनलानिलौ स्कंधयोः स्पर्शनादस्यप्रीयंतेसर्वदेवताः ऋद्ध
 याज्ञवल्क्यः ४४ अ स्पर्शनादस्यप्रीतस्तुपुरुषोभवेत् 'तत्तेनिष्ठीवितेसप्रेपरिधानेऽश्रुपातने पंचस्वेतेषुना
 चामेत्तदक्षिणंश्रवणंस्थितं यराशरःऽग्निरायश्चवेदाश्चचंद्रादित्यानित्तास्तथा सर्वेएते
 हिविप्राणकणेतिष्टंतिदक्षिणे गंगाचक्षुःक्षिणेऽश्रोत्रेनासिकायांऊताशनः उभयोः स्पर्शनेचैव
 तत्तत्क्षणादेवमुद्धति तथा अत्रैव ओंकारमाहात्म्यं अत्रयोगियाज्ञवल्क्यः प्राणवाद्याः
 नामत्राश्चतुर्वर्गफलप्रदाः तस्माच्च निःसृताः सर्वेप्रलीयंतेचतत्रवै मंगलं पावनं धर्म्मस
 र्वकामप्रसाधकं ओंकारं प्रथमं ब्रह्म सर्वमंत्रेषु नायकं प्रजायते सुखोत्पन्नं तपः सिद्धस्य
 वैपुत्रा योगियाज्ञवल्क्यः पथापूर्णपलाशस्पशंकुनैकेनधार्यते तथाजगादिदेसर्वओंका
 रेणैवधार्यते जपेनदहतेपापं प्राणायामेस्तथा मलं ध्यानेन जन्मनिर्यातं धारणाभिः प्र
 मुच्यते मनुः च हृदि श्च अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजायति वेदत्रयान्निरदुरुद्ध

देतादाचसुने कृतोदधे ॥ ३५ ॥ प्रथमेनासमासज्ञशैलरंध्रानुसारिणो ॥ स्वरेणोवाचमग
 वानपरिभृजार्णवधनि ॥ ३६ ॥ पुराणास्य कवेस्तस्ववर्णस्यानसमीरिता ॥ वभूवकुतसं
 स्काराचरितार्थैवभारती ॥ ३७ ॥ वभौशदशनज्योत्स्नासाविभोर्वदनोदुता ॥ नि
 र्यातशेषाचरणाङ्गमेकोद्वेषवर्तिनी ॥ ३८ ॥ रामश्री ॥ ज्ञानेवोरहसाकांतवनुभाव
 पराक्रमो ॥ पुंगिनांतमसैवौभौगुणौप्रथममध्यमौ ॥ ३९ ॥ विदितं सप्यमानंच तेनैतन्निवतगयोऽप्यस्य
 कामेपनतिष

ओं ५
 रं
 वं
 २४ १०

२९६

वासाधोर्द्वयमेनसा ॥ ४० ॥ कार्येषु चैककार्यत्वादर्थोस्मिन्नवप्रिया ॥ स्वयमेवोद्विक्ता
 वान्तौ मेः सारथ्यं प्रतिपद्यसे ॥ ४१ ॥ सासिधारापरिहृतेः कामं वक्तुं तेन मे ॥ स्याद्विज्ञो
 दशमो मूर्ध्नीलव्यो शरवरक्षसा ॥ ४२ ॥ स्रष्टुं वराति सर्गं क्षेमयात स्य दुरात्मनः ॥ ४३ ॥
 धा न्यारुहं रिषोः सद्यं च दनेनैव भोगिनः ॥ ४४ ॥ तारं तपसां प्रीतं यया चैसद्विरादसाः ॥ देवा
 शर्गा ध्वं त्वं मर्त्येष्वं स्यापराद्भुतः ॥ ४५ ॥ सौ हंटा सरथिभूत्वारणभूमेर्वलिदमं ॥
 द्व

रप्प
 २४

करिष्यामि शरैः स्त्री ह्योस्तद्विधैः कमलोच्चयं ॥ ४५ ॥ अचिरात्तज्जन्मिर्भागं कल्पितं विधिवत्पु
 नः ॥ मायाविम्विर्नालीटं मादाश्वधोनिशम्वरैः ॥ ४६ ॥ वैमानकाः पुण्यकृतं स्पृजंतु मरु
 तौषधिः ॥ पुष्पकालोकसंदोभं मेधावरणतमरा ॥ ४७ ॥ सोऽयध्वे सुरवंदीनां वेणी
 बंधा रूषितान् ॥ साययंततपोलस्यवलात्कारकचग्रहैः ॥ ४८ ॥ रावणावग्रहलातः
 मित्तिवार्गं मत्तेन सः ॥ अभिबुध्य मरुत्पायं कसमेषां क्षिरोदधेः ॥ ४९ ॥ ॥

२९७

ॐ ई
रं
वं
१०
८५

798

पुरदूतप्रभक्तयः सुरकायोद्युतं सुराः अंशैरनुययुर्विष्णुं पुष्पैर्वायुं मित्रिदुमाः ॥ ५० ॥
प्रपन्नस्पविशां पत्तुरंते का म्यसक मीणाः ॥ पुरुषः प्रवभूवां मेर्विस्मयेन सदैर्विजो ॥ ५१ ॥
देमपात्रगतं देभर्मिमां दधानः ययश्चक्रुः ॥ अनुप्रवेशा दीघस्य पुंससेनां पिदुर्वरुम्
॥ ५२ ॥ युगम् ॥ प्राजापत्यापनीतं तं देवो पुत्रम् सीत पः ॥ ह्ययैव ययसो सारमो वि
ष्कृतं मुदन्वता ॥ ५३ ॥ पुनेन कपितारा जौगुणां सस्यो न्यदुर्लभाः ॥ प्रकृतिर्कमेत च

राम
८५

ग्राम्योवर्करसरुणः पशुः^१ ^{सिकारनाम} आछोदनं मग वं स्याद^२ रवेतो मगया स्त्रियं^३ ^ध रक्षिणारुर्लुष्वयो^४ ^{सवरा मगस्य}

गादक्षिणे म्मी^१ कुरंगकः^२ ^{चौरनाम} चौरैकागारिकस्तेन दसकृतस्करमोषकाः^३ प्रतिरोधपरास्कंदिपट

^{योरावरी आहते} चरमलिम्बुचः^१ ^{चौर} चौरिकास्तेम्यचौर्ये च स्तेयं लोपुतुत्तद्धनं^२ ^{चौराणां} वीतं सस्तूपकरणं^३ वंधने मगप

क्षिणं^१ ^{वावरि} उन्माथः^२ कृतयंत्रं स्याद्वागुरामगबंधिनी^३ ^{रसानाम} श्रम्वं वराटकः^४ ^{वटः वटं} स्त्राचरजुस्त्रिषुवटीगुणः^५

उघटनं यटीयंत्रं सन्निलोवाहनं प्रहेः^१ पुंसिवेमा^२ वापदं^३ ^{रुद्र} सूत्राणि नरितंतवः^४

जिसकरिकैवुराया
होयाकवजो
कयो २

वाणिर्मृतिः^१ स्त्रियौ तु म्ये पुस्तं लिप्पादिकर्मणि^२ ^{गुडा} पांचालिका पुनकास्या^३ ^२ दस्रदंतादिभिस्तता^४

^{वृणन क्रिया कानाम} ^{मांडयाशा इति व्यातस्य}

गलवक्षिमेरिवैजार वाहणी
 सेंदुक ४
 पिटकः पेटकः पेडामंजूषा पविहंगिका भारयष्टिसदाने विशिक्तं का चोयपाडुका
 चिक २
 जुतीपजार ३

पादूपा नत्त्रा सैवांनुपदीना पदाय तता नक्षी बक्षी वरत्रा स्यादंश्वादे सा उनी
 चर्मनाडी
 चाव
 काटी ३
 कसोटी २

कशा २ चांडालिका तु कंडोलवीणा चंडाले वध्वकी नाराची स्यादेषणिका शाणस्त
 रूपावतरणा १
 धातुगला =

निकषः कषः वृश्चनः पत्रपरशुरीषिका तूलिका समे तैजसा वर्तनी मूषा भस्त्रा
 चित्रवरावरादी कूची ३
 वशोया ३
 वरमा २
 दस्तीकरणा २
 कुहाडी २
 नुसारकी धोव
 लोकी धस्ताना
 मरु

चर्मप्रवेसेविका आस्फोटिना वेधनिका रुपाणा कर्तरी समे वृत्ताद नो वृत्त
 दोकी लोहकी २
 करोत २
 च माकी चर्मकी जार २
 नोहमूर्ति २

भेदी टंकः पाषाणादारणाः ककचोश्च करपत्रं स्यादंश्वा चर्मप्रभेदिनी शूर्मीस्वू

गायः प्रतिमा^१ शिल्पं कर्म कलदिकं[॥] प्रतिमानं^३ प्रतिविं^१ प्रतिमा^३ प्रतियातना^१ प्रतिष्ठा

याप्रतिरुतिरर्थापुंसि^३ प्रतिनिधि^३ रूपमोपमानं^१ स्यात् वाच्यलिंगाः^३ समस्त^३ लयः^१ समरदमारभ्य^३ जमानरादपयता^१ सिषु

सदृशः^३ सदृशः^३ सदृक्^३ साधारणः^३ समानश्च^३ स्फुटतरपदे^३ त्वमी^३ निभसंकाशनी

काशप्रतीकाशौपमादयः^३ कर्मण्यातुविधाभत्याभतयोभर्म्मवेतनं^३ भरणं^३ भरणं

मूल्यनिर्वेशः^३ परा^३ इत्य^३ पि^३ स्फुटहृदिप्रियास्तनोपरि^३ शुद्धरुणात्मजा^३ गंधोत्तमाप्र

सन्नेराकाद्वर्षः^३ परिष्कृतां^३ मदिराकस्पमद्ये^३ चाप्यवदंशस्तुभत्तरां^३ शुद्धोपानं

मद्यपानकरिकेपीसते
किमुपीइतिसकार

नरुमद्यपान
करीये

मद्यकापियात्नाप केवारसभनानेकिरुसरीवार
बहुडकिरियातिसकिरशोकानाम्

प्रतोद्वमद्यस्या

802

८३

मदस्नानं^३मध्वारामधुक्रमाः^२मध्वासवो^३माधवको^२मधुमा^३ध्वीकर्म^२द्वयोः^३मे

रेयमासवः^३सीधुर्मदकोजगलः^३समो^३संधानं^३स्पार्दभिषवः^३किश्वं^३पुंसितुनग्नहः^३

कारोत्तमः^३सुरामंडं^३आपानं^३पानगोष्टका^३चषको^३स्त्रापानं^३पात्रं^३सरको^३प्यनुतर्षणं^३

धूतो^३क्षदेवी^३कितवो^३क्षधूतो^३द्युतक्षत्समाः^३स्युर्लभकाः^३प्रतिभुवः^३सभिकाद्यु

तकारकाः^३द्युतो^३स्त्रिया^३मक्षवती^३कैतवं^३परा^३इत्यपि^३परा^३क्षेषु^३ग्लहो^३क्षास्त

देवनाः^३पाशका^३श्रुते^३परिणाय^३स्तुशरीणां^३समंता^३नयने^३स्त्रियां^३अष्टपदं^३

^{मोती} कोयविद्रुमः ^{गुलीमृगा} पुंसिप्रवालं पुनपुसकं ^२ रत्नं मणिद्विपोरश्मजातौ मुक्तादिकैविच स्वर्णस
 वसं कनकं हिरण्यं हेमं हटकं ^३ तपनायं शतकुंभं गंगेयं भस्म कवुरं चामाकरं जातसु
 पंमहारजतकांचने रुक्मं कार्तस्वरं जांबूनदर्मपट्टावटोऽस्त्रियां ^{सुहना} अलंकारसवर्णं यच्च
 गकनकमित्यं ^१ दुर्वर्णं रजतं रूप्यं खड्गं ^{रूपा} श्वेतमित्यं ^४ पि ^{पित्तलि} शतिः स्त्रियां मारकूटो नस्त्रि
 यार्मयताम्रकं ^३ मुचं न्नेबमुखं व्यष्टारवरिष्टो ^{तामा} दुंबराणि च ^६ लोहं स्त्रीशस्त्रं नंतो रणां वि
 डं ^१ कालायसायसा ^{लोह} अश्मसारो ^{लोहमैलु} यमं डूरं सिंहशार्मपित्तमले ^३ सवर्णं रजतं ताम्रं शतिः कांस्यं

वसुविस्तौ हेमोत्ते कुरुविस्तस्ततत्यले उ० नोस्त्रियां पले शतं भारेः स्याचिंशतिस्तनाः आचितो

रपेयहप्रधलीवा

भारः स्युः शाकटो भार आचितः कर्षपणः कार्षिकः स्यात्कार्षिकेताम्रिकेपणः प्रस्त्रिया मां

केजोगोपारीवाते निजुंचकः जुडुवेः प्रस्त्रे इत्याद्याः परिमाणार्थकाः एयक अंशसुरीयपा

देः स्यादंशभागो तु वंदकः इव्यं वित्तं स्यापतेयं रिक्तां स्रक्तं धनं वस्तु हिरण्यं इहिरां च मर्म धरे

सुवर्णप्ररुपणा
वर्णयेहोहिप्र
यवादेहोहिउ

विभवानरि स्यात्कोषप्रहिरण्यं च हेमरूपे दत्तास्ते ताभ्यां यदन्यत्तु कुप्यं रूप्यं तद्वयं मा

नीलमणि

हत्तं गारुत्मते मरकतमश्मगर्भो हिरण्यमणिः शोणितं लोहितं पद्मरागो यमोक्तिनं

प्रारक्तमणि

चतुर्थीशस्य३

४०५
 सिद्धे लोका प्रभवेऽप्येत ॥ ५४ ॥ स तेजो वै ह्यवन् पत्न्योर्विभजे च स्संज्ञितं ॥ द्वावापयिष्यो पुत्रपुत्रौ मे
 हर्षतिरिवोत्तयं ॥ ५५ ॥ प्रचिन्तितस्य कौशल्या प्रजा के कथं वंशजा ॥ पुनः संभावितांताभ्यां सुमि
 त्तमैश्छदीश्वरः ॥ ५६ ॥ तेवद्वृत्तस्य चित्तं ज्ञेयं त्वोपपत्तुर्महीदितः ॥ चतुरर्द्धांशं भागाभ्यां ताम
 येन जयतामृते ॥ ५७ ॥ सोहि प्रणयवर्त्तसीत्यतः त्वोरुमयोर्विभुमरी वारुण्यं वसदनिष्पदः
 लेखयोः ॥ ५८ ॥ ताभिर्गर्भः पुत्रभूत्येदं धृदेवंशसंभवः ॥ सोऽमीभिर्विवनाडीभिर्दत्तारण्याभिर्यमा

ॐ ७
 २० १०
 २०
 २६

११ तर्गतं पालारं मं
 पासातः

806

यः ५८ समप्रोयन्नसत्वास्तारे नुरी पांडुर त्विषः ॥ पुं तर्गतं पालारं भासस्यानामिब संपदः
 '२६१' ॥ ६० ॥ गुप्तरौ त्मानं सर्वास्त्रेषु घामनैः ॥ प्रक्षिरा रवगदाशाङ्ग वक्रलंछितमूर्ध्निभिः ॥ ६१ ॥ हेम
 पत्रप्रभाजालैर्गगने च वितम्बता ॥ ३ ॥ स्वेते स्म सुपर्णे जिवेता कश्यपयो मुचा ॥ ६२ ॥ विभ्रत्पां कौ
 सुमं न्यासं सनां तरविलं विने ॥ यर्धुपास्यत लक्ष्मी च यद्गुणैर्न दक्षया ॥ ६३ ॥ कृत्ताभिषेके
 दिव्या योनिस्तान्नि सप्तभिः ॥ वृक्षार्थिभिः परं वृक्षगणैर्द्विकं यत्तद्विरे ॥ ६४ ॥ ताम्रः सपावि

11/11/11

राम
 २६

कौस्तुभ

दशरथः

धारस्वप्नान्मुत्ताप्रीतोक्षिपार्थिवम्॥¹⁵⁸मिनेतेनार्थमात्मानं गुरुतेन जगद्गुरोः॥६५॥ विभक्तगामा

विभुस्सासामेकः कुक्षिर्घनेकधा॥^{मौशल्या}उवाच॥ प्रतिमापुं द्रुप्रसन्नानामयमिव॥६६॥ प्रयोगप्रम

क्षिपीराज्ञः प्रसूतिसमये सती॥ पुं पुं नमो यदुलभेनक्तं ज्योतिरिवोषधीः॥६७॥ राम इत्यं

धिरामेणवपुषात्सनेदितः॥ नामधेयं न पश्येज्जगत्प्रथममंगलं॥६८॥ रघुवंशप्रदी

पेननेनी प्रतिमतेजसा॥ रक्षा गुरुगतादीनां पुत्रादिषां भवन्॥६९॥ शय्यागते

807

श्री ८
१०
२०
२०

नयमेणमाता **शातेदरी** वमौ॥ होकतांभोजवलिनाज्जाद्वीवप्रार॥ ३० ^{कृष्ण के} **केप्यासुनयोज्जे** भर
तोनामशीलवाना **सुतो** लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रासुपुत्रेयमौ॥ सम्पर्गं य स ना विद्या **प्रबोध** विनयार्थि
व॥ ३२॥ निर्देम **ममवत्स** र्वमा विष्कृतगुणं जगत्॥ पुनर्गोपि बहिस्सर्गे गांग नं **पुरुषोत्तमं**
३ तस्योदयेच **तुमृते** कोलस्य अकिते श्वराः॥ विरजस्केन भस्वद्भिर्दिश उद्भूतिना **इव**॥ ३४
लशानेरपधूम **चा** प्रसन्नत्वादि वाकरः॥ रक्षो विप्रहृता र्वास्ता मय विदुः शुचौ **विव**॥ ३५॥

४००

राम
२०

॥ दशाननकिरीटभक्तान्तरांशस्तत्प्रियः ॥ मणिव्याजेनपर्यस्ताष्टपिष्वांसंभुविंदवः ॥ ७६ ॥

पुत्रजन्मप्रवेशानांतुर्प्राणांतस्सपुत्रिणः ॥ प्रारंभं प्रथमं यकुर्देवदुग्धमघोदिति ॥ ७७ ॥ संतान

कस्यैव हि भवने तस्य येन स्त्री ॥ सन्संगतोपचाराणां सैवादिचनार्थमत्र ॥ ७८ ॥ कुमार

राहुतसंस्कारास्ते धात्रीस्तन्यपापिनः ॥ प्रानंदेनोन्नैवात्मसंवेदुरेवितुः ॥ ७९ ॥ स्वादि भा

कैविनीतत्वंतेषां दिनमकर्मणा ॥ ममृषीमरुजनेनोदुचिर्वैवदुचिर्भुजो ॥ ८० ॥ परस्परवि
ग्रजे च

३०
 २०
 २०
 २०

810

द्वाकोतद्वोरनधकुलं ॥ अलमुद्योतयासासुर्दवारणमिर्वर्तवः ॥ ८२ ॥ समानेपिदिहोभात्रेय
 योभोरामलद्वारो ॥ तथाभरतशत्रुघ्नोपीत्पादं वभूव ॥ ८३ ॥ तेवोरैस्वविभदेतद्वयो
 कदाचन ॥ यथावापुविमानसोर्यथाचंद्रसमुद्रयोः ॥ ८४ ॥ तेप्रतापोप्रतापोपस्तेजसा
 प्रप्रवेण्य ॥ मनेनद्रुनिदाघातेशाभादिवसारव ॥ ८५ ॥ सचंद्रोवभोवास्तःप्रसव
 धवीयते ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामवतारं रवांगवान् ॥ ८६ ॥ गुरोरा राधपमासुस्तेगुरुं

राम
 ७

स्वत्सवा ॥ तमेकंचतुरंतेसंरत्नेरिवमहार्णवाः ॥ ८६ ॥ सुरगजशवदंतैर्भगिदेव्या
 सिधारैर्नयशवपणवंधैर्व्यक्तयोगैरुपायैः ॥ दुरिरिवदृगदीर्घैर्देगर्भैर्शैः सदी
 यैः पतिरिवनेपत्तीनातेऽश्रकासेचतुर्भिः ॥ ८७ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये
 विकलिपसक्तौ ॥ मयार्णवोत्तापदशमः सर्गः ॥ १० ॥ कोशिकेन सकिलक्षि
 तीस्वरो वाममधरविद्यातज्ञातये ॥ काकपक्षधरमेत्ययाचितस्तत्रसांदि

अं
२०
८

मेदिनीपति

812

नवयः समीक्ष्यते ॥ १ ॥ कथं तच्च मपि ह्यवर्णमाकृतं दिदेश मुनये स
तत्समं ॥ २ ॥ मय्यस्य प्रणयिनां रघोः कुले न च दम्पतं कदाचिदर्थिता ॥ ३ ॥ या
वदादि शिष्या^{नि} र्थिवस्तपो निर्गमाय पुरमार्गसंक्रियां ॥ तावदां शुचि
हिता मरुत्तरवेः सांद्रपुष्पजलवर्धिभि^{र्घ}ने ॥ ४ ॥ तौ निदेश करणोद्यतो
पितृद्विनी चरणयोर्निषेतनुः ॥ मूषते रपितयो प्रवत्स्यतो न स्रयो रपरिवाय्यचि

अं

राम

दवं ॥ ४ ॥ लक्ष्मणानुचरमैव राघवं नेतुं मे छंद विरिन्त्यसौ नृप ॥ प्राशिषं प्रयुः
 युजेन वाहिनीं साक्षिरक्षाण विधौ न यो दामा ॥ ५ ॥ तौ पितृर्न य नम्रे न वारिणा
 किंचिदुदित शिरवंडि कावुभो ॥ धन्विनौ नरिषि मन्वगच्छतौ पौरुषे दित्तमा
 र्गत्तोरणो ॥ ६ ॥ मातृवर्गचरणस्य प्रो मुनेस्तौ प्रपद्य पदवीं महेजसः ॥ रेजत्तु
 र्गतिवशात्प्रवर्तिनौ भास्करस्य मधुमाधवा विव ॥ ७ ॥ वीर्यलाल मुनयो र्ग
 रेतत्प्रसुतरां महेजसः कोशकस्य पदवीं मनुजतो ॥ ३ ॥ त्ररां प्रतिदिशं वि
 वस्वतः प्रस्थितस्य मधुमाधवा विव ॥ ७ ॥

ॐ २
२०
२००

814

तं नये शिरो शवाद्युपलभ्य शोभते ॥ तोयदागमश्चोद्यमिद्ययोनामधेयशुद्धं विचे
ष्टितं ॥ च ॥ तोवलातिवलयोः प्रभावतो विद्ययोर्पथिसुखप्रदिष्टयोः ॥ मम्लत्तु
नमणिकुट्टिमोक्षितो मन्त्रपार्श्वपरिवर्तना विव ॥ छे ॥ पूर्वज्ञातकथनेः पुरा
विदः सानुजः पितृसरस्वराद्यवः ॥ उ ह्यमानश्च वासुनो चित्तपादधारमपि
नव्यभावयन् ॥ १० ॥ तोमरांस्तिरसावद्भिर्बुभिः कृजितैः श्रुतिसुरैः पतत्रिणः

राम
२०
राम
राम

वायवः सुरभिपुष्परेणुभिः स्थापयाच जलदाः शिखेवरे ॥ ११ ॥ नां भसां कमलप्रोभि
 नां तप्याशारिवनां परिश्रमदिदां ॥ दृष्टिनेन लघुना यथा तयोर्वीतितापुं भवोस्तप
 स्विनः ॥ १२ ॥ स्यात्तदगधवपुषस्तपोवनं प्राप्य दाशरथिं सत्कामुकिं ॥ विग्रहेण
 मदनस्य चारुणासौ भवत्प्रतिनिधिर्न कर्मणा ॥ १३ ॥ तौ सुकेतुसुजायाखिलीक
 ते कोशकादिदितस्तपयापयि ॥ नित्यतुः स्पल निवेशतादिनीलीलयैर्वधनु

815

ॐ ३
र. चं०
१०१

86
षीं प्रधिज्यन्ता ॥ १४ ॥ ज्यानिनादमनगुदूतीतयोः प्रादुरैसवदुलक्षयाधिविः ॥ ताड
कानरकपालकुंडलाकालिकेवनिविडावलाकिनी ॥ १५ ॥ तीव्रवेगधुतमार्गह
क्षयप्रितचीवरवसास्वनोग्रया ॥ अम्यभाविभरताग्रजस्तयावात्त्ययेचपित्त
काननोत्थया ॥ १६ ॥ ३ घनैकभुजयष्टिमायती श्रीगिलंविपुरुषां त्रमेखलं
तां विलोक्य वनिता वद्येष्टां पत्रिणा सरुमुष्मा मोचराद्यवः ॥ १७ ॥ यच्चकारवि

राम
१०१

चिरंशिलाघनेताडकोरसिसंरामशायकः॥ प्रप्रविष्टविषयस्पर्द्धासांदारतामंगम
 दंतकस्यत्तत्॥ १८॥ वाणमिन्नदृष्टयातिपेत्तुषीसास्वकाननमुवंनकेवलं॥ विष्ट
 ज पत्रयपरायस्थिरांरावणश्रियमपिर्व्यर्कपयत्॥ १९॥ राममन्मथशरेणाता
 दितःसुहृन्सुहृदयेतिशाचरी॥ गंधवद्रुधिरचंद्रनोदितजीवनेशवसर्तिजः
 गामसा॥ २०॥ नैऋतमथमंत्रवन्मुनेः प्रापदहोमवदानतोषितात्॥ ज्यो
 घ

जै. ४
रु. चं
१०२

818

तिरिधननिपातिभास्करात्सूर्यकांतश्चत्ताडकांतकः ॥ २१ ॥ तैः शिवेषु वसतिर्गता ध्वभिः
सायमाप्रमत्तस्वर्गस्थता ॥ येषु दीर्घतयशः परिगृहो वासवक्षणा कलवतां ययौ ॥
२२ ॥ प्रत्यपद्यन्ति चिराय यत्पुनः चारुगोतमवधूशिलामयी ॥ स्ववपुः सकिला
कल्मषधिदो रामपादरजसा मनुग्रहः ॥ २३ ॥ वामनाप्रमपदंततः परं पावन्तं
श्रुतं मे ये रूपेयिवान् ॥ उन्मना प्रयमजन्मचेष्टितान् त्यस्मिन् नृपि भवभूवराद्यव ॥

राम
१०२

२४॥ प्राससादमुनिर्नात्मनस्ततः शिष्यवर्गपरिकल्पताद्गणं॥ वद्रपत्न्यावपु
 षंजलिदुमंदर्शनोत्मुखमगंतपोवनं॥ २५॥ तत्रदीक्षितं मथिररक्षतुर्विघ्नतोद
 शरथात्मजोशरैः॥ लोकं^६मंतमहाः क्रमोदितोरस्मिभिः शशिदिवाकराविव॥ २
 ६॥ वीक्ष्यवेदिमथरक्तविंदुभिर्विघ्नीवययुभिः प्रदूषिताम्॥ संभ्रमोभवदु
 षोऽथकर्मणामिच्छिजां^{स्वदिर} च्युतविंककतश्रुचौ^{सरोषा}॥ ३॥ अन्मुखः सपदिलक्षणाग्रजो

॥२७॥

५
१०३

वाणामाश्रयमुखात्तमुद्धरन् ॥ २८ ॥ रक्षसाक्लमपश्यद्वरेण धूपक्षपवतेरितध्व
ने ॥ २९ ॥ तत्रयावधिपत्नीमस्वद्विषांतौ शरव्यमकरोत्सनेतरान् ॥ किंससोरगवि
सर्पिविक्रमोरात्रिलेषुगरुडः प्रवर्तते ॥ ३० ॥ शस्त्रमुग्रजवमस्त्रकोविदः संदधेः
धनुषिवायुदेवतं ॥ तेनशैलगुरुमर्ष्यपादुरत्पांडुपत्रमिवताडकासुतं ॥ ३१ ॥
यः सुबाहुरितिराक्षसोपरस्तत्रविस्तर्ष्यमायया ॥ तंदुरप्रशकलीकतंक्ष

१०३

१०३

॥३१॥

तीपक्षिणां व्यभजदंश्च माद्रुहिः ॥ इत्यपास्तमखावधुयोस्तयोः सांयुगीनर्मभिर्न
घविक्रमं ॥ ऋत्विजः कुलपतेर्यथाक्रमं वाग्यतस्य निरवर्तयत् क्रियाः ॥ ३२ ॥ तौ प्र
णामवलकाकयद्वर्कोभातराववभृष्यलुत्तिमुनिः ॥ प्राशिषामनुपदं समस्यरा
दृभपाटित्तलेन पाणिना ॥ ३३ ॥ तिन्यमंत्रयत्तसंभृत्तक्रतुं मेघलः ॥ समिधिलं विज्रं
शी ॥ राघवावपि निनयविश्रंतो तद्रुः श्रवणजं कुत रूलं ॥ ३४ ॥ राघवान्वित्तुप

ॐ ह
र.
वं.
१०४

822

स्थितं मुनिं तं निशम्य जनको जनेश्वरः ॥ अर्थः कामसहितं सपर्ययादेहवद्भूमिवर्धमं
मभ्यगात् ॥ ३५ ॥ तौ विदेहनगराधिवासिनीं गंगतां विवदिष्वः पुनर्वसुः ॥ पश्य
तां नृपसुतौ समन्यते पद्मपातमपि चेतो मनः ॥ ३६ ॥ पृथ्वस्तु वसते क्रियाचिः
धौ कालकिं कुशिकवेशवर्धनः ॥ राममिच्छसन् दर्शनोत्सुकं मैथिलाय कपया व
भूयसः ॥ ३७ ॥ तस्य वीक्ष्य ललितं वपुः शिशोः पार्थिवः प्रथितवेशवर्धनः ॥ त्वं विधिं

त्वं

राम
१०४

८१

रदासेयदासगोप्यकचेटकाः
पालकनाम

नियोज्यकिंकरप्रेष्यभुजिष्यपरिचारिकाः पराचितपरि
प्राज्ञसीपुरुषकेनाम

स्कंदपरिजातपरैधिताः^५
चतुरनाम

मंदस्तंदपरिमजः ग्राहस्यः शीतकोऽलसोऽनुष्मः दक्षैच

तुरपेशलपटवः सुखानुष्मश्च^६
चञ्जलनाम

चंडालपुत्रमातंगदिवाकीर्तिजनंगमाः निषादश्च

पचावंतेवासिचञ्जलपुक्रसाः^१
लुब्धकनाम

भेदाः किरातशबरपुलिंदाम्लेक्षजातयः^२ आधोमगव
कुतानाम

धाजीवोमगयुर्लुषकोपिसः^३
हलकायाकुता

कौलेयकः सारमेयः ऊकुरोमगदंशकः श्रुनकोभषकः^४
कुती

श्वास्पार्दलर्क्षस्तसंयोगितः^५

श्वाविश्वकदुर्मगयाकुशलः सरमाश्रुना^६ विचुरः शूकरो
सिकारकाकुता

^{भेजवाला} ^२ लः स्यादेजाजीवादेवाजावातुदेवलः ^{पुजारी} ^२ स्यान्मायाशवरा ^{मायावी} ^२ मायाकारस्तु प्रातिहरकः ^२ शैलानि
^{नटूचा} ^६ नस्तु शैलूषाजायाजावाः ^{वदिवशेषाः} रुशश्चिनः ^२ भरताइत्यपिनटा ^२ आरणास्तु कुशीलवाः ^२ मादंगि
^{पषावजी} ^३ कामौरजिकापाणावादास्तु पाणिघाः ^{ताथवजावे} ^२ बैराध्याः ^{योवैसिलीवजावे} ^२ स्फुरैराविकाबीरावादास्तु बैराकाः ^३ जी
^{चिजीमार} ^३ वांतिकः ^{पोनालीघैरहैसिकारवीधि} शकुनिको ^२ धौवागुरिकजालिको ^३ वैतसिकः ^{कसाई} नौटिकश्च ^३ मांसकश्च ^३ समंत्रयं ^३ भ
^३ तको ^३ भ ^{मजूर} तिभुक्कर्मकरो ^४ वैतनिको ^४ पिसः ^{काहा} ^३ वार्तावहो ^३ वै ^{योभारलेचले} बधिको ^३ भारवाहस्तु ^३ भारिकः ^३ विवरुः
^{गवार} ^१ पामरोनीचः ^१ प्राकृतश्च ^१ पृथक्जनः ^१ निहानो ^१ गपसदो ^१ जाल्मः ^१ दुधकश्चैतरश्च ^१ सः ^१ भ ^१ त्येदासे

824

३२ मा.नो.१ कुमाह १ योचनाकरैतिसकानम ५५१ जुनाहा
श्रीमानकारस्तमानिकः^२ कुंभकारः कुलावः^३ स्यात्तलंगं उस्तनेपकः^३ तंतुवायः कुविंदः^२
दरजी बीवा शिकलीगर २ चमार

८. स्यात्तुनवायस्तसोचिकः^२ रंगाजीवश्चित्रकरः^२ शस्त्रमार्जुगसिधावकः^२ पादू रक्ष्मका
सुनियार

योगहीजालिकैसो ३ लोहाकरै ३
रः स्याद्योकारो लोहकारकः^२ नाडिंधमः स्वर्णकारः कलादोरुक्मकारके^४ स्याच्छंखिकः कां

३ २ उठेश
वविकः शोल्चिक साम्रकुट्टकः^२ क्षेपकः संवाहकौंगमर्दोनात्रैशिकोमणिकारकः^२ तत्तातु

३ सामप्रवडही १ कगामकावडही
बाईकिस्त्वथारथकारप्रकाष्टतट ग्रामाधीनोग्रामतत्तः कौटतशोऽनधीनकः^१ चुरि

३ नार् २ धोवी २ कलबाल
मुंडिदिवाकीर्तिनापितांतावसायिनः^४ निरुजकः स्यादुजकः शौंडिकोमंडहारकः^२ जावा

पिप्लमूल ३३

देवं^१ गंधिकं पिप्लमूलं चटकाशिर इत्यपि

गोत्रोमी भूतकेशो नापत्रांगं रक्तचंदनं^२ त्रिक

सुखे पीप्य निमिरचा काचूर्ण

हरजिवहेजा आमलाचूर्ण^२

दुग्धपूषां गोषं त्रिकलातु फलत्रिकं

इति वैश्यवर्गः ऋद्रां वरवर्मां वृषलां

चंडा नैषावं
मर्यादा कृत्ये
राक्षसे तवे सं
कीर्ति वरासिंकरा
इत्यर्थः ३

जघनज^४ आचंडा लातु संकीर्णं प्रवष्टकरणादयः

ऋद्रा विशोक्त करणोऽवष्टो वैश्या

मृजायां वैश्येन यः
जनितः सः कर्मा इत्यु
च्यते ३

हस्त्रियेण ऋद्रायाः जनितः स उच्यते

हस्त्रियेण ब्राह्मण्यायः जनितः स सुतः

द्विजन्मनोः^३ ऋद्रा हस्त्रिययो रूग्यो हस्तार्थं ऋद्रयोः सुतः

ब्राह्मणो हस्त्रिया सुतः सुतः

ऋद्रा वैश्यायाः
जनितः सुतः ३

वैदेहकोविशः^१ रथकारस्तु माहिष्यात् करिणं यस्य संभवः

स्वाचंडा त्वस्तु जनितो ब्रह्म

वैश्येन ब्राह्मणं
जनितः स वैदेहकः २

कारीगरनाम

शिल्पिभिः

मिहतरिनाम

माहिष्येण करणं

यः जनितः सरथः

राणां वृषत्नेन यः कारुः शिल्पी संहतैस्तैर्दियोः श्रेणिः स जातिभिः

कुलिकः स्यात्कुलश्रे

ब्राह्मणाभिस्यः २

मागधः त्रिपाविरो २ माहिष्योऽप्यत्रिपाविरो २

वैश्येन हस्त्रियायाः जनितः स मागधः १
हस्त्रिया वैश्यायाः जनितः स माहिष्यः १

निरतग्राह पूर्वत्रासिद्धीयमादित्वे द्वित्वभिन्ने पूर्वत्रकर्तव्ये परमसिद्धमित्यर्थः पू
र्वत्रासिद्धमित्यधिकारमवशास्त्वमस्या त्विगं यत्रचसिद्धत्वासिद्धत्वयोः फलेवि
शेषस्तत्रैवेयंकस्मिन्निति त्वादौ ज्ञप्रत्वात् पूर्वमनन्तरं वा द्वित्वे ह्यपे विशेषाभावेन ना
स्याः प्रवृत्तिरित्यन्यत्र विसरः सर्वस्य हे इति सूत्रे भाष्ये स्पष्टेयम् ११६ ननु गोषु
अश्वेषु च स्वामीत्यादिवत् गोष्वश्वानां च स्वामीत्यपि स्यात् स्वामीश्वरेति सूत्रेण
यष्टीसप्तम्योर्विधानादतएव ग्राह एकस्यां प्राकृते प्रारितः प्रयोगो द्वितीयः
स्यात्तृतीयस्याश्वनभविष्यति यत्रान्याकृतिकरणे भिन्नार्थत्वसंभावना
तद्विषयोयं न्याय इत्यन्यत्र विसरः कश्चानुप्रयुज्यते सूत्रे भाष्ये स्पष्टेयम् ११७
ननु विव्याधेत्यादौ परत्वाद्ब्रूनादिशेषे वस्त्वसंप्रसारणं स्यादतएव संप्रसार
णं तदाश्रयं च वलवत् तदाश्रयं संप्रसारणं चेति पूर्वह्यपं वस्तुनोलिख्यम्

त्वत्पस्य
हंतः ५=

कार्यं

इति

असिवात्रे गोष्वश्वानां स्वा
मी गोषु तिष्ठतीत्यर्थो नर
प्रतीतिरिति भावः ४=

अर्थेति वचनरूपेत्यर्थः साधकत्वेने
वसिष्ठत्वादिति भावः २=

संप्रसारणमेवेति नान्यत्पूर्वकार्यमित्यर्थः अन्यथावच्छादिगृह्या
दीनामनुवृत्त्येव सिद्धिरिति भावः तस्मादेतत्सिद्धेर्वैयर्थ्यमिति भावः १=

प.
७०

सस्योति सूत्रे उभयेषां ग्रहणस्योभयेषां संप्रसारणमेव यथा स्यादित्यर्थकत्वेनेदं सिद्धमिति
प्रमित्येषां वैयर्थ्यमिति लित्यभासस्येति सूत्रे भाष्ये स्पष्टं फलान्तरान्यथा सिद्धिरपि
तत्रैव भाष्ये स्पष्टं एतच्च संश्रजे रित्यादौ संश्रजे रित्यादि विषयसंप्रतीति तत्रा
पिन दोष इत्यन्यत्र विस्तरः ११८ यत्तु कचिद्विकृतिः प्रकृतिगृह्याति तेन निस
उपविभ्यो हू इत्यत्र हू ग्रहणे न हू जोग्रहण सिद्धिः तद्योपदेशिकप्रायोगि
कयोरीपदेशिकस्यैव ग्रहणं तेन दादेर्धातो रित्यत्रोपदेशिकधातोरेव ग्रहण
मितिनन्त तयोर्निर्मूलत्वात् भाष्या व्यवहृतत्वाच्च न च विकृतिः प्रकृतिगृ
ह्यातीति ग्रहिण्येति सूत्रस्य भाष्येण द्याया स्तिरस्काराच्च निसमुपविभ्यो हू
इत्यादौ केनो नुकरणे सोत्रः प्रयोगः प्रात्वविषय एवात्मनेपुदं प्रयोगस्या
नामेवानुकरणस्य घुसंज्ञा सूत्रस्य भाष्ये स्पष्टमुक्तत्वादित्यन्ये अत्रापि न

संप्रसारण
संनिपूर्वत
फलान्तरा
न्यासिद्धि
वैयर्थ्यः २=

४२४

७०

वृत्तं तायां प्रकृतिग्रहणं शिदर्थं वृत्तं तायां प्रकृतिग्रहणं कर्तव्यं दधाप्रकृतयो वृत्तं ता
 भवतीति वक्तव्यं किं प्रयोजनं आत्वभूतानां भियं संज्ञा क्रियते सा आत्वभूतानां
 मेव स्यात् अतः प्रकृत्या भूतानां न संज्ञा न इत्यादि भाष्ये ४

तत्रोपदेशग्रहणं कुर्वतः सूत्रकृता वार्तिककृतश्चासमेता इह हि व्याकरणे स।
 वेव्येवसानुबंधकं ग्रहणं बुद्धपमाश्रीयते रूपनिर्गृह्यशब्दस्य नान्तरेण लौ
 किकप्रयोगं तस्मिंश्च लौकिके प्रयोगे सानुबंधकानां प्रयोगो नास्ति इति कृत्वा
 द्वितीयः प्रयोग उपास्यते कउपदेशो नामेति घुसंदि सूत्रस्य भाष्येण प्रयोगि।
 का संभवेन ग्रहणमित्यर्थे लाभेन भाष्यां समतो च तां भाष्ये सानुबंधकेत्यादि
 प्रकृताभिप्रायेण दादेरिति सूत्रेण यदि पदस्योपदेशिकदादित्ववतिलक्षणेति
 न दोष इत्यन्यत्र विस्तरः यदापि अत्रार्थाभवेभिदीत्यादौ तत्र द्रष्टव्यं प्रयुक्तो विकर
 णाय इलुकि सुस्तथा यलुकि वेभिदि तेत्यादौ का च इती एतद्वधः स्यादत आ
 ह प्रिपपाशपानुबंधेन निर्दिष्टं यद्रूपेण च यत्रैकाग्रहणं चैव पंचैता नियमय
 इलुकि अनुबंधनिर्देशो द्विधा स्वरूपेण डित इत्यादिपदेन च हंति याति वाति

तौ ४

सन्धो रित्यत्र एकाचो वेदग्रहणवर्तने नैकाग्रग्रहणात् सनाद्यना इत्यादौ गणग्रहणा
दाहदित्वमित्यादि २-

प.
७१

सनीवनर्द्धति सूत्रे भरेति दीप्तेषु प्रवे अनुदात्त इतिः दिवादिभ्यः ष्यन् एकाच उपदे
श इत्युदाहरणानि द्वित्वं सनाद्यना इति भूवा ह्य इति धातुत्वं च भवत्येव गुणो
यऽलुको रित्यादिभिर्निबन्धानित्यत्वकल्पनात् तेन भयभावोऽप्यजर्घा इत्यादौ
भवति अत एव स्त्रीदित इति सूत्रे कैयटे यत्रैकाग्रग्रहणं किञ्चिदिति पाठः ए
काच उपदेशे नुदात्तादिति सूत्रे एकाचग्रहणे नैकदेशानुमत्या राधाज्ञाप्यते
अन्यथोपदेशे नैकाचामुदात्तत्वस्यैव सत्वेन न द्वेयर्थ्यस्य एवमेवेति तदपि न
भाष्यानुकत्वात् एकाचग्रहणस्य बाधिव्यावृत्त्यर्थमावश्यकत्वाच्च न च बाधिः।
स्यानुपदेशो एकाजेवेति बाधो साक्षादुपदेशसंभवेनैतद्विषये स्यानुपदे
शाग्रहणात् उपदेशावच्छेदेनैकाच इत्यर्थो च किञ्चोत्तरार्थमेकाग्रग्रहणम
न एव जागरितवानित्यादौ उपदेशोऽङ्गत्वमाशय्य श्रुतक इतीति यथोक्तं न

किञ्चिच्छा
सुनत्वेकाच
त्वावच्छेदेन
न्यर्थः ४-

एकाचग्रहण
भावः ६-

वा

रामः
७१

पञ्चः धम्मिल्लइत्यर्थः ॥ **पिंजशृङ्गसिद्धिश्च ॥** तिल्विंजः ॥ **तस्यमूहः ॥** काकानां समूहः काकं वाकं ॥ **त्रिंश**
रिभ्योः ॥ १॥ त्रिंशत्ताणां समूहो भैक्षं ॥ गर्भिणीनां समूहो गर्भिणी ॥ इह न स्याद इति पुंवद्भावे कृते ॥ **इनप्यन**
पत्ये ॥ अनपत्यार्थः ॥ शिपरे इन् वृक्त्या स्यात् ॥ तेन न स्तद्वित इति रिलोपो न ॥ युवतीनां समूहो यौवने ॥ शवंताद नं ३
 नु रत्नादेरत्रियौवतं ॥ गोत्रोत्तोष्टोरधराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्या जाहुन् ॥ एभ्यः समूहे बुज्ज स्यात् ॥ लौकि
 कमिह गोत्रं ॥ तच्चापत्यमात्रं ॥ **युवोरनाको ॥** युव एतयोरनुनासिकयाणोः क मादनश्चक एतावादे शोस्तः ॥ ग्लुबुका
 यनीनां समूहो ग्लोबुकायनकं ॥ श्रोत्रकमित्यादि ॥ आपत्यस्य वेति यलोपे प्राप्ते ॥ **प्रकृत्याः केराजन्यमनुष्यपुवा**
नः ॥ राजन्यकं ॥ मानुष्यकं ॥ बृहद्वाचेति वक्तव्यं ॥ बार्हिकं ॥ **केरागघश्च ॥** वाहुन् ॥ कौसार्यं ॥ केदारकं ॥ गणिकायायमि
 ति वक्तव्यं ॥ **गाणिक्यं ॥ ठञ्जकवचिनश्च ॥** चालेरागरापि ॥ कवचिनां समूहः कावचिकं ॥ केदारिकं ॥ ब्राह्मणमा

सं० सु

१४०

83

५:॥

गा व वा षा घ त । बा ह्य रा पं । मा ण व्यं । वा ष व्यं । पृ ष्ठा रु प सं ख्या नां । पृ ष्ठ्यः । ग्राम जन वं धु भ्य स्त ल् ॥ ग्राम ता
 जन ता । वं धु ता । ग ज स हा षा भ्यां वे ति व क्त व्यं ॥ ग ज ता स हा य ता ॥ अ हः खः क्तो । अ ह्री नः । अ हर्ग ण सा ध्य
 सु त्या कः क्तु रि त्य र्थः । क्तो किं । अ हः । इ ह र खं डिका दि त्वा द न्न । अ हः । ह र खो रे वे ति नि य मा दि लो पो न । प र्श्व
 स स्त क्त व्यः ॥ सि ति च । सि ति पो र्श्वं प दं स्या त् । अ भ त्वा दो र्गु णो न । प र्श्व नां स म्म हः पा श्वं । शु नु रा त्ता रे र न्न ॥
 का षो तं । मा ष रं । स्वि ट्कि दि भ्य श्च ॥ अ न्न स्या त् । खं डिका नां स म्म हः खं डिकं ॥ व र णो भ्यो ध र्म व त् ॥ का ठ कं
 छां दो ग्यं । अ वि त्त ह सि धे नो ष क् ॥ सा षु कं । हा स्तिकं । धे नु कं । केशा भ्यां प न्न छा व न्य तर स्यां । प ह्ने ष ग णौ
 । केशं । कौ शिकं । केशा । अ श्वी यं । आ श्वं पा श्वा दि भ्यो यः । प र्शपा । त रा पा । धू म्या । व न्या । व त्पा । ख ल गोर धा त् । ख
 न्या । च्या र थ्या । इ नि त्त क ध व न्न । ख ला दि भ्यः क्त्वा त् स्युः । ख लि नी । गो त्रार थ क धा । ख ला दि भ्य इ नि र्व त्त

श्री राम

१४०

॥ इत्थं लुक् । स्वरोस्त्रिधा च विशेषः । पाणिनीयः । पाणिनियः ॥ सूत्राच्च कोपधात् ॥ सूत्रवाचिनः ककारोपधा
 र ध्येत वेदित प्रत्ययस्य लुक् स्यात् ॥ अत्रोक्तार्थ आरंभः ॥ अष्टावध्यायाः परिमाणमस्याष्टकं । पाणिनेः सूत्रं
 ॥ तदधीयते विरंति वाच्यं ॥ अष्टावध्यायाः परिमाणमस्याष्टकं । पाणिनेः सूत्रं
 तद्विषयाणि स्युः । अध्येत वेदित प्रत्ययं विना न प्रयोज्यानीत्यर्थः । कठेन प्रोक्त मधीयते ठाः ॥ वेशं पापजां
 ते ॥ वासित्वासासिनिः ॥ तस्य कठ वरकादिति लुक् ततोऽण् । तस्य प्रोक्ता ल्लुक् ॥ तदस्मिन्नस्तीति देशे तत्रा
 सि ॥ उदुंबरः संत्यास्मिन् देशे औदुंबरः ॥ तेन निर्वृत्तं ॥ कुशांवेन निर्वृत्ता कौशांवी नगरी ॥ तस्य निवासः ॥
 शिवीनां निवासो देशः शैवः ॥ शुद्धाभवश्च ॥ विदिशायाश्च ह्यभवं नगरं वैदिशं । चकारेण प्रागुक्तास्वयो
 र्थाः संनिधाप्यंते । तेन वक्ष्यमाण प्रत्ययानां चातुरर्थिकत्वं सिध्यति ॥ श्रौरञ्च ॥ अणोपवादः । कत्तुः । का

क४

१० सु० वं क्षतः ॥ न घांतु परत्वा न्मनुष्यः ॥ इक्षु मती ॥ मतोश्च वक्ष जंगल ॥ वक्ष च श्रंगं पस्पमनु
 पः तदतादन् ॥ नात् ॥ सैधकावतं ॥ वक्षजितिकिं ॥ आहिमतं ॥ श्रंगग्रहणं वक्षजितितद्विशेषणं यथा स्यात्
 मत्वं तविशेषणं मा भूत् ॥ वक्ष चः कूपेषु ॥ श्रणोपवादः ॥ दीर्घवरत्रेणानिर्वृत्तः दीर्घवरत्रकूपः ॥ उदक्षविपा
 शः ॥ विपाशा उत्तरे कूले ये कूपास्तेष्वन् ॥ श्रवक्ष जर्थ श्रारंभः ॥ रतेन निर्वृतः कूपोदातः ॥ उदक्षिं ॥ दक्षिण
 तः कूपेष्वतोव ॥ संकलादिभ्यश्च ॥ कूपेष्विति निर्वृतं ॥ संकलेन निर्वृतं सांकलं ॥ पौष्कलं ॥ स्त्रीषु सौवीरसाल्व
 प्राक्षि ॥ स्त्रीलिङ्गेषु श्वरे शेषवाच्येष्वन् ॥ सौवीरे रत्नामित्रेणानिर्वृत्ता रत्नामित्रा ॥ नगरी ॥ साल्वे ॥ वैधू ॥ माग्नी
 प्राचि ॥ माकंदी ॥ सुवास्वारिभ्योऽण् ॥ श्रणोपवादः ॥ सुवास्तोद्वर भवं नगरं सौवास्तवं ॥ वण् ॥ वार्णवं ॥ श्रण
 ॥ न घांतु मनुष्यो वाधनार्थं ॥ सौवास्तवी नदी ॥ रौणी ॥ रौणी शब्दात्तदन्ताच्चाण् ॥ कूपादन्तोपवादः ॥ रौणाः ॥
 गृह

श्रीराम

१४३

॥ आज्ञा करो रणः ॥ **कोपधाञ्च** ॥ अण ॥ अजोपवादः ॥ कर्णच्छिद्रकः कार्णच्छिद्रकः कूपः कार्कवाकवं वेशंकवं
 ॥ बुञ्छ एरकठजित्तमेनिरठज्जपपफक्क फिजिञ्ज्ज ककठको ॥ **रीहणाकषा श्वशर्पकु मुदकाशत**
राषिन्नाशमसरिव संकाशवल्लपक्षकर्णसुतंगमप्रगादिन्वराहकुदादिभ्यः ॥ सप्तदशभ्यः सप्तदशकमा
 त्सुः ॥ वतुरथ्यो ॥ अरीहणादिभ्योबुञ्ज ॥ अरीहसेननिर्वृत्तं अरीहणाकं ॥ कशाश्वादिभ्यश्छरा ॥ कार्शाश्वा
 य ॥ मशपादिभ्यः कः ॥ आशपकं ॥ कुमुदादिभ्यश्चव ॥ कुमुदिकं ॥ काशादिभ्यश्चलः ॥ काशिलः ॥ तरणादिभ्यः
 सः ॥ तरासं प्रेक्षादिभ्यश्चानिः ॥ प्रेक्षी ॥ अश्मादिभ्योः ॥ अश्मरः ॥ सरव्यादिभ्योठज्ज ॥ साखेयं ॥ संकाशादि
 भ्योरापः ॥ सांकाशपं ॥ वल्नादिभ्योयः ॥ वल्यं ॥ पक्षादिभ्यः फक्क ॥ पाक्षापणः ॥ पथः पंथव ॥ पांथायनः ॥ कार्णी
 दिभ्यः फिज्ज ॥ कार्णीयनिः ॥ सुतंगमादिभ्यश्च ॥ सौतंगमिः ॥ प्रगादादिभ्योऽन्यः ॥ प्रगादिन् ॥ प्राणघः ॥ वराह

सि. सु.

४४

दि न्यः कक् ॥ कसहकः ॥ सुसुहृदि न्यस्य क् ॥ कौसुहिकः ॥ जन पदे तु ॥ जनपदे वा लोकात्पुनरर्थे च लुप्तात् ॥ लुपि
युक्तवद्वक्तिवचने ॥ लुपि सति प्रकृतिवाहिनं गवचने स्तः ॥ पंचालानां निवासो जनपदः ॥ पंचालाः कुरुः ॥ अंगाः कलि
गाः ॥ तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् ॥ युक्तवद्वचनं न कर्तव्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् ॥ लुब्धो गा प्रख्यानात् ॥ लुवपिन
कर्तव्योऽवयवार्थस्याप्रतीतेः ॥ योगप्रमाणो बतदभावेऽदर्शनं स्यात् ॥ यदि हि योगस्यावयवार्थस्य बोधकं स्यात्तदा तद
भावेन दृश्येत ॥ प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् ॥ प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येवं रूपं वचनमशिष्यं कुतश्च
अर्थस्य लोकतएव सिद्धेः ॥ दालोपसर्जने च तुल्यं ॥ आद्योर्मि य इति श्रुत्येमादुपधाया इति वक्ष्यमाणो नवः ॥ महिषाञ्च
निकृत्तव्यं ॥ महिष्मात्रा मदेश्च ॥ अतीताया रात्रेः पश्चाद्देना गामिन्यः पूर्वाद्देन च सहितो दिवसोऽद्यतनः विशेषण
सुपसर्जनमित्यादि पूर्वाचार्यैः परिभाषितं तत्राप्यशिष्यत्वं समानं लोकप्रसिद्धेः ॥ विशेषणानां वा ज्ञातेः ॥ लुवर्थस्य

नानाग्रहान्तस्यादत्तआह रातेवेति ह्यतस्तत्त्वानुकरणमित्यर्थः अलोत्पत्त्येति न।
 चभोराजसेश्वादीरोरीतिनोपेयकदेशविकृतन्यायेनभोःशब्दादन्त्यस्योकारा।
 स्पष्टतापत्तिरितिवाच्ये तेषामभिधानेपक्षोरोरुर्वस्यचरोरिति व्याख्यानेनादोषो
 बोध्यः अत्रयक्षेभ्योशब्दात्तद्देशेष्वप्याःसौत्रोक्तकबोध्यः अवयेयमिति यदिग्र
 होलिटीतिसूत्रेऽहःस्थानित्वेननिर्देशात्तत्रानलाश्रयाणाप्रकृतेतद्विसर्गरेफ
 स्पेवस्थानिवत्ताद्देशस्य अनल्विधावित्यस्यस्थान्यल्लक्ष्यतिथिर्माश्रयेस्थानिसंवेद्य
 लक्ष्यतिथिर्माश्रयेचनेत्यर्थः तत्रस्थान्यल्लक्ष्यतिथिर्माश्रयेस्थानिवत्तेनडर्लभमल्लि
 धित्वात्स्येचेदंप्रकृतेसूत्रेभाष्येऽत्युच्यतेतदाशयः स्वित्रयत्वेवारणापाशी
 ति तत्र हिरोः सपीतिसर्गःनियमशास्त्राणांविधिसंवेनेवप्रवृत्तिरितितत्रह

श २

५३

विशिष्टः स्थानीति तद्वति रत्नस्य स्थानिवत्त्वेन लाभः सकरः यदि तत्रोः सपीत्यत्रापि रत्नम् ।
 नवत्यंशोरेकस्मैव तेन विसर्गस्तदाशब्दगणसंज्ञार्थस्य दृष्ट्या रत्नार्थमिदं वक्तुं तस्मि
 त्यवधेयं तत्रेति द्विषित्वार्थः वार्तिकेनाश्रयाणीयमिति भो इत्यादिप्रयोगाणां निपा
 तैरेव सिद्धे निपातानामसंवाधनात्तत्र भवदादिसमानार्थकत्वात्संवाधनविभक्त्यतएव
 नामंत्रितत्वमस्ति भवदादीत्यत्र भोः शब्दस्याप्यादिनाशब्दगणसंज्ञार्थस्य भो इत्यादिमि
 द्विरिति भावः अन्यथा साधारणानामभावे भोविद्वाङ्मतेति न पुंसके सोल्लंका
 लसत्त्वेन वार्तिकाप्रवृत्तेरिति भावः भोगोरेति विभक्त्योर्लिंगविशिष्टाशब्द
 णात् इदीपाद्यवधानात् भवतः संबुद्धिपरत्वाभावेनेति भावः स्युः पाडित्यस्य
 निपातमात्रागीकारे इत्यादि ननु निपातोऽप्ययं भवच्छब्दसमानार्थ एवेति हे

भोऽतएव सङ्गतिरतएव भाष्यकैः पटयोर्वाति कसि द्विविभक्त्यतः प्रतिरूपकमवययमि
 त्यक्तविभक्त्यतः प्रतिरूप कत्तच शब्दतार्थत इत्यन्यत्र स्पष्टं किंच वयं लनीत इत्या
 दिवत् पतयोरपि सह प्रयोग संभव इत्येव चेदहं किंचेति पदात्परस्येति इदं च न भोः
 शब्दे फलं उभयोरपि भोः शब्दयोः संवोधनार्थत्वेन संवोधनप्रथमात्तत्वेनामंत्रितत्वा
 त् किं नुतिष्ठसि भगोतिष्ठसि अत्रो इत्यादौ भगवत् अचवत् तिष्ठसीत्यर्थके आमेति
 तस्येति निधातसिद्धिः निधातयोस्तु तयोः संवोधनेन शक्तौ मानाभावेन संवोधनप्रथ
 मात्तत्वाभावेनामंत्रितत्वाभावात् भगोतिष्ठसीत्यादौ अविद्यमानत्वं आम्भगोदेव
 दत्ते त्यादावेकांतरता भगो आगच्छेत्यादौ द्विर्भावः यनेन भगो इत्यादौ परागवत्त्वमि
 ति भावः यदि प्रामाणिकाविति पदीत्यनेनेदं सूचितं न प्रामाणिको अतएव भाष्ये

श. २.
५८

विभाषाभवदिति व्याख्यापमो ब्राह्मणमो ब्राह्मणीत्यस्यैव सिद्धिमाशङ्क्यमेवमोः
शब्दो विभक्तिः प्रतिवृत्त्यप्युक्त्यादित्येवोक्तं एवं च भगो हरिहरवित्यादिभ्यो वेति तदिति
रभसादिति भो भगो मन्त्रवसोरिति सूत्रयो रस्यार्थस्य भाष्येऽसृष्टं तात् उभयग्रहणा
दिति वार्तिकं वेधितसाधुत्वानामपि कुलदायावेत्यादौ कार्योत्तरवोपनायसूत्रक
तान्वादस्य करणादिति भावः हरदत्त इति एवं च नित्यतात्तदप्रवृत्ता उभयोर्यद्ग्राह
सिद्धिरिति भावः विभाषाभवदिति वार्तिके भो ब्राह्मणमो ब्राह्मणि रत्नसिद्ध्या
शङ्कायामव्ययमेवमोः शब्द इति सिद्धांतेनोभयोरत्रग्रहणालाभादिति बोध्यम्
परस्परसादृश्येणेति तेन चार्थवतामेवग्रहणमिति भावः अर्थवत्परिभाषये
त्यपि बोध्यम् अत्येषाम् अनर्थकानां सातरोतान्यतरानुकरणमिति पक्षे प्रसिद्धा

अत्र तत्रादि न च वृत्तिर्विनिर्दिष्टा ॥ ७

अंगलेः संगः भारोः स्थानं ज्योतिषः स्तोमः आयुषः स्तोम इत्याद्यर्थे प्रत्यासत्त्यानयोः पदयोः समासे स ह
 स्य स इत्यर्थस्तद्वनयन्त्युदाहरति ज्योतिषः स्तोम इति एवेह संग इत्यादि प्रथमा निर्देशोऽत्राज
 ज्योतिरायुषः स्तोमः आभ्यां स्तोमस्य मूर्द्धन्यः समासे ज्योतिस्तोमः आयुषस्तोमः समा
 से किं ज्योतिषः स्तोमः सुखामादिषु च सस्य मूर्द्धन्यः शोभनं सामयस्य सुखामा
 सुखं धिः एति संज्ञायामगन्तुं सस्य मूर्द्धन्यः हरिषेणः एति किं हरि सस्यः
 संज्ञायामा किं पृथुसेनः अगकोक्तिं विष्यक्तेनः इएकारित्येव सर्वसेनः नदा
 त्रादा एति संज्ञायामग कुरा ॥ ५ ॥ मूर्द्धन्यो वा रोहिणीसेनः रोहिणीसेनः
 अगकारा किं ज्ञाने भिषक्तेनः आकृतिगणोत्थम् अवयवतृतीयास्यस्यान्य
 स्यदुगात्रीरात्रास्यास्थितौ सुकोतिकारकरा गच्छेत् अन्परादस्यदुगाग
 मः स्यादत्रात्रादिषु परेषु अन्यदात्राः अन्यदात्रा अन्यदास्या अन्यदास्थि
 तः अन्यदत्सुकः अन्यदूतिः अन्यद्रागः अवयवीत्यादिके अन्यस्यान्य
 नवात्रीरन्यात्रीः कारके धेच नायं निषेधः अन्यस्य कारकोन्यत्कारकः
 अन्यस्यायमन्यदीयः गृहदेराकृतिगणत्वात् ॥ ६ ॥ अर्थविभाषा अन्यद
 र्थः अन्यार्थः कोः कतत्सुखे वि अज्ञादवुत्तरपदे कस्मिन्तोष्यः कदम्बः क
 सो भवति अयं सुखामादिराकृतिगण इत्यर्थः तेनैतयोर्गणसूत्रत्वमिति सूचितं अवयवतृ
 तीयेति न च योपादानं स्पष्टार्थं कृष्टे वदुर्वीहि इदमेव तत्सुखग्रहणमत्र प्रकरणे प्रतिपदो

४५३
 अस्य अनयोः एषां ६ अस्मिन् अनयोः एषु ७ तत्तेता नष्ट
 नस्तद्वत् १ तेन ताभ्यां तेः २ तस्मै ताभ्यां तेभ्यः ४ तस्मात्ताभ्यां
 तेभ्यः ५ तस्य तयोः तेषां ६ तस्मिन् तयोः तेषु ७ ब्रह्म ब्रह्मणी
 ब्रह्माणि १ ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि २ शेषं पुंवत् इति हलिङ्गाः
 न पुंसकलिङ्गाः भू सत्तायां वर्तमाने लट् भवति भवतः भ
 वंति १ भवसि भवथः भवथ २ भवामि भवाव भवाम ३ भू
 तानद्यतनपरोक्षार्थे हतेर्धातोर्लिट् भव भवव भवतु भव
 भवुः १ वभवि

894

जनमित्युच्यते तदा प्रविगण्येति भाष्योदाहरणं देवतदानित्यतमन्यथा लोपः
 स्यातिवत् । ल्यपिलचुपूर्वादिति गोरयादेशेन स्यात् ल्यपीति सूत्रं प्रशमयेत्प्रादौ ।
 चरितार्थमिति द्विकस्य मिति वस्तुतस्तु षड्गोलुगित्येतत्साहचर्यादस्य गौणे
 प्रहृतिः तस्य च विहितशेषणद्वागोः प्रहृतिरिति सर्वादिसूत्रे भाष्ये स्पष्टम् गौणे
 औशो प्रहृतौ तज्ज्ञाप्यात्तमपि नेति बोध्यम् इत्येव स्यादिति यद्यपि हलीप्यपकर्षय
 क्षेप्रियाष्टनिति न सिध्यति प्रियाष्टान इति प्राप्नोतीति भाष्ये उक्तम् तथापि अप
 कर्षणाभावे प्यात्तस्यैकल्लिकतया प्रियाष्टान इत्यस्य ड्वा रत्वेन पयाश्रुतभा
 ष्यसंगतेरेव गमे तथातद्वाख्यातं प्रियाष्टा इतीति अवादेशवकारस्य लोपः
 शाकल्यस्येति लोपोऽत्र गौणत्वे योश्च प्रहृतौ हि भाष्यमसंगतमेवेति भावः के

श २.

१२५

--

यदिति अत्राद्वितीयेन यथा लक्षणमित्यस्य तत्कृतेनैव लक्षणमप्रयुक्ते प्र
वर्तते प्रयुक्तानामेव लक्षणेनानाख्यानादिति द्वितीयव्याख्येव युक्ता आद्य व्या
ख्यायामप्रयुक्ते इति वाक्यशेषादेर्गतिः प्रयुक्तेष्वेव लक्षणानतिक्रमसत्तात्
प्रयुक्तानामिदमन्वाख्यानमित्यभियुक्तोक्तिविरोधाच्च यथा लक्षणमित्यस्या
प्रयुक्ते लक्षणभावस्यैव योग्यतानतुल्यत्वात् प्रवृत्तेरित्यद्वयार्थः किंच भाष्य
कारस्य लक्ष्येकचक्षुःशतैरेवैव व्याख्यायैकस्यैव प्रयोगस्य भाष्यफक्त्विक्का
व्याख्यानभेदेन साधुतासाधुतयोरेतौ चित्वाच्च तस्मादत्र त्वमूलं दीकोवेव
व्याख्यातव्ये यदाद्यन्तरोयेन वस्तुतः प्रियाष्टादीनामनभिधानमेवेति दिक्
आतस्याभावाद्दोषत्वेनेति अत्र च त्रिकृताश्रयोभावादात्वेनेति वक्तव्यं युक्तम्

846

कुत्वा

प्रयमेव वचनमिति दल्लादिलोपात्परत्वादातेक्षोर्लोपाप्रामादतविसर्गौ न
 चलोयोत्तरंगः प्रकृतिप्रत्ययोभयसाधेदातेनसमत्वादित्यभिमानः नलोपा।
 भावस्त्विति कुंचथातुर्नोपयइतिसंमताकारीपथातुहत्पत्नसारेणोदंयरप्ते।
 तिसूत्रभाष्यात् अयजोपयइतिलभतेतत्रदिङ्ज्हेत्पत्रकुत्वाभाषाक्यकु।
 ज्वामिति ऋत्तिगादिसूत्रस्थानिपातनास्ति इमित्युक्तं तस्यनकारजत्वेतप
 रसवर्णादिद्वत्वाप्रामाभाषासंगतिः निर्देशेनचचयोगे कुत्वाभावोनिपा
 त्यतेइतिकुडित्पादौकुत्वंभवत्येवतदानलोपस्यप्राप्तिरेवेतितत्तम् उच्चार
 णार्थइति नतुतदित्संज्ञाप्रयुक्तकार्यभागयमतोविशेष्यतस्यनोक्तासाउ
 च्चारणेसहायसंयादतेनवर्णीच्चारणस्यचारितार्थविधेयेतदपगममात्र

श. २.

१५
३

फलिकात्तसामेवेति न तस्य लोप इति सूत्रस्य माषवेरो य इति बोध्यम् कृतस्यासि
 कृतादिति चोः कुरिति कृतस्येत्यर्थः इदं च सर्वनायसिद्ध्यर्थं कथनमात्रं परत्वादिति
 हल्वादि लोपादित्यादिः असंनिहितत्वादिति सधोर्ग्रहणसामर्थ्येनेकाचो
 वश इत्यतस्तानि हते निश्चिदेषा प्रकरणेन वि ह्येदाच्च यत्नेनात्रैव चोः कुरिति
 वक्तव्यं तत्रैव वाचिन्प्रत्ययस्येति वक्तव्यमेवं च कुरग्रहणं व्यर्थमिति त्वपास्तम् चेति
 तत्र तत्संबंधादत्र तदसंबंधाच्च निष्फलत्वाच्चेति सिद्धांतिसंमतफलाभावा
 दित्यर्थस्तद्वन्नयन्ताह अतिव्याप्तेरिति लक्षणप्रतीकमिति यत्नेनापसर्जनस्य सवि
 शेषणत्वात्समासानुपपत्तिरित्यपास्तम् पदंति भलिचपोस्को संयोगादीतयो
 लोप इति तस्य त्रार्थः संयोगादित्यस्य पदात्तस्य चैकस्मिन्तसंभवात् तं पदादस्येति

६

त्यादौ न दोषः सर्वे सर्वपदोद्देशादिति न्यायेन तु सविशिष्टस्यानवशिष्टाद्वादेशद्वय-
 र्थः ॥ प्रत्येकवाक्येन नित्यत्वादायुपदेशिबद्धत्वेन न तत्र गत्वा दन्तिभावे कृते स्थानित्वे-
 न परस्मैपदत्वादिनो लोये एकदेशवशिष्टस्थानीत्वात् प्राप्तेऽसूधातो रित्यधि-
 कारान्तिभावे स्पष्टं केऽसित्यत्र प्रक्रियालाघवाय वशिष्ट एव स्थानीति बोध्यं
 भवतीति ॥ प्रत्येकवाक्येन कार्योः पररूपे कृते ॥ प्रत्येकवाक्येन स्थानित्व-
 न्वात् ॥ गुणः वर्णदांगमिति तु समानस्थानिकत्वं एवेति बोध्यं ॥ प्रत्येकवाक्येन य-
 त्ति यज्जीति किं भवतः एहि मन्येदिति ॥ बोधनभोक्ष्यदन्ति त्वमन्यसे इत्यर्थः ॥ एवमेव
 पि बोध्यं सत्यप्योदने परिहासशीलशालकादेर्वाक्येन तत्र ॥ प्रत्येकवाक्येन यो यो
 जनस्य भविष्यन् कालेनैव मनस्य तु वर्तमानेनैव परिहासयो वा ये वेहीत्या-
 कारणं श्रुतयोपदेशादिह न एहि मनेष्वेव मनसा स्थानीति ॥ प्रत्येकवाक्येन य-

स्पष्टं वाक्येनैव नित्यं न दन्ति ॥
 न दन्ति न दन्ति ॥
 चाजुवन्ति न तत्र
 नादौ नाथ

लिखितं नित्यं न दन्ति
 न दन्ति न दन्ति

प्रकृत्य उद्देशः सर्वोद्देशो वा
रूपः

लित्वंस्वरार्थं प्रत्ययादिष्वयोजस्यैव च न स्यैव यत्नो भयो रत्नो दत्तं तस्यैव दिति ॥
प्रत्रैव भाष्ये स्पष्टं भवो बुक् प्रचिन्मिन्त्यतो ची न्यनुवर्तते नित्यत्वादिति कृता कृत
प्रसंगित्वा मात्रेण क्वचिन्नित्याताभ्युपगमात् ओः सुधीत्यत उरिति नानुवर्तते फला
भावादस्वरितत्वाच्चेति बोध्यं प्रधिकल्पेति व्याख्यानादधिकारत्वेमेवेति भावः ए
काजिति तदुल्लेखं विज्ञानं बहुव्रीहिण प्रथमविशेषणं प्रतराव जा गत्यादौ द्वित्वं
तदाह धात्ववयवस्येति यच्चादौ द्वल्लेखेनैव प्रथमैकाच्चा धात्ववयवत्वानिव्यपदेशि
वद्भवेन बोध्यानि प्रजादेरिति कर्मधारयः तदाहादिभूतस्यैव दिति एवं च द्वितीय
स्येति न कार्यमिति बोध्यं प्रत्रैकाव इत्यादेः कारकवर्षेत्वात् यद्द्विष्ययोजस्यैव पत
एवात एवादि तद्व्यादौ एतौ योसिद्धिः स्पष्टत्वादे प्रत्ययोरिति सूत्रे स्पष्टिष्वयोजस्यै
त्वमुक्तं भाष्ये प्रत्रेतरत्वं उरस्यैवार्थवत्त्वं प्रभासोनर्थक एव ध्वनितं चेदप्यते

रिति भाष्ये न चानुपपत्तौ स
चेत्यादौ सात्त्विकत्वात्
यत्नानेव धापाति

सिचेरत्रतिङ्गितइतिङ्गितोयोच्चारणमिति वशिष्ठस्यपदत्वात्पदादित्वस्योत्तरखंडाद्य
 संकोरेसत्त्वादिति वाच्यं तावेव सुप्रिउयोत्ततः परौ सैव च प्रकृतिराद्याऽप्रादिग्रहणं च
 कृतं समुदायपदत्वं मेतेनेति भाष्येण समाधानात् प्रयोत्ततौ विधानावधेः परौ तावेवा
 मो सुप्रिउयतो विहितौ सा प्रकृतिराद्येव प्रागन्तनामंते निवेशइति न्यायाद्वितीयोच्चा
 रणस्यैव विधेयत्वात् ॥ प्राद्याऽप्राद्याच्चारणविषयाननुद्दितीयोच्चारणेन व्यवधान
 मतः प्रादिग्रहणमिति यस्मात्प्रत्यविधिस्तदादी न्यस्यात्रा नवर्ततेनात् समुदायत्वमि
 ति उच्चारणद्वयविषयत्वेन समुदायव्यवहारइति तदर्थं न कृते तु द्वित्वे द्वितीयोच्चारणे
 नैवार्थबोधादभ्यासस्य नैरर्थका व्यवहारेऽपि यत्तु द्वित्वे लिटीत्यस्य विषयसंप्रमीत्वमा
 भिन्य पूर्व द्वित्वे ततः समुदायान्नुटि ततस्तिडि यस्मात्तिङ्गितइति उं तस्य सम
 दयस्यैव पदत्वं समुदायोपि द्विः प्रयोगत्वाद्वित्वस्य धातुवुडि विषय इति यदात्तरमुत्तम

नैव पूर्व द्वित्वे ततः समुदायान्नुटि ततस्तिडि यस्मात्तिङ्गितइति उं तस्य सम
 दयस्यैव पदत्वं समुदायोपि द्विः प्रयोगत्वाद्वित्वस्य धातुवुडि विषय इति यदात्तरमुत्तम

ले ३३३

लघुसंस्कृतसिद्धि
कुरुक्षेत्र

तस्य धातुचो यत्ति पत्यभावात् प्रत एव यतिरिति सूत्रे प्रससिद्धिद्वित्वे परस्य मृ
भूभावे रूपसिद्धिमाशं क्वाद् धातुके इत्यस्य विषयसप्तमीत्वेन परिहृतं इदं प्रथम
द्विवचनापवादः प्रजादेर्धातोर्द्वितीयाभावे प्रथमवाक्येनेव प्रथमस्य द्वित्वमिति भा
ष्यस्य व्ययदेशिवद्भावेन तु द्वितीयत्वं प्रथमस्य तु क्त्वांत्तेभ्यश्च यस्य त्वाभयसत्ताया
मेवाजादेरित्यस्य प्रवृत्तिः तः धातोर्द्वित्वं तदभावे लिटीत्यादि प्रथमेकाच एव
विशेषणस्योदेव यपाच्चेत्यादौ वेव स्यान्न तु जजागरेत्यादौ प्रथम्यासग्रहणमनर्थकं
छन्दसि वा वचनादिति भाष्ये यत्तात्सलिसनतात् एव विचिउवालोके प्रयोगेन भिधा
नाम्न दसाधव एवेति तदाशयः स्तोत्रिण्योरिति सूत्रभाष्योदहृतं साधयितुं इ
ति न छन्दसमेव उगुद्विष्यते इत्यादौ लक्ष्ये लक्ष्यस्य तिन्यायेन निर्वोह इति वा च्येदं इत्य

मृत्तुं यथाः प्रथम्या
तत्तदाह न्यायित

मन्त्रोक्तं
रामायणे

मन्त्रोक्तं
रामायणे

हलादिशेषः प्रचलितो यो भ्यासस्य न्यत्तौ भ्यासस्य न्यनुवर्तते यद्यपि प्रभ्यासस्य
 दिहलुशेषः तद्वन्निवाकोऽप्रादिहलुत्वं न्यतएव ग्रहणं तस्य शेषग्रहणं सामर्थ्यं ॥
 तभ्यं भ्यासस्यान्ये हलो लुप्यन्तद्वन्निवाको नादशेषैवाभ्यासस्य ग्रहणं प्राप्नोति त
 पिलक्षानुसारा व्याहिन्यायाप्रयोगाभ्यासमात्रग्रहणं बोध्यं यद्यसंहितायां हला
 दिशेषद्वन्निधिः प्रभ्यासस्य हलहलभावा भवन्ति यत्रादिः सत्तत्र शेषतद्वन्त्यर्थान
 दोषः प्रादिहलुत्वं शेषोक्तेः प्रभ्यासस्यान्यस्य हलएवलोपद्वन्ति निवृत्तिः पूर्वकावस्था
 नेशेषशब्दस्य वृत्तेरित्याशयेनाह अन्ये हलाद्वन्ति ह्रस्वः यद्यपि भवते रश्न्येव सिद्धे
 रस्य प्रवृत्तेनोपयोगस्तथापि यज्जन्यवच्छस्वस्य प्रवृत्त्युत्पन्नमुपगमेनेदमत्रोक्तम्
 प्रचाम्भ्यासस्य न्यत्तनुवर्तते प्रवृत्तिश्चायस्थिते तच्च व्यधिकरणमभ्यासस्य वय

वस्था च न्यत्तं यः प्रचलितः
 इत्थं भ्यासोत्पत्तिरिति शेषोक्तम्
 तदंगत्वात् नोक्तं यमत्रोक्तम्

रामायणे

हृस्वसिद्धिः हृस्वोऽस्वागत्वाद्वाहिरंगः एतेन ननु गं पेक्षया परत्वाद् हृस्वः इत्यपास्तं स्पष्टं चेदं दीर्घो^५
 कित्त इत्यत्र भाष्ये एवमुक्तं तत्र सन्यत इत्यनयोऽपि विरोधं बालोदंगमि-ति नू भयोऽशदेरात्त्व
 एवेति तद्भावः भवतेत्यर्थः प्रयोगे दृष्टानां भूतानां मनुकरणान् श्रित्य प्रत्येवास्ति भू भवेति ॥
 वभूवेत्येव तस्यार्द्धधातुकस्य विधानेन लुग्वि करणत्वाभावात् न लुग्वि करणं तिपरिभा
 या प्रवृत्तिः उभयाभ्युकरणेनादादिमात्रत्वाभावात् न शपो लुक् प्रकृतिवदानुकरणमि
 त्यस्यानित्यत्वेनादादित्वा नतिदेशाच्च व्योमिति लीट्यतो लिटीत्यनुवर्तते इत्याह लिटीति
 प्रसिद्धवद इदं सूत्रमनित्यं कसोऽल्लोपुदुतिस्त्रयं तपर्यकरणान् तथा हि प्रसूता
 मिति स्थिते जनसनेति सूत्रभाष्यात्तरीत्याभीयेषु विप्रतिषेधसत्त्वेन परत्वादल्लोपे तस्याभी
 यत्वेनासिद्धत्वात् नः प्रसंगविधानेनाटिलक्ष्यभेदे लुप्त्यलक्षणस्येति न्यायात् प्राप्ते प्राप्स्य

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥ नमो नमो
 २०॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २ ॥ नमो नमो

१०
१०
४५५५१
२०२

दन्तित्वत्तसायकमिति को धर्ममिदं चानेकं निसृजे भवेत्स्य च तेन दंभेर्दं भुजिरिति सिद्धं उव
 डिति एतत्प्रयेव द्रयेद्वयानिन्यत्वा दुर्विद्वेदराभी यत्वा भवेन्न तत्रासिद्धता भावतद प्राप्ता उ
 वडः प्राप्तिः प्रभासविकारे पुत्राध्यकाधक भावाद्दूलादिशेषत्तयो रत्र समावेशो बोध्यः ॥
 द्वैधातुकस्येति नेदुशिकृति एति प्रकृतेः यद्यक्यो गतिर्दिष्टानो मेव देशोप्यनुवर्तते इति
 न्यायेनेति निवत्प्रासिद्धे पुनरिदं गृहणनेदुशो निसृजे भवेत्प्रत्याख्या तं प्राद्वधातुकस्येति
 किं जुगप्सते स्यतासीति यद्यपि लशब्देन ल उल्लेखो गृह्ये तत्रापीह यथा सख्य वाचकशक
 साम्यात् शवाद्यपवाद इति प्राद्वधातुके इत्यनुवत्या ला वस्था या प्राप्ता वपियदीदं न स्यात्
 तदाशङ्क्यात् कृते त्वप्राप्तिरेवेत्येतावतेति भावः लुटः प्रथमैकार्यस्यैकार्य इत्याद्यात्तर
 तम्यानिर्वाह इति चेति सर्वादेशत्वं उवधातुरेणपि सुकरमिति भावः पुनस्तव ह्रस्वीहिगमे।

४५५५१ साध्यात्तकाधिक

चेके विशेषणं गवयवस्यैव इत्यर्थः प्रत्ययमिन्तत्तीत्यादौ न गुणः न चैवं भेदेत्या
 दावपिनस्यात् प्रत्ययः प्राह येननेति सूत्रांभसामर्थ्यादेकवर्णव्यवधानमाश्रीयत इ
 त्पर्यः प्रत्यक्तेः किञ्चसामर्थ्याद्भूतपूर्वत्वद्वयपधत्वाश्रयागुणद्वयोगुणवद्भूतिस्तत्रेभा
 य्येनपुकि प्रतीत्यलघौ उपधातयोः समाहार इह इत्यादिभिरुक्तसर्वधातुककदिकंचागविशे
 षणतत्रैवोपस्थितौ कदाचित्वात् तत्रत्यः प्रागवयवपुञ्जतलघूपधारूपैकोगुणद्वयप्र
 र्थः इति तदाशयः **दधी** वेवीरा उत्रागमरावव्याख्यानात् तासस्योः सस्याद्भूधातुकद
 वीधि न्यतो न वत्तसीत्येतद्विधिः तसकारस्य प्रत्ययाद्यवयवस्यैव संभवसंभवेन कलितमाह ॥
 सादाविनि लृट् शेषे इति चरहितः पाणिनेः पाठ इति भाष्यस्वरसः तत्र योजविभागः
 लृट् इत्यत्र क्रियार्थयामित्यादि प्रनुवर्तते शेषे इति प्रक्रियार्थपदार्थनचक्रियार्थ

यथादिनिदये वामिदुशेय
 लृट् इत्यर्थः

११
 ११
 ११

भावकर्मणः सुमुन्युत्तरमात्तु वाचाभावात्तत्तु न च वा सस्त्विधिना न त्तिदि-
 त्तुमुन्युत्तराविज्ञिसुत्रेणुत्तराहणनक्रियायां त्रियायां उपपदे वासेरूपविधिना प्रत्य
 योत्तएवाभावसाधनां सभावेन २ कृत्वात् । सर्वत्रेदं भावेण सपुं प्राशिधि प्राशीरिष्ट प्राप्ती
 च ७ प्रनन्यार्थेति चेत्ति तद्वत्तुं समानार्थानुवादा एव ति चेत्तत्तु ७ प्रथान्तरकल्प
 नानिदत्तयेमितिभावः परिभाषाणां च प्राक्षयेण पक्ष प्रासार्थानुवादेनाद्योत्तरानिदत्त
 यत्तुवृत्तिं नवहन्तीत्यादिति स्य धमेव सप्रसारणादिति प्रादिना बुवद उभावः
 संभवत्प्रयो जनेष्विति इदं प्रयोजनसर्वो देश त्वेय एव नान्या देशे प्रत्यत्वात् संय रमि
 ति संभवत्प्रयो जने तया स्वविषयभाव संभावनया उत्तमात्रदर्शनेन स्वविषयसंभा
 वनया च मंदप्रवृत्तिरित्यर्थः समवत्त्वादि ति मंदप्रवृत्त्येव तत्त्वमितिभावः एतेन ७
 प्रथं प्रवादिद्यनन्यार्थे पित्तु सुचरितार्थे स्यादनुदात्तौ सुषित्तौ

विमर्शजिस्वरित्यादिपक्ष
 सभापक्षेन

११
 ११

चरितार्थयित्वैकैरपि उक्तं न्यायेनां तदंगेण प्रत्ययमुक्तत्वेन बाधायतिरिति परस्मै
 तद्वत्स्थयित्वसामर्थ्यसिद्धिस्तथाभावात् वस्तुतस्तु सामर्थ्यसिद्ध्या-डि द्वेन्यस्याप्रवृत्तिः
 रवडित्यस्य सावकाशत्वात्तात्तुडि विप्रतिषेधात्सर्वादेश इति भाष्यस्य सावकाशडित्वे
 प्रवृत्तौपरि भाष्यात्त्वमित्यन्योन्याश्रयेण सर्वादेशत्वात्तात्तुडि भ्रमप्रत्यादेशत्वेमेवस्या
 दिति वाच्यं एकरिति प्रवृत्तौ एतास्तादिति न्यासेनानयोऽरिवणस्य तादित्यर्थवेनान्या
 देशत्वसिद्धेऽडित्वैकवृत्तस्य गुणस्य गुणकडि प्रतिषेधार्थत्वे बाधनद्वारा सर्वादे
 शार्थत्वेन देयात् सर्वत्रेदस्य संभार्यैकैष्यठयोः नुस्थानिकस्य श्रुतयमांतरतम्या
 दनुदात्तएव हि स्थानिकस्य दत्तएवेत्याह नित्यं डितः डि दुत्तमस्येति वक्ष्ये तत्पुरु
 षः एतन्नेत्याभवात् न्युत्तरमुचितः सत्यपि द्वेति प्रपितग्रहणायित्वेनानुदात्तः से

स्थाने जायमाने देशे तत्र स्थ
 न्याप्रम... न... न... न... न...

संहिडिन्नेत्येवास्तु शतिपरास्त भवतादितिलगयेदयापइत्वादिस्तातड् प्रतरंगान
 पीत्सिदिन्यतिन्यायस्तु सापकुसिद्धनर्वत्रेतिन्यायेनानित्यत्वात् नमेर्नि प्रमोपवादा
 यत्सपिचैति यस्याडागमसइत्यर्थसामर्थ्यादिति प्रन्ययाप्रक्रियालाघवायलनएववि
 दध्यैत्तइतिभाव भवानीति लङ् इत्याप्रमपिदत्तक्रेति नमानइति वक्तव्यमेर्नि डि॥
 तिसूत्रेग्रहणत् एवहेरयिबोधं प्रनयतन प्रयमेव बहुद्रीहि तिना घ द्यक्त्वा
 भुक्तहीन्यत्र व्यासिक्ते लुडे व सचोदतइति प्रतरंगत्वातिवादिषु कते पुनित्य
 न्याडिक् एक्ते विकरणं तस्यागस्याडागमलकारप्रकृषेण लावस्थायामेवाडि
 तिषये भाष्यपक्षान्तमुक्तं नचत्रपक्षे केशदिन्यादौ उपन्ययात्तु दत्तत्वातिबधनम
 उदात्तत्वमट स्यात् उदात्तत्वं न भवदि न्यादौ चरितार्थमिति चेत्त

उदात्तपरस्वरितत्वे प्रतिज्ञानात्स्वरितेनाधिकं कार्यमित्यप्यथात् बलवतीपिस
 तिशिष्टस्वरस्य बाधनात्पूर्वाशस्त्रेण बलवतोपि परशस्त्रस्य बाधनवत् > प्रधि॥
 कः कारश्चर्यस्तेन पूर्वणपरस्य बाध इति स्पष्ट स्वरितेनेति सूत्रेभाष्ये > प्रत
 एव यक्षयोर्न फलभेद इत्यलम् > प्रभवदिति न चात्रोदे परस्य न्यादेर्लोपापत्तिः
 > प्रतुक्तधातोरेत्यस्य विहितविशेषणत्वेन परशब्देन परस्य कार्यविधानाभावा
 त् विधिनिमंत्रणेति संप्रश्नः संप्रधारणविचारस्तद्वाकर्तव्यमिदं वेत्यादिरूपा
 या मुद् सी मुट्पवादः प्रत्ययासन्नियोऽशिष्टतयांतरगत्यात् परस्मैपदानां
 सादीनां मुदात्तत्वे क्ते या मु उ उदात्तस्यादित्युदात्तवचनेन चा मुदात्तश्चेति सूत्रे

भाष्ये तरेरेत्यापरस्मैपद
 विषयेनैव यथा मुक्तिर्लो
 दात्तारेत्यस्योपनिबि
 यत्तान्निदिष्टेय

12
 ॥ ॐ ॥

13
 ॥ ॐ ॥

862
 ॥ ॐ ॥

मानस्यैवादेशश्चिन्ते न प्रलङ्घित्वा च लस्यथा सुव्यपितस्य स्थाने प्रायुदा तत्सर्व
 तीत्येव मयि उक्त्यद्यमानस्यैवा युदा ततया तत्र यदा गमादित्यनुवादपरिभाषया प्र
 वक्त्या तन्नया सुदुदा तत्तद्व्यपिते भ्यात् प्रागमा प्रनुदा ता इत्येवो ये शेषनिघातम्
 लक्षणव प्रनुदा तपदमिति सत्रे पदग्रहणस्य परिमाणयेत्तेन यावत्त यावच्च पदत्वं भा
 वित्तावत्सन्निहितानां सर्वेषां शेषनिघातेन यश्चात्पुनरागमानामपि तेन निघातप्रव
 त्तः सन्निहितानां तु तत्समकालमेव निघात इत्यन्यत्र प्रलावीदित्यादौ सिचि श्रिते
 तेनेठ उदान्ता न निघात इत्युदा न्या युदा तश्चेति सूत्रे भाष्यप्रदीपो
 द्योति निरूपिते प्रनेनया सुदा उक्तेष्ववयवे चरितार्थे लिङसमु

॥ ॐ ॥
 ॥ ॐ ॥

॥ ॐ ॥

उत्तरेनेति ॥ अत्र यदुक्तं तद्विहितं सूत्रे उक्तं यासुदोः सुदनेति ॥ प्राप्तेन पदे वा
 रिता र्थेपि परत्वात् प्राप्तावाधोनेति इत्यर्थः विषयभेदादिति एवं यौगपद्यासंभवस्य
 पविप्रतिषेधाभावात् न परत्वेन बाध इति भावः एतेनैधियैः स्यादो सुदसी युतेने ॥
 नाप्राप्तिन्यायेन बाधः स्यादित्यपास्ततकारयकारयोः सुद सत्त्वेन कार्यभेदादिति
 भाष्ये कैप्पटयोः स्यष्ट नचस्तिवसंभवे यदुभयस्यादिति वार्तिकमते स्पसमाधे
 र्वंतु शक्यते यिसत्पि संभवे बाधनं भवतीति भाष्येन ये प्रथमद्विर्वचनस्य द्वितीया ॥
 द्विर्वचनेन बाधवत् सुदपि सी युते वाधो दुर्वार इति चेत्स न्य यासुदियये सी युदः
 प्रतिषेधो वक्तव्यमिति वचनेनात्र प्रकरणे बाध्य बाधकभावाभावासाधनेनादो
 यादिति निरूपितं भाष्ये प्रदीप्य रीघाते ॥ अत्रावस्व जुसादिविषये यासुदसिद्धिरन्य
 या जुसायासुदो बाधापत्तिरिति दिक् लिङः सन्निरुद्धिभ्यः सार्व धातु क इत्यन
 इत्यत्र ॥

वरिते सदा
 यस्यापि

१५

१४

१४

१५

864

युगपत्प्रवृत्त्या लक्ष्यभेदात्पुनः प्रवृत्त्यावेति भावः यत्प्रवृत्तिरिति न च तत्र कर्तव्ये ग संसा
 सापेक्षस्यो वहिरंगतया प्रसिद्धत्वे मिति वाच्यं तस्या मंगशब्देन शब्दरूपस्य सप्र
 म्याद्यन्तोदात्तस्य निमित्तस्यैव ग्रहणं न तु संसायाः प्रथमस्यैव दोषात् रावं च
 योपरनिमित्तकत्वेनांतरंगत्वमिति बोध्यं सार्वधा तुकावयवस्य न किं इति
 रुदादिभ्य इत्यतः सार्वधा तुकाग्रहणमत्रानुवर्तते ॥ प्रत्यया पचोदित्यादौ दी
 र्घप्राप्ता चिकीर्षादित्यादौ वतो लोपप्राप्ता नर्थको नोभो योरपि बाधः स्यादि
 ति मध्येपवादादिति न्यायेन लोपमेव बाधेति स्पष्टचेदभाष्ये कैयटयोस्तदा
 ह मध्येपवादित्यादि उत्पद्यतेति ॥ प्रपदात्तादिति वा उत्साकोत्सानुच्चात्र
 लाक्षणिकत्वमुक्तं ॥ प्रपदात्तादित्येतत्सामान्यं चेन्नान्न परिच्छेदकन्यायां प्रव
 र्त्तः ॥ प्रतएवा नर्थके प्रत्यये च मिथुरित्यादौ पररूपसिद्धिः ॥ प्रवर्णा वृत्ताः

ये
 तदादि
 यथेव चेति ररत्रापि
 प्रोपदात्तेत्यादि कारेति भावः

५५

५५

१४

भक्तलभदोषयोरभावेतदुक्तिः भक्तमिति तेन कृत्वे जशेन विद्यमानादिति तत्त्वचसर्वा
 देशानानयहृत्तत्त्वप्रतएव शब्दित्यादे न दोषः भाव्या तु प्रसिद्धिचोदके इति सूत्रा
 पाठो लभ्यते तत्र सङ्गतिमध्यमणीत्यायेनोभावां संबध्यते सा तादस्तोः सा ता नृसिचो
 न्यर्थः लक्ष्ये स्थानिवत्तनां लिपिधित्यात् प्रत्ययलक्षणसूत्रे तु नियकार्थत्वं विध्यर्थत्वति
 सा तादिति विशेषणसामर्थ्येन कस्यमाणसंनयः प्रतएव वार्तिककृताकारः सि
 चयवविशेषणमित्याशयेन ह भवदृष्टिस्थानिवत्तप्रतिषेधकः ननु सितलुकोपित
 निषेधप्रारब्धः ^{चस} इति प्रकृत्ये द्विसकारके निर्देश इत्यस्य भाष्यसंग्रहोद्योते वि
 स्तर इत्याहुः इति प्राप्ति इति प्रत्ययलक्षणे न प्राप्तिः प्रदत्तादेवेति पत्तिरनभिनिर्व
 त्तिः उदाहरणे सुवृद्धि भवरं न सुकृमिस्तभवमयोर्दत्तं हेतुर्मतोर्भविष्यकाल
 योरनभिनिर्वृत्तिः इति वाक्यादुपप्रमाणान्तरं च विपरीतनियमसु व्याख्या
 नान्न भवितुमीत्यत्र प्रकृतसूत्रे च भाष्ये स्पष्टमेतत्सर्वं प्रमाणाविनिस्तुतादि

अथ इत्तं तन्मतेन व्यर्थमिति चेत्
 वः। लो। रं। इति चेत् सरे
 १। इति वा विषयः

१६
१६
१५

866

दिनाः प्राशंसा वचनेति डि न्यापि गृह्यत इत्येके ॥ अतितयो रितियन्नि वक्ता वगतवा क्य
 अयुक्ते ॥ प्रातिगो ट उवसर्ग न्यर समुहया वयवानि शब्द स्या एतन्मिन्नर्थः प्राहि
 मानी न्यादौ छेत्तु नथदोषः ॥ अन्वर्थे क त्वा नू प्रादी नाम न प्रस र्गत्वा च्छे एवं चलो
 ३ गुरु एमनर्थे कं मिति भाव्ये स्पष्टं ॥ दुरः यत्न एत्वे नि डुरन् प्रकृ तरेक सा
 ने स्या यानुकर एतस्या यं निषेध इति निरु चितं ॥ अतः शक्येति हेतु र
 न्युवस्ते न्युत्तर मत्तर देश इति न देश प्रतिषेधा र्थे मिति भावः ॥ प्रयेन चेत्
 न्युत्तर सत्त्व मति कृ न्य च इति सिद्धे देश प्रतिषेधा र्थे प्रेव शेषे विभाष्यं
 ॥ प्रकखादा विनिधे दः ननु सहिता धि कारा तद्विवक्षा विवक्षाभ्या रूपद्वय
 सिद्धौ विभाषा ग्रहणं व्यर्थ मत्तः ॥ प्राह संहितेति ॥ प्रचे वपदश केना खं उ पदं ॥ प्र
 त एव निन्य समास इति ना हिता र्थः ॥ अत एवाग्रे ॥ अने इत्यादौ पद द्वित्वे स
 हिता प्रनित्यै व प्रश्न उच्च च पदत्वा भावव दुत्तर खं उच्चं तेन राजीय

१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

निसत्तादिनिर्णयकादेशस्य पूर्वार्थत्वेन ग्रहणादिनिर्णयः पालित्येन तस्यैव न्यक्कोरेण
 उक्तः परस्मैपदवाच्यं यदागमादिति न्यायेन उक्तस्तदिति चेन्न भिन्नगुणिरन्यसिद्धाप
 न्याः प्रथमव्यतिरेकार्थेन यदागमादित्यस्याप्यसिद्धिर्वाच्येयुवतेः प्रत्ययागमसत्त्वेन
 स्वस्याप्यभावेन तदेतन्निर्णयः स्यादेव द्वितीयादिकं च इह चत्वेन गकारोपनिर्दिश्यते नतिष्ठेः
 सिद्धिः स्यात्पुनरित्यत्रेत्वापत्त्या नायं किंदिताशयेनाह गिदित्यादिनिमित्त इति किं निस॥
 नित्येण वद्विमासुत इत्यध्याहारेण सिद्धसाध्य समभिव्याहरेण न्यायेन निमित्तं बुध्य
 तदिति केचित् वातिककुत्तात् तन्निमित्तग्रहणं कर्तव्यमित्युक्तं भाष्ये कृतात् कोः कित्येन
 सायकेन प्रत्याख्यातं गुणवद् द्वितीयादिकं च इति प्रत्यवहिते इह इति उक्तं स्यात्
 पूर्वस्येनायत्त इत्यर्थसंभवेन परिभाषा उक्तं रत्नात् प्रत्यवादे परिभाषा निति नु
 को गुणवद् द्वितीयादिकं च इति विषयमेवेत्युक्तं भाष्ये नत्यनिषेधा स्यात् न पलाभाच्च

१५
१५
१५

५ अधिकरणसप्तमीसंभवे उपपदविभक्तेः - करकविभक्तिर्वर्णीयसीति न्यायेन यस्यच
भावेनेति सप्तम्युक्ते, लुक्तं सिद्धसाध्येति न्यायेन यस्यपरिभाषाबाध एवोचितः तन्नि
मित्तग्रहणेन सामर्थ्यात् सायेवेन परिभाषाबाध इति नूचितं इक इति च स्वरूपप
रमत्रानुवर्तते ७ प्र योधिकारात्तदाहेकलक्षणे इति इक पदलक्षणे इत्यर्थः ५
स्तमिति धातोर्विहिततसादीनामित्यर्थेन परत्वाद्युदात्तक्येति सूत्रभाष्यरीत्या न
स्ययासुटि ७ प्रतरं गत्वा दूर्वयासुव्यपिनिर्दिश्यमानपरिभाषाप्रवृत्तिः मांस्ति
न्यादेन निषेधाद्यौ माशब्देन माडित्तिन दोषः इति केचित्तन् ७ प्राउमाडो क्येति
सूत्रस्थेन माडोविशिष्यग्रहणं किमर्थं प्रतिषेधार्थं कसंप्रत्ययार्थमिति भाष्ये
एतदभावो बोधेनादि परे जायतेति व्याख्यानादिति भावः ७ प्रतएव गणोर्ग्रह
णे इत्यपि वक्तव्योर्ग्रहणमित्युक्तं भाष्ये ५ सुवो ७ प्रत्रपात्तीत्यनुवृत्तावनुवृत्तौ वा

१५

नस्यादिति बोध्यं ॥ अर्थनिदेशक्येति भूततायामित्यादिरमि सुक्त कृतदत्त
 र्थः सचक्रियावित्तबोधाये इति भावः ॥ पाणिनिसूक्तं क्रिदर्थरहितान्यठ
 तिक्रिदर्थसहितं ॥ प्रतरवृत्तवादिस्तत्र परिमाणग्रहणं कर्तव्यं कुतो
 ४८ स्वेतत्र भूशक्ते धातुसंज्ञांति न पुन भूशक्ते इति भाष्ये उक्तं उदृष्टिसू
 त्रेपदपतिरित्तः काश्चिन्नुमनु यक्तान्यठति ॥ उक्तं निर्देशामने स्कदिर्गतिशेष
 एयो रिति तेननेरित्तमिदं द्विधिरिति भाष्ये उक्तं नयानमो वरिव इति सू॥
 त्र भाष्ये उक्तं स्वल्पपि पचादीना क्रियावचनत्वे पलाकरोति ॥ अर्थस्व
 ल्वाप्यचार्यश्च यतीति क्वचिदेवं क्वचिन्नेति उपलक्ष्यमिति ॥ प्रमेका
 र्थाधातवो भवन्ति इति भाष्ये मत्रमानं तथा प्रयोगानुसारेणैव भक्तमर्था
 दाभाष्यस्यापिशब्दात् रावं च सेधतेर्गताविति सूत्रे गतावित्युपादा

मात्रं विधायामिति भावः
 यथा निदेशाभावात् ॥ न ॥ यथा
 तिवो धं

वा
 स्यात्संभवोच्चे जादे गुरुमतो न इत्यर्थे लाभो मनुष्यगुरुणमादिगुरुण तस्य कार्यं मनु
 गुरुणो दौषदेशिक गुरुमतो गुरुण मिति न युक्त इधौ नृजो जादे रं छे क्र्या मना
 पत्ते न च हि मत्तपुनु गुरुमतो न छ इत्यस्य वैयर्थ्यं पत्ते क्र्या प्रादिगुरुण मुखे
 जादे गुरुण मनुष्यपदेशिव इवेने जादे रित्यपि न युक्त इउ गता विन्यादौ देर
 या चर्के इति माधवाद्युद्ध तस्यासंगत्यापत्तिः न च नृहे लिटि गुण विधानसाम
 र्थ्यात् नृएव नतः प्रामभावे सिद्धे न छ इति व्यर्थः प्राम्बा धावे क्षया तस्मिन्नि त्रियमि
 भाषावा धेन व्यवधाने पि गुण प्रवृत्त्या तत्सामर्थ्या भावेन तत्सार्थक्या तू कसू
 प्रत्ययादिनि सूत्रादनुवृत्तमामिति यच्च म्पारिपरिणम्यते लिटि परत उपक्रि
 वस्य कश्चनः प्रामंतादनुप्रयोग इति सूत्रार्थः तत्फलितमाह प्रामंतात्कि
 टि परा इति प्रमत्त इति यच्च म्पति निर्दिष्ट परिभाषया प्रशब्देना चाप्यवहित
 दि

एव प्रयेगः ७ पत्राख्याम्
 यथादेवतिवो च्छरि

१६ १८

१८

११

872

कृत्तृग्रहणेति कृत्तृ एवा न प्रयोगेन प्रयोगस्यैव सिद्धे तद्द्वयार्थस्यैव तत्रैव
 क्रियेति एवमर्थतमं प्रकृति समभिन्नाकारे चोत्पादिके मा मन्तार्थनिष्ठमेव एव
 चैधाचक्र इत्यस्यैक वध्युक्तं लब्ध्यापारमिन्नः यशोदान इत्यनभूत इत्युक्तं
 लब्ध्यापार इति बोधः संपदं स्थितिः प्रभिविधौ संपदं चैति स्तुत्रपठित इत्य
 र्थः ॥ प्रनित्तार्थत्वादिति संपदं हि सिद्धे वस्तुनोः योग्यरूपात्त एयति स्तुपा
 र्थेकत्वादिति भावः इव्यं संपादयतीत्यादौ न धातुनो मने कर्धत्वात् स्वस्व
 त्वात्क्रोत्तत्ताकरणमर्थः केवलस्य देरप्युपयोगेनावाद्यः उत्तरदेशस
 योगानुक्तं लब्ध्यापारवाचित्त्वेन तस्यापि विशेषवाचित्वात् एतेन कृत्यजा
 तीयाना धातुनो मेव प्रत्याहारेण तस्य संपदे र्शिशुस्य धातुत्वाच्चित्यमिद
 मित्यपास्तं ॥ प्रतकुणेति ॥ प्रामत्तस्यात्मने पदान हत्वात् प्रत्ययग्रहणाच्चे

त्रिभावः तत्रैव तादृशः
 त्रिभावः तत्रैव तादृशः

१८

१८

॥ अनुप्रयोगस्येति कर्मणि प्रज्ञा यत्र सत्यं सत्यं ॥ अनुप्रयोगस्येति कर्मणि प्रज्ञा यत्र सत्यं सत्यं ॥ अनुप्रयोगस्येति कर्मणि प्रज्ञा यत्र सत्यं सत्यं ॥
 गत्येति कर्मणि प्रज्ञा इति पूर्वशब्देन पूर्ववादान् कालनेयदभवनं लक्ष्यते त
 दाह पूर्ववदेवेति पूर्ववाक्ये ग्रामप्रत्ययवदिति तु इदं चकारेत्यादावधिकृतं
 कामिक्रियाफलो राववादि हिनात्मनेयद्वाराण्यनन्तं इति इह नुपलक्षणा
 नचोपि एकारेणैव रणमिति यासः से इत्यत्र माप्येवं जनेत्यादिदित्वा
 त्मनेयदानामित्यत्र भाष्ये स्पष्टमित्येकदेशपुत्रावसुतः परत्वादिहे पुनं प्रस
 गविशानेन आदिषु कृतेषु लक्ष्ये लक्षणस्येति न्यायेन च मिति लुटः प्रथमस्य
 न्यत्र भाष्ये स्पष्टं किं न्यादिदित्वा इत्यादिदित्वा न्यर्थः द्विवचने च स्थान्यचः
 पूर्वत्वेन दृष्टस्येव च के इत्यादे कार्यभावादवः परस्मिन्निन्येव सिद्धे इह
 मारब्धद्विवचने चोच्यते नयोः सामानाधिकरण्यं संभवाद् द्विवचनश

न्यादिद्विवचने चोच्यते नयोः सामानाधिकरण्यं संभवाद् द्विवचनश

१८
१८

नशाभ

द्विच निमित्तैति प्रत्यासत्ता निमित्तैकादेशस्यैव स्थानिवत्त्वोद्धरणं
विषयत्वादावप्येतेन द्वविभक्ततामत्राणि निमित्तत्वाश्रयणं च दत्तमिति त
त्वं किंचलद्वयानुरोधेन साक्षात्समुदायद्यो तत्कतया द्विचप्रयो जकत्वं निमित्त
त्वाभिहेति च नुरित्यादिसिद्धिः एव च द्विच जादि प्रत्ययस्य निमित्तत्वे
अत्रोचितत्वं यणि प्रचो निमित्त जादि प्रत्ययस्य पिसन्धे उरित्यस्य वक्ष्य
तत्त्व पिसनो द्विचप्रयो जकत्वं मस्ति तत्र लोके समवायिका रणानुरित्तिरित्ते
एव निमित्तकारणत्वं व्यवहारादिरिष्यतीत्यादौ न स इकारस्य वा द्विच
निमित्तत्वमिति गुण निषेधः इति द्विचत्वात् तदा हि हु नहि कार्य्य मनुमे
वन् कार्य्य निमित्तत्वेनाश्रीयत इति तस्य समवायिकारणत्वादिति तदा
शयः एतेन शयित्त्वं वृत्त इति साधकसिद्धं परिभाषांतरमिति वदन्तः

परसः भाष्यस्यानुर
अव्याकरणीय

१८
१८
१८

विम

कार्यिणा यस्मिन्स्यैव निमित्तत्वं व्यवहारः न चारि रियतीत्यादवपि
 स्या उयक्रेयस्य समीपसंबन्धिरूपमेदस्य निबन्धनत्वात् ॥ अचिकि मधि
 जगेडाडुलिटी न्यत्र हिल करक स्यात्ता वस्था या उगाडा देशस्य सत्तात्रिसे
 दी ॥ प्रादुर्धा तु के इत्यादीनां विषयसन्धेमी न्बन्धे पित्तद्राव भावित्तेन न दुद्रि
 भावभावित्तामात्रेणापि निमित्तत्वं न्यतु नु शकात् ॥ अत्र सूत्रेणानि
 उवुद्रि भावराव निमित्तत्वं न्यमित्तत्वा भावः सर्वत्रैव चात्र शास्त्रे उवुद्रि क
 तनिमित्तत्वादिदमेवाचीति ईदृश निमित्तत्वा श्रयणेति ३ ॥ ० प्रावत्पा काला
 वधारणमपीत्याह द्वित्वे कर्तव्ये इति ॥ अत्र किं ईजायेतत्र हि किंचित्त्व निमि
 त्तत्वात् संप्रसारणस्यादेशे तु कर्तव्ये प्रवृत्तिनिमित्तत्वात् ॥ अतः त्रिनिषेधे द्वित्वे
 ह्लादिशेषे उत्तरखंडे संप्रसारणे पूर्वखंडे संप्रसारणं न स्यात् न संप्रसार

वादानि निषेधान्

॥ ११५५ ॥

२०॥
७८०

८७६

अतएवासयोगादिनात्रापि इत्यनुवृत्तिश्चास्ति तर्हि दिक् उरु च धृ
 दन्तु रिन्नादावभ्यासविकारे वाध्य बाधक भावाभावेन पूर्वहलादिशेषे
 ततोत्ररगत्तात्तु किं दुत्तसिद्धये प्राह अभ्यासत्रवर्णस्येति इदं च दी
 द्योक्तिस्त इत्यत्र भाष्ये स्पष्टं ननु ते इत्यादौ तेनैवभ्यासेनोदत्तैर्कृतेह
 लादिशेष इति बोध्यं प्रत्यये किं १० पुंजेन प्रत्ययाक्षेपः किमर्थमिति
 वस्तुः ववृत्तेति १ प्रत्ययोरुदत्तस्य परनिमित्तत्वात् तस्य निवृत्ताभावे
 ननसप्रसारण इति निषेधावति १ अतस्त्वं स प्रमसमापु रंगाधिकारः
 उक्ते भगवता न च प्रागभ्यासविकारिभ्यो गाधिकारेपि १ प्रभ्यासेन इत्य
 याक्षेपो भविष्यतीति वाच्यं १ प्रभ्याससंज्ञैकवाक्यतया रिटि परे ये छत्तयो
 पूर्वस्य कृतो इत्यर्थे लाभे व्यत्यस्य परनिमित्तत्वात् न यया दत् किञ्च सन्य

उत्तरिभ्यासयथेति न तादृशं
 यथेति न तस्येति न तादृशं

२०

इत्यर्थेन सर्वं साधरनिमित्तत्वेन स दुरवपादं ७ प्रगसं सैव वाक्यतया तु
प्रत्ययस्यावत्पान्दोषः ७ प्रजघाज्जर्करीति त्पादो यड् लुङ् नेमल
मरेति तिति निषेधानित्यत्वेन न च तिरिति भावः वस्तुस्तन्नतदा ह्येव
केचि ७ प्रगसं साक्षात् २५ स्वरनिमित्तत्वेन मियमत्तः परवद्वे पूर्ववति
तया परनिमित्तत्वात् रावचर्करीत्यत्राजघा इत्यादौ यरावे वनेति द्विक
नन्वपदेशेन दातस्येकाच्चाव्यभिचा
त्रिषु धृति एकाच इति किमिति
वत्पर्यं तत्सामर्थ्येनोपदेशमात्रे
दिति वाच्यं ७ प्राद्युदात्तत्वेन निपातनसिद्धेरित्यभिमानात् एकाच
ग्रहणनेति तदर्थं केनाच इति पदेनेत्यर्थः ७ प्रत्ययै पदेशे

राच किं तेन
मच वधिवा
एकाचो ग्रहण

नस्यानपानस्यारयतेनेन

अथोक्तं भाष्ये २८०

तत्सामर्थ्येनैव वादतः प्राह च इत्येवेति उपात्तविभक्त्यर्थं न्याजे मानाभावेन
 तद्विबद्धेति भावः तद्वत्तद्वति समुदाये एकत्वे वशिष्टाचरूपत्वादिशेषेणैति भा
 वः सिद्धे इति शब्दविशेष मनादित्यर्थं विशेषपुरस्कारेणैवोक्तं तत्परिभा
 यूवत्तेः स्य पादत्वादिति भावः सामर्थ्यादिति उपदेशमात्रेण एकजिबेस्य
 र्थः अनेकादिति हनो वधेति सूत्रे भाष्ये उक्तत्वादिति परस्मैकाजग्रहण
 व्यावर्त्तनवधिरवधिकि-बोत्तरार्थमेकाजग्रहणमतएव जागरित्तरां वा
 न्नित्यादौ उपदे जन्तुनादयश्च क इति द्वाविधेः तत्रोपदेशा नुवृत्तिश्च
 स्त्रीलिङ्गमित्यादौ विणिग्बोधोक्तकदे स्य वं तिकाशयेति नास्तेव भाष्ये उक्त
 त्वात् नच भाष्ये यदुल्लेखे वेभिदिते त्यादौ विदू प्रवृत्त्यर्थं उपदेशे नुदात्ता
 देकाच ४ अयमाणादित्यर्थं नानीह प्रतिषेधोक्तव्यो विभित्सतीति यथे

अथोक्तं भाष्ये २८०
 अथोक्तं भाष्ये २८०
 अथोक्तं भाष्ये २८०

१० १०
 २१ २१
 २२ २२

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥
 ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥
 ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

यद् लोचनं तदादि भाष्यं तत्र न मोय संसृज वलेन यद् लुग्विषयं तस्य तद्विषयं चेन्न यद्
 लोच्यस्यानिवृत्तस्य वयं लुक्पुयाया पुद्गलेन न नूनं तावतिरिति वाच्यं इति विषये य
 उल्लेको नभिधानेन धनसि सर्वविधानां वैकुल्य केचन च तत्र दोषात् ॥ प्रत्येक
 जगद्वर्णनं किं सर्वमिति प्रहमेत्या तत्र जगत्पथे मित्युत्तरं स्पष्टं भाष्येन शल्वनं ताप
 ने ॥ प्रजघावेभिदीत्यादे स्तुभूयनादयसु चर्करी तं चेत्पस्यादौ पाठे दृष्टव्य
 र्थं यद् लुङ् ते गणां तत्र प्रयुक्तस्याप्राप्त्या न धाद सत्त्वादेव कार्या न शरणं मयि ध
 दसि दृष्ट प्रयोजे दृष्टाने मभावे बोध्यः भाषायां तु तादृशानो मभाव एव ॥
 स्तिष्ठ शवादि निर्देशा सुलिङादि निमित्तकं भवते इत्यादि स्थित निर्देशे नार्थ
 शक्त्यर्थ साधकाः इत्याहुः इणः सीधु सीधु मितिषकारोच्चारणं तु बुवी ध्वं इ
 त्यादवेकदेशविक्रमन्यायेन सीधु सत्त्वेन हत्त्ववारणाय ॥ अनिनस्मन् गृह्णाने

त्रिकविंशत्यध्यायः
 त्रिकविंशत्यध्यायः
 त्रिकविंशत्यध्यायः

لغة العرب والاندلس

प्रत्याहारग्रहणेने शो दुःखेयताचेति भावः त इत्तु मत्तदुत्सावधातुक इति भाष्ये ॥
 ७ प्रत्ययेने तु अवाप्त्यवाधाने स्मरंति कर्तुं वचनात्मनी षिण इति परस्पापकाद
 इति परस्पापमेकादेशो यलक्षणं ७ प्रान्ते इत्यादौ गुणस्येव प्राप्तेः ७ प्रभासवि
 कारवाध्यवाधकभावाभावावेन पूर्वीपरिस्थितहलादिः शेषे त्रं दीर्घ इति भा
 ७ प्रचलिटीति वर्तते तेन त्रधा त्तरं शधात्ताम् यडु लुकिनायं दीर्घ इति केचित्
 ७ प्रादिग्रहणं नदं तविधि निरुसा र्थे धिच धादौ प्रत्यय इति येन ययोधाव
 त्तिययोधावनमित्यादौ नलोपः ७ प्रतएव माष्ये न्यङीत्युत्त सनः सकारम्भारम्भ
 महिडाउ कोरण प्रत्याहारः चकाधान्येव व्यत इति भाष्ये ते रयसिचोले च इति
 सङीत्यस्यैकदेशपुत्तं प्रत्याख्यानं न युक्तः तत्र सङीत्यस्य धादौ सा ताद संभवेन ॥
 प्रत्यय इत्येवाध्याहृतं मूलकृता यनुपदस्येत्यधिकारेण प्रत्याख्यानेन वा

२५३६५६

ततो गुरुमिति कै...
अलेम मरु मा...

नत्वति लिख्यततो वचनमेव ज्यायदतिपरे ह्यतिता सस्योली प्रदत्यतस्तास ॥
 स्थाति सः सौत्पतः सदति चानुवर्तते लोठ दति लोठोदशस्युत्पयः सलोपदति
 लिउः सलोपदत्यनेन इठान्न तकार उच्चारणमात्रफलके भवति विभक्त्य
 तस्योच्चारणमात्रफलके पिप्रवृत्तर च्छेदरित्यत्रोपपादितत्वादित्यसाध्या
 निवर्तते यत्त्वमिति लक्ष्यभेदात्पुनः प्रवृत्तिरिति भावः युगपदेव बोभयो
 यत्तठ ध्योरिति मत्तभेदेनोत्तेशेषः हस्येत्पेव युक्त इति मते चित्त्यनेन नम
 ते भाष्याननुग्रहरूपस्य युक्त्यभावरूपस्य चास्वरसोऽप्यबोधनात् ऊहृदं
 तैरिति दीर्घाकाराना मुदा तत्त्वोदववभूयात्तत्तयेति इउभावनिपातनमार
 धराकाच इति तेन जागृदीध्रि इत्यादीनां व्यावृत्तिः शक्ति भाष्यत्वनुवं धर
 हितः पाठादृश्यते पचित्ति दुपचेव प्रसिद्धत्वात्सृजिर्दिवादि मुदादिस्त उध्य

ताति यद्यपि माध्यायना निध
 शानास्ति तथा पिमाधवादि
 माण्यादुक्तः ४ नप्यानेदप्यतोति

लक्ष्मी
लक्ष्मी
लक्ष्मी

882

महाराज
महाराज
महाराज

23

23

प्रतएवशेमुचादीनां इति सूत्रभाष्ये न पत्नी दवती नृदाह तं लणू नृदादि रेव
नदिवादि व्याख्यानात् शपृधातोर्भावेर्देर्देवादेः प्रग्रहणं किं व्यतीति श्य ना
निर्देशः किं व्यः प्रातिगन इति सूत्रभाष्ये प्रामाण्यात् तत्र हि किं व्य इति विभ
क्तिविहितस्य पुषाद्यद्वाध कत्तमुक्तं प्रनिट इत्यनुवर्तनाद्यहर्षे स्प
द्योग्रहणाभाव इति के व्यट भाष्येना घषाठः मयस्ति तिक्षा या मि
ति सेगानयायो प्रकित्व विधानात् प्रतएव मूले मयिर्नात् पुष्य तिश्य
नानिर्देशो माधवादि प्रामाण्यात् वसतिर्भावे वसि प्रसारणीति भाष्ये
शक्त इति इति चैन्द्र गोमिमेतेन वसुतो भाष्ये लुदिन्या ठाभावे नीद्वीदे
रप्यनिटत्वे मेव विद्यति विनदिति विकरणनिर्देश स्प व्यावर्त्य व्यावर्त्यति
रखउन व्याजेन दर्शयति विदति रिक्ति भाष्ये विदति विनति विद्यतीति पाठः

संक्षेपेण
कोम विदति विद
मेवा विदति विद
रूपेण उभयोर्विद
ति विदति

इति भाष्यः

लक्ष्मी
लक्ष्मी

विदतीति प्रयो गत्यविदे, न करणादि कः सत्तात्, प्रतएव मस्यविभाषा, प्रविदेरिति
वक्तव्य इह मा भूत् विदितं तर्हि वक्तव्य यद वाधे विभाषा न ड वाधेः प्रतिषेधः ॥
शब्दिकरणस्य विभाषा लुग्विकरणक्यायमिति यस्य विभाषेति सूत्रेण सूत्रेण उ
क्तं तौ दादिकस्यापि सिद्धे, प्रविदेरिति वार्तिके तद् इह फलमेव स्यात् एव गृह्य
धेरित्याश्रयणेयित्त - दर्श वार्तिकस्यावश्यकत्वेन तस्य न्यायाना संगतिर्मे
मैतुत्रयाणामप्युदात्तत्वेन वार्तिके लुग्विकरणस्येव गृहणमिति न दोषः ॥
तएव ज्येष्ठपरित्यज्यपदान्नश्रीकालव्यवानित्यर्थे परि वेत्तंति न ज न प्रयो
गः संगच्छते यत्तु कै श्येन तत्र न्यभाष्य मुपादाय वेत्तिरित्यत्र विवक्षितो विदूतामे
इत्यस्य न प्रतिषेधे भवत्येव विन इति विद्यति विन न्योस्त्वन दात्तादिदू प्रतिषेधः ॥
सिद्धे इति तदेतेन पशस्तौ दादिकस्यापि सिद्धे, प्रविदेरित्यनेन वेत्तेरेव गृह्य

प्रविदेरिति ॥ ५५
मात्रं न विदितं न रत्नं
लौकिकं न विदितं
न विदितं न रत्नं
लौकिकं न विदितं

ने ननञ्जि शिष्टेने निनिर्देशान्ननुलोम्यः पुष्पेमेत्ता मक्तव्यमित्यादेभाष्य
 वहाशब्दे वसन्ति तु धोरिदु नुदविदे दत्रासस्ति नशेर्करी त्याद्या गमकाच्चा ॥
 ननु ननवेदतिभावः प्रकर्मक इति देवदत्तोयत्तदेतत्स्यर्धत्त इत्यत्र स्यर्धपूर्वकेशके
 मेव तिर्को ध्या शर्ध्वः कः हलादि इति न्यतः श्रुम इत्यत्र नुवर्तते ॥ पुत्रादि इति न्यत्र नुवर्तते
 तत्र शर्ध्वनिदिक्तवर्णपेक्षया धात्वादिभूता इत्यर्थः तेन च वक्त्रे न्यत्र वस्यत दो
 षः शेषः किं सस्मभशर्ध्वानि सपूर्वा इत्युक्तैः स्वादिष्यपि स्वपः शेषापेक्षे ॥ प्राशिष्यो
 वेति ॥ प्राशीः प्रतिपादके नाथः श्वेति वाच्ये ॥ प्रथोत्तरशेषादिनिर्दिष्टेन
 दमेव ॥ प्रत एक एकशब्दो सहा यवाची द्विवचनात्तेन समासः द्वयोरेक मध्यसंभ
 वादित्याहा सथनेत्यादिति टीत्यादेशविशेषण एकदेशान्नये चिसौत्रत्वाद्
 तिस्रदा हल्लिगितमिनेति तन्निमित्तो देशादिभिन्नमित्यर्थः निमित्तं प्रात्ययाप

इत्युक्ते ॥ १॥ ३० ॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८॥ ६९॥ ७०॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥ ८१॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥ ९०॥ ९१॥ ९२॥ ९३॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥

किं निलिटीति गमहनेत्यादितो वद्यपि किं नो न्यनुवृत्तं न च यपि लिङित्वा संभवा
नित्तीत्युक्तं प्रभासलोप इति विशेषविधि रज्ञा प्राप्ता प्राप्तिविवेकेन च लोपमात्रे
विधेयता चर्यवस्यति यद्वा समासे लुद्धरेयविधेयतान्वयोस्ति सति तौ नोपेक्ष्य
चिन्तयित्वा किं पावच्यते प्रभासविकारे वाध्यवाधकभावाभावेन दीर्घानु
र्वक्ते वाभ्यासदीर्घरक्ताभ्यासलोपो प्राप्नुत किं च परत्वादित्वाभ्यासलोप
स्य दीर्घत्वेन वाधः सकृदुक्तिन्यायाच्च न पुनस्तोदृतिभाष्ये उक्तशब्दं तर प्रा
प्ताचलोपो न नित्यः प्रभासविकारे नूनवाधकभावः इति तु सायकसिद्धस्या
सार्वत्रिकत्वात्तात्राश्रीयत इति तदा शयः एतेन यत्रान्यतरस्मिन् कृते सर्वे
वाप्रवृत्तिस्तद्विषयभ्यायइति केयं यत्कृतमवासां दीर्घकृते इत्यस्या प्राप्ताप्या
वीकदिति गुणाय उल्लोकोरिति मन्त्रोक्तं तदुदाहरभाष्यविरोधापत्तेः यत्तिव

प्रभास

२५

२५

२५

सेटीत्येवसामर्थ्यादेवाकिंकिंदिम. येत्तेतुयेयत्तुग्रहणस्यार्थेनेष्टि
 निदेवेइत्यादिबुदकारादिबुसचरे सयीत्यर्थः एकेत्यादिकिमिति० प्रातः,
 रिन्त्यादौहस्तमध्येइत्येतावतापिवा रणसंभवादिनिप्रदमः नचवमण
 उरित्येभ्योनाभ्यासचर्त्तन्यस्यासि द्रुत्यादेत्यादिस्थादिनिवाच्यं फलिभः
 जिग्रहणमेत्याभ्यासचर्त्तयेरभ्यासादे शस्यासि द्रुत्याभावमापनान् पुनादेशा
 देरित्यादिग्रहणं नुरुलादिशेषमादा यस्तुत्रस्यासंभवकारणय स्यार्थार्थ
 उत्प्लवनमुत्प्लवनं गमन इदितो इदित इति कर्मधारयः येणधातोर्विशेष
 एतेनेदिदंतस्य धातोर्बिधानाद्यदितादौनदोषः धातोर्बिधानस्य देशव
 स्थायां नमर्थे तेन दुइत्यादौगुरेश्वरहलः प्रत्ययसिद्धिः प्रवर्तमानमंगस्य
 त्वर्थः प्रगल्भयोगस्य त्वर्थकं बोध्यं तासौ तुनदोषः तास एव कुशकारात्

सिद्धिर्निर्णयः

तनिशाकरागतवयाइयंबंधुरावटोसपदिवीक्ष्यतांजलधरागमश्री।
 रिवा।सस्मरणम् वत्सवर्णनीयतराबंधुरामुपसृत्यनमस्कुरु कल
 हः सोह्नासंपरिक्रम्यबंधुरायाश्चरणमध्यगतोदण्डवत्प्रणम्यपु
 नःकुंजघनमवलोक्यसहस्रतालमुच्चैर्हसति पुनः संस्कृतमाश्रि
 त्यभोउपाध्याय आश्रयबंधुरायाग्रधोमुखेस्मश्रुश्रीणीशोभते
 अपिच स्मनोतुंगौनिपतितौकामसंग्राममर्दिनौ पुरस्तादवलोक्य
 स्थाभंगशुष्कंभयादिव बंधुरा सस्मितं नदोवडुयोसच्चकलहंक
 राहिलारम् विश्वः नायिकामवलोक्य ग्रहोत्तरुणाभावप्रकर्षः स्वे
 नयोवदुःसत्यंकलहाङ्कुराभिधानम्

सु. प्र.
६

रंस्मितमोक्षतेक्ष्णमलं व्याजुं भते वेपते रोमांचंतनुते सदास्तनतटेषालं
वतेनां वरम् > प्राणिगंत्य परांत नौतिकुतकं प्रत्युत्तरं याचते केयं काम
कलानिवासवसतिर्लोलेक्ष्णभामिनी अपिच खेलतरं वजनने
त्रयापरितमस्वर्णभरम्यां गयापीनोत्तुंगनिरंतरं भरव्यालोत्तमस्तन
धया स्फीतस्फीतनितं वयाक्षरमभिवालो कितश्चातया किं न स्या
दशिनां वरः स्मररुहः स्मारेः शरैर्जर्जरः वंधुरा उग्रकभ्युरथा
नियंकलेरुमेपुत्री मम्महतंतं पठिदुंसुसज्जितावहृदि विश्वः
विहस्य अस्माकमध्यापनेऽन्यमन्दिरनिर्वाहति मृगाङ्गुलेखा
उवाधापयामृगाङ्गुलेखामेपुत्रीम
मयतंत्रपठितुंसुसज्जितावर्तते ३ =

६

शो. १.
न

ग्रहणमिति तस्य द्विवचनाभावोऽनभिधानादावप्येक इति तद्भावः इति भाव इति इत्यभि
 मान इत्यर्थः तद्दीर्घं तत्कम् अनन्वयापत्तेरिति तेन द्विवाक्यशेषाण्युक्त्या समं वाच्यं स्यात्
 अदर्थत्वेनान्यः पितृते भवंतमिति चानन्वितमिति बोध्यम् अत्र पक्षे तत्रैकं कश्च
 न्योदात्तानुदात्तयोर्निर्देश इति बोध्यम् न्यभावादिति एः शब्देन स्त्रीत्वविशिष्टस्यैव वा
 घनेन तादृशार्थस्य विशेष्यत्वेनैव तत्पक्षेऽतः अतएव भाष्येऽत्राया मिति स्त्रियं स म
 म्यमेवोदाहृतमिति भावः केवल इति असहाय इत्यर्थः स्वामिथेयापेक्षा वधीति स
 मस्तथाप्येव च सस्येयादि अपेक्षेते कर्मणि यञ् अवस्थास्येवेति पूर्वादिशब्दे
 रेकस्यापेवदिशउपाधि कृतभेदस्य प्रतियादन उपाधि स्पष्टं मथ्यतस्यातवर्तिनश्च
 तारः पर्वताश्च समायणे किञ्चित्पायां सग्रीवेण मथ्यदेशावधिकस्यैव दिग्विभागस्योक्तेः

चित्तं आद्येतवत्सूत्रस्य भाष्योक्ते कपुत्रादिदृष्टांतवलेन तथैव लाभादिदिक तद्गुणसंवि
 जानति तस्यान्यपदार्थस्य गुणाविशेषणानि संज्ञापते कार्यत्वादिना यत्रेत्यर्थः
 प्रायः संयोगसमवायान्यतरसंबन्धेन संबन्धीयत्रान्यपदार्थसूत्रतद्गुणत्वतदिति रिक्त
 स्वस्वामिभावादिसंबन्धेन संबन्धितस्तत्वे तद्गुणत्व नागयज्ञोपवीतीभोज्यतामिति
 द्योयज्ञोपवीतस्य कार्यत्वाभावे पितृत्वं निहितं तस्मै संप्रवेति तद्गुणत्वमेवेति हरियंथे
 स्पष्टम् तत्सिद्धिरिति न च सर्वनाम्नो विहितत्वाभावः तदंतं संज्ञाभावे द्वे द्वे वेत्यादीना
 मवयवसंज्ञानियेयकत्वेन विहितं शेषतो फलाभावादिति भावः तत्सिलिति अवयव
 सर्वनामत्वेन तदननिर्वहः सर्वनामप्रतिकसमस्याद्येतत्वाभावादिति भावः भाष्यप्र
 योग इति दिङ्मासान्यतराले ददिणोत्तराभा मिति सूत्रस्य विशेषः पवेनित्यदिव

कु

श. र.

८१

चनोततेसाङ्गः शिष्टमित्याद्युदातत्वेत्तनफलेभेमभन्देइत्यादावेतोदात्तपाठेनगणेतो
दात्तनिपातनात् ह्रस्वादित्वेनतत्सिद्धेअप्रापदर्शनमिति प्रापग्रहणाडभातिविक्रास
र्वनाम्नः प्रथमाद्वितीयेनस्तुअत्यर्थकल्पनसंभवान्नासर्वनामेत्वसदोषः अयच्छा
दिति अत्रापिस्थानिवत्तृत्रस्यभाष्यरीत्याप्रत्ययोतरत्वमितिभावः निर्देशेनचेति
ह्रस्विविषयेअत्यन्तकाइदमेववर्तमितिभावः अत्याभावइति अन्वेषोसर्व
नामकार्याणामभावअत्यर्थः पूर्वपक्षिणातद्भावविरहादिति वदतैकदेशचिह्नत
न्यायोशास्त्रीयविकारविषयोपीतिनाभ्युपेतमितितदनुसारेणोवसमाधिवक्तुम
यक्रमते तथापीत्यादि अशब्दादिति अत्यन्तसार्थिकानां सुबुध्यतेः मेवातरंग
त्वाडत्यतेउभयचदिताडभयशब्दादित्यर्थः यत्रलुकापहृततत्रायजितितुनो

व

कः प्रातिपदिक प्राकृतिकाचारं क्विंते यद्यपि जिष्मते तदा तस्यानापत्तेः तत्रोत्पत्तेरभा
 वेन विशिष्टाभावात्तैः लुकाणापत्तमिति लुक्कृतापहारसंभावनाभाववदित्य।
 र्थः यत्तेनोभशब्दस्याठाभावेः सर्वनामत्वेन ततः स्वलादिविवक्षायाः कर्तृमशका
 तेन द्विवचनस्य लुकाणापहारस्यैव सत्वेन ततोऽप्यजनापत्ता उभयोत्रेऽप्यसिद्धिरित्यपि
 संयद्यप्यक्षत्रात्रलादिस्थात्तस्मिंश्च लुगपि स्यादिति लुकापहारसंभावना सत्वे
 न लुक्कृतापहारसंभावनाभाववतोऽन्यत्वात् यद्यपि भाष्येऽतिस्वार्थिकत्वेनोभ
 शब्दात्परस्यैकप्रत्ययस्य द्विवचनत्वमस्तीत्यन्यः अर्थिकेति संख्यापक्षयाधिकलि
 गकारकेत्यर्थः कैपटेनावतारितमिति उभयोन्यत्रेति वार्तिके उभयोर्मणि रूभये
 देवमन्त्रस्याऽतिभाष्यकृतादाहरणात् स्वार्थिकोपक्रमेण तत्प्रकृतेऽभयोरपि

श. २.
८६ नि

तत्र मजेष्ट्वपदेतिरर्थकं सार्थप्रतिवादकं वा नायः तैरर्थकोन सर्वाथकताभावादे
वाप्राप्तेः नायः एवपदार्थविशेषणान्वयापत्तेः विनिगमनाविरहे पदद्वयेपिल ए
द्वौणोच्चप्रकार्यभावादिभिसुथावक्तृमशकताच्चैवंचेतत्तच्छटकावयवानां सर्व
नामताभावपवोचितइदिक् सोतेति यतत्प्रकरणास्येत्यर्थः सग्न्येति तेर्य
लौकिकपवनिषेधस्यात्तेरितिभावः अर्थान्तरोपसंक्रमेसतिगतेति तेनातिसर्वा
येत्यादौनदोषः पुनः संज्ञातुर्लभासंज्ञोपसर्जनानानिषेधात् पाठात्पर्युदासे
नतदेतग्रहणेनापिनसंज्ञा अर्थान्तरसंक्रमात् एवतुल्यस्यभावस्य नग्रहतिः अक
चप्रप्रतिस्फुल्लतः प्रागस्तेवेतितन्निवृत्तयेइदं सूत्रमित्यभिमानः गत्विति निमि
त्रायायपरिभाषयेतिभावः दुर्लभेति उपसर्जननिषेधादितिभावः इत्यर्थइति

कंछादिप्रकृतिकृतिवतादेस्तुअप्रयुक्तमेनलक्षणविषयतेवनेत्यादिभाष्येस्पष्टत
 त्परिभाषासत्वेदिशादेशेनिमित्तविनाशेनपूर्वतदप्रवृत्तिरेवेतिसम्यर्थपदस्यादि
 तिभावः प्रकृतिप्रत्यापत्तीति केसंघातयतीत्यादौल्लकितनिमित्तकादेशनिवृत्त
 येक्रियमाणमाख्यानात्कृतस्तदाचष्टेकल्लकप्रकृतिप्रत्यापत्तिश्चेतिवचनमित्य
 र्थः अत्रेदेचिन्म लक्ष्यप्रत्ययलक्षणसत्वाद्राजायेनेयस्यादाविवाहेतय
 रिभाषायाअत्रापात्तिः नलमतेतिनिषेधस्तुप्रत्ययेपरतोजायमानपूर्वकार्यपदे
 तिस्यमेवतस्मात्पुष्पयोगताना तिपुष्पेणयोजयतीत्येतत्सायकेपुष्पयोगो
 ति वचनेभाष्यकृत प्रत्यापत्यतद्वृत्तिर्जायिकातत्रदिवजोरितिचित्तिपरतः कुत्वे
 मिति भाष्यकारोक्तेति अकचसरोत्कर्तव्यौप्रत्यंगंभक्तसंशयावितिचतुडक्तिः

कृत

श-२-
८५

पतदेवाभिप्रेत्यपि नित्यं यद्योरचेति सूत्रे किमर्थं मन्त्रं विधीयते यलोपपवास्ति न्याशा।
 क्वातेऽलोपेतस्य स्थानिवत्ते न ठाणाभावाय तत्र तच्च वलोपिनथातिगणानिषेधः।
 सिद्ध इति वाच्यं तत्प्रत्याख्यानं गणप्राप्तेरित्युक्तम् अनेन सूत्रमन्तात्प्रत्याख्यानवादिम
 तं प्रवलेमिति प्रत्याख्यानवादि संमतं लक्ष्यमेव कथं चित् सूत्रसंमतेऽपि साध्यं न त्रिवि
 षयी तं सति संभवे न्यथा सूत्रमप्रमाणमेवेति च प्रत्याख्यानं सूत्रसंमतं मिति च धनि
 तम् सूत्रकृत्त्वगिरित् प्राचीन ऋषिवाक्यानामप्रमाणवत् सूत्रकारवचः खण्डनप्र
 हृतभाष्यवार्तिकवचनैस्तदृशसूत्रकारवचसाप्यप्रमाणकल्पनैर्विहितेति चिक
 किमिति वङ्गव्रीहौ नेत्यस्य द्वेधा व्याख्यानसंभवादिति भावः उत्तरं प्रथेति न्यासकार
 स्थापि सूत्रलभ्यर्थं प्रतिपादनेऽप्यवतात्पर्यादिति भावः प्राप्तेरिति प्राप्तेरभावो नि

वेथोव्यर्थपदेतिभावः अतएवेति अवयवानामुपसर्जनत्वेन सर्वादिवद्भिर्भावादेवेत्य-
 र्थः अन्वर्थेति सर्वेषां नामेत्येवं ज्ञेयेत्यर्थः तस्यार्थ इति सोऽन्वचितो न्वर्थसंज्ञया।
 गोणमात्रे तदप्रवृत्ते सत्समतादिति शेषः सूत्रेत्यादिमतेऽन्वर्थत्वेन वर्तित्वमते त
 तुवचनेनेत्यर्थः स्वोक्तार्थस्यासङ्कतग्रंथसंवादमाह न्यासकृतापीति अनयुतेमे
 वेति समुदाये प्रकार्थीभावो गीकोरेण समुदायस्यान्यपदार्थापसर्जनत्वेपि अवयस्यत व
 त्वे मानाभाव ईभिमानः वादत इति अजहत्सार्थायामपि अवयवार्थस्य न्यपदार्थ
 विशेषणतयेवोपस्थित्योपसर्जनत्वात्तेरित्यर्थविशेषणत्वेनोपस्थिति विष
 यत्वेवोपसर्जनार्थत्वादिति भावः सर्वज्ञस्येति उत्तरपदम् तस्यापीत्यर्थः प्रुक्ति
 मदिति नचोत्तरपदलक्षणापूर्वपदे तात्पर्यग्राहकमिति मते तद्युक्तिमदिति वाच्य

न्य ५३

श २.
८४

आजसाथारेणीभावैविकल्पविधानात् व्यवस्थायामित्यादिगणोपवपावविशेषणमिति
 भावः **वक्ष्यमाणत्वादिति** एकद्व्यतिवद्ब्रवीद्विद्वदभिधानेपितेत्रैकच्युततरात्पर्याडप
 सर्जनत्वेवसमासांतेकृतेविशिष्टस्यसर्वाद्यंतत्वाभावाच्चसमासांतामंत्ररपदावय
 वत्तेननेत्युक्तम् **विकीर्णित** इति अर्थाहारलभमेतत् पतदर्थमेवनवद्ब्रवीद्विदि
 तिवक्तव्येवद्ब्रवीदावितिगुरुनिर्देशातिभावः **विनाशोऽनुवत्तादिष्य** लोकि
 केयवैकार्थीभावस्यारोपोस्मितयापितत्रसार्थविशिष्टार्थान्नरवोयकत्वद्वयोपसर्ज
 नत्वाभावादेवमुक्तम् **अनित्यत्वादिति** अतएवातिभवकानित्यादिसिद्धिः **वस्तुतः**
 भाष्यान्तत्वात्तात्पर्येवेतिबोध्यम् **सत्कृतमिति** **सूत्रेऽष्टिः** तिसूत्रेष्टेत्यादा
 वेतरंगत्वाज्ञातस्यतुकोनिवृत्तयेतत्क्रियतेसत्कृतिर्देशसामर्थ्याच्चन्यात्पस्यशः

दृष्टीमध्वेचमय्याद्भूर्यसंयोगिदेशः पंचचतस्र्यभागावधिकोदयाचलादियर्पन्त
 देशद्वयोपायिविशिष्टदिशिपूर्वादिशब्दानां तत्र छन्दे प्रवृत्तिनिमित्तं त्रीकृत्य प्रवृत्तिरि
 त्स्याद्यंतर्गततया व्यवस्थास्त्वव उदयाचलपर्यन्तद्वयोपायेस्तदभिधेयस्य तदाका
 क्षत्वेचास्त्ववमय्याद्भूर्यसंयोगिदेशात् तत्संमुखे देश उदकतत्पृष्ठदेशश्च दक्षि
 णामय्याद्भूर्यस्योदङ्मुखत्वात्स्यष्टं चेदं देला राजीये व्यवस्थायामिति विषयसम
 मीतिभावस्तदाह प्रसिद्धत्वादिति देशद्वयोपायिनां तत्र दवधिकोदयाचलसंनिहितत्वा
 दिप्रवृत्तिनिमित्तमित्यादिवोच्यम् आधुनिकसंकेतोऽस्तीति असंज्ञापदसामर्थ्यादस्य
 या सर्वादीनां केवलरूपतेनेन्द्रादिपदानां मिव रूपतद्वयसंज्ञातस्य सर्वत्र स
 तात्तदसंगतिः स्पष्टेवेति भावः व्याख्यात्रितिकेयदादीत्यर्थः आधुनिकसंकेताभावा

श. ५
८३

विति किं तैश्वर्यवेति भावः । यदितत्र उत्कर्षस्यावधि सापेक्षता द्वावस्थातीत्याग्रहस्तदा
 प्रत्युदाहरणान्तरमाह अथोत्पादि आत्रापि संजातमताह उत्तरउत्पादि उपचारा
 दिति तत्त्वोपादिति भावः अर्थान्तरमत्रमिति सार्थविशिष्टार्थान्तरवोधकतमि
 त्यर्थः इदंच जितं तत्प्रत्ययादिति सूत्रे भाष्ये धुनितं मेवार्थ इति देशवत् अयमपि
 तच्छब्द इत्यर्थः तल्लग्न्यायादेतच्छब्दस्यापि केपटोक्तार्थः शब्द इत्युक्तं नितम
 समेकमिति हिमवानवधिरितियेके च न हिमवतं परेण जनपदा उत्तर ऊर्ध्व उत्तरम
 द्य इति ये तेरेयवा ह्यारोप्यते इतरा इत्यस्य तन्नामम इत्यर्थस्तदाह आधुनिकेति
 उत्तराः ऊर्ध्वोदक्षिणान्तरुत्तरपेक्षेण उत्तरा उच्यन्ते इति कपिजलाधिकरणेणावरभाष्ये
 उक्तं हेमचन्द्र इति कोशयोरविरोधे संभवति विरोधो न न्याय्य इति भावः यदितपव

मन्त्रये सो जाता वत्स निधने तस्मिन् आत्मीयके त्रिष्विति पाठे नैव सिद्धे ॥ त्रिसृगद्देवेष्वप्य
 पत्ने वंधूक वंधू भवदेतदस्या सखिन्दु नानेन सदोजिहानां रागप्रिया शेषावयौ वनी
 यास्तमहं संस्था मयं नोष्टलेवेति श्री हर्षस्योक्तं ॥ आत्मानमित्यर्थकस्यमित्यस्य
 वंधूक वंधू भवदिति विशेषणो न च न पुंसकत्वमस्तीत्युच्यते तस्मिन्मेदिन्यां ग्रामा
 णात्पुल्लिङ्गेऽप्यस्येवेति स्यात् इत्युदाहरणं न संभवतीति प्राचीनोक्तिः ॥ संगते वे
 ति धनपन्ताह विवरणं समागतेति यत्तदर्थमेवेति यत्तदर्थमुपीत्यर्थः धनत्वेनात्मी
 यस्य बोधे माभूदित्यर्थं चेत्पि बोध्यम् आत्मा आत्मीयात्प्राप्तमिति नोक्तं लाचवा
 भावात् वास्येवेति उक्ते वहिर्दृष्टस्यमित्यर्थः उपसंख्यानशब्दोपीति एवेत्यतश्च
 णं वहिर्योगस्य गृहेष्वेव प्रसिद्धिमाश्रित्य सूत्रे कृतमिति भावः महलाचवेति त्रिसृ

दि

या

शानिदेवताशानिग्रहप्रीत्यर्थं जपेविनियोगः ॐ शिरसि देव्यं गायवर्णं ऋष
 येनमः ॐ मुखे गायत्री छंदसेनमः ॐ हृदये श्री शानैश्च ग्रहदेवतायेनमः
 इति ऋष्यादिन्यासः अथ करन्यासः ॐ शन्नो देवीति श्रेणुषाभ्यां नमः ॐ अ
 भीष्टये रतितर्जनीभ्यां नमः ॐ आपो भवन्तु मध्यमाभ्यां नमः ॐ पीतये
 अनामिकाभ्यां नमः ॐ शं योरभिकनिष्ठाभ्यां नमः ॐ स्रवंतनः करत
 लकरपृष्ठाभ्यां नमः अथ षडंगन्यासः ॐ शन्नो देवीति हृदयाय नमः
 ॐ स्रवंतनः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः अथ षडंगन्यासः ॐ शन्नो देवीह
 दयाय नमः ॐ अभीष्टये शिरसि स्वाहा ॐ आपो भवन्तु शिरसायेव षट् ॐ
 पीतये कवचाय ह्रे ॐ शं योरभिनेत्रत्रयाय वौषट् ॐ स्रवंतनः अस्त्राय
 फट् अथ ध्यानं नीलां वरो नीलवपुः किरीटी चतुर्भुजो देउथरो धनुष्पा
 न गंधासनः सूर्यसनः प्रशान्तः सदास्तमसैव रदो ल्पगामी अथ मंत्रं

न.
ग्र.
५

रया ओं शत्रो देवी रभिष्टय आयो भवेत् पीतये शोण्यो रभिस्त्वेत नः ॥ अथ
 राहु मंत्रः ओं कयानश्चित्रेति मंत्रस्य वामदेव ऋषेः गायत्री छंदः राहु देवता
 राहु प्रीत्यर्थे नये विनियोगः ओं शिरसि वामदेव ऋषिर्बेनमः ओं मुखे गा
 यत्री छंदसे नमः ओं हृदये श्री राहु देवता येनमः इति ऋष्यादिन्यासः
 अथ करन्यासः ओं कयानश्चित्रेति मंत्रं गुणभ्यां नमः ओं चित्राया भुवतर्जनी
 भ्यां नमः ओं हृत्ती सदा हयः मध्यमाभ्यां नमः ओं सखा के निष्काभ्यां नमः कया
 ओं शचिष्टया हता करतलकरेष्टाभ्यां नमः अथ षट्गन्यासः ओं क
 यानश्चित्रेति हृदयाय नमः ओं श्चित्राया भुवश्चि शिरसि स्वाहा ओं ह
 ती सदा हयः शिखायै वौषट् ओं सखा कवचाय हुं ओं कया
 नेत्रत्रयाय वौषट् ओं शचिष्टया हताग्रस्याय फट् अथ ध्यानं
 रक्तो वरं रक्तवपुः किरीटी कराले वक्त्रः करतालमूली ॥

५

चतुर्भुजश्चक्रपराश्वराहः सिंहासनस्थो वरदोस्तगराहः अथ मंत्रः ॐ कृपान
त्रिजगत्प्रभुवहनी सदा ह्यथः सखा कथा शविष्टया हता अथ केतु मंत्र ॐ
केतु कृपापत्र इति मंत्रस्य मधुहृदः ऋषिर्गायत्री छंदः केतु देवता केतु
हृषीकेश जपे विनियोगः ॐ शिरसि मधुहृदः ऋषये नमः ॐ मुखी गाय
त्री छंदसे नमः ॐ हृदयाय श्री केतु हृदेवता ये नमः ॐ निःस्पृह्यादिभ्यो
नमः अथ करन्यासः ॐ केतु कृपापत्र इति अंगुष्ठाभ्यां नमः ॐ केतु वेति तर्ज
नीभ्यां नमः ॐ पेशो मर्ष्या मध्यमाभ्यां नमः ॐ अपेश सेति अनामिका
भ्यां नमः ॐ समुषद्भिः कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॐ अजायतेति करतलक
ण्डेभ्यां नमः अथ षडंगन्यासः ॐ केतु कृपापत्र इति हृदयाय नमः
ॐ केतु वेति शिरसे स्वाहा ॐ पेशो मर्ष्या शिखायै वषट् ॐ अपेश सेकव
चाय ह्रे ॐ समुषद्भिः नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ अपेश सेकव चाय ह्रे ॐ समु

न.
ग्र.
६

षडिः नेत्रत्रयायवौषट् ओं अजायतेति अस्त्रायफट् अथथ्याने धू-
 म्नादिवाह्वरदोगदाथरोगरासनस्योविकृताननश्चकिरीटकेषु
 रविभूषितांगोसचास्त्रमेकेतगणाप्रशान्त्यै अथमंत्राः ओं केतुक
 एतत्केतवेपेशोमर्ष्याश्चपेशसेसमुषडिः रजायवा इतिनवग्रहमे
 त्रक्रमा इति सूर्यादिनवग्रहदेवताजपपूजासमामाः ५ सूर्ययंत्रता
 म्रपात्रे अष्टलरक्तचंदने विलिप्त्वा चंद्रयंत्रकोस्पपात्रे म्रेतचंद
 नचतुरस्रमंडले मंगलयंत्रताम्रपात्रे रक्तचंदने नवकोणमंड
 ले बुधयंत्रकोस्पपात्रे म्रेतमिश्रितचंदने नवाणाकारः बृहस्प
 तियंत्रपीतचंदने नपीतस्यालं दीर्घचतुरस्रमंडले शुक्रयंत्रका
 स्पपात्रे म्रेतचंदने नपंचकोणमंडले शनियंत्रलोहपात्रे ताम्रवारक्तचं
 दने तथनुष्णाकारमंडले राहुः यंत्रताम्रपात्रे रक्तचंदने नसूर्याकारं केतुयंत्र

६

द्विं

वे.
प्र.
ध

भ्यां नमः ॐ प्रजापति ऋतेन सत्यमित्यनामिकाभ्यां नमः ॐ रं विषानं ॐ शुक्र
 मंथमशक्तिकनिहिकाभ्यां नमः ॐ इंद्रस्यैदियमिदं पयो मृतं मधुरति करतलक
 रहृष्टाभ्यां नमः अथ षडंगन्यासः ॐ अत्रान्यरिभ्यु न शति हृदयाय नमः ॐ
 रं संवासाणाव्यपिवत् शिरसे स्वाहा ॐ तत्रं पयः सोमं शनिशिखायै वषट्
 ॐ प्रजापति ऋतेन सत्यमितिकवचाय हूं ॐ इंद्रस्यैदियं विषानं ॐ शुक्रमंथमे
 शतिनेत्रत्रयाय वौषट् ॐ इंद्रस्यैदियमिदं पयो मृतं मधुरां शित्यो स्वाय फट्
 अथ ध्यानम् सेतां वरः सेतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दैत्यगुरुः प्रशांतः य
 थोत्तसूत्रं च कमंडलुं च विधुदं दोस्तमसं अथ जपमंत्रः ॐ अत्रान्यरि
 भ्यु नो रं संवासाणाव्यपिवत् तत्रं पयः सोमं प्रजापतिः ऋतेन सत्यमि
 द्रियं विषानं ॐ शुक्रमंथं इंद्रस्यैदियमिदं पयो मृतं मधु द अथ शान्ति
 जपविधिः ॐ शन्नो देवीति मंत्रसदयं गाथवर्णं ऋषिर्गायत्री छंदः

या भीष्टं x

ध

स

अर्हायुमदिति शिरसि स्वाहा ॐ विभातिक्रतु शिरवायै वषट् ॐ मजने ७
 कवचाय ह्रे ॐ यदीदय छवस रिते प्रजा नेत्र त्रयाय वौषट् ॐ तदस्मा सुद
 विरां ये हि वित्रमित्यस्त्राय फट् अथ ध्याने पीतांबरः पीतवस्त्रः किरीटी
 चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशांतः तथाक्षसूत्रं च कमंडलुवाभीष्टं च विभूदरये
 स्तुते देः अथ मंत्राः ॐ ब्रह्मस्य ते अति श्रुदर्यो अर्हायुमदिति भातिक्रतु मजने
 ॐ पुयदीदय छवसा न प्रजात तदस्मा सुद विरां ये हि वित्रं ५ अथ मुक्रमं
 ॐ जपविधिः ॐ अन्नात्परि श्रुत इति मंत्रं प्रजापति सरस्वती ऋषयः अति
 जगति छेदः शुक्रो देवता मुकुटग्रह प्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ॐ शिरसि प्र
 जापति ऋषये नमः ॐ मुखे अतिजगती छेदसे नमः ॐ हृदये शुक्रग्र
 हदेवता ये नमः इति ऋषादिन्यासः ॐ अन्नात्परि श्रुत इत्यंगुष्ठाभ्यां नमः
 ॐ संवां स्पणाव्यपिवत्तर्जनीभ्यां नमः ॐ क्षत्रं पयसो मे इति मथ्यमा

न
प्र.
३

तिय

स्वापफट् अथ ध्यानं पीतांबरः पीतवपुः किरीटि चतुर्भुजो देवदरश्च सौ
 म्या चर्मा सिद्धकसोमसुतः सदा मे सिद्धादिरूढो वरदो वपुश्च अथ ज
 पमंत्रा ओं उद्दुष्यस्व ये प्रतिजाग्दहीता मिता मिहा शतैः स ॐ स्तुते श्यामपंच
 अस्मिन्सथस्यो अमुतरस्मिन् विष्णुदेवाय जमानश्च सीदतः ५ अथ ह
 हस्यति मंत्रः ओं ह हस्यति ते मंत्रस्य गरुडमंत्रः ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः ह हस्यति ६५
 देवता जीव गरुड प्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ओं शिरसि ग्यस्मै ऋषये नमः ६५
 मते त्रिष्टुप् छंदसे नमः ओं हृदये ह हस्यति देवता ये नमः इति ऋष्यादिन्यासः अ
 थ करन्यासः ओं ह हस्यति अर्धं इति अंगुष्ठाभ्यां नमः ओं अर्धं गुमदिति तर्जनी
 भ्यां नमः ओं विभाति कृतमप्यमाभ्यां नमः ओं मज्जते पुष्पनामिकाभ्यां नमः ओं
 यदीदय छवसा तं प्रजाकै निष्ठिकाभ्यां नमः ओं तदस्मात्स इति गंधे हि वित्रं क
 रतलकरपदाभ्यां नमः अथ षट्गन्यासः ओं ह हस्यते अति अर्धं इति हृदयाय

ॐ ५२ त ५

अथमंत्रः ओं अग्निर्महादिवः कर्तुमितिः एषिष्याम्येषां भूरेतां भूंसितित्य
 ति मंत्रसंख्याजयेत् ३ अथबुधमंत्रः ओं उदुधस्वेति मंत्रस्य परमेशी ऋषिति
 एष छंदः बुधो देवता बुधग्रह मंत्रजयेद्विनिर्योगः ओं शिरसि परमेशी ऋष
 येनमः ओं मुखे त्रिष्टुप् छंदसेनमः ओं हृदयाय बुधग्रह देवता येनमः इति
 ऋषादिन्यासः ओं उदुधस्वये मृतिजाग्रहीता अंगुष्ठाभ्यां नमः ओं मिष्टा
 हर्ते संधै तर्जनीभ्यां नमः ओं स्रजेश मयवेति मध्यमाभ्यां नमः ओं अस्मिन्
 यस्थे अनामिकाभ्यां नमः ओं अश्रुतरस्मिन् विष्णुदेवता कतिष्ठाभ्यां न
 मः ओं यजमानश्च सीदति करतलकरेष्ठाभ्यां नमः इति करन्यासः ओं उ
 धस्वाये प्रतिजाग्रहीता हृदयाय नमः ओं मिष्टाहर्ते संधै शिरसे स्वाहा
 ओं स्रजेयामयं चेति शिखायै वषट् ओं अस्मिन् यस्थे कवचाय हुं ओं
 अश्रुतरस्मिन् विष्णुदेवाने त्रयाय वौषट् ओं यजमानश्च सीदतेति अ

नु
प्र.
२

या
सु

अथ भौम मंत्र ॐ अग्निर्मूर्धैति मंत्रस्य विरूपाक्षं विर्गायत्री छंदः अंगारको देव
ता भौमग्रह मंत्र जपे विनियोगः ॐ शिरसि विरूपाक्षं अक्षये नमः सत्वे गाय।
त्री छंदसे नमः ॐ हृदये श्री भौम देवतायै नमः इति ऋष्यादि न्यासः ॐ अग्निर्म
र्धैति शं गुणाभ्यां नमः ॐ दिवः नमो नीभ्यां नमः ॐ ककुत्पातिर्मथमाभ्यां नमः
ॐ अपां कनिकाभ्यां नमः ॐ रेतां सिजित्वाति करनलकर एषाभ्यां
नमः इति कर न्यासः ॐ अग्निर्मूर्धैति हृदये नमः ॐ दिवः शिरसि स्नाह्वा ॐ
त्पातिं शिरस्वाये वौषट् ॐ एधि व्याघ्रायै कवचाय हं ॐ अपां नेत्र
त्रयाय वौषट् ॐ रेतां सिजित्वाति अस्त्राय फट् अथ ध्यानं रक्तं
वरो रक्तवपुः किरीटी चतुर्भुजो मेषगमो गदा धराः धरासुतः श
क्ति धरश्च मूली सदा मम स्याद्दरदः प्रशान्तः भूमिपुत्रो महातेजा
वह्निरूपी महाबलः ग्रहाणामधिपः श्रेष्ठः स भौमः प्रीयतां मम ।

ॐ एधि व्याघ्रायै
कवचाय हं
ॐ अपां नेत्र
त्रयाय वौषट्
ॐ रेतां सिजित्वाति
अस्त्राय फट्

२

यमध्यामाभ्यां नमः ॐ इंद्रस्येंद्रियाय रमममृष्य पुत्रमसुष्यै अनामिकाभ्यां
 नमः ॐ पुत्रमस्यै विशाखवषवोमी राजा कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॐ सोमोस्मा
 कंब्राह्मणानां ॐ राजा करतलकरदृष्टाभ्यां नमः अथ षडंगन्यसः ॐ ३
 मंदेवाग्रसपत्न्यं हृदयाय नमः ॐ स्वधं महते तत्राय शीरसे साहा ॐ
 महते ज्यैश्याय महते जानराज्याय शीखायैव षट् ॐ इंद्रस्येंद्रियाय रममम
 ष्य पुत्रमसुष्यै कवचाय हं ॐ पुत्रमस्यै विशाखवषवोमी राजाने तत्राय वौष
 ट् ॐ सोमोस्मा कंब्राह्मणानां ॐ राजा अस्त्राय फट् अथ ध्यानं श्वेतावरः
 श्वेतविभूषितांगश्च नमुनिंदरुथरौ द्विवाहः चंद्रोऽस्मावरदः किरीटीमयि
 प्रसादं विदधानुदेवः अथ मंत्रजपे ॐ मंदेवाग्रसपत्न्यं स्वधं महते त
 त्राय महते ज्यैश्याय महते जानराज्यायेंद्रस्येंद्रियाय रमममृष्य पुत्रमस्यै वि
 शाखवषवो राजा सोमोस्मा कंब्राह्मणानां ॐ राजा मंत्रययासेखा जपेत् २

ना

हि. गो.
३४

१॥
ह्ये संतोषोभीरुत्वेषु दुष्पाद्यात्तामहत्त्वस्य संपदासु स्थिते म
न्यो भवति स्वल्पयाप्यः कृतकृत्यो विधिर्मन्येन वर्धयति न स्य
तां अपरं च निरुत्साहे निरानंदे निर्वीर्यमरिने दने मास्य
सीमन्निनीकाचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् तथा ह्युक्तम् अल
ध्वं चैव लिप्ते जलध्वं रक्षते वेक्षया रक्षिते वर्धयेत्सम्पदं
तीर्थेषु निक्षिपेत् किंच अलध्वमिष्टं तो नुद्योगा द्वाप्तिरेव
लध्वस्याप्यरक्षितस्य स्वयं विनाशः अवर्धमानश्चार्धकालेन स्वल्पव
येप्येन न रक्षीयत् अनुपभुज्यमानश्च निष्प्रयोजन एव तथा चो
क्तं धनेन किं यो न ददाति नावलेन किं यो रिपुं प्रधावाधते श्रु
तेन किं येन न धर्ममाचरो किं मात्मना यो न जते दियो भवेत् अन्य

श्लोकः वर्धमानो महत्स्वो होमो नृप यो वने पिशुनेनात्रितुधे
 नजमुकेन विनारीतः राजपुत्रैरुक्ते कथमेतत् विष्णुशर्मोवाच
 अस्मिन्दिशायद्ये सुवर्णवती नाम नगरी तत्र वर्धमानो नाम म
 हाधनो निवसति तस्य प्रभूतेऽपि विज्ञेयं परानति समृद्धा न्नव
 त्ताक्य पुनरर्थसहिः करणीयं निमतिर्वभूव यतः अधोऽधः
 पश्यतः कस्य महिमानो यजायते उपर्युपरि पश्यतः सर्व एव द
 इति अपरं च ब्रह्मा हायिनरः सन्तो यस्यास्ति विपुलं धनं रा
 शिनस्तुल्यवेशोऽपि निधिनः परिभूयते अन्यच्च अव्यवसायिन
 मलसं देवयं साहसाच्च विहीनं प्रमदे वहिः पृथगेनेच्छन्तुप
 रहितं तुलसीः किंच आलस्यं स्त्री सेवा स रोगिता भूमिवात्स

हैंस.
३३

९१३
प्रविष्टः मधराद्यश्च सर्वसुक्तव्यापदः स्वस्थाने गत्वा सुखमुपवि-
ष्टाः मधराजपुत्रैः सानेदमुक्ते आर्यवये सर्वसुखिनः सम्पन्नाः
सिद्धेनस्समीहितम् विष्णुसर्गेवाच एवंतावद्भवतामभिलाषि-
ते सम्पदपरपीदमस्तु मित्रं प्रामुवत्सज्जनानामपदे लक्ष्मी-
समालम्बिताम् भूयात्ताः परिपालयेत्तु वसुधां शशस्त्वधर्म-
स्थिताः आस्तामानसतुष्टये सुहृत्तीर्त्तनीतिर्नवोदववः
कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवो मन्त्रार्थचोदामणिः इति श्री हितो-
पदेशो मित्रलाभो नाम प्रथमकथा संग्रहः ॐ स्वास्ति श्री गणेशा-
य नमः मधराजपुत्रैः सुक्ते मित्रलाभः श्रुत्वा च दस्माभिर्मिदा-
नी सुहृद्भ्योऽनुमिथामः विष्णुसर्गेवाच श्रुत्वा तयस्याद्यः ।

नेभेन्यामिसान्निहिते लुब्धके सति भवति; यत्नायितव्यं ततश्चिञ्चो
 गल्लुप्यतनकाभ्यां पीड्य गत्वा तथानुष्ठिते सति व्याधः शान्तः या
 नीये पीड्या तरो रधस्तादुपविष्टः तथा विधं मगमयश्यत् ततः क
 छपेजलसमीपे निधाय कर्त्तव्यमादाय अहृष्टमना मगंति कं
 चलितः तत्रोत्तेर हिरण्यके नागमवेधनं धिन्तं स सकर्मः स
 त्वरेजलशये प्रविवेश समगश्चासन्नं व्याधमो लोकोत्पायदुमे
 यत्नायितः प्रत्याश्रययावदसौ लुब्धकस्तत्तत्तत्तमायातितावत्स
 कर्ममपश्यन्मचिन्तयत् उचिते मेतन्ममासमीक्षकारिणः तथा
 चोक्तं यो ध्रुवाणि परित्यज्य न्यध्रुवाणि निषेवते ध्रुवाणि तस्य न
 स्पन्निह्यध्रुवं नष्टमेव तत् ततोऽसौ स्वकर्मवशान्निराशः कटके

कु.
२६

प्रकृतश्लेषः यथावा ज्ञातः काकोदरो येन दोग्धापिकरुणात्मना पूतनामारुह्य तः समेत्तु शरणं प्रभुः ५
 ७ नीतानामाकुलीभावं लुब्धैर्भूरिशिलीमुखैः सह शो वनवृक्षानां कमलानां त्वदीक्षणे. ५८ असां बुद्धयमा
 दूतः कांतिमान्नक्तमंलः राजा हरति लोकस्य मृदुभिः करैः ५९ अत्राद्ये स्तोतव्यत्वेन प्रकृतयोः रा
 मकृष्णयोः श्लेषः द्वितीये उपमानत्वेन प्रकृतयोः पञ्च हरिणयोः श्लेषः । तृतीये रात्रिवर्णनप्रस्ता
 वे प्रकृतस्य प्रत्यगोदितचंद्रस्या प्रकृतस्य नवाभिषिक्तनृपतेः श्लेषः यदत्र प्रकृता प्रकृतश्लेषो
 दाहरणोऽशब्दशक्तिध्वनिमिथुनिप्रांचः तत्प्रकृता प्रकृताभिधानमूलकस्योपमादेरलंकारस्य संग
 त्वाभिप्रायम् नन्वमूलप्रकृतार्थस्यैव व्यंग्यत्वाभिप्रायम् अप्रकृतार्थस्योपि शक्त्या प्रतिपाद्यस्या
 भिधेयत्वावश्यभावेन व्यक्त्यनपेक्षत्वात्. यद्यपि प्रकृतार्थप्रकरणवत्त्वान्न रुटि निवृद्धिस्थिते
 सत्येव पश्चान्नृपतिलद्रास्यधनादिवाचिनां राजक रादिपदानां अन्योन्यसन्निधानवत्त्वान्न विषया
 शक्त्यन्तरोन्मेषपूर्वकमप्रकृतार्थः स्फुरेत् नैतावता तस्य व्यंग्यत्वं शक्त्या प्रतिपाद्यमाने सर्वथैव।

विविशेषणस्य साभिप्रायस्यालंकारत्वं युक्तमेव • साभिप्राये विशेष्ये तु भवेत्परिकरं कुरः चतुर्णां पुरुषा
 र्यानां दाता देवश्चतुर्भुजः ५३ अत्र चतुर्भुज इति विशेष्यं पुरुषार्थं चतुष्टयदानसामर्थ्याभिप्रायगर्भ
 म्रयथावा फणींद्रस्नेगुणान्वक्तुं लिखितुं हेहयाधिपः द्रुष्टुमाखंडलः शक्रः काहमेव कते गुणाः
 ५४ फणींद्रइत्यादिविशेष्यपदानि सहस्रमुखत्वाद्यभिप्रायगर्भाणि • नानार्थसंप्रयः श्लेषो
 वर्ण्यवर्ण्यभयाश्रितः सर्वदोमाधवः पायात्सयोगंगामदीधरत् ५५ अत्रैतत्तुल्यं हरिणा
 हितशक्तिना उच्चरद्भूरिकीलालः शुश्रुभेवाहिनीपतिः ५६ अनेकार्थशब्दविन्यासः श्लेषः सचत्रि
 विधः प्रकृतानेकविषयः अप्रकृतानेकविषयः प्रकृताप्रकृतानेकविषयश्च सर्वदेत्यादिना
 क्रमेणोदाहरणानि तत्र सर्वदोमाधव इति स्तोतव्यत्वेन प्रकृतयोः हरिहरयोः कीर्तनेन प्रकृतश्ले
 षः अलंकमलमकुशंद्रः तयोरुपमानमात्रत्वेन प्रकृतयोः कीर्तनमित्यप्रकृतश्लेषः वाहिनी
 पतिः सेनापतिः समुद्रश्च तत्र समितौ शस्त्रपातोत्पन्नदुधिरस्य सेनापतेरेव वर्णनं प्रकृतमिति प्रकृता

पत्रम्	पत्रं
निग्रनाशचिकित्सा २४	पिप्पल्यादि
लेपः शूलान्धानयोः २५	घ्राथाः २७
तैलं कर्णस्वने २५	लेहाः २८
शुष्ककासे २५	घ्राथाः २८
बद्धविद्धायान्नं २५	रसः २८
वस्त्रादिरुज्जिपेयां २५	कवलः २८
इति वातज्वराधिकारः	अन्नं २८
पित्तज्वराधिकारः २५	इति ३
पित्तज्वरकारणक	वातश्लेष्म ५३
थनपूर्वकसंप्राप्तिः २५	राधिकारं ५३
पित्तस्य पूर्वरूपं २५	तस्य संप्राप्तिः ५३
पित्तज्वरलक्षणं २५	तस्य पूर्वरूपं २८
पित्तज्वरचिकित्सा २५	वातपित्तज्व
लंघनं घ्राथाश्च २५	रत्नलक्षणं २८
हिमाश्च २५	वातपित्तः २८
लेपाः जलधार २५	रचिकित्सा २८
लेहाः २५	घ्राथाः २८
वस्त्रेणावगुंठनं २५	हिमोदाहे २८
कवलः २७	अन्नम् २८
लाजतर्पणं २७	इति
दाहदैर्घ्यहरोपायाः २७	वातश्लेष्मज्व
इति	राधिकारः २८
श्लेष्मज्वराधिकारः २७	तस्य पूर्वरूपं २८
तस्य कारणकथ	तस्य लक्षणं २८
नपूर्वकसंप्राप्तिः २७	तस्य चिकित्सा २८
श्लेष्मज्वरपूर्वरूपं २७	घ्राथाः २८
श्लेष्मज्वरचिकि	सूर्यशेखरर
त्तोलक्षणं २७	सोनामवली ३०
श्लेष्मज्वरचिकित्सा २७	उद्भूतनं ३०

पत्रम्

पत्र

स्वेदसंस्त्रवा
चिकित्सा ३०
मुखशोषेचि
कित्सा ३०
पित्तश्लेष्मज्वरा
धिकारः ३०
स्यसंप्राप्तिपू
रूपे ३०
हाणचि ३०
योः कल्कां ३०
स्वरसः प्रन्नच ३१
सान्निपातिकज्व
राधिकारः ३१
तस्यसंप्राप्ति
पूर्वरूपे ३१
तस्यसामान्य
लक्षणानि ३१
तस्यभेदाः ३२
नामानि ३२
तेषां लक्षणानि ३२
त्रयोदशभेदभि
न्नानां भेदाः ३४
तेषां लक्षणानि ३४
सन्निपातज्वरा
णां नामान्तराणि
लक्षणान्तराणि च ३४
साध्यस्य तस्य लक्षणं ३४
सामान्यसन्निपात
ज्वरस्य चिकित्सा ३५

तत्रधातुपाकलक्षणं ३६
तत्रसन्निपाकलक्षणं ३६
लक्षणं कालुकाखेदप्र ३७
तत्रतंद्रायां नस्य ३७
संज्ञाप्रबोधकं नस्य ३७
मानुलुंगादिनस्य ३७
कवलनग्रहाः ३७
प्रवलेलाः ३७
प्रजनानि ३८
काथाः ३८
सन्निपातज्वरे रसाः ३८
शीतज्वरे रसाः ३८
प्रन्नच ४०
इति सामान्यसन्नि
पातज्वरचिकित्सा ४०
सन्निपातज्वरवि
शेषाणां पृथक् ४०
चिकित्सा ४०
प्रागंतुज्वराधिकारः ४४
प्रागंतुज्वरनिदानं ४४
तस्यसंप्राप्तिः ४५
तस्यहेतुभेदलक्षण
भेदाः ४५
प्रागंतुज्वरचिकि ४५
विषमज्वराधिका ४६
तस्यनिदानसंप्राप्ति ४६
लक्षणसामान्य
विषमज्वरस्य ४६
विषमज्वरभेदाः ४६
तत्रसंततल ४६
संततल ४७

अन्येद्युक्कलः ४७	पत्रम्	ज्वरेमूर्ध्निचिकि ५३	पत्रम्
तृतीयकवानु		ज्वरेऽरुचेऽश्रिकि ५३	
र्षिकयोर्नतः ४७		ज्वरेधर्देऽश्रिकि ५३	
द्विदोषोत्तरानु		ज्वरेतृसाचिकि ५३	
तीयज्वरलः ४७		ज्वरेतृसारचिकि ५३	
वर्तुर्षकविष		ज्वरेविदुहचिकि ५३	
र्ययज्वरस्यलः ४८		ज्वरेहिक्काचि ५३	
श्रीतादिदाहादि		ज्वरेकासचि ५३	
ज्वरयोर्नः ४८		ज्वरेदाहचि ५३	
विषमज्वरविशेषः ४८		सुरवसाध्यज्वरलः ५३	
विषमज्वरसामा		कष्टसाध्यज्वरलः ५३	
न्यचिकित्सा ४८		वर्षादिषुजातानां	
संततादीनांचिकि ४९		चिकित्साविशेषा	
संततादिविषय		र्षप्राधान्यं ५३	
याणांविषं ज्वचि ४९		नेषांचिकित्सा ५३	
भूतभैरवचूर्णशी		प्रतर्बगलः ५४	
नज्वरे ५०		प्रसाध्यज्वरलः ५४	
धूपलेपनेतेलानि ५०		गंभीरस्यलतः ५४	
जीर्णज्वराधिकारः ५१		सामान्यज्वरेक	
जीर्णज्वरसामान्यलः ५१		रुम्हूनशोथसु	
वातवलासकज्वर		खसाध्यत्वादि ५४	
विशेषलक्षणं ५१		अरिष्टलतः ५४	
जीर्णज्वरससामा		विषमज्वरादि ५४	
न्यचिकित्सा ५१		इतिज्वराधिकारः	
वातवलासचिकि ५१		प्रतीसारधि ५५	
उर्जलमतिज्वरचि ५२		कारः	
साध्यज्वरलः ५२		प्रतीसारनिदा	
ज्वरोपद्रवाः ५२		नादि ५५	
उपद्रवाणांचिकि ५२		सामान्याती	
ज्वरेष्वासचिकि ५२		सारचिकित्सा ५५	

पत्रम्	पत्रम्
नत्रामपकलन० ५५	विस्त्रुचानिदानादि० ७४
अतीसारविकि० ५६	अलसकनिदानादि० ७५
प्रामातीसारवि० ५६	विलंबिकालन० ७५
पक्कातीसारवि० ५६	अतीरोगनिवि
अतीसारविशेषा	कारादीनां विकि० ७५
रंगविकित्सा ५७	विशिष्टद्रव्याजी
गुददाहपाकयोश्चि० ५८	रुविशिष्टपाच
गुद्व्यथायां ५८	नद्रव्याणि ७८
गुदभ्रंशविकि० ५८	शतिजठराग्निविकाराः
श्लेष्माती० ६०	क्रिष्णधिकारः ८०
शोधातीसारः ६०	पांडुरोगाधि० ८१
धर्द्यतीसारः ६०	कामलासंश्राप्तिः ८२
प्रवाहिकाल	कुंभकामलात् ८२
तरणादि ६०	हृत्नीमकलन० ८३
तस्याश्चिकि० ६०	पांडुरोगविकि० ८३
प्रसाध्यातीसा	कामलाचिकि० ८३
रले ६१	हृत्नीमकविकि० ८३
अतीसारमुक्त० ६१	सामान्यतः पांडुरो
प्रतिसारिणोव	गहृत्नीमककाम
जनीयानि ६१	लाचिकि० ८३
ज्वरातीसारा	रक्तपित्ताधका ८४
धिकारः ६१	अश्लपित्ताधिका ८७
ज्वरातीसारवि० ६१	श्लेष्मपित्तल०
ग्रहणीरोगाधि	अश्लपित्तश्लेष्म
कारः ६२	पित्तयोश्चि० ८८
अश्लीधिकारः ६५	पित्तश्लेष्मवि० ८८
जठराग्निवि	राजयत्साधिकारः ८८
काराधिकारः ७३	कासाधिकारः ८८
भस्मकनिदा	हिक्काधिकारः ९०२
नादि ७३	श्वासाधिकारः १०३
अजीर्णस्यनिदा	
नादि ७३	

स्वरभेदाधिकारः १०५	पत्रम्	लुगृहनि.ल. १२३	पत्रम्
ग्रोचकाधिकारः १०६		निकास्तंभवि. १२४	
लवंगादिचूर्णम् १०७		मूकमिन्मिन	
धर्माधिकारः १०७		गद्रदानाल०	
तृप्ताधिकारः १०८		चिकि. १२४	
मूर्ध्नाधिकारः ११०		प्रलापकल.वि. १२४	
मूर्ध्नासामान्यवि. १११		रसानानल.वि. १२४	
भ्रमचिकित्सा ११२		त्वक्मृत्पताल. १२५	
तंद्रयाप्रतिनिद्रा		अर्दितनि.ल.वि. १२५	
याश्चिकि० ११२		मन्यास्तंभनि०	
मदत्पयाधिकारः ११२		ल०चि० १२५	
तत्रमद्यपानविधिः ११३		वाहुशोथल.वि. १२५	
मद्यगुणः ११३		अपवाहुकल. १२५	
मदलक्षणं ११३		विष्वाचील०चि. १२६	
मदत्रैविध्यं ११४		अर्द्धवातल.वि. १२६	
पित्तोत्पत्त्यलक्ष. ११४		आध्मानल.वि. १२६	
धरमदल० ११५		प्रत्याध्मानल.वि. १२७	
पानाजीर्णल. ११५		वाताहीलाल. १२७	
पानविभ्रमल. ११५		प्रत्यहीलाल १२७	
पानात्पयादी		तूनीलक्षणवि. १२७	
नाचिकित्सा ११५		प्रतितूनील.वि. १२७	
कोद्रवादिमदवि. ११६		त्रिकमूलल.वि. १२८	
दहाधिकारः ११६		वसिवातल.वि. १२८	
उन्मादाधिकारः ११७		तत्रवहुमूत्रण	
प्रपस्मारधिकारः ११९		मूत्रनिग्रहयोः १२८	
वातव्याध्यधिकारः १२१		गृध्रसील.वि. १२८	
वातव्याधिनामानि १२३		खंजपंखोर्ल	
वातव्याधिसामान्य		ल०चि० १२८	
चिकित्सा १२३		कलायखंज	
तेषुशिरोग्रहल.वि. १२३		लक्ष.वि० १२८	
जंभालक्ष.चिकि. १२३			

सू.
५

पत्रम्
कोष्ठशीर्षकल. ११९
चिकित्से ११९
खन्नील. चि. १२०
वातकटकल. १२०
चिकि. १२०
पाददाहल. चि. १२०
पादहृषल. चि. १२०
ग्राह्यपकल. चि. १२०
अंतरायामवा १२१
ह्यायामयोले १२१
चिकित्से १२१
धनुःसंभल. १२१
कुडाल. चि. १२१
अप्रपतंत्रकल. १२१
चिकि. १२१
अप्रपतानक १२१
ल. चिकि. १२१
पदाघातल. १२२
चिकित्से १२२
सर्वांगवातल. १२२
चिकित्से १२२
स्याननामल १२२
तरणवातव्या १२२
धिल. चिकि. १२२
हेतुविशेषेण १२३
वातव्याधिविशेषः १२३
रसादिधातुगत १२३
वातल. चिकि. १२३
स्यानविशेषेण १२३
वातव्याधिवि १२३
शेषः १२३
कोष्ठगतवात १२३
ल. चि.

पत्रम्
श्रामाशयगत १२४
वातल. चि. १२४
पक्षाशयगतवा १२४
तल. चि. १२४
गुदगतवातल. १२४
हृदयगतवात १२४
ल. चि. १२४
श्रोत्रादिगतवा १२४
तल. चि. १२४
शिरागतवातल. चि. १२४
स्नायुगतवातल. चि. १२४
संधिगतवातल. चि. १२४
श्रामवातव्याधिसा १२४
मान्यचिकित्सा १२४
अरुस्तंभाधिकारः १२४
श्रामवाताधिका. १२४
पित्तव्याध्यधिका. १२४
पित्तामयनामानि १२४
पित्तामयसामान्य १२४
चिकित्सा १२४
श्लेष्मव्याध्यधिका १२४
श्लेष्मव्याधिनामानि १२४
श्लेष्मव्याधिसामा १२४
न्यचिकित्सा १२४
वातरक्ताधिकारः १२४
मूलाधिकारः १२४
इतिमूलनपरिण १२४
ममूलनजरपित्ता १२४
धिकारः १२४
उदावर्त्ताधिका. १२४
उदावर्त्तल. १२४

पत्रम्
 आनाहल्लत. १६१
 उदावर्तनांवि. १६१
 आनाहवि. १६२
 गुल्माधिकारः १६२
 जीहाधिकारः १६४
 यकृन्निदानवि
 किंसे १६५
 हृद्रोगाधिका. १६५
 मूत्रकृष्णाधिका १६६
 मूत्राघाताधिका १६६
 अश्वत्थीरोगा
 धिकारः १७२
 प्रमेहाधिकारः १७६
 प्रमेहपिडकानि
 दानचिकित्से १७६
 मेदोधिकारः १८३
 दुर्गंधचिकित्सा १८५
 स्वेदचिकित्सा १८६
 काश्याधिकारः १८६
 उदराधिकारः १८७
 शोथाधिकारः १८८
 वृक्षाधिकारः १८९
 ब्रध्मचिकित्सा १९४
 गलगंडगंडमा
 लयोलेनवि. १९४
 तत्रग्रंथद्वयो
 प्रिकित्सा १९७
 स्त्रीपदाधिका १९७
 विद्रुध्याधिका १९८

पत्रम्
 व्रणाधिकारः २००
 आगंतुव्रणवि. २०३
 अग्निदाधवि. २०४
 भग्नाधिकारः २०४
 नाडीव्रणाधिका २०७
 भगंदरनि. २०८
 उपदंष्ट्राधिका. २१
 लिंगा श्रीउपक्रमः २१२
 शूकरोषाधि. २१२
 कुलिंगवृक्षार्थनैल
 कुक्षोधिकारः २१२
 कुक्षुनिदानादि २१२
 कुक्षुचिकित्सा २१२
 विशिष्टसिध्मवि. २१२
 वर्मदलस्पधि. २१२
 पामायाश्चिकित्सा २१२
 कक्षुचिकि. २२१
 द्रुचिकि. २२२
 श्रित्रस्पधि. २२२
 शीतपित्ताधिका. २२२
 शीतपित्तउदरको
 ठनिदानम् २२२
 विसर्प्याधिकारः २२२
 स्नाय्वधिकारः २२४
 स्नायुरोगनिदानं २२४
 विस्फोटाधिकारः २२४
 विस्फोटनिदानं २२४
 शीतपित्तोदरको
 ठचिकित्सा २२५
 विसर्प्याधिक. २२५
 स्नायुकाधिकि २२५

पत्रम्

पत्रम्

स.
६

विस्फोटविकि. २२६

किरंगधिकारः २२६

किरंगनिदानं २२६

या मसूरिका निदा

नपूर्वकसंप्राप्ति २२७

किरंगविकि. २२८

मसूरिकायाश्चिकि. २२८

मसूरिकाभेदस्य

शीतलायाग्रधि

कारः २२८

क्षुद्ररोगाधिकारः २२९

पलितनिदानचि. २३१

कुंदलप्रस्यनि. चि. २३१

क्षारुणकलत. २३१

क्षारुणकविकि. २३१

प्रोक्तविकाल. चि. २३२

त्रैरेवेष्टिकादिचि. २३२

पनसिकाल. चि. २३२

पाषाणगर्दभल. चि. २३२

मुखदूषिकाल. चि. २३२

न्यतलतलणं २३२

व्यंगलतलणं २३२

नीलिकालत. २३२

तेषांचिकित्सा २३२

वल्मीकल. चि. २३३

कक्षारगंधनामल. २३३

कक्षारगंधनामाग्नि

रोहिण्याश्चिकि. २३४

विदारिकाल. चि. २३४

विष्णुकुनखयोर्ल

तलणचिकित्से २३४

परिवर्तिका. २३४

परिवर्तिकाचि. २३४

अवपाटिकाल. चि. २३४

निरुद्धप्रकाशाल. चि. २३४

सन्निरुद्धगुदल. चि. २३४

वृषणकक्षूल. चि. २३५

अहिपूतनल. चि. २३५

गुदभ्रशालसक

योर्लत. चि. २३५

क्षारुणकल. चि. २३५

कपूरलत. चि. २३६

निलकालकल. २३६

जन्तुमणिलत. २३६

मसकलत. २३६

पन्निनीकंठक

ल. चि. २३६

अजगल्लिका

ल. चि. २३६

अंधालजीय

वप्रख्ययोर्ल

त. चि. २३६

विवृतल. २३६

इंद्रवृक्षाल. २३७

गर्दभिकाज्ञाल

गर्दभयोर्लत. २३७

विवृतेंद्रवृक्षगर्द

भानांचिकि. २३७

कक्षपिकाल.

चि. २३७

शर्करावृद्धस्य

ल. चि. २३७

६

त्र ३८ २३ फलं यद्वापरिधिनागुणितोयोव्या
स ५००० सस्यपादः फलमिति व्याख्याने
पीदमेव फलं यथा सवर्णितेन परिधिना १०४८२
व्यासो ७ गुणितः १२२४२३ अस्य पादश्च १२५
तुर्थोशः भाजकस्य १२५ चतुर्गुणते भाज्यस्य
चतुर्भक्ता जायत इति भाजकी चतुर्गुणीकृते
जातं १२२४२३ छेदभागाद्वर्धं तदेव अथ पृ
ष्ठजफ ५००० लं इदमेव क्षेत्रफलं चतुर्गुणं १
गोलपृष्ठजं फलं स्यात् तद्यथा क्षेत्रफलं १
३८ २३ छेदघ्नरूपे स्थिति सवर्णितं १२२४२३
३५०० दं चतुर्गुणं कार्यं भाजके चतुर्भिर्विभ
क्ते भाज्यस्य चतुर्गुणा ता जायत इति भाजकं चतु
रपवर्तितं १२५ अनेन भाजे १२२४२३ भक्ते
लब्धफलं १५३ शेषं ११७३ जातं गोलपृष्ठ
फलं १५३॥
अथ घनरुस्तफलं पृष्ठजं फलं व्यासनिघ्नं
षड्भक्तं घने फलं यथा पृष्ठजफलं छेदघ्नेति
सवर्णितं १२२४२३ व्यासेन ७ गुणितं १
१३४६८६४ १२५ द्विरिदं भाजं तदर्थं भाज
कं षड्गुणीकृतं ७५० लाघवाय भाज्यभाज १

ली.वि.
१४५

काबुभौत्रिभिरपवर्तितौ ४४८२८७ द्वेदभा
गेनलब्धं १७९ शिष्टं १४७^{२५} जातं धनफलं
१७९ यद्वा सवर्णितं पृष्ठजफलं १२२४२३
१४८७ त्रिभिरपवर्तितं ६४१४४१ सप्तभिर्गु
णितं ४४८२८७ भाजकेन १२५-त्रिभिरप
वर्तितैः षड्गु २ गुणिनेन २५--भक्तलब्धं
तदेव धनफलं ॥ अथ क्षेत्रफलानयने प्रकारं

गोलस्यातर्धनफलं १७९ करण १
सूत्रं व्यासस्य वर्गेभ १४८७ नवाग्नि
निघ्नोत्सृप्तं फलं पंच सहस्रभक्ते रुद्रा
हते शक्रहते यवास्यात्स्यूलं फलं
संव्यवहारयोग्यं ५ धनीकृत व्यास
दलं निजैकविंशं शयुगोलफलं च
नारयं ॥ ६ ॥

तरमाह व्यासस्येति व्यासस्योद्विष्टस्य क्षेत्रवि
ष्कं भमानस्य वर्गे समद्विधातात्मके भनवा १
ग्निभिः पूर्वोक्तैः ३२२७ निघ्नो गुणिते पंच
सहस्रैश्च भक्ते सूक्ष्मे क्षेत्रफलं स्यात् अथ १
वा तस्मिन्नेव व्यासवर्गे रुद्राहते एकादशभि
र्गुणिते शक्रैश्चतुर्दशभिर्भक्ते सति सस्म

ग्व्यवहारांशु रूपं स्थूलं किंचित्सांतरं फलं
 स्यात् इन्द्रवज्रा ५ प्रथमघनफलार्थप्रका
 रांतरमाह घनीकृतेति घनीकृतस्य सम
 त्रिधातविषयीकृतस्य व्यासस्य यद्दलमर्द्धं
 तन्निजः स्वीयो यराकविंशो शस्तेन यु
 क्सहितं घनं गोपालफलं स्यात् उपजात्यर्द्धं
 ॥६॥ तदेव फलं दर्शयति सूक्ष्ममिति य
 था व्यास ७ सस्य वर्गे ४२ भवाग्नि ३२२७ गु

सूक्ष्मं ३८ २३ स्थूलं ३८ ३ घनं
 १७८ ५००० करणसूत्रं ज्या
 व्यासयोगांतरघातमूलं व्यास
 सादूनोदलितः शरः स्यात् व्यासा
 क्षरोनाक्षरसंगुणाच्चमूलं द्विनि
 ध्नं भवतीह जीवा ॥७॥

ए १२२४२३ पंचसहस्र ५००० भक्ते जातं सूक्ष्मं
 फलं तदेव ३८ २३ यद्वा व्यास ७ वर्गे ४२
 रुद्र ११ गुणे ५००० ५३२ शक्र ४४ भक्ते ३
 लब्धं ३८ शिखं ७ सभाजकं सप्तपुत्रवर्तितं जा प्रा
 तं स्थूलं क्षेत्र फलं ३८ इदमेव द्वेदध्वेति सव
 र्णितं चतुर्गुणं ५४ स्थूलं गोल पृष्ठजं फलं

१३३

दलं ३४३४१

ली.वि.
१४६

तथा व्यास ७ घनस्य ३४३ निजैकविंश
भागयुतं यथा व्यासः ३४३ तलस्य हारे
ए २१ हरो गुणितः ४२ ३१ स्वांशा १ धि
केन तेन २२ भागाः ३४३ गुणिताः ७५४६
छेदभागेन लब्धं १७२ शिखं २८ उभौश १
क्राववर्तितौ ३ जातं घनफलं १७२ ॥
अथ जीवा व्यास यो जीने शरानयन ३ वि
धि माह ज्येति ज्या जीवा व्यासो विष्कं न स
यो र्योगस्य तयो रेवां तरेण घातो गुणनं तस्य
मूलं कार्ये तदून सेन मूलेन रहितो व्यासो द
लितो द्वीकृतः शरः स्यात् अथ शर व्यास
यो जीने जीवा मानयति व्यासादिति प्रथमं
शरेणो नात्पश्चाच्छरेण गुणिता च व्या
सा मूलमुदायतं च मूलं द्विनिघ्नं द्विगुणं
सद्विहृतं तद्देत्रं जीवा भवति इन्द्रवज्रावृ
त्तं ॥ ७ ॥

अथ जीवा शर यो जीने व्यासानयनोपाय
माह जीवा द्वेति जीवा या प्रवेदलं तस्य व
र्गशरभक्त युक्ते प्रथमं शरेण भक्ते सति य
त्र भ्येत तच्छरेण युक्तं कार्यमित्यर्थः एवं कृ
ते यज्जाद्येत तद्वृत्ते तद्देत्रे व्यासप्रमाणं कथय

१४६

ति इन्द्रवज्राद्धं पूर्वागतोपजात्यर्द्धेन सह संख्ये
 ये उदाहरणमवतारयति अत्रेति हेसखेय
 त्रवृत्तान्तवृत्तस्य क्षेत्रस्यातर्मध्यं दशविस्तृति
 दशहस्तमिता विस्तृतिर्यस्य तदेतादृशं भव
 ति दशकरमितो व्यास इत्यर्थः ज्यावीवाच्य
 मिता षड्दुस्समिता स्या तत्रैषु वाणेषु देत्ये

जीवाद्धवर्गेश्वरभक्तपुत्रे व्यासप्रमाणं
 प्रवदन्निवृत्ते अत्रोद्देशकः दशवि
 स्तृतिवृत्तांतर्त्यत्र ज्या षष्टिमिता सखे त
 त्रैषु वदवाणा ज्या ज्यावाणाभ्यांच वि
 स्मृतिं व्यासः लब्धावाणमितिः १० प्रथ
 वाणेज्ञाते लब्धा ज्या ६ प्रथम्यावा
 णयोर्ज्ञातयोर्लब्धा वृत्तविस्तृतिः १०॥

कः प्रष्टुः वाणा व्याससहिता ज्ञाता ज्यां वदे
 ति द्वितीयः ज्यावाणाभ्यांच ज्ञाताभ्यां विस्तृतिं
 व्यासंवदेति तृतीयः अनुष्टुप् ८ तथैव व्या
 सपुरःसरं प्रदर्शयति लब्धेति अत्र किल
 ज्या ६ व्यास १० योगो १६ नयो रेवांतरा ४
 गुणितो ६४ मूल ८ मनोनो नितो व्यासो २॥

७३

ली-नि.
१४७

दलितः । शरीरलब्धः एवंलब्धः एवंव्यासवा
 णं वगमं ज्ञानयनं यथा व्यासा १-च्छरो १ ना
 २ छर १ संगुणाच्च २ मूलं ३ विनिघ्नं धल
 ध्याज्या प्रथम्याचापज्ञानाद्यासंज्ञानीयते
 जीवा ६ र्द्ध ३ वर्गः २ शर १ भक्त २ युक्तो १
 ज्ञानो व्यासः ॥ प्रथमवृत्तक्षेत्रे व्यासज्ञानाश्च
 सादिभुजज्ञानोपायमाह त्रीति वृत्तव्यासे उ
 प्रथमवृत्तक्षेत्रे व्यासेन च सादिभुजज्ञाना
 नार्थं सूत्रं त्रिद्व्यंकाग्निनभश्च द्वे १-३२
 २३ स्त्रिवाणाष्टयुगाष्टभिः ८४८५३वे
 दग्निं पंचखाश्वैश्च ७-५३४ खखा
 भ्राभूरसैः ६-००० क्रमात् ॥ २ ॥ वाणे
 पुनखवाणैश्च ५२-५५ द्विद्विनंदेषु
 सागरैः ४५२२२ कुरामदशवेदैश्च
 ४१-३१ वृत्तव्यासे समाहते १-खखा
 भ्राभार्क १२-००० संभक्तैलभ्यंते क्रम
 शोभुजाः वृत्तांतस्त्र्यस्रपूर्वाणां नवा
 स्त्रांते पृथक् पृथक् ॥ उदाहरति सरु
 स्रद्वितयं व्यासं यद्वृत्तं तस्य मध्यतः १
 सममस्रादिकानां मे भुजान्वदपृथक् १
 द्विष्टवर्तुलक्षेत्रे विष्णुं मे त्रिद्व्यंकाग्निनभश्च

१४७

द्वादिभिर्गुणकैः सप्ताहते गुणिते खरवाभ्राभ्रा
 कै १२---- विंशसहस्रांतरलक्षेण संभक्तैः स
 तिक्रमेण वृत्तांतर्गताभ्रात्रिकोणादिनवकोणां
 तक्षेत्राणां पृथक् पृथक् भुजालम्बंते ॥८॥
 जानुदाहरति सहस्रेति सहस्रद्वितयं व्यासो
 विस्तारो यत्र तदेतादृशं पृथक् त्वर्तुलक्षेत्रं
 तस्य मध्यतः समं च स्यादिनवास्त्रांतक्षेत्रा
 णां पृथक् पृथक् भुजान्वद ॥ अनुष्टुभांचतुष्ट
 यी २॥ १॥ १२ तानेव भुजान्दर्शयति व्या
 स इति तावच्च स्रभुजानयनं व्यासः २-- त्रि
 ष्ठांकाग्निनभश्चंद्र १-३२२३ गुणितः ३-७
 ८४६--- खरवाभ्राभ्राक १२---- संभक्तो
 लब्धं फलं १७३२ शिष्टं ६--- भाजकं १२....
 च षट्सहस्रायवर्तितं ३- जातं च स्रभुजमा
 नं १७३२ यद्वालाघवाय भाज्यं २--- भाजकं
 च २ १२---- सहस्रद्वितयेनायवर्तितं जा
 तं भाज्यं १ भाजकं ६- च पुनर्गुणकं १-३२२३
 भाजकं च त्रिभिष्यवर्तितं जातं गुणकं ३४६४१
 भाजकं च २- ततो भाज्यं १ व्यासरूपं गुणकं गु

ली.वि.
१४८

गितं ३४६४१ भाजकभक्तलक्ष्यं फलं १७३३
 शिष्यं १२ एवं व्यासे २००० त्रिवाण्ययुगायमि
 ८४५३ गुणिते १६२७०६००० भाजक १२०००
 भक्तलक्ष्यं फलं १४१४ शिष्यं २६००० सभाज
 कंदिसहस्रापवर्तितं १३ जातं चतुरस्रभुज
 जमानं १४१४ तथा ६ व्यासे २००० वेदा १
 ग्रिपंच १३ स्वर्गेष्व ७०५३४ गुणिते १४
 १०६८००० भाजकेन तेनैव १२००० भक्तल
 क्ष्यं ११७५ शिष्यं ६८०० सभाजकंचतुःसह
 स्रापवर्तितं १७ जातं पंचास्रभुजमानं १
 ११७५ तथा ३ व्यासे २००० खरवाभ्राभ्ररसै
 ३०६००० गुणिते १२०००००० भाजकेन

व्यासः २००० लक्ष्यं अस्त्रेभुजमानं
 १७३२ चतुरस्रे १४१४ पंचासे ११७५
 २० षडसे १००० १३ सप्तसे ३४
 ८६७ प्रष्टसे ७५५ नवासे ६८३९
 १३ दशसे २२३ द्वात्रिंशसे १७३
 विमिष व्यासे ६० म्यो न्याः ३० वि
 जीवाः सिध्यंति तागो लोत्पत्तावक्ष्ये ॥

भक्तलक्ष्यं षडस्रभुजमानं १००० तथा व्यासे २०००

वाणेषु नखवाणेष्व ५२-५५ गुणिते १-४११----
 भाजकभक्तैलब्धं फलं ८६७ शिष्टं ७----
 भाजकं च सहस्रदशकापवर्तितं जातं सप्ता
 प्रभुजमानं ८६७ एवं व्यासे २--- द्विद्विनंदे
 सुसागरै ४५ (१२) २२२ गुणिते २१८४४---
 भाजकभक्तैलब्धं फलं ७६५ शिष्टं ४४---
 सभाजकं सहस्रद्विकापवर्तितं २२ यद्वाचनुः
 सहस्रापवर्तितं ११ जातमष्टास्रं ६५ प्रभुजमानं
 ७६५ तथा व्यासे १--- कुरामदशवेदै ४१-३१
 ३- गुणिते ८२-६२--- भाजकभक्ते ६८३
 फलं लब्धं शिष्टं १-२--- सभाजकं षट्स
 हस्रापवर्तितं १७ जातं नवास्रभुजमानं
 ६८३ किंचैवमिति ताश्च जीवाः सिद्धांते भू
 गोः लेज्यासाधने वक्ष्येकप्रयिष्यामीतीह त
 दुपेक्षाकृतेत्यर्थः ॥

अथ लघुप्रक्रियया जीवासाधनार्थं सूत्रमाह
 चापोनेति पूर्वव्यासं शराभ्यां जीवाज्ञानमुक्तं
 व्यासाच्छरोनादिति इह तु व्यासचापाभ्यां जी
 वाज्ञानमुच्यते इति विशेषः उद्दिष्टव्यासात्ता
 वद्व्यासे भनं दग्निहृत इत्युक्तप्रकारेण परि

ली-वि-
१४८

धिरानेयः उनउदिष्टेनचावेनप्रथममूनः प
श्चान्निघ्नो गुणितः सपरिधिः कार्यः तादृशः
सः प्रथमाहूयः प्रथमसंज्ञः स्यात् उनस्त
स्यैवपरिधेर्वर्गस्यचतुर्थभागः यंचाहतः यं
चगुणः कार्यः सचाद्येन प्रथमाहूयेनोनितो
भाजकः स्यात्प्यस्तेनभाजकेनचतुर्थ्यश्चतुर्गु
प्रथमस्यूलजीवाज्ञानंलघुप्रक्रिययाह
चापोननिघ्नपरिधिः प्रथमाहूयः स्या
त्यंचाहतः परिधिर्वर्गचतुर्थभागः प्रा
द्योनितेनखलुतेनभजेचतुर्थ्यव्यासाह
तं प्रथममाप्तमिहज्यकास्यात् १३ उदा
हरणं प्रष्टादशांशेनवतेः समानमे
कादिनिघ्नेनचयत्रचापं पृथक्पृथक्
कतत्रवदाशुजीवांस्वाकर्मितं व्यासद
लंचयत्र ॥ १४ ॥

एतोयोव्यासस्तेनाहतं गुणितं प्रथमं प्रथमाहू
यंविभजेत् एवंभागेदत्तेप्राप्तंलघुमिहोदि
ष्टस्थलेज्यकाजीवास्यात् वसंततिलका १३
उदाहरणमाहाष्टादशांशेनेति यन्नक्षत्रेण
कादिनिघ्नेनप्रत्येकमेकादिनवांतगुणेनवृतेः

१४८

परिधेरष्टादशंशेन समानं सदृश परिमाणं
चापं धनुः स्यात् यत्र च व्यासदलं स्वाकैर्वि
शोत्तरहस्तशतकेन मितं स्यात् तद्विगुणं
चत्वारिंशदुत्तरशतद्वयं व्यास इत्यर्थः त
त्र क्षेत्रे पृथक् रचापभेदेन भिन्ना जीवा गा
शुशीघ्रं वद उ यजातिः ॥ १४ ॥ तन्म्यासंद

व्यासः २४- अत्र किल परिधिः ७५४
अस्याष्टादशंशेन ७५४ पृथग्पृथ
गेकादिगुणितेन तु ल्ये धनुषिक
ल्पिते म्यासाध्याः अथवात्र मुखार्थं
परिधिरष्टादशंशेन परिधिं धनू
षिचापवर्त्य म्याः साध्यंते तथापि
ता एव भवेति अथ वर्तिते म्यासः प
रिधिः १८ चापानि च १ २ ३ ४ ५ ६
७ ८ ९ १० यद्योक्त करणानि लब्धा
नि म्यामानानि ४२ ८२ १२२ १५४
२०८ २२६ २३६ २४० एवमन्य
स्मिन्नपि व्यासे ॥ ८ ॥

शेषति व्यास इति व्यासातावत्परिधिरानी
यते यथा व्यासः २४- भनं दाम्गिरुतः २४२
४८- खवाणसूर्य १२५- भक्तः लब्धं ७५३

ली. वि. शिष्टं १२३ - जातं सूक्ष्मं परिधिमानं ७५३ ।
 १५. अस्य १२५. व्यवहाराय किं चिदंतरं १२३ ।
 मयेक्ष्य परिधि गीह्यः ७५४ तथैव स्पूल परि
 धिरानीयते यथा व्यासः २४ द्वाविंशति गुणः
 ५२८ - सप्तभक्तेलब्धं परिधिमानं ७५४ अ
 स्थाष्टादशांशः ४१ शिष्टं १६ सभाजकं द्विका
 पवर्तितं जातः सूक्ष्माष्टादशांशः ४१ व्यवहा
 राय स्पूलः सग्राह्यः ४२ अथमेकगुणो ४२
 जातश्चापोस्माज्ज्ञानयनं परिधि ७५४ ।
 आधेन ४२२ हित ७१२ आधपगुणो २२२ -
 ४ जा ५ तः प्रथमः पुनः परिधि ७५४
 रस्यवर्गे ५६८ ५१६ स्यचतुर्धांशः १४२ १२२
 पंचगुणः ७१ - ६४५ प्रथमेन २२२ - ४
 हीनो जातो भाजकः ६८ - ७४१ अस्य व्या
 स २४ अतर्गुण २६ - सेन प्रथमो २२
 २ - ४ गुणिनो जातो भाज्य २८ ७ - ७८४ -
 सास्मिन्भाजकेन ६८ - ७४१ भक्तेलब्धा
 जीवा ४२ शेषस्य ११६ ७१८ विद्यमानत्वाद
 स्याः किंचित्सांतरताज्ञेया एवं परिध्यष्टाद

शांशो ४२ द्विगुणो ८४ जातश्चापस्तेन परिधि
 ७५४ रूनो ६७- गुणितश्च ५६२८- जा
 तोयं प्रथमाहूयः अनेन पूर्वानीत पंचाहत
 परिधि वर्गचतुर्थभाग ७१-६४५ अमितो
 जातो ६५४३६५ भाजकः प्रथमं चतुर्गुण
 व्यास ६९- गुणो ५४-२८८- भाज्यं भा
 गान्नव्याज्या ८२ स्थूलता स्थिषं ३७-८७-
 त्यक्तं एवमग्रेपि अथ परिध्या दशभा
 ग ४२ त्रिगुणो १२६ जातश्चापस्तेन परि
 धि ७५४ रूनो ६२८ गुणितश्च ७२१२८
 जातः प्रथमसंज्ञः पंचाहत परिधि वर्गचतु
 र्थभागः ७१-६४५ प्रथमहीनो ६३१५१७
 भाजकः चतुर्गुणव्यास ९६- हत प्रथमो
 ७२१२८ जातो ७५९६२८८- भाज्यः भा
 गैर्नलव्याजीवा १२- अथ परिध्या दशभा
 ग ४२ चतुर्गुणो १६८ जातं धनस्तेन प
 रिधि रूनो ५८६ गुणितश्च ९८४४८ जा
 तोयं प्रथमाहूयौनेन हीनः पंचाहत परि
 धि वर्गचतुर्थो ७१-६४५ जातो ६१२१९७
 भाजकः चतुर्थव्यास ९६- गुणित प्रथमो

ली. वि.
१५१

२८४४८ जातो २४५१-८-भाज्यः स्थू
लालध्याज्या १५४ अथपरिध्यष्टादश
शः ४२ पंचगुणो २१-जातश्चापोनेन प
रिधिरूथो ५४४ गुणितश्च ११४२४-जा
तोयंप्रथमः अनेन पंचघ्नपरिधिवर्गितुर्यो
शक्रुनितो जातो ५२६४-५ भाजकः चतुर्घ्न
व्यासाहृत प्रथमो भाज्यः १-२६७-४-भा
गात्रध्याज्या १८४ अथपरिध्यष्टादशभा
गः ४२ षड्गुण २५२ अश्चापोनेन परिधि १
७५४ रूथो ५-२ गुणितश्च १२६५-४ जा
तः प्रथमोनेन पंचाहृत परिधिवर्गितुर्यो
शक्रुनितो जातो ५८४१४१ भाजकः चतुर्गु
णव्यासगुण प्रथमो १२१४४३८४-भा
ज्यस्तद्भागात्रध्याज्या २-८॥

४२	८४	१२६	१६८	११०	२५२	२२४	३३६	३७५	चापाः
४२	८२	१२०	१५४	१८४	२०८	२२६	२३६	२४०	ज्याः

अथपरिध्यष्टादशशः ४२ सप्तगुणः २२४
चापस्तेन परिधि ७५४ रूथो ४६-गुणित
श्च १३५२४-जातः प्रथमोनेन पंचाहृत प

१५१

रिधि वर्ग तुरीयांश ऊनितो जातो भाजकः ५७५
 ४-५ चतुर्गुण व्यासा हत प्रथमो भाजः १२९८
 ३-४- भागाद्त्रया ज्या २२६ अथ ४२ प्रथम
 गुण ३३६ आ पस्तदा प्रथमः १४-४४८ भा
 जकः ५७-११९७ भाजः १३४८२-८- भा
 गाद्त्रया ज्या २४- आसं जीवानां सोतरत
 या स्थूल त्वं बोध्यं अथात्र संग्रहार्थं चक्रं
 व्यासः २४- परिधिः ७५४ अथ वा प
 रिधि चापौ ७५४ ४२ द्वाचत्वारिंशता प
 वर्तितौ १८ १ जातो ततः परिधि १८ आ
 यो १ नः १७ चापगुणः १७ जातः प्रथमो
 नेन परिधि १८ वर्ग ३२४ चतुर्थीशः ८१
 पंचगुण ४-५ ऊनितो ३८८ जातो भाजकः
 चतुर्गुण व्यास २६ हतः प्रथमो १७ जातो
 १६३२- भाजः भागाद्त्रया स्थूला किंचि
 देतरवती ज्या ४२ एवं परिधि १८ आयेन
 २२ रहित १६ आ पगुणः ३२ प्रथमस्त दूनः
 पंचाहत परिधि वर्ग चतुर्थ भागो ४-५ जा
 तो हरः ३७ ३ चतुर्गुण व्यास हत प्रथम ३-
 ७२- भाजो भागेन लब्धा ज्या ८२ एवं चापः

लीवि-
१५२

३ प्रथमः ४५ भाजको ३६ भाज्यः ४३२०० ॥
जीवा १२ पुनश्चापः ४ प्रथमः ५६ भाज
कः ३४२ भाज्यः ५३७६ लब्धा जीवा १५४
अथ चापः प्रथमः ६५ भाजकः ३४ भा
ज्यः ६२४ जीवः १८४ अथ चापः ६ प्र
थमः ७२ भाजकः ३३३ भाज्यः ६२१२ जी
वा २८ अथ चापः ७ प्रथमः ७७ भाजकः
३२८ भाज्यः ७३२२ भागलब्धा ज्या २२६
अथ चापः ८ प्रथमः ८ भाजकः ३२५
भाज्यः ७६८ ज्या २३६ अथ चापः ९ प्र
थमः ८१ भाजकः ३२४ भाज्यः ७७७६
लब्धा जीवा २४ ॥ अथ ज्या परिधिभ्यां
धनुरानयनाय सूत्रयति व्यासाधीति
परिधेर्वर्गैर्जीवांश्चिपंचगुणितो जीवास्या
तस्याऽप्यधिश्वतुर्यो भागस्तेन पुनः पंचभि
श्च गुणितो भाज्यः व्यासस्याधिभिश्चतु
र्भिर्घातो गुणने तेन तदुत्पन्नो केन चतुर्गु
णव्यासेनेति यावत् युता मिलिता यामौ
विका ज्या तथा भाजक या ठि भक्तः कार्यः त

तेलब्धेनेनिताद्रहितात्परिधिर्वर्गचतुर्थभा
गादाप्तेलब्धेपदेमूलेवृत्तिः परिधिसास्य
दलादर्द्धात्पतितेशोधि ते सति षष्ठ्येतत्
धनुः स्यात् वसंततिलकं ॥१५॥ उदाहरणं
विदिता इति हेगाणितिकगणितशास्त्रजध

करणसूत्रं व्यासाधिघातयुतमौर्वि
कयाविभक्तौजीवाधिपंचगुणितः
परिधेस्तुवर्गः लब्धोनितात्परिधि
वर्गचतुर्थभागादाप्तेपदेवृत्तिदला
त्पतितेधनुः स्यात् १५ उदाहरणं
विदिता इहयेगुणास्ततोवदतेषाम
धुनाधनुर्मिति यदि ते स्तिधनुर्गुण
क्रियागणिते गणितेकातिनैपुणं ॥१६॥

उवाचापानां गुणानां जीवानां च या क्रिया कर
णं तदर्थं यद्गुणितं तत्र यदि ते तवातिनैपु
णं भूरिकौशलमस्ति तदेह समन्तरश्चो
के गुणाः प्रत्येचाविदितास्ततस्तेभ्यो गुणे
भ्यो धुना तेषां गुणं संबन्धीन्यानि धनूषि
तेषामिति परिमाणं वदतावती यस्य जीवा

ली. वि.
१५३

तदनुः स्यात्कि यद्वद॥ वैतालीयं ॥ १६॥
 तद्येव न्यस्यदर्शयति न्यासइति अत्र व्या
 सः २४ परिधिः ७५४ परिधिवर्गः ५६
 ८५१६ जीवांघ्रिपंचगुणितः कार्यः जीवा
 ४२ तदंघ्रि ३१ स्तेनगुणितः ५२६२४१८
 पुनः पंचगुणः २२८४७०२ - जातोभाज्यः
 व्यासश्चतुर्गुण २६ स्तेनसौवी ४२ पुता १०२
 जातोभाजकः तेन भाजेन भक्तैलब्धं २२७५७१
 तेन परिधिवर्गस्य ५६८५१६ चतुर्थीशः
 १४२१२२ ऊनित ११२३४२ सस्मात्त्रयं पदं
 ३३५ परिधि ७५४ दला ३७७ क्षोदितं
 ४२ जातधनुः एव मन्वाभ्योपि जीवाभ्यः
 स्वस्वधनुर्मितिरानेयाविस्तारमिषेहापर
 म्यते यद्वालाघवाय स एव द्वाचत्वारिंशता
 पवर्तितः परिधि १८ रस्यवर्गः ३२४ जीवा
 ४२ तुर्यीशेन ३१ प्रंशाहति श्रेष्ठवधे
 न भक्तैति गुणितः ६८०४ छेदभागेन जा
 तः ३४०२ पुनः पंचगुणो १७०१ - जातो
 भाज्यः व्यासाधिघात २६ पुनर्माव्या

१००२ भाजकयाभक्तः १-७ लब्धेनानेनपरि
 धि १८ वर्ग ३२० चतुर्थभाग ८१ अनितः
 ६४ तस्मादाप्तं पदं ८ परिध्व दी ९ स्त्रो ॥
 धिते १ जातं धनुरिदं परिध्व पवर्तनां केन
 गुणितं ४२ जातं स्पष्टं धनुर्मीनं एवं जीवा
 ८२ तदंघ्रिणा ४१ परिधि वर्ग ३२४ गु
 णितः १३२८४ छेदभक्तः ६६४२ पुनः पं
 चगुणः ३३२१ जातो भाज्यः मौर्वी ८२ च
 तुर्गुणव्यास २६ युता १-४२ भाजकातया
 भाज्यभक्तौ लब्धं ३२ पुनः परिधि वर्ग च
 तुर्थभागाः ८१ दूनि ४२ तदाप्तं पदं ७ प
 रिधि दला ९ स्त्रो धिते २ जातं धनुः परि
 ध्व पवर्तनां केन गुणितं जातं ८४ एवं जी
 वा १२ तदंघ्रिणा ३ परिधि वर्ग ३२४ गु
 णितः २७२ पंचाहतः ४८६ जातो भाज्यः
 मौर्वी १२ चतुर्गुणव्यास २६ युता १-८ भा
 जकातया छेदाद्वर्धं ४५ पुनः परिधि व
 र्गचतुर्थभागा ८१ दूनिता ३६ दाप्तं मूलं ६

ली.वि.
१५४

वृत्तिदला २ त्पत्तितं ३ द्विचत्वारिंशतागुणि
तं १२६ धनुः अथजीवा १५४ तदंघ्रिणा
७७ परिधि वर्गो ३२४ हतः २४२४८ छेद
भक्तः १२४७४ पुनः पंचरुतः ६२३७
जातं भाज्यं मौर्वी १५४ चतुर्गुण व्यास २६
युता ११४ भाजिकालव्यं ५६ अनेन परि
धिदला त्पत्तितं ४ द्विचत्वारिंशताहतं १६८
जातं धनुः एवंजीवा १८४ तदंघ्रिणा ४६
परिधि वर्गो गुणितः १४२-४ पंचरुतः १
७४५२-जातो भाज्यः मौर्वी १८४ चतुर्गु
व्यास १२६ युता ११४४ भाजिकालव्यं ६५ अ
नेन परिधि वर्ग तु योश ८१ ऊनितः १६२ अ
स्य मूलं ४ परिध्यर्ध २६ छेदं ५ द्वाचत्वा
रिंशतागुणितं २१ धनुः एवंजीवा २०८
तदंघ्रिणा २१३ परिधि १८ वर्गो ३२४ गुणि
तः ३६८४८ पंचघ्नः ८४२४ भाज्यः मौ
र्वी २०८ चतुर्गुण व्यास २६ युतया ११६८ भा
जकया विभक्तौ लव्यं ७२ तेन परिधि वर्ग
चतुर्थभागः ८१ ऊनितः २ तन्मूलं ३ वृत्ति

१५४

दला ९ त्याति तं ६ द्वाचत्वारिंशतागुणितं २५२
 जातं धनुर्मानं एवं जीवा २२६ तदंघ्रिणा ११३
 परिधि १८ वर्गो ३२४ गुणितः ३६६१२ छेद
 भक्तः १८३-६ पंचगुणितः २१५३- जातो
 भाजः सौख्य २२६ चतुर्गुण व्यास २६ युत
 या ११८६ भाजकया भागाद्वर्धं ७७ अनेन
 वृत्तिकृति तुर्यांश ८१ ऊनो ४ स्य मूलं २४
 तिदला ९ त्याति तमपवर्तन ४२ गुणितं
 २९४ धनुर्जातं एवं जीवा २३६ तदंघ्रिणा
 ५२ परिधि वर्गो ३२४ गुणितः १२११६ पंच
 गुणः २५५८- जीवया २३६ चतुर्ध्व व्यास
 २६ युतया ११८६ भाजकया भागाद्वर्धं ७२
 तेन परिधि वर्ग तुरीयांश ८१ ऊनो २ स्य मू
 लाभावा मूलमिवाद्धं १ वृत्तिदला त्याति
 तं ८ द्वाचत्वारिंशद्गुणितं २३६ धनुः जी
 वा २४- तदंघ्रिणा ६- गुणितः परिधि व
 र्गः १८४४- पंचगुणः २७२- भाजः सौ
 ख्य २४- चतुर्ध्व व्यास युतया १२- भक्तः
 लब्धं ८१ अनेन परिधि वर्ग तुरीयांश ८१
 ऊनः जातं - वृत्तिदलमेव धनुः ९ द्वाच
 त्वारिंशद्धतं ३७८ धनुर्मानं स्य जातं १

ली-वि-
१५५

इतिलीलावतीविलासेक्षेत्रव्यवहारः॥

४२	८२	१२	१५	१८	२२	२५	२८	३१	जीवः	एवंक्षे
४२	८४	१२६	१६८	२१०	२५२	२९४	३३६	३७८	चापाः	त्रयव

रूप्यखातव्यवहारं निरूपयितुं प्रतिजानीते
ते अथेति खातेन हस्तसंख्यानयनाय
सूत्रमाह गणयित्वेति बहुषु प्रथमद्वित्र्या
दिषु द्विष्वेष्टुस्थानेषु विस्तारं महान्तमल्पं च
अथ खातव्यवहारे करणसूत्रं गण
यित्वा विस्तारं बहुषु स्थानेषु तद्वति
भाज्या स्थानकमित्या सममितिरेवं
दैर्घ्यचवेधे च ॥१॥

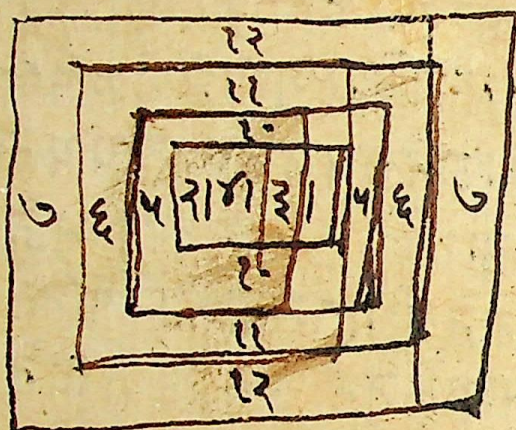
गणयित्वा तद्वति सेषां विस्ताराणां युतिर्योगः
कार्यः सा च स्थानकमित्या यावतां स्थाना
नां विस्तारामेहिता सेषां द्वित्र्यादिसंख्य
या भाज्या हार्द्या यद्वन्भ्येत सा सममितिः क
थ्यते एवं दैर्घ्येऽपि वेधे च सममितिः कार्या
प्रतिस्थानं दैर्घ्यं वेधं च गणयित्वा तद्वतिः
स्थानकसंख्यया भाज्या लब्धा दैर्घ्यवेधयोः
सममितिः एव मानीत सममितिः त्रिके खात
तरचगाविधाय तुल्यकरो भुजकोटिघातेन

१५५

विषमकर्णेच्चातुल्यकर्णमिहतिर्द्विनिधौ युक्ता
 प्रकारेणानीलं क्षेत्रफलं वेधगुणं वेधसममि
 तिसंख्यया गुणितं स्वातेचनरुहस्त रूपफल
 संख्यास्यात् साक्षीयो । उदाहरति भुजे
 ति हेसखे यत्र स्वातेत्रीणि स्थानानि संतिते
 षु क्रमाद्भुजवक्रतया हेतुना दश शार्कयो नै
 मितं देर्घ्यं वर्तते प्रथमे स्थाने दश द्वितीये ए
 कादश तृतीये द्वादश हस्ता देर्घ्यमित्यर्थः त
 क्षेत्रफलं वेधगुणं स्वातेचनरुहस्त सं
 ख्यं स्यात् उदा० भुजवक्रतयोर्देर्घ्यं
 दश शार्ककरैर्मितं त्रिषु स्थानेषु ष
 ट्पंच सप्त हस्ता च विस्मृतिः २ यस्य
 स्वातस्य वेधोऽपि द्विचतुःस्त्रिभितः स
 खे तत्र स्वाते कियंतः स्युर्ध्वं न हस्ताः
 प्रचक्षमे ॥ ३ ॥ =

याक्रमेण पंचषट्सप्त हस्ता विस्मृतिर्विस्ता
 रोस्ति एवं यस्य स्वातस्य द्विचतुस्त्रि हस्ता
 प्रमितो वेधोऽप्यस्ति तत्र स्वाते घन हस्ताः कि
 यंतः स्युर्ध्वं मे प्रचक्षन् अनुष्ठुभो ३ अत्र
 किल स्याद्विनिर्देशो विस्तारः ॥ ५ ॥ ५ ॥

ली. वि.
१५६

सामितोगणितस्त
द्यतिः १८ स्थान
कमित्या ३ भक्ता
लब्धा विस्तारसम
मितिः ६ एवं गणि
तं दैर्घ्यं १-११११२१

तद्यतिः ३३ स्थानक ३ मित्या भक्ता ११ लब्धा
दैर्घ्यसममितिः तया तथा गणितो वेधः २।
४।३। तद्योगोपि २ स्थानक ३ मित्या भक्ता
लब्धा वेधसममिति ३ अथ सममिति त्रि
कोण रवातरचना
स्य समदिभुजत ६ ३ ६ ११ अथ क्षेत्र
णितेन भुज ११ कोट्यो ६ चात जं फलं ६६ वे
धेन गुणिते १२८ जातं घन हस्त संख्यामानं
॥ अथ कृपादि फलं सूची रवात फलं चानेतुमा
ह मुखखेति मुखजं वाण्यादि मुखगताया
मविस्ताररूप भुजकोटिघात जं फलं तल
जं तलगत भुजकोटिघात संभवं फलं फलं
तथा तद्यतिं जत यो मुख तलयो युति विस्तार
स्य विस्तारेण दैर्घ्यस्य दैर्घ्येण योगस्तद्वा

तथात्रपु सीसंचवामरचैवमष्टौलोहानिचक्षते सर्वचतैजसंलोहविकारस्त्वं
पिशः^{काल}कुशा^{कच} क्षारः^३काचैषचपलो^{पारा}रसः^४सूतश्च^५पारदे^६ गवत्तमाहिषं^७शृंगं^८प्रभ्रकं
गिरिजामले^३ स्रोतो^४गजनं^५चसौवीरं^६कापोतं^७जनयामुने^८ तुल्यं^९जनं^{१०}शिखिग्रावं^{११}वितुन्नकम्
यरके^{१२} कर्परी^{१३}दार्बिका^{१४}कायोद्भवंतुल्यं^{१५} रसांजनं^{१६} रसगर्भं^{१७}तार्क्ष्यं^{१८}शैलं^{१९}गंधाश्मनितुगं
धिकः^{२०} सौगंधिकं^{२१}चचक्षुषा^{२२}कुलात्म्यै^{२३}चकुल्लिका^{२४} शतिपुष्पं^{२५}पुष्पकं^{२६}चपौष्पकं^{२७}
कुसुमंजनं^{२८} पिंजरं^{२९}पीतनेता^{३०}लं^{३१}मालं^{३२}चहिरितालकं^{३३} गैरेयं^{३४}मर्ष्यं^{३५}गिरिजमश्मजं^{३६}चशि

७८

लाजतु^१ वो^२त्तगंधरसप्राणविं^३गोसरसाः^४समाः
^{सिद्ध} गसंभवः^२ नागसीसकयोगे^३एवधु^४शित्रपु^५विष्टटं
 लोत्तरं^१ स्या^२कुसु^३भं वद्विशिखं^४मह^५रजन^६निर्त्य^७पि
 मनि^१ मधु^२सौ^३द्रं मा^४सिकादि^५मधु^६लि^७ष्टं च^८सि^९ल्लकं^{१०}
 जिहिका^१ नैपा^२लीकुनटा^३गोली^४यव^५स्तारो^६यगजः^७
 खवर्चकः^१ सौवर्चलं^२ स्या^३द्रुचकं^४त्वकू^५रीशवं^६शरो^७चना^८

पिंडी^१शै^२ष्टिक^३फः^४फेन^५सिं^६हू^७ना
 रंगवं^१गै^२व्य^३थ^४विचु^५सू^६नो^७ष्टकम
 मे^१वकं^२वल^३ज^४रु^५युः^६श^७शो^८सी^९श^{१०}शो
 मनः^१शित्वा^२मनो^३गु^४सा^५मनो^६ह्ना^७नाग
 पा^१को^२थ^३सर्जि^४का^५स्तारः^६का^७पोतः^८स्त
 शि^१गु^२जं^३मे^४त^५म^६रि^७चै^८मो^९रटं^{१०}मू^{११}जमे^{१२}

आ के सा खी ल त ह्र म त त्सा धु का रि वु . ज ल्प मि ना कु द ह ए व वृ डः . स ना शं स मि द डः . भ्रा त्र भा स धु वि
 धु तो र्जि प त्ता ग्रा व ल वः . रा नो पः . वृ षोः . कि प्र व चि प्र वृ षाः . य त ल क ट पु त्ता श्री रा म् ! दी र्घोः . स म्प्र सा
 र रा त्र . दा म्नी श स र य य त ल त द सि सि च मि त्प त द श ना नः . कर णो . पु न्ने' ति त्त्र त था सि स्त र क से वृ च . इ ए न
 अ र्ति ल्प धु स र व न स र च र इ त्रः . पु वः सं ता या म् . कृ वा पा जि मि त्वा दि सा ध्य प्र म्पः . इ ए' इ ए न द यो व ड
 ले म् . त म् न ए व नो क्रि या यां क्रि या यो या म् . कृ ल स म य वे ल्ता स्तु त म् न . भा वे र्ध न' पा कः . अ
 क र्त्त र च का श र के स ता या म् . ध जि च भा व कर ण योः . नि वा स चि ति श री रो प स मा धा ने वा दि प्र कः .
 ए र च . त्र दो र्प . ध न र्थे क वि धा न न् . प्र म्पः . छि तः किः . के र्म म् नि त्प म् . छि तोः . य क् . य त या च य त
 पि च्छ प्र वृ र तो न ड . स्व पो न ड . प्र म्प र्गो धोः किः . त्र यां म् वे कि न् . त्र च्छा दि म्पः कि नि षा व र्त्त म् .
 इ ति कृ ति त्ति स ति हे ति की र्त्त य म् . इ वृ . अः त्र य या त्र . ग डो म्प ह लः . ए प स म्प्र यो यु च . न उं स के
 भा वे कः . ए वृ च . पुं सि स र ता पा धः प्रा ये ण . ह्य दि र्धे र्ध प स र्ग म् . अ वे त्त्तो र्ध न् . ह ल म्प . इ वृ द् स
 उ क्छा के शो र व ल्प . स म्प दः . आ तो य च . अ ल र व ल्कोः अ ति वे ध योः प्रा चां ता . सु मा न का र्त्त क योः फ
 र्वा ल्ने . स स न क र्त्त क न ता से द् . कि त् र लो म्प पा ह्ना दैः स म्प . उ दि तो वा . द धा ते र्तिः . ज हा ने म् . स

भावकर्मणोः

रुपः

१ श्रीः

मासेऽनन्तरं वै त्रयोदश्यां. आभीशयेणान्तरं च. नित्यं दीप्तयोः. अन्यथैवं कथमिति त्वं ह्यस्ति. इति प्रयोगः
 श्वेतः. इति कृतः. ॥ श्री दुर्गा ॥ तद्धिताः. समर्थानां प्रथमाद्या. अश्वपत्न्यादिभ्यश्च. दित्यादिभ्योऽपि
 तु तदपदाण्यः. वरिष्यत्वि. लोपोयश्च. ईकृ. किति च. गोरजादिभ्योऽङ्गोऽयत्. उत्सादिभ्योऽङ्गोऽयत्. इत्यप
 त्यादिविकारान्ताः. साधारणाः प्रत्ययाः. स्त्री. पुंसाभ्यां नञ्स्तनौ भवनात्. तस्यापत्यम्. त्रैलोक्यः. अ
 पत्यं पौत्रप्रभृतिगोत्रम्. राको गोत्रे. गर्गादिभ्यो यश्च. यत्र नोश्च. जीवति त्वं श्येयुवा. गोत्राद्युपपत्तिर्याम्.
 यत्रिगोत्रम्. अत इन्द्र. वाकादिभ्यश्च. अन्त्या नन्तर्ये विदादिभ्योऽङ्गोऽयत्. शिवादिभ्योऽङ्गोऽयत्. अथान्धक
 वृषिण कुरुभ्यश्च. मातृ रुक्मिण्यश्च. सभद्रकृत्वायाः. स्त्रीभ्यो हक्. कन्यायाः कनीनच. राजश्वरुराद्यत्.
 ये चाभावकमणोः. अन्. तत्राद्यः. देवत्यादिभ्यश्च क. ठसेकः. तत्रियाद्यश्च. पुरोरण. पालि
 र्ण्यश्च. कुरुवीदिभ्यो यः. तेन सजाः. अजादयस्तत्रासजाः स्युः. तद्राजस्य वड्युतेनैवास्त्रियाम्.
 कन्वो जाह्नव. कन्वो जाह्नव इति वक्तव्यम्. इति अपत्याधिकारः. ॥ तेनैव तं रागात्. न तत्रेण य
 त्तः कालः. एव विशेष्ये. दृष्टं साम. वामदेवा. इत्यु. परि हृत्तोरयः. तत्रो हृतममत्रेभ्यः. संस्कृ
 तं भक्तः. सास्य देवता. शक्राद्यः. सोमा दृष्ट्यश्च. वाय्व उ विद्रुष्य सोयत्. सी इ. अतः. पितृव्यमातृ
 लमातामहपितामहाः. तस्य समूहः. मितादिभ्योऽङ्गोऽयत्. इत्यपत्यपत्ये. ग्रामाजनवन्धुपस्तन्त्र. ग

957

सुपिषः राशुकर्मसुपिषेणीम्भुलः प्रुब्बपेयं पिनादि प्रुब्बं पिनादीत्यर्थः कुर्यापेयं रु सपेयं
 समुल्लुङ्घित जीवेयु रन्नु कुरुग्रहः कर्मणीत्येव समुल्लुङ्घितं हन्ति समुल्लुङ्घनीत्यर्थः अकृतका
 रं करोति जीवग्राहं गृह्णाति जीवितं गृह्णातीत्यर्थः करणेनः पादघातं हन्ति पादेन हन्तीत्य
 र्थः स्वेनेपिषः स्मिह्यते येन तस्मिन् करोति पिषेणीम्भुलः उदपेयं पिनादि उदकं न पिनादी
 त्यर्थः हस्ते वर्तिग्रहोः हस्तार्थे करोति हस्तवर्त्तं वर्त्तयति करवर्त्तं हस्तेन गृह्णाति को करोतीत्य
 र्थः हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहं पाणिग्राहन् स्वेपुषः करणे इत्येव स्व इत्यर्थं ग्राहं तेन
 स्वरूपपर्ष्याय विशेषेयु चरणम्भुलः स्वपोषं पुष्णाति धनपोषं गोपोषं समासानौ हतीयास
 पृथोः कातोणम्भुलः सन्निकर्षे केशेषु गृहीत्वा केशग्राहं युध्यते । स्वाङ्गे तस्मात्पथो ॥ हृन्ना
 भ्योः क्काणम्भुलो मुखवतः कृत्य मुखवतः कृत्वा मुखवतः कारं मुखवतोभ्य मुखवतोभ्य कृत्वा मुख
 तो भावन् ॥ इति प्रक्रिया ॥ ॐ श्रीराम प्रुभमस्तु मङ्गलमस्तु सर्वत्र नगति ॥ शिवदुर्गाभ्यां नमः ॥

759

9

960

ॐ निठ सिठ जेमस्वसि श्रीगणेशाय नमः अथ प्रकीर्णकनिर्णयः श्रीरामकृष्णसुतः कमलाकरसंसितः ॥ निरूपयति
 १ अथ कृत्यं प्रकीर्णवक्रमुद्यतः । तत्रादौ संस्कारादिषु गर्भाधानं तत्र प्रथमरजोदर्शने दुष्टमासग्रहणसंक्र
 मादिफलं तत्र शास्त्रादिचपितकृत्यं महकृतप्रयोगरत्ने तैय किंचिदुच्यते मदनरत्ने
 नारदः अमारिक्ताष्टमीषष्टीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि परिहृय्यतु सर्वार्द्धवतीपाते च वैधनौ संध्यासुपत्वे
 विष्णामशुभप्रथमार्तव रोगीपतिवृत्तादुःखीपुत्रिणीभोगभागिनी पतिवृत्तात्केशभागीसूर्यवारा
 दिषु क्रमात् वैधव्यसुखलाभस्य मैत्र्यशत्रुविवर्द्धनं मित्रलाभशत्रुवृद्धिः कुलार्द्धिवंधुनाशनं मरणव
 शवृद्धिश्च निराहारः कुलक्षयः तेजश्च सुतनाशश्च कुलहानिस्तिथिः क्रमात् गर्गः सुभगाचैव दुःशी
 लाबंध्यापुत्रसमचिता धर्मयुक्तावुतघ्नीच परसंतानमोदिनी सुपुत्राचैव दुःपुत्रापितृवेत्तमरणा
 सदा हीनाप्रजावतीचैव पुत्राद्युच्चिन्नकारिणी साध्वीपतिप्रियानित्यं सुपुत्राकष्टचारिणी स्वकर्म
 निरनाहिंसापुण्यपुत्रादिसंयुता नित्यंधनव्यासक्तापुत्रधान्यसमचिता मूर्खाचान्यापुण्यवती
 दसदीदेः क्रमात्फलं नारदः कुलीरवृषवापांत्यनपुंस्त्वानुनाघराः राशयः शुभदाज्ञेयानारी
 णाप्रथमार्तवे गर्गः सुभगाश्चेतवस्त्रास्यादृष्टवस्त्रापतिवृत्ता क्षौमवस्त्रादिति श्रास्यान्नववस्त्रासु

१०५०५
 ५५
 ५५

962

प्रयतः पवित्रः श्रेयस्वर्गः ॥ १८ यथायोगेन सत्यं कथितं चेति विशेषः ॥ अथैवाभोदरिदृशेति शेषः ॥
 इति तेन चिरात्तस्मिन्नेन मन्त्रिणा भुदद्यादिना ॥ इत्युच्यते तस्य पुनर्भावादेः ॥ इति शेषः ॥ तदाग
 मनात्तद्वर्षेन नृपस्य ज्ञाते ॥ ४२ ॥ प्रथमः प्रश्नः प्रदेयविषयः द्वितीयः कर्तव्यसेवाविषयः ॥ प्रजापतिवत्तमे
 वोपपादयति सर्वमिति तपसा ब्रह्मार्थित्वमनुग्रामश्चित्तसंबन्धः ॥ ४५ शीतयति तापं तात्पासु खयति सु

अथेयित्वा तद्विधिवद्विद्यामिरमभाषत प्रोज्जलिः प्रयतो वाक्यमिदं शीतमना नृपः यथा मृतस्य
 संप्राप्तिर्यथा वयस्य वयस्य के यथा धस्येत्तत्ता शान्तिर्भवदागमने तथा ॥ यथेष्टद्वारसंपर्कात्पुनर्जा
 त्मा प्रजावतः स्वप्ने हृत्सायलाभश्च भवदागमने तथा ॥ ४० यथेष्टशितेन संयोगः सत्यागमने तथा प्र
 णास्य यथा लाभो भवदागमने तथा ॥ ४१ यथा हृद्यो मभोगत्पासु तस्य पुनर्भावात् तथा तदाग
 माद्भस्मनस्वागते ते मदा मुने ॥ अथ लोकनिवासोदिकस्य नृपेति मावेदं नृपेति वागमस्तद्वत्तया
 मेव ब्रवीमि ते ॥ ४३ कश्च ते परमः कामः किंच ते करवाण्यदं यावभूतोऽसि मे विप्रप्राप्तः परमपामि
 कः सर्वराजविंशत्वेन तपसा योति तप्रभः ब्रह्मार्थित्वमनुग्रामः प्रजोऽसि भगवन्मया गंगाजला
 मिषे केन यथा शीतिर्भवेत्तम तथा त्वदर्शनात्प्रीतिरेतः शीतपतीवमो ॥ ४६ विगते लाभयकोपो
 वीतगो निगमयः इदमत्यदुते ब्रह्म नृपदावात्मा मयागतः ॥ ४७ शुभदेवताते चाह मात्मानमपक
 ल्मवे चेद्विवर्तवोन्मयं वेदवेद्यविदो वर ॥ ४८ साक्षाद्विवर्तयणे तेन वाभ्यागमने मते प्रतोऽस्य नृप
 दीतश्च तवाभ्यागमनात्तमे ॥ ४९ त्वदागमनपुण्येन साधो यदनुंजितं अद्य मे सफलं जन्म जीवितं त

स्वार्थमेदोत्प्रेक्षार्थं शब्दात् ॥ ४६ इच्छादीनां परोपसर्गाणां हेतुत्वं प्रसिद्धं विषयस्ते दातिशयो विषयाकारे
 ण चित्तस्य रेजनादागः ॥ ४७ देवयिजुस्य स्थानानामेव देवतात्वं तन्निधानाद्दहमपि तथेति भावः अतए
 वापकल्ययमपगतपापं अतएव धर्मात्कर्षादमृतमयचेदप्राप्या तत्रोन्मयमिचेत्पुनोदा ॥ ४८ धर्मगण

तदेव सुखं यति तदिति ॥ तदेव सुखं यति तदिति ॥ तदेव सुखं यति तदिति ॥

वा.वे
प्र. ४
२०

964

पुण्यद्वयोभ्यामभिवृत्तादात्मनिशरीरेभ्योनःस्वारीवत्कामीत्यर्थः जलधिर्वेत्तासीन्मोक्षितेशेवः ५१ सदामान्यो
सीतिहेतोः तनुभयेकतमित्येवविहि ५२ अन्यैः कर्तृमशकमपिकरिष्यामेवदातमशकमपिदास्यामेवय
यस्यादीयमानेवस्तत्पितृदशेषंभवेतिप्रतिपद्यतेप्रतिपत्तिलोभेनसाधिकेभवतीतिभावः ५३ अत्तादातिशा
यात्स्वोद्भाकमेवपुनरादकर्मस्वेति लोभादिहेतुकत्वंवात्यतिथर्मतः कर्तेति ५४ आत्मविदास्वतपःप्र

त्तामिदाभागातेदृष्ट्याप्रतिपद्यप्रणाम्यच आत्मन्येवतन्मास्तेतद्वैजलधिर्घ्या ५२ यत्कार्यं
येतवार्थेनप्रामोसिमुनिपुंगव कतमित्येवतद्विहिमान्योसीतिसदामम स्वकार्येनविमर्श
त्वेकर्तृमदसिकोशिक भगवन्नास्मदेयमेतपियप्रतिपद्यते कार्यस्वनविचारोत्तंकर्तृमद
सिधर्मतः कर्ताचादमशेषेतेदेवतेपरमंभवान् ५४ इदमतिमधुरेनिशाम्यवाक्यप्रतिसुख
मात्माविदाविनीतमुक्तं प्रथितश्रुणयशोगुणैर्विशिष्टैमुनिवृषभः परमेजगामद्वेषे ५५ इति
श्रीविष्णुमिश्राभागमननामसप्तः सर्गः ६ ॥ नाल्मीकिस्वाच ॥ तत्कृत्ताराजसिंहस्यवावम
द्भुतविल्लरे हृष्टोमामहातेजाविष्णुमिश्रोभ्यभाषतं सदृशराजशार्ङ्गलतवैवैतन्महीतले
महावंशप्रसूतस्यवसिष्ठवर्मातिनः १ यत्तमेहृष्टतेवाक्येनस्वकार्यविनिर्णये ऊरुत्वेराज
शार्ङ्गलधर्मसमनपालय १ अदधर्मसमातिष्ठेसिद्धयेपुरुषधर्म तस्यविश्वकराचोराग

भावाभितेनगुणैर्विशिष्टमिति तस्याममसंस्थिताः ४ वाक्यविशेषणो ५५ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्य
प्रवेराग्यप्रकरणेषष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ राजाप्रशोसाजमुनेयजिनिवेदने रक्षोवधापरामस्ययाज्ञाचा
त्रोपवर्णते अद्भुतविल्लरेआसुर्यार्थविल्लारपुक्ते १ सदृशपुक्तजत्रदेतगर्भेविशेषणोवैशप्रभावाह
रुप्रभावाचेत्यर्थः २ हृष्टतेविवदितेतत्कार्यविनिर्णयतत्संबंधिकर्तव्यार्थनिश्चयेऊरुप्रथममितिशे
षः तत्कदाचिदधर्मचेद्वैकमित्याशंकारुधर्ममिति १ तदेवाहअदमित्यादिना धर्मयत्तेसमातिष्ठे

६४४

२०

दिनादिनेरुक्मविभक्त्याः पदः ५
 त्विति त्वोर्दपेत्परादशमीजहितां सदा प्रसिद्धिपुष्टये नृणां मोहनाय
 भविष्यति मोहन्यां प्रातिवर्तुर्भविष्यति जनेत्यनु तत्त्वलेभवितादेवितत्रस
 र्वनाशायः २३ मयपिपापनां तेषां स माघ नार्थपटाक्षरे भविष्यति
 त्विष्टुं करलेभ्यां देवदानवे योजोदशम्यास्तुरविष्टुक्तः प्रसिद्धमेतत्सु
 दुवनत्रयेपि विदुः कर्मयोगपुक्तिं पदेस्थितां दृश्यमदृश्यसंज्ञे २६
 मर्त्यहितेनामविशालनेत्रे पन्मोहिनीलोकबुधो भवितिः विमोहयित्वा
 हि जनं समस्तं मदीयोलिखितं करोमि २७ इत्येवमुक्ता तपनस्य सन्तुः प्रसस्य

92

तां ब्रह्मसुतां प्रहृष्टः जगाम देवैः सह नाकवासे करे ग्रहीत्वा लिखितं विचारं २२
 गते देवेषु विमोहिनि सा विमोहपाप्मा स जगत्समस्तं उषोष्यते यैरिह तद्दशायां प्र
 अंशते शर्वकृतस्य राजन २३ इति श्री नारदीयपुराणे रुक्मागंदापाख्यानोक्ते
 रुक्मिण्यानप्रदानं प्रथमोऽध्यायः ३६ ॥ बशिष्ठ उवाच ॥ इति ते कथितं
 राजन ब्राह्मणं पुरो जगत्सर्वं स्मृत्वा गदराजो र्यश्चरितं पापनाशनं १ यस्येदं
 तिष्ठते हरे लिखितं पूजितं सदा तस्य नारायणो देवस्य यं तिष्ठति नित्यम् २
 यश्चेति कुण्डपाभक्ता नोत्तर्यमाणान्ध तैर्न वेदापराणानि सवेमेवा
 समं गृह ३ जप्तास्युपवारेति र्यं प्रयागे सिंधुसागरे देवागारैकुरुक्षेत्रे

सहस्रं मम २१ महारात्रे मथरात्रे महानीशादे चटिके रात्रौ मथ मयामयोरिति स्मृतैः २६ निग
मिषोस्तस्याः पुरुषोक्तिमाह २७ अतास्मीति सार्धेन न पुंसां न पुंसकेन २८ यथानारीतया संस्तः
शेते २९ विद्युतः विशिष्टयुतिमंतः व्यथोतं नदीसिम ऊर्वत यद्वा तदैवतरितः प्रागेकाशते मयैः

अपश्यन् उर्वशीमिंद्रो गंधर्वान्समवोदयन् उर्वशीरुहितं मद्यमास्यानं नातिशोभने २१
तउपेत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थिते उर्वश्या उरागेनैकं मलैराजनिजायया २६ निश
स्याकंदितदेवी पुत्रयोनीयमानयोः हतास्पहं ऊना येन न पुंसावीरमानिना २७ य
द्विस्वभादहं नष्टास्तपत्पाचदस्यभिः यः शेते निशि संस्तो यथानारीदिवा पुमान् २८
इति वाक्याय कैर्विद्वः प्रतोत्रैरिव ऊजैः निशि निशि शमादाय विवस्त्रे भद्रवद्वेषा २९
ते विस्त्रज्योराणैर्जत्र व्यथोतं तस्म विद्युतः आदाय मेघावायांतं न प्रमेक्षत सापति ३० पे
लोपि शयने जायामपश्यन् निमनाश्च तच्चितो विह्वलः शोचन् ब्राम्हणो मत्तवन्मही ३१
सतो वीक्ष्य ऊरुदैर्निमृत्तं तस्मां च तत्सावीः पंचप्रहृष्टवदनाः प्राहसूक्तं पुरुषवः ३२ अ
हो जायेति हति हति हति न तत्कुरुदिसि मोक्षध्यायनिर्हृत्पवचांसि कृणवावह ३३

न प्रमेक्षत प्रतोभाषाभंगा निर्जगामेति ज्ञेयम् ३० तस्याः सावी अपेच वीक्ष्य सूक्तं शोभने वचने
३१ ३२ अये ज्ञेये इत्यादि तदेवाद्यं त आह अहो इति दाभ्यां अनिर्वर्त्य मत्कृतानिर्हृतिमप्राप्य
वा तदेवां निर्हृतिमगमयित्वा मंत्राननुक्तेति वा वाचांसि कृणवावह गोष्ठीकरवावह ३३

श्री.
भाग.
नदी.
५

सदेहोऽति कमनीयोयं समदेहः पुत्रवामश्याइत्यादितयाः सूक्तं तदप्यर्थत आह मा मया ३।
ति च तर्हिः मन्त्रियस्य पुरुषो सिद्धतो धैर्यमावहेति भावः ३। माहवा प्रसिद्धाः इन्द्रियाणि वा तार्थं
तामां सप्रभुर्भक्षयेयुः इन्द्रियवशो मा भवेत्तयः ३५ प्रिये निमित्ते साहसं यासां तयति सवत्स
रांतव इति ३६ अपराणीति वचनादंतर्वन्ती मुपा लक्ष्मणा ३६ ५१ अनेनाग्निना कर्मकृता

सदेहो यं यतमवदेहि ३। सतस्तथा त्वादेयेन चैकाग्र्यास्तन्यमादप्यनाम्य ३५ उपपुवा
च माम् शाश्वतमो मिहं ३५ सन्ना पुच्छे काश्मे कापि सावा नैवेसीणां हकाणां हृदयं यथा ३५
स्त्रियोस्तक हृदयं कुरु मेवाः प्रियसाहसाः वेत्तं न्येनै निविस्तयाः पतिं प्रातरमपुन ३५
विधाया लोक विस्वभूमते पयस्क सौख्यदाः सवत्समभी सतः प्रसल्यः सैरुतयः ३५ सव
सोहि भगवानेक रात्रं मये यथाः वत्स त्वपमानि च ते भविष्याणि भो ३५ अंतर्वन्ती मुपा
लक्ष्मणे वी सप्रयेयोपु ३ पुनस्तत्र गतो सांते उर्वशी वीरसातारं ३५ उपलभ्य मुदा युक्तः समु
वामनयानि शो अर्थेन मुर्वशी प्राह रूपं विरहातर ५५ गंधर्वानुपधाने मानत भंटां
निमामिति तस्य सत्त्व वनस्तथा प्रमिस्थालीट्ट इत्य ५५ उर्वशी मनमानस्ता सो बुधतवर
तटशा उर्वशी प्राप्सती सभिप्रायेणाग्रि तनी स्थाली न्यस्य वने गता गहाना ध्यायतो निशि
स्थालीट्टः सवता स्थाले मेवोर्वशी मनमानः तया सहितो वने विचरन् ५५ नेय मुर्वशी किं त्वयि
स्थाली सवुधततत साता स्थाली वने स्थापयित्वा गहाना गतानि शितता मेवा ध्यायत कस्य।

मत्तसिद्धेतायां उर्वशी प्रवर्तकर्म वेदत्रयं शशभ्रम ५५
५५

ततः स्थालीस्थानगतः संस्तवश्रम्यागर्भजातमस्यैविलक्ष्मिन्नसावग्निरस्तीति विशेषेण
 लक्षयित्वा तेनास्येन द्वे अरणी कृत्वा त्रिंशदंशे निशेषः शमीगर्भो दग्निं मयतीति श्रुतेः ४२
 मयनप्रकारमाह अथ रावणि सुर्वशी ध्यायन्ततरोचारणिनात्मानं ध्यायन्तभयोररणीम
 ध्येयत्वाष्टे तत्प्रजननं पुत्रं ध्यायन् तथा च मंत्रः उर्वशी सुर्वशी पुरवारति तस्य तेन कृत्वा त्रि
 मंथनादिभावसुरो गीतः कथं भूतः जातं वेदो धनं भोग्यं यस्मात्स च त्रया विद्यया विहिता

स्थालीस्थानगतो सत्यं शमीगर्भे विलक्ष्मः तेन द्वे अरणी कृत्वा उर्वशी लोककाम्यया ४२
 उर्वशी मंत्रतो ध्यायन्तथ रावणि सुर्वशी आत्मानमुभयोर्मध्ये यतत्प्रजननं प्रभुः ४३ त
 स्मनिर्मयना जातो जातवेदा विभावस्तु त्रया विमया राता पुत्र तैकलितस्त्रिहृत ४४
 तेनायजतयज्ञं शोभनं तमथो दजं उर्वशी लोकमनिकं सर्वदेवमयं हरिं ४५ एक
 पवपुरावेदः प्राणवः सर्ववायव्यः देवो नारायणो नाम एको भिवर्णपवच ४६

नाथानसंस्कारेण त्रिहृदाह वनीयादिश्रुपासन राजा पुरश्चरवसा पुत्रे तैकलितः पुण्यलोक
 प्रापकत्वात् तदाह तेनेति नत्ननादिद्वेदो धितो ब्राह्मणादीनामिंद्रायनेकदेवयजने स्वर्ग
 प्राप्तिद्वैतः इत्यसादिरिव वर्णते तत्राह एकपवेति द्वाभ्यां पुराकृतपुगे सर्ववायव्यः सर्वा
 सांवाचावीजभूतः प्राणव एकपववेदः देवश्च नारायणः एकपवाग्निश्चैकपवलौकिकः

२५
 वर्षाभ्येकपवदेसोनाम

श्री.
भाग.
नदी.
५।

वेदत्रयोतप्रसूतवसः सकाशादासीत् शिवान्प्रापय्येभावः कृतपुगेसतप्रधानाः प्राय
शः सर्वेपिथ्यननिष्ठाः रजःप्रधानैत्रेतायुगेनकर्ममार्गः प्रकरोवभवेति ५२ इतिश्रीभावा
यैनवमेवतदंशः ५३ ततःपंचदशमध्यायेतुप्रज्ञानयेननिः यदोदितसुतोसमः कर्तव्यीयं
महत्तुषा । सप्रहतायासादिक्रमणश्रुतायुप्रभृतिषण्णवैशानाह । श्रुतायोरित्यादि

पुत्ररवसापवासीययौत्रेतासुतनृप अग्निनाप्रजयागालोकेगोपर्वमेपिवान् ५
इतिश्रीभागवतेनवमेवतदंशः ५४ वादयाम्गिरुः ऐलसचोवशीगर्भातषगसत्रा
त्मजानृप श्रापःश्रुतायुःसमापूरयोथविजयोजयः । श्रुतायार्वसमासुत्रःसमा
योश्चश्रुतेजयः रयस्यश्रुतेपकश्चजयस्यतनयोमितः २ भीमस्तुविजयस्याथा
कांचनोदावकस्ततः तस्यजङ्गः सुतो गंगो गङ्गा उपोक्तस्यैविवत ३ जङ्गस्तपूतस्तत्वा
त्रोवालकश्चात्मजो जकः ततः ऊशऊशस्यापिऊशोवोमूर्तयोवसः ४ ऊशानाभश्चवता

नापकः एकसंतः अमितस्तत्संतः । शेगाधिरासीकशोवजः तस्यसत्यवतीकमाम्बवीके
जङ्गोः पूरुः तस्यवालकः तस्याजकः ५ गाथेः पुत्रोदित्यामित्रोवस्यर्षिरभृदित्तराध्यायोते
वक्ष्यति गाथेरभूतमहातेजाश्चादिना तत्रतावडपोदाततेनभृद्वंशभवस्यसूचीकस्य
चरितेप्रसक्तानुप्रसक्तेनच परशुरामावतारचरितमाहृतस्यसत्यवतीमित्यादिना ।

याचतद्विदः

विसृष्टशमननुरूपं भार्गवस्तु वीकं दक्षिणवामयोरेकतः प्रणामकर्णयोषां सर्वस्मिन्नेवेन्द्रो
ववर्षो येषां न वेदमपि पर्याप्तमस्मकमायाः यतः ऊशिकाः कौशिका वये ० उभयैः पत्नी त्री
प्रणोमैः प्रश्नैस्तत्तात्रैरित्यर्थः ८ यावत्तातासु निर्नागतः तावद्भार्यायां भर्तृस्त्रेहाधिक्यात्
पुत्राः सत्पुत्राश्च रुं श्रेष्ठं मत्नानयामात्रासत्पुत्राया चितासती वासमंशभिमेवितसच

वरं विसृष्टं मत्तागाधिर्भार्गवमन्ववीत् एकतः प्रणामकर्णानोदयानोवेन्द्रवर्षो ८
सहस्रदीयतापुल्लकमायाः ऊशिका वये शुकस्तम्भुतातागतः सवरुणपतिकं ०
अनायदतातानानुपयेमेवरा ननो सुश्रुषिः प्रार्थितः पत्माशशावापत्पकाम्या ८
अपयितोभयैर्मेवैश्चरुं स्तावगतो मुनिः तादृसत्पुत्रायात्रासचरुं याचितोसती ११
श्रेष्ठमत्नानयायकत्मात्रेमात्ररदत्तये १ तद्विज्ञाय मुनिः प्राह पत्नी कष्टमकारषी वो
रोदंश्यरः पुत्रो भ्राता ते वसवित्तमः ११ प्रासादितः सत्पुत्रासैवैधुः दिति भार्गवः प्रयात
दिभवेतौ त्रौजमदभित्ततोभवन्त ११ साचाभूत्तमदत्ताणा कौशिकी लोकपावती २॥

हंसात्रेअपुल्लत १ प्रादात् मातुः चरुं ह्वा ॥ एणोः सतोरेणकां वैजमदभिरुवाहता ११ ॥
त्रमंशभिमेवितेसयेअदत्त आदत्त सृष्टेजुशितं तदेवादते पुत्रोचोरोभविष्यति भ्रातात्वस्य
वित्तमोभविष्यतीति १ एवंसाभूदितिप्रदितोभार्गवप्राह अथतदिपोत्रोचोरोभविष्यति त
तो जमदग्निः पुत्रोभवदित्यर्थः ११ साचसत्पुत्रा कौशिको नयभूत् ११

नतश्चतुर्लोकिलिषः क्रीडेतमभिभविष्यति ब्रह्मः सन्पृहीतः सहिष्णोः स्वपुण्योपि रिव सन्निरुद्ध
 अपुनश्चावज्ञया येन मुक्तः २१ इदानीं तत्कृतमपराधं दक्षायज्ञाह सपकदिना २५ अर्हणमा
 तिथ्यादिह विष्णुमाका मयेत्वा २५ तददर्हणनाद्रियतामस्मिन्नातप्यन् यतोऽग्निहोमयेनौ साभि

गृहीतो लीलायास्वीणो समलंकृतकिलिषः साहिष्णोः सन्निरुद्धो मुक्तो येन कर्षयथा
 २१ सपकदिनात्स गयो विचरनिपिनेवने गृह्यया प्रमपदं जमदग्नेरुपाविशत् २५
 तस्मै सत्तरेक्षायमुनिर्दर्हणमाह्वयत् तस्मै न्यामात्पवात्सयह विष्णुमातपोयनः २१ स
 वीरस्तत्र तदृष्ट्वा आत्मैः सूर्यातिशायिनो तत्राद्रियताग्निहोत्रोऽसाभिलाषः सहैदयः २५
 हविर्ज्ञानी मृषेर्दर्पात्तरोहति मचोदयत् तैव साहिष्णोः निमः सवत्सो कंदोतीवलात्
 २० अथ राजर्षिर्निर्याते रामश्चाश्रममाधत्तः पुताततस्य दौरात्पंचुकोऽथाहिरिवाह
 तः २५ चोरमादाय परशुसत्तणं चर्मकार्मुके अनथावत ईमर्षोऽस्तेन्द्र इव पूयं २५
 तमापतंतं भृशवर्षसो जस्य नुधरवाणपरश्चथापुयं ऐतोयचर्मोऽवकर्मथामभि
 र्भुतं जटाभिर्दृष्टोऽपरीविशत् २५ अचोदयदक्षिणयाश्चपतिभिर्गदासिवाणार्हि
 शंतत्रिशक्तिभिः अदौहिणीः समदृष्ट्वातिभीषणास्तारामपको भगवानसूदयत् २५

लाषः सहैदयः सहैदयैः सहवर्तमनः २५ दर्पादेतोऽमृषेर्दविर्ज्ञानी मग्निहोत्रये नुदतेनरान
 चोदयत् २५ सत्तणं कार्मुकेषादाय २५ ऐतोयचर्मकृत्साजिनमंवरयस्य २॥

श्री.
भाग.
न.
४१

प्रहरणरस्यथो यस्य मनश्च निलम्बतयोरिवौजोवीर्ये यस्य परेषां चक्रं सेमं हृदयतीति
तथा क्रिन्नाशुनाञ्जवः धाराश्रयेणातेवीरानिपेतः ३१ विहङ्गाचर्मोदयो यस्य पञ्चशतेषु।
पञ्चशतैर्गजैः रामायसंदेह्य एकमेतत्पुत्र्यस्यैः पाठांतरे एकपदवैधः स संयानेयः।

यंतो यतोसौ प्रहरणरस्यथो मनो निजो जाप रचक्र हृदयं न तस्तु तस्मिन् भुजो
रुके यरातिपेत्तु रुद्रो हतं तत्तादनाः दृष्ट्वा सुखेन कथयिष्ये चक्रं मेरुणा निरेरा
मज्जवारसायकैः विहङ्गाचर्मं भुजगपविभ्रं निपातितं हृदयं आपतदुष्का ३१।
अथार्जुनः पञ्चशतेषु वाहभिर्देतुः पुत्रोपाध्वगपत्संदेह्य रामायतामोसभतां।
समग्रपीतामैकथनेषु भिरादिनक्षत्रं ३२ पुनः स्वरुहो रचलाभ्ये विपात्रा
त्त्रिपवेगादभिधावतो युधि भुजान्द्रोणो रणकटोरनेमिनाविच्छेदरामः प्रसभ
तदेरिव ३३ हतवाहो शिवस्तस्य गिरेः शृंगसिक्कदं दत्तं पितरितसंशय
पुनर्दृष्टुर्भयात् अग्निदोत्री सुपावर्ते सवत्सो परवीरहा मसुपत्या अमपित्रेप
रिक्लिष्टं समर्पयत् ३४ सकर्मतत्कंतरामः पित्रे मातृभ्यपवच यत्तया मासतकु
ताजमदाग्रभासत रामराससदावाहो भवाय यमसारणीत अवधी नरदेवेया।

गोतेरिषुभिः तानि धनुषिसमं सदत्तत्ताण्ये प्रादिभत् ३५। सर्वदेवमयं हया वः।
स्येसाधनभूतानचलनं विपात्रोत्तिष्णाम्यथो वतस्तस्य भुजानविच्छेद अदेफणानि

तेव

सं
वेपथुः

४२

७५
 अर्हणतोप्यतां ४। लौरीहर्षप्रभेव ४। तीर्थसंमेवयाचकारायमनियमैश्चयुतचेतनावित
 यस्पसः ४। इतिनवमेपंचदशः ५। कोउप्रोथ्यासुनसुतेनमदशौदतेसुदः रामात्तत्रवधुःशोको
 १। वधामित्रस्यचानयः ११ किंविदीषतचित्ररथेगंधर्वगानेस्पृहायस्याःसाकिंचितसस्मारेतिवा

वयंदिदंस्त्रिणांस्ततस्तमयार्हणतोगतः ययालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठमयापदं ४। त
 मयारोचतेनचोर्वादीलौरेयथाप्रभा दमिणामाशुभगवोस्तुष्यतेहरिरोधरः ४१।
 राजोमूर्धावभित्तस्यवधोव्रसवथादुरुः तीर्थसंसेवधाचोर्वाजसंगाचुतचेतनः ४३।
 तिष्ठीभागवतेनवमेपरपुरामुवारितेदेदयानेनवधोनामयेचदशः ५। शुक्रः पि
 त्वापशिष्टितेरासस्तथेतिजरुनंदनः संबोद्धतीर्थचर्याचरित्वाशुमनाव्रजत १। क
 दाचिद्वेणकायातागंगायापद्ममालिने गंधर्वराज्ञीकृतमस्त्रोभयधशत २। वि
 लोकयेतीश्रीकृतं सुदकार्यनदीगता ह्योमवेदानसस्मारकिंचिच्चित्रवयस्पृहा ३। का
 लात्पथतेविलोक्यमुनेःशापविशकिता आशुपकलशोतस्योपुरोधायकृतोजलिः ४।
 यमिवावंशनिर्जातापत्न्याःप्रकृपितोवेदीत ह्येतैनापुत्रकाःपापामित्तुक्तास्तेनवकिरे ५।
 रामःसंबोदितःपिशाभातृत्वासादीव्योत प्रभावशोमुनेःसम्पक्वमायेतपसश्चसः ६।

कलशोपुरोधस्य ४। अमिवावंशमानसजाता १। आस्तातिलंघिनोभ्रातृणोमातृश्ववधेसंबोदि
 तःसन्मुनेर्यःसमाधिस्तपश्चतपोःप्रभावतःयदिनदमोतहिमामपिप्राप्तेसमर्थःयदितद्द।

नवयित्तसमर्थश्चिजानत्रित्यर्थः ५
 सौतर्हिमपिसेतुष्टःसन्मान

श्री.
भाग.
न.
५५

ननुतिनिदिहं कथं कृतवान् ननु तत्राद पितृविद्वानिति पूर्वोक्तपत्राभिप्रायः ८ सर्वदा चि।
यवये कारुण्येनैकगोद येऽर्जनसखताश्चादिना ११ भगवता वेशिताथीर्येनते ११५

वरेणैकदयामासपीतः सपवतीरुतः वरेहता नो रामोपि जीवितं चास्थितिं वये ७
उतस्युतैजशालिनो निद्रापायश्चान्द्रसा पितृविद्वान् सपोदीर्यरागप्रकेशरुदये ८
येर्जनसखताश्चादिनाः सखित्वेयं रागरीयेपरास्तलेभिर्धर्मनकवित ९
एकदा प्रभुनो रामे स आतविबनगोः वैरमिसाथविषवोलव्याकिद्राउपागमत १०
हृष्टाग्रागारश्चासीनमावेशिताथीर्येनते भगवत्सुतमशोकैजन्मरुपायनिश्रयाः
११ यावन्मानाकंपणयुः सममाजतिदारुणोः प्रसह्यशिरउत्कृत्यनिसुस्तेहव्वो
धवः १२ वेणकाडः खशाकार्ता निज्जमाजानमात्मना रासुरामोदितातेति विरुकोशा
चकैः सती १३ तस्मिन्पुनरुदयोहारामपातं वत्सर त्रय्याश्चममासायददशपितरे
हतं १४ तत्रैवः खरोषामर्षातिशोकवेगविमोहितः हातातसाथोयमिहपक्तासात्स
गतोभक्तम् १५ विलप्येवपितरंदेहेनियायथात्प्रत्यये प्रहृष्टपरं सुरामः क्षाताया
मनोदये १६ गतामादिपतीरामोव्रसन्नविहृतश्चिय तस्योसशीर्षेभीराजन्मयेचक्रे।

३ःखादीनांवेगेनविमोहितः १५१६ ब्रह्मज्ञैर्विहताश्रीर्यस्याः तंदे महागिरि १॥
राजन्सुरामस्तेषां शीर्षेमादिपतामथेमहातो गिरिचक्रे १॥

तुषोरकेनप्रव्रसणानोभयावहोचोरांनदीचक्रे तथापि सर्वत्रवथेकिंकारां नत्राहंतेह
त्रेसिमादेनप्रमंगलकारिणिप्रगायवर्तिनिर्भते ॥ ६ ॥ त्रिःसप्तकृतोरेणकयाडः।वविशाउरस्ता
उनेकृतंततोरासमतावक्तवः दत्रमुत्तादितेवानिति प्रसिद्धिः ॥ ११ ॥ संस्तानंसंस्मरतिःतदेवल

तद्रक्तंनदीतोरासप्रसणपभयावहो दत्तंकृतापित्वयंक्षेत्रेमंगलकारिणि ॥ ६ ॥ त्रिः
सप्तकृतः।दधि।वीकृतानिः।त्रियं।प्रभुः समंतपंचकेवक्रेशोणितोदाइदात्रव पित।
कायेनसंधाः।धशिर्वादायवर्दिषि सर्वदेवमयेदेवमजानमयजन्मवैः ॥ ६ ॥ ददोप्रा
वीदिशंक्षेत्रेवसणोदक्षिणोदिशो अभयवैप्रतीवीवेउद्गात्रउत्तरदिशं ॥ ११ ॥ अमेभ्यांवा
तरदिशः।कषणायचमय्यतः आर्यावर्तयेपदृष्टसदृश्यस्ततःपर्व ॥ ११ ॥ ततश्चावभ
येस्तानावंपूनाशोषकिलिषः सर्वस्वतोव्रह्मनयोदेजेवभ्रवापुमान् ॥ ११ ॥ सदेहजमा
दमिस्तलन्यासंज्ञानलक्षणं ऋषीणांमंडलैस्तोभूत्सप्तमोरासप्रजितः ॥ ११ ॥ जामदगमी
पिभगवांजामः।कमललोत्रनः आगामिन्यंतरेराजन्तयिष्यतिवैहृदत ॥ ११ ॥ आस्तिया
पिमदेराक्षेमस्तदंडःप्रशान्तथी उपगोयमानचरितःसिद्धगंधर्वचारोः ॥ ११ ॥ पर्वभृगु
शुविद्यात्माभगवद्विरिरीधरः अववीर्यपर्वभावंभुवोदन्द्दशान्तरा ॥ ११ ॥

प्रातिङ्गयस्मिन्सदे
दंलया।सप्तसुमीणांमंडलेसप्तमोऋषिरभूत ॥ ११ ॥ हृदहसवेदंवेदप्रवर्तकेषुसप्तपिषेकान
मोभविष्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ भुवोभारमहत् भारमवाहन्यानिति ॥ ११ ॥

नतस्योष्टं ऊशलं न मे निरे मध्यमतस्यानर्थावदन्तं दृष्टं तां गौकृतवन्तः मुनिविद्यामित्रः ११ पं
वाशभाकनिष्ठैः साकं समथमो मधुलं दाडवाचनो साकं यमेष्टं कनिष्ठं वा भवामितासजा
नीतिमन्ते मते तस्मिन् यतिष्ठामेति एवमुक्ता मंत्रदृष्टं कस्य नूनं कतमस्या मृतानामित्यादिमं
त्राणा दृष्टं यन्मन्त्रोपेष्टं चक्रः तदा हवयं सर्वं तामन्वचः स्मदि अनुगतारः कनिष्ठाः समर्थः
११ ततः प्रसन्नो विद्यामित्रस्तान्नाद वीरवन्तः पुत्रवन्तो भविष्यथ ये पूयं मे मानं पूज्यतममुष्ट
ये मधुलं दत्ताः कनिष्ठाः ऊशलं मे निरेन ततः प्रशपन्ता मुनिपुत्रो मन्त्रो भवतर्जनाः १२ सा
दावाचमधुलं दाः साद्वपवाशताततः यत्रोभवान्ता नानाते तस्मिन् लिष्टा महेवयं १३ मेष्टं
मंत्रदृष्टं चक्रस्तामन्वचो वयं स्मदि विद्यामित्रः स्तान्नाद वीरवन्तो भविष्यति ये मानं
मेनुष्टं तां वीरवन्तमकर्तमां १४ एषः वै कौशिका वीरो देवरातस्तमन्ति प्रमेवाष्ट
कदा रीतजयकते मदादयः १५ एवं कौशिक गोत्रं तवैद्यामित्रैः दृष्टं नियं प्रवरांता
रमापन्नं तदिदं वै विकल्पितं १६ इति श्रीभागवते नवमोऽध्यायः १६

ह्यन्तः अनुवर्तमानाः संतः मां वीरवन्तं पुत्रवन्तं यकर्तकृतवन्तश्मर्थः १७ हे कौशिका पृष्टदेवरातः
वोपुष्पदीयः १८ कौशिक एव यतो विरो मन्त्रैः तमेन मन्त्रिताः दुगकृत प्रमेवाष्टकादयस्त
स्य सताया सरः १९ सन्देहंति एवमिति एके प्राप्ताः एके नुष्टहीतः अन्यस्तपुत्रतेन स्वीकृतश्च
इति श्रीभावाय नवमोऽध्यायः १६ ॥

श्री
भाग
नदी
धर

आयोः सप्तदशो विलम्बेष्ट पुत्रसंपत्तसु स्तुतेषु दत्तवृद्धादिवत्तर्णवृंशवर्णनं । इह श्रीकृष्ण
वता रप्रस्तावादिचरणैकमणामत्यादिकमणप्रक्रांतमिति यस्यां वंशकृष्णवतारः तस्य वंश
तिवितत्तादेतेन गन्तव्यते शतः पुत्रवत्सः पुत्राणां देवानां कनिष्ठा नां वंशावतारो दानी प्रथमस

श्रीवादर्धचणिकः यः पुत्रवत्सः पुत्राणां पुत्रस्य भवत्तताः नक्षत्रः दत्तवृद्धादिवत्तर्णवृंशवर्णनं । इह श्रीकृष्ण
वता रप्रस्तावादिचरणैकमणामत्यादिकमणप्रक्रांतमिति यस्यां वंशकृष्णवतारः तस्य वंश
तिवितत्तादेतेन गन्तव्यते शतः पुत्रवत्सः पुत्राणां देवानां कनिष्ठा नां वंशावतारो दानी प्रथमस
श्रीवादर्धचणिकः यः पुत्रवत्सः पुत्राणां पुत्रस्य भवत्तताः नक्षत्रः दत्तवृद्धादिवत्तर्णवृंशवर्णनं । इह श्रीकृष्ण
वता रप्रस्तावादिचरणैकमणामत्यादिकमणप्रक्रांतमिति यस्यां वंशकृष्णवतारः तस्य वंश
तिवितत्तादेतेन गन्तव्यते शतः पुत्रवत्सः पुत्राणां देवानां कनिष्ठा नां वंशावतारो दानी प्रथमस

पुत्रमाह यतिपर्वनद्वययातियउप्रभृतिष्विदृष्टं दत्तवृद्धादिवत्तर्णवृंशवर्णनं २१ दीर्घता
मकपितः ४ स्मृतिमात्रप्रवर्तिरोगः ३ विवाशयतीतिनया ५ ततः प्रतर्दनादिशब्दा
पुमनः सकाशादलकादयः ६ सततिस्ततः सप्तकेतोदृष्टकेतः ८

धर

तस्मात्सुकुमाराः तस्माद्वीतिहोत्रः तस्य गर्भः अतो भर्गात् भार्गभूमि १ काशयः काशेर्वेशाः
कोशे प्रपितामहस्य दत्तवृद्धसा न्वयेतेयांतीति तथा ततः अनेन सः सुदोजने ॥ कृतकृत्यः स
यतः आत्मवान् दानी अतः पुत्रोत्पादनेन कृतवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ तेषामतिभ्रंशाय गुरुणा वृ

ष्टष्टकोत्पत्तितस्मात्सुकुमारः द्वितीः सुरः वीतिहोत्रस्य भर्गात् भार्गभूमिरभूत्तपः १ इती
मेकाशमीभूयः दत्तवृद्धानुपायिनः वैभस्वरभसः पुत्रो गभीरश्चाक्रियस्ततः ॥ तस्य
होत्रे ब्रह्मजनेष्टुष्टवंशमनेन सः सुदस्ततः अविस्तस्माच्चिक्रुजर्मसारथिः ॥ ततः
शातरयो जने कृतकृत्यः स आत्मवान् रजैः पंचशतामासन् पुत्राणां समितौ जसां ॥ दे
वैरभ्युथितो देवा न्दत्तवृद्धा ददद्विव इंद्रतामसं पुनर्देवा दृष्टीता चरणौ रजैः ॥ १५ ॥ आत्मा
नमर्ष्यामास प्रजापत्यं विशंकितः पितृपुत्रे पुत्राया च मानाय तोददः ॥ १६ ॥ विविष्ट
पंमहेद्रायमसं भागात्समाददः गुरुणा हयमाने शौवलिभिन्नयात्र जैः ॥ १७ ॥ अवथी
इंशिता भार्गव कश्चिद्वशेषितः ऊशात्यति दत्तवृद्धा संजयस्तत्सुतोजया ततः कृतः
कृतस्यापि जने हयवतो नृपः स हवेन सुतो हो नो जय स न सुत तस्य तः संकृतिस्तस्य
विजयः दत्तवृद्धा महारथः ॥ १८ ॥ दत्तवृद्धा न्वयाः भूमेष्टुष्टवनाद्दधान ॥ इति श्रीभा
गवते नवमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

दस्पतिः नाश्रमिचारि विधानेनाग्नौ हयमाने सति ॥ सिंहावल्लोकेनाह दत्तवृद्धपौत्रात् ऊशां
त्यतिः प्रतेः संजयः ॥ इति श्रीभावार्थनवमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

श्री.
भाग.
नदी.
५०

अष्टादशो ययातिस्तनाद्रमसकयोचते ययुषं वसुपुत्रेषु कनीयानग्रहीजरो तस्मै राज्ञः सपरि
णाममनयं ययुषं तं चैतौ तितया तत्र हेतुः ययेति २ स्थानात्सर्गात्तद्विजैरगस्यादिभिः ३
यवीयसाभ्रातृनादिनात्वा ययुषः सप्तमपर्वणात्कन्याभ्यां कृतदारः सन् न प्रतिलोमतादौष

सुकः १ पतिर्ययातिः ययुषि वा यतिर्ययति कृतिः षडिमेनद्रमस्यासन्निद्रियाणि वदेहि
नः २ रागनेन ययुषिः पित्रा दत्तं तन्मरिणा मवित्र यत्र प्रतिष्ठः पुरुषात्माननावबुध्य
ते ३ पितेरिभं धितस्यानादिनात्वा ययुषः प्रापितोः जगत्तत्तययातिरभवत्तपः
वतस्तस्यादिनादिनात्वा ययुषः दत्तदारो जगोपोर्विकायस्य हृषपर्वणाः ४
राजो वाच ब्रह्मर्षिर्भगवात्कोयः तत्र विधुः प्रनाद्रमः यजनमविप्रयोः कस्माद्विशुद्धः प्रति।
लोमकाः ५ सुकः एकदा दानवैर्द्रमशर्मिष्ठमामकम्पका सखी सहस्रसंयुक्ता ये
रुपुष्पाचुभामिनी देवयान्यापुरोयानेषु यितदुमस्कले यचवत्कलगीतालिगलि
नोपल्लिखन्तः ६ ताजलाशायमाशायकम्पः कमललोचनाः तीरे मस्य उल्ललानि।
विजङ्गः सचतीमिथः ८॥

ईश्वरवदिनादिति दर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिना प्रतिजगत्तद्वचरति तेन पुरोः सुक
स्य पुत्रा देवयान्याचवचरदिति द्वयोरनयः ९ कलगीतामलयोपुत्तानि नचिनीषु।
लितानि यस्मिन् पुरोयानेषु वलाशमिष्ठः १० सचतीः सचत्पः ८॥

पूजाननी स्त्रीयं मत्ता गुरुपुत्रावासः समवायस्य रथात् ॥ असं प्रते प्रमायं ॥ अमायमेव वा
 सायेत्कर्षवर्णनेन नवनक्ति येरिति विभिः ये वा साणाः परस्परं सो सुखं सुखात्तत्र तेन तन्मिदारेते
 वीत्पुत्रं जेतं गिरिशं सह देव्या वृषस्थितं सह सोतीर्य वासांसि पर्यधुव्रीडिताः स्त्रियः ॥
 शर्मिष्ठा नीनी वा सो गुरुपुत्राः समवायत स्त्रीयं मत्ता प्रकृतिता देव्या नीदमव्रवीत् ॥
 अहो निरीक्षता सस्यादासाः कर्मसां प्रते असाध्यं एतवती शुनी वहविरधरे ॥ येरिदे
 तपसा भृष्टं सुखं पुंसं परस्ये धार्यते येरिदं जीतिः शिवः पंथा अदमितः ॥ यानदं स
 पतिष्टते लोकनाथाः स्वदेयराः भगवानपि विद्यात्पावनः श्रीनिकेतनः ॥ वयं तत्रापि
 भगवः शिष्योऽप्यात्रः पिता स्वः अस्मदायं एतवती शुद्रो वदमि वासती ॥ एवं लिपंती शा
 मिष्ठा गुरुपुत्री मभाषत रुषा च सत्सु वंशीवधर्विता दष्टदकदा ॥ आत्मव्रतमविज्ञाय
 कस्य सेवकमिदं किं किं प्रतीयसे साकं गृहानलिभुजो यथा ॥ एवं विधेः सपरुषैः
 क्षिप्ता वार्यं सतां सती शर्मिष्ठा प्रातिपत्कृपे वासं आदाय मसुना ॥ तस्या गताया स गृहे
 ययाति मृगयां चरन् प्राप्नोयद्वयं रूपे जलार्थी तां ददर्श ॥ दत्ता स्वसुतं रवास
 त्तस्यैव भाविवाससे गृहे ता पाणिना पाणि सुजहार दया परः ॥

न श्रेष्ठार्थः ज्ञानं धर्मं पंथा वेदमार्गः ॥ १॥ तदेवं ब्राह्मणमिव तावत्सुं तत्रापि वयं भगवः
 प्रसादपिता नः शिष्यः पवसत्यपि अस्माभिर्धर्म्यं वासयमसती एतवती ॥ १५ ॥ १५

श्री.
भाग.
नटी.
४८

निषिद्धोयंप्रतिसंवेद्यश्चित्तशब्द एवमिति २५ ब्रह्मणमेव ते हृणीहि किमनेनाग्रहेणोतिवेत
त्रादनन्नासाएरुति ब्रह्मसंतः सतः कवः शुक्रात्मनसजीवनो विद्यामथागततदाचदेवयानीप
तिचकमेरुत्रगुरुपुत्रीममयुजोतिनतासुहृदन् नतश्चक्रपितासतीतवेयं विद्यानिफलमभव
त्वितिनेशशाप सचतवववहीसा पतिनेभवदितिनाशशापतदेतदाहयमहमशयतस्पशा॥

तैवीरमाहोशतसीप्रेमनिर्भयार्मिय राजेस्तुवागृहीतेनेपाणिः परपुरेजय २६ ह
स्तग्राहोपयेमाभ्रहीतायास्तयादिमे एवईशाकृतोवीरसंवेद्यो नौनयोरुषः २७ यदि
देहपल्लग्रायामवतोदर्शनमम नन्नासाणोमेभविताहस्तग्राहोमहाभुज कचस्यवा
हस्तपस्यशापायमशपेपुरा २८ ययातिरन्तभिप्रेतदेवोपभृतमात्मनः सनस्तता
ज्ञतेब्रह्माप्रतिजग्राहतद्वचः गतेराजनिसावीरेद्वत्रस्फुटतोपितः सवेदयत्प्रतःस
वेमुक्तसमिष्टयाहृतं २९ उर्मिनाभगवान्कायः योरोहितेविगर्हयन् सवत्ह।
तिचैकायोतीउहित्रासययौपुरात २९॥

पात २२ अश्वयत्नादनभिप्रेतमपिदैवोपभृतं प्रापितेब्रह्मातज्ञतेतस्योसकामंस्वेमन
अब्रह्मोनेस्यथमेमदीयंमनःप्रविशदितितस्याः वचः प्रतिजग्राह अंगीकृतवान् २३ शर्मि।
सुखेवंयोपिदैववशादेवाभवदितिदर्शयन्नाहगतीराजनीतिनवभिः उक्तंभित्तकीत्या
ह कृतंरूपप्रदोपादि २४ कापोतीसेवहृति २९॥

प्रपनीकादेवास्तेविवक्षिताः जयंप्रापणीयाश्चमिप्रेतंयक्षतथाभूतंज्ञाताप्रपनीकानोविव
क्षितमिति वा २६ सावुगासखीसदिताशर्मिष्टामामःनयानिति २७ तत्तस्मान्निगताकुक्रास
कंदवीत्पतस्मादेवस्थितादर्थस्यप्रयोजनस्यगौरवंचवीक्ष २८ तत्सेमाधानोपगच्छेत्सर्थः

वृषपर्वतमोक्षायप्रपनीकविवक्षितं गुरुंप्रसादयन्मूर्द्धापादयोपतितःपथि २९ त
णादिसन्धुर्भगवानुशिष्यंवाचसुभार्गवः कामागोःक्रियतांराजत्रैतोमत्तमिहोत्सहे ३०
तथेत्पवस्थितेशांहेदेवयानीमनोगतं पित्रादनीयतोयास्यसाचगायातमामनु ३१ स्वा
नातत्संकंदवीत्पतदर्थस्यचगौरवं देवयानीपर्यचवन्तीसदस्तेणादानवत ३२ लोह।
षायस्वतादनासदशर्मिष्टयाशनः तमाहराजनशर्मिष्टमाधास्तत्पेनकक्षित ३
विलेक्योशातसीराजनशर्मिष्टासप्रनोक्वचित् तमेववच्रेरहसिसखाःपतिमजोसती ३४
राजपुत्राधितोपपेधर्मचावेत्तधर्मवित् ससंक्रकववःकालेदिष्टेभवाभ्यपयत ३५
यउचत्वसंवैवदेवयानीव्यजायात इहंचानुचपूरुचशर्मिष्टावायंपर्वणी ३६ गर्भ
संभवमास्त्याभर्तर्विज्ञायमानिनी देवयानीपितर्गंदययौक्रोधविमूर्किता ३७

प्रपत्यर्थस्तकालेप्रार्थनातथाःकामपूरणंधर्ममेवेत्पशुकस्पवचश्चसरन्दिष्टेदेवप्राणि।
तमेदत्तंमभ्यपयतनतकामतश्चर्थः ३८ आस्त्याःशर्मिष्टायाःभर्तः
सकाशात् ३९ उपमंत्रयत्प्रसादयन् ३४॥

श्री.
भाग.
नदी.
५१

विहृतं तेषां कश्चित् नित्यात्ते इति तद्विकारमैव यापः तत्रोक्तिका मानां भोगैरिति वाच्यं कश्चा
इति हि योः भिद्योः स्थितिः अभितो धारयिष्यति तस्य वयसा कामं वयसं सताययेत् नरा वा तस्य
यात्र व्यस्ये नीयतः मिति ॥ ३३ ॥ अथ वाप्येति लिखितं ताजरां वाप्यासंगमयेत्यर्थः ३४ इति लव

प्रियामनुगतः कामी वयोभिरपमं वयसं न प्रसादयितुं शोकेणादसंवाहनादिभिः ३५
शुक्रं लज्जादकृषितः स्त्रीकामात् संपूरुषं ताजरादिशतं मेदविश्रमकरणी नृणां ३६
यथातिरुः अत्रोक्त्या यकामानां असन्दुहितयस्मिन् शुक्रः व्यस्ये सतायया कामं
वयसा यो भिद्योः स्थितिः इति लव्यवस्थानः पुत्रं मेष्टमवाचत यदोतात प्रतीकं मां ज
रादेहि निजं वयः ३७ मातामदकृता वत्सनद्रो विषयेषु वयसा भवदीयेन रसे
कृतियया समाः ३८ यदुक्तं नोत्तरे जरायाः प्रसूतमेतत् प्राप्नोति यातव अविद्विषति
विश्राम्येते रस्येनैति पूरुषः ४० त्वं सर्वं शोदितः पित्रा दुःखं चानुभव्य भारत प्रत्याचा
त्युरथ भिक्षास्य नित्येनित्यबुद्धयः ४१ अष्टकं नयं पूरु वयसां तु गुणायिकं तत्
मप्रमत्तं दुःखं मां प्रत्याख्यातमर्हसि ४२ पूरुषवाच कोऽनुतोके मनुष्येदपि त्वात्मक
व्यवस्थानं जरायाः व्यवस्थि (तः पुमान् प्रतिकर्तुं दमो यस्य प्रसादादहं दत्ते परं ४३ ॥

तिर्येनसः ४४ यतो नयमर्हताः अनित्ये च यौवने नित्यबुद्धयः ४५ तं जरा किं प्रदीप्यति इमं रु
जं प्रत्याख्याने मां कथा इत्याह तत्त्वमिति आत्मकतः स्वदेहकर्तः प्रत्यपकारकर्तृकोऽनुतो

५ १४७
तथापि पितर्यभित्तं कुर्यात् स उत्तमं यस्तु शोक्तकारी समर्थः यस्तु प्रदा कुर्यात् सोऽर्थः प्रक
तापितरुचरितं पुरीष प्रायः ५५ जज्ञेषे सेवितवान् यथोपजोषयथा प्रीति जज्ञेषे ५५ नानाविभा

उत्तमं पितर्यभित्तं कुर्यात् शोक्तकारी समर्थः अथर्मा प्रदया कुर्यादकर्तो चरितं पितः ५५ इति
प्रसूदितः पुरुषं पृथग्पृथग्प्राजरां पितः सोऽपि तद्वयसा कामान्पथावज्जज्ञेषे नृप ५५ समदी
पवती सम्पकपितृदुःखालयस्रजाः यथोपजोषे विषया जज्ञेषे व्याहृतैर्द्वियः ५५ देवया
मप्यनुदितो मनोवाग्देहवस्तुभिः प्रेयसापयमं पीति सुवाहप्रेयसिरहः ५६ अयं जगत्त
पुरुषं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवमयं देवं सर्वदेवमयं हरिं ५७ यस्मिन्निदं विराचितं
यो मनीषु जलदां वस्तिः नानाविभातिना भाति स्वप्रमायामनोस्थः ५८ तमेव प्रदिविष्य
सर्वांस्तदेव पृथग्प्रायं नारायणमणीयां संनिराशीरयजत्प्रभुं ५९ एवं वर्षसहस्राणि
मनः प्रेष्टुमनः स्वायं विदधानोऽपि सत्पत्न्यार्वभौमः कदिन्द्रियैः ५९ इति श्रीभागवतेन
वमस्कं ये ययातिचरिते अष्टादशोऽध्यायः १८॥

तियावदिन्द्रियप्रवृत्तिः तदुपरमेना भाति स्वप्रमायां भांसहितो मनो रथ इवेत्यर्थः मनः सखेका
मभोगे कदिन्द्रियैः कृत्तितैः परासुखैरिन्द्रियैः ५९ इति श्रीभावार्थनवमे अष्टादशोऽध्यायः १८

श्री.
भाग.
नटी
५

ऊनविंशोययातिः संवेष्टितं न नोपमं देवयानौ समाश्रयं विरक्तो मुक्तिमाप्तवान् भुक्तभोगासा
ज्ञाहस्यन्नजवह्न्यमात्मनः विदेवयत्रियामाहनिर्वहयितमाप्तवान् २ कामानाचरन्नुपभुजानः
गायामितिदांस । मेदिथेनमाहृशेनाचरितामदिथस्याचरितं यस्यामिति वा यस्य ग्रामनिवा
सिनः कामिनोमदिथस्याचरितं स्ववनेस्थिताधीयाः शौचं तितस्यगाथोष्टएषात्मानमचल

शुकः ३ सत्यमाचरन्तामन्त्रेणोपकृतवमात्मनः बुद्धाश्चैतिर्विसौ गायामेतामगाय
त । एषभागव्यमृगायां मदिथाचरितोभुवि पीरायस्यात्रशौचं तिवनेग्रामनिवासिनः
२ वरुणकोवभेकसिद्धिचिन्मियमात्मनः दृदर्शकूपेपतितोस्वकर्मवशात्समजो ३ त
स्याउडशणोपापवस्तः कामीचिचितयेत वधदतीर्थसहस्रविषाणाग्रेणारोयसि ४ सो
तीर्षकृपात्सश्रोणीतमेवचकमेकिलं तथाहृत्सुदीप्तवद्भोजाकांतकामिनी ५
पीवानेष्टमशुलंप्रेष्टमीढांसंयभकोविदे संपकीजवृषस्तोवक्तोनांरतिवडेनः रेमेका
मग्रहप्रसन्नआत्मानेनावबुध्यत ६॥

द्वारं वस्तुति भ्रियामनुलद्वारं अज्ञामिति वनेसंसा
रेष्टियत्रिषयं ३ रोयसितदेविषाणाग्रेणामृदादिकमुह्यतीर्थनिर्गणायमार्गेवधत ४ कुर्या
इति शीर्मेष्टाप्रमुखाः कामयामास्तः कांतंप्रतिकामिनो कामवत्पः ५ पीवानेष्टमशुलंप्रेष्टमीढांसंयभकोविदे
शुवह्नलंरतिसमर्थं इत्यर्थः मीढांसंवेतः सेक्तासंयभकोविदे अभिदे अतएवप्रेष्टनावबुध्यत

स्वामिनमिति ७ सुक्राभिप्रायेणाह ८ उडविशकारे वस्तुभातिशब्दे प्रसादयिते ९ दृष्टान्तम
किं न तु जरया संभोगा समर्थमकरोत् अर्थाय स्वप्रयाः कामभोगाय योगवित् अपायतः नरा
६ नपार्थेन वतिशक्तिर्देदावित्यर्थः ॥ कृपलव्यथा सदकामैः सेव्यमानेन न तदप्यति ॥ ननु त
दि ३ ननु वदन्त्येव विषयाः सेव्यतां ततो मनसि प्रीते सति कामोपशान्त्यमोहो निवर्ततेति चेत्

तमेव प्रेष्टुमया वस्तुमानमजामया विलोक्य कृपसेविशानामृष्यदस्तकर्मतत् ७
तं उद्दंष्टुं हृपं कामिने द्वाणसौ हृदं श्रुत्या स मुत्सुमस्वामिनं उः सिताय यौ ८ सो
पि चानुगतिः स्वैरं कृपणस्तो प्रसादितं ऊर्वनिडविशकारे नाशक्रोमयिसंयितं ९ तस्य
स्तत्र हि जः कश्चिदजासाय किं न दुष्ठा लंवेतं दृष्ट्या भूयः संदये र्थाय योगवित् ॥ सव
दृष्ट्याः सोपि द्वाजया कृपलव्यथा कालं वेदति ये भद्रे कामैर्नाद्यापितप्यति ॥ तथा
देकपणः सधुभवंताप्रेमयंत्रितः आत्मानं नासि जानाति मोहितस्तव मायया ॥ यत्स्थि
या व्रीहिर्पवदिराण्यपस्वित्त्रयः न दुष्टेति मनः प्रीतिं पुंसः कामदतस्य ते न जातकामा
कामानां उपभोगे नुशास्यति हविषा कृत्स्नवत्मेव भूय एवामि वदते ॥ यदा नु ऊरुते भावे
रवभूतेषु मंगले समदृष्टेस्तदा पुसा सर्वाः स्वावमयादिशः ॥

तत्राह यदिति दाभ्यं न दुष्टं
ति न पूरयति ॥ हविषा च तेन कृत्स्नवत्मा ॥ अग्निरिव तर्हि कदा केनोपायेन वामनसः संश्र
णप्रीतिः सा यथा कामोपशमः स्यादित्यत आह यदेति षड्भिः अमंगलभावे रागद्वेषादिवैष

श्री.
भाग.
नली.
५१

३: एवानितरोवदतीति यातां ॥ स्त्रीसन्निधानंत सर्वथा ताममिताह मात्रेति शक्तिं
संकीर्णमात्मनश्च सा कर्षति ननु तस्मात्प्रागस्मात्तु कर्त्तव्यं त्रसणि मनसश्चाथाने
स्यात्तत्राह दृष्टीति यो नानुप्राये न संविशेन्न चोपभुंजीत तत्र दृष्ट्युतयोरनुपानादौ

स्यादस्य जाडर्मनिभिर्भीर्यो यान जीर्यते तात्. सोऽऽ. ए निवहं शर्मकामो दुते तमेत ॥
मात्रास्वत्वादिवा ना विदित्वा संनो भवेत् कलवो निद्रिय ग्रामो विद्वान्समपि कर्षते
५ एवमसदसं विषयात्संनो सक्तं तथापि चानुसवनं तस्मात्तेषां जायते ॥
तस्मादितमदं तत्तत्रा एवाप्यायमानं मिदं जो निरहं कार चरिष्यामि मरुः सह ॥
दृष्ट्युत्तमसद्वृत्ता नानुप्राये न संविशेत् संस्थितं वा तस्मात्तत्र विद्वान् आत्मदृक्
२ इत्युक्त्वा नाहं जायते दीयं पूरवे वयः दत्ता संन रसं तस्मादाददेवि गतं स्तुतः ॥
दिशि दक्षिण पूर्व सौंड संदक्षिणतो यडं प्रती चोत्तवं संवके इदी चामनुमी चर ॥
भूमं उलस्य सर्वं स्पष्टं मूर्द्धनं विभं अभिषिद्धा यो नानुप्राये न संविशेत् ॥
आसेवितं दधं पूगान् सद्वर्गं विषयेषु सः तस्मै ननु संवचनोऽज्ञानपक्ष इवादिजः ॥

स आत्मदृग्भवति ॥ तस्य पूरोर्वशे स्यापयित्वा ॥ विषयेषु शब्दादिषा सोचितं सद्वर्गं परि
द्वियं सत्त्वं संवचेत तत्प्राजयद्वा विषयेषां सेवितं सेवितं च सौ इन्द्रियाणां वर्गं संवचेत्तत्ते मयः

विभुतं निरस्तं विगुणात्मकं लिङ्गयेन प्रतीतः प्राकृतः ॥ प्रस्तोभमेवाह परिहासमिति यदा
प्रस्तोभं निवृत्तिमार्गे प्रोक्तं न मेने ॥ कथं समावेष्टत दाह नम इति नमनादिभिः समाधानम

सतत्र निर्वृत्तसमस्तसंगप्राप्तानुभूत्या विभुतं लिङ्गः परमस्त्रीवत्सर्गावास्तु देवलेभे
गतिं भागवती प्रतीतः ॥ शुक्लागाथां देवयामी मेने प्रस्तोभमात्मनः स्त्रीपुंसोः स्नेहवै
क्त्या परिहासमिवैरितं ॥ सासन्नितास्तुदां प्रयायामिव गच्छतां विज्ञायेच्चर
तंत्राणीमायाविरचिद्वितं प्रभो ॥ सर्वत्र संगमुत्सृज्य स्वमौपम्येन भार्गवोऽहं
सुनः समावेशपद्भिर्धुने लिङ्गमात्मनः ॥ नमस्तुभ्यं भगवते वास्तु देवाय वेथसे स
धुने धिवासाय शोताय हृदये नमः ॥ इति श्री भागवते नवमस्कंधे यज्ञानि चरि
ते नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ वादरायणिरुः पुरोर्वेशप्रवक्ष्यामि यत्र जातो सिंभारत
यत्र राजर्षयो वंशप्रसूते वंशप्रजतिरे । जनमेजयोऽस्य भूतपूरोः प्रवितोऽस्तत्सतस्ततः
प्रवीरोऽयं नमस्तुर्वेता साधारुपदो भवत ॥ तस्य सयुग्मभूतुस्तस्माद्भगवत्सतः संया
तिसत्सतस्पादं रोदाय सत्सतः ॥

स्मरोति ॥ इति श्री भागवते नवमे नामैकोनविंशः ॥
विशेषितप्रसादा मराजासनमदोत्रतेः पुरोर्वेशोत्तरोऽप्येते भरतस्पर्षते यशाः । तत्सतः ॥

दंयतेः सतः

विद्यामित्रस्यात्मजाहमेनकायांजातातयाचस्वयंगकसात्रस्यकाश्राजम्कमेवाहमित्य
 र्यः ॥ किंकरवामेपादिवाक्कातदभिप्रायेज्ञातह उपयन्मिति ॥ गोथर्वविधिनमित्यः॥

नदिचेतःपौरवाणामथर्मरमतेकचित् शाकंतलोवाव विद्यामित्रात्मजैवाहंमत्ता
 मेनकयावने वेदैतद्गवाक्कावोवीरकिंकरवामे ॥ आसतास्वरविदाहृष्टसता
 मर्दणाननः भजतांसेतितीवाराउष्मतायदियेचिते ॥ उष्मताः उपपन्नमिदंस्त्रुजा
 तायाःकृशिकानये स्वयंदिहृष्टतेराजकम्पकाःसहशंवरे ॥ गोमित्यक्तैयथाय
 मेसुपेयमेशाकृतुला गोथर्वविधिनाराजदेशकालविधानवित् ॥ यमोद्यवी
 र्यश्चर्षिमादिष्ठावीरमादधे श्रीभूतेस्वपुत्रेयातःकालेनासूतसासूत ॥ कावज
 मारणावनेसक्रेसमुदिताक्रियाः वहास्त्रगेद्रंतरसाक्रीडतिस्मसवालकः ॥ ते
 उरत्पयविक्रांतमायिप्रमदोत्तमा देवदेशांशसेभूतेभर्तुरीतिकमागमत ॥ या
 दानजगृदेराजाभोयापुत्रावनिंदितौ शुण्वतांसर्वभूतानोवेवाग्राहाशरीरिणी ॥
 माताभस्त्रापित्रःपुत्रोयेनजातासपवसः भरस्वपुत्रउष्मंतमावसस्यःशाकंतला ॥

समयपूर्वकेण ॥ उरत्पयविक्रांतं विक्रमाण्यस्य ॥ ११ ॥ भस्त्राचर्मपात्रंतदन्माताश्राया
 रमात्रेपितरवत्पुत्रः तत्रदेतः येनेति आत्मावैपुत्रतामासीतिश्रुतेःभरस्वपुष्पाणश्रुतेन

भरतनामतिकृतं

श्री.
भाग.
नदी.
५३

किंचरेतोधाः सेतावंशकत पुत्रोयमदयातिरेनयति तारयति तथाचश्रुतिः
पुनाम्नो नरकायस्मात्तितरेवायते सतः तस्मात्पुत्रश्रुतिश्रुतः स्वयमेव स्वयं भवेति पाठो
तरेमात्पुत्रोः पुत्रश्रुतिविवादेयमदयादमर्निर्णयमस्य सभायाः सकाशात्तरेतोधा
रेतः सेतापितेव धर्मणा विहितपुत्रनयति न च मानेनैतदर्थः ततश्च भाष्योपरो सीकृतवा

रेतोधाः पुत्रानयति न च देवयमदयात् तं वा स्यात्ता गमस्य सपमादश
उत्तला २५ पितृपुं परेतो वै चक्रवर्ती मलयशः यदि मागीयते ते स ह
रे शभुवो भुवि २५ चक्रवर्ति एह स्ते स्य प्रकोशो स्यादयोः रेजे महा
मिध के ए सोभिषि को थिरादिभु २५ पंचपंचाशता मध्ये र्गगायामनुवा
निभिः मामतेयं पुरोथायय पुनायामनुप्रभुः २६ ॥

निति सेयं २५ चक्रवर्ती वभूवेति शेषः तस्य मविभागीयते तदप्येते श्लोका अभिगीताः स्यात्
दिवह्विचश्रुत्या हरे शभुवः अंशजातस्य २५ तत्र लिङ्गमेवाह चक्रमिति गंगाया अनु
लोमपंचपंचाशता वा निभिरीजे पुरोथाय पुरोहितकृता यमुनायामनुचयमुनाया

५३

अष्टाधिकसप्ततिमेधा नष्टानवर्थ किं क्वर्वत्तस्य न प्रकर्षेण ददत्तसाची गुणप्रकृष्टगुणवतिदेशे
अभिहितो भूत यस्मिन्निचयने देशो वा सहस्रं ब्राह्मणाः भरतेन भूरिदत्ताः गाः वदशः प्रत्येकवदं वि
भेनिरे विभज्य जगृह चतुरशीत्यधिके स्वयोदशया सहैवेकं वदं भवति तथा हि हिरोपेन परिहृता
त्कृत्वा तस्य दत्तो मृगात् मन्त्रा रे भरतो दद्यात्कृत्वा वदं निसप्तचेति सुसक्तानि प्राप्ता यि शतं वदानि
श्रीशुकेनोत्तरश्लोके चतुर्दशलक्षत्वेन संगृहीतानि आदात्कर्मणि मन्त्रा रे निपुतानि चतुर्दशेति प
वं चतुर्दशलक्षाणां समाधिकं शतभागो वदमित्युक्तं भवति रयं च वदं स्तं ता श्लोकेन संगृह्यते च

अष्टसप्ततिमेधां प्रववंथ प्रददद्भुत भरतस्य हि दौष्यं ते रमिः साची गुणे चितः सहस्रं वदयो
यस्मिन् ब्राह्मणा गा विभजिरे त्रयस्त्रिंशच्छतस्य दानं द्या विस्मापय त्रपात दौष्यं निरमगान्मा
यो देव्यो गुरुमायया २८ मृगाः कृत्वा दत्तः कृत्वा हिरोपेन परिहृतात् आदात्कर्मणि म
न्त्रा रे निपुतानि चतुर्दश २॥

तुर्दशानां लक्षाणां समाधिकं शतौ शकः वदं चतुरशीत्यसहस्राणि त्रयोदश २ देवानां
मपि मायां वै भवन्त्यगा दत्तपशतयतो गुरुं पूज्यं हरिं प्राययौ प्राप्तस्तदंशं भवतात् मायावतं र
शतिपावेद्भुत्त शुभं नु सारेण मायावतां श्रेष्ठः हरिरेवा मावित्यर्थः २८ मृगान् अष्टगजान् भद्रं
द्रमृगादयोगज्जातिभेदाः मन्त्रा रे इत्यस्य श्रुतिपदस्य व्याख्यानं कर्मणीति कस्मिंश्चित्कर्मवि
शेषः केचित् मन्त्रा रे तीर्थे इति व्याचक्षते २॥

॥ पुरादेवान्जितायेः स्वरसौकांमिरसातलादिस्थानानिभेजिरतैः प्राणिभिर्वर्णिभिर्देवसि
 योरसातलं नीताः सतीः पुनराहरदानित्ये प्राणिभिरयेर्मनुष्यादिभिः सह नीता इति वापराभि
 रिति पाठे पणयोः स्वरसौ नीताः सतीः यद्वा पणयोः स्वरसौ हंतान्प्रस्थाप्याह रदित्यर्थः ॥ त्रिंश
 वसाहस्तीः सप्ताः सप्तविंशति सहस्रवत्सु शतं चक्रासेनाग्रात्तावानारायणो शताचक्रं सह

[illegible][illegible]

मरुत्सतंभरद्वाजगमप्रकारेदर्शयन्नाह अंतर्वत्तामिति चतुर्भिः अंतर्वत्तांगभिर्एवं प्रातरुतथ्य
स्पपत्तामसतायां वीर्येण मैथुनाय कदाचित्प्रवृत्तस्यतिः तदा द्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रोश
पूर्वकं गर्भस्येन वारितः ततः कुक्षौ वृद्धस्यतिरेवो भवेन्नितं गर्भप्राप्तावलादीर्यमधिचतुर्ततो वृद्धसतेः
शापाद्गर्भस्योदीर्घसमाश्रयो वभूवेतनु चतुर्दीर्घे पाप्मि प्रदोरपयोनेव हिर्निःसरितं भूमौ पतिते
सद्यप्यवक्रमारोः भवत ते च परवो र्यजं भर्तृत्वा गादिशं किंता सतीत्यक्तकामो ममतां प्रति सुराः प
वृद्धस्यतेर्ममतायाश्च विवादश्च पंशोकं जगुः किं सद्यं जगुः अतश्चाह तस्य नाम निरुच्यते येन ते

अंतर्वत्तां प्रातपत्तां मैथुनाय वृद्धस्यति प्रहृष्टो वारितो गर्भप्राप्ता वीर्यमवाह जतं ३० ते
त्यक्तकामो ममतां भर्तृत्वा गविशं किंता नाम निर्वचनं तस्य श्लोकमेनं स्वराजगुः ३१
ते भर्तृत्वा नमिमुं भरद्वाजं वृद्धस्येव यातो यउत्तो पितरो भरद्वाजस्ततस्तयं ३२

तत्रा मनिर्वचनेनेव भर्तृत्वा शंक्रामका कर्तृमित्यर्थः तत्र पुत्रं तत्तायां ती ममतां वृद्धस्यतिरा
ह देमूढेऽमं पुत्रं भरद्वाजा एव भरतविभेमीति चेत्तत्राह भरद्वाजं एकस्य देवस्य वीजादिमे
वृद्धाभ्यां जातं अतस्तस्याप्ययं वरति न तस्माद्भयशंकेत्यर्थ एवमुक्ता सतीति प्रत्याह देवदस्यतेन
मिमे भरद्वाभ्यामावाभ्यममायतो जातं अतो नाहमेका किनी भरामीत्यर्थः यद्यस्मादेव मुक्तापित
रो ममतां वृद्धमानो पुत्रं परित्यज्य यातो ततो तीरय भरद्वाज इति पाठोत्तरं यस्य पुत्रस्य तागडः वा
तपितरो यातो वित्यर्थः ३८ ३९ ॥

१८ अथानोद्यमलोः तिथिराममत विभक्तस्माज्जुदेवार्थमत्रादिकं विभक्तवतः ० सगणायश्चम
दित्यय ८१ उक्तेषुसुवेरिते एकमवतपियतीतया १ परडः एवासदिसुतयासर्वेषां उः खिसयेभो
क्रमाशास्ते नेति अणिमायष्टसद्विपुक्तागतिमपिमोक्षमयिवाहनकामयेतर्हि किंकामा
यसे तदाह अतिलदेहभाजामातिडः खितद्रोत्तुह्येणांतः स्थितः सन्नदप्रपयेशाश्रयामिते

कृष्णप्राप्तजुदेवसद्वत्तज्जातवेपथीः अतिथिर्वासाणाकालेभोक्तकामस्यवागमत
तसौसंबभजेत्सातमाटसप्रद्वयानितः हरिस्त्वत्रसंपर्शिनसमुक्ताप्रययौद्विजः ८।
अथानोभोक्षमाणसविभक्तसमदीपत विभक्तव्यभजतस्मदृषलायहरिस्मरन् ० या
तेष्टुदेतममोगादतिथिः अभिराहतः राजत्मेदीयतामनेसगणायबुभुक्षते ८ सश्रा
टमाचशिष्टयदहमानपुवस्तुत तच्चदत्तोनमश्चक्रेषभ्यः अपतयेविभुः १ पातीय
मात्रमुक्तेष्वैकपरितर्पणं यासतः प्रकृतोभागादयोदेस्यभुभसते १ तस्यतां
करुणावाचेनिशाम्यविपुलप्रभा कृपयाभशसतमइदमाहमृतवचः १ नकामये
हेगतिमीश्वरात्परामेष्टद्विपुक्तामपुनर्भवेवा आर्तिप्रपयेविलदेहभाजामंतः स्थितोयेन
भवत्पडः खाः १ द्वातरदप्रमोगात्रपरिभ्रमश्चदैतंक्रमः शोकवि

वंकामये येनतः ख
भोक्तामयादेतभुतेनेतसर्वेअडः खाभवेति १२ ननुडः खकिमितिप्रार्थयसेपरडः खनिह्यै
वममसंवडः खनिह्यतिरिगाह द्वातरदितकृपणस्यजंतोजीवनदेताः नलस्यार्पणान्मेसर्व

विभक्तव्यभजतस्मदृषलायहरिस्मरन्

वाटसोहाः सर्वनिह्यताकृपणस्यजंतोर्हि

द्वातरदयोनिह्यताः

श्री.
भाग.
नटी.

पवमितेवंप्रभाष ॥ विभुवनाभीशः जलादयः मायातरीयैर्यपरीतार्थप्रथमं मायया ह
षलादिद्वयेण प्रतिताः संत इत्यर्थः परं केवलं वा स देवे भक्त्या नमश्चक्रे न ततात्किमपियावि
तवान् ॥ अनन्यथायसईश्वरानिर्विकफलोत्तरानुपेक्षस्य प्रलीयत आत्मन्यवलीनावर्धेव
॥ मन्त्रस्तनस्य नरस्य वशः शक्तान्तस्ततः सर्वगर्गस्य वशमाह गर्गादिति महावीर्यस्य वशः ॥

एवं प्रभाष्य पानीयं पियूषाणः पिपासया पुष्कसायादददीरो निसर्गकरुणो नृप ॥
तस्मात्त्रिभुवनार्थीशः फलदाः फलमिच्छता आत्मानं दर्शयामासु विनिर्मिता
॥ सर्वे तेभ्यो नमस्तुतिभिः संगो विगतस्पृहः वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे नमः परं ॥
ईश्वरालंबनं चित्तं कर्तव्यं नमश्चक्रे मायागुणमयी राजन्स्त्वमवत्प्रत्यलीयत ॥ त
त्प्रसंगानुभावेन इति देवानुवर्तिनः अयमुद्भवाग्निः सर्वं नारायणपरायणः ॥ गंगा
त्सि निस्ततो गार्ग्यः क्षत्रादस्य न्यवर्तत इति तस्यो महाविद्योतस्य त्रय्यारुणिः कविः ॥ पु
ष्करारुणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिगताः हृदत्स्वस्त्रयः पुत्रोर्भूदस्ती यदस्ति नापुरं ॥ अने
मीदोहिमीवश्च पुदमीवश्च हस्तिनः अजमीवस्य वंश्याः सुप्रियमेधादयो हिजाः ॥

माह इति तत्र यः तस्य त्रय्यारुणिकविः पुष्करारुणिश्चेति त्रयः पुत्राः कथं भूतौ ये अत्र तत्र
वंशी ब्राह्मणगति ब्राह्मणरूपता गतास्तु मन्त्रपुत्राणीपवानो मे हस्य वंशमाह हृदत्स्वः
इत्येति यत्र येन हस्तिना प्रवृत्तमित्यर्थः ॥ अजमीवदयस्त्रयो हस्तिनः पुत्रः ॥

अजमीठादेवामः पुत्रोदृहदिषुर्नामाभवंत २१ पारस्यतनयोनीपः नीपस्यपुत्रशतंसपवक्तृत्वासे
 तायांशुककमायां ब्रह्मदत्तजनयामस तदुक्तं दरिवंशादिषु पराशरकुलोपज्ञः शुको नाम महा
 यज्ञाः व्यासादराणो संभूतो विष्णुमोघिरिव जलन सतसां पितृकमायां वीरिणा जनयिष्यति २२
 कृत्स्नगौरप्रभं शंभुतथाभूरिमुतं जये कमां कीर्तिमतीषष्टौ योगिनी योगमातरं ब्रह्मदत्तस्य ज

अजमीठाहृदिषुस्तस्यपुत्रोदृहद्वज्रः हृत्कायस्ततस्तस्यपुत्रश्चासीजयद्रथः २३ तत्स
 तोविशदस्तस्यसेनजित्समजायत रुचिराद्योटाहृदनुकाशोवत्सश्चतत्सताः २४ रुचि
 राश्चसतः पारः पृथुसेनस्तदात्मजः पारस्यतनयोनीयस्तस्यपुत्रशतंतभूत २५ सक्त
 तांशुककमायां ब्रह्मदत्तमजीजनत योगीसगविभार्यायां विष्णुक्तेन मया तत्सतं २६
 जैगीषव्योपदेशेन योगेति त्रैवकारद उदक्तेनस्ततस्तस्माद्ब्रह्मादेवादेदीषवाः २७ य
 वीनरोहिमीदृशं कृतिमास्ततः सृजः नाम्नाशतं धर्तियसद्वनेमिः सपार्थकृत २८
 सपार्थकृतमतिस्तस्यपुत्रः सन्नतिमास्ततः कृतीदिरापनाभायो योगे प्राप्य मगोसृष्ट

ननीमहिषीमण्डस्पवेति २९ यद्यपि शुकउत्पत्तैव विसृक्तसंगो निर्गतः तथापि विरहात्तरे
 व्यासमनुयांतं दृष्ट्वा कृयाशुकं निमायागतवान् तदभिप्रायेणोवायंगादेस्यादिव्यवसारश्च
 विरोधः सच ब्रह्मदत्तो योगी गविवा विसरसत्तां ३० सपवयोगतंत्रेवकार वादेदीषवाः
 हृदिषोर्वशात्तमेदीषत्वमायं ३१ सपार्थकृतसपार्थकृतसपिता ३२

श्री.
भान.
टी.
५३

1602
शाच्यसास्त्रांषट्संहिताज्ञगोविभज्याधापितवान् ॥ अजमीरसुवंप्रपाः प्रियमेधादयः केचिद्वा
स्त्रिणावभूवः हृदिप्रभृतयः त्रिषाधैतिवशादयसुक्तैः तस्यैववशांतरमाह निलिन्यामितिपा

संहिताशाच्यसास्त्रोद्वेनीपोसुप्रापयस्ततः तस्यैवेषोसवीरोषसवीरस्यरिपुंजयः ॥ त
तोवहृरयानामपुमोरोः इतिभवत् निलिन्यामजमीरस्यनीलः शान्तस्ततस्ततः ॥
शान्तेः सशान्तिसिमेवः पुत्रकोजस्ततोः भवत् भर्माचस्तनयस्तस्यपचासन्मुद्रलादयः ॥
यवीनरोहृदिष्टः कंमिल्यः रंजयः सताः भर्माचः अहपुत्रामेपंचानोरत्तगापदि ॥
विषयाणामलमिमेरुतिपचालसेतितः मुद्रलादस्तनिर्द्यतंगोत्रमोद्रल्पसंज्ञितः ॥ मु
द्रलादस्तनिर्द्यतंगोत्रमोद्रल्पसंज्ञितं मिशुमंमुद्रलाभाभ्यादिवोदसः पुमानभूत् अह
ल्याकन्यकापस्यांशानेदस्तगौतमान तस्यसन्पुतिः पुत्रोऽजुर्वेदविशारदः ॥ १५ शारदो
स्ततस्तोयस्माद्वेशीदर्शनाकिल शारसेवेयतदेतोमिषुनतदभूत्तमे ॥ तदृष्टाकृपणाग
रुणात्तेतनुमंगयाचरत् रूपः कुमारः कन्याचदोणपत्न्यभवत्कृपी ॥ ३३ इतिश्रीभागवते
नवमस्कंधेपकविशोऽध्यायः ॥

वत्समाप्ति ॥ १॥ मुद्रलाकः यवीनरादयस्ततः अनेवंपेच ॥ १५
भार्माजस्यपुत्राणिपुनंचाभूत्ततदेवाहदिवोदसः पुमानग्रहल्याचकन्यकेति ॥ १५३३ इतिनव

मोक्षविशोः ॥

हाविंशोत्तदिवोदासवंशमुक्तायवर्णिताः सत्त्ववंशोत्तरासंधपार्थउर्योधनादयः १ तस्यसोमक
 स्पुत्राणांशान्तं वभूवतेषां जंतर्जंष्टः यवीयान्मृषदः २ अजनीवस्यैववशांतंरमाह यइतिततःस
 वराणात्कुरु ३४ तस्यकृतिनःउपरिचोरावसःततोवरोःहृदद्रयामुखंआदिर्येषां १ तानेवा

सकः मित्राद्युस्यदिवोदासाद्यवनस्तत्सतोत्प सदासःसहदेवोयसोमकीजंतन
 मकृत १ तस्यपुत्रशान्तंतेषांयवीयान्मृषदस्ततः दुपदोदोपदीतस्यष्टष्टुम्रादयःसु।
 ताः २ ४४युग्मादृष्टकेतर्भाःपांवालकाश्मे योजनीवस्ततोसमस्तःसंवराणास्त
 तः ३ तपत्पोस्तुयकमायांऊरुवेपतिऊरुः परीक्षितसुधुर्जकुनिषदायःऊरोःसताः
 सुदोत्रोभूत्सुधुर्जवन्नोयततःकृतीः वसस्तस्योपरिचोराहृदद्रयमुखंआस्ततः १ ऊ
 शांवमत्स्यप्रत्यप्रवेदियायाप्रवेदिपाः हृदद्रयात्कशाग्रीभूष्टमभस्तस्यतत्सतः ६।
 जसेस्यदितोपत्यपुष्पवास्तत्सतोजहः अमस्यामपिभाय्यापोशकलेहेहृदद्रयान् ७
 तेमात्रोवदिरुत्तृष्टेजवयांवाभिसंधिते जीवनीवेतिकीउत्ताजरासेयोःभवत्सतः तत
 अस्तददेवोभूत्सोमापिर्यकृतप्रवाः परीक्षितनपत्योभूत्सरथोनामजाऊवः १ त
 तोविहृदयस्तस्मात्सर्वभौमस्ततोभवत् जयसेनस्ततनयोराधिकोतोपुतोस्यभूत् ६।

६ ऊशांवेति तत्सतःपुष्पवान् अजेतस्यापत्यंस्तपदितेरितियोमं ७ जरयारात्तस्या ८ तत्ता
 त्सोमायेः श्रुतप्रवाःऊराःपुत्रः परीक्षितनपत्यःजाऊवःजक्तापुत्रः ९ अतोरेधिकादपुतो
 भूदित्यर्थः ११ ॥

तस्य प्रतीपस्य देवापि शांतवल्लीकाः ॥ शक्यं पूर्वजन्मनि महाभियुक्तिं संज्ञायाम् ॥ यद्यदेवो न ब्रह्म
यं न ददाति न ब्रह्म प्रकारं वा साक्षात् न ब्रह्म वा लोके न ब्रह्म वा दृश्ये न ब्रह्म वा दृश्यादिहोत्रं स योगं ऊरुते यजे स्थिते परि
वेता स विज्ञेयः परिविज्ञेयः परिविति स्तुतं नृणां तिसृषुः यो यैभ्यः भुवमग्रतो भुनक्ति श्रयेतां तेषां पितृ
वैतैव भवति अतस्तदोमपरिह्राय यशस्यमग्रजायते हि ॥ ततो हृदि भविष्यतीत्येवमुक्तः शांतव॥

तत्र शक्रोऽथ तत्समादेवातिथिरस्य च ॥ अथ तत्समादिलोपोभूत्यनीपस्तस्य वात्मजः ॥ देवा
पिशंतवस्तस्य बाली कशति वात्मजाः पितरात्पयिमज्यदेवापिस्तवत्तगतः ॥ अभवच्छत
तूराजा प्रागमदाभिषमं त्रितः यं यं कथाभांस्तु शान्तिनीर्णयो वनमेतिसः ॥ शान्तिमामोति
चैवाग्रां कर्मणा तेन शान्तवः समादादशान्तदात्पेन वयं यदा विभुः ॥ शान्तवर्वात्तौ रुक्तः
परिवेतायमश्रु क शान्तदेव्यं प्रजया सुश्रुतं विवदये ॥ यवमुक्तो हि तैर्ज्यैर्हृच्छं दयामा
समो ववीत तत्सविप्रदिनैर्विप्रैर्वेदादिभिरुपशितो गिरा ॥ वेदावदतिवाद्यैतदोदो ववयं
इदेवापि रोगिमास्याय कलापग्राममाश्रितः ॥

वर्तनं गता ज्येष्ठं देवमासगतः प्रजापालनादिपरोधर्मः अतस्त्वेतन्मसीकुर्विति प्रार्थितवान् ततः
पूर्वमेव तस्य मंत्रिणा अश्मरावसेनेन देवार्पिपाषंडीकृत्य राज्यान् दत्तं कर्तयेन्निति विशासैः पाषंडम
नाशयथा गिरावेदादिभ्रंशितः सन् वेदवादाभ्यानिवादात्रियवचनानिमोत्रवीत ततस्तस्य पाति
त्वेन राज्यान् दत्तं जाते शतनौदोषामावादेवोववर्षेत्यर्थः ॥

भविष्यानां तस्य पुत्र इति यावत्समाप्तिः याज्ञवल्क्या क्रियाज्ञानं परं चात्मज्ञानं शौनकात्मा स्याति
असत्ज्ञानं च कृपाचार्यादिति द्रष्टव्यं याज्ञवल्क्या त्रयीमधीत्य कृपादस्ता एव वाप्येति वैश्वोक्तेः क्वचि
त् असत्ज्ञानं कृपाचार्यादित्येव पाठः ३६ ३७ यद्यस्मात्सर्वो नलः पुत्रः तस्मात्पारिवर्तनयः य

तस्य पुत्रः शतानीको याज्ञवल्क्या त्रयीपठनं असत्ज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनकात्परमेष्ठिति ।
सहस्रानीकस्तत्र स्तुतं श्रेयसायमेतत्तः आसीत्सहस्रस्तस्यापि नेमिचक्रस्तत्ततः ३८
गजाक्षये ह्येतेन याज्ञवल्क्या साधुवत्स्यति उक्तस्तुतं त्रिभुवनं तस्मात्कविरयः स्तुतः ३९ त
स्माच्च वृक्षिमांस्तस्य सुषेणो यमदीपतिः सनीस्तथ स्पृशिता नृचक्षुर्यस्तस्यो नलः ४० ।
परिस्त्वः स्तुतस्तस्मात्मेधावी सनयात्मजः नृपं जयस्ततो हर्वेस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति ४१
तिमेह हृदयस्तस्मात्कृतानीकः सदा सजः शतानीका उद्धमनस्तस्यापत्यं मदीचरः ४२
दंडपाणिर्निमित्तस्तस्य दामको भवितानृपः ४३ ब्रह्मक्षत्रस्य वैशोक्तो वैशो देवर्षिस्तत्ततः दे
मकं प्राप्पराज्ञानं सस्यां प्राप्स्यति वैकलौ ४४ अथ मागधराज्ञानो भवितारो वदामि ते भवि
ता सह देवस्य मार्जारिर्यत्कृतं श्रवाः ४५ ततो पुता पुस्तस्यापि निरमिरो यतस्ततः सन
दात्रा सनदात्रा हृदतो नोय कर्मजित ४६

स्यात्मजो मेधावीत्यर्थः तस्मात्सदा सः ततः शतानीक इत्यर्थः ४० हृदयस्य जरासंधः तस्य सह
देवः तस्य मार्जारिः तस्मान्मार्जारेः श्रुतश्रवाः ४४

श्री.
भावा.
नदी.
६

सहस्रसंवत्सरमेतेभावाभूपालाः ततः परेभावा नदादशासंयैयस्यति ५१ इति श्री भावार्थे
नवमेशविंशः २२ त्रयोविंशो नवोदयोत्तरेशो यानयः कृणात यदोमवशोनुक्रांतोयावमाम

ततः शुतंजयादिप्रः सुविलसभविष्यति देमोयसुव्रतस्तुसादर्मसूत्रः शमस्ततः ५५
हृदसेनोयसमतिः सुवलो जनिताततः हृदोतः सप्तनिदयो विषयनियदिपुंजयः ५५
वार्दद्वयाभूपालाभावाः सहस्रवत्सरं ५५ इति श्री भागवतेनवमेशविंशः अक
३ अमोः सभाजनद्वयः परेत्तमत्रयः सुताः सभानरात्कालनरः संजयस्तत्सुतस्ततः
जन्मेजयस्तस्यपुत्रोमहाशालोमहामनः उशीनरस्तितित्वममहामनसप्रात्मजो २
शिविर्मनः शमिर्दत्तस्तत्पुत्रो नरात्मजः हृषदर्मः सुवीरश्चभद्रः कैकयश्चात्मजः शि
वेष्टतारयप्रवासस्तितितोमृत्पुत्रादयः ३ ततो देनायस्ततपावलिः सुतपसाभवत
गवंगकलिगायाः सुसपुत्रोऽसंतितः ४ जतरदीवस्तपसावलेः देवैर्महोपतिः व
क्रः स्वनाम्नाविषया न्येदिमाया चकोशते एवपा लौगतो जतेतस्मादिविरथस्ततः
हृतोयमरथायसजतेत्तित्ररथाप्रजाः रोमपादइतिव्यातस्तसौदशरथः सुखा शा
तांस्वकसंप्रायकृष्टयष्टगउवाहतां ५ देवैर्वर्धयित्यंगमाग्रानिमुहुरिणीसते नात्यसं
वसंभवः तदेवंपयातेपुत्राणां पंचमस्यपुत्रोर्वशोनुक्रांतः इदानींचतुर्थसर्वेशमनुक्रामति
अनारितिकर्णसजगतीपतैरित्येतेन ६ तसजन्मेजयसमहाशालाः तसमहामनः च

जीतवादित्रिंशत्सालिगनाहो

तारुश्रीतरस्यात्मजाः २

६

किंच त्वया भगवन्निष्कृतेनावलानामेव दंडः कार्यः साधवस्तु रक्षणीयाः अतो विप्ररक्षणोना
स्माननुपेक्षाणोपाद सत्वमिति हेतुगत्राणसंपर्वभूत्वावलानामेव प्रदरणार्थे निरूपितो।

सत्त्वं जगत्राणावलप्रदाणयेनिरूपितः सर्वसहोगदाभूता विप्रसवास्तुलदैव
हेतवे विधेदिभद्रतदनुग्रहोद्दिनः ॥ ययस्तिदन्तमृष्टासुधर्मोवासनुदितः क्लृप्तं
नोविप्रदैवैवेदिजोभवत्तविज्वरः ॥ यदि नोभगवासीत एकः सर्वगुणाश्रयः स
र्वभूतात्मभावेन दिजोभवत्तविज्वरः ॥ शुक्रवाच इति सत्त्ववतोराज्ञो विस्त्व
क्रंस्वदर्शने अशाम्यत्सर्वतोविप्रप्रदहृदज्ञयाः चया ॥ समुक्तोऽप्राप्तितापेन
उर्वीसाः स्वस्तिमोस्तता प्रशाशंसतसुर्वेशिपुंजानः परमाशिषः ॥ उर्वीसुवा
च अहोघ्नं तदासानोमदन्तं दृष्टमयमे कृतागशोपिपुशानन्मेगलानिसमीद।
से ॥ १५ ॥

निष्कृतः अतोस्तुलस्पदैवहेतवेभाम्पलाभाय विप्रसुभद्रं विधेदितदेव नोऽनुग्रह ॥ सर्वस
कृताप्येणो न विप्ररक्षार्थं प्राथयतो ययसीति दाम्भाविप्रोदेव देवतायस्मिन्नत ॥ १६ ॥ राजस

१५
१६
सर्वव्याख्या

श्री.
भाग.
नदी.
५५

५५ राजेनादिश्लोकद्वयं च कीर्तिः ५६ श्रीतोसीतिश्लोकद्वयं च द्विजोक्तिः आत्मनि
मेधायेनातिथ्येन १ भूरियंतत्रस्योजनः कीर्तियिष्यति २२ तस्यैष्यातिशयमाह ग

उक्तरः कौतुसाधुनोऽरुणो वामदात्मनो येः संदृशीतो भगवान्सातताम्रधभोर
रिः ५५ यज्ञमभ्युतिमात्रेण पुमान्भवति निर्मलः तस्य तीर्थपदः किं वा दासाना।
मवशिष्यते ५६ राजनवदृशीतो हंतयातिकरुणात्मनः मदवंदयतः कृत्वा प्राणा
यत्नेभिरक्षिताः राजातमकृत्वा हारः प्रत्यागमनकांत्या चरणेषु पसं दस्य
साधसमभोजयत् सोऽशितादृतमानो न मातिथ्यं सार्वकामिकं तस्मात्मात्तपतिश
दधुजतामिति सादरम् श्रीतोस्पवदृशीतोऽस्ति तव भागवतस्यै दर्शनस्य श्रुता
लापैरातिथ्येनात्ममेधसा २ कर्मावदातमेतत्तु गायंति स्तः सियो मुहुः कीर्ति
परमप्राणो वकीर्तयिष्यति भूरियं २ सुकउ. एवं स कीर्तय राजान उवाच साः परि
तोषितः ययौ विहाय सामं यत्र हलोकसहेतुकं २२ संवत्सरात्पगाता वरावता
नागतो गतः मुनिस्तददर्शनाकांतो राजा भद्राव २३ गतेऽयं उवाच सस्ति मरी
तो मुनिर्यावता नागतः तावत्संवत्सरोत्तिको २४ द्विजोपयोगातिपवत्रमाह रत २५

विमोक्षयसुनचबुद्धासनेस्वीर्यचपरात्रभावे २५

नुभावे भगवतः प्रभावात् २५

तश्च २२ द्विजस्योपयोगेन प्रतिपवित्रं प्रादरत बुधजे स्ववीर्यं वधे र्यादिलक्षणोपरा

परिणीयमानविप्रकमाहरणात्कद्रस्यपुरोःपितुःशापाकौशिकसविष्णामित्रस्यतेजसाप्रभा
वेण ८ तेनैवकौशिकेन ० पद्विणोःआशीवकयोःविष्णामित्रोराजसूयदक्षिणाच्छलेनहरि
श्चंद्रसर्वसमपक्षपातयामास तच्छ्रुत्वाकौशिकोविष्णामित्रेनमाश्रीभवेतिशाशापसो
पितृव्योभवेतिशाशापनयोश्चपुत्रमभूदितिप्रसिद्धं हरिश्चंद्रोदवैयसपत्न्याकोराजपुत्रश्चा

प्राप्तश्चांशुलतांशापाद्गुरोःकौशिकतेजसा सशरीरोगतःस्वर्गमयापिदिविदृश्यते ८
पातितोवाकिरादेवैस्तेनैवस्तेभितोवत्तान् ० त्रैलोक्योहरिश्चंद्रोविष्णामित्रवसिष्ठ
योः ० यन्निमित्तमभूपुत्रं पद्विणोर्वह्मवायिकं ८ सोनपत्न्योविषसात्मानारदस्योप
देशतःवरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतोप्रभो ८ यदिवीरोमहाराजतेनैवतांयजे
इति तथेतिवरुणोनामपुत्रो जातस्तरोदितः ९ जातःपुत्रस्ततेनैवतांयजेति
सोब्रवीत् यदापशुनिर्देशःस्पादर्थमथोभवेदिति ॥॥

सतेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धं ८ हरिश्चंद्रस्यचरितमाह सोनपत्न्यश्रितियावत्समाप्तिकथंशरणंया
तस्तदाद पुत्रोमेजायति ८ यदिमेपुत्रोजायेततर्हितेनैवपुरुषपशुनातांयजेयजामीतिभा
षयातथेत्युक्तवतावरुणो ननिमित्तेनामपुत्रो जातः ९ जातेपुत्रेसर्वरुणो जा
तःस्ततोमामनेनयजस्वितिब्रवीत्यदापशुनिर्देशःनिर्गतदशदिवसःस्पादित्यत्रसराजोब्रवी

॥
द्वितीयोऽङ्कः

श्री.
भाग.
नदी.
२१

राजनैव वरुणा राजन्यः पशुर्यदा सोनादिककवचसंबंधार्हः संग्रामसमर्थः १२५ अथतदा
शुचिरित्येवं तत्कालं वचयता राजा उक्तः प्रायितो देवो वरुणाः तत्कालं प्रत्येक्षते तस्यः १६ वि
कीर्षितं आत्मना पशुना वरुणाय जने १० ततश्च ऊपितेन वरुणेन प्रसूतं प्रतपवन्ना तं म

निर्देशो वसुधागमय जस्वेत्याह सो ब्रवीत् दत्तापश्येयं जायेवन्नयमेयो भवेदिति १३
जाता देताय जस्वेतिसप्रसादय सो ब्रवीत् यदा पतत्स दत्ता अथ मेयो भवेदिति १४
पशोर्निपतिता देताय जस्वेत्याह सो ब्रवीत् यदा पशो पुनर्देता जायंते यपशुः शुचिः १५
पुनर्जाताय जस्वेतिसप्रसादाय सो ब्रवीत् सात्राहिको यदा राजानो यशुचिः शुचिः
१६ इति पुत्रानुरागेण स्नेहयन्ति चेत्तदा कालं वचयता ततश्च को देवस्तमेकः
१७ रोहितस्तमभिरायापितः कर्मचिकीर्षितं प्राणप्रेसं नुर्पाणि ररणप्रसप
यत १८ पितरवरुणप्रसूताना तमहोदरे रोहितो ग्राममेयतमिन्द्रः प्रत्यपषेयत
१९ भूमेः पर्यटने प्राणतीर्थे नैत्रनिषेवणं रोहितो यदि शल्ककः सोपराणे न सत्सा
मा १० पदद्वितीये तृतीये च तथैव पर्वमतथा अभ्येता नैत्रे स्यान्निविशो भूः ११ हवत्र

हउदरे यस्य तं पितरं शुक्ला १२ सामाः वत्समेकं १३ द्वितीये वर्षे हवत्र अभ्येता भ्येता
तथैव तं प्रत्यपषेयत किं चित्ति विदार १४ ॥

1011
एवंविधाग्रनेकगुणायसः विरिचसदः सदितानुभोगानिरयशायानपशुपदिसर्थः २२
इति श्रीभावोद्योगवर्मपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठारंभेस्वरीषस्यवंशसुक्ताततः परं षष्ठ्याष्टभि
रध्यायैः रिद्धावौदंशउच्यते तत्र षष्ठेशासादादिर्भाष्यन्नो निरूप्यते प्रसंगात्सौभरेराख्या

एवंविधानेकगुणाः सरानपरात्मनि ब्रह्मणि कः सदेवे क्रियाकलापैः समवाहभ
क्तियया विरिचान्निरयोश्चकार २५ सुकः अथास्वरीषस्तनयेषुराजं समानशी
लेषु विष्टमधीरः वने विवेशात्मनि वासदेवे मनोदयतधस्तगुणप्रवादः २६ इत्ये
तत्प्राणमाख्यानं चं वरीषस्य भूपतेः संकीर्तयन्ननुधाय न्तो भगवतो भवेत् २७
इति श्रीभागवते नवमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ सुकः विष्णुः केतमानुशंभुरस्व
रीषस्ततास्त्रयः विष्णात्पदस्योभूतस्तु त्रस्त रथीतरः १ रथीतरस्याप्रज्ञसभा
र्यायांतंतवेर्यितः अहिराजनयामास ब्रह्मवर्चसिनः सत्तान् २॥

मांथात्तनयोपते १ तंतवे सन्तानार्थं अंगिरसाजनिताः पतेरथांतरस्पदे प्रसूतत्वेन
यांतरगोत्राः सन्तः अंगिरसावीर्येण प्रसूता दंगिरसाश्च २

श्री.
भाग.
नयी.
१६

पुनरपि रथांतराणां मनेषां जातानां प्रवराः सुखाः स्मृताः यतः क्षत्रोपेताः ब्राह्मणाश्च
 रथः १ तदेवं मनोर्देशस्तु पुनरुपपन्नं कविश्रवितं कृतं तत्र वंशप्रवर्तकौ कर्तृमादीनां च स
 ज्ञानां वंशास्तारुतम्याः रुमेणोक्ताः इदानीमतिविततमिदं कोर्वंशमाह जवतस्तिमादि
 नायावत्सोमवंशप्रस्तावः द्वातृजवंतो मनोब्राह्मणो जज्ञप्रजायोजनयामास दशपुत्रा
 निति पूर्वोक्तवाङ्मयाभिप्रायेणोति द्रष्टव्यं पुत्राणां शतं ज्येष्ठाः ५ आर्यावर्तः पुण्यभूमि

एते क्षत्रप्रवृत्ताः पुनस्तानि रथाः स्मृताः रथोतराणां प्रवराः क्षत्रोपेतादिजानयः
 १ तदवस्तु मनोर्जज्ञे इत्याहुः क्रोणतः स्ततः तस्य पुत्रशतं ज्येष्ठो विक्रान्तिनिमित्तकः ५
 तेषां पुत्रस्तदभवत्तयायीवर्तन्त्यपान्त्य पंचविंशतिपश्चाच्च त्रयोमथ्येः पेरुतः ५
 सप्तकदाष्टकाश्चादइत्याहुः स्ततमादिशत मांसमानीयतां मेथ्यं विक्रान्तं गच्छ
 माचिरं तथेति स्वनेन गताः स्तगादत्ता क्रियाहेणा च शान्तो बुभुक्षितो वीरः शशेवा
 ददपस्ततिः ७

मथ्येदिदं दिगर्गयोः तस्मिन् सुरस्तात्सुद्रपयैः पुनरुत्पन्नं वेभागेन पंच
 विंशतिर्नृपाश्च भवन् हेनूपतयेऽपश्चाच्च प्रविविंशतेः मथ्ये तमेष्टा स्वयः अपरे तत्र अम
 वदति एतन्नादि ५ विक्रान्तिरेव शाणादतिविशुद्धति तव हेतुमाह सप्तकदे
 ति चतुर्भिः ६ क्रियाहेणानुशासार्हान् आदयत्त अभक्षयत् ७ ॥

1013
तदुक्तं सिद्धः प्रोक्तं एव यथा द्रोचि तसंस्काराय ८ तत्कौविधिः सदाचारो येन ते १ सतश्चाक्रः या
जकेन दसिष्टेन राजभोगे विरक्ता योगी सन् तेन योगेन कलेवरं तस्मात्परतन्तं तदवाप ॥ शा
सतपालयनं हरिमीजे ॥ दैत्यपुरं स्पृजपातं पुरं जयं द्रोवाहो सेति श्रद्धादः ककुदिस्यिततात

शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तदुक्तं: चेदितः प्रोक्तं एव यथा द्रोचि तेन दकर्मकं ८ ता
तापुत्रस्य तत्कर्म यथाभिहितं नृपः देशानि: सारवाभासस्य तेन तत्कविधिं रुषा १ सत
विप्रेणा सवादेन जकेन समाचरत तस्मात्कलेवरं योगी सेतेनावापयत्यरे ॥ पित्रं पुप
रते भ्येत्य विकृतिः पृथिवीमिमां शासदीजे हरियज्ञैः शशादिति विश्रुतः ॥ पुरं जय
स्तस्य सतश्चाक्र इति रितः ककुत्स इति वापुक्तः पृथुनामानि कर्मभिः १ कृतं।
तस्मात्सीत्समरो देवानां सह दानवैः पार्लिग्राहो हतो वी
रो देवैर्देवपराजितैः ॥ ॥

ककुत्स इति वशाशादसतस्त्रीणां मानितं तत्कर्म निमित्तानि १ तानि ववाच एव न शाद।
कृतात इति समाभिः कृतं विचमन्नेयतीति तथा पार्लिग्राहः सहायः ॥

श्री.
भाग.
नदी.
१७

1019
इंद्रोद्यदिममवाहनं स्यात्तर्हि देवान् न हं निष्पायीति न वाहनं ते हतः संनिक्षेपतायातदने
गौर्ज्वलितसौर्वेद्यनातस्य वाहनतायमसादृशो वसूचेत्यर्थः ॥ १५ ॥ येभिस्सुखेयपुस्तानयमं
दर्शयितुं स देवानेव भूतैरनयदित्यर्थः ॥ तच्च दृष्ट्वा च मे उडुबुः समालयपाताले ॥ १६ ॥ इति

वचनादेव देवस्य विस्मयविशालमनः प्रथमं वाहनं ते हतस्तस्य वभूवेन्द्रो महावृषः ॥ १५ ॥ स
सन्नदीधनुर्दिव्यमादाय विशिखान् शितान् स्तुयमानः समारुह्य ययुस्तक ऊर्ध्वस्थितः ॥
तेजसाप्यायतो दिशोः पुरुषस्य परात्मनः परीक्षां दिशि देवानां मरुता तत्रिदशैः ॥ १६ ॥
तेजस्य चाभूत्सयने तमुलं लोमहर्षणं यमाय भूतैरनयद्वैतायेति ययुस्ते ॥ १७ ॥ त
स्मेषु पातानि भूतं पुगांताग्निमिवेहोने विस्मरे उडुबुदेत्याह न्यमानाः समालयं ॥
जित्वा पुंस्थनं स भूयस्त्रयस्त्रयपाताये प्रत्यगच्छन् राजर्षिरिति नामभिराहताः ॥
पुरंजमस्य पुत्रो भूदनेनास्तत्सतः ॥ १८ ॥ विष्णोर्ध्वस्थितश्चंद्रोऽपुवनाश्च श्रुतस्ततः ॥
शावस्तिः शावस्तो येन शावस्ती निर्ममेपुत्री कुरुक्षेत्रे शावस्तिस्ततः ऊर्ध्वलयाश्च

कः ॥ १॥

तैः कर्मभिः पुरंजयादिनामभिराहताः पादांतरे ग्राहता इत्यर्थः ॥ १९ ॥ शावस्तिः शावस्त
सपुत्रः ऊर्ध्वलयाश्च अपवधुधुमार इति ख्यातः ॥ २० ॥

तत्रकारणमाह सतानामैकविंशत्यासहसैर्दुतः सनूदतवान्पुंभुमारशतिवेति चकारस्मानयः
२२२५ अथतेस्मानिर्जंभात्कुशास्यः २१ भार्याणांशतेनसह अथपुत्रार्थमिद्रेवमामिद्विवर्तया।
मासस्तेत्यामर्थ २६ तर्षितः तर्षितः सनूजलार्थप्रदिष्टः मंत्राभिर्मन्त्रितेजलेपत्तौदेयंस्वयंययो २०

यः प्रियाधसतेकस्पुंभुवामासुरं वली स्त्रिताः कविंशत्यासहसैरदुतः २० पुं
भुमारशतिः स्त्रातस्तत्सतास्तेवजजलः पुंभुमास्त्रिणासर्वत्रयपवावशेषिताः २१ द
वायः कपिलास्यमशस्यतिभारत दृढांशपुत्रोदपथोनिर्जंभस्तत्तः स्मृतः २५ व
ह्येणाथोर्जिर्जंभसकृशास्योयास्येनजित सनूमास्योभवत्समोनपतोवनेगताः भा
र्याशतेननिर्विसरस्योस्पृष्टालवः इतिस्ववर्तयोचक्रुर्देदीतेससमादिताः २६ रा
जातयत्तसदनंश्रविष्टोनिशितर्षितः दृष्टाशयानानिप्रोक्तान्ययौमंत्रजलेस्वयं २० उन्नि
तास्तेनिशाम्पायबुदकंकलशंप्रभो प्रपन्नः कस्यकर्मदपीतंपुंसवनंजलं २० राज्ञापि
तंविदितायईश्वरप्रदितेनते ईश्वरायनभश्चक्रुर्होदेववलंबले २१ ततःकाला
उपादृतैर्जतिनिभिद्यददितां पुत्रंवाचस्पतनयश्चक्रवर्तीजजानह ३

बुदकंनिरुदकंपुंसवनंपुत्रोत्पत्तिकारणं २० अहोदेववलंबलेवलंबलेनकदितिवदंत ईश्वरा
यनमस्कारं चक्रुः २१ ॥

श्री.
भाग.
वही.
१८

अयंकंभासति यासतीति ३: वितैविप्रैरुक्ते सतिनसासिष्णामारचितं रंद्रो मांथाता हेवत्समारो
दीरिति वृत्तदेशिनांतर्जनीशुखदशवित्यर्थः ३१ तस्य पिता पुवनासो भिन्नकृत्तिरपिनम
मारकिंत कालांतरे सासिद्धमनगात् ३२ मांथातर्महिमानमारु वसुदसुरिति षड्विः ३

कंथासति क्रमाशेयं ससुरो ह्यते भूशं मांथाता वत्समारो दीरितींद्रो देशिनी मुखे ३१
नाम मारपिता तस्य विप्रदेव प्रसादता पुवनासोऽयतत्रैवतपसासिद्धिमनियात् ३२
वसुदसुरितींद्रो साविदेयसमतस्यै यस्यात्र संतिसुदिग्नादस्य वोरवणादयः ३३
योवनासो यमांथाता चक्रवर्तिवनिः प्रभुः समुदीपवती मेकः शाशासाच्युततेजसा
ईजे च यज्ञं कृतभिरात्मविद्विरिदक्षिणैः सर्वदेवमयदेवसर्वात्मकमतींद्रियं ३४
द्रव्यमंत्रो विधिर्येक्षो यजमानस्तथातिजः यमांदेशाश्च कालश्च सर्वमेतयदात्मकं ३५
यावत्सूर्यमुदेति स्यात्वावचंद्रोति विहति सर्वतद्योननायस्य मांथातः क्षेत्रमुच्यते ३६

गदिसमन्यसात्मांथातर्दस्य वधुदियाः कं पिता ३७ ससंति अतं रंद्रो यस्य वसुदसुरिति
नाम विद्यते समांथाता अवनी मेकः शाशासाच्युतरेयानयः ३८ अच्युतस्य तेजसा प्रभु
तेन तेजसि विव ३९ आत्मा विदपितः यज्ञं विसृमीजेतमेव विशिनष्टि सर्वदेवमयमि
ति साईन ४० अति तिहति अलंगवति ४१

४२ ४३ वसुदेव सापत्नीः पुत्रांश्चाह ४४ पौत्रवीत्येकादशभिः ४५ कौसल्याभद्रा ४६ ॥ अष्टम
 सुमित्रार्त्तनय लादीशमीकात्सदाभिनी कंकणकर्णिकायां वैश्रुतधामजयावपि ४७
 पौत्रवीरोहिणीभद्रामदिगारोचनाइला देवकीपुत्राणां सप्तम्यश्विनकडुंभे ४८ वल
 गदेसुगोचरं चडुर्मंदविपुलं भवं वसुदेवत्तरोहिणीभद्रादीनुदपादयत् ४९ सुभद्रा
 भद्रबाहुश्चडुर्मंदोभद्रपवच पौत्रव्यास्तनयास्येतेभूतयाद्यादशाभवत् ५० नुदोपेन
 दोक्तकशूराया मुदिगामजाः कौशल्याकेशिनेतैकमसूतजलनंदनं ५१ सचना
 याः सुतायास्तदस्तदेमागदादयः ५२ नायाशुरुचकादीमडमुत्पानजीजनत् ५३ द्रिष्ट
 शोष्टतदेवायासकश्चानकडुंभेः शांतिदेवात्मजा राजनुश्रमप्रतिश्रुतादयः राजा
 नः कल्पवर्षाया उपदेवास्तदादृश वसुदेवसुवंशाया श्रीदेवायास्तषट्सताः ५४
 देवरक्षितया लब्धा तवचात्रगदादयः वसुदेवः सुतानष्टावा दये सहदेवया पुरुवि
 श्रुतमुत्पानस्तसादाहर्भोवसुनिव वसुदेवस्तदेवक्यामष्टपुत्रानजीजनत् ५५ की
 तिमेतंसुषाणंचभद्रसेनसुदारथी ५६ जज्ञेसंमदेनंभद्रंसेकषणामदीश्वरे अष्टमस्तत
 योरासीत्सयमेवद्विकिल सुभद्राचमहाभागातवराजमितामही यदायदादिया ५७
 स्तस्वयमेवासीत् नत ५८ मेस्यदयोर्हृदयपापनः तदातुभगवानोशआत्मानं सृजते ५९
 कर्मादिनाहेतुनाताभ्यां जनितोवायतोसौहरि ६० तदेवापपादयतिद्वेतिविभिः ६१

श्री.
भाग.
नदी
६५

ईशस्य मायानिर्यंतः परस्मात्संगस्य दृष्टः साक्षात् आत्मनः सर्वगतः । न ह्येभूतस्य मा।
या विनोदं विना जन्मनः कर्मणा वा हेतुः संभवतीत्यर्थः ५५ किंच यस्य माया चेष्टितं प्रसौजी।
वशाच्च ग्राहकस्य कृतः कर्मादिपारतंत्र्येण जन्मनादिसंभवः अनुग्रहमेवाह हियस्याते देव।
स्थितादयस्य ते प्रत्यक्षं लीनोपायेनोत्पद्यमानं यत्संभवात्तदुपादिसृष्ट्यादिना यमादिसंपादने
ताच्च ग्रहः तथा आत्मलाभाय मोक्षाय चेष्यते तत्र हेतुः तेनैव श्रूयमाणेन तस्मात्सिद्धौ हेतुः

न ह्यस्य जन्मनो हेतुः कर्मणो वा मत्तैपते आत्ममाया विनेशस्य परस्य दृष्टरात्मनः ५५
यन्माया चेष्टितं प्रसाः स्थित्यन्तस्य यद्यदि अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभाय चेष्यते ५६
अद्वैतदिणो नापतिभिरस्त्रैर्नृपलोनैः शुद्धाक्रममाणाया अभाराय कृते यमः
५६ कर्माणि परिमेयानि मनसापि स्त्रैरेवैः सहस्रं कर्षणं शक्रे भगवान्मधुसूदनः
५७ कलौ न निष्कलानोऽः त्रिशोकतमोऽनुदं अनुग्रहाय भक्तानां संप्राप्य तनो यशः ५८

५५ तस्मात्चेष्टितेभूमेरनुग्रहस्याह अद्वैतदिणीन विनिश्चयो अभाराय भारपरिहाराय ५६
सहस्रं कर्षणं मनसापि परिमेयानि अविनाशकं कर्षणं सहितं शक्रे ५७ संकल्पमात्रे।
एवमभारद्वारा मयि स्यापि कर्मकरणं यशोविलासद्वारा भक्तानुग्रहार्थमित्याह क
लाविति द्वाभ्या ३ः त्रिशोकतमोऽनुदतीति तथा तदयशो व्यतनोत ५८

1019

1020.

102

श्री.
भाग.
नदी.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमः ॐ गुणाय गुणता वासुदेवाय नमः ॥ निधिं तमहं शर
णाया मिपरमानेदमाथवं विप्रणाष्टभिरथायैर्वैवसतसुतानयः न० मेरुससक्तोतिप्र
संगाववितन्वते २ एवमुक्तोष्टमस्कंधे सद्धर्मः सत्त्वशोधकः कर्तृपालकवज्रादिमना
दीनो निरुपणोः ३ सद्धर्मे सुद्धसत्त्वानामंतयंगोशसक्तया सूर्यसोमान्वाद्यानैरधु

परीक्षित उवाच ॐ म
क्तानि शुतानि मे वीर्या
कृतानि च १ यो सो स
उच्चरः ज्ञाने यो नीतक
स वै विवसतः पुत्रे म
स्तस्य सताप्रोक्ताः स्त्रा
वंशं पृथग्ग्रस्तानंशा
स्वमहाभागानि तेषु
भविष्याश्च भवंत्यतनाशये

नेतराणि सर्वाणि तयो
एपनतवीर्यस्य हरस्तत्र
सुब्रतो नाम राजर्षिर्देवि
स्याते लेभे पुरुषं सवया
बुरासीदिति श्रुते तना
ऊप्रसुखान्तरपाः ३ ते
बुचरितानि च कृतं य
शुषतां दिनः ४ यभूताय

कः परमं धर्मं विव
हः प्रोवाच भगवान्

नासंगतो न्यते ५ तत्र चात्र योद
शभिरथायैः सूर्यं वंशानुवर्णते एकादशभिरथायैः सोमवंशस्ततः परैः २ तत्र त
प्रथमेथायैर्वैवसतसुतानयैः सोमवंशप्रवेशोक्तौ सप्तमसोम उच्यते ६ उक्तानुवादसु

वर्कं विवसतम नोर्वंश एकेति मन्वंतरणीति पंचभिः ५॥

दशैः नांपत्नीसदसाणां भार्यायुतरेप्रत्येकं संहंतलत्तमिमेवंतासु पुत्राणां दशालत्तसदसाणि
 जनयामास एषु प्रवाः एषु कीर्तिः एषु प्रवाश्यादयवदप्रधानाः श्रेष्ठा येषां तेषां मध्ये पंच आत्म
 जा आसन् एषां नानैवाद पुरुजिदिति भार्याभ्युदेवैक भार्यस्य वंध्यापतेर्जा मेव सा पुत्रस्य
 तद्भयमेव पुत्रप्रदेशमवदिति दर्शयन्नाह मायचलिति ३५ यदि सपत्नी सान्ततर्हि स्नुषेयं पु

दशालत्तसदसाणि पुत्राणां तासजीजनन्त तेषां तृषदप्रधानानो एषु प्रवरुणात्मजः ३॥
 धर्मो नामोशनास्तसदयमेथशतस्ययाद तत्सतो रुचक्रस्तस्य पंचासनात्मजाः ३॥ एषु
 रुजिदुक्मरुकेन पुष्टयुज्यामद्यमंजिताः ३॥ ज्ञामचक्षप्रजाप्यमो भार्याशेव्यापतिभया
 त नाविदच्छुभवजाज्ञां कनामहारपीत ३॥ रथस्यानो निरीत्यादशेव्यापतिममर्षि
 ता केयेऊदकमत्स्यानस्थमारुपितेतिवै ३॥ स्नुषातवेत्पभिहितैस्मयेतीयतिमद्रुचे
 त अदेवयासपत्नीचस्नुषामेयुज्येतकथं जनयिष्यसियं रातितस्य यमुपपुज्यते ३
 न्नसोदंततर्हि सदेवाः पितरपवच ३॥

मेनापि नत्तेतदस्तीत्याह ३॥ असपत्नीचेति ३६ प्रतिभयव्याकलाग्राह जनयिष्यतीति भा
 र्याभयप्रकेपमानुसिन्नसर्वांगसराजः प्राणसंकटमालोक्यानुकंपितास्तेन पूर्ववद्दका
 लमारायिताविषेदेवापितरश्चतथास्तित्यनुमोदम् ततश्च देवतापसादेन जनयिष्या

२५
 ३६

श्री.
भान.
टी.
११

प्रतिवचनमुहूर्तगुणेनचनिवृत्तरजसापिशौव्यागर्भधाने तस्यचमद्विपराशरादिभिःरुक्तः
यथोक्त भाष्यवशात्सुयेकेविज्ञविद्यमानयवराजाः तेषांनमामवःश्रेष्ठःशौव्यापतिरभूत्प३।
ति १८ इतिनवमेतयोर्विंशः ११ चतुर्विंशोविदर्भस्यपुत्रत्रयसमुद्भवः वशानानामावाःप्रोक्ता

शौव्यागर्भमधात्कालेकमारसेष्वेवमं सुविदर्भइतिप्रोक्ताउपयेमेस्त्वषांसंती १८.१
तिश्रीभागवतेनवमस्कंधेयदुवशावकायनेत्रयोविंशोऽध्यायः ११ शुक्रउवाच तस्या
विदर्भोजनयत्तत्रौनाम्नाकृष्णकथौ त्रैलोक्येरोमपादंतविदर्भकुलनेदन (रोमपादसु
तोवभ्रवश्रोतुरागत कृष्णकलतत्तत्तस्माच्चैदिसंपादयोत्पत्ताः २ कथंस्फुटं
तिपुत्रोभूददिसंस्थानिर्वृतिः ततोदृशाहोनाम्नाभूतस्यव्यामःसतस्ततः ३ जीमूत
विकृतिसंस्थानस्यभीमवद्यस्ततः ततो नवरथःपुत्रो जातोदृशरथस्ततः ४ करंभिःश
इनेपुत्रोदेवराजस्तदात्मजः देवत्वंतत्तत्तस्यमधुःकुरुवशादनः ५ पुरंदरेवस्तनोः
पुत्रस्तस्यापुःसाततस्ततः भजमानोभक्तिर्दिव्योवागिहैकवर्धेयकः ६ साततस्य
सतोसममदभोजसमारिष भजमानस्यनिस्तोविः किंकणोष्टिरेवच

रामकृष्णोद्वावधि ॥ वैष्णवःदमचोषादयः २ ततोदृशरथावकृतिःपुराणोत्तरादेवमा
दिर्विशेषोदृष्टः ततःकुरुवशादनः ५ पुत्रोपुत्रःपुरुदोत्रः ६ महाभोजस्यैवसममारिष

२. पुत्रोपुत्रः

द्वितीयं स भजमाने सर्वशमाह शूरो विहरयादिति भजमानाश्च विहरयः पुत्रो भवत विहरया
 च शूर इति पराशरादिवचनात् एषु विहरयाया इति पूर्वोक्ताश्चित्रयात्मजा हि हरयात् २५ दे
 वमीठस्य यः शूरो ना स पुत्रः तस्य देवमीठो ह्यदीकसो वसतः यथाह पराशरः तस्यापि कृतवर्मश
 तथ न देवमीठमायाः पुत्रावभूवुः देवमीठस्य शूरः शूरः सापिमा विषानामपत्यं भवत २५ तस्या

शूरो विहरयादासीद्भजमानः स नस्तनः सिनिलस्य तस्य भोजो ह्यदीकस्तस्यो मतः २५
 देवबाहुः शतधनुः कृतवर्मेति तत्सताः देवमीठस्य शूरस्य मारिषानामपत्यं भूते २५ त
 स्यात्स जनयामास दश पुत्रानकल्पघात वसुदेव देवभागो देवश्रवसमानकं २६ सृष्ट
 येषामकं कं कं शमीकं वत्सकं हृकं देवउंडुभयोने इरानकायस्य जन्मनि २७ वसुदे
 वं हरेः स्यान्वदत्पानकउंडुभि एथा च श्रुत देवा च श्रुत कीर्तिः श्रुतश्रुवाः २८ राजाधि
 दवी चैतेषां भगिमाः पंचकन्यकः कुंतेराष्टुः पिता शूरो ह्यपुत्रस्य एथा मदात् २९ सापि
 उवांससो विद्या देवहूती प्रतीषितात् तस्य वीर्ये परीक्षा यमाज्जहा वरविंशुचिः ३० ॥

वामो दशपुत्राने जनयद्वसुदेव पूर्वानिति २५ २६ ज्ञानकाश्च नेडः २७ हरेः प्राडर्भावस्य स्यात्
 न २८ एथाया कन्यका वस्यायो कर्णोत्पतिप्रकारमाह कुंतेरिति पंचभिः कदाचिद्ब्रह्ममागतं
 उवांससं एथापरिचर्यादिना तोषयामास ततश्च सा तस्माद्देवहूती देवाज्ञान
 हेतुविद्यामवाप तदाह सापीति ३० ॥

श्री.
भाग.
नरी.
५५

देवमयागतेवीक्ष्यतामह प्रतिघातेपरीक्ष्यमयाविद्याप्रसक्तानततयाकंचित्कार्यमित्यभि
संधिनाप्रतोयाहीत्येवमुक्तोरस्मिन्वाच अमोक्षदेवदर्शनमिति ११ कमाहमितिचेतसाह यथा

तदैवोपगतं देवं वीक्ष्य विस्मितमानसा प्रपद्यार्थं प्रपुक्ता मेयाहि देवत्पमस्वमे ११ अ
मोक्षदर्शने देवि प्रायत्सेत्त्वयि चात्मजे यो निर्ययात्तु उषेत कर्ता हं ते समध्यमे १२ इति
तं स्यात्स प्रायाय गभं सूर्यो दिवं गतः सद्यः कुमारसंज्ञो द्वितीय इव भास्वरः १३ तस्मात्
जज्ञदीतो ये ह कृत्वा लोकस्य विभ्यती प्रपितामिह स्ता सुवाहपादुर्वै सत्यविक्रमः १४ शु
तदेवात्त कात्तु वीक्ष्य शर्मा समग्रहीत यस्यामभूदंतव क्रमरापि शमोदितस्ततः १५ के
कयोष्टुष्टकेतस्य शुतकीर्तिमविंदत संतर्हनादयस्तस्याः पंचासत्कैकयास्तताः १६
जायि देव्या मावतौ जयसे नो न निहृद दमवो मये दिराजः शुतश्रवसु समग्रहीत १७
शुपालस्तुतस्तस्याः कथितस्तस्य सभवः देवभागस्य कैसाया विव्रकेतस ह हनौ १८
कैसवमो देवश्रवसः स्ववीर्यशुभास्तथा कैकायामानकानातौ सत्यनित्यरुजिता १९
या २० सृजयो राष्ट्रपालां च हृष्यमर्षिणा दिकान् हरिकेशादिराणातौ शूरभूमावश्या
मकः २१ मिश्रकेशो मस्य सिरसि ह कादीनत्सकस्तथा तत्पुष्करशालादीन् दूर्वादीन् च कशादि
योनिर्न उषेत तत्तथा हं कर्ता करिष्यामीति २२ २५ श्रुत्वा विंदानुविंदौ २० तदेव वसुदेवस्य भ
विनीनां पती सुश्रान्ता तद्वात्त एण नवानां पतीः पुत्रांश्चाह देवभागस्येति नवभिः स्त्रो॥

५५
५६
५७
५८
५९
६०

५॥ १८ सुउष्मंतः स्ववंशोपे स्ववंशं १० अथमस्य सदसृजित आत्मजः २॥ सोहं जैर्महिष्मान्म
दिष्मतो भद्रसेनकः तस्य उर्मदो यनकश्चेति द्वौ पुत्रौ कृतवीर्यस्य ननकः कृतवीर्यादयश्चत्वा
सत्तराशौ नयत्पस्य निरूप्ये हि सरुततः प्रजामदादशरथो येन लेभे प्रजः प्रजाः १ चत्वार
वंगो रोमपादात्पुलादस्ततस्ततः हृदयं हृदयं कर्माहृदयानुश्रुतस्तता १ आया
हृदयनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृतः विजयस्तस्य संभूतं ततो धृतिरजायत १ ततो धृ
तव्रतस्तस्य सत्कर्माधिरथस्ततः यो सो गंगा तटे क्रीडन्मेजुषां तर्गतं शिशुं १ जंप्ता
पवित्रं कानी नृनैरपमो करोत्सतं हृषसेनः स्वतस्तस्य कर्णस्य जगती पते १ इहो
श्रुतनयो वधुस्तस्मात्प्रजस्ततः आरव्यस्तस्य गंधारस्तस्य धर्मस्ततो धृतः धृतस्य
उर्मदस्तस्मात्प्रचेताचेतसंशतं स्नेहापि पतयो भूवज्रदीवी दिशि माश्रिताः १५ त्वं
मोक्षस्ततो वक्रिर्वक्रैर्भागी यभा नृमान् विभा नृस्तस्ततो सापिकरं यम उदारधीः मरु
तस्तस्ततो पुत्रः पुत्रपो रवमनभूत उष्मंतस्वपुनर्मेजे सराग्नेराज्यकाशुकः १० यया
तेर्महपुत्रस्य यदोर्वंशं नरधम वर्णायामि मदा पुण्यं सर्वपापहरं नृणां यदोर्वंशं न
रः श्रुता सर्वपापैः प्रमुच्यते यत्रावतीर्णो भगवान्परमात्मानराकृतिः १६ यदो सदसृजि
त्कोष्ठा नलो रिपुरिति श्रुताः दत्तः रः सूनवस्तत्र शातजित्प्रथमात्मजः १॥ मदादयो च
एव हयो हृदयं श्रुतिस्तताः धर्मस्तस्मै हृदयस्ततो नेत्रः कुंतेः पिता ततः १॥ सोहं निरभवत्क
रोयनकस्यात्मजाश्चर्यः १॥ १२ ॥ तैर्महिष्मान्मद्रसेनकः उर्मदो भद्रसेनस्य यनकः

१२
कृतवीर्यस्यः कृतवीर्यस्यः कृतवीर्यस्यः कृतवीर्यस्यः

श्रीः
गगः
नरीः
५

अनष्टमविनाशं वित्तये न जया विधं स्रगं यस्मिन्ः अक्षयं वृद्धं स्रगं विधं विषयं बुभुजे ३५ औ
वैमते जसा सगरेणोपसृष्टं मिमर्षः ३६ तेषां तालजं च पुत्राणां जयः तस्य मयोः पुत्रशतं हस्तिर्म
ह्येयस्मिन् यतो मयोः हस्तेर्यदोः शहेतोः ३७ ३८ चतुर्दशमहावत्तानि तज्जातिश्रेष्ठानि यस्मिन्ः ३९

अर्जुनः कृतवीर्यस्य सप्तदीपे सरो भवत् दातो जेगा दुर्वेवंशात्मा मयोगमहापुणः ३३
ननूनेका र्तवीर्यस्य गतिं यास्यति पाथिवाः अर्जुनं तपो योगश्रुतवीर्यजयादिभिः ३४
पंचाशीति सहस्राणि स्रग्वाहतबलः समाः अकरोद जूनो राजं हरिचैवान्दं सरन् ।
अनुष्टुबितस्मरणो बुभुजे हयपुं द्रुक् ३५ तस्य पुत्रसहस्रस्य पंचैवोर्वरिता मये जय
धनः सूरसेनो ह्यमो मधुरजितः ३६ जयधुजा तालजं च स्रग्पुत्रशतं त्वभूत् तत्र
यतालजं चोपमोर्वते ज्ञोपसंयुतं ३७ तेषां जेष्टो वाति होचो हलः पुत्रो मयोः स्रतः ता
स्य पुत्रशतं तासी हस्ति जेष्टयतः कुले माथवा हलस्यो राजन्मादवाश्चेति संज्ञिताः य
उपुत्रस्य वक्रोष्टोः पुत्रो ह्यजिनवोस्ततः ३८ आदितो तोरुश ऊर्वस्तस्य चित्ररथस्त
तः शशविं उमहायोगी महाभोजो महानभूत् ३९ चतुर्दशमहावत्तानि तज्जातिश्रेष्ठानि यस्मिन्ः ३९

राजितः तस्य पत्नी सहस्राणां दशानासु महायशाः ३९
तानि च मार्केडेयपुराणे वर्णितानि गजवानिरथस्त्रीषु निधिमात्मा वरदुमाः शक्ति
पाशमणि कत्रविमानानि चतुर्दशेति ३९

ततः सोमदत्तात् भूरिभूरिश्रवाः शलश्चेति त्रयः ॥ रामोजामदशः दाशकमायामिति उपरि
चरस्य वसो वीर्येण मत्स्यगर्भा इत्यत्रा कन्या दाशैः कैवर्तैः पालिता अतो दाशकन्येति प्रसिद्धा
यां सत्यवत्यां ॥ नाम्ना तत्समनताम्ना चित्रांगदेन गंधर्वेन पुद्गेन दत्तः यस्यां सत्यवत्यां शंत
सोमवंशो कलौ नष्टं कृतादौ स्यापिष्यति बाल्लोकात् सोमदत्तो भूद्विरभूरिश्रवास्ततः ॥
शलश्च शंतनो रामी जंगायाम्भीष्म आत्मवान् सर्वधर्मविदां श्रेष्ठो महाभागवतः कविः ॥
वीरपूया प्रणीयेन रामोऽपि पुथितोऽपितः शंतनो दाशकमायां जज्ञे वित्रांगदः सुतः ॥
विवित्रवीर्यश्चावरो नाम्ना चित्रांगदो दत्तः यस्यां पराशरात्साक्षात् दत्तौ लोहरेकला ॥
वेदगुप्तो मुनिः कृष्णायतो हृदि मध्यगां हितास्वशिष्यामैलादीन् भगवानादरायणः ॥
मह्यं पुत्राय शंताय परं पुत्रमिदं जगौ विवित्रवीर्यो वाहकाशिराजसतेवलात् स्वयं ॥
वराडपानीते अंवि कां बालिके उभे ॥ तयोरासक्तस्य दयोऽपुत्रीतो यत्समाणा मृतः दो ॥
अप्रजस्य वैभ्रातृमात्रोक्तो वादरायणाः पुंनराष्ट्रं च पांडुं च विडरवाप्यजो जनतं गाथा ॥
पौं पौंष्टतराष्ट्रं जज्ञे पुत्रशततप तत्र उर्यो धनौ ज्येष्ठोऽः शलावापिकन्यका शायान्ते ॥
प्रहास्य सर्वमेव वेदागुप्तायेन यतो हं जातः इदं श्रीभगवतं वा ॥
॥ स्वयं वराक्षीणा वलाडपनीते ॥ ॥ मात्रसत्यवत्या उक्त इति निषेधाभावमाह अपनि
लिख्य देवाहुरुप्रपुक्तात् ॥ तत्रमतोऽपि दिवचनात् ॥ ॥ शलानामकन्यका च जज्ञे अरण्ये

२५
स गणपतये नमः

३८ प्रसंगा

पश्चादस्त्राभ्यां शस्त्रिभ्यां पंचभ्यो युधिष्ठिरादिभ्यां च भवत २८ तथा परेव भार्य्यं तरेषु का।
स्ये पाभी मस्य भार्य्यं तस्यां तनोभी मात्सर्वगतो नाम पुत्रो भवतीत्यर्थः २९ उत्पूर्णा नाग
यिह

वा. वै
प्र. ३१
५५

ततः धर्मानि लैङ्गेभ्यो युधिष्ठिरस्य वासुदेवः नकुलः सहदेवश्च माद्र्यां नाम तस्य दस्युयोः २९
द्रौपद्यां पंचपंचेभ्यः पुत्रास्ते पितरौ भवत युधिष्ठिरात्पतिविंध्यः श्रुतसेनो ह कोदरात् २९
अर्जुना कुरुनिकीर्तिस्तशतानीकस्तनो कर्जुलः सहदेवस्तो राजश्रुतकर्मा तथा परे २९
युधिष्ठिरात्तपोर्व्यादेव कोथवरोक्तकः भीमसेनादिदिवायां कात्यां सर्वगतस्ततः
सहदेवात्सहोत्रं विजयास्ततपोर्वैतो कवेर्यमतां नकुलो निरमित्रं तथा च नः २९
पैरावतस्य लूपां वैसतायां वधुवाहनं मणिपूरयतो सोपितसत्रः पुत्रिकास्ततः २९ त
वतात्सुभद्रायामभिमतसुरजायत सर्वातिरथ जिहोरउत्तरायततो भवान् २९ पां
रिद्वीणेषु ऊरुषु द्रौणौ ब्रह्मास्ते जसा त्वचक्रस्मात्तुभावेन सजीवो मोचितो तकात्
तेव मेस्तनयास्तात जनमेजय पूर्वकाः श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेन श्रवीर्यवान् २९
जनमेजयस्त्वाविदिता तत्तत्कात्रिधने गत स्यात्ते रुदयगाग्रौ सहाय्यतिरुषानितः
३५ काश्यपेयं पुरोधाय तत्र रं त्रगमेथयाह समंतात्स्थिर्वी सर्वो जित्वा यत्पतिवाधरेः २९

कन्यायां मणिपूरपतेः स्वतायां पुत्रिका धर्मैण दत्तायां वधुवाहने मस्तुत अतस्तस्य त्रः स
त्रपितः पुत्रिकास्तत इत्यर्थः २९ ॥ ३५ त्वरसे सं पुरोहित कृत्वा ३५

३८ प्रसंगात्सौभरेष्वरितमाह तेषामितियावत्समातिः तेषां स्वसारः सोपातः कर्माः ननु महाता।
 पसस्पृजतो विवाहप्रसंगः कथं वा जज्ञे राजकमावविरेत ३९ नृपं सोपातारं ४० सोपि सोपाता
 स्वयं वरे कामं गृह्यतामित्याह सविप्रः स्त्रीणां मप्रियमो विविंस्तेनाह प्रयुक्तस्तथात्मानं साध।
 विध्यामीति व्यवसितः निश्चितवानिति द्वयोरनयः अप्रियते हेतुः नरवो वृद्धः ४१ वलीभिर्मु

शशविंदोऽदितरिविंदुमत्तामथात्रपः पुरुजत्समस्वरीषमुबुजं देवयोगिनं ३८ तेषां
 स्वसारः पंचाशत्सौभरिर्विरेविभो यमुनांतज्ञेलेमप्रस्तप्यमानः परंतपः ३९ निर्धृतिं
 मोनराजसवीक्ष्यमैशुनधर्मिणः जातस्य होतृपविप्रः कन्यामेकामयाचत ४० सोपाह
 गृह्यतां वस्त्रकामं कमां स्वयं वरे सविचिंसाप्रियस्त्रीणां जठरोयमसन्मतः ४१ वलीप
 लितपुनक्तत्पहंप्रत्यदाहृतः साधयिष्येतथात्मानं हरस्त्रीणां मपीक्षितं ४२ किंपुन
 र्मनुजैर्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः मुनिः सुवेशितः दत्ताकर्मातः पुरम्हृदिमत ४३

क्तः पलितश्च पुनक्तः कंपमानशिराः तापसत्वादिना वात्र संमातोः मितिकृता तथेत्पसप्रपंचः
 हरस्त्रीणां मपीक्षितं ४२ किंपुन र्मनुजैर्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः मुनिः सुवेशितः दत्ताकर्मातः पुरम्हृदिमत ४३
 रिति द्वाभ्यां दत्ताप्रतीकारेण ४३ ॥

श्री.
ग.
नदी.
१५

पंचशतापिराजकमाभिः साकपवकरोहृतः यथ तस्यागार्हस्थ्यं चार्णयति सशतिवतभिः व
 हचशतिमंत्रसामर्थ्यमुक्तं ताभिः सहैश्वर्यमश्नित्तरेणानयः कुर्येमेप्रपाराणीयउत्तरंयतपःतस्य
 प्रियांसमृद्धाग्रनथाः परित्वदोयेषुतेषु गृहेषु तथा नानाविधेसूयंवेनेषुनग्रमलान्यंभा
 सियेषांतेषु स्वरः स्वचकथंभूतेषुसौगांधिकावाकल्हावाणांकाननानिस्तोमायेषु ५१ क
 वृतश्चराजकमाभिरेकः पंचशतावरः तासांकलिरभूद्भूयस्तदर्थेपोससौहृदो यथ
 मसाचुद्रोनायंवशतितततचेतसां सवह्वस्ताभिरपाराणीयतपःश्रियानर्पपरि
 ब्रह्मेषु गृहेषुनानीपवनामलांभःस्वरस्वसौगांधिककाननेषु ५२ महार्हशय्या
 सनवस्त्रभूषणःनानाचुलेपाभ्यवदारमात्यकैः सलंकृतस्त्रीपुरुषेषुनित्यदारे
 मेनुगाभ्यतदिजभृगंवेदिषु ५३ यद्गार्हस्थ्यात्संवात्स्यसमदीपवतीपतिः विसिद्धे
 तःस्तंभमजहात्सर्वभोमश्रियानितं ५४ एवंगृहेषुभिरतोविषयानिविधेःस्वावेः से.
 वमानोनवातश्चदामस्तोकैरिवानला सकदाविउपासीनयात्मापद्भवमात्मनः दृष्टि
 दशोद्वहवाचायांमोनसंगस

ये
दृष्टा
त

यंभूतेषुगृहादिषुसलंकृताःस्त्रियःपुरुषाश्चयेषु
 वगांयतोदिजाश्चपदिगाः भृगाश्चवेदिनश्चयेषुकथंभूतः महार्हशय्यादिभिरुपलब्धि
 तःसन् ५५ स्तवंगर्व ५६ आमस्तोकैरुतविउभिः ५७ उदानोतस्याचुतापपूर्वकंवान
 प्रस्थाश्चममादासकदाचिदितिसमभिःआत्मनःमनस्तोदेतौःआत्मनोपद्भवतपोहानि

वा.वे
प्र.टी
८. न

तेजःप्रसरेणयाटलासैतरक्ता ११ अन्याप्रसिद्धविलक्षण अतिरंजितचिरेणसंभृताएकत्रसेविता १० व्यासप
कतःनारदोन्यतश्चिरीशः ११ १२ रसोसभाभूमिं यनेत्याप्रविशोत्या १३ परस्परंरुताभिर्मिश्रिताभिरेगा
नोआभाभिःकांतिभिः १४ लीलाकमलधारिणः केचिदितियथायोग्यशेषः १५ मौलौअग्रभागेमा

रत्नावलिगिवाग्न्योनानावर्णकतोगिका मुक्तावलिरिवान्योन्यैकतशोभातिशाधिनी १
कौमुदीवर्णान्येवद्वितीयैवार्कमंडली संभृतेवातिकालेनपर्यंचेद्रपरंपरा १० ताराजल
श्वोपोधोव्यासोपरविराजते देवदिवसुराधीशःपुलस्त्योत्रविराजते ११ आदित्यश्चदेवा
नामैगिरास्तुविराजते अथास्यासि हसेनायोप्रतप्तो नभसोरसो उत्तस्थोमुनिसंशर्णातदा
दाशारथीसभा १३ मिश्रीभृतादिरेजुस्तेनभश्चरमदीचराः परस्परंरुतांगाभाभासयेतो
दिशोदशा १४ वेणुदेरावतकरालीलाकमलधारिणः हवीकुमारीतशिखाःसुचंद्रामा
गिमर्दजाः जटाजटैश्चकपिलाभौलिमालितमलकाः प्रकोषगालवलयामल्लिकाव
ल्यामिताः १५ चौरवक्त्रलसेवीताःस्वकौशेयावगुणिताः विलोलमेखलायाशाशा
लन्मुक्ताकलापिनः १६ वसिष्ठविश्वामित्रौतात्प्रजयामासुरादरात् अर्च्यःपाद्यैर्वचो
भिश्चसर्वानेवनभश्चरान् १७ वसिष्ठविश्वामित्रौतेप्रजयामासुरादरात् अर्च्यःपाद्यैर्वचो
भिश्चनभश्चरमहागणाः १८ सर्वादरेणसिद्धौचप्रजयामासुभूयतिः सिद्धौचाःभूयतिचै
वकुशलप्रप्रवार्तया २०

लितेमालाभिर्वहितमस्तकौशेरोयेषां प्रकोषःकरमूले १५ चौरवक्त्रलयोस्वोतरजात्याभेदः कलाधि
नःभ्राषताःकर्मधारयादप्यतिशाधिनिवाशतिः १६ १७ कुशलप्रप्रसहितयावार्तयातत्कालोचितकथया २०

1034
 सिद्धैः कृतो गमवाकादिप्रशंसामेवमदीकृतं तेषां अनिर्णयोत्तरं शुभं सभाप्रवेशादिके च वर्णयितुं सुप्रक्रमते ।
 सिद्धा रुचुरित्यादिना १ शुभादेन तदंशो लक्ष्यते तस्य केतवत् प्रख्यापकेनेत्यर्थः १ आशु आगच्छता विज्ञेन चोत्त
 मिति शेषः २ येषां सिद्धादिवद्विज्ञानीति न विलंबनमचितमिति भावः २ नीरं धोः पूर्णं अर्थात् तेषां देति गम्यते अतएव
 वकन कैरु योतां ३ कृष्णकाशोपयिनी पदे केसरश्चिया कनकैरिवो योतमानो ३ योमवासो निवासस्था

सिद्धा रुचुः पावनस्यास्य वचसः श्रोतुं सारं कुकेतना निर्णये श्रोतुं मुच्यते वक्ष्यमाणं महर्षिभिः २
 नारद व्यास पुलह प्रमृता मुनिपुंगवाः आगच्छताश्च विज्ञेन सर्व एव महर्षयः २ यतामः परितः पु
 ण्यामेतोदाशरंधीसभां नीरं धोः कनको योतो या विनीमिव षट्पदाः ३ वाल्मीकिरुः ३ शुकासा
 समस्तैव योमवासनिवासिनी तेषां पातसभां तद्विद्यामुनिपरंपरा ४ अग्रास्थितमनुत्तरं पुराण
 हीणमुनीश्वरं ययः पीनचमश्यामे व्यासमेव किलोत्तरा ५ भृग्वेगिराः पुलह्यादिमुनिनाया
 कमेरिता अवनोदा लकोशीरशारलोमादिमालिना ६ परास्परं परामर्शः संस्थानमृगाजिना
 लोकास्तमास्तुल्यपासकमेडलधारिणी ७ तारावलि रिव योमिति ८ प्रसरपाटला सूर्याव
 लिरिवान्योन्ये भासिताननमेरुना ८॥

नेयेषां विमानानोतेषु निवासिनी विल्लीर्णा योसभायोप
 यप्रदेशो रामादयस्तत्र ४ तामेव वर्णयत्यस्यभिः अग्रे प्रमृता स्थाने स्थिते ननुत्तरं पुराण हीणयेन तेम
 नीश्वरेनारदेष यसा जलेन पीनः पूर्णोचनश्च श्यामे व्यासमेव च अंतरोत्तरां तयोरेतरालेऽत्यर्थः अंतरोत्तरे
 एकं केरतिष्वप्यर्थद्वितीया भृग्वेगिराः पुलह्यादिमुनिनायकैर्मरिता भूषिते सुतरेण संबधः ५
 भृगवादीनितेषां नामानि ६ परामर्शेन संवर्धणेन ३ संस्थानं निवसे स्थलानि मृगाजिनानियस्याः ८

ॐ
वा. वै
प्र. टी
७५

रसाभिमिः आश्रितानि च त्रयानि यथा पुरवास्तवैः पुरवाभिभिः १० निरभ्य अत एवोत्पलसेकाशेषो यद्यो मजतः
पतिताहृष्टिर्वर्णितपुष्पवृष्टिः स्मेयाविस्मयः २१ नृहर्तस्य चतुर्धर्मागोर्ध्वदिकातावत्काले पयातदकिल
२२ आश्रिताः सभातद्गतलोकाभ्येन शान्ते उपरते सति २३ दिव्ये अभितः स्वर्गस्य सर्वप्रदेशेषु कृतिर
सायने श्रीमामृतते वेदसारभूते वा २४ नगोचरो भस्मिन् स्थाविधे २५ वने तेषां दृष्टावाक्यप्रवणद्विते

1035

आश्रितो गणरासारद्वाराद्वदनचतुरा उद्धीवपुरवास्तव्यनरनारीविलोकिता २० निरभ्यो
न्यस्यसेकाशयो मधुसिरनाकुला अदृष्टपूर्वा सर्वस्य जनस्य जनितस्य यो २१ अदृष्टो वरासि
होचकरोत्कसमीरिता समुद्भूतचतुर्धर्मागोपुष्पवृष्टिः पयातद २२ आश्रितसभालोके
शान्ते कसमवधे गो २३ मे सिद्धगणालापेषु क्व बुद्धे सभागताः २३ आकल्पे सिद्धे सेनासभ्रम
द्विरभितो दिव्ये अस्वमिदमस्माभिः कृतं कृतिरसायने २४ पदनेन किलेदारमुक्तं बुद्धे र
ना वीतरगतयातद्विवाक्यते रणगोचरे २५ अद्वो वतमदत्तुण्यमयास्माभिरिदं कृतं व
चोगममुखोद्भूतमहाक्लादकरे धियः २६ उपशमा मृतसेदरमादरादधिगतो न मताप
दमेव यत् कथितवान् चित्ते रघुने दनः सयदितेन वयं प्रतिबोधिताः २७ इति श्री नभश्च
रसाधुवादो नाम द्वाविंशः सर्गः ३२

जन्मवर्धमिति विदे २८ अधिगतायाः प्राप्तायाः जाति कुलवार्त्तायथर्मा भित्ततादिभिरुत्तमतायाः सार्थका
पादनात्पदत्राणोक्तगणभूते वा यद्वा कजाते कथितवान् तेन वयं प्रतिबोधिताः स्वर्गोदिसुखानामप्यसारता
मिति भावः २९ इति वासिष्ठताम्यप्र. वे. द्वाविंशः सर्गः ३२ अवतारो रसिद्धानो सभायामुपवर्णिते य
योचितोपविष्टे स्ते रामवाक्यप्रशंसने ॥

७५

देवेशादिकपतयः श्रुता इति सर्वत्र सेवेयम् ॥ खुजलमेवाकाशो निर्मलत्वात् तस्य शोके शर्णचेदे सौर्गो दिशः शो लब्धः
ते तर्हि कले किततापि स्यादित्याशङ्क्या दशशिशुसंदेह इति सौंदर्यानिशायलाभाय सौर्गोत्पलक्षणार्थं शशोपादानं
न स्यादिति भावः ॥ सिद्धप्रदं सप्तदेवदेवानिमात्रोत्पलक्षणं सार्थमेव ॥ हे हे मियुन मुदिताः सेतुलाः ३

अथैश्वर्यदेवदेवेशविद्याधामदोशैः समस्यताविचित्रार्थमहोदारगिरिश्रुताः ॥ अथ
तस्मिन् स्थितवति रामेराजीवलोचने तस्मिन् खुजलाकाशशोके शशिसंदेह ॥ १२ सा
धुवादगिरासार्थसिद्धसाधुसमीदिता वित्तनकुसमाव्योम्नः पौष्पीवृष्टिः पयातद ॥ १३
मेदारकोशविश्रोतभ्रमरहेहनादिनी मधुरामोदसौंदर्यमुदितोन्नतमानवा ॥ १४ ओ
मवातविन्दुनेव तारकाणोपरं परा पतितेव धरापीठे स्वर्गस्तीह सितच्छटा ॥ १५ वृष्टा
सुककचनेचतवावलिरिव अजा द्रव्यगवीनर्पिदानामीरितेव परंपरा ॥ १६ हिम
वृष्टिरिवोदारा मुक्ताहारचयोपमा चंद्रवीरप्रभालेव सीरोमीणामिवाततिः ॥ १७
किंजल्के भोजवलिता भ्रमरहेगकंदवका सीतुकारमायदामोदिमधुरानिललोलिता ॥ १८
प्रभ्रमकेतकीवहाप्रस्फुरत्कैरवोत्करा प्रपतकुंदवल्याचलकुवलयालया ॥ १९

नदाश्रयापीनचिताः ॥ १४ विन्दुनापातितादसितच्छटादास्यकोतिः ॥ १५ वृष्टावर्षणशीलाः मुक्ताः गार्जन
वृत्तितताविराडिः कचतोदीप्रायेमेवास्तेषां लवावलिलेशसमूहः ॥ १६ ॥ किंजल्कः केसरस्तप्रधानैरेभो
जैर्बलिता सदित जनातोस्पर्शसुखाभिनयसीत्कारधनिभिर्गायतामधुरागमेदत्वात् सुखस्पर्शानिलेन लो
लितारिषचालिता ॥ १८ सुहादयः समूहाः ॥ १९

ॐ
वा.वे
प्र.८
७८

रामवाक्ये प्रकृतवतो वापि ते भविष्यः नराणां ममराणां च पुण्यावर्षश्चैव तः स्वविवेकसम्यक् विचारमूलमिदं श्रीरा
मचचनजाते स्वतो विवासासमर्थानां नृमत्तानां मुपदेशरूपत्वादादाभ्यासाभ्यामुपादेयतममिति सूचना यप्रशंसमा
नस्तु उपधि विवादायणः संभवारि तिन्यायसिद्धे देवादीनां मधिक्यमाणजस्य विद्याधिकारं दर्शयिते तत्कृतं श्रीरा
मवाक्यप्रशंसो तत्समागममदोत्सवे च वर्णयितुं मुपक्रमते वदत्येवमित्यादिना रामे एवं वदति सति तत्रस्थाः स

वाल्मीकिरुवाच वदत्येवं मनोमोदविनिवृत्तिकरे वचः रामे राजीवपत्राक्षे तस्मिन् राजकुमारके १ सर्वेषां
भिक्षुसत्रस्याविस्मयोत्कृष्टलोचनाः भिन्नवरादेह रुद्धे गिरः श्रोतुमिच्छेद्वैः २ विरागवासनायास्तसमा
स्तमववासनाः मुहूर्तममृतं मोघिवीची विलुलिता ३ तागिरोगमभद्रस्य तस्य चित्रार्थिते रिव संक्र
ताः शृणुकैरंतराते दयुदधीवरेः ४ वसिष्ठविष्णुमित्रा ये मुनिभिः संसदि स्थितैः जयेत ह्यसि प्रमुखैर्ममिभिः ५
मंत्र्यो विद्वैः ५ नृपेशप्रभृतेः पौरैः पारशवादिभिः सामेते राजपुत्रैश्च ब्राह्मणे ब्रह्मवादिभिः ६
तथाभूत्येवमात्रेण यजस्यैश्च पाक्षिभिः क्रीडा मृगैस्तस्यैव सुरैर्गैस्त्यक्तचर्चणैः ७ कौशल्याप्रमुखैश्चै
व निजवातायनस्थितैः संशोतभयणारावैरस्यैव नितागणैः ८ अयानवलीनिलयैर्विदं कनिलेघैरपि
अत्यल्पक्षिततिभिर्विदंगैर्विरतारवैः ९ सिद्धैर्नभश्चैव तथा गेधैर्वकिन्नरैः नारदस्यासपुलहप्रमुखै
र्मुनिपुंगवैः १०

वैवत्यमाणस्य योगो मोचार्तिविशिष्टावभुवितुत्तरात्तयः १ उक्तः रामगिरः श्रोतं तद्वैः ३ स्मारितजायभीरैः
रुथितैरिति यावत् देह रुद्धे गोमभिभिन्ना बुराष्टिद्रितवस्त्राश्चेत्युत्प्रेक्षा २ विरागवासनायाश्च पास्तमवदेत रा
गादेवादिवासनायेषां शृणुकैः श्रवणासमर्थैः श्रोतं दस्य पदेन लक्षणायीवरेः पुष्टैः ३ ४ ५ पार्श्वदयोदेशवि
शेषास्तद्राजादयः पारशवादयः पार्श्वदित्वादण ६ वातायने गवाक्षः ७ विदंकासौ धात्रकपोत पारिका

नतपुण्यामोद निरसने केन वा शर्वकृते कथं केन प्रकारेण कृते तेन किं वा प्राप्ते यथा ज्ञानासितया ब्रह्मीत्युत्तरेण संबन्धः
 १८ १९ तादृशयुक्त्या लभेत्सर्वदेहत्यागो ते प्रायोपवेशनमेव नयवसागादयश्चाह अथेत्यादिसप्रभिः २० स्वयमेव
 विचार्यवानामोमिचेतर्हि २१ २२ २३ २४ मौनवागादिसर्वव्यवहाराभावेपिलिपिकर्मसुचित्रकियासुअर्थितोलिखि
 तः २४ सन्निवेशमवयवसंस्थानरूपं २५ नमोऽहमिति शेषः अन्योपिनमे अस्मै दोनिलैलः २६ श्रोतकरास्ये

क

नक्तये केन वा किं वा कृतमुत्तमचेतसा पूर्वयेतैति विप्रामेपरमेपावनेमनः १८ यथा ज्ञानासिभगवो
 स्तायामोद निवृत्तये ब्रह्मिमेसाधयेयेन नूनं निर्दुःखतो गतः १९ अथवा तादृशी युक्तिर्यदि ब्रह्म न विद्यते न
 वक्तिममवांश्चिदियमानमपि स्फुटं २० स्वयंचैव न चाप्रोमितो विप्रोतिमनुत्तमो तददेत्यक्तसर्वे दो निरदं
 कारतो गतः २१ न भोक्ष्येनपि वास्त्वबुनादपरिदये वरे करोमि नादेव्यापारेस्त्रानदानाशनादिके २२ न
 च तिष्ठासि कार्येषु संयत्त्वा यत्सु चैव हि न किंचिदभिवाक्यामिदेहत्यागादते मुने २३ केवले विगता
 शको निर्ममो गतमत्सरः मेन पदेह तिष्ठासि लिपिकर्मसि वापितः २४ अथ क्रमेण सेत्यज्यपश्चासोच्चासा
 सेदिदः सन्निवेशोत्पत्तामीममनयेदेहनामके २५ नादमस्य न मे नमः शायाम्यस्त्रेह दीपवत् सर्वमेव य
 रित्यज्यत्पत्तामीदेकलेवो २६ वाल्मीकिरुवाच इत्युक्तवानमलशीतकराभिरामो रामो महतरविचारवि
 कासिचेतः तस्मादभवत्पुरतो महतो च नानो केकारवे अमवशादिवनीलकेतुः २७ इति राघवप्रश्नो नाम
 एकविंशतमः सर्गः ३१

३१ इति उक्तवान् स नमदतो गुरुणो वसिष्ठादीनां पुरतस्तीव्रधव यथा केकारव उक्तवान् नीलकेतो मम रोचनानोप
 रस्तीव्रधवति तदत २७ इति श्रीवासिष्ठनाम्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे एकविंशतमः सर्गः ३१ ॥

जं
वा.वै
प्र.दी

कामेनकलेकितात्मनश्चंद्रमसः तेनविद्वद्वनभवप्रसिद्धेन केनलालः ॥ १॥ मृगकामादिमला अमृतकृतिराह्लादचेदि
काहेनीत्यन्वयः ॥ १॥ दृष्टासंसारगतिरनर्थयथैवसानलक्षणयेनदृष्टादृष्टादिकामुक्तिभोगोविवेकवैराग्यदा
त्याभ्याविनाशितवताकेनमहापुरुषेणवदतेत्यमस्माभिसमृदाहोतिशेषः केनैवेतिपाठेव्यवहारेणोतिशेषः ॥
१२ धीरवर्षेतिसेवोधने अथोअप्रिवदादकेससारे ॥ सोजानामृततेनशालिना ॥ १३ ननुव्यवहारेणः खेतदिसत्यज
तोतवाहयस्मादिति व्यवहाराणोक्त्याः संपादनानिविना अथोपतितसजानसमस्यादेयथाअजलास्थितिर्नसे

अनमृगमलोदेतिलालनेनामृतकृतिः मनश्चंद्रमसः केनतेनकामकलेकितात् ॥ १॥ दृष्टासंसारगतिनाह
लाहृष्टविभाशिता केनेव्यवदतेत्येसंसारवनवीथियु ॥ १॥ रागद्वेषमहारोगभोगगुणाविभूतयः कथं
जतेननाथेतेसंसारनवचारिणे ॥ १२ कथंचधीरवर्षेयौयततापिनदृष्टते पावकेपादेनेवरसेनरस
शालिना ॥ १३ यस्माकिलजगत्समित्यवदारकियाविना नस्थितिर्भवत्यथोपतितसजलायथा
रागद्वेषविनिर्मुक्तासरवः खविवर्जिता कृष्णोदीदहीनेवशिखानालीदसक्रिया ॥ १५ मनो
मननशालिन्याः सतायाभवनत्रये लयोयुक्तिविनानालिद्वनतामलमुत्तमो ॥ १६ व्यवहारवतोय
त्मादुःखेनापातिमेयथा अथवाव्यवहारस्यद्वनतोयुक्तिमुत्तमो ॥ १७

भवतितद्वत् ॥ १४ नत्वस्तुद्वयवहारेणः खेसक्रियायांतनतसेभावेनेत्याशेकादरागेति ॥ १५ तिस्रतवायय
वहारोमनश्चावल्यमेवपरेणः खमनस्तुकिस्तेववक्तव्येत्पादमनश्चि मनसोमननेविषयावलंबस्तुक्कालि
न्यवसजाविषयावलंबतययवमनः सतालयः सचसर्वविषयवाधकतत्वबोधदेतुपुत्तुपदेशविनाना
लि अतस्तोयुक्तिमलमत्यथेयावहोयोदयेन तउपरिशोवित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७

लोलेचंचलेकलापिनिमये आस्फोटः कलदः कलिकापुटभेदश्च ४ सर्वभूतान्येवाखवः वर्षासुवदनेतभक्षणात्मा
 जीराणोबलातिशयः प्रसिद्धः संदोजलप्रवादः ऊतोभूमिप्राज्ञानभक्तश्च ऊतोप्यतर्कितार्थितिवान्तस्या ६ आरग्यक
 वातवर्षादिपीडा निवृत्तौ चन्द्रदिकवदिरुपायः रसवदिकोषधलेयादिनादुतेनिर्दिष्टिदेशगतिः सेकयेतारक
 मेचदेवतादेशितागिरिगुहादेः समाश्रयोवा साधनानियया लोके प्रसिद्धानितया अत्रापि हर्षते अशुभमे
 वोदकं गोलकालिके फलेयस्यास्य विधानमवेत् ६ सुधियस्तु यो ज्ञानशक्त्युजितबुद्धयो भवादृशाः तश्च म

नृत्यतु तोरवंचरे लोले लोभकलापिति सुविकामिनि सास्फोटेयनर्थ ऊटजडमे ४ क
 रेहजोतमार्जीरे सर्वभूता सुदार्दिणि अश्वातसे दसे चोरे ऊतोप्यपरिपातिनि ५ क
 पायोगतिः कावाकाचिताकः समाश्रयः केनेयमशुभोदकी नभवेजीवितादवी ६ न
 तदस्मि सुधियो वादि विदेवेषु वाक्चित् सुधियस्तु यो ज्ञानशक्त्युजितबुद्धयो भवादृशाः तश्च म
 येदिदं ससारो नीरे भ्रकलनाकुलः कथं सुखा इतामेति नीरसो मूढतो विना ८
 आशा प्रतिविपाकेन दीप्तानेन रम्यतो उपैति पुष्पशुभेण मधुनेन ववसेधरा ९॥

तिफलवपियदस्तरम्यतो ननयेति नेतमसमर्था श्रित्यावत् तदेतत्स्थितो मनष्यादिषु दिविदेवेषु वाना स्तियतसि
 शोकोस्त्रादशो गुरुशयोप्या कलभोग्यसर्गः परिणतः पुनः शोयस्य च मत्तुदीर्घा युधिपर्यवसित इति भावः ७
 नीरे भ्रमिरेतरेडः खकलनया आकुलः अतएव नीरसः सुखा इतो सरसतो मूढतो विना मूढतानिरासद्वारा क
 चैकेनोपायेन सुखा इतामेतीत्यर्थः ८ सर्वदः खनिदानभूताया आशायाः प्रसिद्धसभावप्रतिकूलो विपाकः
 मरणकामतास एव दीप्ताने उपैति ससार इति शेषः पुष्पैः शुभेण मधुनेन ववसेतेन ९॥

ॐ
वा नै
प्र टी
७६

आनेदत्तसेमैजरीमिवस्थिताशीतलतो ॥ शौदेशिकपरिच्छेदशान्तेर्धौलोकालिकपरिच्छेदस्यन्यामितिपावत् २५
२६ आनेदत्तप्रधानविश्रान्तिरान्तिकस्यैवनेनरिक्तस्य कदयेयेतिपीडयेति २७ इतिवासिष्ठ-वैराग्यप्र-विंशा-
तमःसर्गः ३० संसारेजीवितेप्राहृदुवनउजीवितोयमे येनसोत्पद्यतेयातिसुखायोयस्यद्व्यते करिष्यमाणप्रश्नोपो
ह्यतत्वेनसंसारेजीवितेप्राहृदुवनतेनकल्पयतिप्रोचिन्यादिदिः सर्वेषांसम्यक्तानांकडयायश्यादिभिः संबधःप्रो
चुः १ प्राशःलेबोलेवमानोबुकराश्वभेगुरेययपिदेमैतेप्येतदलितयापिवर्षास्यासास्यानादासुतरभेगुरेतेतिवि
शेषः ईशानःशिवस्तुद्वयगशीतोशुकलामात्रशेषश्चइतिअल्पदुल्लेखइतिपावत् वर्षासुचेद्रपवडलेदस्य

कथंशीतलतामंतरानेदत्तरुमैजरीं शरीचेदमिवादीणोभशमासादयाम्यहे २५ प्रा
प्योनःप्राणतोसुशीनशेषामियथापुनः संतोभवेतस्तत्तत्तास्येहोपदिशतमो २६
अनेतमानेदत्तप्रधानविश्रान्तिरिक्तस्यतत्तमदात्मन् कदयेयेतीहभूशेविकल्पाः
स्मानोदनेदेहमिवात्मजीवे २७ इतिश्री-प्रयोगतसर्गः ॥३०॥ रामउवाच॥ प्रोचतु
तच्चलत्प्रलेबोबुलवभेगुरे आशुशीशानशीतोशुकलामात्रइतिदेहके १ केदारवि
रट्टेककेदत्वकौणभेगुरे वागुमवलजितोःसहस्रजनसंगमे २ वासनावा
तवलितं कदातरितिप्रसूटे मोहोचमिदिकामेचेचनेसृजतिगर्जति ३

नापिकलामात्रशेषः सतरामितिभावः इदमप्यायुषपवविशेषणं कस्मितेल्पेवादेदकेदेहे १ केदारेपुशालि
देवेषुकोणोत्रमध्यमभागः सश्वभेगुरेअस्थिरेदेहकेशितसर्वणसंबधः सहस्रमित्राणांसजनानांआप्तवंधुज
नानासंगमपववागुगवत्सहस्रलताप्रतानवलयः स्रजतिमार्गनिरोधकत्वात् २ वासनालक्षणनपरोवाते
नावलितेआवेष्टितेमोहोयमिदिकामेचेस्तन्वयः मिदिकातुषारोमेचानामारेभावस्या गर्जनेसामन्वतः
सृजनेत्वशानियानपर्यंतमित्ययोनरुत्ता ३ ॥

७६

मृदिताविलोहिता कलेकाः कामादयः कईमशौवालादयश्च प्रसादंनैर्मले शोभन्तीप्रतासेवसरसीमहत्तरः दत्ति।
गाययेमहोनिम रासिसरस्पर्शसुखेतिमदमाधोक्तैः २६ निवृत्तेप्रवाहदूये २७ परःत्वादावात्मवत्स्वःत्वादौ
२८ तृणावशेतहेआत्मवत् वदिहृष्ट्यात्तृणावत् कलयन्प्रपम् मनसोमन्त्रार्थकामादित्ति २९ महापुरुषजीवन्मुक्तै
महदज्ञानेनतत्तृणावत्तदर्थः आचारेणचरिरेणानुलहीकृत्यस्त्वानुददेवस्त्वानुचर्येत्यर्थः १९ उचितेचनस्य
रत्वात्त्रामेयोमेषेयोमोक्षः फलेकर्मयासनादेः २० येनउपदेशेन अनवस्थितेः अद्यवस्थितस्य असम

मोदमातेगमृदिताकलेककलितोतरा परंप्रसादमात्रातिशयोमयीसरसीकथे १९ संसारपवनिवदेजनो
अवदरन्नापि नवधेकथमात्रोतिपद्मपत्रेयथोयथा २० आत्मवत्तृणावत्चेदंसकलेकलयनजनः कथ।
मननतामेतिमनोमन्त्रमसृष्टान् २१ केमहापुरुषेयारम्भयानेमहोदधेः आचारेणानुसंस्तुतजनो।
पातिनडात्रितो २२ किंतत्साधुचितेमेयः किंतत्साधुचितेफले वर्तितव्येचसंसारकथेनामासमंजसे २३
तत्तंकथयमेकिंचियेनास्यजगतःप्रभो वैद्यिपदीपरधातुश्चिंतितस्यासनास्थितेः २४ हृदयाकाशशा।
पिनश्चेतसोमलमार्जने यथामेजायतेब्रह्म स्त्वानिर्विघ्नमाचर २५ किमिहस्याउपादेयेकिंवादेयम
येतरत् कथेविश्रान्तिमायातचेतश्चपलमद्रिवत् २६ केनपावनमंत्रेणउःसंस्तुतिविष्चिका शाम्प।
तीयमनायासमायासशतकामिणी २७

स्थितेतिपादेविषमस्थितेः धातुश्चेष्टितस्यजगतः पूर्वापरमायेतयोरवशिष्टेनत्वं २८ चेतसःसाभासोनःकर
णस्यमलमतीने २९ अतएव अदेयमनुपादेयेच ३० रोगाणांवायमूलत्वात्त्रिरासहारापावनेनपवनदोषोय
शमदेतनावा ३१

ॐ
वा.वे
प्र.टी
७५

अंतरवर्षेभ्यात्मतत्तनिष्ठयावलंबनेनैतद्विरिद्रादितेति यावत् मेमांसात्तत्र हं ह्यस्य मूलेन स्यात्ताना यथा महोयका
रेस्यात्ताना चोरो देवि सत्पकेटित्वा चलिता चलितेन संशयेन विरेखते तददिदेवा तत्तमिति संशये
न विरेखते १० अथ वा उक्तलक्षणमिति द्वावर्षा न जन्म वेरा ग्यदा द्वावेभ्यश्चलितेन मूलाज्ञानावच्छेदात्
चलितेन च वासना प्ररोदे सादेतना विचरतस्म मूलेन मूलानुच्छेदात् पुनः प्ररोदोक्तत्वेन विरेखते अनुरि यत प
वेत्यर्थः ११ स्वतएव च चलेशा भोगिना नाभोग वासना विस्तीर्ण भवनां तद्विरिद्राणेन च दृढाभसचापले अतौव

चलिता चलितेनांतरवर्षेभ्यमेमतिः द्रिद्रादित्त्वस्य मूलेनेव विरेखते ११
चेतश्चेतलमाभोगि भवनोत विद्वादि च न संभ्रमे जदाती दे स्वविमानमिवाम
राः १० अतो तलमन्यासमनुयाधिगतभ्रमे किं तत्स्थितिपदे साधो यत्र शा
काने विद्यते ११ सत्त्वैरेभसमा रूपाः सृजना जनकादयः अवधारणायैव क
यमतमतागताः १२ लघुनापि किलांगेषु तद्वमानदकये ससारये केन पुमा
निदतलिप्यते १३ कोटि ससुपाश्चित्तभेवतो वीतकलमषाः मद्गतो विचरे
तो ह जीवन्मुक्ता मदाश्रयाः १४ लोभयेतो भयायैव विषयाभोग भोगिनः
भेगुराकारविभवाः कथमायोति भयतो १५

न. २५७

लान्निगृह्यमाणमपितत्ताना वंभोवात्संभ्रमे चापले जदाति विमानपक्षे आभोगिना नाभोग सामर्थी प
रा १० अतश्चेपरमार्थसंज्ञे जन्म मरणा या सरदिते देहायुपाधि सभ्रमे तच्छेदात्तभ्रमे स्थितिपदे विमो
ति स्थाने यत्र गता यत्राप्य ११ वयसि वसवेषु दृष्टादृष्ट फलारेभेषु तत्परास्तद्वरुल लौकिक वेदिक यवद्वा
रपरापवेत्यर्थः १२ ससारये केन पुण्यपापत्रयेण शोक मोदादिना च १३ विषयाभोगा विषयवेषाभोगि
नः सर्पाः भेगरोत म्भेरो कटिलो चाकारविभवौ धैर्यौ सपपक्षविभवो विषयसामर्थ्य भयतो मंगलतो १५

संभ्रमोभयंजतरोर्जीर्णवृत्तस्य २ नभ्रमभ्रमः संतोषोयैयलक्षणः मातुरुत्तंगोपयासामतिः शिष्यस्थानीयाविभे
तिभ्रमवलोक्तस्य समर्थः ३ यतिर्धर्मः सावालासीयपाराणादौ विभेति तदतः ४ तच्छैरालं वै विषये विरेविताः
वचिताः श्रुतः करणवृत्तयः विकल्पेभ्यो विदेयः ५ विभेति पदः रत्ना निशान्ति क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानि
नशितकर्मणि चतुर्थी लुटिति ३ रवर्गतेयतेतीति यावत् यथा सारंगस्तुल्यलवमानतृणादिविदिताः च भेषुप
तेति तदतः ४ तत्र देतमोदप्रविदेकेति न विद्यते विदेको ये यो पुरुषाणां तदा सदा सदा श्रिताश्च तदा दयो यतः
कस्मै संसारस्थानपवडाश्चिरपरिचयेन हृदवा सिता नतु सत्यदेपरमार्थवस्तुनीत्यर्थः ५ जीवपवेश्वरः पतितस्मि

मनोमेभ्रमतीवेदे संभ्रमश्चोपजायते गात्राणि परिकल्पते यत्राणि वज्रभ्ररोः २ अनामोतमसेतोषयैर्यो
तेगाकुलामतिः स्यात्सदा विभेतीह बालेवा ल्यबलेभ्यः ३ विकल्पेभ्यो लुटेत्येताश्चातः करणवृत्तयः
श्रवभेष्वरवसारंगस्तुल्यलवविरेविताः अविदेका सदा भ्रमाः कस्मैरुत्तंगसत्यदे श्रेयकूपमिवापन्नावरा
काश्च लुरादयः ५ नावस्थितिमुपायाति न च याति ते ये श्रिते चिंता जीवेष्वरायता को ते वप्रियस्य नि ६
जर्जरीकृतवस्तु नित्यजती विभ्रमो न भ्या / मार्गशीर्षांतवलीवधुति विधुरतां गता ७ अयदा स्तितसर्वाथ
मनवास्थितिरास्थिता गृहीतोत्तज्जवात्मानमवस्थितिरवस्थिता ८

न्यायतानिवद्यावस्थितिं उपरमेयचेष्टिते विषये देशं च याति प्राप्नोति ६ वस्तु निविषयान्तरादींश्च विवेक
दिमोपचातान्तरजतीरसावशेषात् कानिचिद्भिभतीरसोप्यपरहृष्टा विनिवर्तत इति भगवद्वचनात्
विनाश्यात्मदर्शने रसानिहतिः मार्गशीर्षस्योतः पौषारंभः ७ तामेतरालावस्थामिव क्लेशावहं सस्य प्रपेचया
ति अयदा स्तितेति ३ अतः चित्तस्थानवास्थितिरास्थिता हृत्तादपगमिताः सर्वे संसारिकाः परमार्थिकाश्चार्थाः
संसारिका इत्यस्मिन् १ यास्यातया सास्थिता तया चोभयभ्रशः संपन्न इति भावः यथा आत्मानं संसारस्थितिः
सविवेकमात्रेण ह्येव प्रवर्थादहंमुत्तज्जवादे च गृहीतावस्थितेत्यर्थः ८

जे
वा.वे
प्र.टी
४

ननु शोकादिदार्ढ्यं नैवास्ति तदधिकतोऽप्युपदेशः कथं फलित्वातीत्याशोकस्य शोकादिदार्ढ्यं दर्शयति आशु रि-
ति. का. क. स. ता. न. दी. अधिकारलिख्यसुसन्त्यये सुलोभकातरतादिदोषैः रामेपीशयसकमणादिप्रसक्तिलान्निदा।
यंक. सौ. चिदेवगुणवने समर्थाय प्रधानाधिकारमुद्रासमर्प्यते तथामया च अस्मिन् विषयसि आशुभीगयौवना।
दिषु नलाचापलादिदोषैश्चिते इः खनाशायन धर्माकलप्यतानि विद्याय सर्वदोषरहिता ये समर्था ये च शोतये च
हृष्टाश्चलाचिते विषये अ. कारमुद्रा अर्थिते तथैः वायुविद्यदित्वा यो अभयटल्लाले बमाने यदेवुत दृग्गुरे
ने चानो वितानो विलारः वितानमिव विलसता वामे चाले यो मध्ये विलसेती सो दामिनी विद्यदिव चंचलाः यौ।

आशुवीयुविचरिताभयटलीले वीवुवद्देगुरे भोगामे च वितानमध्यविसन्तो दामिनी चंच
लाः लीलायौवनलालनाजनरयाश्चैत्याकलप्यदुते मुद्रैवायहृष्टार्थिताननुमयाचिते
चिरे शोतये २१ इति सकलपदार्थानां प्रतिपादनं नामैकोनविंशः सर्गः ॥ राम उवाच ॥
पवमभ्युत्थितानर्थशतसंकटकोटरे जगदालोकानिर्मग्नमनोमननकटमे ॥

वनसेवेधिन्योलालनाश्रितविनोदाः श्वार्थचशब्दः जलस्य रयोवेगश्च लोलाः तस्य योरेवोत्सर्गतः समुच्चयो ह
स्यार्थान् श्वार्थलाभः दुते शीघ्रं आकलप्य विचार्य २१ इति श्रीवासिष्ठे रागप्रकरणे एकोनविंशः सर्गः ॥
स्वचितोद्देगमेवेदहेतुभिः संप्रकाशयन् तन्निगासाय विभ्रान्तैर्प्राथयत्युपदेशने स्वचितोद्देगमेव हेतुभिः प्रप
चयन् विभ्रान्तिहेतुतत्त्वोपदेशमेव विलारेण प्रार्थयति एवमित्यादिना पवमभ्युत्थितानर्थशतैः संकटे निवि
दिते मर्यात्संसारोपक्रमस्य कोटौ किं जगत् जीवजाते निर्मग्नमालोकमनोमननमत्र चिन्तातलुतरो कटमे
निमग्नमेति शेषः ॥

इदं अनिष्टं अस्तीति तत्रिवारोऽदं भिन्नास्तीति तत्तत्पादने च प्रवृत्तिनिवृत्त्यादिव्यवहारूपो विद्यो जनप्रयुक्तो भ्रमः स्व
 भावत एव चले चेतो रजोभाशि मिवानिलः १८ तिलैव तिलवः सत्तमंतुल्यो नैगुफिते जीव
 संचयाः जीवसमहायवमौक्तिकानि यस्मिन् सादिविद्यायां तेजसत्वेन स्वच्छरूपतया च विकसत् विशेषेण दीप्य
 माने वितमेव नायकः प्रधानः शिखामणीयस्मिन् रूपाविधौ १९ कालो मृत्युः स एव बालः विंगलस्य विभूषणं
 अलंकारः २० ससारलक्षणो दारमुक्तादारे अरतिर्वैराग्यादिसेषत्रोः सदमानो वा अदमकर्मकोपदिसादिती

इदं तस्मादमस्तीति व्यवहारो जनभ्रमः धुतोती देचले चेतो रजोभाशि मिवानिलः १८
 तस्मान्ते तुल्यवप्रोते जीवसंचयमौक्तिके विद्वद्भागतयानिये प्रकचक्षित नायके १९
 ससारद्वारमरतिः कालबालविभूषणं शोभयाम्यदमकरे वागुराभिवर्के सरी २० ॥
 शिखारुद्रयाटव्यमनूस्मिन् रूपाविधौ केन विज्ञानदीपेन भिधितत्त्वविदो वर २१
 विधिते एवेह न ते मद्भ्रमन् इराधयो न क्षयमाप्नुवेति ये सगेनोत्तममानसानो
 निज्ञातमो सीव निशाकरेण २२

ल्लोपाये यथा स्यात्तथा वागुरो के सरी वशो दया मिभवदुपदेशज न्यज्ञानेनेति भावः २० हृदये हृत्पुंरी कस्या
 नेन देवदः प्रवेशत्वादटवीतस्य जाड्यावरणदेहत्वात्तीदारे मिदिका भूतेतया तत्त्वान्वेषणप्रवृत्तस्य मनस
 स्मिन् रूपाविधौ केन विधायकमज्ञाने केन सखकरेण शिखारुद्रप्रधानेन वा विज्ञायते नेनेति विज्ञानमुपदे
 शः २१ स्वदीपे यदीदिशति दीपः सूर्यस्तेन भिधिविधारय २१ ये उत्तममानसानो सगेन तत्त्वलेनोपदे
 शेन क्षयेनाप्नुवेजितया विधाडराधयोजगतिन विधेयत एवेति सेवधः २२

वा. वै
प्र. टी
७३

मकरकेतनाकर्त्रीमानिनीलौकैः करः प्रीयते हिंसिते ॥ अयासित्वा लो वयसिततर्हिये लवः सद्गोवत्तोर
पुष्पं पृष्ठं दृष्ट्वा न्यायादिभिः ॥ १२ विषयलक्षणं वैषम्यं अनाज्ञैवे जन्मोत्तरेषु पित्रेति मृत्युप्रापयेती
तिजन्मोत्तराः ॥ १३ नवनवता अपि विषयाभुजानाः सुखादिभारिणो दृश्येते तथा च तेषु को विशेषस्तथा
हनेति तस्यात्मतस्य ॥ १४ सर्वतः स्वसेगमलो विदित्वा तत्त्वमेव महात्सु रुवायेति तदर्थं मयदेशे प्रार्थ
यतेतदिति ततस्मादुक्तहेतोः यथा अदेतः सन्तीति शोकभयाया सो भवामि शीघ्रं भविष्यामि वर्तमानसा

मयितेमानिनीलौकैर्मनोमकरकेतना कोमलेखुरनिख्येधैः कमलेकरिणयथा ॥ अयचेत्स्व
यावुधादुर्लभं न चिकित्सते भयश्चित्तचिकित्साया सकिला वसरा कृतः ॥ १२ विषयविषयवैष
म्येन विषयविषयमच्यते जन्मोत्तरा विषया एकदेहद्वये विषये ॥ १३ न सुखमिन्दुः स्वानि न मित्राणि
न वंधवाः न जीवितेन मरणे वंधाय तत्सचेतसः ॥ १४ तद्वामियथा वसन्त सर्वापरविरोधर वी
तशोकभयाया सो तत्सुधा यदि शाशुमे ॥ १५ वासना जालवलिता दुःखसेकटसेकुला निपातो
त्यात बहला भीमहृया तताटवी ॥ १६ ककचाग्रविनिष्येधे सो देशक्रोम्य देमने संसारव्यवहारो
त्यनाशा विषयवैशसे ॥

मीये लुटत येव आशु उपदिशेति से वेधः ॥ १५ अपदेशा विलेबायसस्य दुःखा
निशया संदिलुता निवेदोक्तदोदृश्यनिवासनेत्यादिना वासना लतलौजीलैलता सेकटैर्वाग्राभिर्वा वलिता वेदि
तानि यतेत्युत्पत्तिवानयोरिति निपातो त्यातो निमोन्नतप्रदेशो विपत्तेपदो निरयसर्गो वा अततेवाटवी अ
र्ये ॥ १६ ककचाग्रैर्दृशनैर्विनिष्येधे चर्षणे आशा विषयाभ्यातते वैशसे विशसने ॥

एषेतिपाठेस्पष्टे पत्नीतिपाठेप्रत्यदंतदन्तदनियातिसतिसेसारस्थितिःपिकटतो नैसुयीतिशयेवैरसातिशयेवापत्तीः
नियोज्येकालेनपाकप्रकर्षवशादल्पकटुकदुतरमित्येवमवस्थाभेदे लोलाः कटुरसाः यथानिवानोलताः बालवृ
त्ताभ्यामिततद्वत् २ प्रत्यदं धर्मयादाय चयादधर्मवा दोष चयाचेति भावः ३ दिनेप्रतिप्रतिदिनेन ननु वीषायां दिवे
चनाभावेऽवप्रपेनित्येनाय यीभावेन भावे सत्तेतया पिबोदसत्यात्सनकतः परिपाकशक्यामापाणो शिविका।
अ४२

प्रत्यदेयातिकटुतामेतिसेसारस्थितिः कालपाकवशादलोलाः रसानिबलतायथा २ बहिमायाति
दौर्जन्यसौजन्येयातितानवे करेजककेशोराजन्मदेजनचेतसि ३ भूतेभुविमर्षादाकटित्येवदिनेप्र
ति शक्येयमापशिंवीकाटेकारकरवेदिता ४ राज्येभोगगोभ्यश्चितावज्योमुनीष्वर निरस्तचिता।
कलितावामेकोतशीलता ५ नूनंदायसमोयावेनहरदायममस्त्रियः नहृषीयममार्थाशाशाम्यामि।
मनसासुखं ६ अनेत्याश्वासवेलोकल्लुतातातडुरुहदा चापलोपदतेचेतः कथंयास्यामितिहति
नाभिनेदामिमरणेनाभिनेदामिजीविते यथातिष्ठामितिष्ठामितेयवविगतज्वरे ७ किमेराज्येनकिभोगेः
किमर्थनकिमीदितैः अहेकारवशादेतत्सपवगलितौमम ८ जन्मावलिवरायामिद्विग्रयग्रययोदकाः
येवहासहिमोत्तार्थयतेतेयेतजमाः १०

शिंवीवमापशिंवीकाटेकारवेणभज्यतेमर्षादाततेविनेतेतावानिशेषरमर्थः ४ आकलितालीकतापकोतयेकोये
५ अर्थाशारज्जणायाधनप्राप्तिः ६ शांतिविनानान्योनिहतिदेजरीलीत्याद अनित्यश्चेति ७ ८ इदितैः राज्या
दिव्ययोरामिलाविशेषितैर्वापतत राज्यादि ८ इन्द्रियाण्येवदृष्टाः येषोविषयसंगमदुस्मजत्तात् तैर्ग्रंथि।
मिथंजन्मावली लक्षणायावरत्रयोचर्मजोवडाजोवालेषामध्येयेतदिमोत्तार्थयतेतेतपवोतमाशितिसेवेधः १०

जें
वा. वै
प्र. टी
७२

1043

नयोपधारसंविषादायभिनयतिनरत ३८ विभिरितआदिशब्देदेवविषादमोददेनवोविचित्राउच्येते ३९ चिनोतिडीहा
दोनिवसंचयोनोपचदेनयति तैरन्यातन्यादयति नोच्युनिहंत्यतिभक्षयति ~~नक्षयति~~ ततो लयास्वादस्तथैवनिरेतरेभा
कुमन्यानापिजेमनासृजतिविधिः सृष्टचनरेप्रतिदर्वविषादादयोराग्याहानीवसदाशय्यनिवर्ततशय्यः ४० तदेवेदेन
स्यैर्येणविशदयतिआविर्भावेति ४१ देलयागनादेरेणोवविचलिताः परिवर्तिताअशेषाश्रुतराः समर्थाअपि।
येनतयाविभेआचरणोचंचुरः कुशलः ४२ कर्मणोरसानोचसमविषमविषाकतोनानाविधासैलोकप्राणि।
भिःकायलक्षणाः फलसमूहाः सैस्तयः संसाराप्रतिजीवेभिन्नास्तल्लक्षणोभ्योदुमेभ्यः समयः कालस्तल्लक्षणो।

क्षणात्मानेदतामेतिक्षणमेतिविषा. तो क्षणोसौम्यतमायातिसर्वस्मिन्नटवन्मनः ३८ इतश्चाप्यदितश्चा
न्यदितश्चाप्यदयेविधिः रचयन्स्त्वनायातिसर्वस्मिन्नटवन्मनः ३९ चिनोत्युत्पादयत्यतिनिदेत्यासृज।
तिरुमात सततंराग्याहानीवनिवर्ततेनरेप्राति ४० आविर्भावोभावभागिनोभवभागिनः जनस्य।
स्थितोयातिनापदोनचसेपदः ४१ कालः कीडस्येप्रायः सर्वमापदिपातयन् देलाविचलिताशेष
चतुराचभचंचुरः ४२ समविषमविषाकतोविभिन्नास्मिभुवनभूतपरंपराकलोयाः समयपवनपा
तिताः पतेतिप्रतिदिनमाततसेस्तुतिडुमेभ्यः ४३ इतिश्रीअविशतविषयीसप्रतिपादनेनामासविंशः
सर्गः ॥ रामोवाच ॥ इतिमेदोषदावाग्निदग्धेमदतिचेतसि प्रसुरेतिनभोगाशामृगतलाः सरः सिव ।

नपातिताः प्रतिदिनेपतेति तथाचपतनपर्यवसितेसर्वेडुष्टमेवेतिनक्वचिदास्यायुक्तेतिभावः ४१ इतिवा
सिष्टेअष्टाविंशसर्गः ३८ ॥ दोषाणोदरीनात्सर्वनिर्वेदः स्वस्यवर्णिते रामेणतत्प्रशोत्सर्पमुपदेशस्तथाप्य।
ते इत्येदोषदरीनात्सचितेतत्त्वबुभसापर्यवसितेनिर्वेदेदरीयतिशीत्यादिना दोषपदेनतदरीतेलस्यते
दोषाणामेववाविवेकबुद्ध्यादृक्कानोदग्धताविवक्ष्यते पवदग्धेदग्धस्यावीजेमदतिविवेकविपुलेमरुषे।
वदिमृगतलाः सुरेतिनसर्गः सु ।

जलदापवनीलाज्जमालास्माभिर्वेष्टितोदरे उरामरस्ताः २८ आलोकानि रितैः पर्यायेण वा प्रवर्तितैः सर्वैर्वेदि २९
तेरदिते २९ इव शब्दो नये कोटोत्तमो लभ्यते वा एवमुत्तराणि अनया जगत्स्थित्या ३० ३१ इदमदेकरूपेण
स्थितेन किंचिदस्तीति संबन्धः ३२ चटस्य कार्या सत्ते वैविशीर्णस्य कार्या संघट्टिणामक्रमेण पटतादृशस्यः ३३
हृदि विपरिणामाय तस्य विनाशो न जन्माख्याः पेचभावविकारास्तनोत्यादिभिरुच्येते तात्क्रमेण प्राप्नुवन्ते।

तस्य जलदनीलाज्जमालाबालितकोटरे तणमुद्रामरवेक्षणैः सूकमिवास्थिते २८ तस्योत्ताराविरचिते
क्षणमर्केन भूषिते तणमिंद्रकताङ्गादेक्षणैः सर्वैर्वेदिः कते २९ आगमायाय परया तणसे स्थितना।
शया न विभेति दिसे सारे धीरोधिक इवानया ३० आपदः तणमायोति तणमायोति से पदः तणज
नतस्यो मृत्तुर्मुने किमिव न तणे ३१ प्रागासीद न्यपवेद जातस्त्वन्योनरोदिनैः सदैकरूपे भगवत्किंचि
दस्तिनस्य ३२ चटस्य पटतः दृष्टापटस्यापि चटस्थितिः नतदस्तिनपटस्य विपर्ययस्य तिसैस्तौ
तनोत्पत्त्यादयस्तितिनिर्देत्यास्तज्जि क्रमात् सततेराश्रयानीव निवर्तते नरे प्रति ३४ अश्वरेणाद
यांति तः श्वरपकेनापि दत्तेशते प्राकृताः प्रभृतौ सर्वमावर्तते जगत् ३५ जनते ये विपर्यासमजस्रमन
गच्छति जडस्येदपरामर्शातरेणाणामिवावली ३६ बाल्यमल्पदिनैरेव यौवनश्रीततो जरा देहेपि
नैकरूपत्वेकस्याकार्येषु वस्तुषु ३७

नरे देहाभिमानिने प्रतिते भावविकाराः निवर्तते तच्चिरेति चेतीति तेपि विपर्ययस्य तीत्यर्थः यद्यप्यस्तीति सता।
विभावविकारस्य वास्तेन पठ्यते तथापि सा अपि स्थानव्रस्य सतानुवेधोन विकार इति भावः ३८ आवर्त्यते वि
पर्यस्यते ३९ जनता चेत्तनसमूहः जरस्याचेत्तनस्य प्राणकरणादेः उल्लोचने जलस्य च संदेन परामर्शा।
त्संसात ३९ अल्पदिनैर्यतीति शेषः ३७॥

ॐ
वा.वे
प्र.टी
७१

तदितमेवतदितमिवतरले चालोकं चालोकने १६ तत्रस्वविभवशालिनः १७ दत्तदग्धशब्दो निर्दावचनौ
१८ तिर्यक्तेयश्चादिजन्म १९ कालः कालात्मारविः सूर्यः रचयन् भूतजातमिति शेषः रात्रिदानि अति।
वायुविनाशवर्धितस्य भूतजातस्येति शेषः अनुधावेत्यनुसरेति वारवेवदवानले २१ वारवस्य
भागलक्षणयावहेः प्रसिद्धस्याविधनत्वेन संशुद्धिः विशेषणानुपयोगात् २२ २३ स्वदेते रोचेते २४

तदितरलमालोकमातनाना पुनः पुनः सैसाररचना राजन्तु सत्तेव राजने १६ दिवसास्ते महोत्त
सैसेपदस्ताः क्रियाश्च ताः सर्वस्मृतिष्येयाते यामो वयमपि नान्त १७ प्रत्यहेतव्यमायाति प्र।
त्यहेजायते पुनः अद्यापि दत्त रूपायानो तोस्यादग्धसंस्तुतेः १८ तिर्यक्ते पुरुषा योतिर्ये चो न
तामपि देवाश्चादेवता योतिर्ये मिहेदविभोस्थिरे १९ रचयन् रात्रिजालेन रात्रिदानि पुनः पुनः अ।
तिवायुः कालो विनाशावर्धनी मीक्षते २० ब्रह्माविलुप्त रुद्रश्च सर्वावा भूतजातस्यः नाशमेवा
नुधावेति मलिलानीव वारवे २१ द्यौः द्यावापुराकाशं यवताः सरितो दिशः विनाशवारवस्येता
त्सर्वं संप्रकृमिधने २२ धनानि बांधवाभ्यामिच्छाणि विभवाश्च ये विनाशभयभीतस्य सर्वे नी
रसतो गते २३ स्वदेते तावदेव ते भावा जगति धीमते यावत्स्मृतिष्येयाति न विनाश ऊरात्तसः
क्षणमेव सूर्यमायाति क्षणमेति दग्धतो क्षणं विगत रोगत्वे क्षणमागत रोगतो २४ प्रतिलक्षण
विपर्ययसदापि नानिदतात्मना जगद्भ्रमेण केना मधीमंतो हिन मोहिताः २५ तमः पंक समा
लब्धं क्षणमाकाशमेतले क्षणं कनकनिषेदकोमलालोकसेदरे २६॥

क्षणं अल्पकाले जनश्रुतिशेषः २५ निदत्तशब्दो निर्दावचनो वा अनियतस्थितिमेवोदाहरणेन प्रपेचयति
तमश्चादिभिः आकाशमेतलोदाहरणं दृष्टोत्तमो लक्षणो न पंकेन सम्यगास्पृशकनकस्य निषेदो
द्वारवर्णकोमलेन सखस्पर्शनचंद्रापालोकेन २७॥

1052

• लताभिर्वलितासेवता मरुमद्याः पदेलक्षणोनिर्वलनलतो ८ वारिभरुदकस्या ने विपर्यस्यतिविपरीतावस्था
 मापयते ९ पूर्वस्वभावात्स्वभावांतरं १० अल्योदीयोदीपकः ११ यथाक्रमलादौ प्रजसंपुनः स्यमाणोपाया
 दिवीजाशिर्ययेनविपर्यासेलेत्रेऽमोजलेनरथमाणोवोचुनतोऊरसस्यादिभावेनविपर्यासमित्यर्थः १२ इयंजा
 गतीस्थितिरेवसेसारस्यकर्तृभोक्तृतासेतानलक्षणया आरभटी आरेबरानिशयः सैवनटीनर्तकी सकौशा
 लातिशयप्रकरनायन्तेआवेशेनविहृतापरिवर्तमानेवजनितभ्रमाग्रालक्ष्यते इतिसेवेधः तदनन्तरंविशिन

पालतावलितामीमाभास्यद्विपिनावली दिवसेरेवसायातिपुनर्मरुमदीप
 दे ८ सलिलेस्पलतायातिस्थलेभवतिवारिभः विपर्यस्यतिसर्वदिसकाष्टोबु
 त्तराजगत् ९ अनित्येयौवनैवालेशरीरेदृश्यसेचयाः भावाध्यावांतरंयातितं
 गच्छनारते १० वातोतदीपकशिखालोलजगतिजीविते तरित्सुखरासे
 कौशापदार्थश्रीर्जगद्भ्र ११ विपर्यासमिथेयातिभरिभूतपरेपरा वीजर
 प्रीतिवाजस्त्रेस्यमाणः पुनः पुनः १२ आलक्ष्यतेस्थितिरियेजागतीजनितभ्र
 मा नृतावेशविहृतेवसेसारभटीनटी १३ मनःपवनपर्यस्तभरिभूततरजःप
 दा पातोन्मातपरावर्तपराभिनयभविता १४ गंधर्वनगाकारविपर्यासवि
 धायिनी अपोगंभगुरोदारखवदारमनोरमा १५ श्रीरामायनम्

हिमनयवपवनसेनपर्यस्तेइतंभरिभूतेप्राणालक्षणोऽजोहृदमेवपरोधस्याः अतएवप्राणिनोया
 तोनरकादाद्युत्पार्तस्वर्गेपरावर्तोमध्यमलोकेतपवपराउत्कृष्टाभिनयाभावसंजकचेष्टास्त्राभिर्भवि
 ता १६ तामेववर्णयतिह्यभ्यो विपर्यासोभ्रान्तिर्वेशानदीनानेत्रपिधानगारुडविद्याप्रसिद्धा
 अंशगाविवभगुरेश्वर्यैरपोगपातैश्चभगुरैर्वदोरैर्मनोरमा १५

ॐ
वा.वे
प्र.री
७

उक्तमर्थमनयोपसंक्षेपेन विमित्तस्योद्देशो यतिजनः इति ककलाभिः कौटिल्यचातुर्यैः सजनो विवेकीडः
स्वैरसंगो संबंधः तदविधुरैस्तद्विदितभिर्नैरप्येतैः स्वहितैः साथनैः फलैर्वा विधुरारहिता अवश्यैः खानुवे
धिन्येवेति यावत् ४१ इति श्रीवासिष्ठनाम वैराग्यप्रसन्नविंशतितमः सर्गः २० इदं सर्वं बुभुक्षेष्टु वैरस्य प्रति
यतये वर्णते सर्वभावानां विषयांस्तत्त्वभावानां विरतविषयोस्तत्त्वभावतादृशेनादपिनते

ध- न- जनः कामासक्तो विविधककलाचेष्टनपरा सत्त्वस्त्रेष्वास्मिन् जगति सुलभो नाय सजनः क्रिया
डः स्वसंगो विधुरविदितान् नमस्विला नजानेनेतस्याकम्पमिव दशा जीवितमयी ४१ इति श्री. अनि
त्यताप्रतिपादनेनामसमविंशतितमः सर्गः ॥ श्रीराम उवाच ॥ यच्चैदेदृश्यते किंचिज्जगत्स्यात्वरजैर्गमे त
त्सर्वमस्थिरेव सप्तप्रसंगसमन्निभं १ प्राक्सागरसंकाशो निखातो यो यदृश्यते स प्रातरभ्यसेवीतो
नगः सैष यत्सुते २ यो वनखट्वद्विलीर्णो विलीक्य गगनोच्चलः दिनैरेव स यात्युर्वी समतां रूपतां च
वा ३ यदेगमयसेवीते कौशेयस्याविलेपनैः दिगो वरंत देवश्चाहरे विशारितावटे ४ यत्राद्यनगरे
दृश्ये विचित्राचारुचेचले तत्रैवोदेति दिवसैः सैः स्यात्पारण्यधर्मिता ५ यः पुमानयते जस्मीमं इलास्यपि
तिसृति स भस्मकूटतो राजदिवसैरधिरक्षति ६ अरण्यानीमहाभीमायानभोमे इलोपमा य
ताकाच्छादिताकाशासैव संपद्यते पुरी ७ ॥

षाशवासश्चाह यच्चैदमित्यादिना सप्तप्रसंगमः समाजमिलने १ निखातो गर्तः प्रातर्ग्रहणो कालोत्तरोपल
क्षणो २ वनखट्वेन वनसमुदायेन विलीक्य गगनश्चेति न भस्मलः ३ उन्नत इति यावत् दिनैः कैश्चिदेव ३
अवटे गर्ते विशारिता विशीर्णं भविता लुट् ४ चेचले पुनः पुनश्चरत् ५ अधिगच्छति प्राप्नोति ६ महा
रण्यमरणानी विलीर्णं तपानीलजयाचनभोमे इलोपमो

आसक्तौ न केवलं पुरुषार्थदानिः प्रत्युत मदानर्थं पीत्वा ह आदातमिति ३३ तमानोऽनृषभोगशालिनोपदेस्याने
 साम्यराज्यधनादिवा आदाते संपादयितुमिच्छन्स्वेयेतमानो लोकः रागलोभादिमूढेन स्वचेतसाः पदतः सन्
 अपासिन्मर्त्यवयस्ये च शोकं यतति ३४ मर्त्यमर्थं मर्त्योत्तरन्यासेन द्रुढयति पशुरित्यादिना पशुच्छागादिः पतती
 त्यनुवज्यते आनीलादपितावह्नी चर्थादिष्वमस्याकरीरादिवह्नी गृह्यते ३५ अवातरैर्दुर्गमेतर्तोदरपवनमला
 त्यत एव निरर्थको शान्त्ये शतो विप्राणि भिरनृषभोग्यता चर्चनीति यावत् छायादीनि ये योतया विधाः सभ्रु
 दा५ माः शरीरयोषणा वेवोपयोगात् तताः कार्यनाशिता विद्या विनयपधनादि संपदो ये स्यात् विधानराश्रयत्वा
 पदव्ययजनमत्तादिसर्गः निरर्थको शोऽतिपादे स मस्याचलकब्धोदसः ३६ यद्यपि क्वचिद्वार्त्तिकमपि सति

आदातमिच्छन्मदमतमानो स्वचेतसैवापदतोऽलोकः पतत्यशोकं पशुरदिरुदादानीलवालीफलवा
 क्येव ३७ अवातरन्यस्तनिरर्थको शब्दायालतापत्रफलप्रसूनाः शरीरपवतत संपदश्च सभ्रुमा
 अद्यतमानं राश्र ३८ क्वचिज्जन्मादवसरेषु क्वचिक्कठोरेषु च संचरेति देशोतरालेषु निरंतरेषु
 वनोतरेरेषु वकुलसाराः ३९ धातुर्नवानिदिव संप्रतिभीषणा निरुम्याणि वा विलुलितोततमाज
 लानि कार्याणिकसफलपाकेदतोदयानि विस्माययेति नशवस्य मनोसिकेयो ४० तथापि विवेकि

नोऽहं भाशति वक्तुं जनहैविध्यमादक्वचिदिति देशोतरालशब्देनात्र प्रकृतानुसाराच्चितभ्रमयोग्येते मा
 दवेदयादा ४१ तिपत्तमादिसौंदर्यविद्याविनयादि चतुदस्र कठोरेषु कोपलोभनैर्धृयशालिषु वनमभ्यभा
 गानोऽवरेषु वयवेषु ४२ जनानां उद्देशो हृष्टाः स्मितस्तनिमित्तैर्देवेर्निंदति धातुरिति शवस्य अचेतनत्वा
 न्नतकल्पस्य धातुर्देवस्य यदि जीवत्पाने हृष्टो निर्दयः स्यादित्यभिप्रायः दिवसे प्रतिदिने दिने कर्मप्रवचनी
 येनैव वीसाद्योतनाच्च विवचने कृते फलतो भीषणान्यायाततोऽरुम्याणि वा शब्दः समुच्चये विलुलितोतत
 मेः रागादिभिरप्येतया कलित चितैराकुलानि परिणामे कष्टे फलपाकेन रवितारे भाभुदयानि नवानि कार्याणि

ॐ
 केषो विवेकिनोऽसौ सिद्धिस्तु पश्यति

भकारिकादिलोछनानिअनेपांकेकणेषुविजीवानिप्रसिद्धानितहेलक्षणार्थजीवोलुसदिति २५ व्यवहारःशा
स्त्रीयाःस्वाभाविकाश्चतएवमहोतोल्क्षणभक्तारोमावर्ताः २६ त्रुवस्योद्भवोयस्यास्त
याविधोन्त्येदोगावदितेयेकोअपसेहत्याचिरेविश्रम्यनियावत्त मदेस्वरेवस्यादिभिःसहितेपुनः स्तृष्टाश्मोन
त्यलीलांतनोतीत्युतरेणसेवेधः २७ लास्यमेयीअभिनयप्रचुरो २८ आचाराणांश्रौतस्मार्तादिसत्कर्मणोचारु
कलनोसम्पकप्रवृत्तिश्चलैकतयेतयोः चलोकलिहापरयोः रचनोकीराप्रयिकादिनयो २९ इतिश्रीवासि

जीवोलुसनाकरिकारततेजोभिरुज्जला सम्राधिकेकणश्रेणीभजयोरस्यभयणो २८
व्यवहारमदावर्तास्वरुडः स्वयरेपरा २९ पूर्णतमःप्रयामारोमालीतस्वराजते २९
पवत्रायःसकल्यातेकतोतस्मांडवोद्भवो अपसेहत्यानत्येदोस्त्वासदमदेस्वरेः ३०
पुनलास्यमेयीनत्यलीलासर्गस्वरुपिणी तनोतीमांजराशोकडःस्वाभिभवभषितो ३१
भयःकरोतिभवतानिचरांतराणि लोकतराणिजनजालककस्यनोच आचारचारु
कलमामचलोचलोचपकाययाभकजनोश्चनामद्विन्नः ३२ इतिकृतोतदिलसिते।
नामयेचविशतितमःसर्गः॥शमोवाच॥ हनोस्मिन्नेवमेतेषोकालादीनामदामुने संसा

२नामिकैवास्यामादृशानाभवतिह १ विक्रीताश्चतिहामपतैर्देवादिभिर्वये मुनेप्र।
पंचरचनेमृगधावनमृगाश्च २ पंचविशतितमःसर्गः ३५ इह।

सतात्यर्थप्रकाशेवैराग्यप्रकरणे
प्रयेच्यतेदोषेभूरिसंसारदृष्ट्या कालादिपारंतमेणवैराग्यस्योपपत्तये करोतेवेकालःकिंतेनतव३।
त्याशोककालादिसर्ववस्तुसुखस्यदोषदर्शनेप्रयेचयिष्येस्तत्फलैवैराग्यरूपानास्यासेयतिदृष्टीयतिहृत्तस्या
दिना पवसुकरूपेहृत्तचरित्रेआस्थाआशवासः १ देवप्राक्तनकर्मआदिःप्रधानेयेषोतेः पतेः प्रागु।
केश्वतभिःशाहादिविषयप्रयेचरचनेमृगामोदिताः २

मं.
वा.वे
प्र.दी
६३

अमायैः समः आमायश्च परिचाभ्यासो यस्य अविरतेऽसमानभोगजीवितादित्तु संसृतमिति वासमासोत्पाश्र
नार्यः शिखिपरिगृहीतः समान्नायो वै द्वापसत्त्वासायदेशो यस्य कवलनोन्मुखरुदरभरणमात्रयः का।
लनामाभर्तः असन्मार्गप्रवर्तनेन लोके जनमित्यर्थोत्तरमपि गम्यते १ उराणाभिर्नर्ददति दारुणविषया
इच्छारिभ्यो वदिरपीति शेषः तथा हृत्वातेपियो ज्ये ४ कालमर्षादारुणकृतोत्तमबलभाप्रिया इन्द्रियाणां
पराकृष्टमिति नियमस्तत्तल्लगानियतिनियतेषु समाधिपरेषु अनुवर्तय्य कृतातेषां भूतिर्धैर्यं विधुरयति विद्योजयति

पयो नार्यसमानायः कालः कवलनोन्मुखः जगत्प्रविरते लोके पातयत्यापदार्णवे १ रदत्येतर्द्धरा
णाभिर्द्वौ दारुणविषया लोकमुसप्रकाशाभिर्जालाभिर्ददनीयथा ४ भूतिविधुरयत्येषामर्षा
दारुणबलभा स्त्रीत्वात्त्वभावचपलानियतिनियतोन्मुखी ५ असते विरते भूतजाले सर्पश्वादि
ले कृताभाः कर्कशाचारो जगतीन्वाजरेवपुः ६ यमो निर्द्वेण राजेन्द्रो नातीनामनुकेयते सर्वभ
तदयो हारो जगो हलभतो गतः ७ सर्वोपवसुने फलविभवा भूतजातयः ८ रत्नायेव उरतायदा
रुणाभोगभूमयः आयुरोपतचपले हस्तौ कोतलिपुः ९ दारुणविषयातिरलेवात्मजउतयाहनम्
कलाकले कितो लोको बंधवो भयबंधने भोगाभे च मंदारोगास्तुलाश्च मृगतस्त्रिकाः १० शत्रवश्च
द्विषाण्येव सत्येयातमसत्यतो प्रहरत्यात्मनैवात्मानमनसैव मनोरिपुः ॥ ११ ॥

तत्र देवः स्त्रीत्वादिति ५ अजरेतरुलेवपुर्जगतीन्वा प्राप्य निर्दयराजानो इन्द्रः स्वामी अति निर्दय इति यावत्
सर्वाः ब्रह्माणा अपि भूतजातयः प्राणिजातयः विरक्तहृशा फलाविभवाः तुल्यै चर्याः भोगभूमयो विष
याः लोकावा ६ जरतयामोहेन हतमपनीते ७ कलने कलाविषया तसंधाने १० सत्येयमार्थत आ
मेति गृहीते देहादिविवेके असत्यतो अपरमार्थात्मता ननयवबंधदेतत्वादिपुर्वस्य तथा भूत आत्मा
मनोभिमानात् मनोभूत आत्माने मनसैवात्मना प्रहरतीति वदः लीकरोति ॥

अदेकारोभिमान प्रधानमेतः करणकलं कायलोडनायस्त्रयपदवर्णायेति यावत् बुद्धयोच्चवसायात्किं।
कालंदहतयोवदिर्मखवात्परिषेत्तवात्तदवः स्वरयानि सार्धार्ज्यशून्याः क्रियाः प्रवृत्तयेः शारीराः लीलामाना।
सदिलासाः १२ सञ्चमत्कृतयः आत्मसूक्तिचमत्काराः दोषाणां पताकिनो धजिन्यः रसाः अनुरागाः नीरस
तो प्रत्यनुरागप्रत्यतो विषयास्तुहणीयतामिति वा १३ वस्तुनैवाकिकं चित्तं दत्ते अभिनिवेशतमिति याव

अदेकारः कलेकायबुद्धयः परिषेत्तवाः क्रियाः फलदापिनोलीलास्त्रीनिष्ठतोगताः १२ वा
व्याविषयशालिन्यः सञ्चमत्कृतयः क्षताः नार्योदोषपताकिनो रसानीरसतोगताः १३ वस्तुवस्तु
नयान्तलेदते चित्तमदेकृतो अभाववेधिताभावभवो तोनाधिगम्यते १४ तन्पते केवले साधोम
तिराकुलितोतरा रागरोगो विलसति विरागो नोपगच्छति १५ रजोगुणदत्तादृष्टिस्त्रयः संपरि
वर्द्धते न चाधिगम्यते सत्त्वं तत्त्वमत्तं तद्वत् १६ स्थिति रश्मि रतो याता मृतिरागमनो न्तरा
धृतिर्वैधुयमाया तारति नित्यमवस्तुनि १७ मतिर्मोघेन मलिना पातैकपरमेव पुः ज्वलतीव
जरादेदे प्रतिस्फुरति दुःकृते १८ यत्नेन याति युवतादौ सज्जनसंगतिः यतिर्न विद्यते काचित्कुचि।
नोदेति सत्यता १९ मतो विमुच्यते वा तर्ह्यदिता इतोगता नोज्ज्वला करुणोदेति दशादायातिनी।
चता २० ॥

त अभाववेधिताः नाशग्रस्ताः १४ नोपगच्छतीत्यादिर्तोके अतिदोर्लभ्योक्तिः नतु स्वस्य प्रक्रमविरोधा
त १५ अधिगम्यते लभ्यते १६ स्थितिर्जीवने अवस्तुनि फलविषये १७ मोघेन मोक्षेण पातैकप
रमेनाशे कपर्यवसिते १८ ननु धार्मिकस्य तव कथं गतिर्न विद्यते तत्राह कुचिदिति स्वर्गादिगतेरपि अ
नित्यतया स्वप्रसूखप्रायत्नादिति भावः १९ सदृता परसुखदर्शनेन संतोषः नीचताशास्त्रेन तदेतदस्य

२
द्विष्ट

ॐ
वा. वै
प. टी
६४

अधीरतो अस्थिरतो पातो त्यातौ मरणजन्मनीरुधी योगमनेवा आसो मः संगः २१ भावना वासना भावेष्वपगतौ।
षापि सानापैतीति भवे बंधनी बंधदेतुः भूतपरे परा प्राणिनिकायः कालेनेति शेषः २२ दिशो वा सुकालाद्भवनास्ति
तादृशः तदेव प्रवेचयति देशः इति दिशानि प्रयच्छति प्राणिभ्यो वकाशमिति व्यपदेशादस्य विरुद्धं अपदेशो व्यवहारो
स्वस्यैव निरवकाशत्वमिति यावत् २३ यौराकाशोपि सतया सन्मात्रस्य भावेनेच्छेराण्यते २४ सिद्धाः तानातिवित्तै

योगीनाधीरतामेति पातो त्यातप्ररोजनः सुलभोऽर्जनास्योऽलभः सत्समागमः २१ आगमायायिनोभा
वाभावनाभवबंधनी नीयते केवलं कापि नित्यं भूतपरे परा २२ दिशोपि दिग्दर्शयते देशोप्यन्यापदे
शत्राक शौला अपि विशीर्यते कैवास्यामादृशे जने २३ अच्यते सतयापि यौर्भवने चापि भुज्यते
परापियाति वैधुर्धै कैवास्यामादृशे जने २४ सुखेऽपि स मुद्राश्च शीर्यते तारका अपि सिद्धा अपि वि
नश्यति कैवास्यामा २५ दानुवा अपि दीर्यते प्रवोष प्रवर्जो वितः अमरा अपि मार्यते कैवास्यामा
शक्रोऽप्यारुम्यते वक्रैर्यमोपि दिहिनियम्यते वापुः स्येत्वायुते कैवास्यामा २६ सोमोपि योमतो याति
मातं देव्येति र्वउतो मयतामग्रि रप्येति कैवास्यामा २७ परमेष्ठापि निष्ठाया द्रियते हरि रप्यजः भवो
प्यभावमायाति कैवास्यामादृशे जने २८ कालः सैकल्यते येन नियतिश्चापि नीयते स्वमप्यालीयते नै।
ते कैवास्यामा २९ अश्राव्यावाच्य उदर्शते नातातमर्तिना भवतानि विरेखते केनचिद्गुमहायिना ३०

योगमेव सायनादिभिः २५ २६ वक्रैराकम्यते चर्यते नितरोयम्यते उपरमे प्राप्यते २७ योमतो प्रत्यतो २८
निष्ठापरिसमाप्तिः द्रियते सेद्रियते २९ कालः प्रागुक्त स्तिविधः स्वमत्रवदिरावरणाकाशः ३० अश्राव्यो
वेद्रिया विषयः अवाच्यवागगम्य उदर्शचक्षुराय गम्य चतत्वे सत्त्वं रूपं मयः मूर्तिः स्थूलरूपं विरेखते।
स्वात्मनेवमायया प्रदर्श्यते ३१

६४

६४

अदेकारकलो अभिमानो शोयत्यपायस्थिते सुमये इति शेषः ३१ सर्वबाधकत्वोपघादनाय तस्य निरेकशोक्ताते।
अमादशिलेत्यादिविभिः साधोभसदितोरपस्तद्भावे प्राप्तेः साधिरुद्धेनेम्वरे
एभेर्ममाणाः शिलाशैलवप्रादिर्गुणमपदेशेषु किरणसंवादेः संचान्निवस्थितो दिवाकरोरपवदुत्प्रेक्षते
वनेजलेयोग्यतया पर्वतशिखरादेर्गुणप्रवदतेन यथावर्तिलाः स्फटिकादिपाषाणा अपोयः प्रेर्यते तद
दवशोः स्वतंत्रः सूर्यादीनामपि मरुत्प्रवादेणोपमानत्वादिति भावः ३२ धराभूमिः सैव गोलके ज्योतिः
शास्त्रे तथा प्रसिद्धिः धिस्मदेवानामायतनभूते च के ज्योतिश्चक्रे तेन वेद्यते परितो व्याप्यते अतो टफला

अदेकारकलामेत्यसर्वत्रोत्तरवासिना न सोल्लिरिषु लोकेषु यस्ते ते दनवा ध्यते ३२ शिला
शैलकवप्रेषु साभूतो वाकरः दनवासाणवन्नित्यमवशः परिचोद्यते ३३ धरागोल
कमेतस्य सरासरगणास्यदे वेद्यते धिस्मचकेण यक्काटो टमिवत्तचा ३४ दिवि देवा भवि
नराः पातालेषु च भोमीनः कल्पिताः कल्पमात्रेण नीयेते जर्जरगदशो ३५ कामजग
दीशानरणलवुपराक्रमः अक्रमेण वविक्रान्तो लोकसाम्बल्लाति ३६ वसेतो मन्त्रा
माते गोमदैः कसमवर्षणैः आमोदितककुक्षक्रेतो नयति चापले ३७ अनुरक्तोगना
लोललोचना लोकनाहतिः स्वस्थीकर्तुमनः शक्तो न विवेको मदानपि ३८ ॥

विशेषः युगावर्तेषु भूमेर्दीक्षाभावनादिविकारेष्वाकल्पे ज्योतिश्चक्रस्याविताशादार्थसूचनाय पक्वेति वि
शेषणं ३४ कल्पमात्रेण संकल्पमात्रेण तथा चात्यंतपारवश्यमपि जगतो महो दोष इति भावः ३५ दो
षांतराणां कामरत्यादिना अन्तर्कमेण अन्तचितप्रकारेण आक्रम्यवशीकृत्य नियेतुमीश्वरादिभेति चे।
न विस्मयलः स्यात् न सोत्तयेत्यादजगदीशानिति ३६ वसेतपवमन्त्रमातेगः कसमवर्षणमेवमद
वर्षणमिति अल्लक्ष्यके चापलमिति भयोन्मादभावद्वयसंभेदः ३७ ॥ ३८ ॥

जं
वा. वै
प्र. टी
६५

बुद्धः प्रबुद्धतनः पुरुषः बोधप्राप्तिरुल्लभ इति भावः ॥ धंसित्वे हेतुः कालेति भावातिशेषः ४० पूर्वोक्तदोषलक्षणो
पुण्यलक्षकेषु स्थिताः सारेणाः मृगापक्षिणो वा उराशपाशेन पाशिनो बद्धाः सैतो जन्मजंगले विशीर्णा इति संबे
धः ४१ तैः अतः दोषप्रसूतैः कर्मभिः काम्यनिविद्याद्यैरायुः सैतीयते फले स्वर्गनरकादि आकाशे चेत्या
दपस्तत्र लतामिष्यातत्कृतकं दयाशैले वनसदृशे भूतारैर्निरालंबनं दुःखपतनावसानास्थितिकमित्यर्थः आत्मा
तन्निवत्सु मायो हरेरनुसृता पिरुल्लभेत्याह नदीति ४२ तन्मोक्षमयीतु प्रतिलक्षणमिति सुलभेत्याह अयेति

परोपकारकारिण्यापरातिपरीतमया बुद्धपदस्य दोषमन्ये स्वात्मशीतलयाधिया ३५ अतः
धंसितः कालवदवानलपातिनः सैत्यातकेन शक्यते कलौ लाजीवितो बुधौ ४० सर्वप
वनरामोदा उराशपाशपाशिनः दोषपुण्यकसारेणा विशीर्णा जन्मजंगले ४१ सैतीयते ज
गतिजन्मपरोपरासलोकस्य तैरिदं कर्मभिरायुरेतत् आकाशपादय लताकृतपाशक
ल्ययेषां फलेन दिविचारविदोषिद्विः ४२ अयोत्सवाय मृजुरेषते यदयात्राते वंधवः सख
मिदं सविशेषभोगं इत्यनुपैव कलयन्सुविकल्पजालमालेपे लं मतिर्गलतीदलोकः ४३
इति देवदुर्विलासवर्णने नाम षड्विंशः २६ ॥ रामोवाच ॥ अन्यच्च ताता तितरामरमे मनोरमे
चेदजगत्स्वरूपे न किंचिदायाति तदर्थं जाते येनातिविश्रान्तिमुपैति चेत्तः १

गलतिविशीर्यते ४१ इति श्रीवा. प्रकाशे वै. गोषड्विंशतितमः सर्गः २६ अतः नुक्तेषु भावेषु निःश्रेयसविरोधि
षु विलसरेण पुनर्दोषा वैराग्यायेदकीर्तिताः प्रत्येकमुक्तेषु नुक्तेषु च भावेषु समुच्चित्यदोषांतराणि प्रपंचयन्
स्वचितविश्रान्तिहेतुलाभे दर्शयति अन्यच्चत्यादिना अन्यच्चमृगतिशेषः आपाततो मनोरमे वस्तुनस्त्वर
त्येजगत्स्वरूपे येन लब्धेन चेतोः तिविश्रान्तिं सार्णकामतामुपैति ततादृशं किंचिदपि न ज्ञातेनायाति
चेतसिततो अन्यच्च तत्तनायाति न लभ्यत इति वार्थः १

सारापवदयो गिरिगुहाः विशेषेण ह्यनेन पतयते केवलं पुरुषार्थसाधनस्य नया व्यर्थायुः क्षपणेनेत्यर्थः २
जीवितं जीवने संपदचंचरी को भूमः ससारो वैदिकसमारे भस्म देवसरः ३ रतिं पीति मातनोति मृतेरिति शेषः
न सारो कायपवतावली ४ सारतरो वेगवतरो बलवतरो वामूलनिकायो वप्रतिहेतनेतप्रदत्ता समयी
॥५॥ चर्मणानिवधे न चाष्टादनेन वद्धा चर्ममयी तदिदं लिण्देशे प्रसिद्धा ऊर्ध्वभिगालुलिता वाक्
लिता स्वतश्च लघुत्वाद्भ्रमेती नतपवाधो भवेती मज्जनोन्मुखी रं द्रियग्राहैरपि प्रलोप्यते यतो धीरान

वाल्मेयगते कल्पितकेलिलोले मनो नृनेदारदरी पुतीर्ण शरीरके जर्जरतो प्रयाते विहस्यते केवलम्
मेव लोकः २ जरावृषारामिदं शरीरसरो जिनीरुतरे विमृश क्षणाद्गते जीवितचंचरीके
जने ससंसारसरो वस्तु ३ यदा यदा का कल्पयेति नृनेतदा तदे ये रतिमातनोति जराभरान
त्यनवप्रसूता विजर्जरा कायलतानराणो ४ तल्लानदी सारतरप्रवाहप्रसाविलानेतपदार्थ
जाता तटस्थसंतोषस्तुलनामूलनिकायदत्ता वदती हलैर्के ५ शरीरनौ चर्मनिबधवद्धा भ
वावुधा वाललिता भ्रमेती प्रलोप्यते ये च भिदिंद्रियात्वेरथो भवेती मकरैरधीरा ६ तल्ल
लताकाननचारिणो मीशाश्वाशते काममहीरुदेषु परिभ्रमेतः क्षपयेति कालं मनो नृगानो
फलमाप्नुवेति ७ कुक्षेषु ररासविषादमोदाः स्वास्थेषु नोत्सिक्तमनो भिरामाः सुहृद्भिः

संप्रसिद्धं दरीभिरनादतोतः करणमंदातः ८

विद्येते धीरा विवेकधीमेतो वैराग्यैर्यशालिनो वा जीवाय स्यात्तथाविधा ९ लताप्रधाने कानने ल
ताकानने शाखाशते परिभ्रमेतः निविशेयान् नृगान् च शाखामृगाः काले आयुः क्षपयेति ७ क
क्षेषु प्रापत्स्व स्वास्थेषु संयत्स्व नोत्सिक्ते नागवितेन मनसा अभिरामा नृर्धको नशहोपसितस्य

वां.
वे. प्रं.
ही
६६

क्रियावत्तत्वात् १३

यदाः समदास्तपवतंगायस्मिन् येतरेतिनेमयिशोयोत्कर्षविमर्शपरसतिनश्रः नोक्तसश्रः महस्यनित्या
 वत् येदेहेन्द्रियोभोधिवर्तमानेविवेकवेरंभपादिनाभाविनेचमलातानोवेदेनतपवश्रः तचेइहंभमपाय
 दोहभ्यादितिभावः १ ननुकर्मवतशोपायोस्तुतशदश्रुतिश्चेति अप्यर्थएवकारः कस्यचित्काचिदपि
 क्रियाश्रुतिस्त्रेकेशेननाशेनवाशदितेपर्यंतः संसारावसानेनतद्रूपेयत्फलेनेनअभिरामानदृश्यते तद्यथे
 ह कर्मजितोलोकः लीयतयवमेवानुपुण्णजितोलोकः लीयतेऽत्यादिश्रुतेः कृतकफलस्यतोश
 नियमादिपुनाशस्यदुःखपर्यवसितत्वाच्चेतिभावः योक्रियोपत्यश्रित्यविश्रान्तिस्वास्थ्ये १ यत्रअस
 तिभागोदयेकीर्तिप्रतापलक्ष्मण्यकलानामपिधेयादित्तिहेतुतागलोभादिप्रावत्यादोहंभंतर्किक
 य तरेतिमातेगं टातरेगोरणोबुधियेमयितेनश्रः श्ररास्तपवेदमनसरंगेदेहेन्द्रियोभोधिमिमेतरेति २
 श्रुतिस्त्रेकेशेननाशेनवाशदितेपर्यंतः संसारावसानेनतद्रूपेयत्फलेनेनअभिरामानदृश्यते तद्यथे
 सुपेतिलोकः १ कीर्त्याजगदिदृक्दरेप्रतापैः श्रियागृहेसत्त्वबलेनलक्ष्मी येष्टयेत्यततथैर्षवेधान
 जेजस्योसलभामहातः ११ अण्यतरस्थेगिरिशैलीभुतेवज्जालयाभ्यंतरसेस्थितेवा सर्वसमायाति
 ससिद्धवेगाः सर्वाः श्रियाः सैनतमापदश्च १२ पुत्राश्चदाराश्चपनेचबुद्ध्याप्रकल्पतेतातरसायना
 भ सर्वे तत्त्वोपकरोत्ययातेयरातिरम्याविषमूर्खेनैव १३ वाचमदाफलस्यमोतस्येत्तमभिप्रेत्याहकी
 र्ति श्रियासेपदागृहेअर्थिगृहे सत्त्वबलेनसात्त्विकतमाविनयोदार्ढ्यारिवलेनलक्ष्मी तेनदिसारणैवरा
 जते ११ सतिभागोदयेसर्वस्यसर्वसर्वाभिलषितप्राप्तिः सुलभेतिपुरुषप्रयत्नवेप्यर्थमभिप्रेत्याहअण्येते
 रस्यमिति गिरेःशैलीशिलामयीयाभितिः कर्मधारयनिमित्तः पुंवद्भावः तन्मध्येस्थितमपिवज्जनिमित्तत्वा
 दभेद्यसालयस्याभ्यंतरेसेस्थितमपिवासर्वसभाजजनमितिशेषः सिद्धयोःगिमादयस्तेषांवेगेस्त्वराभिः
 साहिताः आपद्दृक्दण्डहोताय १२ श्रुतिस्त्रेकेशेननाशेनवाशदितेपर्यंतः संसारावसानेनतद्रूपेयत्फलेनेनअभिरामानदृश्यते तद्यथे

यत्रविषम
अनेमसुका
लेअतिरम्या
विषमः यत्रविषम

1062

६६

जे

धर्मरिक्तान्प्राप्यसेव्यहस्यमान ॥ आदौ धर्मजनभोगेन सावत्यात्कामार्थभावेव धर्मावाप्नोक्तोतराभिराक्रोताव ।
 काशाभिलोकि कक्रियाभिः बर्हिणो मयूरस्तस्यापि केवदेमिव लोलेकापवयोवसाने श्येनद्वयाप्यनुषज्यते ॥ ननु
 मास्तु धर्मजनस्य नानाचेतसि विधाति स्तदजनवर्ता भवदादीनां तत्कलता भाक्तुतो न सेत्याशे कथं धर्मफलसुगुणोदेर
 प्यसारातामाह पुरोगतैरिति तरेगवदंगुरैरतएव अनवाप्ररूपैरप्राप्तप्रोचैः दिवसादिने अनात्मनिरुचिधससलो ।
 को जस्य विरेच्यते वेच्यते अये भावः स एव हि लाभस्युच्यते यत्तु नैव नाप्येव न पर्यवस्यति अन्यस्तु लाभो विरेच

विषादयुक्तो विषयानवस्थामुपागतः कायवयोवसाने भावात्स्मरन्त्यानि धर्मरिक्तान् जंतुर्जगावा न भिद ।
 स जेतः ॥ कामार्थधर्माधिकृतोतराभिः क्रियाभिरादौ दिवसानि नीत्वा चेतश्चलदहिणापि लोलेवि ।
 यं प्रतिमासद्धत केन पुंसः ॥ पुरोगतैरप्यनवाप्ररूपैस्तरेणिणीते गतरेगकल्पैः क्रियाफलैर्देववशादप्येतै
 विरेच्यते भिन्नरुचिर्हिलोकः ॥ इमान्यमनीति विभाविता निकायो एष यं यत मनोरमाणि जनस्य जायाज
 नरेजनेन जवाजराते जयंति चेत् ॥ यानि जीर्णानि यथातरुणां समेत्य जन्माशुलये प्रयांति तथैव ।
 लोकाः स्वविदेकदीनाः समेत्य गच्छन्ति कुतोप्यदोभिः ॥ इतस्ततो ह्यतरे विदुस्तप्रविष्णुगेहे दिवसावसाने
 विवेकिलोकाश्च यसाधु कर्मरिक्ते हि रात्रौ कश्यपैति निद्रा ॥ विद्रावितेषां तु जने समस्ते समागता यामभित
 श्रुत्वा सेवेन पतानि सखानियावता वत्समायाति कुतोपि मृत्युः ॥

यथा वामत्स्यैवरिणामिषलाभः तथा च श्रुतिः स यो न्यदात्मनः प्रिये बुवाणे श्रूयात्प्रियरोत्स्यतीति तथा च न ।
 तलाभादाश्वासति ॥ उक्तमेवायं आसुरसेपा हि स्मरप्रदर्शनेन प्रपेचयति इमानीत्यादिना इमानि सन्निहिता ।
 निसयः कर्तव्यानि अस्मिन्निविप्रकृष्टानि देशकालांतरे कर्तव्यानीति विभाविता निरंतरं चिंतितानि अयं यत मनो
 रमाणि परिणामे च न यं च पाणि जायानो ज नानां चरेजनेन प्रियाचरणेन देहजराते चेतोपि जयंति विवेका
 दूशयंतीति यावत् ॥ कुतोप्यदोभिः कतिपयेरेव दिनैः ॥ अहिदिवसे विवेकि जनानां मनसुराणो न सकर्म

मिश्ररहिते सत्तिकः निद्रासुषेति विना मूढमिति शेषः ॥ २॥

गो
वा.वे
प्र.टी
६७

ऊतोप्यनिर्द्धारितत्वादेतोः संवदितैः भावैर्विषयेर्विलोउपमानाभासमाणापातैर्मृत्युयातमिति पादेन यायाते
आगतेयातंगतेवश्रः नवति २१ सर्वप्राणिनां प्रियत्वेन प्रसिद्धैः सुभिः प्राणैर्धनमानैस्तत्पवजनेरकानरमेयाः
पशवः दत्तशस्त्रः ऊत्साया ऊत्सितकर्मलेतलोपुस्येषु वडाः सेतोदोषाजनेः कालवर्णसुखेययास्यातया।
क्रियेतेसेस्क्रियेते तेकेयेर्विषयास्तुतिदेदयोषण दिवलापीनतामेवोपेतस्थिति नविवेकवैराग्याद्यभ्यस्तमि
त्यर्थः अतएवदितैरागारिभिः संज्ञयतविशसनादिभिः शरीरस्यवाधेननाशेनहेतुनातभवेति असत्प्राया।
भवेतीत्युत्तेदा असत्त्वेवसभवतिअसद्दुयेतिचेददेरितिक्तेः यत्तविशेषेषुमेवाणामपिपुष्टेप्रसिद्धेपा
इकशस्त्रस्यबागेपुवालक्षण अस्यवाधेदजनेडकेः योषकेः स्वयेपीनतामपेतस्थितेतएवजनेडकाःप्रि

ऊतोपिसंवर्धिततत्त्वैर्भादैरमीभिः तूणनहृष्टैः विलोउपमानाजनताजगत्पोनवेत्तुफयातमदो
नयाते २१ प्रियासुभिः कालसुखेक्रियेतेनेडकालेदत्तकर्मवडाः येः पीनतामेववलाउपेत्यशरीर
वाधेननतेभवेति २२

यासुभिर्वलादत्तकर्मपाशैर्वडाः कालस्यसुखेप्रतिक्रियेतेउपाह्रियेते अतएवकृतज्ञाचसवः शरीर
रवाधेहेतुनातेप्रियासवोनभवेति किंतुप्रियाः शत्रवः तथाच तप्राणपोषणमात्रपरेणभावामितिभावः
अथवाअस्यपोषणपराअपिनेमूजाजनाः प्रियासवः तेयोमृत्युसुखप्रवेशोपायाचरणेनप्रसुतप्राणविवातक
त्वात् किंतुतत्तत्पवद्विषयासवः प्राणानांतदृशानित्यात्मभावमाप्यरत्नकत्वात् अतस्तेप्रियासु।
भिर्दत्तकर्मवडास्तेप्रसिद्धासुजनेडकाः कालसुखमिवक्रियेतेनादियेतश्चिदावत कस्तेष्वतिशयसु।
नाहयेस्तत्तजानवलाच्छरीरत्रयवाधेनपीनतामपरिचिन्तामिवोपेतस्थितमितिहेतोस्तेजनेडकवद
हात्मसुखेनभवेतीत्यनेवातिशयश्चर्यः २२ ॥

यथाश्रित्यतिपवेसतैरेवगच्छति कुतोपीत्युत्सायतआगच्छतिनजितासितमितिस्वचिते २३ रक्तछदारक्तौष्णारक्त
वस्त्रावारक्तपल्लवाश्च सदृशदृशवदृषदापववादीणीयासो विषदुमेष्टालोलालताविषलताः २४ शोभनव्या
लोकादन्यतः स्वर्गनरकादिभ्यश्च मध्याख्यमेवइहास्माभिर्मिलितयमिति परस्परामिप्रायनिबन्धः संकेतलो
नमेवादिनसत्रपादेवात्सवादिवाशयोसमासेगः समाजमेलने २५ संसारजन्ममरणपरंपरालेखोमालासुप्र
दीपाद्योशोतिषुत्तणिकज्वालोपरमप्रवाहेष्विवतत्त्वेपरमार्थिकेवल्लनजायतेइति संबन्धः सर्वाणि विशेषः।

अतस्मागच्छतिसत्त्वैवमनारतेगच्छतिसत्त्वैव कुतोपिलोलाजनताजगत्प्रांतरेगमालात्तणभेगुरेव २६
प्रगापद्वारैकपरानराणोमनोमनोद्वारितयादरेति रक्तछदाश्चलषट्पदात्योविषदुमालोललताः
२७ इतोत्पत्तश्चोपगतात्रयैवसमानसंकेतनिबद्धभावा याशसमासेगसमानराणोकलत्रमि
त्रैववदोरेमाया प्रदीपशोतिष्विवभक्तभारिदशास्त्वितिस्नेहनिबन्धनीषु संसारमालासुचलाचलासुन
जायतेतत्त्वमतात्विकीषु २८ संसारसरेभक्तचक्रिकेयंप्राहृष्टपयोबुद्धदभेगुरापि असावधानस्यजन
स्यबुद्धौचिरंस्थिरप्रत्ययमातनोति २९ शोभोज्ज्वलादेववशाद्दिनष्टागुणाः स्थिताः संप्रतिजर्जरते
आश्वासनारतरंप्रयाताजनस्यदेमेतश्चोबुजस्य ३० श्रीरामचंद्रायनमः ॥ श्रीरामायनमः ॥

एतन्नुभयसाधारणानिदशावास्यादयोवर्तिकाश्चस्नेहोरागलैलेचलाचलासुचंचलासु अतात्विकीषुमिथ्याभ
तासु ३१ यथाकुलालचक्रिकाभ्रमेतस्मावधानपुरुषबुद्धौचिरंस्थिरैवेयंनभ्रमतीतिप्रतीतिजनयति पव
मियंसंसारप्रवृत्तिज्ज्वलिकावाधिकतलबुद्धवदतिमापचिरंस्थायिताप्रतीतिजनयतीत्यर्थः ३२ जनस्य
बुजस्येवसंप्रतिपौवनेशरदिचयेसौंदर्यसौगंध्यादयोगुणाः शोभोज्ज्वलाः स्थिताः तपवगुणाः वार्द्धकेना
जर्जरतेदेमेतेचदेवशाद्दिनष्टाः सेतः आश्वासनायाश्चितसमाधानस्यआज्ञाणस्यचहरतरंप्रयाताडर्लभा

ax

अविच्छेतीति न तेषु विश्वास इति भावः २५

शं
वा.वे
प्र.री
६८

1066

यत्र संसारे भूजल यवनादिदैव वशात्पुरुषोपकारमनयेद्वेति यावत् जन्माभिहितफलपुष्पदिसमृद्धिमयेत्यस्य देहस्य
भारेण धाम्नेन पुनः पुनर्जनेभ्यः स्थायापत्रपुष्पफलादिभिः कृतोपकारो न पराधायितरुर्हृत्तः ऊढोरैर्विलयते लिख्य
ते तत्र संसारे तत्र प्रतिपद्य सत्तापराधस्या कृतोपकारस्य च मनस्य स्यात्सा सनेकः प्रसंगः तथा च मृत्युस्तपकारि
णामपि हनिष्यत्येवेति भावः ३१ न त्वल्लन्यत्र दोषस्तथापि दिते विषुसजनेषु को दोषस्तत्राह मनोरमस्यति अ
तिशयितो दोषाः स्नेहभोगादि हतयोदादभ्रमणादिव तयश्च यस्मात् अंतरुपशमस्य जीवितस्य च विज्ञातो यो
यत्कस्योत्पन्नस्य च मर्त्येनाम फलताकप्रमले वा सा सायत इत्ययमेव दोष इति भावः ३० संसारदृष्टिषु कास्तादृशो

पुनः पुनर्देववशादुपेत्य सुदेहभारेण कृतोपकारः विलयते तत्र तरुः ऊढोरैराश्वासने तत्र दिकः प्रसंगः
मनोरमस्याप्यतिदोषवत्तेरेतर्विद्याताय सन्नुचितस्य विषद्मस्यैव न स्य संगादा सायते संप्रति मर्त्ये न ज
व ३० कास्तादृशो यस्तु न संति दोषाः कास्तादिशो यास्तु न डः खदादः कास्ताप्रजायास्तु न भेगुरत्वे का
स्तु नः ३१ कास्तादिशो यास्तु न नाममाया ३१ कल्याभिधानक्षणा जीविनो हि कल्योचसंख्या कलने विरिंच्याः अ
तः कलाशालिनि कालजाले लघुत्वदीर्घत्वधियोप्यसत्ताः ३२

दृष्टयः क्रियालौकिकः मायाबले ३१ न त्वन्यासो प्रजानो भेगुरत्वेपि विरिंच्यासालोकोपमानो कल्यायुषोन
भेगुरत्वेपि मित्याशेकाद कल्येति कल्योचो नाम तीतानागताने तत्कल्याणो सेखाया अकलने अपरिज्ञाने
आनेत्या विशेषात् कल्याणपि विस्तरुद्रादिदृशाक्षणापवेति विरिंच्या अपि कल्याभिधानक्षणा जीविनपव अ
तो यववशा लिनिकाल समदेहलघुत्वदीर्घत्वधियश्चिराचिरजीवितबुद्धयोपि दृष्ट कल्याणाधीनत्वादसत्ताः
तस्य न्यायेन वशांश अप्यनेन को हि वशांश इति शो अणवपवेत्य
णमदत्तादिबुद्धयोप्यसत्ता बोधाः ३२

६८

पवेषकानिहोविकारजातमध्यसत्यमेवप्रतिभातीत्याहसर्वशेति स्वार्थमयदुप्रकृत्याचारुरित्यादिवदभेदेनती
यामदीभाः दस्तुतः पाषाणमृदादीनामृदेवजनाः सांसादीमेव कथेतर्हिपवेतादिविशेषबुद्धिसत्तादयोरुभे
ति अवहारायपुरुषप्रवृत्तेर्नामरूपसंकेतैः प्रतिनियतसंभावाश्चतुर्थः परमाद्यतस्तुअसर्वसर्वसिद्धकारण
दस्तुतास्ति तथाचसर्वत्रत्यापसांसादिकारदीनेपरित्यक्तविकारैरुर्वजगत्प्रकृतिभूतमेवपरमाद्यवस्तुस्तीति
युक्तप्राप्त्याद्यतश्चतुर्थः अथवाअस्तुपवेतादिविकाराणामसत्यत्वेतत्प्रकृतीनां पाषाणमृदादीनांतत्कुत
स्तत्तादनापवेमिति तेषामपिस्वकारणमदाभतविकारत्वादिरुभोग्पदवर्गेविकारव्यतिरिक्तेनास्तीतिमिथ्या
त्वादपनाशवासपवेत्यर्थः ३३ पाषाणमृदादीनामदाभतमात्रतमत्केस्तुदयतिआलोक्यतश्चि अनवित

सर्वत्रपाषाणमयामदीनामृदामदीदारुभिरेववृक्षाः सांसैर्ज
नाः पौरुषवदभावानासर्वमस्तीदविकारदीने ३३ आलो
क्यतेचेतनायानविद्यापयानविद्यास्वनयोनभस्या एषाग्वि
भागेनपदार्थलक्षणापतजगत्तेतरदलिकिंचित् ३४

दाशनिह्येदः ययोजलेतदनुवहस्तकारणत्वेनतर्दिधनत्वेनवातत्वेवेधीवह्निः ययपिभौमोवह्निः पार्थिवे
धनस्तुपार्थिकासायेतर्गतापस्त्रेदोशमात्रदादित्वात्पयोनुवहपवअस्तनयति सूर्यचेद्राग्न्युदकादीनीत्य
स्तनयोवायुः तभआकाशः तिसृतिनचलतीतिस्थाः साधिवीर्येनतन्मादाभतपेचकमेवानविध्यते परस्पर
संबध्यतश्चनवित् मिलितंसत् गोचरादिनानापदार्थलक्षणापतजगत्तेतनयाबुध्याआलोक्यते अ
विवेकिभिः दाशतिरेदावयोतकोनिपातः विवेकिदृशाएषाग्विभागेनपर्वालोचनेतश्चतस्रश्चभतातिरि
क्तेनकिंचिदस्तीत्यर्थः तथाचअतिः युद्ग्रेरोदितेचयेतेजससदपेयसुक्तेतदयोयस्तुसंतदन्नस्यअमा
गादग्रेतेवाचारेभणोविरोनामयेपेरीणिचूपाणिमेवससमिति ३४

को

जो.
वा. वै.
प्र. टी.
६५

नवेवंपदार्थानामसमवेकयेजनानोचवद्वारभोगचमत्कारः नदिशुक्तिरजतेनकेकणेकतंशकामित्याशेका
दचमत्कृतिरितिइदमिष्ट्याभूतैपिपदार्थेजातेअवद्वारकुशलतयामनसिनोपेक्षवतामपिलोकानोचेत।
सिभोगचमत्कारकरीअवद्वारचमत्कृतिरपिसिद्धानचित्ररूपानास्येभूतायतस्वयाविधाचमत्कृतिः क
दाचित्केषोचिन्नराणोस्वमेमिष्ट्याभूतमपिविषयमभिलक्ष्यपतिश्राप्तेतिदृश्यतइतियावत् यद्यपिसर्वेषा
मपिसुप्रभोगाः प्रसिद्धास्वयापिसुखदुःखानिभोगाभेकटित्येवजागणदृशानात्स्वलकर्मोद्भवेसत्येवा
चिरभोगचमत्कृतिः यथाहरिश्चंद्रस्यसर्गतरकभोगयोरितिसूचनायकदाचित्केषोचिदित्युक्ते ३५ न

चमत्कृतिश्चेदमनसिलोकचेतश्चमत्कारकरीनराणो स्व
प्रेपिसाधोविषयेकदाचित्केषोचिदभ्येतिनचित्ररूपा ३५
अद्यापियानेपिचकल्यनायाआकाशवलीफलवन्मदते
उदेतिनोलोभलवाहतानामदारवृत्तानमयीकथेव ३६

नययामिभोगचमत्कृतिसुखदुःखमयुनैवविरज्यसेभोगान्मत्काउजरेवयसिविरज्यात्मविचारस्यकर्तुंयुक्त
त्वादित्याशेकभोगासक्तौवैराग्यस्यविचारस्यसदैवदोहेभ्यमित्याह अयेति अद्यापुनातनेपूर्ववय।
सियातिस्मितुतरेपिचवयसिआकाशवलीफलवन्मिष्ट्याभूतायाअपिभोगासक्तिकल्पनाया अविचारा
न्मदतेसतिभोगतत्साधनादिलोभलवेनादतानोनाशितानोपुरुषाणोयद्यप्याशक्तिमदतेलोभवैपु
त्समस्येवतथापिविनाशेतस्यलेशोप्यलमितिसूचनायलवग्रहण उदारस्यसर्वोक्तस्यपरमात्मनोयो
वृत्तानस्वरूपनिरूपणवार्तानतप्रचुरकथेवनोदेतिनिरेतरंतद्विचारस्तुरनिरस्तइतिभाक्तः ३६॥

को
वा.वे
प्र.सि
६२

1069

इत्येनियैः सपरिकरेन मम परवर्षित इति श्रुतिदर्शयन् भवणाद्यादन्त्यत इत्यादिना अतः प्रागुक्तं तस्य शालातः
चंद्रमंडलेन वत्समाणा जंडलभूतेनाभासिनः शोभमानस्य तारकाभिश्चंद्रिकाया च तारकालक्षणं चेदप्रतिकृतिभिश्च
चारुमनोहरं व्योमैव पिच्छेतेनावचलिनः भूषितकेशस्य तौ तस्य अवगोऽस्तु तरेणान्वयः २२ एकस्मिन्दक्षिणे प्रा
वणे कर्णो अस्थिमयी मृदिका मृदिकाकारं जंडलं कापालिकानुरूपं अपरे वामे कर्णिका कर्णो भवणं जंडलमि
ति यावत् २३ अत्र अनयोरेव कर्णयोः अणीति संगवाद्भूत्या तत्कल्प्यस्योऽभेदाद्वा २४ विषदलयकर्णि

न भूतेः कृतो तस्य चेदमंडलभासिनः तारकाचेद्रिका चारुव्योमपिच्छावचलिनः २२ एकस्मिंश्च
वणे मृदिसमानास्थिमृदिका अपरे च मृदामेरुः कृता कोचनकर्णिका २३ अत्रैव जंडले लोले च
द्रा कौगंडमंडले लोका लोकावलम्बेणी सर्वतः कटिमेखला २४ इतश्चेतश्च गच्छेती विषदलय
कर्णिका अनिलोदोलिताभातिनी रदाशुकपट्टिका २५ मसलैः पट्टिषोः प्रामैः सलैः सोमरमृदुरैः
तीक्ष्णः क्षीणजगद्गतकृतो तेरिवसेभृतैः २६ संसारबंधनादीर्घपाशकालकरच्युते शेषभोगम
हास्यप्रोतेमालास्यशोभते २७

काकर्णिका कृतिके कर्णनी रदामेया पवनानावर्णत्वाद्धस्य पट्टिर्कपटचरचटितकेया २५ क्षीणे भोजगजः
पूर्वसर्गेभ्यो वतैर्निर्गतैः कृतो तैर्मृत्पुभिः सेभृतैर्मिलितैरिवास्थितैर्मसलादिभिः विरचिता अस्समालाशोभ
तेऽस्तु तरेणान्वयः २६ शेषस्य नागराजस्य भोगः शरीरप्रापुधभृत्क्षीरसामान्योपलक्षणमेतत् प्रायमिक
मसलसेवधात् शेषग्रहणोत्तरेव महासूत्रे तत्र प्रोत इव सेवहे कालस्य सर्वोत्तराजपुत्रस्य करोहवाच्युते से
सराशीलस्य जीवमृगसंचस्य बधनाय प्राप्तुं केषां प्रथितामाला अस्स कृतो तस्य कंठशोभते २७

यागिकर्मसौभ्यप्रकटनदेतन्नाकस्तुभीभनेनचित्रगुमेनकरणेनयमसुयेवदनावयवभूतेपट्टकेललाटशति।
यावत् यमेदिविचित्रगुमेविराजते यादललाटयोगपेतावयवयोः कृष्णैवतददितरावयवकृष्णप्रिययायोगम
योहोथा १४ कालस्यपत्न्यः आसलललाटयामरवविलासभ्रमंगकदासादिसचितमभिप्रायेस्तुटतांशैला।
नायनाचारवाः शाखायस्मिन्कर्मणितातया १५ तस्यानत्यप्रकारमेवप्रयेचयतिषडिः पश्चात्पुनः व।
दिभिर्मयैः सर्वेषांतीयातानोराजनेभूतिपेचमस्येनसेवेथः भीषणैरित्यंतस्पदरमृद्धंभिरित्युत्तरेणान्।
यः भांकारोधनिविशेषः १६ चंद्रांतवद्विद्विचरितः कर्मधारयः कवराः केशास्तद्वयेश्चामरैः १७

कस्तूरिकातिलककैकियासखोपकल्पिते चित्रितेचित्रगुमेनयमेवदनपट्टके १४ कालास्यसमुपा
दायकलंगतेषुकिलाजला नस्यतेषापुनर्ददीस्तुटलैलचनारवं १५ पश्चात्पालेवविभ्रातकौमा
रभूतवर्दिभिः नेत्रत्रयदृष्टद्वभूरिभोकारभीषणैः १६ लेवलोलजटाचंद्रविकीर्णदरमृद्धंभिः
उत्तरश्चामरैः मेदारगौरीकवरचामरैः १७ अंतराचलाकारभैरवोदरतंबकैः शालशतरेप्रेट्टदेह
भिर्भक्तैः पालकैः १८ शङ्खशारीरखट्वांगभैरवशरितोवरे भीषयत्पात्मनात्मानेसर्वसेदारकारिणी
विश्वरूपेशीरश्मिकचारुपुष्करमालया तोडवेषुविवलान्तामदाकल्पेपुराजते २० प्रमत्तपुष्करा
वर्तडमरोडामरारवैः तस्यांकिलपलायेतेकल्यातेतंबरादयः २१

अचलाः पर्वतास्तदाकारैस्तेवकैस्लावुपात्रैः तैः कायालिकव्यवहारस्यप्रसिद्धतात् शतशहस्रकृतैकशे
षस्यपुद्गवचनोतस्यवद्विद्विसेनसमातरसदस्वलभः १८ शरीरेशरीरावयवभूतेषास्त्रिभीषयतिभा।
प्रयत्नीवप्रत्येयोभयार्थ १९ विचित्रपानियातिशिरश्चकाणिसलकहेदानितायेवपुष्करमालातयावि।
विधुंवलान्ताभ्रमेत्या २० पुष्करावर्ताख्याः सेवतेमेचापवडमरोडमस्कृतसोडामरारवैरुद्धदशहैः तंबरा

द्वयोर्गंधः २२

ॐ
वा. वै
प्र. टी
६१

नः

1071

तत्तन्नेभ्यः भगवन्त्याह शेषमिति विधाप्रसिद्धा गंगावाह गंगाप्रवाहः नृकरेण समुच्चितयोरेकशेषेणाताविनिपशम।
श्रीः प्रवीते प्राचीनावीते संसारसिनिनिसंसारसंलोकोतदेववत्तः ७ करमूलयोः प्रकोष्ठयोः ब्रह्मांक
र्णिकामेरुः ८ विंदवश्चिद्विंदवः पुष्करावतौ संवर्तमेघौ पल्लवौ दण्डौ यस्य यौतं दालिते अंबो माकाशमेवो।
वरेवत्तं कापालिकानां मध्यविद्वकं वावसिते कंकयां चरधारणप्रसिद्धेः ९ अनस्तमितसंभमविरतप्रय
त्नं प्राणीसम्यक् भोगानुक्तकार्यैः १० अरुहस्यंदरपायाः अप्रतिवद्वद्विषाशक्तेः नृत्यदसप्राणिनां आ

शेषः प्राणिकलाप्रभोगंगावाहश्चतौ विधा उपवीते अवीते च भौसे सारवत्तसि ७ चेद्रार्कमेडले।
देभ्यः कौकरमूलयोः लीलासरसिजेदले ब्रह्मनृ ब्रह्मांकर्णिका ८ तामाविडचिरं लोलपुष्कराव
तं पल्लवं पकार्णवपयो यौतमेकमेव संवरे ९ एवं रूपस्य तस्याप्रेनियतिर्नित्यकामिनी अनस्त
मितसंभमारैः परिन्त्यतिः १० तस्यानर्तनलोलाया जगन्मंडलकोटरे अरुहस्यंदरपाया आ
गमापायचंचुरे ११ चारुभ्रमणमेगेषु देवलोकान्तरावली आपातालं नभोलंबं कवरीमंडले।
हृदत् १२ नरकालीचमेजीरमाला कलकलोज्ज्वला प्रोताडुः कृतसरेण पातालचरणो स्थिता १३

गमापायाभ्यांचंचुरे चंचले चरतेः पचायवियडः लकिचरफलोप्रेत्यभ्यासस्पृशक अपरस्यातइत्युत्ते ११ दे
वसहितलोकान्तराणामुवनभेदानां आवलिः तस्याः नियतेः अंगेषु चारुभ्रमणं भवतीति प्रतिवाक्यं क।
ल्य आपातालं पातालपर्यंतं नभस्तस्याः लंबं लंबमानं कवरीमंडले प्रामत्वात् १२ कलकलैरोदनको
लाहलैः उज्ज्वलानरकाग्निभिर्दीयमाना वानरकाली तस्याः पातालदले चरणो स्थिता मेजीरमाला मे।
जीरशब्देन पादकिंकिणो लल्येत अन्यथा सूत्रप्रोक्तत्वात् न पपत्तेः १३

ल५

६१

अपराधकालस्य कियान्तकलशविणः चित्तो नियतिको न स नृत्यविलसरेर्धते एवं मदाकाले राजपुत्रत्वेनोपवर्ण
 तउपाधिभूतकियात्मकैकालेन दिनोरायंदैरूपेण नर्तकत्वेन परिकल्पवर्णे धितमुपक्रमते अत्रैवेत्यादिना ३।
 सोविलासोयेवोनेषु च रामागिरिवशेः अपरः सुवोकादयः दीव्यति प्राणिनां कर्मफलदानेनेति दैवफला
 वस्यः कृतोतः कलयत्यवशेषफलसेवा दयतीति कियाकालश्चैव सुवोतरोवस्याभेदेन हेधा कथ्यत इत्यर्थः ॥
 तत्रदिनीयेसूचीकटादन्त्यायेन प्रथमैवर्णयति कियेति कियावफलसिद्धिः समुद्दिष्टमभिलषिते २

श्रीरामवाच अथैवडर्विलासानोत्तरामणीरिवापरः करोत्यतीतिलोके सिद्धैवैकालश्च
 कथ्यते १ कियामात्रादनेयस्य सपरिसेवद्विणः नात्यदालक्ष्यते रूपेन कर्मन समीहिते २
 तेनेयमादिलाभतसेततिः परिपेलका तापेन हिममालेव नीता विधुरतोभूते ३ यदिदे
 दृश्यते किंविजगदाभोगिमंडले ततस्पर्ततेनागारमिहासावतिनृत्यते ४ तृतीयेचकृतोते
 तिरामविभक्तद्वारुणे कापालिकवपुर्मते दैवेजगतिवृत्ति ५ नृत्यतोदिहकृतोत
 स्यनितोतमिवरागिणः मित्येनियतिकोतायोमनेपरमकामिता ६॥

भूतसेततिः प्राणिनिकायः तापेनातपेन हिममाला नीहारपटली विधुरतोविनाशतो सर्वस्याय
 नर्थस्यैव कर्मकृतत्वादिति भावः ३ आभोगिविलीर्णजगन्मंडले नर्तनागारं नृत्यशाला रागहेषा
 दिप्रयुक्तप्रवृत्तिशायस्य सर्वप्राणिप्रत्यस्तान्ननृत्यमस्य विलीर्णवर्णते ४ आर्यशास्त्रैकगम्यत्वात्
 विश्वासदाह्वयविलीर्णधितमुपक्रमते तृतीयमित्यादिना पूर्वसर्गात्तापेनया तृतीये कापालिक
 वपुः कापालिकवेधे ५ नियतिं कृतस्य कर्मणः फलावशेषभावनियमः तस्यामतिरागिणः अवशेषफ
 ३५५५५

५॥
 अथैवडर्विलासानोत्तरामणीरिवापरः

म

ॐ
बा.वे
प्र.दी
६.

तस्यानं रूपोपियामाह चैरीति व्याघ्रीवभजौवचातिनी संसारवने विन्यसा विहर्तुं विनियुक्ता चैरीकालरात्रिस्तस्यप्रि
चेतिशेषः ५ तस्यपानपात्रीमाह पृथ्वीति पृथ्वीभूतेवतस्यकरतले पृथ्वीमदती पानपात्री आसवसौगेयशो
भापयेपानपात्रायाः पिकलोत्पलादिजालसमावृते त्वे संभवति ६ तस्यभजावष्टवे येजरेन्तसिंहावतारोदानवा
दिवधकीशार्थवाजाख्यः शकुंतकः पक्षीकृतः सकीडकः विरावीगर्जनशीलः विकटोडसमदमासोडोभजा
स्फालनधुनिर्यस्य सदाभिः कैसरे विकटोडदेशः पीनोसः स्केधोयस्य ७ महाकालः पाषाणाख्यायिकाया
वक्ष्यमाणः संहारभैरवोलीलापेकोकिलवालकः कृतः सोपिकीहकृतस्यब्रह्मांडमालाधारितान्नानालावु

चैरीचतुसंवाशसर्वमाह गणान्विताः संसारवनविन्यसा व्याघ्रीभजौवचातिनी ५ पृथ्वीकरत।
लेपुपृथ्वीपानपात्रीरसावित्ता कमलोत्पलकल्हारलो जालिकमालिता ६ विरावीविकटोस्फोटोन्त।
सिंहाभजयेजरे सदाविकटपीनोसः कृतः कीशशकुंतकः ७ अलबुवीणामधुरः शरद्योमलसच्छविः
देवः किलमहाकालोलीलाकोकिलवालकः ८ अजस्वस्फुजिताकारोवांतडः खशरावलिः अभा
वनामकोदंडः परिस्फुरतिसर्वतः ९ अनृतमस्त्यधिकविलासपरितोभ्रमच्चलनपरिविलसन्विदारय
न् जरजगज्जनितविलोलमर्कटः परिस्फुरद्वपुर्दिहकालईदृते १० ॥ चरितवीरोवसरूपतो धनितश्च

मधुरः यद्यपितत्स्वरूपधनी अत्येवोभीषणो नयापिततोपुग्रशीलानां हस्यामधुरावेवेतितयातिः शरद्योमे
वश्यामलसच्छकांतिः ८ स्फुजितेदेकारधुनिः वीतानिः सारिताः डः खशरावलियेनतस्य अभावः संहार
स्तन्नामाकोदंडोपनः सर्वतः परिस्फुरति ९ भ्रमस्त्यपिलसेषुस्वयेचलनयमोचवाणत्वाज्ञसेविदारयन्
अतएवसर्वेभ्यो लस्यवेधिभ्यः परिउपरिविलसन् अतएवजरतिजगतिजनिता संपादिता विलोलाः व्याकुलाः
मर्कटाः मर्कटवक्षपलहतयोविषयलेपटजनायेनसतयाविधः कालोराजकुमारः परिस्फुरद्वपुर्विरा
जमानशरीरः ईदृतेनृगयाविहारेणवेष्टते मर्कटत्वेनरूपणेतप्रक्रमविशेषणाननुगुणत्वादतभिप्रेते १०

इति वा. मा. म. कालमश्या निरूपणं चतुर्विंशः सर्गः २४

६.

एवं प्रलये विश्रम्भाय पुनः सर्गस्य काले विचस्य कर्ता भोक्ता संदर्शनी स्मर्तृणां सर्ववस्तुभावे गतः स यमेव भवतीति ।
 शेषः न कलाभिर्बुद्धि कौशलेः कलिते केनापि निश्चिते आंतरं दस्ये यस्य ततया सुभगे प्रणय फले भोगानु-
 रूपं तद्विपरीतेऽर्भग यद्रूपे तस्य धर्मसकलमपि वपुः प्रकटयतु गोपयतु यद्विषयं विलसति दीप्तिं प्रसिद्धौ ३
 हजगति कालस्य बलेन पुनः फलमेवैतत्पर्यः ४४ इति श्री वासिष्ठास्य प्रकाशे वैराग्यप्रकरणे चतुर्विंशतित-
 मः सर्गः २३ स पववर्णने का लश्चरी प्रियतमान्वितः मृगया कोतुका विष्टराज पुत्रतया पुना सांप्रतेन
 मेव काले मृगया कोतुका विष्टराज पुत्रभावेन निश्चयितं प्रतिजानीते अत्येति ३ इति मराठ्टाः लीला ।

कर्ता भोक्ता संदर्शनी स्मर्ता सर्वपदे गताः सकलमप्यकला कलितोत्तरे सुभग इर्भग रूपधरे वपुः प्रकटय-
 तु दसैव गोपयद्विलसती दद्विकाल बलेन वपुः ४४ इति श्री वैराग्यप्रकरणे कालापवादो नाम चतुर्विंश-
 तितमः सर्गः २३ रामो वाच ॥ अस्योद्भूतं लीलस्य दरात् सकलापदः से सारो जपुत्रस्य कालस्या कलि-
 तोत्तमः १ अस्यैवा चरतो दीनैर्मर्त्यैर्भूतमृगव्रजैः आवेष्टकैर्जर्जरिते जगज्जगलजालके २ एक-
 देशी ह्यसच्चारुवद्वानलये कजा कीडा पुष्करिणी रम्या कल्पकालमहार्णवः ३ कटुति कालम-
 र्त्यैः सदा धिती रसागरेः तैरेवैतैः पशुवितैर्जगद्भिः कल्पवर्तने ४॥ यस्य ह्यश्रुताः निरस्ताः स-

कलापदो यस्य अकलितो जसः अविंशपरा कमस्य राजते प्रसिद्धस्य चैदा दीनविप्रकाशयन्दीप्यत इति रा-
 जापदेव सतस्य अनादिमायामदिषी संवेधस्वरूपत्वात् जगद्योवराज्यसेपदौ कृत्वा त्वपुत्रस्य कालस्य मृग-
 यावर्णित इति शेषः १ अस्यैव कल्पकालमहार्णवः कीडा पुष्करिणी कृतशुभ्ररूपसंवेधः मृगैरेतैः भूता-
 न्येव मृगव्रजालैः बध्ना नामपि वधकविनोददेतत्वात् तृतीया आवेष्टकैर्मृगया विनोदे २ ३ भूतय-
 दंप्रत्येके संवेधते दधिदीरादिसागरसहितैः तैरेव प्रत्येक रूपैः पशुवितैश्चिरस्थितैर्जगद्भिः कल्पा-
 वर्तने प्रातरशनेतस्येत्यनुषजते कटुति कटुधादिसहितपशुवितप्रातराशोदविशेषप्रसिद्धः ४॥

जं
वा.वे
प्र.टी
५५

जगदेवजीर्णकृदीरुणगृहेनकीर्णनप्रमादात्पतितानमृत्युरेवसमुद्रकः संपुरकस्तस्मिन् ३८ गुणैस्त
तभिर्वियाविनयादिभिश्चलोकोजनभेगेखावयवेकतत्रैतादी ययपिसर्वनिकेततितयापिगुणवतोविना
शपुवप्रसिद्धिमायातीतिस्माकद्वयेतदुक्तिः ३९ ताराणिदीर्घाणिनक्षत्राणियस्यो ३९ लमालायाहेसनि
वेशाथानौचित्यद्योतनायचपलश्चिवलयति बलयबद्धारयतिपंचर्तगुलिकवत्सरप्रकोष्ठेशतिशेषः ४०
आर्णः आर्णवाः सौलोकः शैलादयश्चत्वारः प्रधानत्वाद्गुणाणियेषोजगद्गुणानाम्पूर्णस्यनोमेषाणो

जगज्जीर्णकृदीकीर्णनपायत्युग्रकोट्ये क्रमेणगुणवलोकमणीत्तुसमुद्रके ३८ गु
णैः संपन्नैवैवलोकस्त्रावलीभूशो भूषाथमिवत्तामेगेकत्वाभूयोनिक्तेतति ३९ दिनदे
सानुसृतयानिष्टौदीवरमालया तारकेसरयाजस्रचपलौबलयत्पले ४० शैलार्णयुधरा
ष्टगजगद्गुणयुक्तौलिकः प्रत्यदेयिवतैप्रेत्यतारारक्तकणानपि ४१ तारुण्यनलिनी
सोमश्रापुमातेगकेसरी ननदस्तिनयस्यायेतद्व्यातच्छ्रुत्यतस्करः ४२ कल्पकेलिवि
लासेनपिष्टपातितजेतना अभावोभावभासेनरमतेवात्मनात्मनि ४३

५०

अभवः सौलिकः दिंसकः कालः नभोगणविकीर्णान् तारानक्षत्राणिवरक्तकणास्तानपिप्रेत्यप्रत्यदे
अदत्यदनिपिवतेलेहीत्युत्प्रेता आत्मतेपदेब्बादसे ४१ तच्छ्रुत्यदृष्ट्यातच्छ्रुत्यमदतश्चवस्तुजा
तस्यमध्येयस्यायेतस्करोनभवतितन्नास्तीतिसंबेधः ४२ विष्टाः संचर्णितामृत्युमुखेपातिताश्चजेतवो
येनतथाभूतेन कल्पः संचर्तेस्तद्वेणकेलिविलासेनविद्यतेभावायस्य यथाभूतः सन्सुषुप्ता
विवभारुपात्तानावभासकेनस्वात्मनास्वाधिष्ठानब्रह्मचैतन्येनतस्मिन्नेवात्मविरमतेविश्राम्यतिततः

इयविभ्रज्यतश्चर्षः ४३

अनेनेअपरिदिनेअनेतापोभविच अतपवअपारययेतेपूर्वीतरावधिसनेवसणीप्रदेशेचवदपीठेप्रतिष्ठिते २५
 कचिन्निशीयांजनादौश्यामेसमोभिसमश्चवाश्यामे कचिदिनराकामण्यादौ कचित्कञ्जकसलादौरिके
 ३० शल्पस्वभावेस्वकार्येसंलीनानामसंख्ययाणि संसाराणोसारवपरिशिष्टया स्वात्मसतयास्वरूपस्थित्यासवी
 धारताझारचनयानिवदपदःप्रतिष्ठितस्तदावे ३१ चनदेलयाचनास्थयापालयतिनविनाशयति अन
 दंकारेनिरभिमानेययास्यानयाआततेविलीले ३२ यामिनीराशिःसैवमालिन्यात्पंकजस्माकलितोऽ॥

अनेतापारययेतवदपीठेनिजेवपुः मद्राशैलवदुतेगमवलेख्यवस्थितः २५ कचिच्छर्मतमःश्या
 मेकचित्कान्तियुतेतते हयेनापिकचिद्विक्तस्वभावेभावयन्त्यतः ३० सेलीनासेख्येससारसारया
 स्वात्मसतया उर्ध्ववभारचनयानिवदपदतोगतः ३१ नस्वियतेनादियतेनायातिनचगच्छति ना
 लमेतिनचोदेतिमद्राकल्पशतैरपि ३२ केवलंजगदारेभलीलयाचनदेलया पालयत्यात्मनात्मा
 नसंनदेकारमातते ३३ यामिनीपंककलितोदिकोकनदावली मेचभूमरिकोसात्मसरस्यारो
 पयस्थितः ३४ गृहीत्वाकृपणःकृष्णारजनीजीर्णमार्जनी आलोककनकतोदानादरेत्यभि
 तोगिरि ३५ संचारयाक्रियोगुल्माकोणकेषकंदीपिका जगत्सअनिकार्यणाकिंकिमस्तीतिवी
 तते ३६ प्रत्याहर्विनिमेषेणसूर्याल्लण्माकवेतले लोकपालफलान्प्रतिजगजीर्णवनादये ३७

इतोदिनायेवकोकनदावली रक्तोत्पलसमूहः स्वात्माकालस्वरूपमेवसरस्तस्मिन् ३४ कृपणोलुब्धः
 अतपवन्तनसेमार्जन्येतरसेपादनासमर्थः सकृन्मार्जनेनवद्वतरकनकलाभेयसंतप्येतिभावः गिरि
 कनकाचले अतपवकनकतोदानगिरेःशीर्णानितिगम्यते ३५ प्रकारोतरेणतस्यकार्यणमाहसंचारय

विति कोणेकेषुदिक्कोणेषु ३६ सूर्योत्तोनुत्तरोऽदरेवविनिमेष
 सेन ३२

ॐ
वा.वे
प्र.दी
५८

आत्मभरितयासुज्ज्वलितरामात्रसभावेन आत्मसाक्षाधीनकर्तृप्रसिद्धमिति यावत् ११ चर्यामेसमयेअत्रास्मिन्
काले २० नितिसंप्रपुनः पुनरास्फालितलीलायं कंडुकपुगलैरेन २१ कलितकल्पनोनाशितप्राणि विभागः
उग्रमरेनिरेकशोवतंचरित्रयस्य अंगेभ्योविनिर्गतैर्वीयुभिर्मरुर्भर्जतगिवसर्वतोविशीर्यमाणः २३ २४ अ
न्यासगान्दधत् धारयन्नेवाद्यादन्वातजस्वऽप्यितान् धुस्तोअसर्गान्धतेअजस्रोत्थितो नित्यो फलरति
कालविशेषणोवावीचीसंगेगाव २५ ज्ञातयन्प्रातयन् २६ भूतानिप्राणिनएवमप्राकाशैर्बुधै

२२

२८

तृणोपांसमहेंद्रैश्चसुमेरुयर्णमर्णवे आत्मभरितयासर्वमात्मसात्कर्तृमुद्यतः ११ कौर्ममत्रैवपया
नेलयातात्रैवसंस्थिता सर्वदौर्भाग्यमत्रैवचापलंवापिडुःसदे २० प्रेरयन्लीलायाकेंद्रीरतीवन
भल्लले नितिसलीलायुगलोनिजेवालश्वोगने २१ सर्वभूतास्थिमालाभिरापादबलिताकतिः
विलसन्नेवकल्यातेकालः कलितकल्पनः २२ अस्मिन्मरुतस्यकल्यातेगविनिर्गतैः प्रस्फुरत्येव
मेरुर्भर्जतगिववायुभिः २३ रुद्रोभूताभवत्येवमहेंद्रोयमितामदः शक्रेवैश्रवणश्चापिपुनरेवनकिं
चन २४ धतेजसोत्थितधुस्तोअसर्गानमितभास्करान् अन्यान्धदिवातक्तवीचीरंधिरीवात्मनि २५
महाकल्याभिधानेभ्यावदोभ्यः परिणातयन् देवासुरगणान्यक्वान्फलभारानिवस्थितः २६ कालो
यंभूतमशकबुधैर्मानाप्रपातिनो ब्रह्मांडोदेवरीचाताहृदत्पादपतंगताः २७ सत्तामात्रजमुदत्पाचि
ज्यात्त्रापरिपुलया वपुर्विनोदयत्येकक्रियाप्रियतमावितः २८

मानोबुधमितिधनताब्रह्मांडोदेवरफलोचानो २९ चित्सर्वानचैतन्यमेवज्योत्त्राचेद्रिकातरुनिधानमात्रेण
परितः पुल्लयायकयाजगत्ततासामान्यलक्षणयाऊमुदत्पाऊमुदित्याविनोदहेतुभूतयाततप्राणिशुभाशु
भकिवालतणप्रियतमयावितः सन् एकमहितीयवपुः स्वरूपेविनोदयति विनोदोदिविद्वारकौतकैः

२८

२९

३०

३१

३२

३३

३४

३५

३६

३७

३८

३९

४०

४१

४२

४३

४४

1078

विरिंचिरपंचीकृतभक्तात्मासल्लयेषोतथाविधाब्रह्मोरापवमदोतोदेवतारूपफलविशिष्टाद्रमायसिंस्तथाभूते
 वेषः कृत्रिमंआभोगोमाधिकजगद्व्येतदस्तीत्याभोगिदेवावब्रह्मणोरूपेसंतंयामंतचेतिश्रुतेः सप्रपंचमि।
 त्पथः ब्रह्मेवकाननेइत्येतादराण्यपरमत्पथंआवृत्त्यसर्वतोव्याप्यकालसिंहितिकालोदरपवसर्ववस्तुनामत्प
 तिस्थितिविनाशदर्शनादितिभावः विरिंचिमजब्रह्मोरेमददिवफलदुममितिपाठस्येवसार्वत्रिकत्वेतद्विरिंचि
 मक्तब्रह्मोरेकारणमायाशवलमितिधावत् अजाश्चतुर्मुखाःप्रतिब्रह्मोरेतस्यैवलीलाविग्रहास्तदितं।
 ब्रह्मोरेजातावेकवचने तदेवमददिवदेवागुणाभावश्चोदस्तउपलक्षितचतुर्विधभूतामेवततत्कर्मफ

विरिंचिमूलब्रह्मोरेहदेवफलदुमे ब्रह्मकाननमाभोगि परमावृत्त्यतिष्ठति १४ यामिनोभमराशर्णा
 रचयन्दिनमेजरीः वर्षकल्पकलावलीर्नकदाचनविद्यते १५ भिद्यतेनचभयोपिदग्धोपिदिनदयते
 दृश्यतेनापिहशेषिभर्तृरामणिर्भूते १६ एकैतैवतिमेवेणकिंचिदित्यापयत्यले किंचिदिनाशय
 त्पुञ्जैर्मनोराज्यवदाततः १७ इर्विलासविलासिन्याचेष्टयाकष्टप्रहया द्वैकैकपुरुषद्वयजनमावर्तं।
 यन्स्थितः १८

लघुक्ताडमायोर्ययस्तद्वैर्भमैः।राशर्णाः दिनान्यदानेवमेजरीयासताः वर्षःसेवत्सरः
 कल्पोब्रह्मादः कला सिंशक्ताष्टाश्वेत्येवैरूपाः वलीर्लतारचयन्कालपुरुषोनकदाचनविद्यतेवेदाद्वि।
 मतीतिधावत् १५ ततकार्यात्मनाभग्नोदग्धोपिवास्वरूपेणनभेगादिप्राप्नोतीत्यर्थः १६ १७ ततफगानुरु
 पचेष्टैयसकीयडर्विलासेषुविलासिनीप्राणिनांकसेनैवपुष्पाकालस्यभार्यातयाद्वैर्भौतिकदेदेद्रियादि।
 भिक्तादान्याध्यासादेकत्रपकृत्तुरूपेअजातात्मरूपेयस्य नेजनेजीवेस्वर्गनरकादिधावर्तयनस्थितः १८
 सिंस्तथाविधे आभोगिकृत्रिमवेषवत्इषद्भोगयुक्तैसर्वतः सर्वमाप्रयायेवाब्रह्मकाननेआवृत्त्यतिष्ठतीत्यर्थः १४ यामिनो ॥ जुति १

ॐ
वा.वे
प्र.टी
५०

समस्तसामान्यतया सर्वपरार्थसाधारणेन कालप्रवर्तकः सैश्वर्यरुद्रः ५ मदतामपीतिकर्मणपवशेषत्वविवक्षया
शिवलबुडिवैभवादितानामन्यविभक्तानिदणमपिनप्रतिपालयमिनप्रतीततेसद्यप्यनिदेतीत्यर्थः रूपैः क्रियोपाधि
करूपैः आकम्पवशीकृत्य ७ यासावक्तुहिनः व्याज्जादिवत् कूरः ककचादिवत्ककशः निगिरतिप्रसति ९
कवलनविषयएवैकोतमतिर्नियतचित्तएकगिरनपरमति गिरितपीतिस्यष्ट २० करणादियत्किंचिदनादोप्र
सिद्धेतत्सर्वततत्कर्तृकरूपेणास्मिन्तः कालप्रवर्तकरोतिितिभावः २१ प्रविभागोव्याकृतावस्थातस्यानंउजादिव
५४

समस्तसामान्यतयाभीमः कालप्रवर्तकः दृश्यसत्तामिमोसर्वो कवलीकर्तृमयतः ५ मदतामपिनो
देवः प्रतिपालयतिज्ञाने कालः कवलितानेतविष्टोविश्वत्सतागतः ६ पुगवत्सरकल्याणैः किंचित्प्र
कटतोगतः रूपैरुलक्षत्रयात्मासर्वमाकम्पतिहति ७ चैरम्यायेसुभारंभाः समेरुगुरवोपिये कालेना
विनिगीर्णास्तेगरुडेनेवपन्नगाः ८ निर्देयः कठिनः कूरः ककेशः कृपणोधमः ततदासिघदयापि
नकालोनिगिरत्यये ९ कालः कवलनैकोतमतिर्नियतिगिरितपि अनंतैरपिलोकोच्चैर्नीयतसोमदश
नः १० दृश्ययंताशयतिकरोत्यतिनिदेतिच कालः सैश्वर्यरुद्रतेदिनातारूपेयथानटः ११ भिनतिप्र
विभागस्थभूतबीजान्यनारतं जगत्सत्तयावेधादाडिमानियथाशुकः १२ शुभाशुभविषाणाग्रवि
लूनजनपहवः स्फूर्जतिस्फीतजनताजीवराजीवनीगजः १३॥

तद्विधबीजभूतानिअसतयावेधात्

नाशेनअसत्तापादनात् भिनन्निविद्यार्थभूतयतीत्युत्प्रेक्षादृष्टोतः स्पष्टः १२ स्फीताअभिमानाकयचितायाज
नताजनसमूहस्तेषांजीवराजीजीवसमूहः सैववनीमदहनंतत्रयोगजः कालः जीवराजीविनीतिपाठे
तकमलिनीतस्याः विनाशनेगजइत्यर्थः तदनुरूपेविशिनष्टिपुभाशुभेतिस्फूर्जतिगर्जति १३ ॥

रमयन्सविलासौचैः सर्वशानिक्रियापरो गुणदोषबलोकर्षैः कालपकोशवर्णिते १ इत्येभोग्यायाः श्रियोभोगतस्मा
याभोगावसरभतवाल्याद्यवस्थानाचदोषप्रपंचनेतुङ्गेतः स्वमात्रपर्यवसानोपपादनेनचस्वस्येहामुत्रार्थफलभोगवि
रागोदर्शितः संप्रतिकामादिस्वभावप्रपंचनसुखेननित्यानित्यवस्तुविवेकंदशीयितेभूमिकामारचयतिविकल्पे
ति ममेदेभोग्यमहमस्यभोक्तामयशमानिचतत्साधनानि अनेनेदमित्यसंयाचचिरंभोक्ष्यामिइदंमयालब्धमि
मेषाश्वेषुमनोरथमित्याद्यनेतमनोविकल्पनैरनल्यानिजाल्यितानिब्यवहारवचनानियेषांनैः अत्येदेदेआत्म
बुद्धिरत्येषुसुखलवेषुपरमपुरुषार्थबुद्धिश्चयेषांनैर्मिष्टजनैः प्राप्नुमिश्रोदासीनादिभेदेदेयोपादेयोपेत्यादि
भेदेस्तत्प्रयुक्तरागद्वेषादिभेदेश्चसंसारत्यासिन्नितिसेसाराग्रह्यादेतस्यऊदरेच्छिद्रेभमोन्यथाग्रहः उदुरतोअ

रामोवाच विकल्पकल्पनानल्यजाल्यितैरस्यबुद्धिभिः भेदैरुदुरतोनीतः संसारऊदरेभमः १
सतोकथामिवास्थिरजायतेजालयेजरे बालापवातमिच्छेतिफलंमकरविविते २ इहा
पिविचनेयेषोपेलवास्तवभावना आखुस्तेतमिवाशेषेकालस्त्वामपिकंतति ३ नत
दस्तीदयदयेकालः सकलचस्मरः ग्रसतेतजगज्जातंप्रोत्याधिभिववाडवः ४ ॥

सिगुरुतोडकृच्छेदतमितिपावत नीतः प्रायितः १ जालमिवदृगादृष्याकृष्यबंधकाविषयाः पेजरमिवपा
रिच्छियबंधकोदेहस्रयोः समादारेभोतिसिद्धत्वादेवावस्तुभूतेइहसंसारेसतोविवेकिनामास्याकथामिवजा
यतेतत्प्रकारेहृष्टातोप्यप्रसिद्धइतिसूचनायेवकारः तदेवहृष्टातेनद्रव्यतिवालाएवेतिमुरेदर्पणे २
इहइहशेषिसंसारेयेषोपेलवास्तवभावनासखाशातो आखुर्विलतृणाग्रात्कपेलेवमानेतत्मात्राव
लेवजिजीविषुंकीटाबलेविताग्रेलतातेतमिव अशेषेतिरवशेषेयथास्यातथा ३ इहास्याविवदारा
भूमौ जगतिजातेइत्यनेतत्तादृशवस्तुनास्तियत्कालोनग्रसतइतिनजआवृत्त्यासंबंधः चस्मरोभक्त
कः चंद्रोदयादिनिमित्तैः प्रोत्थ्यउपचितमार्थिवाःवोवडवानलः ४ ॥

कु

मौ
वा.वे
प्र.टी
२५

तुषाभोदिमंतेनवलितेसंजुचिते असासीन्द्रियारोवाशिशवोबालाः ३२ देहोवलेवनयसिस्तद्वेणतृतीयपादेनो
पललिताकासाधोवायुमरुजोवाचविशेषोवस्याः प्रसिद्धायाः संसारसंसारः संसृतेयवहारस्यसेवेधिनीगे
पयतिरागादिभिर्वासयतिचित्तसंभवेतिनेपोविषयभोगः कस्तर्वादिगंधद्वयचतस्यकटां आश्रयभतायोदेह
यस्याशिरीगताजरातामीमीर्विराजते सौंदर्यसौख्यमंदवायुप्रसरादिभिरित्यर्थः ३४ स्थिते विताशामनसी
तिशेषः ३५ सुधाचूर्णे ३६ यवयेसुजंतपुचतर्विधशरीरेषुमममंजराजयत्यभिभवतीत्ययेचाभावोमृत्युस

जी

जरातवारवलितेशरीरसदनोतरे शक्नुवेत्यज्ञाशिशवःस्येदितेनमनागपि ३२ देहतृतीयपादेनप्र।
सुखलेतीमृदमृदः कासाधोवायुमरुजाजरायोचित्यनृत्यति ३३ संसारसंसृतेरस्यागेधकटांशि।
रोगता देहयस्याजरानास्त्रीचामरुमीर्विराजते ३४ जराचेद्रोदयसितेशरीरतगरेस्थिते दण्णाहि।
कासमायातिमुनेमरणकैरवे ३५ जरासुधाक्षेपसितेशरीरगतःपुरांतरे अशक्तिरातिरापच्यतिष्ठति
सखमेगनाः ३६ अभावोयेसरीयराजयतिजेतपु कस्तवेदसमाश्वासोमममंदमतेर्मने ३७
किंतेनदुर्जीवितउर्ग्रदेणजरागतेनापिदिजीवतेयत् जराजगत्यामजिताजनानोसर्वेषणास्ता।
ततिरस्करोति ३८ इतिश्रीवाजजुगुप्सानामहाविंशतितमःसर्गः २२॥

ज

शोसरःसोस्यास्तीति स

रीमवश्येआगेतेत्यन्वयः अभावोयेसरीतिपाठश्चेत्यष्टः तत्रतेषुशरीरेषुमध्येयश्दासितशरीरेममकः
समाश्वासोविसेभः ननुवसिष्ठादीनामपितस्ममेतदित्याशेकादमेदमतेरिति अतत्तत्तस्येतिपावात्
उजीवतेउःखजीवनेउर्ग्रदोडराग्रदस्तेनकिंअर्थमित्यर्थः सर्वेषणाःसर्वानभिलाषात् ३८ इति।
श्रीवासिष्ठतात्यर्थप्रकाशोवैराग्यप्रकरणेहाविंशतितमःसर्गः २२

३७

५६

जैरेवज्योत्स्नाकोमदीशिरपवशिरवरिषसंपर्वतोर्धदेशः वात कासैरोगोतावेवकुमदृतीकुमदलतोसैरधंसोद्योगेवि।
 लासयति २२ जैरेवदारोलवणादिचूर्णतेनविधसरेपक्तमितिचाकत ईश्वरःस्वामीशिरःकृष्णोऽस्यतेनैवोर्ध।
 क्षिप्वाघवर्द्धितत्वात् २३ जह्रसतागंगाअविरामाड्यतेव आयविआयुःप्रवादेसत्तरेचलतिसति २४ यौवन।
 मेवावुनतिविषयविलमितीस्युलेभेके तथाशरीरामिषस्यगर्दिनीभक्षणेभुः २५ जैरेवदेहजंगलेजेबुकी।

जराज्योत्स्नादिजैवेवेशिरःशिरवरिषसतः विकासयतिसैरधेवातकासकुमदृती २२ परिपक्वसमा
 लोकाजराक्षरविधसरे शिरःकृष्णोऽर्कभेकेपुंसो कालः किलेश्वरः २३ जराजह्रसतो फतामला।
 न्यस्यनिकंतति शरीरतीरहस्यचलत्वायुधिसत्तरे २४ जरामार्जारिकाभेकेयौवनायुतपोदता प
 रमन्तासमायातिशरीरामिषगर्दिनी २५ काचिदस्तिजरात्पसिन्नामेगलकरीतया यथाजराकोश।
 करीदेहजंगलजेबुकी २६ कासश्चाससमीकारःखधूमतमोमयी जराज्वालाज्वलतेषायस्यासौ
 दग्धपवदि २७ जरासावकतामितिशुक्लावयवपल्लवा ताततत्वाततर्हणोलोकाजराधवतापुष्यात्
 त्रयया २८ जराकर्शेधवलदेहकर्शेपादये मनेमरणमातेगोननमुद्धरतिक्षणात् २९ मरणस्य
 मनेराजो जराधवलचामरा आगच्छतोयेनिर्यातिस्वाधिव्याधियताकिनी ३० नजिताःशत्रुभिःसैव
 प्रविष्टोयेद्रिकोटे तेजराजीर्णराक्षसापृषाशुविजितामने ३१ ॥

शिवा आकोशोरोदनेआरावश्च २६ आर्द्रकाष्ठेदग्गमानेज्वालायामपिसीत्कारःप्रसिद्धः २७ ततोअल्पात्
 नःशरीरे २८ कर्शेपादयेकदलीतरेद्धरतिनल्लयति २९ आगच्छतआगमिष्यतःवर्तमानसमीपेवर्तमा।
 नवत् जराधवलचामरोयस्याःसासीयाआधिव्याधीनोपताकिनीसेता ३० अद्रिकोटेऽःप्रवेशोपर्वतविवरे।

ग.वे
१.टी
५५

भोजनशक्तौ जराणां शक्तिस्तद्वत्तौ भोजनशक्तिरित्यादिशक्तिदोषा १२ कायस्य क्लेशैः पीडनैरपकारिणी
वक्त्रा अपि स्यात्प्रयुज्य पीरिका त्वं प्रसिद्ध रोगलक्षणो नारोगा कीर्ण प्रसूयावदौ तितावत्तरण कोशिकः
ऊतोप्यागतः तिस्रो वेधः १३ चनमोध्यं मूर्च्छा तदेव तिमिरमेधकारः १४ श्वेदीर्घो हृष्टातः प्रजातो संभ्र
तो १५ अधिऽयर्था यत तितदिनाशयेति भावः १६ आभाति रियवो भतेपि १७ कासपवक्त्राणितधः

गर्दीभ्युदेति सोला समुपभोक्तै न शक्यते हृदये दस्यते न तै शक्तिदोषेण न वार्द्धके १२ जराजीर्णा
वकीयावत्काय क्लेशापकारिणी रौतिरोगै रगा कीर्ण कायद्रुमा शिरस्थिता १३ तावदागतप
वायु ऊतोपि परिहृश्यते चनोप्यतिमिरा कोदी मने मरण कोशिकः १४ सायं संध्यां प्रजातो वैत
मः समनधावति जरावपुषि हृष्टै वमतिः समनधावति १५ जरा कसुमिते देह उमे हृष्टै च हरतः
अध्यापतति वेगेन मुने मरणमर्कटः १६ अन्ये नगरमाभाति भाति लिन्नलतोद्गमः भात्यना
हृदिमान्देशो न जरा जर्जरं वपुः १७ गुणान्निगरणा येव कास कृणितकारिणी गृधीवामिव
मादते तरे सैव नरं जरा १८ हृष्टैव सोत्तुके वायु प्रयुज्य शिरसि हृष्टो प्रलुनाति जरा देहे कुमारी
कैरवेयया १९ सीत्कारकारिणी योस्तं परुषापरिजर्जरं शरीरेणा तय तेषावा तेषवत्त रूपलवे
॥२०॥ जरसोपहतो देहो धत्ते जर्जरतो गतः त्वषारनिकरा कीर्णो परिम्लानो बुजमिये २१

निलत्तराणीला गृधीवामिव तस्मावेगेन निगरणा येवा दतः सत्यन्वयः २० प्रलुनाति विनाशयति
कुमारीवालिका कैरवे कुमटे २१ वात्याश्च शिरसि वायु समूहः सादिसीत्कारयति शरीरेतरुषा
लुवे च योसु धत्ते कृत्वा विपारयते वेजरापि २० परिम्लानो बुजस्यमिये साम् २१ ॥

पामराणं परमप्रेसासदसवायतनस्य देहस्यैव शिथिलीकरणे कृतस्त्वस्वप्नाशेत्यादिमाशानि विवेत्यादिना हिमे।
अशनिर्वज्रमिवेति हिमाशानिः अंबुजे अंबुकणे तदण्यस्य मितियावत् २ जररूपिणी तौ त्रेनिके यदि सयेत।
यानस्याक्तयमन्यास्तथा कुर्वादि विषलवोभक्त इति शेषः ३ समशब्दोऽसर्वपर्ययः कामिन्यः जराजीर्ण
कलेवरे सर्वे पुरुषे कश्चेत्ययातया पश्येति तदेवोपपादयति शिथिलेति शिथिलान्यादीर्घाणी सर्वो गानिय

दिमाशानि विवोभोजे वा न्येव शरदे बुजे देहे जरा नाशयति न दीतीरत रुच्यया २ जर्जरी कृतसर्वो गीज
राजरुद्ररूपिणी विद्वपतानयत्ता सुदेहे विषलवोयया ३ शिथिला दीर्घसर्वो गीजराजीर्ण कलेवरे
समपश्येति कामिन्यः पुरुषे कश्चेत्यया ४ अनायासकदर्थिन्या गृहीते जराजने पलायंगच्छति प्रता
सपत्येवादतांगना ५ दास्यः पुत्रास्त्रियश्चैव बोधवाः सहृदलया हसन्त्युन्नातकमिव नरे वार्द्धकं कपिते
३ः प्रेक्ष्य जरां दीने गणपराक्रमैः यथोक्तमिवादीर्घगर्होद्भाभे तिसृदके ७ दैन्यदोषमयी दीर्घाह
दिदाहप्रदायिनी सर्वापद्यमेकसखी वार्द्धके वर्द्धते स्पृहा ८ कर्तव्यं किं मया कसंपरेत्येति दारुणं अ।
प्रतीकारयोगेपि वर्द्धते वार्द्धके भये ९ कोद्वराकः किमिव करोमि कथमेव च तिष्ठामि मौनमेवेति।
दीनतोदेति वार्द्धके १० कथं कदा मे किमिव स्वाडस्यादौ जने जनात् ३त्यजसं जरा चैषा चे तोदहति
वार्द्धके ११ ॥

हीन

स्पते ४ अनायासेन विनैवायासे कदर्थयितुं दैन्ये प्रापयितुं शीलेयस्याः आदतापरिभृता ५ उन्मातकमि।
ति कुत्सायो कने ६ आदीर्घमति दीर्घगर्होद्भाभिलाषातिशयः वृक्षपक्षे सकलशाखा विटय विलारणेन परेषां
पक्ष्यतणाणां आक्रमैराक्रमणैः ७ दैन्यदोषप्रचुरा ८ कसमिति दौर्मनस्योत्तकोतिपातः ९ कोदमित्यादि
दीनताया एवोद्भवः किं कथं शब्दोसाध्यसाधनचिन्तापरौ १० वार्द्धके जनात् प्राप्य पक्षात्कलतणापरा।
पिचेतः दहति इति संबंधः ३हस्ये श्लोके च श्वशब्दो विषयसंबादयोतनार्थः ११ ॥

ॐ
१. वै
४. टी
५४

संयदने संयदस्तत्कृतं संस्थाने सन्निवेशं रसात्तु गगान् धियान्वितो बुद्धिमान् कथमभियतत अर्देकपत्तचश्चेति च ।
कोरेण लोरापि समुच्चीयत इति केचित् ३१ पारलौकिकैः खं कटुकफलं पेदि कशोकगगादिकं तीक्ष्णखलवमि
अत्राकटुसंज्ञा लोत्पारणपलताविशेषः तत्पदेषालाट्टनो कटुतावानातामस्तता उतालतो रुध्विस्तीर्णतो ३२
आकलं उक्तचितयेति गम्यते अतएव चनेन निविरेन गयेन चनाभिलाषेणो धेकादिशंगमिष्यामि कथने लया
मीत्येवं भूतया चेत्तो मोहसंयादते ३३ स्वाते गते ३४ भवने भः संभवः ३५ पदातिः पदमले मरणजन्मजरा
दिभीत्या भोगो ह्यदेन रमे इति संबंधः शास्याम्यदमपरतोस्मि अयेमीति वर्तमानसामीप्यवर्तमानवत् ३६

भूतपंचकसंयदसंस्थाने ललनाभिधे रसादभिपतत्येतत्कथेनामधियावितः ३१ शारवाप्रतानगदना
कटुसंज्ञफलमालिनी सतालोत्तालतामेति चिंताकांतानुसारिणी ३२ कादिभूततया चेत्तो चनगर्भो यमा
कुले परमोहसंयादते यथामृगसंयोगयथा ३३ शाच्याता परमोयाति तरुणस्तुरुणी परः निवद्धः करि
णी लोले विंधार्याते यथा गजः ३४ यस्य स्त्री तस्य भोगो कानिः स्त्रीकस्य कभोगभः स्त्रिये त्यक्ता जगत्
तैजगत्सकासु विभवेत् ३५ आयातमात्रमणेषु सुदुल्लेखेषु भोगेषु नादमलिपति चिंचलेषु ब्रह्म
न्त्रमे मरणरोगजरादिभीत्या शास्याम्यदपरमुपैमि पदं प्रयत्नात् ३६ स्त्रीजगुस्मानामैकविंशसर्गः ॥
॥ २५ ॥ रामोवाच ॥ अपर्याप्ते दिवालं बलात् पिवति यौवने यौवने च जरापश्चात्पश्य कर्कशातो मिथः १

इति वासिष्ठे एकविंशतितमः २॥ शोकमोहवियोगातिविषादगर्भसंकुले चिंतापरिभवस्थाने हृदयमपि निंय
ति ननु कामादिदोषप्रावल्यान्मास्तु यौवने सखे हृदावस्थां तदुपशान्तौ विनीतैः पुत्रपौत्रादिभिर्दृष्टे सेव्यमा
नस्पदहृतरं सखे भविष्यतीत्याशो वरत उः खस्था नानामानं विस्तरेण विवदुः प्रथमे स्वकुलप्राप्तिसमाप्ता
द्यापरकुले कृत इति न्यायेन कर्कशातमत्वमाह अपर्याप्तमिति अपर्याप्तमसंख्ये कीराकौतुकागुमिला
ये पिवति यसति यौवने वस्त्रादिभोगाभिलाषे अपर्याप्तमिति योज्ये १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

त ४३
५४

विकीर्णः प्रसारितः वागुराः जालानि १८ १९ वरिणो मत्स्यबंधनकटकस्तत्रत्यापि हिरिका २० मेडरे मेडरावा
जिशा ला २१ इये भोगभूमिर्ब्रह्मांडलक्षणरुद्रसंसारपराहृष्टो सस्थितिं चिरस्थितिं सेयाता प्राप्ता २२ सुसमुद्रिक
याहृष्टसंपुटिकया अलेख्यो यत्र प्रयोजनेनास्तीत्यर्थः २३ अवस्तुना तच्छेत् २४ विशगरुतो विशीर्णतो २५
स्थले रसुद्रदर्शिमिलितलालिताः पितृभूमिषु प्रमशानेषु २६ कर्षरगोरोचनचंदनादिकतालिलकरच

कामनाम्ना किरातेन विकीर्णो मगधचेतसो नार्योनरविदेगानामेगबंधनवागुरा १८ ललनाविपुलाला
नेमतो मतमते गजः २१ निष्पेखलया वस्य नवदास्ति सति मकवत् २२ जन्मपल्लवमत्स्यानो चितकर्मचा
रिणा पुसोडवा सनारज्जुनोरी वरिशा पिरिका २० मेडरे चतुरेगानामालानमिवदेतिनो पुसो मेडरादी
नो बंधने वामलोचनो २१ नानारसवती चित्रा भोगभूमि रिये मने स्थियमाश्रित्य सेयाता परामिददिसंस्थि
ति २२ सर्वेषां दोषरत्नानो सुसमुद्रिकयानया ३ः खपेखलया नित्यमलमस्तममसिया २३ किंस्तनेता
किमलगावा किं नितेवेन किं भूवा सासमात्रैकसारेण करोम्यदमवस्तुना २४ इतो मासमितो रक्तमितो स्थी
निति वासरेः ब्रह्मन कतिपयेरेव याति स्त्री विशगरुतो २५ यास्तानपुरुषैः स्थले रलक्षिता मनुजैः प्रियाः
तामने प्रविभक्तो गः स्वयेति पितृभूमिषु २६ यास्मिन् च नतरस्त्रे देसु विपरोकराः स्त्रियाः कातेन रचि
ता ब्रह्मन्मीयते तेन जेगले केशाः प्रमशानवलेषु याति चामरलेखिका अर्घ्यमुद्रवदाभोति दिने रवति
मेडरे २७ पिवेति यो सवोरक्तं क्रयादाश्चाप्यनेकशः चर्मानि च शिवाभंते विंयोति प्राणवायवः २८
इयेषां ललनो गानो मचिरेणैव भाविनी स्थितिर्मयावः कथिता किं भोति मनुधावय ३० ॥

नाविशेषाः परोकराः पीयते शुष्यते शोषणे अकर्मकत्वाद्भवेत् २९ स्त्रियः केशालेखलेखः उत्प्रेता सैव लेखि
काता भस्मभ्रसरत्वाजीर्णचामरवदस्त्रे लतायाति नुद्वन्नक्षत्रवत् २७ पिवेति शोषयेति यो सवो भलयः कथ्य
मासमदेतीति क्रयादाश्चनेकशः सेतीति शोषः शिवाष्टगाली २८ स्थितिः परिणतिः ३० ॥

ॐ
वा. वै
प्र. ली
५३

1087

अतिरेमेयामिन्योदारुणोयथास्थानयाज्वलतामपिनरकायीनोऽदृश्यामपिनार्यश्चारुइधनमिति कारणतः सरसाअपिनी
रसाइतिस्वतश्चविरोधाभासः अथवादारुणमित्यपीधनविशेषणमेव यथाचतुर्वापिस्वतएवविरोधाभासः परिहारस्तुवा
सनादसत्तातसरसाआयाततः नीरसाः परमार्थतः एवंचारुआयाततः दारुणोफलतइति १२ यामिन्याआकारोध
कारः सपवसइववाकवरीकेशपाशोयस्याः तरेत्याः भ्रमत्पस्तारकानक्षत्राण्येवलोचनानितानीवचतस्तारकेचल
कनीनिकेलोचनेयस्याः पवमिंडविंबमेवविंबमिववावदनेयस्याः ऊसमोत्करएवऊसमोत्करइवदा-
सोस्याअस्तीतिविग्रहः १३ शृंगारलीलाभिर्विलोलाः पुरुषायस्यो अतएवतेषोकार्याणोअवश्यकर्तव्यानौथ

ज्वलतामतिरेपिसरसाअपिनीरसाः स्त्रियोहिनरकायीनामिधनेचारुदारुणो १२ वि
कीर्णाकारकवरीतरतारकलोचना शृंगोडविंबवदनाऊसमोत्करदासिनी १३ ली
लाविलोलपुरुषाकार्यसंहारकारिणी परेविमोदनेबुद्धेः कामिनीदीर्घयामिनी १४
पुष्पाभिराममधुराकारपल्लवशालिनी भ्रमरादिविलासाढ्यास्तनस्तवकधारिणी १५
पुष्पकेसरगौरंगीनरसाशान्तनरा ददात्युन्मत्तवैवश्यंकोताविबलतायथा १६
सत्कार्याच्छासमात्रेणभुजंगदलनोक्तया कोतयोप्रियतेजेतः करभ्येवो रगोविलात १७

मविवेकवैराग्यादीनोसंहारस्यकारिणी दीर्घयामिनीवअर्थमायुर्विनाशायेतिभावः १४ नकेवलेपुरुषार्थवि
चातिताअपित्वनर्धहेतुतायीत्याहपुष्पेत्यादिद्वभ्यो भ्रमराइवतएववाअदिविलासालैराढ्या पवस्तनावेवस्तना
विववा १५ पुष्पकेसरेपुष्पकेसराणीवयाउन्मत्तानोकामोन्मादात्ससेविनोमूर्खीनोमूर्खमभगादिवैवश्यंएददा
ति १६ करभ्यवभल्लकीसादिविलस्यान्मयीदीनश्चासबलेनाकृष्यभक्षयतीतिप्रसिद्धे तथासत्कार्यैरलीक
सत्कारैरुच्छासआश्रयसनतावन्मात्रेणभुजंगानोविदानोदलनेवितचितापदारेणविनाशोसोक्तयाकोत-
याजेतुरुत्तह्रियतेवशीक्रियतेइत्यर्थः ॥ १७॥

५३

विपुलाशयोविवेकविस्तीर्णबुद्धिः ३ अंगेतिकोमलामेवरोत्तेदेतिउपज्ञेतिक्वद्यादामोसाशितोत्पगोमाद्यादयः ४
यः प्रवाहः मुक्तद्वारस्यउल्लासिताशोभायस्मिन् सनेदृशसपवललनास्तनइत्युत्तरेणसुबेधः आस्वाद्यतेरुच्याभ
स्यते अथसःउदनस्य ६ दिग्धानुपचितानिकरभस्यस्वरस्योष्यवा ग्रहः आग्रहः आशातिशयइतिवावत्
अविचारजज्ञानमायातः पतनावधीतिवा कल्पतेयुज्यतेयतामोदैककारणेचितविभ्रमेकनिमित्तकेतत्

इतः केशादूतोरक्तमितीयेप्रमुदातनुः किमेतयानिदितयाकरोतिविपुलाशयः ३ वासोविलेपनैर्य
निलालितानिपुनः पुनः तान्येगात्येगलेदेतिक्वद्यादः सर्वदेदिता ४ मेरुमृगतदोल्लासिगेगाजलर
योपमा दृष्टायस्मिन्नेमुक्ताद्वारस्योल्लासशालिता ५ प्रमशानेषुदिगेतेषुसपवललनास्तनः स
भिरास्वाद्यतेकलेलचुपिंडइवोधसः ६ रक्तमोसास्यिदिग्धानिकरभस्ययथावने तथैवोगानिकामि
न्यास्तोप्रत्यपिदिक्कोग्रहः ७ आयातरमणीयत्वेकल्पतेकेवलंस्त्रियः सत्येतदपिनास्त्यत्रमुनेमोदै
ककारणे ८ विपुलोल्लासदाधिन्यामदममम्यसर्वक कोविशेषोविकारिण्यामदिरायाः स्त्रियास्त
या ९ ललनालानसेलीनास्तनेमानवदेतिनेः प्रबोधेनाधिगेलेतिदेहेरपिशमोऊशोः १० के
शकजलधारिणोडस्यशीलोचनप्रियाः उच्छृताप्रिशिखानार्योददेतित्तरावन्नरे ११ ॥

नदितयाविधेप्रकिरजतायस्तीतिभावः ८ विकारिण्याः स्वतः कामकिण्णदिविकारवत्याः स्वलनकला
दादिविकारकारिण्यावा ९ सम्यक्लीनाः मदमोहात्सुप्रशयाः प्रबोधेविवेकजागरणे १० तार्यास्त्रियाउच्छृ
ताप्रिनाशिखाजालाः तदेवतदमैरुपपादयतिक्वेशेति केशाश्चकजलानि केशान कजलानिचधारयितुं
शीलेयासोडः स्यशीः स्पृष्टमशक्वाः लोचनप्रियाः प्रियदर्शनाः अतएवतरेतरावहदति ११ ॥

ॐ
वा. वै
५२

ननुवाच्यवाहकयोर्मौग्धाशक्तिः पुरुषार्थसाधनायोग्यत्वाद्यौवनस्यापि दोषवद्भूतत्वात्वास्तिकदापि पुरुषस्य सा
धनसंघत्वापुरुषार्थप्रत्याशोत्पाशोकनसर्वयौवनेति चेतो कित्तु यौवनमेव सुयौवनेतु पुरुषार्थपर्यवसितमेवे
तिलतण्डुलौ स्तदृशे स्तस्वर्गलभेतामाह वितयेति आर्थाः सृज्यामुनिजना आस्पदस्यानेयस्य आर्पजनानो
साधना आस्पदश्चावा सस्यानवद्विष्टातिदमिति वा गुणैः शोतिदोत्यादिभिः जगति संसारे दिशोऽप्यर्थ
इहास्मिन्मनुष्यजन्मन्यपि स्वर्गलभे किमन्यत्रेत्यर्थः अत्र शोकात्तनेदनवनेतत्तदौवीन पक्षिणो येति प्राप
येति स्वसन्निधिमिति विनयाः कल्पवृक्षात् लभेति ते आर्पजना देवास्तेषामास्पदे अतएव कठणयादयमाऊ
जिते गुणैः फलपुष्पसमृद्ध्यादिभिः कल्पलतागुणैरावलिते वेष्टितमिति वा इह भविसुर्लभमिति योज्ये

न
५२

विनयभक्षितमायजनास्पदे करुणयोज्वलमावलिते गुणैः इह दिदृष्टं भवे
गसुयौवने जगतिकाननमवर्गयथा ४३ इति वा यौवनगर्दीनामस
र्गः २० ॥ श्रीरामोवाच ॥ मांसपांचालिकायास्तु यंत्रलोले गपेजरे स्त्रा
प्रास्थिप्रमिश्रालिन्याः स्त्रियाः किमिव शोभते १ तद्वत्मांसरक्तवाष्पाश्च
दृष्टवन्तु ताविलोचने समालोकयन्त्येव किं मुधा परिमुससि २ ॥

४३ इति श्रीवासिष्ठता ० वै ० विंशतितमः सर्गः २० प्रत्यक्षनरकजातनिष्यन्ननिखिलो गिकाः सियोप्यत्र
विनियेते पुंसो नरकजन्मदाः येषु स्त्रीषिं देषु एतोरसणीयता भ्रमलेषो सत्रयं विविच्य दर्शयितुमुपक्रमते मा
सेत्यादिना स्त्रायवः शिराः यद्यनेयं शिस्तेन शालिन्याः शोभमानायाः मांसमय्याः पांचालिकायाः प्रति
मायाः स्त्रियाः शकटादियंत्रमिव लोले चंचले अंगपेजरे शोभतमिव यत्कन्येतेत किं न किंचिदित्यर्थः १ उ
क्तमेव प्रपेचयिष्यत्यप्यमेतानां यत्र नेत्रे विलसो विभ्रमस्तत्र विवेके अशोभनतो दृश्यतित्वमिति समाहार
हेतुः रम्ये चेत्सजस किं मुधेति नोचेदिति शेषः मुधा अर्थ २ ॥

५२

येयेषुवतासेयेदियस्मादेदजेगलेकतिचिदिनानिफलितसेजातफलाशरत्तशक्तकालः अचिरादेवसयसेष्यतीति भावः
 अतोः स्यात्समाश्वासनादेयेतिसृजनात्मत्पुक्तिः ३४ उक्तमेवप्रयेचयतिफटितीत्यादिषद्भिः ३५ परोकोटिमन्त्रकर्मका
 स्वाविवलानिगच्छेतिवृद्धिमितिपावत् सज्वराःससेतापाःपूर्ववदीप्तादर्शनात् तदातदेतिपरिणये ३६ विवलं
 तिविशेषेणसेचरेतियामिनीरात्रिः ३७ विकाराश्चित्तविकारावाललीलाश्च ३८ क्षणभंगिनायोवनेनमोहायो

दिनानिकतिचियेयेफलितदेदजेगले पुवताशरदस्योदिनसमाश्वासमर्दय ३४
 अटितेवप्रयात्पेवशरीरायवताखगः क्षणेतैवात्मभाष्यदस्ताच्चिन्तामणिर्यथा ३५
 यदायदापरोकोटिमध्यारोदतियौवने वलंति सज्वराः कामास्तदानाश्रयिकैवलै ३६
 तावदेवविवलानिगच्छेतिपिशाचकाः नास्तमेतिसमस्तैषायावयोवनयामिनी ३७
 नानाविकारबहुलेवराकेक्षणनाशिनि कारुण्येकुरुतारुण्येप्रियमाणेसुतेयथा ३८
 हर्षमायातिसंमोहात्सुरुषःक्षणभंगिना यौवनेनमहामुग्धःसर्वेनरमृगःसृतः ३९
 मानमोहात्सदोन्मतेयौवनेयोभिलष्यति अचिरेणसुडुब्धिःपञ्चातापेनयुज्यते ४०
 तेमज्यास्तेमहात्मानस्तपवपुरुषाभवि येसुखेनसमुतीर्णास्साधोयौवनसेकदात् ४१
 सुखेनतीर्थतेभोधिरुक्कृष्णकराकरः नकलोलवलोल्लासिसदोषदतयौवने ४२
 श्रीरामायनमः ॥

हर्षमायातिसत्तरमृगःमनुष्यःसन्नपिपशुरेव यतोसौमहामुग्धः ३९ मानमोहात्प्रभिमानसदितादत्तानात्
 अभिलष्यतिसारबुध्यासज्जते ४० सुखेनमुहिसासत्यालेयव्रजचर्यायनुपेक्षणीयः ४१ उक्तानामहताम
 करणोयदाणमाकरः खनिःरागादिकलोलानोवलेनोत्ससतशीले दतेनिदिने कालितानिजुत्सनेरिति
 सुरुषः ४२ ॥

जं
वा. चै
प्र. टी
५१ द

1091

चिताकाशेप्रसादप्रकाशविवेकेदकप्रसरदीनोसर्वेवोगुणानोसृज्येतेसाधुसंगमसब्दावप्रयत्नादिभिरुत्पाद्येतेऽतिस
गीतोषोविशेषविशेषणभावेकामचारात्परतिपातः प्रयत्नसदस्यसाध्यानामधिसङ्गणानामितियावत् स्थितिः
स्यैवैवपनेतुंदातःसमर्थः अनिलपदगुणसर्गानोलतासृष्टतेतनाच २० पांडितामिति विषयवासनोत्परोगे
रित्यर्थः आकलैश्चालितैरवकैरुक्तगुणचित्रणयणादिनैर्मिद्वैरुक्तदाः ३ः सदाः परोकोटिंदोषोत्कर्षम
धेशोच २८ दोषाणामालिसमूहे इहृतम्रियापापसेपदाविलासदेतत्ताद्विलासः ३९ रजोगुणयरागनि

सर्वेवोगुणसर्गानोपरिरुद्धरजसगाः अपनेतोस्थितिंदोविषमोयौवनानिलः २० नयो
तियांडुतोवक्रमाकलावकरोक्तदाः आरोहेतिपरोकोटिंदोयौवनयोसवः २८ उद्योध्यतिदो
यालिविकृततिगुणावलिं नराणोयौवनोत्प्लासोविलासोऽकृतम्रिया ३९ शरीरपंकजज
अचलामतिषट्पदीं निबध्नोदयत्येव नवयौवनचेद्रमाः ३० शरीरखंडकोङ्कतारम्यायौव
नवलरी लग्नमेवमनोभोगमदयत्युन्नतिगता ३१ शरीरमरुतापोत्यायुवतामृगतलिका
मनोमृगाः प्रधावेतः पततिविषयावटे ३२ शरीरशर्वरीज्योत्स्नाचितकेसरिणः सदाः लह
रीजीवितोभोधेयुवतामेतत्तस्य ३३

रुद्धविवेकपलत्वादेदयेकजप
अर्थात्तदभिमानकोशेतिबध्नोदयति ३० शरीरलक्षणोखंडकेअत्येव नखेदेजंजेवावलरीपुष्पमेजरीमदय
तिमोदयति उन्नतिमृत्कर्षमधेशोच ३१ शरीरमेवमरुभूमिसुत्रकामातयतापेनउत्थाप्रतिभातोयुवता
यौवनैसेवमृगतलिकातोप्रतिधावेतः विषयलक्षणोअवदेगते ३२ शरीरमेवशर्वरीरात्रिसस्याः ज्यो
त्स्नाचेदिका चितलक्षणस्यकेसरिणः सदाः कंधलामतेनदिसशोभते लहरीवीचीमाला ३३

५१

तारुण्येनतरलाचंचलाचितवृत्तिः भोगतृणयातरलितानि श्रोतराणि इन्द्रियाणि यस्याः १९ जर्जरतोशोधिल्ये २० त
रलास्तस्मात्तयोयासिन् न केवलेन सजयेति किं त्वमन्येनेपीति योतनायतुशब्दः २१ मानभोगस्तु मनसि नो मरणो
पमत्त्यादनाशायेवेति अभिमानपदमदेभस्तस्य अथवा अभिमानैर्मदेभवत् स्तब्धस्याविवेकिपुरुषस्य नाशाय।
यः घाताय निरालाने अभीक्ष्णं वेधनाय स्नेहः २२ इष्टालाभविद्योगाभ्यामेतदीहाद्वेष्टावलककरोदनायेववह।

शक्यते च न कलौ लाभीमाले च यित्ते नदी नतु तारुण्यतरलास्तस्मात्तरलितोतरा १९ सा
कातातौ सतौ पीनौ ते विलासस्तदानने तारुण्य इति चिंताभिर्याति जर्जरतो जनः २० नरेतर
लतस्मात्तै युवानमिदसाधवः सजयेति तत्तद्धिने जरेतृणालवेयथा २१ नाशयेवमदार्त
स्य दोषमौक्तिकधारिणः अभिमानमदेभस्य निरालाने द्वियौवने २२ मनोविपुलमलानो
दोषाशीविषधारिणो शेषोदने वृक्षाणां यौवने वृत्तकानने २३ रसकैसरसेवाधेकविक।
त्यदलाकुलं इच्छिताचंचरीकाणां पुष्करे विद्वियौवने २४ कृताकृतकपदाणां हृत्तरस्तीर
चारिणो आधिव्याधिविदेगानामालयो न वयौवने २५ जरा नो गतसेख्यानो कलौ लानो
विलासिनो अनपेक्षितमर्यादो वारिधिर्न वयौवने २६

ज्ञाः दोषाः पवाशीविषाः सर्पाः वनेति खेदे २३
रस्यते इति रसः सुखलवमकरेदस्तेन के सुखे विषये सरेति प्रसरेतीति रागादयपवके सराः तैश्चसेवाधेनि विदि
तेदलानियत्राणि चंचरीकाः भ्रमराः पुष्करे पद्मे २४ कृते पापमकृते पुण्ये लौकिककार्याणि वा कृताकृतानि।
यतनदेतत्वाकुपदाः आलयो नीदु २५ असेख्यत्वादेव गतसेख्यानो कलौ लानो विकल्पतरंगाणो विलसत।
शीलानां अनपेक्षितमर्यादः अनवधिः अनपेक्षितमनिष्टे जरादिः स्वमेवमर्यादपथवसानभूयसेति वा २६

वा.वे
प्र.टी
५.

1093

भोगकाले मधुरेयतएवसाडुरुयेतिकेयोरिणमतः इषणेनिदादेतदोषाणो भूषणमनिकारायमानेसरायाः कल्लो
लामदविलासाः ५ विप्रलेभदेवैचनप्रदे १० सर्वस्यक्षणमनोदरस्यवस्तुजातस्यमध्येअयेअयेसरेअयेसमित्यर्थः ग
धर्वनगरदर्शनसमरणचिह्नत्वात् तस्यदोसर्वस्यवयसोअयेअयेतेत्यर्थः ११ ज्यामुक्तश्चुर्वायनाकालेनलक्ष्यप्र
तियततितावत्कालेसुखदे १२ रमणीयसङ्गावःशुभचित्तना १३ सर्वेषाङ्गःखदायेकेचनसमारेभास्ते।

मधुरेसाडितिकेचक्षणेदोषभूषणे सुगकल्लोलसदृशोयौवनेमेनरोचते ५ असत्येसत्यसेकाशम
चिराद्विप्रलेभदे स्वप्नागतासंगसमेयौवनेमेनरोचते १० सर्वस्यायेसरेपुंसाक्षरामात्रमनोदरे
गंधर्वनगरप्रख्ययौवनेमेनरोचते ११ शुप्रयातमात्रेदिसुखदेङ्गःखभासरे दाददोषप्रदेनित्येयौवने
मेनरोचते १२ आपातमात्ररमणोसुभावरदिजातरं वैश्यास्त्रीसंगमप्रख्येयौव. १३ येकेचनसमा
रेभास्तेसर्वतर्वङ्गखदाः तारुण्येसन्निधियौतिमदोत्पाताइवदये १४ दादोपकारकारिण्याभैरवा
कारवानपि यौवनाज्ञानयामिन्याविभेतिज्ञानवानपि १५ सुविस्मृतशुभाचारबुद्धिवैधुर्यदायि
ने ददात्यतितरामेवभ्रमेयौवतसेभ्रमः १६ कोतावियोगजातेनहृदिइस्यशेवहिना यौवनेदृष्टा
तेजेतस्तरुदावाग्निनायया १७ सुनिर्मलापिविल्लीणीपावन्यपिदियौवने मतिःकलुषतामेति।
प्रावृषेवतरंगिणी १८

सर्वेइत्यन्वयःक्षयेप्रलये १४ भैरवाकारवानभगवानीश्वरोपियौवनयुक्ताज्ञानरात्रेर्ननेविभेति कथम
त्ययासदैवविवेकज्ञानचंद्रेधारयतीतिभावः १५ भ्रमेभ्रान्तिसंभ्रामोमोहः १६ इःस्पर्शःस्पृष्टमशक्यः
शोकवह्निस्तेनहृदिचितेदयते १७ दोषमार्जनेननिर्मलाङ्गोदायैणविल्लीणीगुणायानेनपावनीचक्ररः
शैत्यमाधुर्यायतकसमन्वयार्थः १८ औम

तत्र यौवने अनेता विलासाश्चेष्टा यस्य हृत्तीः रागद्वेषादिपरिणामान् जरो मरुः २ परिभयते विवेकेति रक्तुत्पवशी क्रि
यते ३ अतएव अवशो अस्वर्गं चेतो ललनानां पुवतीनामिव लोलहृत्तीनां चंचलस्थितिकानां चिंतानां अहृत्तीः व
रणो हतिस्त्रिरोधानेन तदभावात् स्वैरप्रसरानिधावत् अर्थयति प्रयच्छति तथानिध्यादिदर्शनाय बालानां कर्त
लेपिते सिद्धो जने लोलहृत्तीनां तन्वयत प्रभाणो अहृत्तीः अनादृशानि भूमिशिलादिष्ववधानति रस्कारेणैव
रे निधिदर्शनेन संयता मिति यावत् तत्र यौवने तादृशा शयं कामचिंतादिवशी कृतचित्तमत एव तदप्येतत्प्रायेत

तत्रानेत विलासस्य लोलस्य स्वस्य चेतसः हृत्ती रन्भवन्प्रातिरुः खाडः रवोतरं ज
डः २ स्वचित्तविलसं स्थननानां संभ्रमकारिणः क्लृप्ता मपि शाचेन विव
शः परिभयते ३ चिंतानां लोलहृत्तीनां ललनानां मिवाहृत्तीः अर्थयत्यवशो
चेतो बालानां मजने यथा ४ तेन दोषाद्वारं भास्यते तादृशा शयं तदप्येप्र
तिलेपेति दृष्टातेनैव ये सुने ५ मदानरकवीजेन संततभ्रमदायिना यौव
नेन नयेन हाननायेन ते जनाः ६ नानारसमयी चित्रहृत्ती तनि चर्योभि
ता भीमा यौवनभर्येन तीर्णधीरः स उच्यते ७ निमेषभास्वराकारमालोलच
नगर्जितं विद्यत्प्रकाशमशिवे यौवने मेनरोचते ८ ॥

पुरुषेन रकादिदेतत्वाद्युपलेशसाध्यत्वाच्च उष्टाः आरेभाः स्त्रीषु कलदादिवसनारंभायेभ्यस्ते तथा तेने
प्रसिद्धारागलोभादिदोषः प्रतिलुप्येति विनाशयेति पेदोषालेन यौवने नैव दृष्टाः अतिशयेनीता इत्यर्थः अ
तएव मदानरकेति स्पष्टं ६ रसाः शृंगारादयः कदादयो विषयाभिलाषा इत्येव जलानि च प्राचुर्यमयत् रा
गलोभादीनां चोखाग्रसर्पादीनां च चित्रैराश्रयदेतुभिर्हृत्तीनां च चर्येभ्योभिरतिभर्योवनारण्यभूमिः
यनानि वदन्त्यानि गर्जितानीव साभिमानोक्तयोचनानां मेघानां गर्जितानि च यस्मिन् अतएव विद्यदिवप्रकाशमा

ॐ
वा. वै
प. ०. टी
४५

मिथ्यावस्तुष्वेव कल्पिता कल्पना मया तावद्विर्यस्य २६ कदाचिज्जनेच्छया रुदन्वालो भवति भोजने दास्यामीति प्रतारणेन ।
सहस्रसूतदेव भोक्तुं वाञ्छते वाञ्छतेति प्रासीद २७ अतर्मनसि चित्तिः शीतानपादि उः खसेवेदनं यस्य उर्वीरुदो हृतस्य २८
उद्गीतं दपितं इन्द्राणां भावच्छादसः पदाभ्योलक्षणया वाद्भ्यां विदग्धमिणः पादिसमाः २९ इमं कलाभिर्दोषदशा ।
भिर्विदिताशयेद्विज्ञातः करणं अविवेकलक्षणस्य विलासिनो निरंकुशविद्वारशीलस्य शरणे गृहे विदितिनिपातो
प्यर्थपवकारो भिन्नक्रमः कस्यपि परितुष्टये सखायमले अत्यर्थं नैव भवतीत्यर्थः ३१ इति वा. ता. वै. प. कोनविंशः

६५

नात्मानोऽथ मयी मिथ्या कल्पित कल्पता उः खयात्पतदीर्घा यवालतापेलवाशया २६ सहस्रो भवन्ते ।
भोक्तुमिदमादातुमेव गतं वाञ्छते येन मोर्ख्येण तत्सखायकथं भवेत् २७ अतश्चित्तैरशक्तस्य शीतानपनि ।
वारणे कोविशेषो मदावाद्यो वालस्योर्वीरुदस्तथा २८ उद्गीतमभिवाञ्छतेति पदाभ्योलक्षणया । भ
याद्वारपरानित्येवाला विदग्धमिणः २९ शौशवे गुरुतो भीतिर्मातृतः पितृतस्तथा जनतो ज्येष्ठवाला ।
च शौशवे भयमेदिरे ३० सकलदोषदशाभिदताशये शरणमप्यविवेकविलासिनः इदमकस्य चिदेवमदा
मने भवति वात्यमले परितुष्टये ३१ इति वासिष्ठवात्यजुगुप्तानामैकोनविंशः सर्गः १९ रामो वाच वा ।
ल्यानर्थमयत्पक्ता पुमानभिदताशयः आरोहति निपाता ययौवनं संभवेणत ।

काः

मातमात्सर्यं दधितं कामाद्यनर्थसदने यौवने चात्र निघते अस्तु वात्यमतिमोर्खा शक्तिपारते येभ्यो उः खवद्
ले यौवने तत्तद्भावान्ना भोगसंजितत्वाच्च सखदेतरे वेति स्पृहणीयमेवेत्याशंका तस्य सततमनर्थतो प्रपेच
मितमप्यक्रमते वाल्यानर्थमित्यादिना संभवेण भोगोत्साहेन भोत्यावत्पमाणकामपि शाचादिना वा अभिदता
शयोद्विज्ञातः करणः आचतर्दशवर्षमो उच्येत मयी दा करणान्न तथा वात्यं निपाता ययौवनं तु निपाता ये वेति

१५

४५

संश्लिष्यतोर्मिलतोः कचापलेतवयुक्तानर्थे १४ शैशवेनाकांताचेतसश्चितात्सकाशात्तशिक्षितमभ्यसेनूनमित्युत्प्रेदा
१५ भेगुरस्थितीतमभावलोदसः चयलसुभावे १६ इः खभतानिप्रभृतः खानिडधिसनादीनि १७ ततदाविषडः
सदेनैवेषमेषाचितविकारेणमूर्खो नोमूर्खो १८ कौलेयकः प्रवाविशेषगानिसाधारणानि १९ वायमम्यऊष
मोहमम्यजडाशयोः तबुद्धिरचेतनश्च वर्षादिततमभमावपिवाय्यादयः प्रसिद्धाः २० भयंचआदारश्चभयादा

मनःप्रकृतैवचलेवाल्मेचचलतोवरे तयोः संश्लिष्यतोस्वाताकरवोतः कचापले १४ स्त्रीलोचनैः ता
डित्युजैर्जालाजालैस्तरंगकैः चापलंशिक्षितैर्ब्रह्मैशवाकोतचेतसः १५ शैशवेचमनश्चैवसर्वासे
वद्विहृतिषु भ्रातराविवलक्ष्येतेसततेभेगुरस्थिती १६ सर्वाणीडः खभतानिसर्वदोषाडराभयः बालमे
वोपजावेतिश्रीमेतमिवमानवाः १७ नवनवेप्रीतिकरेनाशिशुः प्रत्यक्षेयदि प्राप्नोतितदसौयातिविष
वैषम्यमूर्खेनो १८ लोकैनवशमायातिलोकैनेतिविकारितो अमेध्यपवरमतेवालः कौलेयकोय
या १९ म्रजस्ववायवदनः कर्दमाकोजडाशयः वर्षादितस्यतमस्यस्यलस्यसहशः शिशः २० भ
यादारापदेदीनेहृष्टाहृष्टाभिलाषिच लोलबुद्धिवपुर्धनेवाल्मेडः खायकेवले २१ स्वमेकस्याभिलषिता
भावानप्राप्यतमधीः इः खमेत्यवलोबालोविनिष्कृतश्वाशये २२ इरीदालब्धलक्ष्मीबद्धवक्रोत्व
णानिच वायस्ययानिडः खानिमुनेतानिनकस्यचित् २३ वालोबलवतास्तेनमतोरथविलासिना
मनसातप्यतेनित्येपीक्षेतेवनस्थली २४ विप्रागृहगतोबालोपरामेनिकर्दमनो आलानश्वनारंगेद्रो
विषवैषम्यभीषणो २५

रौहसंमन्त्रिदितंमहत्तमसन्निहितंलोलेबुद्धिवपुर्धयस्य २१ भावानपरार्थानविनिष्कृतः द्विः २२ इरीदा
भिडंशेषाभिडंमनोरथैर्वालब्धलक्ष्मीप्राप्तास्यदनि बद्धभिर्वकैरेतज्जभिर्वचनोपाधैरुत्त्वणानिकुराणी
२३ २४ अपरांप्रागुक्तादस्यामपिकर्दमनोपारवशकशाचातायनिष्टपरंपरा २५ श्रीरामायनमः ॥

वा. वै
प्र. टी
४८

प्रः स्थिते प्रतिविम्बमिव स्पृष्टे चने निविडे अस्ताने प्रतिद्वयोचिते ततदिषय प्रतिविम्बे निर्वचनानि बहुलानि भोतिज्ञानानि यास्मिन् अतपदनानासेकलैः पेलवेन्दुतुद्धमिति यावत् ततस्स कस्मिन् विषया लाभादात्तने सर्वानि विम्बमिव संशीर्णमिव सदादुःखितं मनो यास्मिन् ६ अथैल्लक्षणयादुःखे मुखमेव वाभयादपि भयोतरोत्पत्तेः अनुधा अस्ताने तदिष्टाहोऽर्थ ७ सामान्यविशेषाभ्यां बुद्ध्युद्दि सर्वकत्वाभ्यां कायिकत्वेन मानसत्वेन च लीलादीनां भेदः मोहं सारताभ्रमे ८ निष्कलेपिकर्मणी वालप्रमत्तवचनादपि कौतूहलेन कल्पितम्

प्रतिविम्बचनानां नानासेकलपेलवै वाल्पमास्त्रनसंशीर्णमनः कस्यस्य वावहे ६
जलवद्गनिलाजस्रजातभीत्यापदेपदे यद्गये शौशवे बुद्ध्या कस्यापदिहितद्रवेत् ७
लीलासुडविलासे पुडरीदासुडराशये परमे मोहमाधत्ते वालो वलवदायतन ८ ॥
विकल्पकल्पितारंभेडविलासेडरास्यदे शौशवे शासनायेव पुरुषस्सनशोतये ९ ॥
ये दोषा येडराचाराडः क्रमायेडराथयः तैसर्वे संस्थिता वाल्पेडगतेडवकौशिकाः १०
वाल्परस्यमिति अर्थबुद्ध्यः कस्ययेति ये तात्पर्येण पुरुषान्ब्रह्माभिगस्तद्वत्तचेतसः ११
यदोलाकृतिमनः परिस्फुरति हतिषु त्रैलोक्याभ्यमपितत्कथं भवति तृष्टये १२ स
वैषामेव सत्त्वानां सर्वावस्थाभ्यपवदि मनश्चैलतामेति वाल्पेदशगुणो मने १३

द्वारेभेडरास्यदेडप्रतिहेशासनायगुर्वादि कृतकशाताडनादिडः खायेवनविश्रान्तये १४ इष्टमाडसतराः १
कौशिकावायसारातयः १५ यत्किंते वाल्परस्यतरमिति तत्रादवाल्परमिति अतिसुरागादिविलेपाप्रगे
देस्वाभाविकात्मसुखाविर्भावसे भावनायां न वाल्परस्यतापरेति भावः ११ तदस्यतामेवोपयादयति यत्र
त्यादिना त्रैलोके अभ्यममंगलेन तदपीत्यन्वयः १२ तकेवलमनुष्णाणामेवाभ्यमपित्सर्वजंतूनामि
त्याह सर्वेषामिति मत्रश्चैलत्यातिशयस्यडः खातिशयहेतुताप्रसिद्धेति भावः १३ ॥

अतानन्तराण्यारोग्यशोचकायलक्षिते निर्यग्जेतुसमावस्थेवाल्म्यमप्यननिघते ननुतदेदस्यसर्वीश्ववस्थाः खश्याः
तद्वाल्म्यस्यसर्वजनसुदृणीयतयारम्भतत्वातययामहाराजोवा महाराजास्यणोवामहाराजमारोवा अतिचीमानेदस्यग
त्वाशयीतेतिष्कत्वावाल्म्यस्यानेदवद्वलत्वप्रतिपादनादित्याशोकविस्तरेणतस्यानर्थबद्धलतोप्रयंचयितेप्रतिजानीते
लब्धापीति कार्यभावेनीनाकर्तव्याभिनिवेशैः प्रकृत्यादित्वात्तृतीयाधानेनधनवानितिवतद्वितप्रकृत्यर्थभेदेना
न्वयः तस्मात्स्थिरा आकाराश्चतुर्विधशरीराणि यस्मिन् अन्यत्रचेचलसभावेसेसारसागरेजन्ममानव्यजन्मवा

श्रीरामउवाच लब्धापितरलाकारेकार्यभाधुतरेगिणि सेसारसागरेजन्मवाल्मे
डःखायकेवलं १ अशक्तिरापदस्तुलामृकतामृदुबुद्धिता गृध्रतालोला
तादैत्येसर्वेवाल्मेप्रवर्जते २ रोषरोदनरौद्रासदैत्यजर्जरित्वासुच दशासुवे
धनेवाल्म्यमालानेकरिणामिव ३ नमृतौनजरारोगेनचापदिनयौवने ता
श्चिन्ताधिरिक्तेतेतिहृदयशेषेषुयाः ४ निर्यग्जानिसमारम्भसर्वैरेवाव
धीरितः लोलोवालसमाचारोमरणदण्डिः खदः ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

ल्येकेवलं दुःखायैवलभतेजेतुरितिशेषः अपिनामनव्यजन्मनः अतिदौर्लभ्येद्योत्यते तथाअतिस्तीतोवै
खलुडनिष्प्रपतरमिति १ प्रतिज्ञातार्थमपेचयतिअशक्तिरित्यादिना गृध्रतासाभिलाषतात्स्नाभक्षणादिविषये
गृध्रताकीडाकौतुकादिविषयेतदलाभेदैत्यमितिभेदः २ चकारोऽनुक्तानेतदुद्देशसमुच्चयार्थः बंधनेअधि
करणेऽप्युद आलानेगजबंधनस्तेभः ३ जरारोगेसमाहारं हेहेएववद्भावः तासादृश्यः परितः कृतेति
व्दिदेतीषपीडयेतिपाः यादृश्यः ४ निर्यग्जातयः पश्वादयस्तेः समारम्भोयस्य अवधीरितोभर्त्सितः

वा. वे
प्र. टी
६३

यदादृश्यवर्गेन किंचिदपि मत्तदानदेतः पातिशरीरमपितथैवेति स्वतएवदग्धे प्रायेणासतापिशरीरेण जीवः
समृद्धः प्रतार्यते चित्रमाश्रयेमेतदित्यर्थः ५० यदि जनता विप्रलेभेन कायस्य किंचित्प्रयोजने स्यात्तदा युजेता
पि तदपि नास्तीत्यादृश्या ५८ कार्याणि सैसारिकधावनात्येव परः आदत्तोऽभसो भ्रमः व्यर्थं स्वार्थं भ्रमः
यथा स्यात्तथा निष्फलः परार्थं भ्रमो पीत्यर्थः ५९ कुतः कार्यादिदृश्यवर्गे स्यात्तत्राह मिथ्याति यतो
मिथ्या भूतस्या ज्ञानस्य विकार इत्यर्थः स्वप्नसंभ्रमनगरतस्मै अथवा स्वप्नभ्रान्तीनामाधारेण शरीर एव स्वप्नदृ

न किंचिदपि दृश्ये सिन्धुस्य तेन दत्तात्मना चित्रेदग्धशरीरेण जनता विप्रलेभ्यते ५० दिनैः क
तिपयैरेव तिर्जरां बुकणो यथा पतत्ययमयत्नेन जरेहः कायपल्लवः ५८ कायो यमचिरायायो
बुद्धौ बुनिधाविव व्यर्थं कार्य परावर्तैपरिस्फुरति निष्फलः ५९ मिथ्या ज्ञानविकारे सिन्धुस्य
भ्रमपतने काये स्फुटतरायायेत्तरा मास्यानमेदिज ६० तरित्सुशरदभेषु गेधर्वनगरेषु च स्थे
र्धयेन दिनिर्णीते सविस्तरतुविग्रहे ६१ सततभेगुरकार्य परे पराविजयजातजयदृष्टतिषु
प्रबलदोषमिदं तत्कलेवरेत्तरा मिवादमयोयसुखे स्थितः ६२ इति रामा मोक्षोपाये कायजगु
प्तानामाहृदिशः सर्गः १८ ॥

श्रुतात् स्वशरीरे यथा कामे परिवर्तत इति श्रुतेः नगरस्य नागरिकव्यापारतत्पसत्ताकत्वादित्यर्थः ६०
विश्वसतु विश्वासं करोतु विग्रहे देहे ६१ दृष्टवृत्तिषु भेगुरतापौ ज्ञेयस्वस्वोत्कर्षाख्यायनाय बलात्प्रवृत्तेषु
पदार्थेषु मध्ये सततभेगुरकार्यसमृद्धविजयिनो ये तद्विच्छरदभादयस्तेभ्यो पि जातजये लब्धोत्कर्षे तत्कुतस्तत्रा
ह प्रबलदोषमिति नाशहेतुदोषसामग्रीवाहत्यादित्यर्थः अपोयतु ह्युच्चातिरस्य ६२ इति श्रीवा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे अष्टादशः सर्गः १८ ॥

1100
बलनेवलः प्रतानवेसने निपातोः धोगतिस्तत्फलस्तयवसितः पातोमरणयस्याः निपातफलैर्दृष्टमेतैः पातोय
स्यातिवा ४८ कर्दमकोशेषुधकाधारेषुविवययल्लेषु कथेकैर्दृष्टाप्रकारैर्दृष्टोभेकः ४९ निःसारनीरसाः का
षापवचपालावायवोर्जकापवताः १ जोमार्गेणराजसप्रवृत्त्याधलिमात्रपरिशेषेणवा धूलिसहितेनाकाशमार्गे
गान्धर्व ५० अत्रदीपशरीरयोर्गत्यागतीविनाशोत्पत्ती पूर्वश्लोकादनुकूल्यशरीरस्नेहकेनचित्तायतनशति
संबन्धः ५१ आस्थासारत्वचिरस्थापितसत्यत्वाद्यभिमानः कैवोक्तैपिधौनः पुन्येद्विर्वचनमतिशयार्थः ५२

५२ दीर्घगोरात्मबलयानिपातफलपातया नदेदलतयाकार्यकिचिदस्तिविवेकिनः ४८ मज्जत्कर्दमको
५२ शेषुद्वैदित्येवजरोगतः नज्ञायतेयात्तचिरात्कथेदेददुःखः ४९ निःसारसकलारेभाः कायाश्चपलवा
यवः १ जोमार्गेर्नगच्छतोदृष्टेतेनेहकेनचित् ५० वायोर्दीपस्यमनसोगच्छतोत्तायतेगतिः आगा
छतश्चभगवेच्छरीरस्यकदाचन ५१ बद्धास्यायेशरीरेषुबद्धास्यायेतगस्थितौ तान्मोदमदिरोत्ततान्ति
धिगस्तपुनःपुनः ५२ तादृदेहस्यनोदेहोममनायमहंतया इतिविश्रुतचित्तायेतेसुनेपुरुषोत्तमाः
मानावमानबहुलाबहुलाममनोरमाः शरीरमात्रवद्धास्येष्टेतिदोषदृशोनरे ५३ शरीरश्चभ्रशायि
न्यापिशाय्यापेणलोगया अदेकारचमत्कृत्याल्लेनल्ललितावये ५४ प्रज्ञावराकीसर्वैवकायवद्धा
स्ययानया मिथ्याज्ञानकुरादस्याल्ललिताकष्टमेकिका ५५ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥

अवेददेवेनचटादिवजरोदेहोदेन इतिविचार्यविश्रुतचित्ताः परमात्मनीतिशेषः पुरुषोत्तमाः पुरुषा
येसाः विस्तृतस्यापवेतिवा ५३ दोषदृशोर्दृष्टयोविष्टाः त्रैतिमत्सुवर्णतयेति ५४ अदेकारस्यचमत्कृ
तिर्भीगतदुर्दिःसैवपिशाचील्लेनकपटेनल्ललिता असारसारतामायाघसारापहारेणप्रतारिताः ५५
प्रज्ञासद्बुद्धिःवराकीदीनामिथ्याज्ञानमेवकुरादसीपकि कास्वसदायमन्या ५६ ॥ श्रीरस्तुसर्वजगतो

ॐ
वा. वै
प्र० टी
४६

109

नानसरेति नानुगच्छेति कृतं पालनपोषणाय प्रकारेण प्रत्युपकाराभावादिति कृतम् ३५ चलश्चपलः लेबं।
लेबमानेयदेवुजलकणाः सन्निधानान्मतेभकर्णायवेति गम्यते भेगुरेनम्बरः ४० आधियाधिकदकशत
क्षतत्वात्कर्णशीथिलः तनुव्रतः क्षुब्धभावः ४१ पालपल्लवमिव पेलवो मृदीतनुतो कार्ष्णपेलवमिति पाटे
क्रियाविशेषण आश्रयद्वारा अभयत्राधियोग्यता ४२ तानि पुनः पुनः सर्वोपभक्तान्येव वेमितार्थस्यैव बुद्ध्यारुह

मरणावसरीकाया जीवेनानुसरेति ये तेषु तानुक्तत्रेषु कैवाल्यावदधीमतो ३५ मतेभकर्णा ३
चलः कायो लेबावुभेगुरः न संसृजति मां यावता वदेते तज्जाम्यदे ४० पवनस्य दतरलः पेलवः
कायपल्लवः जलस्य ननु व्रतश्च नैलो मे कटुनीरसः ४१ भुत्वा पीत्वा चिरेकाले वालपल्लवपोलवो क
तनुतामेत्ययत्नेन विनाशमनुधावति ४२ तान्येव सुखदः खानिभावाभावमयाम्यसौ भूयो।
प्यनुभवन्कायः प्राकृतो दिनतज्जते ४३ सचिरेप्रभुता कृत्वा सेसेय विभवश्चिघः नैल्लायमे।
तिनस्यैर्यकायः किमिति पाल्यते ४४ जराकाले जरा मेति मृत्युकाले तथा मृतिं समपवाविशे
भो५ पतः कायो भोगिदरिद्रयोः ४५ संसारोधिजठरे तस्माज्जुद्धरकोतरे सप्रसिद्धिमुक्ते दोमको
येकायकल्पः ४६ दहनैकार्ययोग्यानि कायकाणानि भरिषाः संसाराद्याविद्योयेते कंचि
तेषु नरे विदुः ४७॥

स्य सर्वनाम्ना परामर्शानां पिद्विचने वीप्सालभाते प्राकृतः पामरः ४३ सेसेयसंप्राप्य उल्लाये उपवयमुक्त
र्षवास्त्रैर्यविनाशिनो ४४ तस्मैव जुद्धरकमल्यब्धिरे सुप्रवमरुहः अतएव मुक्तेदः आत्मोद्धारानुक्रमेण
चेष्टाविधिरः अतएव मुक्तः गुरुपसर्पणेन तत्प्रश्नादिवाग्विकलश्च कच्छोपलक्षित इति द्वितीयैर् विषयकर्म
रसास्वादिनां कच्छपः ४६ दहनमेवैकोर्षो मरुत्प्रयोजनेन तद्योग्यानि तेषु तेषां मध्ये ४७॥

४६

मर्द्ध जाः केशास्यवच्छादनं छदिः कर्णवेवकुंरलमुक्तादिश्रीयुक्ते चंद्रशालेशिरोरुदेनिर्वृदाः काष्ठचित्रकाः २० चे
 टविवरे उदरच्छिदे २५ सरमाशुनीवधमणदैन्यकलदादिकारिणी लुतया रणीतोतरे भोकारोभीषणधनिः २६ ३०
 ८५ मर्कटकाप्रसिद्धा कवाटविक्रंभका एवा ३१ तथा चूर्णत्वगे च सुधालेपस्तेन मसृणोस्त्रिगुं येनाणि चरदृशकटादी
 नितेषामिव संधीनां संचारो भ्रमणादिः तेषामेव संचारो वामनपदसदातन आशुर्मिषकसेनातवातमिव शोधि।

मर्द्धजाच्छादनं कर्णश्रीचंद्रशालिके आदीर्घागुलिनिर्वृदनेष्टे २० सर्वांगकुम्भसेवातचनरोम
 यवोक्तं सैम्यपेटविवरेनेष्टे देहगृहं मम २० नखोर्णनां भिनिलये सरमारणितातरे भोकारका
 रिपवनेनेष्टे देहगृहं मम २५ प्रवेशानिर्गमव्यवहारवेगसत्तारते वितताक्षगवाक्षोतेनेष्टे ३०
 जिह्वामर्कटिकाकोते वदनहारभीषणे दृष्टं तास्थिशकलेनेष्टे ३१ त्वत्सुधालेयमसृणं यंत्रसंचार
 चेचले मनः सदाशुनीत्वातेनेष्टे ३२ स्मितदीपप्रभोज्ञासिद्धाणामानेदृष्टेदरे दण्डे व्याप्तमः प्रैरेने
 स्ते ३३ समस्तरोगायतने वलीपलितपतने सर्वाधिसारगृहं तेनेष्टे ३४ अक्षदीप्तोभविषमा
 शल्यानिः सारकोटरा तमोगहनदिकुंजानेष्टादहाटवीमम ३५ देहालये धारयितेन प्राक्रोमिमनी
 म्भर पेकमये समुहर्तृ गजमल्यचलीयथा ३६ किंश्रिया किंचराज्येन किंकायेन किमीहितैः दि
 नैः कतिपयेरेव कालः सर्वनिहंतति ३७ रक्तमोसमयस्यास्य सवाद्याभ्यंतरे मने नाशकधर्मिणो ब्र
 ह्मैव कायस्य रम्यता ३८

स्पर्शसलादिभावमापादिते ३२ स्मितानिर्दृष्टसितान्येव दीयाः तमः प्रैरे अज्ञानोपकारप्रवादेः ३३ व
 लीत्वक्षशेषिल्यपतनेन गरं निवासस्थानमिति यावत् आधयोमानसुः खानितान्येव सारः प्राधान्येन भोग्य
 त्वाते गेदनेदरीमंशरणायमानेवा ३४ अक्षाणीन्द्रियाण्येव ज्ञातुमशक्यः ३५ ३६ इदितैचेष्टितैर्मनीर
 येवा निहंतति ३७ सवाद्याभ्यंतरे विमृशेति शेषः ३८

ॐ
वा. वे
प्र. ० टी
४५

लुटतभमोपतित्वापरिवर्तनो १८ वलतीमरुः प्रसरंतीत्स्नालक्षणागृहस्वामिनीयस्मिन् अतएवरागेण कामेन गेरि
कादिरेजकद्रवेण चरेजितानि सर्वांगानियस्मिन् १९ एषास्थिलक्षणकासानोसेचदनेन परितः सेकटः संकुचितावका
शः कोटरोयस्य अत्राणिमलमृजानरसादिप्रसरार्थादीर्चनेष्यः २० स्त्रावः शिरास्तापवनेशोवीणादिस्रज्जाणीवेधनः
जवोवायस्मिन् अस्वांगत्वात्वादीतेभ्योः स्वांगेशतिनकन्निषेधः मेकोलेक्षणी २१ अवसंभः यतनप्रतिविधानेमि
प्याअन्तर्गमोदोअज्ञानेचस्थणाआधारस्तंभो कर्मधारयावा २२ उरीदाउश्चेष्टासैवदग्धादाहव्रणपीडितादासी

कुलेवरमदेकारगृहस्थस्यमहागृहे लुटतभ्येतवास्थैर्येकिमनेनमुनेमम १८ पेक्तिवहेन्द्रियपञ्चव
लत्तस्मागृहगने रागरेजितसर्वांगेनेसैदेहगृहेमम १९ एषास्थिकासंसेचदपरिसेकटकोटरे ओत्रः
जमिगबहेनेसैदेहगृहेमम २० प्रसृतेस्त्रावनेत्रीकेशकोबुक्तकदमे जगमेकोलधवलनेसे २१ चित
भृत्पकृतानेतेचेष्टावहृष्टसेस्थितिः मिथ्यामोदमहास्थणेनेसे २२ इःखाभेककृताकंदेसखश
यामनोरमे उरीदादग्धासीकनेसे २३ मलादगविषयवाहृभांशेयस्करसेकटे अज्ञानतारवलि
नेनेसे २४ गुल्फगुगुलविश्रोतजानर्थस्तंभमस्तके दीर्घदीदीरुसहठनेसे २५ प्रकटात्तगवा
त्तातः कीउत्प्रतागृहगनम् चिताइदितकंराजनेसे २६ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥

यस्मिन् २३ अतएवमलाद्वेदीषवहृलेरनिर्णीकैश्चविषयवहृलक्षणैर्भांशैरुपस्करैर्इत्यादिसाधनैसंकीर्णै
तारैलवणादिभित्तादिविशीर्णतादिदेहूपोवा २४ जेवास्तेभस्यगुगुलआधारकासस्थानीयस्तत्रविश्रोतस्य
प्रतिष्ठितस्याधात् जेवास्तेभस्यजानमस्तकेतदपिसाधाराधारपरंपरयाप्रतिष्ठितमेवमलशैथिल्योसर्वशैथि
ल्यापतेः दोषोबाहू २५ प्रकटान्यत्ताणिज्ञानेन्द्रियाणिप्रज्ञाबुद्धिः प्रकटेतितद्विशेषणक्रियाविशेषणवा

२६ ॥ २६ ॥ २६
ॐ

1104
 व्यापाकोतिः प्रसिद्धतया व्यापाच परः शत्रुः आस्थापीति रनास्था देवश्चात्रास्मिन् देहतरौ केचन युक्तेऽन्युपेता इति भावः ८
 नत्वात्मनेन सर्वजनप्रसिद्धो धेकथमपेक्ष्य तत्रादतातेति सत्तरणमायुर्नद्याः संसारो बुधेर्वा यरतीरगमनेनावि
 नौकाया ११ विद्यासेनिशोकचिरावस्थानयोग्यताप्रत्यये १० स्त्रायः वसिराः पटदोवाघविशेषः अदृष्टेऽस्यारस
 विद्वेचगतधनौ अप्राप्तिर्निर्गमनोपायो यदेशशब्दे ११ देहमेव पुनः षड्विः सन्नतैतत्पथति संसारेत्यादिना चुणाः
 काष्ठाकीटालैः क्षतः विद्वितः २२ सन्नतैव कपलवादेर्मागलिकत्वेन पुण्योद्गमहेतुत्वात् स्मितपुण्योद्गमः

सव्यायोदेहहृत्तोये जीवपोथगणास्पदः कस्यात्मीयः कस्य पर आस्थानास्थो किलात्रके ८ तातसेतर
 गार्थनगृहीतायो पुनः पुनः नाविदेहकृता योचकस्य स्यादात्मभावना १ देहनाम्निवने अन्ये बहूग
 त्समाकुले तन्नरुदासे व्यतरो विद्यासेकोधिगच्छति १० मोसस्त्राद्यस्त्विलितेशरीरपटदेहके मार्जी
 रवदेहताजतिह्याम्यत्रगतधनौ ११ संसाररणसेरुढो विलसच्चित्तमर्कटः चिन्तामेजुरिताकारो दी
 र्घः खलुणक्षतः तस्याभजंगमी गेहे कोषकाककृतालयः स्मितपुण्योद्गमः श्रीमोऽनुभाशुभमहा न
 फलः १३ सुक्केधौ चलताजालोदलसुवकसंदरः पवनसेदिताशेषस्वो गावयवयलुवः १४ स
 र्वेन्द्रियवगाधारसुजानुल्लेभउन्नतः सरसव्याययायुक्तः कामपोषनिषेवितः १५ मर्धः संजनितादी
 र्घशिरोरुद्धतणावलिः अदेकारग्रभक्तैरुलायसु विरोदयः १६ विच्छिन्नवासनाजालमूलत्वात्

पुण्योद्गम इति वा उल्लेखः व्यापामविरसः कायसदोयेन सुखायमे १० पादः १३ कंधशब्देन वाह
 लक्ष्मिनेलतेशाविसमेशावालतेशमरः गोचजालशब्दो शरीरभेदे तने योजात्वे केनैव सक्तत्वनिरूपणात् पव
 नोत्रप्राणाः १४ शोभने जाननीमध्यमपर्वणीयस्य सतथाविधोयः कायपवलेभसदृशभागो यस्य सयावत्स
 रसव्याययायौवनकात्याशीतलव्याययाचयुक्तत्वावत् कामपोषनिषेवित इत्यर्थः १५ आदीर्घेति छेदः सद्योप
 धिक्कचित्तोत्पत्तिः प्रसिद्धा १६ विभक्तवासनालक्षणप्ररोदजटाजालवेष्टितमूलत्वाडलवाडरुळेदाया
 कृतिः स्वरूपेयस्य व्यापामः प्रमः सपवविविध आया मोविटयेदेर्धनेन विरसः प्रियसेस्पर्शदीनो हृतश्च १७

ॐ
वा. वै
प्र. टी
४४

अतो जडोपित जडो जानातीति तद्वत्: आत्मा तत्सदृशसत्त्वाय: स्वतस्मादृशप्राणादिकोशचतुष्काधारत्वाच्च
वलितावेष्टितैव धेच गुण आत्मचमत्कृतिरथ सचित्तादात्म्येयस्मिन् भव्यो मोदाधिकारसंपन्नो तज्जडो नेत
२ जडतुल्य: २ आतएव चित्तजडहृद्योर्मध्ये किमयमात्मकोदौ स्यादता नात्मकोदाविति सेशये दोलायितः
अनिर्णयदृष्टः आशयो मनोयस्मिन् विवेकः शोधकस्तुल्यत्वादेव विमूढ आत्मा यस्मिन् अथवा प्रय
श्रुतीति पाठे जडतुल्यः अजडहृद्योर्मध्ये कीतयोरायोस्मिन् देह आत्मबुद्ध्या मोहसे सारमेव प्रयश्रुतिन पुरुषा
र्थ यतो सौ दोलायित इराशयश्चलाः शुद्धचित्त इत्यर्थः ३ लोकेनान्नपानादिनाशीतातपादिनाच

अतोपित जडसदृशो वलितात्मचमत्कृतिः युक्ता भव्योप्यभव्योपित जडो नापि चेतनः ३ जडजडहृ
शोर्मध्ये दोलायित इराशयः अविवेकी विमूढात्मा मोहमेव प्रयच्छति ३ लोकेनानन्दमाया
निलोकेनायाति वेदतां नास्ति देहसमः शोच्यो नीचो गुणवद्भिः कृतः ४ आगमायायिनानि
ये देत केसरशालिना विकासिस्मिन् पुण्येण प्रतिक्षणमलंकृतः ५ भुजशाखोचनकेधो
दिजले भुजस्थितिः लोचनालिविलाकांतः शिरः पीठवद्वत्कलः ६ अवदेत रसग्रसौह
स्तपादसपलवः गुल्मवान् कार्यसंचातो विदेगममृतास्पदः ७॥ नीचोऽधमः अशुचिरिति याव

न ४ उपेता र्दतो वक्ते वृत्तत्वेन रूपयति आगमेत्यादि चतुर्भिः प्रतिक्षणे प्रतिहर्षलवे प्रत्यार्तवेच ५ चतुर्
न्नतः केयोसः शाखामले च हिजादेतास्तपवश्रेषात्पल्लिणलेयोप्रेणीवदानामाधारलेभश्च शभास्थितिर्धस्य शि
१ पीठेशिरःस्थाने ६ अवौकरीतावेव देते रसयत इति दंत रसौकासु ऊदकारेयोयत्तिगोताभ्याग्रस्तश्चु
प्रक्षोरैः ऊहितश्च सखिद्रः गुल्मरोगविशेषो मूलप्ररोहश्च तद्वातकार्यः कर्तेशकाः सम्प्रकृतातः छेद
नभेदनादिः शस्त्रकर्मरादिनायस्य विदेगमोहासुपरीतिमंत्रप्रसिद्धौ जीवेश्वरौ बुद्धिजीवौ वाताभ्यां कृत

हृद्यनीरः

संस्तीर्णानि विस्तीर्णानि गदना नि सादस कार्येण पराणानि च यस्य अथवा एकैव तत्सा आशा कामलोभलोपयादिभावै
 अतर्देशसंलोकैषु विस्तीर्णानि चासौ गदनाडुर्लक्ष्येति कर्मधारयः पदे निविडजालवद्वेधनदेवाशायाशत्रुपरजोग्रण
 प्रचुरानि विडलजा जालधलिप्रचुराचशिखेस्व ५१ कथं विस्तीर्णानि कथं च गदना कथं चैका आश्रयविषयशब्दादि
 भेदेन आशा कामलोभादीनां भेदादित्याशे कपोतमर्थं दृष्टान्तेनोपपादयति एकैवेति मनः स्थितेव तत्सा एकैव
 सर्वभुवनानामोतरेषु भोगेषु लब्धत्वा प्राप्तिविषयो सती जगति व्यवहारभूमौ डुर्लक्ष्यतमुपगतैव स्थिता देहेत
 सैव सर्वतत्सा त्वमाशा कामादिभावै प्राप्तेति न स्पष्टे विभाव्यत इत्यर्थः यद्यारसेनेन्द्रियात्मनावपुः स्थिता एकैव
 माधुर्यशक्तिः सर्वेषां भुवनानां ओतरे जलसामान्ये लब्धप्रतिष्ठा च चलवीचिमालेन दीप्तमुद्रादौ क्षरणतत्तीरेडं

संस्तीर्णगदनाभीमाचनजालरजोमयी सौधकारोयनीद्वारा तत्सा विन्ध्यमहातटी ५१ एकैव सर्वभुवनोत
 रलब्धत्वा डुर्लक्ष्यतामुपगतैव वपुः स्थितैव तत्सा स्थितजगति च चलवीचिमालेन दीप्तकोडुतरले मधु
 रेव शक्तिः ५२ ॥ इति श्रीवैराग्यप्रकरणे तत्सा भोगो नाम सप्तदशः सर्गः १७ ॥ श्रीरामश्वाच ॥ आद्रोत्रते
 तीगदना विकारी परिघातवान् देहः स्फुरति सेसारे सोपिडुः खायकेवलं १॥

दनान् क्लेदनाडुर्लक्ष्येन वनात् शब्दनात् अद्वितीया शब्दभेदेन तत्स्थिते जले स्थिता डुर्लक्ष्यता
 मुपगता एकैवेति न विभाव्यते तद्वत् जीवने भुवनं वने नीरदीरां बुशं वरमित्यमरः ५२ इति श्रीवासिष्ठताम्य
 र्धप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे सप्तदशः सर्गः १७ ॥ आधिव्याधिबद्धक्लेशजरामरणभेदुरः निदानं मानतत्सा देहैह
 पवात्र नियते अस्मिन् तत्साडुः खदेहस्तथापि जीवन् भद्राणि पश्यतीति त्यागादेहस्य सुखभोगाय न त्वप्रसिद्धेः
 सर्वेषां तत्र प्रीत्यतिशयदर्शनाच्च सुखहेतुत्वमित्याशे कपोतस्यापिडुः खदेहत्वमेवेत्युपपादयति आर्द्रेत्यादि
 ना ओराण्युदरस्य मलसूत्रादिभिरा तं ओनाडुः परितः यतः यतनोपपातो मरणाच्च ॥ १॥

ॐ
वा. वै
प्र. टी
४.

मदद्भिर्ममत्ताभिर्धन्यस्मिंश्चित्तेनितेनितिसकलानोशांतिदोत्पादिगुणानोजयः स्वाधीनतासेयतिः तस्य सक-
लाः कामकर्मवासनादिकलासहिताः गुणाः सत्त्वजलमांसियस्यालस्या अविद्यायाजयोनाशस्तस्य सक-
ला गुणाः आनंदलवावसिन्निश्रितिशयानेदेतस्य जयः प्राप्तिस्तस्य वा आशानिबद्धेत्यर्थः इहास्मिन्नेव शरी-
रे इह चेददेदीदृशसत्त्वमलिनचेदिहावेदीमदतीविनसिरिति श्रुतेः अभ्युद्यतमुक्तोस्मिन्निर्गतितया वैराग्य-
मस्य स्यात् अतर्मनसि जरा मूर्त्तिना नानुद्धांशविलासयत्तुत्सादयति शोभयति वा जरो मोहदे-
तुर्मलिनः पापदेतर्विलासो यस्यावातो मेचलेखापदेजलेनमलिनानीलाविलसंतीत्यर्थः २० इति

ग५

सकलगुणजयाशायवदामदद्भिस्तमरिमिदविजेतं चित्तमभ्युत्थितो दे विगतशतितया
तर्नाभिनेदामिलत्मीं जरुमलिनविलासो मेचलेखामिवेंडः २० इति श्रीवैराग्यप्रकरणे
चित्तदौरात्मनामघोऽशः सर्गः ॥ १६ ॥ रामो वाच ॥ हार्दो धकार शर्वर्यात्तलयेददरेतया
स्फुरंति चेतनाकाशो दोषकौशिकपेकयः १ अतर्दादप्रदायिन्या समुहसमादेवः
येकमादित्यदीप्त्येव शोषेनीतोस्मिंचित्तया २ ॥

वासिष्ठताम० वैराग्यप्र. षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ सर्वपापौघजननीदैवकार्यणमस्तुदा भ्रमयेतीजगत्का-
त्त्रतल्लैकाविनिर्गते हार्दस्य परमप्रेमास्पदस्यात्मतत्त्वसहृदयोद्भवस्य विवेकादेश्च तिरोधाने अथका-
रशर्वर्यातमिस्रपाडरेतयाडुरुच्छेदया इहचेतनाकाशो जीवे रागादिदोषलक्षणाः कौशिकपेकयः ३ त-
कश्रेणयः १ समुदेअपहतेरसमादेवेस्त्रहृदयेदाक्षिण्यविनयोवायस्पर्शेनैष्टर्षप्रसिद्धेवारसमादे-
वेयेकसाधारणे अथवासम्पगूढेप्रोमेरसमादेवेयेनतथाविधोदेसेप्रतिशोषतच्छून्यतोनीतः ३ त्वर्थः २

४.

बालविभीषिकार्येकस्मितवेतालकोयथाबालबुद्ध्यास्कारतोप्राप्तसमेवबाल्यायगमेविचारादसत्त्वमापद्यते
 तथातबुद्ध्याउर्जयेमनोविवेकेतुनिसरूपमेवेत्यर्थः २-३: खेतापिगृहीतमशक्यमनोलक्षणगृहणातो
 तिग्रहः पिशाचः ३: उत्तरः सदासंतापकत्वात् कष्टतरः क्रमः अतिक्रमणेवशोकारश्रितियावत् वज्रातदी
 रकादपिदृष्टोर्मेदः अशनेरपिनिष्ठरश्रितिया २१ कार्येषुविषयेषुयत्नानि करित्येवासज्यते विरति
 निवृत्तिचिरम्पलेभ्योपिसद्यापरेभ्यश्चिप्रोषः अथाबालः कदाचिदपिप्राप्तार्त्ताउनकात् चिरोपाजा

मिथैवस्फाररूपेणविचारादिशरारुण बालोवेतालकेनेवगृहीतोस्मिन्चेतसा २.
 वह्नेरुस्मतरः शोलादपिकष्टतरः क्रमः वज्रादपिदृष्टोवह्नान्डनिग्रहमनोग्रहः २१
 चेतःपततिकार्येषुविहगः स्वामिषेष्विव क्षणेनविरतिरित्यातिबालः कीडनकादिव २२
 जः प्रकृतिरालोलाविततावर्तहतिमान् मनोधिर्दितयालोहंनयतितातमा २३
 अप्याधिपानान्कहतः समेरुत्सूलानादपि अपिवह्नुशनात्साधोविषमश्रितनिग्रहः
 चित्तकारणमर्थानां तस्मिन्सतिजगत्त्रय तस्मिन्दीर्घो जगदीर्घो तच्चिकित्सप्रयत्न
 तः २५ चित्तापिमानिसुखदः खशतानिह नमभ्यागतान्यगवरादिवकाननानि
 तस्मिन्निवेकवशातस्मन्तुतोप्रयातेमन्येमुनेनिपुणमेवगलेतितानि २६ ॥

दृष्ट्यध्ययनादिरतिं यातितदत् २२ सर्वाणिविशेषणान्याधिसनसोतल्यानिस्यष्टानि अदिताः कामा
 दयः षट्पदवद्व्यालाः सर्पाद्यस्मिन् २४ विषमः कष्टतरः २५ चिकित्सोरोगवदवश्यमपनेयं २५ ३
 क्रमेवदृष्टान्तेनस्पृश्यतिनलमिति वितर्क अभ्यागतानिप्रवृत्तानि अगवरादिरिष्टेष्टादिध्यादेः तनुतो
 सत्त्वतोनिर्वीसनतयाभर्जितबीजप्रायतामितियावत् २६
 श्रीरामायनमः ॥

वा.वे
प्र.टी
३१

जउतोअततोयातःशामःअहमितिशेषःकरेणनिष्ठरेणतस्माभार्थेवेत्सुयमितसमासोरूपकेवा अन्यत्रतस्माद
तदाअप्रणीदरीभार्थानुगतगामिनाकौलेयकेनपुनजउतोभारतोशामे शवेकुसुपंश्वेतिसेवेयः १५
तंगवत्तरलास्फालाः अलभ्यविषयेप्रतिद्वन्द्वमानाः हतयोयस्येतिचेतःपक्षे अन्यत्रतरंगास्तरलाश्राफा
लहतयोयसिन्नेनउलयोभेदाजलरूपिणाउच्चैर्नष्टरेणनदीतटहृदश्वनियान्नीतोस्मि १६ धर्मप्रवृ
त्त्यास्मार्गोदेअकोरनिपातायतदभावेसुखलेशश्चयश्चेद्वकीटयतेगादिजन्मभिर्भ्रमणाय तथाचकतिः

करेणजउतोयातःतस्माभार्थानुगामिना शवेकौलेयकेनेवत्रसन्मुक्तोस्मिचे
तसा १५ तरंगतरलास्फालहतिनाजउरपिणा तटहृदश्वोच्चैर्नष्टरेणनदीतोस्मि
चेतसा १६ अकोरनिपातायपश्येवाभ्रमणायच तलेचेरानिलेनेवउरनी
तोस्मिचेतसा १७ संसारजलधेरस्माद्विषमतरणोत्तरः सेतुनेवपयःए
रोरोधितोस्मिऊचेतसा १८ पातालालङ्घ्यतापृथ्वीपृथ्वापातालगामिना क
पकासंक्रामेववेधितोस्मिऊचेतसा १९

पतमेवाध्रानेपुननिवर्ततइति अथेतयोःपयोर्नकतरेणचतजानीमानिबुद्धान्यसकृदावर्तीनिभू
तानिभवेति जायसन्वियसेत्येतत्तृतीयेस्थानमितिच उपमानपक्षेस्पष्टे १७ संसारजलधेःउत्तरणोत्त
खोदेसंसारजलधावेवनिरुद्धाभ्यस्यापितोस्मीत्यर्थः यथासेतुनात्तदनदीपयःएरीरुध्यतेतद्वत् १८
पृथ्वीपातालशब्दाभ्यामप्युक्तमदृशान्तर्याम्योदेशोल्लेखे २० जलादिभाराकर्षणायैकजोबद्धभारंतिथि
ककाप्रोतबलयाकारभारेवाकूपकासंप्रसिद्धे १९ श्रीरसुः॥

३१

चेचुरे अतिचपलं चारते धरे. तात्पचायचियजेचिचेति यः. लुकिचरफलोश्चेत्यभ्यासस्य नुकरत्परस्यातस्तुत्वे धर्तिधै
 धंसतपवचपलसभावेचिंतानिचयेनचात्यमानंतसुतरामितिबलानिरुधमानमपिधैधनतुध्रातीत्यर्थः १.
 अत्कर्षायकर्षयोरुपाधिकस्थितत्वात्परमार्थतः सर्वभूतेषां तन्मयकत्रयतासैवतथाजीवन्मुक्तेरनुभयमा
 नासमतासुखमित्युच्यतेसाचमनोमोदरथानारोदणेनित्यसिद्धत्वादस्मिन्नेवशरीरेप्राप्तापिमोदरथारूढेनम
 नसादेहमात्रात्मभावः परिशिष्यतरतिभावः ॥ चित्तस्यप्रत्येकप्रवणप्रवृत्तयोबद्धतरहेतविषयाशक्तिक
 त्यानालक्षणशय्यायोविलीनाः समप्रायाः प्रबोधकशास्त्राचार्योपदेशमेतरेणकेवलसबुद्धिकृतवि

चेतश्चलयात्तत्वाचिंतानिचयचेचुरे धर्तिवध्रातिनैकत्रयपंजरेकेसरीयथा १. मनोमोदरथारूढे
 शरीरात्ममतासुखे हस्तपदतोद्वेगंदेसः क्षीरमिवोभसः ॥ अनल्पकल्पनातल्येविलीनाश्चित्तवृत्त
 यः मुनींदनप्रबुध्यतेतेनतप्येहमाकुलः ॥ कोटीकृतदृढग्रंथितस्मासूत्रेस्थितात्मना विदगो
 जालकेनेवब्रह्मन्वदेस्मिचेतसा ११ संततामर्षधर्मेनचित्ताज्जालाकलेनच वह्निरेववृत्तंशुक्लं
 मुनेदग्धोस्मिचेतसा १४॥

चारसदस्त्रेणापिनबुध्यतेतेनतदप्रबोधेनादेतप्ये १२ कोटीकृताश्चतर्निवेशितामदमिदंममेदेत्यन्योन्यतदा
 त्पसंसर्गाध्यासरक्षणदृढग्रंथयोयस्मिन्तथाविधेभोगत्वास्तत्रेस्थितेनात्मनासैनैवकर्त्रीचेतसाकार
 णेनदृष्टोतेतस्मासदृशसूत्रेस्थितात्मनेतिजालकविशेषणं आमिषत्वास्तत्रेस्थितात्मनाव्यायेनकर्त्री
 जालकेनकरणेनेतिवार्थः १३ संततोविस्मारितः अमर्षः कोधपवध्रमोयस्पचितैवज्जालातयाआकु
 लेनेतिरूपकसंघादितसंपत्त्यावहिसादृश्यमेवविवक्ष्यतेनवह्नित्वमितिनरूपकोपमानविरोधः ३५।
 मानविशेषणत्वपदेनमृष्यतेसदात्ममर्षोऽः सदस्तथाविधेनधर्मेनचित्त्यतेदग्धैरितिचित्ताज्जालेति।

माख्येयं प्रवमस्य प्रापि १४

वा.वे
प्र.टी
३८

इदंचित्तमनोदोषाविसरेणोपयतिभिः रामेणसंप्रकाशयेतेदृष्टांतैश्चापिभरिभिः अदेकारवच्चित्तमनमोरपिन।
सखदेतताकिंतुःखदेततेवेत्याह दोषैरित्यादिना स्वयलोपेयेचमोमदत्तेवोच्चारमाहविमुक्तेरिवच
नात्सद्धिर्ममत्तभिरवशां कर्तव्यमार्थसेवनेविहायेत्यर्थः दोषैः कामादिभिर्जर्जरतांशोयित्पप्रकार्य।
साधनापटुत्वमितिपावत् वातांतवीयुप्रवादमध्येपिच्छलववद्वाग्रवचलतियतश्चेचलेचपलत्वभाव
मित्यर्थः मनसोपिप्राणवाताधीनेचलनमितिबह्वति १ तदेवसदृष्टांतैर्दर्शयतिइत्येति युक्तयुक्तविम

श्रीरामोवाच दोषैर्जर्जरतांयातिसत्कार्यार्थसेवनात् वातांतःपिच्छलववच्चेतश्चलति
चेचले १ इत्येतच्चसुखग्रयमर्थमेवाभिधावति इत्येतरेदीनेग्रामेकौलेयकोयथा
नप्राप्नोतिक्वचिक्वचित्पानैरपिमहाधनैः नोतःसंप्रणीतामेतिकरेडुकउबोबुभिः ३
नित्यमेवमुनेष्वन्येकदाशावागुरावृते ननोनिर्वृतिंयानिहृगोप्यादिवचनः ४ ते
रगतारलोहनिंदधदालूनशीर्णतो परित्यज्यदाणमपिहृदयेयातिनस्थितिं ५ मनो
मननवित्तुबोदिशोदशाविधावति मेदराहननोद्धतेदीर्घाणवययोयथा ६ क।
लोलकलितावर्तमायामकरमालितं ननिरोडेसमर्थास्मिमनोमयमदार्णवे
भोगइवीकरकादीश्वभ्रयातमचित्तयन मनोहरिणकोत्रस्यनहरंविपरिधावति ८
नकदाचनमेचेतःस्वात्मात्वनविशीर्णतो त्यजत्पाकलयाहत्याचेचलत्वमिवाणवः ९

श्रीमंतोरोत्यर्थः सुखग्रमतिआकुले कापिसृष्टिदेवलाभादीनेकौलेयःसारमेघः २ वेशवेरादिशलाका
रचितवस्त्राद्याधानपात्रविशेषःकरेडुकः ३ मून्येसतोविषयतश्च सजातीयानोतिश्चोसमदोषयः ४ स्थ
लावयवानोविभागश्चालूनतासत्त्वाणोतसःशीर्णताकर्मधारयातल ५ मननैर्विषयानुसंधानैर्वित्तुबो
विविधक्षोभेप्राप्ते ६ कलोलसदृशोर्भगलाभोत्सादेःकलितावर्तसंपादितमज्जनानुक्कलभ्रमणमा
यापरवेचनोपायाः तएवकरत्वात्मकराः ७ श्वभ्रयातेनरकगतीयाते ८ आलूनशीर्णताआख्याता ९

३८

सन्ध्याविनामत्राभाविंधासाम्ये विस्फूर्जतिगर्जति चैरास्फोटैर्युद्धोत्साहैर्जनानां निविशिलादीनां आस्फोटनधः
निभिर्वा १४ स्फारस्तेर्गर्वदेतभिरुपचितः जगदातंतसकृत्तडधुतादिवीजोपचयेन विस्फारिते सदीदमन्त्रधिया।
जनयते कर्मभिरिति श्रुतेरिति भावः १५ स्वपकदेशः जन्मपरंपरादेहपरंपरा विवेगो विटः १६ पुत्रमित्रादि
रूपेण तत्रैव विवर्जितं वशीकरणोन्मादादि साधनमिति शेषः लौकिक यौक्तिकोपायस्ते च २० प्रमार्जिते मूलो
ब्देन निरस्ते १८ अहंकारोच्छेदस्य मन्त्राधिकारिणो चिरसाधनाभ्यासप्रबोधसाध्यत्वाच्च नैरित्युक्तं मुख्याधि।

अहंकारमहाविंधो मनोमज्जमहागजः विस्फूर्जति चैरास्फोटैः स्तनितैरिव वारिदः १४ इह देहम
हारापेयनाहंकारकेसरी योयमुहसतिस्फारस्तेनेदं जगदातंत १५ तद्वत्सातंतलवप्रोतावद्भजन्मपरं
परा अहंकारो ग्रविनेन कंठे मुक्तावलीकृता १६ पुत्रमित्रकलत्रादिते चैव विवर्जिते प्रसारितमने
नेह मुनेहंकारवैरिणा १७ प्रमार्जिते दमिति स्मित्यदेहस्य मपि जिते प्रमार्जिता भवेत्येते सर्वपवत्रा
धयः १८ अहमित्येव देशो तेशेनैश्च शमशातिनी मनो गगनसंमोहमिदिकाकापि गच्छति १९
निरहंकारवृत्तेर्ममौर्ध्वाच्छाकेन सीदतः यत्किंचिदचिते असंस्तदाख्यातमिहाहं २० सर्वापदो
निलयमभवमेतस्मिन्मुक्तमृतमगुणेन न संश्रयामि यत्नादहं कृतिपदे परितोतिडः खेशेवेण
मांसमनुशाधि महानभावे २१ इति अहं जगुसा नामपंचदशः १५

कारिणामपीतिसमृच्चयापचकारः शमशातनी शोतिनिकंतनी मनो गगनस्थामोहमिदिकामहाभ्रांतिनी
हारापटली २२ २० एवमहंकारे तत्प्रयुक्तानर्थं तडच्छेदफलं चोपलब्धिं स्वस्य तस्यागप्रयुक्तो अवर्णाधिका
रसंयतिं वदनुपदेशं प्रथयते सर्वापदामिति अंतरस्य हृदयस्य उन्नमगुणेन शोत्यादिनोक्तं अहं कृतिरूपे
पदं लज्जलोकनमित्यर्थः पदे व्यवसिते जगत्स्थानलत्वाच्चि वस्तुधित्यमरः यत्नाद्वैकदाख्यात शेषे
णावशिष्टेन संपाद्येन सह समनुशाधुपदिश आत्मतत्त्वमिति शेषः २१ इति वासिष्ठतात्पर्या पंचदशः १५

ॐ
३७

भुजेभुंजावेकरणलोपच्छादसः भजेतिवापाठः ४ संसारलक्षणतमिस्रापोदीर्घायातावागुगमगवेधनी ५
विषमाणीडरुतराणिभ्रगात् पर्वतातवदिरावृत्तविशेषाः ६ सैंदिकेयः राहुः हिममशानिरिवेतुपमितसमा
सः साम्यसमदक्षितासयत्तसर्वभूतेषु द्यावर्षित्वान्मेवः ७ अहंकारात्प्रागेदेहाभिमानममतादयः सयः
मेवशाम्येतीतिदर्शयतिनादमिति शान्तोनिर्वैरः स्यात्तनीवआत्मौपम्येनसर्वभूतानिपश्यन्नित्यर्थः जि

तमदेकारमाश्रित्यपरमेष्ठिवैरिणं नभुंजनपिवाय्येभः किमुभोगान्भुजेमुने ४ संसा
रजनीदीर्घायातामनसिमोदिनी ततादेकारदोषेणकिरातेनेववागुरा ५ यानिरःखा
निदीर्घानिविषमाणिमहोतिव अहंकारात्प्रसृतानितायगातवदिरावृ ६ शमैरुसै
दिकेयास्येगुणपद्यदिमाश्रानिः साम्यमेवशारकालमदेकारेयजाम्यहं ७ नादेरामोन
मेवाब्जाभावेषुनचमेमनः शान्तआश्रित्यमिच्छामिस्वात्मनोवजिनोयथा ८ अहंकारव
शाद्ययन्मयाभक्तेहृतेकृते सर्वतत्तदवस्तेववस्वदेकाराकृता ९ अहमित्यासिचेद्वा
ह्यन्नदमापदिदुःखितः नास्तिचेत्सखितस्तस्यादनहंकारता १० अहंकारपरित्य
ज्यमुनेशान्तमनस्तथा अवतिष्ठेगतोहैगंभोगौद्यौभंगुरास्पदः ११ वस्यनयावदहंका
रवारिदःपरिज्जंभते तावद्विकासमायातितृष्णाकूटजमेजरी १२ अहंकारचनेशोते
तस्यानवतडित्ता शान्तदीपाशिरवाहत्याकापियात्यतिसत्तरे १३

नोबुद्धः सयथा अहंसापरस्तद्वत् नियेषपिगुणोग्रायश्रितिन्यायेनजिनोदाहरणेजितश्रितवापाठः ८ अ
वस्तुतच्छेअसारेवा ९ १० उद्देगानामशान्तमनोमूलत्वात्तच्छायागतोद्देगः ननुभोगः सेयतिभिरेवक
तोततथास्यातत्राह भोगोचश्रित भंगुरोदेदेदियविषयायथोनस्तथावततदेकैकभंगेपुद्देगप्रसक्तिर्
वीरेतिभावः ११ अहंकारपवविवेकज्यानिर्गणतिरोधायकत्वाहारिदःपरितोज्जंभतेगात्राणिविस्तारयति

१२ वृत्तिरतस्तत्परीरुता ३७

विंगवरोविदश्रेयः रूपेसौंदर्यमिव अभिलष्यते प्रायुः पुरुषोवा २० तथा जीवन्मुक्तप्रसिद्ध्यासुखभासितया
स्थितया च सततमुक्तिरूपेण तैः उत्तमफलः अनित्यं गुणवर्जितं च यद्यदमायुस्तथा जगत्पतनास्तीति संबोधः
॥२३॥ इति श्रीवासिष्ठप्रकरणे वैराग्ये चतुर्दशः सर्गः ॥१८॥ सर्वानर्थसंसारं भ्रमलसो भो वनिंयते मम तावत्ततेर्म
लमदं करो विशेयता एवमदंकारस्यापि न सुखदेहता प्रत्युत सर्वदोषाणां मभिमानमलत्वाद न र्थत्वमेवेति
विस्तरेण दर्शयति मथैवेत्यादिना मोहादज्ञानाद्विमित्तान्मुखावर्धमेवाहं करो भुवि तः स्वर्धमेव च परितो
वर्द्धते न ततः पुरुषार्थोस्तीत्यर्थः तस्यापादानमपि मोहपदेति दर्शयति मिथ्यामयेनेति आमयेनेति वाच्यं ।

विनाशसदृशमित्येजरा मरणबंधुना रूपे विंगवरेणेव कृतो तेनाभिलष्यते २१ स्थिरतया सुखभासि
तया सततमुक्तिरूपेण तैः उत्तमफलः च जगति नास्ति तया गुणवर्जितं मरणभाजनमायुरिदं यथा २२
इति वासिष्ठे वैराग्यप्रकरणे जीवितप्रदीनामचतुर्दशः सर्गः १८ ॥ रामोवाच ॥ मथैवाभ्युत्थितो मोहा
न्मथैव परि वर्द्धते मिथ्यामयेन भीतोऽसिद्धिदंकारशत्रुणा १ अदंकारवशादेव दोषकोशकदर्थतो
ददाति दीनदीनानो संसारो विविधा कृतिः २ अदंकारवशादाप्यदंकारात्तडावयः अदंकारव

३५

दः अदंकाराद्येन शत्रुणा शान्तन शादीहात्वदंकारो ममामयः १ शीलेन रोगेणेति तदर्थः १ विविधा
साध्यसाधनफलप्रवृत्तिलक्षणः आकाशयस्य तथा विधः संसारः अनादिकालमारभ्य जन्ममरणानरकायने
तडः स्वपां परामनुभयापि पुनः पुनस्तदेतून् सुखलवानायाससदसैरपिलिप्तमानत्वादीनेभ्योपि दीनानो वि
षयलेपदानो रागद्वेषादिसनादिदोषलक्षणेषु कोशग्रहेषु सद्यवहारानुपयोगात्कदर्थतो कृत्स्नितथनभा
वेददाति संयादयति यतददंकारवशादेवेत्यर्थः २ तत्फलमेव दिक्पदार्शनेन प्रपेचयति अदंकारवशादि
ति आपन्नशरीरः ३ स्वैवापयोमानसः स्वानिर्हारागः ३ श्रेष्ठावा मम आमयो रोगः मनोमय इति या
ठे पितृमैकदेशो मन आमयः मनोविकार इति वार्थः १ ॥

वा.ने
३६

भारोभाः स्वयं श्रमदेवः तानेव तानमपि यत्तु सर्वश्रमनिवारकत्वेन प्रसिद्धे किमन्यदिति भावः १३ इदिते चेष्टि
ते भाराद्वायं स्वयमेवाह भारोभाः स्वयं वेत्यादिना १४ विष्मतिः सर्वश्रमनिवृत्तिः आश्रुतिः प्रणकामना
आयासने श्रमसाधने १५ प्रत्यहं वेदमृत्युं ज्येष्ठाने नैव निराकांक्षीकरणादनारतमित्यस्य न वैयर्थ्यं
विनिद्व्यते आयुरित्यर्थः १६ दिव्यवहादप्रदानशीलैः आपीयते आयुरिति शेषः व्यालैः सर्पैः १७ प्रसू- ॥ १५
वानैः क्षरद्भिः प्रयत्नमलादि चुरण्यदेन रजोसिद्धिः रौप्ये रोगादि दुःखैः आसमेतादृश्याते लिख्यते आधस्यत

भारो विवेकिनां शास्त्रे भारो ज्ञाने च रागिणः श्रमो तत्समनो भारो भारो नात्मविदो वयुः १३ न
पमायुर्मनो बुद्धिरहंकारस्तथेहितं भारो भारधरस्येव सर्वदः स्वायडुर्धियः १४ अविश्रो
तमना प्रणीम्य पादोपरमास्य दे नीदं रोगविदे गानामयुरायासने दृढं १५ प्रत्यहं वेदमृत्युं
ज्येष्ठानैरलमनारते आयुने वज्ररज्जुभेकालेन विनिद्व्यते १६ शरीरविलविष्मते विष
दादप्रदायिभिः रोगैरापीयते रौद्रैर्व्यालैरिव वनानिलः १७ प्रसूवानैरविलेदेतुल्लैरंतरवा
सिभिः दुःखैराधस्यते क्रूरैर्बुधैरिव जरदुमः १८ नूतने निगणायोश्च न गडमनारते आयु
मोजारैर्कैलेव मरणेनावलाक्यते १९ गदाधिशुणगाभिर्णाश्रय्य शक्तिवैश्या अत्रैम
दाशनेनेव जरसापरिजीर्यते २० दिनैः कनिययैरेव परित्यागतादरे उर्जनस्वजनेनै
व योवतेनावस्यते २१ ॥

श्रुतिपाठेऽप्ययमेवार्थः चुरणाः काष्ठीकीटकाः १८ निगणं प्रसनेन न गडं प्रचुराभिलाषेयया स्यात्
या १९ जरया वैश्याया शक्तिदीणा बलेयया स्यात् तथा परिजीर्यते आयुः पुरुषो वातवृद्धो वातः मदा
शनेन बद्धा शिना न्नमिवेति २० यौवनस्यादरः पुरुषार्थो यो जनेन ददिते परित्यागतादरमिति कि
या विशेषणं वा उर्जनं श्रुत्या वन्न परित्यायते तावदेव स्वजनेनैरादियत इति प्रसिद्धे २१ ॥ - ॥ - ॥

श्रीरत्न

३६

विषयलक्षणैः सर्वैरासंगेन सर्वतः शिथिलितचित्तानां न विद्यते प्रौढात्मनि विवेको येषां पुरुषाणां २ किञ्च स
विदामप्येवेनेत्यादयेति विवितते यदे अयदि द्विद्वैवस्तु नि भावाभावयोर्लाभाभयोः समः आश्वासश्चित्तसमा
धानेयस्तत् ३ परिमिताकारे देहादौ परिनिहिततावदेवात्मरूपमिति सिद्धः निश्चयो येषां निहताः सुखिताः ४
आस्थाविश्वासः ५ चेलवमले मस्त्रे दानिलैः लः अयुरिति विपरिणमेन व्यवहिते वा संबध्यते ६ हतस्थितौ अ
स्थिरे ७ आत्यंतिकतृप्तोपारमो मनसो विश्रान्तिः शून्यसुखेन व्यर्थमित्यर्थः आतते विलीर्ण इति शब्दो अ

विषयाशीविषासंगपरिजर्जरचेतसो अ प्रौढात्मविवेकानामापुरायासकारणे २ येतु वित्तातवितेया
विश्रान्तावितते यदे भावाभावसमाश्वासमायुस्त्रेयोसुखायते १ वयं परिमिताकारपरिनिहितनिश्च
याः संसारधतरितुं जे मनेनापुषि निर्हताः ४ पुज्यते नेष्टने वा योराकाशस्य च स्वेष्टने प्रथने च तरेगा
णामास्म्युषितपुज्यते ५ चेलवशरदेवाभमस्त्रेद्वदीपकः तरेगकरवालो लंगतमेवोपलक्ष्यते ६
तरेगप्रतिविवेडेतरितुं जे न भो बुजे गृहीतमास्थोवधामिनत्वापुषि दत्तस्थितौ ७ अविश्रान्तमनाः अ
न्यमापुराततमीदृते ३ः खायेव विमर्शतर्गभमश्चतरीयथा ८ संसारसंस्तृतावस्थोकेनोस्मिन्तर्गसा
गरे कायवत्सोभसो ब्रह्मन् जीवितमेतरोचते ९ प्राप्ये संप्राप्यते येन भूयो येन न शेष्यते परायानि
हतेः स्थाने यत्त जीवितमुच्यते १० तत्रोपि दिजीवेति जीवेति मृगपतिणः स जीवति मनो यस्य स
ननेतन जीवति ११ जातास्तपवजगति जेतवः साधुजीविताः ये पुनर्नेह जायंते शेषारै जे दगर्दभाः १२

आहर्दभ्यामुत्पन्ना अश्चतरीतस्या उदरविदारणे नैव गर्भनिर्गमने प्रसिद्धे ८ आसो संसारसंस्तृतौ संसारसंभ्रमणे
प्रसिद्धा कायवत्ती देहलता सर्गसागरे आभसो जलविकारभूतः केन पव अत्येता स्थिरत्वात् अतोस्मिन् जी
वने मेन रोचते इत्यर्थः ९ प्राप्यमवप्राप्ये यो मय परमपुरुषार्थरूपे निर्हते जीवन्मुक्ति सुखस्य १० मननेन म
नन फले तत्त्वोपोनवासनात्त्येन वा न जीवति तच्छी भवति ११ तपवसाधुजीविताः प्रशस्य जीविता
जाता इति संबोधः जगद्विजिगीवितोपि गदं भवदप्रशस्य जीवना अशुचि देहात्तु बुद्धेरिति भावः १२

ॐ
वा. वै
टी
३५

एकरूपेणानामपि यदेस्थाने कार्यमवस्थानमकुर्वती सदा तय वृद्धिस्वभावत्वात् इत्थं यागतिरतर्कित इदं शागो
चरो यस्याः १८ विग्रहव्याः पुद्गलकजनास्तपवकरींद्राः सद्ये च तीक्ष्णतीक्ष्णशयानकृद्दयानाम्रय।
ते च कर्मधारये सर्वतीक्ष्णपरस्परवैभवाः १९ अथ दत्तेः परस्परव्याप्यपहता न्यामृत्युना अर्थयते वोढ
नितच्छीलया उराधयः परिलीनाः प्रच्छन्नाश्चोखयस्य आदिताप्यादित्वकल्पनात्परनिपातः २० तमि
ति परामर्शादस्येतिलभ्यते तथा च यमपुरुषस्य अलक्ष्यस्य त्वेव स्वयंदरेणोत्सारिता तमेव चिरं सपत्न्यो।
यभक्तं पुनरादरादास्मिन्तीवेद्यनमानवती किंतु निर्लज्जेत्यर्थः २१ कुन्तितोर्थः यतनमरणदियस्मादि

लदरीवैकरयेण परं दणमकुर्वती चलादीपाशिखे वाति इत्थं यागतिगोचरा १८ सिंही
वविग्रहव्यग्रकरींद्रकुलपातिनी खड्गधारे वाशि शिरातीक्ष्णतीक्ष्णशयानकृद्दयानाम्रय १९
नानयापहता र्थिन्या उराधियमिलीनया यश्चास्य भवया लक्ष्या किंचिदः खाहते यथा २०
दरेणोत्सारिता लक्ष्या पुनरेव तमादरात् अदो वतास्मिन्तीव निर्लज्जा उर्जना सदा २१
मनोरमा कर्षति चित्तवर्तिकदर्थसाध्या लक्ष्यभंगुरा च आलावती गात्रविवृतदेहाश्च भ्रू
स्थिता पुष्पलते वलक्ष्मीः २२ इति श्री वैराग्यप्रकरणे लक्ष्मीनिराकरणे नाम त्रयोदशः ॥ १६ ॥
श्री रामोवाच आयुः पलवकोणाग्रलो वंदु कणभंगुरे उत्तममिव संत्यज यात्यकोडेश

ली =

तिकदर्थः सादसं तेन साध्या लभ्या आलावती गात्रैर्विवृतदेहावेक्षितशरीराश्च भ्रूजीर्णकृपादिगते २२
इति श्री वासिष्ठतात्पर्यप्र. वैराग्यप्र. त्रयोदशः सर्गः १३ व्याधिरोगजराग्रसेका मादिकलुषी कृतं जीवि।
ते यौवनं चायुरिदं मूर्खे स्मरन्ति यते श्रीरिवायुरपि न सखायेत्याह आयुरित्यादिना पलवस्फोणाः प्रो
तभागलक्ष्याप्यग्रे लंबमानौ बुकणो हि सजलविंडुरिव भंगुरमस्थिरं उत्तममिति प्रथमोत्तमायुरु।
यमाने हितीयोते शरीरोपमाने अकोडेश्वरनवसरे कृत्वा यामनुके पायोचकन ॥ ॥

३५

सा यो जगतां प्रसिद्धा १०॥

तदेव स एव ति प्राज्ञा रति स एव १ गुणरहिता विनाशने विनाशसाधने धते स एव ति मृति मरणं १० न
नु श्रीमते तोषि धार्मिका यशस्विन मुके चिदृश्ये ते तदा दृश्या मानि ति स एव ११ ३ः खल ताणानो भोगिनो स
पाणा १२ सत्कार्याणि पुण्य कर्माणि तल्लक्षण यज्ञानां रजनी रात्रिः संकोच देत रित्यर्थः पवेडः खके
रवाणां चेद्विकाविकासदेतः सहसिर्द्व्यादृष्टिः परमायं दृष्टिर्वा तद्रूप दीपिकायाः वात्या वात समुद्रः
कलोलोच युक्ता तं गिणि च तस्या अपि दीप प्रशमन देत त्वस्य हृदत्वान्न विशेषण वैषम्यं पुग्म रूप

प्राताः शूराः कृतज्ञा श्रुपेशला मृदव श्रुये यो सु सुखे वमणयः श्रिया ते मलिनी कृताः १ न श्रीः
सखाय भगवान्दः खैवैव हिवर्धते गुणा विनाशने धते मृति विषलता यथा १० श्रीमान जने
नियम श्रम श्रम्याप्य विकल्पनः समुद्रादिः प्रभुश्चैव डर्लभाः पुरुषा स्वयः ११ एषा दि विषमा डः ख
भोगिनो गहना युद्धा गुणमोद गजै द्राणां विंध्य शैल मदा तटी १२ सत्कार्य पद्म रजनी डः खके
वचं दिका सहसि दीपिका वात्या कलोलौ यत रं गिणि १३ संभ्रमा भ्रादि पदवी विद्याद विषव
हनी केदा रिका विकल्पाणां खैराय भय भोगिनी १४ हिमै वैराग्य वलीनो विकारो द्य क्यामि
नो राह देष्टा विवेकै दोः सौजन्यं भोज चं दिका इन्द्रा पुध वदालो ललाना राग मनो ददा लोलात
दिद्वोत्पन्न धो मिनी वजरा श्रया १५ चापला वजित भरण नकुली नकुली नजा विप्रले भनता त्र्यपेति

के ११ संभ्रमो भये भोति श्रुत दयाणा मभ्राणा मादि पदवी प्रथम मार्गः पुरोवातादिः केदारिका ते उभक्तिः
विकल्प मस्यानो खैदः आद्याला भोय सतथा विधस्य भयस्य जनने भोगिनी सपिणी भय भोग वती खै
दायेति सथ कप देवा १४ विकारा श्रित विकाराः कामादयः १५ इन्द्रा पुधेश क्रय बुल दत्त चेद्रा पुधमि
ति पाठे प्यर्ह चेद्रवत् वरुमा पुधमिन्द्रा पुधमेव आलोलाः अचिरस्थापिनः रागा वर्णाः जडा मूर्खाः
तपव प्रायः श्रीमते दृश्येते १६ चापले नाव मय जिताः शरण नकुलोपया नकुली नदी कुले याः

विशिष्टा र

विप्रले भनता त्र्यपेति

६३

ॐ
वा. वै
प्र. टी
३४

उत्तामेरुत्तादैर्बहुलाभनेताः कर्तुं तामनौ १ यपरंपरापेयता न्कारान्द्रुनजगन्मखोत्सव इति पारवश्यमापायाक
र्षति तरेगीगियदोर्ध्वलाभोनाघतेन बहुलानुपचिता न वेता न्कलो लान्तरांगान् जडान् मालिनान्वदति धारयति २
अस्याप्रियधिता ललाण इदितरः पुत्रः जभवेति डलेलितेः इधेहि तैरेधितावर्दिताः ३ ययाकाचिडभगा
मोहाद्विपदाश्चास्ते यदग्यामती एकत्रपदेन निबध्नाति पादेन स्थापयति किंतु नियते चेष्टे यथा स्यात्तथा
३ तश्चेतश्च धावति तथा श्रीरपि पदे स्थाने अनियता चारं शास्त्रविदिता चरणान् पुरुषं प्राप्येति शेषः ४ यया
पदादिना परामृष्टे कदे प्रापरे दाहे जनयेती श्रीमत इत्यर्थः अतः मध्ये अकारपवेत्यर्थः विनाशस्वस्याः ५

उत्तामेरुत्तानेत कलो लानलमाकुलान् जडान् वदति स्फारान् प्रावृषीवरेते गिरिणि २ चिंता इदितरो
वदोभगि डलेलितैधिताः चंचला अभवेत्यस्याल्लेगाः सरितो यथा ३ पयादिपदमेकत्र न निबध्नाति
इभगा द्येवानियता चारमितश्चेतश्च धावति जनयेती परे दाहे परामृष्टांगिका सती विनाशमेव ध
तेतदीपलेखेव कजले ५ गुणा गुणविचारेण विनैव किल पार्श्वं राजप्रकृतिवन्मूढा इरा रूपावले
वते ६ कर्मणा तेन तेनैवा विलारमनुगच्छति दोषाशी विषवेगस्य यतीरे विलरायते ७ तावच्छीत
मृडस्पर्शः परे सैवृजने जनाः वापयेवदिमं यावद्विद्यान परुषीकृताः ८॥

सोपभोक्तुर्वा दीपलेखा
नते परामृष्टांगिका सृष्टावयवा विनाशस्य तमो निष्ठा त्वयोतनाय कजलदृष्टातः ५ इरा रूपावलेखेन सेया
दितापिन गुणवतो धार्मिकाणां मेवोपभोगाय भवति किंतु गुणा गुणविचारेण विनायेकं चित्तनिद्रितमवले
वते यथा रातो प्रकृतिः स्वभावः बहुधा मूढाः राजानो न धार्मिकैर्गुणवद्भिः सदसिद्ध्यति किंतु येन केनचित्स
न्निद्रितेन सदेति प्रसिद्धं ६ यस्य कर्मणः क्षीरे फले धनराज्यलाभादिलोभहिंसान तादिदोषसर्पवेगानो वि
लाराय भवति तेन तेनैव दुर्दूतवर्णितादिकर्मणो या श्रीर्विलारमधिगच्छति न यागदानादिना प्रसुतते यो
अयदेतत्तादित्यर्थः ७ शीतमृडस्पर्शपदेन दयादादिण्यस्ते दायाकपलक्ष्यते वातसमूहो वात्या परुषीकृतो

७
प
रु
षी
कृ
तः
३४

कस्मिन्तन्त्रयोऽन्यतानिदृशानि न विवेकमिति वाक्यं दर्शयति

तदेव शेषं च यतिचित्तेति यतिनश्चिन्ताधाराभिहितं तद्वेदनेन निश्चयापराधीकरणाय प्रवृत्तानि चक्राणि आयापदां
दारिद्र्यशुभ्रसेगादितीव्रापत्तद्वत्परितानां २६ देहादिभानागतसंभावितभंगुरत्वसमर्थितैर्विविधानां दृष्ट्या
हृद्यदोषाणां दृष्ट्या नोचपरिचितनैर्देहभिमंभनो निर्वृत्तिसुखेनेति दंतिपक्षे विस्तारशक्तिगतेपिधानभंगुरका
सादिपतनकारणसंपादितैरपरितानां तत्तद्व्यापिदोषाणां पतनबंधनादिदृष्ट्या नोचपरिचितनैरित्यर्थः २७
अतानुलक्षणायां निशिलोके जने मोक्षो विचारस्तत्तद्व्यापिभिर्दिक्काभिलषारधुमेगीतालोके विनयशा
स्त्रयोतिधिसति खलाः पारिः खदालं च सचनरा विषयशतचोराः काले काले सर्वदा यि शिदिशि सर्वदिक्षु

चिन्तानि च यच्चक्राणि नानेदायधनानि मे संप्रसक्तकलत्राणि गृह्णाणुग्रायदामिव २६ विविधदोष
दृष्ट्या परिचितनैर्विततभंगुरकारणकल्पितैः समननिर्वृत्तिमेति मनोमुने निगदितस्य यथावनदेति नः
खलां काले काले निशितनिशितमोक्षैकमिदिका गतालोके लोके विषयशतचोराः सचनराः प्रह
ताप्रोचत्तादिशिदिशि विवेकैकद्वारेण शोशकप्रलेषोक्तश्च विडुषः प्रोक्तसुभटाः २८ इति श्रीवे
रायप्रक. सर्गः १२ श्रीरामोवाच ॥ दयमस्मिन् स्थितो दारासंसारपरिकल्पिता श्रीमनेपरिमो

विवेकलक्षणमुख्यतद्वरणे हायसापि नूनं कदर्थदा १ प्रोक्तताः प्रहृष्टो योगयुक्ताः सेतः प्रहृताव
तेतश्चिन्ताशेषं पुद्गेतेषां वथा यविडुषः प्रोक्ततत्त्वतां विहायान्येके सुभटाः शाक्तानकेपीत्यर्थः ३० इति दृष्ट्याः सर्गः १२
तदृष्ट्या नामपिदौर्लभ्योतनायः विनातमोनाशोतद्व्यासं भवादिति भावः २८ इति दृष्ट्याः सर्गः १२
याप्रिया सर्वसुखानां भागानर्थदा सदा दोषैर्बद्धविधेः सा श्रीरामसर्गात्तेन निर्यते इत्येव विषयाणामसारा
नर्थतो प्रतिपाद्यविषयसंपादनमूलप्रियोपितया विधतो प्रतिपाद्यितमुपक्रमते इयमित्यादिना अस्मि
न्संसारे स्थिता मन्यता सती बद्धतस्वदेतत्वात् उदाराः क्लृप्तेति परिकल्पिता मूढजनैरिति शेषः व
स्तुतस्तु सापि परिमोदायैव नूनं यतोऽप्यवधनकादिकदर्थना एव कदर्थो ह्यन ददातीति न सुखलेश

मयीति भावः प्राप्तमपि मोक्षोदाया प्राप्तविशुक्ता वाक्यं दर्शयति

गं
वा. वे
प्र. टी
३३

ननु भोगदेतत्तादृशार्थोपस्थित्याशोकं भोगेति तैरेवैवेति तेषामसर्वताभावात्तिसृष्टयेषणवद्वैरस्योतना
यश्चर्मामं लेपटाः जर्जरौशोषित्येतया च भोगानामस्य नर्थकमेवेति भावः १९ प्रज्ञावतामप्यात्मनिकः खोपश
मनोपायासेपादनेहयैवसाप्रतेत्यचेतनायास्तस्याभिप्रेत्याह अचेतना इति अर्थपुरुषार्थोपयोगेविना वेणा
वः कीचकालेसुयैसनेत्यनिलोदताः २० देतनाकेनमुदासीतिप्रश्रयोत्तरमाहशाम्यतीति २१ संसारदुःखैःपा
षाणवनीरंध्रेनिष्ठिद्वेनिविडश्रितैरुदयैयस्यैः निजलोकाः स्वजवास्तेपिमदर्थमारोदियुरितिभयादेव २२
शुक्लेणनक्रणारोदनेननीरसाः प्रीतिश्चन्याः अतएवसदेतद्वीदिश्रन्यास्ताः स्वजनविषादप्रतिवेधायपरं

भागेस्त्रैरेवतैरेवतलैर्वयममीकिल पश्यजर्जरतोनीतावातैर्पिवगिरिदुमाः १९ अचेतनाश्चज
नाःपवनैःप्रणनामभिः धनेतःसंस्थितावर्थंयथाकीचकवेणवः २० शाम्यतीदेकयुडःख
मितिलप्रोस्मिच्छितया जरुमइवोयेणकोटरस्थेनवह्निना २१ संसारदुःखपाषाणनीरधहद
योप्यहं निजलोकभयादेवगलहाध्वनरोदिमि २२ श्रम्यामन्मखवतीस्ताःशुक्लरोदननीर
साः विवेकपवहसंस्थेमनेकोतेषुपश्यति २३ मृशेमृशामिसंस्थमभावभावमयोस्थि
तिं दारिद्र्यरोगवसुभगोदरसंसारचेष्टया २४ मोहयंतिमनोवृत्तिरेवैवेतिगुणाबलिं दुःख
जालेप्रयच्छतिविप्रलंभपराःश्रियः २५

विडंयमानामन्मखस्यकृजिमस्मिताभिल्यापादितोर्ममविवेकपवपश्यतीत्यर्थः २३ भावानोपियतमवि
षयाणमभावोविनाशस्तत्पुरुषो अयवाभावः सर्वदुःखोपशमनोपलक्षितपरमानंदभावस्तरभावोःता
ने तद्विकारभूतोस्थितिसंस्थविचार्यसंसारचेष्टयामृशेमृशामिसुभगः धनादिसंपन्नोदरश्रयात्सोभा
ग्यात्परतः देवात्प्राप्तेनदारिद्र्येण सर्वदुःखसंस्थययामृशयितितद्वत् २४ ननुश्रीभिरवत्तरभिमतोर्थः सं
त्यतिश्रीमताकिंतुउलंभमितिप्रवादात्तत्राहमोहयंतीतिविप्रलंभोवंचने २५ ॥ ॥

३३

कोदेऽदंशप्राप्ताते किं सूर्ये किं मर्षे वा गते सन्नेन च मे किं भोगे शुक्तिं पिदे सर्वमिथ्ये वा त किंचित् सत्यमपि तत्र किं दृष्टिः
 सत्यो तदृष्टं तत्र यन्मिथ्ये वा तदेव मिथ्या स्तु न तु देवरी स तस्य मिथ्या ते कस्य किमागतेन कापि ततिरिति भावः १५
 एवं किं नामेदमित्यादि न च श्लाकोक्त प्रकारेण विमृशतो विचारयतः अरतिर्वैरस्ये मरुषु निर्जल भूमिषु १६
 एवं स्वस्व विचारो न्यति प्रकारमुपवर्ण्य प्रपञ्चांशोदशीयति तदेतदित्यादि पंचभिः तत्र स्मादिमर्षे असारात्वा
 तत्रादौ विनाशो न्यतिविकारस्वत्रयमसंभावितमिव मन्वसावः एव न किमिदमित्यादिना इदे सत्यतया
 तर्कानुभवप्रमाणसिद्धेऽदंशे परिणश्यति सर्वात्मना असदिवापयते तत्किं सतो असत्त्वविरोधा यद्यसं

किं मेराज्येन किं भोगेः कोदे किमिदमागते यन्मिथ्ये वस्तु तन्मिथ्या कस्य नाम किमागते १५
 एवं विमृशतो ब्रह्म सर्वं धेवततो मम भावे अरतिरप्यात्तायधिकस्य मरुष्विव १६ तदेतद्भगव
 त्वादिकिं मिदं परिणश्यति किमिदं जायते भयः किमिदं परिवर्तते १७ जगाम एवमायच
 जनने सेपदलया आविर्भावतिरोभावे विवर्धति पुनः पुनः १८

सदेवेति कश्चिद्वा तर्हि भूयो
 जायते सत्त्वा माययते नश्यत्यवस्थांतरवच्चोत्पद्यते तर्हि प्रत्यभिज्ञाविरोधः सत्यादिव द्वा रानुपपत्तिश्च य
 दि पूर्वा च स्येन नश्यति तर्हि युगपदुभयावस्था त्वप्रसंगः अवस्थांतरस्याप्यनुवर्तनात् सर्वभावानां कोट
 स्थापतिश्च यद्यवस्थाभावेभ्यामिथ्ये तर्हि तासामभावत्वमभेदे च स्यादित्यवस्थावतिपर्यायवृत्तितानुप
 पत्तिश्चेति भावः अस्य प्रश्नत्रयस्योत्तरार्थमुत्पत्तिस्थित्युपशमप्रकरणानि अथवा इदं शरीरे किं नश्य
 ति पुनः किं जायते किं वर्धते न कश्चिदस्य जन्मादिनार्थ इत्यर्थः १७ अर्थान् स्तीत्येतावदेव न प्रत्युत्तान
 र्थपरं पराप्यस्तीत्याह जरेति सेपदमप्यनर्थहेतुत्वाद नर्थेषु गणने १८ ॥ श्रीरस्तु ॥

ॐ
वा.वे
प्र.दी
३१

यदि न ते सखदास्तर्हि कथं सखकारकत्वेन परस्परं संबध्यते तत्राह अस्मिन्ति सर्वे विभावाः स्वतो लोहशलाकाः ।
सृष्ट्यादयश्च परस्परमसंगिनः संबन्धमन्याप्यत्ययेतु अनयाममेदे भोगसाधनमनेनेत्यभिदेकरिषामोत्यादि
मनः कल्पनया केवलं किं पाकारकादिभावेन स्मिष्यते संबध्यते तथैवावयवमतिरेकदर्शनादित्यर्थः १
न केवलं भावानां संबन्धमात्रमनोधीने किं जन्मस्थितिप्रकाशभोगाश्रयोति सर्वाश्रमनोधीनमेवैजगा
दिपादमनश्ति तर्हि मन एव सखसाधनमलनेत्याह मनश्ति असत् अत्यमिव विवेके आभाति तथा ।
चनततोपि सखसिद्धिर्वयमेतावन्तैकालेन सखेस्यादिनिमोदिताः स्म १० अतः परिशेषात् भ्रातिरेवे

अथः शलाका सदृशाः परस्परमसंगिनः स्मिष्यते केवलं भावामनः कल्पनयानया १
मनः समायत्तमिदेजगदाभोगिदृश्यते मनश्चासदिवाभातिकेन स्मपरिमोदिताः १०
असन्तैव च येकसंविक्तसामूहबुद्धयः मृगतृष्णाभसादरेवने मृग्यमृगाश्च ११ न के
न चिच्च विक्रीता विक्रीताश्च से स्थिताः तव मृदावये सर्वे जानाना अपि शाश्वरं १२
किमेतेषु प्रयत्नेषु भोगानामसुखमृगाः मृथैव दिवये मोहात्से स्थिता इति भावनाः
आत्ताते बह्वकालेन व्यर्थमेव वयं वने मोदे निपतिता मृगाः शुभ्रे मृग्यामृगाश्च १४

प्रमितिदृश्यति असन्तैवेति संसारे सखतत्साधनयोरसत्त्वादेवेत्यर्थः कस्येयथा स्यात्तथा विकृष्टा आका
सादासीति के मृगतृष्णाभः सदृशा सखाशयेति गम्यते मृग्यमृगामृगदरिणाः स्थिताः परवशा इत्य
र्थः जानाना अभित्तमन्या अपिवये मृदा एव शाश्वरं शाश्वरं संबन्धिमायेयमिति भावः १२ भोगाविषय
सखलवाः किं नाम हृष्यनष्टभावत्वा इति तदः खवीजत्वाच्च दोर्भायत्रया एव न पुरुषार्थ इति भावः यैवयं
मृग्यमर्थमेव वदाः इति भावना भ्रातिर्येषां ते तथा भूताः ११ आ इति स्मरणाभिलाषेव बह्वकालेन
ज्ञातं किं तदा ह्यर्थमेव मोद निपतिता इति वने मृगे वने तर्गजगते १४

३२

कोलेवयतीति तथा च भवदात्तापरिपालनाय वदामि न तथा ह्येनेति भावः २ इति विनयोत्पानुनिवशीकृत्य स
 हजानवाद्यजेन धर्मानुष्ठानजन्या चित्तशुद्ध्या विवेकवैराग्याभ्यां विचारोदयं स्वस्पर्शयति अहंतावदित्या
 दिचतुर्भिः ३ विहृतः संचरितवान् गत्यर्थं त्वात्कृतेरितः ४ ईदृशो बन्धुमाणा लक्षणः ५ भोगेषु रसो राग
 स्तच्छ्रमया किं नाम सुखेन किंचिदित्यर्थः संततिर्विस्तारः असंख्यमेवोपपादयति जायत इति मृतिः
 बीजं भवेत्तज्जन्म बीजं भवेत्तदिति निवचनादिति भावः ७ नन्वस्मृत्याप्येतरेषां विभवभूमिषु सुखमा
 नुभूयत एवेति तत्राह आस्थिरा इति चरणो प्रवृत्तिनिवृत्त्यधीनसाधनसाध्या अचरणो देवोपपन्नासा

श्रीरामोवाच भगवन्भवताष्टमो यथा वदथुना विलं कथयाम्यहमतोपिकोले च
 यतिसदृचः २ अहंतावदये जातो निजे स्मिन्वित्सृज्य नि क्रमेण बहिः संप्राप्तः प्राप्त
 विद्यश्च संस्थितः ३ ततः सदाचारपदो भूत्वा देमुनिनायक विहृतस्तीर्थपथार्थ
 सुर्वीमेबुधिमेखला ४ पत्तावताय कालेन संसारास्थामिमोहरन् समुद्धृतो म
 नसि मे विचारः सोयमीदृशः ५ विवेकेन परीतात्मा तेनाहं तदनुसरे भोगी
 रसया बुद्ध्या प्रविचारितवानिदं ६ किं नाम देवतसुखे ये ये संसारसंततिः जा
 यते प्रियते लोके म्रियते जननाय च ७ आस्थिरः सर्वपदे मे स चराचरचेष्टिताः आप

धनायने तु भयविधमोगप्रवृत्तिस्त्रलक्षणचेष्टितसहिता अपि विभवभूमयो वै भवसमयमात्रस्थितिका भा
 वाः विषयाः सुकचंदनान्नपानादयो न सुखदाः यतो आस्थिरा अल्पा भवियोगकालयोर्दः खदा इत्यर्थः न
 घातुपभोगकाले ते साः सुखमाशेकाद् आपदोपतय इति पतयः सोमिनः श्रेष्ठा इति यावत् रागादि
 दोषो यजननेन परमायत्तप्रापकत्वात् तदप्यप्येवमर्थः अनिषिद्धापत्वे निषिद्धास्तयाप्यपि प्राप
 जनकत्वात्तथा च विषयसंपत्त्या न सहशतान्नतदोगः सुखमिति नास्ति संसारे सुखमिति सिद्धमिति भावः

जं
३१

आधयोमानसव्याः सनः परितुपेति विद्यादयेतिकसि निष्ठासमाप्तिर्वैद्योतेकसि न्कामेसेयनेषाम्येतीत्य
र्थः अथवाकिमाश्रिताः केचेति तत्तत्तु यप्रश्नः केनेति तत्तन्निमित्तप्रश्नः किंयत इति तद्विभागप्रश्नः का
रणेनेति केनेत्यनेन संबधेते गेदेगृहे आरुनेतीत्याभववोमूषकाः १५ नन्वाधिदेत्वादयोजगतिप्रसिद्धापव
तेकतः सव्योतेतत्राह मन्य इति तत्प्रसिद्धस्तेततेयोऽनुचितानोऽतममुचितेपदेष्णनेनभवसि आपन्नोदरि
द्रोवातस्यदस्याजेतवच आपत्तु अत्रयोस्येप्रती कार्यनासिपित्तप्रभावेनैवसर्वापदो निरस्तत्वात् अपिचते
आधयः निदीनाः स्वतएव निरस्ताः सर्वसौभाग्यसेयन्तयापरात्वात् इतिभावः १६ अभिमतमनतिका

किंनिष्ठाः केचेतेकेनकिंयतः कारणेनते आधयः प्रविलुपेति मनोगेदमिवाखवः १५
मन्येनानुचितानोत्तमाधीनोपदमुत्तमे आधत्तुनाप्रयोज्येतेनिदीना अपिचाधयः १६
यथाभिमतयाश्रुतेब्रह्मिशास्त्रसिद्धान्त सर्वमेवपुनर्येनभेत्स्येतेत्वातनाधयः १७ ३
तुक्तमस्यसमतेरुवेष्टाकेतुगर्भवाक्यमुचितार्थविलासगर्भं तस्याजतेदमनिगर्ज
तिवारिवादेवदीयथातनुमिताभिमतार्थसिद्धिः १८ इतिरात्रवसमाप्तासनेनामैका
दशः सर्गः ११ वाल्मीकिरुवाच ॥ इतिपृष्टोमृनींद्रेणसमाप्तास्यचरात्रवः उवाचवच

नेचारुपसिर्गार्थमंथरे १

अथयाभिमतेअभिमतार्थं मप्रच्छायेत्यर्थः अनुचेतिहेतुगर्भेसर्वमे
वाभिमतेप्राप्ससीतिसेवेधः येनाभिमतेनपुनराथयस्त्वानभेत्स्येते १७ समतेविष्णामित्रस्यइतिउक्तेउचिता
नोस्वामिलाषानुरपाणामर्यानांविलासः प्रकाशोगर्भेतात्यर्थेयस्यतथाविधेवाक्यनिशाम्यरुवेष्टाके
तुः श्रीरामः अनुमताभिमतार्थसिद्धिः सन्वेदेतन्याजेतिसेवेधः वारिवादेमेचेवदीमशः १८ इतिवासि
सतात्यर्थप्रवेष्टाप्रपकादशः ११ भोगानोऽः खरपत्तविषयादेरसत्यता सेपदामप्यर्थत्वमित्या
यत्रोपवर्ण्यतेसमाप्तास्यसम्यगाप्राप्तेप्राप्यपरिशरणार्थगौरवादिवसेथरेमदप्रहतेअतएवचारु १

३१

उत्संगेऽंकेऽंशुकेवसेनवित्ततः पाविशत २८ जडवदविवेकिवत् जीर्णयाशिथिलयास्वेदायदेत्या यश्चात्मा जी-
वः २९ हृद्देः पित्रादिभिः गुरुभिराचार्यैः प्रजापालनधर्मसाधनत्वात् पुण्यपदं राजस्थाने सर्गादिव अनुधावता च
नुसरात् ३० असनिदिता इरेति संति नोपसर्पेति सनिदितास्तु परिपेलवाः सर्वतो लयी यस्य स्ति संति न कार्य-
दमा इत्यर्थः मोदस्य प्रसरेत तद्विपरीतो भवतीत्यर्थः ३१ त्वमेव सारः यतस्त्वया विषयारयो पिजिताः प्रसि-

उत्संगेऽंशुकेति वदत्ययमदीपतौ भूमौ परिजनास्तीर्णं संशुकेयनवित्तत
राजोवाच पुत्रप्राप्तविवेकस्त्वेकल्याणनोचभाजनं जडवजीर्णया बुद्ध्या खे-
दायात्मानदीयतां २९ हृद्विप्रगुरुप्रोक्तं त्वादृशेनानुतिष्ठता पदमासाद्य
ते पुण्येन मोदमनुधावसि ३० तावदेवापदो हरेति संति परिपेलवाः यावदे-
व न मोदस्य प्रसरः पुत्रदीयते ३१ वसिष्ठ उवाच राजपुत्रमहाबाहो मूरस्ते
विजितास्तु या इरुच्छेदा इराभास्यमी विषयारयः ३२ किमनतश्वात्ता
नो योगे व्यामोदसागरे विनिमज्जसि कलोलबद्धलेजाऽगुशालिनि ३३
विष्णुमित्र ३४ चलनीलोत्पलसमलोचनलोलां ब्रूहि चेत्कृतं
त्यक्ता देतना केन मुमुक्षुसि ३४

ह्यश्च योऽरुच्छेदापवननेसेन उः खेनाभ्येते विषयाऽस्तु सेनैव उः खेनैव संपादिता उः खोत्तरपरंपरा
रंभकाऽरुच्छेदाश्चेति भावः ३२ एवं भूतोऽपि त्वमज्जानो योगे व्यामोदसागरे अतश्च श्वानात्मतश्च किं निमज्ज-
सि कलोलबद्धतरंगाविदोयाजाऽंमोदमावराणे ३३ चलतानीलोत्पलसमलोचनलोला
लतां च चलतां चेतो विप्रचिते ते न कृतं केन हेतुना विमुमुक्षुसि भ्रातृसि तव भ्रातिहेतुः क इत्यर्थः ३४

गो
वा.वे
प्र.ही
३०

जगत्पात्रासंसारगतिः परित्यागो गुणो नो गोचरो विषये गुणैः सर्वैर्महासत्त्वैकलोभेनैव सम्यगाश्रिते १८ अ
वित्तुभित्तया ह्यस्यास्थित्या सर्वसाधनसंपत्तादयित्तत्तयोपविश्रान्त्यभावाद्दोषमूर्णमेतः कारणस्य कोटरे
छिद्रमिव स्थितमनोरथेदं यो येनैव सचयेते अनन्तमिति रामविशेषणे वा १९ २ च हृदः प्रणतामेत्युत
रणान्वयः अत्रमेव पल्लवो वा पल्लवः परिमेयोऽस्मिन्मिवाकारकोसीयोऽस्मिन् रावः पल्लवो यस्य सः २०

विचारितजगदात्रैव विभक्तगुणगोचरे महासत्त्वैकलोभेन गुणैर्विवसमाश्रिते १८ उदारमार्यमा
एतन्मतेः कारणकोटरे अविस्तुभित्तया ह्यस्यादर्शयेतसूक्ष्मे १९ एवेगुणगुणकीर्णो हरा
देवश्च हृदः परिमेयस्मिन्नाकारसुहृदारां वरपल्लवः २० प्रणनामचलश्चारुचरामणिमरीचि
ना शिरसावसथाकेयलो लदेवाचलश्रिया २१ एवेसुनीद्रेषु वतिपितः पादाभिवेदने कर्तुम
भ्याजगामाथरामः कसललोचनः प्रथमेपितरेयश्चात्तुनीमान्यैकमानितौ ततोविश्रोस्ततोवे
भ्रस्तनो गुरुगणान्सुदृते २२ जयाद्वत्ततो हृदामनाद्भ्यो लयागिरा राजलोकेन विहितो तो
प्रणामपरंपरो २३ विहितो श्रीर्भुनिभ्यात्तरामः सुसममानसः आससादपितः पुण्यसमीये
सरसेदरः पादाभिवेदनपरंतमयासौ मदीयतिः शिरस्यभ्यालिलिंगाश्चुचुवचपुनः पुनः
शत्रुर्मे लक्ष्मणे चैव तथैव परवीरदा आलिलिंगचनसेदो राजदेसो बुजे यथा २० ॥

चरामणिः शिरोभत्तदेवाचलसुमेरुः २१ एवेसर्गादिश्लोकसप्तकोतप्रकारेण सुनीद्रेविश्रामित्रेषु वतिअ
थरामः पितः पादाभिवेदने कर्तुमभ्याजगामेति संबधः २२ सुनीवसिष्ठविश्रामित्रो मान्यैरपि मुखतया
मानितो सुहृतशैभिनहृदयोरामः २३ मनाः नम्रेण मूर्ध्नेति तदचितेषु विनयसूचनाय २४ सुसममान
सः आशीरर्थलाभालाभयोः २५ शिरसि श्राद्धोयेति शेषः अभ्यालिलिंगमभिसुखमालिङ्गितवान्

श्रीः

२५ यथा एतन्मतेयं एतदेवो बुजेयं यथेति बुजेनेह ध्योतः २॥

३०

अथ प्रतीक्षागमनानेतरेति जगदासनादित्यो रामः पतावतामुनिसंवाद्यमितेन कालेन स्वयितः स्थाने जगामेत्सुतरेण संवेधः १ वसिष्ठविष्णामित्रादिमहर्षिजुष्टत्वात्पुण्ये १० ११ सेविते प्रियदर्शनमपुरोक्तिभिर्ललिते सर्वानशास्त्रार्थान्तन्वतिलोके लोके विस्तारयतीति सर्वशास्त्रार्थतत्त्वयाविधाश्रये मे विणस्तेषां त्वं देव १२ कज्जुभिर्दिग्भिः १३ समीपे प्रायोत्तगुह्यकार्तिकेयः १४ कौटुशे ददृशुस्तदाह सत्त्वादिपेचभिः शीतः तापोपशमनेन द्वादकलवारश्चतद्भावः शौच्येन तदिमाचलमिव श्रिते शौच्यैव सत्त्वादीनि

पतावताय कालेन रामो निजगदासनात् पितुः सकाशमागतमस्थितोर्कश्वाचलात् १ वृतः कतिपयैर्महैर्भातुभ्यो च जगामिदं तत्पुण्यं स्वयितः स्थाने स्वर्गसुरपतेरिव १० द्वादशे ददर्शा सौरामो दशरथेन दृष्टं हतं राजसमूहेन देवोच्चैर्नैव वासवे ११ वसिष्ठविष्णामित्राभ्यो सेविते पार्श्वयोर्द्वयोः सर्वशास्त्रार्थतन्त्रेन मे विद्वदेन मालिते १२ चारुचामरदस्ताभिः कान्ताभिः सगुपासिते कज्जुभिर्विवर्ताभिः संस्थिताभिर्यथोचिते १३ वसिष्ठविष्णामित्रायास्तथा दशरथादयः ददृशुस्तदाह द्वादशपायांते गुह्योपमे १४ सत्त्वावसथगर्भेण शौच्येनैव दिमाचले श्रिते सकलसेवनेन गेभीरेण स्फुटेन च १५ सौम्ये समंशुभाकारविनयोदारमानसे कौतोपशान्तवपुषं परस्पाद्यस्वभाजने १६ समययौवनारंभे द्वादशपशमशोभने अनृद्धिग्रमनाने ददर्शा प्रायमनोरथे १७

चत्वारिंशतिविप्रोषणानि सत्त्वेन शान्तिविवेकहेतुना सत्तुल्येन प्राणिनिकायेन च व्याप्तोत्तरेण सकलैः पूर्यैः कलासहितचंद्रेण च सेविते योग्येन गेभीरेण नवगाशोतेन स्फुटेन व्यक्तेन चेति यथोचितं संवेधः १५ सौम्ये प्रियदर्शने संमंत्रत्सनातिरिक्तं गेकोत्तमनोदरमुपशान्तमनयं परस्पाद्यस्वपुरुषादींश्च १६ सन्मग्नयन् यौवनारंभे यत्पते तद्वदपशमनेन शोभने अनृद्धिग्रमविवेकापगमात् अना

नेरुमप्राप्रपरमार्ते २

अनुत्तमपुण्यफलैर्दोषान्तराण्यहपरेति तेरुक्तैः स्वर्धमानैश्च सदेतिशेषः तथाचतत्प्रभुर्केडः वेदुः सदमितिभावः
यावदितिसर्वसाधारणमिदं १८ मानवोऽप्यभवेतिरमणीयकर्मवशेयत्तत्तदुल्लेभमितिस्त्वनायचकारः स्वर्गकल
मित्यभेदात्त्वयः १९ यामानोतपसानिः शेषेदापागत्सहजानामसतिरागेजन्मादेतत्त्वान् विरक्तस्यमसदेहपातादेव
मोक्षोभविष्यतीतिराजाशयः ४१ विमानेचतदिदेचेनिकर्मधारयः अपवात्वागमनप्रत्याख्याननेनविगतोमानोस्येति

परोत्कर्षोसदिसुत्वेस्वर्दीवैवसमैश्चतैः कनिष्ठेषुचसंतोषोयावत्पुण्यलपोभवेत् १८ क्षीणोऽ
एषेविशोत्पेतमर्पलोकेचमानवाः इत्यादिगुणदोषाश्चस्वर्गेराजन्वस्थिताः १९ इतिश्रुत्वावचो
भदेसराजाप्रत्यभाषत राजोवाच नेळामिदेवहतादेस्वर्गमीदृग्विधेफलं ४० अतःपरमहोयं
चतपःकुत्वाकलेवं त्वय्याम्यहमपुष्टेदिजीर्णोत्वचमिवोरगः ४१ देवदत्तविमानेदेगृहीत्वा
त्वय्ययागतः त्वयागच्छमदेद्रससविधौत्वेनमोक्षुते ४२ देवदत्तश्चाच ॥ इत्युक्तोदगतोभदे
शक्रस्याग्रेनिवेदितं यथास्तैनिवेद्याथमहदाश्चर्यतोगतः ४३ पुनःप्राहमदेद्रोमाश्रुत्तमपु
३४ रथागिरा इदं वाच इतगच्छपुनस्तत्रतेराजानेनयाश्चमं वाल्मीकेर्ज्ञाततत्त्वस्यस्वबोधार्थंवि
रागिणो संदेशंममवाल्मीकमहर्षेस्त्वेनिवेदय महर्षेत्वेविनीतायरातेस्मैवीतरागिणो नस्व
र्गमिच्छतेतत्त्वंप्रबोधयमहामुने ४६ तेनसेसारःखार्तोमोक्षमेष्यतिचक्रमात् इत्युक्तादेवरा

देवदत्तविशेषाणोविमानेतिस्थक जैनप्रेषितोहेतदेतिके ४७ पदे अतएवतत्तमायणायनमोक्षुत्त^न इत्युक्तिः
४२ महतोशक्रसभागतानोआश्चर्यतोविस्मयहेतुतो ४३ अविषयनियोगदुःखितदूताच्चातनाममपुरया आश्चमे
वाल्मीकेरित्युत्तरेणत्वयः ४४ स्वबोधार्थमात्मतत्त्वज्ञानायस्रपदश्रेयाजवापिस्वात्मबोधोभावीतिधनिते संदे
शोवाचिके ४५ वीतरागिणोरगमलाःकाम्यप्रवृत्तयोरगायगमादेववीतायसेत्यर्थः स्वर्गेनेच्छते ४६ तेनतत्त्व

जोयेनक्रमादुपदिष्टार्थसंचितेसंस्मृतमनेनाश्रोतमन्तनादिक्रमादा ४७

वा. वे
प्र. य

मयामदेन्द्रस्य संदेशेन सह राजानि वेदितः राजामोदस्य साधने स्वाभिलाषिते निवेदितमिति विपरिणामेन संबन्धः ४८ दे
प्राकोशपुत्रतपः प्रभृतीनां कुशलप्रश्नवार्त्ता ये वार्त्ता दनामयं समसृज्यते तर्थाः ४९ आयेन विशेषणेन कर्मकोरुदस्यत
ताद्वितीयेन ब्रह्मतत्त्वज्ञानात् तृतीयेन लोकतत्त्वज्ञानात् च दर्शिता भवदृष्ट्या भवतो दर्शनेन भवदीयकृपादृष्ट्या च तत् भवदृष्टिप्र
युक्ते कार्त्तार्थमेव ५० प्रष्टुमिच्छामीति श्रुतसंदेशादेव प्रश्नविषयापरिज्ञानेपि नापहः कस्यचिद्व्यादिति प्रसक्तोपेक्ष्य
तान् वारणाय तत्र त्रये योत्र ये योऽपि बह्विज्ञानीति प्रवादप्रसक्तो विद्वत्संभावना निवारयति अविज्ञेनेति तस्मादेवात

मयागत्य पुनस्तत्र राजा वाल्मीकिजन्मने निवेदितो महेन्द्रस्य राजामोदस्य साधने ४८
ततो वाल्मीकिजन्मा सो राजाने समसृज्यते अनामयमतिश्रीत्या कुशलप्रश्नवार्त्तया
राजोवाच भगवन् धर्मतत्त्वज्ञानं ते यद्विदं वर कृतार्थो दे भवदृष्ट्या तदेव कुशले मम
भगवन् प्रष्टुमिच्छामि तदविज्ञेन मे वद संसारबन्धः स्वार्त्तः कथं मे चाभितद्वद ५१
वाल्मीकिरुवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि रामायणमखेरिते श्रुत्वा वधार्य यत्नेन
जीवन्मुक्तो भविष्यसि ५२

त्राप्रियं यदेतन्मत्तया विचरिति श्रुते देवानां प्रातिकूलोदिविद्वत्संभावना राजान
ततदास्ति देवराजतयेवादेयतः पृच्छामीति भावः संसारबन्धप्रयुक्तदुःखैरार्त्तिः पुनः पुनर्नाशः तस्मात्तमेवामि
मुक्तो भवामि आद्यो मोदस्य सत्यस्य प्रश्नः द्वितीयो मोदसाधनस्य ५१ कैकेयीवराय देशात् स्वस्थानप्रच्युतस्य रामस्य
राक्षसानविजित्य पुनः स्वस्थानाय गाम्भुदयप्राप्तिवच्छायापदेशात् स्वस्थात् प्रच्युतस्य तस्य वसिष्ठोपदेशादज्ञानादि
राक्षसाननिदस्य पुनः स्वस्थावाप्त्यभ्युदयप्रतिपादकत्वादन्वर्थनामकं यत्प्रेरामायणे श्रुत्वा श्रवणेन प्रमाण
संभावना मननेन चावधार्य प्रमेया संभावना यत्नेन निदिध्यासनेन विपरीतभावना च निरस्य साक्षात्कारेणेति शो

वः ५२ ॥

वासिष्ठरामयोः संवादश्रेणप्रवृत्तौ मोक्षोपायकथो ननरेणावरेण प्रोक्तपक्षसुदितेयो बद्धार्थित्यमान इति श्रुतेर्नीलत्व
 जोपदेशाच्छिष्यस्य कृतार्थतेति स्वस्य तत्त्वज्ञानात्मादृतातस्वभाव इति ५३ वसिष्ठरामसंवादमित्यत्र दंडे स्यादोपि परनि
 पाताद्रामस्याशिष्यतासूचिता सात्वतस्यैव संभवति नेष्वरत्परामलुभगवदवतारत्वात् सर्वतत्त्वोचित इति संदिहानः
 पृच्छतिको राम इति किमन्यप्येवकाश्चिद्रामनामा उजप्रसिद्धो नित्यसुको विलुपित्यर्थः तायतेऽनेनेति ज्ञानेति श्रव्यका
 रणमित्यर्थः ५४ तदेवादशायेति आजोपदेशः आहूतेन स्वभक्तवाक्यस्य तासं पादनायेकवासी कृतेनात्ताने

श्लो-३

वसिष्ठरामसंवादो मोक्षोपायकथो शुभो ज्ञातस्वभावो राजेन्द्रवक्षामि श्रूयतो बुध ५३ राजोर्वच कोरामः
 कीदृशः कस्य बद्धो वामुक्तपववा एतन्मे निश्चितेन्द्रदिज्ञाने तत्त्वविद्यया ५४ वाल्मीकिरुः प्राप व्याज
 वशादेव राजवेषधरो हरिः आहूतात्तानसेपत्रः किंचिन्नो मोभवत्प्रभुः ५५ राजोर्वच चिदानंदस
 रूपे हिरामे चैतन्यविग्रहे प्रापस्य कारणेन्द्रदिक्ः शप्ताचेति मेवद ५६ वाल्मीकिरुः सनत्कुमारो
 निष्कामश्रवसद्वत्सस्य नि वैकुण्ठादागतो विलुः त्रैलोक्याधिपतिः प्रभुः ५७ ब्रह्माण्डप्रतिज्ञातस्तत्र सत्य
 लोकनिवासिभिः विनाकुमारं तदृष्ट्वा सुवाच प्रभुरीश्वरः ५८ सनत्कुमारस्तब्योसि निष्कामो गर्ववेष
 या अतस्त्वेव भवकामार्तः प्रारजन्मेति र्निर्मतः ५९

नातप्रायः सेपत्रः भवत् अभावच्छादसः ५५ मदर्थिभिरपराधिनोदिशय्यते अपराधोदिशय्यो कामस्याजस्य
 स्यात्तत्र चानाहतचिदानंदस्वरूपत्वादतथा भूतस्य रामस्य तत्त्वसंभवः प्रापदेव तत्तौ तत्त्वो न्याश्रयश्रयभिप्रेत्याद
 चिदानंदेति परमार्थतश्चिदानंदस्वरूपे अवहारे यि चैतन्यमेव भक्तानुकेयया विग्रहात्मना परिणते यस्य तस्मिन् ५६
 निष्कामश्रवसदिति च्छादसेयत्वे निर्गताः कामारागादयोपप्रेति निष्कामे ब्रह्मसत्यनीतिवा ५७ कुमारं सनत्कुमारं वि

नामैः सत्यलोकनिवासिभिः प्रतिज्ञातस्तत्र सत्य
 प्रः अतश्च त्रैलोक्यासमास इति हृदिः ५९

गं
८

किंचित्कालमिति कर्मधारयः कालाधनोरस्येतस्येयमिति द्वितीया ६० कोधेन मूर्धितो मोहितः समञ्जितश्च ६१
 हृदयाजले धरभाषया ललनेपतिवेषेण मोहयित्वा पाति ब्रह्ममर्गं गुरुयैव चनेशापितः शमः अध्यारोपितप्रेषणः
 योगिच ६२ वेवधुविलुमिति कर्मधारयः ६३ उः खैः उः खराधैः सकृत्तैः कृतः साक्षात्कृतोपि नृहरिलेनश
 मः ६४ आद्यशायेन साक्षादितरेषां दोषादज्ञानशान्तिः अतएव हिममसत्रिः सीतावियोगो रावणाघदारेण

तेनापि शापितो विलुः सर्वज्ञत्वेन वास्त्वित् किंचित्काले हितत्पकात्त्वमज्ञानी भविष्य-
 सि ६५ भृगुर्भीर्वा दत्तां दृष्ट्वा युवाच कोधमूर्धितः विलोतवापि भार्यायै वियोगो-
 दि भविष्यति ६१ हृदयां शापितो विलुः ललनेपत्ययाकृतं अतस्त्वसी वियोगेन
 वचनात्ममयास्यसि ६२ भार्यादिदेवदत्तस्य पयोस्मीतीरसे स्थिता नृसिंहवेष
 भृग्विलुः दृष्ट्वा ये च तमागता ६३ तेन शत्रोदि नृहरिः खर्जः स्त्रीवियोगतः तथा
 पि भार्यासार्धवियोगो दि भविष्यति भृगुर्लोचनकुमारेण शापितो देवशर्मणश्च
 दयां शापितो विलुः लेनमानुष्यतो गतः पतते कथिते सर्वशापमाजस्य कारणे
 इदानीं वाच्यं तत्सर्वसावधानमतिः पृष्ट्वा ६६ इति श्रीवासिष्ठे महाप्रमाणे स
 त्रयातनकोतामप्रथमः सर्गः ॥

मिथ्यापवादेन भूतलप्रवेशेन चेति नचिरेत्तयिवत्स्यतीति तारायाव
 चनेत्त्वयि दोषमात्रेण शायः तस्या जीवत्पयि वालिनि सुग्रीवेणोपभुक्तत्वस्य धर्मतो मातरे यस्तु स्वीकरोति जुग-
 मितस्येगदवाको न प्रसिद्धत्वात्पाति ब्रह्मभोगेन निकृष्टयोनितया चोक्तृष्टाय रामायणाप्रदाना सामर्थ्यात् म
 नुष्यतो मानुष्य एव मानुष्यस्तद्भावे ६५ तत्सर्वदृष्टे मोक्षसाधने सर्वमानुष्ये तत्तदभावाय सर्वे प्रेष्यते
 । द्वाविंशत्सदसं समिते संप्रर्णवा ६६ इति वा- तात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्र- प्रथमः सर्गः ॥ १॥

ॐ

अथशारिणितस्पन्दतः शास्त्रसन्निविजपदिसमाप्तिप्रचयगसनादिसिद्धयेमंगलादीनिमंगलमथातिमंगलातानि
 शास्त्राणिप्रयेते वीसुरूपकाण्यफस्यरूपकाणिचभवेतीतिमहाभाष्येयदशितकृतिबोधितकर्तव्यताके।
 सर्ववभासकचिदेकारसर्वप्रत्यगभिन्नपरब्रह्मप्रकृतिलक्षणमंगलमाचरन्त्योच्छास्यविषयप्रयोजनेदर्शयति
 दिवीति दिव्यलोकेभूमौभूलोकेतथाआकाशेअतपीतलोकेवदिरधिभतेअतरथात्मेचकारादधिदेवचमे।
 ममयोविभुर्विभातिविविधरूपेणप्रयतेस्वाविद्यया परमाद्यतस्तवभासात्मानिर्विकारचिन्मात्रसभावः तस्मैस।
 वैषामात्मनेनमश्त्यर्थः अथवापृथिवीसर्वरूपेणरुतरूपमितिश्रुताविवाशायिदिविब्रह्मोऽस्यरुधकपाले
 स्वर्गमयेभूमावधः कपालेरजतमयेआकाशोतयोः सधौसूत्माः काशेब्रह्मारादिरित्ययोविशेषेणसूर्य
 चंद्राग्निवाय्वादिभ्योऽप्यतिशयेनसप्रकाशापरिच्छिन्नसभावत्वाद् नितकुतः यतोयमवभासात्मासूर्यादीनाम

भ०
 दिविभूमौतथाकाशेवदिरित्यमेविभुः यो
 विभात्यवभासात्मातस्मैसर्वोत्तमनेनमः १

पिअवभासकआत्माचयेनसूर्यस्तयनितेजसेदः आत्मेवास्यज्योतिर्भवतिज्योतिर्वामपितज्योतिरित्यादिश्रु।
 तिसृतिभाः तस्मैसर्वोत्तमनेसर्ववस्तुनोपारमार्थिकस्वरूपभूतायनमश्त्यर्थः अथवादिविद्योतनेकरसेभूमा
 नेदात्मकेतयस्वरूपेतथाअवस्थादयोत्यतिभूमावत्माकृताकाशेवदिः वदिः प्रतभोग्येजागरेअतः अतः प्र
 तभोग्येसमेचकारात्तत्संधौमरणमूर्त्त्याप्रवस्थासुचयोविविधोभातिस्थूलसूक्ष्मकारणाभिमानितयाजनेद्राह
 तथातत्सादितयानिष्यपेक्षणातेदचिन्मात्रसभावेनचेत्यर्थः तदिहकिंनानारसपवनेत्याद अवभासात्मे।
 तिचिन्मात्रसभावश्चत्यर्थः तस्मैदृश्यस्पष्टरूपतिरेकात्सर्वश्चासावात्माचसाविद्यत्वनिरविद्यत्वाभ्यामितिस।
 र्वोत्तमनेनमश्त्यर्थः अथवादिविस्वस्यादिसंघत्रत्वात् योतमानेकारणोपाधौभूमौतथाकर्मवीजोद्भवभूमौ
 कार्योपाधौतथाआकाशेअतराले असंमतात्काशतश्चित्कृत्यासुरूपप्रकाशबहुलेवाजीवन्मक्तिदशा

ॐ
वै. वा
प्र. टी

योवदिर्निरुपाधिसूत्रयैतः कार्यकारणोपाध्यंतर्गतमाद्यंतःकरणवृत्तिभेदेषु च यः अवभासैकसभावो वि-
 भाति तस्मैसर्वोपाधिनिरुपाध्यात्मनेनमश्वर्थः अथवादिविद्योतनात्मकेतेजसिभूमौ दृष्टिर्वा आका-
 शो वा न्निःश्रुतं तर्गतगालिकयोः सलिलपवनयोर्वदिर्भूतेष्वप्युक्तं चकारानिरुपाधिकत्वाच्च द्वाययोगे
 पारमार्थिकसूत्रे च यो न हतः सन्मात्रसभावो विभाति स पवावभासमानप्रत्यगात्मा तस्मैसर्वोत्तमने प्रमाणं
 दस्वरूपाय मम मद्येनमश्वर्थः अथवादिविदेवलोके बहिः तदस्य तया प्रज्य देवतेऽधराद्यात्मना भूमौ
 भूलोकेऽन्तः देहोतवर्तितया प्रजकात्मना आकाशेऽन्तराले च क्रियाफलसाधनाद्यात्मना तस्मै
 मम मस्वरूपा नवभासदशांयायमिच्छेदेनायथाभातोपियः संप्रतितत्तदस्युदयात्स्यसम-
 वंभासमानात्मा विभस्तिविधपरिलेदसूत्रो विस्वधृभाति तस्मैसर्वोत्तमने सर्वश-
 ब्दः प्रणिपरस्मत्ता तत्सर्वमभवदिति वत्पूर्णानेदस्वरूपाय नमश्वर्थः अथवा
 दिविऽपरिष्ठात् भूमावधत्तात् आकाशोऽन्तराले बहिः प्रागादिदिक्
 विदित्च श्रुतः शरीरोतः चकारात्तत्सर्वोत्तरकालयोर्ध्वं अव-
 भासात्मा चिदेकरसो विभाति तत्तदृशो मम आत्मैवाध-
 स्मादात्मोपरिष्ठादित्यादिश्रुतेः तस्मैसर्वोत्तमने
 आत्मैवेदे सर्वमिति सर्वप्रयेचवायेनय
 रिशेषिताय यः आत्मनेनमश्वर्थः
 एवमर्थोत्तराण्यपियथाबु-
 द्धिवैभवमदनीयानि

सुचितं उत्तमायेतदेवसंश्लेषेति

अत्रार्थात्तथाविधं ब्रह्मैव तातेशास्त्रस्य विषयः तानाजद्वावस्थितिश्च परमनिर्वाणरूपे प्रयोजनमिति

अधिकारी कथोपायसेवधोधातुशसनात् निर्माणमस्य ग्रंथस्य मुक्तचर्याचकीर्त्यते अथास्मिन् ग्रंथे कोधिका
 री किमत्र उततः नायः तस्य देहादावात्मबुद्धिदार्ढ्यनरागितया च मुमुक्षा विरहात् न च विषयदोषदर्शनात् जननम
 रणादिदुःखदर्शनाच्च तस्यैव वैराग्योदयो मुमुक्षा संयताधिकार इति वाच्यं रागिणामुक्तद्विविधपरिरक्षिषादर्श
 ने न तु सत्त्वविविधेषु तद्दोषनिर्हरणोपायान्वेदितया विशिष्टविषयान्वेषितया चेदिकामुष्मिकतडपापेष्ठतया
 प्रवृत्तेः नापितः तस्य कृतकृत्यतया ग्रंथसाध्यप्रयोजनालिसुतया ग्रंथे प्रवृत्त्यनुषयनेरित्याशंकविशिष्टा
 धिकारिणो दर्शयति अहमिति अतएव ग्रंथस्य नात्यंतमतो नापितोऽस्मिन् शास्त्रे धिकारी किंतयस्यादेव दो
 षमिहसारेऽनादिकालादारभ्य कारणनिगडादिदुःखपरित्येदप्यारवपजन्ममरणादिदुःखमनुभवन् शोचामि
 आत्यंतिकशोकतरणोवात्मतानमेवोपायस्तस्मिन् शोकमात्मविदिति श्रुतेः तेनात्मतानेनादेविमुक्तः स्यामि

वाल्मीकिरुवाच अदेव हो विमुक्तः स्यामिति यस्यास्मिन्निश्चयः
 नात्यंतमतो नोततः सोऽस्मिच्छास्त्रे धिकारवान् २

त्यक्तजितासासदितो निश्चयोऽस्मिन् विनयोपायनादिना गुरुसपगतोऽस्मिन् शास्त्रे धिकारवान् शास्त्र
 वणादिफलभागीत्यर्थः तथाचातस्यैव वदतस्वकृतैः दीणरागादिदोषस्य विवेको दयात् जितासो धिका
 र इति भावः ननु दीणरागादिदोषस्यैव वर्णिकश्चेत्तस्यैव सर्वकवेदात्त अवगणपवाधिकारी सर्वकार्यानुष्ठा
 नस्य चित्तशुद्धिद्वारोत्तरकाराधिकारप्रापकत्वस्य तमेतदेवानुवचनेनेत्यादिश्रुतिसिद्धत्वात् नचात्रैव वर्णिक
 स्यात्ताधिकारः तस्य नावेदविमनुतेते हृदंतमित्यधिकारनिषेधात्तस्मान्नाधिकारी सुलभ इति चेन्न स्मार्तकर्म
 वदुपपत्तेः यथात्रैव वर्णिकस्य त्रेताग्रिसाथे कर्मण्यधिकारेऽपि श्रुतादिताग्रिसाधारणः स्मार्तकर्मधिकारो

पश्येव तथा श्रौततानाधिकारि
 णापि संन्यासिनो

मं
वे. वा
प्र. टी

ममत्तसाधारणोऽस्मिन्निग्रंथेऽस्मैवाधिकारः अज्ञानावधिकश्चास्यापिस्मृतिवदेदोपवेदणत्वात् तथाचोक्तं
वेदवेद्येपरेपुंसि जातेदशरथात्मजेवेदः प्राचै तस्मादासीत्साक्षाद्ग्रामायणात्मनेति तत्रप्रवक्तोऽस्यरामचरितक
थायाजेनोपवेदणपटुकरेसोत्तरं सर्वरामायणसुतरकोऽस्यवदुप्रकरणमिदं सोत्तरमिति यथाचकेषुचि
त्तन्मात्रेकमेवसुखीभूदसाधारणोऽधिकारः तथास्यापिअवर्णपुराणवत्प्रावयेच्चतुरोवर्णकृत्वाद्वास्याण
मग्रतः जनश्चाश्वदोविमद्वत्तमीयादित्यादिवचनलिङ्गात् नावेदविन्मनुतेतत्तद्वदेतैतैवोपनिषदेषु रुवेस
च्छामीत्यादिवचनेत्वेदविदः श्रोतज्ञानानधिकारपरमिति केचित् अपरोक्षज्ञानापर्यवसानपरमित्या
न्येवेदप्रवक्तव्यप्राशस्त्यपरमित्यपरे सर्वथाप्यस्त्वैवात्येषामपि पौराणिकसाधारणेज्ञानेऽधिकारः स

कथोपायाविचर्यादौ मोक्षोपायानिमानथ योविचारयतिप्रप्तो
नसम्भयोभिजायते ३ ॥

द्विसर्वैर्विजितास्यः आत्मावर्णस्तथाश्रमेऽरित्यादिवचने
अः तत्रश्रोतज्ञानेप्रवक्तोऽक्तधर्मानुष्ठानजन्याचित्तशुद्धिरिवेदापिप्रवक्तव्यमायणोपदर्शितस्वस्वर्णश्र
मोचितनिष्क्रमधर्मानुष्ठानजाचित्तशुद्धिर्जितासोत्पादनद्वाराहेतुरितिप्रवक्तोऽतस्मादप्योर्देतदेतत्त
द्वावसंगतिर्दर्शयन्सर्वानर्थनिवृत्तित्रयेप्रयोजनोत्तरमाहकथोपायानिति कथापतधर्मातत्त्वज्ञाना
नुष्ठानेश्वरप्रतिपत्तिषुज्ञानाधिकारप्रापकेषुरूपार्थार्थोऽस्मिन्ग्रंथेप्रवक्तव्यमायणग्रंथाः कथोपायः का
उभेदाभिप्रायेवद्वचने तानादौविचार्यतदर्शनानुष्ठानप्राप्ताधिकारः सन्ध्याधिकारीश्चान्तर्यामणौ
दुप्रकरणरूपात्मोपायाविचारयति प्राज्ञः प्रज्ञासुखाकामकर्मवासनाऽज्ञानवीजः सम्भयोनाभि
जायते जन्मादिदुःखभावनभवतिमुच्यतेत्यर्थः ३ ॥

ध. ३४

१.

अस्मिन्संप्रतिकेवदपंचाशत्सहस्रं भित्तेरामायणे अनादिकालाभ्यन्तरागादिहोचोलेदत्तमत्तान्मदावलान् रा
मकथारूपं अतर्विशंतिसहस्रमिहानृषदकोदानंदं कतेत्युत्तरेण संबधः ४ शिष्यविशेषणन्यधिकारसंप
न्नियोतकानिपकपवायोयदणधारणप्रचारपदुः प्रधानशिष्योयस्यसतथा अनग्रहप्रेमसमाहितचित्तोवा
अर्थिनश्चिभरद्वाजस्याः धिविशेषणं ५ पतेमज्ज्ञानः पूर्वसामायणश्रयाः उदाहृतः कीर्तिताः ६ चर्याजेन

अस्मिन्नामायणोरामकथोपायान्मदावलान् पतोस्तुप्रथमैकतापुरादमरिमर्दन ४ शि
ष्यायास्मैविनीतायभरद्वाजायधीमते एकाग्रोदतबालस्मैमणिमधिरिवार्थिने ५ तत
पजेकथोपायाभरद्वाजेनधीमता कस्मिंश्चित्नेरुगदनेब्रह्मणेयेउदाहृताः ६ अथास्य
तस्योभगवान्ब्रह्मालोकपिनामदः वरपुत्रगृहाणेतिमुवाचमहाशयः ७ भरद्वाजउवा
च भगवन्भूतभयेशवरोयेमेयोद्यते येनेयंजनताडःखान्मुच्यतेतदुदाहर ८ ब्रह्मावा
च गुरुवाल्मीकिमन्त्राशुप्रार्थयस्वप्रयत्नतः तेनेदंयत्समारब्धेसामायणमनिंदितं ९ त
स्मिन्श्रुतेनरोमोदात्तमग्रात्सेतरिष्यति सेतुर्नैवोबुधेः पारमपारगुणशालिना १० वा
ल्मीकिरु इत्युक्तासभरद्वाजेपरमेष्ठीमदाश्रमे अभागल्लसमेतेनभरद्वाजेनभूतकृत ११
तर्णसंपूजितोदेवः सोर्ध्याद्यादिनामया अवोचन्मोमहासत्तासर्वभूतहितेतरतः १२

जगद्वारसाधनेमोत्तशास्त्रेकारणीयमितिमहानाशयोऽभिप्रायोयस्यतथा ७ भूतेर्ष्वनृत्यनेभम्यस्यत
समाने अद्यपर्वसामायणार्थानुष्ठानजन्यचित्तपरिशुद्धिकालेजनताप्रधिकारिजनसमूहः ८ अत्रास्मि
नृसेर्यययस्मात्समारब्धेनवकृत्सेकृते ९ श्रुतेअर्थात्कृत्स्नसिद्ध्येनेतरमितिगम्यते सेतेहृष्टासमूहस्यब्र
ह्मदत्ताम्यपोहतीतिस्मृतिप्रसिद्धानेतगुणशालिना १०११ यद्यपिहृष्टैरजःप्रधानः तथापिजगद्वारो

अतएव सर्वभूतहितेतरतः १२

वा.वे
प्र.टी
११

ल्यद्वीयेयंचमी रामस्वभावकथनेप्रस्तुत्येव्यर्थः उद्देगादिसुतयेथनिमीराल्लेशप्रमुक्तात्तस्येयः आस।
माप्तेनपरित्याज्यः अवश्येसमग्रोनिर्मानयइति यावत् १३ सेसारसंकटादित्ययदानपेचम्यासमुत्तीरि।
स्यात्येनिकेसंसारविस्मयेदशयनित्तिप्रदेयः प्रेरणेतत्स्वभावेनयेतिनव्यतायेनप्रथमाअन्यथाआशुपदे
नयुनरुत्तापनेः आशुतानोदयसमकालमेव ननुयोतेनसागससुत्तरणमेवाप्रसिद्धमिति कथं
छातः पवेतर्दिसागरेयनितस्यपोतेनोदरणमेवात्रससुत्तरणविवक्षिते आशुपदसारस्यात् अतए

रामस्वभावकथनादस्मादस्मनेत्यथा नोद्देगात्परित्याज्यश्चासमाप्तेरनिदि
तात् १३ येनानेनलोकोयमस्मात्संसारसंकटात् समुत्तरिष्यतेतिप्र
योतेनेवाशुसागरात् १४ वक्तुं देवमेवार्थमहमागतवानये कुरुलो
कहितार्थे त्वेणास्मिन्मुक्तवानजः १५ समपुण्याश्चमातस्मात्तृणादेन
हिमागतः मूढतांभुषितः प्राञ्चैस्तरंगैश्चवारिणः १६ तस्मिन्प्रयातेभग
वत्पदेविस्मयमागतः पुनस्तत्रभरद्वाजमपहृष्टस्वस्थयायिया १७ किमेतद्
स्याणप्रोक्तंभरद्वाजवदाशुमे इत्युक्तेनपुनः प्रोक्तंभरद्वाजेनतेनमे १८
भरद्वाजः पतङ्कंभगवतोययारामायणं कुरु सर्वलोकदितार्थीयसंसा
रार्णवतारणं १९

धि=

वापाद्यतयेचम्येवकतेति १४ तजस्मादेतोः भरद्वाजद्वारा आत्तासंदेशसंभवे
पिपवमर्थेवकुप्रयेजगत्मान्योदमेवागतवानिति संवेधाः १५ अस्यपादस्यशेनपुण्यतमत्वमाश्रमस्य १६
स्वस्थयायियेत्युक्तेः सर्वब्रह्मार्गेसनहर्षविस्मयव्यचिन्तत्वाद्वाह्यवाक्यमर्थतोतावधारमितिगम्यते
अतएवापहृष्टमित्याह १७ यमाश्वेकथोपायामायाणोक्तं तथा मोक्षोपायामायाणमिति शेषः १८

रामः कथं व्यवहृतो यवद्वतवान् कियत् शोचन्ति नरवद्वतजीवन्मरुवत् २० चकारादृशाय परिग्रहः चकारो
 पिशाद्यो येन तस्मिन् विवाहसमुच्चयार्थं २१ स्फुटं मदेभ्यः पयसि ते जननया तदुपदेशं प्रवणं कृतार्थं जनसमूहेन
 २२ सादरमुपायनादरण्यगमनप्रणतिशार्थं नृवीरसहितं २३ समोदम्यात्मनत्वापरितानेन तद्व्येमले

संख

मयेव भगवन् ब्रूदिकथं संसारसंकरे रामो व्यवहृतो यास्मिन् भरात् प्रमदामनाः २० शत्रु
 द्यौलक्षणभ्रष्टापिपीताचापियशस्विनी रामानुयायिनस्ते वामे त्रिप्रशमकाधियः २१
 निर्दः खतो ये ये ते तं प्राप्ताद्दिमे स्फुटं तथेवादेभ्यः पयसि ते जननया तदुपदेशं प्रवणं कृतार्थं जनसमूहेन
 २२ भद्रा
 जेन राजैर्द्रवदेत्युक्तोस्मिन् सादरं तदाकर्तुं विभोराज्ञामदेव कुरु प्रवृत्तवान् २३ स्थावत्सम
 रद्वा जयथा संप्रवदामि ते श्रुतेन येन समोदमलेदरे कर्मिण्यसि २४ तया व्यवहृतः प्रातः
 यथा व्यवहृतः सुखी सर्वासं सक्तया बुद्ध्या रामो राजीवलोचनः २५ लक्षणो भगवतो
 वशत्रु प्रमदामनाः कौशल्या च सुमित्रा च सीता दृशयस्तथा २६ कृतभ्रष्टा वि
 रोधश्च बोधपारमुपागताः वसिष्ठो वामदेवश्च मे त्रिणोऽसौ नथोत्तरे २७ धृष्टिर्जयं
 तोभासश्च सत्यो विजय एव च विभीषणः सुखेण सह नृमानिन्द्रजित् तथा २८ एते ह्येमे
 त्रिणः प्रोक्ताः समनीरामचेतसः जीवन्मुक्ता मदात्मानो यथा प्राप्ता नुवर्तिनः २९

पेकं प्रलमिति वाह्येदः २४ असंसक्त्या मिथ्येति निश्चयादनधिनिविष्टया २५ मदामना अवरिक्रान्तवस्तु
 निर्वेशानया विधचित्रः चकाराः सर्ववत् २६ कृतास्त्राविरोधो रामसखा यो बोधपारं चरमे बोधय इतरं बो
 ह्योतरापरिशेषः २७ सत्यायनार्थवक्ता रेद्विजयमन्य एव सुगीर्वाणः २८ अतः समनीरागचेतसः

वदितुं यथा प्राग्ब्रूयात् प्रमदामनाः

ॐ
वी. प्र
वे. टी
१२

इतेदत्तमिति श्रौतस्मान्नेकमपलक्षणं गृहीतमुचितमिति तत्र हेतुकोचितलौकिकसंख्यावद्भोर्लक्षणोऽस्मत्तमि
त्युभयगोचरस्यैवापरप्रतिषेधानोपपन्नत्वात् ३. युक्तिस्तन्निष्पत्त्यादेतः समरसत्वं उदासत्वं दृष्टीकृतोक्तसंज्ञानवलः
इष्टविद्योगजैर्दुःखशोकादीन् कृपागलस्यसमाधौ देत्येतयोर्मेलनमभिमतं ज्ञाः संगतो यस्य निरतिशयानंदोऽस्म
ना स्थितः सन्नित्यतमः ३१ ॥ इति श्रीवाग्मिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे द्वितीयः सर्गः २ ॥ दृश्यसंभोजनो
पायोवासनाभेदलक्षणं रामस्य तीर्थयात्रार्थविल्लेखगोचरावर्णितं यथा रामादयो जीवन्मुक्ता बद्धतवंतस्तथा
त्वेऽवदहरेत्युक्तो जीवन्मुक्तस्थितिप्राप्त्युपायं रामस्य तस्यामि कमा यवर्णनप्रवणद्वारे वज्रिता समानो भरद्वाजः
सृष्टिजीवन्मुक्तेति रात्रवमादितः कृत्वा वर्णितेन प्रधानोक्तस्य जीवन्मुक्तस्थितिकथयेति संबोधः अथवा

पतैर्यथा इतेदत्तं गृहीतमुचितं सत्तत् तत्राचेदत्तं संपुत्रमुक्तपवासिसेकदात् ३. अपारसंसारसमुद्रमप्येत
त्वापरां युक्तिमुदासत्वं न शोकमायातिनैदेत्यनेति गतत्वरस्तिष्ठति नित्यतमः ३१ ॥ इति श्रीवाग्मिष्ठे
सूत्रपातनिको नाम द्वितीयः सर्गः २ भारद्वाज ३० ॥ जीवन्मुक्तस्थितिं ब्रह्मकृत्वा रात्रवमादितः क्रमा
कथयमेति नित्ये भविष्यामि सखी यथा १

रात्रवे क्रमा जीवन्मुक्तस्थितिं जीवन्मुक्तावस्थे कृत्वा कल्पयित्वा मे आदितः कथययेन प्रकारेण हेतुस्येह
खी भविष्यामीति संबोधः अथवा रात्रवे संवादकथाया आदितः प्रसूतेन वसिष्ठे च कृत्वा तेन कृत्वा त्वर्थः त
याच जनकया तव ल्लेपो कल्पयित्वा यथाश्रुतिः स्वयमेव संवादकथयान्तं बोधयति तथा त्वमपि बोधये
त्यर्थः तथा चातत्रावेन कल्पितानां दशरथादीनां पूर्व रामायणे स्फुटचर्यामुक्तभावदर्शने नित्यमुक्तस्य च
रामस्य तस्य देवाभाभत्या ईशातः स्फुटि श्रुतिविरुद्धशायनि मितात्तत्वादि वर्णने च न दूतिरनादे जीवस्य तस्या
भेदबोधनाय श्रुतो ब्रह्मणोपवकाशोपाधिप्रवेशेनागतं कजीवभावकल्पनवदविरोधोपपत्तैः १॥

एवंवाल्मीकिः दृष्टो लक्षणसंज्ञाधनफलैः जीवन्मुक्तिस्थितिं विस्तरेण विवक्ष्यः प्रथमं स्रग्विपत्तये सेद्विष्य
 मुक्तिलक्षणसंज्ञाये दर्शयति भूमस्येति हेसाधो आकाशे नैव्यवदन्तेनासेभावितस्य कल्पनया जातस्य जागतस्य
 जगतः संबन्धिनोऽप्यसलक्षणसंज्ञनस्य तन्मूला विद्यावो सनोद्धेदेना पुनः स्मरणे यथा भवति तस्या विस्मरणे य
 तदेव वरं सर्वोक्तं मुक्तिलक्षणे स्रग्वे च न न्येयना लक्षणं नुभवाभ्यां निश्चितवानस्मीत्यर्थः यद्यपि परोक्षतानि
 नोपि स्रग्विपत्तौ निर्विकल्पसमाधौ च दृश्य विस्मरणमस्ति तथापि तत्र पुनः स्मरणे अथवा पुनः स्मर्यते येनौ
 तः करणेन तत्पुनः स्मरणेन विद्यते मस्ति तत्र या विस्मरणे स्मरणभावः हेतुप्रतिभासमात्राभावेऽपि लक्ष
 णमेतत् अथवा विस्मरणमिव विस्मरणे यथा विस्मृतविषयस्य सत्येवानुभवितव्यं प्रतीतिसंज्ञासत्येव चै
 तन्ये दृश्या प्रतीतिरित्यर्थः तर्हि किं परमार्थसत्यस्यैव दृश्यस्य साक्षात् अभिमतमक्ता विवा प्रतीतिमात्रं तन्नेत्याह ध

वाल्मीकिरु- भूमस्य जागतस्य स्मृतान्तस्थाकाशवर्णवत् अपुनः स्मरणे मन्वेसाधो विस्मरणे वरं २
 दृश्यान्तेताभावबोधोपविनातवानुभयते कदाचित्केनचिन्नामसंबोधोन्विष्यतामतः ३

मस्येति अथ सत्येत्यर्थः कथं तस्य भूमत्वे संस्कारजन्यत्वादित्याशंकाद् जागतस्येति प्रवर्तमानं जगद्वत्त्वा
 रजन्यसंस्कारपरिनिष्ठितस्येत्यर्थः ननु तर्हि दोषजन्यत्वाभावान्निर्दिष्टानत्वाच्च न भ्रमत्वमित्याशंकाद् आ
 काशवर्णवर्जितस्येति यथादूरत्वाविमर्शदोषजन्यत्वादाकाशवर्णभ्रमः तद्दृष्टविद्यादोषाद्दृश्यजगद्भ्रमः
 त्यर्थः तथाचात्येति कदृशोद्धेदः तल्लक्षणतदुपलक्षितचिन्मात्रावस्थितिः स्रग्वमित्यर्थः २ मन्वेत्यने
 नतयोः स्वानुभवसिद्धत्वे दर्शिते तस्मात्सु कुतो नाभ्यतेतत्रादृश्येति दृश्यस्यान्तेताभावबोधोबाधस्ते
 विनाततत्तल्लक्षणस्रग्वे च अननुभवस्य कालतो देशतश्च व्यापकत्वप्रदर्शनाय कदाचित्केनचिदिति दृ
 श्यवाधस्तर्हि केव हेतुना तमाह संबोधश्चि सर्वजगदधिष्ठानप्रत्यगभिन्नात्मतत्त्वसाक्षात्कारदेवसंज्ञिति त

तस्य साक्षात्कारो विषयोऽप्येतत्तद्विषयः

जें
वा. टी
१३

तद्विषयक उपायसंग्रहसंचेति इहास्मिन्शास्त्रेचधिगतेसतीतिशेषः आकर्णयसिचेतयावततत्त्वनिर्ण
यमितिशेषः ४ उक्तमेवस्फुटतरमाहजगदितिहाभ्यो अमुनाएतद्वैद्योपदर्शितेन ५ अतुभयतश्च्युतो
तुभवः किमात्मैतत्त्वमेवउतात्यः नतावदन्यः चिद्यतिरिक्तस्यजडतयाविषयतयाचअतुभवत्वायोगात्
आत्मैवचेत्सर्वमेवास्तीति किंशास्त्रेणेत्याशङ्क्याददृश्यमिति सत्यमात्मैवानुभवः तस्यास्यसौदृश्यसदृ
कृतोनतदनुभवः किंतुमनसोदृष्टिरूपेणात्मतत्त्वसाक्षात्कारबोधेनाविद्यानाशान्नउपादानकदृश्यमा
र्जनेदृश्यकालत्रयेपिनास्तीत्येवत्रयेसंपन्नं चैतित्यसिद्धात्मरूपाधिपरानिर्वाणनिर्हृतिस्तस्मात्तत्त्वज्ञाना

सचेदसंभवत्येवतदर्शमिदमातते शास्त्रमाकर्णयसिचेतत्वमात्मसिद्धान्त्या ४ जग
द्रूपोपदर्शोपिनास्त्वैवेत्यनुभ्यते वर्णाद्योमन्त्रादेवातविचारेणामुनानच ५ द
श्यनास्तीतिबोधेनमनसोदृश्यमार्जने संपन्नेचेत्तदुत्पन्नापरानिर्वाणनिर्हृतिः ६ अ
न्यथाशास्त्रगर्तेषुलुठतांभवतामिदं भवत्यकृतिमात्मासंकल्पैरपिननिर्हृतिः ७

इत्यनैवभवतीति केवलस्तद्दशास्त्रयभूतोऽनुभवः शास्त्रफलमित्यर्थः ६ नतुशास्त्रोत्तरोपदर्शि
तोपायैरेवमुक्तिः किंतुनस्यातत्राह अन्यथेति उक्तोपायापरिग्रहेअकृतिमात्रजन्यानादिअज्ञानेये
षा अनात्मशास्त्रगर्तेषुलुठतांरागाधपतनहेतुगर्तप्रायेतत्तत्त्वास्त्वोपाधितोपायैरेहिकामुष्मिकवि
षयासक्त्याप्रवृत्तमानानां अतएवतदुत्पन्नापरानिर्वाणनिर्हृतिः पुनरिदं संसारेभवतो जन्ममृत्तृणां पुरुषा
पसदानामनेनैवसंकल्पैरपिनिर्हृतिर्विश्रान्तिस्त्वेतास्मिन्नाद्यज्ञानस्यज्ञानानिरिक्तसाधनसदृ
सैरप्यनिर्हृतेरितिभावः ७॥

ननु उपासनायां यांतरसाध्याः सांख्योपादयोः व्योपिमोक्षाः प्रसिद्धास्तैस्तैः यो कथं न निर्वर्तितुं ज्ञादाशेषेणेति वास
नानां जन्मवीजानां अशेषेण यः परित्यागः सलोच्येदेनात्येतो लोच्येदः समुख्यो मोक्षः मन्वधातोर्वेधनिवृत्तौ रूढता
डासना नामेव मुख्यवेधत्वात् सलोच्येदेनात्तदभावात् नोक्षणादौ गौण इति समुख्यपवविमलैर्विगता विद्यादिमलैः
कम्पतेनायः कर्मभिरुपासनेः श्रवणादिभिश्च दिनेदिने चित्रेदेमलमेव सर्ववासनादापोते साधनक्रमो यस्य
तथाविध इति वार्यः ८ ननु वासनायगमेपितहेतोर्मनसः सत्त्वात्पुनर्वीसना उत्पत्त्येतेततो वेधोपि स्यादित्या

अशेषेण परित्यागो वासनानां यत्तमः मोक्ष इत्युच्यते ब्रह्मस्य पवविमलक्रमः ८
दीर्घायां वासनायां तु चेतो गलति सत्त्वं दीर्घायां प्रीत सत्तत्त्वा ब्रह्मस्य द्विमकणो
यथा १ श्रयं वासनया देहो धियते भूतये जरः तन्ननोत निर्विहर्ममुक्तो च स्नेतुना
यथा १ वासनादिविधा प्रोक्ता शुद्धा च मलिना तथा मलिना जन्मनो देतः शुद्धा
जन्मविनाशिनी ११ अज्ञानसुचनाकारा चनादेकारशालिनी पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता
मलिना वासना बुधैः १२

शेक्याह दीर्घाया मिति मनसो वासना पुंजरपत्वादित्यर्थः १ मन
सिर्नष्टेपि स्थूलदेहपवबंधः स्यात्सतीत्याशेक्याह अपमिति भर्तये जरो भूतसमदायाखः भूतानां प्राणय
क्षिणोपेजरस्थानीयो वा तथा सर्ववासनाक्षये सोपि निवर्तते इत्यर्थः १ एवमुपोद्घातेन परो मुक्तिमुपवर्ण्य
प्रस्तुतो जीवन्मुक्तिविवक्षितस्य वासनोद्वेधमाह वासनेति ११ तत्र मलिनो लक्ष्यति अज्ञानेति वास
नावीजानां प्ररोहे अज्ञाने सदेवेतस्मिन् सुचनाकारा विषयानुसंधानाभ्या सोपचितो कारा वासना बीजरागा
देयादिभिरुपचितत्वात् चेतो निर्विरोहेकार उपसेवकः त्रैविकलेन हि सावर्धमाना सेतत्पमाना च शाल

तेशोभते २

वै. वा
प्र. टी
१४

शुद्धांतोलक्षित्यतिप्रसरति यथाबीजोतःसूक्ष्मांशुराः सेतपवकालजलादिसंबंधादाविर्भवेति तथावासनो
तर्भाविजन्मपरंपराः सत्यपवकामकर्मादिनिमित्तवशादाविर्भवेतिः अतएतासतो जन्मायोगाज्जातत्वत्तानेना
विद्याक्षेत्रं यदेतौतर्गतजन्मांशुरुनाशोपिस्वप्नप्रारब्धेनप्रतिवदाभसवीजवत् देहद्वारणमात्रप्रयोजनावास
नाशिष्यतेसांशुदेत्यर्थः १३ उक्तमेवांशुस्फुटयतिअपुनरिति देहद्विषिति देहधारणकार्येणतेष्वपिवासनोस
द्भावोऽनुमीयतश्चिभावः १४ कलेनसदप्रस्तुतो जीवन्मुक्तिमाश्रयेणलक्षयतिप्रति तथाचतत्त्वज्ञाना

उत्तर्जन्मांशुरेवकास्थितासंभूषवीजवत् देहार्थंभियतेजाततेयांशुदेतिचोच्यते १३
अपुनर्जन्मकरणीजीवन्मुक्तेषुदेहिषु वासनाविद्यतेशुद्धादेदेवकरवभ्रमः १४ ये
शुद्धवासनाभयोनजन्मानर्थभाजने ताततेयाल्लुच्यतेजीवन्मुक्तामहाधियः १५
जीवन्मुक्तियदेशामोयथारासोमहामतिः ततेदेहप्रवक्ष्यामिजरामरणशातये १६
भरद्वाजमहाकुंडेरामक्रममिमेषुभं शृणुवक्ष्यामि तेनैवसर्वज्ञास्यसि सर्वदा १७ वि
द्यागृहादिति क्रम्यरामोराजीवलोचनः दिवसान्यनयज्ञेहोलीलाभिरुक्तोभयः १८

सुखजन्मांशुराशिकत्वाद्वासनामावधतशरीरत्वेजीवन्मुक्तलक्षणफलिते १५ तत्साधननिरूपणप्रतिज्ञा
नीतेजीवन्मुक्तीति तथाविधेजीवन्मुक्तियदेशामोयथायैनसाधनक्रमेणप्राप्तवक्ष्यामिजरामरणोपल
क्षितसर्वानर्थनिहन्तिलक्षणमित्यर्थः १६ उक्तार्थमेवस्फुटयन्फलांतरमाह भरद्वाजेति एकविज्ञानेनस
र्वविज्ञानमपिफलमित्यर्थः १७ विद्यागृहाद्वृक्षचर्चाश्रमोचितगुरुकलवासादिति क्रम्येत्यर्थात्सर्वविद्या
स्यानग्रहणोत्तरमितिगम्यते ताल्लिङ्गतोपिभवेयस्यसतयोक्तः १८

विगतज्वरमिति सौराज्यमजानां ज्वरदिपौराधिनास्तिकिं वाच्यमन्याः पीरानसेतीति सोतनार्थ १९ रामस्य मनः तीर्थपु
 ण्याश्रमश्रेणिर्दृष्टुं कंठितमभ्यर्थितसंबंधः सर्वशोकस्थसमस्येतानामप्यत्रैवान्वयः २० तत्त्वध्यात्मशास्त्रे स्मिन्
 स्तीर्थयात्रोपवर्णनस्य वत्स्यमाणमृगयोपचरणनस्य चकः संबंधः न च रामचरित्रतादेवात्रोपवर्णने रामजन्मादे
 रप्यत्रैव वर्णनीयत्वापत्तेः सर्वरामायणवेद्यप्युच्यते चेदत्रोच्यते कथोपायाविचार्येत्यत्र सप्तवर्णोचित
 यत्तादिकर्मजन्माचितशुद्धिर्वाविद्याधिकारे उपयुज्यत इत्युक्ते यस्तु वयोविद्याय संपत्त्या यत्ताद्यनुष्ठानमत्त
 लमस्तस्य तीर्थयात्रादिनापि यत्तादिफलचित्तशुद्धावधिकारः सिध्यति एतेभ्यो मामया यत्तालीर्थत्रयेण निर्मि

अथ गल्लनिक्रलेतपालयत्यवनिन्दये प्रजासुवीतशोकास्तस्थितासु विगतज्वरे १९ तीर्थपुण्याश्र
 मश्रेणीर्दृष्टुं कंठिते मनः रामस्याभूत् भूतत्रकदाचिद्गुणशालिनः २० रात्रवश्रितयित्वैव सयेत्य
 चरणोपितः दंतः यस्याविवर्मवोजग्राह नखकंसरो २१ राम उवाच ॥ तीर्थानि देवस्य निवनान्या य
 तनानि च दृष्टुं कंठिते तात ममेदेनाथमानसे २२ तदेतामर्थितां पूर्वां सफलं कर्तुमर्हसि नमो २
 लिभवेनेनाथत्वया योर्था नमानितः २३ इति संप्रार्थितो राजा वसिष्ठो न समेतदा विचार्यो मुंचदे २४
 वैते रामे प्रथममर्थिने २५ शुभेन दात्रदिवसे भ्रातृभ्यां सदरा च वः मंगलालेकतवपुः कृतस्वस्य धनो २६

ता इति वचनादिति सूचनाय तीर्थयात्रोपवर्णने अतएव दिनरामे तद्वयस्य परिकल्पात्मजिता सोपचरणे
 कृतमुक्तार्था सूचनायनेः मृगयोपवर्णने तदृष्टकौतुकदर्शमो कंठया श्रव्यात्मजिता सा प्रतिबंधकत्वाद्यदि
 तत्कौतुकानुभवमेतरेण सो कंठानापैति तद्विदुर्भवेव वा तदसारतानि श्रवणेन तत्कंठामपोऽनिष्प्रसूदे
 अवणादिप्रतिष्ठाभवेदिति विशेषबोधनार्थमिति सर्वसंमजसंरावदपवमुक्तमर्थं चिंतयित्वा पितुश्चरणे
 जग्राह जीवन्मृतकस्य पितृसन्निधौ राता सर्वमेव धर्माधिकारादिति भावः २१ नाथेति स्वस्य पारतंत्र्यसूच
 नार्थ २२ पूर्वां प्राथमिकीं नमानितः अभिरुचितार्थं संपादने न संतोषितः २३ अमुंचदेवनपुत्रविशेषः २४

स्वात्मीयमेत २७
 मेः

ॐ
वा.वे
टी
१५

२६ २७ भृगोचभंगुरैर्भ्रमरसमद्वन्द्वैः श्रृङ्गाकुसुमेष्विति गम्यते २८ अपनोदितैः प्रेरितैः २९ आवर्जयन् दा
नमानादिनावशीकुर्वन् जंगलान्येव जंगलानि जीर्णारण्यानि ३० ददर्श तस्य पावनानां अमालुभा नित्यं ते सर्वत्र से
वैथः आचननानि देवमुत्पाद्यत नानि जनानां तेषु लक्षणया जानपदोत्तरेषु ३१ वेणीं केवलं कल्योणिं कल्योणं

वसिष्ठप्रदितैर्विप्रैः शास्त्रतैश्च समाहितः स्त्रियैः कतिपरे वराजपुत्रवैः सह २६ अवाभिर्विदिताशीर्भिरा
लिङ्गपालिङ्गभक्षितः निरगात्समृद्धात्स्मात्तीर्थयात्रायै मयतः २७ निर्गतां सपुराणैरेतैर्लोकविष्णो
वारितः पीयमानः पुनः स्त्रीणां नेत्रैर्भृगोचभंगुरैः २८ ग्रामीणललनोलोलहस्तपद्मापनोदितैः
लाजवर्षैर्विकीर्णतमादिमैरिव हिमाचलः २९ आवर्जयन् विप्रगणान् परिष्कृत्य त्रजाशिवः आलो
कयद्दिगंतोऽप्यपरिचक्राम जंगलान् ३० अथारभ्य स्वकात्स्मात्कुमाकोसलमेडलात् स्नानदानत
पोधानपर्वकैः सददर्शक ३१ नदीतीराणि पुण्यानि वन्यान्पायत नानि च जंगलानि जनानां तेषु तादृश
विमदोभूता ३२ मेदाकिनीभिर्भुजिभो कालिंदीचोत्पलामला सरस्वतीं शतदेवदेवभागसिंहावती ३३
वेणीं च कुल्लो वेणीं च निर्विधां सरस्वतीं च चर्मण्वतीं चित्तलोचविपाशावाहदामपि ३४ प्रयागे नैमिशे
चैव धर्मारण्ये गया तथा वारानसीं श्रीगिरिचकेदारं पुष्करं तथा ३५ मानसं च कमसरस्वतीं चोत्तरमान
सं वरवावदने चैव तीर्थसंदेसमादरं ३६ अग्रितीर्थं मन्दातीर्थं मिन्द्रं च सरोवरं तथा सरोसि सरितश्चैव
तथानदद्रुदाबलीं स्वामिने कार्तिकेयं च शालग्रामं दारितया स्थानानि वचतुषष्टिद्वारं यद्वरस्य च ३८
नानाश्रयविचित्राणि चतुराधितोऽनित्यं विध्यमेदं कुरु जगत्कुलशैलस्य लानि च ३९

भिन्नातो ३०

श्रीशैले ३५

कमप्राप्ते सरः वरवावदने हयग्रीवतीर्थे ३९ मन्दातीर्थमितीन्द्रं च सरोवरविशेषणं ३० के

श्रीगिरि

के

जातलतागृहानकुलशैलो हिमवदश्या ३१

१५

चकारोत्कततत्स्थानसमुच्चयार्थः ४ः सर्वदृष्टानामपि परावृत्तौ सन्निहितानो कोतकान्मदिमातिशयप्रकट
नायवाभयोगसने ४। तत्रतत्रसन्निहितैरमरादिभिर्मानितः प्रजितोरचुनेदनः अखिलोत्तेवदीपामिकोम
होसम्पगवलोकस्वगृहसयोधामुपययावितिसंबंधः ईश्वरः शिवः ४॥ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे
रामप्रकरणे तृतीयोऽसर्गः ३॥ तृतीयपात्रागतस्य ब्रह्मद्रानेदनं गृहे रामस्य खेटवधादिव्यवहारश्च वर्ण
ते राम इति ज्ञातेः समूहेः मंगलाचाराण्यविकीर्णः विषये विविषयेनामैकदेशेनामग्रहणात् १ प्रथमा

राजर्षीणाञ्चमदतो बस्यर्षीणाञ्चैव च देवानाञ्चामाणाञ्च पावनानाञ्च प्रमान् शुभान् ४
भयोऽस्य श्रवभामभ्यात् भ्यांसहमानदः चतुर्ध्वयिदिगतेषु सर्वानेवमदीतदान् ४। अमर
किन्त्रमानवमानितः समवलोक्य मदीमारविलासिमो उपययोऽस्वगृहे रघुनेदनो विहृतदिक
शिवलोकमिवेस्य ४२ इति श्री-तृतीयपात्राप्रकरणे तृतीयः सर्गः ३॥ वाल्मीकिरुवाच ॥
रामः पुष्पाञ्जलिज्जातेर्विकीर्णः पुरवासिभिः श्रविवेशगृहे श्रीमान् जयेतो विषये यथा १ प्रण
नामापयितरेव सिंसेभ्यात् वोधवान् ब्राह्मणान् कुलवृद्धाञ्च राक्षसवः प्रथमांतः २ सहृदिभो
तुभिश्चैव पित्रादिजगणेन च मुद्गरालिंगिताचारोगाच वोनममौ मुदा ३ तस्मिन् गृहे दाश
येः प्रिये प्रकथयैमिथः जच्चरामं धुरैराशात् उवेशस्व नैरिव ४॥ श्रीरामायनम् ॥

गता प्रथमे प्रवासादागतः २ मुद्गरः आलिंगितस्य तेषु समुचितमभिवादप्रियाभिलाषायाचरणे यस्य सतथो
क्तः तममौ सदेह इति शेषः हर्षणोत्पुल्ल इति भावः ३ तस्मिन् शरण्यगृहे दाशये रामस्य प्रियाप्रकथयैः प्रिय
वाक्यैः आनेदिता जना इति शेषः मिथः अन्योन्येदिशो जच्चरामं वंभुसर्दिशि दिशि भ्रातृवतः हर्षकृतव्यामोदा
दिभुमे प्रापुरिति वार्थः दृष्टोत्पेवे अथवा दिकशास्त्रेन तत्रास्या जनालक्ष्येते दाशयेः प्रियाकथाभिरु
पलक्षितामिथः समवेता उत्सवविशेषमृदवेशस्व नैः कीडे तत्रैव वंभुसर्दित्यर्थः ४ ॥ रामायनम् ॥

वा.वे
प्र.टी
१६

मतेः हृषैर्जनैरुत्कृष्टतयामकः कलोगेभीरोयः कोलाहलः तेन आकूलः व्यामः ५ इतस्ततो दृष्टान् देशाचारानित
स्ततो वार्षिक्यनिति वा सखसवासेन्यतयः ६ प्रातरित्यादिवीक्षाभिप्रायेतयेति सर्वश्लोकोक्तसमनुययार्थः ७
सरामो वसिष्ठादिभिः सह स्थित्वा न्यत्र नृपाभिः कथाभिः राहुतः समुदिनचतुर्भागे श्रुत्येतसंयोगे द्वितीयादिन
चतुर्भागे श्रुत्यर्थः आखेटके लब्धया दत्ते जगामेत्युत्तरेणान्वयः ८ आखेटके भृगया ९ मृगयादीनामनिमनि

वभूत्वा यदि नान्यसौरामागमन उत्सवः सखसमतजनोत्सुककलकोलाहलाकूलः ५ सखसस
खगेदेततः प्रथितराचवः वर्णयन् विविधा कमान् देशाचारानितस्ततः ६ प्रातरुत्पाय रामो
सोक्तत्वासेधायथाविधि सभासे संस्पर्शदर्शसमंस्वपितरंतथा ७ कथाभिः सुविचित्राभिः सव
सिष्ठादिभिः सह स्थित्वा दिनचतुर्भागे ज्ञानगर्भाभिराहतः ८ जगामपि ननु तातो मदत्पासेन
पाहतः वाराहसंदिष्टाकीर्णवनमाखेटके लब्धया ९ तत आगत्य सदने कृत्वा स्नानादिकं क्रमे
समित्रबोधवोभक्तानि नायससह विष्णो १० पर्वप्रायदिना चारो भ्रातृभ्यां सदराचवः आग
त्यतीर्थयाज्ञयाः समुवा सपितृर्गृहे ११ नृपतिसेव्यवद्वारमनात्तया सजनचेतसि चेद्विकया
नया परिनिनायदिनानि सचेष्टया सतसुधारसपेशलयनच १२ इति श्रीमदारामायणे दिवसख

वद्वारनिर्गमनेनामच.संग.

त्यन्वयोतनयप्रायेति भ्रातृभ्यां लक्षणाशुभ्राभ्यां ११ देवमनचेति रातो भ्रातृजस्य वासे बोधने सरामः
नृपतीनां रातोऽसुचितेन व्यवहारेण मनोज्ञया सुनोदरया सजनानोचेतसि चेद्विकावदाह्लादिकया अ
तपस्वस्त्या प्रशस्तप्रथासवतेशलाचतुराचया तथा विधयेति स्तुतेति वा पादे दारिताया तथा तद्वद्वसेन
मायुर्धनपेशलया नया सर्वोक्तया चेष्टया दिनानि परिनिनाय श्रुतिवादयामास १२ इति चतुर्थः ४

१६

रामस्य कार्ये शोदिनिर्वेदादिद्वयार्थिने रानलदेतजितासोर्वसिहोतेरुपक्रमः ३ त्वं श्रीरामस्य चित्तमुपायानु
 ष्णानचर्यामुपवर्णितकलवैराग्यादिसाधनसंयतिविचित्ररूपक्रमते अयेति ऊनेचतर्थांशोनयोऽशोवर्षवर्तमा
 नेरामः कार्ये जगामेति चतुर्थेन संवत् २ बृहद्देशेति वाच्येति तस्य रामसन्निहितस्य शत्रुघ्नस्य लक्ष्मणस्य वा विशिष्ट
 ए न त राम परामर्शिरामः कार्ये जगामेत्यनेन न नवव्यायतेः लक्ष्मणदेवैरिति शानचो विषये आश्रयमेव
 तरेण भावस्य भावोतरालकत्वेन भावलक्षणसमन्वयपत्तेः १ भरत इति इतएव सर्वरामायणवक्तृमपि।

वाल्मीकिरुः अथानयोऽशोवर्षवर्तमाने र बृहद्देशे रामानुयायिनिनयाशत्रुघ्नलक्ष्मणेपि च १ भर
 ते संस्थिते नित्ये मातामह गृहसखे पालयत्यवतिराति यथावदखिला मिमा २ जन्यार्थे च पुत्रा
 णो प्रत्यदे सदमे विभिः कृतमेव महाश्रुते तत्तदशरथे नृपे ३ कृताया तीर्थयात्रायोरामो निजगृहे
 स्थितः जगाम नुदिने कार्ये शरदी वामलेसरः कुमारस्य विशालाक्षदेवोऽतो मुखमादरे पाकफुल
 रले पुष्पे साक्षिमात्मिबोबुजै ५ कपोलतलसंलीनयातिः पद्मासनस्थितः चिन्तापरवशात्तस्मी
 मया परोवभूवद ६ कुशो गच्छितया पुक्तः खेदी परेऽमेनाः नोवाच कस्यचित्किंचिल्लिपिकर्मा
 र्थितो यमः ७ खेदात्परिजनेनासौ प्रार्थमानः पुनः पुनः चकाराद्विकमाचारं परिस्तानमुखं वाबुजः
 पवेगुणविशिष्टे तैरामे गुणगुणकरे आलोक्य भ्रातरावस्यतामेवावापतु देशा ८ तथा ते पुन नृजे
 पुरवेदवत्स कुशेषु वसयती कोमदी पाली श्रिता विवशतो ययौ १०

लि=
 मx
 धर्मx

विनाशत्रुघ्ने भरतस्य माताम
 गमने विवाहात्प्रागामने च कल्पते नित्यमित्यनेन सर्वमपि बृहद्देशे तत्र भरतगमनवस्थाने चासीदिति गम्यते
 जनीं वै भवेदेतीति जन्मास्तम्बायतिवसालंकारादिभिरिति जन्मत्रो विवादसदर्थं कार्यदीनि निर्वेदचिन्ताऽः
 खलिंगानि वर्णयते ४ विशालाक्षतविशिष्टस्येयमानापसालिमालमिति ५ अयापारो निश्चेष्टः ६ लि
 पिकर्मा र्थितः चित्रलिखितः उपमायस्य ७ आद्विके अद्वयवशकतेयं ८ गुणगुणकरतमेवैस्वीकृतिता।

दिभिर्गुणैर्विशेष्यते विशिष्टे आलोके सत्यं

वा.वे
टी
१७

ना कथयदेवकथनप्रयोजनसिद्धिनिश्चयादिति भावः ११ ननुः खेत्यापरिहर्तेशसमित्याशय इति नान्ततवा
दितानि एतिसन्तस्यास्योपागाहिद्विषये लट् १२ किं निमित्तमिति शेषः इति सृष्टेन वसिष्ठमुनिना सन्तप्य इति
पर्वप्रकारेण उक्तः तदेवाह अल्पेनैवोद्दिनार्थेनोत्तरश्लोकसहितेनाराचिंताशुभोदकत्वसूचनाय श्रीमन्नि
तिसंबोधने १४ सेतः अल्पेन कारणवशेन कोपे विषादकलनोचनवद्देनि यथा मदाति भूतानि सृष्टिवादी

काते पुत्रवनाचिंतिते ये वरामे पुनः पुनः असह्यं निगृह्यावाचानैवाकथयदस्य सः ११
न किंचिज्जातमेडः खमिषुकापितुरेकगः रामो राजीवपत्राक्षस्तुमीमेव सतिष्ठति १२
ततो दशरथो राजारामः किं खेदवानिति अष्टलक्ष सर्वकार्यं ते वसिष्ठे वदतो वरं १३ अ
ल्पप्रकारेण श्रीमन्माराज नृदुःखमस्तुते इत्युक्तं चिंतयित्वा स वसिष्ठमुनिना नृपः १४
कोपे विषादकलनो विततं च हर्षनात्पेन कारणवशेन वदेति सेतः सर्गेण संहृतिनवे
न विना जगत्या भूतानि भूयन्मदाति विकारवेति १५ ॥ इति श्रीमद्भागवते वैराग्यप्रक
रणे कार्ष्णित्वे दने पंचमः सर्गः ५ ॥ कालीकिरुवाच ॥ इत्युक्ते मुनिना येन संदेहवति
पार्थिवे खेदवत्या स्थिते शोने किंचित्कालं प्रतीक्षिणि १

निसर्गेण सृष्टिफलवशेन संहरवेगेन च विना न विकारवेति तोपचया यत्तपविकारं भजेते १५ इति श्री वा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकारेण पंचमः सर्गः ५ ॥ विष्णुमिश्रा रामो राजा विधिवत्सृजेते मुनेः एतः प्र
हर्षः कार्यस्य प्रतीक्षा च भवत्येते मुनिना येन वसिष्ठेन इति उक्तप्रकारेण सामान्याकारेणोत्तरार्थः अत
एव पार्थिवे विशेषेण संदेहवतिसति निर्णयाय कश्चित्कालो यस्य ते किंचित्कालं प्रतीक्षणे यस्य तथा भवेत्

रत्नपत्रारत्नोत्तिष्ठो मात्स्योत्तमोत्तमः

रातोषुनपसयसस्थितासितिसेवेयः रातोभेदात्तमेरः प्रसिद्धनिबद्धयचने चेष्टाविशेषलिङ्गैर्निवेदकारण
परिज्ञानायमावधानासु २ एतस्मिन्निति यद्यपिभावलक्षणसममीभिरेवकालविशेषोलभ्यते तथापिलो
कदृष्ट्याश्रनवसरेविश्यामिश्रगमनेइतिसचनायविशिष्टकालेइत्यपदाने श्रुतःविश्रुतः ३ धर्मपवका
योवशेकतेव्योपस्यतयाभूतस्यतस्ययाविलुप्येययासुतेनराधिपमभ्यादितिप्रवर्णवापार्थिचेदृष्टमे
च्युदित्युत्तरेणवासंबेधः ४ समाप्तेसमापयितेतस्यभासमाप्तेवा ५ उद्यतउक्तः ६ आख्यातः

वि=

॥

परिदिनाससर्वासरातोषुनपसयस स्थितासुमावधानासुरामचेष्टासुसर्वतः २ एतस्मिन्ने
वकालेतविश्यामिश्रइतिश्रुतः मद्दविश्रभ्यागदृष्टेतमयोध्यानराधिप ३ तस्यपतोयरातोभि
स्तथाविललपेकिल मायावीर्यवलोनतैर्दर्मकार्यस्यधीमतः ४ एतायेतस्ययत्तस्यदृष्टमेव
तस्यार्थिवे नदिशकीत्यविज्ञेनसमाप्तेसमृतिःकते ५ ततस्तेषोविनाशार्थमयत्तस्यपसोनिधिः
विश्यामिश्रोमदातेजाश्रयोध्यामभ्यागतुरी ६ समाप्तोदर्शनाकोदीहमाध्यस्तानवाचद शीघ्रमा
ख्यातमाश्रमेकोशिकंगाधिनःसुते ७ तस्यतद्वचनेश्रुत्वाहस्याराजगृहेययुः संभ्रातमन
सःसर्वेतेनवाकोनचोदिताः ८ तेगत्ताराजसदनेविश्यामिश्रमृषिततः प्राप्तमावेदयामास
प्रतिहाराःपतेस्तदा ९ अथास्यान्नातंभयराजमइलमालिने समुपेतत्तरापुत्तेयाहीकोसो
विजितयत् १० देवहारिमदातेजावालभास्करभास्वरः जालारुणजटाजूटः११मोच्छ्रीमानवस्थि

॥ २ ॥

रातेरतिशेषः विलंबेष्टायभयात्संभ्रातमनसा ८ सीदतिनिषीदत्यस्मिन्नितिसदनेसभास्थाने प्रतिहा
राहारपालाः स्वयतेर्बहिर्द्वारस्यस्यसामिनः सभाहारस्यस्ववायाहीकस्यगजिर्बुहीतिकर्मणपव
शेषत्वविवक्षयापही ९ असौहारस्येनिवेदितार्थयाहीकोयष्टिप्रदरणःशक्तियष्टोरीकक १०

मदातेजाःपराप्रभवःकोत्पातवालभास्करभास्वरः

1152

समास्यताकांतसापेभपुरुषायुधं कृतवैलेप्रदेशंयलेजोभिःकोणकोचने १२ वीक्ष
माणेतयाष्टीकेनिवेदयतिराजनि विश्वामित्रोमनिःप्राप्तश्चवदतयागिरा १३ इति
हीकवचनमाकर्णित्यसतमः समुमेरीससामेतःप्रोक्तस्योदमविष्टरात् १४ पदानिरेवस
दसारातांहेदेनमालितः वसिष्ठवामदेवान्मोसदसामेतसेस्तुतः १५ जगामयत्रतत्रासौ
विश्वामित्रोमहाभुनिः ददर्शमुनिशार्दूलेह्यारभ्यमाववास्थिते १६ केनापिकरणेनो
वीतलमर्धमुपागतं ब्राह्मेणतेजसाकांतंदात्रेणचमद्वौजसा १७ जराजरट्यानित्येतपः
प्रसरत्तया जटावत्सावतस्केपंससेष्याभ्रमिवाचले १८ उपशान्तंचकांतंचदीप्तमप्रति
यातिच निभृतंचोजिताकारेदधानेभास्करेवयुः १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१६
 तत्रः पराक्रमाभिर्व्यंजकवैलक्षण्यभासोजस्तेजसोभेदः ॥ जराजरुद्यावयः प्रकर्षयलितया
 १७ दीप्तेतेजः प्रकर्षादृष्टः। उपशान्तेसौम्यप्रतिवातिः प्रध्वंकात्प्रियदर्शने कर्जितः प्रग
 लभः आकारोऽवयवसंनिवेशो यस्य तज्जयोक्तं निभृते विनयो ययन्ने भास्वरं कांतिमत्भास्करमि
 ति पाठे सूर्यसदृशो देवयथादित्वात्कनोत्पृष्टविशेषणानुभयत्र योज्यानि ॥ १५ ॥

स्मिन्कर्तव्यतावस्थी २०

पेशलेनहासिमनः प्रीणनचतुराणभीमेनमघानकेनआकुलेनप्रकर्षाचलतागेभीरिणयनाकलमीयोतेनपूणे
नायतिद्वेयेनआययसेवलितेनेजःवदिःप्रसृताप्रभातेजः प्रकर्षवेल्क्षणानुविधायित्वात्मभाप्रकर्षवेल्
क्षणानोतदनश्यामातेनरेजितेवेनितयोकिः २० अनेतजीवितदशाचिरजीवितदशातस्याःसखींचिरयमि
गृहीतामित्यर्थः अक्षणास्त्रिधाकेडीकमेदलेअम्हानेप्रसन्नमानसमनोयस्य २१ मधुराण्यनराणिसे।

पेशलेनातिभीमेनप्रसन्नेनाकुलेनच नेभीरिणातिसर्णेनतेजसभेजितप्रभं २० अनेत।
जीवितदशासखीमेकमनिंदितो धारयेतेकरेअक्षणेजरीमन्मानमानसं २१ करुणा
कोजवेत्स्वात्प्रसन्नैर्मधुराक्षरैः वीक्षणैरमृतेनेवसेसिंचेतमिमाःप्रजाः २२ युक्तयतोय
वीतोगेधवलप्रोन्नतभक्तं अनेतेविस्मयेचोतःप्रयच्छेतसिचेदितुः २३ मुनिमालो।
कमभपालोह्रादेवनताकृतिः प्राणामगलनौलिमणिमालितभक्तले २४ मुनिरप्य
वनीनार्थभासानिवशातकृते तत्राभिवादयांचकेमधुरोदारयागिरा २५ ततोवसिष्ठ
प्रमुखाःसर्वापवद्विजातयः स्वागतादिक्रमेणैनेमजयामासराहताः २६ दशरथः
अशोकितोपनीतेनभास्वतादर्शनेनते साधवोनगृहीताःस्मरवितोवोबुजाकराः २७

भाषणानियेषुमधुरभाषणसदितैरित्यर्थः २२ युक्तानितयःप्रकर्षानुरूपानियतोपवीतान्येगेयस्य
ते २३ दरादालोक्यसर्वमेवनताकृतिर्भपालोमुनिप्रणतामेतिसेवेधः अत्येपदेक्रियाविशेषणे २४
आभिवादयोचकेससुतमाशीर्भिःप्रत्यभिवादयामासेत्यर्थः २५ प्रजयामासःप्रशशंसःआहताआदर

सुक्रः २८ अशोकितोपनीतेनप्रवितकिंतोपगततेनेतिकर्म

स =

५ =

वा. वै
प्र. टी
१५

अतश्च दमेव भाविभाष्यान्तरपेययनिरपयति यदिति अनादिकारणरहिते अनेनोत्पत्तिरुदिविपरिणामानो निरासः
अतस्त्वमनपत्तये अपायेन विनाशेन च विवर्जितं त्रयोधिकैः स्वाशस्वरावेः सर्वानने दयतीत्याने दयत्यरमपुरुषा।
यस्यैव प्रसिद्धे तदेव प्राप्तिरर्थः २८ धन्या नो कृतार्थो नो डीरि अयस्यानेलसे भावप्रधानो निर्देशः लक्ष्यतो २९ प
वेदशरयोक्तप्रकारेणो वराजानो महर्षयश्च ययतः अयसभास्थानमासाय आसनेषु समुपाविश विपत्तयः ३०

यदनादियदनुमेयस्याय विवर्जितं तदानेदख वेष्टामेययात्तदृशानान्तरने २८ अयवतो महो।
नूने धन्या नो धुरिधर्मतः भवदागमनस्येमेयद्वये लक्ष्यमागताः २९ एवं प्रकथयेतो वराजानो य
महर्षयः आसनेषु सभास्थानमासाय समुपाविशन् ३० सदृष्टमालिते लक्ष्याभीतस्तद
विसृजमे प्रहृष्टवदनो राजा स्वयमर्च्यं न्यवेदयत् ३१ सराजा प्रतिगृह्यार्थं शास्त्रदत्तेन कर्मणा
प्रदक्षिणे प्रकुर्वते राजाने पर्यसृजयत् ३२ सराजा सजितस्तेन प्रहृष्टवदनस्तथा कुशले चाख्ये
सैव पर्यसृष्टन्तराधिपे ३३ वसिष्ठेन समगम्य प्रदक्ष्य मुनिपुंगवः यथा देवा र्चयित्वेने प्रप्रक्ष्वा।
नामयेततः ३४ क्षाणे यथा र्दमन्यो न्ये प्रजयित्वा समेत्य च ते सर्वे हृष्टमनसो महाराज विवेशाने ३५
यथोचितासनगता मिथ्यासेव हृते जसः यस्य रेणुपप्रल्लः सर्वे नामयमादरात् ३६ उपविष्टा।
यतस्मै सविष्णो मित्राय धीमते पाथमर्च्यं च गौ चैव भयो भयो न्यवेदयत् ३७ श्रीरत्नः ॥

लक्ष्यातपो लक्ष्याभीतः अर्च्यार्थस्योदकस्याप्यन्यद्वारा आहरणेः पराधशोकयासयमेवाहृत्यार्च्यं न्यवे
दयदित्यर्थः ३१ पर्यसृजयत् प्रशङ्कास ३२ कुशले देहमेविभक्त्यादिषु अख्ये कोशेषु ३३ एवं वसिष्ठ।
मर्चयित्वा यथा देवा र्चयित्वा मित्राय धीमते पाथमर्च्यं च गौ चैव भयो भयो न्यवेदयत् ३४ अन्यो न्ये समेत्य प्रजयित्वा च यथो।
चितासनगताः संतः पप्रल्लरित्युत्तरेण संबन्धः ३५ आयेन च कारेणानुक्रमेण पुष्पवस्त्रालंकारादेः
समन्वयः द्वितीयेन दक्षिणाफलतोत्प्लादेः तेषां च वद्विधत्वाद्भूयो भयति ३७ ॥

१५

लिं.
ग. ७.
५

सतादृशीरात्रिः शकृतस्य समासतः दिवास्त्रिंशदिऊरुतेरजस्य प्रलयं विभुः शेषचारि-
कमस्येतदहोरात्रं न विद्यते दिवा विहृतयः सर्वे विकारा विष्टदेवताः प्रज्ञानोपतयः सर्व-
तिष्ठन्त्यनेमहर्षयः रात्रौ सर्वप्रलीयन्ते तस्यां ते संभवन्ति च अहश्च तस्यैकलोराविस्ता-
दृग्विधा स्मृता यत्तुर्गमसहस्रांते मृतवस्तु यत्तुर्दश चतारि च सहस्राणि वत्सराणां कृतं
दिजाः तावच्छाती चैव संध्या संध्यां शकृतस्य तु विशाती हि शती संध्या तथा चैकशती-
क्रमात् शुशकः षट्शतं तस्मात्कृतं संध्यां शकं विना त्रैयं कसाहस्वमतो विना संध्यां श-
केन तु त्रेताया परतिष्ठ्याणां कृतस्य कथयामिवः निमेषपंचदशकाः काशस्य स्यस-
वताः सूर्यस्य चाक्षो लस्य सुततस्त्रिंशतिकाः कलाः कलाविंशतिको विशर्मुहर्त इति
कल्पितः मुहर्तपंचदशकाः रजनीतादृशो तदहः पित्रोरात्रहनीमासः प्रविभागस्तयोः
७२ः कृत्स्नपक्षस्तदहस्तयोः शुक्लः स्वप्नाय शर्वरी त्रिंशत्तरेमानुषा मासाः पित्रो मासस्तु
संस्तुतः शतानि त्रीणि मासानां षष्ठा चाप्यधिकानि वै पित्रः सवत्सरो ह्येवं मानुषेणापि
भाव्यते मानुषेणैव मानेन वर्षाणां यत्तु तं भवेत् पितृणां त्रीणिवर्षाणि सत्यानि हतानि
वै दशचैवाधिकमासाः पितृसंख्यहसंज्ञिता लोके केनैव मानेन ग्रहो यो मानुषः स्मृतः
एतद्विद्यमहोरात्रमिति लिङ्गे त्रयस्य ते दिव्यो रात्रिहनीवर्षे प्रविभागस्तयोः ७२ः अहस्ता-

कोवैयगपत्संप्रवर्तते सर्गस्तथाप्यहंकारदेवमत्रप्रकीर्तितः पंचबुद्धीद्वियाण्यत्रपंचक
 मंदियाणि च साक्षादीनामवाच्यमनसैवोभयात्मकं महादिविशेषातासंडमुत्पादयंतिव
 जलबुद्बुदवत्तस्मादवतीर्णः पितामहः स एव भगवान् रुद्रो विस्वविश्वजगत्प्रभुः तस्मि
 न्नेति मेलाकाग्रतर्विष्णुमहंजगत् अंडं दशगुणो नैव वाणिष्णप्रावृत्तं बहिः आपोदशगु
 णो नैव वासतः तेजसावृतः तेजोदशगुणो नैव वायुना वासतः तेजोवृतं वायुर्दशगुणो नैव वास
 तो नभसावृतः आकाशस्त्यावृतस्त्वदहंकारेण आवृतः महताश्च द्देतुर्वैप्रधानेनावृतः
 स्वयं सत्तांशवरणमाहृतस्त्यात्मा कर्मलासनः कोटिकोसप्रताप्यत्रंशानिकथितानि
 तत्र तत्र तत्र चतुर्वक्त्रावस्मरणोद्दयोभवा स्तथाप्रधानेन तदा लब्धा शंभोः संविधिः लयं
 चैव तथा मोक्षमाद्यंतमिति कीर्तितं सर्गस्य प्रति सर्गस्य स्थिते कर्ता महेश्वरः सर्गचरजसा
 एकः सप्तस्य परिपालने प्रति सर्गजं मादितः स एव विविधः क्रमान् आदिकर्ता च भूतानां
 संहर्ता परिपालकः तस्मान्महेश्वरो ब्रह्मा ब्रह्मणोऽपि यतिः शिवः सदा शिवा भवेद्देवसुर्वह्मा
 त्कर्तात्मको यतः पतदंडे यथा लोकारं मे कर्ता पितामहः शक्रतः कथितोऽस्य परुषाधिष्ठि
 तो मया सर्गश्चावुद्दिष्टं सर्वसृष्टिजः प्राथमिकः शुभः इति श्री महाप्रणालौ प्राकृतः प्राथ
 मिकः सर्गस्तृतीयोऽध्यायः ३ स्तुत उवाच अथ प्राथमिकं संहयः कालस्तदहः स्मृतः सर्ग

गानि च जपेत्सदा दिगं पञ्चाङ्गि कृत्वा च विभावसोः आत्मानं चोत्तरात्मानं परमात्मानमेव च श्रुति
 यप्रनः सूर्यब्रह्माणचविभावसोः मुनीनि तृन्यथा न्याये स्वनाम्ना वा हयेत्ततः सर्वाभावाहयामा
 तिदेवानावाह्य सर्वतः तर्पयेद्द्विधिना पञ्चात्मा स्मृतो वा स्मृतः पञ्चात्मा स्वतः पतत्रत अभिव्ययया
 क्रमं देवानां प्रथमो यनः ऋषीणां च क्रमं भस्मा पितृणां तिलनायेन गंधपुष्पैः नमस्कृतः यतोपवीती
 देवानां निर्वीती ऋषीणां तर्पणं प्राचीना वाति विभागां तृणां तर्पणं यत्कृत्वा अगुल्या ग्रेव लैधी मानतर्प
 ये हेवता गणां ऋषीणां निशुलिनां श्रुतिः सर्वे सैर्हये पितृणां तर्पणं देवादिनां गुणैकनत न
 र्पेव मुनिशार्हला वस्त्रयज्ञयज्ञे दुःपुः देवयज्ञं च मानुषभूतयज्ञं च येव च पितृयज्ञं च पञ्चात्मा य
 त्कर्म परायणः स्वशाखाभ्ययनं विशा ब्रह्मयज्ञमिति स्मृतं अग्रे जुहोति यत्किं विदेवयज्ञमिति स्म
 ते भूतिदेवदेवानां भूतयज्ञं च दत्ते सदा ज्ञानं सर्वतः तत्र ज्ञानं ब्राह्मणान् वदपारगान् सर्वेषामेव
 भूतानां बलिदानं विधानतः प्राणम्यते भोयदृष्टमन्नमानुषमुच्यते पितृनुदृश्येदृष्टपितृय
 ज्ञं प्रचक्षते एवं च महायज्ञात्कुयोत्सवीथी सिद्धये सर्वेषां चैव यज्ञानां ब्रह्मयज्ञो वरः स्मृतः ब्रह्म
 यज्ञरतो मर्त्या ब्रह्मलोके महीयते ब्रह्मयज्ञं न तु ष्यति सर्वे देवाः समानवाः ब्रह्मा च भगवान् विष्णुः
 शंकरो नीललोहितः वेदाश्च पितरश्चैव नात्र कार्या विचारणा ग्रामादहि गतो भूत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मय
 ज्ञं विदुः यावन्न दृष्टः स भवेदुदजानां तटं नरः प्राच्या वायु उदीच्या वा अग्नौ दीच्या वा मघा पिबा प्राणमा
 चमनं कुर्याद्ब्रह्मयज्ञार्थमेव न शीत्यार्थं तत्कृतं वायुपीडा ज्ञायादपवच यन्नुवापरिमुष्ये वाहिः
 प्रक्षाल्य च वारिणा शीत्यार्थं सामवेदानां मुपस्थप्य तमूर्धनि स्पर्शेदथर्ववेदानां नेत्रांगिरसां

लिं.
ग. ७.
४५

या नासिके ब्रह्मणो गानां तात्पाचा ल्यववा रिणः अष्टादश प्राणानां ब्रह्मणां तथैव च तथा चोपप्रा
णानां सो राग्मानां तथा कर्म प्राणानां मिति हासानां सैव ज्ञानं तथैव च ओत्रे स्पृशेदित्यर्थः स्रद्धं दंत ततः
स्थोत कल्पादीनां तु सर्वेषां कल्पवित्कल्पवित्तताः एवमाच स्य चास्तीर्य दभौणां युंजमात्मनः
कृत्वा पाणि तले धीमानात्मनो दक्षिणे तरे हे मा गृहीय संयुक्ता ब्रह्मवंधु प्रतोपि वा विधिवद्ब्रह्म
यज्ञं च कुर्यात्तमत्रो समाहितः अकृत्वा तु मुनेः पंचयज्ञानं चैव हि ज्ञातमः भुक्तं च त्स्वकरा
णां तु यो नौ वै जायते नरः एवं तस्मात्त्रियस्यैतत्कर्तव्या सख मिच्छताः पंचयज्ञादयः स्ना
नं कृत्वा दो सर्वथात्मनः तीर्थसंगृह्य विधिवत्प्रविशेच्छि विरं प्रनः वाहरे वगृह्णात्मा दोह
स्तोत्रं दत्वा ल्यपाणिना कुर्वीत भस्मना स्नानं विधिवद्देह शुद्धये शाश्व भस्म यथा माय प्र
णावेनाग्नि होत्रं ज्योतिः सूर्य रति प्रातर्जु ह्याहुदिने नर ज्योतिरग्निस्ततः सायं सम्यगा
नुदिने मृषा तस्मादुदिने होमस्यं भस्म तं पावनं स्मृतं नास्ति सत्यं संमयस्माद सत्यपातकं
च यत्तु देशानेन शिखादेशं मुखं तत्पुरुषेण च उरोदेशं मधोरेण गुह्यं वामेन सव्रताः सधे
न पादौ सर्वांगं प्रणावेनाभिवादयेत् ततः प्रक्षालयेत्पादं हस्तं ब्रह्मविदां वरः व्यपोस्य वस्त्र
मादाय देवदेवमनुस्मरन् मंत्रं स्नानं ततः कुर्यादापोहिष्ठादिभिः क्रमात् अथैवैव तथा
ऋग्यजुसा म संभवैः द्विजानां तु हितायैव कथितं स्नानं मघते संक्षिप्य यः सकृत् क
र्यात्स याति परं परं पदं इति महाप्राणो लैंगे जल भस्म मंत्राणि ये वद्विंशो ध्यायः

वदुष्मतातुशोभेण सद्धमकार्पाद्यदर्शिनः १५ लब्धपुष्पमनस्वस्य मथेनं समुपस्थिता
 पार्थिवः श्रीहिजीयेव शरत्पंकजलद्वारा १५ निहंष्टिलघुभिर्मधे मुक्तवर्त्मसुदुस्महः
 प्रतापस्यमानोऽश्रुयुगपद्वानशोदिशः १६ उपध्यामापुष्पं कर्तुं समयायं रघोर्गिति
 स्वधनुः प्रांकिनेनेव संजहं शतमनुना १७ वार्धिकासंजहो रंदो रघुजे त्रं धनुर्दूधोपुजार्थ
 साद्वनेतोहि वय्यो योद्यतकार्मुको १८ पुंडरीकाक्षपञ्चसविकसतकासचामरः ननु विडं
 वृषा मास्यनपुनः प्रापत्तच्छिप्यं १८ प्रसादमुमुखेन स्निग्धं वदे च विंशदपमेतदा च वदुष्मतां प्री
 तिं सीतलसमरसाद्वयोः २० हं सज्जणीयुतां स संकुमुहं च चारिष विभूतयः सदीपानां य
 र्यासां यशसामि व २१ न संकोपं हि रेफाणां कर्णां त्यल निपातिनां सरसं वादिभिः कंठैः शा
 लिजाप्ये जंगुयंशः २१ प्रससा इत्युध्यानिवादि न्यस्तसंजो मृगुरो दपं म्मा कुमारा कपोद्
 तं शालिजो प्यो जंगुयंशः २२ प्रससा दोदपारंभः कुंभयोनेर्महोर्जसः रघो रभिभवा प्रांकिचुदु
 मे दिवतां मनः २३ मयोदगाः ककुमंशः सरितां कूलमुद्गजः लीलाखेलमनुप्रापुर्महोदया

२०
१७

सप्तविक्रमं २४५ सर्वेः सप्तपरानां मदगंधिभिराहताः ॥ पुस्तयेव तत्रागाः सप्तधैवपशु
 अरुः २५ सप्तितः कुर्त्तुगधा पथं आश्रयानकदमान्वा ज्ञेयैवेरयामासनराक्तेः पथमं
 शरत् २६ तस्मै समगदुक्ते बहिर्वाजिनी राजनाविधौ पुदक्षिरागचिन्वाजिनहस्तेनैव जपं ददौ
 २७ सगुप्तमूलपर्यंतः शुद्धपास्मिरया नित्तः अदिधं बलमादापपुत स्थेदिमिजीषया २८
 अवाकिरलोपाह्वा संलोजे पोरयोचितः पृथगे मंदरो द्वे तैर्दीप्ते मण्डवाभ्यां सं २९ सपथो
 पुथमं प्राचीनतुल्यः प्राचीनवर्हिषा ३० पुहिः न निलो द्वे तैस्तर्जयुक्तिवकेतुर्मेः ३० रजो
 मिः स्यंदनो द्वे गजे शुद्धनसत्रिभः भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन् व्योमे वभ्रजलं ३१ पुगं
 पुजापेजिततः शद्धः पुरोगास्तदनंतरं यथोपपन्ना ३२ पुगानी कंच लुत्कंधे वसाचमः ३२ म
 सृष्टशानुदंभां सिनाव्या सुप्रतरानदीः विपिनानि प्रकाशयन्ति शक्तिमत्तविकारस ३३
 पुरेभ्यः कलुषास्तस्य सहप्रस्थापिभिरुपाः पश्चात्पुजविभिः पंक्ता अत्रिरेमार्गतिमूलाः
 ३४ हसिनां महती कर्षते पूर्वसागरगामिनी बभौ ह रजटाभ्रष्टांगं गामिव भगीरथः ३५

१७

त्याजितैः ^{धनं} कलकुत्सातैर्भजेऽब्रुवद्धानयेः तस्यासीदु ^{यकाश} ल्लैरणमार्गः पादयेरिबंदंतिनः ३६
 योरसंनेवमाकामंसांस्तानजनवदीजयोपायतोलीवनपणाममुपकुंठंमहोदधेः ३७ पुन
 माराणाममुहूर्तसंस्मात्सिंधुरयादिवंशुत्तामरहितः ^{जयन्ती} ^{तान्त्री} ^{नैमी} ^{पण} मुहूर्तः तिसांमिस्ववेतसी ३८ वंश
 नुववापररसजिज्ञानोसाधनोद्यताननिवृत्तानजयसंभानजंयजेतोंतरेयुसः ३९ अथा
 दपप्रपुणताः कलमाइवतेरघुंफलेः संवद्धयामासुरुत्वातपतिरेविताः ४० सतीत्तीक
 पिशांसैर्बहुद्विरदसेतुभिः कुकलदक्षितपथः कलिं गाभिमुखोपयो ४१ संप्रतापम
 हंदस्यमूर्द्धितीक्ष्णान्यवशयत्तयुकुशोद्विष्यसेवयंतागंभीरवंदिनः ४२ पुनजग्राह
 कालिंगसंगेर्जजसाधनः पतकेदोद्यः शकुंशिलावरीवधर्तः ४३ द्विषंविष
 ह्यकाकुत्सासंभ्रातृवदुदितंममंगलस्रातश्चयुतियेदेजयप्रियं ४४ अभ्यभूयत्तवाहानो
 चरतांजात्रसिंजतैः मर्मरः पवनो धूत राजतालीवनधरतिः ४५ वापव्यासुविनिधृतात्पदवि
 द्राजहोदधेः गजनीकारसकालिंगंतादः सय्य ^{वि} ^{मि} ^{वा} ^द ^{दे} ४६ तां वृलीनांदले

रघु

१८

स्रजं रविताम्रं नमः नालके रासवं योधाः शगरं वपुर्धराः ४३ गृहीतं प्रतिमुक्तं
 संधं विजयीत्यः श्रियं महं दनायस्य जहार ननु मेदिनी ४८ ततो वेलात् तटे नवफ
 लवत्सृगमात्रिणां युगस्माव रितामाशान्तिशसुजको ययो ४९ ससिन्धुपरिभोजनं ग
 दानसुगंधिः कावरीसगिरिपुः शंकनैराभिवाकरत् ५० भयोत्सृष्टविभूषाणां
 तेन करलयैर्मितं प्रलकेषु चमूरणुश्रुतायुतिनिधीकृतः ५१ प्राज्ञानेयखरत्नसमै
 यक्ते लाते त्रसं भवं वा तस्य सपाटिद्या सकटकोशाविलं रजः ५२ वलैरधुषितास्य
 विजिगीषां गता धनः हृष्टोत्सृष्टमारी वामलयादेरुमत्पकाः ५३ ससंजुरप्रदुस्माना
 मलानामुत्तमैवः नुसगंधिषु मतेः मदेषु फलरेण वः ५४ भोगिवेष्टनमार्गेषु च
 दनानां समर्थं तं नासं सक्तरीयां गैवं श्रीपदीष्टे न मः ५५ दिशि पांशुपतेते जोददिराणां
 रवेरपित्तस्य मेवरयोः चांघाः प्रतापं न विवेहिरे ५६ तामुपरी समेतस्य मुक्तासारं महोदधेः
 ते निपत्यददुस्समैपशः स्वमिव संस्तुतम् ५७ सति विषयया कामं तटेष्वा न च दनौ सना वि

ली

१८

वदितुं सस्यं शिलोमलयदुर्दुष्टं ५८ अथ सस्य विक्रमः सह्यंदुरमक्तमुद-
 न्योः सस्यं अमुकमलं चयत् ५९ तस्यो जीके विषयं दि-
 यत्सीत्सह्यं लभ्यते इवातीवः ६० मुरला मासु तो दूतमग-
 मयत्तयदवा- ६१ रवर्जरी संधवममो मदीदारसुगंधिपु-
 ली सध- ६२ अथ वकाशं किलो दन्तनर मायी भयि-
 पुचकरं ६३ अथ मरु- ६४ कीर्ति व्यक्त विजयमल-
 ६५ वरि- ६६ यो- ६७ ज- ६८ पु- ६९ स- ७० स- ७१ स- ७२ स- ७३ स- ७४ स- ७५ स- ७६ स- ७७ स- ७८ स- ७९ स- ८० स- ८१ स- ८२ स- ८३ स- ८४ स- ८५ स- ८६ स- ८७ स- ८८ स- ८९ स- ९० स- ९१ स- ९२ स- ९३ स- ९४ स- ९५ स- ९६ स- ९७ स- ९८ स- ९९ स- १०० स-

रघु०
१६

भासानिबन्धुदिरं शरैरुसैरिवो दीव्यानुदिरात्तरसन्तिव १२ जितानजय्यसाजेवकु
 तारणपुरःसरानमहाराजवमिवोर्वीजिः प्रविवेकोत्तरापथं १३ वितीताध्वप्रमास्तस्यव
 कृतीरविवेधैरुसैरुर्वीजिनः संधानलग्नकुंकुमकेसरान् १४ तत्ररुणावरोधानोभर्तुषु
 व्यक्तविक्रमं लपाटलोदेशिवभूवदधुवैरुतं १५ कंवोजीः समरेसोऽंतस्यवीर्यमती
 प्रराभाजालातपुटिकिहैरुतोटेः सार्वमा १६ तेषां सरप्रभयल्लुंगद्विरणशपः
 विविप्रसंविशानां मत्तुर्वीजोपगा १७ तंतेजोरीगुहंशे लमाहं गहप्रसाधनः वर्धपत्रिव
 नृरुहंतेषांतेषांमः १८ शशसंतुल्यसत्ता नोसैवघोषसंभ्रमं गुहाणां सिहांनां परिदृष्टा
 हंतां कितो १९ भुजबुधर्मरीभृता २० धनिहृत्तवः जंता शिक २१ गोमोर्मसुतसंखिवरे
 २२ विशाप्र २३ धाया सधास्येतेकाः इवोवाहितोत्संय निषसं प्रगनाभिभिः २४ सर
 लासकमानं गजैवैयसुजनिवः २५ शसं वधपोनेवुर्न कर्मसुहृदीपमः २६ तत्रगुहं राम०
 दोर्धोरं पार्वतीयैर्जरोरु २७ नारावक्ष्यतेया समनियेषोत्पन्नेनालेन २८ तस्योत्सृष्टनि १६
 वासिपुं २९ दत्तवः गजवर्धकिरातेभ्यः ३० शशंसदेवदायवः ३१ शरैरुसैरु

राम०
१६

संकेतात्सकृत्वाविरतोत्सवान्नजयोदाहभसंवाहोर्जापयामासकिन्नरात् ८४ परस्यरेण
विज्ञातसेयुयायनपाशोयुशज्ञादिमर्वतोसरोरससरोहिमादिरा ८५ तत्रोभययरे
राशिनिवेणनसरोहसःराज्ञायोलस्यतुमेतसादेरादराजडवप्रिय ८६ चकंपेतिरी
लोहिसेमस्मिजोतिविषवरःदुजादोनतोप्राप्तिःसकालागसुदुमेः ८७ नपसेदे
सुदार्कभोभयवर्धुर्धितंरथवर्त्मजोयस्यकुतरावयताकिना ८८ तमीशःकामसूराणां
मत्पावदलविचमभेस्मिन्नकैटेर्नगैरन्यतुपरोधयैः ८९ कामस्येप्ररसस्यहम
वीकाधिदेवतांरत्नपुष्पापहारेणभ्यामाभेयुपाययोः ९० इतिजित्वादिशोजिह्व
वर्ततत्तयोप्राप्तिजोविश्रामयनराज्ञोष्ठजोयुमोलिषु ९१ सविश्रजित्तमारेभयज्ञ
सर्वसुददितां३५ दानंविदिसर्गायसतांवारिसुचामिव ९२ सत्रांतेसविवसखःपुरस्त्रिया
मिर्गुवीमिर्गमितंययवलीकान्कारुत्स्यप्रिरहोत्सुकावरोधात्त्राजन्यानखपुरजित
तयेनुमेनतेखाधजकुलिशत्तपत्रचिह्नं सम्राजप्रसूरापुगंप्रसादलभंप्रस्थानगुराति

ते

म्रियुलीवुवृमोति सुक्युत्तमकरदरेणुगेरदि यंतेतमधभा मिवेकपूनें सत्तरेः श
 मितपराजयव्यलीकाः अममोत्सुकदंतिनाति तद्विस्फाः सानिस्वा मवनिभुजः पुराणि जम्भुः ६५
 पुनिश्रीरघुपुत्रे लोकविकालिहसकृतोद्विजवा नाम चतुर्थी सर्गः ४ तमं ध्वरे विश्व
 जितिदितीए शोधविआणि तकाश्रान्तं उज्जतविद्योगुरुदक्षिणार्थीको तः पुषे देवरजंनु
 शिष्यः १ समं सपे नीतदि एमयत्वात्प्रेमिधावा धमनर्घ्यश्रीमः अतप्रकाशं पशसापु
 काशः प्रत्युत्तं तामुत्तम्यमातिषेयः २ तमर्घ्यपित्वाविधिवद्विधित्तस्योधनं मानध
 दशपायै गदगम ३ भाजमभा रक्तं जलिकृत्पावेदि भाव ४ अय्यगुणमंत्रक
 तमधोगो कु यवुद्धकुशली सुतयः सुनया तानमशेषमापू चै रममुजा दिवदीहितेन
 ५ काये नवभा मनसा च शश्वते यद्विगोधैर्धविलोपितं आपद्यते नयवमेतस्यैः
 किञ्चिन्महयैस्त्रिविधं तपसतत्तप आधारवैधुसुखेः प्रयत्नेः सवर्द्धितानां सु
 तानां विशयंकवित्रवाद्यादिरूपलवोव प्रमहिर्दमाप्रपादयाय ६ रा

२३

20

राम

20

जकांतिरावेदितोवेदविद्वंसंचरेणानोत्रिहंतादेयवृत्तिरेनंजगादभूयोजगदेकना
 थः २३ गुर्वर्थमर्थीभूतपारदृष्टपरघोः सकाशदनवाप्यकामंनतोवदन्नांत
 रमित्ययंमेपाभूत्परीवादनवाचंताः २४ सत्त्वसंगेस्त्वमहितेमर्थेयेवसंप्रभु
 र्वागिनिनांरागांरेद्विजारादोत्पद्यतेसोदरंस्त्वयावनेसाधयितुस्त्वदर्थं
 २५ नमोभोवैवदुःखतयांप्रतीतः पुन्यगृहीतांघोरमयंजन्मागामातसारो
 रघुरप्यवेसानः कथुप्रार्थ्याकमेकुवेरात २६ वसिष्ठमंनोत्तराजात्प्रभावा
 दुदन्वदादृशमहिधरेद्युमरुत्सखसेबबलाहकस्यगतिर्विजघ्नेनहितदूषस्य
 २७ अपथाधः श्लेषयतपदेवेरथं सुःकल्पितसस्यमंसांमंतसंभावादनये
 वधोः कैलाशंतापंतरसाजिगीषुः २८ प्रातःप्रयाणाभिमुखायतस्मैसविस्मवांसो
 स्पष्टदेनिपुताः हिरण्यमयीकोशगृहस्यमध्येवृष्टिंशशंसुःपत्तिनांनमस्तः २९ तं

वे सी र्थ जलैर्विद्यमानिषेकः पुनरप्यसायतनादिस्नानेनैवर्त्यते पतिपाद्यते रयेभ्योजलेभ्यः पितृणां निवायोजयति वर्त्यते रयेभ्यः रतिवपलोपेयं च मी प्रासादयेत्ततश्चिबदेनैवे च मी रप च

क्रियासंख्यासुराणादिस्तुतिभेदेः
दुलेनेभ्यसनेष्वन्तेति
हं ३ न पविती कर्त्तुं १२
हं ३ दोल वरणासितस्याय
मुखस्य वदे नो शे नो कि तादे
विदि ताभिसंस्तुतिवेषा
कहं गं पुस महं तिकं
सवसे वली वदी दिमि ४
जनपदे म्पु गते ज्ञापये
ततः प्रजातः सत्यप्रयव
हृष प्रसवे वां वृषा च विवत
स्थाविय ती नां मुकर हं मं
समर्थः प्रसितो सुकभी १०
न तो पायति सप्तम्येति १०
उर्ध्व पात्रे लाम नाना नुमि तो पु स र्व स
गुणी क म म म म ति स
५५ ५५ न प त मि प्र अये नो र जने जी कार्प क ५५ त स म्पु भ मं न
क्रिया नैमित्तैस्त्रिविधत्सलत्वादभग्रकामामुमिनुशेषु तदं क शय्याभ्युतनाभिना
ला कृच्छि न म जी रण म न द्वा प स तिः १ निवर्त्यते ये र्नि य म्प्रा मिषे वं रये भ्यो निवा पा
लयः पितृणां ता न्यु कृष पृ द्धु तये क ना नि शि ल निव स्ती र्थ जं ला नि क चित् ८
नी चार दः क र्त्तु क ड ड री ये रा म्पृ पृ न ज्ञा न य दे र्न क कित् कालो प प न्ना ति थि क ल्प
भो र्दे व न शि र्दु र्दि सा ध नं वः ६ ५ पु पिय स ने न म ह वि रण तं स म्प गि वी या नु म
नो ग द्वा य कालो ह्ये य म्पु मि तु ढि ती यं स र्वी य का र ह्म मा प्र मं ते १० त वा र्द तो ना
मि ग मे न त्प दं म तो नि पो ग क्रिय यो त्स कं न ५ पु य्या गु या शा हि तु र्प त्म ना वा प्रा सो सि सं
भो व यि तं न ११ ५ त र्व पा त्रा नु मि ल न्य य स र धो रु द म पि गौ नि श म्प स्वार्थो य ति
पु ति दु र्व ला शः १२ पु त्प वो च द्द र तं तु शि ष्यः १२ स र्व र्त नः शां ति म वे हि रा ज न्ना थै कु त स्त य्य
सु भ र्व ज्ञा ना स र्व न य त्पा व र ण य द्दृ ष्टेः क ल्पे त लो क स्य क थं त मि प्रं १२ भ क्तिः पु ती ह्ये षु कु
लो वि ता ते र्वी यं हा भा ग त र्पा नि शे र्वे य ती त काल स्त ह म भ्यु पे त स्वा म थि भो वा दि ति

तथा भक्त्या र्वी न र्व जा न्ना पान मि र्वे ५ ति क्रु ज ५ त ते र्पा थि को य व सी र्थ सो प र्ग त्या शी ५ त र्वी मे क त्वं र्वी ति ति यं च मी वा २
त त र्पे पु सि ता सि क्ता वि ष्णु र्थे पु ता ३ त क १ न म र ५ गु र्व र्वे सार्थं वा प्र ग म न नि र्व र्ण यो न स म्प्रा यो प ति व न र्व ति ति पु ति दु र्व ला शः ५ न म म प पा ज र्दी न त्ति ति ला म नो र थ म
मि नि व स ता र्पु का र

२० वं
२२

मेविद्यादः १४ शरीरमात्रेणानेदंतिष्टुत्राभासितोर्थप्रतिपादितर्हिः ॥ १५ ॥ एषकोपा
 तफलवृत्तिः संवेननीचारइवावशिष्टः १५ स्थानेभवातेकविशयिः सन्नकिंच
 नत्वंसखजंयन्नक्तिपर्याययीतस्यसुरेहिमांशोः कलाद्वयः प्रुवातरोहिबुद्धे १६
 त्वदन्तस्तेवदन्नवकार्यो गुर्वर्थमाहमेमहंयतिथ्येस्वस्मसुतेत्रिर्जज्ञितोवुगर्भेश
 रदघनंनार्हतिचातकोपि १७ रातावदुकूप्रतिपातुकांमंशिंयंमहर्षीनयतित्रिषि
 ध्रकिवस्तुविदुः १८ इदंनययाकियद्वितिवमन्वयुक्तः ततोपथावद्विहितध्वरपत
 येस्मियांशविर्वर्जितायवर्णीप्रमाराणांतुखेसंवरणीविचक्षणाः प्रसुतमाघचदे १९
 समापविष्टेनम्यामहर्षीर्विज्ञापयेतोभ ॥ २० ॥ रुददिगायेसुमेविरयप्रवर्तितोयचारांतांभ
 किमेवप्राणाद्यत्पुनस्तत् २० निर्वधसंजातह्वार्थकार्यमचिंतयित्वागुसुखाहमुक्तः वितस्य
 विद्यायत्तिसंख्यायामेकोटीप्रुतसोदशचाहरेति २१ संहंसर्वाविधिभजितेनमंत्वाभवंतं
 प्रभुशद्वेशं प्रभुत्सहेसंप्रतिनोपरोधुमलेतरत्वाकुतत्रिक्रयस्य २२ इत्यधिकेनद्विजरा

राम
२२

धिबहुभ्यसंयौवनेद्वेदविशेषकान्तंजीर्जतुकामापिगुरोरनुज्ञांधीरेवक्रन्यापितुराचकं
 दे॥१॥अथेअरेराकथकोशकनोस्वंबराथेसुगरेदमसाःआसःकुमारनयनेत्सु
 केनभेजेनदंनोरधुवेविसृष्टः॥३६॥तंअसंबंधमसौविचिंत्यदारक्रियोयोग्यदंअपुन
 द्रुपथापवभासपसेन्यमेनमदुंविदमाधेपरजधानी॥३७॥तस्योपकार्यश्वितोपचा
 राअपेतरआनमदेयदभिःमार्गनिवासाभुवनेंदसूर्येनोर्वभूवुरुधानविहारकल्याः॥३८॥
 सनर्मदारोधसिक्कंदंमोहिरानर्तितनक्तमालेतिवेशापासासविलंघिताध्वाक्कोतंर
 जोधूसरकेतुसेमं॥३९॥अथोपरिष्ठादुमेरेभमदिःप्राक्सवितोतःसलिलप्रवेशानेध
 तदानामलगंडभित्तिर्वन्यःसरितो गजउसहजुम॥४०॥निःशेषवित्तालितोरिकेनवपुक्रि
 यामृत्तवतस्तटेयुगोलिहरेषाशबलेनशंसनदंतद्वयेनाश्रमविकुंठितेन॥४१॥समो गीमो ग
 धिकंपीरेरासंबेष्टितादृष्टिनेनदीर्घानुबिदेषतीशभिमुखःसशद्वंसोनवादिपरिधानि
 बोमीन॥४२॥संहारविदेषलघुक्रियेराहस्तेनतीशभिमुखःसशद्वंसोसमिंदनहस्तसं

न्यामर्गलाभंग इव प्रवृत्तः ॥ ४६ ॥ कारंदवोत्सृष्टमृदुप्रतानाः पुलिदयोषां वृविहारकांचीः क
 र्मन्मसैवाललतानदीसः प्रवाहलगास्तदमुत्ससर्ग्य ४७ तस्यैकनागस्य कपोलभित्त्योजेला
 वगाह वरुणमात्रपुतां वमेतयने कयदर्शनेन न हि दीवेमददुर्दिनजीः ४८ सपुत्रददीरक
 दुप्रवाहमंघ्रमांघ्रायमदंतदीयं विलंघिता धोरणतीवृयत्नाः सेनागजेन्द्राविमुखो बभूवुः
 ४९ सखिन्नबंध दुतयुग्मपुत्रं भग्नद्वयस्य सरथं दुरोरा माय रित्राण विहसयोधं से
 नाविदेहं तुमुलं नकारं ५० तमायतंतं नृपते रवधो वन्यः करीतिश्रुत्वा कुमारः निवर्त
 यिष्यति शिष्येन कुमेजघाननात्मापतकृष्टशार्दुः ५१ सविह्वलाः किल नागरूपमुत्सृज्य
 तद्विस्मितसैन्यदृष्टः स्फुरन्मामंडलमध्यं वृत्तिकं तं वयुर्व्योमचरं पृथेदे ५२ ॥ अथ प्रभा
 वापनतैः कुमारं कल्यादुमोत्थेखकीर्यपथ्येः उवाच वाग्मीदृशान्प्रभापिः संवर्द्धितो र
 स्थलतारहार ॥ ५३ ॥ मंतं गशायादवलेयमूला दवा प्रवानस्मि मंतं गजत्वं प्रवेदि

गंधर्वपतेस्तनूजं प्रियं वदं मां प्रियदर्शनस्य ५४ सदा नुनीत पुरितेन वपुः प्रामात्मकमह
 र्थिर्मदुतामगच्छत उल्लसत्तमस्तपसं प्रयोगांकेत्यं हि पत्मा प्रकृतिर्जलः ॥ ५५ ॥ इत्याकु
 वंशुयुभजोयदातेभेत्स्यत्यजः कुंभमयोमुखेन संयोक्तसेसेन वपुर्महिम्ना तदेवोक्तं तस्मै नो नि
 दिमां गृह्ण ॥ संगोचितः सत्ववता त्वया दंष्ट्राणां विरूपार्थित दर्शनेन वृत्तिप्रियं वेद्वेनो न कुर्वन्नुथा हि मे
 स्मै तैस्त्वय देव पलब्धिः ५७ संमोहनं नाम सखेममां संप्रयोगं संहारविभक्तं मंत्रं गंधर्वमादत्स्यतः
 प्रयोक्तुर्नवारिहिंसादिजयं ॥ ५८ ॥ पुलं हि यामां प्रजिह्वामुहूर्तं दद्यापरो भूः प्रहरन् ॥
 एतत्तस्मादुपकुं दयति प्रयोज्यं मयि त्वया न प्रजिघेधरो तं ५९ तथेत्युपस्य प्रपद्यः प्रविं सो
 मोद्वायाः सरितो न सोमः उदइडः मुखसो सुप्रिदः समं त्रं जगत्तस्मा विगृहीतं शायात् ६०
 रावंतपो रध्वनिं देवजो गदासे दुष्टोः सख्यमर्चिं त्यहेतुराको ययो चैत्ररथप्रदेशानसो यज्य र
 स्यान्परो विद्वान् ६१ तंतस्थि वांसं नगरोपकंठं तदा गमारुह्य पुरुषः प्रहर्षः प्रत्युज्जगाम क्रुधं शि
 केंदुप्रदं पतुहोर्मि रिवोर्मि माली ६२ प्रवेश्य चैत्रं पुरमग्रे पाप नीचे सौ यो यात्र रध्वि तस्मै मेने
 पश्चात्तज जनः समेतो वैदम मातंगमजं गृहे ६३ वस्या धि कश्चि पुरुषः पूरा नैः पुष्टि वा प्राग्गार

२५०

२४

वेदिर्विशितपूर्णकुंभां रम्या रघुपूते निधिः सने बोधकार्ये वाल्या त्रयगिव दशां मदनां धुवास ६४
 तत्र स्वयं वरसमाहृत राजलोकं कया लला मक मनीषमजस्य लिप्ताः भावा बबोध कलुषा दयिते व
 शत्रो निद्रा चिरेण नयनाभिमुखी बभूव ६५ तं कर्णभूषणनिधीतबी वरं संशयोतर रश्मि विमर्द
 कृशांगरागं वैतालिका ललित बंधमनोहराभिः प्राबोध पलुष सिवाभि रूवाचः ६६ रात्रि
 जता मतिमतां वरमुवशायां धात्रा द्विधैव जगते ननु धूविभक्तायो मे कनु सव विभर्ति गुरु विनिद्र
 सस्या भवानपरधुर्ययदा कलं वी ६७ निद्रा नशिन भवता ह्यनवे द्यमाणा पर्युत्सुकत्वमवला
 निशिरं दिते वलक्ष्मी र्विनोदयति ये नदि गंत लं वी सोषित्वदान नरुचिं विजहाति चंद्रः ६८
 तं ह्ये लुभा युगपदु निषिते नता बत्सद्यः परस्पर तुला मदिरो हतो द्वे प्रसं दमान परुषेतर तार मंत
 प्रतुस्तव प्रचलित भ्रम रंच ययं ६९ हंत प्रहृष्टं हसति पुष्यमनो कुहा नां संसृज्यते सरस्वति जैरु
 शुभिर्नैः स्वाभा वि कं प रगुणे न विभातं वायुः सौरभ्यसी शुश्रिते मुखमाकृतस्यं ७० तामोद
 रे धुपति तं द्रुम पल वेषु निर्वो हार गुलिका विशंध हि माभः संलस्यते दशन न्धं दिक कृतं विद्वं वि
 वो वृलच्छं लक्ष्य परभागमिव सि तं ते ७१ या वयता प निधि रक्रमते नभानु रहा यता व दुरु

राग.

२४

॥ न तमो निरसं प्रायो धनापसरतां त्वयि वीर्या तै किं वागि पुंस्तव गुरुः स्वयमुद्धि नति १२
 शय्यां जह तुभयय ह विनीत निदूः संवेरमा मुखरं प्रखल कर्षिण सै ये सं विभां नितरुणा
 मरा रणयोगादिना दिगै रिक तदा इव दंतकोशाः १३ दीर्घवर्मा निरमिताः परमंडयेषु नि
 दां लिहाय वन जातं वनायुदेषुः वक्त्रेष्वा रण मलिन पंति पुदोगता निलेहा नि सै धव शिला
 शकं लो मुवाहाः १४ भवति विरल भक्ति म्हा न पुष्योपहारः स्वकि रण परि वेयो देद प्र
 म्याः प्रदीपाः ॥ प्रय म पि च्छि गि रं न स्रुवो ध प्रयु क्त मनु व दति शु क से मं जु वा क पंजर स्थः
 १५ इति विश्वित वाग्भि र्वं रं पुत्रैः कुमारः सपदि विगत नेद स्रुत्वा मु हां च कार म् दुपट नि
 नदि र्वा धितो राजहं सैः सुराज इव गां गं सै क्ति तं सुप्र तीकः १६ ॥ प्रय निम व साय शा स्रु दं
 दिव सुमुरो चित मं चिता दिपत्मा कुशल विरचितानुपवेवः दिनि प समा ज म गत स्व पं व र थं १७
 मुख मर्द्ध शरीर स सर्वं कामुख मुच्यते तत्रापि नासि स का प्रे राना सिका पा प्रला चने १८ इति श्री
 रघुवंशे माहाकाव्ये कालिय सक्त तो सयध राभिगमनो नाम पंचम सर्गः ५ ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

1175

1176

सत्यः १० पुरु भ्रष्टप्रतिज्ञानालोक्यषांसापंतस्मैप्रदत्तवान् १३ दारुणकठीनं
 चास्यमहादुस्वभविष्यसि एस्मिन्दीवसेराज्ञोधनमादापतस्करः १४
 तत्रैवगत्वा ततोचौरेपत्रसाधुसमुत्थितौ ततपश्चावकादुतानूहृष्टभीते
 नचेतस्वसा १५ धनसंस्थातत्रैवसगतः सीघ्रमलक्षितः ततोदुतासमा
 यातायत्रासेसज्जनोचनिक १६ हृष्टनृपधनतत्रवध्वादुतावाणिकस्त
 तौ हर्षेणघावमानाश्च ऊर्ध्वनृपसमिपतः १७ तस्करौ द्वौसभानीतौवि
 लावचाज्ञापयप्रभो तेज्ञाततः सीघ्रहठवध्वातुमावुभौ १८ स्थापितौ
 द्वौमहादुर्गोकारागारविचारतः प्रायायास्तत्पदेवस्यनश्रुतकैस्तुर्धोवच १९
 अतः तर्धोर्धनंडाशज्ञागृहितचंद्रकेतुना तत्तद्व्यापाच्चतयार्गहेनार्थ्याचै

१०
 श्रीसम

१६

११७८
 श्रुतौ सौकाचननगरं यौ तस्मादेकवारिक् पुत्रसमादायागतो हि
 तः ६७ इष्टानुसंदरलावणिकपुत्रगुणान्वितं ज्ञातमिबधुमिसार्धप
 रितुष्टेनचेतसा ६८ दत्तवानुसाधुपुत्रापकन्याविधिधानतः ततो
 भाग्यवसेतेनविस्मृतव्रतमं ६९ विवाहसमयेष्यस्त्रिनेनरुष्टेभ
 वत्प्रभु, ततः कालेनमिधतोनिजकर्मविसारद ७० वारिज्यार्थ
 गतः सीधुमाजात्रासहितोवाणिक रत्नसाररश्मिगत्वासिधुसमिप
 तः ७१ वारिज्यामकरोसाधुजामात्राश्रीमतासहः तौगतौनगनेरे
 रम्यगत्वाचंद्रकेतोनुपसच ७२ एतस्मिन्नेककालेनुसत्तनारायण

१६

सत्य०
०८

मेसततिर्भवेत् ६० किंचित्दिवसेतस्य भार्यालिलावतिसति मर्तिपुक्ता
 न दचिंता भगवद्धर्मपरायणा ६१ गर्भरिगास्य भवतस्य भार्यासत्य
 प्रसादतः दशमासि गते तस्या पुत्री चैकावभुक्कः ६२ दिनेदिने वर्धते
 सा शुक्ले पक्षे यथासति नाम्ना कलाविति चेत्तितु नामकर्णकृतं ६३ त
 तो लिलावति प्राह स्वां भिनमधुमधुरं वच न करोसि किमर्थं वा पुरा संकल्
 ल्पीतवत्त ६४ विवाहसमये यथाः करिष्यामि वत्तं पिपे, इति भार्यास
 मास्वा स्य जगाम नगरं प्रति ६५ मंत्रं पितृत्वा पितृत्वा इत इत प्रेषयामास
 धर्मवित् विवाहार्थं कन्यापावरं श्रेष्ठं विचारयन् ६६ तेनाज्ञप्त

श्रीराम
०८

१६

तन्निधिनेषत्वं धर्मिते राज्ञो जिह्वोपितं प्रपदहन् ॥ जयो वनयो न्यपदयं न्य-

तवानिज्यार्थवधनेनेकेपरिहरितैः ५४ नावंसंस्थाप्यतेतरेजगामत
तटप्रतिहृष्टाव्रतंकरसम्पकपप्रष्टविनयान्वितः ५५ साधुरुवाच
किमिदं कुरुसेराजन भक्तियुक्तेनचेतसा प्रकाशकुरुततसर्वे श्रोतुमिष्टा
मिसाप्रतं राजावाच एजनक्रियतेसाधोविष्टोरतुलतेजलस व्रतच
स्वजनेसार्धपुत्राधावाप्तिकाम्पया ५७ साधुउवाच ततो नत्वा सुराजान
साधुचमधुरवच सर्वकथयेमराजन व्रतमेतमेतत्करोम्यहं ५८ ममा
पिसत्तति न्नास्ति सत्यमेतत्प्रजाये ततो निवृत्त्यवानिज्यसानदो गृह्णता
त ५९ भार्यामेकपित्तं सर्वव्रतचसंततिप्रदं तदा व्रतकरिष्यामि यदा

पुतिरित्तेश्वर्यधुमिहैराजं द्रो जिह्वोपितं प्रपददत्तं रजयो वनयो न्यतन्यं न.

करिष्यामि व्रतमनसि चिंतितं ३० इति संचिंत्य विप्रैः सौरात्रैः निद्रानल
ध्ववान् ततः प्रातः समुत्थाप्य सत्यनारायणव्रतम् ३१ करिष्ये ह्येह च संक
ल्पमिक्षार्थं शमनं द्विजः तस्मिन्नेव दिने विप्रश्च चरुं द्रव्यमाप्नुयात् ३२
तेनैव वधुभिसार्धं सत्यस्य व्रतमाचरेत् सर्वदुखविनिर्मुक्तं सर्वपैतृसमान्ति
तः ३३ वभ्रवसा विजः श्रेष्ठः व्रतस्यास्य प्रभावतः ततः प्रव्रतिकालं च मा
सि व्रतचरेत् ३४ एव नारायणं देवं व्रतं कृत्वा द्विजोत्तमः सर्वपापविनि
र्मुक्तो दुर्लभमोक्षमाप्नुयात् ३५ व्रतस्य तदा विप्रपृथिव्या सकरिष्यति
तथैव सर्वदुस्वचनराणां च विनश्यति ३६ एव नारायणं नोक्तं नाराय

सत्य०

०७

महात्मने मया तत्कथितं विप्र किमन्यत्कथयामिते ऋषय उवाच ३७
इति श्री दशपुराणे सत्यनाथेन ब्रतहरि विप्रसचारे प्रथमोऽध्यायः तस्माद्विप्रोक्तं
ब्रतं केन पृथिव्या चरितं मुने तत् सर्वं श्रोतुमिक्षामः श्रद्धास्मकं प्रजायते
३८ श्रीसूत उवाच शृणु ध्वं मुनि य सर्वं ब्रतं येन कृतं भूवि एकदा स
द्विजवरे पथा विभव विस्तरे ३९ बंधुभिः स्वजने सार्धं ब्रतं कर्तुं समुद्यतः
एतस्मिन् न्तरे काले काण्डकृता समागताः ४० चन्द्रिका एष स च संस्था
य विप्रस्य गृहमापयो तस्मात्पापरिपीडात्मा विप्रं हृष्टा कृतं ब्रतं ४१ प्रणि
पत्य द्विजं प्राह किमिदं कियते त्वया कथ्यते किं फलमाप्नोति विस्तारादनेन प्र

राम
०७

१६

प्रभो ४२ विपुत्र्यान्व सत्यनारायणस्योदं व्रतं सर्वश्रितं प्रदं तस्य प्रसादो मे
 सर्वधनधान्यादिकं महत् तत्तु तद्भुक्त्वा काव्यकेतातिहर्षित प ॥ ४३ ॥
 पोजलं प्रसादचमुक्तात् नगरं यो ४४ सत्यनारायणं देवचिंतयेन स्थिर
 मानसः काष्णविक्रयतो ग्रामे प्राप्यते चाधपधनं ४५ तेनैव सत्यदेवस्य क
 रिष्ये व्रतमुत्तम इति संचिंत्य मनसः काष्ण कृत्वा तु प्रसक्तं ४६ जगा
 मनगरे रमेधनिनायकसंस्थिति तदिने काष्णमूल्यचद्विगुणं प्राप्नुवान
 सो ४७ जततः प्रसन्नहृदयः सुपक्वकंदलीफलं सर्कशच्छुद्धं च गो
 धूमसचर्चकं ४८ इत्येकत्रयं प्रसादचः गृहीत्वा स गृहं यो तद

सत्य०
०८

तो वधु नू स मा ह्य च कार वत मुत्तमं ४६ तद्वत्स्य प्रसादे न धन पुत्रा न्वितो
भवेत् इह लोके सुख भुक्ता चा ते सत्य पुरं पयो ५० इति श्री दत्त पुराणे
सत्य नारायण वतं ब्राह्मण काण्डे त्रिसवादे नाम द्वितीयोऽध्यायः ०२
श्री सत्त उवाच पुनरग्रे प्रवक्ष्यामि श्रद्धं मुनि सत्तमा तत्र चोल्कापुरे
नाम नृपश्च सीमहामति ५१ जितेन्द्रियः सत्यवादी यो देवा लप प्रति
दिने धनं दत्वा जिज्ञा नू संतोषयेत्सुधी ५२ भार्या तस्य प्रमुग्धा च संशो
जवदना सति भद्रशीला सत्यवत सिं धुतिरोत्तुसा ५३ एतस्मिन्
तरे तत्र साधुरेक समागताः लक्षपतिरिति ध्यातो भुविलोकेषु विश्वे

राम
०८

कृष्णवर्ण १६

११८

२७	१८	२२	३०	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	५	६	६	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
१५	२७	६	२९	३	१५	२५	५	१९	१५	१३	७	३	४	८	१७	२७	८	२१	४	१६	२८	१९	२१	०
३८	२९	१५	२८	१५	१२	५६	१२	४२	५	१३	५९	३८	१३	२८	३६	५९	२०	३४	१३	५४	२१	११	५७	५५
५४	२६	२०	४३	५३	४४	२४	१५	३६	३५	१४	५६	४४	३५	५८	२३	३१	०	१८	१४	३८	५२	०	५७	५४
५१	१	१	१	१	१	०	०	०	१	३	३	२	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	०
२६	२८	३३	३४	२८	१६	५६	३६	१९	४५	०	७	६	४	४	५९	१३	२७	३४	३५	३२	२३	८	४	०
२७	१५	२३	२४	०	४७	४८	८	१०	४७	५१	१०	१६	४	२४	५३	२८	५५	२५	३४	४०	५८	५०	२२	३६
८८	१०३	१०५	१०५	१०३	८८	७५	४७	८	३७	५३	१७	१७	१७	६३	३३	८१	१०४	१०७	१०८	१०८	१०५	८८	७७	३८
११	१०	५०	५३	७२	१	२६	१६	१२	३३	८	८	५४	१	६	५५	३५	३९	२३	२६	९	१८	२४	२४	३
१	१	०	०	०	२	३	७	८	३	८	६	११	०	५	४	२	०	०	०	१	२	३	४	४
३०	०	२२	१८	५२	५	३३	१	४	५	३८	३८	५०	४०	१८	३५	१२	११	४	५	५	२	५५	४३	४३

३१७
११४७

११२०
११५३

राज

११८
११५२
११३३
११५३

११२८
११५

११४०
११५५

११४५
११२

१६

२५
१६

प्रतिष्ठितं पूर्वं प्रधूमितं राशं हृदये जिह्वोत्थितं वपुर्बहुत ध्वजस्यैव तस्योन्नयनं कृत्यः
नृणां भुक्त्या न दर्शितं नानंदं सुपूजायुजाः ४ ध्यायामंडलं लक्ष्म्या तमं हृद्यं किल स्व
यंप्रयापयतां तपत्रेण भजे सा सा ज्योतिर्हितं ५ परिकल्पितं सान्निध्यं काले काले वन्दे
पुंसु यं सुतिमिरर्थं भिरुपतस्थे सरस्वती ६ मनुयुग्मं तिमिरं नैर्मुक्ता वदति राजभिः
तथाप्यनन्यपूर्वे विरगसि न्नासीद्वसुंधरा ७ सममेव समाकृतं दूरं द्विरदृशामि नान्ति
नसिंहस्यैकेनैकेनैव पिलं चारि मंडलम् ८ नयविद्धि न वेरा निसदसं चोपदर्शितं
स्वीरावाभवत्पक्षसि सिन्धुभवदुत्तरं ९ मंदोत्कंठः कृतां सेनं गुराणाधिकृतयो गुरो
फलेन सहकारस्य पुष्पोदुमं श्वयुजाः १० सहि सर्वस्य लोकस्य युक्तं दंडतपाभनः ११ अदेह
नातिशोतोभानमस्मानि वदति राः ११ पंचानामयि भूतानामुत्कंठं पुष्पं गुराणाः नवेत
स्मिन्महीपाले सर्वं निवमिवाभवत् १२ यथापद्रुदनाचंद्रः पुतापतपनो यथा तथैव सो
भद्रे यथा राजपतिरंजनात् १३ कामं करं च विप्रो जे विशाले तस्य लोचने ००

१६

मिमंसेदोगतसुलोचनेकांशतयादुरासदः तवैवसंदेशहरादिशांपत्तिप्रणालिलोकेश
 तथ्यविधीयतां ७० तथैतिकामंप्रतिप्रुप्रुवानुरोधोपयाप्रतंमातलिसारथ्यवयोनप
 स्पनातिप्रमनासंदोऽहंमुदक्षिणासूनुंरपिन्यवर्तत ७१ तममपनंदपथेप्रवोदितः प्रजे
 प्ररःशासनहारिणाहरेः परामृशानंदवर्चलेनयाशिनातक्षिपमंजंकुलिशिवृणांकिं
 ७२ इतिक्षितीशानक्षतिनवांधिकांमहाकुतूनांमहत्तीपशासनः समाकुरुदुदिरमापु
 षःक्षपेत्तत्तेनसोपानपरंयराभिव ७३ प्रथसविषयव्यावृत्तात्मापथाविसूनवेनैवपति
 ककुदंदत्वायूनसितांतपवरांमुनिवनतरुषायादेव्याः तपासहंशिप्रियेजलितव
 यसांमित्राकूणाभिदंदिकुलवृत्तम् ७४ इति श्रीरघुवशेमहाकाव्येकविकालिदा
 सवृत्तोरघुव्यतवराजिनामत्तरीपःसर्गः ३ सरज्जगुसुगादितंप्रतिबद्धाधिकं
 वमौदिनंतिहिंतिजसवित्रेवदतासनम् १ यरुशसंयिदलीपंचतंवेप्रुप्रुवया
 प्रभुराशुमुदतनारावेहृदिश्लमिवापि तमंरदिलीयानंतरंराजैतंनिशम्

२४

२५

रुक्मराशी विद्यभीमदशनेः वभ्रवयुद्धं तमुत्तं जये विष्णो रधो मुखे रुद्धं मुखे प्रपुष्पिः ६२
अतिपुवं धपुहितासुवृष्टि मिसगा प्रवं दुपसहस्य तेजसः प्राणा कति लोपि तुनवास
रुः सतप्रमुत्तं वृष्टि मिवा दिरुं बुद्धः ६२ तत्तपकोष्टं हरिचंदनो किने प्रमथ्य मां सो र्वावधी
रनादि नैरिधुः प्राणा कोटं मुखे नय त्रिणा शरान न ज्वा मलुना दिडे जसः ६३ संचाप
मुत्तज विवृ धं मत्सरः प्रणा प्रा ना य प्रवल स विवृ धः महे ६४ पदं यदरो परो वितो सु
रुभो मंडलं मसु मादये ६४ १ धुर्भ शं वत्स सिते न तापितः वपात भू मो स ह से नि का
मे मे व मा ज द व धूय त द व यथा सहो द्यितः से त्रि क ह र्ब नि प्र ने ६५ तथा पि प्रा स वा न रा
निष्ट रे वि य द भा वे न रे स र्प त स्यु मः तु तो य वि पी ति शये न तृ त्र ह ष द हे स र्व त्र गु रो नि
धाय ते ६६ प्र स द्य म दि ध वि ता र व त्त या म मे त द ने न वि षो रु मा पु धं प्र वे हि मां प्री त म
ते तुरंग मा दूरं ह्य गी चे ति त मा ह वा स वः ६७ ते ते नि बं द्या द स मु ग नि रु तं सु व र्ण पुं ख धु ति
दं दितो गु ति न रे दु स नृ प्र ति स ह र त्रि युं पियं ध प स व द र्श रे प्र रं ६८ सु मा य म अं प दि म न्य
सं प्र मो त त स म य वि धि ने व क ति अ ज सु दी द्या प्र य तः स मे गुरुः कु तो शो वे ता क ले न पु न तं द प थ वि व तां त

२५

सविस्मयः पुत्रः मेव पुत्रिः कः पुत्रं ५१ यदा स राजन्यकुमारः ततः पशुं
रत्नं परतो वशोधनैः जगत्प्रकाशितं देवमिज्यवधवदुर्लभं पितुं ममो सुतः ५२
हरियं योक्तः पुरुषोत्तमः स्मृते महेष्टवस्मं वक्तुं एव नो वरः तथा विदुषां सुनयः शतक्र
तुं द्वितीया गामी न किं ह्यराधनः ५३ पुत्रोपमं प्रकपिलानुकारिणा विदुस्त्वदीयमराप
हारितः ५४ पुत्रं पुत्रं नतवात्रमात्रायाः परं पदं सगरस्य संतरे ५५ ततः पुत्रं स्यापमयः
पुरंदरं पुत्रं माधवः पुत्रं स्वर्हितं महाराष्ट्रं संयदिजर्बं च तेन खलु विदुः सारं कृतिमयं ५६
संवेवमुत्तमं नयवत्तं मुमुक्षुः कश्चिमात्राः तथारं शतशतं पुत्रिष्टुली विविशेषो मिना वपुः
प्रकर्षे स विदुः विते प्ररः ५७ रघोरवहं ममयेन पुत्रिणा हृदि बलेन विदुः मम मर्षणः नवां बुद्धि
कमृदुर्लभं धने धनुष्यमाधं समधसमार्गणं ५८ द्वितीयसूतो सतहृदुजातं पुत्रिष्टुभीमा
सुरेशो गिरी विदुः यदा वक्तुं नास्ति दिनपूर्वमाप्नुजः कुतुरुते नैव मनुष्यश्रेष्ठिणा ५९ हरेः क
विदुः विदुः कुमारः विदुः सुरदिपसालनकर्कशं लौभुजे शचीपत्रविशेषकं ततः विदुः मम
हं विदुः वानसाधकं ६० महारघो नमः पूरयत्तुमाशरसाशक्रस्य महाराष्ट्रं विदुः नैव को व
तस्मै स भूशं सुरजियः प्रसहकेशवयरोपरादिव दृष्टयो रूपा तस्थित सिद्धिनी कंग

रघु
२४

वनेनमैवयेनेहतरंजमीकसेधेनानिशमितिबचसमीरितमुदंपरभापदिलीष
 खेदनः ४४ तरंजानिसंदजलेनलोचनेपुमृज्यपुलेनपुयस्कृतः संतुः अतिदि
 येस्यपुयपनः शिनीवभूवभावेदुदिलीषनंदनः ४५ तरंजतः पर्वतपदशत
 नंददशीवन्नरेदेवसैनवः पुनः पुनः सूतानिषिद्रुचापलंहरंतमखेरथरमि
 तंपुतं ४६ शोतेतमद्वामामनिमेवहतिभिर्हतिविदित्वाहंमिप्रोवाजिमिः गुवो
 चदेनंगजनस्यशारधुः सरेगाधीरेखाविर्वर्तयानि ४७ मखंशभडोपुशमिममि
 विमिस्त्रमेवदेवेदुदिलीषनिगद्यसंगुजसुद्यत्पुयतस्यमदुरोः क्रियाविद्यातापक
 चंपुतर्तसे ४८ तिलेकेनायेनसतांमखदेवः त्वयतिषाम्यानिनुदिव्यवत्तुषासचेत्स
 वंकर्मसुधर्मचारिणां त्वमंतरायीभावसिच्यतेविधि ४९ तदंगमजुंमघवन
 महाहोतोरमुंतुरंगंप्रतिमोक्तुमहसिपथः अतैर्दृश्वितारद्विष्टराः मलीमसामाद
 दलेनपदनिधं ५० इतिपुगलंरघुणासमीरितंबवोनिशम्याधिपतिर्दिवोकेसाविर्वर्तयामासरणं

२४

तमोपहंतदत्तसुताश्वावभुः ३६ पुवायुगवा यत्तवाहुं रंशलः कपाटवत्पाः यद्विकंधः
 वपुपुकर्षाटजयदुहुं रंशुसथाविनीचैविनयाददृष्टतः ३७ ततः पुजानां चिदमात्मन
 धतां नितां तगुवीलपुपिष्यताधुरं निरुगसंस्कारविनीत इत्यसौ नवेरावर्जैपुवरा
 जशहभाक ३८ नरेन्द्राश्रयत्तनादनंतरं तदा स्यदं श्रीपुवराजसंज्ञितं पुगधदेशं
 मनुष्यामिलासिस्तिनवावत्तारं कमलादिबोत्पलं ३९ विभावसुः सारधिनेववापुताघनं व्य
 पायेन गमहिमात्रिवर्धतेनातिरयं सुदुसहः कदपुमेदेन केरुव्याधिर्वः ४० निपुज
 तं ह्यमनुसुं धारं ह्योधनुर्यं जसुतेरनुदुतं प्रहयामिकेन शतकृतुवमः शतं कृतुमपविष्
 मयिस्वः ४१ ततः पुनः नमस्कोपयजनां सुखं मृष्टमजर्जलं पुनः धनुर्भतामगृह्ये वरत्तनां
 जहारशकुं किल गूढविग्रहः ४२ विद्यादलपुपुतिविस्मितं कुमारस्यैवं सपदि स्थितं वै सत्
 वापुष्टये नु प्रयदृष्टया गतां प्रतपभावादेष्टां च नंदनी ४३ सेदां वुनीं मार्जयपुत्रो

रवः

४३

सदृशं मव नं घा बांगुली अभूज नभः पुरिण क त शिद यया यितु मुदं तेन त ताने सो भर्कः २८
तमं कमा नु प्य शरीर यो गजे सुखे निव चं मिवा मृतं च विधेयां तसं मी लित लो ज्जो व
म विप्र शतं तस्य र सज्ज तं यो २९ मं स चो न परा ध्व ज्ज न न स्थिते र मे ता मि न्ते मं त म
न म म ति भि ये नं गुणा गु व र्ति ना प न्तिः य ज्ञा ना मि व स र्ज मा मनः ३० स व त च अ ल का
क य द कै र म त पु रैः स व यो भि र न्ति तः त्रि ये य था ब हू हू लो न बा दू यं न दी मु र वे ने व स मु द
म वि प्र श त ३१ यो य नी तं वि धि व ह्नि प मि तो वि ति न्यु र नं गु र वो गु रु प यं ३२ वं धा प त्ता
अ व भू व र म किं क्रि या हि व लु प हि तां प सी द ति ३२ धि यः स म गेः स गु रो रु रा र धीः
कु मा व र स अ त्पु र र्णो द म त तार वि द्या प वः मा त्रि पा ति मि दि षो हा रि दि र्हा ज्ञा रा म
मि वे अ रः ३३ तै स मे ध्या प रि धा प ते र वी म शि द्ध ता स्त पि त्ति र व मं त वि त्ते न के व
ले त दू र रे क पा र्थि वः दि हा व भू दे क प मे र्हु ते वि सः ३४ म हा द त्तं व त्प त ६ स्य रा त्रि ४३
व हि वे र्ण भा वं क ल मः अ प नि व र पुः रु मा द्यो व न मि न शै रा वः पु यो व गं पी र्य म ते ह रं व पुः ३५
अ प्था स्यो जो दा त वि धे र नं त रं वि वा ह दी द्यो त्रि र व र्ण य दू रं न रे द क मा स म ना प्य स त्प ति

४३

भूवचात्मनि २० सजातकर्मण्यखिले तपस्विना तयो वना देसपुरोधसा कतेदिनीपसनु
 मणि राकरोदुवः प्रयुक्तसंस्कारद्विधिकं वमौ २१ सुखप्रवा मंगलतूर्य निस्वनोः
 प्रमोद नये सहचारयोषितो न केवलं सद्यः निमाग धिपेक्षे वणिजं तदिवो कसामपि २२
 नैसं जहसस्य न भूवद्विचुर्दिसर्जयेदु सुतज्जमहवितः क्रूणाभिधाना स्वयमेव केवलं
 तदपितृणां मुमुक्षे संवधनात् २३ अतस्तथा पादपं मं तं मर्मकस्तथा परेषां पुधि वैतिगर्थि
 वः अवेत्यधा हो जीमनार्थमर्थवित्तवकारनाम्नारपुमासंभवं २४ पितुः प्रयत्नात्सम
 ग्रसंघटः शुभैः शरीरावयवैदिनेदिने पुयो वृद्धिं हरिवदी धि ते रनुपवेशादि वा लुचंदु
 मः २५ उमा लुचंदु को शरजमना यथा विधा तयं ते न शची पुरंदरो तथानृपः स विमुते न मा
 गधीनेनं पुंसस्सदृशे न समौ २६ एवैजनामो विवभावबंधनं व भूवयं सुमधरस्यारण्ये विम
 लमण्यकसुतेन तं नयोः परस्परं यो परिरेन यो ह्येत २७ उवाच धामा पुष्पमो दि तं वचोपयो

०२५०

१२

सदृशो व्यथ तसः सुदेन्दु मा जे म त ग म जे म त य त म क्ता स न या ग हा ग तः तेषो प वा स
न लिखि त्सु सती न नं ट पा रि यु र्ने ज वा ट पः २३ कु मार भ सा कु श ले रा धि वि ते वि द्या मि श रे
रय ग म न स नि प तिः पु ती तः पु रि वे मु र्ने वि यो द द री का ले दि व म न्नि ता नि व १४ गु र्ने स त्त
तः य च मि स त्त स ज ये र स र्ने मि र्ने वि त्त भा ग प सं प दे य स त्त पु त्रं स म ये श की स मा त्रि सा ध
१५ ना रा कि रि वं म त्त वं दि शः पु से दु र्ने रु त्तो व रुः सु खा पु द ति रा धि वि द्दु स म न्नि रा द दे
व भ व स र्ने ज म श मि त्त ता गं भु वो हि ला का भु द या य त्त दृ शं १६ पु रि हु श यो परि तो
वि सा रि ता सु ज म न स र्ने मि र्ने न ते ज सा नि शी ष दी पाः सह सा ह च ति खो व भू व रा
ले य य म य ता इ व १७ न ना य म हं त च रा य सं शि ते कु मार ज मा म त्त सं मि ता त्त
० पु दे य मा सी च य मे व भू प तेः श रि पु नं द य ज मु मे च म रे १८ नि वा त्त प य ति मि ते
व लु वा न य स का ता पि व त्तः सु ता न नं मे हो द धे पू र्ने दु द री ना त्त गुरुः पु ह षः पु न

राम

१२

विधेमनां वं न्यरसनि लेख्यसां नमो हि वाशं सति किं विदुः शितं स्पृहा वती वसु
केयुमागधी इति स्मर्य त्वनुबले माहृतः प्रिया सखी रुतर कोश लेख्यः १३ वेत्य
सां देह ददुःखशीलतां देवदेव तदपश्यदा हतं न ही एमस्यो सिद्धिर्ते विभूयते रभू
दनासां धूमधिवन्धनः कुमेरा निसी यं च द्वाह दवायां प्रचीयमाना वयवा
राजसापु रण्यपगमादनं तदं लते वसत दमनो जपलवा निधानगभीमि
वसगसं वसंधी मीमिवाभ्यंतरली नवावकां नदीमिवांतः संलिलां सरस्वती नपः स
जमं हि वीममयत १० दिने युगधत्त मधकपां दुरंत दीपमाप्ता ममुखं सरदयं तर
प्रकाशं वली दयोः सजाय्यो यं कोजकोशयोः प्रियं ११ प्रियानुरं स्यमनः
समुत्तः भुजार्जितानां चटिजं संपदां मथाक्रमं पुंसवरादिका क्रियाः प्रोक्तं प्रधीतः

२० वं

२१

जो हि निष्ठु त मे एवं नरवति क ल भ त्ते ज न्म का ध त रा सी सु स भि र भि नि वि वि ह ले क
पाल नु भा वे ११ इ ति श्री रघु ने श मे हा का म कालि कृतो ने द ने व र पु द नो ना र
हि ती व से गे २ अ पु र्ण शि तं भ क र्ण प र्ण शि तं द यं स खी ज नो ही द रा को मु द र खं ति
दा ने म त्वा क र्ण ल स सं क र्ण सु द ति ता दं ह द ल त रां द यो १ श र र सा दा द स म ग र भ
व रा मु खे न स ल स त लो धु पां डु ना त नु पु का शे न वि चे य ता र का पु मा त क ल्या श
शि ने व श र र स सु खे न सौ के त क प त्र पां डु ना क शं ग ष्टिः परि मे य म ह व रा स्थि
ता ल्य ता रां क र तां ह नं ड लां वि भा त क ल्यां र ज नी ब डं व य त ३ त ते वि शं व ल्यु
र न म स त त म नो र थं कि चि दि नो द यो न्मु खं पु न्य सौ हा र्द र स स्य दो ह दं पि का
पु न्दे प क ति पि पं व द ४ त दा न नं म स र भि ति त श्च र ह सु व रा घा य नं त
वि मा द यो क री व स तं द य तै य यो मु वं प्र ति व य यो व व न रा जि प ल ल म प
दि वं म ह त प नि न भो ह्य त भु वं दि गं त वि शं र र यो हि न त्सु तः अ तो मि ला वै प्र य मं त था

० राम ०

२१

शाश्वतं सर्वं चापुनरुक्तं यैव ६८ संनद्धं नीक्ष्यमानं दितात्मा सदस्यलो वत्स निपीत
 शेषं यं यो वसिष्ठे न कृतं नैव ६९ अदं यशो मूर्त्तिमिवो सितं ७० प्रा तर्प्यो क्तवत्त
 पादरागं तं पुण्यानि वं समा यनं पुपुज्यतो दं पत्नी सांप्रति राजधानी पुस्था पयामास
 वशीव सिष्टः ७१ पुरंदरणी कृत्यं हतं हुताशं तत्तं सुहो तारं मरुंधली च धिनुं स
 वत्सा च नृपः पुत्रस्थं सन्मंजलोदयतरं प्रभावं ७२ ओ जामिराम ध्वनि तारं
 न स धर्मपत्नी सहितं सहिष्णुः पयः पादनुधात सुखेन मार्गं सिने वरुत्तं नि
 मादि मनोरथेन ७३ ततो नृकं मदर्शनं प्रजापुजार्थं वृत्तक श्रितं गिनि जैः पवुस्त
 पि मवापु वधिर्न बोदयं नाथ मित्रे क्षत्रीनां ७४ पुरं ददप्रिः पुरं द्युत्यं कं पु
 निपुणं पुरं मिनेष्टुमानं भुजं भुजं जेदं समान सारं भूयः सुभं मेधु रमासे सं
 ७५ दं द्युत्यं भुजं जलनां सुतापं जेधं यमादि अ वराध्वं वेतं सत् स्थिति रमजना
 ईनायि मादाय राजः क्रियते शरि ७६ अथ जयं न स मयं जेधं रं रं रं रं सुरस रं रं रं

२४

१०

मयो द्रौव्यपरिचिन्तेनोसि क्रविपुमो न विनोतते पप्रभुः पदंती किमु ता न्यहि स्रो ६२
 भत्तागुहेन मय नु कं पपाचं प्रीति मिते भूतं वरं वली क्वन के वला नो पयसं इति
 मवे हि मां का मधुघां प्रसन्नो ६३ ततः समानीय समा नितायी हसो सरह स्नाजिति वी
 रशब्दः वंश सफैजो रमंतं तकीति सुदक्षिणायां तनयं यैव ६४ संतान कामाय तया
 हि का वंशजे युति प्रययस्ति नीसा दधू पयः पत्रपुटे मदीयं पुत्रो वभुं के तित
 मादिदेश ६५ वसस्य हो माय विधे प्रशब्दं गुरोरनुज्ञा मधि गम्य मातः ओधस्य मि
 स्थु मि तवो यमो तं यतुं प्रप्रयि वरं दि ता पाः ६६ हसं हितिशेन वसिष्ठे नुर्विज्ञा
 वितायी तता वभूवत दन्विता देय वता वक्तुः प्रतापया वा प्रममं प्रमेरा ६७
 तसा य स त्रेदु मुखः प्रसादं गुरु नृपारां गुरवे निरेष्ट प्रहर्ष विद्रु नुमितं प्रियो जे ६८

शि ५०

१०

कथं नु श क्यो मु न यो म ह र्ये वि आ ण ना द न्य व य सि नी नां इ मा म त्त नां सु र भे र्ये इ त्ये
ज सा त् पु ह्नु जं त यो स्यां क य म वा न यो दे प र वा न वे नि म हा न् वि प लं स्र वं दे व द र्शे स्या तं
नि यो क्तु र्प द श क्य म ग्रे वि ना स्य र त्यं स र्य म त्ते न ५६ किं म यो हि स्य स्र वं च न म तो हं प शः
श री रे भ व मे द य लः ए कं त वि ध्वं सि यु म दि धा नां पि दे व न स्या त्व लु भो के षु ५७ सं
ध मा भा व ण र्व मा हुः तै तः स नो सं ग न यो र्व नां ते त दे त ना या नु ग ना हं सि त्वं सं रं धि ना
मे षु ण यं वि हं मुं यं त यो ति गा मु क्त र्ते दी ली पः स र्यः पु ति हं भ वि मु क्त वा हुः स न्य स
श स्ये ह र्ये स्वे द मु पा म य सिं डु मि वा मि ष म् ५८ त स्मि न् द र्शे पाल पि तः प्र जा ना मु
स र्यं चः सि हं नि पा त मु गं अ थो मु र्क्त्वा न यि प य त्व ह्नुः प पा त वि द्या ध र्म स्र कौ ह
स र्ध उ ति ह र्ये स र्व म ता य मा नं व चो नेश यो स्या त मु श्रि तः स न्द द र्शे र ज ज न
नी मि र्स्वां ग म ग्रे तः प स्र वि र्यो न स र्धं च वि स्मि तं धे नु र्वा व सा धो मा पां

रघु

६

उपल्यस्यदेतोर्वहदातुमिधनं विचारयते युतिभासिमितं ४९ भूतानुकंयातवैचि
 दिवंगौरिका भवेत्स्वस्ति मतीत्वं तं जीवन्मुनेः शम्भुदेवपुत्रेभ्यः पूजा पुजा नायपिते
 वयासि ४८ दुष्टौ कथेनोरयराधदंडाद्विहः कृशानुप्रमादि भविष्यकोस्यमपुंभं व
 ताविनेतुंगाः वेदशाः स्यात्तथा धीरधीः धृष्टतदुहकल्याणपरं पराणां भोक्तारमूर्जस्व
 लमात्महेतुं सहीनं व्यर्शनं मात्रभिन्नं मृदं हिराज्यं पटं मैदं मादुः ५० एतावदुक्तुमि
 रतेमंगदेयुतिस्त्वेतात्मागुहागंत नाशालो ज्योतिषिदितियात्तमुच्यैः प्रीत्या तमेवा
 र्थमभाष्टैव पूरनिशान्यदेवानुचरस्यवाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच धेन्वा तदध्यासि
 तकतराव्यामाराः सुतरीदयालु ५२ वतात्किल त्रायतंद्रत्युदगः दमस्यशोढा भुवनेषु
 ४६ राज्ञेन किंचिद्विपरित त्वेते प्राणैः रूपक्रोश मलीमसैर्विधुः सेवंस्वदेहाप्यणानि क्र
 यणान्याप्यामपामो वधितुं भवतः न पारणास्मादिह ता तवैवं भवेदलु प्रभुमुनेः किं ५४

शिव०

६

परमेश्वरेशोऽवस्थितोऽशिशि तपारणो मे सुरदिव्योऽदु मसौ सुधैव उरु संतं निवर्तसवे
हायलज्जो गुरो भवान् दर्शिते शि श्य भक्तिः शस्ये रा र तं पद श क्त्वर दानं त श्य शः शस्य भक्तो
चिरातोति ४० इति पु ग लं पुरुषा धिरा जो म गा धिरा ज स्य वं तो नि श म्य प त्या ह ता सौ गि
रि प्रा पु भा वा ठा म न्य व ज्ञा शि शि ली च कार ४१ प स्य वृ वी चै न मि यु पु को जे ल स्य वं सं जे वि त्त य
पु प लः जं हो क्त तं स्य वं क वी वि ते ने व जं मु मु त्या नि व व र ज्ञा शि शि ली च कार ४२ सं रु द्ध वे ष्ठ सु म जं
दू का मं हा स्य वं क वी च कार ४३ ज्यु त्त र्ज तं पा रा भ तं हि वे द स र्वे भ वा न् भा व म ज्ञे मि
धा ये ४३ मा न्यः सं मे ष्ठा व र जं ग मा नां सर्ग स्थि ति प त्या व हार हे तः गुरो र पी दं ध न
मा हि तं जि र्ने श्च सु र स्ता तं ५ नु ये ह रणी यं ४४ सं त्वं म दो पे न श री र वृ त्ति दे ह न नि
र्ध यितुं प्र सी द दि ना व सा नो त्म क वा ल वं तो वि मु च्य तां धि नु रि तं म ह र्ष ४५
अ र्था ध की रं जि गि रा दू रा गां दं ष्टः स पृ थ्वी श क ला नि कु र्व न् भ य स भ तं श र पा ष्ठ
वं तं किं चि द्दि ह स्यो र्थ प ति व भा व ४६ ह क्ता तं प त्रं ज ग तः पु म्भू तं न वं ध य कां त मि दे व पु

रघुवं

८

सको गुलिः सायं रु पूर्व चित्तार्थं तारं भद्रं कर्तव्यं ३२ वाहपुतिष्टुं भवितुं ह मन्थुरभ्य
 रीमा गस्तु तमस्य शक्तिः राजा स्वतेजोभि रदभ्य तां तर्मा जीव मं नौ यधि रुद्रवीर्यः ३२ त
 मार्घज्जुं निज ही तथे नुर्मनुष्य वाचा मनुवं श के तुं विस्मा प्रय निज मात्त व तो भूया स्मि
 लसिंहं निज गाद सिंहः ३३ अपुलं मही घाल तव जने रा प्रयु क मय्य सुमि तो ह ध्या स्मात्
 नया दे ल न शक्ति रं रुः शिलो ज्ञये मू छति मारु तस्य ३४ केला शगौरं वय मारु
 रुतोः पादा र्थं रा नुगं ह पू तय सुं पुवे हि मां किं कर मष्ट मूर्तः कुंभो दरं नाम नि कुंभ तु
 ल्ये ३५ अपु मुं पुं रेः प्रपु स दे व दारुं पु ची क तो यं वय म धजे नयो हि म कुं भ सन नि स जा
 नां स्तं दस्य मा तुः दय सा र सजः ३६ कंदु य माने न क टं क दा चि द न्य द्वि ये नो भ
 धि ता त्व ग स्य अपु थे न म दे सन या सु सो च सै ना न्ये मा ली क मि वा सु रा सैः ३७ त
 दा पु म त्वे व व न द्वि या नां त्रा सार्ध म स्मि ने ह म दि कु दौ व्या या दि तः अ ल भ ता वि धा
 सिं ह त्व मं का ग त्त स त्व वृ त्तिः ३८ त स्या ल मे या तु धि त स्या त् प्रो प दि ष्ट का लौ

ग म०

८

नुसंविवेशसुत्रोत्थितां प्रात्तरनूदतिष्टुन २५ इत्यंबुत्तं पालयत्तः पुजार्थं समं महि
 व्यामहनीयकीर्तः स पश्यतीयुस्त्रिगुणानित्तस्य दिनानि दोनोद्दरशो नित्तस्य २५ गु
 न्ययुरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमानो मुनिहोमधेनुः जंगापुयात्तां तविरूढशब्दं
 जोरीगुरोर्गहूरमाविवेश २६ सादुःपुधर्मा मनसोपि हिंसेरित्यदिष्टो मापुहिंते
 हरो नः पुलक्षितो भुज्यत नो नये सा पुसद्यसिंहः किल तौ च कर्ष २७ तदीयमा
 कुंदित्तमार्तसो धोर्जुहानि वरुपुतिशद्वदीर्घं रस्मिष्विवादायेन गेन्द्रसत्ता निवर्तय
 मासं नयसा दृष्टिः २८ संपादलायां गवित्तस्थिवां संधनुर्धरः केसरिगोददरी
 उपुधित्यकाया मि रधातुं मया लो धुं दु मे सानुमत्तः पुकुलं २९ ततो मुरोदस्य
 मृजं दुगां मीधधापवधास्य शरं शररायः जाता भिषंगो नृपति निषंगो दुहर्त
 मेत्यपुसभो दुतो रिः ३० कामेतरस्य कंरुः पुरुर्तुर्नरव प्रभाभूषितकंकवर्त्रे

० रघु०

१७

१६ सपत्न्यलो तीरा वराह यूथान्या वा सवृक्षे मुखवर्हिराग निययो मगाध्या सि
 नशादलानि श्यामा यमानानि वनानि पश्यन् ^{गुणपीनभारोद्धरुना प्रयत्नाद्गुप्ते} ^{प्रसन्नचमस}
 गुरुत्वाद्दुपुषो नरेन्द्रः उभावलंचक्रतुरं चित्ताभ्यां तयो वनाद्वि त्ति पथं गत्ताभ्यां १८
^{रतिपथधननस्य} ^{गुणपीनभारोद्धरुना} ^{प्रयत्नाद्गुप्ते} ^{प्रसन्नचमस} ^{साधेनसंरेतेहयोप}
 वसिष्ठधनेनैरनुयायिनं तमावर्तमानं वनिता वनात्तात्तपयोनि मेया लसपत्न्य ^{पत्न्यमद्यदिनत्यपो}
 पत्तिरुपो विताभ्यामिर्वलोचनाभ्यां १८ ^{पुरस्कृतावर्त्तनिशार्थिनेनपुत्तुद्रुतापर्ववध} ^{ध्यावविरराज}
 मेषल्ला तदंतरे रक्ष विरराज धेनुर्दिनक्षय मध्यगतै व संध्यो २० ^{पुदक्षिराणी कृत्यपयसि}
 नीतां सुदक्षिरा सात तपा नरुसा पुराम्य चानर्त्त विशाल मस्याः शृंगोत्तरं द्वारमिवो र्यसि
 द्वेः २१ वत्सोत्सु कापि सिमिता सपर्या प्रत्यग्रही स्मिन्ति न नंदत्त सौ भक्तो पपन्नेषु हित
 द्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि २२ युगैः सदारस्य निवेडा पादौ समाप्य सा शिव०
 ध्यां च विधिदिलीपः दोहा वसाने पुनरेवैदा जंधी भजे भुजोद्धि न रिपुर्निवसो ७
 २३ तां मंभतिकन्य सुबलिपदीया मन्वा स्य गोता गृहीती सहायः क्रमेण सुप्तो म

लोपदेशदुरुहो मध्येनोर्वन्यान्वितेष्टानिबंदय सत्त्वान् ८ विस्तृष्टपाश्रीनुचरस्य
तस्य पाश्रीदुमाः पासभत्तासमस्य उदीरया मासुरिदो नमरा नामालोकशद्वयसां विरा
वैः ८ मरुत्युक्ताश्रुमरुत्सह्यो भते मध्यमा रादभिवर्तमानं प्रावा किरन्वा ललाताः प
सूने राचारलाजैरिव पोरकन्याः १० धनुर्भूतो यस्य दया दुर्भाव माख्यात्त मंत करशो
विशंकैः विलोकयंत्यो वपुरा पुरद्वं प्रका म विसारफलं हरिशपः १२ स कीचकै मीरुत्त
पूर्णं रंध्रैः कूजद्विरापादि तवं प्राकृत्यं शुश्राव कुं जेयु पशस्व मुखै रुदीयमानं वन
देवताभिः १२ कृत्स्नसुखारे र्जिरि निर्जगा मनो कुहा कं पित्तपुष्यं धिः तमा तपलां त
मना तपत्रं माचारपूतं वनः सिधेवे १३ शशाम हृष्टा विविना दवाजिरासी द्वि
शोखा फलपुष्पवृद्धिः उने न सत्वे अधिको ववाधे तस्मिन् वनं गोपरिगा हमाने
१४ संचारपूतानि दिगं तरा शि कृत्वा दिनां ते निलयाय गंतुं प्रचक्र मेव स्रव
सगात्ता मापू मापत्तं गस्य मुने प्रधेनः १५ तां देवतापि त्रतिथि कृपायी मन्त्र
ज्योयो मध्यमलोकपालः वभौ च सत्ति न सत्तां मते न प्रदेर साक्षान् विधि नो ययना

मानावस्थामुक्ता ननु

२४०
०५

गोपयन्तः कृतानां तेषां धनं स तेन पुत्रवत्ता लाभात्
 गवया सुद चिदाया चिदाहिते स्त्री कारिते गंध मा ह्येवा तां १
 रघु द
 तेषां यना दत्त २
 पूर्वपीता प्रोक्त
 नोवाते
 धेनुं मुखे मु मोच १ तस्याध्वरु रन्या संपवित्रं पा सुमया सुला नांधु रि कीर्ति नीवा मार्ज मनुष्ये
 अरध र्म पत्नी प्रते रि वार्धं यमृति रन्वग धत्त निवर्त्य राजा दधि तां दया लु सां शो
 र भेयी सुरभि र्यशोभिः पयो धरी भूत चतुः समुद्रां जुगो पगो रूप धरा मि वी ३
 पुता यत्ते नानु च ररा धे नो न्यवे धि शो यो य नुपा दिवर्गः न चा न्य त्त सस्य श
 र रत्ना स्वकी र्ध गु सा हि म नो पु स र तिः ह ७ प्रा स्वा द व दि क व ले सु रा नां कं
 दुप नैर्दश निवार रौ प्र प्र व्या ह त स्वे रज तेः स त्त स्याः समा द समा रा ध न त्त
 य रो भू त प स्थितः स्थितः भुक्ता लितः पुया तां निषे दुषी मा स न वं ध धी रः
 जे ला भि लायी जल मा द दानां धा ये व तां भू प ति रन्व ग ध त्त स न्य स चि द्वा म चि
 राज्य लक्ष्मी ते जो वि शो वा नु मि तां द धा नः प्रा सी द ना वि द्वा त्त दान राजि त्त म द
 व स्य ई वा द पे दः ७ ल ता प त्त नो दू धि तेः स के शो र धि ज्य ध न्वा वि च च र द्वा वं
 व ते वि च च रि त्त म
 देश का ल च त्त म
 ल ता नां व स्यी नां पु ता ने कु टि लि त्त नु
 म धि ता गु धि ता ये के शा हो
 प्र धि ज्यं प्र यो मि त्त मो वी र्ध नु व स्या ता पी ज्य ध का त्त
 धे नु ज ल प्रा द रा नां र ही ती य ज्य प प्र द्वा ज्ज ला भि ला

स्थितायां स्थानमाचरेः निवस्य यां निखीदा स्यादीतां भस्मिन् विवरयः ६० वधू भक्ति
 मती चैनामर्चितामातयो बनात्पुया तौ प्रातरन्वेतुमायं पुतुहुजेदविर्द १ इत्यापुस
 दादस्य स्तं पश्चिमीयरो भवेज्जुविद्यमस्तुते भूयाः यिने वधू रिपुविशो ६२ तथेति
 पुतिजग्रादं पीतिमान्मय रिगृहः ज्जुदेशं देशकालजः शिष्यः शासितं सानतः ६३
 ज्जुपुपुदुषिदोषज्ञः संवेशाय विष्णोयति सरनुः सन्तुवाक् स्तुय विमसज्जी
 जितप्रिये ६४ सत्यामपितपः सिद्धो नियमोपेज्जया मुनिकल्पवि कल्पपासा
 सेवयामि सा सविधां ६५ निर्दिष्टो कुलवर्तिना सपर्रा शा लाय ध्या स्प
 पुपतपरिग्रह दिनीयः तद्दिष्टा ध्यापन निवेदिता वप्रानो संविष्टः ६६
 शशयने निशोति जाय ६७ इति श्रीरुपु वंशो महाकाये श्रीकाल
 कृतौ वसिका प्रमग मनोना मपुप्यमः सर्ग लिखते शिव दीया ली

२४०

०५

विवेदीर्घसत्रं सप्तविंशतीं प्रचेतसः भुजंगविहितकुर्यात् यातालं मधिति यति ८० सत्त
 मेकां तशं सप्तमदी यो वृत्तमा तसं आरधय सपत्नीकः सां वां कामं विधास्यति ८१ इति
 वादिनरा वास्यहोतुराहुति साधनं आनिघानं दिनी नाम धेनु रावत्ते वनात् ८२ लला
 टोदयमाभुनं पल्लवस्तिग्धपाटला विभ्रती स्वतरो मां कं सं धो वशशितं वनं ८३ ता
 मां लालाटजां राजी विभ्रती साशितं तसं सं धा शानि पदे नै व व्यति मिन्नादि मां शुना ८४
 भुवको सेन कुंडो धी मे ध्ये ना व भृता इषि पस्त वे ना भि व र्धे ती वत्सालो कप वति
 नाट्य रजच्छतोत्तुरोद्धूतैः स्पृष्टा द्विर्गात्रमंति कार तीर्था भिये कजां शुद्धिमाद
 धा ना मदीपतेः दृष्टं तं पुराण दर्शनां दृष्टा निमित्तज्ञः तपो ति धि या ज्व मां शं सिता वं
 ध्य पार्थ नं पुनर बुवीत् ८५ अदूर वत्तानि सिद्धिं राजन् विगता यात न उपस्थिते
 यं कल्पाणी नामी किं तितरा व यत् ८६ वन्य वति रिमं प्राप्सवा मा नु गमने न गं
 विद्या ब्रह्मभ्यसने नेव त्र सा द यितु मर्हसी ८७ पस्थिता यां प गति ये थाः १००००००

वाहिनं विनेतमी कथं पश्यन् दृष्टो सिक्तं स्वयं मित्रं सैरा हं ध्यामा अमर्योदयं १ अस्य
 पीडं भगवन्तरामस्य मवेहि मे असुतुं दक्षिवा लानं नववदस्य दंतिनः २ तस्माद्यथा
 विमुच्ये हं संविधातुं तथा हं सिद्धा कुरां दूरापथं तदधीनां हि सिद्धयं ३ इति विना
 पितो राज्ञा ध्यातुं सिमितं चतः क्षरामात्रं मयि स्तस्यो सुसमीनं इव दृढं ४ सो पश्यत्य
 राधा नेन संतुष्टं भकारं भाविता मां भुवो भर्तुं येषां पुत्रं बोधयत् ५ पुरा प्रा
 क्रमुपस्थाय तवो ब्री प्रतियास्य तः प्रसीलं लयत रुधरायामा प्रितता सुरभिपथि ६
 इमां देवीं मृतुं सोतां स्मृता सपदि सत्वरः पुदक्षरा क्रियाति तस्मात् कोपमजीजनः ७
 उपवजाना सिमां यस्माद तस्तेन भविष्यति मत्पुत्रं मजाराध्य पुजेति नो शरणं ८
 संप्राप्यो नित्यं राजन् च सा रथीनां प्रतनदत्ता काशं गंगां यो सोत सुहा मदि गजे ९
 इति तं दक्षानामि हि हिंसा गलं गात्रं न पुति विधाति हि मयं ह्यपूजो व्यसि क्रमे १० ह

ख
४

क्रियाशान्तरणलोभपरिभ्रमं य प्रधु कुशलं राज्ञे राज्ञा भ्रममुनिमुनिः पठिष्यथाथर्व
 विधेः सस्यविजितादिपुरःपुरः अर्थोभर्थयति वीचिमाददेवदत्तां वरुः ६० उपयन्तं ननु शि
 शिदं सस्यं स्वर्गेषु यस्यामि देवीनां मानुषीणां च पतिरुत्तमिमापदा ६१ तव मंत्रकृतो मं
 त्रैर्दृष्टात्संश्रान्तिनादिभिः प्रत्यादिशं तद्वत् मे दृष्टं लब्धुमिदं प्राप्ता ६२ हविरावर्जितं
 जीवीत्यो निरातका निरीतयः पत्न्यादीयाः पुजासात्रहेतुस्तद्दृष्टवर्त्तसं ६३ पुरुषाश्च
 मानस्यगुरुतां धुद्वयोनिनामानुबंधा कथं न स्युः संपदा मे निरापदः ६४ न होतस्त्वया
 विधिबद्धा जितपुष्यैः भवति सस्यानामगुरुविशेषाणि ६५ त्वयैष वाचिंत्यं ६६ केतुव
 ध्वानवैनस्यामदृष्टशदृष्टपुजं नमासवति सदीपारत्नसूरविमादेनै ६७ समसं
 दुर्लभं मत्वा नृणां वर्जितेषु यावप्यपूर्वमनिप्रोक्तं कवास्मिन् भुज ६८ नूनं नमज्जर
 वंश्याः पिंडविधेयदर्शितः न प्रकाशभुजः अथ स्वधासंग्रहतसुराः ६९ सो हविर्ज्या
 विष्णुहस्ता पुजा लोपति मिलितपुकाशज्जं धका रणलोका लोका कूवा वलः ७० लोका
 तरसु संपुगां तपोदानसमुद्भवैर्सेतति प्रदं प्रयाहि परत्र रुचं प्राम ७१ ७२ न

४

दाप्रमप्रमं तं वाहनं सायं यमिनस्तस्य महर्षे महर्षी सरवः ४८ वनोतरादुपावसे संधापक्त
समित्कुशैः ५५ जितप्रत्युदुजमात्यैः पूर्वमारुगतपञ्चभिः ५० सेकात्ते मुनि कन्याभिसच
शोघितवृक्षकं विप्रसासाय विहं जानामालवानां बुयाथिनां ५१ पुनपात्यय संदिपनी
वासासूनि बादिभिः ५२ वैर्चितरां मथमुदुजां जराभूमिषु ५२ पुनकीरीं मृषीयलीना
मुदुजदारसो धिभिः अपत्ये रिबनी वारभा जधेये चित्तैर्गुजैः ५३ अभुधताजितयि
शुनैरतीर्थीनाप्रमोन्मुखान् पुनानं पवनोद्धूतैर्धूमैराहुतिगंधिभिः ५४ कुलैकं
अथयंतारमादिस्पृष्ट्यैर्धूमैर्विप्रमयेत्तिसः तामवाशे हयत्पत्नीश्यादवतता रंच ५५ पतसे
सम्यासभायीयजोसगुपतमेदिपाः ५६ हराप्रहतेच कुमुनयो नयच हृषे ५६ विधेसाय
सनस्योते सददर्शितपोनिधिं अन्वासीनं संधत्वा स्वाहयब्रह्मविभुजं ५७ तयोर्जगद्गतुः
पादानशजाशरीचमा गधीनो गु रुगुरुपत्नी च प्रीत्या पतिनतेदतुः ५८ तमो नित्या

रघु

३

३

नोः शालनिजसुजं धिभिपुष्यरेण कदैर्वा तैरा धूतं वनराजिभिः ३६ मनो भिरामा अहं तै र
 शुने भिस्वनो न्मुषैः षडु संवादिनी केका द्विधा भिन्ना शिरं दिभिः ४० परस्पर
 द्वि सादृश्यं मदरोजितवर्त्म सुमृग हं द्वेषु पश्यां तो स्प दनाव दृष्टिषु ४१ ओ री
 बंधा द्वित्वं बद्धि रस्तं भां तो ररा स्रजं सार सैकल निहाये क्वचिदुन्नमिता
 तनो ४२ परत स्यानु कलात्वात्पार्थना सिद्धि प्राप्ति नः रजो भि सु रजो ल्की
 सो भिस्पृष्टा लोके वेष्ट नो ४३ ग्रामेष्वात्मा विस्तेषु येष च युयज्चनां पुमो धाः
 प्रतिगृहं तावर्ध नुपदमा शिषः ४४ हैयं गरी न मादाय घोष वृधानुपस्थितान् नामधेयानि
 पृष्टुं तो वन्या मां मार्ग शां धिनां ४५ सरसि स्वरं विद्वानां वीचि विहो भशी तलं व्यामे
 द सुपजिघृंतो स निष्वासानुकारिणो ४६ कुलकं काष्ण भिरव्यातयो रशी द्रुजतो शुद्ध
 वृषयोः हिमनिर्मुक्तयो र्यो ज चित्रा चंद्र म सो रिव ४७ तत दूमियत्तिपल्यै दशयनं
 प्रियदर्शनः अपिलं धितम ध्वानं बुधेन बुधोपमं ४८ सदुपाय पशां प्रापय

हिमा

हृत्पत्रम् ॥ १ ॥
विल्विल्वफलपुत्रम् ॥ तयवीनेने ॥

दक्षिणाम्भाकोदधिरूपे तगुताविशेषरायतीरु ठेकसिद्धे

१२५

वे

वेलेवसमुद्रवलेवप्रबलयोदुर्गवेष्टनेप्रत्यासातो

नविद्योतेषुनृपलास
गण्ड्याज्यादेशोप
स्योसोतो १

राजराजां वशो
सातासा सुसुद
दिराचातुर्वेसासा

उग्रमदृश्यां

केनकाइवयथा
मणीरथेनगं गण
वित्तकोपलोमंम्री
ननसकिष्णपितेध

तिरुगंभीरनि
माभप्राद्विक्रमपमस

उग्रमदृश्यां

गण्ड्याज्यादेशोप
स्योसोतो १

राजराजां वशो
सातासा सुसुद
दिराचातुर्वेसासा

उग्रमदृश्यां

केनकाइवयथा
मणीरथेनगं गण
वित्तकोपलोमंम्री
ननसकिष्णपितेध

तिरुगंभीरनि
माभप्राद्विक्रमपमस

उग्रमदृश्यां

गण्ड्याज्यादेशोप
स्योसोतो १

राजराजां वशो
सातासा सुसुद
दिराचातुर्वेसासा

उग्रमदृश्यां

केनकाइवयथा
मणीरथेनगं गण
वित्तकोपलोमंम्री
ननसकिष्णपितेध

तिरुगंभीरनि
माभप्राद्विक्रमपमस

कफलागुणः २८ सविलावयुबलयांपरिखीकृतसा जशंअनन्यसासनामुर्ध्वीशशा
सेकपुरीमिव ३० तस्यंदादिरापरुहे ननामांमगधनंशजाधनीसुददिराणासी
दधरस्येवददिराणा ३१ कलत्रं तमात्मानंमवरोधेमदृष्टयितयांमनेमनस्वि
न्यालह्माचव सुधाधिंयः ३२ तस्यामात्मानुरुथायामात्मजन्मसमुत्पुर्कः विलं
वित्तफलेः कालं सानिनायमनोरथे ३३ संतानार्थापविधये स्वभुजादवतारितो
ते न धूर्ज गुप्तौ गुवी सचिवेयु निचिदित्ये ३४ गं गं भजीरथेनेव पूर्वेषां पा
वनक्षमो धृता संततिं तेन न्यसांमंत्रिषु केशलाः ३५ अथाभ्यर्चविधातारं युप
तोपुत्रकामयातोदंपतिवसिष्ठस्य गुरोर्जन्मतुराज्जमं ३६ स्निग्धगंभीरनिर्घोष
मेकं सदनमस्थितो प्राह षण्पण्योवाहं विधुदैह रावता विव ३७ माभूदाप्रमकीपीडे
तिपरिमेयपुस्सरोऽपुनुभावविशोधात्तु सेनापरिहृता विव ३८ सेवमानौ सुखस्य

अपराधपरता
संयुतेतथाकेच
परवीकृतवीतिनी
कृतसारममुप
स्यासाता
कलत्रं विद्यतेयल

संतानवगर्थ
प्रयोजनयससते

पुत्रस्यारकाप्र
वापुत्रकाप्रानय

शालुतुहाशोभि
योसोरलोसासु
ससेनशालुत्रिवी
धेनगंयोपेतेनै

नयवाली

राक उग्रमोस्य दनरुतारनंतो कदवृत्ता स्थितो न पथापको वाहं मेघं विधुदैह रावतो ३४ वनत

२४

^{कर्मविशेषादं के इव फले रजुशोयं तं जायते} ^{प्रपाकमवा}
 स्पृगुठाकां ^{जितयंच कलानुमेषाः} ^{पौरभा} संस्कराणां ^{तेना} इव २० जु जो पौमानमं ^{गुणानामं}
^{निलम्बनं जगत्} ^{विबुधनसने}
 तसो भेजे धर्ममं ^{चरः} ^अ ^{राद} ^{देसो} ^{थी} ^न ^श ^{क्र} ^{सु} ^ख ^{मन्व} ^{भार} २१ जाने मो
^{साधुपितार} ^{साधुत्या}
 नंदमा ^{प्र} ^{तो} ^{त्या} ^{तो} ^{प्रा} ^{धा} ^{विय} ^{र्य} ^{यः} ^{जु} ^{रा} ^{नु} ^व ^{धि} ^{त्वा} ^त ^{स्य} ^स ^{पु} ^स ^{वा} ^इ ^व २२
^{कथं संप्रत्यसि} ^{ताना} ^{धर्मरती प्रवर्तिषु} ^{तस तस्य} ^{प्रधुव} ^{वा} ^{जि} ^ह ^क ^त ^{मि} ^{ती} ^प ^र ^{सा} ^{ता} ^म
 नक्तु स्य विषये ^{वि} ^{द्या} ^{नां} ^{पा} ^र ^{दर्श} ^{नः} ^त ^{स्य} ^{धर्म} ^र ^{ते} ^{रा} ^{सी} ^ह ^ह ^{त्वं} ^{जर} ^{सा} ^{वि} ^{ना} २३ ^{लोकमर्क}
^{पु} ^{जा} ^{नां} ^{वि} ^न ^य ^{धा} ^{ना} ^{वृ} ^{क्ष} ^{रा} ^ग ^{दु} ^र ^{रा} ^ग ^{दु} ^{पि} ^स ^{पि} ^{ता} ^{पि} ^त ^र ^{सा} ^{सां} ^{के} ^व ^{लं} ^ज ^न ^म ^{हे} ^त ^{वः} २४ ^{रो परदारका}
^{वसययं} ^{वसि} ^{सि} ^{त्ये} ^द ^उ ^य ^{तो} ^{दं} ^{यु} ^{ना} ^न ^{मि} ^{रा} ^{तुं} ^प ^{सं} ^त ^य ^अ ^{प्य} ^{र्थ} ^{का} ^{मो} ^त ^{स्या} ^{सां} ^{धर्म} ^{रा} ^व ^म ^{ने} ^{धि} ^{राः} २५ ^{उत्तमन्य वि}
^{पु} ^{दो} ^ह ^{गं} ^स ^य ^{ज्ञा} ^म ^स ^म ^{या} ^य ^म ^घ ^{वा} ^{दि} ^व ^{सं} ^प ^{दि} ^{नि} ^म ^{ये} ^{नो} ^{मो} ^व ^ध ^{तु} ^{मु} ^न ^ह ^{यं} २६ ^{निपरावतेने}
^{पा} ^न ^{कि} ^{ला} ^{नु} ^य ^{यं} ^{सि} ^{स्य} ^{रा} ^{जा} ^{नो} ^र ^{हि} ^{तु} ^{र्य} ^{शः} ^{या} ^व ^{ता} ^य ^त ^य ^र ^{से} ^{भ्य} ^{प्र} ^{तौ} ^त ^{स्कर} ^{ता} ^{स्थि} ^{ता} २७ ^{नमयध}
^{पु} ^{ता} ^{२७} ^{धे} ^{षो} ^{पि} ^{सं} ^य ^न ^{सि} ^ध ^स ^{स्य} ^{र्त} ^{स्य} ^य ^{थो} ^घ ^{धं} ^{त्या} ^{जो} ^{दु} ^{यः} ^{पि} ^{यो} ^{पा} ^{सी} ^द ^{यो} ^{गु} ^ण २८ ^{कस्यकमि}
^{पु} ^इ ^{वा} ^{दि} ^{ना} ^{२८} ^{तं} ^{वे} ^{धा} ^{वि} ^ध ^{धे} ^{नूनं} ^म ^स ^{भू} ^त ^स ^{मा} ^{धि} ^{ना} ^त ^{था} ^{हि} ^{सर्व} ^त ^{स्या} ^{सं} ^य ^{रा} ^{थे} २९ ^{श्री हृदय}
^{पु} ^इ ^{वा} ^{दि} ^{ना} ^{२८} ^{तं} ^{वे} ^{धा} ^{वि} ^ध ^{धे} ^{नूनं} ^म ^स ^{भू} ^त ^स ^{मा} ^{धि} ^{ना} ^त ^{था} ^{हि} ^{सर्व} ^त ^{स्या} ^{सं} ^य ^{रा} ^{थे} २९ ^{वाध}
^{पु} ^इ ^{वा} ^{दि} ^{ना} ^{२८} ^{तं} ^{वे} ^{धा} ^{वि} ^ध ^{धे} ^{नूनं} ^म ^स ^{भू} ^त ^स ^{मा} ^{धि} ^{ना} ^त ^{था} ^{हि} ^{सर्व} ^त ^{स्या} ^{सं} ^य ^{रा} ^{थे} २९ ^{उक्तमयो}

कथं संप्रत्यसि
 ताना
 धर्मरती प्रवर्तिषु
 तस तस्य
 प्रधुव
 वा
 जि
 ह
 क
 त
 मि
 ती
 प
 र
 सा
 ता
 म

गुणानामं
 न गुणानुके
 तेषां भावेन समा
 पारं पश्यतीति
 रदृशानत्य
 लोकमर्क
 रो परदारका
 इतनदयोपमा
 उत्तमन्य वि
 निपरावतेने
 सारकपाके
 नमयध
 कस्यकमि
 श्री हृदय
 वाध
 उक्तमयो

कइव अंशुवइवयथासकीयोपुयः अदिनासर्वे रादयः त्याजोभवति

पुत्रिहो वभव मंताभता नोपथीयावनेजो गप्ताकासादीनां समाधि स्थित्ये कजोकर

यत्तयस्मा त स्करा शौर्यप्रतौ प्राप्ते स्थिता प्राप्ता ज्ञानयते इत्यर्थ नलो क मध्ये क श्रुता
 नति सायनो नारकने ग सा हता निहता ३ सधने कार्य यस्मि २ इति समा

०१०
५००

1217

॥ अथ कारिक माहात्म्यः ॥

दाता - श्री मनोहर

श्री विद्यालंकार, दिल्ली

५८

चिरंतन यदा भर्ता न दर्ससा ॥ २४ ॥ उदात्तकं स्वभर्तारं भर्तृत्यागेन दुरिविता ॥
 तदारुरोदकं भर्तृत्यागेन दुःखिता ॥ तत्र स्थिरुदिते लक्ष्मीवैकुण्ठ भवनं श्रु
 णोत् ॥ २५ ॥ तदा विज्ञापयामास मुद्दिग्मानसा ॥ **लक्ष्मीरुवाच ॥** स्वामि
 न्मदुगती ज्येष्ठा भर्तृत्यागेन दुरिविता ॥ तामास्वासहि तु पाहि कृपा लोहं
 यदि प्रिया ॥ २६ ॥ **स्तुतुवाच ॥** लक्ष्म्या सहिततो विष्णुस्तत्रागच्छत्कृपान्वि
 तः ॥ ॥ प्रास्वास्य यन्न लक्ष्मीतो मिदं वचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥ **विष्णुरुवाच ॥**
 ॥ प्रष्टव्यं हृदमासाद्य सदा लक्ष्मीस्थिरा भवेत् ॥ मम सं च भवेद्येषां प्रवासस्ते
 मया कृतः ॥ २८ ॥ ॥ प्रष्टुं भर्तृत्यागेन दुरिविता ॥ तेषां देहे ग्रहे ज्ये
 ष्ठात्त्वमंशो नावशस्यति ॥ २९ ॥ विशेषं तु स्रयोदस्यो रवमार्गं न यो दीने ॥ रा
 त्री च न स्पृशेद्दोषद्रुमं नैव च संध्ययोः ॥ ३० ॥ मत्पादये च यिष्यंति त्वां ज्येष्ठा

रामः

५८

२५

१२२०
 रकारयेत् ॥ ७ ॥ प्राहारमेधुनं निद्रादं पत्या कलहं ध्रुवं ॥ १७ ॥ संध्या काले तमो
 ग्रे हेवर्तते जनतामसं ॥ चींता युक्त सदीप्तिगुणक्षोभक्षग्रहं वसेत् ॥ १८ ॥ परा
 न्तपरवस्त्रं च परसेज्या परस्त्रियं नयत्क्रान्तिनी वासी च तत्र गीहवसाम्यहं ॥ १९ ॥
 संखध्वनिसमायुक्तं घंटा मालारिसद्वत् ॥ धूपदीपसुगंधाद्युनैव तत्र वसाम्यहं
 २० ॥ **सूत उवाच ॥** इति तद्वचनं श्रुत्वा विरिन्तवदनो भवेत् ॥ उदालिक
 पुनर्विष्णो ध्यानं स्मृत्वा च नोक्त्वान् ॥ २१ ॥ उदालिकस्ततो वाक्पतामलक्ष्मी
 मुवाच ह ॥ **उदालिक उवाच ॥** इति तद्वचनं श्रुत्वा उदालिक उवाच ततो ॥ ता
 वद्गृह्याम्यहं गेहं प्रलक्ष्मीं स्थीयतां क्षण ॥ २२ ॥ ७ प्रश्वत्थं हृक्षं मूलेऽस्मि
 न् ७ प्रलक्ष्मीं स्थीयतां क्षण ॥ ७ प्रवासस्थानं मालोके यावदायाम्यहं पुनः
 २३ ॥ **सूत उवाच ॥** इति तत्र त्रयेऽस्थाप्य जगामो दालिकस्तदा ॥ प्रतिक्षापि

५१

॥ प्राश्नमेतंसमालोक्यथितासब्रवित्त्विदं ॥ ८ ॥ **ज्येष्ठोवाच ॥** नहिवासो
 नुरूपोसौवेदध्वनियुतोमम ॥ नात्रागमिव्येभ्योबुल्लन ॥ अन्यत्रग्रहचिंतयन्
 ६ ॥ **उदालिक उवाच ॥** कथंवाससिकंचात्रवर्ततेसंमतंतव ॥ तवयोग्याच
 वसतिकोभवेचवदस्वतत्र ॥ १० ॥ **प्रलक्ष्मी उवाच ॥** वेदध्वनिभवेद्यस्मि
 न्प्रतथीनांचप्रजकः यशदानादिकंचापिनैवतत्रवसाम्यहं ११ उद्य
 मीनीतकुशलोसुवेयः सुप्रियंवदः धर्माचाररतोनीत्यनैवतत्रवसाम्य
 हं १२ देवातिथीपीठेण्यत्रस्यदपमाननं निष्ठुरंभाषण्यत्रतत्रनित्यं
 वसाम्यहं १३ दूरोदररतानित्यंपरद्रव्यापहारणः परदारारतश्चापित
 त्रस्थानेरतिर्मम १४ दृढसज्जनविप्राण्यत्रस्यादपमाननं निष्ठुरंभाष
 ण्यत्रतत्रनित्यंवसाम्यहं १५ राक्षसागतविप्राणंराक्षसीकाल्क्षणीभवेत्
 ॥ प्राचाररहितोभूष्टंतत्रनीत्यवसाम्यहं १६ संध्याकालेषुसंप्राप्यैकर्मचत्वा

राम.

५१
२६

॥**कविरुवाचः**॥ प्रसूत्रयत्वं कथं जातस्तवो धितरुस्त्वयं ॥ सृशत्वं चाकथं ल
 क्ष्मा तथा यं शनिवासरे ॥ १ ॥ **सूत उवाच** ॥ समदमय नाद्या निरत्नानि वक्रुसुरो
 तमाः ॥ श्रीयंचकौस्तुभं तेषां विष्णुवेषददौ सुरा ॥ २ ॥ यावदंगिचकारा सौलक्ष्मी
 भार्यार्थमात्मनः ॥ तावद्विज्ञापयामास लक्ष्मीतंचकपाणिनं ॥ ३ ॥ **लक्ष्मीरु**
वाच ॥ पुसत्कृतिकथं ज्येष्ठा कनिष्ठा परिणीयते ॥ तस्मान्ममाग्रजमिताम
 लक्ष्मीमधुसूदनं ॥ ४ ॥ विवाहनिहमात्यश्रादैयधर्मसनातनं ॥ **सूत उवाच**
 इतितद्वचनं श्रुत्वा सविष्णुलोकभावनः ॥ उद्यालकाय मुनिये स्वदीर्घतपसे त
 था ॥ ५ ॥ आत्मवाकिं निरोधेन तामलक्ष्मीं ददौ किल ॥ स्थूलस्याशुभ्रवदनारुक्ष
 पीगशीरोरुहं ॥ स्थूलस्य दर्शनं रुद्रराजतं विभ्रतितनू ॥ ६ ॥ विततारक्तनयनारु
 क्षपिंगासिरोरुहं ॥ स्वमुनिर्विष्णुवाक्यं तामंगीकृत्य स्वमाश्रम ॥ ७ ॥ वेदध्वनि
 समायुक्ता मानयामास धर्मवित् ॥ दैमधूपसुगंध्याद्युं वेदघोषनिनादितं ॥

पीभगवानविष्णुखनसंशयः ॥ रुद्ररूपीवदस्तद्वत्पालासोत्पुल्लरूपधृक् ॥ १६ ॥
 दर्शनंस्पर्शनंसेवातेषां पापहरस्मृतः ॥ दुःखाय ह्यधिदुष्टानां विनाशोका
 रणं ध्रुवं ॥ २० ॥ **श्रवय उचुः ॥** कथं वृक्षत्वमापन्नं बुद्ध्या विष्णुमहेश्वरा ॥ ए
 तत्कथय सर्वज्ञसंशयोत्रमहान्निव ॥ २१ ॥ **सत उवाच ॥** ~~तत्कथय सर्वज्ञसंशयोत्रमहान्निव~~ पा
 र्बती शिवयोर्देवा सुरतकुर्वतौ किल ॥ अगिर्वाह्ण एवेषाभिर्विधंचकृतवानु
 रा ॥ २२ ॥ ततस्तु पार्वती कुड्राशशापसिद्धिवौकसः ॥ सुरतस्य सुखमंशान्
 कंपमानातिदारुया ॥ २३ ॥ **पार्वत्यावच ॥** कृमिकोटादयो ह्येते जानन्ति
 सुरतैः सुखं ॥ तस्मान्नमसुखमंशाय यं वृक्षत्वमाप्स्यथ ॥ २४ ॥ **सत उवाच**
 एवंसा पार्वती देवान् शापत्रकुड्रमानसा ॥ तस्माद्वृक्षत्वमापन्ना बुद्ध्या विष्णुमहेश्व
 राः ॥ २५ ॥ तस्मादिमो विष्णुमहेश्वरा विमो वभवतुर्बोधिवटो मुनीश्वराः ॥ मवायुरे
 बोधिभिर्धृष्यपिप्लोरुक्षय्यमाप्यभवद्वदस्तदा बोधिस्त्वगाधो किं दिनं विनैष

रसुश्रयतंगकुजदृष्टियोगात् ॥ २६ ॥ इति
 श्रीपद्मपुराणे कालिकमहात्म्यप्रका
 विंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

गृहं ह्यभावे सर्वदेवालयेष्वपि दुर्गारण्यस्थितेभ्यस्तु यद्विष्णोर्भवेत् ॥ ११ ॥
 यत्तदाश्वत्थस्य तुलसीनां तलेष्वपि विष्णुनामप्रबंधानां गायनादिभ्युसंनिधौ ॥ १२ ॥
 गोमहस्यप्रदानस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ अधिकतरुष्वपि वाजपेयफलं लभे
 त् ॥ १३ ॥ सर्वतीर्थोद्गाराहोत्थनर्तकफलमाप्नुयात् ॥ आपद्भूतो यदाप्यभो नलमेत्सव
 नाययः ॥ १४ ॥ अधिकतो वायुमात्कुर्यात्तद्विष्णोस्तीर्थसेवनं ॥ अथ कुरुपिणो विष्णो
 स्वरूपं ब्राह्मणानुवि ॥ १५ ॥ तत्संतुष्टा तु संतुष्टौ सर्वदा स्यान्तशंसयः ॥ अभावे तुल
 सीनां च प्रजयेद्देववंधिजं ॥ १६ ॥ यस्मात्संनिहितो विष्णुः स्वभक्तैरेव सर्वदा
 सर्वभावे वृत्तीकुर्याद्ब्राह्मणानां गवामपि ॥ १७ ॥ सेवामश्वत्थवदयोः वृत्तसंश्र
 णं हेतवे ॥ १८ ॥ **श्रवणमुचुः ॥** कथं त्वया श्वत्थवदोगो ब्राह्मणसमौकृतौ
 सर्वभ्योपितरुभ्यापि कस्मात्प्रज्यतमौकृतौ ॥ १९ ॥ **स्तत उवाच ॥** अश्वत्थरु

भुप्रियोतिफलदोषोक्तोयंरोमहर्षणे ॥ कार्तिकस्यविधिः सम्यक्सेति
 हामोतिविस्मय ॥ ५ ॥ अथव्रतमेवकर्तव्यः पापदुःखविनाशकृत् ॥ मो
 क्षार्थिभिर्नरैः सम्यक्नोगकामैरवाप्सहि ॥ ६ ॥ एवंस्थितेयदाकश्चित्ब्र
 तस्थामकरस्थितः ॥ दुर्गारण्यस्थितोवापिव्याधिभिः परिपीडितः ॥ ७ ॥
 कथंतेनप्रकर्तव्यंकार्तिकव्रतकंशुभं ॥ यस्मादत्येतफलदंमात्याज्यं
 सर्वदानरैः ॥ ८ ॥ सत उवाच ॥ एवमापदतोयस्तुनरोनित्यदृढव्रतः
 कार्तिकव्रतकंतेनकर्तव्यंतुयथाभवेत् ॥ ९ ॥ तत्सर्वकथयष्येहंशृणुध्वं
 मुनिसत्तमा ॥ विष्णोः शिवस्यवाकुर्यादालयेहरिजागरं ॥ १० ॥ शिवविष्णु

राम.

५५

प्रयतिनेकार्जितपातकानिवृत्तस्थसंदर्शनतोपिमुक्तिं ॥ २८ ॥ इति
 श्रीपदमपुराणकार्तिकमहात्म्येनोत्तरोत्तमात्मनिना
 मसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ सततुवाच ॥ इत्युक्त्वावासुदेवस्ता
 सत्यभामामतिप्रियां ॥ सायंसंध्याविधिकर्तुं जगाम जननीग्रहं ॥ १ ॥ एवं प्र
 भावप्रोक्तोयं कार्तिकः पापनाशनः ॥ विष्णुप्रियकरोत्यंतं मुक्तिमुक्ति
 फलप्रदं ॥ २ ॥ हरिजागरणंप्रातः तुलसीवनसेवनं ॥ उद्यापनदीपदानं
 व्रतान्येतानि कार्तिके ॥ ३ ॥ पंचभिर्व्रतैरेतैः संस्पर्शः कार्तिकव्रति ॥ फ
 लमाप्नोति तत्प्राक्तं मुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ४ ॥ २८ यय उचुः ॥ वि

५४

मात्कथितं शुक्लं कस्मादार्द्रमुदाहृतं ॥ आर्द्रशुक्लादिभिः पापैः द्विप्रकारान्
 वस्थितैः ॥ २१ ॥ चतुरासीतिसंख्याकैः पृथग्भेदैरवस्थितान् ॥ यत्प्रकीर्णमथां
 त्रैयं मलिनीकरणं तथा ॥ २२ ॥ ज्ञातिभृशकरांतदुपपातकसंज्ञितं प्रति
 पापमहापापसप्रधोपातकस्मृतं ॥ एभिः सप्तसमुच्चैर्निरयेषु यथाक्रमं
 कर्त्तिकवृत्तिभिर्धस्मासंसर्गोक्तवान्निव ॥ तत्पुण्योयच्चयादेर्नैर्निर्जितानि
 रयास्त्वया ॥ २५ ॥ **श्रीकृष्ण उवाच ॥** दर्शयित्वेति निरयान् प्रतयोष्य
 मपाहरत् धनेश्वरं यक्षलोकं यक्षश्चाभूत्सतत्र ह २६ धनदश्चानु
 गश्चायं धनदक्षितियः स्मृतः यदा रम्या करोतीर्थमयोध्यायां सगाधि
 पः २७ एवं प्रभावः खलु कर्त्तिकोयं मुक्तिप्रदो मुक्तिकरोऽथ यस्मात्

राम.

५४

तेपापिनः पश्य क्रंदमाना यतस्ततः ॥ १२ ॥ अंगलाख्यो महाघोरचतुर्थो निरयोद्ययं ॥ पश्य
 मानविधेषा शैरा कृदायमकिंकरैः ॥ १३ ॥ सुतराद्यैर्वहमाना क्रंदतुस्तुपायिनः
 १३ ॥ सुतरान्वा स्तणाद्यैश्च निरुद्धितीदयो नराः ॥ काराग्रहाद्यैस्ते पापापच्यंते यमकिं
 करैः ॥ १४ ॥ असावपि हि यद्देवावधवंधादिभिः स्थिताः ॥ कूटशाल्मलिनामा
 यं निरयं पश्य पंचमं ॥ १५ ॥ यत्रांगारानि भाएते शाल्मल्याद्या स्थिता द्विजः ॥ यत्र शो
 ढाभिः पच्यंते यातनाभिरिमे नरैः ॥ १६ ॥ अभक्षभक्षकानि दाप्ये शुन्याभिरताड्ये म
 ज्यमाना कंप्पमाना क्रंदते भैरवारवा ॥ १७ ॥ अट्टप्रकारैर्विगंधादुरसावपि हि संस्थि
 तः ॥ कुंभीयाकः संस्थितो यं निरयोद्योरदर्शनः ॥ १८ ॥ शोढते लादिभिर्द्रव्यैः र्धनेश्च
 रविलोकय ॥ महापातकिनो यत्र कथ्यंते यमकिंकरैः ॥ १९ ॥ बहुन्यवसहस्राणि
 सोन्मज्जनिमज्जनेः ॥ चत्वारिंशन्मितान्येतान् द्विधिकान्यथैरवान् ॥ २० ॥ प्रका

1228

तयोब्रवीत् ॥ प्रदर्शयिष्यन्तान्सर्वान्यमानुशाकरस्तदा ॥ १ ॥ **प्रेतयार्जुवाच**
 पश्येतान्ननिरयान्घोरान्धनेश्वरमहामयान् येषु पापकरानित्यपचंते य
 मकिंकरैः २ तप्रबालुकनामायनिरयोरोदर्शनः यस्मिन्नेतेदग्धदेहा
 क्रंदंते पापकारिणः ३ प्रतिथिवेस्वदेवांतेक्षत्सामानागतानये पूजयंतित
 यंते हि पचंते स्वेन कर्मणा ४ पुर्वग्निराहणाणां प्रदेवान्मूर्धोनिषिक्तवान्
 ताज्यंतियदायेवैस्ते निर्दग्धावुतस्त्वित् ५ यश्चेदस्त्वयनिरयानानापायैः
 प्रपचते तथेवांतमिश्रोयद्द्वितीयोनिरयो महान् ६ यस्यश्च वीसुरैवेदेहो नि
 द्यंते पापकर्मिणः किमिभिघोरवक्त्रैश्च तमोतर्क्यागमैर्द्विजः ७ प्रसावपि
 स्थितः बाढास्वकाकमृगपक्षिभिः ८ ७ प्रसिपत्रवणाद्यैस्तुषड्विकारो यमा
 स्थितः पत्नीभर्तादिभिर्यैवैवियोगं प्रापयंति हि १० दुष्टाश्चान्ये रपि परा
 नूपचंते तस्मै नराः ७ प्रसिपत्रैश्चेद्यमाना हृक्नीत्यापलायता ११ पचं

1230

वैस्नापितो नाम विष्णोः संप्रावितं तथा ॥ ३१ ॥ तस्मान्निहतपापो यः
 स इति प्राप्नुमर्हति ॥ वैष्णवानुगृहीतो सो निरये नैव पच्यतां ॥ ३२ ॥ अत्र
 द्रष्टुं कैर्यथा पापैः निरये भोगं स निधिः ॥ प्राप्य ते सुकृतेस्तद्वत्स्वर्गं स नि-
 हतस्तथा ॥ ३३ ॥ तस्मादकामपुण्ये हि यक्षयो निस्थितो ह्ययं ॥ विलोक्य
 निरयात्सर्वान्पापयोनियुदायकान् ॥ ३४ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इत्यु-
 त्कागतिवति नारदे वसौरिः ॥ तदा कथं वारुण विबुधतत्सकर्म ॥ तं विप्रं पु-
 नरनयन्स्वकिं करेण तान् सर्वान्तिरगणं प्रतिदर्शयिष्यन् ॥ ३५ ॥ इति
 श्रीपद्मपुराणे कार्तिक महात्म्ये धनेश्वरोपाख्याने षड्विं-
 शोऽध्यायः ॥ २६ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ततो धनेश्वरं नीत्वा निरयात्

यान्विताः वेगादभ्येत्य तत्सर्वं यमाय कथयन्नुदा २४ तावदभ्यागतस्तत्र
 नारदः प्राह सत्वरं यमेन प्रजितः सम्यक्तदृष्ट्या वाक्यमब्रवीत् ॥ २५ ॥ **ना**
रद उवाच ॥ नैवायं निरयान् भोक्तुं क्षमः स्वः रविनन्दन यस्मादन्तेऽस्य सं
 जातकर्म यान्तिरयापरं २६ यत्पुण्यकर्मणं कुर्यादश्रीनस्पृशभाषणात्
 त्वं दुःसमवाप्नोति पुण्यस्य नियतनरः २७ सर्वान्तु तेस्तु संसर्गकृतवानेय
 यदुरे कार्तिकव्रतिभिर्नागांस्तस्मात्पुण्यं सभागय २८ परिचर्याकरैः धर्मा
 संघर्षव्रतपुण्यभाक् २९ प्रतोस्यो जव्रतोद्भूतोऽपुण्यसंस्थानविद्यते २९
 कार्तिकव्रतिनां पुंसं पातकाणि महोत्थापि नात्पद्यत्येव सर्वाणि विष्णुः
 सद्रक्तवत्सलः ३० अन्ते च नामभिस्तोयै तुल्यं शीमिश्रितस्त्वयं वैष्णव

वध्यमानं कसाघातेर्नित्युसंयमनी तदा १६ चित्रगुप्सुतं हृष्टानिर्भत्सावेदय
 तदा यमायतेन बालत्वात्कर्मयदुःकृतं कृतं ॥ १७ ॥ **चित्रगुप्सुतं च ॥** नैवा
 त्स्य दृश्यते किंचिदावाल्यान्मुकृतं क्वचित् दुःकृतं शक्यते वक्तुं वर्धेणापि न
 भास्करे १८ पापमूर्तिरियं दुष्टं केवलं दृश्यते विभो तस्मादाकल्पमयोदं
 निरये परिपच्यतां १९ ॥ **श्रीकृष्ण उवाच ॥** निशंभ्येति वचः क्रोधाद्यमः प्राह
 स्वकिं करान् दर्शयन्नात्मनोरुपकालाग्निसदृशप्रभं ॥ २० ॥ **यम उवाच ॥**
 भो प्रेतयतस्त्वेनं वध्यमानं स्वमुद्गरैः कुंभीपाके क्षिपन्त्वाशु दुष्टं किल्बिषका
 रिणी २१ ततो मुद्गरनिर्भित्त्व मूर्ध्ना नो मूर्ध्ना न प्रतयोनयः कुंभीपाके क्षिपं
 चाश्रुतैलपक्वं नशादिते २२ यावक्षिप्रस्तनत्रासौ तावत्शीतलताययौ कुं
 भीपाको यथावद्भिः प्रल्हादक्षेपणात्पुरा २३ तं हृष्टमहदाश्चर्यं प्रेतयो विस्म

५१

द्यापनोविधौ कृयमाणंददर्शासोभक्तौजागरणंहरे ६ योर्हमास्यांततो
 पस्यद्विप्रगोश्रजनादिकं दक्षिणांभोजनार्थंचदीपमानंकृतस्थितैः १०
 ततोक्तीस्तमयेचैवदीपोत्सर्गविधंतदा कृयमाणंददर्शासोभक्तौ प्री
 त्यर्थत्रिपुरद्विषः ११ त्रिपुराणांकृतोदाहृतस्तस्येशिवेनतु अतस्त
 कृत्यतेतस्यातिथौभक्तैर्महोत्सवः १२ समरूपशिवः कश्चिदंतरं परि
 कल्पयेत् तस्यपुण्यक्रियासर्वानिफलास्युर्नशंसयः १३ तत्रवर्त्यादि
 कंपश्यन्वनामसधनेश्वरः तावत्कृष्णादिनादष्टोविह्वलः सपपातहः
 १४ जनास्तपतितवीक्ष्यपरिचक्रः कृपान्वितः तुलसीमिश्रितेस्तो
 येस्तनुरवशिषिचुस्तदा १५ अथदेहपरिचक्रः तंवध्वायमकिंकरेः

राम.

५१

लकर्मपरिभयः पापजुष्टः सुदुर्मतिः १ रसकंवलचर्माद्यैः ससत्यान्तवृत्ति
 का स्नेयवेष्यासुरापानधृतसत्प्रेमानसः २ देशदेशोत्तरंगछरसविक्रयका
 रणात् माहिष्मतीपुरीनामकदाचित्सुधनेश्वरः ३ महिष्येणकृताश्वतस्मा
 न्माहिष्मतिभवत् यस्यावप्रगताभातिर्नर्मदापापनाशिनी ४ कार्तिकव्रतन
 स्तत्रनानादेशोत्तरागतान् ददर्शब्राह्मणातान्सयज्ञदेवार्चनेरतान् ५ का
 श्चित्सुराणपठतः काश्चित्तश्रवणेरतान् नृत्यगायनवादित्रविष्णुस्तवनत
 त्यरान् ६ विष्णुमुद्रं कितात्काश्चिन्मालातुलसिधारिणः ददर्शकोतुका
 विष्टस्तत्रतत्रधनेश्वरः ७ नित्यं परिभ्रमंस्तत्रदर्शनस्पर्शनायणात् वैद्य
 वाणांतथाविधोर्नामसंश्रावितोभवत् ८ एवंमोसंस्थितः सोऽथ कार्तिके

स्वधनस्यानुरूपतः बुद्धिदस्त्वनुमेताचयश्चोपकरणप्रदः २२ बलकृच्छापियष्टं
 शं प्राप्नुयात्पुण्यपापयोः प्रजाभ्यः पुण्यपापानो राजा युष्मांसमुद्धरेत् २३ शिष्याकु
 रसिष्योभक्तपितापुत्रास्तथैव च स्वपतेनपिपुण्यस्यमोघिदकमवाप्नुयात् २४
 चेतस्यनुवृत्ताशस्वदत्ततेनुष्टिकारिणी परहस्तेनदानादिकुर्वन्तः पुण्यकर्माः
 २५ ॥ विनाभृत्यकपुत्राभ्यां कर्त्तव्यं यथाशमुद्धरेत् इति दोषात्तसंभोक्तः पुण्यपापयो
 शमुद्धरेत् ॥ २६ ॥ आत्मानो चेवयस्यापियदिसेवानकारयेत् ॥ श्रीकृष्ण उ
 वाच ॥ इत्थं हृदताप्यपिपुण्यपापा प्रयान्ति नित्यं परसंचरन्ति षण्णव्वा
 स्मिन्नितिहासमुग्रं पुराभवंपुण्यमतिप्रदं च ॥ २७ ॥ इति श्रीपद्मपुरा
 णे कर्त्तिकमहात्म्ये पुण्यपापसंप्राप्तिनाम पंचविंशोऽध्यायः
 २५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पुरावंति पुरेवासी विप्रप्रासीद्वनेश्वरः ब्र

1236
 वापि परस्य स्तवनादपि दशां सपुण्यपापानिमित्तं प्राप्नोति मानवः १३ अध्या
 पनाद्याजनाच्च एकपंत्याशानादपि तुर्यांशं पुण्यपापानिमित्तं प्राप्नोति मानवः
 १४ दर्शनप्रवणान्याचमनो ध्यानात्तथैव च परस्य पुण्यपापानिंशतांशं प्राप्नुया
 न्नरः १५ परस्य निंदापैशुन्यधिकारं च करोति यः तत्कृतं पातकं प्राप्य स्वपुण्यं
 प्रददाति सः १६ कुर्वतः पुण्यकर्माणि सेवायः कुरुते परः पत्नाभृतकसिष्येभ्यो
 यदन्यः कोपि मानवः १७ तस्य सेवानुरूपेण तस्य तत्पुण्यभाज्भवे एकपंत्या
 श्रुताय सुकलं घवेत्परवेशाय १८ तस्य पुण्यव्यंशं तुल्यमैह्यस्तु विलिखितः स्ना
 नसंध्यादिकं कुर्वन्नयत्परोक्षाप्रभाषते १९ सपुण्यकर्मव्यंशं दद्यात्तस्मै तु नि
 श्चितं धर्मोद्देशेन यद्रूपं परं याचयते नरः २० तत्पुण्यकर्मजं तस्य धनदस्त्वा
 न्नयात्फलं नापनुत्य ज्ञायस्तु परस्य मयते नरः २१ धनी तत्पुण्यमादत्ते

क्षेत्राणां द्वारकामम ॥ ३ ॥ एतेषां सेवनं यस्तु करोति नियतेन्द्रियः ॥ समेव ह्यभता
 मेति तथा यं न हि जन्मभिः ॥ ४ ॥ पापेभ्यो न भयं तेन कर्त्तव्यं न यथादपि ॥ एतेषां सेवनं
 कांते कुर्वतां मत्प्रसादतः ॥ ५ ॥ **सत्परावच** ॥ विस्मापनीयं तन्नाथ यत्त्वया कथितं
 मम ॥ परदत्तेन पुण्येन कलहान्मुक्तिमागता ॥ ६ ॥ इत्थं प्रभावाभासो यकार्तिकस्तपि
 यंकरः ॥ स्वामिद्रोहादिपापानि कुर्जस्तु नैर्गतानियतः ॥ ७ ॥ दत्तं चलभते नित्यं यत्प
 रेन कृतं प्रभो ॥ प्रदत्तं केन मार्गेण लभ्यते चातिवानवा ॥ ८ ॥ **प्रकृतं उवा**
च ॥ प्रदत्ताभ्यापि पुण्यानि पापानि च यथा नरैः ॥ प्राप्यंते कर्मणा येन ते खया
 वन्निशामया ॥ ९ ॥ देशग्रामकुलानि स्युः भोगभाजि कृतादिषु ॥ कलौ तु केवलं
 कर्त्ता फलं भुक् पुन्यपापयोः ॥ १० ॥ प्रकृते हि च संसर्गव्यवस्थेयमुदाहृता ॥ सं
 सर्गात् पुन्यपापानि यथायाति निबोधतः ॥ ११ ॥ एकत्र मैथुनाद्यानां देवपात्रस्थ
 भोजनात् ॥ फलार्द्धं प्राप्नुयान्मर्त्यो यथाव्यत्पुण्यपापयोः ॥ १२ ॥ स्पर्शाणां द्राघणा

1238
 द्योसावत्रीचप्रथांगते ॥ २६ ॥ ब्रह्माणस्थापितौतत्रयज्ञेहरिहराबुभौ ॥ महाव
 लातिवलि नौनाम्नादेवौवभूवतुः ॥ ३० ॥ तयोर्नद्योस्तमाहात्मं ॥ नाहंवक्तुं
 क्षमोऽन्य ॥ ययुर्वह्नादयोदेवास्वाशेस्तिष्ठन्तिचामया ॥ ३१ ॥ कृष्णोद्भवेपाप
 हरंशिवंचयः ॥ अणोरित्यः श्रावयतेचभक्त्यालभेतवैसत्कपयाजगद्गुरोः
 सदाहरेः सन्निधिकारिणीमतिं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीपद्मपुराणेकार्तिक
 मसत्स्यश्रीकृष्णसत्यभामासंबादेहकृष्णवेण्णमहिमावर्ण
 णनामचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ इतितद्वच
 नंश्रुत्वापृथुर्विस्मितमानसः ॥ संप्रज्यनारदंभक्त्याविससर्जतदाप्रिये ॥ १ ॥
 तस्माद्भुतद्वयं ह्येतन्ममातीवप्रियकरं ॥ मासकार्तिकयोस्तद्वतथैवेकादशी
 व्रतं ॥ २ ॥ वनस्पतीनांतुलसीमासानांकार्तिकः प्रियः ॥ एकादशीतिथीनांच

४८

उवाच ॥ नार्चितो हि गणाध्यक्षो यज्ञादौ यत्सु रोतमाः ॥ तस्माद्विघ्नं समुत्पन्नं
 तत्क्रोधद्विजमिदं वलु ॥ २२ ॥ नापि मम हृदयं न ह्येतत् ~~तस्मात्तस्मात्~~
 दसत्यमपि जायते ॥ तस्मात्स्वांशैर्जडीभृता स्वयं भवति निमृगाः ॥ २३ ॥
 प्रावामपि सपत्न्यो च स्वांशाभ्यामपि निमृगे ॥ भविष्यावोत्र भो देवा पश्चिमाभिमुख
 वहाः ॥ २४ ॥ **नारद उवाच ॥** इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा विष्णुमहेश्वराः ॥ जडी
 रूपा भवन् नद्याः स्वांशैरेव तदानृत्य ॥ २५ ॥ तत्र विष्णुरभूत्कुष्मावेण्यदेवो महेश्व
 रः ॥ ब्रह्मा ककुप्पिनीचासीत्पृथो वेगा भवंस्तदा ॥ २६ ॥ देवास्वानपितानंशा
 न्जडीभृता विचिक्षिपुः ॥ सहाद्रिश्चिरवरेभ्यस्ता एथ गामन्व निमृगाः ॥ २७ ॥
 देवांश्चैव वाहिन्यो बभूवुः पश्चिमावहाः ॥ तत्पत्न्यं प्रोष्ठथ कस्तत्र शतशो
 थ सहस्रशः ॥ २८ ॥ गायत्री च स्वराचैव पश्चिमाभिमुखे तदा ॥ योगेनैव भवन्

राम.

४८

स्माह्वोक्तैः सदादृश्यातनुरूपास्तनिमूगा ॥ १५ ॥ महासनेकनिवेद्यं भवद्भिः
 सन्निवेशिता ॥ तस्मात्सर्वजडीभूतानदीरुपा भविष्यथ ॥ १६ ॥ **नारदोवाच**
 ततस्तच्छापमाकर्ण्य गायत्रीकंपताधरा ॥ समुत्थाया प्रापदेवैर्वार्यमाणपितांस्व
 रां ॥ १७ ॥ **गायत्रुवाच** ॥ तव भर्ता यथाब्रह्मा ममाप्येषस्तथा खलु ॥ हृथाशप
 स्त्वं यस्मान्ना भवत्वमपि निमूगा ॥ १८ ॥ **नारदोवाच** ॥ ततो होहा कृताः स
 र्वे शिवविष्णुमुखाः सुराः ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ स्वरांतत्र विजिज्ञातुः ॥ १९ ॥ **देवा**
उचुः ॥ देविसर्वे वयं सप्ताब्रह्मा प्रायत्त्वया धुना ॥ यदिसर्वजडीभूता भविष्याम
 त्र निमूगाः ॥ २० ॥ युवामपि सपत्न्यौ च स्वांशाभ्यामपि निमूगा ॥ तदालोकत्रयं ह्येतद्दि
 नशिष्यति निश्चितं ॥ २१ ॥ अविवेककृतस्तस्मात्शापोयं विनवर्त्यतां ॥ **स्वरा**

४९

धिकथं ॥ ८ ॥ **विष्णुवाच ॥** रायातिचेत्स्वरावेगाद्भयत्रयविधीयतां
 एषापिनभवेदस्य भार्या किंपुण्यकर्मणि ॥ १० ॥ एवमेव हिरुद्रापि भगोर्वक्त्रं
 समोदत ॥ एवं देवास्मसश्चापि गायत्री ब्रह्मणास्तदा ॥ ११ ॥ निवेश्य दक्षिणे
 भागे दीक्षाविधिं मथाकरोत् ॥ यावदीक्षाविधितस्य भृगुश्चक्रमुकुः ॥ स्वयं
 १२ ॥ तावदभ्यासयौ तत्र स्वरायत्रस्थलेन प ॥ तातस्तादीक्षितां दृष्ट्वा गायत्रीं
 ब्रह्मणा सह ॥ १३ ॥ सपत्नीर्षा पराक्रोधात्स्वरावचनमप्रवीत् ॥ **स्वराव**
च ॥ प्रपूजायत्र प्रज्यंते प्रजानां च व्यतिक्रमः ॥ त्रीणि तत्र प्रवर्तन्ते दुर्भिक्षं
 मरणं भयं ॥ १४ ॥ महाशने कनिष्ठेयं भवद्भिर्निवेशिता ॥ तस्मात्सर्वजडः
 भूतानदीरूपा भविष्यत्य ॥ १५ ॥ इयंच दक्षिणे भागे ह्यपविष्टा महासने ॥ त

1241

राम.

४९

त्रस्यतस्यच॥ तन्मेकथयधर्मज्ञविस्मयोमेमहामुने॥२॥ नारद उवाच॥
 कृष्णकृष्णतनुः साक्षाद्देव्यादेवो महेश्वरः॥ तत्संगमप्रभावंतुनालं
 वक्तुंचतुर्मुखः॥३॥ तथापितत्समुत्पत्यकीर्तिविध्यामितच्छृणु॥ चाक्षुष
 स्यान्तरेऽर्धमनोर्देवः पितामहः॥४॥ सद्याद्रिशिखरेऽस्येयजमायोद्यतोभ
 वेत्त॥ कृत्वायज्ञसंभारान्सर्वदेवगणैर्हृतः॥५॥ युक्तोहरिहराभ्यांचयद्वि
 रेशिखरेययो॥ भृगवादयोमुनिगणामुकुर्तैर्ब्रह्मदेवते॥६॥ तस्यदीक्षा
 विधानायसमाजंतत्रचकिरे॥७॥ प्रथम्येष्टांस्वरं पत्नीमाहूयचक्रुरोष्म
 री॥८॥ सासंप्रैरागतातावद्गुविष्णुमुवाचह॥ भृगु उवाच॥ विष्णो
 त्वयास्वराहृत्याप्यागतानहिसत्वरं॥ मुहूर्तोतिक्रमश्चैवकार्यादीक्षावि

धन्योसिविप्राग्रततस्त्वयेतदुतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ॥ यद्वर्धनागाप्रफलं
 मुरारेः ॥ प्रणीयंते स्मामिरियं सलोकतां ॥ २८ ॥ धर्मदत्तोऽप्यसौ जातप्रत्यय
 स्तद्वृत्ते स्थितः ॥ देहं ते तद्विभोः स्थानं भर्थाभ्यामन्वयात्किल ॥ २९ ॥ न
 रदोऽबुवाच ॥ इत्थं तो धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ ॥ तथा कलहयासा
 र्धं वैकुण्ठं भवनं गतो ॥ ३० ॥ य इति हासमिमं पुरा भवं शृणु तो यश्च पुमान्
 ठन्नपि ॥ हरि संन्निधिकारिणी मतिं लभते स्थानमिदं जगद्गुरो ॥ ३१ ॥
 इति श्रीषट्मपुराणे कार्तिकमहात्म्ये त्रयोविंशोऽध्यायः
 २३ ॥ एषु रुवाच ॥ कृष्णवेण्यतटीयस्मात्प्रशिवविष्णुगणैः पुरा ॥ वा
 णिकप्रारीरात्कलहात्त्वया संपरिकीर्तिता ॥ १ ॥ प्रभावोऽयं तयोर्नद्योः किं वासे

1244
 त्वाचनिजसारूप्यवेकुंठमानयद्विभूः तदाष्टभृतितत्स्थानेहरिसेत्रमिति
 स्थितं चक्रसंघर्षणाद्यास्मिन्पाषाणापिहिल्लोष्ठितं ताविमौविश्रुतौल्ले
 केजयश्रवविजयश्रवह नित्यंविष्णुप्रियौहास्थोष्ट्यौल्लेहित्वयाद्विजः २२
 प्रतस्तमपिधर्मज्ञनित्यंविष्णुवृत्तेस्थितः त्यत्कामात्सर्वदंभोहिभवस्व
 समदर्शनः २३ तुलामकरमेवैवप्रातस्नायीसदाभव एकादशीवृत्तेति
 यतुलसीवनपालकः ब्राह्मणानपिगांश्चापिवेधवांश्चसदाभज मस्त्र
 रिक्कमायनाल्लंघंताकनपिनाग्रहीत् २५ एवमेवहितद्विभूः संगच्छे
 त्यरमंयदं प्राप्नोधर्मदत्तत्वंतद्भूतैवयथातथा २६ तवातस्मावृत्ताद
 स्माद्विष्णुसंतुष्टिकारकात् नयज्ञानिचदानानिनतीर्थान्यधिकानिवै २७

भुं॥ साययोश्च नृवृत्तितो यथा चतुरमापति॥ १२॥ **जयविजयउचतः॥** भक्तो
 वावांकथं देवग्राहमातंगयोनिगो॥ न विद्यावक्त्रपासिधो तच्छाये विनिवर्ततो
 १३॥ **श्रीभगवानुवाच॥** मद्रक्तयोर्वचोसत्यं न कदाचिद्भविष्यति॥ मयापि
 नान्यथा कर्तुं शक्यं ते तु कदाचन॥ १४॥ प्रल्हादिवचसा स्तंभेष्वा विभर्त्तोऽप्यहं पुरा
 तथा वरीयवाकेन जातो गर्भेऽहं किल १५ तस्माद्युवाभ्यानि मोक्षाय बबुभू
 यस्व यततो लभतामत्यदं नित्यमित्युक्ता तदधो हरिः १६ ततस्तौ ग्राहमा
 तंगौ ग्राहमातंगोऽकीर्तते जातिस्मरेणुतद्योन्यामपि विष्णुवर्ते स्थितौ १७ क
 दाचित्सगजस्नातुकार्तिके गंडकीमतः यावज्जग्राह तंग्राहः संस्मरन् श्राप
 कारणं १८ ग्राहगृहीतो मोक्षनागः संस्मरन् श्रापति तदा तावदा विभर्त्त विष्णुः
 शंखचक्रगदाधरः १९ ततस्तौ ग्राहमातंगौ चक्राक्षि प्रासमुर्धतौ १९ द

1246
 दमस्यतुष्टुवपुत्रौहोसंवभवतुः ३ तस्यामेवभवत्यश्रात्कपिलोयोषधर्मवित्
 जयश्चविजयश्चैवविष्णुनक्तिरतोसदा ४ नित्यामष्टाक्षरीजाप्योविष्णुप्रतकरा
 वुभौ साक्षीत्कारंददौविष्णुर्जयोनित्यार्चनेसदा ५ मरुतेनकदाचित्तानाहुतौ
 यज्ञकर्मणि जग्मतुर्यज्ञकुशलोदेवर्षिगणसेवितौ ६ जयस्तत्राभवदुक्ता
 याज्ञकोविजयोभवत् ततोयज्ञविधिकृत्स्नं परिष्कारं चक्रतुः ७ मारुतो
 वभृतोस्नातस्ताभ्यावित्तंददौबहु तत्समादायबौवित्तजग्मतुः स्वाश्रमं प्र
 ति ८ जयोब्रवीत्समोभागः त्रिसतामितितत्रसः विजयश्चाब्रवीत्त्रयस्त्र्यध
 येनतस्यतत् ९ ततोसपञ्जयः क्रौधाद्विजयंलुब्धमानसः गृहीत्वानददास्ये
 यतस्माद्गृहीतवेत्ततः १० विजयस्तस्यतंशायंश्रुत्वाशोधाशायञ्चत मुद
 भ्रांतौसपञ्चत्तस्मान्मातंगताव्रजः ११ तत्तदाचक्रतुर्विष्णुदृष्टानित्यर्चनेवि

य कर्मभिः इत्युत्कासोपतद्वह्नौ सर्वेषामेव प्रयतां २६ मुज्जलस्तुतदक्रोधा
 क्षिरवानुत्पादरजुह्वयत् ततस्त्वद्यापितह्नेत्रे मुज्जलस्तुक्षिरवाविना ३० ताव
 दाविर्भवद्विष्णुः कुण्डप्रोक्तवत्सलः तमाळिण्यात्मसारूप्यदत्त्वा वैकुण्ठमन्दिरं ३१
 तेनैव सह देवेशो जगाम त्रिदशैः पुनः ॥ ३२ ॥ यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो यश्च
 लभ्यः स मुशीलनाम ॥ एतावुभौ तत्समरूपभाजौ ह्यस्याकृतौ तेन रमा प्रियेण
 ३३ ॥ इति श्री कालिका महात्म्ये विष्णुदास चो लचक्रवर्ती वै
 कुण्ठगमन द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ अर्चयन्त उवाच ॥ जयश्च
 विजयश्चैव विष्णुदास्योऽश्रुतौ मया ॥ किं नु ताभ्यां पुराचीर्णयस्मात्तद्रूपधारि
 तौ ॥ १ ॥ गणवूचतुः ॥ त्वणविंदौ सुकन्यायां देवदुत्यां पुरा द्विजः क

संनिधिं दीक्षतश्चोत्तनपतिर्विष्णुदासंददर्श ह २० वैकुण्ठमुवनं जातं विष्णुदासं
 विलोक्य सः स्वगुरुमुत्तलं वेगादाहूय दं वचोब्रवीत् ॥ **चालचक्र उवाच** ॥ यस्य
 रूपाय न्याचेतत्तयज्ञदानादिकं कृतं सविष्णुरूपधृग्विप्रोयाति वैकुण्ठमंदिरं २२ दी
 क्षितेन नृणां सम्यक् कृतं तस्मिन् वैष्णवे त्वया हृतं नृणां कृतं विप्रदानाद्यैः पूर्णमानसाः २३
 नैवाद्यापि समे देवः प्रसन्नो जायते ध्रुवं भक्तैव तस्य विप्रस्य निदानंदं प्रोने प्रभो २४ त
 स्माद्यानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति ॥ न किरेव परंतस्य निदानंदं प्रोने प्रभो २५
गणेश उवाच ॥ इत्युक्त्वा भागिनेयं स्वमभ्यर्चितं नृपासने ग्राबाल्या दीक्षितो
 यज्ञेष्टपुत्रत्वमगाधतः २६ तस्मादद्यापि तद्देशे सदा राज्यं स भौगिनः स्वश्रिया ए
 व जायंते तत्कृता विधिर्वर्तिनः २७ यज्ञवाटंततो भेत्यवहिकुंडाग्रतः स्थितः
 त्रिरुच्यैव जहारासौ विष्णोः संवोधयंस्तदा २८ विष्णो भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्का

चविलोक्य स वेगादध्यावत्तद्गीत्यान्मर्षितसपयातह १२ यार्तसंमर्षि
तंदृष्ट्वा चांजलं सोद्विजाग्रणी वेगादभ्येत्यकृपयास्ववस्त्रातैरवीजयत्
१३ अथोत्थितं तमेवासविष्णुदासो विलोकयत् साक्षान्नागायणं देवं
शंखचक्रगदाधरं १४ पीतांबरचतुर्वीकुं श्रीवत्सांकं किरीटिनं अतसी
पुष्पसंकाशं कोस्तुभोरस्थलं विसुं १५ तंदृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावहतो सो
पिद्विजोत्तमः स्तोतुं चापिनमः कर्तुं तदनालवभ्रवसः १६ अथ प्रा
जादयो देवास्तत्रैवाभ्यययुस्तदा गंधर्वाभारसश्चापि जगुः संनन्त
स्तदा १७ विमानशतसंकीर्णं देवर्षिगणसंकुलं गीतवादित्रनिर्घोष
स्थानं तदभवत्तदा १८ ततो विष्णुसमालिपस्वभक्तसात्त्विकवृत्त सा
रूप्यमात्मनो दत्त्वा नयद्वैकुण्ठमंदिरं १९ विमानवरमासृज्य तं विष्णु

कः कृत्वा यद्विष्णवेर्पितं उपहारार्पणं कर्तुं गवः सोऽप्यहरत्सु नः ३ एवं सप्त
 दिने तस्य पाकं काप्यहरद्विजः ततः सविस्मयसाध्यमनस्येव विचारयत्
 ४ अहो नित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम क्षेत्रं संन्यास न स्थानं मत्पा
 ज्यममम सर्वथा ५ पुनः पाकविधायान्न भुज्यते यदि च नमया सायका
 लार्चनं चैव परित्याज्य कथं भवेत् ६ यदि पाकं विधायैव भोक्तव्यं नमया क्व
 चित् अनिवेद्य हरो सर्वं वैष्णवं नैव भुज्यते ७ उपोषितो हं स प्राकृतिष्ट
 म्यत्र बुद्धिस्थितः अग्रसंस्मरणं सम्यक् पाकस्य च करान्यहं ८ इति पाक
 विधायारत्येतत्रैवात्तक्षितस्थितः तावददशो चांशो पाकं च हरणं स्थि
 तं ९ क्षुत्क्षामं दीनं वदनं अस्थिचर्मावशेषितं तमात्रोक्ष्यद्विजगिष्णो
 त्पयाखिन्नमानसः १० बिलोक्यान्न हरं विप्रस्तिष्ठति स्थित्यभाषत
 कथय प्रभुं रुक्षत्वघ्नं तमेतं हृणो ११ इत्यबुवंति विप्राग्र्यं ह्यायान्

1250

येवुती पंचैतेनियमान्कुर्वन्विष्णुतुष्टिकरानसदा २५ माघकुर्जवुतंस
 समकतुलसीवनपालनं एकादसीवृतजाप्योद्दशाक्षरविद्यया २६ उपचा
 रेयोऽशमिन्त्पगीतादिमंगलैः नित्यंविष्णोस्तथाप्रजावृतान्येताति
 साकरोत् २७ नित्यसमस्मरन्विष्णो गच्छन्नुजन्मपन्नपि प्रकरोति
 क्षुतुष्ट्यर्थमोद्यपनविधितदा ॥ २८ ॥ एवंसमाराध्यतेऽश्रियः पतितयोस्तु चोलेम्बर
 रविष्णुदासयोः ॥ अगाच्चकानोबहुतदुतस्थयोस्तनियसर्वेदियकर्णयोस्तदा
 २९ ॥ इति श्रीपदमपुराणेकार्तिकमहात्म्ये एकविंशोऽध्यायः
 ॥ गणः उचुः ॥ कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यं विधिद्विज पा
 ककर्मकरेणावदहरकोपलक्षितः १ हतंपाकसदृशपिपुनर्नैवाकरो
 तदा सायंकालार्चनस्यासौवृतभगभयाद्विज २ द्वितीयेद्विहृतः पा

नृपश्रिया ॥ कियद्विष्णु बुते सर्वे त्वया चीर्णवदस्व तत् ॥ ७७ ॥ गणउचुत्तदुष्ट
 एव च श्रुत्वा प्रहस्य सन् पोत्तमः ॥ विष्णुदासे तदा गवां दुवा च वचनं नृपः ॥ १८ ॥
 राजोवाच ॥ इत्येचे ददसे विप्र विष्णु मत्प्रातिगवितः ॥ न किंस्तु कियती विष्णो
 दरिद्रस्या धनस्य च १४ यज्ञदानादिकं चैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतं वापी दे
 वालयं प्रते कृतं विप्रस्त्वया वृत्त २० इन्द्रास्यापिते गवामिषतिष्ठति म
 क्षिजः तद्य एष्ववचो म ह्यसर्वेषु ते द्विजातयः २१ साक्षात्कारं म हं विष्णो
 रेव चादोगमिष्यति ॥ पश्यति सर्वं पितृ ततो न किं ज्ञास्यति चावयोः ॥ २३ ॥ पा
 र्शदा उचुः ॥ इत्युक्ता सन् योगधनि जराजगृहं प्रति प्रारभतै ह्यवयज्ञं
 कृत्वा चार्यं समुज्जलं २३ ऋषिसिद्धमया पुष्टं वक्रुन्ने वक्रुदक्षिणं यद्दु
 स्ता कृतं सर्वं गयाक्षेत्रे समदिमत २४ विष्णुदासो पितृवैव तस्थो देवाल

1252

यत्रासौ जगतां नाथो योगनिद्रा मुपासते च तत्र श्रीरमणं देवं संश्रज्य विधिव
 न्त्यपः मणिमुक्ताफलैरम्यैः स्वर्णपुष्पैश्च सोभनैः ८ प्रणम्य दंडवद्भाव
 दुपविष्ट स तत्र वै तावद्ब्रह्मणमाया तमपश्य देवसंनिधौ ९ देवार्चनार्थं
 मायांतुलस्युदकपाणिनं स्वपुरावासिनं तत्र विष्णुदासाह्वयं द्विज ११ तत्रा
 न्येत्यसविप्रार्थदेवदेवमश्रजय विष्णुसूक्तेन संस्थाप्य तुलसीमंजरीदलैः १२
 तुलसीश्रजया तत्र रत्नश्रजापुराकृता ग्राह्यादितो समा लोकपराजा कृद्धो
 ब्रवीद्विज ॥ १३ ॥ **चौल उवाच ॥** माणिक्यस्वर्णश्रजात्रयो भाद्रायामया कृता
 विष्णुदासकथंसेयं ग्राह्यन्ता तुलसीदलैः ॥ १४ ॥ विष्णुभक्तिं न जानासि
 वराकोशमते मया ॥ यस्त्विमामति सोभादु रजामाद्यादयस्य हि ॥ १५ ॥ इ
 तितद्वचनं श्रुत्वा स क्रोधः सध्विजोन्नमः ॥ राजगौरवमुद्ध्वं घ्नजगाम वच
 नं तदा ॥ १६ ॥ **विष्णुदास उवाच ॥** ४ राजन भक्तिं न जानासि गर्वितोसि

१२५५
 रद उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ
 वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ प्राराधयंति सर्वेऽपि विष्णुं
 भृत्यार्तिनाशनं यज्ञदानव्रतैस्तीर्थैः तपोभिश्च यथाविधिः २ विष्णु
 प्रीतिकरं तेषां किंचित्सान्यध्मकारकं ॥ यत्कृत्वा या निसर्वाणामपि सवाण
 पि भवन्ति हि ॥ ३ ॥ गणः उचुः ॥ साधुष्टुतव्या विप्रश्चण्डवेकाग्रमान
 सः सेतिहासकथामत्र कथ्यमानं पुरा भवं ४ कांतीपुर्या पुरा चोत्तचक्र
 वती वभ्रवहः तस्याहूयेव ते देशाश्चोत्ता इति प्रयागता ५ यस्मिन्
 राशातिभ्रचक्रं दरिद्रो वापि दुःखितः पापबुद्धिः सरूपापि नैव कश्चिद
 भ्रन्तरः ६ यस्याप्यनंतस्य जस्य ताम्रपणितटावुभौ स्वर्णयुयेशोभा
 द्वावास्तान् चैत्ररथोपमा ७ सकदा च दगाद्राजा ह्यनंतशयेनं द्विज

इसहश्राणिभार्ययाद्वययुतस्यते ततः पुन्यक्षयेजातेयदायास्यसिन्
 तले २३ सर्ववंशोद्भवोराजाविख्यातस्त्वंनविष्यति नम्रादप्रार
 यस्तत्रभार्याद्वययुतः युतः २४ तृतीययानयाचापियातेपुण्या
 र्द्धभाणिनी तत्रापितत्त्वसानिधयेविष्णुर्दास्यतिभरतले २५ ग्रा
 त्मानंतवपुत्रत्वेप्रकल्पामरकार्यहृत् त्वजन्मव्रतादस्माद्विष्णुसं
 तुष्टिकारकात् २६ नयज्ञानचदानानिनतीर्थान्यधिकारिवे २६ थ
 न्योसिविप्राग्रयतस्त्वयेतदुत्तं हस्तंतुष्टिकरंजगद्गुरोः यद्वर्द्धभागा
 पफलांनुरादेः प्रणीयतेस्माभिरियंलोकतो॥३०॥ इतिश्रीका
 पदमपुराणेकार्तिकमहात्म्यविंशोऽध्यायः॥२०॥ ना

१५ इतं पापं तद्विलयं गतं १५ स्नानेरेव गतं पापं यदस्याश्वकर्मजं हरिजागर
 णाद्ये सुविमानमिदमास्थिताः १६ तुलसीश्रजनाद्ये सुकार्तिके कवते
 कृतेः विष्णुसन्निध्यगायात्वा त्वया दत्ते कृपालुना १७ त्वमय्यस्य भवत्या
 तेभार्याभ्यां सह यास्यसि वैकुण्ठमवनं विष्णोसन्निध्यं च स्वरूपता १८
 ते धन्या कृत्य कृत्यास्ते तेषां च सफलो भवः येन तपाराधितो विष्णुधर्म
 दत्तयथा त्वया १९ सम्पगाराधितो विष्णुकिं नयति देहिना ओत्तानव
 हिणियेन ध्रुववेस्थापितः पुरा २० यन्नामस्मरणदेवदेहिना याति सङ्गति
 ग्राह्यगृहीतो नागेंद्राय न्नान्प्रवणात् पुरा २१ विमुक्तं संतुष्टिं प्राप्नुयतो
 यययसंज्ञितः अतस्त्वया चित्तो विष्णुस्वसन्निध्यं ददस्यति २२ वकुन्य

३८

कलहोवच॥ त्वत्प्रशादोद्विजश्रेष्ठविमुक्तनिरयादहं ॥ पापाब्धौ मत्तमा
 नायास्त्वं नो स्पृष्टो मिमेक्ष्य ॥ ६ ॥ **नारद उवाच॥** इत्थं सा वदती विप्रद
 दर्शयान्तमवरात् विमानभास्वरं युक्तं विष्णुरूपधरं गणैः ॥ श्रुत्वा सा तद्वि
 मानाग्रदृष्ट्याभ्यामवरोपिता पुण्यशीलसुशीलाभ्यामिषारोगणस
 वितं १० तद्विमाने तदा पश्य धर्मदत्तस विस्मयः पपातदं वदू मोहं
 तौ विष्णुरूपिणौ ११ पुण्यशीलसुशीलौ च तमुपाय्य न तद्विजं समभ्यन
 दयन्वाक्यमुचतुर्धर्मसंहितां ॥ १२ ॥ **गणैः उचुः॥** साधु साधु द्विजश्रेष्ठ
 यस्त्वे विष्णुरतसदा दीनानुकंपी धर्मज्ञो विष्णुव्रतपरायणः १३ आ
 वालत्वाद्युनयेत ब्रह्मया कार्त्तिकव्रतं कृतं तस्माद्ददनेन पुण्यं वै गुणै
 र्मागतं १४ त्वत्पुण्यस्याहं नागिन्यस्य दस्या प्रवसचितं जन्मांतरशतौ

राम.

३८

न्नेचमममानसं नैवानिहतिमायातित्वामनुदृत्यदुःखितो २ पात
 कचेतवात्सुग्रयोनिजयविषाकदं नैवाल्येः ह्रीयतेपुण्येः प्रेतत्वेचा
 तिगर्हितं ३ तस्मादजन्मजनितजन्मयाकार्तिकवृत्तं तत्पुण्य
 स्याद्धदानेनसद्गुतित्वमवाप्नुहि ४ कार्तिकवृत्तपुण्येननसाम्ययाति
 सर्वथा ॥ यज्ञदानानितीर्थानिब्रूतान्यपियतोऽध्वर्युः ॥ **नारद उवाच**
च ॥ इत्युक्त्वा धर्मदत्तो सोऽग्रावत्तामभिषेचयत् तुलसीमीश्वरतोयेन
 आवयद्वा दशाक्षरं ॥ ६ ॥ **श्री कृष्ण उवाच ॥** तावत्प्रेतादिनिर्मुक्ता
 ज्वलदग्निमिथोपमा दिव्यरूपधरायातालावन्येनयथैदिश ततः सा
 दंडवद्गमोऽप्रणमामयतं द्विजं उवाच च तदा वाक्पहव्यगद्गदभाषिणी ८

1258

३८

जस्यवे प्रायातादक्षिणदेशं कृत्वा विष्णोस्तुसंगमं २६ तन्नीरेसंश्रिता
 यावता क्लृप्तस्पर्शरीरतः शिवविष्णोर्गणोद्देशादपाकृत्य भूतलदहं २७
 ततस्तस्मान्मन्यादृष्टो भूमत्यास्त्वद्विजितमः त्वदस्तत्तुलसीवारिसस
 र्गगतपापयो २८ तत्कृपाकुरुविप्रेन्द्रकथं नुक्तिमवाप्यहं योनित्रया
 दुग्धभावादास्याचप्रेतयोनिः २९ इत्यनेन शम्भुकलहावचनं द्विजा
 ग्युः तत्कर्मपाकमयविस्मयदुःखयुक्तः तदुल्लानिदर्शनं कृपाच
 लचिन्नवृत्तिः ध्यात्वा चिरं सवचनं निजगाददुःखात् ॥ ३० ॥ इति प्राप
 यपुराणकार्तिकमहात्म्ये कलहापाख्यानं एकविंशोऽध्यायः
 ॥ २६ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ विलम्बं याति पापानि तीर्थदानव्रतादिभिः
 प्रेतदेहस्थितायास्ततेषु नैवाधिकारिता १ त्वहं निदर्शनादस्मात्तिव

का.मा.

३८

॥ १८ ॥ अनाया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त विलोकय ॥ १८ ॥ प्राप्नोत्वेवावत कर्म फलं शुभ
 मया शुभं ॥ कल होवाच ॥ चित्रगुप्त सदा वाक्यमभर्त्सयन्सा मुवाच ह ॥ १९ ॥
 चित्रगुप्त उवाच ॥ ॥ अनाया तु शुभं कर्म कृतं किं विन्न विद्यते मिथ्या न भुज्य
 मानेयं न च भर्त्सरित दर्पिणी ॥ २० ॥ विष्टादश्च करीषा न्या तस्मात्त्रिष्टुभोजनः फल
 भोऽसदा भुंक्ते गुप्त चैषाय तस्ततः ॥ २१ ॥ तस्मादेव विडात्वा स्यात्तच्छ्वजात् पत्यम
 क्षणात् न त्वा रमयि चोद्यस्य ह्यभ्यधात कृतो नया ॥ २२ ॥ तस्मात्प्रेत शरीरे पिति
 च त्वेवाति निदिता ॥ अतश्चैषामरुद्धो प्रपिता तावकैः हरः ॥ २३ ॥ तत्र प्रेत शरी
 रस्था चिरतिष्ठति यततः ॥ उर्ध्वयोनि त्रयं त्वेवा भुनक्ता शुभ कारिणी ॥ २४ ॥ क
 ल होवाच ॥ ग्राह्य पञ्चदशाब्द निप्रेत देहा स्थिता किल ॥ सुविड न्याप
 णितां त्यर्थ दुःखिताः श्रेव कर्मणाः ॥ २५ ॥ ततः कुत्पीडिता नित्य शरीरं वणि

1260

विप्रयास्युत्तमगतिं शुभं ॥ ११ ॥ **नारद उवाच ॥** तो दृष्ट्वा प्रणतामग्रे वद
 मानास्व कर्म तत् ॥ प्रतीवा विस्मिते विप्रस्तदा वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ **य**
मदत्त उवाच ॥ केन कर्म विपाकेन त्वं दृष्टगमी दृष्टीगताः ॥ क्व वस्था
 का च किं शीलं तत्सर्वं कथय स्व मे ॥ १३ ॥ **कलह उवाच ॥** सौ भद्र नगरे वृ
 क्ष नृभिक्षुर्नामा भवद्भिजः ॥ तस्यादंगदहणी पूर्वं कलहास्मातिविश्रुता ॥ १४ ॥
 न कदाचिन्मया भर्तुर्वचसापि शुभं कृतं ॥ **नारद उवाच ॥** नार्पिते
 तस्य मिथ्या न न भर्तुर्वचनशीलया ॥ १५ ॥ कलह प्रियया नित्यं मयो हि गृ
 मना यदा परिणेतुं तदा सान्यामति च केपतिर्मम ॥ १६ ॥ ततो गतं समा
 दाय प्राणास्त्यक्ता मया हिजः ॥ प्रथमं वदध्वमानां मानिन्युः स
 यमानुगाः ॥ अमश्रमा तदा दृष्ट्वा चित्रं गुप्तमदृष्टतः ॥ **यम उवाच ॥**

ब्राह्मणो धर्मविक्रिद्विद्वद्वेदोतिविप्रतः ३ विष्णुव्रतकरसम्बतविष्णु
 पुजारतः सदा द्वादशाक्षरविद्याय जपनिष्ठातिथिप्रियः ४ कदाचि
 कार्तिके मासि हरिजागरणाय सः रात्र्यां तु यो सरोवायां जगाम हरिमंदि
 रं हरिप्रजोपकरणानुगृह्य व्रजतातदा तेन दृष्ट्वा समायाती राक्षसी भीमनि
 स्वना ६ वक्रदंष्ट्राललजिह्वा निमग्नारक्तलोचना दिगंबराशुष्कमांसा लंबो
 ष्ठी घुर्घुरस्वना ७ तां दृष्ट्वा भयसंक्रान्तकपिता वयवस्तदा प्रजोपकरणै
 र्वेगात्तययोभिश्चाह न द्रुयात् ॥ ८ ॥ संस्मरन्त हरं नाम तुलसीयुक्तवारिणा
 सोहन्पातकं तस्मात्तस्याः सर्वमगालवं ॥ ९ ॥ अथ संस्मृत्य सा प्रव्रजन्मकर्म
 विपाकजं स्वां दशामब्रवीद्विप्रं ~~तत्तुलसीयुक्तवारिणा~~ दंष्ट्रत्स्रणनामसा १०
कलहो वत्स ॥ प्रव्रजन्मविपाकैर्न दशमेतां गताम्यहं तत्कथं तु पुन

1262

कार्तिक स्य सिते पक्षे नवम्या मुदिते रवौ एकं वै भोजयेद्विप्रं विप्राः स्युः कोटि
भोजिता

श्रिते २३ द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके शुक्लातिसनरोगघ्ने नर
कालातिगर्हितान् २४ धात्रीघ्राणं समाश्रित्य कार्तिके ननु न क्रियः ॥ अन्न
संयोगं पापमावर्धत स्य न स्यति २५ विष्णुक्षेत्रेषु सर्वेषु प्रजितस्ते न सर्वदा
धातुलस्यामाहात्म्यं मयि देवश्चतुर्मुखः २६ न समर्था भवेद्वक्तुं यथा दे
वस्य सादृणः २७ धात्रीतुलस्योद्भवकारणैः शृणोति यः श्रावयते च
नत्वा ॥ विधत्तपापा सहस्रवर्जैः सह स्वर्गं व्रजत्यन्नविमानसंस्थः ॥ २८ ॥
तिश्री कार्तिक महान्तो परमपराष्टुलसी महान्तो वरुणो
नो नामाद्या दशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ एषु रुवाच ॥ सेति हासमिदं ब्रूत
न महान्तं कथितं त्वया ॥ अतः श्रुत्वा करं सम्यक् तुलस्याय धृतं मया १
यदूर्जः वृत्तिनः सम्यक् फलमरुदुदाहृतं ॥ तत्पुनरुहिमाहात्म्यं केन चिण्णं
मिदं ब्रूत ॥ २ ॥ **नारद उवाच ॥** प्रासीत्साष्टाश्रिष्टो रवरे करवीरपरे परा

वादयो देवास्त्रिंशदिति तुलसीदले १४ तुलसीमंजरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुचमि
 यमोपि नेक्षितं शक्रो युक्तपापप्रातैरपि १५ तुलसीकाष्ठजं यस्तु चंदनंधा
 रयेन्नर तद्देहनस्पृशत्यापंकयमाणमयी ह्येतत् १६ तुलसीविपनध्यायाय
 त्रयत्रनवेनूप तत्र प्राद्वप्रकर्तव्यं पितृणां दत्तमक्षयं ७ धात्रीध्याया
 सुयः कुर्यात्पिंडदानं नृपोत्तमः मुक्तिं प्रयाति पितरस्तस्य येनिरये स्थिताः
 १८ मूर्द्धिघ्राणे मुखे चैव देहे च नृपसत्तमः धने धात्रीफलं यस्तु सुखि भव
 तिमानवः १९ धात्रीफलं च तुलसीमृत्तिकाद्वारकोद्रवाः यस्य देहे
 स्थितानीत्यसजीवन्मुक्ति उच्यते २० धात्रीफलैस्तु संमिश्रितुलसीयत्रसंयु
 तैः जलैस्नाति नरः स्तस्य गंगास्नानफलं स्मृतं २१ देवाश्च नरं कुर्यात् धात्री
 पत्रैः फलैस्तथा सुवर्णमणिमुक्ताद्यैः रत्नैः स्नानं पुण्यात्फलं २२ तीर्थो निज
 नया देवाः यत्राः सर्वेऽपि कान्तिके नित्यं धात्रीसमाश्रित्य तिष्ठत्यर्कितुलसी

1264

तच्चापितुलसीधात्र्योरागेणैवाविलोकयन् ४ यत्र हृदम्यापरावीजमार्ययैव समर्पि
 ते तस्मात्तदुद्भवानारीतस्मिन्तर्थापराभवन् ५ अतसावर्वरीत्यारम्यजवाया
 तीव्रगहिता धात्रीतुलसीयानद्रागोतस्य प्रीतिप्रदे सदा ६ ततो विस्मृतदुखो
 सो विष्णुस्तान्मासहेवतु वैकुण्ठमगमद्भ्यः सर्वदेवनमस्कृतः ७ कार्तिकीद्याप
 नो विष्णोस्तस्मात्प्रजाविधीयते तुलसीमूलदेवोस्य प्रीतिदासाय तस्ततः ८ तु
 लसीकाननं राजनगुह्यस्यावतिष्ठते तद्गृहं तीर्थरूपं तु नयंति यमकिंकराः ९
 सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनं रोपयन्ति नरः श्रेष्ठतेन पश्यन्ति भास्करि १०
 दर्शनं नर्मदायास्तु गंगास्नानं तथैव च तुलसीवनसंसर्गः सममेतत्र यं स्मृतः ११
 रोपनात्पालनात्संकातदर्शनाच्चित्तनान्तरा तुलसीदहते पापं वाङ्मनका
 यः संचितं १२ तुलसीमंजरीभिर्यः कुर्याद्दूरिर्चनं नमगर्भगृहं याति शु
 क्तिना गीतशयः १३ पुष्कराद्यानि तिथ्यानि गंगाद्याश्चरितानि च वासुदे

ततः सर्वपिते देवा गत्वा तद्वक्त्रे नोदिताः ॥ गोरी लक्ष्मीं सुरां चैव प्रणे मुनेः
 वत्सला ॥ २६ ॥ विजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यं मनुस्तदानुप ॥ **देव्युवाच ॥**
 इमानि तत्र विजानि विष्णु र्यत्रावतिष्ठति ॥ २७ ॥ निर्वयध्वं ततः कार्यं भवे
 तां सिद्धिमेव्यति ॥ २८ ॥ **नारद उवाच ॥** ततः सुहृष्टा सुरा सिद्धसंहाः पृष्ट
 वृ विजानि प्रविक्षिषुः ॥ वृंदा चिता भूमितले सयत्र विष्णु सदा तिष्ठदसौ
 व्यवृत्तिः ॥ ३० ॥ **इति श्रीपदमपुराणे कार्तिक महात्म्ये जालंधर व**
जो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ नारद उवाच ॥ क्षिप्रं भ्यस्तत्र
 विजेभ्यो वनस्पत्यसूयो भवत्तु धात्री च मालती चैव तुलसी च नृपोत्तमः १
 धातु भवा स्मृता धात्री मा भवा मालती स्मृता गौरी भवा चतुलसी तमसत्त्व
 रजो गुणाः २ श्रीरूपि न्यो वनस्पत्या दृष्ट्या विष्णुस्तदानुप संभूमादुद
 तिष्ठत्स वृंदा रूपेण मोहितः ३ दृष्ट्वा च तेन तारागात् कामावाक्तेन चेतसा

1266

दिष्टया विश्वनिदं भवा भवौ तनोति मूलप्रकृतिं नतास्मता ॥ १८ ॥ पाहि त्रयो
 विंशतिं मे दशदिता जगत्पत्रो वे समधिष्ठता परा ॥ यद्रूपकर्मणि चराकरा द
 यस्तु येपि देवान विदुर्नतास्मता ॥ १९ ॥ यद्वक्तियुक्ता पुरुषास्मनित्यं दारिद्र
 संमोहपरा भवादीन् ॥ न प्राप्नुवंत्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नता
 स्मता ॥ २० ॥ **नारद उवाच ॥** स्तोत्रमेतत्रिं संधायः पठेदेकग्रमानसः ॥ दा
 रिद्रमोहदुखानिकदा चिन्तयेत् ॥ २१ ॥ इति सुवर्तिते देवाते जोमं डल
 मध्यग ॥ दृष्टुर्गगने तत्र ज्वाला व्यापृदि गतरं ॥ २२ ॥ प्र तन्मध्यादुरती स
 र्वं शुश्रुवुव्योमचारिणी ॥ **प्राद्यशक्ति उवाच ॥** ग्रहमेव त्रिधा निन्ना
 तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः ॥ २३ ॥ गोरी लक्ष्मी सुराचेति रजसत्त्वतमोगुणैः ॥ त
 त्रगच्छतताः सर्वो विधास्यते वसुधरा ॥ २४ ॥ **नारद उवाच ॥** शृणुतामी
 रितं वाचं श्रुतं ह्यनमगान्मह ॥ देवानां विस्मयोत्कुह्यनेत्राणां ततदानप

राम.

महादेवत्वयादेवरक्षिताशत्रुयद्ग्यात्र किंचदन्यतसमुद्भूतत्रकिंकरवा

महे १५

परमसंकुद्धोरुद्रोरोद्रवपुर्धरः॥१०॥चक्रंसुदर्शननामचिक्षेपादित्यवर्चसं॥
 प्रदहत्वंदिशोवेगात्तदासाद्यजलंधरं॥११॥जहारत्नधिरःकायान्महदा
 यत्कलोचनं॥रथात्कायपपातश्रूनादयन्वसुधातलं॥१२॥तेजश्चनिर्गतंदे
 हात्तद्रुद्रेलयमागमत्॥तदादेहोद्भवंतजतद्रार्थालयमागतं॥१३॥प्रथव्र
 ह्नादयोदेवाःहर्षादुत्फुल्ललोचनाः॥प्राणम्यशिरसारुद्रंशशंशुविष्णुचेचि
 ते॥१४॥**देवा उचुः॥**तृदालावण्यसंभ्रंतोविष्णुस्तिष्ठतिमोहितः॥**इश्वर**
रोवाच॥गच्छध्वंशरणंदेवार्विष्णोर्मोहानुपत्तये॥शरण्यामेहिनींमायां
 सावःकार्यंकरिष्यति॥१६॥**नारद उवाच॥**इत्युक्तांतर्दधेदेवःसह
 भूतगणैस्तदा॥देवाश्चतुष्टुबुधैर्लप्रकृतिंभक्तिवत्सलां॥१७॥**देवा उ**
चुः॥यदुद्भवासत्वरजस्तमोगुणाःसर्गस्थितस्तदनिदानकारणाःय

1268

ततो जलं धरो दैत्यो रुद्रमद्रुत विक्रमं ॥ चकार मायया गौरीमोहयन्त्रिव
 कंतद ॥ १ ॥ रथोपरि गतां वद्धा रुद्रतों पार्ष्वतीं शिवः ॥ निशुंभशुंभमुखैश्च वध्यमा
 नां ददर्श हः ॥ २ ॥ गौरीं तथा विधां हृष्टा शिवोष्णदिग्मानसा ॥ प्रवाग्मुखो स्थि
 तस्तृष्णो विस्मृत्य स्वपराक्रमं ॥ ३ ॥ ततो जलं धरो वेगा त्रिभिर्व्याध सायकैः ॥ प्रा
 पुंयमग्नौ सौ रुद्रो सिरस्युरसि चोदरे ॥ ४ ॥ ततो जज्ञे सतो मायां विष्णुना नुप्रबोधि
 तः ॥ रौद्ररूपधरो यातो ज्वाला मालातिनीषणः ॥ ५ ॥ तस्यातीव महारोद्रं रूपं
 दृष्ट्वा महामुरः ॥ न से कुरग्नः स्थातुं मे जिरे ते दिशो दिशः ॥ ६ ॥ ततः शापं ददौ
 रुद्रस्तयो शुंभनिशुंभयोः ॥ मम युद्धं यकां तौ गौर्या वध्यौ न वध्यथ ॥ ७ ॥
 तावज्जलं धरो वेगा हर्षति निसर्गैः ॥ बाणाधकारसंघं नयथा भूतद्रव
 महत् ॥ ८ ॥ यावद्गुह्यं तस्य बाणगणा तुर ॥ यावत्स परिघेणा शु
 जघान हृषभं वली ॥ ९ ॥ हृषस्तेन प्रहरेण परावृत्तो रणा गणात् ॥ ततः

प्रविष्टे

राम.

३३

॥ १२१० ॥
 ॥ २५ ॥ **हृंदे**
वाच ॥ धिक्कतं देव हरे श्रीलं परदाराभिगामिनं ॥ शोतो सित्वं मयान्ननं
 ममाप्रछनमानसः ॥ २६ ॥ यो त्वया मायया द्वास्थो स्वकीयो दरसितो म
 म ॥ तावेवराक्षसो भूत्वा भार्यो तवनय व्यतां ॥ २७ ॥ त्वंचापि भार्यया
 द्वास्थो स्वकीयो दरसितो मम ॥ तावेवराक्षसो भूत्वा भार्यो तवनय व्य
 तां ॥ २८ ॥ त्वंचापि भार्यो दुः खार्तो वने कपि सहायवान् ॥ तत्त्व सर्वे स्व
 रेणा यं यस्ते सिध्यत्त्वमागतः ॥ २९ ॥ इत्युक्ता सा तदा हृंदा प्राविश द्रव्य
 वाहनं ॥ विष्णुना वार्यमाना पितस्मिना सक्तमानसा ॥ ३० ॥ ततो ह
 रिस्तामनु संस्मरन् मुहुः ॥ हृंदा चितामस्मरजो वगुंठितः ॥ तत्रैव त
 स्थो मुरसि द्रसंघे ॥ प्रबोधमानो पियथैव न शान्तिः ॥ ३१ ॥ **इति प्रापद**
मपुराणे कार्तिके नहोत्तमे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ नारद उवाच

यः पुराः सुखसंवादेर्विनोदयसिमां प्रभो ॥ सकथं न वदस्याद्यवध्वभांसा
 मनांगसां ॥ १८ ॥ येन देवासां धर्वा निजिता विष्णुना सह ॥ सकथं तापसेना
 द्यत्रैलोक्यविजई हत ॥ **नारद उवाच ॥** रुदितेति तदा हृदा तं मुनिं वा
 क्यमब्रवीत् ॥ **हृदा उवाच ॥** कृपानिधे मुनि श्रेष्ठ जीवयेन ममाप्रिय ॥
 त्वमेवास्म्यपुनश्चो जीवनायमतो मम ॥ १९ ॥ **नारद उवाच ॥** इ
 तितदवाक्यमाकर्ण्य प्रहस्य मुनिरब्रवीत् ॥ नाहं जीवयतुं शक्नो रु
 द्रेण निहतं युधि ॥ तथापि त्वत्कृपा विष्णुन संजीवयाम्यहं ॥ **नारद**
उवाच ॥ इत्युक्ता तर्दधे विप्रस्तावत्सागरनंदन ॥ हृदामालिंघयत ह
 रं उचुवे प्रीतमानसा ॥ २० ॥ अथ हृदा पि नर्तारं हृष्टा हर्षितमानसा ॥ रे
 मेतद्धनमध्रस्था तद्युक्ता वडुवासरं ॥ २१ ॥ कदाचित्सुरतस्यां ते विष्णुं ह

भागतामित्यनायतः ॥ १० ॥ मुनिस्तां विहृलं हृष्टराक्षसानुगता तदा ॥ हुं
 कारेणैव तौ घोरैश्चकार विमुखौ तदा ॥ ११ ॥ तं हुंकारमयं च स्तौ हृष्टा तौ विमु-
 खौ गतौ ॥ प्रणम्य दंष्ट्रं दूजौ हंदावचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ **हंदावाच ॥** रक्षि-
 ता हं त्वया घोरद्वेयादस्मात्कृपा निधेः ॥ किंचिद्विज्ञप्तुमिष्टमिह पयानं
 निशामयः ॥ १३ ॥ जलधरो हि मद्भर्तारुद्रयो हंगतः प्रभो ॥ स तत्रास्मक-
 यं युद्धे तन्मे कथय सुव्रतः ॥ १४ ॥ **नारद उवाच ॥** मुनिः स्तदा कथनाकार-
 णं पयोर्द्वजवैक्षतः ॥ तावत्कपी समस्या तौ तं प्रणम्या गुलस्थितौ ॥ १५ ॥
 ततः स्तद्वल्लता संज्ञौ नियुक्तौ गगनं गतौ ॥ गत्वा क्षणाद्गदागत्यवान्
 रावगुलस्थितौ ॥ १६ ॥ शिरः कबंधं हस्तौ तं हृष्टा क्षितनयस्य सा ॥ पपात
 मूर्ध्नि ताम्रमौ नर्तय स नदुःखिता ॥ १७ ॥ कमंडलुजलेः शिक्काः मुनिना
 स्वासिता तदा ॥ स्वमलं व्यनसावाला कृत्वा दीनारुरोद ह ॥ १८ ॥ **हंदावाच ॥**

1272

गायगतोदैत्यस्यसदननि॥१॥ प्रथमंदातदादेवीस्वप्नमध्येददर्शह॥ भर्ता
 रंमहिवारुटंतेलाभ्यंगंदिगवरं॥२॥ कृष्णप्रसन्नभयादु कृप्यादगणसेवि
 तं॥ दक्षिणात्रागतमुडंतमसाप्यावृततदा॥३॥ स्वपुरंसागरेमग्नसहसेवा
 त्मनासह॥ ततः प्रबुध्वासावालायुः स्वप्नचविचिन्विती॥४॥ ददर्शदि
 तमादित्यसंछिदनिः प्रभंमुकुः॥ तदानेष्टमितिज्ञात्वारुदतीभयविहृ
 लाः॥५॥ कुत्रचिन्नालभधर्मगोपुरादालभ्रमिषुः॥ ततः सखीद्वययु
 तानगरोद्यानमागताः॥ तत्रापिसागतावालानालभेत्कुत्रचित्सुखं॥
 नाहूनातरयातानेववेदात्मनः सुखं॥६॥ ततः साभूमतीवालाद
 दर्शातीवभीषणै॥ राक्षसौसिंहवदनोदंष्ट्रानयनभासुरौ॥७॥ तौदृष्ट्वा
 विहृलातीवपलायनपरातदा॥ ददर्शतापसंसांतं सशिष्यमौनमा
 स्थितं॥ ततस्तकंठमासज्यनिजवाकुलतातदा॥ मुनेमांरक्षशरणं

पार्वत्यपि भयाद्विष्णुं सस्मार मनसा तदा ॥ तावददर्शते देवं तु पतिं च समी
 पम् ॥ २७ ॥ **पार्वत्युवाच ॥** विष्णो जलधरो देवो कृतवानत्र मद्रुतं ॥ तत्किं न
 विद्यत ते स्मिन्नेष्टितं तस्य दुर्मते ॥ २८ ॥ **श्रीभगवानुवाच ॥** तेनैव दर्शितः
 यं धावयमप्यान्वत्वा महे ॥ नान्यथा स्य भवेद्धर्मपतिवृत्ता सुरक्षितः ॥ २९ ॥
नारद उवाच ॥ जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनः जलधरं पुरं ॥ अथ रुद्रश्च ग
 धर्वादिमुक्त्वा संगरे स्थितः ॥ ३० ॥ अंतर्धानं गतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधेत
 दा ॥ ३१ ॥ ततः शिवो विस्मितमानसः पुनः जगाम सुखाय जलधरं रुषा ॥ स चा
 पि देव्यपुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरीरैश्चैव समवाकिरनुरागे ॥ ३२ ॥ **इति श्रीपद्म**
पुराणे कार्तिके महात्मने जलधरोपाख्याने पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
नारद उवाच ॥ विष्णुजालधरं गत्वा तद्देव्यपुनरभेदनं ॥ पार्वत्यवृत्य सभं

1274

स्म ॥ ३१ ॥ **विष्णोर्लोकमहात्मै** रजमायांगा धूर्वा मद्रूता रुद्रमोहनी
 प तंवीर भद्रं तु हृष्टा रुद्रा गणाः ॥ तालवेणु मृदंगाश्च बाह्ययंतं
 त्वनिशम गन्धेश्वरं १ अथ द्रोणाद विमोहितः ॥ पतिता न्यपि त्रासा
 धरः २ ॥ स ह्यनारुहः संग्रतमालोक्य रुद्रं दैत्यो जलंधरः ॥ कामाक्षी
 लोकसिंघनादे गणा पुनः ॥ ३ ॥ युद्धे निशुं तशुं भारव्यास्थापयत्वा
 शिनिः ३ दैत्यास्ते नीत्वा गच्छन्तु ॥ अजदा धरः ४ ॥ महावृषभनारुहः स
 हृष्टपातकान् विवत दयात् ५ ॥ अतिमालोक्य भववह्ननाः ॥ २२ ॥ अन्याय
 रं तं वत्सलं चं शिशुं च न्वा ॥ यावददशं चार्चनी पार्वती दनुजेभ्यः
 काशिके सिंहाहकाः खड्गैश्च तदा ॥ २४ ॥ अथ ज्ञात्वा तदा गौरी दानव
 वाहकः ॥ संघर्जन्ते हृष्टा गणाः ॥ सा तदेत्तरमानसा ॥ २५ ॥ तम हृष्टत
 स्ववारी रत्नानमः ७ ॥ वाणं दैवेनागात्पुनर्युद्धं यत्र देवो हृष्यध्वजः ३६

पार्वत्यपि न याद्विष्णुं सस्मर मनसा तत्तयत भूतले ॥ २८ ॥ रवदूरो मशिरः का
 पगं ॥ २९ ॥ **पार्वत्युवाच ॥** विष्णो जः कस्य च शिरः सद्भागे नाकरो द्विधा ॥ ३० ॥
 विद्यत ते स्मि चेष्टितं तस्य दुर्मते ॥ इन्दु वि ॥ दृष्यमानं हता केचि केचि द्रवणेः
 पंथा वयमप्यान्वुक्त्वा महे ॥ नानः स्थातुं गजगसिंहो दिता यथा ॥ ततः को
नारद उवाच ॥ जगाम विष्णुरित् ॥ ३१ ॥ ग्राह्या मास समरे त्रीव्रात्रा निसम
 धर्वा द्विमुक्ताः संगरे स्थितः ॥ ३२ ॥ अथाद्यमया सांघ्रिकि मेभिर्निहतैस्त्वयाः ॥ ३३ ॥ य
 दा ॥ ३४ ॥ ततः शिवो विस्मितमानसः ॥ **नारद उवाच ॥** इत्युक्त्वा वाणसपुत्र्या
 पिदेत्यपुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरैर्धै चिद्वेदतो दणवाणैः हसन्निव ॥ ततो हया
 पुराणो कार्तिकमाहूते जले धरे ॥ सधिन्न धन्वा विरथोगदामुद्यम्य वेग
नारद उवाच ॥ विष्णुजालं धरंगतं दधाकरोत् ॥ ३५ ॥ तथा पिबुष्य मुद्यम्य
 धैकोशमात्रं न पाकृतः ॥ ३६ ॥ ततो ज

1276

६६

1277

रुद्र ३१ **विश्वकर्मात्मिकमहात्मैचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥** नाद
 यं तंवीरमद्रुतुदृष्टारुद्राभ्यात आगतास्तेरुंदि
 त्वन्निशम गमिहेश्वरं १ अथकोलाहलं कृत्वा गणानां चन्द्रो
 रः २ रुद्राभ्यातुः संग्रामं पदसंतिव ३ रुद्रमायातना
 त्वाचसिधमदेगणपुनः निरुताः संगरे देत्यान्निर्जघुः शीरह
 धिनिः ३ देत्यास्ते नीवाणहृद सर्वतोप्रविदुः कर्त्तिकवृत्तिनं
 दृष्टापानकानि वतद्र्यात ४ अथजालंधरो देत्या विदुतान्ब्रह्मसंग
 रं तं नदयान् चंद्रां मुचं न्वाणान्सहस्रसः ५ शुभो निशुभप्रमु
 कानि निमिषलाहकाः खड्गुरोमप्रचंडश्च धूमरश्च शिवययुः ६
 वाणश्चक्रः संछन्ने हृष्टाणवले शिवः वाणजालैः प्रविष्टिश्च
 स्वयं शैलान्नमः ७ वाणो देत्याश्च वाणधाराभिधीडितान

रुद्र
२६

निकेत्य

चारभद्रं च विंशत्या ननाद जलमिष्व

सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि

च परीताया कार्तिकेयजलं ध

न सपत्न २५ तथैव नानादेन वेग

नादाय रघुनाथिनः २६ नीर

सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि

च परीताया कार्तिकेयजलं ध

न सपत्न २५ तथैव नानादेन वेग

नादाय रघुनाथिनः २६ नीर

सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि

च परीताया कार्तिकेयजलं ध

न सपत्न २५ तथैव नानादेन वेग

नादाय रघुनाथिनः २६ नीर

दया... २७ तल
भद्रसिन्धुनी शैलद्वारं २८ यथा २९ व सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि
च परीताया कार्तिकेयजलं ध ३० ततोतिष्ठेद्देत्युक्तं ३१ शक्तिचुम्बनद्वारं गणेशपात
यामासरथमन्यसमाहृत २८ ग्रन्थयादयदेगेन वीरभद्र
मान्वितः ततस्तेन सत्यसंकशो युयुधातिपरस्परं २९ वीरभद्र
ततस्तस्य हयान्वाणैरपातयत्त धनुश्छिद्रदेत्यस्य सचीरः य
रिघायुधः ३० सवीरभद्रं त्वरयाभिगम्य जघान देत्यः परिधेन
मूर्छितः सचापिवीरप्रविनिर्गम्य रूपपात मूर्छोरुधिरं समुद्रि

1278

३१

लं विलोक्य शौचादि नंदी प्रवर कार्ति केयाः ॥ त्वरान्विता दैत्य वरान्द्रु सग्य निवा
 रयामासुर मधिणा स्ते २६ ॥ इति श्रुत्वा पदमपु

नंदी प्रवर कार्ति केयाः ॥ त्वरान्विता दैत्य वरान्द्रु सग्य निवा
 १३ ॥ नंदी प्रवर कार्ति केयाः ॥ त्वरान्विता दैत्य वरान्द्रु सग्य निवा
 प्रमदी दभ्य धा वंत दं द्यु द्यय द न वाः ॥ २ ॥ नंदी नं कार्ति ने नि सु शुं
 नी लं वी द रं त था ॥ नि शुं नः य ए मुरं वे गा द भ्य धा व द शो कितः ३ नि
 शुं न कार्ति के य स्य म य रं पंच भिः शरैः ॥ इति विव्या ध वी न म धितः स
 पपात यः ॥ ३ ॥ तनः शक्तिः धरः शक्ति या व जग्रा ह रे वितः ता वानि
 शु नो वे गो न स्वे श क्ता त म पा त य त्र ॥ ४ ॥ ततो नंदी प्रवर कार्ति केयाः ॥ त्वरान्विता दैत्य वरान्द्रु सग्य निवा

त्वत्तु गणपतिना त्वत्तु विधत्तं भार्गवं हृष्टा देत्यसेन्या गणास्तदा २२
 पुनस्तान् वदन्तान् हर्षान् निर्जघुर्युद्धदुर्मदा प्रथमं ज्यत देत्यानां से
 नागणभ्यो पदितः २३ वायुवेगहता युद्धत्प्रकीर्णतृणसंहितिः भ
 र्गणाभ्यो पदितः २४ निशुभशुभो सेना न्योका
 दन्तं विजयं यवान् त्रयस्तेवारयानां सुर्गणाः सेनामहावलाः सु
 वंताः २५ प्राहृषीव वलाहकाः २५ स्ततो देत्यशरो योऽस्मिन्
 लङ्कायां निवपुजाः रुरुधुः खंदिषाः सर्वा गणसेनामकपयन् २६
 गणेशारशतिर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः वसन्ते किं सुकाभासान् प्र
 सायत किंचितः २७ पतिता पात्यमानाश्च छिन्नभिन्ना गणाः स्तदा
 त्यक्त्वा संग्रामभूमिं ते मर्वेपि विमुखः पतन् २८ ततश्च भग्नं स्वव

1280

शिवदूतसंवादेनामष्टादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ नारद उवाच ॥ ज
 लेधरस्ततच्छ्रुत्वा कोपाकुलितविग्रह ॥ निर्जगामाश्रुदैत्यानां कोटि
 मिः परिवारितः ॥ १ ॥ गतस्तस्याग्रतश्चकौरादुर्दृष्टिं स्थितो भवत् ॥ मु
 कुटश्चापतद्गमौवेगात्प्रसवलितस्तदा ॥ २ ॥ दैत्यसेनावृत्तैस्तत्र वि
 मानानां त्रैस्तथा ॥ प्रराजत नभः प्रणं प्रादृषीव यथा घने ॥ ३ ॥ तस्यै
 वीगंतदा दृष्ट्वा देवाः प्राक् पुरोगमाः ॥ प्रलक्षितास्तदा जगमुश्रुत्वा
 नंते विजिज्ञयुः ॥ ४ ॥ देवा उचुः ॥ न जानीसे कथं स्वामि नू देवायति
 मिमां प्रभो ॥ तदस्मदक्षयार्थाय जहिसागरनंदनः ॥ ५ ॥ नारद उवा
 च ॥ इति देववचः श्रुत्वा पुहस्य स हृषध्वजः ॥ महाबलं समाकुप्य
 वचनं चेदमबुवीत् ॥ ६ ॥ इश्वर उवाच ॥ जले धर कथं विघ्नो न
 हतः संगरे त्वया तद्गुहं चापियातो सित्यक्ता वैकुण्ठमात्मनः ७

मिनः कुतः क्षामास्मि सर्वथा ॥ किं नक्षयं मम देवेश तदा ज्ञापय मां प्रभो ॥ २५ ॥
श्रीरुद्र उवाच ॥ नक्षयस्व तनुं श्रीधुमसत्त्वं हस्तपादयोः ॥ दृष्ट्वा शिरो वशो
 यंतु संप्रसन्नं सदा शिवः ॥ २६ ॥ पुरुषं भीमकर्माणां तनुवाच स विस्मयः ॥ **नारद**
उवाच ॥ स शिवेनैव मा जप्रश्नत्वा दपुरुषस्वका ॥ २७ ॥ हस्तपादोद्भवं मां संशिरः
 शेषायथा भवत् ॥ २८ ॥ **ईश्वर उवाच ॥** त्वं कीर्तिमुख संशोदि भवमद्वारगः ॥
 सदा ॥ २९ ॥ त्वदच्युतेन कुर्वति न च ते मत्पियंकराः ॥ **नारद उवाच ॥** तदा पृभृत
 देवेश द्वारे कीर्तिमुख स्थितः ॥ ३० ॥ नार्चयंती हये प्रवृत्तेषां मूर्तेषु ॥ इथा भवत्
 ३० ॥ राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोपत ह्वयस्थले ॥ अतः सर्ववरो दूत इति भूमौ
 प्रयागतः ॥ ३१ ॥ ततस्कराहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन् न भिमन्यमानः ॥ स
 मेत्य सर्वे कथयन् च भवजलधरायेश विवेदितं ततः ॥ ३२ ॥ **इति श्रीपद्म**
पुराणे कांतिक महात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलधरोपाख्यानं

स शिवेनैव मा जप्रश्नत्वा दपुरुषस्वका
 हस्तपादोद्भवं मां संशिरः
 शेषायथा भवत्
 तदा पृभृत
 देवेश द्वारे कीर्तिमुख स्थितः
 नार्चयंती हये प्रवृत्तेषां मूर्तेषु
 इथा भवत्
 राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोपत ह्वयस्थले
 अतः सर्ववरो दूत इति भूमौ
 प्रयागतः
 ततस्कराहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन् न भिमन्यमानः
 स मेत्य सर्वे कथयन् च भवजलधरायेश विवेदितं ततः
 इति श्रीपद्म

गसेव्यस्यत्रैलोक्याधिपतेस्तथा ॥ सर्वरत्नेश्वरस्यापित्वमाज्ञां प्रणुव
 यध्वजः ॥ ७ ॥ स्मशानवासिनो नित्यमस्थिमात्नावदस्य च ॥ दिगंबर
 स्यतेभार्या कथं हेमवती शुभा ॥ १८ ॥ प्रहरत्नाधिनाथोऽसि सा च स्री
 रत्नसज्जिका ॥ तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव ॥ १९ ॥ नार
 द उवाच ॥ वदत्येवं तदाराहो भूमध्याच्छूलपाणिनः ॥ प्रभवत्पुरुषो
 रौद्रः तीव्रानि समस्वनः ॥ २० ॥ सिंहास्यः प्रचलन्निहः सज्वालनय
 नो महान् ॥ उड्गकेशः शुष्कतनुर्न सिंह इव चापरः ॥ २१ ॥ सतरवादि
 तु मायातं दृष्ट्वा राहुर्नयातुरः ॥ अधावदतिवेगेन वहिः स च दधारत ॥ २२ ॥
 ब्राह्मणं मां महादेव खादितुं समुसुपागतः ॥ महादेवो वचः श्रुत्वा ब्राह्मण
 स्य तद्वावुवीत ॥ २३ ॥ मुचेति पुरुषः श्रुत्वा राहुं तत्याजसां वरे ॥ राहुं त्यक्त्वा
 स पुरुषो महादेव व्यजिपत्र ॥ २४ ॥ पुरुष उवाच ॥ क्षुधामांवाधतेस्वा

र्यमुमुचे प्रवतया कान्यापमीयते ॥ ८ ॥ वीतरागोपि हियया मदनारिः स्वली
 लया ॥ विस्वतंत्रोपि हियतः स्वात्मनावशगः कृतः ॥ ९ ॥ कल्पयामि शिवा द
 न्यस्त्रिलोक्या न समद्विमान् ॥ अमरो नागकन्याद्या यद्यपि त्वदशस्थि
 ताः ॥ १० ॥ तथा पितान पार्वत्या रूपेण सहृणा ध्रुवं ॥ यस्या पुनः पुनः पश्यन्
 रूपं धाता विसर्जने ॥ स सर्जा मर सस्ता सा तत्समैकामिना भवत् ॥ ११ ॥ अतस्त्री
 रत्नसंभोक्तुः समद्विस्तस्य सावरा ॥ तथान्तवदेत्येद्र सर्वरत्नाधिपस्य च ॥ १२ ॥
 एवमुत्कातमामं त्र्यगते मयि सदैत्यराट् ॥ तद्रूपश्रवणादासीद नंगज्वरपी
 डितः ॥ १३ ॥ अथ संप्रेषयामास दूतं वैसैधिका सुतं ॥ त्र्यं वकायत दा किंचिद्वि
 क्षुमाया विमोहितः ॥ १४ ॥ कैलासमगमद्राहुः सर्वश्रुते दुर्वचसं ॥ कार्त्तने
 न कृष्णपक्षे दुर्वचसं स्वांगजेन तु ॥ १५ ॥ निवेदितस्तदा देशानंदिना संप्रवेशि
 ता ॥ अंबकभूलता संज्ञा प्रेरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥ राहु उवाच ॥ देवपन्न

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ नारद उवाच ॥ समासं प्रज्यविधिवद्वाचवेदो
 तिमकितः ॥ सप्रहस्यतदावाक्यं जगदमुनिसत्तमं ॥ १ ॥ जलं भस्व
 च ॥ कुतस्त्वागम्यते ब्रह्मन् किं सिद्धं त्वया क्वचित् ॥ यदर्थमिह प्राया
 तस्तदाज्ञापय मामुने ॥ २ ॥ नारद उवाच ॥ गतकैलाशशिखरे दैत्ये
 द्रुह्ये दृष्टया ॥ तत्रोभया सहसीनं दृष्टवानस्मि शंकर ॥ ३ ॥ यो जनायु
 तविस्तीर्णकल्पद्रुम महावने ॥ कामधेनुसताकीर्णं चिन्तामणिमुदी
 पिते ॥ ४ ॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं वितर्कमेव ब्रूतदा ॥ कापि दृष्टी भवेद्दुः
 स्त्रिलोक्यावानवेति च ॥ ५ ॥ तावन्नवापि दैत्येन्द्रः समद्विः संस्मृताम
 या ॥ तद्विलोकनकामो हित्व त्सान्निध्यमिहागत ॥ ६ ॥ त्वत्समद्विनि
 मापश्यंस्त्रीरत्नरहितं ध्रुवं ॥ ७ ॥ तर्कयामिश्रिवाद न्यत्त्रिलोक्यान्
 समद्विमान ॥ ८ ॥ यस्यालावन्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः ॥ स्वधै

मपुरेऽग्रगमद्रमया सह ॥ २१ ॥ जलंधरश्च देवानामधिकारेषु दानवान्
 स्थापयित्वा सहर्षः सन् पुनरागन्महीतलं ॥ २२ ॥ देवगंधर्वसिद्धेषु यत्किं
 चिद्रत्नसंज्ञितं ॥ तदात्मवशां कृत्वा तिष्ठत्सागरनंदनः ॥ २३ ॥ पाताल
 भुवने दैत्यं निश्रुंभं समहावलं ॥ स्थापयित्वा सरोषादीनां नयद्रुतलं वली
 २४ ॥ देवगंधर्वसिद्धोद्यानसर्पराक्षसमानुषान् ॥ स्वपुरे नागरान् कृत्वा
 शशासभुवनत्रयं ॥ २५ ॥ एवं जलंधरः कृत्वा देवान् स्ववशवर्तिनः ॥ धर्म
 ण्यपालयामास प्रजान् पुत्रानि चोरसान् ॥ २६ ॥ न कश्चिद्वाधितो नै
 ब दुःखितो न कृशस्तथा ॥ न दीनो न दृश्यते यत्र धर्माद्राज्यं प्रशास्यते
 २७ ॥ एवं महीशासति दानं च द्रुधर्मेण सम्यक् समयं दृष्ट्वा हं ॥ कदाचि
 दागाम पथतस्य लक्ष्मीविलोकि तु श्रीरमणं च सेवितुं ॥ २८ ॥ इति प्राप न
 पुराणो कार्तिकमहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यनामा संवादे जलंधरोपाख्यानं

२२

ततः समभवद्युष्टविष्णुदैत्येन्द्रयोर्महतः॥ प्राकाशां कुर्वतो वाणैर्निराकाशां स
मंततः॥ १३॥ विष्णुदैत्यस्य वाणो धैर्ध्वजं छत्रं धनुर्हयान्॥ चिच्छेदतंच ह
दये वाणैकेन प्रताडयत्॥ १४॥ ततो दैत्यसमुत्पत्य गदापाणित्वरागन्वितः
हत्य गरुडं मर्द्दिपातयामास भूतले॥ १५॥ विष्णुर्गदां स्वरुद्धेन चिच्छेद प्रह
सन्निव॥ तावत्स हृदये विष्णुं जघान हृदमुच्छिन्ना॥ १६॥ ततस्तौ वायुयु
द्धेन युयुधाते महाबलो॥ वायुमिमुक्षिभिश्चैव जानुभिर्मह्यन्महि॥ १७॥
एवं सुरुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुप्रतापवान्॥ उवाच दैत्यराजानं मेघगंभी
रयागिरा॥ १८॥ **विष्णुरुवाच॥** वरं वरय दैत्येन्द्रप्रीतो स्मितवविक्रमात्
अप्रदेयमपि ते ददियन्ते मनसि वर्तते॥ १९॥ **जलंधर उवाच॥** यदि भग
वन्नुद्येऽसि वरमेनं ददस्व मे॥ मद्गिन्या सहितया मद्गृहे स गणैव सः॥ २०॥
नारद उवाच॥ तथेत्युक्ता स भगवान् सर्वदेवगणैः सह॥ जलंधरेना

राम

२२

राणाभापतिर्विज्ञाताविष्णुनातदा ॥ ६ ॥ सहस्रोत्थायदैत्यारिः कृपयारिन्न
 मानसः ॥ ७ ॥ प्रारुहदुरुडं वेगात्तलक्ष्मीवचनमबुवीत् ॥ ७ ॥ **विष्णुरुवाच**
 जलंधरेन ते भ्रात्रा देवानां कदनं हतं ॥ तैराहुतो गामिष्यामियुद्धायाति त्व
 रान्वितः ॥ ८ ॥ **श्रीरुवाच** ॥ अहं ते वद्वन्मानाद्यभक्ताचयदिसर्वदा ॥ तत्क
 थं ते मम भ्राता युद्धे बध्यः कृपानिधे ॥ ९ ॥ **श्रीभगवानुवाच** ॥ रुद्रासंभव
 त्वाच्च ब्रह्मणोक्त्वा नादपि ॥ प्रीत्या च तव नेवायममवध्यो जलंधर ॥ १० ॥
नारद उवाच ॥ इत्युत्कागरुडारुढः संखचक्रगदासिभृत् विष्णुर्वगा
 द्ययो यो ह्ययत्र देवास्तु वंतिते ॥ ११ ॥ अथारुणानुजात्युग्रपक्षवातप्रपीडिता
 वात्या विवर्तिता दैत्या बभूवुरेव च रायथाः ॥ १२ ॥ ततो जलंधरो हृष्ट दैत्या
 न्वातप्रपीडितान् ॥ उच्यते नयनं क्रोधात्ततो विष्णुं समन्यगात् ॥ १३ ॥

२१

ममान्तरपः॥३३॥ इति श्री कर्तिक महात्म्ये कृष्णसत्पनामा संवा
 दे प्रमरावतीत्या गोनाम दशमोऽध्यायः॥१०॥ नारद उवाच॥ पु
 नर्देत्यं समायांतं दृष्ट्वा देवाः स्वासवाः॥ नयप्रकंपिताः सर्वे विष्णुस्तीर्तु
 प्रचक्रुः॥१॥ देवा उचुः॥ नमो मत्स्य कर्मादिना नास्व रूपैः॥ सदा भक्ति
 कार्ये श्रुताया र्तिहंवे॥ विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदासंख्ययादि
 हस्तायतेस्तु॥२॥ रमावहनायासुराणां निहंत्र्ये॥ भुजंगारिया नायपी
 तावराया॥ मखादिक्रियापाककर्त्रे विकर्त्रे वाराण्याय तस्मै नतास्मो नता
 स्मः॥३॥ नमो देत्यं सतापिता मर्त्य दुःखाचलध्वंसं भालये विष्णवे ते॥ भु
 जंगेश तल्पे प्रायायार्कचंद्रदिनेत्राय तस्मै नतास्मो नतास्मः॥४॥ नारद उ
 वाच॥ संकष्टनाशनस्तोत्रमेतद्यस्तु पठन्नरः सकदचिन्तसंकष्टैः पी
 डते ह्यपयाहरेः ५ इति देवास्तुतियावत्कुर्वन्ति दनुजाद्विषः तावत्स

राम-
२१

नारद उवाच ॥ इत्युक्तः स तु दैत्येन्दुनीत्वा द्रोणा बलं तदा आक्षिपत्सागरे
 तर्ह्यपुनरागान्महाहवं २६ अथ देवान् न हतान् दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः
 तावत्तत्र गिरिं द्रुतं नददर्शश्रुतः २७ ज्ञात्वा दैत्यदूतं द्रोणं धिषणो भय
 विह्वलः प्रागत्य दूरादा जह्रे शोका कुलितविग्रहः २८ पलायध्वं महादे
 त्यो नायं जेतुयतः क्षमं रुद्रं प्रासं भवो ह्येष स्मरध्वं शक्रचेष्टितं २९ आत्वा त
 द्बचनं देवाः नयन् विह्वलितास्तदा दैत्येन बध्यमानस्ते पलायन्ति दिशो दश
 ३० देवान् विद्रावितान् दृष्ट्वा दैत्यः सागरतन्दनः शंखभेरीभवरवैः प्रविवे
 शाभरावती ३१ प्रविष्टेन गरीं दैत्यदेवाः शक्रपुरोगमाः सुवर्णाद्रिर्गुहं प्रा
 प्तान्यवसन् दैत्यतापिता ३२ ततः स सर्वेषु साराधिकारे खिद्रादिकानां व्य
 निवेशाय तदा शुभादिकान् दैत्यवरान् पृथक् पृथक् स्वयं सुवर्णाद्रिगुहं

1290

२०

पुरमावृत्यतिष्ठंतं दृष्ट्वा दैत्यवलं महत् ॥ २७ ॥ ततः समभवद्युद्धं देवदान
 वसेनयोः ॥ मुशलैः परिघैर्वाणैर्गदापरसुशक्तिभिः ॥ २८ ॥ तेन्योन्यं सम
 धावन्तो जघृतुश्च परस्परं ॥ क्षणेनाभवत्तासेनारुधिरोघपरिपुता ॥ २९ ॥
 पतितैः पात्यमानैश्च गजाश्चरथपत्तिभिः ॥ व्यरजतरणैर्भूमि संध्याभ्रप
 दलैरिव ॥ ३० ॥ तत्र युद्धं हतान् दैत्यान् भार्गवः समजीवयत् ॥ विद्यायाम्
 तज्जीविन्यामैत्रितेस्तोत्यविंदुनिः ॥ ३१ ॥ देवानपितथा युद्धे तत्राजीवय
 दंगिराः ॥ दिव्यौषधीः समानीय द्रोणादेः सपुनः पुनः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा देवांस्त
 था युद्धे पुनरेव समुत्थितान् ॥ जलंधरः क्रोधवशो भार्गवं वाक्यमब्र
 वीत् ॥ ३३ ॥ **जलंधर उवाच ॥** मया देवाः हता युद्धे उत्तिष्ठंतिकथं पुनः
 त्वं संजीविनी विद्या नैवान्यत्रेति विष्कृता ॥ ३४ ॥ **शुक उवाच ॥** दिव्यो
 षधीः समानीय द्रोणादेस्त्वंगिरासुरान् जीवयत्येष वैशीघ्रं द्रोणाद्रित्वमुपाहृत् २५

राम.

२०

वचः श्रुत्वा विस्मितस्त्रिदशाधिपः ॥ ८ ॥ उवाच घस्मरं क्षुद्रं भयरोषसमन्वितः ॥
 एतं दूतं नो विदुः ॥ ९ ॥ उवाच ॥ शृणु दूतमया पूर्वमथितः सागरो यथा ॥ १० ॥ प्र
 दयो मद्भयावस्तासु कुक्षिस्थास्तथा कृताः ॥ अन्येऽपि मद्द्विषस्ते नरसितादि
 ति जापुरा ॥ ११ ॥ तस्माद्भूतजानतु मया यस्य हृतं किलः ॥ शंखोऽप्येवंपुरा
 देवान् द्विषत् सागरात्मजः ॥ १२ ॥ ममानुजेन निहतः प्रविष्टः सागरोदरं
 तद्गच्छ कथय त्वत्सर्वमथ न कारणं ॥ १३ ॥ नारद उवाच ॥ इत्थं विसर्जि
 तो दूतः तदेदं देवागतं भुवं ॥ तदिदं वचनं दैत्यसु जानं कथितं तथा ॥ १४ ॥ तन्नि
 शम्यत दादैत्यारोषात्प्रसुरिता धरः ॥ तद्योगमकरोत्तूर्णं सर्वदेवजिगीषया ॥ १५ ॥
 तदोद्योगो सुरेन्द्रस्य दिग्भ्यः पातालतस्तथा ॥ दितिजाः प्रतिपद्यंत कोटिशाः को
 टिशास्तथा ॥ १६ ॥ प्रथमं भुनिभुमाद्यैर्वलाधिपति कोटिभिः ॥ गत्वा त्रिविष्टप
 दैत्यानंदनाधिष्ठितो भवतु ॥ १७ ॥ निर्ययुस्त्वमरावत्या देवा युष्माकं दक्षिताः

1292

१५

नामनवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ नारद उवाच ॥ ये देवैर्निर्जिता सर्वदेव्यपा
 तालसंस्थिताः ॥ ते हि भूम्नः उत्तंयाता निर्भयास्तनुपाश्रिता ॥ **१ ॥** कदाचिच्छि
 न्नशिरसं दृष्ट्वा राहुं सदेत्यराट् ॥ पप्रच्छ भार्गवं देवं केनेदं विहितं प्रभो ॥ **२ ॥**
 भार्गवस्तस्य शिरसश्छेद्यं राहो शिशुसहि ॥ अमृतार्थं समुद्रस्य मथनं देव
 कारितं ॥ **३ ॥** रत्नोपहरणं चैव देव्यानां च पराभवं ॥ तच्छ्रुत्वा क्रोधरक्ता
 क्षस्वपितुर्मथनं तदा ॥ **४ ॥** सदूतं प्रेषयामास धस्मरं वाक् सन्निधौ ॥ दूत
 सि विष्टपंगत्वा सुधर्मा प्राप्य सत्वरं ॥ गर्वादरवार्वमौलिस्तदेवं द्रुवाक्यं
 मब्रवीत् ॥ **धस्मर उवाच ॥** जलंधरोब्धितनयः सर्वदेव्यजनेश्वरः ॥ **६ ॥**
 दूतो हं प्रेषितस्तेन स यदा हृष्ट एव ततः ॥ कस्मात्त्वयाममपितामथितो
 सागरोदितः ॥ **७ ॥** नीतानि सर्वरत्नानि तानि शीघ्रं प्रयच्छनः ॥ इति दूत

राम.

१५

त्राभ्यामगमजलं ॥ कथंचिन्मुक्तकूर्चस्तब्रह्माप्रोवाचसागरं ॥ २६ ॥ **ब्रह्मे**
वाच ॥ नेत्राभ्यामुद्धतं यस्मादनेनैव जलं मम ॥ तस्माज्जलंधर इति ख्यातो
 नाम्नाभवत्यसौ ॥ २७ ॥ ॥ प्रधुनैवैष तरुण सर्वसास्त्रार्थपारगः ॥ २८ ॥ ॥ प्रव
 ध्य सर्वभूतानां विनारुडं भविष्यति ॥ २९ ॥ यत एष समुद्रस्तत्रेदानीं गमि
 ष्यति ॥ ३० ॥ **नारद उवाच ॥** इत्युक्ताशुक्रमाहु यराज्ये तं वाभिषेचयत् ॥
 ग्रामेऽप्यस रितं जायं ब्रह्मा तद्धू नमन्वगात् ॥ ३१ ॥ ॥ प्रथतद्दर्शनोत्फुल्ल
 नयनः सागरस्तदा ॥ कालनेमि सुता हंदांतद्द्वार्यार्थमयाचत ॥ ३२ ॥ ते
 कालनेमिप्रमुखास्ततोसुरास्तस्मै सतांते प्रददुः प्रहर्षिताः ॥ सचापि
 तांप्राप्य सुहृदरावशीसशासगांशुक्रसहायवान्कली ॥ ३३ ॥ **इति श्रीप**
द्मपुराणे कार्तिक महात्म्ये श्रीकृष्णसत्पत्न्यामासंवादे जलंधरोत्पत्ति

1294

१८

इत्युक्तांतकरेधत्वा प्राक्षिपद्ववणं भसि ॥ सोपतत्तसिंधुगंगायासागरस्य
 चसंगमे ॥ १९ ॥ तावत्सवालरूपत्वं मगात्त्ररुरोदच ॥ रुदतस्तस्यवादेन
 प्राकंपद्मरणीमुकु ॥ २० ॥ स्वर्गश्चसत्यलोकश्चतत्स्वनादधिरीकृतः श्र
 त्वाब्रह्मायथोतत्रकिमेतदिति विस्मितः ॥ २१ ॥ तावत्समुद्रस्योत्संगेतं वा
 लसददर्शह ॥ तत्राब्रह्माब्रवीद्वाक्यं कस्यायं शिशुरद्भुतः ॥ २२ ॥ नि
 शम्येति वचो धातुर्वाक्यं सिंधुरथाब्रवीत् ॥ प्रणम्य शीरसा वालंतस्यो
 त्संगेन्यवेशयत् ॥ २३ ॥ **समुद्र उवाच ॥** भो ब्रह्मन्सिंधुगंगायाजातो
 धर्ममपुत्रकः ॥ जातकर्मोदिसंस्कारान् कुरुष्वस्य जगद्गुरो ॥ २४ ॥ **ना**
२५ उवाच ॥ एवं वदति पाथो धौ सवालः सागरात्मजः ॥ ब्रह्माण्म
 ग्रहीत् कूर्चं विधून्वन्नतं मुकुमुकु ॥ २५ ॥ चुन्वन्नतं तस्य कूर्चं तं ॥ ने

राम.

१८

श्रद्धां वदन्मोक्षत्वास्तौ तु प्रचक्रमे ॥ ११ ॥ **गुरु रुवाच ॥** नमो देवाधिदेवाय
त्र्यंबकाय कपर्दिने ॥ त्रिपुरघ्नाय सर्वाय नमो ध्वजनिषूदने ॥ १२ ॥ विरूपा
यातिरूपाय बहुरूपाय संभवे ॥ यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायि
ने ॥ १३ ॥ कालांतकाय कालाय नागभोगधराय च ॥ नमो ब्रह्माग्निरोह
त्रे ब्रह्मण्याय नमो नमः ॥ १४ ॥ **नारद उवाच ॥** एवं स्तुततदा संभुधिषण्णि
जगाद ह ॥ सहरन्तयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमां ॥ १५ ॥ वरं वरय भो ब्र
ह्मप्रीतस्तुत्या नयात व ॥ इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं प्रथो व्रज ॥ १६ ॥
गुरु रुवाच ॥ यदि तु श्योसि देवत्वं पाह्मींद्रशरणं गतां ॥ अग्निरेव समयातु
भालनेत्रसमुद्भवः ॥ १७ ॥ **इन्द्र उवाच ॥** पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे
कथं शिखी ॥ एनंत्यदयाम्यहं दूरं यथेन्द्रं नैव पीडयेत् ॥ १८ ॥ **नारद उवाच ॥**

११

दउवाच॥ प्रणुराज नवदितो महात्स्यं तुलसीभवं ॥ सेतिहासं पुरावृ
 त्तं तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ४ ॥ पुराशक्रः शिवं द्रष्टुं दृष्ट्वा त्वैलाशपर्वतं स
 र्वदेवेः परिवृतस्त्वप्सरोगणसेवितः ॥ ५ ॥ यावद्वृतः शिवगृहे तावत्तत्र
 स दृष्टवान् ॥ पुरुषं भीमकर्माणं दंष्ट्रानयननीषणं ॥ ६ ॥ स दृष्टस्तेन क
 स्त्वनोक्तिगतो जगदीश्वरः ॥ एवं पुनः पुनः दृष्टस्य दानोचिवा न्तप
 ॥ ७ ॥ ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भत्स्य चोब्रवीत् ॥ रे मया दृष्टमानो
 पि नोत्तरदत्तवानसि ॥ ८ ॥ अतस्त्वाहं निवज्रेण कस्तित्रातास्ति दुर्म
 ते ॥ **नारद उवाच॥** इत्युदीर्य ततो वज्रीवज्रेण भ्यहन दृढं ॥ ९ ॥ तेना
 स्य कंठे नीलत्वं प्रगाढं च भस्मतं ॥ ततोरुद्रप्रज्ज्वालतेजसा
 प्रदहन्निवः ॥ १० ॥ दृष्ट्वा ह हस्यति स्फूर्णकतां जलिपुटी भवत् ॥ इन्द्र

राम.

११

महापुन्यास्तेषां सर्वफलैर्दय ॥ २८ ॥ विष्णुनक्तिरनायेस्युः कार्तिकव्रतका
रिणः ॥ देहस्थितानि पापानि विना संयाति तद्भ्यात् ॥ २९ ॥ कथास्यामो नद
त्येव यद्यूर्जव्रतकन्नरः ॥ ३० ॥ इत्यूर्जव्रतनियमान् प्रणोति भक्तपाथो वै न
त्र कथयति वेदवाग्ने ॥ ते सम्यक्व्रतकारणात्फलं लभन्ते हृष्टतत्कलुष
विनाशनं लभन्ते ॥ ३१ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे कार्तिकमहात्म्ये कृष्णस
त्यभामासंवादे उद्यापनविधिवर्णनो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ए
षुतवाच ॥ यत्त्वया कथितं ब्रह्मन व्रतमूर्जस्य विस्तारतः ॥ तत्र या तुलसी
मल्ले विष्णोः प्रजात्वयोदितः ॥ १ ॥ तेनाहं पृथुनिष्ठानि महात्म्यं तुलसीभवं
कथं साति प्रिया विष्णो देवदेव स्वर्गादिणः ॥ २ ॥ कथमेषा समुत्पन्ना क
स्मिंस्थाने च नारद ॥ एतद्ब्रूहि समासेन सर्वज्ञोऽसि न तो नमः ॥ ३ ॥ नार

1298

१६

अतुलसीतथा ततो गोकपिलांतत्र प्रजयेद्विधिवहुती २० गुरुवृत्तोपदेश
 रवस्तुल्यकारणादिभिः सप्तनीकं समभ्यर्च्य तां श्रविप्रान्क्षमापयेत् २१
 युष्मत्प्रसादाद्देवैः प्रसन्नेभ्यः सर्वदा वृत्तादस्माच्च यत्पापं संपूजन्मकृते
 नया २२ तत्सर्वं नारायणाय तु स्थिरान्नेवास्मै संततिः मनोरथाश्च सफलाः
 संतुष्टिभ्यो ममार्चिनात् २३ देहांते वैष्णवस्थानं प्राप्नुयादतिदुर्लभं इति क्षमा
 यतान् विप्रान् प्रसाद्य च विसर्जयेत् २४ तामर्चा गुरुवे दद्यात्तु यत्कृतदाबु
 ती ततः सुहृद्गुरुयुतः स्वयं भुंजीत शक्तिमान् २५ कार्तिके चाद्यतपसि
 विधिरेवं विधिस्ततः एवं यः कुरुते सम्यक् कार्तिकस्य वृत्तनरः २६ विपा
 मा सर्वनिर्मुक्तो विष्णुसन्निभो भवेत् सर्ववृत्तेः सर्वतीर्थैः सर्वदा
 नैश्वर्यकले २७ तत्केटिगुणितं ज्ञेयं सम्यगस्य विधानतः तैधन्यास्ते

1299

राम
१६

कुर्वतां गोसहस्रप्रददताफलं सममुदाहृतं १२ गीतनृत्यादिकं कु
 र्वन्तदर्शयन्कोतुकानि च पुरतोवासुदेवस्य रात्रौ यो हरिजागरे १३
 पठन्विष्णुचरित्राण्यो रंजयति वैजवान् मुखेन कुरुते वाद्यं स्वेष्टाला
 पांश्च व्रजयेत् १४ नावैरेतैर्नरो यस्तु कुरुते हरिजागरं दिने दीने तस्य
 पुण्यतीर्थकोटि समस्मृतं १५ ततस्तपो र्णमास्यां च सपत्नीकान् रूढि
 ज्ञानात्मन् त्रिशान्भितानथैकं वा स्वशत्रूणां वा निमंत्रयेत् १६ वरान दत्त्वा
 यते विष्णुमत्स्यस्यैव वृत्ततः तस्यादत्तं कुतः प्रतदक्षयफलं स्मृतं १७
 अतस्तान् भोजयेद्दिप्रान् पायसान्नादिना व्रती आतो देवा इति धर्म्या
 जुहुयात्तिलपायसं १८ प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानां च एतच्छयक
 दक्षिणां च यथाशक्ति प्रदद्यात्प्राणमेच्छितान् १९ पुनस्त्वं समभ्यर्च्य देवा

1300

पुण्यशीलं सुशीलं च जयं विजयमेव च ४ तुलशीमूलदेशे च सर्वतो भद्रमे
 व च चतुर्भिर्वर्णकैः सम्पन्नं सोमाद्युसमलंकृतं ५ तस्योपरिष्ठात्सविधानं
 पंचरत्नसमन्वितं महाफलेन संयुक्तं कुंभं तत्र निधाय च ६ पूजयेत्तत्र
 देवेशं शंखचक्रैश्च जलाधरं कौशेयपीतवसनयुतं जलधिकं न्यया ७
 इंद्रादिलोकपालांश्च मंडले पूजयेद्भुती ८ दृष्ट्वा प्रतिबुद्धो सोऽत्र यो द्रष्टुं
 यतः सरेः दृष्टोर्चितश्चतुर्दृष्ट्या तस्मात्स्वर्ग्यस्तिथाविह ८ तस्यामुप
 वसेद्भक्तजगताः प्रियतमानसाः पूजयेद्देवदेवेशं सोऽवर्णं गुर्वनुजया
 ९ उपचारैः षोडशभिर्नानाभक्षसमन्वितैः रात्रौ जागरणं कुर्याद्भु
 तवाद्यादिनंगलेः १० मूर्तिकुर्वीतिये भक्त्या जागरे चक्रपाणिनः जन्मा
 तरशतोद्भूतैस्ते मुक्ताः पापसंचयैः ११ नराणां जागरे विध्वेर्गीतनृत्यं च

तिकारिणः ॥ २॥ न संमर्थो भवेत्तुं वृक्षापी हि चतुर्मुखः ॥ विष्णुप्रियं स
 कलकलमयनाशानं च सत्पुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिकारि ॥ उर्जो वृत्तं स
 नियमकुरुते मनुष्यकिंतस्य तीर्थपरिशीलनसेवया च ॥ २६ ॥ इति श्री
 पद्मपुराणे कार्तिक महात्म्ये श्री कृष्णसत्यनामा संवादे नीयमक
 यननाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ नारद उवाच ॥ अथोर्जो वृत्तिनः सन्यक्
 उद्यमविधिं नृप ॥ तच्छृण्वन्मया रत्नातं सविधानं समासतः ॥ १ ॥ कुर्ज
 शुक्लचतुर्दश्यां दुर्द्धापनवृत्ती ॥ वृत्तसंश्लेषे तीर्थाय विष्णुप्रीत्यर्थं
 मेव च ॥ २ ॥ तुलस्या उपरिष्ठात्तु कुर्यान्नडपिकां शुभां ॥ सत्तोरणं चतुर्दशं
 पुष्पचानरशोभितां ॥ ३ ॥ द्वारे शुद्धारपालं च पूजयेन्न नयान् रथकं

1302

१४

तं च दग्धान्नैवाद्याहै धनववृत्ती ॥ १४ ॥ एतानि वर्जयेन्नित्यं वृत्ती सर्ववृत्ते
 व्यपि ॥ कृष्णं च अपि कुर्वीत स्वशक्त्या विष्णुतुष्टये ॥ १५ ॥ रजस्वलां त्य
 जेन्मेषपतितान् प्रात्यकैः सह ॥ द्विजद्विदेवदेवाद्येऽन्नं च देत्सर्वदा
 वृत्ती ॥ १६ ॥ धानफलं च देत्तुं षडर्जयेत्सर्वदोग्ही ॥ येन्योऽपि वर्जयेत्तु कि
 चिद्विष्णुप्रीतयते नरैः ॥ १७ ॥ तत्सु नव्वाह्नादत्त्वा न क्षयेत्सर्वदेवहि ॥
 एवमेव हि मायेऽपि कुर्यादैनियमानवृत्ती ॥ १८ ॥ हरिजागरणं तत्र प्रति
 बाधो न कारयेत् ॥ अथोक्तकारिणं दृष्ट्वा कार्तिकवृत्तिं न नर ॥ १९ ॥ यम
 दूताः पलायंते गजाः सिंहार्दिता यथा ॥ वरं विष्णुवृतं द्योतत न यश
 शतपाजकः ॥ २० ॥ यश्च कृत्वा पूयात्स्वर्गं वैकुण्ठं कार्तिकवृत्ती ॥ मुक्तिमु
 क्तिप्रदानी हयानि सेवाणि भूतले ॥ २१ ॥ वसंति तानि तद्देहकार्तिकवृ

राम

१४

येत्कार्तिकवृत्ती ८ प्राण्यगमामिषं चूर्णं फले जंजीरमामिषं धान्येन
 सरकाप्रोक्ता हन्ते पर्युषितं तथा ९ गोष्ठागमहिषी दुग्धादन्मदुग्धं
 हिमामिषं हिजक्रीतारसाः सर्वे लवणं भ्रमिजं तथा १० ताम्रपा
 त्रे स्थितं गव्यं जलं पल्लवसंस्थितं आत्मार्यपाचितं चान्नेऽग्रामिषं
 तन्मृतं बुधैः ११ ब्रह्मचर्यमधः सपिंपत्रावल्पा तु भोजनं चतुर्थका
 ले भर्त्तु जीतकुर्यादेवं सदा वृत्ती १२ नरकस्य चतुर्दश्यां तैलान्यंगतुका
 रयेत् अन्त्यश्रकार्तिके ज्ञायी तैलान्यंगनकारयेत् १३ पलांडुलशु
 नं गृह्णन्नाकं गंजनं तथा नालिका मूलकं सिंगं वज्रं येत्कार्तिकवृत्ती
 १४ अलावुं चापि हतांकं कुष्मांडं हृत्ती फलं कलिंगं च कपित्थं च वज्रं
 येद्वेष्टवृत्ती १५ सुनिर्द्वं च काकेशसं तिकान्नं च वज्रं येत् हिपाचि

1304

कार्तिकवृत्तिनां पुंसां नियमाधे प्रकीर्तिताः तान् नृणाम् महाराजकथ्य
मानान् समासतः १ अन्नदानं गवाग्रासो वैष्णवैः सहसं कथा वीथ
नं परदीपस्य धर्मनाडु मनीषिणः २ हविष्यभोजनं कुर्यात् कार्तिके
च सदा वृत्तौ हेमंतिकं शितास्विन्तधान्यमुजासिलायवाः ३ कलापकेषु
नीवारवास्तूकं हिलमोचकैः षष्टिकाकालशाकं च नल्लकनल्लकेतरे ३
कंदसैधवसानुदेलवनंदधिसर्पिया यथानुष्ठत्यसारं च मनसो सो हरीतक
४ पिप्पली जीरकं चैव नागरां कतिं विणी कदली लवली धात्री फलाभ्यगुड
मैसवं ५ अतैलपक्वानुनयो हविष्यभक्तप्रचक्षते सर्वानि पाणिना धानि क्षौ
द्रं सो वीरकं तथा ६ राजमाषादीकंचापि नैवाद्यात् कार्तिकवृत्तौ द्विदलं ति
लते लंच तथा न्नं शर्करा दूधितं ७ नावदुष्टं सकृदुष्टं वर्जयेत् कार्तिकवृत्तौ
७ देववेदद्विजानां च गुरुगोवृत्तिनां तथा श्रीराजमहतीति दावर्ज

कदाचिच्छुभमिष्टता ॥ २९ ॥ तां वै हरिप्रियां ~~देवीं~~ देवीं तुलसीमर्चयेद्
 ती प्रदक्षिणान्मूकारान्कुर्यादेकाग्रमानसः ॥ ३० ॥ देवैस्त्वं निर्मिता
 श्वं प्रार्थितः सिमुनी श्वरैः ॥ नमो नमस्ते तुलसीपापहर हरिप्रिये ॥ ३१ ॥
 ततो विष्णुकथां श्रुत्वा पौराणि स्मिधमानसः ॥ तं ब्रह्मा नमुनिं विप्रं प्रज
 येदुक्तिमान्बुद्धी ॥ ३२ ॥ एवं सर्वविधिं सम्यक् श्रुत्वा कर्मभक्तिमान्तरः ॥ क
 रति यस्तद्वत् भते नारायणसंज्ञकतां ॥ ३३ ॥ रोगापहं पापविनाशकं त्वरं
 सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधकं ॥ मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकवृत्तादिष्णुप्रि
 थादन्यदिहास्ति भूतले ॥ ३४ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे कार्तिकमहा
 त्म्ये कृष्णसत्यभामासंवादिष्यो ध्यायः ॥ ६ ॥ नारद उवाच

1306

१२

वर्तते पितृसंस्थे तिलास्तत्संख्यमवसानि पितरः स्वर्गवासिनः २१
 ततो जलाद्विनिःकन्यशुचि वस्त्रावृतो वृत्ती प्रातः कालोदितं कर्म
 समाध्याच्यो हरिः पुनः २२ तीर्थानि देवान् संसृत्य पुनरर्घ्यं प्रदा-
 पयेत् गंधप्रव्यफलेद्युक्तान् भक्तितत्परमानसः २३ इति नः का-
 तिके मासि स्नातस्य विधिवन्ममः ग्रहाण्यर्घ्यमया दत्तं दनुर्जं द्रुनि
 वृद्धनः २४ ततश्च ब्राह्मणान् भक्ष्याभोजयेद्देवमारगान् गंधैः पु-
 ष्यैः सतां वृत्तेः प्रणमेच्च पुनः पुनः २५ तीर्थानि दक्षिणपदे
 वेदाश्च मुखमाश्रिताः सर्वा गेदेवता वा संप्रजितास्ते तदर्चनात् २६
 अथ कुरुपिणो विष्णोः स्वरूपब्राह्मणभुवि नावसान्योनो विरोध्यो

1307

राम.

१२

त्रयोदश्यां च न स्नायात् प्रातः फलतिलैः सह १३ आदौ कुर्यात् नल
 स्नानं मंत्रस्नानं ततः परं स्त्रीश्रद्धाणां न वेदोक्तैर्मंत्रैस्तेषां पुराणजैः
 १४ त्रिधानं देवकार्यं यथा पुराभाक्तिभाविनः सविष्णुः सर्वपापघ्नः
 पुनानुक्रपयात्रमां १५ विष्णोराजमनुप्राप्य कार्तिकव्रतकारणात्
 रक्षंतु देवास्ते सर्वमां पुनानुसवासवः १६ वेदमंत्रासबीजास्तु सरहस्याः
 सबीजकाः कश्यपाद्याश्च मुनयो मां पुनानुसदेवते १७ गंगाद्याः सरितः
 सर्वास्तीर्था निजलदानदा सप्तप्रासागराः सर्वमां पुनंतु जलाशये १८
 प्रतिवृत्तस्त्वदित्याद्याः यक्षाः सिद्धाः सपन्नगाः श्रेष्ठध्याः सर्वतश्चा
 पिमां पुनंतु त्रिलोकजा १९ एभिस्नात्वा व्रती मंत्रैर्हस्तान्यस्तपवित्रकः
 देवर्षिमानवपितृन् तर्पयेच्च पृथग्विधिः २० यावन्तः कार्तिके मासि

1308

११

धातुपदं ५ प्रतो देवाः प्रवतु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे तैरेव सहितः
 सर्वैः मुनिवेदमखान्वितैः ६ कार्तिके हं करिष्यामि प्रातस्नानं ज
 नार्हन् इत्यर्थं तव देवेश दामोदरमया सह ७ ध्यात्वा हं त्वा च
 देवेश जलोमि न्ना तु मुद्यतः तव प्रसादात्पापं मे दामोदर विनश्य
 तु ८ निष्पन्ने मित्रिके कृष्ण कार्तिके पापनाशने ग्रहणार्घ्यं म
 या दत्तं राधया सहितो भवान् १० सत्त्वाभागी रथी विष्णुं शिवं स्म
 र्यं जलं विशेषतः नाभिमात्रे जले तिष्ठेत् व्रती स्नायाद्यथा विधिः ११
 तिलामलकचूर्णेन ग्रही स्नानं समाचरेत् वनस्थानां यतीनां च
 तूलासीमूलमृत्तिका १२ सप्तमी दर्शनवनी द्वितीया द्वादशीषु च

५९

दनुजं इति पदन ६ वृत्तिन कार्तिके मासि स्नानस्य विधव
 न्मम ग्रहणार्घ्यमया दत्तं

रामः

११

निर्धूतपापाः सह प्रवर्ज्येते प्रयांति विष्णोर्भवनं च ते नराः ॥ ३१ ॥ इति
 श्रीपद्मपुराणे कार्तिकमाहात्म्ये कृष्णसत्यभाषासंवादे पंच
 मोध्यायः ॥ ४ ॥ नारद उवाच ॥ नाडिद्वयावशिष्टायां रात्र्यां ग
 ष्ठे जुल्लाशयं तिलदर्भाक्षतापुष्पगंधाद्यैः सहितः शुचिः १ मानु
 ये देवयाते च नद्यामथ च संगमे क्रमाद्दशगुणं स्नानं तीर्थं तद्विगुणं
 स्मृतं २ विष्णुस्मृत्वा ततः कुर्यात्संकल्पं सवनं स्यतु तीर्थो दिदे
 वताभ्यश्च क्रमादध्यादिदापयेत् ३ नमः कमलनाभाय नम
 स्तेजलप्रायिने नमस्ते स्तुहृषीकेशाग्रहाणार्घ्यं नमोस्तुते ४ वैकुं
 ठे च प्रयागे च तथा बदरिकाश्रमे यतो विष्णुर्विचक्रामे त्रिधा संव्यद

1310

ममपुण्यकथं श्रुत्वा मङ्गलानां च गायतां ॥ न गच्छंति न राग्नास्ते न द्वेष्ट्या
 भवंति हि ॥ २४ ॥ शिरस्योन्मत्तगिरिजामहत्त्रिकाशाल्मली भवे ॥ अर्कजैः
 कर्णिकरैश्च विष्णुर्नार्च्यस्तथा दत्ते ॥ २५ ॥ जपाकुन्दसिरेषैश्च यूपि
 कामाक्षती भवे ॥ केतकी भवपुष्पैश्च नैवाच्यैः शंकरः सदा ॥ २६ ॥ गणैः
 शंतुलसीपत्रैर्दुर्गानैव तु दुर्बया ॥ मुनिपुष्पैश्च स्यात्सूर्यलक्ष्मीकामेन च
 चयेत् ॥ २७ ॥ अभ्युपानि प्रशस्तानि प्रजायां सर्वदेवतु ॥ एवं प्रजाविधिं
 कृत्वा देवदेवं क्षमापयेत् ॥ २८ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरैः
 श्रुतं ॥ प्रजितो सिमया देवपरिश्रणो तदस्तमे ॥ २९ ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा
 त्वादंडवत्प्रणिपत्य च ॥ पुनः क्षमापयेद्देवं गायतां च समर्चयेत् ॥ ३० ॥
 विष्णोः शिवस्य अपि च प्रजनादिकं कुर्वन्ति सम्यक् निशिकांति के ये ॥

१३१२
 वृक्षकर्पासनिर्गुडीवृक्षहृक्षकान् कटेरंडविगंधाद्यान्वर्जयेदंतधावने १७
 ततोविष्णोः शिवस्यापिग्रहं गच्छेत्प्रसन्नधी गंधपुष्पाद्यन्तं क्लृप्त्वा म
 क्तितत्परः १८ तत्र देवस्य पाद्यादीन् उपचारान् पृथक् पृथक् कृत्वा स्त
 त्वा पुनर्नत्वा कुर्याद्गीतादिमंगलान् १९ तालवेणुमृदंगादीन् ध्वनियुक्ता
 न्सनत्तकान् पुष्पैर्धूपैस्तं ब्रूले गायकान् पिबार्चयेत् देवालये गानपराये
 च ते विष्णुः स्तुतयः २० तेषां सियज्ञदाना निष्कृतादिषु जगद्गुरो तुष्टिदा
 निकलौ आमा इत्त्यादानं विशिष्यते २० कृत्वं वससि देवेश मया पृथक्
 पार्थिव विष्णुरवतदा प्राह मद्भक्तिपरितोषितः २१ नाहं वसामि वैकुण्ठे
 गिनां हृदये न हि मद्भक्ता यत्र गायंति तत्र तिष्ठामि नारद २२ तेषां राजादि
 कं गंधपुष्पादि क्रियते नरैः तेन प्रीतिं पराया मिन्न तथा मत्प्रशजनात् २३

६५

वाचंनियम्य यत्नेन वीचनो स्वासवर्जितः ६ कुर्यान्मस्त्रशरीरे चरात्रो वैदक्षि
 णामुखः गृहीताशिश्रुमश्रोत्याय गृहीतशुचिर्नृत्तिकः ७ गंधलेपक्षयकरं रौ
 चं कुर्यादतद्रितः एकालिंगे गुदे पंचत्रिंशामेदशचो नयोः ८ त्रिविपादयोश्चै
 व गृहीणां शौचमुच्यते एतद्विगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारी वनस्थयोः ९ यत्ने
 श्चतुर्गुणं गत्रो तदर्द्धं शौचमाचरेत् तदर्द्धं रुजिर्मर्गिचस्री सप्राणा तदर्द्धकं १०
 शौचं कर्मविहीनस्य सकलानि फलाः क्रिया मुखशुद्धिर्विहीनस्य नमं
 त्रां फलदा स्मृताः ११ दंतजीह्वविशुद्धिचततः कुर्यात्प्रयत्नतः आयुर्व
 लं यशो वच्चे प्रजापशुवसनित् ब्रह्मपुत्रांच मेधांच त्वन्नोदेहि वनस्थते
 इति मंत्रं समुच्चार्य द्वादशांगुलया गृहीत् १३ समिधक्षीरदक्षस्य दक्षया हो
 पोषणं विना प्रतिपदशेषवटी च न कुर्यादंतधावनं १४ चंद्रसूर्योपरागे
 च न कुर्यादंतधावनं अपां द्वादशांगं दुग्धं मुखशुद्धिर्विधीयते १५ कंटकी

राम.

६

गात्सवेधा॥ दिवाः सर्वेषां शकैस्तत्र तस्थुश्चातर्द्धानं प्रापुरिद्रादयस्ते॥ २६ ॥ इमां
 गाथायः॥ शृण्व्यान्नरोत्तमोयः॥ श्रावयेदपि विशुद्धचित्तः॥ महाफलसतीर्थ
 राजं हरिवनं यद्वत्कृत्वा फलं तत्समवाप्नुयाच्च॥ ३० ॥ इति श्रीपदमपुराणे का
 र्तिकमहात्म्ये कक्षसत्यनामा संवादे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥ पृथुर्गवा
 च॥ महाफलं त्वया प्रोक्तं नुने कार्तिकमाघयोः॥ तयोः स्नानविधिं सम्प्रक
 र्णयमानं पि नारद॥ १ ॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि यथावत्प्रणतस्य मे॥ नारद उ
 वाच॥ त्वं विष्णो रंशजातो सिनशातं विद्यते तव २ तथापि वदतः सम्प्रक
 महात्म्यं शृणु वेनुज॥ अश्विनस्य तु मासस्य याशुलैकादशी भवेत् ३
 कार्तिकस्य बुतानीह तस्यां कुर्यादंतद्वितः राज्यां तु र्योशशेषाया मुदतिष्ठेत्स
 दावुती ४ नैऋताशावुजे द्वा माह हिः सोदकनाजनः दिवासंध्या सुक
 र्णस्थव्रह्मसूत्र उदङ् नरवः ५ अंतर्द्रायत् एर्भ मिशिरः प्रावृत्य वाससा

1314

तथा धीराः कुर्वन्ति मम सन्निधौ मत्तनुं प्रविशन्त्येव न पुनर्जन्मिना नराः २१
 पितृनुद्दिश्य ये प्रादुर्कुर्वन्त्यत्र समागताः तेषां पितृगणाः सर्वं यांति ते मत्स-
 लोकता २२ कालौघ्यमहापुण्यः फलदास्तु सदा नरेण सूर्यमकरगोप्रा-
 तस्तायिना पापनाशन २३ मकरस्थैरवौ माघे प्रातस्त्वा न प्रकुर्वता दर्श-
 ना देवपापानि यांति सूर्याद्यथा तमः २४ सलोकत्वं सरूपत्वं समीपत्वं त्रयं क-
 मात् नृणां ददात्यहं स्नानात् माघे मकरगोरो २५ यूयं मुनीश्वराः सर्वे श-
 रणध्वंवरदास्मिन् वदरीवनमध्ये हं सदा तिष्ठामि सर्वगः २६ प्रत्यत्र
 दर्शमिर्वर्यैस्तपसा चाप्यते फलं तत्त्वे त्रिदिवसैकेन भवद्भिः प्राप्यते सदा २७
 स्यान्त्यदर्शनं तस्य ये कुर्वन्ति नरोत्तमा जीवन्मुक्तास्तदा तेषु पापं नैवा-
 वतिष्यति ॥ २८ ॥ **सत उवाच ॥** एवं देवान् देवदेवस्तदुत्कातत्रैवांतर्धानमा-

स्मिन्प्रयोवेदान्नद्यान्प्रापुः पुनः स्वयं॥ यज्ञनागानूवयंप्राप्तास्त्वत्प्रसादा
 द्रमायते॥१३॥ स्थानमेतदतिश्रेयं पृथिव्यापुण्यवर्धनं॥ नक्तिमुक्तिप्रदं चा
 स्तुप्रसादात्भवतः सदा॥१४॥ कालोप्ययं महापुण्यो ब्रह्मादिविशुद्धि
 कृत्॥ दत्ताक्षय्यकरश्चास्तुवरमेतददस्वनः॥१५॥ **विष्णुर्हवत्चि॥** ममा
 येतन्मतं देवाय दुवद्विरुदाहृतं तत्रथास्तुलभत्वेतदुल्लक्षितमिति पृथा १६
 सूर्यवंशोद्भवो राजा गंगामात्रानयिष्यति सा सूर्यकन्यया चात्र कान्तिद्या
 योगमेष्यति ७ यूयंच सर्वे बुद्ध्या निवसध्वं मया सह तीर्थराजेति विख्या
 तं तीर्थमेतद्विष्यति १८ दानंतपो वृतं होमोजपः प्रजादिकाः क्रियाः अ
 नेतफलदाः संतु मत्सान्निध्यकराः सदा १९ ब्रह्महत्यादिपापानि वहुज
 न्मकृतान्यपि दर्शनादस्य तीर्थस्य विनाशायोति तत्क्षणतः २० देहत्याग

॥ श्रीविष्णुवाच ॥ जलांतरविशीर्णोक्तयूयंवेदान्प्रमार्गय ॥ ५ ॥ आनय
 ध्वत्वरिताश्वसरदस्याज्जलांतरात् ॥ तावत्प्रयागितिष्टामिदेवतागण
 संयुतः ॥ ६ ॥ नारद उवाच ॥ ततस्तैः सर्वमुनिभिस्तपोवलसमन्वितः
 उद्धारिताष्टङ्गास्तेवेदायज्ञसमन्विताः ॥ ७ ॥ तेषुयावन्मितयेनलब्धं
 तावन्मितस्यहि ॥ ससएवक्रुधिर्जातस्तदाष्टभृतिपार्थिव ॥ ८ ॥ प्रथम
 र्वेपिसंगम्यप्रयागमुनयोययुः ॥ विष्णवेसविधात्रेतैलब्धान्वेदान्प्रवेद
 यत् ॥ ९ ॥ लब्धान्वेदान्सयज्ञास्तबुद्धाहर्षसमन्वितः ॥ प्रजयदस्वमेधे
 नदेवर्षिगणसंवृतः ॥ १० ॥ यज्ञांतेदेवगंधर्वसिद्धपन्नगगुह्यका निपत्य
 दंडवद्भूमौविजृप्तिं तत्रचक्रिरे ॥ ११ ॥ देवा उचुः ॥ देवदेवजगन्नाथविश्व
 प्रिष्टानः प्रभो हव्यकालोयमस्माकंतस्मात्त्वंवरदोभवः १२ स्थाने

नमराणाद्यैस्तु कृतमेतदुत्तमं ॥ यथोक्तविधिना सम्यक् कृते मात्या भवता
 मपि ॥ २६ ॥ एकादश्याय तश्चाह नवदिः प्रतिबोधितः ॥ अतश्चेयातिथि
 मान्याऽप्रतीव प्रीतिदामन ॥ ३० ॥ व्रतद्वयं सम्यग्गिंदनैः ॥ कृतं सान्निध्यक
 र्त्तमेन तथा न्यदस्ति ॥ दानानि तीर्थानि तपांसि यज्ञा स्वर्गो कदा न्येच सुरै
 र्त्रमानि ॥ ३१ ॥ इति प्राप्य पुराणकार्तिकमहात्मकं सत्यभासां
 वादेनामृततीर्थो ध्यायः ॥ ३ ॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्ता भगवान् विष्णुः
 शफरीतुल्यरूपधरः ॥ स्वात्मपाताजलौ विंभवासिनः कस्पपस्थसः ॥ १ ॥ स
 तं कमंडलौ क्षिपूकपयेक्षितवान् मुनिः ॥ तावत्स नममौ तत्र ततः कूपेन्येव
 शयत् ॥ २ ॥ तत्रापि नममौ तां प्रत्कासारं प्रापयत्मतं ॥ एवं स सागरे क्षिपूस्तत्र
 सोप्यथ वर्द्धतः ॥ ३ ॥ ततो वधीत्स तं शंखं विष्णुर्नत्स्यस्वरूपधरः ॥ प्रथमं स्व
 करे धत्वा वदरी वनमागमत् ॥ ४ ॥ तत्राहूय ऋषीन्सर्वानिदमाशापयिषुः

1318

दद्रुतगुण्यस्माजातेवः सुखकारणं २१ वेदाः संवहृताः सर्वेतिष्ठन्त्य
 दकसंस्थिताः तानानयाम्यहं देवाहत्वासागरं नंदनं २२ अथ
 भृतिवेदास्तमंत्रबीजमरणात्विताः प्रत्यक्कार्तिकेनासि विप्राम्य
 त्वमुसर्वदा २३ अथ भृत्याहमपि भवानिजलमधराः भवन्तिपि
 मया साधुनायां तु समुनीश्वराः २४ कालेस्मिन् ये च कुर्वन्ति प्रातस्त
 नं धिजोत्तमाः ते सर्वे यज्ञावभृथेः सुस्नाता स्पर्शनं संश्रयः २५ येका
 र्तिकवृत्तसम्यक् कुर्वन्ति मनुजाः सदा ते देहं ते त्वया शक्रप्राप्तम
 द्रवन् सदा २६ विद्येभ्यो रक्षणं ते धायथा कार्यं यमत्वया २७ देया
 त्वया च वरुणपुत्रपौत्रादिसंततिः २८ धनवृद्धिर्धनाध्वक्षत्वया क
 र्यामदक्षया मम रूपधरा साक्षात् जीवन्मुक्ताय ते नराः २९ आज

संस्थिते १३ अथ बुद्ध्यासुरैः साकं विष्णुं शरणमन्विष्यात् प्रजोपकरण
 नगरं वैकुण्ठं भवनं गतः १४ तत्र तस्य प्रबोधाद्यगीतवाद्यादिकाः क्रियाः
 चक्रुर्देवास्तथा गंधधूपदीपान् मकुर्मुहुः १५ अथ प्रबुद्धो नगवान् रस्त
 दक्षिणं परि तोषितः ददर्श तान् सुरांस्तत्र सहस्राकं समकृतिः ॥ १६ ॥ उपचा
 रैः शोडशाभिः संश्रज्यं विदशास्तदा ॥ दंडवत्पतितो भूमौ तानुवाचाथ
 माधवः ॥ १७ ॥ **श्रीविष्णुरुवाच ॥** वरदो हं सरगणा गीतवाद्यादिमंगलैः
 मनोमिहो वेतान् कामान् सर्वान् ते वददामि वः १८ इषस्य शुक्लैकाद
 श्याया च दुष्टे धिनी भवेत् निशातर्यां शेषाय गीतवाद्यादिमंगलान्
 १९ कुर्वन्ति नित्यं मनुजाः न वद्विश्म्यथा कृतं ते मत्प्रियकरानित्यं
 मत्सान्निध्यं व्रजन्ति हि २० पाद्याद्यौ च मनीषाद्यैर्न वद्विश्म्यथा कृतं त

1320

तमजः त्रिलोकीमथनेशकः महाबलपराक्रमः ५ जित्वा देवान् निराकृत्य
 स्वर्गैकात्ममहासुरः इन्द्रादिलोकपालानां अधिकारान्स्तदाहरत् ६
 तद्रूपादथ ते देवाः सुवर्णादिगुह्यगताः न्यवसन् बहुवर्षाणि सावरो
 धाः सवासवाः ७ सुवर्णादिगुह्यदुर्गसंस्थिता त्रिदशायदा तद्वप्य
 नो बभूवुस्तदा दैत्यो विचारयत् ८ इताधिकारास्त्रिदशमयाय
 धिपिनिर्जिताः लक्ष्यंते बलयुक्तास्ते करणीयमयावकिं ९ अश्वशा
 तं मया देवा विदमंत्रवला न्विताः तान् हरिष्येत ततः सर्वे बलहीना
 भवन्ति वे १० इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितं सत्यलोका
 जहार शुवेदानपि स्वयं भुवः ११ नीतास्त ते न ते वेदास्तद्रूपा तै नि
 राक्रमन् तोयानि विविशुर्ब्रजमंत्रबीजसमन्विता १२ तन्मार्गमा
 णः शरवोपि समुद्रांतर्गतौ भ्रमन् न ददर्शततो दैत्यः क्वचिदेकत्र

1322

४

स्थाज्वलदग्निशिखोपमा कार्तिकव्रतपुण्येनमत्सान्निध्यगताभवत् २०
 प्रथमब्रह्मादिदेवानां यथा प्रार्थनया भुवं प्रागुत्तेहंगणः सर्वयातास्तेपि
 मया सह २१ एतोहिया देवाः सर्वमङ्गणा एव भागिनी पिताते देवसर्माभ
 त्सत्राजिदपियः स्वयं यश्चन्द्रसर्मा सोऽक्ररस्त्वसा गुणवती शुभे २२ का
 र्तिकव्रतपुण्येन बहुमत्प्रीतिदायिनी मम द्वारित्वया शर्वतुलसीपाटका
 कृता २३ तस्मादयं कल्पतरुस्तवांगणगताः शुभे कार्तिके दीपदानं च
 त्वया यत्तु कृतं पुरा २४ त्वदेहगेहसंस्थे यतस्माद्ब्रह्मी स्थिरा भवत् यच्च
 व्रतादिकं सर्वविघ्नवे भर्तृपिणे २५ निवेदितवती तस्मान्मम भार्या त्वमा
 गता २६ प्राजन्ममरणान्तरे वयं कार्तिकव्रतकृत २६ कदाचिदपि तेन त्वं
 मद्द्विष्योगंत पश्यसि एवं ये कार्तिके मासि नराव्रतपरायणा २७ मत्सा
 न्निध्यगतास्तेपि प्रीतिदातृ यथा मम यज्ञदानं व्रततपः कारिणो

1323

राम

५

महापातकिनेपिवा १२ संमार्जनं ग्रहे विष्णोस्त्वसिकादिनिवेदनं ६ विष्णोः पू
 जांचकुर्वन्ति ये मुक्तासुखतो नराः १२ त्जानं जागरणं दीपंतुलसीवनपालनं
 कर्तिकेये प्रकुर्वन्ति ते जना विष्णुभक्तयः १३ इत्थं दीनत्रयमपि कार्तिकेये प्र
 कुर्वतः देवानामपि ते वंद्या किं ये राजन्मतः कृतं १४ इत्थं गुणवती सम्यक् सत्त्व
 दंप्रत्यनीयत नित्यं विष्णोः परिकरैर्भक्त्या तत्परमानसा १५ कदाचित्
 खलु जाता सा कदांभी ज्वरपीडिता स्नातुं गंगा गता कांते कथंचित् प्रानके स्त
 था १६ यावज्जलांतरगता कं पती शीतपीडिता तावत्सा विह्वला पश्य वि
 मानं यातमं चरात् १७ शंखचक्रगदापद्महस्तैरासन्नमं वरात् विष्णु
 पधरे सम्यगेवेन ते यध्वजा कित १८ अग्रा रोहयद्विमानं ताममरोगुणसे
 वितं चामरेर्वीज्यमानां तां वैकुण्ठमण्डणानयत् १९ अथ सा तद्विमान

1324

३

शरङ्किं प्रथम्यद्योमेदुः खंप्रमार्जयेत् ४ कृगध्यामिकतिष्ठामिकिकरेमिति
 ध्याध्याना विधाताहाहृतोम्यधकथंजीवामिवालिशा ५ श्री क्क वा
 एवं वङ्गविलप्याथकुरीवभृशातुरा पपातभ्रमौविकल्लरंभावातदतायध
 द् चिरादाश्चास्यभयोपिविलप्यकरुणावङ्गुः विमगादुखजलधौशोका
 तासमवर्तत ७ सागुहोपस्करान्सर्वान् विक्रियशुभकर्मकृत् तयोश्च
 क्रेयथाशक्तिपारलौकीकृततः क्रिया ८ तस्मिन्नेवपुरेवासचक्रेप्रभृतजी
 विनी विष्णुभक्तिपराशातासत्यशोचादितत्परा ९ वृत्तद्वयं त्वया सम्य
 क्प्राजन्ममरणतृप्तं एकादशीवृत्तं सम्यक्सेवनं कार्तिकस्य च १० ए
 तद्वृत्तद्वयं काले ममातीव प्रियं करं भुक्तिमुक्तिप्रदं सम्यक्पुत्रसंपत्तिदाय
 कं ११ कार्तिके मासि येनित्यंतुलास्थे वै दिवा करे प्रातस्नास्यं तिते मुक्ता

1325

राम.

३५

एताभ्यां सुप्रीतस्त्वभवं किल २७ सौरः शैवाश्च गणेशः शक्तिः कामममृजकाः
 मामेव प्राप्नुवन्ती हवर्क्यो भः सागरं यथा ॥ २८ ॥ एको हं पंचधा जातः क्रीडार्थं नाम
 भिः किल ॥ देवदेवतौ यथा कश्चित्सुवाह्वानं च नामभिः ॥ २९ ॥ श्रीकृष्ण उवाच
 ततश्च तौ मद्रवनाधिवासिनौ विमानयानौ रविवर्चसावुभौ मनुज्यरूपौ मम सन्नि
 धानगौ दिव्या गना चंदनभोगभोगिनौ ३० ॥ इति श्रीपद्मपुराणे कातिकमहात्म्ये
 श्रीकृष्णसत्त्वनामा संवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ततरेणुण
 वती श्रुत्वा राक्षसानिहतावुभौ ॥ पितृभर्तृसुदुस्वार्त्ताकरुणं पर्यदेव यत् १ ॥ गुण
 वत्पुत्रा च ॥ हानाथ हापितस्त्वं वागधृतः कमया विना बालाहं किं करोम्यहम्
 ॥ प्रनाथा भवतां विना २ कौनुमाना स्थितांगे हे भोजनाद्यादनादिभिः ॥ प्रकिंच
 दत्परास्ते हात्पात्यत्यविभ्रवितां ३ हतभाग्या हतसुखा हतासा हतजीविता

1326

अनुवाच॥ शृणु धैकमनाकांतेयथात्वं सर्वजन्मनी १८ पुण्यं कृतं कृत
 वती तत्सर्वं कथयामि ते १९ ॥ प्रासीत् कृतयुगस्यांते मायापुर्णो द्विजोत्तमः ॥ प्रा
 त्रियो देवसर्मेति वेदवेदांगपारंगः २० ॥ प्रातिष्ठे योगि सुश्रूषुः सौरव्रतपरायणः
 सूर्यमाराधयन्नित्यं साक्षात्सूर्ये इवापरः २१ तस्यातिवयसस्त्वासीन्नाम्ना
 गुणवती सुता ॥ प्रपुत्रः सत्त्वशिष्याय चंद्रनाम्ने ददौ सुतां २२ तमेव पुत्रवन्मेने
 सचतं पितृवद्वशी तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशे ध्याद्वरुणार्थिनौ २३ हिमाद्रि
 पादपवने चैरतुस्तावितस्ततः तौ तत्र राक्षसं घोरमायां तं समपश्यतां २४
 भयादिद्वल्लसत् सर्वांगवसमर्थो पलायतु संस्थितौ राक्षसातेन कृतांत समरूपि
 णा २५ तौ तत्क्षेत्रप्रभावेन धर्मशीलतया पुनः वैकुण्ठं भवनं नीतो मङ्गले
 र्मेत्समीपगौः २६ यावज्जीवं तु यत्नाभ्यां सूर्यं रजादिकं कृतं तेनाहं कर्म

यथाकल्पत्वयादेवविमुक्तस्यानकहिंचित् ॥ **सूत उवाच ॥** इति प्रियावचः श्रुत्वा
 मेरास्यः सवलागजः ॥ सत्याकरेकरेधत्वागमत्कल्पतरोस्तु निविध्यानुचरं
 लोकंसविलासः प्रियान्वितः १० प्रहस्यसत्यमामंज्यप्रोवाच जगतां पतिः ॥ तत्प्री
 तिपरितो धार्यः सत्पुत्रकितांगजः ॥ **११ ॥ श्री कृष्ण उवाच ॥** न मे त्वत्प्रिय
 तमाकाचिदन्या नितं विनी वीडशस्त्री सहस्राणां प्रिये प्राणसमाहसि १२ त्वदर्थं
 देवराजेन विरोधो विबुधैः सह त्वया यत्प्रार्थितं कांते श्रृणुयच्च महद्भवेत् १३ अ
 देयमथवा कार्यमकथ्यमपियत्पुनः त्वत्कृतं नुकथं दृष्ट्वा कथयामि च ते प्रिये १४
 पृष्ठस्त्वसर्वं कथयेयन्नेमनसि वर्तते ॥ **सत्यावाच ॥** दानं तपो व्रतं वापि किंचि
 त्सर्वं कृतं मया १५ येनाहं मर्त्यजामर्त्यमवातीताऽभवं किल तवांगाद्दहरानि
 त्यंगरुडोपरि गामिनी १६ इंद्रादिदेवतावासमगमंच त्वया अतस्त्वमेव दृष्ट्वा
 नि किंकृतं तु मया शुभं १७ भवांतरे च किंसीलाकाचाहं कस्य कन्यका ॥ **श्री कृ**

सह

॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नारायणं नमस्कृत्य
 नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ स्तुतुवाच
 श्रीयः पतिमथामं च गते देवर्षिसत्तमे हव्यौत्कुह्वाननासत्यावासुदेवमथावुवीत्
 २ ॥ सत्यभासा उवाच ॥ धन्यास्मि कृतकृत्यास्मि सफलं जीवितं च मे मम जन्म
 निदानौ च धन्यौ तौ पितरौ मम ३ यो मां त्रैलोक्यशुभगां जनयामासतुः ध्रुवं यो
 उवासी सहस्राणां बहव भावयतस्तव ४ यस्मान्नयादिपुरुषः कल्पवृक्षसमन्वि-
 तः यथोक्तविधिना सन्यद्गारदाय समर्पितः ५ यद्वा तौ मपि जानंति भूमि संस्था-
 नजंतवः सोयं कल्पद्रुमो गेहे मम तिष्ठति संप्रतं ६ त्रैलोक्याधिपते श्राद्धं श्रीप-
 ते रतिवद्वत्तु ७ अतो हं प्रष्टुमिच्छामि किमन्यामधु सदन ८ यदि त्वमत्पि-
 यकरः कथय स्वात्र विस्तरं श्रुत्वा त्वत्तः पुनश्चाहं करोमि हितमात्मनः ८

गम.

१

1330

माए पुनः पुनः ॥ प्रपारमार्गे प्रपुनारं भ्रामयेच्छिरसोपरि ततश्च तर्पणं का
 र्म धर्मराजस्य नामभिः ११ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चातकाय च वैवस्वताय काला
 य सर्वभूतक्षयाय च १२ उदं वराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने वृकोदराय वित्राय
 चित्रगुप्ताय वै नमः १३ नरकाय प्रदातव्यो दीपः संरज्य देवताः ततः प्रदोषसमये दीपा
 न्दद्यान्मनोहरान् १४ ब्रह्मा विष्णु शिवादीनां भवनेषु विशेषतः कृतागारेषु चै
 त्येषु सभाषु च नदीसु च १५ प्राकारोद्यानवापीषु प्रतौलीनिष्कटे न च मंदरासु
 विवक्तासु हस्तिशालासु चैव हि १६ एवं प्रजातसमये घमावास्यां तु भामिनी स्नात्वा
 देवान् पितृन् भक्त्या संरज्या य प्रणम्य च १७ कृत्वा तु पार्वणीं श्राद्धं दधि क्षीरं घृतं
 द्विभिः नोज्ये नानाविधैर्विप्रान् भोजयित्वा क्षणापयेत् १८ ततोपराह्णसमये
 पोषयेच्च नरामरान् तेषां गोष्ठीं च मनोहि कृत्वा सभाष्य एतत् १९ पितृणां वत्सर

॥ श्री **स** त्यो **वा** च दीपावली प्रजानाथ कौमुदी ब्रूहि मे प्रभो ॥ किमर्थं दीयते दानं तस्याकादेव
 ता भवेत् ॥ १ ॥ किंच तत्र भवेदेवे किं न देयं मम प्रभो प्रहर्षः कौत्र निर्दिष्टः क्रीडा कात्र प्रकीर्तिता २
 स **त** **उ** **वा** च इति सत्यावचः श्रुत्वा भगवान्कमः उदणः साधका कमलाकांते प्रहसन्निद
 मब्रवीत् ॥ ३ ॥ श्री **रु** **क्ष** **उ** **वा** च कार्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां तु भामिनि यदा दीपं वहि
 र्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति ॥ ४ ॥ मृत्युना याशहस्तेन कर्त्तिना मः उया सह त्रयोदश्यां दीपं द
 नात् सूर्यजः प्रियतामिति ॥ ५ ॥ कार्तिके रुक्ष पक्षे तु चतुर्दश्यां विधुदये प्रवस्य मेव क
 र्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥ ६ ॥ शर्वविद्धं चतुर्दश्यां कार्तिकस्यासिते रते पक्षे त्रत्युषसम
 ये स्नानं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७ ॥ तैले त्वक्ष्मीर्जले गंगा दीपमाला चतुर्दशी प्रातः स्नानं हिय क
 र्याद्यमल्लोकं न पश्यति ॥ ८ ॥ अपा मार्गस्तथा तु वीप्र सुन्नाटस्तथा परः भ्रामयेत् स्नानमध्ये तु
 नरकस्य स्यादयवे ॥ ९ ॥ शीतलो वसमायुक्तं सकंठकदलार्पितं हरपायमयामार्ग भ्राम्य

यावत्प्रीतमुत्पाद्यतेदिवि ऽप्रबुद्धेहरौ सर्वस्त्रीभिर्लक्ष्मीप्रबोधयेत् २० प्रबोधसमये
 लक्ष्मीबोधयित्वाभुनक्तिया पुमान्वावत्सरंयावद्धर्मास्तंनैवमुंचति २१ ऽप्रभयंप्राप्य
 विप्रेभ्योविष्णुनीताः सुरद्विषः क्षिप्रंक्षीरेदधोज्ञात्वालक्ष्मीपद्माश्रितातथा २२ त्वेज्यो
 निश्रीरविश्चंद्रोविद्यत्सौवर्णतारकाः सर्वेषांज्यातिषाज्यातिर्दीपज्यातिस्थितेनमः
 २३ यालक्ष्मीदीवसेपुण्येदीपावल्यांचभनले गवोगोवैकुण्ठकार्तिकासांलक्ष्मीः सर्वदा
 ममः २४ शंकरश्चभवानीचकीडायाकृतमास्थितः भवान्याभ्यर्चितालक्ष्मीधेनु
 रूपेणसंस्थिता २५ गौर्योजित्वापुराणंमुर्नग्राधतेविसर्जितः ऽप्रतोर्थशंकरोदुःखी
 गौरीनीत्यंसुबोचिता २६ प्रथमं-----तस्यसंवत्सरंशुभं एवंगतेनीशीथेतुज
 नोनिद्रांधलोचने २७ तावन्तमरनारीभिसूर्यडिंडिमवादनेः निःकाम्यतेप्रकष्टा
 भिरलक्ष्मीः स्वग्रहागणात् २८ परा-----प्रतिपद्युदितेरवौ प्रातर्गोवर्द्धनः
 ज्योद्युतंरात्रौसमाचरेत् २९ भयणीयास्तथागावोवर्ज्यावाहनदोहनात् गोवर्द्धन

धराधारगोकुलत्राणकारकः 30 विष्णुवाङ्मन्त्रायांगवांकोटिप्रदोभवेत्
 यालक्ष्मीलोकपालानांधेनुरूपेणसंस्थिताः 31 घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं
 व्यपोहतु अग्रतः संतु मे गावो गावो मे संतुष्टतः 32 गावो मे हृदये संतु गवां
 मध्ये वसाम्यहं 33 यादृशानि स्वलाघसंगसमनीष्टवावपुषावनी रेणा नानभि
 दितानि रसनीसीकान्तकवासिनी प्रीत्यासत्यविधायिनी भगवती कक्षस्य संरोपि
 तान्यस्तातश्चरणे विमुक्तं फलदस्तस्यैतुल्यस्यै नमः 34 ॥ इति श्रीपुद्गल

पुराणैकांतिकमहात्म्ये कृष्णसत्यभामासंवाद
 पावली महात्मसंस्कृतम् ॥ शुभम् ॥ १० ॥

दालिद्रस्य पुनावेण सुतावेस्य पतिप्रति जामातनिरादरं कृत्वा पुनससुरागतां वैश्यवर्त्यकृतकेशं पुत्रो
 बहुसमीपयं उचतुवचनोयुक्तं समाज्ञा सर्वकारितं दरिद्रवनिको उचतुवमाज्ञावर्तते ग्रहं पीता समीपं
 गच्छंतु कर्मज्ञानप्रकल्पते कर्मणा जायते जंतु कर्मणे वहिःपीयते सुखदुखभयं दोषं कर्मणे वहिज
 यते वलात्कारेण गच्छंतु सुसरो संगसुतो सिय सुसरो देवरो भर्ता त्रयोश्रवश्चिर्वर्तिनः तस्मिन् समये
 प्ररिष्टं निष्काशयति ग्रहं प्रति उज्जलं करोति ग्रन्थं लावयेत् स्त्री न दायं पुरुषो पीता भाग्यप्रज्ञाघेन दापयित्वा
 पुनर्नीता स्वर्णवर्तने करत्वननं न ग्रहं प्रावयेत् इदमस्त्री मज्ञां प्रवर्ततेः भर्तारकोधसंयुक्तं करस्वलनव
 र्तेतं पुनसर्पामृतं गेह लावयेत् स्त्रीयं प्रति कोटोपरिगारायेतं स्त्रीस्नानं करोतदा तस्मिन् समेतदारा स्त्री स्ना
 नोन्नतवतोपरः तदुर्गागृह्यते हारं तस्मिन् कोट्येहि दर्शितं अहिग्रहं तजेत हारं वैश्यस्त्री स्यात् पतिप्रति तदा
 उचुः राजार्थे दीयतां स्वयं ग्रहं चोयं कृतो वधं नरासे सन्मुखो गतं तदा काले स्वयं गच्छ दीयते हारं तयं नृपकथयते सर्व
 यथा हारो गतं तदा नृपश्चैव प्रसन्नो भू उचतुमनवांछितं स्त्री उवाच सर्ववस्तुपरित्यज्य दीपमाला विधिं प्रति सर्वे एदी
 पको न्याज्यवर्तते मां प्रहो प्रति नृपहर्षो प्रसन्नो भूतः डि उमवादित्रकार्यं तं ग्रामदेसनवर्तते तस्मिन् रात्रे च दीपक
 एकग्रहे प्रजज्वालः दीपको दीपमालायं तस्मिन् समे भर्तारदेवरं सुसरो पैरिमधोस्थित्वा गता गतं त्याज इदं कर्म क
 रति तस्मिन् समे स्त्री सी गारेण कृतं प्रावयेत् न प्रवेसते एकवामं दुवारं वा त्रिकारं अगतां श्रीय दीपमाला प्रभावेण वर्त

1335
 पुनपारिद्रपुरुषो भूतः अगते अतवी हू न मीन
 को लसुप्रभे पुनपारिद्रपुरुषो भूतः अगते अतवी हू न मीन
 का सी हूतो हारं पुनससुरकुलीवर्ते

1336

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

سازگار و سازگار
سازگار و سازگار
سازگار و سازگار

سازگار و سازگار
سازگار و سازگار
سازگار و سازگار

1338

ॐ
सा ३०

अदनाजवचपाखफषठथानां चटतकपा इति वगैर्विगैः सवर्णैश्च स्यतः ३

श

६८

३ ति स्थिते निमित्ताभावो नैमिन्नकस्याप्यभावः। रावाटौ द्विर्वचनं। न रासातवपाः।
द्विर्वचने कृते यत्पूर्वरूपं तस्य रासादुत्तरस्य चपाः लिख्येते न रासाः। ह्रस्वः। ऊपा नां जवे
चपाः। तस्यो। तस्यथा तस्यथा। तस्यो। या प्रापणोपयो। पयिथापयेथापयथापयो। ए
लोचो। आरेः सः स्रः। द्विस्म। पूर्वस्य ह्रस्वादिरोपः। पूर्वस्य दिहिसः लिख्येते अन्ये लुप्येते।
। ह्रस्वः। सस्मो सस्मिया। सस्म। सस्मो। ए जस्तु तौ तुष्टावा तुष्टवतुः। तुष्टवुः। तुष्टथा।
तुष्टावा तुष्टवा तुष्टव। तुष्टविम। तुष्टवो। तुष्टवाते। तुष्टविरे। यजदेव ए जासगतिकर
राशनेषाः प्रकारः स्वरिते उभयपदार्थः। द्विर्वचनादि। रावाटौ पूर्वस्य रावाटौ परे य
जाटी नां गं हाटी नां पूर्वस्य च संप्रसारणं भवति। यकारस्य ङकारः। सः इयाजजनार्द
नं। यजायवरणां द्युतः संप्रसारणं कितियजवचस्वपवहचे जहे जवहवसायकार

1339

६८

रा ३०

ग्मेव ग्मेण सर्वश इति वचनात् च खाना च स्वरुः च विप्रिया च खंथा च खिथुः च खान
 च खना च खिर्वो घ ^{ह्रस्व} अरने। त्यकारेत्वरित्कार्थः घासग्रा संघासगौः उपधाया ज
 जोये क्तो। खसे च पाजसना मितिककारः घसरिः सः पः घसा देधतिः सकार घकाश
 देशो भवति। जह्र ^{तयसि} जह्रुः जह्रुः जह्रिया जघसिथा जघस्य। जह्रुः
 जह्र। जघासा जह्रा जह्रिवा जह्रिमा ^{जघासा} जघासा जघसा जह्रुः जह्रुः जह्रुः
 जघातोरा पौ। जघाकारं ता घातोः पशेरा पौ भवति। सवजित्। रदौ सनंतदा राता पौ
 पेयं मुदा पुनः। तस्यो प्राति सदा स्यादेध नं हित्वा वने जलो। जघातो न पि। अविद्यमानो
 अप्युत्पद्यो यत्र सौ दनपत स्मिन्नपि किति इति च परे जकार स्य लोपो भवति। रदौ
 रदिया रदाथा रदौ। पायाने। पयौ। पयिथा। पयाथा। पवेथा। पयौ। सगति निवृत्तौ। स्या

२२

ॐ

1311

स 3

६

५४

गस्तु गतौ। त्रकारे त्रिदिक्कार्थः। एव वित्तावादिः। द्विष्टेति द्वित्वं। कुहोऽक्ररिति जका
 रः। जगाम। गमां स्वरे। गमं हन जन रवन घस इत्येतेषां मुष्मधाया लोपो भवति। किति डि नि
 चपरे। जगमत्तुः। जग्मुः। जग्मिथा जगंथ। जगाम। जगम। जगाम। गस्यो र्हिगांदिशं। हन
 हिंसागत्योः। प्रकार उच्चारणार्थः। हनो घ्यो। हंतेधातोर्हकारस्य घत्वं भवति। अयवधानेन
 ५४ कारे ~~व्य~~धाने ज्ञातिचपरे। मुरंगन क जुल्लोपलोत्वः। त्वस्थी मुस्वाभोजनित्वाभं
 गः। जग अजत्राणां ~~वृ~~त्तितारे जघान कं सं कृत्वा स देव। जघान। जघूतुः। जघू। जघूथ।
 जघंथ। जघूथुः। जघान। जघन। जघूव। जनी प्रादुर्भावे। इकार इदिक्कार्थः। आत्स
 नेपरीय एवं प्रभतव। सोऽक्रभिश्च। जजोर्त्तः। जज्जिज्ज नार्दनात्। जजे। जजिषे। ज जं
 जे। खन खनते। प्रकार उच्चारणार्थः। कूपं च खान स र्त्तकृता कोहोऽक्रः। सर्वशत्वाद

६

13.42
 वभर्थः। वभ्रथुः। वभ्रा। वभ्रा। वभ्र। वभ्रवा। वभ्रम। ह्रीं। ज्ञायां। द्वित्वं। र्वस्य
 रुसादि शेषः। कुहे। म्रुरिति। ककारः। जपानां। जवचपाः। इति। जकारः। जिहयां। च
 कार। जिहयां। चकथुः। जिहयां। चकार। जिहयां। चकर। जिहयां। मासा।
 जिहयां। वभ्रवा। इत्युः। जिहया। जिहियतुं। जिहियुः। जिहि। यि। यिथः। जिहे। य। जि
 यथुः। जिहिय। जिहिय। जिहया। जिहिय। वा। जिहिय। मा। जिजये। सपरो। ह्योर्गिः। जिगाय। जि
 जिग्यतुः। जिग्युः। जिग्यिथ। जिगेथ। जिग्यथुं। जिग्य। जिगाय। जिग्यिवा। जिग्यि
 मा। वै। वित्प्रायद्वयोरन्त्यकाले। पिगा। चादिर्वक्तव्यः। अतोऽपधायाः। लोपः। पंचां। किं। त्ये। चा। स्य
 सप्तोहं। किल। वि। ल। ला। या। ल। वि। परि। भा। ष। रो। विलेपतुः। विलेपुः। विलेपिथ। विलेप्य।
 विलेपथुः। विलेप। विलेप। लाप। विलेप। लाप। विलेपिथ। विलेपिथ। नाहं। कुत्विं। गं। जगाम्
 सप्तम्युपरोक्तयोर्जिगिते। रोभवति५

ॐ

1343

सा. ३ मे निहितं। ह्रस्वाः कपानां जवचपाः। गुणः। एप्रय। विभयांचकार। विभियांचकथं वि
 भयांचकार। विभयांचकर। विभयांमास। विभयांवभूवा। विभयांवभवतु। विभयांव
 भूरित्यादि। विभाया। विभ्यतुः। विभ्युः। विभ्यिथ। विभेथा। विभ्यथुः। विभ्य। विभाया।
 विभिया। विभ्यिवा। विभ्यिमा। इरा। नादनयोः। जुहवांचकार। जुहवांचकथं। जुहवांच
 कार। जुहवांचकार। इत्यादि। जुहवांमास। जुहवांवभूवा। जुहवा। जुहवतुः। जुहवुः। जु
 हविथ। जुहवथुः। जुहवथुः। जुधातो रिउवा। जुहुवा। जुहावा। जुहुवा। जुहुविवा। जु
 हुविमा। जुभ्रजधारंरापोषरापोः। जकार उभयपदार्थः। उकारेऽप्रनुबंधार्थः। हि
 त्वंचारः। भ्रजोत्तुकीतीकारः। गुणः। कपानां जवचपाः। इति कारः। विभयांचकार।
 विभयांचक्रतुः। विभयांचक्रु। विभयांमास। विभयांवभूवा। विभयांवभवतुः। विभयांवभुः।

च४

६६

स्त्रा० ३

६५

कीर्षाचक्रवाचिकीर्षाचक्रमाचिकीर्षाप्रसाचिकीर्षाप्रसासतुः। चिकीर्षाप्रसासः। चिकी
 र्षाविवभवाचिकीर्षाविवभूचतुः। चिकीर्षाविवभूतुः। भुजपालनाव्यवहारयोः। प्रकारः ३
 चारणार्थः। द्विष्टेति द्वित्वं। जपानां जवचपाः। इति भकारस्य वकारः। क्तिन्नात्यः स्ये
 ति षत्वा। कषसंयोगे रूः। चोकोः। वसेचपाजपानां। वुभुसांचकार। वुभुसांचक्रतुः
 वुभुसांचक्रुः। वुभुसांचकथ्य। वुभुसांचक्रथुः। वुभुसांचक्र। वुभुसांचकार। वुभुसां
 चकर। वुभुसांचका। वुभुसांचक्रवा। वुभुसांचक्रमा। वुभुसांप्रसा। वुभुसांवभवा। इत्या
 पाभृति। १७ उपवर्णके। इष्टाया मात्मनेः सः। इति सकारः। साचेद्विष्टा। यः सः। प्रकारः पू
 र्वशेषकारो भवति सेपरे। चोकेतिककारः। क्तिन्नात्यः सः कतस्य ति षत्वा। पिपसांचका
 रा। पिपसांचकथ्य। पिपसांचकार। पिपसांचकर। पिपसांचक्रवा। पिपसांचक्रमा। इत्या

६५

हेगुणोनभवति। आमः स्वराः टिकपात्वादव्ययत्वं। अव्ययत्वाद्गुणः। विदोचकार। विदो
 चक्रुः। विदोचक्रुः। भस्सतापां। विदोचक्रुः। ईहोचक्रुः। प्रत्ययांतादा
 वः। कव्यः। प्रथमाप्रत्ययांतेभ्यो। आमनिरूप्यते। उक्तकरसो। इष्टायामात्मने
 सः। रधातेरिष्टार्थे। आत्मनेः सः प्रत्ययोभवति। कसणपूतिस्थिते। रतशर।
 रकारस्य इकारादेशोभवति। किति। इति। चपरे। **किसिजिजिक्क**। किरसणपूति
 स्थिते। साचेष्टि। साचित्त्वसर्वनीष्टिभवति। कोहोश्चुरितिचकारः। चिकिरसणपूति
 स्थिते। चोविहसेतिदीर्घः। कित्वात्सः कृतसेतिषत्वं। जस्ततुंविः केत्सर्दिगमनाका
 सादप्रत्ययांतादाभकसुपरः। इत्यामाचिकीर्षंचिकार। चिकीर्षंचक्रुः। चिकीर्षंचक्रुः।
 चिकीर्षंचक्रुः। चिकीर्षंचक्रुः। चिकीर्षंचक्रुः। चिकीर्षंचक्रुः। चिकीर्षंचक्रुः।

सा ०३

६५

रा

चक्रै। चक्राते। चक्रिरे। चक्रणे। चक्राथे। नामिनश्चतुर्णां धोदः। नाम्नां ताधातो सहर
 स्पधकारस्य दत्वं भवति तिवादीनां चतुर्णां संधनो न भवति। चक्रद्वे। चक्रै। चक्रद्वहे।
 चक्रमहे। असभु वि। शवादि त्वादिर्वचनमा। सवर्हो दीर्घः सहेति दीर्घो। आ। आसा। आ
 सतुः। आसुः। आसि। आसि। आसयुः। आस। आसा। आसि। वा। आसि। वा। कासादिप्रत्य
 तौ भ्रूकसभपरः। कासादेधीतोः प्रत्यं तात्त्वावा दोषरे। आसप्रत्ययो भवति। सचक्र।
 अस। भूपरतः। प्रयत्नः। कासप्रत्ययः। कासा। ककारः। कृत्वा। कृत्वा। साकासांचका
 र। कासांचक्रतुः। कासांचक्रुः। इत्यादि। कासाभासा। कासांचभूवा। चकासरीशो। चका
 सांचकार। जागनिदाहयो। जागरांचकार। जागरांचक्रतुः। जागरांचक्रुः। इत्यादि। एधव
 दौ। एधांचक्रै। एधांचक्राते। एधांचक्रिरे। विदज्ञा ने। आभि विदेर्नगुणः। आभिपरेचि

६५

स्यादिहसः शिष्येतेः सेतुर्वेत्ते। शादिः कि

शादिहसि किट्टवति। नोपः पचा कित्ये

चास्यापवाही नाम मादेशादीनां कितिगादौ सति पूर्वस्य लोपो भवति। अकारस्यैक

हसस्य चैकारः। पेचतुः। पेचुः। वेदथपः। अनटो धातुनां पयोऽट्ट भवति। सेट्टश्च

पयः। कित्येवावत्त। मापेचिषा पपकथा पेचयुः पेचाणां वृत्तमो वाशिद्वक्तव्यः। ततो वि

कल्येन चट्टिः। पपाचा पपचा पेचिवा पेचिमा। आत्मनेपदे पित्त्रोपादि पूर्ववत्ता पेचो पेचा

तो पेचिरे। पेचिषा पेचाषा पेचिष्यो पेचो पेचिषिहो पेचिमहो रः। पूर्वसं चंधिनः रुका

लोऽरस्याकारादे भवति। कुहो म्रुरिति ध्रुत्वे हुक् न करणो चक् म्र इति स्थितो धातोर्जा

नर २ मिनः। धातोर्भूतस्य नामि नो चट्टि भवति। जिति गिति चूदरे। चुकारा चकतुः। चकुः।

चकर्था चक्रयुः। चक्रा चकारा चकरा चकृवा चकृमा। समो राज्यं चकारो आत्मनेपदेपि।

रामश्चकार सट्टा ल्य कल्मः कं संजघान च निर्माय वाम रूपं जहा

[illegible]

ॐ

1351

सं० ३

न्यत्र नीयते। प्रहाराहारसंहारविहारविहारपरिहारवत् इति वचनात्। स
 त्वमनभूयते स्वामिना। ये कर्मसाधे सो क्रिया मरुस्ते सकर्मकाः। घटः क्रिय
 ति। त्वंदुः स्वीक्रियसे। शनैर्विशगेः। सख्यं हि क्रिये। प्रयत्नः ककारस्य रिड्
 देणे भवति। प्रकारे प्रत्यये धकिचपरे। इकारो व्यवधानार्थः। प्रउ प्राणसागे।
 प्रियते द्विगत्तौ दन्तादिवर्तो ह्रस्वहरणे। क्रियते धनं। चोरेण। घे। घकारे परे पूर्वस्य
 दीर्घो भवति। इए कौश्रीयं ते चिन् चपने ह्रस्वात् दन्तयोः। ह्रस्वते ध्रं वङ्गौ। दारे रि।
 दारेण कारस्ये कारादेणे भवति। कृत्ति विरुति चपरे। उरा मृदने वेद विदेशीयतां।
 उधा मधारण रोषणयोः। निधीयते धान्यं भू सौ। प्राउ माने। मीयते। कै गै रण्ये।
 संध्य रुराणा मा। संध्य स्यराणा धातूना मात्वं भवति। अनिय विषयो। कीयते। मी

क्रियते
 क्रियेत
 क्रियता
 प्रक्रियत
 ५

दृष्टं गतौ र
 नमादि ह
 ते ५

६

नां॥ अथ भावकर्मणोऽधिकप्रक्रियानिरूप्यते॥ प्राद्विकर्मणि॥ अकर्मकेभ्योधा
 तुभ्योभुविभावेसकर्मकेभ्यः कर्मणि॥ प्रात्यनेपदंभवति॥ येकर्मनिरूपेतां क्रियाना
 हलेप्यकर्मकाः॥ भूधाणीदृप्रभृतयः॥ इहिरूपमयतीव्रतिप्ररणां तन्नासत्तास्थि
 तिजागरणं॥ एवमुक्तीडाहविरीत्यर्थं॥ आतुगणंतमकर्मकमाहुः॥ सन्मात्रंभावति
 गत्यादस्य॥ एवमुक्तीडाहविरीत्यर्थः॥ केवलंस्वद्वेभावइत्यभिधीयते॥ यकचतुर्षुधा
 तोर्भुविकर्मणिचयकप्रत्ययोभवति॥ चतुर्षुपूर्वोक्तेषुवरतः॥ ककारोमुगप्रतिषेधा
 र्थः॥ भावत्येकत्वादेकवचनेप्रेवभवतिप्रत्यमपुरुषस्याभ्यतेभवतापध्वतेधा
 र्थकैः॥ आसउयवेएने॥ आस्यतेएणटिः॥ एणटोयइतिचवक्तव्यः॥ एण्यतेष्टृ
 ण॥ अकर्मकेपिकदाचित्सकर्मकतामेतुभवति॥ उपसर्गेणधात्वर्थोचित्वाद्

सा ०३

६१

कीणीता। कीणीयातां। कीणीरन्। कीणीतां। कीणीतां। कीणीतां। अकीणीता। अकीणीतां।
 अकीणीता। अकीणीता। इत्यादि। ग्रहउपादाने। ग्रहोक्तिरिति च। ग्रहयाये अवे नवध व
 चवणप्रक्यभ्रस्त्रवृज्जरीनां किति जिति च परे संप्रसारणं भवति। रेफस्य अकारः।
 गृह्णाति। गृह्णीतः। गृह्णंति। गृह्णीयात्। गृह्णातु। गृह्णीताद्। गृह्णीतां। गृह्णं
 तु। हसादानहो। हसांता। ह्रादेर्गसादानप्रत्ययो भवति हो परे। अत इति हेत्वोपिः।
 गृह्णाणुषणोऽौ। पुष्पात्। पुष्पीताद्। पुष्पीतां। पुष्पंतु। पुष्पाण। पुष्पीताद्। पु
 ष्पीतां। पुष्पीत। मुष्मन्ते। मुष्माति। मुष्मीयात्। मुष्मातु। मुष्मीताद्। मुष्मीतां।
 मुष्मंतु। मुष्पाण। अमुष्मात्। अमुष्मीतां। अमुष्मन्ति। इत्यादि। सर्वत्र कतिरिप्र
 क्रिया। एतच्च विभक्तचतुष्टयं सार्वधातुकं। सकंप्रमाद्विधातुं। संज्ञायाणानीया

वीत

६१

१३५
 अकारस्य लोपो भवति यकारे परे। कुर्यात्। कुर्यात्। कुर्यात्। इत्यादि। करोतु। कुरुताद्। कुरु-
 तां। कुर्वन्। इत्यादि। अकरोत्। अकुरुताम्। अकुर्वन्। इत्यादि। आत्मनेपदेऽपि कुरुते।
 कुर्वीत। कुरुताम्। अकुरुता इत्यादि। तुद्व्ययने। तुदादेः। तुदादेर्गीगादकारः प्रत्ययो
 भवति चतुर्थ्यपरेषु षोडशोऽप्युदात्तः। तुदति। तुदतु। तुदुताद्। अतुदति। अतुदतु। अतुदुताद्।
 कीन् इत्यविनमयो। अनुवन्धादित्योपादि पूर्ववत्। नाक्कादेः। कादेर्गीगात्। आ-
 प्रत्ययो भवति चतुर्थ्यपरेषु। कीणाति। ईसते। नाइत्येतस्याकारस्य ईत्वं भवति जितिहसेष-
 रे। कीणीतः। नातः। नाइत्येतस्याकारस्य लोपो भवति जितिस्वरे परे। कीणाति। कीणा-
 सि। कीणीथः। कीणीथा। कीणामि। कीणीवः। कीणीमः। कीणीयात्। कीणातु। की-
 णीताद्। अकीणात्। अकीणातां। अकीणा न। आत्मनेपदेऽपि। कीणीते। कीणाते।

इति विकल्पेन धकारटकारतकारौ। अरुणात्। अरुणाट। असंधं। असंधना। मध्यप्रयुक्तै
 कवचनेसिपितुपेधकारस्य विकल्पेन टकारे कृते॥ दसः॥ टकारस्य वा सकारो भवति। स
 स्य विसेर्गोः। अरुणाः। अरुणात्। असंधं। असंधा। अरुणाधं। असंधा। असंध्या। आत्मने
 पदेपि। संदे। संदीत। संदं। असंधा। अस्यात्मनेपदेपि। तनुविस्तारे। उकार उच्चारणार्थः।
 तनु इति स्थिते। तिवादि पूर्ववत्। तनादेरुप। तनादेर्गणादुपत्ययो भवति। चतुर्षु परेषु
 । पकारेडित्त्वार्थानूपः इति गुणः। तनोति तनुयात्। तनोतु। तनुताट। अतनोदित्यादि।
 सनोति वदूपम। उक्मकरणे। पूर्ववदनुबंधतोकादि। तनादेरुप। नुप इति गुणः। करोति।
 इति सटुः। करोतेरकारस्य उकारो भवति। इति विभक्तौ परतः। कुरुतः। कुर्वंति। कुरोषि। कु
 कर्जोः। कुरुथा। करोमि। कुर्वी। कुर्म्यः। नित्यं चोक्तलोपो वक्तव्य। कनोयो। कनो उत्तरस्य

। तस्य ह्रीत्यक्षं न भवति । सनु । सनुतादा । सनुतां । सन्वता । प्रसक्तोत्ता ॥ २॥ प्रसक्त
 नुतां । प्रसक्तवन्ति । त्यादि । आत्मनेपदे धि सनुते । सन्वीता । सनुतां । ~~प्रसक्तवन्ति~~
~~सुन्वातां~~ । सत्वंतां । इत्यादि । रुधिर । आवरतो ॥ ईरनुवं । इरतो वेतविशेषणार्थः । रु
 धादेर्नमि । रुधादेर्गणान्त्रम्यधो भवति चतुर्षु परेषु प्रवादः । मकारः स्यान्मर्या
 र्थः ॥ तयोर्धः ॥ ऊभा तस्य धातोः परयोः सकारश्चकारयोर्द्धकारादेशो भवति । ऊभजवा । ^{दधाति च मिति} न सनुत
 रात्वं च । रुगादि । नम्र । सो स्यान्मर्यादयेत्येतस्य विकर्णस्य । प्रसक्तभुवी धातोश्चकार ^{इति न्योता}
 स्य लोपो भवति डिति परे । रुंधः । रुंधंति । रुगात्सि । रुंधः । रुंधा । रुगादि । रुंध्वः । रुंध्रः । रुंध्रा ^{सन्वत}
 ता रुंध्रः । रुंध्रुः । रुगाद्गु । रुंध्रद्वा । रुंध्रं । रुंध्रं तु । रुंध्रि । रुंध्राद्वा । रुंध्रं रुंध्रा रुगाधा नि । रु
 गाधा च । रुगाधामादिस्यो हंसात् । रुसादुत्तरयोर्दिप्सिप्स्ये तयोर्लोपो भवति । वावसाने । ^{सनुता}

धः

न सनुत
 इति न्योता
 सन्वत
 सनुता

३

वि० टी०
६३

प्र रा ज्ये द धा मि

अथ सर्वांशं रेखाणां साधारणं गुणमाह अचूत इति विपरीताख्यानिकी अचूताः स्तिग्धा गंभीरा
 रानि नाम नोहराः सुदरा अंतर मध्ये मधुवर्षे गलवर्णा भिन्न चातिवही भिरनति संकीर्णाः
 भिस्ताभीरेखा भीषु स्त्रीफलयोः स्फुटत्वं शुभाशुभ फलाधिक्यं स्यात् केयुः प्रवामवामेयुः पुं
 सोदक्षिणे बहुस्तचरण दिक्खंगेयुः स्त्रियो वामेयुः त्वर्थः २४ अथ करे चरणे वाराज चिह्ना
 अचूतगंभीरमनोहराभीरेखा भिरनर्मधुपिंगलाभिः नचातिवही भिरवा
 मवामेयुः पुं स्त्रीफलयोः स्फुटत्वम् २४ सरोजश्रीवृक्षध्वजगजैति मिस्तं
 भकलशस्त्रगादृशीध्वांकुशकुलिशभंगारिगिरिभिः रथाश्वश्रीवत्सवाजं
 नयवयपप्रभृतिभिर्नरा नाय्यो राज्यं दधति पदपाणिप्रणयिभिः ॥ २५
 न्याह सरोजेति शिखिरिणी सरोजं कमलं श्रीवृक्षो वित्त्वः ध्वजः केतुः गजो हस्तीति निर्मत्स्यः
 संभकलशौखातो सुकुमाला आदरीदण्यं ध्वजमातपत्रं अंकुशः सुगिः कुलिशभंगार
 कः करकः गिरिः पर्वतः रथः स्यंदनं अश्वहयः श्रीवत्सो विष्णुवत्सिरोमणपदक्षिणव
 त्तः तदुपचाराप्रदक्षिणावर्तमात्रं स्यते व्यतनं तालं यवोधान्यविशेषः दूपायसंस्तभः इति

पदपाणिप्रणयिभिः

वज्रं

६३

वि० टी०
६०

आक्षिप्यमाण इति यो वा स्वप्नमध्ये गर्हभादौ यानेऽधिकृत आरुहोदक्षिणदिश्याक्षिप्यमाणाः प्रे
र्यमाणः प्रबुध्यते आर्याजातारः कुमार्याः प्रदानाय न वृणीरन् तत्रकारणमाह नेदिष्टेति
नेदिष्टेति समीपे दिष्टान्तः प्रत्ययो यस्यासौ तथा अतिकवाढ्योर्नेदसाधाविति नेदादेशः दिष्टां
तः प्रत्ययो न्यय इत्यमरः अर्थादेवं विधमा सन्नमत्सुं कुमारी वरोपिन वृणुयात् ११ अथ ध

आक्षिप्यमाणोदिशि दक्षिणस्यां जागर्तियानेऽधिकृतः स्वरादौ नेदिष्टदिष्टां ॥
तममुं कुमार्या नार्याः प्रदानाय वरं वृणीरन् ११ ध्यायानिरीक्ष्य दारमन्तरिक्षं ।
पश्यन्त्यो निश्चलनेत्रपातः शुभाश्रमसंशयमिह स्वकायं पश्येत्स नश्येदिकृतौ

ॐ
ॐ
ॐ

यात्नक्षणे तारिष्य फलमाह ध्यायामिति निश्चलः स्थिरो नेत्रयोः पानो यस्यासौ तथा सन्नक्ष
णमात्रं स्वध्यायानिरीक्ष्य ततः दारमन्तरिक्षं पश्यन् स्वकीयं स्वदेहं शुभाभाणि सितमेघास्तेः
समाना ध्यायान्तिर्यस्यासौ तनयः पश्येत्स नश्येत्स येन किंचिह स्वकाये विकृतौ दृष्टायां ससां
विकारः स्यात् यस्यां गम्य यथा विकारो दृष्टस्तथा विकारः स्यादित्यर्थः १२ ॥ दुर्गाये नमः

६०

यश्च त्वगादिहेतुं विना न्यलं भक्षयति यश्च भस्मकादिव्याधुं विना वहुभूरि भक्षयति यश्च सदसत्प्रवृत्तिविषये नीतसात्पत्यकस्वभावः सत्प्रवृत्तिस्वभावो सति प्रवर्त्ततामसत्प्रवृत्तिस्वभावश्च सतीति यश्चांगुलिभ्यां कान्तौ निपीडितौ विलोचनांतौ नेत्रप्रांतौ येन समेचकमायुरप्यत्र निभं वंदकं स्वद्योतायमानं स्वानुभवसिद्धं नेतते ८ मध्य इति मध्ये ललाटमिति पारमध्यं यस्मावेत्यव्ययीभावः यः ललाटस्य मध्ये मणिः अतीव नम्रं न हृत्वा जालेनेति च

वंधं धत्वा त्पिकां कृशां कलावीन पश्यति तल हस्तो यस्य संधिर्मणिबंधः तदधो हस्तभागः कलावी स्त्री
 र्णां करभूषणस्याने यश्चाहेतुकमुकारं शवस्य गंधश्च गंधो ये वा तानि शच गंधो नितानि च तानि गा
 त्राणि यस्या सोतयापि वा सर्वत्र सीमं नितानि ज्ञानसीमंताः मूर्द्धजाः केशा यस्या सोतया सीमंतः स्त्रीणां ल
 लाटादूर्ध्वकेशवेशः प्रसिद्धः ८ अपीति यो वा शरीरात् तद्वत् रज्जिगत्वं तिरोभाणि नृखानियस्य सतथा
 यो वा सद्यः स्ववदसु विमुचक्षामं विलोचने यस्य सतथा यो वाऽमानुषपि शाचादिकं सत्वं निरीक्षते

योवाशिथिलीभूतनासिकालोचनक
रुः स्वान् १०

वि० टी०
५८

अथ प्रकृतं तत्र तावत्स्वस्थारिषात्पादश्लोकसप्तकेन ध्यायामिति अमुं वरं न वृणीरतिमुत्तरेण सर्व
त्रसंबंधः अमुं कंयः विधोऽष्टायां कलंकं नालोकयेत् ध्रुवं नक्षत्रमालाचमानचक्रं च तारामंडलान्म
कं नालोकयेत् यस्य च पदं कर्दूमं धृतो दोनिति प्रखंडं जायते यस्य च निष्कृतः कफः श्लेष्मा उदके च
तो वुं वी जलसंगी मज्जत धोयाति ५ उर इति यस्य चोरो वक्षःप्रदनादिना लिप्तमित्ररागात्सर्वमेव

ध्यायां विधोर्न ध्रुवमृदमालामालोकयेद्योनचमानचक्रं खंडं पदं यस्य च कर्दुमादोक
फश्चुतो मज्जति चां वुं वी ५ उरः पुरः शुष्यति यस्य चाद्रं नमानिति स्त्रो गलुयश्च
वक्रं स्नातस्य मर्द्धं पिधुमवद्वी निलीयते रिक्तमुखः स्वगोवा ६ नाकीर्णकणः शृणु
याच्च योयं योवा सुभक्तोपि धति न धत्ते निःश्रीरकस्मात्सुतरां च मुश्रीः क्षशः स्थवीयान्

शुष्कं भवति यस्य वमुखे कनिशां गुह्यो विलायमध्यमास्ति स्त्रो गलुयः परस्परकुलसंलग्नानसमा
विशंति मरिष्यतो हि मुखवृत्तं संकुचितं भवति यस्य वोदके स्नातस्य मस्तके धमाशिखा स्यात् यस्य वा
मर्द्धि फलधान्यादिना रिक्तचंचुः काकश्येनादिनिवसति ६ नाकीर्ण इति यश्चांगुल्यादिना वृत्तकर्णं
ध्रुः स्वाभाविकं घोषं न शृणुयात् योवा सुभक्तोपि न धत्ते निःश्रीरपि विनै वरोगविना भया

सो न वृत्तिन

वि० टी०
५८
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

वि० टी०
५८

नदेवप्रदं चयति स्वप्न इति एवं स्वप्नादिको विविधो नेक प्रकारः फलाध्वा फलागमकमार्गोक्ति नत्र स्वप्ने नि
 श्रजन्त्यज्ञाग्रहासनावासितमनः परिणामपदार्थज्ञानं समिध्याभूतोपि शुभाशुभसूचकः निमित्तानि
 तु तदुर्वचना दीनि शकुनाः पूर्णकुम्भादयः स्वकर्मनिजप्राचीनकर्मविपाकः शारीरं सामुद्रिकं ल
 तं आगतुकं भविष्यत्सूचकं ज्ञातकादि अद्भुतानि दिव्यभौमांतरिक्ष जाउत्पाताः दोषावातपित्ताद
 यः स्वाभाविकादेहस्यास्तेषामभिचारः स्वरविभंगादि ग्रहचारः ग्रहाणां वक्रमार्गोदयास्तादयः का
 स्वप्ने निमित्तं शकुनाः स्वकर्म शरीरमागतुकमद्भुतानि दोषा
 भिचारग्रहचारकालकाम्यानि चैव विविधः फलाध्वा २

लः संवत्सरमासलग्नादि काम्यकांतितं रोहिकं पुरुषचेष्टितादि तथा हशौनकः तिथिकरणार्त्त
 निशाकरविलग्नपरिकल्पनामयं गर्गः पाणिग्रहणेषु फलं वदन्नियवना वसिष्ठश्च ग्रहराशिगो
 चरफलज्ञातकविहितं च देवलः प्राह शकुनफलज्ञाः शकुने निर्मितकुशलानिमित्तैश्च कर्मस्वमुत्प
 मन्येकुलदेशस्त्रीस्वभावमपरतु इत्यमन्यमुनयः कालविशेषात्फलमिति यतएव फलाध्वा विवि
 धो तोवरवधोः सामुद्रिकलक्षणस्वस्वारिषादिकमप्यस्माभिरुच्यत इति भावः तद्योक्तं ज्ञातकनिर्मि
 तशुभाशुभलक्षणलक्षितान् कुलोद्भूतान् वरयेत्तु तसौ र्वार्थी यवीयसीकन्यकानि शम् यवीयसीव ३

निशाम

अथ स्त्रीपुंसयोर्लक्षणज्ञानाय मिश्राध्यायारंभः तत्र तत्कारणमाह उद्भिख्येति वरः प्रथमं कुमा
र्याः समुद्रेण प्रणीतानि लक्षणानि उद्भिख्यस्फुटं ज्ञात्वानिमित्तैः शुभशकुनादिभिश्च शुभं ज्ञात्वा
कुमारीवृणुयात् एवं कुमार्यपि वरस्य लक्षणानि सन्ति शुभं निमित्तं वज्ञात्वा वरं वृणुयात् एवं चे

उद्भिख्यसामुद्रिकलक्षणानि वरः कुमारीवृणुयान्निमित्तैः
एवं कुमारी वरमप्युदकोनस्यैकधारं निरधारिधीरेः १ ॥६९॥

आगुक्तफलसंदर्भस्य कैमर्यमित्यत आह उदकोऽरि हियतो धारेर्गर्गादिभिर्दुर्धर्क उत्तरफल
मरं निश्चितमेकधैकविधं न निरधारि किंतु बहुधोक्तमित्येवमप्येकः प्रकार इत्यर्थः समुद्रः

किल लक्षणशास्त्रस्य प्रवर्तकः यथा व्याकरणस्य पाणिनि
श्रद्धासो वापिंगलः अतस्तानि सामुद्रिकानीत्युच्यं

ते ॥ १ ॥ ७ ॥

वि० ही०
५७

अथवा दपवा दमाह हिमरश्मीति यदि चंद्राक्रांतनवांशकात्पापग्रहाः शरसायकांशके पंचपंचाशदंशे भव
 ति तदा यंथा मित्रदृष्टपञ्चमसर्गद्वरउपद्रवोद्यमोतिविडेः परैरिष्यन्गुणैर्न हन्यते दुष्परिहर इत्यर्थः १२
 अथैषां योगानां विचारगम्यत्वमाह मोघा इति केपियोगाः शरीरधारिणः प्रत्यक्षपरीवर्तयादृश्यमा
 नाप्रदिशि विनातिनादग्धेन भ्रष्टेन बीजेन तुल्या मोघाः सु कार्यतमान भवन्ति परे केचन योगाः परैः पत्रैराह
 हिमरश्मिनवांशकात्त्वलोयदि खेटः शरसायकांशके अथमन्पुणैर्न हन्यते निविडैरप्युपसर्ग
 द्वरः १३ मोघाः शिखिदग्धबीजवद्योगाः केपिशरीरधारिणः दृढगूढफलोदयाः परे परीकी
 र्णहृताशराशिवत् १३ इति यः प्रतिकूलकारकग्रहभावांशनिवेशोदृष्टिभिः तन्वादिफले
 घुदतदृक् स प्राप्नोत्यवतंसतां सतां मू १४ इति विवा० ग्रहयोगवलावलाध्यायः १२
 कीर्णप्राध्नो यो हृताशराशिरग्निपुंजसदृष्टावश्यकैर्गुहोग्रहः फलोदयः फलप्राप्तिर्येषां ते तथा
 स्युः निर्वलानां ग्रहाणां परैरपि योगो न कार्यत्वमः सवलानां त्वन्योपि स आवश्यक इति भावः १३ ईदृ
 शविचारवंतं प्रशंसति इतीति इत्युक्तरीत्या प्रतिकूलकारका अरिषु दाये ग्रहाः भावा अशाश्रये योनिर्व
 शेन स्याते न दृष्टिभिश्च नायमानेषु तन्वादीनां भावानां फलेषु वलावलाभा माधिसन्त्युनता विचारा
 ययोदतदृक् निवेशितमतिर्भवति सदेव सः सतां विदुषामवतंसतां अवतंसः शरीरेभ्य एतदन्मा ॥

प्रायः १२
 मित्रदृष्ट
 पञ्चमसर्ग
 दुष्परिहर
 इत्यर्थः
 प्रत्यक्षपरी
 वर्तयादृश्य
 मा
 नाप्रदिशि
 विनातिना
 दग्धेन भ्रष्टे
 न बीजेन तु
 ल्या मोघाः
 सु कार्यतमा
 न भवन्ति
 परे केचन
 योगाः
 परैः पत्रैराह
 हिमरश्मि
 नवांशकात्
 त्वलोयदि
 खेटः
 शरसायकां
 शके
 अथमन्पु
 णैर्न हन्यते
 निविडैरप्यु
 पसर्ग
 द्वरः
 १३
 मोघाः
 शिखिदग्ध
 बीजवद्योगाः
 केपिशरीर
 धारिणः
 दृढगूढफ
 लोदयाः
 परे परीकी
 र्णहृताशरा
 शिवत्
 १३
 इति यः
 प्रतिकूल
 कारकग्रह
 भावांशनि
 वे
 शोदृष्टिभिः
 तन्वादि
 फले
 घुदतदृक्
 स प्राप्नो
 त्यवतंस
 तां सतां
 मू
 १४
 इति विवा०
 ग्रहयोग
 वलावला
 ध्यायः
 १२
 कीर्णप्रा
 ध्नो यो
 हृताशरा
 शिरग्निपुं
 जसदृष्टा
 वश्यकैर्गु
 होग्रहः
 फलोदयः
 फलप्राप्ति
 र्येषां ते
 तथा
 स्युः
 निर्वलानां
 ग्रहाणां
 परैरपि
 योगो न
 कार्यत्वमः
 सवलानां
 त्वन्योपि
 स आवश
 यक इति
 भावः
 १३
 ईदृ
 शविचार
 वंतं प्रशं
 सति इतीति
 इत्युक्तरी
 त्या प्रतिक
 ूलकारका
 अरिषु दाये
 ग्रहाः
 भावा अशा
 श्रये योनि
 र्व
 शेन स्याते
 न दृष्टिभिः
 च नायमा
 नेषु तन्वा
 दीनां भावा
 नां फलेषु
 वलावलाभा
 माधिसन्त्यु
 नता विचारा
 ययोदतदृक्
 निवेशित
 मतिर्भवति
 सदेव सः
 सतां विदुषा
 मवतंसतां
 अवतंसः
 शरीरेभ्य
 एतदन्मा ॥

५७

वैताली अथाशास्त्रीयां लौकिकी व्याख्यातिमुपहसति कवेरिति लग्नात्तृतीयस्य कवेः शुभायरे
 खा लन्तस्य ग्रहवलावलोकने गणनार्थं प्रतिग्रहमेकेकारेखा क्रियत इति ज्योतिर्विदां समय
 स्तत्र द्वितीयो भूगुरपिरेखा प्रदृष्टे कारीतिः नभस्योदशमो भौमो लग्नं नभनक्ति इति द्वितीया
 तथा द्वादशे शनिरपिलग्नं नभनक्तीति तृतीया रीतिः पट्टतिर्जनेषु लोकेषु कुतस्त्या जागर्तित
 रां सर्वधानिर्मलेति भावः कुतो जाता कुतस्त्या अतिशयेन जागर्तीति जागर्तित राम् आख्याता
 कवेस्तृतीयस्य शुभायरेखा लग्नं नभस्यो नभनक्ति भौमः तद्वद्ये सोऽपि रपीति रीति
 र्जनेषु जागर्तित रां कुतस्त्या १० उशना गुरुं दुर्नंदनः शशिया मित्रगपापनापहृत्
 नवपंचमकेंद्रमित्रभप्रणयी पुष्टदृशा विधुं स्पृशन् ११
 तरश्च आम्रच तदन्तमव्ययम् १२ अथ यामित्रभंगमाह उशना इति शुक्रो गुरुर्वधो वा कोणगः
 केंद्रगः मित्रराशिगो वा पूर्णदृष्ट्या चंद्रपश्यन् शशिनो यामित्रगः सप्तमस्योयः पापस्तस्य तापतेज्ज
 न्पारिस्वरतीति तथा स्यात् अत्र केंद्रं सप्तमवज्जितं ग्राह्यम् न दुक्तम् हरिजदि वसचंद्रा
 सप्तमकूरदोष लय केंद्रमरष्ट्रज्यः सोमपुत्रः सितो वा उदयहि वृकधर्मयो मपुत्रालयस्येथदि

वि० टी०
५६

अथग्रहविशेषैर्वलविशेषात्कलविशेषमाह नरइति बुधसूर्यसुनोनपुंसकार्षो शशिशुक्रौयुवतीन
राश्रशोयाइतिस्त्रीग्रहद्वित्वेपिवहुत्वंपूजार्थं नरग्रहेः सूर्यमंगलगुरुभिरुत्कृष्टरश्मिवलैःसद्भिः।
स्त्रीणांभर्ताप्रियः स्यात् चंद्रभगवलिनीवेधधर्मर्तुर्मेनोहरास्यात् कैः स्वभोगैर्निजभोगकौशलैः१
किंचपतिरिति वेंतालीयम् विवाहलेगतात्सप्तमेशःपतिःरविःश्वसुरःमदग्रहःशुक्रस्तस्यश्वसुरस्य

नरःप्रियोतीरजलोचनानांनरग्रहेरुत्कृष्टकांतिवीर्यैः नारीनृणांचितहरास्वभोगैर्न
रीनभोगैर्वलशालिभिरु १ पतिरस्तपतिर्विशेचनःश्वसुरस्तत्प्रनदामदग्रहः श्रव।
लावलिनोदिशंत्पमीमुदृशांतेष्वश्रुभंश्रुभंक्रमात् ८ शशिसूर्यसुतावनीसुतैरशि
नीचास्तगतेः करग्रहे अपितन्वधिपेनतप्यतेनिरपत्यानियतंनितम्बिनी ८ ॥ ७॥

प्रमदाश्वश्रुः अमीअस्तपत्यादयोनिर्वलावधनानेयुपत्यादिसुश्रुभंवलिनश्रुभंदिशंतिददति अ
तरायांवलमावश्यकमित्यर्थः ८ किंचशशीति विवाहेचंद्रशानिभौमेः शत्रुराशिगतैर्नीचगैरस्ते
वी तथात्नगेशेनापितादृशेनसतानितंविनीवधर्निरपत्यानिस्सतानानित्यतमवश्यंपरितप्यते
अत्रसप्तमभवनेनिर्वलेइतिशेषोबोध्यः वलरहितैचछूनेस्त्रीणांनभवन्पपत्यानीतिशौनकोक्तेः ८ ५६

अथानुसूययोगादयमाह न चिति तनुर्लगतं नुहिनमरी चिस्त्रंद्रमयोश्चरगहंचरराशिंगतयोः आधारस
नमी अंगनाखेटः अकसस्यदृष्टोसत्पंचेद्यायिनोग्रहप्रविदिशि स्थिताः संतोवलिनः सुसदकुमा
र्याः कान्तयुग्मं भर्तृदितयं स्यात् अयमर्थः जातके प्राद्यादिषु जीववुधा वित्यादिनादिग्वलार्थन्यासे
नानं प्राचीन्यं नुदीची सप्तमं प्रतीची दशमं मवाची शिष्टान्यष्टौ तदंतरालविदिशां च नुष्टयं भवति
तत्र कौलगतविदिक तदन्त्याऽविदिक सादिगेव तस्यां स्थितायायिनोग्रहाः केंद्रगा इत्यर्थः यानुंशीलं
ननु नुहिनमरी चोरंगनाखेटदृष्टोचरगहगतयोः स्यात्कान्तयुग्मं कुमार्याः अविदिशि वलि
नश्चेद्यायिनो युग्म इन्द्रावश्रुभदशमुपेतं कन्यकात्वन्यकाम्या द
येषां नेयायिनः स्यानुंशीलं येषां नेस्यायिनः तत्त्वयोरः उभयवित्तदाणां आकंदाः तेवराहेणोकाः
रविराकंदो मध्ये पोरः पूर्वपरे स्थितो यायी पोरानुधगुरु रविजानितं शीतांशु राकंदः केतुकुजराहु
युक्रायायिन इति अयं योगः शौनकेन स्पष्टमुदितः लगेन दूचरराशौ केंद्रस्यायायिनः सदावलिनः योषि
मृद्रहसंदृष्टावति द्वयगधनेनारी अयं योगान्तरमाह युग्म इन्द्राविति युग्मे युग्मराशा विन्दोचद्रेऽश्रु
मृभदशपापदृष्टेमुपेतं प्राप्तेन दाकन्यकाऽन्यकाम्या अन्येन काम्या स्यात् परपुरुषाभिलाषविषया स्यात् य

दि० टी०
५५

अथैवांफलमाह इतीति इतीमेसप्रभुभयोगाः मुनिभिरुक्ताः न केवलं विवाहेऽपि न जन्मकाले या
त्राकालेऽपि शुभदाः राभिर्द्यौर्गैत्रुदावधर्भूपसीमंतिनीत्वं राजपत्नीत्वं भोजने नद्विती राजास्यादिति भा
वः किंचास्मिन्योगसंप्रके गृहाणां युतियों गस्तत्रवलयोगः सवलत्वं तस्मादौत्तराधर्यं उत्तरस्थानं
मस्याधरस्य निष्कृष्टस्वभावस्तत्वे ज्ञेयं योगकर्तृगृहाणां प्रावत्येकलाधिक्यं नैर्वल्येतन्न्यूनत्वं

इति शुभफलयोगाः सप्तसप्तर्षिमुखैर्मुनिभिरभिहितास्ते जन्मयात्रास्वपि स्युः भज
नियुवतिरेभिर्भूपसीमंतिनीत्वं गृहयुतिवलयोगादौत्तराधर्यमस्मिन् ४ दिनक
रुधिराभां व्यालषातालवज्रोत्तय इति रविपुत्रे सैहिके येन मस्कः तनुयुजिकेना
वतकस्ते युशोकव्यसननिधनताभिस्तप्यते पङ्कजाक्षी ५ ॥ ७ ॥ ग्रहा ७ ॥

कल्पमिति भावः ४ अथाशुभयोगानाह दिनं करेति तनुगृहयुजीति सर्वत्र संवध्यते दिनकरे
लग्नगे व्यालः भौमे पातालमुखं शनौ १ ज्ञेयः राहो १ तमस्कः केतौ १ अंतकः राघुपंचसुयो
गेषु वधः शोकव्यसननिधनताभिस्तप्यते कर्मकर्तृरिष्टपतृतीयाकरणे
यदा कर्मणिष्टपंतदाकर्तृरिष्टतीया एतत्प्रत्येकं फलम् ५

श्रीदुर्गायै नमः
५५ मः

अथ सप्तमदशमचंद्रस्य विशेषमाह अनुर्थेति प्रामाणिका नुर्थं च नुर्थं कायो लग्नं ताभ्यामभ्यानि केंद्राणि
 ७।१० तनुगतः शशी शुभः स्यात् कीदृशः सुहृदः स्वस्य सौम्यस्वर्गं युतः सुहृदा शुभेन चेदितः
 मयूखै रश्मिभिर्मौलैः पुष्टः पूर्णमण्डलः बहुमांसो स्यात्सीति मांसलः सिद्धादिभ्यश्चेति म
 त्वर्थी योलः ईदृक् चंद्रः सप्तमे दशमेऽपि स्थितः शुभ इत्यर्थः अकायकोणकेंद्रग इति पाठे लग्नवर्जं
 कोणकेंद्रस्यः ५।१०।४।११ गते अदृश्यः तथा च शो न कः त्रिकोणसप्तमा म्बरव्ययौ योगो विल

अनुर्थकायकेंद्रगः सुहृत्सौम्यवर्गयुक् सुहृदुभेऽहितः शुभः शशी मयूखमंडलः २
 शशिन नयसिताभ्यां नंदमद्रावुभाभ्यां जय इति तनुयाते जीव इत्येव जीवे असुरसुर
 गुरुभ्यां स्थावरो ज्ञेयः शुक्रैर्विजय इति विशुक्रं तंच जीमूतमाहः ३

गतः हिमयुतिः शुभर्लगः शुभेऽहितः शोभन इति अत्र व्ययस्योऽपि गृहीतः सनुनारदेन महादो
 येषु पठितौ सोऽग्रं यकृतात्पक्रः २ अथ शुभयोगानाह शशीति मालिनी तनुयात इति यथोचि
 ते विपरणतं प्रत्येकं संबध्यते बुधशुक्राभ्यां तनुगताभ्यां क्रमेण नंदमद्रौ योगौ स्तः बुधे लग्ने नंदः
 शुक्रैर्भद्रः उभाभ्यां बुधशुक्राभ्यां जयः जीवे लग्नगे जीवः जीवशुक्राभ्यां शुभाभ्यां लग्नगाभ्यां स्था
 वरः बुधगुरुशुक्रैर्लग्नगे विजयः नमेव योगं विशुक्रं जीमूतमाहः बुधगुरुभ्यां लग्नगाभ्यां जीमूतः ३

वि० टी०
५४

अथ ग्रहवत्तार्थमाह यदिति शार्दूलः शुभः पापाः ३।११ स्थिताः शुभायान्यत्र शुभाय भवन्ति
सौम्याः शुभाः बुधगुरुशुक्राः ८।१।१२ स्थिताः न शुभाः अन्यत्र शुभाय शशीचंद्रः ३।१।१२ शुभः शनि
रवीउपलक्षणतया गुरुकैत्र अपि मृतावष्टमे शुभाय अपरे चं. मं. बु. व. शुक्रास्तत्र भंगाय लग्न
भंगकर्त्री रश्मिर्नार्थः किञ्च शशितनू चंद्रलने कूरद्यूनवृत्ताच्चिते भंगाय भवतः कूरैर्द्यूनं सप्तमं वृ

षट्त्रयायेष्वशुभाः शुभाय निधनद्युनांत्यवर्जपरेऽप्यार्येषु शशीमृ
नौ शनिरवी भंगाय तत्रापरे कूरद्यूनवृत्ताच्चिते शशितनू सौ सौ सि
तसौ विधुर्लने सोमसिताधिपाः द्विषिसितः सेंदुर्विनश्ये शपः १

७३२

तमावृत्तं ययो सौद्यूनवृत्तेने चते अन्विते च तथा चंद्रस्य लग्नस्य वा सप्तमं कूरक्रांतं स्वयं चंद्रो लग्नं
वा कूरक्रांतं चेत्तदो लग्नभंग इत्यर्थः किञ्च लग्नं चंद्राभ्यामस्ते सप्तमं सितसौ शुक्रो बुधो वा सो
पि भंगाय लग्ने विधुश्चंद्रः सितः शुक्रः अधिपाः स्वामिनः लग्नां शदेष्वाणामष्टमे लग्नादे।
वनतु चंद्रात् सोमग्रहणात् सितः शुक्रः सेंदुः यत्र क्वापि स्थितो भंगाय अंशपो न वा शशी शो
विनश्ये संगतो भंगाय स्यात् १

दुर्गा
५४

लिखा दीनामं वराणां वसुनां नानां विरासुधनस्य च भोगभरेणोत्सुखानि संजातानि सुखानि ददति अ
 य सर्वसाधारणमाह सर्वपीति सर्वपिग्रहाः प्रवलाः स्यानादिवलहीनाः सन्तः सर्वभवनेषु ललादि
 स्वपिकिंचिच्छुभमशुभं वानदद्युः अर्थादुक्तं सर्वफलं सवलानामेव जायते ११ व्यय इति रुचिरा
 ध्वं वयं दशो स्थिताः शुभाः बुधगुरुशुक्राः स्त्रियं सताशुभनिमित्तकृतं न धनापचयेन कर्षितां क
 वन्ति शानिः सुरायां मद्ये रुचिर्यस्याः सातां विधुश्चंद्रः दुर्विधां दुष्टकर्मकारिणी जानाति कुलो अदति
 व्यये शुभाः सद्यः कर्षितां शानिः सुरा रुचिरं च यति दुर्विधां विधुः अदति एणावयव रुजं कु
 जोरविर्विचययत्यति रुचिरामपि स्त्रियम् १२ इति मुनिजनमतमतनुवितर्कं प्रतिग्रह
 चरखचरोद्यदुदके परिविगणय्य विशेषमशेषं फलमिदमखिलमनुकितं रेखम् १३
 इति श्रीविवा० ग्रहभावफलाध्यायकादशः ११ लोवा मोयो व्ययवों गंतत्ररुग्वाधिर्यस्यासां
 रवि रुचिरं मनो ज्ञामपि विहृपां करोति रुचिरे निधं दोना मापि १२ अयेषां भावफलानां प्राशस्त्य
 माह इतीति इतीदमनंतरोक्तं फलमखिलं सर्वमनुकितं रेखमत्यक्तमयीदं यथावद्ववतीत्यर्थः
 कीदृक् फलं मुनिजनानां मनसं समतं अतनः पृथुवित्तको यस्य तत्तथा यद्युज्जानार्थमिव दृश्यते
 तथापि ग्रहवलादिविचारवशाद्दुर्विचारमित्यर्थः प्रतिग्रहं गृहं प्रतिप्रतिग्रहं चरति न प्रतिग्रहं च

विशेष

यत्प्रकाशः सान्निध्यं भवति ॥ ४२ ॥

अथ ब्रह्मभावः विधुरिति पृथ्वी वैरिगः बहगः विधुश्चंद्रश्चरुभवेतद्धनानि धनं व्यनक्ति प्रकटयति बुधः
 शत्रुभयं दत्ते भानुमान् सूर्यः जयं कुजो भौमः कुशलं दोमं अर्कः शनिर्विगतं वैरिनां निः सपत्नतां
 उशनाश्रुकः सहचरेण भर्ता समेति पुत्रं वचसां पतिर्गुरुः पतिं भर्तारं न ज्ञाता शत्रुश्रुतिर्यस्य तं व्यनक्ति
 तत्पतिशत्रुः कापितश्च यत इत्यर्थः ६ अथ सप्तमभावः बुध इति शिखरिणी विवाहे सप्तमभवने स्थितो
 विधुर्निधनमिंदुजः परभयं जयं भानुमान् कुजः कुशलं मर्कभूर्विगतं वैरिनां वैरिगः रिपुत्वमुशनाः
 समं सहचरेण चारुभुवां व्यनक्ति वचसां पतिः पतिमज्ञातशत्रुश्रुतिम् ६ बुधो वंध्यामिंदुः परिचि
 तसपत्नीपरिभवांगलद्रुर्भापंगुः परनरतां दानवगुरुः अवीरामस्ते कौगुरु रमरसे वा व्यसनिनी
 विवाहे माहेयः स्त्रियमतिरजस्कां जनयति ७ सितसितकिरणे ज्यामत्यवे मत्सुवेश्मन्यनवरन
 सुखायुः संपदे सूर्यसोरी भवति पतिशरीरद्रोहकद्रौहिणे यो दुहिण्यहमुखीनां यत्सुखे दोषिणि
 बुधः स्त्रियं वंध्यां जनयति इंदुः परिचितः प्रत्यहमनुभूतः सपत्न्याः परिभवस्तिरस्कारो यथाशातां जनयति
 पंगुः शनिः गलंतो भ्रष्टो गर्भाय स्यात्तां दानवानां गुरुः शुकः परनरतां व्याभिचारिणी सूर्यः अवीरा
 विधवां माहेयः कुजो निरजस्कां प्रदरव्याधिमती करोति ७ अथाष्टमस्य सितेति मत्सुवेश्मन्यमभावो
 भगुचंद्रगुरुः दुहिणो ब्रह्मा तस्य गुरुं कमलं तदनुखं यासां तासां वधूनां मृत्युवे मरणाय भवन्ति सूर्यः

प्र
 क
 ट
 य
 ति
 बु
 धः
 श
 त्रु
 भ
 यं
 द
 त्ते
 भ
 अ
 नु
 म
 अ
 न्
 स
 र्
 यः
 ज
 यं
 कु
 ज
 भ
 ०
 मः
 कु
 श
 लं
 द
 ०
 मं
 अ
 र्कः
 श
 न
 ०
 वि
 ग
 तं
 वै
 रि
 नां
 निः
 स
 प
 त्
 न
 तां
 उ
 श
 ना
 श्रु
 कः
 स
 ह
 च
 रे
 ण
 भ
 र्ता
 स
 मे
 रि
 पु
 त्रं
 व
 च
 सां
 प
 ति
 र्गुरुः
 प
 तिं
 भ
 र्ता
 रं
 न
 ज्ञा
 ता
 श
 त्रु
 श्रु
 ति
 र्य
 स्य
 तं
 व्य
 न
 क्ति
 त
 त्प
 ति
 श
 त्रुः
 का
 पि
 त
 श्च
 य
 त
 इ
 त्प
 र्थः
 ६
 अ
 थ
 स
 प्
 त्म
 भ
 अ
 वः
 बु
 ध
 इ
 ति
 शि
 ख
 रि
 णी
 वि
 वा
 हे
 स
 प्
 त्म
 भ
 व
 ने
 स्थि
 तो
 वि
 धुर्नि
 ध
 न
 मि
 न्दु
 जः
 प
 र
 भ
 यं
 ज
 यं
 भ
 अ
 नु
 म
 अ
 न्
 कु
 जः
 कु
 श
 लं
 म
 र्क
 भ
 ०
 र्भूर्वि
 ग
 तं
 वै
 रि
 नां
 वै
 रि
 गः
 रि
 पु
 त्व
 मु
 श
 नाः
 स
 मं
 स
 ह
 च
 रे
 ण
 च
 अ
 र्भु
 वां
 व्य
 न
 क्ति
 व
 च
 सां
 प
 तिः
 प
 ति
 म
 ज्ञा
 त
 श
 त्रु
 श्रु
 ति
 म्
 ६
 बु
 धो
 व
 न्ध्या
 मि
 न्दुः
 प
 रि
 चि
 त
 स
 प
 त्नी
 प
 रि
 भ
 वां
 ग
 ल
 द्रु
 र्भा
 पंगुः
 प
 र
 न
 र
 तां
 द
 अ
 न
 व
 गुरुः
 अ
 वी
 र
 अ
 म
 स्ते
 कौ
 गुरु
 र
 म
 र
 से
 वा
 व्य
 स
 नि
 नी
 वि
 वा
 हे
 मा
 हे
 यः
 स्त्रि
 य
 म
 ति
 रज
 स्कां
 ज
 न
 य
 ति
 ७
 सि
 त
 सि
 त
 कि
 र
 णे
 ज्य
 अ
 म
 त्प
 वे
 म
 त्पु
 वे
 श्म
 न्य
 न
 व
 र
 न
 सु
 ख
 अ
 युः
 स
 न्प
 दे
 सूर्य
 सो
 री
 भ
 व
 ति
 प
 ति
 शरी
 र
 द्रो
 ह
 क
 द्रौ
 हि
 णे
 यो
 दु
 हि
 ण्य
 अ
 ह
 मुखी
 नां
 य
 त्सु
 खे
 दो
 षि
 णि
 बु
 धः
 स्त्रि
 यं
 व
 न्ध्यां
 ज
 न
 य
 ति
 इ
 न्दुः
 प
 रि
 चि
 तः
 प्र
 त्य
 ह
 म
 नु
 भूतः
 स
 प
 त्न्याः
 प
 रि
 भ
 व
 स्ति
 रस्का
 रो
 य
 या
 शा
 तां
 ज
 न
 य
 ति
 पंगुः
 श
 निः
 ग
 लं
 तो
 भ्र
 ष्टो
 गर्भाय
 स्यात्तां
 द
 अ
 न
 वा
 नां
 गुरुः
 शुकः
 प
 र
 न
 र
 रतां
 व्या
 भि
 च
 अ
 रि
 णी
 सूर्यः
 अ
 वी
 र
 वि
 धवां
 मा
 हे
 यः
 कुजो
 नि
 रज
 स्कां
 प्र
 द
 र
 व्या
 धि
 मती
 करो
 ति
 ७
 अथाष्टमस्य
 सि
 ते
 ति
 मत्सु
 वे
 श्म
 न्य
 म
 भ
 अ
 वो
 भगुचंद्रगुरुः
 दुहिणो
 ब्रह्मा
 तस्य
 गुरुं
 क
 म
 लं
 तदनु
 खं
 यासां
 तासां
 वधूनां
 मृत्युवे
 म
 रणाय
 भवन्ति
 सूर्यः

विंसीठ
पूर

इनेति द्रुतविलंबितम् सहजेतजीयभावेरविशनीवधूं धनवनी कुरुतः सचिवः शक्रसखोगुरु रत्नधनां
 चंद्रोभाग्यवती भौमवृधौ पुण्यवती देवानां रिपवो दैत्यास्तानुपनयन्यार्यः सन्नितितया सशुक्रो देव
 रिदेवरेनयते देवरगामिनी करोति समौतुदेवदेवराविष्यभिधानात् ऋकोरानो देवशब्दः ३ च
 नुर्थभावस्य दारिद्र्यमिति सुखे धरविनिर्धनतां सजति भोमः ४ वरांगं शिरः स्त्रीप्रकरणं त्मरं मुद्रिरं वा
 इनशनी सहजे सधनां वधूं तनुधनां सचिवः सुभगां शाशी सुकृतिनी कुरुतः कुजसोमजोन
 यतिदेवरिदेवरिपुपनीः ३ दारिद्र्यं रविर वनी सुनो वराङ्ग व्याघातं गुरुभगुजें दुजाः प्रभुत्वं
 वाल्येक्षः प्रिययुवति शनिः सनां भः शून्यत्वं सजति सुखे सुवासिनी नाम ४ सत्पुत्रा म
 सुरसुरेज्यसोमपुत्राः पुत्रारिं रविर सुत प्रजां द्विजेंद्रः शोकात्तोमवनि सुतः सुतेत्रसौरिः संता
 तस्य भंगवृधगुरुभगवः स्वामितां चंद्रः ४ वाल्येपि भर्तृवियोगं शनिः सनां भसा सन्यदग्धेन शून्यतां
 सुवासिनीतां प्रौढांगनानां चिरं टीतु सुवासिनी तमरः ४ पंचमभावः सत्पुत्रेति प्रहर्षिणी सुते पंचमेति
 तीति सः असुरेज्यो भगः सुरेज्यो गुरुः सोमपुत्रो वृधः कुमारी सत्पुत्रां कुर्युः रविः ५ पुत्रारिं पुत्रघाति
 नीम् चंद्रो सुता सुते तरा प्रजायस्याः कन्या प्रसू भोमः शोकपीडितां ऐनिरिनापत्य शनिः सता

विषयसततरोगा मृतेत ५
 दुर्गा
 पूर

सर्वमरिपरक्रमेत्यादिना साधारणेन ग्रहाणां भावफलान्युक्तान्यधुना तु प्रतिस्थानं विशेषतः प्राह तत्रादौ तु
 ग्रहस्य ग्रहाणां फलानि चिरं जीवेति शिखरिणी मूर्त्तौ लगे स्थितो जीवो मृगदृशं वधुं चिरं जीवां दीर्घायु
 यं सृजति कविः मुक्तः अविरलौ निविजे योऽनंगः कामस्तेन सुभगां भाग्यवती चंद्रकुजौ यमस्य या युव
 तिस्तत्पार्श्वे प्रणयिनी यमलोकं सृजतः वधो भर्तुर्भक्तां शनिः १ अशीलां दुष्टां त्रयी मूर्त्तिः सूर्यः १

चिरं जीवां जीवः कविरविरलानन्दसुभगां मृगदृशं वीपुत्रौ यमयुवति पार्श्वे प्रणयिनी मू व
 धो भर्तुर्भक्तां मृगदृशं मशीलां शनिरपि त्रयी मूर्त्तिर्मूर्त्तौ दिशति शिखिशस्त्रादिनिधनम्
 १ नितांत धनिनी धने सितसितां मुजीवं दुज्जारुजादहनदस्य भिर्विधुरतां धरानंदनः सुते
 स्वपिमितं पचां मलिनमूर्त्तिमकीन्मजः स्त्रियं सहजदुर्भगां जनयति द्युतीनां पतिः ० २ ॥ ७

शिखिनाग्निना शस्त्रादिना च निधनं सृजति १ धनभावस्य पृथ्वीवृत्तम् धने द्वितीयभावे रास्थिताः शु।
 कचंद्रगुरुवुधानि तात्तमत्पन्तधनवती वधुं जनयति धरानंदनः कुजः सेगेणामिना चौरसर्पादिना
 वा विधुरतां विधवतां सृजति शनिः पुत्रे स्वपिमितं पचतीति सानां कृपणां कृपणां मितनरे चेति
 खन् खित्वान्मुमू मलिनदपाचसृजति द्युतीनां पतिः सूर्यः सहजदुर्भगां जनयति स्वतएव भाग्य

वि० टी०
५१

भवेति सूर्यः ११ कुज दशनिः ३ एभिर्ग्रहैः कनादिभिर्ग्रहैः सनाथैः सहितैः सद्भिर्दलेन्दुर्नामयोगः परिण
मतिजायते किंकरिष्यन् इदमुखाश्रंद्रवदनायावधाः कुलयुगलंपतिपितृकुलद्वयंतस्योद्भूति
रुद्ररणांतत्रधुर्यतां सामर्थ्यविधास्यन् अत्रोक्तकुलद्वयानारणे समर्थजायत इत्यर्थः १० व्ययेति

भवपरेभवविक्रमैः क्रमेण युमणिमहीमुतसौरिभिः सनाथैः परिणमतिदलेन्दुरितु
मुखाः कुलयुगलोद्भूतिधुर्यतां विधास्यन् १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि
रौर्मशलंजगुर्मनींद्राः इहवृत्तिकुलान्तकेकुमारीकुलमारीतचकापिकार्यसि
द्धिः ११ तनुनवभवगेर्यथाक्रमेणबुधविवुधार्चितपद्मभिर्गजः स्यात् इहयुवतिर
हंकृताकृतार्थान्वितरतिदेवतदेवतत्परावा १२ इतिविवा०ग्रहयोगाध्यायोदशमः १०

औषधंदसिकं शानि१२चंद्रः ८ सूर्यः १ अयंमशलयोगः मशलनामतयायादवकुलद्वयकरेत्रयो
गेरुद्राकुमारीकुलनाशिकाभवतिकापिकार्यसिद्धिर्नस्यात् ११ तन्विति पुष्पिताग्राबुधः १गुरुदश
निः ११ एवंगजोयोगः इहयुवतिरुद्राहंकृतासाहकाराकृतानिष्पादितायेथास्तान्ददाति यदादेव
तेदेवतार्चनेदेवेभागेचनत्परासुरार्चनलग्नाभागेवतीचस्पादित्यर्थः १२ इतिश्रीविवाहवृंदा

१० व्ययेति १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि

वि० सी०
५०

1379

एकेति भौमसूर्यो ११ शनिः ६ चंद्रः २ बुधवृहस्पतिशुक्राः ५ चेद्वन्ति तदाश्रीवत्सनामायोगः एयः
रूपेण सौंदर्येण रिक्तांशून्यामपि वधूं मुखयति कीदृशी सौभाग्यस्योभोगभरस्तस्य भंग्यारच
नयानरंगितानि संजाततरंगणी वांगानियस्यासाः ५ सौम्येति शुभाः ६ पापाः २। १२ अथायथं का
मुकं नाम योगं कुर्युः अस्मिन्योगे परिणीता कन्याकांतवेषामुदरने पथ्यधरा वेश्यारामं वेश्यारम

एकादशे कुजरवीरविजः सपत्ने विजे विधुस्तपसि शेषनभश्चराश्चेत् श्रीवत्स एष मुखय
त्यपि ह परिक्ता सौभाग्यभोगभरभंगितरङ्गिताङ्गी ५ सौम्यामृत्योस्वांतराशपोरसौम्याकुर्यु
र्योगं कामुककन्यकास्मिन् हत्वाकांतकांतवेषाविषाद्यैर्वेश्यारामं रंमीति स्वरीत्या ६

यतीति तं वेश्याभोगिनं कामुकं रंमीति अतिशयेन रमयति यजे लुक कया स्वरीत्या निजोपभो
गकौशलेन किं कृत्वा विषाद्यैर्विषशस्त्रोद्धनादिभिर्भर्तारं हत्वा तथाच ग्रंथान्तरे निधने यदि ५
सौम्याश्चक्रावयधनस्थिताः धनुर्योगं वदन्तीह पतिं हन्ति सदा बुधाः तथाच वामदेवः क्रूरेषु ६
वित्तव्ययगेषु लग्नाद्भुतं भवेत्सत्सु मृतिस्थितेषु ऊटाभ्युदयत्रसचारिणीत्वं विषेण शस्त्रेण पतिं नि ६

५०

तत्त्विति द्रुत० लग्नगेः शुभैरष्टमेगेः पोषे ध्वजो योगः इह कृतमुद्धहनं यस्याः सावधः गुणाद्यालाभयुता
 च भवति इंगितेर्हवभावादिचेष्टितैः प्रियमनसो यमने वशीकरणे उन्मुखो विभ्रमो विलासो यस्याः सा
 भवति अखिलेति पोषे अतः केंद्रगतेर्वीर्ययोगः इह योगेऽर्पितो दत्तः पुंसे वराय करो यया सा परि
 णीतावधः स्पृक्तपतिमंदिराजनयितुः पितुर्गृहे कुरुताः कुशवास्तेषामुत्सवानान्दान् कुरुते पितुर्ग
 हेव्याभिचारदुष्टापरीवादमनुभवतीत्यर्थः ३ गगनेति शुभैर्गृहेर्दशमचतुर्थ्यनवमेष्टयथायथं स्थि
 तजुनिमीलनगेः शुभाशुभैः ध्वज इतीह कृतोद्धहनावधः सगुणलाभवती भवती गितैः प्रिय
 मनो यमनोन्मुखविभ्रमा २ अखिलकेंद्रसखैः खलयेचरैर्भवति वापिरिहापितपुंस्करा युव
 तिरुक्लितकांतगृहागृहेजनयितुः कुरुते कुरुतोत्सवान् ३ गगनतो यतपस्तु शुभैर्भृगु
 गृहनिशंखमशंस्वलयत्पसो परिणयेन पयो रुरुचक्षुषां धनयशोनयशोभितनुश्रिया
 तैः शंखसंज्ञयोगं भृगुर्मुनिर्गृहति असौ योगोऽशंदुःखंस्वलयति प्रतिवधाति निराकरोती
 त्यर्थः केन परिणयेन कासां पयो रुरुचक्षुषां कमलनयनानां वधूनां कीदृशां धनेनय
 शस्तानयेन शोभिनीरम्यातनोर्वपुषः श्रीर्यासां तासां ४ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

वि० वृ० टी०
४९

अत्रोदाहरणमाह कूरमष्टममिति जन्मकालेषु मं कूरमरिष्टमशुभमुशंति वां धंति मुनयः इयमुद्धह नरी
 तिर्विवाहमार्गो न भवति तथाहि जन्मकालेषु मः कूरोः शुभः विवाहेतु शुभः जन्मनिसप्तमः शुभो विवा
 हेतु शुभः अतो नयोः शास्त्रयोरन्यथात्वमिति हेतोरत्र विवाहे सो गोचरमार्गो रथोद्धतोरथे रूद्धतोति
 दृष्टः अस्य मार्गश्चैव गोचरमार्गः पारंपर्यागतः स्फुटः रथोद्धत इति धंदसेपि सूचनम् ७ इति विवाह
 वृंदावनटीकायां मासविचाराध्यायः ८ अथ प्रातस्विकं भावफलमुक्त्वा योगजमाह चक्रेति शा
 कूरमष्टममरिष्टमिष्टदं सप्तमं शुभमुशंति जन्मनि नेयमुद्धह नरीतिरित्यसावत्र गोचरपथो
 रथोद्धतः ७ इति विवाहवृंदावने मासविचाराध्यायः ८ चक्रस्यार्द्धे प्राचि पश्चात्क्रमेण
 कूराकूरेश्चक्रमित्यामनंति अत्रोदायाः सुभुवः खेरिणीत्वे भ्राम्यतु चैश्चक्रवच्चिन्नवृत्तिः १॥
 स्तिनी चक्रस्य प्राच्यर्द्धे पश्चादर्द्धे चक्रमेण कूराकूरेः कृत्वा चक्रमितियोगमा मनंति अयमर्थः दशमभा
 वभागानारभ्य चतुर्थमावभागपर्यंतं चक्रस्य पूर्वार्द्धे चतुर्थभागानारभ्य दशमभागपर्यंतं पश्चिमा
 तत्र चक्रस्य पूर्वार्द्धे यदा कूरग्रहाः पश्चाद्वै सोम्यास्तदा चक्रं नाम योगः अस्य फलं अत्र योगे उदायाः प
 रिणीतायाः सुभुवो योषितश्चित्तवृत्तिः खेरिणीत्वे पौंश्चल्ये चक्रवदुच्चैर्भ्राम्यति चतुर्थे खेरिणी प्राक्ता

इति विवाहवृंदावने मासविचाराध्यायः ८
 चक्रस्यार्द्धे प्राचि पश्चात्क्रमेण
 कूराकूरेश्चक्रमित्यामनंति
 अत्रोदायाः सुभुवः खेरिणीत्वे भ्राम्यतु चैश्चक्रवच्चिन्नवृत्तिः १॥
 स्तिनी चक्रस्य प्राच्यर्द्धे पश्चादर्द्धे चक्रमेण कूराकूरेः कृत्वा चक्रमितियोगमा मनंति अयमर्थः दशमभा
 वभागानारभ्य चतुर्थमावभागपर्यंतं चक्रस्य पूर्वार्द्धे चतुर्थभागानारभ्य दशमभागपर्यंतं पश्चिमा
 तत्र चक्रस्य पूर्वार्द्धे यदा कूरग्रहाः पश्चाद्वै सोम्यास्तदा चक्रं नाम योगः अस्य फलं अत्र योगे उदायाः प
 रिणीतायाः सुभुवो योषितश्चित्तवृत्तिः खेरिणीत्वे पौंश्चल्ये चक्रवदुच्चैर्भ्राम्यति चतुर्थे खेरिणी प्राक्ता

मिति जातकेष्टवर्गफलं जरावमिति मन्मानहयमिति
यपि जरावमिति न स ह म ह क य उ द ह न रा स स ज न
रा स स च भ द मु नि भ र व स न द ति ६

यदि चांद्रे मुख्यत्वेन तदा पृथक् सौरमानं कथमुक्तमित्याशंकाह प्राय इति शालिनी यदि प्रायो वा कुत्सेन सौरमा
नं विवाहेष्टं स्त्री कृते ततदा फलेन चांद्रमासं किमाहुः शौनकादयः धनमानपरिभ्रष्टा चैत्रे वा तत्र मेघुना
त्वसतीत्यादिना यस्मादेतौ सौरचांद्रमासौ विवाहु उक्तौ तस्मान्नदैको नयोः सौरचांद्रमासयोरेकत्वे सति फला
भिः सम्यक् परिपूर्णा स्यात् केवलः सौरमासः चांद्रापेक्षया किंचिद् नः चांद्रस्य मुख्यत्वादित्यर्थः ४ एवं सौरचा
ंद्रयोर्वत्नावलमुक्ता गोचराष्टकवर्गयोर्वत्नमाह योषितां स्त्रीणां गुरुपतंगयो गुरुसूर्ययोर्गोचरेशोभने सति क
प्रायः सौरमानमिष्टं विवाहे तत्किं चांद्रमासमाहुः फलेन यस्मात्सम्यक्तत्फलाभिस्तदैको सौरोमासः
केवलः किंचिद् नः ४ योषितां गुरुपतंगगोचरेशोभने निगदितः करगुरुः अष्टवर्गविधिना तदत्यये सूर्य
शुद्धिमपरे नृणां जगुः ५ अष्टवर्गफलमेव जातकेनास्य किं परिणयेपि मुख्यता सत्यमुद्धहन जन्मशास्त्रे यो
रगुरुः शुभः मतांतरमाह सूर्येति अपरे नृणां पुरुषाणां सूर्यशुद्धिं जगुः न तु गुरुशुद्धिं गोचरविधिना तदलाभे
ष्टकवर्गविधिनेति उक्तं च प्राग्भानुरप्युपचयेति नृणां गुरुशुद्धिं सुव्रतबंधरावातेन विवाहे शूद्रादीनां तु व्रतव
धाभावादिवाह एव गुरुशुद्धिः सूर्यशुद्धिश्चेति ५ न च त्रगोचरस्य कथं मुख्यत्वं तत्राह अष्टवर्गफलमिति
जातकेष्टवर्गफलमेवास्ति तत्र यच्चंद्रराशिफलं तदेव गोचरफलं संहिता सुपठिते अतस्तस्याष्टकवर्ग
फलस्य परिणयेपि मुख्यता किं न स्यात् गोचरफलं ह्येकस्माच्चंद्रराशौ वाष्टकवर्गफलं त्वष्टराशिभ्यः अतो स्या

शालिनी यदि प्रायो वा कुत्सेन सौरमा
नं विवाहेष्टं स्त्री कृते ततदा फलेन चांद्रमासं किमाहुः शौनकादयः धनमानपरिभ्रष्टा चैत्रे वा तत्र मेघुना
त्वसतीत्यादिना यस्मादेतौ सौरचांद्रमासौ विवाहु उक्तौ तस्मान्नदैको नयोः सौरचांद्रमासयोरेकत्वे सति फला
भिः सम्यक् परिपूर्णा स्यात् केवलः सौरमासः चांद्रापेक्षया किंचिद् नः चांद्रस्य मुख्यत्वादित्यर्थः ४ एवं सौरचा
ंद्रयोर्वत्नावलमुक्ता गोचराष्टकवर्गयोर्वत्नमाह योषितां स्त्रीणां गुरुपतंगयो गुरुसूर्ययोर्गोचरेशोभने सति क
प्रायः सौरमानमिष्टं विवाहे तत्किं चांद्रमासमाहुः फलेन यस्मात्सम्यक्तत्फलाभिस्तदैको सौरोमासः
केवलः किंचिद् नः ४ योषितां गुरुपतंगगोचरेशोभने निगदितः करगुरुः अष्टवर्गविधिना तदत्यये सूर्य
शुद्धिमपरे नृणां जगुः ५ अष्टवर्गफलमेव जातकेनास्य किं परिणयेपि मुख्यता सत्यमुद्धहन जन्मशास्त्रे यो
रगुरुः शुभः मतांतरमाह सूर्येति अपरे नृणां पुरुषाणां सूर्यशुद्धिं जगुः न तु गुरुशुद्धिं गोचरविधिना तदलाभे
ष्टकवर्गविधिनेति उक्तं च प्राग्भानुरप्युपचयेति नृणां गुरुशुद्धिं सुव्रतबंधरावातेन विवाहे शूद्रादीनां तु व्रतव
धाभावादिवाह एव गुरुशुद्धिः सूर्यशुद्धिश्चेति ५ न च त्रगोचरस्य कथं मुख्यत्वं तत्राह अष्टवर्गफलमिति
जातकेष्टवर्गफलमेवास्ति तत्र यच्चंद्रराशिफलं तदेव गोचरफलं संहिता सुपठिते अतस्तस्याष्टकवर्ग
फलस्य परिणयेपि मुख्यता किं न स्यात् गोचरफलं ह्येकस्माच्चंद्रराशौ वाष्टकवर्गफलं त्वष्टराशिभ्यः अतो स्या

वि० टी०
४८

प्रकीर्णं युक्तिरियं नैव स्यात्

वि० टी० ४८
प्रकीर्णं युक्तिरियं नैव स्यात्

धं वक्तुं पूर्वपक्षमाह नेष्ट इति सुंदरीणमुपयामे विवाहे मृगयुजिमकरगेरवौ पोषोनेष्टः मकरगार्कस्य शुभ
 भवेत्पुंशुभपोषयोगात्सनेष्ट इति भावः ननु विपरीतं कुतो न स्यादित्यत आह आहत इति प्रवीणोऽप्यदित
 मनेष्ट मृगयुजिरवौ पोषश्चेदाहतः मकरगता र्कस्य शुभत्वात् तदा चैत्रोपज्ञसहचरे मेघगेभास्करे सति चारुः
 शुभः स्यान्न चैवमस्ति किंचास्य प्रसिद्धस्य फाल्गुणस्य मांडव्याद्यैः स्मृतशुभफलस्य प्रसंगाद्योगात्मीनो।
 मीनगता र्कोऽप्यविकृतफलो यथा वत्फलः किं न स्यादपितु विकृतफल एव शुभफल फाल्गुणयोगादुक्तो
 नेष्टः पोषो मृगयुजिरवावाहतश्चेत्प्रवीणोऽप्यारुश्चेत्त्रोपज्ञसहचरे भास्करे सुंदरीणाम् मांडव्या
 द्यैः स्मृतशुभफलस्य किं नोपयामे मीनोऽपि स्यादविकृतफलः फाल्गुनेऽप्यप्रसंगात् २ नवो
 ननिंद्यो यदि फाल्गुने स्यान्मेघसुवेशाखगतो न निंद्यः मध्वाश्रितौ दावपिवर्जनीयो वित्पादित्वा
 पि मीनो दुष्टफल एवेति भावः न चाप्येवमस्ति एवं सौरप्राधान्यकर्तुरा नेष्टद्वयम् २ एवं सति सिद्धांतमा
 ह नव इति यदि फाल्गुने नवो मीनगता र्कस्तदा न निंद्यः चांद्रस्य मुख्यत्वात् एतत्प्रसंगेन व्रतबंधे निर्ण
 यमाह मेघ इति मेघो मेघगता र्को यदि वैशाखगतस्तदा न निंद्यः मेघगे र्के व्रतं न हीयुक्ते रशुभस्य मे
 घस्य शुभवेशाखयोगाच्छुभत्वमिति भावः प्रकृतमाह मध्वाश्रितावपि मध्वाश्रितौ चैत्रमीनमे
 घगता र्कावपिवर्जौ चैत्रदोषात् मीनो हि स्वतः पत एवाशुभो मेघसु चैत्रयोगादिति चांद्रस्य मुख्यत्वादि

इति ग्रंथकारोक्तिः नैतच्चतुरस्रं प्रवृत्तिकाले चांद्रदिनवर्षादेरपि प्रवृत्तिः तस्यापि मुख्यत्वं कथं न वक्तव्यं
 तस्मादनया युक्त्या चांद्रमासस्य श्रेष्ठत्वं वक्तुमर्चितम् किंच युक्त्या तं संहिता गमवत्वात् न च्यते
 नक्षत्रेण युक्तः कालः सास्मिन्नेोर्यमासीति संज्ञायामिति च पाणिनेरनुशासनात्पौषः पौषीत्या
 दिका संज्ञा सौरादौ नोपपद्यते तस्माच्चांद्रमास एव मुख्य इति अतएव नारदादेरपि यस्मिन्मासे पौ

एवं पौषे मृगमुखगते भास्वति स्थान्मवासावु
 क्तः श्रेयान्यरिणयनविधाविंदुमासोऽस्ति तस्मात् १

र्यमासीयेन धिष्ठेन संयुता तन्नक्षत्राकयो मासः पौर्णमासी तदा कुर्या तत्पक्षौ शुक्ल कृष्णारब्धौ दे
 वपित्र्यौ च तावुभाविति अभिधानं च पक्षौ पूर्वापरो शुक्ल कृष्णौ मासस्तु तावुभाविति अतएव सि
 द्धांते शुक्लं मासस्तथा च तिथयस्तु हिमांशुमानादिति अतः सौरादौ मासप्रयोगो गौण वक्ष्यामि
 नीय इत्यस्माकं सिद्धान्तः तर्हि रवेरवैसारिण मुत्तरायणमिति विवाहे सौरमासाः कथमुक्ताः नाथा
 उपभृतिचतुष्टये विवाह इत्यनेन चांद्रमासाः ग्रंथान्तर उक्ताः अतयोर्विशोधे सति सयुक्तिकं निर्ण

विठ्ठीठ
४९

अथमासगोचराध्यायः तत्रादौ सौरचंद्रमासयोर्विचारमाह चैत्रइति मन्दाक्रांता यतश्चैत्रेमासि शु
क्लप्रतिपदि तिथौ रविवारे सर्वैर्गगनगतिभिर्गर्हैर्मखादौ स्थिते भूभुवः स्वः प्रवृत्तिरासीत् भूभुवः
स्वरित्यवयानि क्रमेण लोकत्रयवाचकानि तथा चोक्तं भूर्लोकार्थो दक्षिणे व्यक्ष्यते तस्मात्सौ
म्योयं भुवः स्वप्नमेरुरिति अतः पृथ्वीराजस्तत्रोक्तत्रयाधिशिता राधां लोकानां प्रवृत्तिः प्रथमनिर्माणं
सृष्टाभवत्कं कमलोद्भवेनेति लंका नगर्यामुदयाच्च भानोरिति यदुक्तं तत्पौषमासे मृगमुखगतौ

चैत्रेमासि प्रतिपदि तिथौ वासरेर्कस्य सर्वैर्मखादिस्थैर्गगनगतिभिर्भूभुवः स्वः प्रवृत्तिः

मकरादिस्थिते भास्वतिभास्करेनासीत् तस्मात्परिणयतुविधाविंदुमासश्चांद्रमासः श्रेयान् श्रेयउक्तः
अयं भावः लंकायां दिति जगतयोर्मखादिस्थितचंद्रार्कयोः किल लोकत्रयस्य युगपत्प्रवृत्तिः तत्रचं
द्रार्कयोः समकालत्वाच्चांद्रमासादिः सरावमेव गतार्कत्वात्सरावचैत्रमासः तदानीमादित्यस्यैव
होरा अर्तोर्कवारइत्यादिसर्वं पौषमकरादिस्थितेर्केन घटते यतः सौरवर्षमासादेः प्रवृत्तिः
संहिताकारैर्मकरादिरेव स्वीकृतः उक्तंच मृगादिराशिद्वयभानुभोगादित्यादि अतश्चांद्रावमुख

दुर्गा
४९

॥ अथ मयत्र घटिकादलमिदमाहुः यो ह्यस्तद्वरसरेण रम्य नाद्रि विवः

1386

अथ कथं यथा तिथौ दग्धत्वं नक्षत्रे पापवेधादिकमिति अथ पंचांगानां प्राकृत दोष विरहः तस्य योगकरणयोरनभिधाना
 तः अपि च शुद्धि शब्देनागंतुक दोष विरह उच्यमाने वा दोषः स्वार्ज रसमांघ्रिभूमित्यादिना रदादिभिः पठितेषु दोषे
 सुपो न रुज्यापत्तिः एकविंशति परिगणनया संभवश्च तस्मात् पंचांगानां प्राकृतिक दोष विरह एव शुद्धिरिति
 स्थितं अतएव विधाया पंचांगशुद्धिस्तन्मयमेव गोधूलिकमित्युक्तं भवति अथ यदि द्वे ब्रूये पंचांगशुद्धि मयमेव
 विवाह धर्म्ये रिति वदतो यमाशयः विवाह विहिते नक्षत्रे सति पंचांगानां ग्राहादिजनित दोषा भावलक्षणा
 शुद्धिर्विवक्षिता तदपि न योगकरणयोस्तस्या संभवात् यथा संभवमिति चेत्तदपि न पंचांगस्यैव यथ्यात् अ
 कालार्गलानियतयेत प नार्द्र विववेत्ना व्यवस्थिति रियं रचयां व भूवे ६ इति विवा गोधूलिका ध्यायः
 तः शुद्धि शब्देन प्राकृत दोषा भावः स्वीकर्तव्यः नहि पंचांगशुद्धिवा ह्यौ सार्कं शनावित्यादिना कुलिका द्रुया मौ का
 थं त्यजेते वा दोषादिति चेत्तन्न नारद वशिष्ठादिभिः पंचांगशुद्धि विरह इत्यादि पठित दोषेषु वा दोषस्य पृथग्रहण
 नहि कुलकं कान्तिसाम्यं चेत्पाद्या गमवला कुलिका द्रुया मौ त्यजेते यद्येवं तर्हि खराष्ट्रमचंद्रण किमपराद्र
 साप्या गमवला न्यत्यते नात्र प्रमाणवचनं किमपि श्रुतमिति चेत्तदपि न यत आगमाः प्रमाणवचनानि सन्त्येव
 यद्येष्टमे मूर्तिगते च चंद्र गोधूलिके नृसुमुपेति कर्ण कुजेष्टमे मूर्तिगते यवासे वरस्य नाश प्रवदन्ति गर्गाः धि
 स्य कूरयुतं त्याज्यं मूर्तो यद्याष्टमः शशी गोरजस्तत्प्रशंसति सतः शनिदिनं विना मूर्तो यद्याष्टमे चंद्र कुजं रंध्रा
 सलं नगं विनारं ध्रुमं युक्तं गोधूलं शुभं दं भवेत् इत्यादीनि एतान्येव ह्यमता नीति चेत्तदपि न यत्पा

विठ्ठीठ।
४६

यदुक्तं सार्कमित्यादि तत्परिमाणमाह अत्रेति अत्र गोधूलिकेयत उभयत्रार्द्धस्तमयाभ्या कृपश्चाच्च घटि
कादत्तमिष्टमाहुस्तस्मादंवरमणैः सूर्यस्पर्द्धविंवोपिकालोनग्राह्यः अर्द्धविंवयत्रस्ततथा तर्हितद्वाका
नांगतिः केत्यत आह कालेति इयंतपनार्द्धविंववेला व्यवस्थितिः तपनस्य यदर्द्धविंवतस्य वेला काल
स्तस्य व्यवस्थितिरवस्थानं कालस्यार्गलायानियतयेनियमाय मुनिभीरवयां वभूवे अरचि एततो
इचेतेः कम्मणि लिटि भवोत्प्रयोगः किंतु तत्सर्वतस्य आभ्यापिकालान्तरमस्ति अर्द्धघटिका कालिक
अत्रोभयत्र घटिका च त्वमिष्टमाहुर्ग्राह्यस्तदंवरमणैरपि नार्द्धविंवः ॥ ॥

वाकान्तरदर्शनादिति भावः अत्र गोधूलिकेपि विधुमश्मयश्चेत्यादिना यदुक्तं ग्रंथकृता तत्सम्यग्वि।
चप्रपदवीनाधिरोहति तथाहि यदुक्तोत्र हेतुः पंचांगशुद्धिमयमेव विवाहविधेयैरित्यादि तत्र पृथ्यते
केयं पंचांगशुद्धिरिति पंचांगानिति श्यादीनि प्रसिद्धानि नारदवशिष्टादिभिः पंचांगशुद्धिविरहो दो
षस्त्वाद्यः प्रकीर्तित इत्यादिना महदोषकरग्रहणेऽभिहितानि तेषां शुद्धिर्दोषविरहः दोषोद्धिधा प्राक
तिक आगंतुकश्चेति यस्मिन् कर्मणि यदनभिहितेति श्यादिकं तत्राद्यो दोषः यथा विवाहे दर्शव्यतीपा
नभरणपादौ आगंतुको ग्रहादिजनितो यथोतिथौ दग्धत्वं नक्षत्रपापवैधादिकमिति अथ पंचांगानां

दुर्गा
४६

[illegible]

वि० टी०।
४५

यद्येवं तर्हि केचित् सृष्टाष्टमचंद्रे सतिलग्नभंगमाहुस्तान्निरस्पतिगोधूलिकेति गोधूलिकेपित्तने
 यष्टेष्टमेचमूर्तिर्यस्य तं विधुं यत्केचित् मोचयंतितदयं स्वरुचेरेव प्रपंचो विस्तारः तदा।
 कंहित्वा चंद्रमसं यदष्टमगतं गोधूलिकेशस्य ते इति प्रपंचो जनमोहनं तत्र हेतुर्यस्मादिदं गो
 धूलिकं विवाहधिस्यैः सप्तपंचांगशुद्धिप्रधानमेव गोधूलिके विवाहनक्षत्रे सति पंचांगशु

गोधूलिकेपि विधुमष्टमसममूर्तिर्यन्मोचयंतितदयं स्वरुचिप्रपञ्चः
 पंचांगशुद्धिमयमेव विवाहधिस्यैर्यस्मादिदं सततमस्तगतं पतङ्गे ३

द्विरेव प्रधानत्वाद्दपेक्षते न त्वन्यत्र लग्नशुद्धादिकमिति पंचांगानिति ध्यादीनि तेषां शुद्धिः
 स्वाभाविकदेशविपरः ननु नक्षत्रस्य पंचांगान्तर्गतत्वाद् विवाहधिस्यैरिति नृपो न रुक्तं तन्न न
 क्षत्रस्य प्राधान्याभिप्रायात् उक्तधिस्यमधिकृत्य पंचांगशुद्धिर्विलोकोत्पद्यः एतदग्रे प्रपंचपि
 ध्यामः यस्मान्कारणादिदं गोधूलिकं सततं सर्वदा पतंगे सूर्ये सप्तमगे सति स्यात् एतादृशे म
 हादौ य एहीते सति किं त्वन्येषां चंद्रादय इति भावः अनेनैवाष्टमो माह यो निराकृताः ३

४५

अथ गोधूलिकप्रशंसां नदधिकारिणश्चाह उक्तेति पंचसुवसंततिलकाः उद्धृष्टैर्कर्मैवे
 खांते उक्तेर्लः ते तर्णकावत्सातेषां विलोकनं तेन वल्गावः शोभनाः तेन वल्गुर्नो गतिविशेष
 वत्यः पीनास्तनायासां ताः तदुत्कर्षेण हृदि ताः संतुष्टाः हृदये निस्थायां वेदुं त्वंदुःखेन धनुं शक्यं
 तेनादुर्धराश्रयाधेन वस्तासां धूलिर्गोपपृथग्जनानां गोपादिषामरत्नलोकानां हेतवे गोधूलि

उत्कर्षतर्णकविलोकनवल्गुवल्गान्पीनस्तनो हृदि तदुद्धरधेनुधूलिः

गोधूलिकं सृजति गोपपृथग्जनानां दोषैर्महद्विरपिलग्नमभग्नमनैः २

कंसृजति गोधूलिकलनंददाति गोधूल्युपलक्षितकाले भवं लग्नं गोधूलिकं तत्र लग्ने।
 सदा सप्तमः सूर्यो भवत्येव अयं महा नूदोषः मदनमूर्तिशय इत्युक्तत्वात् अन्यैर्महद्वि
 रपि दोषैरष्टमभौमादिभिः सहितमपिलग्नं शुभं भवेत् २ श्रीदुर्गायै नमः ॥

श्रीदुर्गायै नमः ॥

॥

॥

॥

॥

वि० टी०
४४

अथगोक्षलकलग्नस्यविशेषशुद्धिविवक्षुस्तावत्कालं दर्शयन्त्वकविताकौशलमभिव्यनक्ति प्राचीमि
ति शार्दूलविक्री० अंगेदेहेलगाः स्थः सुरभीराणधेननां रेणवोक्षल योयस्यावध्वास्तस्याः
पाणिं गृह्णतोवरस्यतावत्कालं भवति यावद्रविः संध्यामायं संध्याहपाया कुरंगीदृक्वक्षस्त
यामहकिरणसंपर्के करग्रहयाति किंकुर्वन् प्राचीदिशं पूर्वाप्रतितथा प्राचेतसीचदिशं प्रत्या
त्मानंदर्शयन् कीदृशी प्राचीकुंकुमेन च चिंतामंडितामिवेतु त्रेदादृशेर्णिजंतत्वाद्द्विकर्मक
प्राचीकुंकुमचचिंतामिवदिशं मुक्ताफलस्रग्विणी कौसुभांशुकभासिनीमिवदिशं
प्राचेतसीदर्शयन् यावद्यातिकरग्रहं सहरविः संध्याकुरंगीदृशातावन्मंगलमंगल
त्वं सायंप्राच्यांकुंकुमसदृशः स्वाभाविकः संध्यारागः सकुंकुमतयोत्प्रेक्षितः कथंभूतान्नक्षत्र
मालेवमुक्ताफलानां स्रक् विद्यते यस्यां साता मत्वर्थे विनिः कीदृशी प्राचेतसी वारुणी कौसुभा
शुकभासिनी कुसुम्याः पुष्पानिकुंभानितैरक्तं कौशुभं तच्च तददिशं प्रकुंचते न भासते सा
तथा अर्थासंध्याराग एव कौशुभांशुकतया कल्पितः यावत्सायं रागः सुरभीरेणवप्रदृश्यते
तावत्कालं करग्रहकर्तुं मंगलं स्यादिति तात्पर्यार्थः १ ॥

न सुरभीरेणवः करग्रहः २

अथ जन्ममासादिनिषेधमाह नोजन्मैति जन्मसम्बन्धिनिमासेति थौमेष्टुमङ्गलचौडोपनयनवि
वाहदिकं नाम नन्ति तथाधिकोनेमासेति थौचग्रधिकमासेद्वयमासेदिनवृद्धौदिनक्षयेचन
ज्येष्ठमासेविशेषमाह ज्येष्ठगर्भजमपत्यपुत्रः पुत्रीवाज्येष्ठमासेमहोत्सवं कुर्यापनयनोदाह
दिकमुपेतं प्राप्तिं सद्धिं न इत्यान्तर्लभेन ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठमङ्गलकार्यमित्यर्थः २६

नोजन्ममासतिथिभेद्युनचाधिकोनेमासेति थौचष्टुमङ्गलमामनन्ति यज्ये
ष्ठगर्भजमपत्यमुपेतमेतज्येष्ठमहोत्सवमवश्यमियान्नवृद्धिं २६ इत्यतीन्द्रिय
दृष्टो निवृत्तिरेयदुर्गागुणमयं मुनीश्वराः देवविद्विदितजन्मतन्मातः कीर्तिभाग्भ

एतद्भूतफलमाह इतीतिगुणगुणमयंगुणदोषविचारत्मकं दिव्यदृष्टयो मुनयो यन्निवृत्ति
नन्तिः प्रस्यच्छब्दस्य तन्मतइतिसमासान्तर्गतयच्छब्देनान्वयो बोध्यः विदितं वरवधोर्ज
न्मतन्मतंचयेन सवलगने लगनागुणदोषविवेकाय निविष्टाधीर्यस्य सदेव विक्तीर्तिभा
भवति २७ इति विवाहवृंदावनटीकायां श्रीगुणीधकाराध्यायः ॥ ७ ॥

निविवाहवृंदावनटीकायां श्रीगुणीधकारः ७

आदारी सिद्धांतलक्षण

ले. आदारी

विषय- दर्शन (नव्य-माय)

३९ पत्र

T393

श्री. सि.

२

1394

राम

तु प्रातियोगीतानप्रवेशा तथा सातीता दश प्रातियोगीता शस्यता ध्यता मानाधिकरणस्यैव व्याप्तिवत्तं भवेत्ता
 ध्यता वच्छेदकस्य ता दश प्रातियोगीतान वच्छेदकत्वा नुसरणस्यैव पर्यापत्तेः अपि च प्रसेपवान्वा व्यत्यादि 1395
 त्यादाव व्याप्तिः तथा हि सा ध्यता वच्छेदकाति कं यत्सा ध्यति घटत्वादिकं तदन वच्छेद्य प्रातियोगीता कस्य हेतु समा
 नाधिकरणभावस्या प्राप्तिरिति तु नवीनाः इव्यत्वादि रूपेण धमेवान् द्वि व्याप्यत्वस्य धर्मसामान्ये वा तत्तद्वद्वित्वा
 वाक्छिन्न व्याप्यत्वस्य च वारणाय विधीष्यन्त्येति निर्दिशति तदुपाविशेष्ये सादिना तद्वर्मा वाक्छिन्न हेतु कता
 दश धर्मा वाक्छिन्नाविधेयता कानुमिति न कतायां विषयविधया वच्छेदिकेति तदर्थः तेन व्याप्तिपदेना
 पिता दशर्तमानाधिकरणोक्त्या तपो न ह त्वम् महान सीय वान्दिसामानाधिकरणस्यैवानी विलध्न वन्त्या
 दि व्याप्तिवर्ति व्याप्ते सामान्यरूपता लाभाय या वादीति येन केनापीति च ननु दाण्डिमान्दाण्डिसंयोगादित्यत्रा
 व्याप्तिश्चालिनीत्यायेन दंडमात्रस्यैव हेतुमालिष्टाभाव प्रातियोगीता वच्छेदकत्वात् न च श्रद्धसा ध्यता व
 छेदकस्य त्वे प्रातियोगीतान वच्छेदकमित्यत्रा वच्छेदकत्वा निरवाक्छिन्नमिवा विधीष्टसा ध्यता वच्छेदकस्य
 लोपयेन रूपेण सा ध्यता वच्छेदकात्वं तत्तदितरो भयानवाक्छिन्न प्रातियोगीता वच्छेदकत्वमेव ग्राह्यम्

दंडिसंयोगा
 दित्यत्र दश
 षडङ्गानु
 यो गी कं त्वेति
 शिष्टसंयोगात्
 हेतु रित्यर्थः ४

संज्ञ

२

अन्यथापर्वतेमहानतीयवर्तित्वविशिष्टजातिमान्नास्तीत्यादिप्रतीत्याविशिष्टवर्तित्वस्यतादृशाभावप्रतियो
गीतावच्छेदकतयावर्तित्वमान्नास्तीत्यादिप्रतीत्याविशिष्टजातेस्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तथाचतदंडवान्नास्ती
त्यादिप्रतीत्यानताविशिष्टदंडव्यक्तेरेवप्रतियोगितावच्छेदकत्वावगाहनात् शुद्धदंडव्यक्तीनांदंडत्वतदितरोभ
यानवच्छिन्नं यदेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तदभावसत्त्वात् नान्व्याप्तिरीतिवाच्यम् प्र
मेयदंडवान्नास्तीत्यादौ प्रमेयत्वोपलादीतस्येवतदंडवान्नास्तीत्यादावपितत्वोपलादीतदंडव्यक्तिमा
त्रस्यैवावच्छेदकत्वोपगमात्केवलस्यावच्छेदकत्वात्संभवएवविशिष्टस्यतथात्वत्वीकारादन्यथाप्रमे
यत्वादिविशिष्टदंडादेरपितथात्वापत्तेरत आह दंडादाविति हेतुमार्तदंडसामान्याभावसत्त्वादंडत्वम
पितादृशप्रतियोगितावच्छेदकमेवेत्यत उक्तं परंपरासंवदमिति तथाचत्वाश्रयाश्रयत्वरूपपरंपरासं
वंधेनदंडत्ववतोदंडिनस्साधनवत्समावादीरहा नान्व्याप्तिः साध्यावच्छेदकघटकसंवधावच्छिन्नाया
एवहेतुमान्निशाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाः प्रविष्टत्वात् अन्यथाविषयित्वात्पत्वादिमत

1396

अप्रसंगातिप्रसंगा
यनापादकेल्योऽ
वच्छेदकत्वसंभवति
सतिगुरोतदभावात्
अपेक्षितानुपपत्तिः
प्रसंगः अनपेक्षित
पत्तिरितिप्रसंगः ७

स्मवायेनाभावस्य हेतुमत्ति सत्त्वादुपवाच्य विधीत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगादिति भावः यदि वदंति मानि शब्द दंडव्यक्तेरवच्छेद
 कत्वावगाहि प्रत्ययांतरासत्त्वात्तद्देहिनास्तीति प्रतीत्या तत्राविशीष्टदण्ड व्यक्तेरेवच्छेदकत्वं युक्तं दण्डीनास्तीति प्रती
 त्यन्यथानुपपत्त्या दण्डस्यैवावच्छेदकत्वसिद्धौ प्रमेयदंडवान्नास्तीत्यादेरपि तन्मात्रावच्छेदकत्वेनैव सामंजस्ये
 विशीष्टस्य तत्रावच्छेदकार्यकल्पनात् तथा च कथमुक्ता व्याप्तिरित्युच्यते तदा रूपत्वमनूयति जातिमत्त्वानू
 पादित्यादावव्याप्तिस्त्वं सामेव नीलत्वपीतत्वादीनां रूपत्वमनूयति जातिनां साधनबोधिभावावप्रतीयोक्ति
 ताया निरवाच्छिन्नावच्छेदकत्वादुपवाति नीलो नास्तीति प्रत्ययादित्याशयेन दण्डादावित्यादिपदमुपात्तम्
 तथा च तत्रापि त्वमनूयति जात्याश्रयत्वसंबन्धेन रूपत्वमेव साध्यतावच्छेदकमिति भावः साध्यताव
 च्छेदकमिति अनुमिति विधेयतावच्छेदकमित्यर्थः तथा चोक्तव्याप्तिज्ञानादण्डप्रशोदं डत्वप्रकारिकादं
 डत्ववत्त्वानित्येवानुमितिः ननु दंडिमानिति दंडप्रकारिकापितस्य व्यापकतावच्छेदकत्वेनाग्रहात् का
 रणावाधेन तदवाच्छिन्नाविधेयताकानुमित्यसंभवादिति भावः वस्तुतो दंडत्वस्य साध्यतावच्छेदक

त्वे दंडिमानित्यनुमितिर्न स्यादंडानां व्यापकतानवच्छेदकत्वादित्यत्वरसादेव दंडत्वादिकमित्यत्रादिपदनुपातमतेन त
 तदंडव्यक्तीनामेव स्वरुति दंडत्वा श्रयाधिकरणत्वलक्षणपरंपरासंबंधेन साध्यतावच्छेदकत्वलाभा दंडिमानित्यनु
 मितेर्नानुपपत्तिलेशोपीति ध्येयम् **कोचितु** साध्यसाधनभेदेन व्याप्तिग्रहानुमीत्योः कार्यकारणभावभेदाद्य
 ने दंडत्वादिविशिष्टसाध्यतावच्छेदकं तत्र हेतुमानिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकोपोधर्मत्वादि
 शीष्टावाच्छिन्नसामानाधिकरणरूपेव व्याप्तिताद्विशिष्टावाच्छिन्नाविधेयताकार्त्तुमिति प्रयोजिका यत्र वपरंप
 राया दंडत्वादि कमेवानुमितौ विधेयतावच्छेदकं तत्र हेतुमानिष्टाभावप्रतियोगितानवच्छेदकोपोधर्मः परस्पर
 यातदवाच्छिन्नसामानाधिकरणरूपेव व्याप्तिरनुमितिप्रयोजिकेति सामानाधिकरण्यांशो दंडादेः प्रवेशाप्र
 वेशकतएव दंडिमान्दंडत्ववत्त्वानित्यनुमित्योर्दंडादिविषयकत्वनियमरत्याहुः यत्तु दण्डत्वधार्मिक
 निरुक्तानवच्छेदकत्वज्ञानस्यैव कार्यतावच्छेदकं दंडावाच्छिन्नाविधेयताकार्त्तुमिति त्वस्यापि तादृश
 शानकार्प्यतावच्छेदकतया सर्वत्रैव दंडिमान्दण्डत्ववत्त्वानित्यनुमयाकारानुमित्यापत्तेरुभयधर्मीव

मितामितामिनेर्दंडप्रकारकत्वनानुपपन्न
 ति १ ३१

३ एन

1398

मितामितामिनेर्दंडप्रकारकत्वनानुपपन्न
 ति १ ३१

छेन्नस्य सामग्री सद्भावादितीदिक नव्यास्तु दं डिमानित्याद्यनुमितौ संयोगेन दं ग्रादेः प्रकारत्वं न किंतु स्ववृत्तिपुरुषत्वावाच्छेना
धिकरणत्वसंबंधेन नचैवमनुभवापलापापतिदौ धितिक न्नतेपि दण्डस्य साध्यता वच्छेदकधर्मविधया संयोगस्य वसाध्य
ता वच्छेदकता घटकसंसर्गविधया वगाहितापलापापत्तेरिति भाहुः यदुप विशीष्टेत्यस्य फलमाह इत्थं चेति चोवधार
णो इत्यादावित्यादित्यापस्य लीयहेतौ तस्या च न्यायः पदानिर्देशां विना नोत्पत्त इदं पदेन तान्निर्देशः यत्तु द्वये धर्मिणि
तादात्म्येन गुणकर्मणोः साध्यता धर्मनिरासितुमिदानीति पदानिर्देशात्तत्तन्मंदम् एवमपि इ
दं वा विशीष्ट द्वये गुणकर्मणोः साध्यता धर्मस्यानिरासादिति गुणदा वृत्तेरिति गुणदा वभावादीत्यर्थः तस्या च हे
तुता वच्छेदकावाच्छेनाधिकरणत्वं न गुणस्येति भावः यद्यप्यवश्यं कृत्वाभिः पर्वतत्व च त्वरत्वादि तत्तद्वर्मा विशी
ष्टधर्मत्वाद्यवाच्छेनाधिकरणता व्याप्तिरिव धर्मवदिति प्रतीत्युपपत्तौ धर्मत्वाद्यवाच्छेनाधिकरणत्वे मानाभावा
द्वाहिमान्धमादित्यादाव व्याप्तिहेतुता वच्छेदकी भूतधर्मत्वाद्यवाच्छेनाधिकरणत्वा प्राप्तिद्वेः तस्यापि हेतुता वच्छेदक
धर्मत्वाश्रयाधिकरणीभूतयान्निष्टाधिकरणता वच्छेदकत्वस्याधिकरणता वच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः तस्यादि

धं हेतुतावच्छेदकाश्रयधिकरणमेव हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणेत्यनेन विवादिताम् वादिताम् आदित्यादौ च तादृ-
 शं हेतुताधिकरणं धर्माधिकरणमात्रम् इव्यं विधीयते सत्त्वादितादौ च तादृशं हेतुताधिकरणं द्वयमेव न तु गुणादिरिति वि-
 शीष्टसत्ताचेतान्निष्ठाधिकरणतानवच्छेदकत्वस्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोस्तत्त्वादिति ध्येयम् साधनमे-
 देन व्याप्तेर्भेदो घनसाधनतावच्छेदकं नोधिकरणतावच्छेदकं तत्र तदाश्रयसामानाधिकरण्यमेव निवेश्यमित्यपि व-
 दांति ननु सामानाधिकरण्यस्य व्याप्तिरिति तस्य प्रतिधर्माभिन्नत्वाद् सामानाधिकरण्यमेव वादितामान्यस्यैकाव्याप्तिरिति व्यवहारो नु-
 पपन्न इत्यत आह सामानाधिकरण्येति तस्यानुवादे त्वधर्मत्वाद्यनुगमादेव तत्र व्याप्तेरैक्यव्यवहारो न तु वस्तु-
 गत्या व्याप्तेरैक्यमिति भावः नन्वेवं महानसीय वादितामानाधिकरण्यस्यैक्यं तस्य पक्षे वति धर्मादो वस्तुत्वात्पर्वती-
 यवादितामानाधिकरण्यस्य च प्रागननुभवात्कुतः पुरानशीत्याशंकायामेकैव हि सा व्याप्तिरिति परामर्शः सि-
 द्धांतश्रयोऽसंगत इत्यत आह वस्तुतास्त्विति रासभादिति तथा च धर्मव्यापकवादितामानाधिकरणरासभवात्पर्व-
 त इति ज्ञानादप्यनुमिति स्यादिति भावः ननु धर्मादिव्यापकवन्त्यादिसमानाधिकरणधर्मादिमता निश्चय-
 त्वेनैव परामर्शस्य धर्मादिलिङ्गकानुमिति हेतुत्वादुक्त व्याप्तेरासभादिसाध्या एतेपि दांति विरहादिति वाच्यं

ता

पक्षधर्मांशोविषयतयानुमितिजनकतावच्छेदकस्यैव व्याप्तिपदार्थतया धर्मत्वादेस्तत्र निवेशे तद्वदितस्यैव व्याप्तित्वादि
 तिभावः धर्मत्वादीति तथा वतस्येति मूलस्येतत्पदं लस्ये लतलोचोभयत्रान्वितमिति भावः ननु साधनानिष्टसामानाधि
 करणस्य व्याप्तिर्वैऽपि एकैव हि सा व्याप्तिरिति ग्रंथानुपपत्तिस्तदवस्थेव किंच विशीष्टसत्त्वव्यापकीभूत इत्यत्र सामा
 नाधिकरणवतः सत्त्वस्य गुणादौ परामर्शोऽप्युक्तोऽपि इत्यत्रानुमितिः प्रमास्यादत आह तद्वतीति तादृशसामानाधिक
 रणवतीत्यर्थः तथा च तादृशसामानाधिकरणविशीष्टधर्मत्वव्याप्तिस्तत्प्रकारिकैव पक्षधर्मताधीरनुमितिहे
 तुः तत्र नीलघटत्वप्रकारकबुद्धौ घटत्वस्यैव स्वरूपतएव धर्मत्वस्य भानं न तु धर्मत्वत्वेनेति यतो गोरवमिति
 भावः आयेति तथा च तामुपादाय पर्वतीयवन्दिमूधयोरसन्निकर्षात्तयोः कथं व्याप्तिग्रह इति परामर्शयः ए
 र्वपक्ष इति भावः द्वितीयेति तथा चैमभिप्रेत्यैवैकैव हि सा व्याप्तिरिति परामर्शयति संज्ञां तत्र ग्रंथ इति भावः यत्रैकमे
 व साध्याधिकरणं तत्रैतद्वपवानेतद्वसादित्यादावाद्याप्यभिन्नैव पक्षधर्मत्वादौ साध्ये रूपत्वव्याप्यजातिम
 तो हेतुत्वं तत्र हेतुतावच्छेदकीभूतानां नीलत्वादिजातीनां नानात्वेन द्वितीयापि काचिद्भिन्नैवेति मंतव्यमकेचि
 तु आद्याभिन्नाऽनुमितेर्विषयविधया जनकतावच्छेदकादिना किंतु व्यवहारोपायिकीति द्वितीयात्वमिन्नाविष
 यतयानुमितिजनकतावच्छेदरूपादभिन्नैवेत्याहुः कापि संयोगीचेतत्पदार्थस्य साधनाधमवारणार्थमय

मि.
जा.ग.
५

पक्ष

मितीनिर्देशः सांप्रदायिकमतेसंयोगसामान्याभावस्यद्वयोऽभावात्कपीति वृत्तमात्रेकपिसंयोगभावादेतदिति न
चाभावेहेतुसामानाधिकरणस्यैवहेत्वधिकरणेतिरवाह्येनवृत्तिकत्वह्यस्यनिवेशदुक्ताव्याप्तिमुदाससंभवा
त्यतिवोगिवैपधिकरणविशेषणप्रवेशोक्तलक्षणाभ्यामुच्यते इतिवाच्यम् अग्रेसमाधास्यमानत्वादितिभा
वः तन् अस्मान्नाधिकरणान्तम् ननुशाखासलादिसर्वावयवावच्छेदेनसर्वत्रद्व्योगगनादिसंयोगस्यसत्त्वा
त्कृतस्तत्सामान्याभावस्यद्वयसंभवस्तथाहसंयोगस्येति वृत्तत्वेति शाखावच्छेदेनतत्संयोगसत्त्वेपिवृ
त्तत्वावच्छेदेनकस्याश्चिदापिसंयोगव्यक्तेरसत्त्वान्तदवच्छेदेनैवसंयोगसामान्याभावसंभवोऽवच्छेदकभेदे
नैकत्रभावाभावयोस्तत्रावेशादितिभावः नचैवंवृत्तेसंयोगसामान्याभावस्यकुतोनाध्यक्ष्यमतथाह
तत्रचेति तत्रसंयोगसामान्याभावेसत्त्वादित्यस्यप्रतियोगितासंबंधेनैत्यादिः तत्रावसंयोगसामान्या
भावस्यायोग्यप्रतियोगिकत्वाभाध्यक्ष्यमितिभावः ननुप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टस्यैवयस्यकस्यप्रतियोगी
नोयोग्यत्वमयंताभावग्रहेतन्न ननुयोग्यमात्रप्रतियोगिकत्वम् अथयगुतोऽपिसंयोगसामान्याभावस्यतादृश
प्रत्यक्षनस्यादतथाहपरितर्कितः सर्वावयवावच्छेदेनप्रतियोगीग्रहात्मकादोषादित्यर्थः नचैवमपिप्रति

राम

५

शास्त्राभ्यास

वस्तुतस्तु प्राप्तिर्योमीतावच्छेदकधर्मसमानाधिकरणोभयावृत्तिधर्मवाचिन्प्रतियोगिताकयावदभाववान्नतद्धर्मवाचिन्नाभाववानित्येवजातिःतेन
प्रणयास्तत्वादीरीष्टगुणत्वस्यगुणत्वानतिरेकितयाजानित्येपिनततिः

॥ नाम प्रत्ययानाधिकरणत्वे
सति मन्त्रमाणापेताभावप्र
तीकोक्तिर्वाक्यप्रमेयाभिव्यक्त्या
वदिष्यते सत्वगुणधोविभ
उ वतीत्यावस्तवगुणत्वा
घटस्थित्वाभाववतीत्याभा
नै यादौ प्रमेयत्वावस्थित्वा
भावाभावाद्यन्तर्निमित्तः ३

1403

अथवाद्यतयावस्थित
मतिमोहिताकाभाव
वत्संवेधेनावर्त
देशवर्णवसाध
तेत्येवमनुपादा
लाभावेकंयुगोवादे
मत्तस्यधर्मस्यगुणे
मातदवस्थितोभावा
प्रतिध्याताऽशेतुम
तितावस्थ्याप्रतिध्या
तिजादः॥५५

पुनः प्रवृत्तिरिति चेन्न तत्राह ननु यथा
प्रवृत्तिरिति चेन्न तत्राह ननु यथा

प्रकृतमायुर्भूतायमप्रकृतितुल्यसुखसुखानुभवा
लीलायसुखमनाललासुखमनाललासुखमनालला
प्रकृतमायुर्भूतायमप्रकृतितुल्यसुखसुखानुभवा
लानामप्रकृतयतेयसुखमनाललासुखमनालला

योगिनो ग्रहोत्पत्तिवशाया मेव तत्प्रसंगं दुर्वारमिति वाच्यम् प्रतिपद्युपलंभकसामग्र्या अपि दोषत्वोपगमात्प्रतिपत्तिर्न उ
पलब्ध्यते इति व्युत्पत्त्या तस्या एव वा प्रस्तुतत्वादिति भावः प्रतिपद्युपलभरूपदोषाभावस्य संयोगसामान्याभावप्रत्यक्षे
कार्यसहभावेन हेतुत्वोपगमान्न दोष इत्याहुः न चेति मानमिति परेण न च यः यो यदीति यो यज्जाति समानाधिरणो
भवावृत्तिधर्मा वाच्छिन्नपक्षे वा वाच्छिन्नप्रतिपत्तिगीता कथावदभाववात्सतज्जात्यवाच्छिन्नतत्संवधावाच्छिन्नप्रतिपत्ति
गीताकाभाववानित्यर्थः तेन न स्वहृत्पासिद्धिस्तिष्ठसाधनं वा नात्युपादानाद्गुरुधर्मस्य प्रतिपत्तिगीतानवच्छेदकत्वे
न दवाच्छिन्नाभावा प्राप्तिरपि न व्यभिचारः न च सत्त्वगुणत्वा यवाच्छिन्नाभावमादाय स्वहृत्पासिद्धेर्वारकस्योभवावृत्ति
पदस्य वैषम्यं व्यभिचारवारकस्येवाप्तिर्वा रकस्यापि विशेषणस्य सार्थकतायाः पक्षधरमिच्छादिसंमतत्वात् अ
तएव नित्यत्वसाध्यकानुमाने विशेषगुणान्तरासमानाधिकरणेकमात्रवृत्तिगुणत्वहेतौ शब्देन सार्थकस्यांतर
पदस्य तैः सार्थकत्वं समर्थितम् यद्वा यदीयपावद्विशेषाभाववानित्यस्य यो यदीयानां यद्गर्मावाच्छिन्न
प्रतिपत्तिगीत्वानां यावतां विशेषाभाववा अत्येकावाच्छिन्नाभाववा सतद्धर्मावाच्छिन्नाभाववानित्यर्थः तस्या च संयोगत्वा
वाच्छिन्नप्रतिपत्तिगीता व्यक्तीनां प्रत्येकावाच्छिन्नाभावकूटवत्त्वस्य पक्षे सत्त्वान्नाप्तिः न वा व्यर्थविशेषणत्वमिति
ध्येयम् यो यद्गर्म नृनवृत्तिधर्मावाच्छिन्नयावदभाववा सतद्धर्मावाच्छिन्नाभाववानित्यर्थस्तु संयोगत्वमूनर

यश्चर्मस्य श्रुतिव्यपदेशसमानाधिकारणभेदप्रतिबोधितावच्छेदकत्वे सति यश्चर्मसमानाधिकारणत्वम् १

श्रीगणेशाय

जा. सि.

६

यदेसाभानाधिकारसंवेधेन क
प्रतिप्रयोगीकृतसंयोगत्वे
नवपक्षानिरवादिनेवमा
तातजातिनिशुवदेकतत्तापत्तेनिरवादिनेपुनर्

जात्यवाचिनत्वं च निवाचिनत्वं न जातिनिशुवदेकतानि नावदेकत्वा निरूपयितव्येति
निरवाचिनत्वं जातिनिशुवदेकतानिरूपकत्वं
१

1404

ति धर्मावाचिन प्रतियोगिता कस्य घटावृत्तिसंयोगत्वरुत्तान्वासमवेतत्वाद्यवाचिनाभावस्य यावदंतर्गतस्य
रुत्तादौ पक्षे स्वरूपा सिद्धत्वादनुपादेयः संयोगत्वादि शेषाभाव इति न च सर्वावयवावच्छेदेन रुत्तादौ गग
नादेरेक एव संयोगोत्तापत्तादिति तस्यैवाभावविरहात् संयोगत्वादि शेषाभाववत्त्वं पक्षे स्वरूपा सिद्धमिति वा
च्यम् अतिप्रसंगभंगाय शरत्वादी तत्तदवयवावाचिनरुत्तिकसंयोगप्रतितत्तदवयववत्त्वेन हेतुत्वस्यावश्यकत
या रुत्तैव व्याप्यरुत्तिगगमसंयोगस्याभावादिति भावः प्राचांमतेषु तदर्थं पोरनुगतमाह एकावच्छेदेनेति इदं
मुपाधेः साधना व्यापकत्वरुत्ताये न वैवंतत्तत्संयोगाभावस्य गुणव्याप्यरुत्तित्वादेकावाचिनत्वेन साध्य
व्यापकत्वं दुर्घटमिति वाच्यम् एकावच्छेदेनैव तन्ना नवाचिनरुत्तिकत्वादि शिष्टस्य विवादीतत्वात् ॥
न च तत्प्रापिकार्यसंयोगसामान्याभाव इति रुत्तैव निरवाचिनरुत्तिकत्वादि शिष्टस्य तदीयपावदि शेषाभावस्या
सत्त्वादुपाधेः साध्या व्यापकत्वमिति वाच्यम् जात्यवाचिनाभावस्यैवोक्त्या प्रोक्ता व्याप्यविधया प्रवेशात्कार्यसं
योगाभावस्य ज्ञातत्वात्वेन तत्प्रतितदीयपावदि शेषाभावस्योक्तत्वेण व्यापकत्वोपि तत्प्रभावात् न चाभिधा
तादि सामान्याभावस्य रुत्तैव सत्त्वात्तत्र च निरवाचिनरुत्तिकत्वादि शिष्टस्य तदीयपावदि शेषाभावस्यासत्त्वा
देवोपाधेः साध्या व्यापकत्वमेवेति वाच्यम् गुणविभाजकगतरेव हेतुसाध्ययोः प्रवेशात्कोचित एकाव

धीविशेषविषयत्वं
पक्षेनैवम् ५

कपिसंयोगत्वं कपि
प्रतियोगिकत्वं विशिष्ट
संयोगत्वं ८

राम
६

अवच्छेदतासंबंधं
धत्तव्यत्वात्
प्रकृत्यात्

दो

छेदेनेत्यस्यावच्छेदकतासंबंधेनतदभावाधिकारणीभूतदेशस्यावच्छेदकतासंबंधेनाभाववत्त्वेनेत्यर्थः तथा
चतर्दिशिष्टपावद्विशेषाभाववत्त्वमुपाधिरित्याहुस्तच्चिंत्यं चिंतावीजंतुतादृशदेशस्यावच्छेदकतासंबंधेनाभावो
नाव्याप्यवृत्तिर्मानाभावादतोतर्दिशिष्टपावद्विशेषाभावह्युपाध्याप्राप्तिरिदमपि **यत्वे** कावच्छेदेने
त्यस्यपरस्परानवच्छेदकानवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टेत्यर्थमाहुस्तन्नव्याप्यवृत्तिरूपादीनांविशेषाभावस्याव
च्छेदकाप्रतिधातदनवच्छेदकस्याप्यसंभवेन तत्रैवसाध्याव्यापकत्वतादवस्थादितिभावः यत्तद्व्याविना
कृतमनुगतानुमानमाशंक्यनिषेधति एतेनेति वक्ष्यमाणदोषोत्तर्यः व्यर्थेति संयोगसामान्याभावस्यत्व
न्मतेकेवला न्यायितयातसाध्यातायामभाववत्त्वादित्यस्यैवसम्पत्कादितिभावः अप्यास्तत्वभाववत्त्वादिक
मेवहेतुरत आह अप्रयोजकत्वादिति अनुकूलतर्करहितत्वादित्यर्थः ननुनिरुपाधित्वमेवप्रयोजकम
त आह निर्गुणत्वादिति आदिनाइव्यामिलत्वादेरुपग्रहः अत्रयथापिनिर्गुणत्वोपाधेर्नस्वाभावेनसाध्या
भावो न्यायकतयादोषत्वंसंयोगस्यैवसाध्याभावतयावृत्तांतस्यैवत्वात् नार्थव्यामिलवारेन्यायकतयातत
एवतथापिस्वव्याप्यत्वेनसाध्यस्यपदवृत्तिर्भावो न्यायकतयादूषकत्वंवोध्यम् संयोगसामान्याभावो
नवृत्तवृत्तिर्निर्गुणत्वादि व्याप्यत्वादित्यनुमानेनापि वृत्तः संयोगसामान्याभावानित्यनुमितेः प्रतिरोधादि

७

1406

त

निधेयम् ननु यो यद्गमस्यानवच्छेदकः सतदभावावच्छेदक इति व्याज्ये वृत्तत्वादेः संयोगसामान्याभावावच्छेदक
 त्वं सेत्स्यतीत्याशंक्य निरावृत्ते न वेति तथा च व्याभिचान्नोक्तव्याप्तिरिति भावः ननु वृत्तत्वं संयोगसामान्याभावाव
 छेदकं संयोगसामान्यानवच्छेदकत्वादिति विपरीत्ये व्याप्तिर्वा व्याप्रमेयत्वसत्त्वादेः परिसम्पत्त्वादतः त्वरूपा
 सिद्धिमाह यथा चेति प्रातिद्वंद्वीति सिद्धयेति परेणान्वयः नन्वव्यवहितपूर्ववृत्तिताया अवच्छेदकं न दंड
 त्वमात्रे प्रसंगात्कैवल्यव्यवहितपूर्ववृत्तिताया ज्ञातीयतायाः साक्षाभिनेत्यतः संयोगस्य लक्षणानुरूपं दृष्टं तमा
 ह वदतीति तत्सामान्यास्येति घटपूर्ववृत्तिताया न्यस्यत्वाद्देसाभावाधिकरणसामान्यस्य चेत्यर्थः केचित्तु क
 त्वीतव्याप्तावप्रयोजकत्वमन्यथा तदभावावच्छेदकत्वं हेतुना तदवच्छेदकत्वं नैव कुतो न वृत्तत्वादेः साध्य
 ते वृत्तत्वावच्छेदेन संयोगव्यतीनामसत्त्वोपिसंयोगसामान्यस्य संभवादिप्राप्तिप्रापकोपश्रयस्याहुः गुण
 स्येति सामान्याभावावच्छेदकत्वात् परेणान्वयः नन्वायत्तरो घटे गुणो नास्तीति प्रत्यक्षं संभवि सान्नि कषा यभावात्प्र
 यमत्तरो घटस्यैव गुणो नास्तीत्यादि व्यवहारदिकं च संदिग्धं भामाएकमतः स्यान्तरेण माह प्रत्ययावच्छेदेनेति तदानीं न
 न्यभावावच्छेदं प्रत्ययावच्छेदोपेत्येति भावः ननु न ह्यप्रत्यये मानभावात्तदवच्छेदेनेत्युक्तमत आह तथोति न नूत प्रती
 तिः परंतु वृत्तिरुक्ता शनावच्छेदकत्वाभावात् शीखरे शीखरावच्छेदपर्वतवृत्तित्वाभावाद्वा हुताशनेऽवगाहते ननु

तम
७

पर्वतरावहुताशनाभावमिति यादेवूयातदाप्याह वृत्तेरिति वृत्तेः संबंधस्य वृत्तिमतः संबंधवत्तः तथा च योपदवच्छे
 देन यदीयसंबंधाभाववान्सतदवच्छेदेन तस्य तत्संबंधावाच्छेत्ताभाववानिति व्याख्याऽपि शीखरावच्छेदेन संयोगसं
 बंधावाच्छेत्तवत्सुभावमिदिरिति भावः न नूतनव्याप्रावप्रयोजकत्वमन्यथा तुल्यन्यायेन योपदीयपत्तसंबन्धवान्सत
 त्संबन्धेन तद्वानिति व्याख्याऽपि कुंडादिसंयोगीनो वदरादेः संयोगेन कुंडादिमत्वापत्तेरित्युक्तावाह एवमिति भेदोर्विशेषः
 यथा घटवत्पिकाले दानीतंतौ न घट इति प्रतीत्या तत्त्ववच्छेदेनैतत्काले घटाभावस्तथा घटवत्पिकाले घटनाश
 दशाया मिदानीमिदं कपालेन घट इत्यनुभवादेन तत्कालावच्छेदेन कपाले घटस्य सामान्याभावः
 सिद्धाति न च दानीतंतुषु न घट इत्यादि प्रतीतेरेतत्कालावच्छेत्तंतुष्वेव घटाभावो विषयो न तु तत्त्ववच्छेदेनैतत्काले
 तथेति वाच्यमंतुषु घटाभावस्य व्याप्यवृत्तिर्येतत्कालस्य तदवच्छेदकत्वावगाहने उक्तप्रतीतेर्ध्रमत्वापातात्
 न च तथाप्येतत्कालवृत्तिघटस्याभाव एव तंतुषु भासतां तत्रेति वाच्यमकालस्य प्रतियोगिकत्वावग्रहेपि तादृशप्र
 तीतेस्तत्त्ववच्छेदेन समये घटाभावावगाहत्वात् तस्यानुभाविकत्वादीति भावः तथा चेति गुणवत्संयोगवद्वा

इयत्वाहनिमास्य मासमयोपरवानेतत्कालत्वात्कपालंघटवद्वृद्धंसादित्यादावव्याप्तिवारणायेत्यर्थः तदिति अ
 समानाधिकरणं तदलमित्यर्थः नोपादेयमिति धेनुरूपेण धेनुसंबंधेन व्याप्यवृत्तिरिति न ह्येवमेव तेन संबंधेन तस्य सा
 ध्यतायां नोपादेयमित्यर्थः तेन इयं संयोगत्वेनाव्याप्यवृत्तेरपि संयोगस्य समवेतत्वेन साध्यतायां कालिकतयाऽव्या
 प्यवृत्तेरपि इयत्वाहनिमास्यसमवायेन साध्यतायां च न प्रतिषेधोति आधिकरणमिति परंतु समवायेन व्याप्यवृत्तेरपि इय
 त्वाऽऽत्मत्वादेः कालिकेन साध्यतायां तदुपादेयमेव व्याप्यवृत्तिसाध्यके संयोगाभाववाङ्गुणत्वादित्यादौ
 चापि देवनदेयं व्याप्यवृत्तिसाध्यके तु प्रयोजनविरहात् सर्वत्र न देयमित्यावेदायितुं सर्वथैवेत्युक्तं साध्यमेदेने
 ती साध्यता घटकसंबंधादेरप्युपलक्षणं यद्यपि व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले तदप्रवेशे सत्ताज्ञातेरित्यादाव
 व्याप्तिस्साधनवृत्तिसंबन्धादौ समवायेन सत्ताभावस्यापि कालिकादिसंबंधेन वृत्तेः नवाभावे हेतुव्याधिकरण
 वृत्तित्वस्य विशेषणतया विवक्षणा ज्ञातदोषलक्षणा सत्यापि इयत्वाहनिमास्यसत्त्वादेत्यत्रातिव्याप्तेर्देयत्व
 स्वरूपसाध्याभावस्यापि विशेषणतया वृत्तित्वविरहादुपनिबन्धप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाभावस्यापि इय
 त्वातेति रिक्तत्वात् नवाभावत्वप्रतीतेः प्रमात्वरत्ताप्यभिभावस्यातिरिक्ततयोक्तातिव्याप्तिवारणमिति वाच्यम्

अभावत्वं वेत्याग्रीमग्रं येन भावाभावसाधारणस्याभावत्वस्यानिर्वचनाविरोधापत्तेः घटत्वाद्यभावस्य कालिकादिसं
 वंधावाच्छिन्नाभावस्वरूपादिसंबंधेन साध्योगगनत्वादिहेतावव्याप्तेस्तथाप्यनुसाराच्च विशेषणतया गगननिष्ठस्य
 घटत्वाभावस्यैव तादृशघटत्वाभावभावभावत्वकल्पनात्तावतैवाभावत्वप्रतीतिः प्रमात्वसंभवात् अतएव सा
 ध्यताघटकसंबंधेन साध्यत्वबुद्धेर्विषयविधया प्रतिबंधकतावच्छेदकोपः संबन्धेन संबन्धेन हेतुसिमानाधि
 करणमभावस्य ग्राह्यमित्युक्तावपि न निस्तारः तथा विधिसंबन्धेन हेतुसामानाधिकरण्याप्राप्तिः प्रागुक्तगगनात्ता
 दिहेतोऽव्यव्याभाववज्जातित्वादितादौ वा व्याप्तेः तथापि साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगिमतत्त्वबुद्धेर्विषय
 तथा प्रतिबंधकतावच्छेदकोपसंबन्धेन संबन्धेन हेतुसाधारणवृत्तित्वमभावस्याविवादीतमिदं दोषः तथाच
 इव्यव्याभाववज्जातित्वादितादौ विशेषणताविशेषणजातित्वाभावत्वबुद्धेर्विषयविधया प्रतिबंधकताव
 च्छेदकोपः स्वरूपसंबन्धेन जातित्वरूपाभावस्यासिद्धेरिति भावः वस्तुव्याप्यवृत्तित्वमत्र साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन
 यत्त्वाधिकरणतद्व्यभावस्य तादृशसंबंधावाच्छिन्नप्रतियोगित्वाभावरूपग्रंथकतोऽभिप्रेतं तादृशसाध्यकं च
 समवायादिनाऽऽत्मत्वादेस्साध्यत्वे ज्ञानवत्त्वादिकंसमवायेनाऽऽत्मत्ववर्तिसमवायावाच्छिन्नात्मत्वाभावस्य

तत्तु

जा. सि.

८

न

या किं विप्रतिपत्ति
ता अय २

यथापि रूपवन्ते नितं वेदुता शो नशी त्वरेत्यादिप्रतीत्या वा न्दिसामान्याभावोपिके एते पर्वते महान सोपव
न्दि रूपप्रतिपत्तिव्यतिरेको भवति तथापि एकधर्मी वा किन्ना प्रतिपत्तिगीता एकत्र उपहिता पदितयो रव
हे सा भव हेदकभावः वन्मुभावप्रति

केनापि संबंधेनारते स्यात्तादृशसाध्यक एव नोपादेयं सता वा नातेरित्यादौ उनरुपादेयमेव समवायेन सत्त्ववति स्यंदादौ
समवायावाहे न सत्त्वाय भावस्यापि कालिकादे संवंधेन वर्तमानतया सत्त्वादेर्निरुक्त व्याप्यवृत्तित्वाभावात् व्याप्यवृ
त्तिताघटकस्यत्वाधिकरणवृत्तित्वस्य संवंधसामान्येन प्राविष्टत्वादेतत्स्वाभावेन सर्वथैव व्याप्यवृत्तीत्युक्तं त
स्य संवंधविशेषानिर्वाहत्वात् व्याभिचारदिस्तु संवंधो नरातीनिपामकलेनात्मत्वादेरपि व्याप्यवृत्तित्वहानिरिति ध्येयं न
सर्वथैव व्याप्यवृत्ति साध्यके प्रतिपत्तिगीवैव्यधिकरणघाटे त व्याभिचारिहेतुमत्तानि श्रुयोत्तरानुमितौ नोपादेयं
प्रतिपत्तिगोप्यसमानाधिकरणान्तं तन्न न कता वहेदककोटौ नोपादेयं साध्यसधनभेदेन कार्यकारणभेदेन व्या
प्तेः कारणताघटकव्याप्तेः भेदाद्भिन्नत्वादित्यापि वदन्ति एकधर्मी वा किन्ना प्रतिपत्तिगीतायाः प्रतिपत्तिगीव्यतीनां
भेदापि ऐक्यमिति न व्यसते वन्दि साधूमादितादौ वन्त्यादिसामान्याभावमादाया व्याप्तसंभवादति व्याप्तिवारणप्र
योजनमाह तेनेति नवाविशीष्टसत्त्वस्य व्याप्यवृत्तितया तसाध्यके प्रतिपत्तिगीवैव्यधिकरणप्रवेशादिदमपुक्तमिति वा
व्यसं जातौ विशीष्टसत्त्वव्याभिचारानंदशायमापि विशीष्टसत्त्वधर्मिकजातिमानिष्टप्रतिपत्तिगीव्याधिकरणभावाप्रति
पत्तिगित्वज्ञानादिशीष्टसत्त्वसाध्यकानुमित्यतिप्रसंगस्यैव प्रकृतंति प्रसंगपदार्थत्वादिशीष्टसत्त्वस्याप्युक्तरीत्या

1410

न

राम
८

अत्राप्यवृत्ति साध्यकस्य लीपलक्षणस्य अप्यवृत्ति साध्यके सा ता वा ज्ञातेरि सा दौ व नि या प्रि वा रणा य प्रतियोगी व्य
धिकरण हेतु समानाधिकरणत्वं ता भावयो गी ता न व छेद क साध्य समानाधिकरणत्वं ता भावयो गी पो गी ता व
छेद के य साध्य ता व छेद के त द वा छिन्न साध्य समानाधिकरणं या नि रे व व उभयपरीष्कार पो र पि वि शीष्ट स
ता वा ज्ञातेर
न त्र ता नि या
प्रि तो भू त
चे ति

व्याप्यवृत्ति त्व विरहाच्च विशीष्टस्या निरिक्तत्वमतेन ज्ञातिव्याप्त्यसंभवादाह भूतत्वेति प्रांचक्षुर्विशीष्टसत्त्वस्य व्याप्यवृ
त्तितया तत्साध्यके प्रतियोगी वैष्य अधिकरणा प्रवेशाद्भूतत्वेत्यादि साध्योतरं तत्र च भूतत्वमात्मान्यत्वे सति विशेषगु
णवत्वं मूर्तत्वमवाच्छिन्नपरिमाणवत्वं तदुभयं वा व्याप्यवृत्त्येव घटादावुत्पत्तिकालावच्छेदेनैतदुभयाभावसत्त्वादि
त्याहुः न चेति वाच्यमित्यन्वापि तदभावः भूतत्वमूर्तत्वोभयाभावः सहजतरति प्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छिन्न
त्वा प्रवेशोपीत्यर्थः न नूभयत्वस्याविशीष्टत्वातिरिक्तत्वेपि सहजतः प्रतियोगीव्यधिकरणस्याविशीष्टत्वावाच्छिन्नाभाव
स्य प्रतियोगीतावच्छेदकमेवोभयत्वमतो नातिव्याप्तिः विशीष्टत्वावाच्छिन्नाभावस्योभयत्वावाच्छिन्नाभावानतिरेकाद
तत्राह न चेति तदवाच्छिन्नाभावः उभयत्वावाच्छिन्नाभावः तदवाच्छिन्नाभावात् वैशीष्ट्यावाच्छिन्नाभावात् लिं
गव्यत्ययेना नतिरुक्तमित्यनुषज्यते तथा चानिर्गत एवेति भावः न चान्यत्रोभयाभावस्य विशीष्टाभावातिरिक्तत्वे
पि प्रकृते भूतत्वाविशीष्टमूर्तत्वाभावस्यैव तदुभयत्वावाच्छिन्नप्रतियोगीताकत्वं समानीयताभावयोर्लीघवेनैकत्वा
दिति वाच्यम् तावतापि हेतुमतोपादशप्रतियोगीताश्रयानाधिकरणत्वं तादृशप्रतियोगीतानवच्छेदकत्वस्य भूतत्व

जा.सि.

१०

मूर्तत्वोभयत्वेऽनपाया दानि व्याप्तितादवस्थारितिभावः उभयत्वत्वेति प्रत्यक्षासिद्धत्वादिति परेणान्वयः तथावाविहृद्
 योरिवसमानाधिकरणयोः पुभयत्वमतिरिक्तमेवाविहृद्वाविहृद्स्पृशीयोभयत्वप्रतीत्योः समानाकारत्वात् भूतत्वमू
 र्त्तत्वयोर्विहृद्भूमदशाकामप्युभयत्वस्य प्रत्ययाच्चेतिभावः नवेति वाच्यमिति परेणान्वितम् तत्र भूतत्वमूर्तत्वो
 भयकानित्यत्र व्याप्तिरेवेति तथाचतत्त्वज्ञतयातद्वारणप्रयासोऽनुचित इतिभावः तथात्वेपीति उभयत्वाश्रयस्य
 मूर्तत्वस्य मनसि सत्त्वेपीत्यर्थः तथाचहेतुतावच्छेदकावाच्छेन्नहेत्वाधिकरणवच्छेदेन साध्यतावच्छेदकावाच्छेन्नव
 नास्पृश एव व्याप्तिरतीतल्लक्षणमितिभावः वृत्तिमतिव्याप्तिभावस्य व्यभिचारनिषेधतत्वात् व्यभिचारग्राहयतिने
 ति अत्रमूर्तत्वाश्रयमनामि ननुवद्वादिभेदमादाया व्याप्तिः प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यपदेनैव वारणाद
 त्यंतपदं व्यर्थमत आह अत्यंतपदं चेति अत्यंताभावात्तन्निरूपकं यत्प्रतियोगित्वं तदाश्रयवैष्यधिकरण्यावि
 वक्षायाः फलमाह अन्यथेति तद्वेदस्य त्वसमानाधिकरणत्वं ताभावांतरभेदस्य त्वत्वरूपोतिरिक्ततयेत्यस्य
 अनवस्थाभयेनेत्यादिः दुर्लभत्वापत्तेरिति हेतुसमानाधिकरणभावमात्रस्यैव स्वात्मकभेदप्रतियोगिपदभा
 वांतरं तत्समानाधिकरणत्वादितिभावः अगोविंदक्षणीयस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यसामाना

ने

न

राम
१

धि. कारणस्य वार्हिमाश्रमादित्यादौ पटापभावे सत्त्वान्न सर्वत्राप्रसिद्धिः किंतु स्वरूपसंबंधेन साध्यतायामेवेति सूच
 यितुमप्रसिद्धिमपहाय दुर्लभत्वमुक्तं अत्यन्ताभावत्वानिरूपकप्रतियोगिता नवछेदकत्वविवक्षायाः फलमाह
 सर्वेषामिति भावमेदस्यातिरिक्ततास्वीकर्त्तव्यं अभावसाध्यकेति तस्याव घटमिन्नं पटत्वादित्यादौ पटत्वसमानाधि
 कारणनिरुक्तप्रतियोगी व्याधिकरणगोत्वाद्यभावस्य पटमेदमिन्नत्वात्तादृशमेदस्य च गोत्वाभावरूपं तत्प्रतियोगी
 तावच्छेदकमेवमेदत्वमित्यव्याप्तिरिति भावः संप्रयायरत्यस्वरसस्तद्धीनं तत्तु विवक्षायां मापि सर्वेषां हेतुसमानाधि
 कारणत्वं ताभावा नामत्यन्ताभावत्वानिरूपकेण पूर्वक्षणादि द्योतित्वाविशिष्टत्वाभावात्मकेन प्रतियोगीनास
 मं सामानाधिकरण्यादभावसाध्याकाव्याप्तितादवस्थं यादृशप्रतियोगिताविशिष्टस्यानाधिकरणं हेत्वाधिकरणं
 तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रवेशे तु व्यर्थमेवात्यंतपदमिति ध्येयम् गोध्वंसवत्त्वेनेति गवात्यन्ताभावस्य
 गोध्वंसाविरोधित्वादित्याशयः नवदौशीकविशेषणतया यद्गोध्वंसस्याधिकरणं तत्रैव गवात्यन्ताभावस्याविरोधात्
 कालिकसंबंधेन गोध्वंसवत्पि प्रत्येतदत्यन्ताभावसत्त्वे बाधकाभावाच्चातिव्याप्तिरिति वाच्यम् प्रचामते
 भूतत्वादिदेशस्यैव कालस्यापि दौशीकविशेषणतया ध्वंसवत्त्वात् अतएव त्वक्संयुक्तकाले दौशीकवि

त्वा

तथाव प्रथमतः परमाणुकिंयाततो घणुकावयवविभागस्तदुत्तरं पूर्वदेशसंयोगनाशस्तदुत्तरं यस्य सरे एवात्मककार्यरूपे उत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव घणुकना
 शस्तदुत्तरं प्रवयवनाशाधीनं यस्य सरे एवैकोनैः स्यंदनाशस्तदुत्तरमुत्तरदेशसंयोगनाशस्तएव महाप्रलयः १

1415

न

तो यममनासिद्धिप्रलयपरमाणुवर्तिभवा

त्वावाच्छिन्नध्वंसविरहादतिव्याप्तिः ननु महाप्रलयपूर्वतृतीयक्षणे घणुकत्वावाच्छिन्नध्वंससत्त्वान्नातिव्याप्तिस्तदानी
 मापेचरमघणुकनाशानुगुणस्परमाणुस्यंदस्य सत्त्वान्तकालोत्पन्नपरमाणुत्तरसंयोगेन प्रलयपूर्वतण एव यश्चा
 तस्य विनाशपत्तीतादशपरमाणुत्तरसंयोगस्य कार्यद्वयेण सहेवस्वीकारो नित्यत्वमाश्रयनाशादेव तन्नाशसंभ
 वादित्यत आह यदादृष्टमिति केचित्तु स्वमते घणुकस्याभावात्स्यंदस्य चरवं प्रलये वृत्तौ बलवतरप्रमाण
 भावा यदादृष्टमित्या युक्तमित्याहुस्तान्निमित्तं नित्यज्ञानमादाय सहेतुत्ववारणाय नित्यमिति नित्यसुखाभिव्य
 क्ते मोदित्वमते सहेतुत्वमाशंकसाध्यांतरमाह दुःखं वेति ननु कार्यमात्रं प्रति अदृष्टस्य हेतुत्वात्प्रलये प्राक् ततोपि
 तस्य सत्त्वं तथा च तदानीमेव दुःखत्वावाच्छिन्नध्वंससत्त्वान्नातिव्याप्तिः दुःखादेः स्वसाक्षात्कारनाशपतया तदानीमसंभवा
 दुत्तरक्षणे साक्षात्कारसंभवादविदिते प्रमाणभावाच्च किंच यावद्वृत्तांशतां युगपत्प्रलयानभ्युपगमे ब्रह्मांशंतरवर्तिदुः
 खमादाय सहेतु रे वायमत आह यदातदीति अत्र तदीयसुमुश्यादिसमये तदीज्ञानाविरहाद्याभिचारः स्फुट एव
 ध्वंसादिप्रतियोगितायां सामान्यधर्मावाच्छिन्नत्वे भावाभावः गौर्नष्ट इत्यादिप्रतीते गौप्रतियोगिकध्वंसाघवगा
 हितयाप्युपपत्तेर्वाधानि श्रयादिप्रतिबंधकत्वाद्यनुरोधेनैव भेदात्तं ताभावयोगेत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिताक
 घणुकत्वादेरीति खंडप्रलये केषांचिद्वंसस्य केषांचित्प्रागभावस्य सत्त्वेन घणुकत्वप्रतियोगिता रिक्त इति त्वो नानवच्छेदकत्वात् इत्यर्थः ननु घणु
 कत्वावाच्छिन्नानधिकारण इति त्वविशिष्टत्वेव तद्वंसस्य प्रतियोगिता वच्छेदकं घणुकत्वमेवेह नून इति त्वमित्यत आह नहीति ॥

नवखंडप्रलये त्रिकणसत्त्वैमानभवः ब्रह्मवर्षशतप्रलयपरमा
 नमप्राप्तिक्षेत्रे वमानत्वात् तत्र त्रिकोणं त्रिजगत्तु नौरिषा रीतस्य चर्ष
 सप्तमवः ३

ये

जा.सि.

तज्जोमद्रुतलमीत्याकारक तज्जोत्वावाचिन्प्रकारतानिरूपितम् तलवावाचिन्प्रतिशेषताशाली बुद्धिप्रति तज्जोत्वावाचिन्प्रतियोगीत्वं संवंधाव
चिन्त तज्जोत्वावाचिन्प्रकारतानिरूपितम् अभावत्वावाचिन्प्रतिशेषतावाचिन्प्रभावत्वावाचिन्प्रकारतानिरूपितम्
तलवावाचिन्प्रतिशेषताशालीज्ञानं प्रतिबंधकम्

१२

त्वोपगमात् न वैवंतज्जोत्वावाचिन् वत्तावुद्धिप्रति तज्जोत्वावाचिन्प्रभावत्वावाचिन्प्रतिशेषतावाचिन्प्रभावत्वावाचिन्प्रकारतानिरूपितम्
वात्यंताभावस्यैव तज्जोत्वावाचिन्प्रकारतानिरूपितम् तज्जोत्वावाचिन्प्रतियोगीता कत्वमावश्यकमिति वाच्यम् एकसंवंधे
न तद्रवात्यंताभावस्य ग्रहेष्वसंवंधांतरेण तज्जोत्वावाचिन्प्रभावत्वावाचिन्प्रभावत्वावाचिन्प्रकारतानिरूपितम्
ताभावग्रहस्य प्रतिबंधकतया ध्वंसवत्ताग्रहसाधारण्यसंभवाद्भूतस्य भावत्वाघटितत्वेन तदवगा
हिवुद्धेरत्यंताभावसाधारण्ययोगाच्चेत्याशयेनाह मतेपीति ननु प्रतियोगीमतरवेत्यासिद्धं तत्राप्यत्यं
ताभावानुपगमादत आह अत्यस्येति तस्येति ज्ञोत्वादिना गवात्यंताभावस्येत्यर्थः तेन गगनाद्यभा
स वंगोविशिष्टज्जोत्वाद्यभावस्य वा प्रलयवृत्तित्वेपि न क्षातीः कालमात्रेति अत्र गवात्यंताभावस्य दे
शीकाविशेषणतया कालमात्रावृत्तित्वं प्राप्तेरिष्यते एव सदा तनस्य व्यवहारस्य कालिकविशेषणत
येव संभवादितीतुर्विभावनीयम् ननु प्रतियोगीविशिष्टोपिकाले तदत्यंताभावसत्त्वे गवाद्यवच्छेदेने
दानीं गोत्वं नास्तीत्यापि प्रतीतिः कथं न स्यादत आह इयांस्त्विति एकस्य प्रतियोगीमतः कालस्य देश
भेदः प्रतियोग्यनाधारदेशः तत्त्वम् अत्यंताभाववत्त्वम् अपरस्येति ध्वंसादिमतः कालस्येत्यर्थः

1416

तम.

१२

स्वस्वावच्छिन्नमिति निरवाच्छिन्नमित्यर्थः तथात्वमिति पूर्वणान्वयः नन्वेवमिदानीमश्वेन गोत्वमित्यादि प्रती
तेः कालवृत्तितयाऽश्ववृत्तितया च गोत्वाभावावगाहितयैवोपपत्तौ देशस्य कालवृत्तितया वच्छेदकत्वे माना
भाव इत्यत आह देश इति इत्यर्थः सादृश्यं तच्चानुभूयमानत्वं तस्याचानुभव एव देशस्य कालवृत्तितया वच्छे
दकत्वे मानम् अन्यथा गृहे नैदानींगौरिति प्रत्ययवलाहृहादिदेशस्य गवात्पताभाववता या प्रापिकालोना
वच्छेदकः स्यात्तत्रापि गवाभावे गृहवृत्तित्वे तत्कालवृत्तित्वोभयावगाहितायास्तु वचंत्वादिति भावः नन्वे
वमपि प्रातिपोगीवैष्वाधिकरणघटितस्याप्याप्यवृत्तिसाध्यकस्य लीयलक्षणस्य गोमानोत्वादिनादाव
तिव्याप्तिरेव गवाद्यभावस्य सृष्टिकाले प्रातिपोगीसमानाधिकरणतया लक्षणघटकत्वादाह तच्च न्यशति
गवादिशस्येवेत्यर्थः तथा च या किंचिदेत्वाधिकरणवच्छेदेन प्रातिपोगीवैष्वाधिकरणं पदमेवाव्यंतस्य गवा
द्यभावापि सत्त्वान्नातिव्याप्तिरिति भावः नन्वेति वाच्यमित्यन्वयः संसर्गभावविशेष इति सदा तन संसर्गभा
व इत्यर्थः संसर्ग इति स्वप्रातिपोगीता वच्छेदकसंसर्गण्यः प्रतियोग्यारोपस्तत्तन्न्यप्रतीतिविषयोभावस्तत्त्व
मित्यर्थः संसर्गस्तु तादात्म्याभिन्नो ग्राह्यत्वेन भेदमुदासः प्रागभावध्वंसयोरप्युत्तरकालपूर्वकालावेव प्र

तानि शान्त्यापि चानि रूपकत्वे सति स्वाव्यवहितशक्कालावच्छेदेन वर्तमानान्यताभावप्रातिपोगीतानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं न्यत्वं तस्य देन दंशदे श्रीराम ३
स्वतन्त्रमिति तस्य कालरूपत्वं धेनन हि दंशभावाः १

1418

जा.सि.

१३

व

मनस्त्वद्वद्व्यापत्तः
स्यादौ ६

तियोगितावच्छेदकसंबन्धादिति ताभ्यामेव संबन्धाभ्यां प्रतिपोग्यालोपः प्रागभावध्वंसयोः प्रत्यक्षे हेतुरतस्तयोर्ना
 व्याप्तिरिति प्राचामाशयः घटितमिति तथा च चक्रकादिप्रसंग इति भावः तत्र न न्यत्वेनियमांतरस्य साध्यसंबन्धि
 तावच्छेदकरूपत्वादित्यस्येत्यर्थ इति केचित् वस्तुनो नियमांतरस्य संसर्गत्वघटितनियमस्य संसर्गत्वाविशि
 ष्ठीतनकत्वं नियमघटितमिति क्रमेण संसर्गत्वमप्येव प्रवेशोपीति भावः न च भावबुद्धौ प्रतिपोग्यालोपस्य हे
 तुत्वे मानाभावादुक्तसंसर्गभावत्वघटितव्याप्तिरत एव संभवः कथंचिदभावलौकिकप्रत्यक्षप्रत्यारोपस्य
 हेतुतात्वीकारेण्यतींद्रियसाध्यके व्याप्तिवारिण्यातिव्याप्तिस्तत्र हेतुसमानाधिकरणसाध्याभावस्यातींद्रिय
 तथानिरुक्तसंसर्गभावत्वविच्छेदतश्चाह वक्ष्यते चेति भेदाभिन्नाभावत्वं संसर्गभावत्वं सदातनत्ववि
 शीष्टं च तदेवात्यंताभावत्वं भेदत्वं संसर्गविधया तादात्म्यावाची न प्रतियोगिताकाभावत्वमनुपयोगिता
 विशेषो वेत्याशयः यत्तु भेदत्वादेव संसर्गभावत्वमप्यत्वं योपाधिरिति तत्तु च भेदत्वादिवदत्वं इत्यसंभ
 र्गभावत्वस्यानुभवेनाविषयीकरणतां त्रिकव्यवहारस्य भेदाभिन्नाभावत्वादिनाप्युपपत्तेः वस्तुगति
 मनुह्यो ह अनुपदमिति विवेचापि व्यतरति तदपि नोपादेयमित्यादिग्रंथेनेति शेषः साध्यतावच्छेदक

राम

संबंधेन प्रतियोगी वैष्याधिकरणघटितलक्षणमभिप्रेत्याह प्रयोजनविरहाति धर्मादिसमानाधिकरणस्य व
 न्यादिभेदस्य प्रतियोगीसमानाधिकरणत्वादेव तस्मादासाव्याप्तिविरहादिति भावः व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्य लीप
 लक्षणस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्नात्यंताभावाप्रतिष्ठासाक्षात्त्वादावव्याप्तिरित्यर्थः इदमप्यभाववृत्तिर
 वादेः साध्यतायां तत्संबंधावाच्छिन्नात्यंताभावप्रतिष्ठासाक्षात्त्वादावव्याप्तिरित्यर्थः इदमप्यभाववृत्तिर
 भावोनाधिकरणत्वहूयोनवाधर्मीत्यंताभावएव धर्मिणो भेदशतिमतेन अन्यथा घटादिभेदरूपस्य घट
 भेदत्वात्यंताभावस्य घटत्वात्यंताभावस्य वा घटनिष्ठप्रतियोगीताया एव तादात्म्यसंबंधावाच्छिन्नत्वाद
 व्याप्तिविरहादिति ध्येयम् ननु विषयताया रत्यानिधामकत्वमतेस्तानाभावस्य गगनादौ सहजतएव प्रति
 योगीव्यधिकरणत्वान्नातिव्याप्तिरत आह विशेषगुणेति अत्र व्यभिचाररूपकः कालोदिकचतत्रच
 कालेकालिकसंबंधेनादीशीचदेशिकसंबंधेन विशेषगुणस्य सत्वात् तदभावोन प्रतियोगीव्यधिकार
 ण इति भवत्यतिव्याप्तिः विशेषपदं व्यभिचारित्वरतायै इत्यत्वादित्युक्तो संबंधसामान्येनाविशेषगुण
 समनस्य सत्त्वान्नातिव्याप्तिसंभवः कालोपाधित्ववादिगुणाधित्वस्यापि मनस्य सत्त्वादव्यावर्तकत्वात्

महाप्रलयेदिदेशव्यवहारजनकत्वात्

प्रतियोगीतावच्छेदकसंबंधेन
मतियोगीव्यधिकरणत्वप्रदेशेति

अथ यामनसः कालोपाधित्वमपि स्यादत उक्तं मनोयेति यत्तु मूर्तमात्रस्यादिगुणाधित्वं महादिग्वृत्तितायामवच्छे-
दकत्वं न त्वधिकरणत्वमिति प्राचां मते संबधसामान्येनैव तस्याविशेषगुणानाधिकरणत्वान्मनोत्यपदमि-
तितन्मन्दम् एवमप्यवच्छेदकतासंबधेनैव मनसो विशेषगुणवत्तायास्संभवेन मनोत्यपदवैष्यर्ण्यापत्तेः
ननु स्वमतेर्दिक्कालयोरीश्वरा नतिरेकत्वादत्र व्याप्तिरेवेत्यत आह जातीति न च जातेर्वाप्यवृत्ति-
तया तत्साध्यके प्रतिवैष्यधिकरणप्रवेशादेव नातिव्याप्तिरिति वाच्यम् समवायेनाव्यापकत्वग्रह-
दशायामपि संबधसामान्येन प्रतियोगि वैष्यधिकरणघटितव्यापकत्वज्ञानात्समवायेन जात्यनुमि-
त्यापत्तेरेव प्रकृतेऽतिव्याप्तिपदार्थत्वाज्जात्यादेरापि प्रागुक्तव्याप्यवृत्तित्वविरहाच्च अतिव्याप्तिं योज-
यति साध्यशून्योति विशेषणतादि कृताकालिकीच एकायेति समवायस्यापि स्वात्मक एव त्वह-
पसंबध इति तत्रापि जात्येकार्थसमवाये स्तीत्याशयः भावत्वात्समवेतत्वादित्यापिकेचित् प्रतियोगि-
तेति तस्यावज्ञानाभावस्य तादृशेन समवायसंबधेन पटादौ प्रतियोगिव्याधिकरणत्वान्नातिव्याप्तिः
न च तादृशयात्किंचित्संबधेन प्रतियोगि सामानाधिकरण्यतो बोक्तो वारु सामानात्याभावस्यापि

५५ मवत्पर्वताच्छेदेन महानसीपसंयोगेन प्रतियोग्यसमा नाधिकरणत्वाच्चान्दिमान्मादित्यादावव्या
 त्रिस्त्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधसामान्येन तस्यात्वोक्तौ च ज्ञातिमान्जातित्वादि स्यादावार्तिव्याप्तिः
 समवायेन जात्यभावस्यैव तादात्म्येन जातिमद्भेदत्वात्तस्य च स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेन
 यज्जातिसंबंधितद्वुतित्वेन प्रतियोगीव्यधिकरणत्वाभावादिति वाच्यम् स्वप्रतियोगीत्वं पादशसं
 वंधावाच्छिन्नतादृशसंबंधेन यत्प्रतियोगीसंबंधितद्वुतित्वाभावस्योक्तत्वात् संयोगसामान्यावाच्छि
 न्नवन्सुभावप्रतियोगितायामहानसीपसंयोगत्वादि विशीष्टानवच्छेद्यतावन्सुभावस्य पर्वता
 दो महानसीपसंयोगसंबंधेन प्रतियोगीसामानाधिकरण्यविरहेष्वप्याप्तभावादिति ध्येयम् ननु
 समवायावाच्छिन्नवन्सुभावमादाय ५५ मादावव्याप्तिवारणार्थमग्रेस्राध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छि
 न्नप्रतियोगीत्वं निवेशनीयं तथा च कथिसंयोगवतस्तादात्म्येन साध्यतायामेतद्वृत्तत्वादावव्या
 त्रिर्भेदमात्रस्यैव स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेन प्रतियोग्याधिकरण्यप्राप्तिरित्यत्र आह
 संबंधिवेति न च तादात्म्येन वस्तुमात्रस्यैव व्याप्यवृत्तित्वात्तादृशसंबंधेन साध्यतायां प्रतियो

निवेद्यधिकरणप्रवेशादिदमपुक्तानीति वाच्यम् मलावच्छेदेन कपिसंयोगवद्देदस्य वृत्तादौ स्वयमंगीका
 रात्तादात्म्येन कपिसंयोगवतोप्यव्याप्यवृत्तात् न चैवं प्रातियोग्य नाधिकरणहेतुमान्निष्ठाभावेत्याग्निम
 निष्कर्षेण प्रतीकारः प्रातियोगितावच्छेदकसंबन्धेन ये प्रातियोगीसंबन्धिनास्तजघातित्वावाच्छिन्नमे
 दकूटविशिष्टहेतुमद्वृत्तित्वस्यैव तत्र वक्तव्यत्वात् वस्तुतस्तु तादात्म्यसंबन्धेनापि न कस्याचित्प्राप्त
 क्तव्याप्यवृत्तित्वमतो यथाशक्तमेव सम्यक् केचित्तु प्रातियोग्यनाधिकरणहेतुमान्निष्ठाभावप्र
 तियोगिताया यद्वर्मावाच्छिन्नत्वयत्संबन्धावाच्छिन्नत्वोभयाभाव इत्यादिवक्ष्यमाणानिष्कर्षस्य तादा
 त्म्येन साध्यायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरतः प्रातियोग्यनाधिकरणत्वं परित्यज्य प्रातियोग्यसंबन्धित्वं चावश्यं तत्र निवेद्यमि
 त्याशयेन संबन्धित्वमुक्तमित्याहुः ननु कपिसंयोगाभावस्यापि गुरादौ प्रातियोग्यसमानाधिकरणत्वात् कपिसंयो
 ग्येतत्त्वादित्यादावव्याप्तिरत आह ताद्विशिष्टस्येति प्रातियोगीसमानाधिकरण्याभावविशिष्टस्येत्यर्थः तथा च हे
 तुमतिवृत्तादौ संयोगवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टः संयोगभावो नास्तीति नान्याभिः विशिष्टानिरूपिताधेयत्वमप्यतिरिक्त
 मित्याशयेनैदमप्यथा ताद्विशिष्टस्येत्यस्य हेत्वाधिकरणोऽन्वयः तत्र च षष्ठ्यस्योधिकरणत्वं तैर्न प्रातियोगीसा

भिन्न

मानाधिकारणाभावविशिष्टस्याधिकरणं यदेत्वाधिकरणं तद्ध तित्वमभावे वाच्यमित्यर्थः अत्र यद्यपि प्रतियोग्यसमाना
 धिकरणत्वं हेतुविशेषणीकृत्य प्रतियोग्यसमानाधिकरणविशिष्टो हेतुस्तदाधिकरणवृत्त्यभावस्य प्रतियोगितानवच्छेद
 कत्वं वाच्यम् तावतैव संयोगे तत्त्वादित्यादौ नाव्याप्ति संभावना वृत्तस्य प्रतियोगिवैष्याधिकारणा वाच्छेद हेत्वधिकरण
 त्वाभावात् तत्प्रापिकर्मणी च संयोगाभावः प्रतियोग्यसमानाधिकरण इत्यग्रे मूलात्स्वरसेन हेतुसमानाधिकरणभावस्यै
 वाविशेषणं प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वदलमत एतावान्प्रयास इत्यवधेयम् ननु भेदस्य व्याप्यवृत्तिरतथा प्रतियोगिसमाना
 धिकरणत्वोक्तौ च प्रागुक्ता व्याप्तिवारणसंभवे तादृशिष्टस्येत्यादिकं विफलं मत आह तद्धृतीति प्रतियोगिसमृद्धिभिन्न
 त्वमित्यर्थः अत्रोति अस्वरसादित्यन्वयः न तदभाववत्त्वमिति तत्प्राच संयोगिसत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिरिति भावः ननु सं
 योगाभावे गुणेन संयोगसमानाधिकरणमिति प्रतीतिवत्त्वादेव गुणवच्छेदेन संयोगाभावे प्रतियोगिसमानाधिकारणा
 भावसत्त्वात्तावतिव्याप्तिरत आह प्रतीतेरिति उक्तप्रतीतिस्तु संयोगाभावनिष्ठस्य संयोगसमानाधिकरणवच्छेदकत्वा
 भावमेव गुणदो संयोगनाधिकरणीभूतगुणवृत्तित्वमेव वा संयोगाभावादाववगहन इति भावः वक्ष्यामि मूलकारः
 तच्च तदपि हेत्वधिकरण इति तेन कपिसंयोगाभावस्य प्रतियोगिवैष्याधिकारणावच्छेदकीभूतगुणाद्यवाच्छे

स्या

नन्वेविकपिसंयो गेत्तत्वादित्यादौ न व्याप्तिरिति भावः ननु हेत्वधिकरणे प्रातियोगि वैयधिकरणवच्छेदका वा छिन्नत्वं प्र
 तियोगिसामानाधिकरणानवच्छेदकी म त हेत्वधिकरणवृत्तिव तच्च व्याप्यव तेरवच्छेदकत्वाविरहादप्रसिद्धं गुरु
 तरं चेत्पत आह प्रतियोग्य नधिकरणोत्पादे कस्याचिदिति अनधिकरणमिति परेणान्वयः ततश्च न्यंतरोते प्रति
 योगिव्यक्त्यंतरेत्यर्थः स्वमते संयोगसामान्याभावस्य केवलान्वयित्वा तत्साध्यकं सत्त्वादेकं सद्धेतुरेवेत्यतस्साध्यां
 तरमाह इव्यत्वाभावेति यद्यपि इव्यत्वाभावस्य व्याप्यवृत्तित्वा तत्साध्यके प्रातियोगि वैयधिकरणप्रवेशादि
 दमसंगतं न चान्न कालिकसंबंधावाच्छिन्न इव्यत्वाभावस्य साध्यस्य गुणाद्यवच्छेदेन काल एवाव्याप्यवृत्तिरिति
 वाच्यम् तथा सति तस्य केवलान्वयित्वा तत्साध्यकसत्त्वादेस्सद्धेतुत्वेन तत्रातिव्याप्तिरुपन्यासस्यानोचित्या
 तथापि सत्त्वे हेतौ इव्यत्वाभावस्य व्याप्तिवारधीदशाया मपि प्रतियोगिसामान्या नधिकरणसत्त्ववान्निष्ठाभावप्र
 तियोगिता नवच्छेदकं इव्यत्वाभावत्वमित्याकारक व्यापकत्वज्ञानादनुमित्या पतिरेवौतिव्याप्तिशब्दार्थः व
 स्तुतो इव्यत्वाभावस्यापि न प्रागुक्तव्याप्यवृत्तित्वमिति ध्येयम् प्रथमसाध्येऽतिव्याप्तिं ग्राहयति साध्याभाव
 वतरति तत्प्रातियोगि तस्य संयोगात्मक साध्याभावस्य यः प्रतियोगिसंयोगाविशेषाभावस्तद्वत्त्वमित्यर्थः ॥

प्रतियोगिवाधिकरण
 त्वंताभावप्रतियोगि
 त्वंकेवलान्वयित्वं

काले हेतौ विशेषसावच्छेदकत्वं प्रतियोगि
 इव्यवच्छेदेन कालिकसंबंधावाच्छिन्न
 रपि इव्यवच्छेदेन कालिकसंबंधावाच्छिन्न
 व भे न स्यात्संयोगसामान्याभाववदव्याप्य

त्रा

राम

दभावात्तत्वेन स्वप्रतियोगिना समसमानाधिकरणत्वाद्गगनाभावस्यैव संयोगादिसंबंधेनाभावत्वावाच्छिन्नाभावतया खंड
 शः प्राप्तिश्चापि तस्य प्रतियोगिव्याधिकरणत्वासंभवाच्च एतेन नित्यत्वाविशिष्टगगनाद्यभावस्योभावस्तदभावत्वं न गग
 नाद्यभावस्य तस्य केवलान्वयितयान्न्येपि नित्यत्वेति तत्वाविशिष्टस्य गगनाद्यभावस्याभावो नास्तीति प्रत्यय प्रसंगात्किं
 तु नित्यत्वादेरेव तथात्वमित्युक्तावापेनानेत्कार इति चेदन्नन्याः यथा श्रुते प्रागुक्तक्रमेण प्रतियोगिव्याधिकरणभाव
 स्यात्प्राप्तिश्चावन्ति मान्यभादिसादो सर्वत्रासंभवः स्यादतः यार्त्किंचित्प्रतियोगित्वं यादृशसंबंधावाच्छिन्नं तादृशसंब
 धेन स्वप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नसामान्यानाधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तन्निष्ठाभावस्य साध्यतावच्छेदक
 संबंधावाच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव तत्तत्तत्प्रवेशनीयम् तथा च सद्धेतुस्य लक्ष्यत्वभावोत्पत्त्या
 दित्यत्रापि संयोगेन घटाभावः प्रतियोगिव्याधिकरणस्तदीयं हि घटतिष्ठप्रतियोगित्वं यादृशेन संयोगसंबंधेनावाच्छि
 न्नं तादृशेन संयोगसंबंधेन साधनवतो द्रव्यस्य तदीयप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नसामान्यानाधिकरणत्वं
 मत्तमेव न चैवमपि तदीयसाध्यतावच्छेदकीभूतस्वरूपसंबंधावाच्छिन्नप्रतियोगित्वस्याप्राप्तिश्चानदोषसंग
 तिः पूर्वतणवतीत्वादि विशिष्टस्य घटाद्यभावस्याभावरवतत्प्राप्तिरेति प्राहुः स्वावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्न

स्वप्रतियोगिता १

राम

प्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नप्रतियोगीसामान्यानाधिकरणहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगीतासामान्येयसंबंधावाच्छि
 न्नत्वयद्वाच्छिन्नत्वोभयाभावइत्याग्रीमलक्षणाभिप्रायेणेदं संयोगेन घटाद्यभावस्यैव प्रतियोगीवैष्यधिकरणसौलभ्या
 दित्यपि वदंति प्राचांमते संयोगसामान्याभावसाध्यकप्राप्तात्त्वहेतुर्विरुद्धोऽतः कपिसंयोगसामान्याभावउक्तः वृत्तादावुत्पत्ति
 कात्तावच्छेदेन गुणसामान्याभावसत्त्वाद्दत्तादिकं परित्यज्यात्मत्वं हेतुरुक्तः यद्यपि वृत्तादेः स्वसमवेतकपिसंयोगप्र
 तियोगीस्समवेतसामान्याभावस्य द्वयमात्रं समवेताभावस्य चानधिकरणत्वात् वृत्तादेरेष हेतुतायामव्याप्तिस्स
 मभवत्येव तथापि सत्ताद्वयत्वयोरेव समवेताभावद्वयमात्रसमवेताभावयोरेवावत्वं लाघवान्न कपिसंयोगाद्यात्मकसम
 वेतमात्रस्य तस्यात्वं गौरवादिशयः गुणसामान्याभावस्य संयोगप्रतियोगीत्वमाविष्कर्तुं गुणनामीत्युक्तं तत्प्रतियो
 गितेति कपिसंयोगीयप्रतियोगितावच्छेदकेत्यर्थः न च गुणसामान्याभावस्याभावो द्वयत्वमेव लाघवान्न तु गुणो गौ
 रवादतस्संयोगप्रतियोगीत्वं न गुणसामान्याभावस्येति वाच्यम् घटादावुत्पत्तिदशायां गुणसामान्याभावस्यैव सत्त्वेन द्व
 यत्वस्य तदभावत्वासंभवादभावाभावस्य प्रतियोगीत्वनियमाच्चेति भावः सादृशेति तथा च गुणसामान्याभाव
 निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकं यद्गुणसामान्याभावत्वं हेतुमतस्तदवाच्छिन्नानाधिकरणत्वेऽपि कपिसंयोगाभावत्वस्य

जा. दी. ति.
१८

श

न

राम

१८

तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तादृशेण साध्यतायामात्मत्वहेतौ नाव्याप्तिरित्यत्राभाववाच्यत्वादित्यादौ तु
 इव्यत्वाभावत्वावाच्यत्वा नाधिकारं पञ्चतुकरां तान्नीशभावस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकमेव इव्यत्वा
 भावत्वमतौ नातिव्याप्तिरिति भावः न च वान्हेमांस्तत्त्वत्वादित्यादौ तत्तद्वहिसंयोगसंबन्धेन साध्यतायामव्या
 प्तिस्तत्संबन्धावाच्छेन्न घटाद्यभावप्रतियोगिनो न संबन्धेन प्रतियोग्याधिकरणप्राप्तिरिति वाच्यं यत्प्रतियो
 गितावच्छेदकसंबन्धावाच्छेन्नाधिकरणतानि ह्यपि तत्त्वत्वं संबन्धेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याविवक्षितत्वात् घटत्वावच्छि
 करणतासात्त्विकभावत्वं हेतुमतस्त्वेन संबन्धेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याविवक्षितत्वात् घटत्वावच्छि
 न्नाधिकरणतासामान्यत्वेन तत्तद्वहिनिरूपितसंयोगसंबन्धावाच्छेन्नाधिकरणतानि ह्यपि तत्त्वत्वं संब
 धेनाभावत्वं हेतुमत्तित्वेन तादृशसंबन्धेन घटाभावस्यैव प्रतियोगिव्याधिकरणत्वात् तादृशाभाववत्त्वं
 च निरवच्छिन्नविशेषणतयैव वाच्यमतः काचित्संयोगाधिकरणत्वाभावस्य वृत्तवृत्तित्वोपि नाव्याप्तिः
 अत्र च प्रतियोगितावच्छेदकधर्मेण वाच्यत्वं साध्यतावच्छेदकतायत्कसंबन्धेन ग्राह्यं तेना
 यः पिंडस्याधिकारलोकसंबन्धेन यद्गम्यत्वाविशीष्टपुल्यादितस्य संयोगेनाधिकरणत्वेति पक्षमवा

न्वहेरित्यादौ नातिव्याप्तिः प्रातियोगितावच्छेदकता घटकसंबंधेन तदवाच्छिन्नत्वनिवेशे तु प्रातियोगिता नवच्छेदकामित्यत्रावच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदकता घटकसंबंधेन ग्राह्यम् अत्राप्याविषयतासंबंधेन रूपत्वावच्छिन्नस्य एव व्याप्त्यादौ समवायेनाभावस्य सत्त्वाद्भूयवान् व्याप्तिवृत्त्यादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात् वस्तुतस्तसाध्यतावच्छेदकता घटकसंबंधावाच्छिन्नं यत्प्रातियोगितावच्छेदकत्वं तान्निहृतस्वरूपसंबंधेनैव निरुक्तप्रातियोगितावच्छेदकत्वस्याभावः साध्यतावच्छेदकधर्मेव कृतव्यः तेन वान्निमान्ध्रमादित्यादौ यत्र वान्निहृतत्वादि निरूपितसमवायादिसंबंधेन वान्निहृतत्वादेस्साध्यतावच्छेदत्वं तत्र तादृशसंबंधावाच्छिन्नस्य प्रातियोगिव्यधिकारणहेतुमन्निष्ठाभावप्रातियोगितावच्छेदकत्वस्याप्राप्तिव्यापिनत्वातिरीतिष्येयम् अत्राप्यष्टशप्रातियोगितावच्छेदकधर्मे तादृशप्रातियोगिताश्रयाधिकारणीभूतयद्यच्च किं निष्ठाधिकारणतानवच्छेदकत्वस्याधिकारणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकस्ततश्चाकिंभेदकूटवत्वमेव मादृशप्रातियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नानाधिकारणत्वमित्यस्याप्येवोध्यः तेन धूमवदित्यादिप्रतीतेरवल्लुक्ताभिः पर्वतत्वादितत्तद्वर्गीयैरीष्टधूमत्वावाच्छिन्नाधिकारणताव्याक्तिभिरेवोपपत्तौ धूमत्वापत्तौ धूमवद्वर्गीयैरीष्टधूमत्वावाच्छिन्नाधिकारणतायामानाभात्तद्धमादिसामान्याभावप्रातियोगितावच्छेदकं यद्धूमत्वादिकं तदवाच्छिन्नाधिकारणत्वाप्राप्तिव्यापि

श

जा.
१८

धनवान्त्वेतितीत्यादौनातिआधिः साधिकरणतत्त्व्यक्तिभेदकूटवत्त्वमादायेवधः समसामान्याभावस्यप्रतियो
गीतावच्छेदकावाच्छिन्नवैयर्थ्याधिकरणसंभवादितीत्येवमनन्वयप्रतीयोगीत्वंनातिरिक्तपदार्थःप्रतियो
गीत्वादिकंतुत्वरूपसंबंधविशेषानुत्तरयथाविरोधात्किंतुत्वरूपसंबंधविशेषःसचपादिप्रतियोगी
स्वरूपस्तदावादिमान्स्मादित्यादौसर्वत्रासंभवःपटादित्वरूपस्यैकस्यैवपटाघभावप्रतियोगित्वस्य
पटात्यसमवेतत्वेत्तयत्वाघवाच्छिन्नतयातादृशावच्छेदकीभूतत्वेत्तयत्वाघवाच्छिन्नस्यहेतुमातिसत्त्वा
त्प्रतीयोगीव्यधिकरणभावाप्रतिदेः **पटा**प्रतीयोगीतावच्छेदकस्वरूपमेवप्रतीयोगित्वमित्यदो
षःसमवायेनवत्केसाध्यत्वेधमादावतिप्रसंगात्समवायावाच्छिन्नवत्सभावस्यवादित्वस्वरूपं
यत्प्रतीयोगीत्वंसमवायवत्संयोगस्यावित्तदवच्छेदकसंबंधतयात्वावच्छेदकीभूततादृशसंबंधेनसा
धनवतःप्रतियोग्यनधिकरणत्वाभावात् **पटा**प्रतीयोगीतावच्छेदकीभूतयाकिंविंसंबंधेनप्रतियोग्य
नाधिकरणत्वोत्पत्तद्वारणेतुसंयोगेनवादिसाध्यत्वेधमादावप्राप्तितामवायावाच्छिन्नवत्सभा
व **स्यैव**समवायेनप्रतीयोगीव्यधिकरणस्यवादित्व **स्वरूपं**यत्प्रतीयोगीत्वंतस्यैवसंयोगे
नावाच्छिन्नत्वादिति **वेदवद्वंती**प्रतीयोगीस्वरूपमेवच्छेदकस्वरूपंवायत्प्रतीयोगीत्वंतदापि

राम
१८

कस्यचिदभावस्य केनचिदेवधर्मेणसंबंधेन वा वाचिन्नव्यवहारवत्त्वाननुसर्वेणधर्मेणसंबंधे
 नवासमवायावाचिन्नवन्सभावप्रतिपोगीत्वंसंयोगसंबंधावाचिन्नाभीत्यादिअवहाराभावात्
 तथाचपदभावीययत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनपदभावीययत्प्रतियोगीत्वानिरूपिता
 वच्छेदकीभूतधर्मावाचिन्नासंबंधित्वंहेतुमतस्तदभावीयतत्प्रतियोगीत्वानिरूपितावच्छेद
 कतांशान्यत्वंसाध्यतावच्छेदकोर्विबदितमित्यदोषः यत्प्रतियोगीतेत्यपहययादशप्रति
 योगीतेत्यामीधानादेवतादृशार्थलाभात् नचप्रतियोगितावच्छेदकत्वहूपदिप्रतियोगी
 त्वंतदापदभावीययादशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनतदभावीयतादशप्रतियोगीत्वा
 वाचिन्नस्यानधिकरणत्वंहेतुमतस्तत्सम्यक्प्रतियोगितावच्छेदकावाचिन्नत्वप्रवेशो
 व्यर्थइतिवाच्यम्वान्निधमोभयवान्चरित्यादावातिव्याप्यापत्तेर्हेतुमात्रस्येववान्निधमो
 भयत्वावाचिन्नाभावप्रतियोगीत्वादित्यस्मिन्मुरुचरणाः ग्राह्यसामानाधिकरण्यपक्षे परा
 मर्शग्राह्यसाध्यसामानाधिकरण्यस्यसंबंधविशेषेणैवसाध्यसाधनयोस्तसामानाधि

मातेक नते साध्या सामानाधिकरण्ये विशेषः साध्य व्यापकी भूता भाव्यमिति यो गीतम् साधारण्यं तयोस्मा सामानाधिकरण्यं साध्यातद्वैधक्यम् १ प्रतिवेदिताने प्रकारेभ्यः
 पञ्चगौरवत्तान् पञ्चवर्हिमात्रेनान्

1432

जा.सि.

२

एवं च मीनारि तावा
 रमि अतु मीतिः स्वात
 त्वात्वेन नो नास्ति
 व नो न साध्याधिक
 रण्यमिति २

करण्यता नादनुमितिः तद्धी प्रतिबंधकतयेव विरोधस्य हेत्वा भासत्वमिति मते नेदम् यदि च पेन केनापि
 संबधेन साध्यसाधनयोस्सामानाधिकरण्यता नादनुमितिस्व व्यापक साध्यसंबंधिता मात्रं वा व्याप्तिव्या
 पकत्वदत्ते साध्यसाधनयोस्संबंधविशेषप्रवेशादेवोक्तिप्रसंगभंगादिति विभाव्यते तदा मर्शेतासा
 धनस्यानुमित्यावसाध्यस्य साध्यं प्रत्यक्षताद्वैधक्यधर्मेण साध्या सामानाधिकरण्यं तत्र प्रविष्टोपाद
 रास्तंबंधात्पक्षे बोध्यः प्रमत्वात् न हेतुमत्ता न सान्नीपत्यसंयोगेन सहेतौ संयोगमात्रेण हेतुमत्ता मा
 दाया व्याप्तिरेव इव्यत्यं साध्यं के पदानुबो गीक समवायेन सत्त्वादि हेतौ समवायमात्रेण तद्वत्ता मादाया
 वीत्यतोपसंबंधात्पक्षे साध्यसाधनसंबंधात्पक्षे साध्यसाधनसंबंधात्पक्षे साध्यसाधनसंबंधात्पक्षे साध्यसाधनसंबंधात्पक्षे
 त्वन्वयः प्रमाधिकरण्येन तत्संयोगेन दार्ढ्यं सामान्याभा वसत्त्वाद्वा न्दिमा प्रमादित्यादावव्याप्तिरतोत्रा
 पि पारशसंबंधात्पक्षे तत्संबंधेन यो हेतुमानेत्यस्य फलमाह प्रमत्समवायीति प्रतिपोषिता
 या शती अद्वैतकृत्योपि दार्ढ्यं तत्संयोगेन दार्ढ्यं सामान्याभा वसत्त्वाद्वा न्दिमा प्रमादित्यादावव्याप्तिरतोत्रा
 दि ननु तादात्म्येन गवादेस्साध्यतायां साध्यादावव्याप्तिस्तत्र साधनवाच्येन नो न्याभा वप्रतिपोषिता

परा

साध्यावत्त्वगवायवसंयोगविशेषः तत्त्वसमवायिसमवेतत्वं संबधेन गविपते हेतुः १ एवम्

ग्यनधिकरणहेत्वधिकरणाप्रसिद्धेः ननुसंबंधविशेषेणसाध्यसाधनयोस्सामानाधिकरणप्रवेशेतादात्म्येनहेतुसा
 ध्यभावेऽव्याप्तिस्तत्संबंधेनसाध्यसाधनयोरधिकरणप्रसिद्धेरत आह एवांस्थितेश्चसंबंधविशेषानिवेशोस्थितइत्यर्थः
 सामानाधिकरण्यादावित्यादिपदेनहेतुसामानाधिकरणप्रविष्टहेत्वधिकरणत्वस्यपरिग्रहः प्रयोजनमाह तथा
 चेति धर्मिणोपीति तादात्म्येनव्याप्यत्वव्यापकत्वंचानिर्वहतीत्यर्थः अन्यथा तादात्म्येनहेतोस्साध्यस्यचाधिकरणप्र
 सिद्धान्तान्निर्वाहशक्तिभावः यो योन्याभावइति योभावइत्येववक्तुमुचितमन्योन्याभावत्वानिवेशवैषम्यादितीथोपम्
 तदनवच्छेदकवान्हेमत्वेति वान्हेमत्वं च साधिकरणत्वंतच्चाधिकरणव्यक्तीनांभेदेव्याभिन्नमवेत्याशयेनेदम् अत्र
 साध्यसाधनयोरिवतदीयसंबंधयोरपिभेदेनव्याप्तेर्भेदात्तादात्म्येनहेतुसाध्यकस्यत्वेहेतुनिष्ठाभावाप्रतियोगिसा
 ध्यतादात्म्यमेवव्याप्तिर्वक्तुमुचितोतीवदंति एवमिति साध्यसामानाधिकरण्यादौसंबंधित्वानिवेशोक्तइत्यर्थः ध
 र्मिणोऽति वस्तुनइत्यर्थः तथाचगोःसात्मावत्वाद्धान्हेमात्त्वमवतस्तादात्म्यसंबंधेनव्यापकताव्याप्यतापिसं
 गच्छतइतिभावः ननुतादात्म्येनधर्मिणोधर्मव्याप्यतायामप्यसिद्धांतरत्य आह अतएवेति धर्मिणोधर्मव्या

याः साध्यतापटकतादात्म्यसंबंधावाच्छेन्नत्वेमानाभावस्य स्वप्नमेव बोधाधिकारटिप्पण्यमुक्तत्वादेधनीचैत्रत्वादि वं
 त्याहौ वृत्त्यनियाम कत्वासीत्वादिसंबंधेन धनादेस्साध्यतायां मापीतादृशसंबंधावाच्छेन्नप्रतियोगीत्वाप्राप्तिहेतुतश्चा
 ह यदेति यत्प्रतियोगीतावच्छेदकसंबंधेन तद्वैष्याधिकारणं प्रवेश्य पुनः प्रतियोगीताया साध्यता
 तावच्छेदकसंबंधावाच्छेन्नत्वाविवक्षायां गौरवाद्यदेत्यादिकत्यरति तन्न संबंधांतरावाच्छेन्नतत्तनंतप्रतियोगीता द
 वच्छेदकभेदकटघटितत्वेन यदेत्यादिकत्यस्यैव गृहत्वादि त्याशयः संबंधभेदेन साध्यतावच्छेदकसंबंधेन नचो
 क्तमतं दयएवपेर्वताद्यनुयोगिकसंयोगादिना बन्नादेस्साध्यतायां तत्तद्धूमेऽव्याप्तिरिति दृशप्रतियोगीतावच्छेदकसंब
 धेन प्रतियोगीतोयदाधिकारणतदन्यत्वस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्प्रतियोगीसंबंधितदन्यत्वस्य वा हेतुमत्यप्र
 तिहेरितीवाच्यम् तादृशप्रतियोगीतावच्छेदकसंबंधावाच्छेन्नाधिकारणतानिरूपितविशेषणविशेषेण साध्यता ता
 धि वच्छेदकसंबंधावाच्छेन्नाकारणतानिरूपितविशेषणताविशेषेण वा तादृशप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छेन्नाकार
 णतसामान्याभावस्योक्तत्वात् अन्यथा कालिकसंबंधेन सर्वस्यैव हेतुमतः प्रतियोग्याधिकारणता वत्वात्प्रतियो

तथा ज्ञायमभिप्रायः गोत्वत्प्रहृष्टादिवभवाव्यापकतावच्छेदकत्वज्ञानाजो विधेयकत्वमनुमितेर्वैकल्यामापि गवेत रासमवेतत्वरूपशुद्ध
 गोत्वनिवृत्तिरित्याप्तिग्रहाजोत्वविधेयकत्वसुवचमेवेति किं धर्मिलो धर्मव्यापकत्वेनेति ५

जा. ग. सि.
 २२

1435

तं गोत्वत्वेति गोत्वत्वे गवेतरावृत्तिवन्तथावगवेतरावृत्तिवत्तत्वाप्याप्यगोत्वव्याप्ये रज्ञानदशयास्यत्वाया रयंगौरित्यनुमिते
 गोत्वविधेयकत्वासंभवाज्जोविविधेयकत्वमेवेति तदनुरोधादवश्यं धर्मिलो धर्मव्यापकत्वं वाच्यमिति भावः ननु
 गोत्वाप्यत्वेपि गोत्वहेतुमान्निष्ठाभावप्रतियोगीतावच्छेदकमित्याकारकव्याप्तिधियोनुमिति हेतुत्वात्तत्र च धर्मि
 तावच्छेदकविधयेव गोत्वत्वग्रहस्यापोदीतत्वात्तदग्रहे गोविधेयकानुमिति रप्यनुपपन्नेत्यत आह आदीति
 आदिनापक्षधर्मतासंग्रहः तथावगवेतरावृत्तिव्याप्येस्मात्त्वाव्यापकतावच्छेदकत्वग्रहे धर्मितावच्छेदक
 तपोपास्येति प्रोच्येपि तादृशीष्टस्य यत्र पक्षधर्मतापीस्तत्रैवायंगौरित्यनुमिते गोविधेयकत्वमावश्यकमिति
 तदनुरोधेनैव तादात्म्येन धर्मिलो धर्मव्यापकत्वं वाच्यमित्याशयः यत्तु शुद्धगोत्वावाच्छेदनाविधेयकानुमि
 तिप्रतिनिर्वाचिन्नगोत्वाविशेष्यताकमेव प्रतियोगीतानवच्छेदकत्वज्ञानं हेतुरतो गोत्वत्वाग्रहेपि गोत्वसा
 स्मादिव्यापकत्वावच्छेदकत्वग्रहसंभवाज्जोसाध्यकानुमितेर्नानुपपातिरभावलौकिकप्रत्यक्षएवाधिक
 रणतावच्छेदकरूपेणोपास्येते हेतुत्वादिनिमतंतनुच्छन् व्यभिचानाप्रतिबध्यतयातादृशव्यापकताग्र
 हस्यानुमित्यहेतुत्वात् अन्यथा तु त्यपुत्प्राशुद्धगोत्वविधेयकानुमितिप्रतिनिर्वाचिन्नाविशेष्यता

न

निष्ठ

न

चार

ताम

२२

भावा

प्यत्वादेवेत्यर्थः तत्र तत्र व्याप्तिरेक्यादि ग्रंथे ननु समवायेन जलादेः पृथिवीत्वाभावव्याप्यत्वपरतयेव तदुच्यते संगतिरिति
 ताशं कृतं तथा सति पृथिव्यां जलादिभेदसाधनार्थं तदुपन्यासो न स्याद्व्यापकता घटकसंबंधेन व्यापकाभावेन व्याप्यता
 घटकसंबंधावाच्छून्या व्याप्यभावस्येव सिद्धीत्यन्यथेति दृष्टान्तपूर्वकं परिहरति यथा चेति धर्मावयवदशति नवान्ति
 धीरित्यन्यः कथमिति नियम उपपद्यत इति परेणान्यः महानसे संयोगेनेति नानि वर्तत इत्यन्यः न संयोगाव
 त्किं नानुमितौ भासत इति तदर्थः निवर्तते चेति धर्म इति पूर्वोक्तान्यः तादात्म्येनेवेति समवायेन व्याप्यतायां
 समवायेन जलस्यात्यंताभाव एव सिद्धीदिति जलभेदसाधनार्थं तदुच्यते तारो न स्यादिति भावः न च तावतापिता
 दात्मा वाच्छून्य जलाभावा सिद्धौ न तु जलाभ्याभाव इति तदोषतादवस्थमत्राह स एवेति धर्मिणो धर्मव्या
 प्यत्वे प्राचो संवादमुपन्यस्य धर्मिणो धर्मव्याप्यत्वे तमाह इत्यमेव चेति धर्मिणो धर्मव्यापकत्वे युक्तिम
 व्याह अत एवेति धर्मिणो धर्मव्यापकत्वादेवेत्यर्थः नाच्यं गौरित्यनुमितिर्गोवेतरावर्तिरूपायाः शुद्धगो त्व
 त्वनिर्हृषितव्याप्तेर्ज्ञातसमवायेनानैरवाच्छून्यगोत्वसाध्यकैव भाविष्यति साध्यवदव्यावर्तित्वरूपाया
 व्याप्तेरनुमिति हेतुत्वस्याग्रे वाच्यत्वावतत्ता दृष्टानुमित्यनुरोधाद्धर्मिणो धर्मव्यापकत्वस्वीकारो नुचित इत्यतः

जा.सि.

२३

योगीतावच्छेदकत्वेऽपि द्वितीयकल्यानुसारेण व्यापकत्वं संयोगादपि साध्यतावच्छेदकसंबन्धेनेति तथाच संबन्ध
 नरा वाचिन्न घटा घभावमादायैव तत्त एव समन्वय इति भावः इत्यत्र गगनासंयुक्तविश्वं तरेत घाभिचाराद्वैतं तर
 माह पृथिवीत्वादिति व्यापकत्वमपीति गगनादेरिति पूर्वोक्तपक्षः नन्वेवं निरुक्तव्याप्तिज्ञानाद्दुष्टो गगनवानि
 त्यनुमीति प्रमास्यादत आह सिद्धिरपीति तथैव वृत्तानि यामसंयोगेनैव तथाच तादृशसंबन्धेन गगनानुमितेः
 प्रमात्वमिष्टमेवेति भावः तेनासंबन्धित्वादिति येन संबन्धेन साध्यसामानाधिकरण्यं परामर्शे भासते तेनैव
 संबन्धेन साध्यानुमितेः फलसादिति भावः सामानाधिकरण्याधियो हेतुत्वस्य तदंशे संबन्धविशेषनिवेशस्य
 वानंगीकारमतेष्याह व्यापकत्वाच्चेति तेनेत्यनुषज्यते तथाच तादृशसंबन्धेन साध्यस्य हेतुत्वापकं गृह्य
 ते तेनैव संबन्धेन साध्यासिद्धिफलमतो निवृत्तिनिषामसंबन्धेन व्यापकत्वासंभवादेव न तेन साध्यस्य प्रमा
 नुमीतिरिति भावः ननु वृत्तानि मकसंयोगेनापि गगनस्य पृथिवीत्वादिव्यापकत्वं दुर्वरिंतादृशसंब
 धेन संबन्धप्रसिद्धा गगनाभावस्य प्रातिपोगीयाधिकधिकरणत्वाभावात्तादृशभावांतरप्रतियोगी

स्य

क

त्वं

क

एव

२३

कस्य प्रतियोग्य न धीकरा हेतुमानीकाभावा प्रतियोगित्वज्ञानस्य हेतुत्वादपंगोरित्यनुमिते गेत्वत्वाद्यनुपास्थिता
 दपि गोत्वस्य धर्मसाधकत्वस्य दुर्वीरता एतेरिति दिक् प्रांचस्तु गोतादात्म्यस्य सात्त्वाव्यापकत्वग्रहादेव गोतादा-
 त्म्येनासिद्धिसंभवान्न तदनुरोधेन गोतादात्म्येन व्यापकत्वस्वीकारो युक्तस्संबंधगतव्यापकत्वग्रहादेव संबंधि-
 नो नुमितिर्मिश्रादे संमतत्वादत उक्तं गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामिति गोतादात्म्यत्वाद्यग्रहदशायामित्यर्थः
 हस्यर्थः १ त्याहस्ताच्चिंत्यम् गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामित्यस्य गोत्वत्वेनाग्रहोपस्मादितीव्युत्पत्त्या गोत्वस्य बाध-
 निश्च यदशायामित्यर्थः तस्याच तदानीमयं गौरित्यनुमित्यर्थं धर्मिणो धर्मव्यापकत्वमवश्यं स्वीकार्यमि-
 त्यापेक्षंति गौरिति सिध्यतीति परेणान्वयः गोत्वातीरेकादिति तादात्म्येनेत्यनुषज्जते एवं चेति सामानाधि-
 कारणादौ संबंधित्वनिवेद्येत्यर्थः संयोगत्वेन संयोगमात्रस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वेदत्पानिपाम-
 कसंयोगस्यापि तत्संबंधसिद्धमतो मात्रपदम् संबंधरूपत्व इति अन्यथा तादृशसंबंधावाक्छिन्नप्रतियोगि-
 ताकाभावाप्रसिध्या गगनादेः साधिवीत्वादिव्यापकत्वं दुर्घटमेव स्यादिति भावः तादृशसंबंधस्य प्रती-

जा.सि.

२४

लिकसंवंधावाच्छेन्न **माद** भावसत्त्वात्तद्वैवंविधोवाच्यत्वादिसदनधिकरणदेशाप्रसिद्धातदवच्छेदेनकालिक
 संवन्धावाच्छेन्नवाच्यत्वाभावस्यदोषीकविशेषणतयाकालेसंभवादितिभावः नस्यादिति तथाचकालोघटवान्म
 हाकालत्वादित्यादौव्याप्तिरलक्षणव्याप्तिरितिभावः प्रथमाविवक्षानुसारेणदोषसंगमयति स्वावच्छेदकोति प्रति
 योगितावच्छेदकसंवंधेनेत्यर्थः काले महाकाले तत्संवंधावाच्छेन्नत्वस्यासाध्यतावच्छेदकीभूतकालिकसंवंधा
 वाच्छेन्नत्वस्यसंभवादित्याप्तिमेणान्वयः द्वितीयविवक्षानुसारेणतमाह तेनसंवंधेनेति साध्यतावच्छेदकीभूत
 कालिकसंवंधेनेत्यर्थः ननुमहाकालान्यत्वाविशिष्टघटभावएवप्रतियोगीव्यधिकरणसुलभः नवात्रविशे
 षणविशेषशब्देनमहाकालानिरूपितविशेषणतयाएवाविवासीतत्वादेतादृशसंवंधेनानिरुक्तप्रतियोग्याधिक
 रणप्रसिद्धेरुक्ताभावस्यापिप्रतियोगीवैष्यधिकारणासंभवातिवाच्यम् तथासतिकालवृत्तिधर्मस्यतादृश
 विशेषणतयाकिमपिव्यापकंनस्यादित्यस्यैवसम्पत्केऽष्टद्व्यातिरिक्तेत्याद्यभिधानस्यसंदर्भविरोधायतेः स्वरूप
 संवंधेनगगनादेवृत्तिमत्त्वेत्याम्निमग्रंयाविरोधप्रसंगाच्च महाकालीयाविशेषणतयागगनादेवृत्तिमत्त्वेपि

ति

राम

२४

त्वस्य च गगनादावसत्त्वादन आह व्यतीति इदं वृत्तिनिवामकसंबंधेन गगनादेर व्यापकत्वं तथा च निरुक्तं प्रति
 योगित्वेत्पादिनावस्यमाणप्रतियोगीवैष्यधिकरणं वृत्तिनिवामकसंबंधेन गगनाभावे स्यात्पतीति भावः काली
 कसंबंधेन गोत्वादौ घटादिकालोपाधिमात्रवृत्तिपटत्वादिहेतौ नाव्याप्तिर्भिन कालीनततश्चाकित्वा वाच्छेन्नाभा
 वस्यैव घटादौ प्रतियोगीवैष्यधिकरणसंभवादत उक्तम् अद्वयव्याप्तिरिति पृथिव्यादिचतुर्द्वयातिरिक्तेति तु न्या
 यः गगनादेः कालत्वादेरहादेव युदासादिति ध्येयम् कर्मोत्पत्तिकत्वं उ कालस्यापि भिन कालीनततश्चाकित्वा
 वाच्छेन्नाभावप्रतीकोप्यनधिकरणत्वप्राप्तिश्चातन्मात्रवृत्तिस्युदत्वादिहेतौ नाव्याप्तिरतश्चरमद्वयपदम्
 तस्या विधकालत्वादावव्युक्तदिशानाव्याप्तिरतो मात्रपदम् तादृशधर्मस्य महाकालत्वादेस्समवायादिना
 व्यापकत्वं संयोगाद्यव्याप्यवृत्तेस्सु घटमत उक्तं विशेषणतेति कालीकविशेषणतेत्यर्थः व्याप्यवृत्तिप्रमे
 यत्वादेः प्रतियोगीवैष्यधिकरणा घटितमेव कालीकसंबंधा वाच्छेन्न व्यापकत्वं संभवतीत्यत उक्तमव्या
 प्यवृत्तीति तादृशसाध्यं घटादिकं द्रव्यत्वादिकंच तद्वतोपि कालस्य तदनधिकरणदेशवच्छेदेन का

सि.जा.
२५

योगीतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणमिन्नत्वस्यैवनिवेशयोगात् एवं प्रकृते महाकालान्यत्वविशिष्टघट
त्वावच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगीतायासाध्यतावच्छेदकाघटकैर्नमहाकालान्यत्ववैशिष्ट्यरूपसाध्यानिबुधमे
णवाच्छिन्नत्वात्तादृशप्रतियोगीताकाभावमादायनप्रतियोगीयाधिकरणभावस्यप्रासिद्धिसंभावनापीतिश्र
हुः तच्चित्तम् प्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादौहेतुसमानाधिकरणतादृशप्रतियोगीताकाभावाप्रासिद्ध्या
प्तिप्रसंगात् वक्तुं तोषादृशप्रतियोगीतावच्छेदकविशिष्टस्यानाधिकरणत्वं हेतुमत इत्यत्रावच्छेदकवैशि
ष्ट्यमवश्यंसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनैववाच्यम् अन्यथातत्रापिःपिण्डस्यापिकालिकसंबंधेन
धर्मत्वविशिष्टं यद्यस्यादिकंसंयोगेनतदाधिकरणातयाधर्मवान्वहेरित्यादावतिव्याप्यापत्तेः इत्थं चयत्र
समवायेनघटत्वविशिष्टस्यकालिकसंबंधेनसाध्यतातत्रमहाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वावच्छिन्नाभाव
स्यसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छिन्नत्वमप्रासिद्धस्वरूपसमवायाभ्यामेव
तत्रतथात्वाविशिष्टनिर्हृतसमवायानभ्युपगमादतस्तादृशाभावमादायनप्रासिद्धिसंभव इति ध्येयम्

राम

२५

सा दृशसंबंधसामान्ये महाकालान्यत्वविशीष्टघटत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिकत्वाविरहात्ता दृशघटत्वाद्यवाच्छिन्नाभा
 वस्यैव निरुक्तक्रमेण प्रतियोगीयप्रिकरणत्वसंभवेन पूर्वमतस्यैव सम्यक्त्वादिति चेन्न इदानीं महाकालान्यत्ववि
 शीष्टो घटः कालोपमहाकासाद्यत्वविशीष्टघटवावित्वादिप्रतीत्या महाकालस्यापि तत्कालोपाध्यवच्छेदेन महा
 कालान्यत्वविशीष्टघटवत्वात् अत्र योक्तप्रतीत्या खंडकाले एवाविशीष्टघटवत्वावगाहाने वस्तुमात्रस्यैव
 महाकाले संत्वप्रसंगात् इदानीं तदानीं नित्यादिप्रतीतिव्यतिरेकेण महाकालविषयिण्याः प्रतीतेः स्वरसतः कुत्रा
 प्यसत्त्वात् न चैवं खंडकालस्याधिकरणत्वे मानाभावः यदध्वंसाविशीष्टः कालः यदवदस्य इत्यादिप्रतीतिः प्रमात्वा
 नुरोधेनैव खंडकालस्य नित्यात्वादिति सिद्धांतानुसारीयम्याः परे तु महासीयवाहित्वेन वाहिघटोभयत्वेन वाऽव
 त्छिन्नप्रतियोगिताकस्य धर्मसमानाधिकरणभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं वाहित्वेप्यस्तित्यव्याप्तिरिभियाऽव
 श्यंसाध्यतावच्छेदकाघटकोपस्थाप्यवृत्तिधर्मस्तदनवाच्छिन्नैव हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितानिवेशनी
 याप्रत्येकमुभयप्राप्यानि संबंधेनासत्त्वोद्यमस्य तादृशसंबंधेनोभयवृत्तित्वासंभवेन हेतुमालिष्टाभावप्रति

जा.सि.

२६

1443

दशसंबंधेनेत्यस्यफलमाह सत्त्वादिति विषयतायावृत्त्यानिमाकत्वे सत्त्ववतिषु टादौ ज्ञानाभावस्य
सहजतः प्रतियोगिवैष्याधिकरणं संभवतीत्यतः संयोगसामान्यस्येति नानातिप्रसंगशती ज्ञानवा
संयोगवान्सत्त्वादित्यादौ नानातिप्रसंगस्यर्थः सत्तावद्धृतिवत्सामान्याभावस्य संयोगादावभावा
दुक्तातीव्याप्तिवारणमेव यात्किं विदित्यस्यापि प्रयोजनमित्यवधेयम् प्रतियोगिताविच्छेदक
विशिष्टेत्यस्यफलमाह भूतत्वेति स्वयंमनसः त्वइनाद्भुतत्वमूर्तत्वोभयसाध्यकमूर्तत्वस्य सदे
नुतामाशंक्याह गुणकर्मन्यत्वेत्यादि विशिष्टान्तद्वयंमनोगुणयोः क्रमेणान्वितम् इत्थंचवि
शिष्टस्यानतिरिक्तत्वं विशिष्टधर्मावाच्छ्रुत्याधेयत्वस्यातीतत्वमित्यभ्युपेयम् अन्यथोभयत्व
स्यैकविशिष्टापरत्वहूपत्वे भूतत्वमूर्तत्वोभयगुणकर्मन्यत्वविशिष्टसत्तयोरतिरिक्ततयातयो
सहजतएवमनोगुणघटिततया प्रतियोगिताविच्छेदकविशिष्टेत्यभिधानस्यासंगत्यापत्तेर
तिथेयम् सामान्यपदस्यफलमाह संयोगसामान्यात्वेति तथाच संयोगीद्वयत्वादित्यादाव

रि
रि

राम

२६

ने

केचित्तु साध्यसाधनभेदेन व्याप्तेर्भिन्नत्वादि शीघ्रसाध्यकस्य लक्षणं वया दशप्रतियोगितावच्छेदका
 वाच्छेन्नानधिकरणत्वं हेतुमतस्यादिदक्तयमविशीष्टसाध्यतावच्छेदकस्य लेतुया दशप्रतियोगिता
 श्रयानाधिकरणत्वं हेतुमतस्येव लाघवाच्चान्त्यावशुद्धप्रत्यसाध्यतायां महाकालान्यत्वविशीष्ट
 घटस्याभावोपेप्रतियोगिसमानाधिकरणवप्रतियोगितावप्रतियोगितावच्छेदकधर्मत्वरूपेवला
 घवान्नतु प्रतियोगित्वरूपातेषामैकत्वेन गौरवादतोनेकप्रतियोग्यधिकरणतामादाय संयोगे तत्त्वादित्या
 दावव्याप्तिरित्याहुस्तदसत् कालो घट इत्यत्र महाकालत्वादित्या दावव्याप्तिवारणार्थमेवाविशीष्टसाध्य
 तावच्छेदकस्य लेपिप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छेन्नानधिकरणत्वप्रवेशस्य प्रामाणिकतया गौरवस्या किं
 चित्कारत्वादिति सार्वभौममतमार्शं कथनिराचष्टे न वेति वाच्यामिति परेणान्वयः तादृशसंबन्धेनेति
 साध्यतावच्छेदकसंबन्धेनेत्यर्थः इदं वाच्यं तीत्यस्य प्रतियोगिरूपा न्वितम् तादृशपदस्य प्रतियोगि
 तावच्छेदकसंबन्धपरत्वे पुनरेप्रतियोगितासाध्यतावच्छेदकसंबन्धा वाच्छेन्नात्राद्याता

न

न

जा.सि
२७

1445

धिकरणवाचकत्वाधिकरणकोपोपस्तदन्यत्वंप्रतियोगिवैष्याधिकरण्येवाच्यमतोगगनाभाव
मादायेवप्रसिद्धेर्नकोपिदोषः नचैवंयद्यसंबंधेनयद्गर्भावाच्छिन्नानाधिकरणहेत्वधिकरणंत
तत्संबंधात्प्रसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनतद्गर्भावाच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेवलाघवाद्या
ग्निरस्तु तथाच घटवान्महाकालत्वादित्यादौसमवायेनघटायभावोपिप्रतियोगिव्याधिक
रणसंभवतीतिवाच्यं घटत्वाविशिष्टद्वयत्ववान्यटत्वादित्यादावव्याप्तिः केनापिसंबंधे
नहेतुमतः साध्यतावच्छेदकावाच्छिन्नानाधिकरणत्वासंभवादीतिप्राहुः तादृशसंबंधसा
मान्यरत्यस्यपूर्ववदर्थो बोध्यः क्वाचित्साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्यस्येवपाठः विव
क्षितत्वादिति अभावांतमूलग्रंथेनेत्यादिः तथाच साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येपादृश
प्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नप्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणीभूतयात्किंविध्यत्वनुपो
गिकत्वसामान्योभयाभावस्तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतसाध्यतावच्छेदका

सप्त
२७

व्याप्तिवारणार्थमेव सामान्यपदमिति भावः विशीष्टस्योती विशीष्टनिर्हृषिताधेयत्वस्येत्यर्थः तथा
 च विशीष्टसत्तावान्नातेरित्यादावतिव्याप्तिरिति भावः ननु तादृशसंबन्धावच्छिन्नयात्किं
 चिद्वैतधिकरणानिष्ठाधिकरणतानि रूपकतानवच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदककत्वं
 सामान्यकान्तेन विवक्षितमनौ नोक्तदोष इत्यत आह समवायेनेति ननु समावायेन
 जाते व्याप्यवृत्तित्वात्साध्यके प्रतियोगिबैष्याधिकरणमेव न देयं देयं चाप्यवृत्ति
 साध्यकस्य स्वीयनिर्हृतौ साध्यतावच्छेदके व्याप्यवृत्तितानवच्छेदकत्वं विशेषणम
 तो न तत्र तत्फलस्यैवात्रातिव्याप्तिरत आह संयोगादौती तत्र विशीष्टनिर्हृषिताधे
 यत्वस्यातिरिक्तत्वोपगमेनैव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंब
 धावच्छिन्नत्वोभयाभावहेतुधिकरणयात्किंचिद्व्यतिवृत्तित्वसामान्यकत्वस्याविवक्ष
 णान्नोक्तोपि दोष इत्यस्मिन् कुरुचरणाः नव्यास्तु साध्यतावच्छेदसंबन्धेन प्रतियोग्यन

लक्षणचरणीभूतो
 भावः ३

व

जाग. सि.

२८

योगसामान्य एव समवायानिष्ठस्य पर्वतानुयोगिकत्वस्य वहित्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वस्य च
 क्षयोरभावसत्वात्तथैवाव्याप्तिरत आह सामान्योभयेति तादृशोभयाभावश्च स्वरूपसंबंधेन बो
 ध्यः तेन समवायादिना तदुभयाभावस्य संबंधमात्रे सत्वेऽपि स द्वेतौताव्याप्तिः एतद्दृष्टवान्कालां
 तरीयतद्दृष्टत्वादित्यादावेतद्दृष्टत्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वविशिष्टतद्दृष्टानुयोगिकत्वाप्राप्ति
 क्षेरभावांतरमादायातिव्याप्तिः गगतप्रतियोगिकत्वविशिष्टमहाकालानुयोगिकत्वाप्राप्ति
 व्यागगताभावमादायप्रकृताव्याप्तिवारणसंभवश्चास्यात् अतो निरुक्तप्रतियोगीप्रतियो
 गिकत्वविशिष्टया किंचिदेत्वकरणानुयोगिकत्वसामान्याभावं परित्यज्य तदुभयसामान्या
 भावउक्तः न च यादृशप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छेन्नप्रतियोगिकसंबंधसामान्ये हेत्व
 धिकरणीभूतयद्यत्तनुयोगिकसाध्यातावच्छेदकसंबंधत्वस्य तस्याविधसंबंधसामान्ये
 यादृशप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वस्य व्याप्तिरेकतादृशप्रतियोगीता

ताम

२८

1448
 वाचिन्नसामान्याधिकरणं व्याप्तिरित्यर्थः संबंधसामान्यरूपेण कौकालिकसंबंधे धर्मप्राप्तिं योगी
 कत्वा यः पिंडानुयोगिकत्वोभयसत्त्वाद्भूतवान् च नैरित्यादावतिव्याप्तिरतः साध्यातावच्छेद
 केति समवायिनः संयोगेन साध्यातां जातिं मत्वा दावतिव्याप्तिस्तथा साध्यातावच्छेदकीभू
 तसमवायात्प्रत्येकधर्मे समवायावाचिन्नप्रातिपयोगिकत्वगुणानुयोगिकत्वोभयसत्त्वेन
 साध्याभावस्य लक्षणघटकत्वात् अतस्तसंबंधपदम् पदमीव वाचिन्नसंसर्गताकप्रकृत
 साध्यानुमितिः फलं तदमीव वाचिन्नसामान्यरूपेण फलैतार्यः घटीयसंयोगे पर्वताग्नि
 संयोगे वा हेतुमत्प्रहानसा अनुयोगिकत्ववन्दि प्रातिपयोगिकत्वोभयभावावसत्त्वाद्वा हेमाश्च
 जादित्यादावव्याप्तिरतः प्रथमं सामान्यपदं तथा च प्रहानसीयवन्दि संयोग एव तादृ
 शोभयाभावाविरहान्ता व्याप्तिः संयोगसामान्य एव च हेतुमदयोगोलकानुयोगिकत्व
 धर्मत्वावचिन्नप्रातिपयोगिकत्वोभयभावावसत्त्वाद्भूतवान् च नैरित्यादौ नातिव्याप्तिस्तं

जा.सि.
२६

त्वं

रणवृत्तिस्वरूपसंबंधेनैववाच्यमिति सांप्रतम् अत्रावेत्यादिवत्तत्प्राणग्रंथासंगतिप्रसंगात् समवायस्यै
कत्वेपितदवाच्छिन्नद्रव्यत्वाधिकरणतायां निरुक्तोभयाभावसत्त्वेन दुष्प्रजातेरित्यादावतिव्याप्त्यभवा
दिति चेन्न संयोगः पर्वते वन्दे स्तंबंधो ननु वन्दे पर्वतस्येत्यादि प्रतीत्यादि किंचिदनुयोगिक किं
चित्प्रतियोगिक संबंधं मनुभवसिद्धं कुत्राचिदेव संयोगदौ ननु सर्वत्र तच्च स्वरूपसंबंधावैशेष्यो
तिरित्येवेत्यन्यदेतत् तथा च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये निरुक्तप्रतियोगीप्रतियोगिक
संबंधत्वहेत्वधिकरणभूतत्वात्किंचिच्च त्वनुयोगिकसंबंधत्वोभयाभावस्य विवक्षाण द्वैमसं
योगस्यायोगोल्लेखानुयोगिकसंसर्गत्वविरहादेव नातिप्रसंगः तत्र यथा र्थविशिष्टधीनियाम
कस्यैव तदनुयोगिकसंबंधत्वात् एतेन वन्दे मान्वा न्दिरूपादित्यादावतिव्याप्तिः पर्वत
वन्दे संयोग एव वन्दे प्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणभूत वन्दे अनुयोगिकत्वोभयाभाव
विरहेण वन्दे सामान्याभावस्य लक्षणघटत्वादित्यपात्तं पर्वते वन्दे संयोगस्य हेतुम

1449

राम

२६

नवच्छेदकत्वेमेव साध्यावच्छेदकस्य कथं नोक्तमिति वाच्यं इव्यक्त्या न्यमेयत्वादित्यादौ संयोगेन सा
 ध्यायामतिव्याप्यापत्तेः प्रमेयानुयोगिकसंयोगसामान्यस्यैव इव्यक्तावाच्छेत्प्रतीयोमीकत्वेन
 साध्याभावस्य लक्षणघटत्वादिति ध्येयं एवं कालिकसंबंधसामान्येन साध्या लानुयोगिकत्व
 सत्येधिगगनप्रतीयोमीकत्वविरहाद्गगनाभाव एव घटवोन्महाकालत्वादित्यादौ प्रेति
 योगीव्याधिकरणतया प्रसिद्ध इति भावः ननु हेत्वाधिकारिभूतमार्त्तिकं विध्यन्त्यनुयोगी
 कत्वं यदि तद्धृतिव्यंतदाधमवान्वहेति तादावतिव्याप्तिः प्रमेयप्रतीयोमीकस्यापि संयोगस्य का
 लिकसंबंधेनायोगोलकद्वयत्वापदि च साध्यावच्छेदकसंबंधस्य संसर्गतानि यामकोय
 संवन्धते न हेत्वाधिकरणव्यतिव्यमेव तदनुयोगिकत्वं तदा संयोगेन इव्यस्य साध्यायां
 इव्यजात्यन्यतरत्वादावतिव्याप्तेर्ज्ञातो समवायेन दृतेरप्रसिद्धेः न च साध्यावच्छेदक
 संबंधावाच्छेत्ताधिकरणता सामान्ये निरुक्तोभयाभाववत्वं विवदीतं तत्र च हेत्वधिक

जा. सि.

३.

न

विशिष्ट दंडत्वावाच्छेन्नं यच्चैत्रावृत्तिदंडनिष्ठं प्रतियोगिकत्वं तदाश्रयाप्रतियोगिकत्वं हेत्वाधिकरणीभू-
तचैत्रानुयोगिकत्वोभयाभावस्य संयोगसामान्यएव सत्त्वान्निरुक्तपदं विनापि नातिव्याप्तिः संभवती-
ति तन्मतसाधारणेनातिव्याप्तिरसार्थमुक्तमेतादिति दंडसामान्यस्य हेतुत्वे एतदंडप्रतियोगिकसं-
योगसामान्यएव हेत्वाधिकरणया किं विधायिकयोगिकत्वाभावादेवोभयाभावसत्त्वादतिव्याप्तिविर-
हस्यादतो हेतावेतदिति संयोगैसाध्यतायां निरुक्तपदस्य व्यावृत्तिमुक्त्वा समवायेन साध्यतायां
तामाह एण कर्मण्यत्वेति १ दंच समवायस्य नानात्वमभिप्रेत्य तस्यैकत्वे तु तत्र गुणयोगिक ३
त्व विशिष्ट सत्ताप्रतियोगिकत्वोभयसत्त्वेनातिव्याप्तितादवस्थात् यथापि पादश प्रतियोगिता
वच्छेदकावाच्छेत्नेत्याद्युक्तौ वन्दिधु मोभयवा-धु मादित्यत्रातिव्याप्तिस्संयोगैसामान्यएवव
न्दिधु मोभयत्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वधु माधिकरणपर्वतानुयोगिकत्वोभयाभावस-
त्त्वात् नच निरुक्तप्रतियोगिता वच्छेदकावच्छिन्नवत्ताप्रमायां सांसारिकविषयत्वमेव

राम

३.

इति वृत्तिविषयवन्नुयोगिकसंबंधत्वविरहेण तत्र तादृशोभयाभावसत्त्वात् इदं तत्रावधानं यत्रैकसंयोगव्यक्त्या यत्
 दार्ढ्ययोः परस्परं विपरीतधीः प्रमातृ तत्र यो रेकास्मिन्संयोगेन साध्येत दीय रूपादौ व्यामिश्रितव्याप्तिस्तदुभ
 यसंयोगस्यानिरुक्तोभयाभावविरहादिति या किंचिदिति स्पष्टं लमाह धर्मसंयोग इति अन्यथा वन्त्याधिक
 रणमहानसानुयोगिकत्वधर्मप्रतियोगिकत्वोभयस्यैव धर्मसंयोगे सत्त्वेन धर्माभावस्य प्रतियोगिवैयर्थ्य
 धिकरणभावाद्धर्मवान्वहेरित्यत्रातिप्रसंगस्यादिति भावः षष्ठ्यंतत्रयं विरहादित्यन्वयि निरुक्तप
 दस्य कूलतः फलमाह चैत्रान्यत्वोति निरुक्तपदानुक्तौ चैत्रान्यत्वविशिष्टैतदं इवानेतदं इत्यादित्य
 त्रचैत्रवत्येतदं संयोग एव चैत्रान्यत्वविशिष्टैतदं इति भावप्रतियोगी प्रतियोगिकत्व हेत्वधिकरणी
 भूतचैत्रानुयोगिकत्वोभयाभावविरहात्तादृशदण्डाभावस्य लक्षणघटकतयाऽतिव्याप्तिस्स्या
 तदुपादाने तु चैत्रान्यत्वविशिष्टैतदं इत्यावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्याभावादेव तत्रोभयाभावसं
 भव इति नातिव्याप्तिरिति भावः यदि प्रतियोगिता प्रत्याश्रयं नानेव नत्वे केति मतं तदा चैत्रान्यत्व

प्रतियोगिवैष्यधिकरणस्यैवाप्रवेशादिति ध्येयम् वस्तुतः संबंधस्यैकप्रतियोगिकत्वापरानुयोगिक
 त्वनियमेन वान्हेधुमोभयत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंधत्वाप्राप्तिर्धैवतदुभयत्वावाच्छिन्नाभा
 वस्य लक्षणघटकत्वान्नाम्नापि रत एव वान्हेधुमोभयवान्वहेरित्यादावतीव्याप्तिरप्यग्रे दास्य
 ते न च वान्हेधुमोभयत्वावाच्छिन्नप्रकारित्वादेवेव तादृशोभयत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंध
 त्वप्राप्तिरिति संभवः प्राचीनमते प्रकारित्वादेस्तस्य सर्गत्वाभावात् विशीष्टधीनियामकस्यैव तथात्वा
 दिति ध्येयम् अत्र ब्रूमः साध्यतावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्नप्रकृतसाध्याधिकरणानि रूपितत्वं
 रूपसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नाधिकरणता सामान्याभाववत्त्वं हेतुमतस्तादृ
 शप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके विवक्षणे नैव सामंजस्येनिरुक्तप्रतियोगि
 कत्वेत्यादिखंडशः प्रसिद्धिर्विफला कालो घटवान्महाकाशत्वादित्यादौ कालिकसंबंधाव
 च्छिन्नघटाधिकरणता निरूपितत्वरूपसंबंधेन परत्वावाच्छिन्नाधिकरणत्वे सा

निरुक्तप्रतियोगिप्रयोगिकत्वं वक्तव्यं तच्च यद्वर्तते वान्दिधमयोः प्रत्येकसंयोगस्याप्यस्तीति नाव्याप्तिः अन्य
 चापर्वतसंयोगेन वान्दिधमोभयवानित्यादि प्रमाया दुर्घटत्वापत्तिरिति वाच्यम् तथा सत्यतएवेत्यादि
 नादिवक्ष्यमाणत्वादान्दिधमोभयवान्वन्दे रित्यत्रातिव्याप्तेरसंभवात्पत्तेः वान्दिधमोभयवता प्रमा
 नियामकसंयोगमात्रस्य हेत्वधिकरणीभूता योगोलकत्वानुयोगिकत्वाभावेन वान्दिधमोभयत्वाप
 त्तिरिन्नाभावमादायेवातिव्याप्त्यसंभवात् तथापि साध्यताधनभेदेन व्याप्तेर्भेदाद्या सज्यवृत्तिधर्मेति
 साध्यतायां निरुक्तपदप्रपञ्चाय सादृशप्रतियोगिता अप्रतियोगिकत्वघटितोभयस्यैव प्रवेशा
 न्नोक्तस्य लाव्याप्तिः न चैवमुभयत्वेन साध्यतायां व्याप्तिवारिण्यातिव्याप्तिः तदोषस्यातएवेत्यादि
 ना वान्दिधमोभयवान्वन्दे रित्यादौ ग्रन्थकृतैवात्रैवक्ष्यमाणत्वादिति न चैवमापि घटवानित्य
 ज्ञानत्वादित्यत्रातिव्याप्तिः विषयतासंबन्धेन गगनीयत्वानित्यज्ञानानुयोगिकत्वोभयसत्त्वेन गगना
 भावमादायापि प्राप्तिरसंभवादिति वाच्यम् तादृशसंबन्धेन घटादेव व्याप्यवृत्तिरित्या तत्साध्यके

व्याप्तिस्साधनवान्निष्ठस्य समवायेन संयोगि सामान्याभावस्य प्रातियोगितायां संयोगसमवायोभयावच्छेदता सत्त्वा
 दतो धर्मसंबंधपदयो रूपादानम् तथा च तदभावप्रातियोगितायां धर्मविधया समवायेन संबंधविधया सं
 योगेन वा वच्छेदयत्वाभावान्ना व्याप्तिरिति भावः अत्र काचिद्यादृशसंबंधा वाच्छिन्नत्वेऽपि इष्टव्यम्
 शब्दैक्यस्यानुपादेयत्वात् तेन धर्मवतितत्तत्संयोगसंबंधेन वान्निष्ठसामान्याभावसत्त्वेऽपि ना व्याप्तिस्तत्तत्सं
 योगवाच्छिन्नप्रातियोगितायां संयोगसामान्यानवाच्छिन्नत्वात् संयोगत्वस्य संबंधविधया वच्छेदकता व
 च्छेदकत्वेनैव तस्यात्वात् एवं यद्धर्मवाच्छिन्नेऽपि काचिद्यादृशधर्मवाच्छिन्नत्वेति बोध्यम् तेन दं
 दिमान्दंरिसंयोगादित्यादौ तादृशप्रातियोगितायास्तत्तदुत्त्वावच्छेदयत्वं संयोगावच्छेदयत्वोभयवत्त्वेऽपि ना
 व्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छेदयत्वं विशिष्टस्वरूपसंबंधावच्छेदयत्वाप्रतिध्याप्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादावव्या
 प्तिरतो विशिष्टाभावमपहृयतादृशोभयाभाव उक्तः न च निरुक्तप्रातियोग्यनाधिकरणहेतुमान्निष्ठाभा
 वीपयद्धर्मवाच्छिन्नप्रातियोगिता सामान्येयसंबंधावच्छिन्नत्वाभावस्तत्संबंधेन तद्धर्मावाच्छिन्नं व्याप
 प्रातियोगितावच्छेदकसंबंधेन २

मान्याभावस्यैव हेतुमति सत्त्वेन पटत्वाद्यवाच्छिन्नाभावस्यैव निरुक्तप्रतियोगि व्याधिकरणस्य सुलभत्वात् एवं यादृ
 शप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नप्रतियोगिताकसंबंधसामान्ये साध्यतावच्छेदकसंबंधत्वहेत्वधिकरणीभूत
 यत्किंचिच्छत्तच नुयोगिकसंबंधत्वोभयाभावस्तादृशप्रतियोगिताकथं नोक्तेति चिंतनीयम् कालस्य जगदाधा
 रत्त्वमनुसृत्याह स्वरूपसंबंधेनेति कालिकविशेषणतयेत्यर्थः गगनादेरवृत्तित्वप्रवादस्तु संयोगसंवायप
 रः तथा चोक्तप्रणाल्यापि गगनाभावो न प्रतियोगिव्याधिकरण इति घटवान्महाकालत्वाद्देत्यादावव्या
 त्तित्तदवस्थैवेति भावः निरुक्तेति प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छि
 न्नासंबंधित्वं हेतुमतस्तादृशप्रतियोगितासामान्य इत्यर्थः तथा च संयोगादिना घटाद्यभावमादायैव घट
 वान्महाकालत्वादि त्वत्रलक्षणसंगतिः घटाभावप्रतियोगितायां धर्मत्वाद्यवाच्छिन्नत्वसंयोगसंबंधावाच्छि
 न्नत्वोभयाभावसत्त्वेन धर्मत्वादिनावस्थादिव्यापकत्वापत्तिवारणाय सामान्येति तथा च धर्मानिष्टतादृश
 प्रतियोगितायामेव तदुभयसत्त्वाददोषः यत्संबंधेति समवायिनः संयोगेन साध्यतायां घटत्वादिहेताव

म

भा. ग. सि.

३३

क. २

निरुक्त्या दत्तात् निरुक्तप्रतियोगिता सामान्ये यत्संबंधातिरिक्तसंबंधानवच्छिन्नत्वपदमवाच्छिन्न-
 लोभयाभावस्तत्संबंधेन तद्वर्मावाच्छिन्नस्य व्यापकत्वमिति तु न युक्तम् **वृत्त्यनियामकसंबंधेन**
 साध्यतायां व्याभिचारिण्यतिव्याप्यतेः **यथा** त्वावच्छेदकता घटकतां संबंधेन यादृशप्र-
 तियोगितावच्छेदकानधिकरणहेत्वाधिकरणं तादृशप्रतियोगिता सामान्ये पदवर्मावाच्छि-
 न्नावच्छेदकताकत्वयत्संबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वोभयाभावत्वेन संबंधेन त-
 द्दर्मावाच्छिन्नव्यापकत्वं विवक्षितम् **वृत्त्यनियामकसंबंधस्य** प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे-
 पि प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधत्वं सर्वसंमतमेव चैत्रो न पचतीत्यादौ **वृत्त्यनियाम-**
 कानुकूलत्वसंबंधेन या कविशिष्याः कृतेरभावस्य चैत्रादावन्वयदर्शनात् **व्याभिचारिणितु-**
 साध्यवत्सामान्याभावप्रतियोगितायामेव तादृशोभयाभावाविरहान्नातिव्याप्तिरिति तु न व्या-
 ननु व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्य लेप्युक्तक्रमेणैव व्यापकत्वं निर्वाच्यं **अन्यथा** दंष्ट्रिमानित्यादौ दं-

तप

३३

कामित्यर्थस्तु धर्मीत रावाच्छेन्नाभावाप्रवेशेन लाघवादिनिवाच्या घटवृत्तित्वविशिष्ट इत्येव वा घटत्वा
 दित्यादावव्याप्तिस्तदृश इत्यत्र भेदमादाय कथंचिन्नत्रलक्षणसमन्वयेऽपि दाधित्वविशिष्ट प्रमेयवा-स्पूलद
 धित्वादित्यत्राव्याप्तिः केनापि संबंधेन हेतुमतः साध्यतावच्छेदकावाच्छेन्नानधिकरणत्वासंभवात् तादृश
 विशिष्ट इत्यत्र त्वत्त्वस्य इत्यत्र त्वत्त्वापेक्षया गुरुत्वेन प्रतियोगिता न वच्छेदकतया तादृश भेदमादायापिलक्षण
 संभवाद्गुरोः प्रतियोगिता वच्छेदकत्वं त्वीकार्यमिति भावः तत्रापि दध्यंतरानुयोगिक समवायादिसंबंधेन हे
 तुमतः प्रकृत साध्यानकारणात्वे तुल्यक्रमेणापि व्यापकत्वं सुवचमिति तु विभावनीयम् तेन संबंधेन तेन
 चैवं संयोगेनापि रूपस्य पृथिवीत्वव्यापकत्वापत्तिस्तो न संबंधेन ह्यभावाप्रतियोग्यधिकरणप्राप्तिरिति वाच्यं
 तथात्वेऽपि तेन संबंधेन रूपसामानाधिकरण्याप्राप्तिर्येव व्याप्तिरिति तत्त्वज्ञानातिव्याप्तिविहातृ यदर्थस्य धर्म
 स्य साध्यता वच्छेदकसंबंधावाच्छेन्नानधिकरणतानिरूपकता वच्छेदकत्वेनाविशेषणीयत्वा घा नववृ
 त्तानि पांसक संबंधेन साध्यतायामव्याप्तिस्तदृश संबंधस्यापि प्रतियोगिता वच्छेदकत्वपक्षेऽप्येवैत

धर्मीचेनत्वात् १५
 तत्त्वत्वादिसंबंधेन २

व्याप्तिसंभवना तथापि वान्द्ध्यमोभयवान्द्हेरित्यादौ संयोगस्यादित्वा वाच्छेन्नप्रतियोगीताकत्वविरहेऽपि
 समवायस्यैकत्वेन द्वयत्वत्वावाच्छेन्नत्वगुणनुयोगिकत्वोभयवत्त्वेन द्वयंजातेरित्यादौ नातिव्याप्तिरिति ॥
 प्रयोजनो विरहेऽपि चेति चकारत्तु प्रमादिक इति प्राञ्चः वस्तुतः संयोगस्य संबंधमात्रस्यादित्वा वाच्छेन्न
 प्रतियोगिकत्वा प्रसिद्धा वाप्यित्यर्थः तथा च संबंधमात्रस्यैकप्रतियोगिकापरप्रतियोगिकत्वानियमेन
 वान्द्ध्यमोभयत्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकसंबंधत्वस्याप्रसिद्धा तादृशप्रतियोगिकत्वस्य लक्षणघट
 कत्वेन वान्द्ध्यमोभयवान्द्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः प्रकारित्वादेः संबंधत्वे मानाभावादिति तु प्रागे
 व प्रपञ्चितमस्माभिः केचित्तु वान्द्हेरित्यत्र धर्मादिति नातिव्याप्तिरित्यनंतरं चाव्याप्तिर्वेति पाठकल्प
 यंतो द्वयंजातेरित्यादावतिव्याप्तिवान्द्ध्यमोभयवान्द्ध्यमादित्यत्रावाव्याप्तिरेव एव लक्षणो दो
 षसंगमयंति ननु त्वरूपसंबंधात्मकप्रतियोगित्वस्याविशिष्टधीजनकत्वरूपसंबंधता घटकानि
 यमघटितत्वादात्माश्रित्वमत आह प्रतियोगीत्वादेरिति आदिनावच्छेदकत्वपरिग्रहः न संव

इतिवादिप्रकारेण व्यापकत्वानुपपत्तिः तथाच प्रमेयसामान्यतादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयत्वाव
 च्छिन्नत्वस्याप्रातिक्षेपः नचप्रकारित्वादौ तत्प्राप्तिः प्राप्तिर्योगिता निष्ठाया एवावच्छेद्यतायाः
 प्रकृते निवेशनीयत्वात् अन्यथा प्रकारित्वप्राप्तिर्योगित्वसाधारणैकावच्छेद्यत्वविरहेण व्य
 भिचारिण्यतिव्याप्तापत्तेरत आह सखवायेनेति ननु स्वल्पसंबन्धेन गगनादेर्वातिमत्त्वेपि
 प्रकृतसाधीयसाध्यतावच्छेदकसंबन्धसामान्ये तादृशोभयाभावविवक्षयैव सामंजस्येक
 तंविवक्षांतरेण घटवान्महाकालत्वादित्यत्र घटीयाविशेषणतायां घटत्वावच्छिन्नप्राप्तिर्योगिक
 त्वविरहेण घटाभावस्यैव प्राप्तिर्योगिवैष्याधिकरणसंभवात् कालः प्रमेयवान्महाकालत्वा
 दित्यत्रच कालिकसंबन्धेन प्रमेयसामान्यस्य व्याप्यवृत्तितया तत्र प्राप्तिर्योगिवैष्याधिकरण
 स्यानुपादेयत्वा निर्दिष्टत्वादतः पूर्वकस्य दोषांतरमाह अतएवेति यद्यपि संपोगमात्र
 स्येव इतिवावच्छिन्नप्राप्तिर्योगित्वविरहाद्यदि प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावमादायेव नाति

जाग.सि.
३५

धत्तेनेति प्रतियोगित्वत्वादिधर्मांतरप्रकारेण हेतुमानिष्टाभावीयत्वप्रकारेणैव वातत्प्रवृत्तशब्दादि
 तिभावः संयोगत्वादिनैवेति संबंधविधयेत्यादिः ननु प्रतियोगितात्वमपि स्वरूपसंबंध एवेत्युक्तं
 दोषतादवस्थम् किंच वृत्त्यनियामकसंबंधेन हेतुतास्यलेतेन संबंधेन हेतुसंबंधित्वस्यावश्यं
 प्रवेशो एवेत्यतस्तसंबंधत्वेन निवेशोपिनक्षतिरित्याशयेनाह दार्शित्वेति विशेषणत्वविशेष्य
 त्वान्यविशिष्टधीविषयत्वस्यैव संबंधत्वादिति भावः भावमिन्नत्वस्याभावस्य प्रवेशो तु घटत्वाभा
 ववा-दुभ्यत्वादावतिव्याप्तिरित्यत आह अभावत्वंचेति इदमिहेत्यादि इदंचात्प्रांतान्योन्या
 भावयोरभावत्वागर्भतामभिप्रेत्य तयोस्तदुर्मतायां त्वाह तदपि वेति अभावत्वमपि वेत्यर्थः
 अपोरभावोर्थः अतिरिक्ताविषयतापक्षस्य न्यायमतेषिकेन निस्त्वीकारात्तस्य दृष्टान्तता तत्त्वादीति
 विषयतात्वादीत्यर्थः आदिना प्रकारत्वस्योपग्रहः केचित्तु तत्वं तत्ता आदिनेदं त्वस्योपग्रहः तत्त्वेदंत
 योः पदार्थान्तरं विना दुर्वच्यत्वात्तत्रैव पर्यवसानादित्याहुः तत्त्वमिति प्रतियोगिताधिकारणतात्वेत्यर्थः ॥ ३५ ॥

दिना
त

1462

ग्रन्थनाम. न्यायसिद्धांतमुक्ता
वली

ग्रन्थकार. विश्वनाथ पञ्चानन
भट्टाचार्य ।

उत्तुमान खण्ड पूर्ण

1463

योत्यतोबाधकाभावेनरक्तोत्यतिक्षणावद्व्यारंभानुगुक्रियोत्यतिःसंभवतीत्यभिप्राये
 णसमर्थनीयाविभावेनविभागजननशति कारणमात्रविभागेनकारणकारणाविभा
 गजननेसतीत्यर्थः विभागजविभागाविति आरम्भकसंयोगनाशस्यतृतीयक्षणावोत्य
 न्नतयाचतुर्थेक्षणेपरमाणाकाशविभागःसम्भवतीतिभावः ततः श्यामनाशपूर्व
 संयोगनाशाविति परमाणश्यामनाशपरमाणाकाशसंयोगनाशावित्यर्थः परमा
 णश्यामनाशं प्रति घणकनाशस्यहेतुत्वात्तत्पूर्वपरमा श्यामनाशासम्भवात् इतिभा
 वः रक्तोत्यत्पुनसंयोगाविति उत्तरसंयोगविनाशपूर्वकमेनाशासंभवेनद्व्यारम्भानुगुण
 क्रियानुत्यतेरितिभावः एवमग्रेषु अत्रयएवाग्नेसंयोगो घणकनाशकः स एव श्या
 मनाशोः रक्तोत्पादेचहेतुरिति केषांचित्तत्पुनरग्न्यनरसंयोगादितिभाष्यविरुद्धं ना
 दरणीयमित्यभिप्रेत्याह मध्यमशब्दवदिति एकस्मादिति घणकनाशकादेकस्मादि
 त्यर्थः यद्यामध्यमशब्दात्पूर्वशब्दनाशोत्तरशब्दोत्पदौभावतस्तथैकस्माद्घणकना

मु.

न प्रतिबंधः कियते विरुद्धस्तु साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगी अयं च साध्याभा
 वग्रहसामग्रीत्वेन प्रतिबंधकः सत्प्रतिपक्षे तु प्रतिहेतुः साध्याभावसाधकः अत्र तु
 हेतुरेक एवेति विशेषः साध्याभावसाधक एव हेतुः साध्यसाधकत्वेनोपन्यस्त इ
 ति अशक्तिविशेषोपस्थापकत्वाच्च विशेषः सत्प्रतिपक्षः साध्याभावव्याप्यवान्यत्तः
 अगृहीताप्रामाण्यकसाध्यव्याप्यवत्वोपास्येति कालीनागृहीताप्रामाण्यकत
 दभावव्याप्यवत्वोपास्येति विषयस्तथेत्यन्ये ॥ अत्र तु परस्परभावव्याप्यव
 ताज्ञानात् परस्परानुमीतिप्रतिबंधः फलम् अत्र केचित् पद्याघटाभावव्या
 प्यवताज्ञानेऽपि घटचक्षुःसंयोगे सति घटवताज्ञानं जायते पद्याच शंखे सत्य
 पि पीतत्वाभावव्याप्यशंखत्ववताज्ञाने सति पितादिदोषे पीतः शंख इति धीरेवं

1466
 निबन्धकं तेन एकहेतौ व्यभिचारज्ञाने हेतुतरेणानुमित्युत्पत्तेस्तदभावायनवगाहित्वाच्च
 व्यभिचारज्ञानस्यानुमितिर्विरोधित्वाभावेऽपि न क्षतिरिति संक्षेपः षादशासाध्यपक्षकहे
 तौ यावन्तो दोषास्तावदन्यान्त्यत्वं तत्र हेत्वाभासत्वं पंचत्वकथनं तत्संभवास्पृहाभिप्राये
 ण एवं साधारणायन्यतमत्वमनैकांतित्वं साधारणः साध्यवदन्यवृत्तिस्तोनवव्या
 प्तिज्ञानप्रतिबन्धः क्रीयते असाधारणः साध्यासमानाधिकरणः तेन साध्यसामाना
 धिकरणग्रहः प्रतिबध्यते शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादावसाधारणः अन्येतु सप
 दावृत्तिहेतुरसाधारणः सपक्षश्च निश्चितसाध्यवान् रत्नं च शब्दो नित्यः शब्दत्वा
 दित्यादौ पक्षे यदा साध्यनिश्चयस्तदनासाधारणं तत्र हेतौ निश्चयादिति वदन्ति
 अनुपसंस्तरीचात्यंताभावाप्रतियोगिसाध्यकादिः अनेन व्यतिरेकव्याप्तिज्ञा

क

सापि अनित्यदोषत्वापत्तेः तस्मात्तत्र वस्तुभावव्याप्यपाषाणमपत्त्वानिति पक्षमशकाले वान्ति व्या
 प्यक्षमस्य नाभासत्वं भ्रमादनुमितिप्रतीवंधमात्रम् हेतुस्तु न दुष्टः इत्यं च साध्याभाववद्वृत्ति हे
 त्वादिकं दोषः तद्वत्त्वं च हेतौ येन केन संबंधेनेति न व्याः परेतु पक्षिष्य कत्वेन ज्ञानस्यानुमि
 तिविरोधित्वं तद्वत्त्वं हेत्वाभासत्वं सत्प्रतिपक्षे विरोधिव्याख्यादिकमेव तथा तद्वत्त्वं च हेतोर्ज्ञा
 नरूपसंबंधेन न चैवं वान्ति माभ्युमादित्यादौ पक्षे बाधभ्रमस्य साध्याभावविषय कत्वेना
 नुमिति विरोधित्वात् ज्ञानरूपसंबंधेन तद्वत्त्वस्यापि संदेहोऽपि बाधितत्वापत्तिरिति वा तद्वत्त्वा
 च्यम् तत्र ज्ञानस्य संबंधत्वाकल्पनात् अत्र सत्प्रतिपक्षीत इति व्यवहारेण तत्कल्पनात्
 तत्र बाधित इति व्यवहाराभावादित्याहुः अनुमिति विरोधित्वं च अनुमिति तत्कारणान्यत
 रविरोधित्वं तेन व्यभिचारिणी ना व्याप्तिः दोषज्ञानं पक्षे तु विषयकं तद्वत्त्वं कानुमि तौ प्र

ज्ञान

राम

हेतुप्रसंगादेत्वाभासान्वविभजते अनैकांतो विरुद्धाप्यसिद्धः प्रतिपादितः कालात्यया
 पदिष्टश्चेत्वाभासाश्चपंचधा आद्यः साधारणस्तुत्यादसाधारणकोऽपरस्तथैवानुपसंहा
 रीत्रिधानैकांतिको भवेत् २२॥ तल्लक्षणं तु पदिष्टयकत्वेन ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वं
 तत्त्वं हेत्वाभासत्वं तथाहि व्यभिचारादिविषयकत्वेन ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वात्ते दोषाः
 पदिष्टयकत्वं च पादशविशीष्टविषयकत्वं बोध्यम् तेन बाधभ्रमस्यानुमिति विरोधित्वेपिन
 त्तातिः तत्र पर्वतो वनस्य भाववानिति विशीष्टस्याप्राप्तिश्चत्वात् न दोषः न च पत्रवन्सभा
 वव्याप्यपाषाणमयत्ववानिति परामर्शकाले वान्हे व्याप्यधूमस्याभासत्वं न स्यात् तत्र व
 नस्य भावव्याप्यवान्यवर्तते इति विशीष्टस्याप्राप्तिश्चत्वादिति वाच्यम् इष्टापत्तेः अस्या बाध

मु.

नात्संशयः नान्यथा अगृहीता प्रामाण्यकस्यैव विरोधि ज्ञानस्य प्रतिकृत्वादिति आसि
 दितु आश्रयासिद्ध्या न्यतमा आश्रयासिद्धिः पक्षेपक्षतावच्छेदकाभावः यत्र कां
 चनमयः पर्वतो वारुमानिति साध्यः ते तत्र पर्वतो न कांचनमय इति ज्ञाने विद्यमाने
 कांचनमये पर्वते परामर्शादिप्रतिषेधः फलम् स्वरूपासिद्धितु पक्षे व्याप्यत्वाभिमत
 तस्याभावः अत्र हृदोऽव्यं धूमादित्यादौ पक्षे व्याप्यत्वाभिमतस्य हेतोरभावे ज्ञाते
 पक्षे व्याप्य हेतुमता ज्ञानरूपस्य परामर्शस्य प्रतिबंधः फलम् साध्याप्राप्तिश्चाद
 यस्तु व्याप्यत्वासिद्धिमध्ये तर्ह्यताः साध्ये साध्यतावच्छेदकस्याभावः साध्याप्राप्ति
 दिः एतद्ज्ञाने ज्ञाते कांचनमय वारुमानिति त्यादौ साध्यतावच्छेदकविशिष्टसा
 ध्यपरामर्शप्रतिबंधः फलम् एवं च हेतौ हेतुतावच्छेदकाभावः साधनाप्राप्तिश्चिः

कोटि द्वय व्याप्य दर्शने वि कोटि द्वयस्य प्रत्यक्षरूपः संशयो भवति तथा सत्प्रतिपक्षस्य
 ले संशय रूपानुमितिर्भवत्येव यत्र च एक कोटि व्याप्य दर्शनं तत्राधिकवलतया द्विती
 य कोटिभान प्रतिबंधान्न संशयः फलवलेन चाधिकवलसमवलभावः कल्पते
 इत्याहुस्तन्न तदभाव व्याप्य वत्तात्ताने सति तदुपनीतभान विशेषशाब्दबोधा
 देरनुदयात् लौकिकसंनिकर्षात्तस्य दोषविशेषाजन्य ज्ञानमात्रे तस्य प्रतिबंध
 कता लाघवात् नतूपनीतभान विशेषे शाब्दबोधे च पृथक् प्रतिबंधकता गौर
 वात् तथा च प्रतिबंधकसत्त्वात्कथमनुमितिः न हिलौकिकसंनिकर्षस्य ले प्र
 त्यक्षमिव सत्प्रतिपक्षस्य ले संशयाकारानुमितिः प्राप्ता एकी येनानुमितिर्मिल
 त्वेनापि विशेषणीयम् यत्र च कोटि द्वय व्याप्य वत्तात्तानं तत्रोभयत्राप्राप्ता एव ज्ञा

मु.

चार

किंतु भ्रमत्वज्ञानानात्कंदित बाधबुद्धेः प्रतिबंधकता तत्र भ्रमत्वशंकाविघटनेन प्रामाण्य-
 ज्ञानं क्वचिदुपपुन्यते न च बाधस्य लेपत्वे हेतुसत्त्वे व्यभिचारः पक्षे हेत्वभावे स्वरूपा सिद्धिरेव
 दोष इति वाच्यम् तथापि बाधज्ञानस्य व्यभिचारत्वादेर्भेदात् किंच यत्र परामर्शानंतरं बाधबु-
 द्धित्तत्र व्यभिज्ञानादेर किंचिन्करत्वात् बाधस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वं वाच्यम् एवं यत्रोत्प-
 त्तित्वाणवच्छेदघटादौ गंधव्याप्यपृथिवीत्ववत्ताज्ञानंतत्र बाधस्यैव प्रतिबंधकत्वं वाच्यम्
 न च यत्ते घटे गंधसत्त्वात् कथं बाध इति वाच्यं यत्तत्तावच्छेदकदेशकालावच्छेदेनानुमि-
 तेरनुमिदसिद्धत्वादिति बाधतद्व्याप्यमिनापेहेत्वाभासात्तद्व्याप्या अपि तन्मध्य एवां
 भवंति अन्यथा हेत्वाभासाधिक्यप्रसंगात् बाधव्याप्यः सत्प्रातिपक्षोमिन्न एव स्वतंत्रे
 खेन मुनिना पृथगुपदेशात् सत्प्रातिपक्षव्याप्यस्तु न प्रतिबंधकः इति प्रघटकार्थः

ना

राम

मि

यथाकांचनमयधूमादित्यादौ हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुज्ञानाभावात् तद्धेतुकव्याप्ति
 ज्ञानादेरभावःफलं एवंचमन्दिमान्नीलधूमादित्यादौ गुरुतया नीलधूमत्वस्य हेतु
 तानवच्छेदकत्वमापि व्याप्यत्वासिद्धिरित्यपि वदंति बाधस्तु पक्षे साध्याभावादिः पक्षे साध्यवदय
 एतस्यानुमितिप्रतिबंधः फलम् तर्हि कतदभावनिश्चयो लौकिकसंनिकर्षजन्तयो दोषादिवीर
 षविशेषाजन्यतर्हि किं कतज्ञानमात्रे विरोधीति ननु संशयसाधारणम् पक्षे साध्यसंसृष्ट
 त्वज्ञानमनुमितिकरणं तद्विरोधितया च बाधसत्प्रतिपक्षयोर्हेत्वाभासत्वमिति युक्तम्
 अप्रसिद्धसाध्यकानुमित्यनापत्तेः साध्यसंशयादिकं विनापि अनुमित्युत्पत्तेश्च एवं
 साध्याभावज्ञाने प्रमात्वज्ञानमापि न प्रतिबंधकम् प्रमाणाभावाज्जोरवाच्च अन्यथा
 सत्प्रतिपक्षादावपि तदभावव्याप्यज्ञाने प्रमात्वविषयकत्वेन प्रतिबंधकतापत्तेः

यः सपक्षे विपक्षे च स भवेत्साधारणस्तु सः सपक्षविपक्षवृत्तिः साधारण इत्यर्थः सपक्षः
 निश्चितसाध्यवान् विपक्षः साध्यवर्जितः विरुद्धकारणपक्षपक्षवृत्तित्वमुक्तम् वस्तुतो
 विपक्षवृत्तित्वमेव वाच्यम् विरुद्धस्य साधारणत्वेऽपि दूषकताकीजस्य भिन्नतया तस्य
 र्थक्यात् पक्षभयसाध्यावृत्तः सत्त्वसाधारणो मतः सपक्षविपक्षव्यावृत्त इत्यर्थः
 सपक्षः साध्यवत्तयानिश्चितः विपक्षः साध्यस्स न्यतयानिश्चितः शब्दोऽनित्यः श
 ब्दत्वादित्यादौ पदाशब्देऽनित्यत्वसंदेहः तस्य सपक्षत्वम् घटादीनामेव तद्व्यावृत्तं च द
 शब्दत्वमिति तदा तन्न दसाधारणम् पदाशब्देऽनित्यत्वनिश्चयस्तदा सा साधा
 रणः इदं तु प्राचीनमतम् नवीनमतं तु पूर्वमुक्तं तथैवानुपसंहारि केवलान्वयि
 पक्षकः सर्वमभिधेयं प्रमेयत्वादित्यादौ सर्वस्यैव पक्षत्वात् सामानाधिकरणग्रह

स्थलांतरभावात्तानुमितिः इदं तु न सस्य क्व पक्षे कदेशे सरुचा । अहं पितृतेरभावात् अ
 तु सरुचाराग्रहः तावताप्यज्ञानरूपा सिद्धिरेव न तु हेत्वाभासत्वं तस्य त्रयापिके वला
 न्वपि साध्यकत्वं तथात्वमिभ्युक्तम् यः साध्यवति नैवास्तीति विरुद्ध उदाहरतः एवका
 रेण साध्यवत्वावच्छेदेन हेत्वभावो बोधितः तथा च साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगि
 त्वमत्रार्थः आसीदिविभजते आश्रयासिद्धिरास्यात्त्वरूपा सिद्धिरप्यव्या
 प्यत्वासिद्धिरस्य सादासीदिति तद्विधा १५ पक्षासिद्धिर्न त्रयतो भवेन्माणिमयो
 गिरिः पक्षासिद्धिराश्रयासिद्धिरित्यर्थः इह दोषाव्यं धूमवत्त्वादत्रासिद्धिरप्यपरा
 अपरास्वरूपासिद्धिरित्यर्थः व्याप्यत्वासिद्धिरप्यनीलधूमादिकं भवेत् नील
 धूमत्वं गुरुतया न हेतुतावच्छेदेकम् विरुद्धयोः परामर्शो हेत्वोः सत्यतिपादनात्

११ कपिसंयोगसंयोगतदभावव्याप्यवतापरामर्शः।पिनसत्यतिपक्षत्वमतउक्तम्
 विरुद्धयोरिति तथा च स्वसाध्यविरुद्धसाध्याभावव्याप्यवतापरामर्शकालीनसाध्य
 व्याप्यवतामर्शविषयइत्यर्थः साध्यशून्योपत्रपक्षस्त्वसौवाधउदाहृतः उत्पत्तिका
 लीनघटेगंधादिर्पत्रसाध्यते १८ पक्षः साध्यतावच्छेदकविशीष्टइत्यर्थः तेन
 घटेगंधसत्त्वेपिनक्षतिः एवंमूलावच्छिन्नोवृत्तः कपिसंयोगीत्यत्रापिबोधम्
 ॐ इति श्रीमुक्तावल्यामनुमानपरिच्छेदः ॐ

३

1476

१०५५

गुरुगंगा अकुरुगो ५ कि

ले. अष्टावर्ग

विषय न. ५०५०

ग्रन्थ वेदान्तसार
लेखक महर्षि योगीन्द्र

पत्र 6

अष्टमः

विषय - दर्शन

वे. सा.

६

एवमज्ञानमपि स्वावृत्तात्मनिययाशक्त्या आकाशादिप्रपञ्चमुद्भावयति
 तादृशसामर्थ्यं तदुक्तम् विज्ञेयशक्तिर्लिङ्गादिब्रह्मांतजगत्सृजेदिति स्म
 तेः शक्तिरूपवदज्ञानोपहितं चैतन्यं स्वप्रधानतया निमित्तं स्वोपाधि
 प्रधानतयोपादानं च भवति यथा लूतातंतु स्वकार्यं प्रति स्वप्रधानत
 या निमित्तं स्वशरीरोपाधि प्रधानतयोपादानं च भवति तमः प्रधानवि
 ज्ञेयशक्तिमदज्ञानोपहितं चैतन्यादाकाशमाकाशाद्वायुर्वायो रनिरग्ने
 रापः अद्भ्यः पृथिवी तिचोत्पद्यते तस्माद्वा एतस्मादात्मनः आकाशः
 संभूत इत्यादि श्रुतेः तेषु चाकाशादिषु जाड्याधिक्यदर्शनात्तमः प्राधान्यं

राम
६

मेघोऽनेकमोजनमायतमांदित्यमंडलमवलोकयितुं नयनपथविधा
 यकतया यथाश्वादयनीवतथाज्ञानं परिहृत्स्नमपि यथाशक्त्या ज्ञात्वा
 नमपरिहृत्स्नमसंसारिणामवलोकयितुं बुद्धिविधायकतयाश्वादयत्येवं
 व तादृशसामर्थ्यं तदुक्तम् धनकृन्लदृष्टिर्धनकृन्लमर्कं यथासम्यक्तेनिः
 प्रभेदातिमूढः तथावद्वज्राति योमूढदृष्टेः सनित्योपलाब्धिः। खलु
 पौहमात्मा अनयावृत्तस्यात्मनः कर्तृत्वभोक्तृत्वसुवित्वदुःवित्वादि
 संभावनापि भवति यथास्वाज्ञानेनावृत्तौ यां रज्जौ सर्पत्वसंभावना वि
 द्ये पशक्तिस्तु यथा रज्ज्वज्ञानं स्वावृत्त रज्जौ स्वशक्त्या सर्पदिकं समुद्राव

1428

वे.सा.

५

ज्योतिषिवनवृक्षावच्छिन्नाकाशयो रिवजलाशयजलाशयजलगत
 प्रतिविम्बाकाशयो रिवामेदः एष सर्वेश्वर इत्यादि श्रुतेः वनतदवच्छि
 न्नाकाशयो र्जलार्शयतस्तु तत्प्रतिविम्बाकाशयो र्वाधारात्तदुपहिता
 काशवदनयो रज्ञानतदुपहितचैतन्ययो राधारभूतं यदुपहितं चैतन्यं
 तन्मुरियमित्युच्यते शिवमदैतं चतुर्थं मन्यन्ते इत्यादि श्रुतेः इदमेव तु
 यं शुद्धचैतन्यमज्ञानादितदुपहितचैतन्याभ्यां तन्मायः पिंडवदविवि
 क्तं सन्महावाक्यस्य वाच्यं विविक्तं सत्त्वं च मिच्युते अज्ञानस्वावराण
 विज्ञेयनामकमस्ति शक्तिरूपं आवरणशक्तिस्तान् अल्योपि

राम

५

1480
 एकाज्ञानावभासकत्वात् अस्पृष्टत्वमस्पृष्टोपाधितयाऽनति।
 प्रकाशकत्वात् अस्पापीयमहंकारादिकारणत्वात् कारणशीरमा
 नंदमचुत्वादेव हेतोरानंदममकोशः सर्वपरमत्वात्सुप्तिः अतए
 वस्पृष्टसूक्ष्मप्रपंचलयस्यानमितिचोच्यते तदानीमेतावाप्वीर
 प्राज्ञेचैतत्पदीप्ताभिरतिसूक्ष्माभिरज्ञानवृत्तिभिरानंदमनुभवतः
 आनंदमुक्तेतोमुखः प्राज्ञइत्यादिश्रुतैः सुखमहमस्वाप्सनकिं
 चिदवेदिषम् इत्युत्थितस्य परामर्शोपपत्तेश्च अन्योः समदिव्योः
 वनवृक्षयोरिव जलाशयजलयोरिवामेदः एतदुपहितयोरीश्वरप्रा

शस्ये

वे. सां. ५ दिव्यादिश्रुतेः अस्मैयंसमष्टिरविलकारणत्वात्कारणशरीरमानंद
 प्रचुरत्वात्कोशवदाच्छादकत्वाच्चानंदमयःकोशः सर्वेपरत्वात्सुप्तिः
 अतएवस्पूलसूक्ष्मप्रपंचलायस्थानमितिचोच्यते यथावनस्पत्य
 क्षुमिप्रायेणवृक्षादित्यनेकत्वव्यदेशः यथावाजलाशयव्यक्षुमिप्रा
 येणजलानीतितथाऽज्ञानस्पव्यक्षुमिप्रायेणतदनेकत्वव्यपदेशः
 इंद्रोमायाभिःप्रहस्तपईयतेइत्यादिश्रुतेः अत्रव्यस्तसमस्तव्याप्तिवेन
 व्यष्टिसमष्टिताव्यपदेशः इयंव्यष्टिर्निकृष्टोपाधितयामलिनसत्त्वप्रधा
 नाएतदुपहितंचैतन्यमल्पज्ञत्वानीश्वरत्वादिगुणकंप्राप्तइत्युच्यते

राम

भवात् देवात्मशक्तिं स्वगुणे निर्गुणमित्यादि श्रुतेः इदमज्ञानं समष्टिं
 द्विव्यष्ट्यभिप्रायेणैकमनेकमिति व्यवह्रियते स्याद्वैद्वत्ताणां सम यथा
 ष्ट्यभिप्रायेणैकत्वव्यपदेशः यथावा जलानां समष्ट्यभिप्रा
 येणैकत्वव्यपदेशः इति तस्यानानात्वेन प्रतिभासमानानां जीवगणानामज्ञा
 नानां समष्ट्यभिप्रायेणैकत्वव्यपदेशः अजामिका मित्यादि श्रुतेः इयं
 समष्टिरुत्कृष्टोपाधितया विशुद्धसत्त्वप्रधाना एतदुपहितं चैतन्यं स
 र्वज्ञत्वसर्वनियंतृत्वादिगुणकंसद्व्यक्तमंतर्गम्यमीजगत्कारणमीश्व
 इति च व्यपदिश्यते सकलाज्ञानावभासकत्वात् यः सर्वज्ञः स सर्ववि

वे. सा. तरतिशोकमानविदिति श्रुतेः ब्रह्मवेदब्रह्मेवमतीत्यादिश्रुतेः अयमधिकारीज
 ३ नमरणदिसंसारानलसंतप्तः अतिप्रदीप्तशिराजलराशिमिवोपहारपा-
 णिः श्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठगुरुमुपसृत्य तमनुसरति समित्याणिः श्रोत्रियंब्र-
 ह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतेः सपरमकृपयाऽध्यारोपापवादन्यायेन तमुपदि-
 शति तस्मै सविद्वान् प्रपन्नाय आत्मतत्त्वं प्राहेत्यादिश्रुतेः असर्पभूतायां
 रज्जौ सर्पा रोपवद्ब्रह्मन्यवरुच्चारोपोऽध्यारोपः वस्तुसच्चिदानंदोऽसं ब्रह्म
 ज्ञानादिसकलजडसमूहोऽवस्तु अज्ञानं तु सदसज्जामनिर्वचनीयम् ।
 त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधिभावरूपं यत्किंचिदिति वदंति अहमज्ञ इत्यु

राम

३

तद्यतिरिक्तविषयेभ्यो निवर्तनं निवर्तितानां च सर्वेषां तद्यतिरिक्तविषयेभ्य उप
 रमणमुपरतिः अथवा विहितानां कर्मणां विधिनापरित्यागः गुणविषये च स
 माधिः समाधानं गुरुवेदांतकावेषु विश्वासः अद्वा मुमुक्षुत्वं मोक्षेकावत्वं म
 एवंभूतः प्रमाता अधिकारी शांतीदांतद्रुत्याश्रुतेः उक्तं च प्रशांतचित्ताय जितेंद्रि
 यामप्रहीणदोषाय यथोक्तकारिते गुणान्विताया जुगताय सर्वदा प्रदेयमेतत्स
 ततं मुमुक्षवे विषयो जीवन्नलैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयम् तत्रैव वेदांतानां तात्पर्यं
 तत्संबंधस्तु तदैक्यप्रमेयस्य तत्प्रतिपादकोपनिषत्प्रमाणस्य बोध्यबोधकभाव
 लक्षणः प्रयोजनं तदैक्यप्रमेयगताज्ञान निवृत्तिस्तत्त्वरूपानंदावाप्तिश्च ।

वे.सा. नानांचावांतरफलंपितलोकसत्यलोकप्राप्तिः कर्मणपितलोकोविषयादे
 २ त्या वलोकद्वैविश्रुतेऽश्र साधनानि नित्या नित्यवस्तुविवेकेहामुत्रार्थफलभोग
 विरागशमदमादिषट्संपत्तुमुत्तुत्वानि नित्या नित्यवस्तुविवेकज्ञावद्बुद्धे
 वनित्यंवस्तुततोत्पदाविलमनित्यमिति विवेचनं नित्या नित्यवस्तुविवेकः ऐ
 हिकानांस्वकचंदनादिविषयभोगानां कर्मजन्यतयाऽनित्यत्ववदामुष्मिका
 णामप्यमृतादिविषयभोगानामनित्यतयातेभ्यो नित्यं विरतिरिहामुत्रार्थ
 फलभोगविरागः शमादयस्तु शमदमोपरतितिच्छासमाधानश्रद्धाख्याः
 दि शमज्ञावद्बुद्धवर्णव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग्रहः दमोवास्तेदियाणां

राम

२

साधनचतुष्टयसंपन्नः प्रमाता काम्पादिनिस्वर्गादीषु साधनानि ज्योतिषोमादी
 नि निषिद्धानि नरकाद्यनिषु साधनानि ब्रह्मणहननादीनि नित्यानि अकर
 णे प्रत्यक्षाससाधनानि संध्यावन्दनादीनि नैमित्तिकानि पुत्रजन्माद्यनुवंशी
 नि जातेषुमादीनि प्रायश्चित्तानि पापक्षयसाधनानि चांद्रायणादीनि उ
 पासनानि सगुणब्रह्मविषयकानि मानसव्यापाररूपाणि शांतिव्याविद्या
 दीनि एषानित्यादीनां बुद्धिबुद्धिः परमं प्रयोजनम् उपासनानां तु चित्तैकाग्र्यं
 तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणविविदिषंतियज्ञेन दानेनेत्यादिश्रुतेः तपसा
 कल्मषं हंति विधायामृतमश्नुत इत्यादि स्मृतेः नित्यनैमित्तिकयोरुपासा-

वे.सा श्रीमतेरामानुजायनमः अखंडसच्चिदानंदमवाप्नोतसगोचरम् आत्मानम्
 १ विलाधारमाश्रयेभीष्टसिद्धये १ अर्थतोष्यह्यमानंदानतीतद्वैतभावतः गुरु
 नारायणवेदांतसारं वक्ष्ये यथा मति २ वेदांतो नामोपनिषत्प्रमाणम् तदुप
 कारीणि शांतीरकसूत्रादीनि च अस्पवेदांतप्रकरणत्वात् तदीयेरेवानुबंधैः
 तद्वत्तासिद्धेर्न ते पृथगा लोचनीयाः तत्रानुबंधो नामाधिकारिविषयसंबंध
 प्रयोजनानि अधिकारीनुविधिवदधीतवेदवेदांगत्वेनापाततोधिगता विल
 वेदार्थैः स्मितजन्मनि जन्मांतरे वा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरःसरं नित्यनैमित्तिक
 प्रायश्चित्तोपासनानुष्ठानेन निर्गतनिविलकल्मषतमानितांतनिर्तलत्वांतः

राम
 १

1488

अनुपलब्धि निरूपण

५० पत्र
ले प्रभाकर

विषय दर्शन

॥
 ५४९
 प्रतियोगिसें विरोध स्पष्ट है जैसे प्रागभावादिकन का प्रतियोगिसें विरोध है तैसें अत्यन्ताभाव का भी प्रतियोगिसें विरोध कहा चाहिये यद्यपि
 सकल अभावन का प्रतियोगिसें विरोध होवे तो जिस काल में भूतल में घट धर्या होवे तिस काल में घट का अन्योन्याभाव भूतल में नहीं हुआ चा-
 हिये औ घट वाले भूतल में घट का अन्योन्याभाव रहे है काहे तें भेद कूं अन्योन्याभाव कहें हैं जाकूं अपने से अतिरिक्तता कहें हैं भिन्नता कहें
 है जुदापना कहें है घट वाला भूतल वी घट स्वरूप नहीं किंतु घट से अतिरिक्त कहिये है घट से भिन्न कहिये है घट से जुदा कहिये है इसरीति से घट वा-
 ले भूतल में घट का अन्योन्याभाव है या तें घट के अन्योन्याभाव का घट रूप प्रतियोगिसें विरोध नहीं तैसें पटादिकन के अन्योन्याभाव का पटा-
 दिकन से विरोध नहीं या तें सकल अभावन का प्रतियोगिसें विरोध कहना संभवे नहीं किंतु किसी अभाव का प्रतियोगिसें विरोध है किसी का वि-
 रोध नहीं है प्रागभावादिक दृष्टांत से अत्यन्ताभाव का प्रतियोगिसें विरोध साधैत व अन्योन्याभाव दृष्टांत से अत्यन्ताभाव का प्रतियोगिसें अवि-
 रोध वी सिद्ध होवेगा या तें घट के अन्योन्याभाव की नाई घट का अत्यन्ताभाव वी घट के अधिकरण में संभवे है तथापि घट के अधिकरण में घट-
 का अत्यन्ताभाव संभवे नहीं काहे तें अभाव के दो भेद है एक अन्योन्याभाव है १ दूसरा संसर्गाभाव है २ संसर्गाभाव चार प्रकार का है इसरीति
 से पंचविध अभाव है निज में अभावत्व धर्म सर्व में समान है औ निषेधमुख प्रतीति वी विषयता वी सर्व अभावन में समान है तथापि अन्योन्याभाव
 से चतुर्विध संसर्गाभाव में विलक्षणता अनेक विध है जिस वाक्य में प्रतियोगि अनुयोगि बोधक भिन्न विभक्ति वाले पद होवें तिस वाक्य से सं-
 सर्गाभाव की प्रतीति होवे है जैसे उत्पत्ति से पूर्व कपाले घटो नास्ति इस वाक्य में अनुयोगि बोधक कपाल पद सप्तम्यंत है औ प्रतियोगि बोध-
 क घट पद प्रथमांत है तहां प्रागभाव की प्रतीति होवे है तैसें सुझादिकन तें घट का अदर्शन होवे तब तिसी वाक्य तें पट ध्वंस की प्रतीति होवे है
 वायोरूप नास्ति इस वाक्य तें वायु में रूपात्यन्ताभाव की प्रतीति होवे है तहां वी अनुयोगि बोधक वायु पद सप्तम्यंत है औ प्रतियोगि बोधक रूप

पदप्रथमांतहै तैसैं भूतलंघनोनास्ति इसवाक्यजन्यप्रतीतिकाविषयसामयिकाभावहै तहांवीअनुयोगिबोधकभूतलपदसम्यंतहै प्र
तियोगिबोधकघटपदप्रथमांतहै औभूतलंघनघटः इसवाक्यसैंभूतलमेंघटकाअन्योन्याभावप्रतीतहोवैहै तहांअनुयोगिबोधकभूतलपदऔ
प्रतियोगिबोधकघटपददोनोंप्रथमांतहै इसरीतिसैंभिन्नविभक्त्यंतपदघटितवाक्यजन्यप्रतीतिकाविषयतासंसर्गाभावमेंहै अन्यो
न्याभावमेंनहीं औसमानविभक्त्यंतपदघटितवाक्यजन्यप्रतीतिकाविषयताअन्योन्याभावमेंहै संसर्गाभावमेंनहीं इसरीतिसैं अन्यो
न्याभावतैंविलक्षणस्वभाववालेचतुर्विधसंसर्गाभावहैं यातैंप्रागभावप्रध्वंसाभावकेदृष्टांतसैंअत्यंताभावकाप्रतियोगितैंविरोधहीसि
द्धहोवैहै विलक्षणस्वभाववालेअन्योन्याभावकेदृष्टांतसैंप्रतियोगितैंअविरोधसिद्धहोवैनहीं संसर्गाभावकीअन्योन्याभावतैंऔरबीविल
क्षणताहैं चतुर्विधसंसर्गाभावकापरस्परविरोधहै ऐकसंसर्गाभावकेअधिकरणमेंअपरसंसर्गाभावरहेनहीं जैसैंकपालमेंघटकीउत्पत्ति
सैंपूर्वघटकाप्रागभावहै तहांघटकाध्वंसवाअत्यंताभाववासामयिकाभावरहेनहीं तैसैंकपालमेंघटकाध्वंसहोवैतवप्रागभावादिक
तीनोंसंसर्गाभावरहेनहीं औघटकाअन्योन्याभावकपालमेंसदारहेहै तैसैंभूतलमेंघटकासामयिकाभावहै तहांवीघटकाप्रागभा
वप्रध्वंसाभावअत्यंताभावतीनूरहेनहीं औघटकाअन्योन्याभावतहांवीरहेहै तैसैंवायुमेंरूपकाअत्यंताभावरहेहै तैमेंरूपकाप्रागभाव
प्रध्वंसाभावसामयिकाभावतीनूरहेनहीं औरूपकाअन्योन्याभाववायुमेंरहेहै इसरीतिसैंचतुर्विधसंसर्गाभावकापरस्परविरोधहै अन्यो
न्याभावकातिनसैंअविरोधहै जैसैंअन्योन्याभावकाअन्यअभावतैंअविरोधहोतैंवीप्रागभावादिकनकेपरस्परअविरोधकीसिद्धि
होवैनहीं तैसैंअन्योन्याभावकाप्रतियोगितैंअविरोधिदेषिकैकिसीसंसर्गाभावकाप्रतियोगिसैंअविरोधसिद्धहोवैनहीं अथअ
भावनकापरस्परऔप्रतियोगिसैंविरोधाविरोधकाविस्तारसैंप्रतिपादनकरैहै यद्यपिप्रतियोगिकैउपादानकारणमेंप्रागभावप्रध्वंसा

भावदोचूररहे हैं जैसै घट के उपादान कारण कपाल में घट का प्रागभाव घट की उत्पत्ति से प्रथम रहे है मुद्गरादिक न तै घट कूं तो डै तब घट का प्रध्वं
 साभाव तिसी कपाल में रहे है या तै प्रागभाव प्रध्वं साभाव का परस्पर विरोध कहना संभवे नही तथापि एक काल में दोचूर रहे नही किंतु भिन्न का
 ल में रहे है या तै एकदा सहानवस्थान रूप विरोध प्रागभाव प्रध्वं साभाव का परस्पर है तैसै अत्यंताभाव का वीतिन सै विरोध मान्या चाहिये य
 द्यपि अन्योन्याभाव का किसी अभाव सै विरोध नही है काहे तै कपाल में घट का प्रागभाव है तहां घट का अन्योन्याभाव वी है औजव कपाल में
 घट का प्रध्वं साभाव होवे तब वी घट का अन्योन्याभाव है औ तंतु में घट का अत्यंताभाव है तहां वी घट का अन्योन्याभाव है भूतल में घट
 का सामयिकाभाव है तहां वी घट का अन्योन्याभाव है इसरीति सै अन्योन्याभाव का किसी अभाव सै विरोध नही है तथापि संसर्गाभा
 व का यह स्वभाव है चतुर्विध संसर्गाभाव में एक संसर्गाभाव एक काल में रहे है दूसरा रहे नही जैसै कपाल में उत्पत्ति सै प्रथम घट का प्रागभा
 व रहे है तिस काल में घट का प्रध्वं साभाव रहे नही प्रध्वं साभाव घट का होवे तब प्रागभाव रहे नही औ सामयिकाभाव अत्यंताभाव कपाल
 में घट के कदे वी रहे नही यद्यपि कपाल में घट के प्रागभाव प्रध्वं साभाव होवे तब घट का अत्यंताभाव वी रहे है तथापि एक प्रतियोगिके
 दो संसर्गाभाव रहे नही यह नियम है अपर प्रतियोगिका दूजा संसर्गाभाव रहने का विरोध नही तैसै भूतलादिक न में घट का साम
 यिकाभाव रहे है तहां घट का अत्यंताभाव अथवा प्रागभाव तथा प्रध्वं साभाव रहे नही औ वायु में रूपात्यंताभाव है तहां रूप के प्रागभावादि
 करे रहे नही यद्यपि संयोग संबंध तै कदाचित् भूतलादिक न में घट रहे है समवाय संबंध तै कपाल विना अन्य पदार्थ सै घट कदे वी रहे नही या
 तै समवाय संबंध तै घट का अत्यंताभाव भूतलादिक न में है औ संयोग संबंध तै घट का सामयिकाभाव है या तै सामयिकाभाव औ अत्यं
 ताभाव का परस्पर विरोध संभवे नही तथापि घट के संयोग संबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव का घट के संयोग संबंधावच्छिन्न अत्यंता

1491

वृत्ति
८

प्र.
६

भावसे विरोध है समवायसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभावसे विरोध नहीं या तैयह नियम सिद्ध हुआ जिस अधिकरणमें जाकालमें जिस पदार्थका जासंबंधसे एक संसर्गभाव होवे तिस अधिकरणमें ताकालमें तिस पदार्थका तासंबंधसे अपरसंसर्गभाव होवे नहीं अन्यसंबंधसे होवे है जासंबंधसे जो पदार्थ जहां न होवे तहां तिस पदार्थका तत्संबंधावच्छिन्नाभाव कहिये है भूतलमें संयोगसंबंध तै कदाचित् घट होवे है या तै संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव घटका भूतलमें कदीबीनहीं किंतु भूतलत्वजातिमें औभूतलके रूपादिक गुणनमें संयोगसंबंध तै घट कदाचित् वीर है नहीं काहे तै दो द्रव्यका संयोग होवे है द्रव्यका औजातिका तै से द्रव्यका औगुणका संयोग होवे नहीं या तै भूतलत्वमें औभूतलके रूपादिक गुणनमें घटका संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है औभूतलत्वमें तै से रूपादिक गुणनमें समवायसंबंध तै वी घट कदाचित् वीर है नहीं काहे तै कार्यद्रव्यका अपणै उपादान कारणमें समवायसंबंध होवे है अन्यमें नही गुणका समवायगुणीमें होवे है जातिका समवायव्यक्तिमें होवे है क्रियाका समवायक्रियावालेमें होवे है अन्यस्थानमें कहूं समवायसंबंध होवे नहीं यद्यपि परमाणु आदिक नित्यद्रव्यनमें वी विशेष पदार्थका समवायनै यायिकमानै है तथापि विशेष पदार्थ अप्रसिद्ध है ताकी कल्याननिश्चयोजन है यह अद्वैतग्रंथनमें स्पष्ट है औदीधितिकार शिरोमणि भट्टाचार्यनै वी विशेष पदार्थकारखंडन ही कह्या है या तै उपादान कारणगुणी व्यक्ति क्रियावानमें ही कार्यद्रव्यगुणजाति क्रियाका क्रम तै समवायसंबंध है औकिसी का किसीमें समवायसंबंध नहीं दूसरी तिस भूतलत्वमें औभूतलके रूपादिक गुणनमें घटका समवायसंबंध कदीबी होवे नहीं किंतु कपालमें ही घटका समवाय होवे है या तै घटके उपादान कारण कपालकृत्यागिके औस्थानमें सारे घटका समवायसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है औघटका अन्यसंसर्गभाव तिस अत्यन्ताभाव के साथि रहे नहीं काहे तै घटका प्रागभाव प्रध्वंसाभाव तो कपालविना अन्यस्थानमें रहे नहीं-

८

औसामयिकाभावतहांहोवैहै जहांकिसीकालमेंजासंबंधसेंप्रतियोगीहोवैतहांतिसासंबंधसेंजाकालमेंप्रतियोगिनहोवैताकालमेंतत्सं
 बंधावच्छिन्नसामयिकाभावहोवैहै जहांकिसीकालमेंजासंबंधसेंप्रतियोगीहोवैनहींतहांतत्संबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहीहोवैहै कपा
 लविनाअन्यपदार्थनमेंसमवायसंबंधतैंघटकदाचित्त्वीरहैनहींयातैंघटकेसमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावकेअधिकरणमेंघट
 कासमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावहैनहीं औविचारकरैतोद्रव्यकासमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावअप्रसिद्धहै संयोग
 संबंधावच्छिन्नसामयिकाभावहीद्रव्यकाप्रसिद्धहै काहेतैंनित्यद्रव्यतोसमवायसंबंधतैंकिसीमेंरहैनहीं यातैंनित्यद्रव्यकातोसमवा
 यसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहीहै समवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावनित्यद्रव्यकाकहूंनहीं औकार्यद्रव्यकाअपनैउपादानका
 रणमेंतोप्रागभावअथवाप्रध्वंसाभावहोवैहै तहांसमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभाव अथवासमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यं
 ताभावहैनहीं औअपनैउपादानकारणकृत्यागिकैअन्यपदार्थमेंसमवायसंबंधतैंकार्यद्रव्यकदाचित्त्वरहताहोवैकदाचित्त्वनहीरहता
 होवैतोसमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावहोवै औउपादानसेंभिन्नमेंकार्यद्रव्यकदाचित्त्वीरहैनहीं यातैंउपादानसेंभिन्नप
 दार्थनमेंकार्यद्रव्यकासमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावसंभवेनहीं किंतुतहांवीसमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहीका
 र्यद्रव्यकाहै इसरीतिसेंसमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावद्रव्यकाअप्रसिद्धहै औगुणक्रियावीसमवायसंबंधतैंजाद्रव्यमेंउप
 जिकैनष्टहोयजावै ताद्रव्यमेंसमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावनहीं किंतुप्रथमप्रागभावहै पश्चात्प्रध्वंसाभावहै औघटकेगु
 णक्रियासमवायसंबंधसेंअन्यद्रव्यमेंकदेवीरहैनहीं तहांवीतिनकासमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहै सामयिकाभावनहीं इ
 सरीतिसेंगुणक्रियाकावीसमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावअप्रसिद्धहै तैंसैंसंयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभाववीगुणक्रि

हृति-
९

याकाचप्रसिद्धहे काहेतें संयोगसंबंधतें गुणक्रियाकदाचित्तरहते होवें कदाचित्तरहीरहते होवें तो संयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावगुणक्रियाका होवें औ संयोगसंबंधतें गुणक्रियाकिसीमें कदाचित्तरहें नहीं यातें गुणक्रियाका संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव ही है सो अत्यन्ताभाव सकल पदार्थनमें है काहेतें संयोगसंबंधतें गुणक्रियाकिसी पदार्थमें रहते होवें तो तिस पदार्थमें संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव गुणक्रियाका न होवें सो संयोगसंबंधतें गुणक्रियाका आधार को ईहें नहीं यातें गुणक्रियाका संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव के बलान्वयिहें जाका अभाव कहूं न होवें सो केवलान्वयि कहियेहें उक्त अत्यन्ताभाव सारेहें तिस अत्यन्ताभाव का अभाव कहूं न ही यातें केवलान्वयि कहियेहें इसरीति सें समवायसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव औ संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव गुणका औ क्रियाका अप्रसिद्धहे तें सें जाति का बी सामयिकाभाव अप्रसिद्धहे काहेतें संयोगसंबंध सें तो जाति किसी पदार्थमें कदाचित् रहीरहें नहीं यातें सकल पदार्थनमें जाति का संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है सामयिकाभाव नहीं तें सें अपना आश्रय जो व्यक्ति तें सें समवायसंबंध सें जाति सदा रहैहें तो व्यक्ति में जाति का समवायसंबंध तें कोई अभाव रहै नहीं जें सें घटत्व जाति घटव्यक्ति में समवायसंबंध तें रहैहें तहां घटत्व का अत्यन्ताभाव वा सामयिकाभाव अथवा प्रागभाव तथा प्रध्वंसाभाव रहें नहीं काहेतें प्रागभाव प्रध्वंसाभाव तो अनित्य के होवेंहें घटत्व नित्य है ताके प्रागभाव प्रध्वंसाभाव संभवे नहीं औ जहां प्रति योगिक द्वाचित् रही होवें नहीं तहां अत्यन्ताभाव होवेंहें औ जहां प्रतियोगिक द्वा चित् रही होवें कदाचित् नहीं होवें तहां सामयिकाभाव होवेंहें घटमें घटत्व सदा समवायसंबंध तें रहैहें यातें घटमें घटत्व का समवायसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव औ समवायसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव संभवे नहीं तें सें घट सें भिन्न जो घटत्व के अनाधार सकल पदादिकहें तिन में घटत्व जाति समवायसंबंध तें कदे री रहै नहीं यातें तिनमें घी घटत्व जाति का समवायसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव नहीं किंतु समवा

प्र-
५

९

1495
 यसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावहै इसरितिसेंद्रव्यसेंभिन्नपदार्थकासामयिकाभावअप्रसिद्धहै औद्रव्यवनित्यअनित्यमेंदोपकारकेहैं पृथिवी
 जलतेजोवायुह्यएणुकादिरूपअनित्यहैं आकाशकालदिशाआत्माननऔपरमाणुरूपपृथिवीजलतेजोवायुयेनित्यद्रव्यहैं सोनित्यद्रव्य
 समवायसंबंधतेकदाचित्तकिसीपदार्थमेंरहेंनहीं यातेतिनकातोसमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावकहूंनहीं किंतुसमवायसंबं
 धावच्छिन्नअत्यन्ताभावहीसारेहै तैसेंअनित्यह्यएणुकादिद्रव्यसमवायसंबंधतेअपनेअवयवपरमाणुआदिकेमेंरहेंहैं अवयवविना
 अन्यपदार्थमेंअनित्यद्रव्यसमवायसंबंधसेकदेवीरहेंनहीं अवयवनमेंअवयवीकाप्रागभावप्रध्वंसाभावहोवेंहैं यातेसमवायसं
 बंधावच्छिन्नसामयिकाभावअवयवमेंकार्यद्रव्यकानहींहोवेंहैं अवयवसेंभिन्नपदार्थनमेंसमवायसंबंधतेअवयवीकदेवीरहेंनहीं याते
 समवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावतहांनहीं किंतुसमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावहै इसरीतिसेंद्रव्यकावीसमवायसंबंधाव
 छिन्नसामयिकाभावअप्रसिद्धहै केवलसंयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावद्रव्यकाप्रसिद्धहै सोवीकार्यद्रव्यकाहैनित्यद्रव्यकातोसंयो
 गसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावही सारेहै सामयिकाभावकहूंवीनित्यद्रव्यकानहीं काहेतैनित्यद्रव्यकाअवृत्तिस्वभावहै यातेसंयोगसंबं
 धतेनित्यद्रव्यकिसीपदार्थमेंकदाचित्तीरहेंनहीं यद्यपिनित्यद्रव्यकावीअपरद्रव्यसेंसंयोगहोवेंहैं औजाकासंयोगजामेंहोवें सोतामेंसं
 योगसंबंधसेरहेंहै तथापिनित्यद्रव्यकासंयोगवृत्तिनियामकनहीं जैसेकुंडवदरकासंयोगवदरकीवृत्तिकानियामकहै कुंडकीवृत्तिका
 नियामकनहीं तैसेंनित्यद्रव्यकाकार्यद्रव्यसेंसंयोगवीकार्यद्रव्यकीवृत्तिकानियामकहैनित्यद्रव्यकीवृत्तिकानियामकनहीं इसकारणते
 संयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावनित्यद्रव्यकाअप्रसिद्धहै संयोगसंबंधतेवासमवायसंबंधतेजोपदार्थकिसीमेंरहेंनहीं सोअवृत्ति
 कहियेहै नित्यद्रव्यमेंतोसंयोगसंबंधतेऔसमवायसंबंधतेअन्यपदार्थरहेंहै अन्यपदार्थनमेंसंयोगसंबंधतेवासमवायसंबंधतेनि

वृत्ति.
१०

स्वद्रव्यरहं नहीं यातेनित्यद्रव्यनकूं अचरितकहें हैं इसरीतिसें संसर्गभावअन्योन्याभावकै भेदतैं अभवदोषकार कहें तिनमें संसर्गभाव
के चारिभेदहैं तिनच्यारूका परस्परविरोधहै औ तिनच्यारिका ही अपनें प्रतियोगिसें विरोधहै प्रतियोगिसें विरोधइस भांतिहै जो प्रतियो
गीजा संबंधसें जहां होवे ताका तत्संबंधावच्छिन्नाभावहोवेनहीं औ एकसंबंधसें प्रतियोगी होवे अन्यसंबंधतैं ताका अभवही होवेहैं जे
सें संयोगसंबंधतैं भूतलमें घटहोवे तबसमवायसंबंधतैं घटहैनहीं यातें संयोगसंबंधतैं घटवाले भूतलमें वी घटका समवायसंबंधावच्छि
न्नअत्यन्ताभावहै यातें जासंबंधसें प्रतियोगी होवे तत्संबंधावच्छिन्नसंसर्गभावका प्रतियोगिसें विरोधहैं संसर्गभावनका परस्परविरोध
वी समानसंबंधसें है औ एकसंबंधावच्छिन्न एकसंसर्गभावजहां होवे तहां वी अन्यसंबंधावच्छिन्न अपरसंसर्गभावहोवेहैं जेसें घटभू
न्यभूतलमें घट का संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभावहै औ तिसी घटका समवायसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभावतिसी भूतलमें रहैहै इ
सरीतिसें प्रतियोगितैं संसर्गभावका एकसंबंधतैं विरोधहै औ समानसंबंधतैं ही परस्परसंसर्गभावनका विरोधहै औ अन्योन्याभाव
कातेजैसे प्रांगभावादिकनते विरोधनहीं तैसें स्वप्रतीयोगीसें वी विरोधनहीं औ विचारकरें तो अन्योन्याभावका अन्यभावनतैं यद्यपि विरो
धनहीं तथापि अपनें प्रतियोगितैं अन्योन्याभावका वी विरोधहै औ बहुत ग्रंथनमें यह लिख्यहै संसर्गभावका प्रतियोगिसें विरोधहै औ अन्योन्या
भावका प्रतियोगिसें विरोधनहीं किंतु प्रतियोगितावच्छेदकधर्मसें विरोधहै जेसें भूतलमें घटहोवे तिसकालमें वी घटका अन्योन्याभावहै का
हेतैं भेदकूं अन्योन्याभावकहें हैं घटवाला भूतल वी घटरूपनहीं किंतु घटसें भिन्नहै घटसें भिन्न कहिये घटके भेदवाला भूतलहै भेदवा
ला औ अन्योन्याभाववाला कहनमें अथै घटविना और सारे पदार्थ घटभिन्नहै घटमें घटत्वरहैहै तहां घटका भेदरूप घटान्यो
न्याभावरहैनहीं घटविना और किसी पदार्थनमें घटत्वरहैनहीं तहां सारे घटका अन्योन्याभावहै इसरीतिसें घटान्योन्याभावका घटसें

प्र.
६

१०

विरोध नहीं किंतु घटत्व से विरोध है तहां घटान्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक घटत्व है जो का अभाव होवे सो प्रतियोगिता
 कहिये है औ प्रतियोगिता में जो धर्म रहे सो प्रतियोगिता व छेदक कहिये है यद्यपि प्रतियोगिता में रहने वाले धर्म बहुत हैं जैसे घट में घटत्व है औ
 पृथ्वीत्व द्रव्यत्व पदार्थत्वादि कवी घट में रहे हैं तिन में पृथ्वीत्वादि कवी घटान्योन्याभाव के प्रतियोगिता व छेदक दुये चाहिये औ पृथ्वी
 वात्वादि क घटान्योन्याभाव के प्रतियोगिता व छेदक नहीं हैं पृथिवी अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक पृथ्वी वीत है द्रव्यान्योन्या
 भाव का प्रतियोगिता व छेदक द्रव्यत्व है घटान्योन्याभाव के प्रतियोगिता व छेदक पृथिवीत्व द्रव्यत्वादि क नहीं हैं औ घटरूप प्रतियोगिता में
 तो रहे हैं या तो घटत्व की नाई घटान्योन्याभाव के पृथिवीत्व द्रव्यत्वादि क प्रतियोगिता व छेदक कहे चाहिये तथापि अभाव बोधक पद के सा
 थि प्रतियोगिता बोधक पद के उच्चारण करें जिस धर्म की प्रतीति होवे सो प्रतियोगिता व छेदक कहिये है घटान्योन्याभाव कहने में प्रतियोगिता
 बोधक घट पद है तैसे पदों घटान इस रीति से वी प्रतियोगिता बोधक घट पद है तां के उच्चारण करें घटत्व की प्रतीति होवे है पृथिवीत्व द्रव्यत्वा
 दि कन की प्रतीति होवे नहीं या तो घटान्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक घटत्व है पृथिवीत्वादि क नहीं औ जल पृथिवीन इस रीति से कहें
 औ पृथिवी अन्योन्याभाव कहें तब प्रतियोगिता बोधक पृथिवी पद है तां के उच्चारण करें पृथिवीत्व की प्रतीति होवे है तहां प्रतियोगिता व छेदक
 पृथिवीत्व है गुणो द्रव्यन इस रीति से कहें औ द्रव्यान्योन्याभाव कहें तब प्रतियोगिता बोधक द्रव्य पद है तां के उच्चारण करें द्रव्यत्व की प्रतीति हो
 वे है तहां प्रतियोगिता व छेदक द्रव्यत्व है घट पद के उच्चारण करें घटत्व की प्रतीति होवे है पृथिवीत्वादि कन की नहीं या में यह हेतु है घट
 पद की घटत्व विशिष्ट में शक्ति है जिस धर्म विशिष्ट में जा पद की शक्ति होवे तिस धर्म की ता पद से प्रतीति होवे है इस रीति से घटान्योन्याभा
 व का प्रतियोगिता व छेदक घटत्व है सो घट में रहे है घटान्योन्याभाव घट में रहे नहीं घट से भिन्न सकल पदार्थन में घट का अन्योन्याभाव

रहें हैं तहां घटत्व रहें नहीं या तें घटत्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकसंघटान्योन्याभावकाविरोध है औ घटरूपप्रतियोगिसंविरोध नहीं औ
संसर्गभावकाप्रतियोगिसंविरोध है इसरीतिसं बहु तग्रंथकारों नै लिख्य हैं औ संसर्गभाव अन्योन्याभावके लक्षण बी इसी अर्थ के अनु
सारी करें हैं प्रतियोगिविरोधी जो अभाव सो संसर्गभाव कहिये हैं औ प्रतियोगितावच्छेदकविरोधी अभाव अन्योन्याभाव कहिये हैं इसरी
तिके लक्षण कहें तैं बी अन्योन्याभावका प्रतियोगिसं अविरोध ही सिद्ध होवै है औ चतुर्विध संसर्गभावका प्रतियोगिसंविरोध सिद्ध होवै है
परंतु ग्रंथकार न कायह समग्र लेख स्थूल दृष्टि से हैं विवेक दृष्टि से नहीं काहे तें अत्यन्ताभावका जिसरीतिसं प्रतियोगितें विरोध है तिसरी
तिसं अन्योन्याभावका प्रतियोगितें विरोध है जा भूतल में संयोग संबंध तें घट होवै तिसी भूतल में समवाय संबंधावच्छिन्न घटका
अत्यन्ताभावका प्रतियोगिसं सर्वथा विरोध नहीं किंतु जिस संबंध से प्रतियोगी होवै तल संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव होवै नहीं या तें
अभावका प्रतियोगितावच्छेदक संबंधविशिष्ट प्रतियोगिसं विरोध है प्रतियोगितावच्छेदक संबंध तें अन्य संबंधविशिष्ट प्रतियोगिसं-
किसी अभावका विरोध नहीं जिस संबंध से पदार्थका अभाव कहिये सो प्रतियोगितावच्छेदक संबंध कहिये है अत्यन्ताभावके प्रतियो-
गितावच्छेदक संबंध अनेक हैं काहे तें जिस अधिकरण में एक संबंध तें जो पदार्थ होवै तिसी अधिकरण में अपर संबंधावच्छिन्न अत्यं
ताभाव तिस पदार्थका होवै है जे से पृथिवी में समवाय संबंध तें गंध होवै है संयोग संबंध तें कंदेरी होवै नहीं या तें पृथिवी में गंधका सं
योग संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है तहां प्रतियोगितावच्छेदक संयोग संबंध है जल में संयोग संबंध तें वासगवाय संबंध तें गंध नहीं
किंतु कालिक संबंध तें जल में बी गंध है या तें जल में गंधका संयोग संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है औ समवाय संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव
है तहां प्रथम अभावका प्रतियोगितावच्छेदक संयोग संबंध है द्वितीय अभावका प्रतियोगितावच्छेदक समवाय संबंध है औ कालिक

1499

संबंधों से एक एक जन्य में सारे पदार्थ रहे हैं या तैव्य एउकादिरूप जल में गंध होने तैव्य जलवृत्ति गंधाभाव का प्रतियोगिता व छेदक कालिक संबंध नहीं
 औ नित्य पदार्थ में कालिक संबंध से कोई पदार्थ रहे नहीं या तैव्य परमा एउरूप जल में गंध का कालिक संबंधावच्छिन्न अत्यंतता भाव ही है या तैव्य परमा-
 एउवृत्ति गंधाभाव का प्रतियोगिता व छेदक कालिक संबंध है इस रीति से अत्यंतता भाव के प्रतियोगिता व छेदक संबंध अनेक है अन्य अभाव
 न का प्रतियोगिता व छेदक संबंध एक एक है जैसे कपाल में घट का प्रागभाव है अन्य में क हंघट का प्रागभाव नहीं सो कपाल में घट के प्राग
 भाव का प्रतियोगिता व छेदक समवाय संबंध है प्रागभाव का प्रतियोगिता व छेदक अन्य संबंध नहीं यत् संबंधावच्छिन्न प्रागभाव जा का
 जो में होवे ता संबंध से ता की उत्पत्ति तिस में होवे है यह नियम है कपाल में घट की उत्पत्ति समवाय संबंध तैव्य होवे है अन्य संबंध से न
 ही होवे है या तैव्य कपाल में घट का समवाय संबंधावच्छिन्न प्रागभाव है ता का प्रतियोगिता व छेदक एक समवाय संबंध है तैव्य से सामयिका भा
 मवायेन घटो नष्टः ऐसी प्रतीति प्रध्वंसाभाव की होवे है या तैव्य ध्वंस का प्रतियोगिता व छेदक वी एक समवाय संबंध है तैव्य से सामयिका भा
 व वी जन्यद्रव्य का ही होवे है औ जन्यद्रव्य का वी संयोग संबंधावच्छिन्न सामयिका भाव ही होवे है समवाय संबंधावच्छिन्न सामयिका भा
 व प्रसिद्ध है यह पूर्व कही है या तैव्य सामयिका भाव का वी प्रतियोगिता व छेदक संयोग संबंध है तैव्य से अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व
 छेदक एक अभेद संबंध है तिस अभेद क ही नैयायिकता दातृ संबंध कहें हैं अभेद संबंधावच्छिन्नाभाव क ही अन्योन्याभाव कहें हैं
 अन्य संबंधावच्छिन्नाभाव क संसर्गाभाव कहें हैं अन्योन्याभाव कहें हैं इस रीति से अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक संबंध एकता
 दातृ नामा अभेद है और कोई संबंध अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक नहीं औ प्रतियोगिता व छेदक संबंध विशिष्ट प्रतियोगिका
 अभाव से विरोध है अन्य संबंध विशिष्ट प्रतियोगिका तो अत्यंतता भाव से वी विरोध नहीं यह निर्णीत ही है अन्योन्याभाव का जो प्रतियोगि

गितावच्छेदकअभेदसंबंधहै ताअभेदसंबंधसेअपनेआत्मामेंहीघटरहैहै भूतलकपालादिकनमेंअभेदसंबंधसेघटकदावीरहेंनहींज
हांअभेदसंबंधसेघटनहींरहे तहांसारेघटकाअन्योन्याभावहै औअपनेस्वरूपमेंअभेदसंबंधसेघटरहैहै तहांघटकाअन्योन्याभाव
नहीं इसरीतिसेप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधविशिष्टप्रतियोगिकाजैसेअत्यंताभावसेविरोधहैतैसेअन्योन्याभावसेवीप्रतियोगिता
वच्छेदकसंबंधविशिष्टप्रतियोगीकाविरोधस्पष्टहै प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधविशिष्टप्रतियोगिसेअत्यंताभावकीनाईअन्योन्याभा
वकाविरोधस्पष्टहोतैप्रतियोगिसेअविरोधकथनसकलग्रंथकारोंनेविवेकनेत्रनिमीलनसेकह्योहै यातेंसकलअभावनकाप्रतियो
गिसेविरोधहै प्रथमप्रसंगयहहै जहांभूतलादिकनमेंकदाचित्घटहोवैकदाचित्नहींहोवै तहांघटकासामयिकाभावहै अत्यंताभा
वनहीं काहेतैंअभावकाप्रतियोगिसेविरोधहोवैहै सोविरोधपूर्वउक्तरीतिसेनिर्णीतिहै यातेंभूतलमेंसंयोगसंबंधतैंघटहोवैतव
तोघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावनहीं औघटकूंडलायलेवैतवघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहै औसामान
नाहोवैगा यातेंभूतलमेंघटकेअत्यंताभावकेउत्पत्तिनाशमाननेहोवैगें उत्पत्तिनाशमानेविनाकदाचित्हैकदाचित्नहीं यहकहना
अत्यंताभावमेंसंभवेनहीं सोउत्पत्तिनाशघटात्यंताभावकेसंभवेनहीं काहेतैंजहांसंयोगसंबंधतैंघटनहीं तहांसारेघटकासंयोगसं
बंधावच्छिन्नअत्यंताभावहै सोघटकाअत्यंताभावसारंपदार्थनमेंएकहैनानानहीं काहेतैंप्रतियोगिभेदसेअभावकाभेदहोवैहै अधि
करणभेदसेअभावकाभेदहोवैनहीं यहतार्किकसिद्धांतहै जैसैंघटाभावपटाभावकेप्रतियोगिभिन्नहैं सोअभावभिन्नहैं औभूतलमेंसं
योगसंबंधतैंघटात्यंताभावहै तैसेभूतलत्वमेंवीसंयोगसंबंधतैंघटनहींहै तैसेघटत्वजातिमेंवीसंयोगसंबंधतैंघटनहीं यातेंसं
योगसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहै तैसेपटत्वादिकनमेंवीसंयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहै इसरीतिसेअनंतअधिकरणमेंसं

योगसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहैतिसके अधिकरण यद्यपि अनंततहैं तथापि प्रति योगि एक घट है यातें संयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यं
 ताभाव एक है परंतु भूतलत्वघटत्वादिकजातिसे तो घटकासंयोगसंबंध कदावी होवेनहीं यातें भूतलत्वघटत्वादिकजातिमें घटकासंयो
 गसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावउत्पत्तिनाशरहितनित्यहै औ भूतलादिकनमें संयोगसंबंधतें कदाचित् घटहोवैहै कदाचित् नही होवैहै यातें
 घटकालमें भूतलवृत्तिघटात्यंताभावनष्टहोवैहै औ घटके अपसरणकालमें घटात्यंताभावउपजेहै इसरीतिसे घटत्वादिकजातिमें घटा
 त्यंताभावनित्यकहनासोई घटात्यंताभावभूतलादिकनमें उत्पत्तिनाशवाला अनित्यहै यह कहना असंगतहै यातें जहां संयोगसंबंधतें कदाचि
 त् घटहोवै तहां घटशून्यकालमें घटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावकोई अनित्यअभावमान्या चाहिये सोई सामयिकाभावकहियेहै औतिसी
 भूतलमें समवायसंबंधतें कदाचित् वी घटहोवेनहीं यातें घटकासमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहै तेंसें घटत्वभूतलत्वादिकनमें सं-
 योगसंबंधतें कदाचित् वी घटहोवेनहीं औ समवायसंबंधतें वी कपालविना अन्यपदार्थमें घटहोवेनहीं यातें घटत्वादिकनमें संयोगसंबंध
 वच्छिन्नघटात्यंताभावहै औ समवायसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहै सो अत्यंताभावउत्पत्तिनाशरहितनित्यहै यातें यह निष्कर्ष सिद्धहु
 वाजहां कदाचित् संयोगसंबंधतें प्रतियोगी होवै कदाचित् नही होवै तहां संयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावकहियेहै घटके सा
 मयिकाभावउत्पत्तिनाशवालेहैं यातें प्रतियोगिभेदविना वी एक घटके सामयिकाभावअनंतहै औ जासंबंधसें जहां घटरूपप्रतियो-
 गिकदेवीरहै नही तहां घटकातसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावकहियेहै सो अत्यंताभावउत्पत्तिनाशरहितहै यातें नित्यहै औ घटकासंयो
 गसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावअनंत अधिकरणमें एक है तेंसें समवायसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभाववी अनंत अधिकरणमें एक है किसी
 अधिकरणकानाशवी होयजावै तो वी सोई अत्यंताभावअन्य अधिकरणमें रहैहै यातें अत्यंताभावकानाशहोवेनहीं जेंसें घटकासमवायसंब

1501

धावच्छिन्न अत्यन्ताभावतन्तुमें है तन्तुत्वजातिमें है घटत्वमें है परत्वमें है कपालत्वमें है एककपाल कृत्यागिके सारे पदार्थनेमें है तिनमें सारे सम
 वायसंबंधावच्छिन्न घटात्यन्ताभाव एक है तन्तुआदिक अनित्यपदार्थन कानाशहोयें वी तन्तुत्वादिक नित्यपदार्थनमें सोई अत्यन्ताभाव रहै है
 याते अत्यन्ताभाव नित्य है औ प्रतियोगिभेदसें अत्यन्ताभाव का भेद होवै है जैसें घटात्यन्ताभावसें परात्यन्ताभाव भिन्न है औ प्रतियोगिता
 वच्छेदक संबंधके भेदसें प्रतियोगिभेद विना वी अत्यन्ताभाव का भेद होवै है समवायसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव का औ संयोगसंबंधाव
 छिन्न गंधात्यन्ताभाव का प्रतियोगिता एक गंध है परंतु प्रतियोगिता वच्छेदक संबंध दो होने तें दो अभाव हैं जो दोन हीं होवै एक ही सा
 ने तो पृथिवीमें समवायसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव के न हीं होने तें संयोगसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव वी न हीं होवैगा जो औसें
 कहै पृथिवीमें संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव वी न हीं है तो पृथिव्यां संयोगेन गंधो नास्ति औ सी प्रतीति न हीं हुई चाहिये याते पृ
 थिवीमें संयोगसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव है औ समवायसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव न हीं है याते प्रतियोगिभेद तें जैसें अत्यन्ता
 भाव का भेद होवै है तैसें प्रतियोगिता वच्छेदक संबंध भेद तें वी अत्यन्ताभाव का भेद होवै है औ सामयिकाभाव का प्रतियोगिता वच्छेदक सं
 बंधके भेद विना वी समय भेदसें भेद होवै है जैसें भूतलमें घटका संयोग जितनें होवै न हीं तब घटका संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव है
 औ भूतलमें घटका संयोग होवै तब घटके प्रथम सामयिकाभाव कानाशहोय जावै है जब भूतलसें घट कूंडाय लेवै तब घटका संयोगसंब
 धावच्छिन्न सामयिकाभाव औ उपजै है तिसी घट कूंडलमें फेरिल्यावै तब दूजा सामयिकाभाव नष्ट होवै है फेरितिस घट कूंडाय लेवै
 तब तिसी घटका संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव और तृतीय उपजै है इसरीतिसें प्रतियोगिभेद विना औ प्रतियोगिता वच्छेदक सं
 बंध भेद विना वी काल भेदसें सामयिकाभाव का भेद होवै है यह सामयिकाभाव औ अत्यन्ताभाव की विलक्षणता स्पष्ट है इसरीतिसें न्या

यसंप्रदायेमें पांचप्रकारकाअभावहै औनवीनतार्किकसामयिकाभावकूनहांमानेहैं भूतलादिकनमें घटादिकनकाजहांसामयिकाभा
 वकह्याहै तहांवीसारे घटादिकनकाअत्यन्ताभावहै औरजोभूतलादिकनमें घटादिकनकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावमाननें
 मेंदोषकह्याहै जातिगुणादिकनमें घटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावनित्यहै औभूतलादिकनमें तिसीघटकासंयोगसंबंधा
 वच्छिन्नअभावअनित्यहै सोनित्यअनित्यपरस्परभिन्नहै एकनहींजातिगुणादिकनमें औभूतलादिकनमें संयोगसंबंधावच्छिन्नघ
 टाभावकाभेदनहींमानेतो नित्यताऔ अनित्यतारूपजोविरोधीधर्मातिनकासंकरहोवेंगा ताकासमाधानइसरीतिसें गंगेशोपाध्याया
 दिकनवीनकरेहैं भूतलादिकनमें वीघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअभावअनित्यनहीं किंतुनित्यहै जबभूतलमें घटकासंयोगहोवैति
 सकालमें वीघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावरहैहै ताकानाशहोवैनहीं यातें अत्यन्ताभावकेवलान्वयिहै जाकाअभावकहूंन
 होवै किंतुसकलपदार्थनमें सर्वदारहै सोकेवलान्वयिकहियेहै औरजोयहशंकाहोवै संयोगसंबंधतें घटकेहोतें संयोगसंबंधावच्छि
 न्नघटात्यन्ताभावमानेगे तोसंयोगसंबंधतें घटवालेभूतलमें संयोगेन घटोनास्तिऐसीप्रतीतिहुई चाहियेताकायहसमाधानकरेहैं य
 द्यपिसंयोगसंबंधतें घटवालेभूतलमें वीनिर्घटभूतलकीनाई संयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावघटकाहै तथापिनिर्घटभूतलमें तोसंयो
 गेनभूतले घटोनास्तिऐसीप्रतीतिहोवैहै औसघटभूतलमें उक्तप्रतीतिहोवैनहीं काहेतें उक्तप्रतीतिकाविषयकेवलघटकाअत्यन्ताभा
 वनहींहै किंतुभूतलसंबंधी घटके आधारकालतें अतिरिक्तकालऔ संयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यन्ताभावयेदोनूंजहांहोवै तहांसंयोगे
 नघटोनास्तिऐसीप्रतीतिहोवैहै भूतलमें संयोगसंबंधतें घटनहींहोवैतवभूतलसंबंधी घटाधारकालनहींहै किंतुभूतलअसंबंधी
 जोघटताकाआधारकालहै यातेंभूतलसंबंधी घटके आधारकालसें अतिरिक्तकालहै औसंयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यन्ताभावहै

वृत्ति.
१४

यातें संयोगेन घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवै है औ जहां भूतल में संयोग संबंध ते घट है तहां वा अत्यन्ताभाव कृतित्यता होने तें संयोग सं-
 बंधाव छिन्न घटात्यन्ताभाव तो है परंतु भूतल संबंधी जो घट ताका आधार काल है यातें भूतल संबंधी घटाधार काल से अतिरिक्त काल न-
 हां है यातें संयोग संबंध ते घट होतें संयोगेन भूतल घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवै नहीं इस रीति से अत्यन्ताभाव तो सारे देश में प्रतियोगि
 के होतें औ न हां होतें सर्व दार है परंतु अभाव का घटादिक प्रतियोगि का संबंध जो भूतलादिक अनुयोगी ताका आधार काल प्रतियोगी के हो
 तें होवै है प्रतियोगि संबंधी अनुयोगी के आधार काल से अतिरिक्त काल होवै नहीं यातें प्रतियोगी नास्ति ऐसी प्रतीति प्रतियोगी के होतें हो
 वें नहीं औ प्रतियोगी न हां होवै तब प्रतियोगि संबंधी अनुयोगी के आधार काल से अतिरिक्त काल औ अत्यन्ताभाव दो नू है यातें भूतल सं-
 योगेन घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवै है इस रीति से जहां प्राचीन सामयिकाभाव माने है तहां वा सारे अत्यन्ताभाव है औ अत्यन्ताभाव कृत अ-
 नित्यता होवै नहीं औ उक्त काल के अभाव ते प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव की प्रतीति होवै नहीं यह नवग्रंथ कारों काम ते सो समीचीन
 नहीं प्राचीन मत ही समीचीन है काहे तें प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव माने तो प्रतियोगी अभाव का परस्पर विरोध है या कथा का उछेद हुआ
 चाहिये और जो नवीन औ से कहें विरोध दो प्रकार का होवै है एक तो सहानवस्थान रूप होवै है औ दूसरा सहा प्रतीति रूप विरोध होवै है एक
 अधिकरण में एक काल में न हां र है तिन का सहानवस्थान रूप विरोध कहिये है जै से आत पशीत ताका है औ सा विरोध अभाव प्रतियोगी
 का न हां है काहे तें प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव रहे है किंतु अभाव प्रतियोगी का सहा प्रतीति रूप विरोध है एक काल में एक अधिकरण
 में जिन की प्रतीति न होवै तिन का सहा प्रतीति रूप विरोध कहिये है प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव की प्रतीति होवै नहीं यातें प्रतियोगी अभाव
 का सहा प्रतीति रूप विरोध है सहानवस्थान रूप विरोध नहीं इस रीति से नवीन का समाधान सर्व लोक शास्त्र से विरुद्ध है काहे तें अभाव का अ-

प्र.
६

१४

भावप्रतियोगिकहियेहैं जहांअभावनहोवै तहांअभावकाअभावहोवैहैं जैसेघटवालेदेशमेंघटकाअभावनहींहै किंतुघटाभावकाअ-
 भावहै सोईघटहै औघटाभावकाप्रतियोगीहै इसरीतिसेअभावकेअभावकूं सर्वशास्त्रनेमंप्रतियोगीकहेहैं नवीनरीतिसेंसोकथन
 असंगतहोवैगा काहेतैनवीनमतमेंघटवालेदेशमेंघटकाअभावहीहै यातैघटाभावकाअभावकहनावैनेनहीं यद्यपिवक्ष्यमाणरीति
 सेंघटतैभिन्नहीघटाभावभावहै घटरूपनहीं तथापिघटकेसमनियतघटाभावाभावहै यहवार्तानिर्विवादहै औनवीनरीतिसेंघटवा-
 लेदेशमेंघटाभावहै यातैघटाभावकाअभावनहींहोनेतैदोनोंकीसमनियततासंभवेनहीं यातैनवीनमतशास्त्रविरुद्धहै औप्रतियोगि
 अभावसमानाधिकरणहोवैनहीं यहसर्वलोकमेंप्रसिद्धहै तालोकप्रसिद्धअर्थकानवीनकल्पनासेंबाधहोवैगा औघटकेअधिकरणमें
 घटकाअत्यंताभावमाननाप्रमाणशून्यहै किसीप्रमाणसेंसिद्धहोवैनहीं जहांघटनहींहै तहांघटोनास्तिइसप्रतीतिसेंअत्यंताभावसिद्ध
 होवैहै घटवालेदेशमेंघटोनास्तिऔसीप्रतीतिहोवैनहीं औरकोईप्रतीतिघटवालेदेशमेंअत्यंताभावकीसाधकहै नहीं यातैप्रतियोगिदेस
 मेंअत्यंताभावकाअंगीकारप्रमाणसिद्धनहीं उलटाघटवालेदेशमेंघटात्यंताभावोनास्तिऔसीप्रतीतिहोवैहै ताप्रतीतिसेंविरुद्धअ-
 त्यंताभावकाअंगीकारहै औघटवालेदेशमेंजोघटात्यंताभावकूंमानैताकूंवृद्धिवांछाकरिकेचलेपुरुषकामूलवीनएहोयगयाइस
 न्यायकीप्राप्तिहोवैगी काहेतैअत्यंताभावकूंकेवलान्वयिसाधनैवास्तेऔनित्यतासाधनैवास्तेघटवालेदेशमेंघटात्यंताभावमा-
 न्याहै परंतुघटवालेदेशमेंघटात्यंताभावमानैसोअत्यंताभावहीनिष्फलऔनिष्प्रमाणहोयजावेगा तथाहिसर्वपदार्थनकाफलव्य-
 वहारसिद्धहै घटोनास्तिइसव्यवहारकीसिद्धिविनाऔरतोघटात्यंताभावकाफलसंभवेनहीं उक्तव्यवहारकीसिद्धिहीफलहै औ
 घटोनास्तिआप्रतीतिसेंहीघटात्यंताभावसिद्धहोवैहै उक्तप्रतीतिविनाघटात्यंताभावकेहोनेमेंकोईप्रमाणनहींनवीनमतमेंघटा

वृत्ति
१५

प्र.
६

त्यंताभावसें घटो नास्ति इस व्यवहार की सिद्धि होवे नहीं किंतु घट संबंधी भूतलाधिकरणकाल तें अतिरिक्त कालसें उक्त व्यवहार की सिद्धि होवे है काहे तें घट संबंधी भूतलाधिकरणकाल तें अतिरिक्त काल होवे तब घटो नास्ति यह प्रतीति होवे है घट संबंधी भूतलाधिकरण-
काल होवे तब घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवे नहीं इसरीतिसें घटो नास्ति या प्रतीतिसें घट संबंधी भूतलाधिकरणकाल तें अतिरिक्त का-
ल की सिद्धि होवे है घटात्यंताभाव की सिद्धि होवे नहीं प्रतीति की नाई घटो नास्ति इस व्यवहार की सिद्धि नवीन मतमें घटात्यंताभावसें होवे
नहीं किंतु उक्त कालसें घटो नास्ति यह व्यवहार होवे है या तें घटात्यंताभावनवीन मतमें निष्कल औ निष्प्रमाण है शब्द प्रयोग कूं व्यव-
हार कहें हैं ज्ञान कूं प्रतीति कहें हैं इसरीतिसें नवीन मतमें अत्यंताभाव कूं नित्यतामाननें वारंसे प्रतियोगी वाले देशमें अत्यंताभावमा-
नें मूल तें अत्यंताभाव की हानि होवेगी या तें घट वाले देशमें घटात्यंताभाव संभवें नहीं औ जहां भूतलमें कदाचित् घट होवे तहां अ-
त्यंताभाव होवे तो अत्यंताभाव यह संज्ञा धीनिरर्थ कहेंगे जहां अत्यंत अभाव होवे तीन कालमें प्रतियोगी न होवे सो अत्यंताभाव
संज्ञा की रीतिसें सिद्ध होवे है या तें जहां कदाचित् प्रतियोगी होवे कदाचित् न होवे तहां काल त्रिमें प्रतियोगिका अभाव नहीं या तें अत्यंताभा-
व नहीं तासे भिन्न कोई अभाव है ताकूं सामयिकाभाव कहें हैं इसरीतिसें चारि प्रकारका संसर्गभाव औ अन्योन्याभाव मिलि के पां-
च प्रकारका अभाव है सो अभाव एक एक दो प्रकारका है एक भाव प्रतियोगिक होवे है दूजा अभाव प्रतियोगिक होवे है भावका अभा-
व भाव प्रतियोगिक अभाव कहिये हैं अभावका अभाव अभाव प्रतियोगिक अभाव कहिये हैं जैसे प्रागभाव दो प्रकारका है घटादिक न-
का कपालादिक नमें प्रागभाव भाव प्रतियोगिक है जैसे भाव पदार्थका प्रागभाव है तैसें अभावका भी प्रागभाव होवे है परंतु सादिपदार्थन-
का प्रागभाव होवे है अनादिका प्रागभाव होवे नहीं अत्यंताभाव अन्योन्याभाव प्रागभाव तो अनादि हैं या तें तिनका तो प्रागभाव सं-

१५

भवेनहीं प्रध्वंसाभावानंततोहै परंतुसादिहै यातेंप्रध्वंसाभावकाप्रागभावहोवैहै सोप्रध्वंसाभावकाप्रागभावप्रतियोगिरूपओप्रतियोगी
 काप्रागभावरूपहोवैहै जेसंसुहरादिकनतें घटकानाशहोवैताकूंघटकाप्रध्वंसाभावकहैहै सोप्रध्वंसाभावसुहरादिजन्यहै सुहरादिकनके
 व्यापारेतेंपूर्वघटकालमेंओघटकेप्रागभावकालमेंनहींहोनेतेंसादिहै यातेंसुहरादिव्यापारेतेंपूर्वघटध्वंसकाप्रागभावहै सोध्वंसका
 प्रागभावघटकालमेंहै ओघटकीउत्पत्तिसेंपूर्वघटकेप्रागभावकालमेंहै यातेंघटध्वंसकाप्रागभावघटकालमेंतोघटरूपहै ओघटकी
 उत्पत्तिसेंपूर्वघटकाप्रागभावरूपहै इसरीतिसेंघटध्वंसकाप्रागभावघटओघटकेप्रागभावकेअंतर्भूतहैतिनतेन्याशानहींयहसांप्रदा
 यिकमतहै परंतुयहमतयुक्तिविरुद्धहै काहेतेंघटतोभावरूपहै ओसादिहै घटकाप्रागभावअभावरूपहै ओअनादिहै एकहीघटध्वं
 सप्रागभावकूंकदाचित्भावरूपताकदाचित्अभावरूपताकहनाविरुद्धहै तेंसैंकदाचित्सादिरूपताओकदाचित्अनादिरूपताकहना
 वीविरुद्धहै ओघटकालमेंकपालेसमवायेनघटोस्तिघटप्रध्वंसोनास्ति इसरीतिसेंविधिरूपओनिषेधरूपदोप्रतीतिविलक्षणहोवै
 हैंतिनकेविषयवीपरस्परविलक्षणदोपदार्थमानेचाहिये तेंसैंघटकीउत्पत्तिसेंपूर्ववीकपालेघटोनास्तिघटप्रध्वंसोनास्ति इसरीतिसेंदोप्र
 तीतिहोवैहै यद्यपिसोदोनूप्रतीतिनिषेधसुरवहैं तथापिविलक्षणहैं काहेतेंप्रथमप्रतीतिमेंतोनास्तिकहनेसैंप्रतीतिजोहोवैहै अभावता
 काप्रतियोगीघटप्रतीतहोवैहै ओदूसरेप्रतीतिमेंनास्तिकहनेसैंप्रतीतिहुयेअभावकाघटप्रध्वंसप्रतियोगीप्रतीतहोवैहै यातेंप्रतियो-
 गीकाभेदहोतेंघटप्रागभावकाघटप्रध्वंसप्रागभावकाअभेदसंभवेनहीं किंतुघटओताकेप्रागभावतेंघटप्रध्वंसकाप्रागभावन्यारा
 माननायोग्यहै अनुभवसिद्धपदार्थका लाघवबलसेंलोपसंभवेनहीं यातेंसांप्रदायिकरीतिसेंघटप्रध्वंसप्रागभावकाघटओताकेप्रा
 गभावमेंअंतर्भावमानेलाघववीअकिंचित्करहे इसरीतिसेंप्रध्वंसाभावकाप्रागभावअभावप्रतियोगिकप्रागभावअभावहै तेंसैंसांम

यिकाभाववीसादिहोवैहै ताकाप्रागभाववीअभावप्रतियोगिकप्रागभावहोवैहै औप्रध्वंसाभाववीअस्यताभावअन्योन्याभावकातोहोवैनहीं
 काहेतैदोअभावअनादिअनंतहैतैसैंप्रध्वंसाभाववीअनंतहै ताकावीप्रध्वंससंभवेनहीं परंतुप्रागभावऔसामयिकाभावकाप्रध्वंस
 होवैहै सांप्रदायिकरीतिसैंप्रागभावध्वंसवीप्रतियोगिप्रतियोगिऔप्रतियोगिप्रतियोगीकेध्वंसकेअंतर्भूतहैतिनतैंपृथक्नहींजैसैं
 घटकेप्रागभावकाध्वंसहोवैहै सोघटकालमेंहै औघटकेध्वंसकालमेंहै घटकालमेंतोघटप्रागभावकाध्वंसप्रतियोगिप्रतियोगी
 स्वरूपहै काहेतैघटप्रागभावकेध्वंसकाप्रतियोगीघटप्रागभावहै औघटप्रागभावकाप्रतियोगीघटहै यातैंघटकालमेंघटप्रागभावका
 ध्वंसप्रतियोगिकाप्रतियोगीस्वरूपहै औमुद्गरादिकनतैंघटकालनाशहोवै तिसकालमेंवीघटप्रागभावकाध्वंसहै औघटहैनहींयातैतिस
 कालमेंघटप्रागभावकाध्वंसप्रतियोगिप्रतियोगिकाध्वंसरूपहै काहेतैघटप्रागभावध्वंसकाप्रतियोगिजोघटप्रागभावताकाप्रतियोगिघ
 टहैताघटकाध्वंसहीघटप्रागभावकाध्वंसहै घटध्वंसतैंपृथक्घटप्रागभावध्वंसनहीं इसरीतिसैंप्रागभावकाध्वंसकदाचित्अपनेप्रति
 योगीकाप्रतियोगीरूपहै औकदाचित्अपनेप्रतियोगिकेप्रतियोगीकाध्वंसरूपहैप्रागभावध्वंसपृथक्नहींयहसांप्रदायिकरीतिबीजकिवरुद्धहै काहे
 तैंघटतोसांतहै औभावरूपहै औघटध्वंसअनंतहैअभावरूपहै एकहीघटप्रागभावध्वंसकूसांतऔअनंतसैंअभेदकथनतैंसैंभावऔअभावसैंअभेदक
 थनवरुद्धहै औघटकीउत्पत्तिहोवैतबघटोजातः औघटप्रागभावोनष्टइसरीतिसैंदोविलक्षणप्रतीतिहोवैहै तिनमेंघटोजातः याप्रतीतिकाविषयउ
 त्पन्नघटहै औघटप्रागभावोनष्टः याप्रतीतिकाविषयघटप्रागभावकाध्वंसहैतिनकाअभेदकथनसंभवेनहीं तैसैंमुद्गरादिकनसैंघट
 काध्वंसहोतैहैं औसांप्रतीतिहोवैहै इदानींघटध्वंसोजातः घटप्रागभावध्वंसःपूर्वघटोत्पत्तिकालेजातः तहांवर्तमानकालमेंघटध्वंस
 कीउत्पत्तिऔअतीतकालमेंघटप्रागभावध्वंसकीउत्पत्तिसिद्धहोवैहै वर्तमानकालमेंउत्पत्तिवालेसैंअतीतकालकीउत्पत्तिवालेकाअभे

1508

1507
 दसंभवेनहीं याँतें घटप्रागभावकाध्वंसघटऔघटकेध्वंसतेपृथक्है यद्यपिवेदान्तपरिभाषादिकअद्वैतग्रंथनमेंवीध्वंसप्रागभावऔप्राग
 भावकाध्वंसपृथक्नहींलिखे किंतुपूर्वउक्तन्यायसंप्रदायकीरीतिसेंअंतर्भावहीलिख्याहै तथापिअतिसूत्रभाष्यतोइसनिरूपणमेंउदा-
 सीनहैं याँतेंजैसेसाअर्थयुक्तिअनुभवकेअनुसारहोवैसोमान्याचाहियेयुक्तिअनुभवसैंविरुद्धआधनिकग्रंथकारकालेरवप्रमाणनहींया
 तेंपूर्वउक्तअर्थप्रमाणविरुद्धनहीं उलटापृथक्माननाहीयुक्तिअनुभवकेअनुसारेहै इसरीतिसें प्रागभावकाध्वंसअभावप्रतियोगिकप्र
 ध्वंसाभावहै सामयिकाभावकेवलद्रव्यकाहीहोवैहै यहपूर्वप्रतिपादनकरीहै याँतेंअभावप्रतियोगिकसामयिकाभावअप्रसिद्धहै अभाव
 प्रतियोगिकअत्यंताभावकेतोअनेकउदाहरणहैं कपालमेंघटकाप्रागभावऔप्रध्वंसाभावहै तंतुमेंनहीं याँतेंतंतुमेंघटप्रागभावकाअत्यं
 ताभावहै औघटप्रध्वंसाभावकाअत्यंताभावहै तैसेकपालमेंघटकासामयिकाभावऔघटकाअत्यंताभावनहीं याँतेंकपालमेंघटकेसा
 मयिकाभावकाअत्यंताभावहै औघटात्यंताभावकाअत्यंताभावहै तैसेकपालमेंकपालकाअन्योन्याभावनहीं तहांकपालान्योन्याभाव
 काअत्यंताभावहै तैसेघटमेंघटकाअन्योन्याभावनहीं तहांघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहै परंतुअन्योन्याभावकाअत्यंताभाव
 पृथक्नहीं किंतुअन्योन्याभावकाप्रतियोगितावच्छेदकधर्मरूपहै जैसेघटान्योन्याभावकाप्रतियोगितावच्छेदकधर्मघटत्वहै सोकेवल
 घटमेंहीरहैहै औघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहीघटमेंहीरहैहै घटसैंभिन्नसकलपदार्थनमेंघटान्योन्याभावरहैहै याँतेंघटान्यो
 न्याभावकाअत्यंताभावघटसैंभिन्नपदार्थनमेंरहैनहीं इसरीतिसेंघटत्वकेसमनियतघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहोनेतेंघट
 त्वरूपहीघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहै इसरीतिकामाचीनलेखवीश्रद्धायोग्यनहीं काहेतेंघटेसमवायेनघटत्वयाप्रतीतिकाविष
 यघटत्वहै औघटेघटान्योन्याभावोनास्ति याप्रतीतिकाविषयघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहै याँतेंअन्योन्याभावकाअत्यंताभा

वृत्ति
१७

वअन्योन्याभावकाप्रतियोगीतावच्छेदकधर्मरूपनहीं तासैं पृथक्ही अभावरूपहै तैसैं अत्यन्ताभावकै अत्यन्ताभावकूंवी प्रथमअभाव
काप्रतियोगिरूपमाचीनमानैहैं ताकारबंदनतो नवीनन्यायग्रंथनमें स्पष्टहै तथाहि जहां घटकदीवीनहोवै तहां घटका अत्यन्ताभावहै ज
हां घटहोवै तहां घटात्यन्ताभावनहीहै यातै ताका अत्यन्ताभावहै इसरीतिसें घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावप्रथमात्यन्ताभावकाप्रतियोगिजो
घटताकै समनियतहोने तै घटस्वरूपहै तासैं पृथक्नहीं औ घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावघटरूपनहीं मानै पृथक्मानै तौ अत्यन्ताभाव
नकी अनवस्थाहोवैगी जैसैं घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावपृथक्है तैसैं द्वितीयअत्यन्ताभावका तृतीयअत्यन्ताभावतृतीयकाचतुर्थअ
त्यन्ताभावताकापंचम इसरीतिसें अत्यन्ताभावनकी कहूं समाप्तिनहोवै औ सी अनंत धाराहोवैगी औ द्वितीयअत्यन्ताभावकूं प्रथमअत्य
न्ताभावकाप्रतियोगिस्वरूपमानै तवअनवस्थादोषनहीं काहेतै घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावघटरूपमानै द्वितीयात्यन्ताभावका अत्यन्ता
भाववी घटात्यन्ताभावहीहै काहेतै द्वितीयअत्यन्ताभावघटरूपहै यातै ताका अत्यन्ताभावघटकाही अत्यन्ताभावहै तैसैं तृतीयअत्यन्ताभा
वकाचतुर्थअत्यन्ताभावफेरिघटरूपहै चतुर्थअत्यन्ताभावकापंचमअत्यन्ताभावघटात्यन्ताभावरूपहै इसरीतिसें प्रतियोगी औ एकअ
त्यन्ताभावकै अंतर्भूतसारे अत्यन्ताभावहोवैहैं अनवस्थादोषहोवैनहीं यातै अत्यन्ताभावका अत्यन्ताभावप्रथमात्यन्ताभावकाप्रतियो
गिस्वरूपमाचीनमानैहैं तहां नवीनग्रंथकारोनें यहदोषलिख्याहै जहां भूतलेमें घटहोवै तहां भूतले घटोस्तिभूतले घटात्यन्ताभा
वोनास्ति इसरीतिसें विलक्षणप्रतीतिहोवैहैं विधिसुरवप्रतीति औ निषेधसुरवप्रतीतिका एकविषयसंभवेनहीं यातै विधिसुरवप्रती
तिकाविषयघटहै औ निषेधसुरवप्रतीतिकाविषयघटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावहै सो घटरूपनहीं किंतु अभावरूपहै यातै घटसैं पृ
थक्है औ द्वितीयअत्यन्ताभावकूं पृथक्मानै अनवस्थादोषकह्याहै ताका यह समाधानहै द्वितीयअत्यन्ताभावप्रथमअत्यन्ताभावकै

प्र.
६

१७

1511
 प्रतियोगिके समनियत है औ तृतीयाभाव प्रथमाभाव के समनियत है औ प्रतियोगिके समान देश में जो द्वितीयाभाव ताके
 समनियत चतुर्थाभाव है प्रथम तृतीय के समनियत पंचम अभाव है इसरीति से युग्म संख्या के सारे अभाव द्वितीया
 भाव के समनियत है औ विषम संख्या के सारे अभाव प्रथमाभाव के समनियत है तहां द्वितीयाभाव यद्यपि प्रथमाभाव के
 प्रतियोगिके समनियत है तथापि भाव अभाव की एकता वने नही या तै घट के समनियत वी घटात्यंता भावाभाव घट से पृथक् है
 औ प्रथमाभाव के समनियत तृतीयाभाव तो प्रथमाभाव स्वरूप है पृथक् नही काहे तै घटो नास्ति औ सी निषेध मरु प्रतीति का विषय प्र
 थमाभाव है औ घटात्यंता भावाभावो नास्ति औ सी निषेध मरु प्रतीति का ही विषय तृतीयाभाव है या तै तृतीयाभाव प्रथमाभावरूप है तै से
 घटात्यंता भावो नास्ति औ सी निषेध मरु प्रतीति का विषय द्वितीयाभाव है औ तृतीयाभावो नास्ति इसरीति से चतुर्थाभाव वी निषेध सु
 रव प्रतीति का विषय है या तै द्वितीयाभाव के समनियत चतुर्थाभाव द्वितीयाभावरूप है परंतु घट के समनियत वी द्वितीयाभाव भावरूप
 घट से पृथक् अभावरूप है इसरीति से प्रथमाभाव औ द्वितीयाभाव के अंतर्भूत सारी अभाव माला होवें है अनवस्था दोष नही यद्यपि प्राचीन
 रीति से प्रतियोगी औ अभाव के अंतर्भूत सारे अभाव होवें है या तै एक ही अभाव मानना होवें है नवीन रीति से दो अभाव मानने होवें है या
 तै नवीन मत में गौरव है तथापि भावाभाव की एकता वने नही या तै प्राचीन मत प्रमाण विरुद्ध है औ नवीन मत अनुभवानुसारी है या तै प्र
 माण सिद्ध गौरव दोष करन ही इसरीति से घटात्यंता भाव का अत्यंता भाव वी अभाव प्रतियोगिक अभाव है इसरीति से अभाव प्रतियोगि
 क संसर्ग भाव के उदाहरण कहें औ अभाव प्रतियोगिक अन्योन्याभाव के उदाहरण अति स्पष्ट हैं जैसे प्रागभाव का अन्योन्याभाव प्रागभा
 व में नही और सकल पदार्थ नही काहे तै भेद कूं अन्योन्याभाव कहें हैं स्वरूप में भेद रहे नही स्वरूपातिरिक्त सर्व में सर्व का भेद रहे है या

वृत्ति.
१८

प्र.

तैप्रागभावभिन्नपदार्थनमैप्रागभावकाअन्योन्याभावहै प्रध्वंसाभावतैभिन्नमैप्रध्वंसाभावकाअन्योन्याभावहै अत्यन्ताभावसैभिन्नमैअ
त्यन्ताभावकाअन्योन्याभावहै अन्योन्याभावसैभिन्नमैअन्योन्याभावकाअन्योन्याभावहै अन्योन्याभावसैभिन्नन्यारिप्रकारकासंसर्ग-
भावऔरसारेभावपदार्थहै काहेतैसंसर्गभावऔरभावपदार्थअन्योन्याभावरूपनहीं पातैअन्योन्याभावसैभिन्नहै जोजसैभिन्नहोवे
तामैतिसकाअन्योन्याभावहोवेहै यातैसंसर्गभावमैऔरसकलभावपदार्थनमैअन्योन्याभावकाअन्योन्याभावहै इसरीतिसैपंच
विधअभावमैसामयिकाभावतोकेवलद्रव्यकाहीहोवेहै यातैअभावप्रतियोगिकहैनहींचारिअभावनकेअभावप्रतियोगिककेउदा
हरणकहेअभावप्रतियोगिकअभावकूंकितनीजग्यामैप्राचीनभावरूपमानैहै जैसेघटप्रागभावकेध्वंसकूंघटरूपमानैहै घटध्वंसके
प्रागभावकूंघटमानैहै घटान्योन्याभावकेअत्यन्ताभावकूंघटत्वमानैहै घटात्यन्ताभावकेअत्यन्ताभावकूंघटमानैहै ताकारखंडनकन्या
यातैअभावप्रतियोगिकबीअभावहै औभावप्रतियोगिकअभावतोअतिप्रसिद्धहै इसरीतिसैअभावकानिरूपणन्यायशास्त्रकी
रीतिसैकियाऔकहूं प्राचीनमतमैवानवीनमतमैदोषकहे सोबीन्यायकीमयादिलेकेदोषकहेहै औउक्तप्रकारसैअभावकानिरूपण
वेदांतशास्त्रसैबीविरुद्धनहीं औजितनाअसवेदांतविरुद्धहै सोदिषावेहै कपालमैघटकेप्रागभावकूंअनादिकहेहै सोप्रमाणविरु
द्धहै यातैवेदांतकेअनुसारीनहीं काहेतैघटप्रागभावकाअधिकरणकपालसादिऔप्रतियोगिघटबीसादिप्रागभावकूंअनादित
किसरीतिसैहोवे औमायामैसकलकार्यकेप्रागभावकूंअनादिताकहेतौसंभवहै काहेतैमायाअनादिहै परंतुमायामैकार्यकाप्राग
भावमाननाव्यर्थहै औसिद्धांतमैइष्टवीनहीं काहेतैघटकीउत्पत्तिकपालमैहोवेहै अन्यमैनहीं तैसैपदकीउत्पत्तितंतुमैहोवेहै क
पालमैनहीं यातैघटकाप्रागभावकपालमैहै तंतुमैनहीं पदकाप्रागभावतंतुमैहै कपालमैनहीं जाकाजिसमैप्रागभावहै ताकीतिसमैउ

۹۵

त्यतिहोवेंहे अन्यमेंहोवेंनहींसर्वसैंसर्वकार्यकीउत्पत्तिमतिहोवेंइसबासंतेंप्रागभावकाअंगीकारहे औंमुख्यप्रयोजनप्रागभावकानेयाधि
 कयहकहेंहैंकपालतंतुआदिकनकेघटपटादिकपरिणामतोहेंनहींकिंतुकपालमेंघटकाआरंभहोवेंहैंतंतुमेंपटाकाआरंभहोवेंहैंऔंच
 टपटादिकहोवेंतवपूर्वकीन्याईकपालतंतुवीविद्यमानरहेंहैंजोपरिणामवादहोवेंतोघटाकारकंप्राप्तहुयांपाछेस्वरूपमेंकपालरहेंनहीं
 तेंसैंपटाकारकंप्राप्तहुयांपाछेतंतुरहेंनहींसोपरिणामवादतोहेंनहींआरंभवादहैंकपालज्युंकात्यूरहेंहैंऔंचपनेमेंघटकीउत्पत्तिक
 रेंहैंजवघटउत्पन्नहोयलेवेंतववीघटकीसामग्रीपूर्वकीनाईवनीरहेंहैंपरिणामवादमेंतोकार्यकीउत्पत्तिहुयांउपादानकारणरहेंनहींकाहेंनैंपरि
 णामवादमेंउपादानकारणहीकार्यरूपकंप्राप्तहोवेंहैंयातेंघटरूपकंप्राप्तहुयांकपालघटकीसामग्रीनहींऔंचआरंभवादमेंउपादानका
 रणअपनेस्वरूपकृत्यागेंनहींउपादानसैंभिन्नकार्यकीउत्पत्तिहोवेंहैंअपनेस्वरूपमेंउपादानकारणबन्यारहेंहैंयातेंघटकीउत्पत्तिहुयां
 वीज्युंकीत्युंसाग्रीहोनेतेंफेरिघटकीउत्पत्तिचाहियेयद्यपिेकघटकीउत्पत्तिहुयांअन्यघटकीउत्पत्तिमेंतोप्रथमघटप्रतिबंधकहें
 घटसैंनिरुद्धकपालमेंअन्यघटकीउत्पत्तिहोवेंनहींनथापिप्रथमउत्पन्नघटकीफेरिउत्पत्तिहुईचाहियेजोप्रथमउत्पन्नकीफेरिउत्पत्तिमा
 नेतोजेंसैंउत्पत्तिकालमेंघटउत्पद्यतेयहव्यवहारहोवेंहैंतेंसैंउत्पत्तिकालमेंउत्तरकालमेंवीघटउत्पद्यतेयहव्यवहारहुयाचाहियेसिद्ध
 घटकाजोआधारकालसोघटकीउत्पत्तिकालमेंउत्तरकालहैंसिद्धघटकेआधारकालमेंउत्पन्नोघटःयहव्यवहारहोवेंहैंऔंचउत्पद्यतेघटःऐसा
 व्यवहारएकउत्पत्तिक्षणमेंहोवेंहैंघटकेआधारद्वितीयादिक्षणमेंउत्पद्यतेऐसाव्यवहारहोवेंनहींकाहेंतेंवर्तमानउत्पत्तिवालाघटहैंस
 हअर्थघटःउत्पद्यतेयाकहेंनैंसैंप्रतीतहोवेंहैंउत्पन्नोघटःयाकहेंनैंतेंअतीतउत्पत्तिवालाघटहैंयहअर्थप्रतीतहोवेंहैंउत्पन्नकीउत्पत्तिमा
 नेतोघटकीसिद्धदशामेंवीकोईउत्पत्तिवर्तमानरहेगीयातेंउत्पन्नघटमेंवीउत्पद्यतेघटःऐसाव्यवहारचाहियेयातेंउत्पन्नघटकीफेरिउत्पत्ति

वृत्ति-
१९

नहीं देखने तैं घट की उत्पत्ति की सामग्री नही रहै है औ सामान्यां चाहिये तहां और सामग्री कपालादिक तो हैं तिस घट का प्रागभाव नही रहै है घट के प्रागभाव का घट उत्पत्ति क्षण में ध्वंस होवै है सो घट का प्रागभाव घट की उत्पत्ति में कारण है ताकै अभाव तैं उत्पन्न घट की फेरि उत्पत्ति होवै नही यह प्रागभाव का मुख्य प्रयोजन है सो माया में घटादिक न के प्रागभाव का प्रथम प्रयोजन तो संभवे नही काहे तैं घटादिक न का साक्षात् उपादान माया नही किंतु कपालादिक है औ माया कूं सर्व पदार्थ न का साक्षात् उपादान तासि द्वांत पक्ष में मानी है तो वी कार्य की उत्पत्ति में दूसरे कारण की अपेक्षा फेरै नही अदुत शक्ति माया में है या तैं प्रागभावादिरूप अन्य कारण की अपेक्षा नही या तैं माया में किसी का प्रागभाव नही औ कपाल में घट की उत्पत्ति होवै है पद की नही या में प्रागभाव हेतु कत्था सो बीधने नही कपाल में घट की कारणता है पद की नही काहे तैं अन्य यद्यतिरेक से कारणता का ज्ञान होवै है औ कपाल के अन्य यद्यतिरेक होवै तो घट का अन्य यद्यतिरेक कहिये अभाव ते घट का यद्यतिरेक होवै है इसरी तिसैं कपाल के अन्य यद्यतिरेक तैं घट का अन्य यद्यतिरेक देखिये है पद का नही या तैं कपाल में घट की कारणता है पद की नही इस वास तैं कपाल में घट ही होवै है पदादिक होवै नही पदादिक न की व्यावृत्ति वास तैं घट का प्रागभाव कपाल में संभवे नही औ जो मुख्य प्रयोजन प्रागभाव का कत्था कपाल में घट की उत्पत्ति से अनंत उत्पत्ति हुई चाहिये सो वी परिणामवाद में दोष नही काहे तैं स्वरूप में स्थित कपाल घट की उत्पत्ति करै है कार्य रूप कूं प्राप्त हुये कपाल से घट की उत्पत्ति होवै नही या तैं परिणामवाद में प्रागभाव निष्फल है औ विचार करै तो आरंभवाद में वी प्रागभाव निष्फल है काहे तैं घट की उत्पत्ति हुआ फेरि उत्पत्ति हुई चाहिये जो औ से कहैं ता कूं यह पूछा चाहिये घटांतर की उत्पत्ति हुई चाहिये अथवा जो घट जिस कपाल में उ पजा है तिस की उत्पत्ति हुई चाहिये जो औ से कहैं अन्य घट की उत्पत्ति हुई चाहिये सो तो संभवे नही काहे तैं जिस कपाल में जो घट होवै है तिस कपाल में तिसी घट की कारणता है घटांतर की कारणता कपालांतर में है या तैं अन्य घट की उत्पत्ति

प्र०
६

१९

न्तिकी प्राप्ति नहीं औ जो औ से कहें जो घट पूर्व उपज्या है निसी की उत्पत्ति होवेगी सो वा संभवेन हीं काहे तैं जहां कपाल से घट की उत्पत्ति होवे तहां
 प्रथम उत्पत्ति अन्य उत्पत्तिकी प्रतिबंध कहें या तैं फेरि उत्पत्तिकी प्रतीति नहीं प्रागभाव निष्फल है औ उत्पत्तिके स्वरूप का सूक्ष्म विचार क
 रै तो फेरि उत्पत्ति हुई चाहिये यह कथन हीं विरुद्ध है काहे तैं आद्यक्षण से संबंध कूं उत्पत्तिके है घट का आद्यक्षण से संबंध घट की उत्पत्तिक
 हिये है घटाधिकरणक्षण के ध्वंस का अनधिकरण जो क्षण सो घट का आद्यक्षण कहिये है घट के अधिकरण अनंतक्षण हैं तिन में घट के अधिक
 रण जो द्वितीयादि क्षण तिन में घटाधिकरण प्रथम क्षण का ध्वंस रहै है औ प्रथम क्षण में घटाधिकरणक्षण का ध्वंस रहै नहीं या तैं घटाधि-
 करणक्षण के ध्वंस का अनधिकरण घट का प्रथम क्षण है ताक्षण से संबंध ही घट की उत्पत्तिक हिये है द्वितीयादि क्षण में प्रथम क्षण से संबंध
 होवेन हीं या तैं प्रथम क्षण में ही उत्पद्यते ऐ साव्यवहार होवे है द्वितीयादि क्षण में नहीं इस रीति से प्रथम क्षण संबंध रूप उत्पत्ति फेरि हुई
 चाहिये औ सा कहना मम जननी वंध्या इस वाक्य तुल्य है काहे तैं घट की उत्पत्ति से उत्तर क्षण घटाधिकरण के ध्वंस का अधिकरण ही-
 होवेगा या तैं घटाधिकरणक्षण के ध्वंस का अनधिकरणक्षण फेरि संभवेन हीं या तैं उत्पन्न की उत्पत्ति हुई चाहिये यह कहना विरुद्ध है इस
 रीति से प्रागभाव निष्फल है कपाले समय वा येन घटो नास्ति या प्रतीतिका विषय सामयिका भाव ही संभवै है औ कपाले घटो भविष्यति या प्र
 तीतिका विषय वी घट का भविष्यत् काल है प्रागभाव प्रसिद्ध है औ अपने शास्त्र के संस्कार से नैयायिक प्रागभाव कूं मानै तो वीसादि मान्या
 चाहिये अनादि संभवेन हीं काहे तैं अन्य मत में तो सारे अभाव का अधिकरण भेद से भेद होवे है औ नैयायिक मत में अधिकरण भेद-
 से अभाव का भेद नहीं किंतु प्रतियोगि भेद से अभाव का भेद होवे है या तैं एक प्रतियोगिक अभाव नाना अधिकरण में एक ही होवे है परं
 तु प्रागभाव तो नैयायिक मत में वी अधिकरण भेद से भिन्न ही होवे है काहे तैं घट का प्रागभाव घट के उपादान कारण कपाल में

1515

हीरहेहैं तिनमें वा जो घट जिस कपालमें होवै ता घट का प्रागभाव तिस कपालमें है अन्य घट का प्रागभाव अन्य कपालमें है इस रीति से
 एक प्रागभाव एक ही अधिकरणमें रहेहैं सो कपालादिक प्रागभाव के अधिकरण सादिहैं तिनमें रहनेवाला प्रागभाव किसी रीति से अ
 नादि संभवेनहीं जो अनादि अधिकरणमें औसादिमें एक प्रागभाव रहता होवै तो अनादि कहना भी संभवे सो नाना अधिकरणों में प्रा
 गभाव संभवेनहीं या तै कपाल मात्र वृत्ति घट प्रागभाव कूं अनादि ता संभवेनहीं औ जो औ से कहै कपाल की उत्पत्ति से पूर्व कपाल के अ
 वयव नमें घट का प्रागभाव रहेहैं तिस तै पूर्व अवयव के अवयव नमें रहेहैं इस रीति से अनादि परमाणु में घट का प्रागभाव अनादि है सो
 संभवेनहीं काहे तै अपनै प्रतियोगिके उपादान कारणों में प्रागभाव रहेहैं अन्य में नहीं यह नैयायिक न कानियम है कपाल के अवयव क
 पाल के उपादान कारण है घट के नहीं या तै कपालावयव में कपाल का ही प्रागभाव संभवेहैं घट का प्रागभाव कपाल में ही है कपालावय
 व में संभवेनहीं इस रीति से परमाणु केवल द्वा ए एक का उपादान कारण है या तै द्वा ए एक का प्रागभाव ही परमाणु में ही रहेहैं द्वा ए एक
 से आगे अ ए कादिक घट पर्यंत के प्रागभाव परमाणु में संभवेनहीं औ परमाणु में द्वा ए एक भिन्न पदार्थ न का भी प्रागभाव माने तो पर
 माणु से वा घट की उत्पत्ति हुई चाहिये औ परिणामवाद में तो कार्य कारण का अभेद है या तै द्वा ए एक से लेके अंत्यावयव वा घट पर्यंत का
 र्य कारण धारा का भेद नहीं तिस मत में तो परमाणु में द्वा ए एक का प्रागभाव ही घट पर्यंत कार्य धारा का प्रागभाव है या तै परमाणु में घटा
 दिक न के प्रागभाव कहना संभवे सो आरंभवाद में कार्य कारण का अभेद तो है नहीं किंतु कार्य कारण का परस्पर अत्यंत भेद है या तै कपा
 लावयव में घट का प्रागभाव नहीं तै से परमाणु में द्वा ए एक के कार्य का प्रागभाव संभवेनहीं इस रीति से सादिक पालादिक न में घटादिक
 न के प्रागभाव कूं अनादि ता कथन असंगत है तै से नैयायिक मत में मध्य साभाव भी अपनै प्रतियोगिके उपादान में ही रहेहैं या तै घ

1517
 टकाध्वंसकपालमात्रवृत्तिहै सो अनंत है यह कथन असंगत है घटध्वंसका अधिकरण जो कपालता के नाश तें घटध्वंसका नाश होवै है
 औ घटध्वंसकानाशमाने नै याधिक यह दोष कहै है घटध्वंसकाध्वंस होवै तो घटका उज्जीवन हुआ चाहिये काहें तें प्रागभाव प्रध्वंसाभाव
 का अनाधार काल प्रतियोगिका आधार होवै है यह नियम है जा काल में घटध्वंसकाध्वंस होवै सो काल घटध्वंसका अनाधार होवैगा औ
 प्रागभावका अनाधार होवैगा या तें घटका आधार होवैगा इस रीति से ध्वंसकाध्वंसमाने घटादिक प्रतियोगीका उज्जीवन होवैगा
 यह दोष वीनहीं काहें तें प्रागभाव कूं अनादिता औ ध्वंस कूं अनंतता मानै तो उक्त नियम की सिद्धि होवै औ उक्त नियम मानै तो प्राग
 भाव कूं अनादिता की औ ध्वंस कूं अनंतता की सिद्धि होवै औ सिद्धांत पक्ष में प्रागभाव सादि है या तें प्रागभाव की उत्पत्ति से पूर्व काल
 घट के प्रागभावका औ घट के ध्वंसका अनाधार है घटका आधार नहीं अथवा सुरुव सिद्धांत में सर्वथा प्रागभावका अंगीकार नहीं
 या तें घट की उत्पत्ति से पूर्व काल घट के प्रागभावका अनाधार है औ घट के ध्वंसका अनाधार है घटरूप प्रतियोगीका अनाधार है घट
 रूप प्रतियोगीका आधार नहीं या तें प्रागभाव ध्वंसका अनाधार काल प्रतियोगीका आधार होवै है यह नियम संभव नही या तें घटध्वंस
 का वीध्वंस होवै है औ उक्त नियम की असिद्धि से घटका उज्जीवन होवै नही तें से अन्योन्याभाव वीसादिसांत अधिकरण में सादिसां
 त है जै से घट में पटका अन्योन्याभाव है ताका अधिकरण घट है सो सादि है औ सांत है या तें घटवृत्ति पटा अन्योन्याभाव वीसादिसांत है
 अनादि अधिकरण में अन्योन्याभाव अनादि है परंतु अनादि वीसांत है अनंत नहीं जै से ब्रह्म में जीव का भेद है सो जीवका अन्योन्याभाव है
 ताका अधिकरण ब्रह्म है सो अनादि है या तें ब्रह्म में जीव का भेद रूप अन्योन्याभाव अनादि है औ ब्रह्म ज्ञान से अज्ञान निवृत्ति द्वारा भेद
 का अंत होवै है या तें सांत है अनादि पदार्थ की वीज्ञान से निवृत्ति अद्वैत पाद में दृष्ट है इसी वास ते सुदृचेतन १ जीव २ ईश्वर ३ अविद्या ४

अविद्याचेतनकासंबंध ५ अनादिकापरस्परभेद ६ येषद्वयार्थ अद्वैतमतमेंस्वरूपमें अनादिकहेहैं औशुद्धचेतनविनापांचकीज्ञान
मेंनिवृत्तिमानेहैं यामेंयहशंकाहोवेहैं जीवईश्वरकूं अद्वैतवादमेंमायिककहेहैं मायाकाकार्यमायिककहीयेहैं जीवईशमायाकेकार्य
हैं औ अनादिहैं यहकहनाविरुद्धहै ताशंकाकायहसमाधानहै जीवईशमायाकेकार्यहैं यहमायिकपदकाअर्थनहींहैं किंतुमाया
कीस्थितिकेअधीनजीवईशकीस्थितिहै मायाकीस्थितिबिनाजीवईशकीस्थितिहोवेनहीं यातेंमायिकहैं औमायाकीनाईअनादिहैं
इसरीतिमेंअनादिअन्योन्याभाववीसांतहैं अन्योन्याभावअनंतनहीं तैसैंअत्यंताभाववीआकाशादिकनकीनाईअविद्याकाका
र्यहैं औबिनाशीहैं इसरीतिमेंअद्वैतवादमेंसारैअभावबिनाशीहैं कोईअभावनित्यनहीं औअद्वैतवादमेंअनात्मपदार्थसारैमाया
काकार्यहैं यातेंआत्मभिन्नकूंनित्यतासंभवेनहीं जैसैंघटादिकभावपदार्थमायाकेकार्यहैं तैसैंअभाववीमायाकेकार्यहैं यद्यपि
अद्वैतवादमेंमायाकूंभावरूपकहेहैं यातेंअभावपदार्थकीउपादानतामायाकूंसंभवेनहींकार्यकै सजातीयउपादानहोवेहैं अभा
वकैसजातीयमायानहीं किंतुमायाऔअभावभावत्वअभावत्वसैंविजातीयहैंमायामेंभावत्वहैं औअभावमेंअभावत्वहै तथापिसकलअ-
भावनकाउपादानमायाहीहै काहेतैंअनिर्वचनीयत्वमिथ्यात्वज्ञाननिवर्त्यत्वअनात्मत्वादिकधर्मनतैंमायाऔअभावसजातीयहैं
औसकलधर्मनसैंउपादानऔकार्यकीसजातीयताकहेतौघटकपालमेंवीघटत्वकपालत्वविजातीयधर्महोनेतैंघटकाउपादा
नकपालनहींहोवेगा जैसैंमृन्मयत्वादिकधर्मनसैंघटकपालसजातीयहैं तैसैंअनिर्वचनीयत्वादिकधर्मनसैंअभावमायाबोस
जातीयहैं यावैंसकलअभावमायाकेकार्यहैं यातेंमिथ्याहैं औकोईग्रंथकारअद्वैतवादीएकअत्यंताभावकूंमानेहैं औरअभावनकूंअलीकहेहैं जै
सैंघटकाप्रागभावकपालमेंकहेहैं सोअलीकहे काहेतैंघटकीउत्पत्तिमेंपूर्वकालसंबंधीकपालहीघटोभविष्यति याप्रतीतिकाविषयहै घ-

दकायागभावप्रसिद्ध है तैसैं सुझादिकन सैं चूलीकृतकपाल अथवा विभक्तकपाल सैं पृथक् घटध्वंसवा अप्रसिद्ध है तैसैं घटासंबंधी भू-
 तल ही घटका सामयिकाभाव है घट होवै तब घटका संबंधी भूतल है या तै घटा संबंधी भूतल नहीं इसरीति सैं सामयिकाभाव अधिकरण सैं पृथ-
 क नहीं तैसैं घट में पट के भेद कूं घट घृति पदान्योन्याभाव कहै हैं सो दोनू के अभेद का अत्यन्ताभाव रूप है दो पदार्थन के अभेदात्यन्ताभाव सैं पृ-
 थक् अन्योन्याभाव प्रसिद्ध है इसरीति सैं एक अत्यन्ताभाव ही है और कोई अभाव नहीं इसरीति सैं अभाव के निरूपण में बहुत विचार है ग्रंथरद्विके
 भयें तैरीति मात्र जानाई है अभाव का स्वरूप निरूपण कियाता में प्रमाण निरूपण करिये है अभाव का ज्ञान दो प्रकार का है एक भ्रम रूप है दूसरा
 प्रमा रूप है भ्रम ज्ञान की प्रमा की नाई प्रत्यक्ष परोक्ष भेद सैं दो प्रकार का है घट वाले भूतल में इंद्रिय का संयोग हुये वी किसी प्रकार तै घट की उ-
 पलब्धि न होवै तहां घटाभाव का प्रत्यक्ष भ्रम होवै है परंतु विषय विना प्रत्यक्ष ज्ञान होवै नहीं अन्यथाख्यातिवादी के मत में नो भ्रम प्र-
 त्यक्ष में विषय की अपेक्षा नहीं किंतु अन्य पदार्थ का अन्य रूप तै ज्ञान कूं अन्यथाख्यातिक हें हैं या तै जापदार्थ का अन्य रूप तै ज्ञान होवै
 तिसकी तो अपेक्षा है जै सैं रज्जु का सर्पत्वरूप तै ज्ञान होवै है तामें रज्जु की अपेक्षा है तथापि जिस विषय का ज्ञान में आकार प्रतीत होवै
 तिसकी अपेक्षा अन्यथाख्यातिवादी के मत में नहीं जै सैं सर्प का आकार भ्रम में भा सैं है ताकी अपेक्षा नहीं तथापि सिद्धांत में अनि-
 र्वचनीय रख्याति है जहां प्रत्यक्ष भ्रम होवै तहां भ्रम ज्ञान की नाई अनिर्वचनीय विषय की वी उत्पत्ति होवै है या तै व्यावहारिक घट वा-
 ले भूतल में प्रातिभासिक घटाभाव अनिर्वचनीय उपजै है व्यावहारिक घट का व्यावहारिक घटाभाव तै विरोध है प्रातिभासिक घ-
 टाभाव तै व्यावहारिक घट का विरोध नहीं या तै व्यावहारिक घट वाले भूतल में अनिर्वचनीय घटाभाव और ताका अनिर्वचनीय
 ज्ञान दोनू उपजै है तहां घटाभाव का प्रत्यक्ष भ्रम कहिये है जहां अंध कूं विप्रलम्भ कवचन तै घट वाले भूतल में घटाभाव का ज्ञान हो

वैसो अभाव का परोक्ष भ्रम है परोक्ष ज्ञान में विषय की अपेक्षा नहीं काहे तै अतीत का औ अनागत का वा परोक्ष ज्ञान होवै है या तै अभाव का जहां परोक्ष भ्रम होवै तहां प्रातिभासिक अभाव की उत्पत्ति होवै न ही केवल अभावाकार वृत्तिरूप ज्ञान की ही उत्पत्ति होवै है अथवा परोक्ष भ्रम की नाई जहां अभाव का प्रत्यक्ष भ्रम होवै तहां वी प्रातिभासिक अभाव की उत्पत्ति होवै न ही किंतु अभाव का भ्रम अन्यथारव्यातिरूप है काहे तै रज्जु आदि कन में सर्पादि भ्रम कूं अन्यथारव्यातिरूप माने तो यह दोष है रज्जु में सर्पत्व धर्म की प्रतीति कूं अन्यथारव्यातिरूप है सो संभवे न ही काहे तै इंद्रिय का संबंध रज्जु से औ रज्जु त्व से ही सर्पत्व से इंद्रिय का संबंध न ही औ विषय तै संबंध विना इंद्रिय जन्य ज्ञान होवै न ही या तै रज्जु का सर्पत्व धर्म से प्रतीतिरूप अन्यथारव्याति संभवे न ही इस रीति से प्रत्यक्ष भ्रम स्थल में अन्यथारव्याति का निषेध करि के अनिर्वचनीय रव्याति मानी है ना की रीति पूर्व कहा है परंतु जहां अधिष्ठान औ आरोप्य दोनूं इंद्रिय संबंधा होवै तहां उक्त दोष संभवे न ही या तै सिद्धांत ग्रंथन में वी तहां अन्यथारव्याति ही लिखी है जे से पुष्प के ऊपरि धरे स्फटिक में रक्तता का प्रत्यक्ष भ्रम होवै है तहां पुष्प की रक्तता से वी नेत्र का संयुक्त समवाय अथवा संयुक्तता दात्म्य संबंध है औ स्फटिक से नेत्र का संयोग संबंध है तहां रक्तता आरोप्य है औ स्फटिक अधिष्ठान है तहां पुष्प की व्यावहारिक रक्तता स्फटिक में प्रतीत होवै है स्फटिक में अनिर्वचनीय रक्तता की उत्पत्ति होवै न ही काहे तै जो रक्तता से सर्पत्व की नाई नेत्र का संबंध न ही होता तो विषय तै संबंध विना इंद्रिय जन्य ज्ञान होवै न ही यह दोष होता नेत्र से रक्तता का संबंध होने तै उक्त दोष संभवे न ही या तै आरोप्य के सन्निधान स्थल में अन्यथारव्याति ही संभवे है तै से घट वाले भूतल में घटाभाव भ्रम होवै तहां आरोप्य अधिष्ठान का सन्निधान होने तै आरोप्य से वी अधिष्ठान की नाई इंद्रिय का संबंध है काहे तै अधिष्ठान भूतल है औ आरोप्य घटाभाव भूतल में तो न ही है परंतु भूतल वृत्ति भूतल-

1521

त्वमें घटाभाव है औ भूतलवृत्ति जो रूपस्पर्शादिगुण हैं तिनमें घटाभाव है भूतलत्वमें औ भूतलके रूपादिगुणानमें घटका संयोग क
 दीया होवे नहीं काहे तें दो द्रव्यनका संयोग होवे है घट तो द्रव्य है भूतलत्व द्रव्य नहीं किंतु जाति है तासैं घटका संयोग संभवेन ही भूतल
 के रूपस्पर्शादि कवी द्रव्य नहीं किंतु गुण हैं तिनमें वी घटका संयोग संभवेन ही औ जा में जाका संयोग संबंधन ही होवे तो तिसमें तिस
 पदार्थका संयोग संबंधाव छिन्न अत्यन्ताभाव होवे है इसरीति सैं भूतलमें संयोग संबंध तें घट होते वी भूतलत्वमें औ भूतलके गुणान
 में संयोग संबंध तें घट नहीं होने तें संयोग संबंधाव छिन्न घटात्यन्ताभाव है तहां अधिष्ठान भूतल है औ आरोप्य घटात्यन्ताभाव है ता
 का भूतलमें स्वाधिकरण समवाय संबंध है स्व कहिये घटात्यन्ताभाव ताका अधिकरण भूतलत्व औ भूतलके रूपादिगुणान तिनका स
 मवाय भूतलमें है औ भूतलका घटात्यन्ताभाव सैं स्व समवेत वृत्तित्व संबंध है स्व कहिये भूतलतामें समवेत कहिये समवाय संबंध सैं र
 हने वाले भूतलत्व औ गुणान तिनमें वृत्तित्व कहिये आधेयता अत्यन्ताभाव की है इसरीति सैं आरोप्य अधिष्ठान के परस्पर संबंध होने तें स
 निधान है या तें भूतलत्व वृत्ति औ रूपस्पर्शादि वृत्ति जो व्यावहारिक घटात्यन्ताभाव ताकी भूतलमें प्रतीति होने तें अभाव का भ्रम अन्य
 धारव्यातिरूप है प्रातिभासिक अभाव की उत्पत्ति निश्चयोजन है इसरीति सैं प्रत्यक्ष परोक्ष भेद सैं अभाव भ्रम दो प्रकार का है तें सैं
 अभाव की प्रमावी प्रत्यक्ष परोक्ष भेद सैं दो प्रकार की हैं नैयायिक मतमें तो इंद्रियजन्य ज्ञान कूं अपरोक्ष ज्ञान कहै हैं तासैं भिन्न ज्ञान
 कूं परोक्ष ज्ञान कहै हैं औ अभाव सैं वी इंद्रियका विशेषणता अथवा स्व संबंध विशेषणता संबंध जहां होवे तहां अभाव की प्रत्यक्ष प्र
 मा औ परोक्ष प्रमा कहिये हैं जै सैं औत्र सैं शब्दाभाव का विशेषणता संबंध है तहां शब्दाभाव की औत्र जन्य प्रत्यक्ष प्रमा है तें सैं भू
 तलमें घटाभाव होवे तहां नेत्र संबंध भूतलमें विशेषणता संबंध अभाव का होने तें नेत्र जन्य प्रत्यक्ष प्रमा घटाभाव की होवे है

वृत्ति
२३

परंतु पुरुष शून्य भूतल में जहां स्थाणु में पुरुष भ्रम होवे है तहां पुरुषाभाव है औ पुरुषाभाव तैनेत्रका स्वसंबद्ध विशेषण तासंबंध
धरी है तथापि पुरुषाभाव का प्रत्यक्ष होवे नहीं या तैनेत्राभाव के प्रत्यक्ष में इंद्रियकरण है प्रतियोगी का अनुपलंभ सहकारी है जहां स्था
णु में पुरुष भ्रम होवे तहां प्रतियोगी का अनुपलंभ नहीं है किंतु पुरुष रूप प्रतियोगी का उपलंभ कहिये ज्ञान है जैसे घटादिक द्रव्य
के चाक्षुष प्रत्यक्ष में नेत्रकरण है औ अंधकार में घट का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे नहीं या तैनेत्रजन्य चाक्षुष प्रत्यक्ष में आलोकसंयोग स
हकारी है या तैनेत्र अंधकार स्थ घट होवे तहां नेत्र इंद्रिय है औ नेत्र इंद्रिय का घट से संयोग भी है तथापि घट का आलोक से संयोग
रूप सहकारी नहीं या तैनेत्र अंधकार स्थ घट का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे नहीं चाक्षुष प्रत्यक्ष में आलोकसंयोग सहकारी है तहां इंद्रि
य से आलोक का संयोग हेतु नहीं किंतु विषय से आलोकसंयोग हेतु है या तैनेत्र प्रकाश में स्थित पुरुष कूं अंधकार स्थ घट का प्रत्यक्ष हो
वे नहीं तहां इंद्रिय से तो आलोकसंयोग है विषय जो घट ता से आलोकसंयोग नहीं औ अंधकार स्थ पुरुष कूं प्रकाश स्थ घट का प्र
त्यक्ष होवे है तहां इंद्रिय से तो आलोक का संयोग नहीं है विषय तैनेत्र आलोक का संयोग है या तैनेत्र विषय औ आलोक संयोग नेत्रजन्य
ज्ञान में सहकारी है तथापि घट के पूर्व देश में आलोक का संयोग होवे पश्चिम देश में नेत्र का संयोग होवे तहां घट का चाक्षुष प्रत्य
क्ष होवे नहीं हुआ चाहिये काहे तैनेत्र विषय तैनेत्र आलोक का संयोग रूप सहकारी है औ संयोग रूप व्यापार वाला नेत्र इंद्रियकरण भी है
या तैनेत्र जिस घट के देश में नेत्र का संयोग होवे तैसी देश में आलोकसंयोग सहकारी है यह मान्या चाहिये दीप सूर्यादिक नका प्र
भा कूं आलोक कहें हैं जैसे द्रव्य के चाक्षुष प्रत्यक्ष में आलोकसंयोग सहकारी है तैनेत्र अभाव के प्रत्यक्ष में इंद्रियकरण है औ प्र
तियोगी का अनुपलंभ सहकारी है या तैनेत्र स्थाणु में पुरुष भ्रम होवे तहां पुरुषाभाव का प्रत्यक्ष होवे नहीं तैनेत्र जहां भूतल में घ

प्र.
६

1522

२३

1523
 दनहीहोवें औ घटकेसहस्रान्यपदार्थधन्याहोवें तामें घटभ्रमहोयजावै ताभूतलमें घटाभावहै औ घटाभावसेइंद्रियकास्वसंबद्ध
 विशेषणतासंबंधवीहै काहेतें घटकातोभ्रमहुयाहै औ घटहैनहीं किंतु घटाभावहै ताकाभूतलमें विशेषणतासंबंधहै तिसभूत
 लसेइंद्रियकासंयोगहै यातेंइंद्रियसंबद्धकहिये इंद्रिसेंसंबद्धवालैभूतलमें अभावकाविशेषणतासंबंधहै यातेंसंबंधरूपव्यापारवाला
 इंद्रियकरणतोहै प्रतियोगीकाअनुपलंभसहकारीनहीं काहेतैज्ञानकूंउपलंभकहैहैं सोज्ञानभ्रमहोवै अथवाप्रमाहोवै यामेंविशे
 पनहीं जहांघटकाभ्रमहोवैतहांघटाभावकाप्रतियोगीजाघटताकाअनुपलंभनहीं किंतुभ्रमरूपउपलंभकहियेज्ञानहै इसरीतिसेंअ
 भावकेप्रत्यक्षमेंइंद्रियकरणहैं औप्रतियोगीकाअनुपलंभसहकारीहै केवलप्रतियोगीकेअनुपलंभकूंसहकारीकहैं तौवीनिवाहहो
 वैनहीं काहेतेंस्तंभमेंपिशाचकाभेदतोप्रत्यक्षहै औस्तंभमेंपिशाचकाअत्यंताभावप्रत्यक्षनहीं यहस्तंभपिशाचनहीं औसाअनुभव
 सर्वलोकनकूंहोवेंहै औस्तंभमेंपिशाचनहींहै औसानिश्वयहोवैनहीं तहांप्रथमअनुभवकाविषयस्तंभवतिपिशाचान्योन्याभा
 वहै औद्वितीयअनुभवकाविषयपिशाचात्यंताभावहै दोनूंअभावनकाप्रतियोगीपिशाचहै ताकाअनुपलंभहै औइंद्रियसंबद्धस्तंभहै
 तामेंपिशाचान्योन्याभावऔपिशाचात्यंताभावदोनूंविशेषणतासंबंधसेंरहेहैं यातेंपिशाचान्योन्याभावकीनाईपिशाचात्यंताभावका
 प्रत्यक्षहुयाचाहिये तैसैंआत्मामेंस्वरवाभावदुःखाभावकाप्रत्यक्षहोवेंहै औधर्माभावअधर्माभावकाप्रत्यक्षहोवैनहीं यहवार्ता
 सर्वकेंअनुभवसिद्धहै इदंनानामयिस्वरवनास्तिइदंनानामपिदुःखंनानास्तिइसरीतिकाअनुभवसर्वकूंहोवेंहै सोअनुभवन्यायमन
 मेंमानसप्रत्यक्षरूपहै मनकास्वरवाभावतेंऔदुःखाभावतेंस्वसंयुक्तविशेषणतासंबंधहै काहेतेंस्वकहियेमनतासेंसंयुक्तकहिये
 संयोगवालाआत्मातामेंविशेषणतासंबंधसेंस्वरवाभावदुःखाभावरहेहैं तैसैंधर्माभावअधर्माभावसेंवीमनकास्वसंयुक्तविशेषणता

वृत्ति.
२४

प्र.
६

२४

संबंध है तथापि प्रत्यक्ष होवे नहीं मयि धर्मो नास्ति मयि अधर्मो नास्ति ऐसा प्रत्यक्ष अनुभव किसी कूं होवे नहीं औ सुखाभाव दुःखाभाव के प्रतियोगी स्वरुप
 स्वहोतिन का जे से अनुपलंभ अभाव काल मे होवे है तैसे धर्माभाव अधर्माभाव के प्रतियोगी जो धर्म अधर्म तिन का भी अनुपलंभ होवे है या तै प्रतियोगी का अनुप
 लंभ रूप सहकारी सहित मन से सुखाभाव दुःखाभाव का प्रत्यक्ष होवे है तैसे धर्माधर्म रूप प्रतियोगी का अनुपलंभ रूप सहकारी सहित मन से धर्माधर्म के अभाव का
 धर्म प्रत्यक्ष हुया चाहिये तैसे वायु में रूपाभाव प्रत्यक्ष है औ गुरुत्वाभाव प्रत्यक्ष नहीं है रूपाभाव का प्रतियोगी रूप है गुरुत्वाभाव का प्रतियोगी गुरुत्व है तिन दो नू का
 वायु में अनुपलंभ है औ नेत्र का वायु से संयोग संबंध होवे है नेत्र संयुक्त वायु में रूपाभाव गुरुत्वाभाव विशेषण ता संबंध से रहे है या तै से
 संबद्ध विशेषण ता संबंध से जै से वायु में रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है तैसे स्व संबद्ध विशेषण ता संबंध गुरुत्वाभाव से वा नेत्र का है या
 तै वायु रूप नास्ति इस चाक्षुष प्रतीति की नाई वायु गुरुत्व नास्ति ऐसी चाक्षुष प्रतीति वी हुई चाहिये या तै इंद्रिय जन्य अभाव के प्रत्यक्ष
 में केवल अनुपलंभ सहकारी नहीं है किंतु योग्यानुपलंभ सहकारी है वायु में अनुपलंभ जे से रूप का है तैसे गुरुत्व का वी अनुपलंभ है प
 रंतु योग्यानुपलंभ रूप का है गुरुत्व का योग्यानुपलंभ नहीं काहे तै प्रत्यक्ष योग्य की अप्रतीति कूं योग्यानुपलंभ कहै है रूप तो प्रत्यक्ष योग्य है
 औ गुरुत्व प्रत्यक्ष योग्य नहीं काहे तै ताराजू के ऊर्द्धादि भाव से गुरुत्व की अनुमिति होवे है किसी इंद्रिय से गुरुत्व का ज्ञान होवे नहीं या तै प्रत्यक्ष
 योग्य गुरुत्व नहीं होने तै ताका अनुपलंभ योग्यानुपलंभ नहीं तैसे आत्मा में सुखाभाव दुःखाभाव का मान स प्रत्यक्ष होवे है तहां वी प्रत्यक्ष
 योग्य सुख का अनुपलंभ औ प्रत्यक्ष योग्य दुःख का अनुपलंभ होने तै योग्यानुपलंभ सहकारी का संभव है औ धर्माभाव अधर्माभाव का
 आत्मा में मान स प्रत्यक्ष होवे नहीं तहां वी धर्माधर्म रूप प्रतियोगी का अनुपलंभ तो है परंतु धर्माधर्म केवल शास्त्र वेद्य है प्रत्यक्ष योग्य नहीं
 या तै धर्माधर्म का योग्यानुपलंभ नहीं ताके अभाव तै धर्माभाव अधर्माभाव का मान स प्रत्यक्ष होवे नहीं तैसे स्तंभ में विशाच्यांतताभाव का

प्रत्यक्षहोवे नहीं तहांवीपिशाच रूपप्रतियोगीका अनुपलंभतोहै परंतु प्रत्यक्षयोग्यपिशाचनहीं यातें योग्यानुपलंभनहीं प्रत्यक्षयोग्यप्र-
 तियोगीके अनुपलंभकूं योग्यानुपलंभकहैं हैं पिशाचात्यंताभावका प्रतियोगीजो पिशाचसो प्रत्यक्ष योग्यनहीं यातें पिशाचका अनुपलंभ
 योग्यानुपलंभनहीं यांमें यह शंका रहे है स्तंभमें पिशाचका भेद वी प्रत्यक्षनहीं चाहिये काहे तें पिशाचान्योन्याभावकूं पिशाचभेदकहैं हैं
 ताका प्रतियोगीवी पिशाचहै सो प्रत्यक्ष योग्यनहीं यातें योग्यानुपलंभके अभावतें पिशाचात्यंताभावकी नाई पिशाचान्योन्याभाववी अ-
 प्रत्यक्षहु या चाहिये जो सिद्धांतीअैं से कहैं उक्त रूप योग्यानुपलंभनहीं है किंतु प्रत्यक्ष योग्य अधिकरणमें प्रतियोगीके अनुपलंभकूं यो-
 ग्यानुपलंभकहैं हैं प्रतियोगीचाहे प्रत्यक्ष योग्य होवे अथवा अप्रत्यक्ष होवे अभावका अधिकरण प्रत्यक्ष योग्य चाहिये तांमें प्रतियो-
 गीका अनुपलंभ चाहिये स्तंभमें जो पिशाचान्योन्याभावताका प्रतियोगीपिशाचहै सो तो प्रत्यक्ष योग्यनहीं है औ तांमें प्रत्यक्ष योग्यता
 की अपेक्षा वी नहीं तथापि पिशाचान्योन्याभावका अधिकरण स्तंभमें सो प्रत्यक्ष योग्य होने तें योग्यानुपलंभका साहाव है यातें पिशाचका अ-
 न्योन्याभाव स्तंभमें प्रत्यक्ष संभवे है सिद्धांतिका यह समाधान संभवे नहीं काहे तें उक्तरीति से यह सिद्ध होवे है अभावका प्रतियोगी प्रत्यक्ष
 योग्य होवे अथवा प्रत्यक्ष के अयोग्य होवे जहां अभावका अधिकरण प्रत्यक्ष योग्य होवे तांमें प्रतियोगीका अनुपलंभ होवे औ सो योग्या-
 नुपलंभ अभावके प्रत्यक्षमें सहकारी है औ सा अर्थ माने स्तंभमें पिशाचात्यंताभाव वी प्रत्यक्षहु या चाहिये तें से आत्मा में धर्माभा-
 व अधर्माभाव वी प्रत्यक्षहु या चाहिये काहे तें स्तंभवृत्ति पिशाचात्यंताभावका अधिकरण स्तंभमें सो प्रत्यक्ष योग्य है आत्मावृत्ति
 धर्माभाव अधर्माभावका अधिकरण आत्मा प्रत्यक्ष योग्य है परंतु इतना भेद है स्तंभतो वात्स्य इंद्रियजन्य प्रत्यक्ष योग्य है यातें स्तंभमें पिशा-
 चात्यंताभावका वात्स्य इंद्रियजन्य प्रत्यक्षहु या चाहिये औ आत्मापानस प्रत्यक्ष योग्य है यातें आत्मा में धर्माभाव अधर्माभावका मानस

वृत्ति.
२५

प्रत्यक्षदुष्टाचाहिये जोवायुमें प्रत्यक्ष योग्यतामानेनो वायुवृत्तिगुरुत्वाभावका प्रत्यक्षदुष्टाचाहिये जोवायुमें प्रत्यक्ष योग्यतानहींमानेनो
वायुवृत्तिरूपाभावका प्रत्यक्षनहींदुष्टाचाहिये औवायुमेंरूपाभावप्रत्यक्षहै यहसिद्धांतहै औअनुपलंभसिद्धहै यहअर्थअगैस्य
होवेगा औजोसिद्धांतीइसरीतिसेसमाधानकरे योग्यानुपलंभदोप्रकारकाहै एकतोप्रत्यक्षयोग्यप्रतियोगीकाअनुपलंभयोग्यानुपलंभ
है औदूसराप्रत्यक्षयोग्यअधिकरणमेंप्रतियोगीकाअनुपलंभयोग्यानुपलंभहै अत्यंतभावकेप्रत्यक्षमेंप्रथमयोग्यानुपलंभसहकारी
है यातेअधिकरणतोप्रत्यक्षयोग्यहोवे अथवाअयोग्यहोवे जिसअत्यंतभावकाप्रतियोगीप्रत्यक्षयोग्यहोवेनाकाअनुपलंभअत्यं
ताभावकेप्रत्यक्षमेंसहकारीहै औअन्योन्याभावकेप्रत्यक्षमेंद्वितीयायोग्यानुपलंभसहकारीहै यातेअन्योन्याभावकाप्रतियोगीप्रत्यक्षयोग्य
होवे अथवाअयोग्यहोवेप्रत्यक्षयोग्यअधिकरणमेंप्रतियोगीकाअनुपलंभअन्योन्याभावकेप्रत्यक्षमेंसहकारीहै यातेकहूंवीदोषन
हीं स्तंभमेंपिशाचात्यंतभावकाप्रतियोगीपिशाचप्रत्यक्षयोग्यनहीं यातेस्तंभवृत्तिपिशाचात्यंतभावअप्रत्यक्षहै औस्तंभवृत्तिपिशा
चान्योन्याभावकाअधिकरणस्तंभहै सोप्रत्यक्षहै यातेस्तंभमेंपिशाचान्योन्याभावप्रत्यक्षहै आत्मावृत्तिस्वरवात्यंतभावदुःखात्यंतभाव
केप्रतियोगीस्वरवदुःखमानसप्रत्यक्षयोग्यहै तिनकेअत्यंतभावनकामानसप्रत्यक्षहोवेहै धर्मअधर्मप्रत्यक्षयोग्यनहीं यातेतिनकेअ
त्यंतभावनकाप्रत्यक्षहोवेनहीं रूपगुणतोप्रत्यक्षयोग्यहै यातेवायुमेंरूपात्यंतभावकाप्रत्यक्षहोवेहै गुरुत्वगुणप्रत्यक्षयोग्यनहीं
यातेवायुमेंगुरुत्वात्यंतभावप्रत्यक्षनहीं इसरीतिसेयहअर्थसिद्धदुष्टाअधिकरणमेंप्रत्यक्षयोग्यताऔप्रतियोगीकाअनुपलंभअन्यो
न्याभावकेप्रत्यक्षमेंसहकारीहै औप्रतियोगीमेंप्रत्यक्षयोग्यताऔप्रतियोगीकाअनुपलंभअत्यंतभावकेप्रत्यक्षमेंसहकारीहै ऐसानिय
मसिद्धांतीकहै सोवीसंभवेनहीं काहेंतेअन्योन्याभावकेप्रत्यक्षमेंअधिकरणकीयोग्यताहेतुहोवेतोवायुमेंरूपवद्भेदकाप्रत्यक्षहोवेहै सो

प.
६

1526

२५

नही हुया चाहिये वायु रूपवान् न ऐसा प्रत्यक्ष सर्व कूं होवें हैं औ वक्ष्यमाणरीतिसें ऐसा प्रत्यक्ष संभवें हैं तहां अन्योन्याभावका अधिकरण
 वायु है सो प्रत्यक्ष योग्य नहीं औ वायु कूं आयुह से प्रत्यक्ष योग्यता माने तो वायु में गुरुत्व वद्दे कारी प्रत्यक्ष हुया चाहिये औ वायु गुरुत्व
 वान् न ऐसा प्रत्यक्ष किसी कूं होवें नहीं वक्ष्यमाणरीतिसें संभवें नहीं औ स्तंभ में पिशाच वद्दे अ प्रत्यक्ष है अन्योन्याभाव के प्रत्यक्ष में अधिकर
 एकी योग्यता हेतु होवें तो पिशाच वद्दे का अधिकरण स्तंभ है ता कूं प्रत्यक्ष योग्यता होने तें पिशाच वद न्योन्याभाव रूप पिशाच वद्दे प्रत्यक्ष
 हुया चाहिये औ स्तंभः पिशाच वान् न ऐसा प्रत्यक्ष होवें नहीं या तें प्रत्यक्ष योग्य अधिकरण में प्रतियोगी का अनुपलंभ रूप योग्यानुपलंभ अन्यो
 न्याभाव के प्रत्यक्ष में सहकारी हैं यह नियम संभवें नहीं तें से अत्यंतताभाव के प्रत्यक्ष में प्रतियोगी की योग्यता कूं सहकारी माने तो जल परमा
 णु में पृथिवीत्वात् अत्यंतताभाव का प्रत्यक्ष हुया चाहिये काहे तें जल परमाणु वृत्ति पृथिवीत्व के अत्यंतताभाव का प्रतियोगी पृथिवीत्व है ताका घटादि
 कन में चाक्षुष प्रत्यक्ष होवें हैं या तें प्रत्यक्ष योग्य प्रतियोगी है औ ताका जल परमाणु में उपलंभ कहिये प्रतीति होवें नहीं या तें अनुपलंभ है
 औ जल परमाणु से नेत्र का संयोग होवें हैं या तें जल परमाणु वृत्ति पृथिवीत्वात् अत्यंतताभाव से नेत्र का स्वसंयुक्त विशेषणता संबंधी है औ जो
 ऐसै कहै परमाणु निरवयव है ता से नेत्र का संयोग संभवें नहीं काहे तें पदार्थ के एक देश में संयोग होवें हैं अवयव कूं देश कहें हैं परमाणु के
 अवयव रूप देश संभवें नहीं सकल परमाणु में संयोग कहें तो अव्याप्य वृत्ति संयोग का स्वभाव नहीं होवेंगा एक देश में होवें एक देश में न
 हीं होवें सो अव्याप्य वृत्ति कहिये है या तें परमाणु से नेत्र का संयोग होवें नहीं सो संभवें नहीं काहे तें परमाणु का संयोग नहीं होवें तो ह्य एक न
 हीं होवेंगा औ परमाणु में महत्वात् अत्यंतताभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवें हैं सो नहीं होवेंगा परमाणु में महत्ताभाव का प्रत्यक्ष होवें हैं यह आगे
 स्पष्ट होवेंगा या तें नेत्र संयुक्त विशेषणता संबंध से जै से परमाणु में महत्ताभाव का प्रत्यक्ष होवें हैं तें से नेत्र संयुक्त विशेषणता संबंध से पृ

वृत्ति.

२६

धीत्वाभावकावीप्रत्यक्षहुयाचाहिये नेत्रसंयुक्तपरमाणुमें महत्ताभावकी नाई पृथिवीत्वभावका विशेषणतासंबंध है परमाणुका संयोग
 गव्याप्यवृत्ति होवे है यह मंजूषाकी टीका में लिखा है या तें जलपरमाणु में पृथिवीत्वात्यंताभाव के प्रत्यक्षकी सामग्री होने तें ताकावीप्रत्य
 क्षहुयाचाहिये औ वक्ष्यमाणरीति से जलपरमाणु में पृथिवीत्वात्यंताभावका प्रत्यक्ष होवे नहीं इसरीति से सकल अभावन के प्रत्यक्ष में
 एकरूप योग्यानुपलंभ संभव नहीं औ अन्योन्याभाव अत्यंताभाव के प्रत्यक्ष में भिन्नभिन्न रूपवाला योग्यानुपलंभ सहकारी कहना बी
 संभवे नहीं या संकाकायह समाधान है योग्ये अनुपलंभः योग्यानुपलंभः ऐसा सप्तमी समास करे तो अधिकरण में प्रत्यक्ष योग्यता होवे तहां योग्यानुपलंभ सिद्ध
 होवे औ योग्यस्थ अनुपलंभः योग्यानुपलंभः ऐसा षष्ठी समास करे तो प्रतियोगी में प्रत्यक्ष योग्यता होवे तहां योग्यानुपलंभ सिद्ध होवे
 है तहां एक एक प्रकार के योग्यानुपलंभ मानने में दोष कट्या तें से अन्योन्याभाव के प्रत्यक्ष में अधिकरण योग्यता का साधक सप्तमी समास
 वाला योग्यानुपलंभ माने औ अत्यंताभाव के प्रत्यक्ष में प्रतियोगी की योग्यता साधक षष्ठी समास वाला योग्यानुपलंभ सहकारी माने तो अ
 भावभेद से दोनू का अंगीकार होवे तामें बी दोष कट्या या तें अन्य प्रकार का योग्यानुपलंभ सहकारी है औ योग्यानुपलंभशब्द में सप्तमी स
 मास औ षष्ठी समास नहीं किंतु नीलघटः या शब्द की नाई प्रथमा समास है सो इसरीति से है जें से नील आसौ घटो नीलघटः या शब्द में
 प्रथमा समास है ताकूं व्याकरण में कर्मधारय कहें हैं जहां कर्मधारय समास होवे तहां पूर्वपदार्थ का उत्तरपदार्थ से अभेद प्रतीत होवे है
 जें से नीलघटः या शब्द में कर्मधारय समास करे नीलपदार्थ का घटपदार्थ से अभेद प्रतीत होवे है तें से योग्य आसौ अनुपलंभः यो
 ग्यानुपलंभः इसरीति से कर्मधारय समास करे योग्यानुपलंभशब्द से योग्यपदार्थ का अनुपलंभपदार्थ से अभेद प्रतीत होवे है या तें
 अभाव के प्रतियोगी औ अधिकरण चाहे जें से होवे तिन की योग्यता से प्रयोजन नहीं अनुपलंभ में योग्यता चाहिये जहां प्रतियोगी

प्र.
६

1528

२६

का अनुपलम्भ योग्य होवे तहां अभाव का प्रत्यक्ष होवे है जहां प्रतियोगी का अनुपलम्भ योग्य होवे तहां अभाव का प्रत्यक्ष होवे नहीं अनु
 पलम्भ में योग्यता योग्यता इस प्रकार की है उपलम्भ अभाव का अनुपलम्भ कहें है प्रतीति ज्ञान उपलम्भ पर्याय शब्द है प्रतियोगी की प्रतीति का
 अभाव अनुपलम्भ शब्द का अर्थ है या तो इंद्रिय से घटाभाव के प्रत्यक्ष में घट की प्रतीति का अभाव सहकारी है तहां घटाभाव का ज्ञान प्रमा
 रूप फल है औ घट ज्ञान का अभाव घटाभाव प्रमा का सहकारी कारण है सो घट ज्ञान का अभाव योग्य चाहिये घट ज्ञानाभाव का ही घटा
 अनुपलम्भ कहें है तिस अभाव रूप अनुपलम्भ में अन्य प्रकार की तो योग्यता संभव नहीं किंतु जा अनुपलम्भ का उपलम्भ रूप प्रतियोगी
 योग्य होवे सो अनुपलम्भ योग्य कहिये है जा अनुपलम्भ का प्रतियोगी उपलम्भ योग्य होवे सो अनुपलम्भ योग्य कहिये है या तो
 यह सिद्ध हुआ योग्य उपलम्भ का अभाव रूप योग्यानुपलम्भ सहकारी है इस रीति से अनुपलम्भ की योग्यता कहें के उपलम्भ की योग्यता में
 पर्यवसान होवे है या तो उपलम्भ में योग्यता चाहिये योग्य उपलम्भ का अभाव योग्यानुपलम्भ कहिये है उपलम्भ की योग्यता का अनुपलम्भ में
 व्यवहार होवे है यद्यपि प्रथम ही योग्य उपलम्भ के अभाव का योग्यानुपलम्भ कहें ला घव है उपलम्भ रूप प्रतियोगी द्वारा अनुपलम्भ का यो
 ग्य कहना निष्फल है तथापि व्याकरण की मर्यादा से योग्यानुपलम्भ शब्द का अर्थ करें तब अनुपलम्भ में योग्यता प्रतीत होवे है या तो
 उपलम्भ वृत्ति मुख्य योग्यता का अनुपलम्भ से आरोप कह्यो है या तो यह सिद्ध अर्थ है जहां प्रतियोगिके योग्य उपलम्भ का अभाव होवे
 तहां अभाव का प्रत्यक्ष होवे है जहां प्रतियोगी की सत्ता से नियम करिके प्रतियोगी के उपलम्भ की सत्ता होवे सो उपलम्भ योग्य है ताका
 अभाव अनुपलम्भ ही योग्य कहिये है जहां प्रतियोगी दुयें वी नियम करिके प्रतियोगी का उपलम्भ न होवे सो उपलम्भ योग्य है ताका अ
 भाव अनुपलम्भ ही योग्य कहिये है जैसे आलोक में घट की सत्ता होवे तब नियम करिके घट का उपलम्भ होवे है तहां घट का उपलम्भ यो

ग्यहै ताकाअनुपलंभवीयोग्यकहियेहै तैसेंसंयोगसंबंधसें जहांपिशाचहोवेतहांपिशाचसतासेंनियमकरिकैपिशाचकाउप-
 लंभहोवेनहीं यातैंपिशाचकाउपलंभअयोग्यहै ताकाअभावपिशाचानुपलंभवीअयोग्यकहियेहै इसरीतिसैंघटातुपलंभयो-
 ग्यहै सोघटाभावकैप्रत्यक्षमेंहेतुहै औरपिशाचातुपलंभयोग्यनहीं यातैंपिशाचातुपलंभतैंपिशाचात्यंताभावकामत्यक्षहोवे
 नहीं यद्यपिघटाभावाधिकरणमेंघटकीसताऔघटोपलंभकीसतासंभवेनहीं तथापिघटकाऔघटोपलंभकाऐसाआरोपहो
 वेहै यदिभूतलेघटः स्यात्तदाघटोपलंभः स्यात् यातैंघटाभावाधिकरणमेंवीआरोपितघटकीसताऔघटातुपलंभहोतैंवीआ-
 रोपितघटोपलंभकीसतासंभवेहै यातैंयहनिष्कृष्टअर्थहै जिसअभावकैअधिकरणमेंप्रतियोगिकाआरोपकरेप्रतियोगीकैउ-
 पलंभकानियमतैंआरोपहोवे सोउपलंभयोग्यहै तिसकाअनुपलंभवीयोग्यकहियेहै औतिसअधिकरणमेंसोअभावप्रत्यक्ष
 है जिसअभावकैअधिकरणमेंजिसअभावकैप्रतियोगीकाआरोपकरेप्रतियोगीकैउपलंभकाआरोपहोवेनहीं सोअभावअप्र-
 त्यक्षहै जैसैंअंधकारमेंघटाभावप्रत्यक्षनहीं काहेतैंअंधकारमेंयदिअत्रघटः स्यात्तदातस्योपलंभस्यात् इसरीतिसैंघटके
 आरोपतैंघटकैउपलंभकानियमतैंआरोपसंभवेनहीं यातैंअंधकारमेंघटकाप्रत्यक्षहोवेनहीं स्तंभमेंपिशाचकाभेदप्रत्यक्षहै काहेतैं यदिता-
 दात्येनपिशाचः स्तंभे स्यात्तदाउपलभ्येत इसरीतिसैंस्तंभवृत्तितादात्म्यसंबंधसेंपिशाचकैआरोपतैंपिशाचकेउपलंभकाआ-
 रोपनियमसेंहोवेहै काहेतैंस्तंभमेंतादात्म्यसंबंधसेंस्तंभहै ताकानियमतैंउपलंभहोवेहै तैसेंपिशाचवीतादात्म्यसंबंधसेंस्तंभ
 मेंहोवेतौस्तंभकीनाईताकावीनियमतैंउपलंभहोवेताउपलंभकेअभावतैंस्तंभमेंतादात्म्यसंबंधसेंपिशाचनहीं यातैंपिशाचका
 स्तंभमेंतादात्म्यसंबंधावच्छिन्नाभावहै तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नाभावकूंहीअन्योन्याभावकहैहैं औस्तंभमेंसंयोगसंबंधावच्छिन्ना

पिशाचात्यंताभाव तथा समवायसंबंधावच्छिन्नपिशाचात्यंताभावप्रत्यक्षनहीं काहेतें स्तंभे यदि संयोगेन पिशाचः स्यात् समवायेन वा पिशा-
 चः स्यात् तदा तस्योपलंभः स्यात् इसरीतिसें संयोगसंबंधतें अथवा समवायसंबंधतें पिशाचका स्तंभमें आरोप करें पिशाचका उपलंभ-
 का आरोप होवे नहीं काहेतें जहां श्मशानके वृक्षादिकनमें संयोगसंबंधसें पिशाच रहे है औअपने अवयवनें समवायसंबंधसें पिशाच रहे
 है तहां वा पिशाचका उपलंभ होवे नहीं औ जो स्तंभमें संयोगसंबंधसें अथवा समवायसंबंधसें होवे तिन सर्वका उपलंभ होवे तौ स्तंभमें संयोग
 संबंधतें वा समवायसंबंधतें पिशाचके आरोपतें पिशाचके उपलंभका आरोप होवे औ स्तंभमें ही द्य एकादिकनका संयोग है औ वायुका सं-
 योग है यातें द्य एका वायुसंयोगसंबंधसें स्तंभवृत्ति है तिनका उपलंभ होवे नहीं औ समवायसंबंधसें गुरुत्वादिक अप्रत्यक्षगुण
 रहे हैं तिनका स्तंभमें उपलंभ होवे नहीं यातें स्तंभमें संयोगसंबंधतें वा समवायसंबंधतें पिशाचके आरोपतें ताके उपलंभका
 आरोप होवे नहीं यातें स्तंभमें संयोगसंबंधावच्छिन्नपिशाचात्यंताभाव औ समवायसंबंधावच्छिन्नपिशाचात्यंताभाव अप्रत्यक्ष है
 यद्यपि जहां तादात्म्यसंबंधसें पिशाच होवे तहां पिशाचका नियमतें उपलंभ होवे नहीं काहेतें तादात्म्यसंबंधसें पिशाचमें पिशा-
 च है औ उपलंभ होवे नहीं यातें तादात्म्यसंबंधसें पिशाचके आरोपतें वा नियमतें पिशाचोपलंभका आरोप संभवें नहीं अत्यंताभा-
 वकी रीति ही अन्योन्याभावमें है तथापि अन्यप्रकारसें भेद है स्तंभमें जो तादात्म्यसंबंधसें होवे ताका नियमतें उपलंभ होवे है स्तं-
 भमें तादात्म्यसंबंधसें स्तंभ है अन्यनहीं औ स्तंभका नियमतें उपलंभ होवे है जो और कोई पदार्थ स्तंभमें तादात्म्यसंबंधसें रहै
 तौ स्तंभका नाई ताका वा उपलंभ चाहिये यातें तादात्म्यसंबंधसें स्तंभमें पिशाचके आरोपतें ताके उपलंभका नियमतें आरोप होवे है
 यदि तादात्म्येन पिशाचः स्तंभः स्यात् तदा तस्य स्तंभस्येव उपलंभः स्यात् इसरीतिसें स्तंभमें तादात्म्यसें पिशाचके आरोपतें पिशाचो

वृत्ति
२८

पलंभका आरोप होवें हैं या तैस्तंभमें पिशाचवत् का भेद प्रत्यक्ष है तिसी स्तंभमें पिशाचवत् का भेद अप्रत्यक्ष है काहे तै यदि तादात्म्येन स्तंभः पिशाचवान् स्यात् तदा पिशाचवत्त्वेन स्तंभस्योपलंभः स्यात् इसरीतिसें स्तंभमें तादात्म्यसें पिशाचवत् के आरोप तै पिशाचवत् के उपलंभका आरोप संभवेन हीं काहे तै पिशाचवत् वृक्षादिकनमें पिशाचवत्ता का उपलंभ होवें न हीं या तैस्तंभमें पिशाचवत्ता का भेद अप्रत्यक्ष है पिशाचके भेद की नां इत्यक्षान हीं इस प्रकारसें बुद्धिमान अनुभवसें देखिले वै प्रतियोगी के उपलंभका आरोप जहां संभवे सो अभाव प्रत्यक्ष होवें हैं तैसें आत्मनियदि स्वरवदुःखं वा स्यात् तदा स्वरवत्त्वदुःखस्य च उपलंभः स्यात् इसरीतिसें आत्मामें स्वरवदुःख के आरोप तै तिन के उपलंभका नियमतें आरोप होवें हैं काहे तै कदीवी अज्ञात स्वरवदुःख होवें न हीं ज्ञात हीं होवें हैं या तै स्वरवदुःख का आरोप हुये तिन का उपलंभका नियमतें आरोप होवें हैं या तै आत्मवृत्ति स्वरवाभावदुःखवाभाव प्रत्यक्ष है औ आत्मनिधर्मो यदि स्यात् अधर्मो वा स्यात् तदा तस्य उपलंभः स्यात् इसरीतिसें धर्माधर्म के आरोप तै तिन के उपलंभका आरोप होवें न हीं काहे तै प्रत्यक्ष ज्ञान कूं उपलंभ कहें हैं यद्यपि ज्ञान प्रतीति उपलंभ येशब्द पर्याय है या तै ज्ञानभाव कानाम उपलंभ है तथापि इस प्रसंगमें जाइंद्रिय तै अभावका प्रत्यक्ष होवै ताइंद्रियजन्य ज्ञान का उपलंभ शब्दसें ग्रहण जानना जैसें स्वरवाभाव का मनसें प्रत्यक्ष होवें हैं तहां स्वर के आरोप तै स्वर के उपलंभका आरोप कहिये मानस प्रत्यक्ष का आरोप होवें हैं तैसें वायुमें रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवें हैं तहां रूप के आरोप तै ता के उपलंभका आरोप कहिये चाक्षुष प्रत्यक्ष का आरोप होवें हैं इसरीतिसें अन्य इंद्रिय तै जहां अभावका प्रत्यक्ष होवै तहां अन्य इंद्रियजन्य प्रत्यक्ष हीं उपलंभ शब्दका अर्थ जानना औ धर्म अधर्म केवल शास्त्र वेद्य हैं तिन का उपलंभ इंद्रियजन्य ज्ञान कदीवी होवें न हीं या तै धर्म अधर्म के आरोप तै तिन के उपलंभका आरोप होवें न हीं या-

प्र.
६

1532

२८

तैर्धर्माभावप्रत्यक्षनहीं तैर्सेवायुमेंगुरुत्वात्यंताभावप्रत्यक्षनहीं औवायुमेंरूपात्यंताभावप्रत्यक्षहै काहेतैवायुमें
 जोगुरुत्वहोतातोताकाउपलंभहोता इसरीतिसेगुरुत्वकेआरोपतैगुरुत्वकेउपलंभकाआरोपहोवेनहीं काहेतैजहांपृथिवीज
 लमेंगुरुत्वहै तहांवीगुरुत्वकाप्रत्यक्षरूपउपलंभहोवेनहीं किंतुअनुमितिज्ञानगुरुत्वकाहोवेहै यातैगुरुत्वकेआरोपतैउप
 लंभकाआरोपहोवेनहीं इसकारणतैवायुमेंगुरुत्वाभावप्रत्यक्षनहीं औजोवायुमेंरूपहोतातोघटरूपकीनाईवायुरूपकाउप
 लंभहोताकेवलरूपकाहीउपलंभनहींहोतावायुकावीउपलंभहोता काहेतैजाद्रव्यमेंमहत्त्वगुणहोवेऔउद्भूतरूपहोवेसौद्र-
 व्यप्रत्यक्षहोवेहै औजाद्रव्यमेंमहत्त्वहोवेताकारूपप्रत्यक्षहोवेहै परमाणुद्वयमेंमहत्त्वनहींतिनकारूपप्रत्यक्षनहीं यातै
 अणुकादिरूपवायुमेंमहत्त्वहै तामेंरूपहोतातोअणुकादिरूपवायुकाप्रत्यक्षहोता औताकेरूपकावीप्रत्यक्षहोता इसरीति
 सेपरमाणुद्वयकरूपवायुकृत्यागिकैअणुकादिरूपवायुमेंरूपकेआरोपतैरूपकेउपलंभकाआरोपहोवेहै यातैअणुका-
 दिरूपवायुमेंरूपाभावप्रत्यक्षहै परमाणुद्वयकरूपवायुमेंरूपकाआरोपहुयेवीमहत्त्वकेनहींहोनेतैरूपकेउपलंभकेआरोप
 केनहींहोनेतैपरमाणुद्वयकरूपवायुमेंरूपाभावप्रत्यक्षनहीं तैसेजलपरमाणुमेंपृथिवीत्वाभावप्रत्यक्षनहीं काहेतैजलपरमाणु
 मेंपृथिवीत्वहोवेतोताकाउपलंभहोवे इसरीतिसेपृथिवीत्वकेआरोपतैपृथिवीत्वकेउपलंभकाआरोपहोवेनहीं काहेतैआश्रय
 प्रत्यक्षहोवेतोजातिकाप्रत्यक्षहोवे यातैजलपरमाणुमेंजलत्वहै जैसेजलत्वकाप्रत्यक्षनहीं तैसेआरोपितपृथिवीत्वकेउपलंभ
 काआरोपसंभवेनहीं यातैजलपरमाणुमेंपृथिवीत्वकाअभावप्रत्यक्षनहीं औपरमाणुमेंमहत्त्वकाअभावप्रत्यक्षहै काहेतैप
 रमाणुमेंचाक्षुषप्रत्यक्षकीसामग्रीउद्भूतरूपहै औत्वाचप्रत्यक्षकीसामग्रीउद्भूतस्पर्शवीहै परंतुमहत्त्वनहींहै यातैपरमाणुका

प्रत्यक्ष होवे न हीं औ परमाणु के प्रत्यक्ष योग्य रूपादिक गुणन का वी महत्वाभाव तै प्रत्यक्ष होवे न हीं महत्त्व वाले द्रव्य के रूपादिक गुण प्रत्यक्ष होवे न हीं जो परमाणु में महत्त्व होता तो परमाणु का प्रत्यक्ष होता औ परमाणु के प्रत्यक्ष योग्य गुणन का वी प्रत्यक्ष होता घटादिक न का म हत्व प्रत्यक्ष है या तै रूपादिक न की नाई महत्त्व गुण वी प्रत्यक्ष योग्य है आकाशादिक न में महत्त्व तो है परंतु उद्धूत रूप समानाधिकर एम महत्त्व का प्रत्यक्ष होवे न हीं आकाशादिक न में उद्धूत रूप है न हीं या तै तिन के महत्त्व का प्रत्यक्ष होवे न हीं तथापि महत्त्व गुण प्रत्यक्ष योग्य है इसरीति से परमाणु में महत्त्व विना अन्य सामग्री प्रत्यक्ष की है जो महत्त्व होता तो परमाणु औ ता के गुणन का प्रत्यक्ष होता या तै परमाणु में महत्त्व के आरोप तै ता के उपलंभ का आरोप संभव है महत्त्व के आरोप तै केवल महत्त्व के उपलंभ का आरोप न हीं होवे न हीं किंतु परमाणु के उपलंभ का औ परमाणु में समवेत प्रत्यक्ष योग्य गुणादिक न के उपलंभ का आरोप होवे न हीं जो परमाणु में महत्त्व होवे तो परमाणु का उपलंभ होवे औ परमाणु में समवेत प्रत्यक्ष योग्य गुणन का वी उपलंभ होवे औ प्रत्यक्ष योग्य जाति का तथा क्रिया का वी उपलंभ होवे सो परमाणु आदिक न का उपलंभ न हीं या तै परमाणु में महत्त्व न हीं इसरीति से परमाणु में महत्वाभाव प्रत्यक्ष है इसरीति से जिस अधिकरण में जा अभाव के प्रतियोगी के आरोप तै उपलंभ का आरोप होवे तिस अधिकरण में सो अवभाव प्रत्यक्ष है परंतु जिस इंद्रियजन्य उपलंभ का आरोप होवे तिस इंद्रिय तै अभाव का प्रत्यक्ष होवे न हीं जै से भूतल में घट होवे तो नेत्र से घट का उपलंभ हुया चाहिये उपलंभ होवे न हीं या तै घट न हीं इसरीति से जहां नेत्रजन्य उपलंभ का आरोप होवे तहां घटाभाव का चाक्ष प्रत्यक्ष होवे न हीं औ भूतल में घट होवे तो त्वक् इंद्रिय तै घट का उपलंभ हुया चाहिये इसरीति से अंधकूं अथवा अंधकार में त्वक् इंद्रियजन्य उपलंभ का आरोप होवे तहां घटाभाव का तत्त्व प्रत्यक्ष होवे न हीं इसरीति से जिस इंद्रिय के उपलंभ का आरोप होवे तिस

1534

वृत्ति
३०

प्रत्यक्ष होवे नहीं जो परमाणु में महत्व होता तो च एउक महत्व की नाई नेत्रों से ताका उपलभ होता इसरीति से चाक्ष उपलभ का आरोप होवे है ताच उपलभ का नहीं आत्मा में सारवाभाव दिक्कन कामान सप्रत्यक्ष ही होवे है काहे तें आत्मा में सारव होता तो मन से सारव का उपलभ होता इस काल में सारव का उपलभ होवे नहीं या तें इस काल में मेरे विषे सारव नहीं इसरीति से आत्मा में सारव के आरोप तें ताके मान स उपलभ का आरोप होवे है या तें सारवाभाव कामान सप्रत्यक्ष होवे है तें से दुःखाभाव इच्छाभाव द्वेषाभाव का भी मान सप्रत्यक्ष होवे है परंतु अपने सारवादि कन के अभाव प्रत्यक्ष है पर सारवादि कन के अभाव प्रत्यक्ष नहीं किंतु शब्दादि कन से तिन का परोक्ष ज्ञान होवे है काहे तें अन्य कूं सारवादि कहें वी तिन का उपलभ दूजे कूं होवे नहीं या तें अन्य में सारव होता तो मेरे कूं उपलभ होता इसरीति से अन्य वृत्ति सारवादि कन का आप कूं उपलभ का आरोप होवे नहीं या तें अन्य वृत्ति सारवादि कन का अभाव प्रत्यक्ष नहीं इसरीति से प्रतियोगी के आरोप तें जहां उपलभ का आरोप होवे सो अभाव प्रत्यक्ष है औ से उपलभ का अभाव रूप अतु उपलभ कूं योग्यानु उपलभ कहें है या तें प्रतियोगी के आरोप तें जिस उपलभ का आरोप होवे सो उपलभ जा का प्रतियोगी होवे ता कूं योग्यानु उपलभ कहें है या अर्थ में कोई दोष नहीं इसरीति से जा अधिकरण में जिस पदार्थ का इंद्रिय जन्य आरोपित उपलभ संभवै तिस अधिकरण में ताका अभाव प्रत्यक्ष है एक ही पिशाच का भेद स्तंभ में प्रत्यक्ष है औ परमाणु में अप्रत्यक्ष है या तें जिस अधिकरण में कहा जिस पदार्थ का इंद्रिय जन्य आरोपित उपलभ संभवै तिस के अभाव कूं प्रत्यक्ष कहते तो पिशाच का इंद्रिय जन्य आरोपित उपलभ वी स्तंभ में होवे है परमाणु में वी पिशाच का भेद प्रत्यक्ष होवेगा या तें अधिकरण का नाम ले के कहा है स्तंभ अधिकरण में उपलभ का आरोप तो होवे है स्तंभ में ही पिशाच भेद प्रत्यक्ष है औ परमाणु में तादात्म्य संबंध से पिशाच हुआ वी परमाणु की नाई ताका उपलभ संभवै नहीं या तें

प्र.
६

३०

1536
 सींद्रियते अभाव का प्रत्यक्ष होवे है वायु में रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है तात्प्रत्यक्ष होवे नहीं काहे तें वायु में रूप होता तो रूप का
 नेत्र इंद्रिय जन्य उपलब्ध होता औ उपलब्ध होवे नहीं या तें वायु में रूप नहीं इस रीति से नेत्र इंद्रिय जन्य रूपों परलंब का आरोप होवे है औ
 वायु में रूप होता तो त्वक से ताका उपलब्ध होता इस रीति से त्वक इंद्रिय जन्य रूपों परलंब का आरोप होवे नहीं काहे तें रूप साक्षात्कार का हेतु
 केवल नेत्र है त्वक नहीं तें रसनादि इंद्रिय जन्य रूपों परलंब का आरोप भी होवे नहीं या तें रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष ही होवे है तें से म
 धुरद्रव्य में तिक्त रसाभाव का रसन प्रत्यक्ष ही होवे है काहे तें सिता में तिक्त रस होता तो ताका रसन इंद्रिय तें उपलब्ध होता औ उपलं
 भ होवे नहीं या तें सिता में तिक्त रस नहीं इस रीति से सिता में तिक्त रस के आरोप तें रसन जन्य तिक्त रसों परलंब का आरोप होवे है अन्य
 इंद्रिय जन्य उपलब्ध का आरोप होवे नहीं या तें रस नेंद्रिय जन्य ही रसाभाव का प्रत्यक्ष होवे है तें से स्पर्शाभाव का प्रत्यक्ष त्वक जन्य ही हो
 वे है काहे तें अग्नि में शीत स्पर्श होता तो ताका त्वक इंद्रिय तें उपलब्ध होता औ अग्नि में शीत स्पर्श का त्वक से उपलब्ध होवे नहीं इस रीति
 से अग्नि में शीत स्पर्श के आरोप तें त्वक जन्य उपलब्ध का आरोप होवे है या तें स्पर्शाभाव का प्रत्यक्ष केवल त्वक जन्य होवे है तें से परमा
 एतु में महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष ही होवे है काहे तें परमाणु का भेद महत्त्व है औ परिमाण गुण का ज्ञान चक्षु औ त्वचा दोनों से होवे है
 यह अनुभव सिद्ध है घट का छोटा पना बड़ा पना नेत्र से औ त्वचा से जानिये है या तें दोनू इंद्रिय का विषय महत्त्व है तथापि अपकृष्टतम
 महत्त्व का त्वचा से ज्ञान होवे तो अणु के महत्त्व का त्वचा से ज्ञान हुआ चाहिये या तें अपकृष्टतम महत्त्व का केवल नेत्र से ज्ञान होवे है औ
 परमाणु में भी अपकृष्टतम महत्त्व का ही आरोप होवेगा ता अपकृष्टतम महत्त्व का तात्प्रत्यक्ष तो होवे नहीं चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है
 या तें परमाणु में महत्त्व के आरोप नेत्र नेत्र जन्य उपलब्ध का ही आरोप होतें परमाणु में महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है त्वच

परमाणुमें पिशाचभेद प्रत्यक्ष नहीं औ जिस पदार्थ का औ सा कहनें तें वायुमें रूपात्यन्ताभाव की नाई गुरुत्वात्यन्ताभाव प्रत्यक्ष होवें नहीं जो जिस
 अधिकरणमें इंद्रियजन्य आरोपित उपलम्भ संभवै तिस अधिकरणमें अभाव प्रत्यक्ष है इतना ही कहें तौ वायु अधिकरणमें रूप का इंद्रिय
 जन्य आरोपित उपलम्भ संभवै है गुरुत्वाभाव भी प्रत्यक्ष होवैगा या तें जिस पदार्थ का उपलम्भ संभवै ता का अभाव प्रत्यक्ष कहा या तें रू
 प के आरोपित उपलम्भ सें वायुमें गुरुत्व का अभाव प्रत्यक्ष होवें नहीं इसरीति सें जहां प्रतियोगी का इंद्रियजन्य आरोपित उपलम्भ हो
 वै तिस इंद्रिय तें अभाव का प्रत्यक्ष होवै है औ जहां उक्तीति सें उपलम्भ नहीं संभवै तहां अभाव का परोक्ष ज्ञान होवै है यह नैयायिक मत
 है उक्तीति सें न्याय मतमें अभाव के प्रत्यक्षमें इंद्रिय करण है इंद्रियमें विशेषणता औ इंद्रिय संबद्धमें विशेषणता अभावमें इंद्रिय का
 संबंध है सो व्यापार है अभाव की प्रत्यक्ष प्रमा फल है औ योग्यानुपलम्भ इंद्रिय का सहकारी कारण है कारण नहीं जें सें घटादिक न के
 चाक्षुष प्रत्यक्षमें आलोक संयोग सहकारी कारण है औ नेत्र इंद्रिय करण है तें सें अभाव के प्रत्यक्षमें औ योग्यानुपलम्भ सहकारी है औ
 अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्षमें औ आलोक संयोग सहकारी नहीं यद्यपि अंधकारमें घटाभाव का तात्त्विक प्रत्यक्ष होवै है चाक्षुष प्रत्यक्ष हो
 वें नहीं आलोकमें घटाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवै है या तें अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्षमें अन्वय व्यतिरेक तें आलोक संयोग वी सह
 कारी कहा चाहिये तथापि घटमें कुलाल पिता की नाई अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्षमें आलोक संयोग अन्यथा सिद्ध है जें सें घट के कार
 ण कुलाल की सिद्धि करि कै कुलाल का पिता कारण सामग्री तें वात्सर है घट का कारण नहीं कहिये है किंतु घट के कारण का कारण है तें
 सें अभाव के प्रत्यक्ष का सहकारी कारण योग्यानुपलम्भ है ता की सिद्धि करि कै अभाव प्रत्यक्ष की कारण सामग्री तें आलोक संयोग वात्सर है
 का है तें अनुपलम्भ का प्रतियोगी जो उपलम्भता का जहां आरोप संभवै सो अनुपलम्भ योग्य कहिये है घट के चाक्षुष उपलम्भ का आरोप

आलोकमें होवें हैं अंधकारमें चाक्षुष उपलंभ का आरोप होवें नहीं या तै घटाभाव के चाक्षुष प्रत्यक्ष का सहकारी कारण जो योग्यानुपलं-
 भता का साधक आलोक है घटाभाव के चाक्षुष प्रत्यक्ष का साक्षात्कारण नहीं होने तै कारण सामग्री तै बाध्य है या तै कुलाल पिता की नाई अ-
 न्यथा सिद्ध है जै सै कुलाल पिता घटा का कारण नहीं तै सै आलोक संयोग वी अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्ष का कारण नहीं किंतु चाक्षुष प्रत्यक्ष-
 का कारण जो योग्यानुपलंभता का उत्तरीति सै साधक है औ प्राचीन ग्रंथन में तो योग्यानुपलंभ इसरीति सै कह्या है जहां प्रतियोगी
 विना प्रतियोगी के उपलंभ की सकल सामग्री होवें औ उपलंभ होवें नहीं तहां योग्यानुपलंभ है जै सै आलोक में घटनहीं तहां योग्या-
 नुपलंभ है काहे तै घटाभाव का प्रतियोगी घटनहीं है ता विना आलोक संयोग दृष्टा के नेत्र रूप घट के चाक्षुष उपलंभ की सामग्री होने
 तै योग्यानुपलंभ है औ अंधकार में जहां घटनहीं तहां योग्यानुपलंभ नहीं काहे तै प्रतियोगी के चाक्षुष उपलंभ की सामग्री में आ-
 लोक संयोग है ताका अभाव है तै सै स्तंभ में तादात्म्य संबंध सै जो रहै ताके उपलंभ की सामग्री स्तंभ वृत्ति उद्भूतरूप महत्व है या
 तै स्तंभ में तादात्म्य संबंध सै पिशाच का अनुपलंभ योग्य है औ संयोग संबंध सै जो स्तंभ वृत्ति होवें ताके उपलंभ की सामग्री स्तंभ
 के उद्भूतरूप औ महत्व नहीं हैं किंतु संयोग संबंध सै रहै नै बाले में उद्भूतरूप महत्व चाहिये सो पिशाच में हैं नहीं या तै संयोग सं-
 बंधाव छिन्न पिशाचात्मताभाव का प्रतियोगी जो पिशाच ताके उपलंभ की सामग्री पिशाच वृत्ति उद्भूतरूप के अभाव तै संयोग सं-
 बंध सै पिशाच का अनुपलंभ योग्य नहीं इसरीति सै प्रतियोगी विना प्रतियोगी के उपलंभ की सकल सामग्री हु या उपलंभ नहीं
 होवें सो योग्यानुपलंभ अभाव के प्रत्यक्ष का सहकारी कारण है इसरीति सै जहां योग्यानुपलंभ होवें औ इंद्रिय का अभाव तै सं-
 बंध होवें तहां इंद्रिय जन्य प्रत्यक्ष प्रमा अभाव की होवें हैं जहां योग्यानुपलंभ नहीं होवें तहां अभाव का प्रत्यक्ष ज्ञान होवें नहीं

किंतु अनुमानादिक न तै परोक्षज्ञान होवें हे नैयायिकरीतिसें अभावप्रत्यक्षमें योग्यानुपलंभसहकारीहैं इन्द्रियकरणहैं औभ
 दृमतमें तथा अद्वैतमतमें योग्यानुपलंभही करणहैं अभावज्ञानमें इन्द्रियकूंकणतानहीं इसीवास्तमें अनुपलब्धिनामभिन्नप्र
 माणभटनैमान्याहैं तिसके अनुसारीही अद्वैतग्रंथनमें वीअभावप्रत्यक्षकाहेतु अनुपलब्धिनामभिन्नप्रमाणही लिखाहैं अनु
 पलंभकूंहि अनुपलब्धिकहेहैं जैसा योग्यानुपलंभनैयायिकनैसहकारीमान्याहैं तैसाही योग्यानुपलंभभट्टमत अद्वैतमतमें
 प्रमाणहैं नैयायिकमतमें अभावप्रत्यक्षके कारण इन्द्रिय औ योग्यानुपलंभदोनोंहैं तिनमें इन्द्रियतौ करणहैं यातें अभावप्र
 मामें प्रमाणहैं औ अनुपलंभकूं अभावप्रमाकी सहकारी कारणतामानैहैं करणतानहीं मानैहैं यातें अनुपलंभप्रमाणनहीं
 औ भट्टादिमतमें अनुपलब्धिही प्रमाणहैं यद्यपि अभावप्रमाकी उत्पत्तिमें अनुपलब्धिका व्यापारकोई संभवेनहीं औ व्यापारवाला-
 जो प्रमाका कारण सो प्रमाण कहियेहैं यातें अनुपलब्धिकूंप्रमाणता संभवेनहीं तथापि व्यापारवाले प्रमाके कारणकूंहि प्रमाणता होवै
 है यह नियमवीनै नैयायिकमतमेंहैं औ भट्टादिकनके मतमें तौ सकल प्रमाणोंके भिन्नभिन्न लक्षणहैं किसीके लक्षणमें व्यापारका
 प्रवेशहैं किसीप्रमाणके लक्षणमें व्यापारका प्रवेशनहींहैं जैसैं प्रत्यक्षप्रमाका व्यापारवाला असाधारण कारण प्रत्यक्षप्रमाणक
 हियेहैं अनुमितिप्रमाका व्यापारवाला असाधारण कारण अनुमान कहियेहैं शाब्दीप्रमाका व्यापारवाला असाधारण कारण शब्दप्रमा
 ण कहियेहैं इसरीतिसें तौनि प्रमाणोंके लक्षणमें तौ व्यापारका प्रवेशहैं औ तिन्ह प्रमाणोंके निरूपणमें तौन्यो स्थानमें व्यापारका संभव
 कहि आये औ उपमान अर्थापत्ति उपलब्धि इनके लक्षणमें व्यापारका प्रवेशनहीं उपमितिके असाधारण कारणकूं उपमानप्रमाणकहेहैं उ
 पपादक कल्याणका असाधारण हेतु उपपाद्यकी अनुपपत्तिका ज्ञान अर्थापत्तिप्रमाण कहियेहैं अभावकी प्रमाका असाधारण कारण अ

1539

नुपलब्धिप्रमाण कहिये हैं यद्यपि अभाव का परोक्ष ज्ञान वी अनुमानादिक न तै होवें हैं यह पूर्व कहि है या तै अनुपलब्धि के लक्षण की अभा-
 व ज्ञान के जनक अनुमानादिक न तै अतिव्याप्ति होवें हैं तथापि अनुमानादिक प्रमाण भाव की प्रमा के औ अभाव की प्रमा के साधारण कारण हैं
 अभाव की प्रमा के असाधारण कारण न हीं औ अनुपलब्धि से केवल अभाव का ही ज्ञान होवें हैं या तै अभाव प्रमा का असाधारण अनुपलब्धि
 प्रमाण है अन्य न हीं इसरीति से तीनी प्रमाणों के लक्षण में व्यापार का प्रवेश न हीं या तै व्यापार की अपेक्षा तीनि प्रमाणों में न हीं अनुप-
 लब्धि प्रमाण से अभाव का ज्ञान होवें सो तो प्रत्यक्ष होवें हैं औ अनुमान से तथा शब्द से जो अभाव का ज्ञान सो परोक्ष होवें हैं जितने स्था-
 नों में नैयायिक इंद्रियजन्य अभाव का ज्ञान कहें हैं उतने ज्ञान ही अनुपलब्धि प्रमाण जन्य हैं काहे तै नैयायिक मत में वी अभाव-
 ज्ञान का सहकारी कारण अनुपलब्धि है जैसी योग्यानुपलब्धि कूं नैयायिक इंद्रिय का सहकारी मानें हैं सो ई योग्यानुपलब्धि महा-
 दिमत में स्वतंत्र प्रमाण तै विना ही भेद है नैयायिक मत में तो अभाव प्रमा का प्रमाण इंद्रिय है वेदांत मत में प्रमाण अनुपलब्धि है औ वेदांत
 मत में अनुपलब्धि प्रमाण जन्य अभाव का ज्ञान वी नैयायिक मत की नाई प्रत्यक्ष है परोक्ष न हीं इहां ऐसी शंका होवें हैं इंद्रियजन्य ज्ञान ही प्रत्यक्ष
 होवें हैं अभाव ज्ञान कूं इंद्रियजन्यता का निषेध करि के प्रत्यक्षता कहना वनै न हीं ताका यह समाधान है इंद्रियजन्य ज्ञान ही प्रत्यक्ष होवें
 तो ईश्वर का ज्ञान प्रत्यक्ष न हीं चाहिये काहे तै न्याय मत में तो ईश्वर का ज्ञान नित्य है या तै इंद्रियजन्य न हीं औ वेदांत मत में ईश्वर का ज्ञान मा-
 या की वृत्ति रूप है इंद्रियजन्य न हीं और ग्रंथन में इंद्रियजन्य ज्ञान कूं प्रत्यक्षता कहनै में अनेक दूषण लिखे हैं या तै इंद्रियजन्य ज्ञान ही प्र-
 त्यक्ष होवें यह नियम न हीं है किंतु प्रमाण चेतन से विषय चेतन का अभेद होवें सो ज्ञान प्रत्यक्ष होवें हैं जहां विषय सन्मुख होवें तहां कहें तो
 इंद्रियविषय के संबंध तै इंद्रिय द्वारा अंतःकरण की वृत्ति घट देश में जावें हैं जाय के घट के समानाकार होय के घट से वृत्ति मिले है तहां वृत्ति-

अवाच्छिन्नचेतनप्रमाणचेतन कहिये है विषयमें आया चेतन विषय चेतन कहिये है प्रमाणचेतन औ विषयचेतन स्वरूप से तो सदा एक
 ही है उपाधिभेद से चेतन का भेद होवे है उपाधि विभिन्न देशों में होवे तो उपहित का भेद होवे है एक देश में होवे तो उपहित का भेद होवे नहीं
 जैसे घट का रूप औ घट एक देश में होवे है तहां घट रूपोपहित आकाश औ घटोपहित आकाश एक ही है औ मठ के अंतर घट होवे तहां
 घटोपहित आकाश मठाकाश तें भिन्न नहीं यद्यपि मठाकाश तो घटाकाश तें भिन्न ही है काहे तें घट शून्य देश में ही मठ है तथापि मठ शून्य
 देश में घट नहीं या तें मठाकाश तें घटाकाश भिन्न नहीं इसरीति से वृत्ति औ विषय भिन्न देशों में रहें इतने तो वृत्ति उपहित चेतन औ विषय
 उपहित चेतन भिन्न होवे है औ वृत्ति विषय देशों में होवे तब विषय चेतन वी वृत्ति चेतन होवे है या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से भेद रहे
 नहीं किंतु अभेद होवे है यद्यपि विषय देशों में वृत्ति जावे तब दृष्टा के शरीर के अंतर अंतःकरण से ले के विषय पर्यंत वृत्ति का आकार होवे है
 या तें विषय देशों में बाह्य वी वृत्ति का स्वरूप होने तें विषय चेतन से भिन्न वी वृत्ति चेतन है तथापि तिस काल में वृत्ति से भिन्न देशों में विषय
 नहीं या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद कहें हैं औ जो दो नूँका परस्पर अभेद कहूं लिखा होवे तो ताका अभिप्राय यह है जितना वृत्ति
 भाग घट देशों में है उतना वृत्ति भाग से उपहित चेतन घट चेतन से पृथक् नहीं इसरीति से जहां विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद हो
 वे सो ज्ञान प्रत्यक्ष कहिये है जहां विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद नहीं होवे सो ज्ञान परोक्ष कहिये है संस्कारजन्य स्मरण रूप अंतःक
 रण की वृत्ति शरीर के अंतर ही होवे है ताका विषय देशों में होवे है अथवा नष्ट होय जावे है या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद न
 ही होने तें स्मृति ज्ञान परोक्ष है औ जिस पदार्थ के पूर्व अनुभव के संस्कार होवे औ इंद्रिय का संयोग होवे तहां सोयं औ सा ज्ञान होवे
 है ताकूं प्रत्यक्ष कहें हैं तहां वी इंद्रियजन्य वृत्ति विषय देशों में जावे है या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद होने तें प्रत्यक्ष ज्ञान

1541

ज्ञानवी प्रत्यक्ष ही होवें हे केवल इंद्रियजन्य वृत्ति होवें तहां अयं असा प्रत्यक्ष होवें हे ताकूं अभिज्ञा प्रत्यक्ष कहें हैं औ सुख सिद्धांत में तो पूर्व अनुभूत का सोयं यह ज्ञान वी तता अंश में स्मृति रूप होने तें परोक्ष है अयं अंश में प्रत्यक्ष है या तें सोयं इस ज्ञान में केवल प्रत्यक्ष त्वन ही किंतु अंश भेद से परोक्षत्व प्रत्यक्षत्व दो धर्म हैं केवल संस्कार जन्य वृत्ति होवें ताका सः असा आकार होवें हे ताकूं स्मृतिकहें हैं जापदार्थ का पूर्व इंद्रिय तें अथवा अनुमानादिक न तें ज्ञान हुआ होवें ताकी स्मृति होवें हे या तें स्मृति ज्ञान में पूर्व अनुभव करण है औ अनुभव जन्य संस्कार व्यापार है काहे तें जिस पदार्थ का पूर्व ज्ञान होवें ताकी वर्ष के अंतराय से वी स्मृति होवें हे तहां स्मृतिके अव्यवहित पूर्व काल में अनुभव तो हेन ही औ अव्यवहित पूर्व काल में होवें सो हेतु होवें हे या तें पूर्व अनुभव स्मृतिका साक्षात् कारण संभवेन ही किसी द्वारा कारण कहा चाहिये या तें असा मानना योग्य है जापदार्थ का पूर्व अनुभवन ही हुआ ताकी तो स्मृति होवें ही जो पूर्व अनुभव स्मृतिका कारण ही होवें तो जाका अनुभवन ही हुआ ताकी वी स्मृति हुई चाहिये औ होवें ही इस रीति से पूर्व अनुभव से स्मृतिका अन्वय व्यतिरेक है पूर्व अनुभव हुये स्मृति होवें हे यह अन्वय है पूर्व अनुभवन ही होवें तो स्मृति होवें ही यह व्यतिरेक है एक के होने से अपर का होना अन्वय कहिये है एक के न ही होने तें अपर का न ही होना व्यतिरेक कहिये है अन्वय व्यतिरेक से कारण कार्य भाव जानिये है पूर्व अनुभव स्मृतिके अन्वय व्यतिरेक देवने तें तिन का कारण कार्य भाव तो अवश्य है परंतु अव्यवहित पूर्व काल में पूर्व अनुभव मिलेन ही या तें स्मृतिकी उत्पत्ति में पूर्व अनुभव का कोई व्यापार मान्या चाहिये जहां प्रमाण चल तें कारण ताका निश्चय होवें औ अव्यवहित पूर्व काल में कारण की सता संभवेन ही तहां व्यापार की कल्पना होवें हे जैसे शास्त्र रूपी प्रमाण तें स्वर्ग की साधनता का याग में निश्चय होवें हे औ अंश आहुति कूं याग कहें हैं तिस याग के नाश हुये बहुत काल के अंतराय तें स्वर्ग होवें हे सरव विशेष कूं स्वर्ग

1542

कहें हैं स्वर्ग के अव्यवहित पूर्वकाल में याग के अभाव में कारणता याग कूं संभवे न हीं या तें शास्त्रों से निष्कर्षित कारणता के निर्वह वासों तें याग का
 व्यापार अ पूर्व माने हैं जव अ पूर्व अंगीकार किया तव दोष न हीं काहे तें कार्य के अव्यवहित पूर्वकाल में कारण अथवा व्यापार एक चाहि
 ये कहूं दो नूं वी होवें हैं परंतु एक अवश्य चाहिये जिस कूं धर्म कहें हैं सो याग जन्य अ पूर्व है याग से अ पूर्व उत्पन्न होवें हैं औ याग जन्य जो स्व
 र्गता का जनक है या तें व्यापार है जे से याग कूं स्वर्ग साधन ता के निर्वह वासों तें अ पूर्व व्यापार मानिये हैं सो अ पूर्व सदा परोक्ष है तें से अ
 न्वय व्यतिरेक वल तें सिद्ध जो पूर्व अनुभव कूं स्मृति की कारणता ता के निर्वह वासों तें संस्कार मानिये हैं सो संस्कार सदा परोक्ष है जा अंत
 र्करण में पूर्व अनुभव होवें हैं औ स्मृति होवेगी ता अंतःकरण का धर्म संस्कार है नै या थिक मत में अनुभव संस्कार स्मृति आत्मा के धर्म है
 अनुभव जन्य संस्कार कूं नै या थिक भावना कहें हैं सो संस्कार पूर्व अनुभव जन्य है औ पूर्व अनुभव जन्य जो स्मृति ता का जनक है या तें
 व्यापार कहिये हैं इस रीति से पूर्व अनुभव स्मृतिका कारण है संस्कार व्यापार है स्मृति की उत्पत्ति से अव्यवहित पूर्वकाल में पूर्व अनुभव
 व का तो नाश होने तें अभाव है तथा पिता का व्यापार संस्कार है या तें पूर्व अनुभव के नाश हुआ वी स्मृति उपजे है सो संस्कार प्रत्यक्ष तो है न
 हीं अनुमान अथवा अर्थापत्ति से संस्कार की सिद्धि होवें हैं या तें जितने पूर्व अनुभूत की स्मृति होवें उतने काल संस्कार रहे हैं जा स्मृति से
 उत्तर स्मृति न होवें सो चरम स्मृति कहिये हैं चरम स्मृति से संस्कार का नाश होवें हैं या तें फेरित स पदार्थ की स्मृति होवें न हीं इस रीति से
 पूर्व अनुभव जन्य संस्कार से अनेक स्मृति होवें हैं जितने चरम स्मृति होवें इतने एक ही संस्कार रहे हैं स्मृति में चरमता कार्य से जानी जा
 वें है जा स्मृतिके हु यां फेरि सजा तीय स्मृति न होवें ता स्मृति में चरमता का अनुमान से ज्ञान होवें हैं अंत्य कूं चरम कहें हैं औ कोई अ से क
 हें हैं पूर्व अनुभव जन्य संस्कार से प्रथम स्मृति होवें हैं औ प्रथम स्मृति की उत्पत्ति से पहले संस्कार का नाश होवें हैं स्मृति से और संस्कार

उपजें हैं तासैं फेरि सजातीय स्मृति उपजें हैं तास्मृति सैं स्वजनक संस्कार काना शहों वैं हैं अन्य संस्कार उपजें हैं तासैं तृतीय स्मृति
हों वैं हैं इसरीति सैं स्मृति सैं वी संस्कार की उत्पत्ति हो वैं हैं जास्मृति सैं उत्तर सजातीय स्मृति न हो वैं सो स्मृतिसंस्कार की हेतु न ही हैं याम
तमें संस्कार द्वारा स्मृति ज्ञान वी उत्तर स्मृतिका कारण है औ प्रथम स्मृतिका कारण अनुभव है दोनू स्थान में संस्कार व्यापार है औ प
हले मतमें स्मृति ज्ञान का कारण स्मृति न हीं किंतु पूर्वानुभव सैं ही संस्कार हो वैं हैं सो एक ही संस्कार चरम स्मृति पर्यंत रहें हैं या तैं पूर्वानुभ
व ही स्मृतिका कारण है औ पूर्वानुभव जन्य संस्कार ही सकल सजातीय स्मृति में व्यापार है दोनू पक्षन में स्मृति ज्ञान प्रमान हीं काहे तैं प्र
थम पक्ष में तो स्मृति ज्ञान का कारण पूर्वानुभव है सो षट् प्रमाण सैं न्याय है प्रमाण जन्य ज्ञान कूं प्रमा कहें हैं पूर्वानुभव प्रमाण न हीं
द्वितीय पक्ष में प्रथम स्मृतिका कारण तो पूर्वानुभव है औ द्वितीयादि स्मृतिका कारण स्मृति है सो स्मृति वी षट् प्रमाण में न हीं या तैं-
स्मृतिकूं प्रमान हीं कहें हैं तथापि यथार्थ अथार्थ भेद सैं स्मृति दो प्रकार की है भ्रम रूप अनुभव के संस्कारन सैं उपजें सो अथ-
थार्थ है प्रमा रूप अनुभव के संस्कारन सैं उपजें सो यथार्थ है इसरीति सैं दो पक्ष ग्रंथन में लिखे हैं तिन में दूषण भूषण अनेक है
ग्रंथ विस्तार भय तैं उपराम होय के प्रसंग लिखे हैं जें सैं पूर्व अनुभव जन्य स्मृति ज्ञान परोक्ष है तें सैं अनुमानादि प्रमाण जन्य ज्ञा
न वी परोक्ष है काहे तैं जें सैं स्मृतिका विषय वृत्ति सैं व्यवहित हो वैं हैं तें सैं अनुमानादि जन्य ज्ञान का विषय वी वृत्ति देश में हो वैं न
हीं किंतु व्यवहित पर्वतादि देश में हो वैं हैं औ अतीत अनागत पदार्थ का वी अनुमानादि कन तैं अनुमिति सैं आदि ले कैवर्तमान
ज्ञान हो वैं हैं या तैं अनुमानादि जन्य ज्ञान के देश में औ काल में विषय हो वैं न हीं किंतु अनुमिति आदिक ज्ञानन के देश औ काल
तैं भिन्न देश औ भिन्न काल में तिन के विषय हो वैं हैं इन्द्रिय जन्य ज्ञान के विषय ज्ञान के देश काल तैं भिन्न देश भिन्न काल में हो वैं न हीं

किंतु ज्ञान के देश काल में ही होवें हैं या तै इंद्रियजन्य ज्ञान सोरे प्रत्यक्ष ही होवें हैं अद्वैतमत में अतः करण का परिणाम जो वृत्ति ता कूं
 ज्ञान कहें हैं या तै ज्ञान विषय एक देश में होवें अथवा वृत्ति विषय एक देश में होवें या कहें तै में एक ही अर्थ है इंद्रियजन्य ज्ञान ही
 प्रत्यक्ष होवें यह नियम नहीं जहां अन्य प्रमाणजन्य वृत्ति देश में विषय होवें तहां प्रत्यक्ष ज्ञान ही होवें हैं जै सें दशमस्तमसि
 या शब्द से उत्पन्न हुई वृत्ति के देश में विषय है या तै शब्द प्रमाणजन्य ज्ञान की कहूं प्रत्यक्ष होवें हैं महावाक्यजन्य ब्रह्माकार वृत्ति औ
 ब्रह्मात्मा दोनूं एक देश में होवें हैं या तै महावाक्यजन्य ब्रह्मात्मा ज्ञान प्रत्यक्ष है तै सें ईश्वर ज्ञान का उपादान कारण माया के देश में
 सर्वपदार्थ हैं या तै इंद्रियजन्य नहीं तो वी ईश्वर का ज्ञान प्रत्यक्ष है तै सें अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान वी प्रत्यक्ष है काहे
 तै जहां भूतल में घटाभाव का ज्ञान होवें तहां भूतल सें नेत्र का संबंध होय के भूतल देश में अतः करण की वृत्ति जावें हैं भूतल घटो ना
 स्ति औ सा वृत्ति का आकार है तहां भूतल अंश में तो वृत्ति नेत्रजन्य है औ घटाभाव अंश में अनुपलब्धिजन्य है जै सें पर्वत वन्हिमा-
 न् यह वृत्ति पर्वत अंश में नेत्रजन्य है वन्हि अंश में अनुमानजन्य है तै सें एक ही वृत्ति अंश भेद सें इंद्रिय औ अनुपलब्धि दो प्रमाण
 सें उपजै हैं तहां भूतल वच्छिन्न चेतन का वृत्ति अवच्छिन्न चेतन सें अभेद होवें हैं औ भूतल वच्छिन्न चेतन ही घटाभाव वच्छिन्न
 चेतन है या तै घटाभाव वच्छिन्न चेतन का वी वृत्ति अवच्छिन्न चेतन सें अभेद होवें हैं या तै अनुपलब्धि प्रमाणजन्य वी घटाभाव-
 का ज्ञान प्रत्यक्ष है परंतु जहां अभाव का अधिकरण प्रत्यक्ष योग्य है अधिकरण के प्रत्यक्ष में इंद्रिय का व्यापार होवें हैं तहां उत्तरी
 ति का संभव है औ जहां अधिकरण के प्रत्यक्ष में इंद्रिय का व्यापार नहीं होवें तहां अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान प्रत्य-
 क्ष नहीं किंतु परोक्ष है जै सें वायु में रूपाभाव का योग्यानुपलब्धि सें निर्मीलित नयन कूं वी ज्ञान होवें हैं औ परमाणु में योग्यानुपल-

वृत्तिसे नैत्रका उन्मीलन व्यापार विना ही महत्वाभाव का ज्ञान होवे है तहां विषय देश में वृत्ति जावे नही या तें अनुपलब्धि प्रमाणजन्य वायु में रूपाभाव का ज्ञान तें सें परमाणु में महत्वाभाव का ज्ञान प्रत्यक्ष नही परोक्ष है इसरीति सें अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान कहूं प्रत्यक्ष है कहूं परोक्ष है औ वेदांत परिभाषादिक ग्रंथन में अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का प्रत्यक्ष लिख्य है अनुपलब्धिजन्य परोक्ष ज्ञान का उदाहरण नही लिख्य सो तिन में न्यूनता है लिख्य चाहिये जो परोक्ष का उदाहरण लिखे विना अनुपलब्धिजन्य ज्ञान परोक्ष होवे नही औ सात्विक होवे है औ सूक्ष्म दृष्टि सें विचार करे तौ अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान सर्वत्र परोक्ष है कहूं प्रत्यक्ष नही काहे तें प्रमाणचेतन सें विषयचेतन का अभेद हुये वी जो प्रत्यक्ष योग्य विषय नही ताका परोक्ष ही ज्ञान होवे है जें सें शब्दादिक प्रमाण तें धर्माधर्म का ज्ञान होवे तव प्रमाणचेतन सें विषयचेतन का भेद नही काहे तें अंतःकरण देश में धर्माधर्म रहे हैं या तें अंतःकरण औ धर्माधर्म रूप उपाधिभिन्न देश में नही हो नें तें धर्माधर्म विच्छिन्नचेतन प्रमाणचेतन सें भिन्न नही तथापि धर्माधर्म प्रत्यक्ष योग्य नही या तें शब्दादिजन्य धर्माधर्म का ज्ञान कदे वी प्रत्यक्ष नही अनुभव के अनुसार विषय में योग्यता अयोग्यता जानी जें सें धर्माधर्म प्रत्यक्ष योग्य नही तें सें अभाव पदार्थ वी प्रत्यक्ष योग्य नही जो अभाव पदार्थ प्रत्यक्ष होवे तौ वादियों का विवाद नही हुया चाहिये मीमांसक अभाव कूं अधिकरण रूप माने हैं नैयायिकादिक अधिकरण सें भिन्न माने हैं तें सें नास्तिक अभाव कूं तुच्छ औ अलीक माने हैं आस्तिक अभाव कूं पदार्थ माने हैं इसरीति सें अभाव के स्वरूप में विवाद है औ प्रत्यक्ष योग्य जो घटादिक तिन के स्वरूप में अधिकरण सें भिन्नवानही इत्यादिक विवाद होवे नही या तें अभाव पदार्थ प्रत्यक्ष योग्य नही इस कारण तें जहां भूतल में घटाभाव का ज्ञान होवे तहां प्रमाणचेतन सें घटाभावावच्छिन्नचेतन का अभेद है तौ वी अभावांश में वह ज्ञान परोक्ष है

1546

भूतलांशमें अपरोक्ष है जैसे पर्वतों वन्हिमान् यह ज्ञान पर्वत अंशमें अपरोक्ष है औ वन्हि अंशमें परोक्ष है इस रीतिसे अनुपलब्धि
 प्रमाणजन्य अभाव के ज्ञान कूं सर्वत्र परोक्ष मानै तो भट्ट से वी विरोध नहीं भट्ट मतमें अनुपलब्धिजन्य अभाव का ज्ञान परोक्ष ही है औ
 अभाव के ज्ञान कूं जो नैयायिक इंद्रियजन्य मानिके प्रत्यक्ष कहें हैं सो सर्वथा असंगत है काहे तैं वायुमें रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष
 सहोवै है औ परमाणुमें महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवै है यह नैयायिक न का सिद्धांत है सो वने नहीं काहे तैं वायुमें रूपाभाव के
 ज्ञान वास्ते कोई वी नेत्र का उन्मीलन व्यापार करे नहीं किंतु निमीलित नेत्र कूं वी वायुमें रूपाभाव का योग्यानुपलब्धिसे ज्ञान होवै है
 तैंसे परमाणुमें महत्वाभाव का ज्ञान वी उन्मीलित नेत्र की नाई निमीलित नेत्र कूं वी होवै है औ निमीलित नेत्र को घटादिक न का चाक्षुष
 ज्ञान कदा वी होवै नहीं या तैं वायुमें रूपाभाव का औ परमाणुमें महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष वने नहीं किंतु योग्यानुपलब्धिसे ति
 न का परोक्ष ज्ञान होवै है औ जो नैयायिक कहें हैं अभाव ज्ञानमें इंद्रिय के अन्वय व्यतिरेक देषने तैं अभाव ज्ञानमें इंद्रिय हेतु है औ
 या का जो भेद अधिकारादिक ग्रंथनमें समाधान लिख्य है इंद्रिय का अन्वय व्यतिरेक अधिकरण के ज्ञानमें चरितार्थ है जैसे भूतलमें
 घटाभाव का ज्ञान होवै तहां नेत्र इंद्रियसे अभाव के अधिकरण भूतल का ज्ञान होवै है ताने त्रसे ज्ञात भूतलमें घटाभाव का योग्यानुपल
 ब्धिसे ज्ञान होवै है इस रीतिसे घटाभाव का अधिकरण जो भूतल ता के ज्ञानमें इंद्रिय चरितार्थ कहिये सफल है सो संका औ समाधा
 न दोनूं असंगत हैं काहे तैं वायुमें रूपाभाव का औ परमाणुमें महत्वाभाव का नेत्र व्यापारसे विना वी ज्ञान होवै है या तैं किसी अभाव
 ज्ञानमें इंद्रिय के अन्वय व्यतिरेक हुये इंद्रिय कूं कारणता सिद्ध होवै नहीं सकल अभाव के ज्ञानमें इंद्रिय का अन्वय व्यतिरेक असिद्ध
 है इस रीतिसे शिथिल मूलशंका का समाधान कथन वी असंगत है औ जो नैयायिक इस रीतिसे संका करै घटानुपलब्ध्या इंद्रि

येणाभावंनिश्चिनोमित्रीसीप्रतीतिहोवेहै यातेअनुपलब्धिओइंद्रियदोनूयटादिकनकेअभावज्ञानकेहेतुहै याशंकाकाउक्तसमाधानकरेघटाभावकेअधिकरणकाज्ञानइंद्रियतेहोवेहै ओघटाभावकाज्ञानअनुपलब्धिसेहोवेहै सोवासमाधानसंभवेनहीं काहेतैजहांइंद्रिययोग्यअधिकरणहै तहांतोउक्तसमाधानसंभवेहै ओजहांअधिकरणइंद्रिययोग्यनहीं तहांउक्तसमाधानसंभवेनहीं जैसैवायोरूपात्तुपलब्ध्यानेत्रेणरूपाभावंनिश्चिनोमि इसरीतिसैवायुमेंरूपाभावकीअनुपलब्धिजन्यओनेत्रजन्यप्रतीतिभासेहै तहांवायुकीप्रतीतिनेत्रजन्यहै ओरूपाभावकीप्रतीतिअनुपलब्धिजन्यहै यहकहनासंभवेनहीं काहेतैवायुमेंरूपकेअभावतेनेत्रकीयोग्यतानहीं यातेअभावज्ञानकूकेवलअनुपलब्धिजन्यमानेउभयजन्यताकीप्रतीतिसैविरोधकाअद्वैतवादीका यहसमाधानहै भूतलेअनुपलब्ध्यानेत्रेणघटाभावंनिश्चिनोमिया कहनेकाअनुपलब्धिसहितनेत्रतेभूतलमेंघटाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहअभिप्रायनहींहै किंतुभूतलमेंइंद्रियजन्यघटकीउपलब्धिकेअभावतेघटाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहतात्पर्यहै अभावकेनिश्चयकाहेतुअनुपलब्धिहै ओअनुपलब्धिकाप्रतियोगीजोउपलब्धितामेंइंद्रियजन्यताभासेहै यातेनिवेधनीयउपलब्धिमेंइंद्रियजन्यताप्रतीतहोनेतैइंद्रियजन्यउपलब्धिकेअभावतैघटाभावकानिश्चयउपजैहै यहसिद्धहुवातेसैवायोरूपात्तुपलब्ध्यानेत्रेणरूपाभावंनिश्चिनोमिया कहनेकावीरूपकीअनुपलब्धिसहितनेत्रतेरूपाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहतात्पर्यनहींहै काहेतैनेत्रकेव्यापारविनावीरूपाभावकानिश्चयहोवेहै किंतुनेत्रजन्यरूपकीउपलब्धिकेअभावतैवायुमेंरूपाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहतात्पर्यहै यातेजिसउपलब्धिकाअभावरूपाभावकेनिश्चयकाहेतुताउपलब्धिमेंनेत्रजन्यताप्रतीतहोवेहै इसरीतिसैसारेअभावनिश्चयकाहेतुजोअनुपलब्धिताकेप्रतियोगीउपलब्धिमेंइंद्रियजन्यताकहियेहै ओविवेकविना

1548

तहां अभावज्ञानमें भ्रम बुद्धि हुये बिना तिस अधिकरणमें ता पदार्थ का ज्ञान होवे न हीं जें साक्षात्मा में कर्तृत्वादि कन का अभाव
 ज्ञान हुआ न्यायादि करार करनै वी प्रथम ज्ञानमें भ्रम बुद्धि हुया बिना कर्ता भोक्ता आत्मा है औ सा ज्ञान होवे न हीं जाकुं वे
 दांत अर्थ निश्चय करि कै नै यायिकादि कन कै कु संग ते कर्ता भोक्ता आत्मा है औ सा ज्ञान होवे है तहां प्रथम ज्ञानमें भ्रम बुद्धि हो
 य कै होवे है प्रथम ज्ञानमें भ्रम बुद्धि हुये बिना विरोधी ज्ञान होवे न हीं सो भ्रम बुद्धि भ्रम रूप होवे अथ वा यथार्थ होवे इसमें आग्रह
 नहीं परंतु भ्रम बुद्धि में भ्रम त्व निश्चय न हीं चाहिये यह आग्रह है इसरीति सें जिस काल में गुरु वाक्य न तें जिज्ञासू कूं औ सा दृढ निश्च
 य हुया है आकाशादि क सकल प्रपंच गंधर्व नगर की नाई दृष्ट न पृथ्वी भाव है ताते विलक्षण स्वभाव आत्मा है आकाशादि कन में
 आत्मा का किंचित् त्वी सा दृश्य न हीं तिस काल में आकाश औ आत्मा का सा दृश्य ज्ञान संभव न हीं याते उत्तम जिज्ञासू कै अतु कूल
 सिद्धान्त की उपगितिका उदाहरण मिले न हीं औ सर्वथानें याय करीति की उपमिति में विद्वेष होवे तो उपमितिका यह लक्षण कर
 ण चाहिये सा दृश्य ज्ञान जन्य ज्ञान अथवा वैधर्म्य ज्ञान जन्य ज्ञान इन दोनूं में कोई एक होवे सो उपमिति कहिये है खड्ग मृग में उष्ट्र
 कै वैधर्म्य ज्ञान तें उष्ट्र में खड्ग मृग का वैधर्म्य ज्ञान होवे है पृथिवी में जल कै वैधर्म्य ज्ञान तें जल में पृथिवी का वैधर्म्य ज्ञान होवे है
 याते उष्ट्र में खड्ग मृग का वैधर्म्य ज्ञान औ जल में पृथिवी का वैधर्म्य ज्ञान उपमिति है ताका करण उपमान कहिये है इहां खड्ग मृग
 में उष्ट्र का वैधर्म्य ज्ञान औ पृथिवी में जल का वैधर्म्य ज्ञान करण होने तें उपमान है और विपरीत वी उपमान उपमिति भाव संभव है
 इंद्रिय संबद्ध में सा दृश्य ज्ञान उपमान है औ इंद्रिय सें व्यवहित में सा दृश्य ज्ञान उपमिति है तें सें प्रपंच में आत्मा कै वैधर्म्य ज्ञा
 न तें आत्मा में प्रपंच का वैधर्म्य ज्ञान उपमिति होवे है इसरीति सें सा दृश्य ज्ञान जन्य ज्ञान औ वैधर्म्य ज्ञान जन्य ज्ञान दोनूं कूं उ

वृत्ति
३

पमिति कहें तो जिज्ञासके अनुकूल उदाहरण संभव हैं औ वेदांत परिभाषा में एक सादृश्य ज्ञान जन ज्ञान ही उपमिति का लक्ष
एक ह्मा है औ ताके व्याख्यान में ताके पुत्र नै दूसरी उपमिति के खंडन वास्ते यह कह ह्मा है जहां कम उन्नत लोचन मुपमि नो मि इस
रिति से उपमान उपमेय भाव होवे तिसी स्थान में उपमान प्रमाण होवे है वैधर्म्य ज्ञान होवे तहां उपमान उपमेय भाव होवे नही
या तै उपमान प्रमाण संभवे नही ताकूं यह पूछ्या चाहिये वैधर्म्य ज्ञान जन्य उपमिति के जो उदाहरण कहे तिन में उपमिति के वि
षय का ज्ञान उपमान प्रमाण से होवे नही तो किस प्रमाण तै तिन का ज्ञान होवे है जा प्रमाण तै तिन का ज्ञान कहे तिसी प्रमाण तै सा
दृश्य ज्ञान जन्य उपमिति के विषय का वी ज्ञान होय जावे गा उपमान प्रमाण का प्रयोजन के अभाव तै अनंगीकार चाहिये जो ऐस
कहे गवय के प्रत्यक्ष समें गो का सादृश्य तो प्रत्यक्ष है परंतु गो में गवय का सादृश्य प्रत्यक्ष नही काहे तै धर्मी के साथि इंद्रिय का
संयोग होवे तो इंद्रिय संयुक्तता दा त्व संबंध से सादृश्य धर्म का प्रत्यक्ष होवे गो रूप धर्मी के साथि इंद्रिय संयोग के अभाव तै
गो में गवय का सादृश्य प्रत्यक्ष का विषय नही या तै गो में गवय के सादृश्य ज्ञान का हेतु गवय में गो का सादृश्य ज्ञान रूप उपमान
प्रमाण चाहिये तो तै से ही खड्ग मृग में उष्ट्र के वैधर्म्य का तो प्रत्यक्ष ज्ञान है उष्ट्र के साथि इंद्रिय संयोग के अभाव तै उष्ट्र में खड्ग मृ
ग के वैधर्म्य का ज्ञान प्रत्यक्ष रूप संभवे नही ताका हेतु खड्ग मृग में उष्ट्र का वैधर्म्य ज्ञान रूप उपमान ही प्रमाण मानना योग्य है और
जो वेदांत परिभाषा की टीका में लिख्या है जा ज्ञान तै उत्तर उपमिनो मि औ सी प्रतीति ज्ञाता कूं होवे सो ज्ञान उपमिति है औ वैधर्म्य ज्ञा
न जन्य वैधर्म्य ज्ञान से उत्तर उपमिनो मि औ सी प्रतीति होवे नही या तै उपमिति नही सो वी अशुद्ध है काहे तै सूर्य में चंद्र के सादृ
श्य प्रत्यक्ष से उत्तर मकर वं चंद्रेण उपमिनो मि औ सी प्रतीति होवे है औ सूर्य में चंद्र के सादृश्य का प्रत्यक्ष ज्ञान है उपमिति नही या तै

प्र.
५

1580

३

1551
 उपजे हैं क्रमों में उपजते वर्णन का निमित्त विना नाश माने तो सेकल वर्णन की प्रथम क्षण में उत्पत्ति औ द्वितीय क्षण में नाश होवे
 गा या तो उत्पत्ति नाश विना शब्द में और कोई प्रत्यक्षता दिक व्यापार सिद्ध नहीं होवेगा या तो शब्द के नाश का कोई निमित्त मान्या
 चाहिये जानि निमित्त विना द्वितीय क्षण में शब्द का नाश होवे नहीं सो और तो कोई शब्द के नाश का निमित्त संभवे नहीं पूर्व शब्द के
 नाश का हेतु स्वोत्तरवर्ति शब्द है गौः या वाक्य में पुरुष की कृति से नाभिदेश तो वायु में क्रिया होय के गकार का जनक जिह्वा मूल में
 वायु का संयोग होय के ओकार का जनक कंठ ओष्ठ से वायु का संयोग होवे है तिस तै अनंतर विसर्ग का जनक कंठ से वायु का सं
 योग होवे है जिस क्रम में तीनि संयोग होवे हैं उसी क्रम में गकार ओकार विसर्ग रूप तीनि वर्ण होवे हैं यद्यपि को सुदी आदि
 क ग्रंथ न में कवर्ग का कंठ स्थान लिख्य है तथापि पाणिनि कृत शिक्षा में कवर्ग का जिह्वा मूल स्थान लिख्य है ता शिक्षा वचन के
 अनुसारें तो जिह्वा मूल में वायु के संयोग गकार की उत्पत्ति कही है व्याकरण मत में यद्यपि गौः इतने वर्ण वाक्य रूप नहीं हैं न
 थापि न्याय मत से वाक्य कहा है प्रथम क्षण में गकार की द्वितीय क्षण में ओकार की तृतीय क्षण में विसर्ग की उत्पत्ति होवे है तहां
 गकार नाश में ओकार हेतु है ओकार के नाश में विसर्ग हेतु है तृतीय क्षण में शब्द का नाश होवे है द्वितीय में नहीं का है तै नाश का
 हेतु स्वोत्तर शब्द है सो द्वितीय क्षण में उपजे है कारण की सिद्धि विना कार्य होवे नहीं प्रथम क्षण में द्वितीय शब्द असिद्ध है या तो
 द्वितीय क्षण में सिद्ध द्वितीय शब्द से तृतीय क्षण में प्रथम शब्द का नाश होवे है ओ से तृतीय शब्द से द्वितीय का नाश होवे है
 इस शीति से उपांत्य शब्द पर्यंत स्वोत्तरवर्ति शब्द से शब्द का नाश होवे है ओ अंत्य शब्द का उपांत्य शब्द से संदोष संद न्याय तै
 नाश होवे है संद ओ उपसंद दोष आता हुये हैं तिन का परस्पर नाश भारत में प्रसिद्ध है परंतु यामें यह दोष है जो उपांत्य शब्द से

अंत्यशब्दकानाशमानेतौ द्वितीयक्षणमें ही अंत्यशब्दकानाश होवेगा याते उत्पत्तिनाशते अन्यव्यापाररहित अंत्यशब्द अप्रत्यक्ष
हुया चाहिये जो अंत्यशब्दके जगदीशभट्टाचार्यने अंत्यशब्द अप्रत्यक्ष कहा है याते अप्रत्यक्षका अपादन इष्ट है दोषन हीं तो वाच्यता
यक्षणमें शब्दकानाश होवे है यानियमका भंग होवेगा याते अंत्यशब्दके नाशमें उपांत्यशब्दकानाश हेतु है उपांत्यशब्द हेतु न
हीं वापक्षमें अंत्यशब्दके नाशमें द्वितीयक्षणमें नाशकी आपत्ति नहीं काहे तें उपांत्यशब्दकानाश अंत्यशब्दसे होवे है या
तें अंत्यशब्दके द्वितीयक्षणमें उपांत्यकानाश तासे उतरक्षणमें अंत्यकानाश होवे है इसरी तिसैं सकलशब्दकानाश तृतीय
क्षणमें होवे है यामें यह शंका होवे है जहां एक ही वर्णरूपशब्द होवे तहां शब्दके नाशका हेतु कोई शब्द नहीं ताका यह समा
धान है जैसैं कंठादिक न तें वायुका संयोग वर्णरूपशब्दका हेतु है ओभेरी आदिक न तें दंडादिक न का संयोग ध्वनिरूपशब्दका
हेतु है ओवंशके दलद्वयका विभाग ध्वनिरूपशब्दका हेतु है तैसैं शब्दबीशब्दका हेतु है भेरीदंडके संयोग तें जो भेरी देशमें श
ब्द होवे है तासैं उत्पन्न हुवा जो शब्द ताका अवयव तैसैं साक्षात्कार होवे है तैसैं कंठादिक देशमें वायुके संयोग तें जो वर्णरूपशब्द
उपजै है ताका अंत्यसैं साक्षात्कार होवे नहीं किंतु वर्णरूपशब्दसैं अन्यशब्द उपजै है ताका साक्षात्कार होवे है इसरी तिसैं अन्यशब्द र
हित एकशब्द अली कहै परंतु यामें वर्णका समुदायरूप पदका एककालमें संभवन हीं याते पदका साक्षात्कार तो संभवे नहीं तथापि प्र
त्येक वर्णके साक्षात्कार न तें सकल वर्ण कूं विषय करने वाली एक स्मृति होवे है स्मृतपदसैं पदार्थकी स्मृति होवे है तासैं शब्द बोध हो
वे है अथवा पूर्व पूर्व वर्णके अनुभव तें संस्कार होवे है संस्कार सहित अंत्यवर्णका अनुभव ही पदका अनुभव कहिये है तासैं प
दार्थकी स्मृति होवे है तासैं शब्द बोध होवे है यह न्याय कामत है ओमीगांसा के मतमें वर्णनित्य है याते वर्णका समुदायरूप वेद

1552

1553
 वीनित्यहैं और सारे वर्ण विभु हैं जहां कंठदिदेशमें अध्यात्म वायु का संयोग होवें तहां वर्ण की अभिव्यक्ति होवें नैयायिक मतमें जो
 वर्ण की उत्पत्तिके हेतु हैं सोई भीमांसक मतमें वर्ण का अभिव्यक्तिके हेतु है इस रीतिसे वर्ण समुदायरूप वेदनित्यहैं यातें अपौरुषेय है
 औ वेदांत मतमें वर्ण औ नित्य का समुदायरूप वेदनित्य नहीं काहेतें वेद की उत्पत्ति श्रुतिनै कहि है औ चेतनसें भिन्न सकल अनित्य है
 यातें वेदनित्य नहीं औ क्षणिक नहीं किंतु सृष्टिके आदिकालमें सर्वज्ञ ईश्वर के संकल्प मात्र तें वेद की उत्पत्ति होवें है यातें श्वास की नाई अना
 यास तें ईश्वर वेद कूं रचै है नैयायिक मतमें भारतादिकन की नाई वेद पौरुषेय है वेदांत मतमें भारतादिकन की नाई ईश्वर रूप पुरुष तें रचित
 होने तें पौरुषेय तो है परंतु सर्वज्ञ व्यासादिक सकल सर्गनमें भारतादिकन कूं रचै है तहां यह नियम नहीं जैसी पूर्वसर्गमें आनुपूर्वी हो
 वेंते सोही भारतादिक उत्तरसर्गमें होवें है किंतु अपनी इच्छा के अनुसार भारतादिकन की आनुपूर्वी रचै है औ वेद की आनुपूर्वी विलक्षण
 नहीं होवें है किंतु पूर्वसर्ग की आनुपूर्वी कृत्यादिकरि के उत्तरसर्गमें पूर्वकल्प के समान आनुपूर्वी विले वेद कूं ईश्वर रचै है पुरुष रचितता
 रूप पौरुषेयता वेदमें भारतादिकन के समान है अन्यसर्ग की आनुपूर्वी के स्मरण विना पूरुष रचितत्व रूप पौरुषेयत्व भारतादिकनमें
 है वेदमें नहीं वेदमें पूर्वसर्ग की आनुपूर्वी कूं स्मरण करि के पुरुष रचितत्व है यातें वेद की आनुपूर्वी अनादि है औ ईश्वर रूप पुरुष करि के
 रचित है विरोध नहीं ॥ इति श्रीमन्निश्चलदासाह साधु विरचिते वृत्तिप्रभाकरेशब्दप्रमाणनिरूपणं नाम तृतीयः प्रकाशः ॥ ३॥

वृत्ति.
१

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीरामोजयति॥ अथचतुर्थप्रकाशप्रारंभः॥ यद्यपिन्यायवेदांतकेसकलग्रंथनेमेंउपमाननिरूपणतैउत्तर
रशब्दनिरूपणकियाहै तथापितोनिप्रमाणवादीसांख्यादिकउपमानकूनहांमानैहैं प्रत्यक्षअनुमानशब्दयेतीनिमानैहैं तिनके
उपयोगीप्रमाणहलीकहेचाहिये यातैशब्दप्रमाणतैउत्तरउपमाननिरूपणकरियेहै जिसक्रमतैशास्त्रोंमेंअधिकप्रमाणकाअंगी
कारेहैतिसक्रमतैयाग्रंथमेंप्रमाणनिरूपणहै यातैअन्यसंगतिकीइहांअपेक्षानहीं उपमितिप्रमाकाकरणउपमानप्रमाणकहियेहै
न्यायरीतिसैउपमितिउपमानकायहस्वरूपहैं संज्ञासंज्ञाकीवाच्यताकाज्ञानउपमतिकहियेहै ताकाकरणकहियेव्यापारवालाअ
साधारणकारणजोहोवैसोउपमानकहियेहै कोईनगरवासीपुरुषगवयशब्दकेवाच्यकूनहीं जानिकेआरण्यकपुरुषतैकीदृशगव
यहोवैहै औसाप्रच्छाकरेतवगोकेसदृशगवयहोवैहै औसाआरण्यकपुरुषकावचनसुनिकेवाक्यार्थअनुभवकरिकेबनमेंगोसदृ
शगवयकुंदेविकेगोकेसदृशगवयहोवैहै इसरीतिसैवाक्यार्थकास्मरणकरैहै तिसतैअनंतरदृष्टपशमेंगवयपदवाच्यताजानैहै त
हांपशविशेषमेंगवयपदवाच्यताज्ञानउपमितिहै आरण्यकपुरुषबोधितवाक्यकेअर्थकाशाब्दानुभवकरणहै गोसदृशपिंडकुं
देविकेवाक्यार्थकीस्मृतिव्यापारहै औगोसदृशपिंडकाप्रत्यक्षसंस्कारकाउद्बोधकहोनेतैसहकारीहै यातैवाक्यार्थानुभवउपमा
नहै वाक्यार्थस्मृतिव्यापारहै जैसैआकांक्षादिकशब्दकेसहकारीहैं तैसैगोसदृशपिंडकाप्रत्यक्षसहकारीहै उपमितिफलहैय
हसांप्रदाधिकनैयायिकनकामतहै औनवीननैयायिकयहकहैंहैं गोसदृशपिंडकाप्रत्यक्षसहकारीमान्यहैं सोउपमानहै औ
वाक्यार्थस्मृतिव्यापारहै गवयपदकीवाच्यताकाज्ञानउपमितिरूपफलहै यामतमेंवाक्यार्थकाअनुभवकारणकाकारणहोनेतै
कुलालपिताकीनाईअन्यथासिद्धहै अर्थयहहै जैसैकुलालपिताघटकीसामग्रीतैवाच्यहै तैसैउपमितिसामग्रीतैवाक्या

प्र.
४

1554

१

१५५५
 र्थानुभववाच्य है यह दो मत नें या अधिक न के हैं इनमें अनेक संकासमाधानरूपविचारन्यायको स्तभादिकों में लिख्या है सिद्धांत में उपयोगी न हीं या तें हम नें लिख्या न हीं जे सैं सदृश ज्ञान तें उपमिति होवै है तें सैं विधर्मज्ञान सैं वी होवै है जहां खड्ग मृग पद के वाच्य कूं न हीं जानता आरण्यक पुरुष तें उष्ट्र विधर्म रंग सहित नासिकावाला खड्ग मृग पद का वाच्य है इस वाक्य कूं स्तनिके वाक्यार्थानुभव सैं उतर बन में जाय के उष्ट्र विधर्म खड्ग मृग के प्रत्यक्ष सैं उतर गे डे में खड्ग मृग पद की वाच्यता जानै है औ पृथिवी पद के वाच्य कूं न हीं जानता जलादि वैधर्म्य वती पृथिवी ऐसा गुरु वाक्य स्तनिके ताके अर्थ कूं अनुभव करि के जलादि वैधर्म्य वाच्य पदार्थ कूं देषि के वाक्यार्थ कूं स्मरण करि के ता पदार्थ में पृथिवी पद की वाच्यता निश्चय करै है विरुद्ध धर्म वाले कूं विधर्म कहै है विरुद्ध धर्म कूं वैधर्म्य कहै है खड्ग मृग में उष्ट्र तें विरुद्ध धर्म हस्व ग्रीवादि कहै पृथिवी में जलादिक न तें विरुद्ध धर्म गंध है दोनूं उदाहरण न में सांप्रदायिक रीति सैं वाक्यार्थानुभव करण है वाक्यार्थ स्मृति व्यापार है विरुद्ध धर्म वस्तु दर्शन सहकारी है नवीन रीति सैं विरुद्ध धर्म विशिष्ट पदार्थ का प्रत्यक्ष करण है वाक्यार्थ स्मृति व्यापार वाक्यार्थानुभव सामग्री वाच्य है खड्ग मृग पद की वाच्यता ज्ञान औ पृथिवी पद की वाच्यता ज्ञान उपमिति रूप फल है इस रीति सैं न्याय मत में संज्ञा का वाच्यता ज्ञान उपमान प्रमाण का फल है औ प्राचीन मत में वाक्यार्थानुभव कूं उपमान प्रमाण कहै है नवीन मत में सादृश्य विशिष्ट पिंड दर्शन वा वैधर्म्य विशिष्ट पिंड दर्शन कूं उपमान प्रमाण कहै है वेदांत मत में उपमिति उपमान का अन्य स्वरूप है ग्राम विषे गो व्यक्तिकूं देष नें वाला बन में जाय के गवय कूं देषे तव यह पशु गौ के सदृश है औ सा प्रत्यक्ष होवै है तिस तें अनंतर मेरी गौ इस पशु के सदृश है औ सा ज्ञान होवै है तहां गवय में गो सादृश का ज्ञान उपमान प्रमाण कहिये है औ गो में गवय का सादृश्य ज्ञान उपमिति कहिये है यामन में वी उपमिति का क

वृत्ति.

२

रणही उपमान कहिये है परंतु उपमिति का स्वरूप ओलक्षण भिन्न है या तै उपमान के लक्षण भेद विना स्वरूप का भेद सिद्ध होवै
है न्याय मत में तो संज्ञा का संज्ञा में वाच्यता ज्ञान उपमिति कहिये है औ वेदांत मत में सादृश्य ज्ञान तै ज्ञान कूं उपमिति कहै
है गवय में गो के सादृश्य ज्ञान तै गो में गवय का सादृश्य ज्ञान जन्म है इसरीति से उपमिति का लक्षण न्याय मत से भिन्न है ताका
जो करण होवै सो उपमान कहिये है सादृश्य ज्ञान ज्ञान रूप उपमिति गो में गवय का सादृश्य ज्ञान है ताका करण गवय में गो का
सादृश्य ज्ञान है सोई उपमान है यामत में उपमान प्रमाण व्यापार हीन है उपमान तै अनंतर उपमिति की उत्पत्ति में कोई व्यापार मि
लै न हीं यामत में वैधर्म्य विशिष्ट ज्ञान तै उपमिति का अंगीकार नहीं काहे तै सादृश्य ज्ञान ज्ञान कूं ही उपमिति कहै है अन्य कूं
नहीं औ विचार सागर में न्याय की रीति तै उपमिति का स्वरूप कहा है ताका यह अभिप्राय है न्याय की रीति से उपमिति उपमान का
स्वरूप माने तौ बी अद्वैत सिद्धांत में हानि नहीं उल्लान्याय की रीति से सिद्धांत के अनुकूल उदाहरण मिलै है काहे तै वैधर्म्य ज्ञान तै
उपमिति न्याय मत में मानी है ताका सिद्धांत के अनुकूल उदाहरण है आत्मपद का अर्थ के साहे आपणा का देहादि वैध-
र्म्यवान् आत्मा औ सागु र के उतर में अनित्य अशुचि दुःख स्वरूप देहादि कन से विधर्मानित्य रूढ़ आनंद रूप आत्मपद का वाच्य है
ऐसा एकांत देश में विवेचन काल में मन का आत्मा से संयोग होय के उपमिति ज्ञान होवै है औ सादृश्य ज्ञान ज्ञान कूं ही उपमि
ति माने सो आत्म में कि सा का सादृश्य नहीं या तै जिज्ञासू के अनुकूल उदाहरण मिलै है यद्यपि असंगतादि कथमन तै आका
श के सदृश आत्मा है या तै आकाश में आत्मा का सादृश्य ज्ञान उपमान है आत्मा में आकाश का सादृश्य ज्ञान उपमिति है यह जि
ज्ञासू के अनुकूल उदाहरण सिद्धांत का उपमिति का संभव है तथापि जिस अधिकरण में जिस पदार्थ के अभाव का ज्ञान होवै

प्र.

४

1556

२

विहितांजलिनाविपश्चिताविदुषाश्रीशंकरेणभगवंतएतान्यासनानिपरिगृह्यतामिति विनयपूर्विकयोक्त्याऽर्पिताविष्टराआसनानियेभ्यस्तेपरमार्थस्य
संश्रयोयेपांतेमोक्षनिष्ठाअमीऋषयोऽमुनाश्रीशंकरेणसहकथाःकृतवन्तः मोक्षसंश्रयायाइतिकथानांवाविशेषणं ॥ ३८ ॥ कथानामन्तरैतरालेत
स्यसर्वज्ञस्यजननीमुनीनुवाच ॥ यदुवाचतदाह ॥ वयमद्यकृतार्थतांगताभगवंतोयदुपाग
तायाएवसंपादकमपितुजन्मांतरीयानंतसुकृतसूचकमपीत्याशयेनाह ॥ क्वेति ॥ बहुदोषभाजनंकलिःक ॥ क्वचयुष्मच्चरणावलोकनं ॥ तथा

विहितांजलिनाविपश्चिताविनयोक्त्यार्पितविष्टराअमी ॥ ऋषयःपरमार्थसंश्रयाअमुनासाकमचीकरन्क
थाः ॥ ३८ ॥ निजगादकथांतरेमुनीन्जननीतस्यसमस्तदर्शिनः ॥ वयमद्यकृतार्थतांगताभगवंतोयदुपाग
तागृहान् ॥ ३९ ॥ क्वकलिर्बहुदोषभाजनंक्वचयुष्मच्चरणावलोकनं ॥ तदलभ्यतचेत्पुराकृतंसुकृतंनःकिमिति
प्रपंचये ॥ ४० ॥ शिशुरेषकिलातिशैशवेयदशेषागमपारगोभवत् ॥ माहिमापियदद्भुतोस्यतद्वयमेतत्कुरुते
कुतूहलं ॥ ४१ ॥ करुणार्द्रदृशानुगृह्यतेस्वयमागत्यभवद्विरप्ययं ॥ वदतास्यपुराकृतंतपःक्षममाकर्णयि
तुमयापदि ॥ ४२ ॥

चसमस्तदोषाश्रयेकलियुगेऽत्यन्तालभ्यंततयुष्मच्चरणावलोकनमलभ्यतचेत्तर्हि नोऽस्माकंपुराकृतंपुण्यंकिमितिप्रपंचयेतद्वर्णनमशक्यमित्यर्थः ॥
॥ ४० ॥ एवंस्तुत्याऽभिमुखीकृतान्मुनीनांकिंचित्प्रष्टुमारभते शिशुरिति ॥ एषभवदयेस्थितःशिशुरतिबाल्येसर्वागमपारगोयदभवत्माहिमाप्यस्य
यदद्भुतोभवदेतद्वयंकुतूहलंकुरुते ॥ ४१ ॥ भवदागमनमप्येतदद्भुतमाहात्म्यसूचकमित्याशयेनाह भवद्विरप्यत्यन्तालभ्यदर्शनैरपि ॥ तत्रापि
स्वयमागत्य ॥ तत्रापिकरुणार्द्रदृशाऽयमनुगृह्यते ॥ तस्मादस्यपुराकृतंतपोवदत मयाआकर्णयितुंयदिक्षमंयोग्यंतर्हिब्रूतेत्यर्थः ॥ ४२ ॥

शं० वि०

॥५॥

इत्येवंप्रकारेण सादरं यथा स्यात्तथा सत्योच्चारितां वाचमाकर्ण्य ॥ सादरमाकर्ण्येति वा ॥ महर्षीणां संसदिसभायां तैरेव प्रेरितोऽतिरुद्धोऽगस्त्यः प्रतिवक्तुं प्रचक्रमे ॥ ४३ ॥ साक्षाच्छिव एव तव पत्याऽतितपसा समाराध्य लब्धो न त्वयं कश्चित्तपस्वीत्याशयेनाह ॥ तनयायेति त्रिभिः ॥ हे पतिव्रते पूर्वं तव पत्या पुत्रार्थं तपसा प्रसादितो रजनीवल्लभस्य चंद्रस्पर्खंडो मंडनमलंकारो यस्य स निशाकरकलाशेखरो भगवान्शंकरो वचनमुपादेदेषोक्तवान् ॥ त्वया सहैव तव पत्या तपस्तप्तमिति द्योतनाय संबोधनं ॥ ४४ ॥ शैवं वचनमुदाहरति ॥ वरयस्वेति असर्वविदः शतायुषः सुतान् वरयस्वापि वा सर्व

इति सादरमीरितां तया गिरमाकर्ण्य महर्षि संसदि ॥ प्रतिवक्तुमाभिप्रचोदितो घटजन्मा प्रवयाः प्रचक्रमे ॥ ४३ ॥ तनयाय पुरापतिव्रते तव पत्या तपसा प्रसादितः ॥ स्मितपूर्वमुपादेदेव चोरजनीवल्लभस्पर्खंडमंडनः ॥ ४४ ॥ वरयस्व शतायुषः सुतान् पिवा सर्वविदं मितायुषं ॥ सुतमेकमितीरितः शिवं सति सर्वज्ञमया च ताल्मजं ॥ ४५ ॥ तदभीप्सितसिद्धयेशिवस्तव भाग्यात्तनयो यशस्विनि ॥ स्वयमेव बभूव सर्वविन्नततोऽन्योऽस्तियतः सुरेष्वपि ॥ ४६ ॥ इति तद्वचनं निशम्य सामुनि वर्यं पुनरप्यवोचत ॥ कियदा पुरमुष्य भो मुने सकलज्ञोऽस्य नुकंपयावद ॥ ४७ ॥

ज्ञमल्पायुषमेकं सुतं वरयस्वेति ईरितस्तव पतिर्हे सति सर्वज्ञमात्मजमया च त ॥ ४५ ॥ तस्य तव पत्युरभिलषितस्य सिद्धये स्वयमेव शिवो भाग्यात्तव तनयो बभूव ॥ हे यशस्विनीति संबोधयन् तव यशःख्यापनार्थं बभूवेति सूचयति ॥ ननु सर्वज्ञमन्यमेव पुत्रं कुतो न दत्तवानिति चेत्तत्राह ॥ यतः कारणाद्देवेष्वपि तस्माच्छिवाद अन्यः सर्वज्ञो नास्ति तत इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ इत्येवंप्रकारेण तस्यागस्त्यस्य वचनं मितायुषमित्यादिरुपश्रुत्वा ॥ सा सती मुनिश्रेष्ठ पुनरप्युवाच ॥ भो मुने यतः सकलज्ञोऽस्य तोमुष्यायुः कियत्परिमितमस्ति तत्करुणयावद ॥ यतो मितायुषमिति श्रुत्वाममत्रा सो जात इति भावः ॥ ४७ ॥

एवंपृष्ठो मुनिरुवाच ॥ शरदःसंवत्सराः अष्टतथा पुनरष्टमिलित्वा षोडशेति यावत् अस्य तव पुत्रस्यायुर्यद्यपि तथाप्यसौ ते तनयः कारणांतरादस्मिन्नुव
ने षोडशसंवत्सरान् पुनर्निवसिष्यति वा संकरिष्यति ॥ ४८ ॥ इत्येवं प्रकारेण भाविनीं भविष्यां कथां कुंभजेऽगस्त्येवादिनिसति मुनयस्तं निवार्य श्रीशंकरं समु
पामंभ्यते न घटजेन सह यथागतं जग्मुः ॥ ४९ ॥ अतिकष्टदां मुनिवाचं श्रुतवर्ती सतीं वर्णयती ॥ सृणिना अंकुशेन हस्तिनीव सामुनिवाचाऽर्दिता पीडिता
ऽभवत् ॥ शुचिना आषाढेन शैवालिनी शेवलं पद्मकाष्ठं तत्संबन्धिनी पुष्करिणी वसाशोषिताऽभवत् ॥ वायुना कदलीवकं पिता भवत् ॥ यतः पुत्रवत्सला
॥ ५० ॥ एवमतिकष्टवर्ती मातरं श्रीशंकरो यदुक्तवान् तद्वक्तुमुपक्रमते ॥ अथ मातुर्मुनिवाचाऽतिदुःखप्राप्त्यनंतरं शोकेन परीता व्याप्ता चेतना बुद्धिर्यस्याः

शरदोष्टपुनस्तथाष्टते तनयस्यास्य तथाप्यसौ पुनः ॥ निवसिष्यति कारणांतराद्भुवने स्मिन्दशषट्चवत्सरा
न् ॥ ४८ ॥ इति वादिनि भाविनीं कथामृषिमुख्ये घटजे निवार्यतं ॥ ऋषयः सह तेन शंकरं समुपामंभ्यययुर्
थागतं ॥ ४९ ॥ सृणिना करिणी वसाऽर्दिता शुचिना शैवालिनी वशोषिता ॥ मरुता कदलीवकं पिता मुनिवा
चा सुतवत्सला भवत् ॥ ५० ॥ अथ शोकपरीतचेतनां द्विजराडित्यमुवाच मातरं ॥ अवगम्य च संसृतिस्थितिं
किमकांडे परिदेवना तव ॥ ५१ ॥ प्रबलानिलवेगवेह्लितध्वजर्चीनां शुककोटिचंचले ॥ अपि मूढमतिः कले
वरे कुरुते कः स्थिरबुद्धिर्मां बिके ॥ ५२ ॥

तां संसारस्य स्थितिं क्षणभंगुररूपामवगम्याकांडेऽसमये परिदेवना शोकः तव किमर्थं मपार्येत्यर्थः ॥ ५१ ॥ अतिचंचलेशरीरे मूढमतिरपि स्थिरबुद्धिर्न
कुरुते ॥ त्वं त्वतिमुज्ज्ञातवतां कर्तुमित्ययोग्येति बोधयन्नाह ॥ प्रबलो योऽनिलो वायुस्तस्य वेगेन वेह्लितो तिकंपितो यो ध्वजस्तस्य यच्चीनदेशीयमति सूक्ष्मं
वस्त्रं तस्य कोटिरग्रभागस्तद्वच्चंचले कलेवरे शरीरे स्थिरबुद्धिर्न मूढमतिरपि कः कुरुते न कोपीत्यर्थः ॥ उक्ताशयसूचकं संबोधनमां बिकेति ॥ तथाचास्मदंबि
काऽतिमुज्ज्ञाऽतिचंचले कलेवरे स्थिरबुद्धित्वेनैवं शोचितुमनर्हसीत्यर्थः ॥ ५२ ॥

शं० वि०

॥६॥

किंचतत्तज्जन्मन्यनुभूतानां पुत्रादीनामानंत्यात्सर्वेषां शोकासंभवादेते शोच्या एते नेत्यस्मिन् विनिगमकाभावाच्चेपिशोच्या इत्याशयेनाह ॥ कतीति ॥ इहास्मिन्संसारे कतिवधूर्ललनानां भुंजिहि न भुक्ता ते सुताः क ॥ तावधूश्च क ॥ वयंच क ॥ तथा च भवसंगः पांथानां तत्तद्भिन्न आगतानां पथिकानां मेकस्मिन् प्रपादौ यथा संगमस्तद्वद्भवसंगोऽप्यनियतः क्षणभंगुरश्चेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धं चेदमित्याह ॥ खल्विति ॥ तस्मात्केपिशोच्या न भवतीत्याशयः ॥ ५३ ॥ एवं शोकापहारकैर्वाक्यैर्मातरं प्रबोध्य स्वेन यदवश्यं कर्तव्यं तदाह ॥ भ्रमतामिति संसारमार्गे भ्रमादज्ञानाद्भ्रमतां किंचिदपि सुखं न लक्ष

कतिनाम सुतानलालिताः कतिवानेह वधूरभुंजिहि ॥ कनुते क्वचताः क्वावयं भवसंगः खलु पांथसंगमः ॥ ५३ ॥ भ्रमतां भववर्त्मनि भ्रमान्नाहिकिचित्सुखमंबलक्षये ॥ तदवाप्य चतुर्थमाश्रमं प्रयतिष्ये भवबंधमुक्तये ॥ ५४ ॥ इति कर्णकठारे भाषणश्रवणाद्वाष्पपिनद्धकंठया ॥ द्विगुणीकृतशोकयातया जगदेगद्गदवाक्ययामुनिः ॥ ५५ ॥

येऽपि तु जननीजठरवासादिरूपदुःखमेवेति सूचयन्संबोधयति हेऽवेति हियस्मादेवं तत्तस्माच्चतुर्थसंन्यासाश्रममवाप्य संसारलक्षणाद्वंधाद्विमुक्त्यर्थं प्रकर्षेण यत्नं करिष्यामि ॥ ५४ ॥ एवं श्रीशंकरवाक्यमुदाहृत्य तद्वचनेन द्विगुणीकृतशोकायाः सत्यावचनमुदाहर्तुमाह ॥ इत्येवं प्रकारेण यत्कर्णयोः कठोरदुःस्पर्शभाषणं चतुर्थमाश्रममित्यादिरूपं तस्य श्रवणात् बाष्पैरश्रुभिः पिनद्धोऽपि हितः कंठो यस्या द्विगुणीकृतः शोको यस्या अतएव गद्गदं वाक्यं यस्यास्तयामुनिः श्रीशंकरोजगदे कर्णप्रत्ययः एवंभूतासामुनिजगादेत्यर्थः ॥ ५५ ॥

डि० टी०

॥ ५॥

॥६॥

पदुवाचतदाह ॥ त्यजेति ॥ इदानीमेवचतुर्याश्रमं प्राप्य प्रयतिष्य इतीमां बुद्धिं त्यज ॥ तर्हि किं कर्तव्यमिति चेत्तत्राह ॥ मेममवचनं शृणु ॥ किं तदितित
त्राह ॥ गृहमेधी गृहस्थो भव किं तत इत्यत आह ॥ पुत्रं प्राप्नुहि ॥ ऋतुभिर्यजनं च कुरु ॥ ततस्तदनंतरं यतिर्भविता सि भविष्यसि ॥ अंगहे पुत्रसतां शास्त्रो
क्तोऽयमेव क्रम इत्यर्थः ॥ तथा च स्मृतिः ॥ ऋणानि त्रीण्यप्राकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेदिति ॥ ५६ ॥ किंच एकस्तनुभवः पुत्रो यस्यास्तथाविधाऽबलाऽहंत्वया
विरहिता शुचाशोकेनैव जीवितुं कथमुत्सहे ॥ पुत्रस्य तवैवं विधदुःखदातृत्वमनुचितमिति सूचयन् संबोधयति ॥ तनयेति ॥ पाठांतरे त्वयेत्यनेन संबन्धनीयं
किंच यदर्थं त्वमुत्पादितस्तदौ ध्वदैहिकमपि प्रमृतायां कः करिष्यतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंचाल्पविदापि वृद्धा जननी न परित्यज्यते यदि केनचिदतिमूढेन त्य

त्यज बुद्धिं मिमांशुणु ध्वमे गृहमेधी भव पुत्रमाप्नुहि ॥ यज च ऋतुभिस्ततो यतिर्भविता स्यंगसतामयं क्रमः ॥ ५६ ॥
कथमेकतनु भवात्वारहिता जीवितुमुत्सहेऽबला ॥ तनयैव शुचौ ध्वदैहिकं प्रमृतायां मयिकः करिष्यति ॥ ५७ ॥ त्व
मशेषविदप्यपास्य मां जरठां वत्सकथं गमिष्यसि ॥ द्रवते हृदयं कथं न तेन कथं कारमुपैति वादयां ॥ ५८ ॥ एवं व्यथां
तां बहुधा श्रयंती मपास्तमौहैर्बहुभिर्वचोभिः ॥ अंबामशोकां विदधा द्विधिज्ञः शुद्धाष्टमे चितयदेतदंतः ॥ ५९ ॥

ज्यते तर्हित्यज्यतां त्वं त्वशेषज्ञोऽपि मां स्वमातरं तत्रापि वृद्धां त्यक्तुमत्ययोग्यां परित्यज्य कथं गमिष्यसि मामपास्य गंतुमत्यंता योग्योऽसीत्यर्थः वत्स
गमनं प्रयागोऽपीडा करं तथा तव गमनं मेति द्योतयन् संबोधयति ॥ वत्सेति ॥ एवमुक्तमप्यद्रवीभूतांतःकरणं पुत्रमालक्ष्याह ॥ द्रवत इति ननु वा
स्तव संबंधाभावविदो मम क्वापि ममत्वाभावात्सहवशात्कथं मे हृदयं द्रवीभूतं भवेदित्याशंक्य तत्त्वविदामतिदयालुत्वश्रवणात्ते हृदयं दयां कथं न प्राप्नोती
त्याह न कथमिति वा ॥ ५८ ॥ एवं प्रकारेण बहुधा व्यथां पीडामाश्रयंती तां मातरमपास्तस्तिरस्कृतो मोहोऽविवेको यैस्तैर्बहुभिर्वचोभिर्विधि शोक निर
तिप्रकारं जानातीति विधिज्ञः श्रीशंकरः शोकरहितां विदधादकृत ॥ ततश्च शुद्धेऽष्टमवर्षेऽतर्मनसि एतद्वक्ष्यमाणमचितयत् ॥ अष्टमवर्षात्मकस्य
कालस्य शुद्धत्वं कलिमलशून्यत्वं ॥ ५९ ॥

शं० वि०

॥७॥

यदचित्तयत्तदृश्यति ॥ ममेति ॥ मममनःसंसृतिसाधनं प्रवृत्तिमार्गं नेच्छति ॥ जननीपुनर्नच जिहासति हातुं त्यक्तुं नैवेच्छति मामिति विपरिणामेन
संसृतिपदं वाऽनुषंजनीयं ननु जननी संसृत्य न भिवांछि न त्वांतव मनसाऽनिष्ठितां संसृतिं वा कुतो न जिहासतीत्याशंक्य तस्यास्तदीक्षणाभावादित्याह
नचेति तत्तत्तां संसृतितन्मानसमिति वा ॥ ननु त्वया प्रसन्नप्रबोधनीयेति चेत्तत्राह ॥ गुरुरिति ॥ अतएव संन्यासाश्रयणे तस्या ईषदनुशासनमाज्ञा
ऽपेक्षितं द्रुतं ॥ ६० ॥ एवं मनसि श्रीशंकरकृतां चितामुपवर्ण्य ईषदनुशासनं ग्रहीतुं तत्कृतं चरित्रं वर्णयति इत्येवं प्रकारेण विचित्य सकदा चिन्मज्जा

डि० ६

॥५॥

ममनमानसमिच्छति संसृतिं न च पुनर्जननीं विजिहासति ॥ न च गुरुर्जननी तदुदीक्षते तदनुशासनमीषद
पेक्षितं ॥ ६० ॥ इति विचित्य सजातुमिमं क्षया बहुजलां सरितं समुपाययौ ॥ जलमगाहत तत्र समग्रहीज्जल
चरश्चरणे जलमीयुषः ॥ ६१ ॥ स च रुरोद जले जलचारिणा धृतपदोऽह्यतेऽबकरोमि किं ॥ चलितुमेकपदं न च
पारये बलवता विवृतोरुमुखेन ह ॥ ६२ ॥

नेच्छया बहुजलां नदीं समुपाययौ गत्वा जलमगाहत तत्र नद्यां जलं प्राप्तवत् चरणे जलचरः सम्यगग्रहीत् ॥ ६१ ॥ स च रुरोद रोदनं कृतवान् बलवता
विवृतमुरुबृहन्मुखस्य तेन जलचारिणा ग्राहेण धृतो गृहीतः पादो यस्य सहोऽबजलेऽह्यतेऽतः किं करोमि ॥ ननु जलद्वहिः कुतो नायासीत्याशंक्याह ए
कपदं चलितुं न च पारये समर्थो न भवामि हेति खेदे ॥ ६२ ॥

॥७॥

1563
तत्स्वसुतरोदनं गृहस्थाजननी उपाशृणोत् श्रुत्वा च परवशाऽतिविकलाद्रुतमाशुसरित्तटमवाप तीरंगतासाजनन्यपि जलगतस्य पुत्रस्य मुखंगते प्राप्ते ई
क्षणेनेत्रेयस्याः सा इति शुशोच कथमित्यत आह मममृतेरिति मरणात् प्रथमं मम शरणं पतिस्ततः पतिमृत्युनंतरं पुत्रो मे शरणमभवत् ॥ स च तनयो मरिष्य
तियतो न क्रस्य जलजंतोर्वशंगतो हंताति कष्टं हेशिवपुरा पूर्वमुचिता मममृतिर्भरणं नाजनिना भूत् शिवोपासकायाममाशिवप्राप्तिरित्यंता मुचितेति संबोध
नाशयः इत्येवं शुशोचेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ एवमतिशोकपरितापमातरमालक्ष्याह त्यजतीति हेऽवमे चरणमयंचंचलो जलचरस्तेऽनुमतेन सकले संन्यसने
परिकल्पिते सति त्यजति तथाच यदि तवानुमतिस्तर्ह्यहं परिकल्पये सकलसंन्यासनमिति विपरिणामेन संबंधनीयं ॥ ६५ ॥ इत्येवं प्रकारेण स्फुटं यथा

गृहगता जननी तदुपाशृणोत् परवशाद्रुतमापसरित्तटं ॥ मममृतेः प्रथमं शरणं धवस्तदनु मे शरणं तनयो भव
त् ॥ ६३ ॥ स च मरिष्यति न क्रवशंगतः शिवन मेऽजनि हंत पुरामृतिः ॥ इति शुशोच जनन्यपि तीरगा जलग
तात्मजवक्त्रगते क्षणा ॥ ६४ ॥ त्यजति नूनमयंचरणंचलो जलचरोऽवतवानुमतेन मे ॥ सकलसंन्यसने प
रिकल्पिते यदि तवानुमतिः परिकल्पये ॥ ६५ ॥ इति शिशौ च कितावदति स्फुटं व्यधितसानुमतिद्रुतमं वि
का ॥ सति सुते भविता मम दर्शनं मृतवतस्तदुनेति विनिश्चयः ॥ ६६ ॥ तदनु संन्यसनं मनसा व्यधादथ मुमोच
शिशुं खलनक्रकः ॥ शिशुरुपेत्य सरित्तटमत्र संप्रसुवमेतदुवाच शुचावृतां ॥ ६७ ॥

स्यात्तथा शिशौ वदति सति च कितासांऽविकाद्रुतं शीघ्रमनुमतिमनुमोदनं व्याधिताकृत स्फुटमिति मध्यमणिन्यायेनात्रापि संबंधनीयं शीघ्रानुमतिकर
णे हेतुं तत्कृतं निश्चयं दर्शयति सति सुते सुतस्य दर्शनं मम भविष्यति मृतवतस्तु तद्दर्शनं न भविष्यतीति विशेषेण निश्चयोस्तीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तस्यामातुरनु
मतेः पश्चाच्छीशंकरः मनसा संन्यसनं व्यधादथ संन्यसनानंतरं दुष्टजलचरः शिशुं मुमोच संसाराख्येनाज्ञानजलचरेण दुष्टनक्रेण गृहीतस्य संन्यासां वि
नानमोक्ष इत्याशयः ततः किं वृत्तमित्यपेक्षायामाह शिशुरत्र सन्नदी तटमुपेत्य शोकेन व्याप्तां जननीमेतद्वक्ष्यमाणमुवाच ॥ ६७ ॥

शं० वि०

॥८॥

यदुवाच तदाह हेमातर्विधेयमाज्ञापयात्रास्मिन्लोकेयत्संन्यासिनाकर्तुंयोग्यं तन्निश्चयेन करोमि नाहं संदिहे संशययुक्तो न भवामि ननु संन्यासिना सं
ग्रहशून्येन त्वया कर्तव्यं भोजनाच्छादनप्रदानं कः करिष्यतीति चेत्तत्राह वस्त्रेति ॥ ये धनमिदं गृह्णन्ति अमी वस्त्राशने तव यथेष्टं प्रदेयुः यत्तयस्मात्तद्वन्नं मम
पितृसंबन्धितस्मादित्यर्थः यन्मम पैतृकं तदिदमिति वा व० ॥ ६८ ॥ ननु संन्यस्य त्वयि गते रोगाधीने मद्देहे सति मरणप्राप्तौ च केद्रक्ष्यंतीति चेत्तत्राह देहइति
हेमातस्तव देहे रोगवशगे च पुनर्मरणप्रसक्तौ अमी सनाभयः सपिंडाः शक्तिमनुसृत्य दर्शनं करिष्यन्ति मरणानंतरं दाहादिसंस्कारं यथाविधानं कुर्युस्तत्र हे
तुद्वयमाहार्थस्य मम पैतृकधनस्य ग्रहणाज्जनानां भयाच्च तस्मादल्पमपि भयं त्वया न कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ६९ ॥ संस्क्रुतिचामी कुर्युरितिसुतोक्तमसहमाना

मातर्विधेयमनुशाधियदत्र कार्यं संन्यासिना तदु करोमि न संदिहेऽहं ॥ वस्त्राशने तव यथेष्टं ममी प्रदेयुर्गृह्णन्ति ये धन
मिदं मम पैतृकं यत् ॥ ६८ ॥ देहं वरोगवशगे च सनाभयोऽमी द्रक्ष्यन्ति शक्तिमनुसृत्य मृतिप्रसंगे ॥ अर्थग्रहाज्ज
नभयाच्च यथाविधानं कुर्युश्च संस्क्रुतिममी न विभेयमीषत् ॥ ६९ ॥ यज्जीवितं जलचरस्य मुखात्तदिष्टं संन्यास
संगरवशान्मम देहपाते ॥ संस्कारमेतय विधिवत्कुरु शंकरत्वं नो चेत्प्रसूय मम किं फलमीरयत्वं ॥ ७० ॥

सत्युवाच यदिति संन्यासस्य संगरोऽर्गीकृतिस्तद्वशाज्जलचरस्य मुखाद्यज्जीवितं तव यज्जीवनंतदिष्टं संगरोऽर्गीकृतौ युधीति विश्वप्रकाशः तथापि मम दे
हस्यपाते सति यत्र क्वापि स्थितस्त्वमागत्य विधिवन्मम दाहादिसंस्कारं कुरु ननु संन्यासिनो मम दाहादिकर्मण्यधिकाराभावात्कथमेवं वदसीति चेत्तत्रा
ह हे शंकर परमेश्वरस्य तव न किंचिदपि दोषावहमिति भावः ॥ ननु तथापि लोकविरुद्धत्वात्किमर्थमेवं विधेयमिति तत्राह नो चेदिति मरणानंतरं दाहसं
स्कारस्याप्यलाभे सति त्वामुत्पाद्य मया किं फलं लब्धमिति त्वमेव दक्षय ॥ ७० ॥

डि० टा०

॥५॥

१५०५

॥८॥

1565
 एवंस्वदाहसंस्कारेऽतिनिर्वधवतीमतिदुःखितामातरमालक्ष्यश्रीशंकर उवाच हेऽवान्हिदिवसेस्ववशगास्वाधीनारोगादिनापराधीनावशगावामांचित
 य तत्रतवचितनसमयेसर्वसमयमाचारंविहायागमिष्यामि समयःशपथाचारसिद्धांतेष्वितिमेदिनी मदुक्तेविश्वासंप्राप्नुहि मृतावपिसंस्कारंकरिष्ये
 ॥ ७१ ॥ संन्यासिनाकर्तुमयोग्यमप्यंगीकुर्वतोममैकाप्रार्थनात्वयाप्यवश्यंस्वीकर्तव्येत्याशयवानाहायांशिशुर्विधवामनाथांमांत्यक्त्वासंन्यासं
 तवानितिमांप्रातेकस्यांचिदप्यवस्थायांत्वयानंचितनीयं ननुत्वयापरित्यक्तत्वादतिकष्टवत्यामयकथनंचितनीयमितितत्राह स्थितवतामयाय
 त्परिमितफलंत्वयाप्राप्तव्यंहेमातस्तस्माच्छतगुणफलमहंप्रापयिष्ये ॥ ७२ ॥ अनेनप्रकारेणमातरमुक्त्वासगोत्रजनमुवाचेत्याहेत्यमिति यदुवा

अह्यंबरात्रिसमयेसमयांतरेवासंचितयस्ववशगावशगाथवामां ॥ एष्यामितत्रसमयंसकलंविहायविश्वास
 माप्नुहिमृतावपिसंस्करिष्ये ॥ ७१ ॥ संन्यस्तवान्शिशुरयंविधवामनाथांक्षिप्स्वेतिमांप्रतिकदापिनंचितनी
 यं ॥ यावन्मयास्थितवताफलमापनीयंमातस्ततःशतगुणफलमापयिष्ये ॥ ७२ ॥ इत्थंसमातरमनुग्रहणेच्छुरु
 क्त्वाप्रोचेसनाभिजनमेषविचक्षणाग्रयः ॥ संन्यासकल्पितमनाव्राजि तोस्मिदूरंतांनिक्षिपामिजननीमधवांभ
 वत्सु ॥ ७३ ॥ एवंसनाभिजनमुत्तममुत्तमाग्रयःश्रीमातृकार्यमभिभाष्यकरद्वयेन॥संप्रार्थयत्स्वजननींविनयेन
 तेषुनिक्षेपयन्नयनजांबुनिषिंचमानां ॥ ७४ ॥ आत्मीयमंदिरसमीपगतांयथासौचक्रेविदूरगनदींजननीहिता
 य ॥ तत्तारिसंश्रितयदूद्वहधामकिंचित्सानिभ्रगारभतताडयितुंतंरंगैः ॥ ७५ ॥

चतदाह संन्यासेति संन्यासायकल्पितंमनोयेनसोहंदूरंगंतुमुद्यतोस्मि तस्मात्पतिरहितांतांजननींभवत्सुरक्षार्थंस्थापयामि ॥ ७३ ॥ एवंप्रकारेणोत्तमं
 सनाभिजनमुत्तमाग्रयःश्रीशंकरःश्रीमातृकार्यंसम्यगुक्त्वा मुकुलितेनहस्तद्वयेनसम्यक्प्रार्थयन्सन्नेत्रजांबुभिर्निषिंचमानांमातरंसःविनयेनतेषुसना
 भिजनेषुनिक्षेपयत्॥ ७४ ॥ संन्यासग्रहणायश्रीशंकरस्यगमनंवर्णयिष्यन्गमनसमयेसयत्कृतवान्तद्वर्णयितुमारभते आत्मीयेति अथानंतरमसौयां
 विदूरगांनदींमातुर्हितायस्वीयमंदिरसमीपगतांचक्रेतस्यास्तीरंसंश्रितस्ययदुश्रेष्ठस्यश्रीकृष्णस्यधामस्थानंकिंचित्सानदीतरंगैस्ताडयितुमारभत ७५

शं० वि०

॥ १ ॥

किंचवर्षासुहरौदेवेद्रेवर्षतिसति इन्द्रोदुश्च्यवनोहरिरितिहलायुधः किंचिज्जलंभगवतोविष्णोरंतःपुरमागत्यमृत्सांप्रशस्तांमृत्तिकामथनुनोद ततश्चान
वद्याकृष्णमूर्तिःक्रमेणचलितुमारब्धप्रवृत्ता ननुतज्जलंतद्विसांकुतो नमुक्तवदितितत्राह देवोऽविभेदिवभयंप्राप्तइवाभवत् भीरुहिंसांचकोपिनत्यज
तीत्यतइत्यर्थः ॥ ७६ ॥ एवंनद्याक्लेशितोभगवान्श्रीकृष्णोऽनंगयाऽशरीरयावाचाश्रीशंकरमवदत्तुक्तवान्तंविशिनष्टिमातुश्चरणकमलद्वंद्वंप्राणिप
त्यकेनापिप्रकारेणमातुराज्ञांचपरिगृह्यगंतुकामंसकलदोषविनिर्मुक्तं एतेनस्वस्याज्ञानादिदोषनिवृत्त्यर्थंतस्यगमनेच्छावारिता तर्हि किमर्थंतस्यग
मनेच्छेत्यतआह जनानांहितंएकोमुख्योरसोयस्यतंतथाचलोकोपकारायतस्यगमनसंन्यासग्रहणादिकमितिभावः ॥ ७७ ॥ यदुवाचतदाह

वर्षासुवर्षतिहरौजलमेत्यकिंचिदंतःपुरंभगवतोपनुनोदमृत्सां ॥ आरब्धमूर्तिरनघाचलितुंक्रमेणदेवोवि
भेदिवनमुंचातिभीरुहिंसां ॥ ७६ ॥ प्रस्थातुकाममनघंभगवाननंगवाचावदत्तकथमपिप्राणिपत्यमातुः ॥
पादारविंद्युगलंपरिगृह्यचाज्ञांश्रीशंकरंजनहितैकरसंसकृष्णः ॥ ७७ ॥ आनेष्टदूरगनदींकृपयाभवान्या
सामातिमात्रमनिशंबहुलोर्मिहस्तैः ॥ क्लिश्नातिताडनपरावदकोभ्युपायोवस्तुंक्षमेननितरांद्विजपुत्रया
सि ॥ ७८ ॥ आकर्ष्यवाचमितितामतनुंगुरुर्नःप्रोद्धृत्यकृष्णमचलंशनकैर्भुजाभ्यां॥प्रातिष्ठयन्निकटएवन
यत्रबाधानद्येत्युदीर्घसुखमास्वचिरायचेति ॥ ७९ ॥

पांदूरगनदींभवान्कृपयाआनीतवान्साऽत्यंतंनिरंतरमनंतोर्मिरूपैर्हस्तैस्ताडनपरांक्लिश्नाति क्लेशनिवृत्तौवदकोभ्युपायोयतोवस्तुंनसमर्थोभवामि
होद्विजपुत्र त्वंयास्यतःसुतरांवस्तुंनक्षमेइत्यर्थः ॥ ७८ ॥ श्रीकृष्णोक्तंश्रुत्वाकिंकृतवानित्यपेक्षायामाहाकर्ण्येति इत्येवंतामतनुमशरीरांवाचंश्रुत्वा
नोऽस्माकंगुरुरितिग्रंथकारोक्तिः अचलमपिकृष्णंशनकैर्भुजाभ्यांप्रकर्षेणांगंगंदिक्विनैवोद्धृत्यसमीपएवप्रकर्षेणपुनश्चलनंयथानस्यानथास्था
पितवान् ननुनिकटस्थापनेनपुनरपिनदीबाधाभविष्यतीतिचेतत्राह यस्मिन्स्थानेनद्याबाधानास्तितत्रेत्यर्थः चिरकालंसुखमुपविशेत्युक्त्वाच
त्रातिष्ठयदित्यन्वयः ॥ ७९ ॥

डि०

॥ ५ ॥

॥ १ ॥

तस्माच्छ्रीकृष्णात्भक्तिवशात्स्वमातुरप्यनुज्ञां गृहीत्वासंसारमहासमुद्राद्विरक्तिमान्संन्यसनायदूरगंतुं मनोऽकृत किमर्थमित्यत आह किमिति नौका
 यां स्थितः समुद्रे किं पतितुमिच्छति नैवेच्छति तद्वद्वैराग्यादिलक्षणनौस्थितः संसारसमुद्रे पतितुं नैवेच्छतीत्यर्थः ॥ ८० ॥ इत्थं मनेन प्रकारेण स सुधीः निशां
 तात्सदनान्निर्गतात् निर्गतवानितियोजना निशांतपस्य सदनं भवनागारमंदिरमित्यमरः ॥ तं विशिनष्टि माता चलक्ष्मीश्च मातृलक्ष्मीशौ निरवग्रहो निरव
 धिमातृविष्णोरनुग्रहो यस्मिन् एतेन मातृश्रीकृष्णाभ्यां प्रसन्नता पूर्वकं प्रेषित इति बोधितं नन्वतिशीघ्रं किमर्थं गतवानित्यत आह घटजेनागस्येन बोधि

तस्मात्समातुरपि भक्तिवशादनुज्ञामादाय संसृतिमहाब्धिविरक्तिमान्सः ॥ गंतुं मनो व्यधितसंन्यसनायदूरं किन्नौ
 स्थितः पतितुमिच्छति वारिराशौ ॥ ८० ॥ इत्थं सुधीः स निरवग्रहमातृलक्ष्मीशानुग्रहो घटजबोधितभाविवेदी ॥
 एकांततो विगतभोग्यपदार्थतृष्णः कृष्णे प्रतीचि निरतो निरगान्निशांतात् ॥ ८१ ॥ यस्य त्रिनेत्रापरविग्रहस्य कामे
 न नास्थीयत द्वक्पथेपि ॥ तन्मूलकः संसृतिपाशबंधः कथं प्रसज्येत महानुभावे ॥ ८२ ॥

तं भविष्यं जानातीति तथा ननु जीव नोपायमेव कुतो न कृतवानित्यत आहात्यंतं विगतानि वृत्ताभोग्यपदार्थेभ्यो देहादिभ्यस्तृष्णा यस्य स यतः कृषिर्भूवा
 चकः शब्दोणश्च निर्वृतिवाचकः तयो रैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयत इत्युक्तत्वात् कृष्णे प्रतीचि प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि नितरां रत इत्यर्थः ॥ ८१ ॥ तस्मिन् चैत
 च्चित्रमित्याह यस्य त्रीणि नेत्राणि कामदाहकाग्निसोमसूर्यात्मकानि यस्य स अपरो विग्रहो यस्य तस्यापरविग्रहस्येति वा दृष्टिपथेपि कामेन नास्थीयत
 कामः स्थातुं न शक्तस्तस्मिन् महानुभावे काममूलकः संसृतिपाशबंधः कथं प्रसज्येत ॥ ८२ ॥

शं० वि०

॥१०॥

नमुनित्यमुक्तस्यशिवस्यसंन्यासेनकिमाधिक्यमितिचेत्तत्राह॥ स्मरेणेति ॥ विधिर्ब्रह्मास्ति- द्रस्तौकामेनमोहितौजातुकदाचिदुत्पथौचमुतानुधा
वनेनताराग्रहेणचोन्मार्गौचतथाऽहंशिवोपिकामेनमोहितोमोहिन्याःकेशस्तनादिनिरीक्षणपरोऽहहेत्यत्यन्ताश्वर्यं मोहिनीमगामनुगतवानितिविचा
र्यसःशिवोयतीशस्यवपुषाकामेनकृतायाःपीडायाःवार्त्तयाप्युज्झितोऽजागरीदतिशयेनजागर्तिस्मेत्यर्थःपृथ्वी ॥८३॥किंचयोधानुष्कवरोधनुष्मच्छे
ष्टोमारःकामोऽसुरान्निष्पत्राकुरुत सपुंस्वानांशराणामपरपार्श्वेषुनिर्गमनान्निष्पत्रान्कृतवान् तथासुरानपिसपत्राकरोत्सपुंस्वशरप्रवेशेनेनसपत्रा

डि० ८०

॥५॥

स्मरेणकिलमोहितौविधिविधूचजातूत्पथौतथाहमपिमोहिनीकचकुचादिवीक्षापरः ॥ अगामहहमो
हिनीमिति विमृश्यसोऽजागरीयतीशवपुषाशिवःस्मरकृतार्तिवार्त्ताज्झितः ॥८३॥ निष्पत्राकुरुतासुरा
नपिसुरान्मारःसपत्राकरोदप्यन्यानिहनिष्कुलाकृततरांगंधर्वविद्याधरान् ॥ योधानुष्कवरोनराननल
सात्कृत्योदलासीदलयस्तस्मिन्नशुशूरतैषमुनिभिर्वर्ण्यःकथंशंकरः ॥८४॥

नकृतवान् सपत्रनिष्पत्रदतिव्यथनइतिडाच् तथाऽन्यानपिगंधर्वविद्याधरानिहजगतिनिष्कुलाकृततरांनिर्गतंकुलमंतरवयवानांसमुहोयेभ्यस्त
थाभूतानत्यंतकृतवान्निष्कुलान्निष्कोषणेइतिडाच् तथानरानलसात्साकल्येनाग्निरूपान्कृत्वाभूशंदग्ध्वालमुदलासीत्सम्यग्दीप्तिमानभूतस्मिन्का
मेयःअशुशूरतशूरतांकृतवान्सैषःश्रीशंकरोमुनिभिःकथंवर्ण्योनकथमपीत्यर्थः शार्दू० ॥८४॥

॥१०॥

शं० वि०

॥४॥

पठितं श्रुतमनूनकमखंडमादराद्द्रहस्येकांतआलोक्यप्रविभज्यचसारासारविभागंविधायानिजसुखेनिमज्जतविधेयान्शिष्यान्ससुधीःश्रीशंकरोवि
दधेतमांसम्यक्कृतवान् ॥ ३२ ॥ विनीतशालीविनयवान् वसं० ॥ ३३ ॥ अन्योन्ययोगस्यसंयोगस्यविरहस्त्वनयोःशंकरतज्जनन्योरसद्यो
यद्यपितथापिवोदुंपरिणयंकर्तुंनोइच्छतिस्म ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मनुष्यभावाद्देवाधिदेवत्वात् मेरुंप्राप्तःकिंदुष्प्रदेशंदुष्टस्थानमभिवांछतिनैववांछती
त्यर्थः ॥ ३४ ॥ आप्ताश्चबंधवश्चतेआप्ताश्चतेबंधवश्चेतिवा ॥ कृतासंपादिताविद्यायेनतममुंश्रितंगार्हस्थ्यंयेनएवंविधंचिकीर्षवःकर्तुमिच्छ

पठितं श्रुतमादरात्पुनःपुनरालोक्यरहस्यनूनकं ॥ प्रविभज्यनिमज्जतःसुखेसविधेयान्विदधेतमांसुधीः ॥ ३२ ॥ स
र्वार्थतत्त्वविदपिप्रकृतोपचारैःशास्त्रोक्तभक्त्यतिशयेनविनीतशाली ॥ संतोषयन्सजननीमनयत्कियंतिसंमानि
तोद्विजवरैर्दिवसानिधन्यः ॥ ३३ ॥ साशंकरस्यशरणंसचतज्जनन्यात्त्यन्योन्ययोगविरहस्त्वनयोरसद्यः ॥ नो
वोदुमिच्छतितथाप्यमनुष्यभावान्मेरुंगतःकिमभिवांछतिदुष्प्रदेशं ॥ ३४ ॥ कृतविद्यममुंचिकीर्षवःश्रितगार्ह
स्थ्यमथाप्तबंधवः ॥ अनुरूपगुणामचितयन्ननवद्येषुकुलेषुकन्यकां ॥ ३५ ॥ अथजातुदिदृक्षवःकलाववतीर्णमु
नयःपुरद्विषं ॥ उपमन्युदधीचिगौतमत्रितलागस्त्यमुखाःसमाययुः ॥ ३६ ॥ प्रणिपत्यसभक्तिसन्नतःप्रसवित्र्या
सहतान्विधानवित् ॥ विधिवन्मधुपर्कपूर्वयाप्रतिजग्राहसपर्ययामुनीन् ॥ ३७ ॥

वोऽनुरूपागुणायस्यास्तथाभूतांकन्यकांदोषवर्जितेषुकुलेष्वचितयन् वि० ॥ ३५ ॥ अथानंतरंजातुकदाचित्त्रिपुरघ्नमहादेवंकलियुगेश्रीशंकरा
त्मनाऽवतीर्णद्रष्टुमिच्छवउपमन्युप्रमुखामुनयःसमाययुः ॥ ३६ ॥ भक्त्यासम्यक्नतोनमःप्रसवित्र्याजनन्यासहप्रणामपूजादिविधानवित्सश्रीशं
करस्तान्मुनीन्प्रणिपत्यप्रकर्षेणनत्वा मधुपर्कःपूर्वमादौयस्यास्तयासपर्ययापूजयाप्रतिजग्राह स्वागतंकृतवानित्यर्थः ॥ ३७ ॥

डि० टी०

1569

॥५॥

॥४॥

नितांतमत्यंतदयंगमोमनोहरःसारोयस्यांतुलितामृतधाराययातांगावरंगुहाणेतिवाचंनिशम्यरचितोऽजलिबंधोयेनसबद्धांजलिः सुष्ठुसंधाप्रति
ज्ञायस्यसभूपतिःस्वोपमंस्वसदृशंपुत्रमियेषइच्छतिस्म ॥ २७ ॥ एवंप्रार्थितःश्रीशंकरस्तंराजानमुवाच एतत्सहस्रसंख्याकंहाटकंममहितायना
स्तितर्हिकथंविधेयमितितत्राह नोऽस्माकंगृहवासिजनायतुदेहि तवेहितमनसाऽभिलषितंशीघ्रंभविष्यतितस्मात्पूर्णमनसाशीघ्रंयाहिगच्छेतिमध्य
मणिन्यायेनशीघ्रपदमुभयत्रसंबंधनीयं ॥ २८ ॥ एवंजनसमाजउक्त्वापुनारहसि एकांतैराजवर्यकुलस्यवृद्धेर्निमित्तभूतांश्रुतिप्रसिद्धां वित्तंक्ली

तांनितांतदयंगमसारांगांनिशम्यतुलितामृतधारां ॥ भूपतिःसरचितांजलिबंधःस्वोपमंसुतमियेषसुसंधः ॥
॥ २७ ॥ नोहितायममहाटकमेतद्देहिनस्तुगृहवासिजनाय ॥ ईहितंतवभविष्यतिशीघ्रंयाहिपूर्णमनसेत्यवद
त्तं ॥ २८ ॥ राजवर्यकुलवृद्धिनिमित्तांव्याजहाररहसिश्रुतिवित्तां ॥ इष्टिमस्यसकलेष्टविधातुस्तुष्टिमापहित
याक्षितिनेता ॥ २९ ॥ सविशेषविदासभाजितःकविमुख्येनकलाभृतांवरः ॥ अगमत्कृतकृत्यधीर्निजां
नगरीमस्यगुजानुदीरयन् ॥ ३० ॥ बहवःश्रुतिपारदृश्वनःकवयोऽप्यैषतशंकरादुरोः ॥ महतःसुमहांतिदर्श
नान्यधिगंतुंफणिराजकौशली ॥ ३१ ॥

वेधनेवाच्यलिङ्गरूपातेविचारितइतिमेदिनी ॥ अस्यराज्ञःसकलेष्टानांविधातापरमात्मातस्यइष्टिपूजांव्याजहारतत्प्रकारमुक्तवान् तयाइष्ट्याभू
मिनेताराजातुष्टिमापेत्यर्थः ॥ २९ ॥ विशेषज्ञेनकविमुख्येनश्रीशंकरेणसभाजितःपूजितःकलाभृतांमध्येष्टः कृतंकृत्यंययासाबुद्धिर्यस्यसराजा
ऽस्यगुणान्वर्णयन्स्वीयांनगरीमगमतगतवान् वि० ॥ ३० ॥ एवंकेरलभूमिपतेर्वरप्रदानादिकमुपवर्णयत्तांतांतरंवर्णयितुमुपक्रमते ॥
बहवःश्रुतिपारदृश्वनोवेदपारंदृष्टवंतःकवयःश्रीशंकरान्महतःगुरोर्महांतिदर्शनानिशास्त्राणिफणिराजस्यशेषस्यकुशलतामधिगंतुमध्यैषताध्ययनंकृत
वंतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अनुभवसे बाधित है नेत्रसंयोगसे अव्यवहित उत्तरक्षणमें चाक्षुषज्ञान होवे है तैसा ही अनुभव होवे है या तैउत्तरीति असंगत है औत्तरीति
 सैशक्तिके दोज्ञान सिद्ध होवे है एक तो संस्कारका उद्बोधक सामान्यज्ञान औ दूसरा संस्कारजन्य भ्रमज्ञान इसरीति सैशक्तिके दोज्ञान वी अनु
 भवविरुद्ध है नेत्रसंयोग होते ही इंदरजत यह एक ही ज्ञान अनुभव सिद्ध है या तै रजतानुभवजन्य संस्कार सहित नेत्रसंयोग तै इंदरजत
 यह भ्रम होवे है यह कहना वी संभवेन ही औ सुगंधिचंदन या ज्ञान कूं अलौकिक प्रत्यक्ष माने तौ वी इंदरजत यह ज्ञान तो ज्ञानलक्षण अ
 लौकिक संबंधजन्य संभवेन ही काहे तै सुगंधिचंदन यह ज्ञान हुये सुगंध के उत्कर्ष अपकर्ष का संदेह होवे है या तै सुगंध के उत्कर्ष अप
 कर्ष का निश्चय रूप प्राकट्य अलौकिक ज्ञान तै होवे न ही यह मान्या चाहिये जो अलौकिक ज्ञान तै वी विषय का प्राकट्य होवे तौ सुगंध के अ
 पकर्षादिकन का संदेह संभवेन ही औ इंदरजत या भ्रम तै औ सत्यरजत में इंदरजत या प्रमा तै रजत की प्रकटता सम होवे है जो भ्रम सत्य
 रजत की प्रकटता न होतै तौ रजत के परिमाणादिकन का संदेह हु या चाहिये औ परिमाणादिकन का संदेह होवे न ही या तै भ्रम ज्ञा
 न तै रजत की प्रकटता होवे है औ ज्ञानलक्षण संबंधजन्य ज्ञान तै विषय की प्रकटता होवे न ही या तै इंदरजत या भ्रम ज्ञान का हेतु ज्ञानलक्ष
 ण संबंध न ही औ विचार करे तौ ज्ञान रूप संबंध कहू वी संभवेन ही काहे तै ज्ञानलक्षण संबंध से अलौकिक प्रत्यक्ष होवे है या पक्ष का यह नि
 ष्कर्ष है जहां एक पदार्थ की अनुभवजन्य स्मृति होवे अथवा अनुभवजन्य संस्कार होवे औ अपरपदार्थ से इंद्रिय का संबंध होवे तहां इंद्रि
 य संबंधी स्मृति गोचर पदार्थ की अथवा संस्कार गोचर पदार्थ की प्रतीति होवे है इंद्रिय संबंधी पदार्थ तो विशेष रूप तै प्रतीत होवे है
 औ स्मृति गोचर पदार्थ विशेषण रूप तै प्रतीत होवे है जे सै सुगंधिचंदन या ज्ञान में नेत्र रूप इंद्रिय संबंधी चंदन विशेष है औ स्मृति
 गोचर सुगंध विशेषण है तै सै इंदरजत या भ्रम ज्ञान में वी इंद्रिय संबंधी शक्ति विशेष है औ स्मृतिका गोचर अथवा संस्कार का गो

1572

वृत्ति-
५०

चरसजतत्वविशेषणहै विशेषणविशेष्यदोनूँकाज्ञानप्रत्यक्षहै यापक्षकाअंगीकारहोवैतोअनुमानप्रमाणकाउच्छेदहोवैगाकाहैतें
 पर्वतोवन्हिमानअैसाअनुमितिज्ञानअनुमानप्रमाणहैतेंहोवैहै हेतुमेंसाध्यकीव्याप्तिकेस्मरणहैतेंअथवासाध्यकीव्याप्तिकेउद्बुद्धसं
 स्कारनहैतेंअनुमितिज्ञानहोवैहै यहअर्थअनुमाननिरूपणमेंनिर्णीतहैसाध्यकीव्याप्तिकीस्मृतिहोवै तयव्याप्तिनिरूपकसाध्यकी
 वीस्मृतिहोवैहै यातेंपर्वतसेनेत्रकासंयोगओवन्हिकीस्मृतिसेपर्वतोवन्हिमानअैसेप्रत्यक्षज्ञानकासंभवहोतेंपक्षमेंसाध्यनिश्चय
 रूपअनुमितिज्ञानकाजनकअनुमानप्रमाणकाअंगीकारनिष्कलहै ओगोतमकप्रणादकपिलादिकसर्वज्ञकृतसूत्रनमेंअनुमानप्रमा
 णप्रत्यक्षसेभिन्नकह्याहै जोअनुमानप्रमाणनिप्रयोजनहोतातेंसूत्रनमेंनहींकहते यातेंअनुमानकाप्रयोजनसाधकज्ञानरूप
 संबंधजन्यअलौकिकप्रत्यक्षअलीकहै ओजोअन्यथाख्यातिवादीअैसेकहैप्रत्यक्षज्ञानकीविषयतासेअनुमितिज्ञानकीविषय
 ताविरुद्धहै इसीवास्तेप्रत्यक्षकेविषयमेंपरिमाणादिकनकासंदेहनहींहोवैहै ओअनुमितिकेविषयमेंपरिमाणादिकनकासं
 देहहोवैहै इसरितिसेपरोक्षताअपरोक्षतारूपविषयताकाभेदअनुमितिज्ञानओप्रत्यक्षज्ञानकेभेदसेहोवैहै यातेंपरोक्षतारूपवि
 षयताकासंपादकप्रत्यक्षज्ञाननहीं किंतुअनुमितिज्ञानहैताकाहेतुअनुमानप्रमाणहै यहकथनवीसंभवेनहींकाहैतेंलौकिकप्रत्य
 क्षकीविषयतातोअनुमितिसेविरुद्धहै परंतुस्रगंधिचंदनइत्यादिकज्ञानस्रगंधादिकअंशमेंअलौकिकहैं तहांस्रगंधकाज्ञानअनु
 मितिकेसमानहै जैसेअनुमितिज्ञानकेविषयमेंउत्कर्षादिकअनिर्णीतहोवैहै तैसेस्रगंधकेउत्कर्षादिकवीअनिर्णीतहै यातेंअलौकिक
 प्रत्यक्षकीविषयताकाअनुमितिकीविषयतासेभेदनहीं ओभ्रमरूपअलौकिकप्रत्यक्षकीविषयतास्वजातादिकनमेंहै ताकातें यद्यपिअनुमि
 तिकीविषयतासेभेदअनुभवसिद्धहै इसीवास्तेस्वजातकीअत्यतादिकनकासंदेहहोवैनहीं तथापिज्ञानलक्षणसंबंधजन्यअलौकिकप्र

त्यक्षप्रमाकीविषयतासेंभेदनहींजैसेंअनुमिति केविषयमेंअप्राकृत्यहैतैसेंअलौकिकप्रत्यक्षप्रमाकेविषयगंधमेंअप्राकृत्यहै
 यातेंज्ञानरूपसंयोजनसेंपर्वतमेंबन्धिकाअलौकिकप्रत्यक्षसेंप्रकाशसंयोजनहैअनुमितिज्ञानवासेंअनुमानप्रमाणव्यर्थहोवेग
 अनुमानप्रमाणसर्वज्ञवचनसिद्धहैयातेंअनुमानकीव्यर्थतासंपादकअलौकिकप्रत्यक्षअसिद्धहैऔजोयहकहाविलक्षणविषयता
 कासंपादकअनुमितिज्ञानहैताकाहेतुअनुमानप्रमाणव्यर्थनहींयहकथनहीअसंगतहैकाहेतेंजहांअनुमानप्रमाणतेंअनुमिति
 होवेतहांसारेअलौकिकप्रत्यक्षकीसामग्रीहैजैसेंपर्वतमेंबन्धिकाअनुमितिसेंपूर्वधूमदर्शनव्याप्तिज्ञानतोअनुमिति कीसामग्रीहै
 औपर्वतसेंनेत्रकासंयोजनऔबन्धिकास्मृति यहअलौकिकप्रत्यक्षकीसामग्रीहैदोनोंज्ञानोंकीदोसामग्रीहोतेंपर्वतमेंबन्धिकाप्रत्य
 क्षरूपहीज्ञानहोवेगाअनुमितिज्ञानहोवेनहींयातेंअनुमानप्रमाणव्यर्थहीहोवेहैकाहेतेंयहन्यायशास्त्रकानिर्णीतअर्थहैजहांए
 कगोचरअनुमितिसामग्रीकाऔअपरगोचरप्रत्यक्षसामग्रीकासमावेशहोवेतहांअनुमितिसामग्रीप्रबलहैजैसेंपर्वतसेंनेत्रसंयो
 गतोपर्वतकेप्रत्यक्षकीसामग्रीकाऔबन्धिकाअनुमिति कीसामग्रीकासमावेशहुयांबन्धिकाअनुमितिहोवेहैपर्वतकाप्रत्यक्षज्ञानहो
 वेनहींजहांधूमसेंऔबन्धिसंनेत्रकासंयोगहोवेऔधूममेंबन्धिकाव्याप्तिकाज्ञानहोवेतहांबन्धिकाअनुमिति कीसामग्रीहैऔबन्धिकेप्र
 त्यक्षकीसामग्रीहैयातेंसमानगोचरउभयज्ञानकीसामग्रीहैतहांप्रत्यक्षसामग्रीप्रबलहैयातेंबन्धिकाप्रत्यक्षहीज्ञानहोवेहैब-
 न्धिकाअनुमितिहोवेनहींऔपुरुषमेंपुरुषोनवाऔसासंदेहहोयकेपुरुषत्वव्याप्यकरादिमानयंऔसाप्रत्यक्षरूपपरामर्शज्ञान
 औपुरुषतेनेत्रकासंयोगहोवेतहांपरामर्शतोपुरुषकीअनुमिति कीसामग्रीहैऔपुरुषकेनेत्रसंयोगपुरुषकेप्रत्यक्षकीसामग्रीहैत
 हांपुरुषकाप्रत्यक्षज्ञानहीहोवेहैपुरुषकीअनुमितिहोवेनहींयातेंएकविषयकेदोनोंज्ञानोंकीसामग्रीहोवेतिनमेंप्रत्यक्षसामग्रीप्रबलहै

रति.
५१

1574
याते वन्हिकी अनुमिति सामग्री होतें वी अलौकिक संबंधरूप सामग्री तें वन्हिका प्रत्यक्ष ज्ञान ही होवेंगा ^{प्राप्त होवें} इसी रीति से ज्ञान लक्षण अ-
लौकिक संबंध तें प्रत्यक्ष ज्ञान की उत्पत्ति मानें अनुमान प्रमाण व्यर्थ है जो नैयायिक ग्रंथों से कहें यद्यपि भिन्न विषय होवें तहां प्रत्यक्ष साम-
ग्री से अनुमिति सामग्री प्रबल है औ समान विषय होवें तहां अनुमिति सामग्री से प्रत्यक्ष सामग्री प्रबल है तथापि समान विषय होतें वी-
लौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री अनुमिति सामग्री से प्रबल है औ अलौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री तो अनुमिति की सामग्री सो रें दुर्बल है या-
तें पर्वत में वन्हिकी अनुमिति सामग्री से अलौकिक प्रत्यक्ष सामग्री का बाध होने तें अनुमान प्रमाण निष्फल न हो यह कहना वी समी-
चीन न हीं काहे तें जहां स्थाणु में स्थाणु न वा ऐसा संदेह होय के पुरुषत्व व्याप्य करादि मानयें ऐसा भ्रम होय के पुरुष एवायें औ साम-
रूप प्रत्यक्ष होवें तहां नैयायिक बचन की रीति से अनुमिति दुर्बल चाहिये प्रत्यक्ष न हीं दुर्बल चाहिये काहे तें उक्त स्थल में स्थाणु में पुरुषत्व
का प्रत्यक्ष होने तें भ्रम प्रत्यक्ष है औ भ्रम प्रत्यक्ष की तैरे मत में अलौकिक सामग्री है यातें अनुमिति सामग्री से अलौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री
कूं दुर्बल मानें उक्त स्थल में अनुमिति दुर्बल चाहिये औ जो उक्त स्थल में पुरुष का भ्रम अनुमिति रूप मानें तो उत्तर काल में पुरुष साक्षात्करोमि औ
सा अनुव्यवसाय होवें सो न हीं होवेंगा पुरुष अनुमिनीमि औ सा अनुव्यवसाय दुर्बल चाहिये यातें दोनूं समान विषय होवें तहां लौकिक प्र-
त्यक्ष सामग्री की नाई अलौकिक प्रत्यक्ष सामग्री वी प्रबल है अनुमिति सामग्री दुर्बल है यातें ज्ञान लक्षण संबंध से प्रत्यक्ष की उत्पत्ति मा-
नें तो अनुमिति ज्ञान कूं बाध के पर्वतादिक न में वन्हि आदिक न का प्रत्यक्ष ज्ञान हीं होवेंगा यातें अनुमान प्रमाण निष्फल होवेंगा इस कार-
ण तें जो अनुमान प्रमाण मानें ताके मत में स्मृति ज्ञान सहित इंद्रिय संयोग तें वा संस्कार सहित इंद्रिय संयोग तें व्यवहित वस्तु का प्रत्यक्ष ज्ञान ^{अभवे}
न हीं यातें शक्तिकार जतत्वरूप तें प्रतीति रूप अन्यथा रय्याति संभव न हीं औ अनिर्वचनीय स्याति वाद में जो दोष कहा है अनिर्वचनीय

तिके मतमें विषय की ओर ज्ञान की कारणता दोष में माने हैं अन्यथा रव्यातिवाद में ज्ञान की कारणता माने हैं विषय की नहीं याते अन्यथा रव्याति
 वाद में लाघव है ओ अनिर्वचनीय रव्यातिवादी कूं अन्यथा रव्यातिवी माननी होवें हैं अन्यथा रव्यातिवादी कूं अनिर्वचनीय रव्यातिमाननी
 होवें नहीं याते वा लाघव है यह कथन वी अविवेक मूल कहें काहेतें अन्यथा रव्यातिवादी कूं अतिस्मृति की आज्ञा तें स्वप्न में तों अनिर्वच
 नीय रव्याति अचर्यमाननी चाहिये वेद उक्त अर्थ का पुरुष मति कल्पित युक्ति समुदाय से अन्यथा भाव कल्पन अस्तिक कूं योग्य नहीं ओर
 क्तिरजत का तादात्म्य प्रतीत होवें हैं तें से इदं पदार्थ में रजतत्व का समवाय प्रतीत होवें हैं तें से इदं पदार्थ का ओर रजत का तादात्म्य प्रतीत होवें हैं
 इदं पदार्थ शक्ति है शक्तिरजत का तादात्म्य अन्य स्थान में प्रसिद्ध नहीं याते पुरोवृत्ति देश में शक्तिरजत का तादात्म्य अनिर्वचनीय उपजे
 है जो अनिर्वचनीयतादात्म्य की उत्पत्ति नहीं माने तों अप्रसिद्ध की अपरोक्ष प्रतीति नहीं होवेंगी ओ तादात्म्य की अपरोक्ष प्रतीति होवें हैं
 ओ जो ने यायिक आग्रह तें यह कहें शक्ति में रजतत्व का समवाय ही भासे हैं या का वी यह अर्थ है समवाय संबध तें रजतत्व भासे हैं ओ श-
 क्तिरजत का तादात्म्य भासे नहीं ओ सा कहें तों शक्ति ज्ञान तें उत्तर काल में नेदं रजतं ओ सा बाध होवें हैं ताका बाध्य इदं पदार्थ में रजत का ता
 दात्म्य है जो भ्रम काल में इदं पदार्थ में रजत का तादात्म्य नहीं भासे तों बाध निविषय होवेंगा जो केवल रजतत्व का समवाय ही शक्ति में भासे
 तों नाचरजतत्व ओ सा बाध हुया चाहिये याते शक्ति में रजत का तादात्म्य भासे हैं सो शक्तिरजत का तादात्म्य उभय सापेक्ष है क हूं प्रसिद्ध
 नहीं याते अनिर्वचनीयतादात्म्य की उत्पत्ति अन्यथा रव्यातिवाद में आवश्यक है केवल अन्यथा रव्याति से निर्वह होवें नहीं ओ अनि
 र्वचनीय रव्यातिवादी कूं अन्यथा रव्यातिमाननी होवें हैं ओ अद्वैत ग्रंथकारों ने मानी हैं यह कथन वी अद्वैत ग्रंथन के अभिप्राय के अज्ञ
 नते हैं काहेतें अद्वैतवाद में क हूं वी अन्यथा रव्याति नहीं सारे अनिर्वचनीय रव्याति है बहुत क्या कहें जहां प्रमाज्ञान कहें हैं तहां वी अ

है तसिद्धांतमें विषय औ ज्ञान अनिर्वचनीय है औ कितने स्थानोंमें अन्यथाख्याति लिखी है ताका यह तात्पर्य है जहां अधिष्ठान आरोप्य
का संबंध होवे औ परोक्ष भ्रम होवे तहां अन्यथाख्याति संबंधी संभव है परंतु सारे अन्यथाख्याति संभव नहीं जहां आरोप्य व्यवहित दुयां
अपरोक्ष भ्रम होवे तहां अनिर्वचनीय रव्याति आवश्यक है याते आवश्यक अनिर्वचनीय रव्याति ही सारे मानी चाहिये इस रीतिसे
न्यथाख्यातिका कथन संभवाभि प्रायते है अंगी करणीयत्वाभि प्रायते नहीं जहां आत्मसत्ता की अनात्म में अन्यथाख्याति कहा तहां
वी आत्मसत्ता का अनिर्वचनीय संबंध उपजे है इस रीतिसे जहां अनिर्वचनीय संबंध की उत्पत्ति नहीं संभवे तहां अनिर्वचनीय सं
बंध का अंगीकार है तैसे परोक्ष भ्रम होवे तहां वी अनिर्वचनीय विषय की उत्पत्ति ब्रह्म विद्याभरण में लिखी है परंतु परोक्ष भ्रम होवे
तहां अन्यथाख्याति माने तो वी दोष नहीं है इस वास्ते सरल बुद्धि तें परोक्ष भ्रम अन्यथाख्याति रूप कहा है औ जो औ से कहै तदेवेदं रज
तं इस रीतिसे शक्ति में रजत का प्रत्यभिज्ञा भ्रम होवे तहां अनिर्वचनीय रजत की पुरोवर्ति देश में उत्पत्ति माने तो सन्निहित रजत में तो तत्ता
संभवे नहीं याते देशांतर स्थरजत वृत्ति रजतत्व की औ तत्ता की शक्ति पदार्थ में प्रतीति होवे है अथवा तादात्म्य संबंध से देशांतर स्थरजत की
प्रतीति होवे है याते उक्त स्थल में अन्यथाख्याति आवश्यक है यह कथन वी असंगत है काहे ते उक्त प्रत्यभिज्ञा में वी अनिर्वचनीय रजत ही
विषय है देशांतर स्थर नहीं काहे ते प्रमाता से संबंध विना अपरोक्ष अवभास संभवे नहीं औ देशांतर स्थरजत का प्रमाता से संबंध बाधित
है याते देशांतर स्थरजत की प्रतीति नहीं औ जहां यथार्थ प्रत्यभिज्ञा होवे तहां वी तत्ता अंश में स्मृति है यह सिद्धांत है याते तदेवेदं रजतं
यह भ्रम रूप प्रत्यभिज्ञा वी तत्ता अंश में स्मृति है औ इदं रजतं इतने अंश में अनिर्वचनीय प्रत्यक्ष है याते कहू वी अन्यथाख्याति आव-
श्यक नहीं जहां अनिर्वचनीय विषय की उत्पत्ति नहीं संभवे तहां अनिर्वचनीय संबंध की उत्पत्ति होवे है जैसे आत्म अनात्म का अन्योन्या

वच्छेदकसोहोवैहै शाब्दबोधकीजनकतासकलसक्तपदमेंरहेंहै नाकेसमानदेशमेंशक्तिरहेंहै यातेंशाब्दबोधकीजनकताकाअ
 वच्छेदकशक्तिसंभवैहै लक्षणिकपदमेंवीशाब्दबोधकीजनकतामानैतौलक्षणिकपदमेंशक्तिहैनहीशाब्दबोधकीजनकता
 है यातेंन्यूनदेशवृत्तिहोनेतेंशाब्दबोधकीजनकताकाअवच्छेदकशक्तिसंभवेनहीं औश कलालक्षणिकसारेपदनमेंरहेंनैवा-
 ला एकधर्महैनहीं यातेंशाब्दबोधकीजनकतानिरवच्छेदकहोवैगी सोनिरवच्छेदकजनकताअलीकहैदंडकुलालादिकनमेंघटादि
 कनकीजनकताकेअवच्छेदकदंडत्वकुलालत्वादिकहै यातेंनिरवच्छेदकजनकताअप्रसिद्धहै इसरीतिसंलक्षणिकपदकंशाब्दबो
 धकीजनकतानहीं यहमीमांसाकामतहै औअद्वैतवादकाअतिविरोधीहै काहेतेंमहावाक्यनमेंसकलपदलक्षणिकहै तिनतेंशा
 ब्दबोधकीअनुपपत्तिहोवैगी यातेंइसमतकारवंडनअवश्यकतव्यहै तामेंयहदोषहै ग्रंथायाग्रामः यावाक्यमेंग्रामपदसैंतीरवि
 षे शाब्दबोधमानैतौग्रामपदकीतीरमेंवीशक्तिहुईचाहिये काहेतें जोपदलक्षणाविनाजिसअर्थविषेशाब्दबोधकाजनकहोवैतिस
 पदकीताअर्थविषेशक्तिहै यहनियमहै मीमांसकमतमेंग्रामपदलक्षणाविनातीरविषेशाब्दबोधकाजनकहोनेतेंतीरमेंश केहुया
 चाहिये औयहनियमहै जापदमेंजिसअर्थकीवृत्तिहोवे तापदसैंतिसअर्थविषेस्मृतिहोवैहै औतिसअर्थविषेहीतापदसैंशाब्दबो
 धहोवैहै मीमांसकमतमेंयानियमकाभंगहोवैगा काहेतें मीमांसकमतमेंलक्षणावृत्तितोतीरमेंगंगापदकीऔतीरकीस्मृतिवीगंगापदसैंऔ
 रतीरविषेशाब्दबोधगंगापदसैंनहीं किंतुशाब्दबोधतीरकाग्रामपदसैंहोवैहै ताग्रामपदकीतीरमेंशक्तिवालक्षणावृत्तिनहीं औग्रामपद
 सैंतीरकीस्मृतिवीनहीं यातेंयहमतबुद्धिमानोकूहसनैयोग्यहै औग्रामपदतेंतीरकाशाब्दबोधमानेग्रामविषेशाब्दबोधनहींहोवैगा-
 काहेतेंजहांहरिआदिकएकपदकीअनेकअर्थनमेंशक्तिहै तहांवीएककालमेंएकपुरुषकूहरिपदसैंएकहीअर्थकाबोधहोवैहै जोअ

वृत्ति
१२

नेकपदार्थनका एकपदसे बोध होवे तो हरिया कहने तै वानर के रूपरिसूर्य है इसरीतिसे शाब्दबोध हुवा चाहिये जैसे एकग्रामपदतै परस्परसंबंधीग्राम तीरकाशाब्द बोध होवे है तैसे एकहरिपदतै परस्परसंबंधीवानरसूर्यकाशाब्दबोध हुवा चाहिये जो ऐसैकहो एकपदतै दोशक्यकाशाब्दबोध होवे नही तो एकपदतै अपनेशक्यकेसाथिअपनेअशक्यअलक्ष्यकेसंबंधकातो शाब्दबोधअत्यंतदूरहै यातैलाक्षणिकनानुभावके यहमीमांसाकावचनअसंगतहै औजोलाक्षणिकशाब्दकंशाब्दानुभवकीजनकतामेंदोषकह्याशाब्दबोधकीजनकताकाअवछेदकनहींमिलेगा ताकायहसमाधानहै शब्दमेंशक्तिऔलक्षणाकेभेदतैदोप्रकारकीवृत्तिहै कहूंअर्थकीशक्तिवृत्तिहै कहूंअर्थकीलक्षणावृत्तिहै शाब्दबोधकीजनकताशब्दमात्रमेंहै औवृत्तिवीशब्दमात्रमेंहै यातैतिसजनकताकेसमानदेशमेंरहनेतै ताकाअवछेदकवृत्तिहै अथवाशाब्दबोधकीजनकताकाअवछेदकयोग्यशब्दत्वहै इसरीतिसे लाक्षणिकपदसेवीशाब्दबोध होवे है महावाक्यनमेंजहतलक्षणाऔअजहतलक्षणानहीं किंतुभागत्यागलक्षणाहै ताकीरीतिविचारसागरमेंलिखीहै सोभागत्यागलक्षणामहावाक्यनमेंलक्षितलक्षणानहीं किंतुकेवललक्षणाहै काहेतैलक्ष्यचेतनतैवाच्यकासाक्षात्संबंधहै परंपरानहीं जहांभागत्यागलक्षणाहोवे तहांवाच्यकाएकदेसलक्ष्यहोवे है तावाच्यकेएकदेसतैवाच्यकासाक्षात्संबंधहोवे है यातैकेवललक्षणाहोवे है औमहावाक्यतैजिज्ञासूकूंअखंडब्रह्मकाबोधहोवे ऐसाईश्वरकाअनादितात्पर्यहै यातैतिरुदलक्षणाहैप्रयोजनवतीनहीं इहांऔसीसंकाहोवे है वाच्यअर्थकालक्ष्यचेतनसेंसंबंधमानेतैलक्ष्यअर्थमेंअसंगताकीहानिहोवेगीसंबंधनहीं मानेतैलक्षणावनेनहीं काहेतैशक्यसंबंधअथवाबोध्यसंबंधकूंलक्षणाकहेहैं सोअसंगमेंसंभवेनहीं ताकायहसमाधानहै वाच्यअर्थमेंचेतनऔजडदोभागहैं ताकाचेतनभाग

प्र.
३

1578

१२

कालक्ष्यार्थमें तादात्म्यसंबंध है सकल पदार्थन का स्वरूपमें तादात्म्यसंबंध होवै है वाच्य भाग चेतन का स्वरूप ही लक्ष्य चेतन है
 या तै वाच्यमें चेतन भाग कालक्ष्य चेतनमें तादात्म्यसंबंध है औ वाच्यमें जड भाग कालक्ष्य चेतनसे अधिष्ठानता संबंध है कल्पित
 के संबंध तै अधिष्ठान का स्वभाव विगरे न हीं औ अपनै तादात्म्यसंबंधसे वी स्वभाव की हानि होवै न हीं या तै लक्ष्यार्थ की असं
 गता विगरे न हीं अन्य संकात तत्त्व की अखंड चेतनमें लक्षण मानै औ त्वंपद की वी अखंड चेतनमें लक्षण मानै तो पुनरुक्ति
 दोष होने तै यदो यतः इस वाक्य की नाई अप्रमाण वाक्य होवै गा दोनूं पदन कालक्ष्यार्थ जुदा मानै तो अभेद बोधकता न हीं हो
 वैगी ताकाय हसमाधान है माया विशिष्ट औ अंतःकरण विशिष्ट तो तत्त्व औ त्वंपद का शक्य है उपहित लक्ष्य है जो ब्रह्म चेतन
 दोनूं पदन कालक्ष्य होवै तो पुनरुक्ति दोष होवै सो ब्रह्म चेतन लक्ष्य न हीं किंतु माया उपहित औ अंतःकरण उपहित लक्ष्य है सो उपा
 धि के भेद तै भिन्न हैं पुनरुक्ति न हीं औ उपहित दोनूं परमार्थसे अभिन्न हैं या तै अभेद बोधकता वाक्य कूं संभवै है इस रीतिसे तत्त्व
 दार्थ औ त्वंपदार्थ का उद्देश विधेय भाव मानि कै अभेद बोधकता निर्दोष है तत्त्व दार्थमें परोक्षता भ्रम निवृत्ति कै अर्थ तत्त्व दार्थ कूं उद्देश
 करि कै त्वंपदार्थ ता विधेय है त्वंपदार्थमें परिछिन्नता भ्रम निवृत्ति कै अर्थ त्वंपदार्थ कूं उद्देश करि कै तत्त्व दार्थ ता विधेय है औ पुनरुक्ति
 कै परिहार वास्ते को ई ग्रंथ कारकाय हतास्य है जो दो पदन कूं भिन्न भिन्न लक्षकता मानै तो पुनरुक्ति की शांका होवै सो भिन्न भिन्न लक्ष
 कता न हीं किंतु मीमांसक रीतिसे दोनूं पद मिलि कै अखंड ब्रह्म के लक्षक हैं इसी वास्ते प्राचीन आचार्योंने महावाक्यन कूं प्रातिपाद
 कार्य मात्र की बोधकता कही है यद्यपि उद्देश विधेय भाव शून्य अर्थ का बोधक वाक्य लोकमें अप्रसिद्ध है तथापि अलौकिक अर्थ
 महावाक्यन का है या तै अप्रसिद्ध दोष न हीं किंतु भूषण है जो अप्रसिद्ध दोष होवै तो असंगि अर्थ की बोधकता वी वाक्य कूं लो

वृत्ति
१३

प्र.
३

कमें अप्रसिद्ध है याते असंगिब्रह्म की बोधकता वीमहा वाक्यन कून ही होवेंगी जैसे लोकमें अप्रसिद्ध असंगिब्रह्म की बोधकता मानिये है तैसे उद्देश विधेयभाव शून्य अखंड अर्थ की बोधकता संभव है इसरीतिसे लक्षणा के प्रसंगमें बहुत विचार प्राचीन आचार्यों ने लिखा है कोई आधुनिक ग्रंथकार लक्षणा विनाशक्ति वृत्तिसे ही महा वाक्यन कून अद्वितीय ब्रह्म की बोधकता माने हैं तिनो नें यह प्रकार लिखा है विशिष्टवाचक पद के अर्थ का अन्य पद के विशिष्ट अर्थ से जहां संबंध नही संभव है तहां पद की शक्तिसे ही विशेषण कृत्यागि के विशेष्य की प्रतीति होवेंगी जैसे अनित्यो घटः या वाक्यमें घटत्व विशिष्ट व्यक्ति का वाचक घट पद है ताका अनित्यत्व विशिष्ट अनित्य पदार्थ से अभेद संबंध बोधन करिये है औ घटत्व जाति नित्य है याते घटत्व विशिष्ट का अनित्य पदार्थ से अभेद बाधित होने तै ताका अनित्य पदार्थ से अभेद संबंध संभव नही तहां घटत्वरूप विशेषण कृत्यागि के व्यक्ति मात्र की घट पद से स्मृति औ अनित्य पदार्थ से संबंध बोध रूप शाब्द बोध होवेंगी तैसे गे हे घटः या वाक्यमें घटत्वरूप विशेषण कृत्यागि के विशेष्य व्यक्ति मात्र की घट पद से स्मृति औ शाब्द बोध होवेंगी तैसे घटे रूप या वाक्यमें वी घटत्व कृत्यागि के व्यक्ति मात्र की प्रतीति होवेंगी काहे तै गे हे घटः या वाक्यमें गे हे की आधेयता घट पदार्थ में प्रतीत होवेंगी औ घटत्व जाति में अपना आश्रय व्यक्ति की आधेयता होवेंगी गे हे की आधेयता बाधित है याते घटत्व कृत्यागि के व्यक्ति मात्र में गे हे की आधेयता का संबंध बोधन करिये है तैसे गे हे पदार्थ में गे हे का त्याग होवेंगी घटे रूप या वाक्यमें वी घटत्व कृत्यागि के द्वयस्वरूप व्यक्ति मात्र में अधिकरणता औ रूपत्व कृत्यागि के गुण मात्र में आधेयता प्रतीत होवेंगी काहे तै घट पदार्थ की आधेयता वाला रूप पदार्थ है यह वाक्य का अर्थ है तहां घटत्व की आधेयता किसी में है नही याते घटत्व कृत्यागि के व्यक्ति मात्र घट पद का अर्थ है ताकी आधेयता रूपत्व जाति में नही किंतु रूप व्यक्ति की आधेयता रूपत्व में है

१३

कारण तै काव्य प्रकाशादिक साहित्य ग्रंथन में निरुद्ध लक्षणा औ प्रयोजन व तो लक्षणा के ते द उदाहरण सहित लिखे हैं ऐ
छिक लक्षणा लिखी न ही गदाधर महाचार्यादिकों ने ऐ छिक लक्षणा लिखी है निन का तात्पर्य ऐ छिक लक्षणा की संसाधना
में है औ ऐ छिक लक्षणा वाले पद का प्रयोग साधू है इस अर्थ में तात्पर्य न ही लक्षणा के अवांतर भेद म म दू आदि कों ने -
और बहुत लिखे हैं तथापि वेदांत ग्रंथन में कहें लिखे न ही या तै जिज्ञासू कृतिन के लिखे का उपयोग न ही जै सैं शक्यता व
छेदक में शक्ति है तै सैं लक्ष्यता व छेदक तीरत्वादिक न में गंगादिक पद न की लक्षणा न ही किंतु व्यक्ति मात्र में लक्षणा वृत्ति
होवें है औ पद की वृत्ति विना लक्ष्यता व छेदक की स्मृति औ शाब्द बोध होवें है यह वार्ता शब्दार्थ निर्णय के ग्रंथन में प्रतिपा
दन करी है औ मीमांसा के मत में लाक्षणिक शब्द सैं लक्ष्य अर्थ की स्मृति तो होवें है औ लक्ष्य अर्थ के शाब्द बोध का हेतु ला
क्षणिक पद न ही किंतु लाक्षणिक पद के समीप जो पदो तर सो अपनै शक्य अर्थ के शाब्द बोध का औ लक्ष्य अर्थ के शाब्द बोध
का हेतु होवें है जै सैं गंगा या ग्रामः या वाक्य में गंगा पद तीर में लाक्षणिक है सो तीर की स्मृति का हेतु है औ तीर विषेशाब्द बोध
का हेतु न ही किंतु तीर विषेशाब्द बोध का हेतु औ अपनै शक्य विषेशाब्द बोध का हेतु ग्राम पद है ग्राम की साधक यह सु
क्ति है लाक्षणिक शब्द कूं शाब्द बोध की जनकता मानै तो सकल शाब्द बोध की जनकता का अव छेद उ धर्म कालाभ न ही
होवें गा काहे तै मीमांसा के मत में तो शाब्द बोध की जनकता लाक्षणिक पद में है न ही किंतु शक्त पद में है या तै शाब्द बोध
की जनकता का अव छेदक शक्ति है औ लाक्षणिक पद कूं वी शाब्द बोध की जनकता मानै तो ता जनकता सैं शक्ति न्यून वृत्ति
होने तै ता का अव छेदक न ही होवें गा जो न्यून देश वृत्ति औ अधिक देश वृत्ति न होवें किंतु जा के समान देश वृत्ति जो होवें ता का अव

तात्पर्यसंभवेनहीं याते तत्पद इदं पदकैशक्यमें परोक्षता अपरोक्षता भागकृत्यागि कैवस्तु भागमें लक्षणा होने तें भागल
 क्षणा है इसरीति से तानिभांतिकी लक्षणा प्रयोजनवती लक्षणा औ निरुद्ध लक्षणा भेद तें दो प्रकारकी है जहां शक्तिवाले
 पदकृत्यागि कै लक्षणिकशब्द प्रयोगमें प्रयोजन कहिये फल होवे सो प्रयोजनवती लक्षणा कहिये है जे सें गंगापद की
 तीरमें प्रयोजनवती लक्षणा है तीरे ग्रामः औ सा कहें तो तीरमें शीत पावनतादिकन की प्रतीति होवे नहीं गंगापद सें तीर
 का बोधन करे गंगा के धर्म शीत पावनतादिक तीरमें प्रतीत होवे है इसी वास्ते व्यंजनावृत्तिकूं आलंकारिक माने हैं न्याय
 मतमें शीत पावनतादिकशब्द बोधके विषय नहीं किंतु अनुमितिके विषय हैं तथाहि गंगा तीर शीत पावनत्वादिसत्
 गंगापद बोध्यत्वात् गंगावत् यह अनुमान है सर्वथा प्रयोजनवती लक्षणा है औ पद की जिस अर्थमें शक्तिवृत्ति होवे
 नहीं औ शक्य की नाई जिस अर्थ की प्रतीति जिस पद सें सर्वकूं प्रसिद्ध होवे तिस अर्थमें ता पद की प्रयोजन शून्य लक्ष-
 णा निरुद्ध लक्षणा कहिये है जे सें नीलादिक पदन की कोशरीति सें गुण गुणी में शक्ति माने तो गौरव होवे औ शक्यता व
 छेदक एक एक धर्म का लाभ होवे नहीं याते गुण मात्र में शक्ति है औ नीलो घट इत्यादिक वाक्यन कूं स एते ही सर्व पुरुषन कूं
 गुणी की प्रतीति अति प्रसिद्ध है याते नीलादिक पदन की गुणी में प्रयोजन शून्य लक्षणा होने तें निरुद्ध लक्षणा है निरुद्ध ल
 क्षणा शक्तिके सदृश होवे है कोई विलक्षण अनादितात्पर्य होवे तहां निरुद्ध लक्षणा होवे है औ जहां प्रयोजन औ अनादि
 तात्पर्य दोनूं होवे नहीं किंतु ग्रंथकार अपने इच्छा तें लाक्षणिकशब्द का प्रयोग बिना प्रयोजन करे हैं तहां तीसरी ऐछिक
 लक्षणा होवे है परंतु अनादितात्पर्य औ प्रयोजन बिना लाक्षणिकशब्द के प्रयोग कूं विद्वान् समीचीन नहीं कहें हैं इसी

1582

धोलक्षणाऐसाकहेंहैं शक्यसाक्षात्संबंधोलक्षणाऐसानहीकहेंहैं इसरीतिसें लक्षिताकहियेशक्यसंबंधत्वरूपस्व
 लक्षणाबालोलक्षणा लक्षितलक्षणाशब्दकाअर्थहै सोपरंपरासंबंधस्थलमेंसंभवेहै यद्यपिलक्षितलक्षणाशब्दका
 उक्तअर्थसाक्षात्संबंधस्थलमेंभीसंभवेहै तहांबोलक्षितलक्षणाकहीचाहिये तथापिलक्षितालक्षणा लक्षितलक्ष
 णायाकहनेकायहअभिप्रायहै शक्यसाक्षात्तत्त्वविशिष्टसंबंधत्वरहिताकेवलशक्यसंबंधत्वरूपलक्षणावतोलक्ष
 णालक्षितलक्षणा यातेंकेवललक्षणाकासंग्रहहोवेनहीं इसरीतिसें कर्मधारयसमासहै औरकितनेग्रंथनमेंय
 हलिप्याहै सिंहोदेवदत्तइत्यादिवाक्यनमेंसिंहादिशब्दगोणीवृत्तिसेंपुरुषादिकनकेबोधकहें जैसैशक्तिओलक्ष
 णापदकीवृत्तिहै तैसैंतासरीगोणीवृत्तिहै पदकेशक्यअर्थमेंजोगुणहोवैतिसवालेअशक्यअर्थमेंपदकीगोणी
 वृत्तिकहियेहै जैसैंसिंहपदकेशक्यमेंशूरतादिकगुणहैं तिनवालाजोसिंहशब्दकाअशक्यपुरुषतामेंसिंहशब्दकी
 गोणीवृत्तिहै सोपूर्वप्रकारसेंलक्षणाकेअंतर्भूतहै औचौथीव्यंजनावृत्तिअलंकारग्रंथनमेंलिखीहै ताकायहउदाहर
 णहै शत्रुग्रहमेंभोजननिमित्तप्रवृत्तपुरुषकुंदूसराप्रियपुरुषकहै बिषभुंस्वतहांविषकाभोजनकरयहशक्तिवृत्तिसें
 वाक्यकाअर्थहै औभोजनकेअभावमेंवक्ताकातात्पर्यहै सोभोजनमेंशक्तिवालेपदकीअभावमेंसंबंधकेअभावतैल
 क्षणावीचनेनहीं यातेंशत्रुग्रहमेंभोजनतिवृत्तिवाक्यकाव्यंग्यअर्थहै व्यंजनावृत्तिसेंजोअर्थप्रतीतहोवैसोव्यंग्यअ
 र्थकहियेहै अन्यउदाहरणसंध्याकालमेंअनेकपुरुषनकुंनानाकार्यमेंप्रवृत्तिनिमित्तकिसीनैसूर्योस्तंगतः यहवाक्य
 उच्चारणकिया ताकुंस्तनिकेनानापुरुषतिसकालमेंअपनैअपनैकर्तव्यकुंजानिकेप्रवृत्तहोवैहैं तहांअनेकपुरुषन-

वृत्ति
९

कूनानाकर्तव्यकाबोधव्यंजनावृत्तिसैंहोवेंहैं इसरीतिसैंव्यंजनावृत्तिकेअनेकउदाहरणकाव्यप्रकाशकाव्यप्रदीप
आदिकग्रंथनमेंमम्मदगोविंदभट्टआदिकोंनेलिखेहैं सोबहुतउदाहरणशृंगाररसकेहैं यातेंनहींलिखेन्यायग्रंथनमें-
व्यंजनावृत्तिकाबीलक्षणावृत्तिमेंअंतर्भावकह्याहैं औरजोआलंकारिकहैंहैं शक्यसंबंधीअर्थकातोलक्षणावृत्तिसैं-
बोधसंभवेहैं औशक्यअर्थकेअसंबंधीअर्थमेंलक्षणासंभवेनहींताकीशब्दसैंप्रतीतिकेअर्थव्यंजनावृत्तिसानीचा
हिये ताकायहसमाधानहै साक्षात्औपरंपराभेदतेंसंबंधदोप्रकारकाहोवेंहैं तिनमेंसाक्षात्संबंधतोपरस्परकिनोंका
हीहोवेंहैं सर्वकाहोवेनहीं औपरंपरासंबंधतोसर्वपदार्थनकापरस्परसंभवेहैं बहुतक्याकहैं गोत्वअश्वत्वकाबीप
रस्परव्यधिकरणतासंबंधहै घटाभावऔघटपरस्परविरोधीहैं तोबीघटाभावकाघटमेंप्रतियोगितासंबंधहै औघट
काअपनैअभावमेंस्ववृत्तिप्रतियोगितानिरूपकतासंबंधहै इसरीतिसैं सर्वपदार्थनकाआपसमेंपरंपरासंबंधसंभ
वेहैं यातेंव्यंग्यअर्थवीशक्यसंबंधीहोनेतेंलक्ष्यकेअंतर्भूतहै औव्यंजनावृत्तिकाप्रतिपादनकाव्यप्रकाशमेंऔरता
कीटीकांमेंजयरामभट्टाचार्यादिकोंनेलिख्याहै तेंसैंकाव्यप्रदीपमेंऔताकीटीकाउद्योतनमेंनागोजीभट्टनेलिख्या
हैं ताकारखंडनवीन्यायग्रंथनमेंलिख्याहै औव्याकरणग्रंथनमेंकहूंखंडनलिख्याहै कहुप्रतिपादनलिख्याहै अहै
तसिद्धांतमेंखंडनकावाप्रतिपादनकाआग्रहनहीं यातेंप्रतिपादनकीरीतिमात्रजनाईहै शक्तिऔलक्षणादोवृत्ति
सर्वकैमतमेंहैं औमहावाक्यकेअर्थनिरूपणमेंबीदोकाहीउपयोगहै तिनमेंशक्तिकानिरूपणकिया औशक्यकेसा
क्षात्संबंधऔपरंपरासंबंधकैभेदतेंकेवललक्षणाऔलक्षितलक्षणारूपदोभेदलक्षणाकेकहेजलत्तलक्षणाअजह

म.
३

1584

९

तुल्यक्षणाभागात्यागलक्षणा इनभेदनते फेरितो निप्रकारकी लक्षणा है जहां शक्यकी प्रतीति नहीं होवे केवल शक्य संबंधी की प्रतीति होवे तहां जह तुल्यक्षणा होवे है जैसे विषमं श्व या स्थान में शक्य जो विषम भोजन ता कृत्या गिकै शक्य संबंधी भोजन निवृत्ति की प्रतीति होने तै जह तुल्यक्षणा है यद्यपि जहां शक्य अर्थ का संबंध नहीं संभवै तहां जह लक्षणा का अंगीकार होवे है जैसे गंगायां ग्रामः या स्थान में पदन केशक्य अर्थन का परस्पर संबंध संभवै नहीं औ विषमं श्व या स्थान में शक्य अर्थ का अन्वय संभवै है मरण का हेतु बी विष है तो बी भोजन में विष का अन्वय संभवै है तथापि अन्वयानुपपत्ति लक्षणा में बी जनहीं किंतु तात्पर्यानुपपत्ति लक्षणा में बी जह है यह ग्रंथन में लिख्य है ताका यह भाव है अन्वय कहिये शक्य अर्थ का संबंधता की अनुपपत्ति कहिये असंभव जहां होवे तहां लक्षणा होवे है यह नियम नहीं जो यही नियम होवे तो यष्टीः प्रवेशय या वाक्य में यष्टिपद की यष्टिधर में लक्षणा नहीं होवेगी काहे तै यष्टिपद कै शक्य का प्रवेश में अन्वय संभवै है या तै तात्पर्यानुपपत्ति लक्षणा में बी जह है अन्वयानुपपत्ति नहीं तात्पर्य कहिये वाक्य कर्ता की इच्छाता की अनुपपत्ति कहिये शक्य अर्थ में असंभव लक्षणामाननै का बीज कहिये हेतु है यष्टीः प्रवेशय या वाक्य में तात्पर्यानुपपत्ति है काहे तै यष्टिका प्रवेश जो शक्य अर्थ ता में वक्ता का तात्पर्य भोजन कै समें संभवै नहीं या तै यष्टिपद की यष्टिधर पुरुषन में लक्षणा है तै समें मरण हेतु विष भोजन में पिता का तात्पर्य संभवै नहीं या तै भोजन निवृत्ति में जह तुल्यक्षणा है गंगायां ग्रामः या स्थान में तात्पर्यानुपपत्ति बी संभवै है या तै जहां तात्पर्यानुपपत्ति होवे तहां लक्षणामानिये है यह नियम है गंगायां ग्रामः या स्थान में बी गंगापद का शक्य जो देवनदी का प्रवाह ता कृत्या गिकै शक्य संबंधी तीर की प्रतीति होवे है या तै जह तुल्यक्षणा है जहां सामा-

वृत्ति.
१०

प.
३

न्यतीरबोधमें वक्ता का तात्पर्य नहीं है किंतु गंगातीरके बोधमें वक्ता का तात्पर्य है तहां गंगापद की गंगातीरमें अजहत् लक्षणा है ओ अजहत् लक्षणा के असाधारण उदाहरण तो काके श्योदधिरक्ष्यतां इत्यादि कहें सहित शक्य संबंधी की जहां प्रतीति होवै तहां अजहत् लक्षणा होवै है भोजन वास्ते दधिरक्षा में वक्ता का तात्पर्य है सो विडालादिक न सैं दधिरक्षणा विना संभवै न हीं यातैं का कपद की दधि उपधात कमें अजहत् लक्षणा है इसरीति सैं छत्रिणो यांति या स्थान में छत्रिपद की छत्रि संयुक्त एक साथ में अजहत् लक्षणा है न्याय मत में नीलादिक पदन की गुण मात्र में शक्ति है नीलो घट इत्यादि वाक्य न में नील रूप वाले के बोध की नीलादिक पद लक्षणातैं हैं तहां शक्य सहित संबंधी की प्रतीति होवै है यातैं अजहत् लक्षणा है ओ कोशकार के मत में नीलादिक पद लक्षणातैं हैं तहां शक्य सहित संबंधी की प्रतीति होवै है यातैं अजहत् लक्षणा है ओ कोशकार के मत में नीलादिक पदन की गुण औ गुणी में शक्ति है लक्षणा नहीं वेदांत परिभाषा ग्रंथ में नीलादिक पदन की गुणी में अजहत् लक्षणा कहि सो न्याय का मत है ओ शक्य अर्थ के एक देस कूं त्यागि के एक देस के बोध में वक्ता का तात्पर्य होवै तहां भाग त्याग लक्षणा होवै है जैसे सोयंदेव दत्तः या स्थान में भाग त्याग लक्षणा है इहां परोक्ष वस्तु तत्पद का अर्थ है ओ अपरोक्ष वस्तु इदं पद का अर्थ है दकारादि वर्ण विशिष्ट नाम वाला पुरुष शरीर देव दत्त पद का अर्थ है तत्पदार्थ का इदं पदार्थ सैं अभेद तत्पदोत्तर विभक्तिका अर्थ है इदं पदार्थ का देव दत्त पदार्थ सैं अभेद इदं पदोत्तर विभक्तिका अर्थ है अथवा तत्पद ओ इदं पद सैं उत्तर विभक्ति निरर्थक हैं समान विभक्ति वाले पदन के सन्निधान तें पदार्थन का अभेद प्रतीति होवै है यातैं परोक्ष वस्तु सैं अभिन्न अपरोक्ष वस्तु स्वरूप देव दत्त नाम वाला शरीर है यह वाक्य के पदन का शक्य अर्थ है सो उष्णीशी तल है या की नाई बाधित है बाधित अर्थ में वक्ता का

१०

वृत्ति-

८

प्र.
३

नीहोवेनही अवयवकी शक्तिसे जो शब्द अपने अर्थ कृजनावेता कूं योगिक शब्द कहें हैं जैसे पाचक शब्द है तहां पा-
च अवयवका पाक अर्थ है अक अवयवका कर्ता अर्थ है इस रीतिसे अवयव शक्तिसे पाक कर्ता पाचक शब्द का अर्थ हो
ने तें पाचक शब्द योगिक हैं अवयव शक्ति कूं योग कहें हैं शास्त्र का असाधारण संकेत परिभाषा कहिये हैं परिभाषा तें
अर्थ का बोधक शब्द परिभाषिक शब्द कहिये हैं लक्षित शब्द के लक्षण और इतदो अवयव हैं तिनमें लक्षण शब्द का अर्थ ल-
क्षण है इत शब्द का अर्थ संबंधी है या तें लक्षण संबंधी अर्थ का बोधक लक्षित शब्द योगिक है या तें लक्षण वा लक्षि-
त शब्द का अर्थ है तें शक्य संबंध का नाम लक्षण है यह शास्त्र का संकेत है या तें लक्षण शब्द परिभाषा तें शक्य सं-
बंध रूप अर्थ बोधक होने तें परिभाषिक है लक्षित वा सो लक्षण लक्षित लक्षण यह कर्मधारय समास है लक्षण
वाली लक्षण यह अर्थ कर्मधारय समास तें सिद्ध होवे है असाधारण धर्म कूल लक्षण कहें हैं शक्य संबंध कूल लक्षण कहें
हैं या तें लक्षण का असाधारण धर्म शक्य संबंधत्व है सोई ता काल लक्षण है यद्यपि शक्य का संबंध साक्षात् परंपरा में
दत्त दो प्रकार का है और बहु तस्थान में शक्य का साक्षात् संबंध रूप लक्षण है द्विरे पोरों ति सिंहो देवदत्त इत्यादिक न में
शक्य का साक्षात् संबंध है नहीं तथापि लक्षण का असाधारण धर्म शक्य संबंधत्व है संबंध में साक्षात् पना लक्षण
के लक्षण में प्रविष्ट नहीं जहां शक्य का परंपरा संबंध है तहां वी शक्य संबंधत्व रूप स्व लक्षण वाली लक्षण है गंगा
या ग्रामः इत्यादिक उदाहरण में यद्यपि शक्य का साक्षात् संबंध रूप लक्षण है तथापि संबंध का साक्षात् पना लक्षण के लक्षण में
प्रविष्ट नहीं किंतु साक्षात् परंपरा साधारण संबंध रूप तें लक्षण के लक्षण में संबंध मात्र प्रविष्ट है इसी वास्ते शक्य संबंध

यशक्यसंबंधीलक्षितशब्दकाअर्थहै तथापिभागत्यागलक्षणासंबंधकृततात्पर्यविषयइतनाभागत्यागिकेइहांशक्यसंबंधी
 लक्षितशब्दकाअर्थहै तैसेंलक्षणाशब्दकाअर्थवीशक्यसंबंधहै तामेंशक्यभागत्यागिकेभागत्यागलक्षणासंबंधमा
 त्रलक्षणाशब्दकाअर्थहै यातैलक्षितकहियेशक्यसंबंधीकालक्षणाकहियेसंबंध लक्षितलक्षणाशब्दकाअर्थहोवैहै इस
 शीतिसेंशक्यसंबंधीकासंबंधलक्षितलक्षणाशब्दसंयोगवृत्तिसेंहीसिद्धहोवैहै अथवालक्षितशब्दकीतोशक्यसंबंधीमें
 भागत्यागलक्षणाहै औलक्षणाशब्दकाशक्यसंबंधही अर्थहैताकीसंबंधमात्रमेंलक्षणानहीं औलक्षितेनलक्षणा
 लक्षितलक्षणा इसशीतिसेंतृतीयासमासमानेइष्टअर्थकीसिद्धिहोवैहै लक्षितेनकहियेशक्यसंबंधीद्वारालक्षणाक
 हिये शक्यकासंबंधयहलक्षितलक्षणाशब्दकाअर्थहै शक्यकासंबंधकहूंसाक्षात्होवैहै कहुशक्यसंबंधीद्वाराश
 क्यकासंबंधहोवैहै द्विरेफोरोति इत्यादिस्थानमेंद्विरेफपदकाशक्यजोदोरेफतिनकामधुपसैंसाक्षात्संबंधनहीं किंतुश
 क्यसंबंधीअमरपदहैतिसकासंबंधीमक्षपहै यातैद्विरेफपदकाशक्यजोदोरेफतिनकाअमरपदद्वारासक्षपसैंसंबंध
 है तैसेंसिंहशब्दकेशक्यकेसंबंधीजेशूरतादिकगुणतिनोद्वारासिंहशब्दकेशक्यकासंबंधिशूरतादिगुणविशिष्टमेंहै
 यातैसिंहशब्दकालक्षितकहियेशक्यसंबंधीजेशूरतादिगुणतिनद्वारालक्षणाकहियेसिंहशब्दकेशक्यकासंबंध
 पुरुषमेंहै षष्ठीसमासमानेतौलक्षितशब्दऔलक्षणाशब्दमेंभागत्यागलक्षणामाननीहोवैहै औतृतीयासमासमा
 नेतौलक्षणाशब्दकामुख्यअर्थरहैहै एकलक्षितशब्दमेंभागत्यागलक्षणामाननीहोवैहै औलक्षितलक्षणाशब्दमें
 कर्मधारयसमासमानेतौलक्षितशब्दऔलक्षणाशब्दइनदोनोंकामुख्ययोगिकअर्थरहैहै भागत्यागलक्षणामान

होवे ताकं केवल लक्षणा कहें हैं जैसे गंगा पद की तीर में लक्षणा होवे है तहां गंगा पद का शक्य जो प्रवाह ता का तीर से साक्षात्
 बंध संयोग है या तें गंगा पद की तीर में केवल लक्षणा है लक्षित लक्षणा का उदाहरण यह है द्विरेफो रौतिया वाक्य का दोरेफ ध्व
 निकरें हैं यह अर्थ पद न की शक्ति से प्रतीत होवे है सो वर्ण रूपरेफ में ध्वनिकरना संभव नहीं या तें शक्य अर्थ में वक्ता का ता
 त्पर्यन हीं किंतु दोरेफ वाला जो भ्रमर पद तिसके शक्य में द्विरेफ पद की लक्षणा है सो केवल लक्षणा तो है नहीं काहे तें जा
 अर्थ में पद के शक्य का साक्षात् संबंध होवे ता में केवल लक्षणा होवे है द्विरेफ पद का शक्य दोरेफ है तिन का अवयविता संब
 ध भ्रमर पद में है ता पद का शक्ति रूप संबंध अपने वाच्य मधुप में है या तें शक्य संबंधी जो भ्रमर पद ता का संबंध होने तें श
 क्य का परंपरा संबंध है या तें लक्षित लक्षणा है यद्यपि दोरेफ न कूं द्विरेफ न हीं कहें हैं किंतु दोरेफ वाले कूं द्विरेफ कहें हैं दोरे
 फ वाला भ्रमर पद है या तें द्विरेफ पद का शक्य जो भ्रमर पद ता का मधुप से साक्षात् संबंध होने तें केवल लक्षणा संभव है तथा
 पित्याकरण के मत में तो समास की शक्ति है या तें द्विरेफ पद का शक्य दोरेफ वाला भ्रमर पद है न्याय वैशेषिकादिक न के मत में
 समास समुदाय की शक्ति न हीं मानें हैं किंतु समास समुदाय के जो अवयव हैं तिन की लक्षणा वृत्ति से अधिक अर्थ समा
 स में प्रतीत होवे है जैसे द्विरेफ इतना समास समुदाय है ता की किसी अर्थ में शक्ति न हीं तहां द्वित्व संख्या विशिष्ट द्विपद का
 अर्थ है रेफत्व जाति विशिष्ट अक्षर रेफ पद का अर्थ है द्विपद के शक्य का ओरेफ पद के शक्य का अर्थ है संबंध वाक्यार्थ होवे तो
 द्वित्व संख्या वाले रेफ हैं यही अर्थ शक्य है ओ दोरेफ वाले पद कूं द्विरेफ कहें हैं सो लक्षणा वृत्ति मानिके कहें हैं परंतु इतना मे
 द है न्याय वैशेषिक मत में वाक्य की लक्षणा न हीं मानें हैं काहे तें शक्य संबंध कूं लक्षणा कहें हैं पद समुदाय रूप वाक्य की

किसी अर्थ में शक्ति नहीं याते वाक्य के शक्य का अभाव होने से शक्य संबंध रूप लक्षणा वाक्य की वृत्ति नहीं किंतु पद की
 लक्षणा होवे है या मत में एक पद की रेफ वाले में लक्षणा औ मीमांसा मत में तथा वेदांत मत में वाक्य की वृत्ति लक्षणा माने है औ
 वाक्य की लक्षणा में जो दोष कहा है ताका यह समाधान है पद समुदाय का वाक्य कहें हैं सो समुदाय प्रत्येक पद से भिन्न
 नहीं याते पद न का शक्य ही वाक्य का शक्य है अथवा शक्य संबंध रूप लक्षण नहीं किंतु बोध्य संबंध का लक्षणा कहें हैं जैसे प
 द का शक्य शक्ति वृत्ति से बोध्य है तैसे परस्पर संबंध सहित पदार्थ रूप वा पदार्थ न का संबंध रूप वाक्यार्थ वा वाक्य बोध्य है याते
 पद बोध्य संबंध रूप लक्षणा जैसे पद की होवे है तैसे वाक्य बोध्य संबंध रूप लक्षणा वाक्य की वृत्ति होवे है या मत में द्विरेफ सम
 दाय की दोरेफ वाले पद में लक्षणा दूसरी ति से द्विरेफ पद से लक्षित भ्रमर पद की मध्य प में लक्षणा होने से लक्षित लक्षणा कहावे
 है सो वृत्ति लक्षणा के अंतर्भूत ही है काहे तें द्विरेफ पद का शक्य जो दोरेफ ताका भ्रमर पद से साक्षात् संबंध है औ भ्रमर तें भ्रमर पद
 द्वारा परंपरा संबंध है याते शक्य संबंध रूप लक्षणा तें लक्षित लक्षणा पृथक् नहीं व्याकरण मत में द्विरेफ पद का शक्य दोरेफ वाला
 भ्रमर पद है ताका भ्रमर से साक्षात् संबंध है याते यह उदाहरण लक्षित लक्षणा का नहीं केवल लक्षणा का है ता मत में लक्षित लक्ष
 णा के उदाहरण सिंहो देव दत्तः इत्यादि कहें या स्थान में सिंह से अभिन्न देव दत्त है यह वाक्य का अर्थ पद न की शक्ति वृत्ति से प्रती
 त होवे है सो संभव नहीं काहे तें पशुत्व जाति औ मनुष्यत्व जाति परस्पर विरुद्ध हैं एक से संभवे नहीं याते सिंह शब्द की शरता क्रूर
 ता धर्म वाले पुरुष में लक्षणा है ता पुरुष तें सिंह शक्य का साक्षात् संबंध नहीं होने तें केवल लक्षणा तो है नहीं किंतु शरतादि कने तें
 सिंह शब्द के शक्य का आधेयता संबंध है औ शक्य संबंधी शरतादि कन का पुरुष में आधेयता संबंध है परंतु सिंह की शरता-

1591

औ पुरुष की शूरता का अर्थ भेद माने तब तो सिंह की शूरता का देव दत्त में अधिकरणता संबंध है औ दोनूं शूरता का परस्पर भेद मा-
 ने तो सिंह की शूरता का पुरुष में स्वसजातीय शूरता अधिकरणता संबंध है सिंह की शूरता स्वशब्द का अर्थ है इस रीति से शक्य का
 परंपरा संबंध होने तें सिंह शब्द की शूरता दिगुण विशिष्ट में लक्षित लक्षणा है शक्य के परंपरा संबंध कूलक्षित लक्षणा कहें हैं य-
 द्यपि लक्षित लक्षणा शब्द से उक्त अर्थ की सिद्धि किष्ट है काहे तें लक्षित लक्षणा शब्द की रूढि तो शक्य के परंपरा संबंध में कोशा-
 दि कने में कहीं नहीं औ योग वृत्ति से लक्षणा शब्द का उक्त अर्थ प्रतीत होवे नहीं काहे तें लक्षित लक्षणा लक्षित लक्षणा इस
 रीति से षष्ठी समास करें तो लक्षित कहिये लक्षणा वृत्ति से जो प्रतीत हु या है ता की लक्षणा यह लक्षित लक्षणा शब्द का अर्थ सि-
 द्ध होवे है द्विरे फोरोति सिंहो देव दत्तः इत्यादि कजो लक्षित लक्षणा कउ दाहरण कहे तहां उक्त स्वरूप लक्षित लक्षणा संभव न
 हीं काहे तें द्विरे फोरोति या वाक्य में द्विरे फपद से अमर पद लक्षित होवे औ ता की म क प में लक्षणा होवे तो उक्त अर्थ का संभव
 होवे सो दोनूं बातें हीं नहीं काहे तें यद्यपि द्विरे फपद के शक्य का संबंध अमर पद तें है तथापि द्विरे फपद से लक्षित अमर पद नहीं
 काहे तें वक्ता के तात्पर्य का विषय शक्य संबंधी लक्षित होवे है केवल शक्य संबंधी लक्षित नहीं होवे है जो केवल शक्य संबंधी
 लक्षित होवे तो गंगा पद के शक्य के संबंधी मीनादिक अने कहें ते सारे ही गंगा पद से लक्षित हुये चाहियें या तें वक्ता के तात्पर्य
 का विषय शक्य संबंधी लक्षित होवे है गंगा पद शक्य संबंधी तो अने कहें तथापि गंगा या ग्रामः या वाक्य में औ ता कूं गंगा पद
 से तीर का बोध होवे औ से तात्पर्य विषय शक्य संबंधी केवल तीर है या तें गंगा पद से तीर ही लक्षित है मीनादिक वी शक्य संब-
 धी तो हैं उक्त तात्पर्य के विषय नहीं या तें गंगा पद से लक्षित नहीं इस रीति से द्विरे फपद के शक्य का संबंधी तो अमर पद है परं

हति
७

प्र.
३

तु द्विरेफपदसें भ्रमरपदका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य नहीं किंतु द्विरेफपदसें भ्रमरपदकेशक्यमधुपका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य होवें है या तै द्विरेफपदकेशक्यका संबंधी वी भ्रमरपद है वक्ता के उक्ततात्पर्यका विषय नहीं होने तै द्विरेफपदसें लक्षित भ्रमरपद नहीं और किसी रीतिसें द्विरेफपदसें लक्षित भ्रमरपद है इस वार्ता कूं मानिले वें तो वी भ्रमरपदकी मधुपमें शक्ति है या तै ताकी लक्षणा कथन असंगत है इस रीतिसें लक्षितस्य भ्रमरपदस्य लक्षणा लक्षितलक्षणा इस रीतिसें षष्ठीसमासका अर्थ उक्त उदाहरणमें संभवे नहीं तैसें सिंहो देवदत्तः या उदाहरणमें वी उक्त अर्थ संभवे नहीं सिंहवृत्तिशूरतादिक सिंहशब्दकेशक्यके संबंधी तो है परंतु सिंहशब्दसें शूरतादिकनका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य नहीं किंतु सिंहशब्दसें सिंहसदृशपुरुषका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य होवें है या तै शक्यसंबंधी वी शूरतादिकगुण उक्ततात्पर्यके विषय नहीं होने तै सिंहशब्दसें लक्षित नहीं और किसी रीतिसें सिंहशब्दसें लक्षितशूरतादिक है या कूं मानिले वें तो वी तिनकी लक्षणा कहना विरुद्ध है काहे तै शक्तिप्रो लक्षणा वर्णात्मकशब्दकी होवें है शूरतादिकगुणशब्दरूप नहीं या तै तिनकी शक्तिबालक्षणा संभवे नहीं इस रीतिसें लक्षितस्य भ्रमरपदस्य लक्षणा लक्षितलक्षणा और लक्षितस्य शूरतादियुगासमुदायस्य लक्षणा लक्षितलक्षणा इस प्रकारका अर्थ षष्ठीसमासमानिके होवें है या अर्थमें शक्यके परंपरासंबंधकालक्षितलक्षणाशब्दसें बोध होवें नहीं पूर्व उक्त दोनूं उदाहरणोंमें शक्यका परंपरासंबंध तो मधुपप्रो पुरुषमें है ओ पूर्वोक्त रीतिसें लक्षितलक्षणाशब्दका योग अर्थ संभवे नहीं तथापि या वक्ष्यमाण रीतिसें लक्षितलक्षणाशब्दका योग अर्थ षष्ठीसमासमानिके शक्यका परंपरासंबंध ही संभवे है यद्यपि वक्ता के तात्पर्यका विष

७

वृत्ति
५

प्र.
३

र्थ आनयन में कर्मता का निरूपकता संबंध है यकारोत्तर अकारके कृति औ प्रेरणा दो अर्थ हैं तहां कृति में आनयन का अनुकूलता संबंध है कृति का त्वं पदार्थ में आश्रयता संबंध है प्रेरणा का त्वं पदार्थ में विषयता संबंध है या तें गो वृत्ति कर्मता निरूपक आनयनानु कूल कृत्याश्रयः प्रेरणा विषयः त्वं पदार्थः यह ज्ञान वाक्य औ ता कूं होवें हैं तहां वृत्ति विशिष्ट सकल पदन का ज्ञान शब्द प्रमाण है पदन के ज्ञान तें तिन के अर्थ की स्मृति व्यापार है वाक्यार्थ ज्ञान फल है इसरीति सैं लौकिक वैदिक वाक्यन तें ब हुत स्थान में पदार्थन के संबंध का वासबंध सहित पदार्थन का बोध ही फल होवें हैं तथापि त्वं पदार्थ का संबंधी न त्वं पदार्थ का वी न त्वं पदार्थ के संबंधी त्वं पदार्थ का महा वाक्यन तें बोध मानै तो असंगो ह्ययं पुरुषः इत्यादिक अतिवचनो नैं वेदांत प्रतिपाद्य ब्रह्म कूं असंगता कहो है ताका बाध होवेंगा या तें महा वाक्यन का प्रतिपाद्य अखंड ब्रह्म है वाक्यन कूं अखंड अर्थ की बोधक ता में दृष्टांत संक्षेप शारीरक में स्पष्ट है विस्तार भय तें लिख्यान हीं महा वाक्यन में लक्षणा का प्रकार विचार सागर में लिख्यो है सो जानि लै ना पद के शक्य सैं संबंध कूल लक्षणा कहें हैं या तें पद का परंपरा संबंध रूप लक्षणा है काहे तें पद का साक्षात् संबंध शक्य तें होवें हैं ता शक्य का संबंध लक्ष्य तें होवें हैं या तें शक्य द्वारा पद का संबंध होने तें परंपरा संबंध रूप लक्षणा वृत्ति है इसी कारण तें ग्रंथ कारो नैं लक्षणा वृत्ति जघन्य कहो है जहां पद का साक्षात् संबंध रूप शक्ति वृत्ति न हीं संभवै तहां परंपरा संबंध रूप लक्षणा वृत्ति का अंगीकार है इसी कारण तें ग्रंथ कारो नैं लिख्यो है जहां शक्य अर्थ में वक्ता का तात्पर्य न हीं संभवै तहां लक्षणा वृत्ति मानि के पद का लक्ष्य अर्थ मानना योग्य है जहां शक्य अर्थ में वक्ता का तात्पर्य संभवै तहां लक्ष्य अर्थ मानना योग्य न हीं केवल लक्षणा और लक्षित लक्षणा के भेद तें सो लक्षणा दो प्रकार की है पद के शक्य का साक्षात् संबंध

५

नकासासात्कारहोवे जिसपदकीजिसअर्थमेंवृत्तिपूर्वजानीहोवेतिसपदसेतिसअर्थकीस्मृतिहोवेहे तिसमेंअनंतरपरस्परसंबंधवालेसकलपदार्थनकाज्ञानअथवासकलपदार्थनकापरस्परसंबंधज्ञानवाक्यार्थज्ञानहोवेहे जैसेगामानयत्वंयावाक्यमेंगोआदिकपदहैं तिनकीअपनेअर्थमेंवृत्तिकामप्रथमऐसाज्ञानपुरुषकृच्छाहियेगोपदकीगोत्वविशिष्टपशुविशेषमेंशक्तिहैद्वितीयाविभक्तिकीकर्मतामेंशक्तिहैआनयनमेंआपूर्वनीपदकीशक्तिहै अकारोत्तरअकारकीकृतिओपेरणामेंशक्तिहै संबोधनयोग्यचेतनमेंत्वंपदकीशक्तिहै इसरीतिसेंशक्तिज्ञानवालेकृंगामानयत्वंयावाक्यकाओत्रसेंसंबंधहोतैहीगोआदिकसकलपदनकासासात्कारहोयेकेतिनपदनकेशक्यअर्थकीस्मृतिहोवेहे जैसेहस्तिपालककेज्ञानतैताकेसंबंधीहस्तीकीस्मृतिहोवेहे तैसेंपदनकेज्ञानतैतिनकेसंबंधीशक्यअर्थनकीस्मृतिहोवेहे यहहस्तिपालकहै ऐसाहस्तिओमहावतकेसंबंधकाजाकृंज्ञानहोवेनहीं किंतुमनुष्यहै ऐसाज्ञानहोवेताकृंहस्तिपालकदेखैवीहस्तीकीस्मृतिहोवेनहीं तैसेंदसपदकायहशक्यहै अथवालक्ष्यहैऐसाशक्तिवालक्षणरूपसंबंधकाजाकृंपूर्वज्ञानहोवेनहीं किंतुअज्ञातार्थपदकाआवणसासात्कारहोवेताकृंपदनकेअवणतैथीअर्थनकीस्मृतिहोवेनहीं यातैवृत्तिसहितपदकाज्ञानपदार्थस्मृतिकाहेतुहै केवलपदकाज्ञानहेतुनहीं पदनकेज्ञानतैसकलपदार्थनकीस्मृतिहोयेकेसकलपदार्थनकेपरस्परसंबंधकाज्ञानहोवेहे अथवापदनकेज्ञानतैपरस्परसंबंधरहितजिनपदार्थनकास्मरणहुवाहै परस्परसंबंधसहिततिनपदार्थनकाज्ञानहोवेहे सोपदार्थनकेसंबंधकाज्ञानअथवासंबंधसहितपदार्थनकाज्ञानवाक्यार्थज्ञानकहियेहे ओशादीप्रमाकहियेहे गामानयत्वंयावाक्यमेंगोपदार्थकाद्वितीयार्थकर्मतामेंआधेयतासंबंधहै आधेयताकृंवृत्तित्वकहैहे आपूर्वनीकेअ

नकी वाच्य पद से प्रतीति हुई चाहिये समाधान वाच्य की प्रतीति पद से होवे है और वाच्य वृत्ति जो जाति का प्रतीति होवे है या
 तैयह नियम है जाति भिन्न वाच्य की प्रतीति होवे नहीं और वाच्य वृत्ति जो जाति से वाच्य की प्रतीति होवे है या तैयह पदत्वादि
 क तो वाच्य वाच्य पद न तैयह प्रतीति होवे है पदत्वादि क वाच्य प्रतीति होवे नहीं पुनः शंका वाच्य वृत्ति वाच्य जाति की प
 दन से प्रतीति माने तौ घट पद से पृथिवीत्व जाति की प्रतीति हुई चाहिये काहे तैयह पद के वाच्य में जैसे घटत्व जाति रहे है तैसे
 पृथिवीत्व भी रहे है या तैयह दोनू वाच्य वृत्ति हैं और वाच्य है घटत्व की नाई पृथिवीत्व की भी प्रतीति हुई चाहिये गोपद का वाच्य
 जो गोता के विषे गोत्व की नाई पशुत्व रहे है और दोनू वाच्य हैं तैसे ब्राह्मण पद से ब्राह्मणत्व की नाई मनुष्यत्व की प्रतीति हुई चा
 हिये समाधान वाच्यता व छेद क जो वाच्यता की और वाच्य की पद से प्रतीति होवे है अन्य की प्रतीति होवे नहीं जैसे घट पद
 का वाच्य घटव्यक्ति की और वाच्यता व छेद क घटत्व की प्रतीति घट पद से होवे है पृथिवीत्व वाच्य नहीं और वाच्यता व छेद क नहीं
 या तैयह पद से पृथिवीत्व की प्रतीति होवे नहीं वाच्यता से न्यून वृत्ति और अधिक वृत्ति न होवे किंतु जितने देश में वाच्यता होवे उ
 तने देश में रहे सो वाच्यता व छेद क होवे है घट पद की वाच्यता सकल घटव्यक्ति में है और घटत्व भी सकल घटव्यक्ति में रहे है या
 तैयह घट की वाच्यता से न्यून वृत्ति और अधिक वृत्ति पदत्व नहीं किंतु समान देश वृत्ति होने तैयह पद का वाच्यता व छेद क घटत्व है
 घट पद की वाच्यता पद में नहीं और पृथिवीत्व पद में है या तैयह अधिक वृत्ति होने तैयह पद का वाच्यता व छेद क पृथिवीत्व नहीं गो
 पद की वाच्यता सकल गोव्यक्ति में है और गोत्व भी सकल गोव्यक्ति में है या तैयह गोपद का वाच्यता व छेद क गोत्व है और अश्व में गोप
 द की वाच्यता नहीं ता से पशुत्व रहे है या तैयह गोपद की वाच्यता से अधिक वृत्ति होने तैयह गोपद का वाच्यता व छेद क पशुत्व नहीं तैसे

1595

धृति.

३

ब्राह्मणपदकीवाच्यतासकलब्राह्मणव्यक्तिमेंहै औब्राह्मणत्वहीसकलब्राह्मणव्यक्तिमेंहै यातेंब्राह्मणपदकावाच्यतावच्छे-
दकब्राह्मणत्वहै औसत्रियादिकनमेंब्राह्मणपदकीवाच्यतानहीं तहांमनुष्यत्वहै यातेंअधिकवृत्तिहोनेतेंब्राह्मणपदकावा-
च्यतावच्छेदकमनुष्यत्वनहीं इसरीतिसेंघटादिकपदनतेंघटत्वादिकनकीप्रतीतिहोवैहै औसक्तिनहींहोनेतेंघटादिपदनके
वाच्यनहीं किंतुवाच्यतावच्छेदकहै यहशिरोमणिभट्टाचार्यकामतहै औघटादिपदनकीजातिमात्रमेंशक्तिहैव्यक्तिमेंनहीं
यहमीमांसाकामतहै शंका जिसअर्थमेंजिसपदकीशक्तिकाज्ञानहोवैतिसअर्थकीतिसपदसेंस्मृतिहोयकेशब्दीप्रमाणहोवैहै
पदकीशक्तिविनाव्यक्तिकीपदसेंस्मृतिऔशाब्दीप्रमाणहींहुईचाहिये समाधान शब्दप्रमाणसेंतोजातिकारहीज्ञानहोवैहै त
थापि अर्थापत्तिप्रमाणतेंव्यक्तिकाज्ञानहोवैहै जैसैंदिनमेंअभोजीपुरुषकुरात्रिभोजनविनास्खलतासंभवेनहीं तैसैंव्य-
क्तिविनाकेवलजातिमेंकोईक्रियासंभवेनहीं यातेंअर्थापत्तिप्रमाणतेंव्यक्तिकाबोधहोवैहै गामानयइसवाक्यतेंगोत्वके
आनयनकाबोधहोवैहै सोगोव्यक्तिकेआनयनविनावेनहीं गोव्यक्तिकाआनयनसंपादकहै गोत्वकाआनयनसंपाद्य
है संपादकज्ञानकाहेतुसंपाद्यज्ञानअर्थापत्तिप्रमाणकहियेहै संपादकज्ञानप्रमाणहै यास्थानमेंजातिकेज्ञानप्रमाणहै औ
व्यक्तिकाज्ञानप्रमाणहै यहभट्टमीमांसककामतहै औरकोईजातिशक्तिवारीअनुमानतेंव्यक्तिकाबोधमानैहै सोग्रंथांतरमें
स्पष्टहै कठिनप्रसंगलिप्यानहीं केवलजातिमेंशक्तिमानैताकेमतमेंव्यक्तिकाबोधशब्दप्रमाणतेंहोवेनहीं किंतु अर्थापत्ति
वा अनुमानसेंव्यक्तिकाबोधहोवैहै परंतु कोईग्रंथकारजातिमेंकुञ्जशक्तिमानैहै ताकेमतमेंव्यक्तिकाज्ञानहीशब्दप्रमा-
णतेंहीहोवैहै ताकायहअभिप्रायहै सकलपदनकीशक्ति तोजातिविशिष्टव्यक्तिमेंहै परंतु शक्तिकाज्ञानजाकूंहोवेता

म.

३

1596

3

1597

कृपदसें अर्थ की स्मृति ओ शाब्द बोध होवें हैं अन्य कृप हीं न हां घट पद की घटत्वमें शक्ति है इस रीति से जाति शक्तिका ज्ञान पदार्थ की स्मृतिका ओ शाब्द बोध का हेतु है ओ व्यक्ति में शक्ति के ज्ञान का उपयोग न हीं ओ व्यक्ति अनंत हैं या तें सकल व्यक्तिका ज्ञान संभव न हीं इस कारण तें व्यक्तिका शक्ति स्वरूप से पदार्थ की स्मृति ओ शाब्द बोध का हेतु है ताका ज्ञान हेतु न हीं इस रीति से घट पद की घटत्व विशेष में शक्ति होने तें घट पद के वाच्य तो घटत्व ओ घट दो न हैं या तें घट पद का वाच्य जो घटत्व ओ घटति न के शाब्द बोध का हेतु घटत्व में शक्तिका ज्ञान है या पक्ष कृष्ण शक्तिवाद कहें हैं और प्रकार से कृष्ण शक्तिवाद गदाधर भट्टाचार्य ने शक्तिवाद के अंत में लिखा है सो कहि न हैं या तें इहां लिखान हीं ओ घटादिक पद न तें जें से जाति विशेष व्यक्तिका बोध होवें हैं तें से जाति का व्यक्ति में जो समवायादिक संबंध ताका र्था बोध होवें हैं या तें जाति व्यक्ति संबंध इन तीनों में घटादि पद न की शक्ति है यह गदाधर भट्टाचार्य का मत है सर्व मत न में जाति विशेष व्यक्ति में घटादि पद न की शक्ति है यह मत बहुत ग्रंथ का गे नें लिखा है या तें घट पद की घटत्व विशेष में शक्ति कहा है नील कै अ भेद वाला एक घट है यह नीलो घट इस वाक्य का अर्थ है तें से वज्रहस्तः पुरंदरः यह वैदिक वाक्य है जें से नीलो घटः या वाक्य में विशेषण बोध क नील पद है ओ घट पद विशेष्य बोध कहें तें से वज्रहस्त पद विशेषण बोध कहें ओ पुरंदर पद विशेष्य बोध कहें विशेषण पद के आगे विसर्ग निरर्थक है अथवा अभेदार्थ कहें विशेष्य बोध पद के आगे विसर्ग का एकत्व अर्थ है वज्रहस्त के अ भेद वाला एक पुरंदर है यह वाक्य का अर्थ है इस रीति से लौकिक वैदिक वाक्य न की समान रीति हैं परंतु वैदिक वाक्य दो प्रकार के हैं एक व्यावहारिक अर्थ के बोध कहें दूसरे परमार्थ तत्व के बोध कहें ब्रह्म से भिन्न सारा व्यावहारिक अर्थ कहिये हैं परमार्थ तत्व ब्रह्म कहिये

वृत्ति.
४

हैं ग्रहबोधकवाक्यबीदोप्रकारकेहैं तत्सदार्थवात्तत्पदार्थकेस्वरूपकेबोधकअर्थांतरवाक्यहैं जैसे सत्यज्ञानमनंतब्र
ह्मयहवाक्यतत्सदार्थकाबोधकहै यएषत्तुद्यंतज्योतिःपुरुषः यहवाक्यत्तत्पदार्थकेस्वरूपकाबोधकहै तत्सदार्थत्तत्पदार्थ
केअभेदकेबोधकतत्त्वमसिआदिकमहावाक्यहैं जाअर्थमेंजापदकीवृत्तिहोवैताअर्थकीतापदसेंप्रतीतिहोवैहै शक्तिऔ
लक्षणभेदतैंसोवृत्तिदोप्रकारकीहै ईश्वरकीइच्छाअथवावाच्यवाचकभावसंबंधमूलतादात्म्यअथवापदार्थबोधहेतुसा
मर्थ्यकूंशक्तिकहैंहैं जिसअर्थमेंपदकीशक्तिहोवैसोअर्थपदकाशक्यकहियेहै शक्यसंबंधकूलक्षणाकहैंहैं जैसेगंगा
पदकीशक्तिप्रवाहमेंहै यातेंगंगापदकाशक्यप्रवाहहैं तासैंसंयोगसंबंधतीरकाहै इसरीतिसेंपदकाजोअर्थसेंपरंपरासंब
धसोलक्षणाहै जैसेगंगापदकातीरसेंपरंपरासंबंधहै सोइतीरमेंगंगापदकीलक्षणाकहिये काहैतैं साक्षात्संबंधवालेसें
जोसंबंधसोपरंपरासंबंधकहियेहैं गंगापदकाशक्तिरूपसंबंधप्रवाहहै तासैंसंयोगतीरकाहै यातेंस्वशक्यसंयोगरूपगं
गापदकातीरसेंपरंपरासंबंधहै सोइलक्षणाकहियेहै यातेंयहसिद्धहुवाजाअर्थसेंजिसपदकाशक्तिरूपसाक्षात्संबंध
होवैसोअर्थतिसपदकाशक्यकहियेहै जाअर्थसेंजिसपदकेशक्यकासंबंधहोवैसोअर्थतिसपदकालक्ष्यकहियेहैं जैसे
गंगापदकाशक्यजोप्रवाहताकातीररूपअर्थसेंसंयोगसंबंधहै यातेंगंगापदकाशक्यप्रवाहहै औतीरलक्ष्यहै इसरीतिसें
पदकासाक्षात्संबंधऔपरंपरासंबंधरूपशक्तिलक्षणभेदतैंवृत्तिदोप्रकारकीहै जापदकीवृत्तिजिसपुरुषकूंअज्ञातहोवैता
पदकातिसपुरुषकूंसाक्षात्कारहुयेंवीपदार्थकीस्मृतिऔशाब्दबोधहोवैनहीं यातेंशक्तिलक्षणरूपवृत्तिकाज्ञानपदा
र्थकीस्मृतिऔशाब्दबोधकाहेतुहै शाब्दबोधकायहक्रमहै जापुरुषकूंपदकीवृत्तिज्ञातहोवैतापुरुषकूंवाक्यकेसकलपद

प्र.
३

1598

४

हति.
२

नवाक्यार्थज्ञान कहिये है ताही कृंशाब्दी प्रमा कहै है जै से नीलो घटः यह वाक्य है ता में च्यारि पद हैं नील पद है १ ओकार पद है
 २ घट पद है ३ विसर्ग पद है ४ नील रूप विशिष्ट में नील पद की शक्ति है ओकार पद निरर्थक है यह वार्ता व्युत्पत्ति वादादिक ग्रंथन
 में स्पष्ट है अथवा ओकार पद का अभेद अर्थ है घट पद की घटत्व विशिष्ट में शक्ति है विसर्ग की एकत्व संख्या में शक्ति है शक्ति
 का ज्ञान कोश व्याकरणादिक न तै होवै है नील पीतादिक पदन की वर्ण में ओ वर्ण वाले में शक्ति है यह कोश में लिखा है ओ वि
 सर्ग की एकत्व संख्या में शक्ति है यह व्याकरण तै जानी जावै है घट पद की घटत्व विशिष्ट में शक्ति है यह व्याकरण ग्रंथन में ओ
 शक्ति वादादिक न कर्क ग्रंथन में लिखा है ओ न्याय सूत्र में गोतम ने यह कहा जाति आकृति व्यक्ति में सकल पदन की शक्ति है
 अवयव के संयोग कूं आकृति कहै है अनेक पदार्थन में रहे जो नित्य ओ क धर्म सो जाति कहिये है जै से अनेक पदन में नित्य
 ओ ओक घटत्व है सो जाति है जाति के आश्रय कूं व्यक्ति कहै है यामत में घट पद की शक्ति कपाल संयोग सहित घटत्व विशिष्ट
 घट में है ओ दीपि तिकार शिरोमणि भट्टाचार्य के मत में सकल पदन की व्यक्ति मात्र में शक्ति है जाति ओ आकृति में नहीं या
 मत में घट पद का वाच्य केवल व्यक्ति है घटत्व ओ कपाल संयोग घट पद के वाच्य नहीं काहे तै जिस पद की जिस अर्थ में
 शक्ति होवै तिस पद का सो अर्थ वाच्य कहिये है ओ शक्य कहिये है केवल व्यक्ति में शक्ति है या तै केवल व्यक्ति ही वाच्य है शं-
 का घट पद के उच्चारण तै घटत्व की गोपद के उच्चारण तै गोत्व की ब्राह्मण पद के उच्चारण तै ब्राह्मणत्व की प्रतीति होवै है सो
 यामत में नहीं हुई चाहिये काहे तै अवाच्य अर्थ की लक्षणा बिना पद से प्रतीति होवै नहीं जो अवाच्य अर्थ की लक्षणा
 बिना पद से प्रतीति मानै तौ घट पद के अवाच्य घटत्व की जै से घट पद से प्रतीति मानै तै से घट पद के अवाच्य पदादिक

शक्ति कहिये औ अद्वैत सिद्धांत में सारे अपन कार्य करने की सामर्थ्य ही शक्ति है जैसे तंतु में पट करेगी की सामर्थ्य रूप शक्ति है व
 न्हि में दाह करेगी की जो सामर्थ्य सो शक्ति है तैसे पद में अपने अर्थ के ज्ञान की सामर्थ्य ही शक्ति है परंतु इतना भेद है बन्धि आदि
 क पदार्थ न में जो सामर्थ्य रूप शक्ति का ज्ञान की अपेक्षा न ही शक्ति ज्ञात होवे अथवा ज्ञात होवे दोनू स्थान में बन्धि आदि क
 न से दाहादिक कार्य होवे हैं औ पद की शक्ति का ज्ञान होवे तब तो अर्थ की स्मृति रूप कार्य होवे है शक्ति का ज्ञान होवे नहीं तब अर्थ
 की स्मृति रूप कार्य होवे नहीं या तें पद की सामर्थ्य रूप शक्ति ज्ञात होवे तब पदार्थ की स्मृति रूप कार्य होवे है शक्ति जहां अतीत प
 द की स्मृति होवे तहां पद के स्वरूप ज्ञान तें अर्थ की स्मृति होवे है सो न ही हु ई चाहिये काहे तें सामर्थ्य रूप शक्ति वाले पद का
 ध्वंस होय गया या तें अर्थ की स्मृति का हेतु जो पद ता का अभाव है समाधान मी मांसा के मत में सारे पद नित्य है तिन की उत्पत्ति
 नास होवे न ही या तें पद का ध्वंस बने न ही औ जो पद न कूं अनित्य माने तो यह समाधान है पदार्थ स्मृति की सामर्थ्य पद में न ही
 है किंतु पद ज्ञान में पदार्थ की स्मृति की शक्ति है जहां पद का ध्वंस हु या है तहां पद का स्वरूप ज्ञान है जहां वर्तमान पद है तहां
 पद का व्यावसायिक ज्ञान है ना ज्ञान में पदार्थ की स्मृति की सामर्थ्य है सोई शक्ति है या पक्ष में शक्ति वाला पद न ही किंतु पद
 का ज्ञान है यह पक्ष गदाधर भट्टाचार्य नें शक्तिवाद ग्रंथ में ज्ञान शक्तिवाद करि कैलिय है इसरीति से पद की सामर्थ्य वा पद के
 ज्ञान की सामर्थ्य शक्ति कहिये हैं दूसरे पक्ष में बी पद शक्ति वाला है इस व्यवहार की सिद्धि वास्ते पद का धर्म शक्ति अपेक्षित होवे तो जिस
 पद का ज्ञान जिस अर्थ की स्मृति में समर्थ होवे तिस पद की तिस अर्थ में शक्ति कहिये है इसरीति से शक्ति सहित पद ज्ञान तें पद
 र्थ की स्मृति होवे है जितने पदार्थ न की स्मृति होवे उनने पदार्थों के संबंध का ज्ञान अथवा संबंध सहित सकल पदार्थ न का ज्ञा

नैतें परस्परविवेक होवै नहीं यातें ब्रह्मसैं कूटस्थ के मुख्य समानाधिकरण का जीवमें व्यवहार करै हैं औ जीवमें कूटस्थ धर्म के आरोप वि
नामिथ्या जीव का सत्य ब्रह्मसैं मुख्य समानाधिकरण संभवै नहीं यातें स्वायत्त अंतःकरण का अधिष्ठान जो कूटस्थता के धर्म की विवक्षासैं जीव
का ब्रह्मसैं मुख्य समानाधिकरण कहा है इसरीति सैं चित्रदीपमें विद्यारण्य स्वामी नैं विवरणकार के वचन तैं अविरोध का प्रकार लिख्या है औ
विवरण ग्रंथ कूं पूर्व उत्तर देवै यह प्रकार संभवै नहीं काहे तैं विवरण ग्रंथमें बिंब का स्वरूप ही प्रतिबिंब मान्या है यातें ता के मतमें प्रतिबिंब त
रूप जीवत्व तो मिथ्या है औ प्रतिबिंब रूप जीव का स्वरूप मिथ्या न हीं किंतु ता का स्वरूप सत्य है यातें जीव का ब्रह्मसैं मुख्य समानाधिकरण
संभवै है औ विद्यारण्य स्वामी नैं जो विवरण ग्रंथ का उक्त अभिप्राय कहा सो प्रौढिवाद सैं कहा है तथाहि प्रतिबिंब कूं मिथ्यात्व माने वी जीवमें कूट
स्थत्व विवक्षा तैं महावाक्य नमें विवरण उक्त मुख्य समानाधिकरण संभवै है यातें मुख्य समानाधिकरण की अनुपपत्ति सैं प्रतिबिंब कूं
सत्यत्व अंगी करणीय न हीं इस प्रौढिवाद सैं विद्यारण्य स्वामी नैं उक्त अभिप्राय विवरण का लिख्या है औ विवरण ग्रंथ का उक्त अभिप्रा
य है न हीं प्रौढि कहिये उत्कर्ष सैं जो वाद कहिये कथन ता कूं प्रौढिवाद कहै हैं प्रतिबिंब कूं मिथ्यात्व मानि के महावाक्य नमें मुख्य समाना
धिकरण वी प्रतिपादन करि शकै है इसरीति सैं अपना उत्कर्ष बोधन किया है इसरीति सैं अंतःकरणमें आभास जीव है सो विज्ञान मय
कोश रूप है बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञानमें आभास ईश्वर है सो आनंद मय कोश रूप है दोनू का स्वरूप मिथ्या है कूटस्थ औ जीव का अन्यो
न्याध्यास है औ ब्रह्म चेतन ईश्वर का अन्यो न्याध्यास है यातें जीवमें कूटस्थ धर्म के आरोप तैं कहं पारमार्थिक ब्रह्मता कही है तैं सैं ईश्वर
में अध्यासिक ब्रह्मत्व की विवक्षा तैं कहं वेदान्त वेद्यत्वादि क धर्म कहै हैं यातें चेतन के चारि भेद हैं यह प्रक्रिया चित्र दीपमें कही है परंतु बु
द्धि वासना में प्रतिबिंब कूं ईश्वरता संभवै न हीं तैं सैं आनंद मय कोश कूं ईश्वरता कथन वी संभवै न हीं तथाहि बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञान में

वृत्ति.
४

प्रतिबिंबकूं ईश्वरक है ताकूं यह पूछ्या चाहिये ईश्वरभावकी उपाधिकेवल अज्ञान है अथवा वासना सहित अज्ञान है अथवा केवल वासना है जो प्रथम पक्षक है तो बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञानमें प्रतिबिंबकूं ईश्वरता कथन से विरोध होवेंगा जो द्वितीय पक्षक है तो केवल अज्ञानकूं ही ईश्वरभावकी उपाधि मानना चाहिये बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञानकूं ईश्वरकी उपाधि कहना निष्फल है जो विद्यारण्य स्वामी का मत इसरीति से कहें केवल अज्ञानकूं ईश्वरकी उपाधि मानें तो ईश्वरमें सर्वज्ञता सिद्ध होवेन हीं या तें सर्वज्ञता के लाभ अर्थ बुद्धि वासना की विशेषण मानी हैं यह कथन वी असंगत है काहे तें अज्ञान स्थ सत्त्व अंश की सर्वगोचर वृत्ति से ही सर्वज्ञता का लाभ होने तें बुद्धि वासनाकूं अज्ञानकी विशेषणता मानना निष्फल है औ अज्ञान स्थ सत्त्व अंश की वृत्ति से ही सर्वज्ञता संभव है बुद्धि वासना तें सर्वज्ञता सिद्ध होवेन हीं काहे तें एक एक बुद्धि वासनाकूं तो निरविल पदार्थ गोचरता संभवेन हीं सर्वज्ञता लाभ के अर्थ सकल वासनाकूं अज्ञान विशेषणता मान्या चाहिये सो प्रलय काल विना एक कालमें सर्व वासना का सद्भाव संभवेन हीं या तें सर्वज्ञता की सिद्धि वासना तें होवेन हीं इसरीति से धी वासना सहित अज्ञान ईश्वरकी उपाधि है यह द्वितीय पक्ष वी संभवेन हीं जो केवल वासना ईश्वरकी उपाधि है यह तृतीय पक्षक है तथापि यह पूछ्या चाहिये एक एक वासनामें प्रतिबिंब ईश्वर है अथवा सकल वासनामें एक प्रतिबिंब ईश्वर है जो प्रथम पक्षक है तो जीव जीवकी बुद्धि की वासना अनंत होने तें तिनमें प्रतिबिंब ईश्वर वी अनंत होवेंगे और एक एक वासनाकूं अल्प गोचरता होने तें तिनमें प्रतिबिंब रूप अनंत ईश्वर वी अल्प ज्ञ ही होवेंगे सर्व वासनामें एक प्रतिबिंब मानें तो सर्व वासना प्रलय विना युगपत् होवेन हीं औ अनेक उपाधिमें अनेक ही प्रतिबिंब होवेंगे या तें सर्व वासनामें एक प्रतिबिंब संभवेन हीं इसरीति से केवल अज्ञान ही ईश्वरकी उपाधि है विद्यारण्य स्वामी ने चित्रदीपमें वासना का निष्फल अनुसरण कहा है तें से आनंद मय कोशकूं ईश्वरता कथन वी असंगत है काहे तें जाग्रत् स्वप्न में स्थूला वस्था वि-

प्र.
८

1602

४

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीरामोजयति॥ अथ षष्ठमप्रकाशप्रारम्भः॥ अनुपलब्धिप्रमाणते अभावकी प्रमा होवैहें यातें अभावकी
 प्रमाके असाधारण कारणकू अनुपलब्धिप्रमाण कहैहें न्यायवेदांतके संस्कारहीन अभावके स्वरूपकू जानै नही यातें प्रथम अभावका
 स्वरूप कहैहें निषेधमुखप्रतीतिका विषय होवै अथवा प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिका विषय होवै सो अभाव कहियेहै प्राचीनम
 तसें प्रथम लक्षण हे नवीनमतमें ध्वंस औ प्रागभाव नशब्दजन्यप्रतीतिके विषय न हीं यह अर्थ आगे स्पष्ट होवैगा यातें दूसरा ल
 क्षण कह्याहै प्रतियोगिकू त्यागिके अभावकी प्रतीति होवै न हीं यातें प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिके विषय सकल अभावहैं यद्यपि अभा
 वकी नाई संबंध औ सादृश्यकी प्रतियोगिनिरपेक्षप्रतीतिके विषय न हीं किंतु प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिके विषयहैं तिनमें अभाव ल
 क्षण जावैहै तथापि संबंध औ सादृश्यकी प्रतियोगितासैं अभावकी प्रतियोगिता विलक्षणहै सो न्यायग्रंथनमें अभावभाव रूपता
 अभावकी प्रतियोगिताका स्वरूप आचार्यनै लिख्याहै औ सी प्रतियोगिता संबंधकी औ सादृश्यकीहै न हीं यातें संबंधकी औ सादृश्य
 की प्रतियोगितासैं विलक्षण प्रतियोगितावाला जाका प्रतियोगि होवै सो अभाव कहियेहै स्थूलरीति यह है संबंध सादृश्यतें भिन्न हो
 वै औ प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिका विषय होवै सो अभाव कहियेहै सो अभाव दो प्रकारका है एक संसर्गभाव है दूसरा अन्योन्याभा
 व है तिनमें अन्योन्याभाव तो अेक ही विध है संसर्गभाव के चारों भेदहैं एक प्रागभाव है १ प्रध्वंसाभाव है २ सामयिकाभाव है ३ अ
 त्यंतभाव है ४ इसरीति सैं चार प्रकारका संसर्गभाव औ अन्योन्याभाव मिलि कै पांच प्रकारका अभाव है कपालमें घट की उत्पत्ति सैं
 पूर्व घटका अभाव है औ कचै कपालमें रक्त रूप की उत्पत्ति सैं पूर्व रक्त रूपका अभाव है सो प्रागभाव है घट की उत्पत्ति सैं उत्तरमुद्गरा
 दिक तें कपालमें घटका अभाव है सो प्रध्वंसाभाव है औ पक्क कपालमें स्याम रूपका अभाव होवैहै सो स्याम रूपका प्रध्वंसाभाव

इति

१

हैं नेयाधिकमतेमें प्रध्वंसाभावसादिहैं औ अनंतहैं काहेतैं घटके ध्वंसकी उत्पत्ति तो सुद्धादिकन तैं होवैहैं यह अनुभवसिद्धहैं
 औ ध्वंसका ध्वंससंभवेनहीं काहेतैं प्रागभावप्रतियोगिध्वंसद्वनतीनमें एकका अधिकरणकाल अवश्यहोवैहैं प्रागभावध्वंस
 का अनाधारकाल प्रतियोगिका आधारहोवैहैं यह नियमहैं जैसे घटकी उत्पत्ति हुयेनासतैं पूर्वघटके प्रागभावका अनाधारकाल
 हैं काहेतैं प्रागभावकानास होयगया औ घटका ध्वंसहुयानहीं यातैं घटध्वंसका अनाधारकालहैं सो घटका आधारकालहैं जो
 घटके ध्वंसका ध्वंसमानैतौ घटध्वंसके ध्वंसका अधिकरणकाल घटप्रागभावका औ घटध्वंसका अनाधारहोनेतैं घटका आ
 धारहुया चाहिये इसरीतिसें ध्वंसका ध्वंसमाने प्रतियोगिका उत्पन्नहुया चाहिये इसीवास्ते प्रागभावकूं अनादिमानैहैं जो
 सादिमानैतौ प्रागभावकी उत्पत्तिसें प्रथमकाल प्रागभाव औ ध्वंसका अनाधारहोनेतैं प्रतियोगिका आधारहुया चाहिये यातैं प्रा
 गभावअनादिसांतहैं ध्वंसअनंतसादिहैं भूतलादिकनमें जहां कदाचित् घटहोवैतहां घटशून्यकालमें घटका सामयिकाभा
 वहैं किसीसमयमेंहोवै सो सामयिकाभाव कहियेहैं वायुमें रूपकदाचित् वी होवै नहां यातैं वायुमें रूपका अत्यंताभावहैं घ
 टसें इतरपदार्थनमें जो घटका भेदसो घटका अन्योन्याभावहैं सामयिकाभावतो सादिसांतहैं अत्यंताभाव अन्योन्याभावतो
 नूं अनादिअनंतहैं इसरीतिसें पांचप्रकारका अभावहैं तिनकी परस्परविलक्षणताकी साधकविलक्षणप्रतीतिकहेहैं कपाल
 में घटकी उत्पत्तिसें पूर्वकपाले घटो नास्ति औसी प्रतीतिहोवैहैं ताका विषय घटका प्रागभावहैं काहेतैं प्रतियोगिके उपादानकार
 णसें सामयिकाभाव औ अत्यंताभाव तोरहैं नहां यह अर्थ आगे कहेंगे किंतु अपनै प्रतियोगिके उपादान कूं त्यागिके अन्यस्था
 नमें दोनूं अभाव रहेहैं यातैं कपाले घटो नास्ति इसप्रतीतिके विषय सामयिकाभाव अत्यंताभाव नहां औ घटकी उत्पत्तिसें पूर्व

प्र.
६

1604

१

ध्वंसकासंभवनहीं काहेतें ध्वंसकाप्रतियोगिनिमित्तकारणहोवेंहे कारणतें पूर्वकार्यसंभवेनहीं यातें घटकीउत्पत्तिसें पूर्वक
 पालेघटोनास्तिइसप्रतीतिकाविषयघटध्वंसवीनहीं औघटकाअन्योन्याभावयद्यपिकपालमें सर्वदाहै तथापिकपालोन-
 घटः औसीअन्योन्याभावकीप्रतीतिहोवेंहे कपालेनघटः औसीप्रतीतिअन्योन्याभावकीहोवेंनहीं जोऔसीप्रतीतिकाविषयहै
 सोप्रागभावकहियेहे तैसेंसुद्धरादिकनतेंघटकाअदर्शनहोवेंतबकपालेघटोनास्तिऔसीप्रतीतिहोवेंहे ताकाविषयप्रागभाव
 नहींहै काहेतेंप्रागभावकानासप्रतियोगिरूपहोवेंहे घटकीउत्पत्तिसेंउत्तरप्रागभावकासंभवनहीं औजोतीनिअभावहैं
 तिनकावी पूर्वउक्तप्रकारसेंसंभवनहीं यातेंसुद्धरादिजन्यघटकैअदर्शनकालमेंकपालेघटोनास्तिऔसीप्रतीतिहोवेंहे ता-
 काविषयप्रध्वंसाभावहै इसरीतिसेंप्रागभावऔप्रध्वंसाभाववीनशब्दजन्यप्रतीतिकेविषयहैं यहप्राचीनकामतहै औन
 धीनमतमेंप्रतियोगिकेउपादानकारणमेंवीअत्यंताभावहैंहे काहेतेंअत्यंताभावकाप्रतियोगिसेंविरोधहै अन्यतेंनहींजहांप्रति
 योगीनहींहोवें तहांसारेअत्यंताभावहोवेंहे यातेंघटकीउत्पत्तिसेंपूर्वऔप्रतियोगिकेनासकालमेंवीप्रतियोगीकाअत्यंताभाव
 होनैतेंकपालेघटोनास्तिइसप्रतीतिकाविषयअत्यंताभावहै औसीप्रतीतिसेंप्रागभावप्रध्वंसाभावकीसिद्धिहोवेंनहीं किंतु
 कपालेघटोनाविध्यतिऔसीप्रतीतिघटकीउत्पत्तिसेंपूर्वहोवेंहे ताकाविषयप्रागभावहै औघटोद्वस्तः औसीप्रतीतिकाविषयध्वं
 सहे इसरीतिसें घटकीउत्पत्तिसेंप्रथमकपालमेंघटकाअत्यंताभावऔप्रागभावदोचूंहैं तिनमेंकपालेघटोनास्तिइसप्रती
 तिकाविषयकपालमेंघटकाअत्यंताभावहै औकपालेघटोनाविध्यतिइसप्रतीतिकाविषयकपालमेंघटकाप्रागभावहै तैसेंसु-
 द्धरादिकनतेंकपालमेंघटकाअदर्शनहोवेंतिसकालमेंवीकपालेघटोनास्तिकपालेघटोद्वस्तःइसरीतिसेंद्विविधप्रतीतिहोवेंहे

वृत्ति-

२

तिनेमें आद्यप्रतीतिकाविषयघटकाअत्यन्ताभावहै औद्वितीयप्रतीतिकाविषयकपालमें घटकाप्रध्वंसाभावहै इसप्रतीतिसेंनवीन
मतमें प्रागभावप्रध्वंसाभावनशब्दजन्यप्रतीतिकेविषयनहीं यातेप्रथमलक्षणप्राचीनमतकेअनुसारीहै उपयमनानुसारी
द्वितीयलक्षणहै यातेद्वितीयलक्षणहीसमीचीनहै संबंधऔसादृश्यतेभिन्नजोअन्यसापेक्षप्रतीतिकाविषयहोवैसोअभावक
हियेहै यहद्वितीयलक्षणहै भूतलेघटोनास्तिइसप्रतीतिकेविषयप्रागभावऔध्वंसनहीं काहेतेप्रतियोगिकेउपादानमेंदोनूअभा
वरहेहैं घटाभावकेप्रतियोगीघटकाउपादानभूतलनहीं यातेउक्तप्रतीतिकेविषयदोनूअभावनहीं अत्यन्ताभावअन्योन्याभाव
तोनिस्त्यहैं औभूतलमेंघटाभावअनित्यहै यातेघटकासामयिकाभावहीउक्तप्रतीतिकाविषयहै वायोरूपनस्तिइसप्रतीति
काविषयकेवलअत्यन्ताभावहै अनंतहोनेतेप्रागभावनहीं अनादितासेध्वंसनहीं सर्वदाहोनेतेसामयिकाभावनहीं याते
उक्तप्रतीतिकाविषयअत्यन्ताभावहै तेसंवायुनरूपवान्इसप्रतीतिकाविषयअन्योन्याभावहै उक्तप्रतीतिसेंवायुमेंरूपव
त्ताभेदभासेहै तेसेंघटः पटोनयाप्रतीतिकाविषयअन्योन्याभावहै अन्योन्याभावकुंहीभेदकहेहै अभेदकानिषेधकजोअ
भावसोअन्योन्याभावकहियेहै घटः पटोनऐसाकहनैतेघटमेंपटकेअभेदकानिषेधहोवैहै यातेघटमेंपटकेअभेदकानिषेध
घटमेंपटकाअन्योन्याभावहै काहेतेनशब्दविनाजोगेजोप्रतीतहोवैनशब्दसेंताकानिषेधहोवैहै जैसेनशब्दविनाघटः पटःया
वाक्यतेनीलोघटः इत्यादिकनकीनाईपटमेंघटकाअभेदवाघटमेंपटकाअभेदप्रतीतहोवैहै तिसअभेदकानिषेधनशब्द
सेंहोवैहै परंतुइतनाभेदहैजापदसेंनशब्दकासंबंधहोवैतापदकेअर्थकेअभेदकानिषेधहोवैहै जैसेघटः पटोनयावाक्य
मेंपटपदसेंनशब्दकासंबंधहै तहांघटमेंपटपदकेअर्थकेअभेदकानिषेधहोवैहै औपटोघटोनयावाक्यमेंनशब्दकासंब

प्र.
६

1606

२

1607
 धधटपदसें हैं तहां घटः पदके अर्थके अभेदकानिषेधपदमें होवें हैं इसी वासतैं घटः पदोनयावाक्यतैं जो अन्योन्याभावप्रतीत हो
 वेताका घटअनुयोगिहैं औ पदप्रतियोगिहैं तैसैं पदो घटोनयावाक्यतैं प्रतीत हुये अन्योन्याभावका पद अनुयोगिहैं घट
 प्रतियोगिहैं जामें अभाव होवें सो अभावका अनुयोगिकहियेहैं जाका अभाव होवें सो प्रतियोगिकहियेहैं शंकाजाकानिषेध
 करियेताका अभावकहियेहैं सोई अभावका प्रतियोगिकहिये औ पूर्वयह कह्या घटः पदोनयावाक्यतैं घटमें पदके अभेदकानिषे
 धकरियेहैं औ पदो घटोनयावाक्यतैं पदमें घटके अभेदकानिषेधकरियेहैं यातैं घटः पदोनयावाक्यतैं प्रतीत हुये अभावका प्रतियो
 गी पदका अभेदहैं पदनहीं तैसैं पदो घटोनयावाक्यतैं प्रतीत हुये अभावका प्रतियोगी पदका अभेदहैं घटनहीं यातैं दोनू वाक्यन
 में अभेदकानिषेध कहें पदमें औ घटमें क्रमतैं प्रतियोगिता कथनसैं विरोध होवें गाताका समाधान अभेदनाम असाधारणधर्म
 काहैं जो अपने आत्माविना किसी पदार्थमें न हीरहें केवल अपनेमें हीरहें सो अपना असाधारणधर्म कहियेहैं घ
 टका अभेद घटमें हीरहें हैं अन्यमें नहीं यातैं घटका अभेद घटका असाधारणधर्महैं सो असाधारणधर्मरूप अ
 भेद हासकलपदार्थनका अपनेमें संबंधहैं इसी तिसैं सारे पदार्थनका असाधारणधर्मरूप अभेद संबंध अपने स्वरूपमें रहें हैं जा
 पदार्थका जो संबंध जामें रहें हैं सो पदार्थता संबंधसैं तिसमें रहें हैं जैसैं घटका संयोग संबंध भूतलमें होवें तहां संयोग संबंधसैं
 भूतलमें घट रहें हैं यह व्यवहार होवें हैं यातैं घटका भूतलमें संयोग संबंधहैं औ संयोग संबंधतैं भूतलमें घटहैं या कहनेमें अर्थ
 का भेद नहीं तैसैं संयोग संबंधतैं भूतलमें घटाभावहैं औ भूतलमें घट संयोगका अभावहैं या कहनेमें एकही अर्थहैं इस प्रकारतैं
 पदमें अभेद संबंधतैं घटाभाव औ घटके अभेद संबंधका पदमें अभाव दोनू समनियत होनेतैं एकही पदार्थहैं समनियतन अभाव

वृत्ति-
३

नका भेद होवे न हीं जैसैं घटत्वात्यंताभाव औ घटान्योन्याभाव दोनूं घटसैं भिन्न सकल पदार्थ नमें रहे हैं या तैं समनियत होने तैं परस्पर भिन्न न हीं किंतु एक हीं अभावमें घटत्वात्यंताभाव त्व औ घटान्योन्याभाव त्व दोधर्म हैं औ एक हीं अभावके घटत्व औ घट दोनूं प्रतियोगी हैं घटत्वात्यंताभाव त्व रूप तैं जिस अभावका घटत्व प्रतियोगी है तिसी अभावका घटान्योन्याभाव त्व रूप तैं घट वी प्रतियोगी है औ जिसरीति सैं एक हीं अभावके रूप भेद सैं दो प्रतियोगी हैं तैं सैं रूप भेद सैं ओ एक हीं अभावके प्रतियोगिता व छे दक दो संबंध है घटत्वात्यंताभाव त्व रूप तैं प्रतियोगिता व छे दक समवाय संबंध है औ घटान्योन्याभाव त्व रूप तैं तिसी अभाव का प्रतियोगिता व छे दक समवाय संबंध है इसरीति सैं पटादिक सकल पदार्थ नमें घटा भेद का अत्यंताभाव औ घटान्योन्या भाव वी एक हैं तिस एक अभावमें घटा भेदात्यंताभाव त्व औ घटान्योन्याभाव त्व दोधर्म हैं औ घटा भेदात्यंताभाव त्व रूप तैं तिस अभावका घटा भेद प्रतियोगी है प्रतियोगिता व छे दक स्वरूप संबंध है औ घटान्योन्याभाव त्व रूप तैं तिसी अभावका घट प्रतियोगी है प्रतियोगिता व छे दक अभेद संबंध है तिस अभेद संबंध कूं हीं तादात्म्य कहें हैं तद्व्यक्तित्व कहें हैं इसरीति सैं घटके अभेदके निषेध का घट प्रतियोगी है यह कथन वी संभव है विरुद्ध न हीं या स्थान में यह निष्कर्ष है जिस वाक्य तैं न शब्द विना जा पदार्थ में जा संबंध सैं जो पदार्थ प्रतीत होवे न शब्द सहित तिस वाक्य तैं ता पदार्थ में ता संबंध सैं तिस पदार्थ का निषेध प्रतीत होवे है जै सैं नीलो घटः या वाक्य तैं घट पदार्थ में अभेद संबंध सैं नील पदार्थ प्रतीत होवे है काहे तैं अभेद संबंध सैं नील विशिष्ट घट है यह वाक्य का अर्थ है न सहित घट न नीलः या वाक्य तैं अभेद संबंध तैं नील का निषेध घट में प्रतीत होवे है तैं सैं घटः पटः या वाक्य तैं वी न शब्द विना पट पदार्थ में अभेद संबंध तैं घट पदार्थ प्रतीत होवे है काहे तैं जहां दोनूं पद नमें समान विभक्ति होवे तहां एक पदार्थ में अभेद संबंध सैं अ

प्र-
६

॥

३

परपदार्थप्रतीतहोवेंहैं यहनियमहै नीलोघटः यावाक्यकीनाई घटः पटः यावाक्यमें दोनूं पदसमानविभक्तिवालेहैं यातेंनशब्द
 विनाघटः पटः यावाक्यमेंतीनोंपदपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंघटपदार्थप्रतीतहोवेंहैं यद्यपिअभेदसंबंधसेंपटपदार्थमेंघटपदार्थ
 संभवेनहीं तथापिएकपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंअपरपदार्थकीप्रतीतिकीसामग्रीसमानविभक्तिहै सोघटः पटः यावाक्यमेंतीनों
 हैं यातेंनशब्दविनाघटः पटः यावाक्यमेंतीनोंपदपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंघटप्रतीतहोवेंहैं परंतुपटपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंघटपदा
 र्थकीप्रतीतिभ्रमरूपहोवेंगीप्रमानहीं यातेंनशब्दविनाएकपदार्थमेंजासंबंधसेंअपरपदार्थकीप्रतीतिभ्रमरूपवाप्रमा
 र्थहोवे तहांनशब्दमिलेएकपदार्थमेंतासंबंधसेंअपरपदार्थकानिषेधहोवेंहैं इसरीतिसेंएकपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंअप
 रपदार्थकानिषेधकअभावअन्योन्याभावकहियेहैं तासेंभिन्नजोअभावताकूंसंसर्गभावकहेंहैं संसर्गभावप्राचीनम
 तमेंचारिप्रकारकाहै अनादिसांतजोअभावसोप्रागभावकहियेहैं अपनैंप्रतियोगिकैउपादानकारणमेंप्रागभावरहेहैं जो
 सेंघटकेप्रागभावकाप्रतियोगिघटहै ताकेउपादानकारणकपालमेंघटकाप्रागभावरहेहैं कपालकीउत्पत्तिसेंवीप्रथमक
 पालकेउपादानकारणमेंघटकाप्रागभावरहेहैं इसरीतिसेंसृष्टितेंप्रथमघटारंभकपरमाणुसमुदायमेंघटकाप्रागभाव
 रहेहैं औपरमाणुघटकेमध्यजोद्व्यणुकादिकपालांतअवयवीहैं तिनसर्वकेप्रागभावसृष्टितेंप्रथमपरमाणुमेंरहेहैं इ
 सरीतिसें प्रागभावअनादिकहियेउत्पत्तिरहितहै औसांतकहियेअंतवालाहै अंतनामध्वंसकाहैजाकूंनासकहेंहैं जोघटकी
 उत्पत्तिकीसामग्रीतासेंघटकेप्रागभावकाअंतहोवेंहैं यातेंघटकेप्रागभावकाअंतघटरूपहीहै घटकेप्रागभावकाध्वंसघट
 सेंपृथक्नहीं यद्यपिप्रध्वंसाभावअनंतहै औघटसांतहै घटकेप्रागभावकाध्वंसघटरूपहोवेंतोप्रध्वंसाभाववीसांतहोवें

वृत्ति
४

म.
६

गा प्रध्वंसाभावश्चनंत है यानियमकामंगहोवेंगा तथापि ध्वंसनाश अंतमे पयीयशब्द हैं सो ध्वंस दो प्रकार होवें हैं एक तो भावपदार्थ कानाश रूप ध्वंस होवें हैं औ दूसरा अभाव कानाश रूप ध्वंस होवें हैं भावपदार्थ कानाश रूप ध्वंस तो अभाव रूप होवें हैं ताहां कूं प्रध्वंसाभाव कहें हैं जैसे घटादिक भावपदार्थ न कानाश अभाव रूप है ताकूं प्रध्वंसाभाव कहें हैं औ अभावपदार्थ कानाश रूप ध्वंसभाव रूप होवें हैं ताकूं ध्वंस प्रध्वंस तो कहें हैं औ ध्वंसाभाव प्रध्वंसाभाव कहें नहीं जैसे घट का प्रागभाव अभावपदार्थ है ताकानाश रूप ध्वंस घट है सो भाव रूप है ताकूं प्रध्वंसाभावनहीं कहें हैं किंतु घट के प्रागभाव कानाश रूप घट कूं स्वप्रागभाव का ध्वंस औ प्रध्वंस ही कहें हैं इसरीति सैं दो प्रकार का ध्वंस होवें हैं निनमें भाव रूप ध्वंस तो सांत है परंतु अभाव रूप ध्वंस अनंत है यातें घट के प्रागभाव का ध्वंस घट रूप तो सांत है तथापि प्रध्वंसाभाव अनंत है यानियम की हानि नहीं इसरीति सैं अनादि सांत जो अभाव सो प्रागभाव कहिये हैं अनादि अभाव तो अत्यंत भाव ही है सो सांत नहीं औ सांत अभाव सामयिक भाव ही है सो अनादि नहीं औ वेदांत सिद्धांत में अनादि औ सांत माया है सो अभावनहीं किंतु जगत् का उपादान कारण माया है जो अभाव रूप माया होवें तो उपादान कारण तासंभवेनहीं काहेतें घटादिक न के उपादान कारण कपालादिक भाव रूप ही प्रसिद्ध हैं अभाव किसी का उपादान कारण नहीं यातें माया अभाव रूप नहीं किंतु भाव रूप है यद्यपि माया भाव अभाव सैं विलक्षण अनिर्वचनीय है यातें भाव रूप तावी माया विवेक संभवेनहीं तथापि अभाव रूप माया नहीं यातें प्रागभाव कै लक्षण से अभाव पद के प्रवेश तें माया में प्रागभाव कालक्षण जावेनहीं औ माया भाव रूप नहीं याकथन कायह अभिप्राय है कालत्रय में जाका बाधन होवें सो परमार्थ सत् कहिये हैं औ भाव कहिये हैं औ सा ब्रह्म है माया नहीं काहे

तैज्ञानतै उत्तर कालमें माया का बाध होवै है या तै परमार्थ सत्स्वरूप भाव तो यद्यपि मायानहीं तथापि विधिसुरवप्रतीतिका जो वि-
 षय होवै सो वासत् कहिये है औ भाव वा कहिये है निषेध सत्स्वरूप प्रतीतिका विषय होवै सो अभाव कहिये है निषेध सत्स्वरूप प्रतीतिका
 विषयता मायामें नहीं या तै माया वा भावरूप है यद्यपि माया प्रकृति अविद्या अज्ञान ये शब्द पर्याय हैं औ अविद्या अज्ञान श-
 ब्दनमें अकार निषेध का वाचक है या तै माया वा निषेध सत्स्वरूप प्रतीतिका विषय होने तै अभाव रूप कही चाहिये तथापि अका-
 र का केवल निषेध अर्थ नहीं है किंतु विरोधी भेदवान् अल्प वा अकार के अर्थ हैं जैसे अथर्म शब्दमें अकार का विरोधी अर्थ है
 धर्म विरोधी कूं अथर्म कहै है औ अ ब्राह्मणो नाचार्य या स्थानमें अकार का भेदवान् अर्थ है ब्राह्मणों से भिन्न आचार्यता के
 योग्य नहीं यह वाक्य का अर्थ है औ अनुदरा देव दत्त कन्या या स्थानमें अकार का अल्प अर्थ है अल्प उदर वाली देव दत्त की कन्या
 है यह वाक्य का अर्थ है जैसे इतने स्थानोंमें अकार का निषेध अर्थ नहीं तै सै अविद्या शब्द औ अज्ञान शब्दमें वा अकार का नि-
 षेध अर्थ नहीं किंतु विरोधी अर्थ है माया का ज्ञान से बध्य घातक भाव विरोध है या तै अज्ञान कहै है माया बध्य है औ ज्ञान घातक
 है वेदांत वाक्य जन्य ब्रह्माकार वृत्ति कूं विद्या कहै है सो माया की विरोधि नहीं या तै अविद्या कहै है अज्ञान शब्द औ अविद्या शब्द का
 वाच्य वा माया है तो वा अकार का विरोधि अर्थ होने तै माया भावरूप है भावरूप वा ब्रह्म की नांइ परमार्थ सत् रूप नहीं किंतु विधि
 सुरवप्रतीतिका विषय होने तै व्यावहारिक सत् रूप है प्रागभाव कै लक्षणमें अभाव पदनहीं होता तो मायामें लक्षण की आति
 व्याप्ति होती काहे तै माया अनादि है औ सांत है या तै अनादि सांत जो अभाव सो प्रागभाव कहिये है सादि अनंत जो अभाव सो प्र-
 ध्वंसाभाव कहिये है घटादिकन का ध्वंस मुझरादिकन तै होवै है या तै सादि है औ अनंतता में जक्ति पूर्व कही है अनंत अभाव कूं

प्रध्वंसाभाव कहें तो अत्यन्ताभावमें अतिव्याप्ति होवेगी या तें प्रध्वंसाभावके लक्षणमें सादिक ह्या चाहिये अत्यन्ताभावसादि न हीं
 किंतु अनादि है औ सादि अभावकूं प्रध्वंसाभाव कहें तो सादि अभावसामयिकाभाव ही है तहां अतिव्याप्ति होवेगी सामयिकाभा
 व अनंत न हीं किंतु सांत है सादि अनंतकूं प्रध्वंसाभाव कहें तो मोक्षमें अतिव्याप्ति होवेगी काहे तें ज्ञान तें मोक्ष होवें हैं या तें सादि है
 औ सुक्तकूं फेरिसंसार होवें न हीं या तें अनंत है परंतु मोक्षभाव रूप है अभाव रूप न हीं या तें प्रध्वंसाभावके लक्षणमें अभावक-
 ह्या चाहिये यद्यपि अज्ञान औ तिसके कार्य की निवृत्ति कूं मोक्ष कहें हैं औ निवृत्ति नाम ध्वंस का है या तें मोक्ष ही अभाव रूप है या तें
 प्रध्वंसाभावके लक्षणमें अभाव पदन हीं गेरे तौ बीमोक्षमें अतिव्याप्ति रूप दोष न हीं काहे तें अलक्ष्यमें लक्षण जावे ताकूं अतिव्या
 पति कहें हैं अज्ञान औ ताके कार्य के ध्वंस मोक्ष कूं लक्ष्यता स्पष्ट ही है सकल नाश ध्वंसाभावके लक्षणके लक्ष्य हैं सकल नाशन के अंत
 मृत ही कार्य सहित अज्ञान का नाश रूप मोक्ष है तथापि कल्पित की निवृत्ति अधिष्ठान रूप होवें हैं अज्ञान औ ताका कार्य कल्पित हैं
 या तें तिन्ह की निवृत्ति अधिष्ठान ब्रह्म रूप है या तें अभाव रूप मोक्ष न हीं किंतु ब्रह्म रूप होने में भावरूप है तामें ध्वंस काल लक्षण जावे
 तौ अतिव्याप्ति होवेगी या तें सादि अनंत जो अभाव सो प्रध्वंसाभाव कहिये है उत्पत्ति औ नाश वाला जो अभाव सो सामयिकाभाव कहि
 ये हैं जहां किसी कालमें पदार्थ होवें औ किसी कालमें न होवें तहां पदार्थ अन्य कालमें तिस पदार्थ का सामयिकाभाव होवें हैं जैसे भूतला
 दिकन में घटादिक किसी कालमें होवें हैं किसी कालमें न हीं होवें हैं तहां घट अन्य काल संबंधी भूतलादिकन में घटादिकन का सामयि
 काभाव है समय विशेषमें उपजे औ समय विशेषमें नष्ट होवें सो सामयिकाभाव कहिये हैं भूतल से घट कूं अन्य देशमें ले जावें न
 व घट का अभाव भूतलमें उपजे है औ तिसी भूतलमें घट कूं ले आवें तब घट का अभाव भूतलमें नष्ट होवें है इसरी तिसैं सामयिका

भाव उत्पत्ति नाश वाला है उत्पत्ति वाला अभाव प्रध्वंसाभाव भी है तहां अतिव्याप्ति परिहार वा सत्ते सामयिकाभाव के लक्षण में नाश पद कह्या है प्रध्वंसाभाव यद्यपि उत्पत्ति वाला अभाव है तथापि नाश वाला नहीं याते नाश पद कहें अतिव्याप्ति दोष नहीं नाश वाले अभाव कूं सामयिकाभाव कहें तो प्रागभाव में अतिव्याप्ति होवैगी याते सामयिकाभाव की लक्षण में उत्पत्ति पद कह्या है लक्षण में उत्पत्ति पद के प्रवेश ते प्रागभाव में अतिव्याप्ति नहीं काहे ते प्रागभाव का नाश तो होवै है परंतु अनादि होने ते उत्पत्ति होवै नहीं औ सामयिकाभाव के लक्षण में अभाव पद नहीं गोरें किंतु उत्पत्ति नाश वाले कूं सामयिकाभाव कहें तो घटादिकन में अतिव्याप्ति होवैगी काहे ते घटादिक वी भूत भौतिक अनंत पदार्थ उत्पत्ति ओना सबाले हैं औ अभाव पद के प्रवेश ते घटादिकन कूं भावरूपता होने ते तिन में सामयिकाभाव के लक्षण की अतिव्याप्ति नहीं इसरीति से भूतलादिकन में घटादिकन का उत्पत्ति ओना शाला अभाव सामयिकाभाव है अन्योन्याभाव से भिन्न जो उत्पत्ति शून्य ओना शून्य अभाव सो अत्यंताभाव कहिये है जहां किसी काल में जो पदार्थ न होवै तहां तिस पदार्थ का अत्यंताभाव कहिये है जैसे वायु में रूप किसी काल में नहीं होवै है तहां रूप का अत्यंताभाव है ते से गंध वी वायु में सर्वदा न ही होवै है याते गंध का वायु में अत्यंताभाव है स्नेह गुण केवल जल में ही रहे है अन्य में कदी रहे नहीं याते जल विन अन्य पदार्थन में स्नेह का अत्यंताभाव है आत्मा में रूप रस गंध स्पर्श शब्द कदी वी रहे नहीं याते रूपादिकन के अत्यंताभाव ॥
 मीरे है पृथिवी ओ जल में रसरहे है अन्य में कदी रहे नहीं याते पृथिवी जल भिन्न पदार्थन में रस का अत्यंताभाव है पृथिवी त्वजा तिकेवल पृथिवी में रहे है जलादिकन में कदी रहे नहीं याते जलादिकन में पृथिवी त्वका अत्यंताभाव है ब्राह्मण भिन्न क्षत्रियादिकन में ब्राह्मणत्व कदी रहे नहीं याते क्षत्रियादिकन में ब्राह्मणत्व का अत्यंताभाव है आकाश काल दिशा आत्मा व्यापक है ति

वति.
६

नमें कदावा क्रिया होवे नही याते आकाशादिकनमें क्रियाका अत्यन्तभाव है पृथिवीजलतेजपवनमनमें क्रिया होवे है ओकदा चि
तृक्रियाका अभाव होवे है याते पृथिवी आदिक निश्चिय होवे तव पृथिवीजलतेजपवनमनमें क्रियाका अत्यन्तभाव नही तें सामयिका
भावही नही काहे तें सामयिकाभाव केवल द्रव्यका होवे है क्रियाका सामयिकाभाव संभवे नही यह वार्ता आगे कहेंगे याते सामयि
काभाव ही नही किंतु पृथिवी आदिक पांचमें क्रियाका प्रागभाव ओ प्रध्वंसाभाव है इसरीति से भूतलादिकनमें जहां कदाचि
रादिक होवे कदाचित् नही होवे तहां सारे सामयिकाभाव है अत्यन्तभाव नही काहे तें अभावका प्रतियोगि से विरोध है जहां प्रति
योगि होवे तहां अभाव होवे नही किंतु अभावका अभाव होवे है ओ जहां भूतलादिकनमें कदाचित् घटादिक होवे ओ कदाचित् न
हीं होवे तहां अत्यन्तभाव माने तो अत्यन्तभाव नित्य है याते घटकालमें घटका अत्यन्तभाव होने तें अत्यन्तभावका अपने
प्रतियोगि से विरोध नही होवेगा याते भूतलादिकनमें घटादिकनका अत्यन्तभाव संभवे नही जें से घटकी उत्पत्ति से प्रथम
कपालमें घटका प्रागभाव होवे है घटरूप प्रतियोगि के उपजे कपालमें घटका प्रागभाव रहे नही ताका नाश होय जावे है याते प्रा
गभावका प्रतियोगि से विरोध है तें से कपालमें घटका प्रध्वंसाभाव होवे तव घटरहे नही ओ घटरहे जितने काल कपालमें घ
टका प्रध्वंसाभाव होवे नही याते प्रध्वंसाभावकारी प्रतियोगि से विरोध स्पष्ट है तें से भूतलादिकनमें संयोग संबंध से घटादि
करहे जितने भूतलादिकनमें घटादिकनके सामयिकाभाव रहे नही किंतु जितने काल घटादिक प्रतियोगि भूतलादिकनमें न हो
वें उतने काल सामयिकाभाव रहे है ओ घटादिक प्रतियोगि आप जावे तव सामयिकाभाव का नाश होवे है आये घट कूं उठाय लेवें त
व घटका सामयिकाभाव ओर उपजे है इसी वास तें सामयिकाभाव के उत्पत्ति ओ नास माने है इसरीति से सामयिकाभावकारी

प्र.
६

६

1615
 अभावनिश्चयमें इंद्रियजन्यता प्रतीत होवै है नैयायिक क्रीशंका का यह समाधान सर्वत्र व्यापक है औ अधिकरण ज्ञान की इंद्रियजन्यता अभा
 वज्ञानमें भासे है यह भेद अधिकार वेदांत परिभाषादि कनका समाधान सर्वत्र व्यापक नहीं किंतु जहां प्रत्यक्ष योग्य भूतलादिक अभाव के अ
 धिकरण हैं तहां तो यह समाधान संभव है औ जहां प्रत्यक्ष अयोग्य वायु आदिक अभाव के अधिकरण हैं तहां उक्त समाधान संभव नही औ
 अनुपलब्ध रसनेंद्रियेण स्वरसाभावसाधे जानामिया स्थानमें वी अधिकरण का ज्ञान रसनेंद्रियजन्य संभव नही काहेतैं अस्वरसके
 अभाव का अधिकरण आस्रफल है ताके ज्ञान के सामर्थ्य रसनेंद्रियमें नहीं रसनेंद्रियमें केवल रस ज्ञान की सामर्थ्य है द्रव्य ज्ञान की सामर्थ्य
 नहीं यातैं रसनेंद्रियजन्य स्वरसोपलब्धि के अभाव तैं आस्रफलमें रस के अभाव का निश्चय वालों में हूं यह तात्पर्य सैं उक्त व्यवहार होवै है यद्य
 पि उक्त वाक्य के अक्षर मर्यादा सैं उक्त अर्थ क्लृप्त है तथापि अन्य गतिके असंभव तैं उक्त अर्थ ही मान्या चाहिये यातैं नैयायिक क्रीशंका का अ
 स्मदुक्त ही समाधान है इसरीति सैं अनुपलब्धि प्रमाण तैं अभाव का निश्चय होवै है यह पक्ष निर्दोष है औ जो नैयायिक संकाकरै अभाव
 प्रमाका पृथक् प्रमाण मानने में गौरव है औ घटादिकन की प्रत्यक्ष प्रमा में इंद्रिय की प्रमा एतानि एतित है तानि एतित प्रमाण सैं अभाव प्र
 मा की उत्पत्ति माने लाघव है ताशंका का यह समाधान है इंद्रिय कूं प्रमाण ता कहने वाला नैयायिक वी अनुपलब्धि कूं कारण ता तो माने हैं
 अनुपलब्धि कूं कारण ता नही केहे हैं अद्वैतवादी इंद्रिय कूं अभाव की कारण ता नही माने हैं यातैं इंद्रिय का अभाव तैं स्वसंबद्ध विशेष एता
 औ सूक्ष्म विशेष एता संबंध नही मानना होवै है नैयायिक कूं अप्रसिद्ध संबंध की कल्पना गौरव है औ अनुपलब्धि में सहकारी कारण ता तो नैयायिक वी
 माने हैं तिस कूं अद्वैतवादी कारण ताना मधरिके प्रमाण ता कहें हैं यातैं नैयायिक मतमें ही गौरव है अद्वैत मतमें नहीं और वेदांत परिभाषा
 कारी का कारमूल कारका पुत्र हु या है तिस कूं अद्वैत शास्त्र के संस्कार न्यून हु ये है औ न्याय शास्त्र के संस्कार अधिक रहे हैं यातैं मूल का व्या

वृत्ति.
३७

ख्यान करिकेने याधिकमतकातिसनें इसरीतिसें उज्जीवन लिप्याहै अनुपलब्धिपृथक्प्रमाणही अभावकाज्ञानइंद्रियतैंहीहोवैहै
औजोकहैअभावकेसाथिइंद्रियकासंबंधनहीहै विषयतेसंबंधविनाइंद्रियजन्यज्ञानहोवैनहीं विशेषणताऔस्वसंबद्धविशेषणताजो
नेयाधिकसंबंधमानैहैं सोअप्रसिद्धहै यातैंअप्रसिद्धकीकल्पनागौरवहै सोअसंगतहै काहेतैं घटाभाववत्भूतलंयहप्रतीतिसर्वकूंसां
मतहै याप्रतीतिसें घटाभावमें आधेयताभासेहै औभूतलमें अधिकरणताभासेहै परस्परसंबंधविनाआधाराधेयभावहोवैनहीं
यातैंभूतलादिक अधिकरणमें अभावकासंबंध सर्वकूंइष्टहै जोअभावकूप्रत्यक्षनहींमानैतिनकूंवीअभावकातोअंगीकारहै औभू
तलादिकनमें अभावकी अधिकरणताकाअंगीकारहै यातैं अधिकरणसें अभावकासंबंध सर्वकूंइष्टहै तासंबंधकाव्यवहारयासतैंको
ईनामकह्याचाहिये यातैं अधिकरणमें अभावकेसंबंधकूंविशेषणताकहैहैं इसरीतिसेंविशेषणतासंबंधअप्रसिद्धनहीं यातैंअप्रसिद्धक
ल्पनारूपगौरवनेयाधिकमतमेंनहींअभावकाअधिकरणसेंसंबंधसर्वमतसिद्धहै औइंद्रियअधिकरणकासंयोगादिसंबंधवीसर्वम
तसिद्धहोनेतैंस्वसंबद्धविशेषणतादोनूसंबंधअप्रसिद्धनहीं औनिर्घटभूतलंपश्यामिऐसाअनुव्यवसायहोवैहै यातैंभूतलादिकन
मेंअभावकाज्ञाननेत्रादिजन्यहै जहांनेत्रजन्यज्ञानहोवै तहांहिपश्यामिऐसाअनुव्यवसायहोवैहै औअद्वैतमतमेंभूतलकाज्ञानने
त्रजन्यहै घटाभावकाज्ञानअनुपलब्धिजन्यहै नेत्रजन्यनहीं यातैंअनुव्यवसायज्ञानमें अपनेंविषयव्यवसायकीविलक्षणताभा
सीचाहिये जैसैंपर्वतोबन्हिमान् यहज्ञानपर्वतअंसमेंप्रत्यक्षहै बन्हिअंसमेंअनुमितिहै ताकापर्वतंपश्यामिबन्हिमनुमिनोमि
ऐसाअनुव्यवसायहोवैहै तामेंव्यवसायकीविलक्षणताभासेहै सोविलक्षणताइहांनेत्रजन्यत्वऔअनुमानजन्यत्वहै तैसैंअ
भावज्ञानमेंनेत्रजन्यत्वऔअनुपलब्धिजन्यत्वरूपविलक्षणताहोवैतोअनुव्यवसायमेंभासीचाहियेऔकेवलनेत्रजन्यत्वही अ

प्र.
६

1616

३७

1617
 1617
 नुव्यवसायमेंभासेंहे यातेअभावकाज्ञानवीइंद्रियजन्यहे पृथक्प्रमाणजन्यनहीं औअभावज्ञानकूंइंद्रियजन्यनहींमानेंतोवीअहेतवादीअनुपल
 ब्धिजन्यमानिकेप्रत्यक्षरूपकेहेहैं सोवीअसंगतहे काहेतेंजोप्रत्यक्षज्ञानहोवेंसोइंद्रियजन्यहोवेंहे यानियमकाबाधहोवेंगा यातेअभाव
 काज्ञानइंद्रियजन्यहे इसरीतिसेंवेदांतपरिभाषाकीटीकामेंनैयायिकमतकाउज्जीवनसकलअहेतप्रथनसेंविरुद्धहिरव्याहैं सोयुक्ति
 सेविरुद्धहे काहेतेंप्रथमजोकह्याअभावकाअधिकरणसेंसंबंधसर्वकूंइष्टहे यातेअप्रसिद्धकल्पनानहींसोअसंगतहे काहेतेंअभा
 वऔअधिकरणकासंबंधतोइष्टहे परंतुविशेषणतासंबंधमेंप्रत्यक्षज्ञानकीकारणताअप्रसिद्धहे काहेतेंजोअभावज्ञानकूंइंद्रियज
 न्यतामानेंतिसीकेमतमेंविशेषणतासंबंधइंद्रियजन्यज्ञानकाकारणमाननाहोवेंहे अन्यमतमेंविशेषणतासंबंधमेंइंद्रियजन्य
 ज्ञानकीकारणतामाननीहोवेंनहीं यातेअप्रसिद्धकल्पनाकापरिहारनैयायिकमतमेंहोवेंनहीं औजोअभावज्ञानकूंपृथक्प्रमाणज
 न्यतामाननेमेंदोषकह्यानिर्घटभूतलंपश्यामिअसाअनुव्यवसायनहींहुयाचाहियेसोवीसंभवेनहीं काहेतेंघटाभावविशिष्टभूतलके
 चाक्षुषज्ञानवालामेंहुंअसाअनुव्यवसायहोवें उक्तवाक्यकावीरेहीअर्थहे याअनुव्यवसायमेंघटाभावविशेषणहेभूतलविशेष्यहे तावि
 शेष्यभूतलमेंचाक्षुषज्ञानकीविषयताहे घटाभावविशेषणमेंनहींहैतोवीघटाभावविशिष्टभूतलमेंप्रतीतहोवेंहे कहूंविशेषणमा
 त्रकाधर्मकहुंविशेष्यमात्रकाधर्मकहुंविशेषणविशेष्यदोनूकाधर्मविशिष्टमेंप्रतीतहोवेंहे जैसेदंडीपुरुषयाज्ञानमेंदंडविशेषणहे
 औपुरुषविशेष्यहे जहांदंडनहींहैपुरुषहे तहांदंडीपुरुषनास्तीअसीप्रतीतिहोवेंहे यातेदंडरूपविशेषणकाअभावहे पुरुषरूपवि
 शेष्यकाअभावनहीं तथापिविशेषणमात्रवृत्तिअभावदंडविशिष्टपुरुषमेंप्रतीतहोवेंहे जहांदंडहैपुरुषनहींहै तहांविशेष्यमात्रकाअ
 भावहे औदंडीपुरुषनास्ती इसरीतिसेंदंडविशिष्टपुरुषमेंप्रतीतहोवेंहे जहांदंडनहीं औपुरुषनहींहै तहांविशेषणविशेष्यदोनू

का अभाव विशिष्ट में प्रतीत होवे है तैसे विशेष्य भूतल में चाक्षुष ज्ञान की विषयता है औ विशेषण जो घटाभावता में नहीं है तो वी घटाभाव विशिष्ट भूतल में प्रतीत होवे है जे से बहिमत पर्वत पश्यामि इस रीति से पर्वत के प्रत्यक्ष का अनुव्यवसाय होवे है तहां चाक्षुष ज्ञान की विषयता विशेष्य पर्वत में है औ विशेषण जो बहिमत में नहीं है तथापि बहि विशिष्ट पर्वत में चाक्षुष ज्ञान की विषयता प्रतीत होवे है औ जो दोष कहा घटाभाव औ भूतल विजातीय ज्ञान के विषय होवे तो पर्वत पश्यामि बहिमत मनुमिनोमि इस रीति से विलक्षण व्यवसाय ज्ञान कूं विषय करने वाला अनुव्यवसाय हुआ चाहिये यह कथन वी अद्वैत ग्रंथन के सिथिल संस्कार वाले का है काहे तैं अभाव का ज्ञान अनुपलब्धि प्रमाणजन्य है इस अर्थ कूं जो माने ता कूं घटानुपलब्ध्या घटाभावं निश्चिनोमि नेत्रेण भूतलं पश्यामि औ सा अनुव्यवसाय अबाधित होवे है ता से व्यवसाय ज्ञान की विषयता घटाभाव में औ भूतल में विलक्षण माने है औ जो दोष कह्य है अनुपलब्धि जन्यता मानि कै अद्वैतवादी अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्ष माने है औ जो प्रत्यक्ष ज्ञान होवे सो इंद्रिय जन्य होवे है या तैं उक्त नियम का अनुपलब्धि वादिके मत में बाध होवे गा सो वी सिद्धांत के अज्ञान ते है या तैं असंगत है काहे तैं अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान सारे प्रत्यक्ष नहीं है किंतु कोई ज्ञान प्रत्यक्ष है औ वायु में रूपाभाव का ज्ञान परमाणु में महत्त्वाभाव का ज्ञान इत्यादिक अनुपलब्धि जन्य है तथापि परोक्ष है अथवा अनुपलब्धि प्रमाणजन्य वी अभाव का ज्ञान सारे परोक्ष है यह पूर्व प्रतिपादन करि आये है या तैं अनुपलब्धि वादी अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्ष माने यह धर्मराज कें पुत्र का कथन सिद्धांत के अज्ञान से है औ वेदांत परिभाषादिक ग्रंथन में जो कहूं अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्षता कही है सो मोदिवाद से कही है जो अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्षता मानि लेवे तो वी वक्ष्यमाण रीति से अभाव ज्ञान में इंद्रिय जन्यता सिद्ध होवे नहीं यह ग्रंथकारन का मोदिवाद है प्रतिवादी की उक्ति मानि कै वी स्वमत में दोष का परिहार करे ता कूं मोदिवाद कहे है औ अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्षता मानि कै इंद्रिय जन्यता नहीं माने तो प्र

लक्षज्ञानइंद्रियजन्यहोवैहै यानियमकाबाधहोवैगायह कथनवीथ्यसंगतहै काहेतै ताक्यहपूछैहै जोप्रत्यक्षज्ञानहोवै सोइंद्रियजन्यहोवै
 है इंद्रियजन्यसोभिन्नप्रत्यक्षहोवैनहीं औसोनियमहै अथवाजोइंद्रियजन्यज्ञानहोवै सोप्रत्यक्षहोवैहै प्रत्यक्षसोभिन्नइंद्रियजन्यहोवैनहीं
 यहनियमहै तिनमेंप्रथमपक्षहै तौअसंगतहै ईश्वरकाज्ञानप्रत्यक्षहै इंद्रियजन्यनहींहै न्यायमतमेंनित्यहै औसिद्धांतमतमेंमायाजन्यहै ईश्वर
 रकैइंद्रियनकाअभावहै यातैताकाज्ञानइंद्रियजन्यनहीं औदशमस्त्वमसियावाक्यतै उत्पन्नहुयाज्ञानप्रत्यक्षहै इंद्रियजन्यनहींजोए
 सैकहैदशमपुरुषकूअपनैशरीरमेंदशमताकाज्ञानहोवैहै सोशरीरनेत्रकेयोग्यहै यातैदशमकाज्ञानवीनेत्रइंद्रियजन्यहै सोसंभवेन
 हीं काहेतैनिमीलितनयनकूवावाक्यस्मिन्केदशमकाज्ञानहोवैहै जोनेत्रजन्यहोवैतोनेत्रव्यपारविनानहींहुयाचाहिये यातैदशम
 काज्ञाननेत्रजन्यनहीं औजोएसैकहैदशमकाज्ञानमनोजन्यहै यातैइंद्रियजन्यहै सोवीसंभवेनहींकाहेतैदशमदत्तयज्ञदत्तादिकनाम आत्माकेनहीं किंतुतु
 न्यायमतमेंशरीरविशिष्टआत्माकेवेदांतमतमेंसूक्ष्मविशिष्टस्थूलशरीरकेहैं नैसैत्वंअहंयहव्यवहारवीसूक्ष्मविशिष्टस्थूलशरीरमेंहो
 वैहै तास्थूलशरीरकाज्ञानमनसैसंभवेनहींबाह्यपदार्थकेज्ञानकामनमेंसामर्थ्यनहीं औअसैकहैमनकाअवधानहोवैतौवाक्यसैदश
 मकाज्ञानहोवैविक्षिप्तमनवालेकूहोवैनहीं यातैअन्वयव्यतिरेकतैदशमज्ञानकाहेतुमनहोनेतैदशमकाज्ञानमानसहै यातैइंद्रियज-
 न्यहै सोवीसंभवेनहीं इसरीतिकेअन्वयव्यतिरेकतैसकलज्ञानोकाहेतुमनहै विक्षिप्तमनवालेकूकिसीप्रमाणतैज्ञानहोवैनहीं सा
 वधानमनवालेकूसकलज्ञानहोवैहै यातैसारेज्ञानमानसकहेचाहिये यातैसर्वज्ञानकासाधारणकारणमनहै इंद्रियअनुमानादिक
 सकलप्रमाणकासहकारीहै मनसहितनेत्रतैजोज्ञानहोवैसोचाक्षुषज्ञानकहियेहै मनसहितअनुमानप्रमाणतैहोवैसोअनुमिति
 ज्ञानकहियेहै मनसहितशब्दप्रमाणतैहोवैसोशाब्दज्ञानकहियेहै अन्यप्रमाणविनाकेवलमनतैजोज्ञानहोवैसोमानसज्ञानकहि

यहै सो केवल मन ते तें आंतरपदार्थ स्वरवादिकन का ज्ञान होवे या ते आंतरपदार्थ का ज्ञान ही मान स होवे है वाच्यपदार्थ का इंद्रिय अनुमानादिक-
 विना केवल मन ते ज्ञान होवे न हीं या ते दशम का ज्ञान मान स होवे यह कहना संभव न हीं आंतरपदार्थ का ज्ञान मान स होवे है चंद्रवीने या यि
 कशीति से कह्यो है सिद्धांत में तो कोई ज्ञान मान स न हीं काहे ते शब्द आत्मा तो स्वयं प्रकाश है तां के प्रकाश में किसी प्रमाण की अपेक्षा न हीं
 या ते आत्मा का ज्ञान मान स न हीं औ स्वरवादिक साक्षी भास्य है जिस काल में इंद्रपदार्थ के संबंध ते स्वरवाकार अंतःकरण का परिणाम होवे
 औ अनिष्ट पदार्थ के संबंध ते दुःखाकार अंतःकरण का परिणाम होवे तिसी स में स्वरवदुःख कूं विषय करने वाला अंतःकरण के सत्त्व गुण का
 परिणाम वृत्ति होवे है ता वृत्ति में आरूढ साक्षी स्वरवदुःख कूं प्रकाश होवे स्वरवदुःख की उत्पत्ति में इंद्र संबंध औ अनिष्ट संबंध निमित्त है तिसी नि
 मित्त से स्वरव औ दुःख कूं विषय करने वाली अंतःकरण की वृत्ति होवे है ता की उत्पत्ति में किसी प्रमाण की अपेक्षा न हीं या ते स्वरवदुःख सा
 क्षी भास्य है यद्यपि घटादिकन का प्रकाश वी केवल वृत्ति से होवे न हीं किंतु वृत्ति में आरूढ चे^उ से ही सर्व का प्रकाश होवे है या ते सारे पदार्थ
 साक्षी भाष्य कहे चाहिये तथा पि घटादिकन का ज्ञान रूप अंतःकरण की वृत्ति उपजै ता में इंद्रिय अनुमानादिक प्रमाण की अपेक्षा है औ सु
 रवादिकन के ज्ञान रूप वृत्ति की उत्पत्ति में किसी प्रमाण की अपेक्षा न हीं इतना भेद है जा वृत्ति में आरूढ साक्षी विषय कूं प्रकाश सो वृत्ति ज
 हां इंद्रिय अनुमानादिक प्रमाण से होवे तहां विषय कूं साक्षी भाष्य न हीं कहे है किंतु प्रमाण जन्य ज्ञान का विषय कहे है जहां प्रमाण के
 व्यापार विना वृत्ति की उत्पत्ति होवे ता वृत्ति में आरूढ साक्षी जिस कूं प्रकाश सो साक्षी भास्य कहे है घटादि गोचर अंतःकरण की वृत्ति इं
 द्रिय अनुमानादिक प्रमाण ते होवे है ता वृत्ति में आरूढ साक्षी प्रकाश होवे तथा पि घटादिक प्रमाण गोचर कहे है साक्षी भास्य न हीं
 औ स्वरवादि गोचर वृत्ति प्रमाण जन्य न हीं किंतु स्वरवादि जनक धर्मादि जन्य है या ते स्वरवादिक साक्षी भास्य है इसरीति से स्वरवादिक

162
 औतिन के ज्ञान समान सामग्री से होते हैं या तै अज्ञात स्वरवादिक होते हैं किंतु ज्ञात ही होते हैं औ स्
 पूर्व काल में स्वरवादिक होते हैं तो स्वज्ञान के हेतु होते हैं स्वरवादिक औतिन का ज्ञान समान काल में समान साम
 तो नहीं औ घटादिकन के प्रत्यक्ष ज्ञान में घटादिक हेतु हैं काहे तै प्रत्यक्ष ज्ञान तै प्रथम घटादिक उपजै
 घटादिकन के जहां अनुमिति आदि ज्ञान होते तिन के हेतु घटादिकन ही अनुमिति ज्ञान में तै से शाब्द ज्ञ
 गत पदार्थ के अनुमिति आदिक ज्ञान नहीं हुये चाहिये या तै अनुमिति ज्ञान शाब्द ज्ञानादिकन के
 चर ज्ञान के कारण ही पूर्व प्रसंग यह है स्वरवादिकन का ज्ञान मानस नहीं किंतु स्वरवादिक साक्षी
 नहीं इस कारण तै सर्व ज्ञानों का उपादान रूप अंतःकरण तो है औ ज्ञान का स्वतंत्र करण रूप इति
 तै दशम का ज्ञान मानस नहीं किंतु वाक्यजन्य है औ प्रत्यक्ष है इस रीति से जो प्रत्यक्ष ज्ञान हो
 जो औ से कहें जो इन्द्रियजन्य ज्ञान होवे सो प्रत्यक्ष होवे इन्द्रियजन्य ज्ञान को ई अ प्रत्यक्ष नहीं होवे
 ज्ञान कूं अ प्रत्यक्षता हम वीन ही कहें हैं इन्द्रियजन्य ज्ञान तो सारे प्रत्यक्ष हैं कहूं शाब्दादिकन
 का विरोध नहीं इस रीति से नैयायिकानुसारी धर्मराज के पुत्र की उक्ति अ संगत है या तै अभाव
 पृथक् प्रमाणजन्य है जहां प्रति योगी होता तो ताका उपलब्ध होता इस रीति से प्रतियोगी के
 ज्ञान योग्यानुपलब्धि प्रमाणजन्य है औ अंधकार में घटाभाव का ज्ञान अनुमादिजन्य
 सरीति से घटरूप प्रतियोगी के आरोप तै घट के उपलब्ध का आरोप संभवे नहीं इस रीति से

वृत्ति-
४०

1622

प्र.
६

1620

३९

नहीमानसहोवैहै वात्यपदार्थकाइंद्रियानुमानादिक-
तनेहीज्ञानवेदांतमतमेंकेवलअनुपलब्धिजन्यहै नैयायिकमतमेंइंद्रियकरणहै अनुप-
पलब्धिमेंप्रमाणतानहींहै वेदांतमतमेंअनुपलब्धिमेंप्रमाणताअधिकमाननीहोवैहै
न्यायमतमेंविशेषणतासंबंधकूज्ञानकीकरणताअधिकमाननीहोवैहै औविशेषणतास-
है इसरीतिसेवेदांतकूअनुपलब्धिमेंप्रमाणताअधिकमाननीऔनैयायिककूविशेषण-
यवगौरवकिसीकूनहीं दोनूंकूसमानकत्यनाहै तथापिअभावज्ञानकीकरणताइंद्रियमें-
है औवायुमेंरूपाभावकाज्ञाननेत्रव्यापारसेविनाहोवैहै औताकूनैयायिकचाक्षुषज्ञानव-
व्यापारसेविनाहोवैहै ताकूवैनैयायिकचाक्षुषज्ञानकहैहै इसरीतिसेअनेकस्थानमें-
ताकूतिस इंद्रियजन्यकहैहै सोअनुभवविरुद्धहै जिसइंद्रियव्यापारतेंजोज्ञानहोवै तिस-
रविनाजोज्ञानहोवै तिसइंद्रियजन्यताज्ञानकूमानैतौसकलज्ञानसकलइंद्रियजन्यहुयेचा-
याधिकमतसमीचीननहीं इसरीतिसेअभावकाज्ञानअनुपलब्धिप्रमाणजन्यहै परंतुआभ-
कारणअनुपलब्धिहै यातेंअभावज्ञानकीअसाधारणकारणताअनुपलब्धिप्रमाणकालस-
उपयोगहै नेहनानास्तिकिंचनइत्यादिकश्रुतिप्रपंचकात्रैकालिकअभावकहैहै अनुभवसिद्धप्र-
चकास्वरूपसेनिषेधनहींकरैहै किंतुप्रपंचपारमार्थिकनहीं यातेंपारमार्थिकत्वविशिष्टप्रपंच-
तिसेंपारमार्थिकत्वविशिष्टप्रपंचकाअभावश्रुतिसिद्धहै औअनुपलब्धिप्रमाणसेंवीसिद्धहै

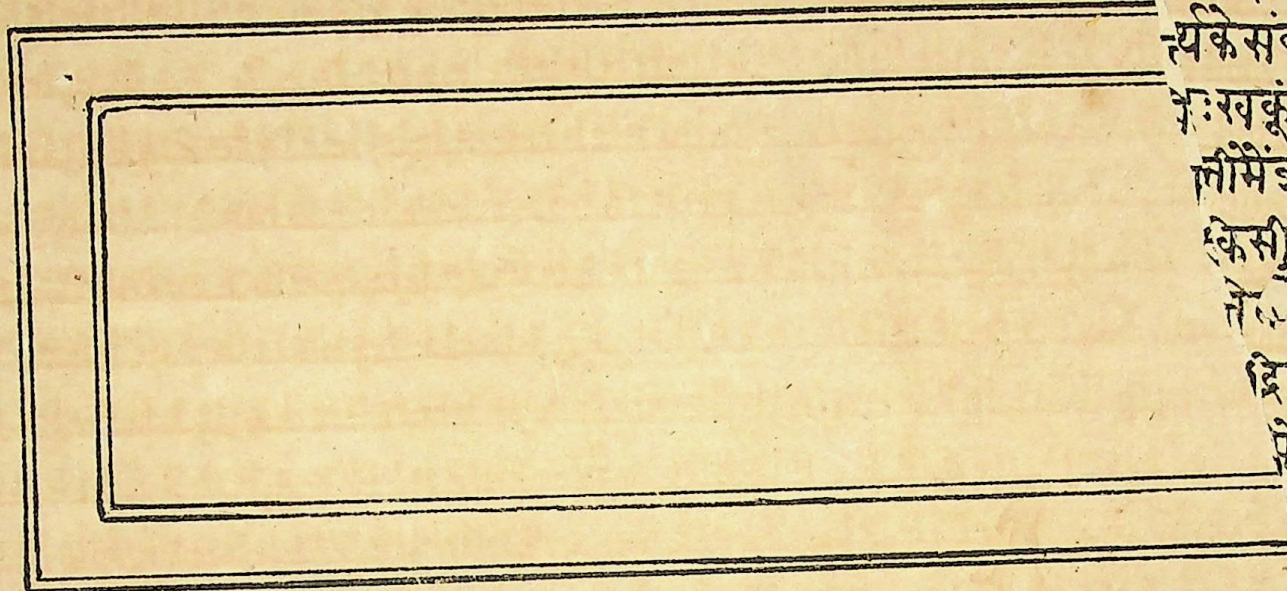
नहीमानसहोवैहै वात्यपदार्थकाइंद्रियानुमानादिक-
आंतरपदार्थकाज्ञानमानसहोवैहै यहवैनैयायि-
काराहै ताकेप्रकाशमेंकिसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं
थकेसंबंधतेंसरवाकारअंतःकरणकापरिणामहोवै
दुःखकूविषयकरनेंवालाअंतःकरणकेसत्त्वगुणका
तीमेंइष्टसंबंधऔअनिष्टसंबंधनिमित्तहै तिसीनि-
किसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं यातेंसुखदुःखसा-
चेतनेंहीसर्वकाप्रकाशहोवैहै यातेंसारपदार्थ-
इंद्रिय अनुमानादिकप्रमाणकीअपेक्षाहै औसु-
मेंआरुदसाक्षीविषयकूप्रकाशेसोवृत्तिज-
जन्यज्ञानकाविषयकहैहै जहांप्रमाणके
हियेहै घटादिगोचरअंतःकरणकीवृत्तिइ-
माणगोचरकहियेहै साक्षीभास्यनहीं
कसाक्षीभास्यहै इसरीतिसेंसरवादिक

वृत्ति.

४१

जैसे प्रपंच की स्वरूप से उपलब्धि होवे है तैसे पारमार्थिक प्रपंच की वी उपलब्धि होती और स्वरूप से
रूप तैसे प्रपंच की उपलब्धि होवे नहीं यो तैसे पारमार्थिकत्व विशेष प्रपंच का अभाव है इसरीति से
है और वी अनेक अभावन का ज्ञान जिज्ञासू कूं इष्ट है ताका हेतु अनुपलब्धि प्रमाण है
विरचिते वृत्ति प्रभाकरे अनुपलब्धि निरूपणं नाम षष्ठः प्रकाशः समाप्तः॥ श्री कृष्णाय

1624

तहीमानसहोवेहै वात्यपदार्थकाइंद्रियानुमानादिक-
 तेंआंतरपदार्थकाज्ञानमानसहोवेहै यहवीनेयायि
 काराहै ताकेप्रकाशमेंकिसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं
 त्यकेसंबंधतेंसरवाकारअंतःकरणकापरिणामहोवे
 वःस्वकुंविषयकरनेवालाअंतःकरणकेसत्त्वगुणका
 तीमेंइष्टसंबंधऔरनिष्टसंबंधनिमित्तहै तिसीनि
 किसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं यातेंस्वदुःखसा
 तेजसेहीसर्वकाप्रकाशहोवेहै यातेंसारेपदार्थ
 द्रिय अनुमानादिकप्रमाणकीअपेक्षाहै औसु
 तेंआरूढसाक्षीविषयकंप्रकाशोच्चतिज
 जन्यज्ञानकाविषयकहैहै जहांप्रमाणके
 दयेहै घटादिगोचरअंतःकरणकीवृत्तिइं
 माणागोचरकहियेहै साक्षीभास्यनहीं
 साक्षीभास्यहै इसरीतिसेंसरवादिक

प्र.
६

1620

३९